KAMNIŠKI ZBORNIK

XVIII/2006

KAMNIŠKI ZBORNIK

XVIII/2006

Cip - kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Kamniški zbornik XVIII

ISSN 1318-9069

Kamniški zbornik XVIII

XVIII. letnik Kamniškega zbornika izdajamo ob občinskem prazniku, posvečenem pesniku in generalu Rudolfu Maistru, v času, ko smo Slovenci politično že drugo leto spet del Evrope, ob koncu tretjega mandata župana Antona Toneta Smolnikarja. Lahko bi omenila še celo vrsto drugih dejstev, pa vendarle se mi ta tri zdijo v tem trenutku najpomembnejša. Maister je kot general s svojo smelostjo obranil del slovenskega narodnostnega ozemlja, kot pesnik pa je dodal nekaj besednih biserov v zakladnico kulture. Slovenska pridružitev Evropski uniji se zdi samoumevna, vendarle pa zahteva od nas, da bomo prepoznavni po jeziku, kulturi, zgodovini in znanosti. Kamniški zbornik bo s svojo vsebino gotovo prispeval k vedenju o bogatosti naše narave in pestrosti življenja v tem delu Slovenije, po drugi strani pa kaže stanje duha ljudi, njihovo delavnost in raznovrstno znanje. Kamniški zbornik je izhajal v obdobju 1955–1979. V letu 1996 smo ga ponovno začeli izdajati. Ta številka je šesta po obuditvi. Župan Anton Tone Smolnikar je Kamniški zbornik vseskozi moralno podpiral in skupaj z občinskim svetom v proračunu zagotavljal finančna sredstva zanj.

Kamniški zbornik XVIII vsebuje 43 prispevkov. Ti so razvrščeni po vsebinskih razdelkih. Največ prispevkov je s področja zgodovine in naravoslovja. Zelo zanimivo je, da je pri naravoslovju močno zastopana paleontologija (kar trije prispevki). Dva prispevka pa opozarjata na nova pota slovenske znanosti. Prvi, uvrščen v razdelek Arheologija, govori o znanstvenih metodah za napovedovanje, kje bi lahko bili arheološki ostanki. Drugi, v razdelku Naravoslovje, pa predstavlja znanstveno metodo za ugotavljanje zgodovine stavb na podlagi starosti lesa – na primeru Vodiškarjeve hiše iz Nevelj.

V prvem razdelku, naslovljenem Kamnik – sedanjost in prihodnost, je župan s svojimi sodelavci predstavil dvanajstletno delo občinske uprave v času svojega županovanja, mag. Andreja Eržen pa mednarodno sodelovanje kamniške občine. V razdelku Pesniki in slikarji predstavljamo pesnico Vereno Perko, akademska slikarja Dušana Lipovca in Andrejo Peklar ter ljubiteljskega rezbarja in slikarja starejše generacije Antona Rojca, v Našem pogovoru pa umetnostnega zgodovinarja dr. Mirka Juterška, rojenega v Podgorju, in arhitekta Vlasta Kopača, po čigar zaslugi se je na Veliki planini ohranila in postala znana marsikatera etnološka posebnost. V razdelku Ljudje in čas smo se poklonili živim in že pokojnim Kamničanom, ki so s svojimi talenti in delom obogatili življenje v naši občini, v Sloveniji in širše. Ob 90-letnici se spominjamo bogatega življenja dr. Nika Sadnikarja. Od tistih, ki jih ni več med nami, smo posvetili posebne prispevke opernemu pevcu Jerneju Plahuti, Samu Vremšaku, Bojanu Schleglu, Cirilu Merčunu in Albinu Vengustu. Na koncu objavljamo oceno knjige Tomaža Kočarja Kamniška Bistrica – Bistriški gozd.

V zadnjih dveh letih je umrlo več sodelavcev Kamniškega zbornika: Jernej Stele, Mihael Kuzmič, Dušan Li-

povec, častni občan občine Kamnik dr. Emilijan Cevc. Vsem se kot urednica zahvaljujem za njihov prispevek v zakladnico vedenja in znanja. V času priprave tega zbornika je umrl tudi častni občan občine Kamnik Viktor Repanšek.

Uredniški odbor bo močno pogrešal Dušana Lipovca. Kot urednik za likovno področje je predstavil celo vrsto kamniških likovnih ustvarjalcev, že pokojnih in še ustvarjajočih: Lojzeta Perka, Leona Homarja, Miho Maleša, Aladina Lanca, Janeza Klemena, Maksa Berganta, Iva Kordaša, Dušana Sterleta, Lojzeta Kalinška, Greto Boltarjevo in še koga. Na sejah uredniškega odbora ni kaj veliko razpravljal, saj je likovno sceno v Kamniku dobro poznal. Zmeraj je navidez nekako negotovo, notranje pa suvereno predlagal, koga bi predstavili. Članke je navadno končal že veliko pred rokom oddaje. Ko jih je prinesel, je zmeraj vprašal: »No, ali sem zdaj vse naredil?«

Vsak Kamniški zbornik prinaša veliko novega. Med bero te številke je posebnost prispevek dr. Toneta Cevca o Vodiškarjevi hiši v Nevljah. Hiša je stara več kot štiristo let. Po zaslugi zdajšnjih lastnikov Tomaža in Iris Golob je niso predelali ali podrli, po zaslugi dr. Toneta Cevca, dr. Toma Levaniča in še marsikoga pa je bilo dognano, da gre za spomenik ljudske stavbarske kulture, ki ga je treba ohraniti in predstaviti javnosti.

Za vsak Kamniški zbornik je več kvalitetnih prispevkov. Nekaj jih je moralo tudi zdaj ostati neobjavljenih. Kot urednico me zelo veseli, da je vedno več mladih strokovnjakov, ki želijo predstaviti svoje delo. V tem je prihodnost.

Zahvaljujem se vsem avtorjem, županu in občini za kritje stroškov izdaje ter uredniškemu odboru za sodelovanje pri izbiri vsebine. V delo za Kamniški zbornik se je letos vključil tudi Srednješolski center Rudolfa Maistra. Vse povzetke je v angleščino prevedel profesor Denis Majzelj. Za dobro opravljeno zelo zahtevno delo se mu iskreno zahvaljujem, prav tako tudi ravnateljici ekonomske šole prof. Tatjani Novak za sodelovanje in organizacijo dela. Hvala Tatjani in Sašu Matičiču iz Studia Dataprint za računalniško oblikovanje besedil in potrpežljivost pri korekturah. Posebej hvala oblikovalcu Dušanu Sterletu, ki mu zmeraj uspe, da je Kamniški zbornik kamniški tudi na prvi pogled. V tej številki so kot ilustracije objavljene fotografije izveskov v starem mestnem jedru, ki jih je zasnoval arhitekt Bojan Schlegel.

Kvaliteta besedil je velikokrat odvisna od dobrega lektorja. Brez prof. Milana Šuštarja bi bil Kamniški zbornik jezikovno skromnejši. Hvala.

Glavna urednica

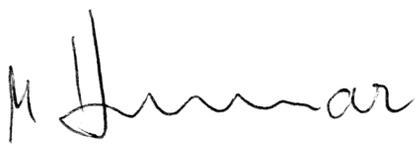

Kamnik, marec 2006

Anton Tone Smolnikar, župan,
s sodelavci
Občina Kamnik, Glavni trg 24

Dvanajst let lokalne samouprave – obdobje velikih sprememb za slovenske občine

Izkušnje in izzivi, ki pišejo zgodovino

»Deseta obletnica uvedbe lokalne samouprave in prvih lokalnih volitev je nedvomno eden od pomembnih mejnikov v razvoju slovenske države.« Tako je pred dobrim letom dejal predsednik Republike Slovenije dr. Janez Drnovšek ob slovesnosti v Kamniku, ko smo želeli javnosti pokazati prehojeno pot in pomen uvedbe lokalne samouprave za delovanje Slovenije. Z vstopom v Evropsko unijo je postala del večjega sistema, pomembno se je spremenila tudi vloga samoupravnih lokalnih skupnosti.

Decembra 2004 smo v Kamniku na slavnostni prireditvi gostili večino slovenskih županov. V razgovorih smo odkrili vrsto pomembnih razvojnih korakov, ko gre za neposredno odločanje občanov, in obenem opozorili na številne dileme in vprašanja, ki jih je treba razrešiti in tudi dograditi v okviru zakonodaje. Zagotovo pa velja pritrditi enotni oceni, da je prišlo do pomembnih sprememb v primerjavi s prejšnjo ureditvijo. Lokalna samouprava je postala preglednejša, odprle so se možnosti za njeno še večjo učinkovitost.

Tudi kamniška občina je na tem področju zaorala ledino, saj je pričela z delom v neurejenih razmerah in precej nepripravljeno. Kmalu se bo izteklo dvanajsto leto, tretji mandat župana, občinske uprave in občinskega sveta. To bo ponovno trenutek, da potegnemo črto, ocenimo rezultate in si z jesenskimi volitvami določimo nove cilje za prihodnje štiriletno obdobje.

V pričujoči številki Kamniškega zbornika želim s pomočjo sodelavcev strniti najpomembnejša poglavja našega skupnega dela, prehojene poti od januarja 1995 naprej.

Zakon o lokalni samoupravi dober le v teoriji – praksa je pokazala svoje

Čeprav je bila v začetnem obdobju razvoja lokalne samouprave na Slovenskem zamišljena delitev pristojnosti med občinskim svetom in županom teoretično skladna, se je v praksi kaj kmalu pokazalo, da so razlike v političnih usmeritvah obeh poglavitnih funkcionarjev (predsednika občinskega sveta in župana) tako velike, da predstavljajo resno oviro za učinkovito delovanje lokalne samouprave – še zlasti pri operativnem vodenju občinskih zadev. V praksi se je nadalje izkazalo, da je ostala vrsta zelo pomembnih vprašanj, vezanih na učinkovito delovanje občin, nedorečenih. In to je temeljni razlog, zakaj je v naslednjih letih prišlo do številnih sprememb in dopolnitev zakona o lokalni samoupravi.

Urejanje številnih vprašanj, ki neposredno zadevajo prebivalce na določenem geografskem območju, je zahtevalo sprejetje mnogih občinskih predpisov; pogoste spremembe zakonodaje pa so zahtevale njihovo prilagajanje novonastalim razmeram. V dobrem desetletju delovanja lokalne samouprave na kamniškem območju je na normativni ravni povzročilo sprejem več sto občinskih pravnih aktov. Sočasno pa se je pokazalo, da kljub sprejetim predpisom v vsakdanji praksi ni mogoče opraviti razvojnih preskokov, pa naj je šlo za komunalno ali za področje družbenih dejavnosti. Še zlasti zato, ker sicer jasno izraženi razvojni cilji niso bili podprti z ustreznim financiranjem lokalnih skupnosti. Zagotavljanje materialnih osnov za samoupravno delovanje občin je v celotnem dosedanjem obdobju vzpostavljanja nove sistemske ureditve ostalo nedorečeno. Sprejetim odločitvam parlamenta in sprejetim standardom, ki jih, ne oziraje se na realne ekonomske temelje občin, diktirajo državni organi, praktično niti ena lokalna skupnost ni mogla slediti, četudi si je sama zagotavljala finančne vire. V primeru Kamnika se je izkazalo, da je bila pred uvedbo sistema lokalne samouprave razvojna naravnanost zastavljena na bistveno drugačnih ekonomskih temeljih, kot jih je zahtevalo tržno gospodarstvo. Namesto da bi si prizadevali okrepiti gospodarske temelje lokalne skupnosti, smo se srečevali z množično brezposelnostjo in reševanjem socialnih vprašanj, ki jih je država prepustila lokalni skupnosti.

Nasprotja med bolj in manj razvitimi območji v okviru lokalne skupnosti, zaradi česar se je že pred zaključkom prvega štiriletnega mandata pojavil proces nadaljnjega drobljenja lokalnih skupnosti, niso zaobšla občine Kamnik. Prebivalci območij, ki so bila v razvojnem smislu manj problematična, so težnjo po ustanovitvi lastne občine uspeli uresničiti, čeprav te niso izpolnjevale vseh pogojev. Kamniška občina se je zmanjšala za območje treh nekdanjih krajevnih skupnosti, ki so želele na svoje. V letu 1998 je prišlo do ustanovitve občine Komenda, zaradi česar je tako sprejeta politična odločitev še dodatno obremenila matično občino z ureditvijo medsebojnih premoženjskopravnih razmerij. Ironija procesa nastajanja vse večjega števila majhnih in finančno nesamozadostnih občin je v tem, da so tiste novonastale občine, ki so v razvojnem smislu štrlele iz povprečja, z osamosvojitvijo dejansko pospešile razvojne trende, preostanek lokalne skupnosti pa je zadržal vso problematiko manj razvitih območij na področju zagotavljanja komunalnih dobrin in na področju družbenih dejavnostih.

Razvoj lokalne samouprave ni mogoč brez ustrezne organiziranosti in usposobljenosti upravnega kadrovskega potenciala. Podatki o kadrovski strukturi, ki jo je podedovala nova občina, kažejo, da je država ob politično-upravni reorganizaciji poskrbela zase, novonastalim samoupravnim lokalnim skupnostim pa zapustila razmeroma slabo usposobljen kader, ki ga je bilo treba najprej ustrezno usposobiti. V ta namen je bilo v dosedanjem razvoju lokalne samouprave vložene izjemno veliko energije. Ob dejstvu, da je država sprejela mnoge predpise, ki lokalnim skupnostim nalagajo nove naloge, se je morala v dobrem desetletju občinska uprava kadrovsko okrepiti. Toda izkazalo se je, da na tržišču delovne sile ni ustreznega kadra, ki bi ga bilo

Prvo zasedanje drugega mandata občinskega sveta 23. decembra 1998

mogoče pritegniti k sodelovanju, ne da bi bilo potrebno predhodno specifično usposabljanje.

Poleg skrbi za kar največjo dostopnost do informacij, pomembnih za čim širši krog občanov, je bilo vloženega precej truda za formiranje in vzdrževanje občanom prijazne uprave. Čeprav lokalna samouprava deluje že več kot ducat let, mnogi državljani še vedno ne ločijo državnih institucij od občinske uprave. Mnogi občani prihajajo še vedno le na »občino« urejat tudi zadeve, ki dejansko sodijo v pristojnost tistih državnih organov, ki imajo sedež v občinski upravni stavbi (upravna enota, davčna in geodetska uprava). Občanom prijazna uprava pa se ne odraža zgolj v kvaliteti zaposlenega osebja, temveč tudi v skrbi za dostop zainteresiranih strank do posameznih upravnih organov, ki opravljajo svoje delo v isti upravni stavbi. V ohranjanje funkcionalnosti objekta in v njegovo posodobitev je bilo v preteklih letih vloženih kar nekaj sredstev, glavnina načrtovanih del pa bo predvidoma opravljena do izteka sedanjega – to je tretjega mandata župana in drugih organov občine.

Občinski svet

V prvem štiriletnem mandatu, ko je v okvir kamniške občine sodila tudi današnja občina Komenda, je občinski svet štel 31 svetnic in svetnikov. Vodil ga je predsednik, član občinskega sveta Igor Podbrežnik. S spremembo zakonodaje je z drugim mandatom leta 1999 ta vloga pripadla županu.

Z odcepitvijo občine Komenda se je občinski svet občine Kamnik zmanjšal za dva svetnika.

Občinski svet se je v 11-letnem delovanju sestal na 98 rednih in 15 izrednih sejah. Obravnaval je 1277 točk dnevnega reda, sprejel 368 splošnih aktov (tako osnovnih besedil kot sprememb in dopolnitev), svetniške skupine in člani občinskega sveta pa so županu oziroma občinski upravi posredovali 1591 pobud in vprašanj.

Demitrij Perčič, Branislav Golubovič, Iztok Debevec (LDS), Marjeta Humar (NSi), Anton Hočevar (SDS) in Anton Rajsar (DeSuS) so člani občinskega sveta, ki so bili izvoljeni v vseh treh mandatih.

1. mandat 1994–1998 (1. seja 21. 12. 1994)
* 39 rednih in 6 izrednih sej
* 129 splošnih aktov
* 610 pobud in vprašanj članov občinskega sveta

2. mandat 1998–2002
* 31 rednih in 5 izrednih sej
* 132 splošnih aktov
* 447 pobud in vprašanj članov občinskega sveta

3. mandat 2002–2006 (28. seja 21. 12. 2005)
* 28 rednih in 4 izredne seje
* 107 splošnih aktov
* 534 pobud in vprašanj članov občinskega sveta

Financiranje občin

Zakon o lokalni samoupravi, ki je bil sprejet leta 1994, je določil organiziranost, naloge in pristojnosti občin. Zakon o financiranju občin pa je sistemsko uredil vire in način financiranja. S tem sta bili zagotovljeni pravna in materialna podlaga za formiranje občinskih organov in prevzem pristojnosti in nalog lokalne samouprave.

Najpomembnejši vir za financiranje javne porabe v občini je bil delež dohodnine (delež dohodnine, ki pripada občini, se je znižal s 40 % na 30 %). Z uveljavitvijo tega zakona je bila uvedena integralnost občinskih

Obseg načrtovanih in realiziranih prihodkov in odhodkov letnih proračunov Občine Kamnik:

Leto		Plan	Realizacija	Ind.	Inflacija
1995	prihodki	1.498.076	1.431.872	95,5	
	odhodki	1.498.076	1.352.167	90,3	
1996	prihodki	1.812.157	1.680.364	92,7	8,8 %
	odhodki	1.812.157	1.546.804	85,4	
1997	prihodki	2.211.200	2.134.410	96,5	9,4 %
	odhodki	2.211.200	1.909.557	86,4	
1998	prihodki	2.471.239	2.341.569	94,8	7,5 %
	odhodki	2.471.239	2.151.617	87,1	
1999	prihodki	2.326.757	2.142.288	92,1	8,0 %
	odhodki	2.326.757	2.227.826	95,7	
2000	prihodki	2.430.347	2.349.913	96,7	8,9 %
	odhodki	2.430.347	2.189.817	86,3	
2001	prihodki	2.957.783	2.894.924	97,9	7,0 %
	odhodki	2.957.783	2.516.712	85,1	
2002	prihodki	3.225.055	3.079.128	95,4	7,2 %
	odhodki	3.225.055	2.816.702	87,3	
2003	prihodki	3.497.553	3.262.261	93,3	4,6 %
	odhodki	3.497.553	2.867.620	82,0	
2004	prihodki	3.817.811	4.013.030	105,1	3,2 %
	odhodki	3.817.811	3.365.239	88,1	
2005	prihodki	4.295.321	4.301.430	100,1	2,3 %
	odhodki	4.295.321	3.790.781	88,3	

proračunov, kar pomeni vključevanje sredstev občinskih skladov in finančnih načrtov krajevnih skupnosti v integralni občinski proračun.

Financiranje nalog, ki so po 1. 1. 1995 ostale v pristojnosti občine, je bilo opredeljeno v zakonu o financiranju občin. Vsebinsko jih razdelimo na naloge, ki se financirajo iz sredstev za zagotovljeno porabo občine (zakonske obveznosti), ter druge naloge, ki jih financira občina iz ostalih lastnih prihodkov.

Ministrstvo za finance je bilo po zakonu o financiranju občin zadolženo, da v okviru globalne bilance državnega proračuna določi višino sredstev zagotovljene porabe po občinah na osnovi meril in kriterijev posameznih resornih ministrstev. Dejansko je vsako leto prihajalo do velikih razlik med obsegom sredstev po merilih in kriterijih in razpoložljivo višino sredstev v okviru globalne bilance proračuna na ravni države.

Začete investicije in prevzete visoke obveznosti iz prejšnjih let ter nenamensko porabljena sredstva v letu 1994 so omejevala financiranje javne porabe v letih 1995, 1996 in 1997. Močno je bilo omejeno zlasti financiranje investicij.

Splošna ugotovitev je, da so bile po reorganizaciji lokalne samouprave znatno v slabšem položaju večje občine, v katerih so sedeži upravnih enot in nimajo statusa mestnih občin, imajo pa dolžnost vzdrževanja skupnih objektov, kot so knjižnice, muzeji, gospodarjenje s prostorom in objekti v starem mestnem jedru in drugih posebnosti večjih občin.

V drugi polovici leta 1998 so bile v slovenskem parlamentu sprejete spremembe in dopolnitve zakona o financiranju občin, s katerimi se spreminja način izračunavanja oziroma ugotavljanja obsega sredstev za financiranje zakonskih nalog občin, hkrati pa daje občinam večjo samostojnost pri razporejanju sredstev za financiranje javne porabe, kar je v skladu z ratificirano evropsko listino o lokalni samoupravi. Od 1. 1. 1999 dalje je bil uveden nov sistem izračuna potrebnih sred-

Jubilejni – 25. Dnevi narodnih noš, 1995

stev za delovanje posamezne občine, imenovan »primerna poraba«. Obseg primerne porabe se za posamezno leto izračuna po formuli ob upoštevanju višine t. i. glavarine, ki jo za posamezno leto z zakonom o izvrševanju proračuna RS sprejme državni zbor, ter lokalnih podatkov o številu prebivalcev, površini, dolžini lokalnih cest in deležu prebivalcev, mlajših od 15 in starejših od 65 let. Z navedeno spremembo zakona je povečan tudi pripadajoči del dohodnine s 30 na 35 %.

S sprejemom zakona o javnih financah v letu 1999 in podzakonskimi izvedbenimi akti, s katerimi je bila uvedena enotna ekonomska klasifikacija javnofinančnih prihodkov in odhodkov, je bila končana prva faza reforme javnih financ v republiki Sloveniji in vzpostavljen enoten sistem javnih financ, ki omogoča pregled in spremljanje financiranja javne porabe na ravni države in na ravni lokalnih skupnosti, vključno z ožjimi deli (krajevne, vaške, mestne in četrtne skupnosti). V nadaljevanju reforme javnih financ so bile sprejete še funkcionalna, institucionalna in programska klasifikacija javnofinančnih prihodkov in odhodkov.

Gospodarske dejavnosti

Na področju gospodarskih dejavnosti zakon o lokalni samoupravi določa, da občina omogoča pogoje za gospodarski razvoj, hkrati pa je izgubila večino upravnih pristojnosti na področju malega gospodarstva, turizma in kmetijstva, za razvoj na teh področjih pa nima zagotovljenih finančnih virov.

Občina Kamnik je ena izmed redkih slovenskih občin, ki je v letu 1997 sprejela razvojne strategije na področju malega gospodarstva, turizma in kmetijstva. V letu 2004 je bila prenovljena Strategija razvoja kmetijstva, v letu 2005 pa so bili začeti postopki prenove Strategije razvoja turizma.

Turizem

V skladu s sprejeto Strategijo razvoja turizma in usmeritvami zakona o pospeševanju turizma, ki določa turizem kot dejavnost v javnem interesu in predvideva instrumente za pospeševanje turizma, predvsem pa nove vire financiranja, je imela občina Kamnik oziroma Turističnoinformacijski center občine Kamnik v 90. letih vlogo izvajalca in koordinatorja turistične ponudbe (prireditev, programov, ...) in promocije.

V skladu z zakonom o pospeševanju turizma in usmeritvami ministrstva za malo gospodarstvo je bila v letu 2000 ustanovljena Agencija za razvoj turizma in podjetništva v občini Kamnik. Z imenovanjem direktorja v letu 2001 je Agencija začela z izvajanjem aktivnosti pospeševanja razvoja podjetništva in turizma, ki so navedene v področnih strategijah (Strategija razvoja turizma in Strategija razvoja podjetništva oziroma Poslovni načrt Kamniške razvojne koalicije) in letnih planih proračuna. V okviru Agencije deluje tudi Turistično-informacijski center (TIC), ki je bil poleg Poslovnoinformacijskega centra preseljen na novo, za turiste in obiskovalce bolj dostopno lokacijo.

V preteklih letih so bili na področju turizma financirani in sofinancirani naslednji ukrepi: promocijske prireditve (Dnevi narodnih noš, Srednjeveški dnevi, Karaoke ...), promocijske predstavitve (udeležbe na sejmih in razstavah, promocijske predstavitve v medijih ...), promocijska gradiva, izobraževanje turističnih vodnikov in delavcev na področju turizma ...

Občina Kamnik je v preteklosti sodelovala tudi na raznih mednarodnih tekmovanjih s področja urejenosti okolja in turizma in dobila najvišja priznanja (Entente florale, The international adwards for liveable communities).

Podjetništvo

Na področju podjetništva občina nima sistemskih virov za financiranje programov ohranjanja in pospeševanja, pa kljub temu, zaradi pomembnosti malega gospodarstva, vsako leto del proračunskih sredstev nameni za njihov razvoj. Do leta 2000 je občina Kamnik v svojih letnih proračunih namenjala sredstva za programe v okviru Podjetniškoinformacijskega centra (informiranje kamniškega gospodarstva, koordinacija aktivnosti razvojne koalicije, svetovanje ter promocija in kreditiranje programov malega gospodarstva). Delo centra je potekalo v smeri informiranja malega gospodarstva, strokovnega svetovanja, usmerjanja in spodbujanja ter obveščanja o novostih v podjetniški zakonodaji, sejmih, javnih razpisih, virih financiranja in drugem.

V skladu s pravilnikom o dodeljevanju posojil in sofinanciranju obresti iz občinskega proračuna za pospeševanje razvoja malega gospodarstva in kmetijstva v občini Kamnik smo vsako leto z vezavo proračunskih sredstev pri izbranih bančnih organizacijah dobili kreditni potencial, ki se namenja za kreditiranje programov obstoječe proizvodnje in storitev, nakup opreme, nove proizvodne in storitvene programe, uvajanje oz. nadomeščanje proizvodnje ali izdelkov z novimi ekološkimi programi, za nakup, graditev, prenavljanje in adaptiranje poslovnih prostorov ter turistične kapacitete in programe. Tako je bilo v obdobju od leta 1995 do 2005 na ta način odobrenega preko 1 milijardo tolarjev kreditnega potenciala.

Tranzicija v 90. letih tudi kamniškemu gospodarstvu ni prizanašala. Nekateri nekdanji veliki sistemi, kot so bili Utok, Stol, KIK, Titan, Svilanit, Alprem, so šli v stečaj oziroma so proizvodnjo zmanjšali na minimalni obseg. Posledica tega sta bila tudi povečanje števila brezposelnih oseb in višina povprečnih mesečnih plač, ki še vedno zaostaja za republiškim povprečjem.

Primerjave podatkov v tabeli v nadaljevanju kažejo, da se je število poslovnih subjektov iz leta v leto spreminjalo, kar je posledica povečanja števila obrtnikov in malih podjetnikov, odcepitve občine Komenda od občine Kamnik, sprememba zakonodaje glede finančnega poslovanja podjetij ...

Leto	Število posl. subjektov
31. 12. 1995	1735
31. 12. 1996	1995
31. 12. 1997	2040
31. 12. 1998	2102
31. 12. 1999	1841
31. 12. 2000	1776
31. 12. 2001	1833
31. 12. 2002	1771
31. 12. 2003	1769
31. 12. 2004	1830
30. 09. 2005	1882

Podatki o stopnji registrirane brezposelnosti v občini Kamnik kažejo, da je ta kljub recesiji kamniškega gospodarstva v 90. letih ves čas pod republiškim povprečjem.

Kmetijstvo

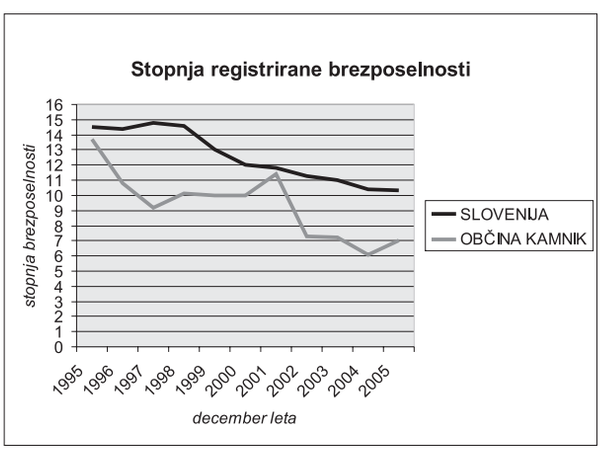

Tako kot na področju malega gospodarstva in turizma tudi za področje kmetijstva občina nima zagotovljenih sistemskih virov financiranja. Prav tako pa tudi nima upravnih pristojnosti na tem področju.

Ob upoštevanju pomembnosti kmetijstva v strukturi kamniškega gospodarstva, hkrati pa upoštevanju težkih pogojev za gospodarjenje v tej gospodarski panogi, je vendarle vsako leto uspela nameniti del svojih proračunskih sredstev za programe ohranjanja in razvoja kmetijstva.

V preteklih letih so bili na področju kmetijstva financirani in sofinancirani naslednji programi: sofinanciranje zavarovanja, osemenjevanja, preventivni pregledi somatskih celic, analize zemlje in krme, nabava semen, pregledi za bioekološko kmetovanje, plemenska živina, izobraževanje v kmetijstvu, analiza in promocija kmetijskih pridelkov, projektna dokumentacija, prevoz mleka z oddaljenih kmetij, agromelioracije, urejanje in vzdrževanje pašnikov, delovanje društev na področju kmetijstva ter sofinanciranje obrestnih mer pri najetju investicijskih kreditov.

Veliko sprememb na področju kmetijskih ukrepov (glede dovoljenih ukrepov, dovoljene višine pomoči, upravičenih stroškov) sta v letu 2000 prinesla zakon o nadzoru državnih pomoči ter zakon o kmetijstvu. Na podlagi navedenih zakonov je bil v letu 2002 sprejet pravilnik o dodeljevanju proračunskih sredstev za ohranjanje in razvoj kmetijstva in podeželja v občini Kamnik, na podlagi katerega so se izplačevala sredstva iz proračuna za področje kmetijstva. Občina Kamnik je morala od leta 2002 dalje letno poročati ministrstvu za finance o dodeljenih državnih pomočeh na podlagi predhodno potrjene sheme, saj vsi ukrepi na področju kmetijstva predstavljajo državne pomoči.

Posebej velja omeniti razvojne projekte CRPOV, ki jih je občina uspešno izvajala. Vanje smo vključili območje vasi in naselij: Potok, Vaseno, Hruševka, Podbreg, Ravne in Praproče. Izdelan je bil tudi projekt CRPOV za območje KS Motnik in Špitalič. V fazo uvajanja tega projekta so se prebivalci s teh območij aktivno vključili in skupaj z izvajalci in projektnim svetom oblikovali razvojno vizijo, ki je podlaga za izvedbo posameznih podprojektov v daljšem časovnem obdobju. Z uvajalno fazo smo v projekte CRPOV želeli vključiti tudi območje krajevne skupnosti Tunjice, vendar na razpisih nismo uspeli. Uspeli pa smo pridobiti sredstva v višini 30 mio SIT za sofinanciranje projekta Terme Snovik. S pomočjo sredstev iz naslova CRPOV (državnih in občinskih) so bili sofinancirani naslednji projekti: rekonstrukcija lokalne ceste v Ravnah, rekonstrukcija lokalne ceste Hruševka–Cvaj, turistična pot po Motniku ... V letu 2003 pa je ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ukinilo razpise za individualne projekte CRPOV, ker se je politika podpore projektom CRPOV spremenila v podporo širšim medobčinskim oziroma medregijskim projektom. Občina Kamnik se je skupaj s še dvanajstimi občinami vključila v medobčinski projekt Po poteh dediščine, ki predstavlja osnovo za razvojni program podeželja občin Savske ravni in Posavskega hribovja.

Društvena dejavnost na področju kmetijstva se je v zadnjih letih zelo okrepila. V številna društva je vključenih preko 800 občanov. V letu 2005 je bil sprejet pravilnik o sofinanciranju dejavnosti društev, na podlagi katerega je bil izveden javni razpis za sofinanciranje redne dejavnosti društev.

V zadnjih letih so občino prizadele tudi naravne nesreče (poplave, plazovi, suša, toča), ki so povzročile veliko škode v kmetijstvu. Občina je posebno pozornost in sredstva namenjala za sanacijo posledic poplav in plazov v kmetijstvu, izvedla je tudi vse potrebne postopke in aktivnosti za oceno škode ter pridobila določena sredstva iz državnih virov. V letu 2001 je bil sprejet interventni zakon, na osnovi katerega občina izvede postopke ocene in verifikacije škode ter vso potrebno dokumentacijo pošlje pristojnemu organu, ki vodi nadaljnje upravne postopke v zvezi s priznavanjem in povračilom škode.

Po zakonu o dohodnini subvencije, ki jih občina izplačuje v zvezi z opravljanjem osnovne kmetijske in osnovne gozdarske dejavnosti, razen redkih izjem s 1. 1. 2005 sodijo med dohodke, od katerih se plačuje dohodnina. Zaradi navedenega so bila vsa izplačila v letu 2005 izvedena na podlagi javnega razpisa, na katerega je prispelo preko 200 vlog. Z upoštevanjem subvencije pri zavarovanju pa so bile v letu 2005 subvencije s področja kmetijstva izplačane 380 upravičencem.

Regionalno sodelovanje

Na osnovi določil zakona o skladnem regionalnem razvoju se tudi občina Kamnik vključuje v procese povezovanja in sodelovanja med občinami znotraj Ljubljanske urbane regije (Osrednjeslovenska regija) in rezultat sta bila dva regijska razvojna programa (Skupni razvojni program občin Severnoljubljanske regije ali Podjetne regije in Regionalni razvojni program Ljubljanske urbane regije za obdobje 2002–2006), v katerih pripravo smo se aktivno vključevali tudi s sodelovanjem v projektnih svetih in odborih. Oba razvojna programa sta bila sprejeta na občinskem svetu in pomenita osnovo za pripravo konkretnih projektov. V letu 2005 je občina pristopila k izdelavi novega regionalnega razvojnega programa Ljubljanske urbane regije za obdobje 2007–2013. Namen razvojnih programov je priprava načrta dela za področja, na katerih je za učinkovite rešitve potrebno oziroma koristno medobčinsko sodelovanje. Vsa morebitna sofinanciranja strategij, razvojnih in operativnih programov in projektov lokalnih skupnosti s strani ministrstev in Evropske unije so namreč pogojena z vključenostjo v regionalne razvojne programe. Med regijskimi projekti, ki so bili oziroma so sofinancirani s strani EU, vsekakor velja omeniti projekta Regijski park Kamniško-Savinjske Alpe ter Konkurenčnost kmetijstva v Podjetni regiji.

Mednarodno sodelovanje

V začetku devetdesetih let se je sodelovanje občine Kamnik z drugimi občinami usmerilo predvsem na mednarodno področje; začela so se povezovanja z nizozemskim mestom Gendringen, avstrijskim Trofaiachom in nemškim Andechsom. Te povezave so z leti postajale vedno bolj trdne in vsebinsko raznolike. Številna sodelovanja, skupni projekti ter prijateljski obiski so rezultirali v podpisih listin o pobratenju: leta 1999 z občino Trofaiach na avstrijskem Štajerskem in leta 2004 z občino Andechs na Bavarskem.

Širitev evropske misli se v našem mestu ni omejila samo na podpis omenjenih listin o pobratenju, ampak ima korenine tudi v številnih sodelovanjih Kamnika na mednarodnih tekmovanjih. Tako je leta 2001 Kamnik sodeloval na tekmovanju *Entente florale*. Tekmovanje, katerega glavni namen je bil na različnih ravneh oceniti kakovost življenja v mestu, je Kamniku prineslo ne samo zlato priznanje, ampak tudi vidne rezultate v mestu samem. Pri tem ne smemo pozabiti na aktivno vključenost prebivalcev, ki so z ureditvijo svojih domovanj in njih okolice v veliki meri prispevali k pridobitvi zlatega priznanja strokovne žirije. K temu pa moramo dodati tudi uspešno promocijo Kamnika na podelitvi nagrad v mestu Ennis na Irskem.

Leto 2004, leto vstopa Slovenije v Evropsko unijo, je bilo tudi za Kamnik obdobje aktivnega mednarodnega sodelovanja. V marcu smo ob občinskem prazniku podpisali listino o pobratenju z mestom Andechs, slovesnosti ob prazniku pa smo zaključili z otvoritvijo Evropskega parka. Zamisel kamniškega župana, da v novo ustanovljenem Evropskem parku drevo prijatelj-

Strokovna žirija Entente florale na obisku v Kamniku, julij 2001

Zasaditev dreves v Evropskem parku, marec 2004

stva posadijo župani s Kamnikom pobratenih mest, je naletela na izredno pozitiven odziv. Tako so mesec dni pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo župani Trofaiacha, Andechsa, Kamnika ter predsednik Bavarsko-slovenskega društva v Evropskem parku posadili drevesa, ki s svojo rastjo simbolizirajo rast naših medsebojnih povezovanj.

V jeseni 2004 je bil Kamnik na razpisu izbran za sodelovanje na mednarodnem tekmovanju *LivCom – Liveable Communities*. Glavni namen tekmovanja, ki poteka vsako leto, je preveriti stopnjo trajnostnega razvoja (na različnih področjih: okolje, infrastruktura, izobraževanje, kultura) v mestih, ki so glede na število prebivalcev razdeljena na štiri kategorije. V kategoriji manj-

ših mest je Kamnik dosegel bronasto priznanje; že samo sodelovanje na tekmovanju, ki je potekalo v Kanadi, je pomenilo veliko priložnost za promocijo mesta in predstavitev njegovih možnosti.

Mednarodno sodelovanje Kamnika je izredno raznoliko področje, ki ne vključuje samo dejavnosti občine, ampak tudi številna gostovanja tako kulturnih kot tudi športnih društev, skupin in posameznikov, ki s svojim delom v tujini uspešno predstavljajo domači kraj. Kamnik je tudi sedež slovenskega dela Bavarsko-slovenskega društva, v Matični knjižnici Kamnik pa gostuje Bavarski oddelek z več kot 1700 knjigami, večinoma v nemškem jeziku.

Na podlagi vseh omenjenih prizadevanj je Kamnik s strani Evropske komisije prejel evropsko listino in evropsko zastavo, priznanji, ki potrjujeta naša prizadevanja na mednarodnem področju in pomenita spodbudo za delo v prihodnje.

Stanovanjsko poslovno področje

Občina ima na stanovanjskem področju na podlagi stanovanjskega zakona naslednje pristojnosti in naloge:

- sprejema in uresničuje občinski stanovanjski program;
- zagotavlja sredstva za graditev, pridobitev in oddajanje neprofitnih stanovanj ter stanovanjskih stavb, namenjenih začasnemu reševanju stanovanjskih potreb socialno ogroženih oseb;
- spodbuja različne oblike zagotavljanja lastnih in najemnih stanovanj;
- zagotavlja sredstva za subvencioniranje najemnine in za izredno pomoč pri uporabi stanovanja;
- zagotavlja pridobivanje najemnih in lastnih stanovanj s soinvestitorstvom s Stanovanjskim skladom republike Slovenije, javnim skladom;
- zagotavlja sredstva za dodeljevanje stanovanjskih posojil mladim družinam in za dodeljevanje stanovanjskih posojil za obnovo starih hiš v zaščitenem mestnem jedru in ostalih spomeniško zaščitenih objektov;
- spremlja višino povprečne najemnine v občini po kategorijah, vrstah in lokaciji stanovanj;
- zagotavlja pogoje za razvijanje različnih oblik gradnje in prenove z ustrezno zemljiško in normativno politiko;
- sprejema usmeritve za projektiranje, gradnjo in prenovo stanovanj, ki izhajajo iz njenih lokalnih posebnosti, vključno z zunanjim videzom stanovanjskih hiš;
- vodi register stanovanj.

V obravnavanem obdobju je občina Kamnik na podlagi že naštetih zakonskih obveznosti, na podlagi zakona o lokalni samoupravi in na podlagi občinskih splošnih predpisov in letnih programov na tem področju izvajala različne naloge.

Za pridobitev dodatnih socialnih in neprofitnih stanovanj je bilo v letih 1995–2005 porabljenih 287 milijonov tolarjev.

Leto	Višina proračunskih sredstev v SIT	Število pridobljenih stanovanj
1995	31.100.000	pet stanovanj na Klavčičevi ulici
1996	/	/
1997	33.176.000	pet stanovanj na Poti na Poljane
1998	58.000.000	pet stanovanj na Klavčičevi ulici
1999	/	/
2000	/	/
2001	51.900.000	štiri stanovanja na Frančiškanskem trgu
2002	40.500.000	tri stanovanja v Mercatorju
2003	37.091.000	dve stanovanji v Mercatorju
2004	35.200.000	dve stanovanji v soseski Mali grad
2005	/	Proračunska sredstva v višini 42 mio se prenesejo v leto 2006; prijava na razpis Stanovanjskega sklada RS za izvedbo projekta soinvestitorstva pri zagotavljanju stanovanj z nakupom 10 stanovanj.

Izvedeni so bili štirje javni razpisi za dodelitev socialnih stanovanj, nekaj stanovanj pa je bilo oddanih v najem na podlagi prednostne lestvice socialnih upravičencev, oblikovane v predhodnem obdobju. Glede na odziv na navedene razpise je mogoče zaključiti, da so potrebe na tem področju velike, kar je posledica zaostrenih gospodarskih razmer in povečanega števila brezposelnosti. Problem zagotavljanja socialnih oz. neprofitnih stanovanj nastaja predvsem iz razloga, ker je v zadnjih letih v občini Kamnik potekala gradnja novih stanovanj, katerih cena za kvadratni meter presega finančne zmožnosti občanov.

Splošne pogoje, merila in kriterije za dodelitev neprofitnih stanovanj določa pravilnik o dodeljevanju neprofitnih stanovanj v najem, ki ga je izdalo ministrstvo za okolje, prostor in energijo v Uradnem listu RS, št. 14/04 in 34/04, osnovna izhodišča pa določa že sam stanovanjski zakon.

Dodeljevanje stanovanjskih posojil mladim družinam

V okviru občinskega stanovanjskega programa je bilo za kreditiranje stanovanjske gradnje mladih družin porabljenih 114 mio SIT. Ta sredstva so mnogim mladim družinam omogočila nakup, obnovo ali gradnjo stanovanjskih površin.

Kreditiranje obnove spomeniško zaščitenih objektov v občini Kamnik

Za ta namen je bilo izkoriščenih 24,2 mio SIT. Vsa sredstva so bila namenjena za obnovo zaščitenih objektov v ožjem delu mesta Kamnik.

Nadomestila stanovanjskih najemnin socialno ogroženim občanom

To obvezo občine je določal 53. člen stanovanjskega zakona (Uradni list RS, št. 18/91 s spremembami). Na podlagi odločb o ugotovitvi upravičenosti do nadomestila najemnine, ki jih je izdal Center za socialno delo, je občina upravičencem oz. lastnikom stanovanj izplačevala razliko med najemnino, ki so jo bili dolžni plačevati po najemni pogodbi, in najemnino, ki so jo bili sposobni plačati glede na dohodke. Občina Kamnik je v letih 1995–2004 za subvencioniranje najemnin namenila 14,2 mio SIT. Na osnovi 121. člena stanovanjskega zakona in uredbe o metodologiji za oblikovanje najemnin v neprofitnih stanovanjih ter merilih in postopku za uveljavljanje subvencioniranih najemnin, ki se je pričela uporabljati s 1. 1. 2005, je bilo v letu 2005 izdanih 47 odločb o upravičenosti do plačila znižane neprofitne najemnine in namenjena finančna sredstva v višini 1 mio SIT.

Obveznosti iz naslova denacionalizacije

To obveznost določa 125. člen stanovanjskega zakona in se nanaša na izplačilo razlike v kupnini za stanovanje lastniku denacionaliziranega stanovanja, če se ta odloči za prodajo vrnjenega stanovanja imetniku stanovanjske pravice, bodisi da gre za udeležbo pri plačilu kupnine za nakup nadomestnega stanovanja imetniku stanovanjske pravice, če mu ni omogočen odkup denacionaliziranega stanovanja.

Obveznosti do imetnikov stanovanjske pravice v službenih stanovanjih

Za ta namen je bilo porabljenih 15 mio SIT. Obveznost izhaja še iz privatizacije stanovanj po stanovanjskem zakonu iz leta 1991, in sicer gre za stanovanja v šolskih objektih. Občina kot lastnica stanovanj v objektih osnovnih šol teh ni bila dolžna prodati, imetnikom stanovanjske pravice v teh stanovanjih je bila dolžna zagotoviti oz. omogočiti odkup drugega primernega stanovanja.

Vzdrževalna dela

V tem obdobju so se na objektih stanovanjsko-poslovnega fonda izvajala predvsem nujna tekoča in investicijska vzdrževalna dela.

Ker je večina objektov in posameznih stanovanjskih enot že stara, je bilo potrebno za vzdrževanje teh objektov in enot (obnova kopalnic, celovite adaptacije po izselitvah najemnikov, zamenjava stavbnega pohištva, plinifikacija stanovanj, sofinanciranje sorazmernih deležev investicijskega vzdrževanja večstanovanjskih stavb) nameniti kar veliko sredstev. V ta namen je bilo v letih 1995–2005 razporejenih 107,9 mio SIT.

Obveznosti do Stanovanjskega sklada RS in do Slovenskega odškodninskega sklada

Obema skladoma je bilo odvedenih 95,8 milijonov tolarjev. Obveznost izhaja iz naslova privatizacije stanovanj po stanovanjskem zakonu in po zakonu o odškodninskem skladu RS.

Obveznost do občine Komenda

Sredstva v višini 90 mio SIT so bila določena za pokrivanje obveznosti do občine Komenda iz naslova stanovanjskega fonda, kar izhaja iz sprejete delitvene bilance oziroma delitve premoženja leta 1999.

Družbene dejavnosti: uvedba devetletke in ukinitev dvoizmenskega pouka prevelik zalogaj za našo občino

Ustanovitev lokalne samouprave je korenito posegla tudi na področje družbenih dejavnosti, zlasti na področje predšolske vzgoje in osnovnega šolstva, pomembne so bile tudi spremembe na področju kulture, športa in skrbi za socialno najbolj ogrožene državljane. Vse to se je odražalo na stalnem spreminjanju in dopolnjevanju zakonov in podzakonskih predpisov.

Najbolj korenito je zakon posegel v osnovnošolsko izobraževanje z obvezno uvedbo devetletne osnovne šole. Ta zakon je lokalni skupnosti naložil zagotovitev dodatnih prostorskih kapacitet (učilnic, specialnih učilnic, večnamenskih prostorov, kabinetov, manjših učilnic za diferencirane in izbirne predmete) ter opreme, ki jo je zahteval nov program in vključevanje šestletnikov v osnovno šolo. Še večje breme je bilo lokalni skupnosti naloženo s spremembo zakona o financiranju občin, s katerim je bilo ukinjeno 50-odstotno sofinanciranje investicij v osnovno šolstvo in vrtce. Tako je od 1999. leta občina Kamnik upravičena le do 20 % soinvestiranja, kar ne zadošča niti za davek na dodano vrednost. Občinska uprava se je zavedala, da mora otrokom zagotoviti kar se da dobre pogoje za vzgojo in izobraževanje, ki je strateško najpomembnejši element razvoja občine, zato je sprejela dolgoročni razvojni program in zanj namenja pomemben delež investicijskih sredstev.

Bivša občina Kamnik osnovnemu šolstvu ni namenjala dovolj pozornosti. Veliko pomanjkanje učilnic je zahtevalo organizacijo pouka v dveh izmenah. Šolski stavbni fundus je bil star in slabo vzdrževan. Tudi objekti se starajo. Tako se je bilo potrebno spopasti s pomanjkanjem prostorov in gradnjo novih kapacitet ter velikimi investicijskimi vlaganji v obnovo zastarelih objektov, ki so bili povrhu še energetsko požrešni. Ker je bil v vseh matičnih osnovnih šolah pouk v dveh izmenah, smo se najprej lotili gradnje za potrebe matičnih osnovnih šol.

V času mojega županovanja smo najprej zgradili novo matično osnovno šolo v Šmartnem v Tuhinjski dolini za 18 oddelkov z moderno telovadnico, ki jo s pridom uporabljajo učenci in krajani. Novo šolo, ki je razbremenila OŠ Toma Brejca v Kamniku, kamor so se pred izgradnjo vozili učenci iz Tuhinjske doline, obiskuje skupaj preko 350 učencev.

Sledila je investicija za potrebe OŠ Marije Vere na Duplici, ki je bila razdeljena na tri faze. Najprej smo zgradili prizidek za potrebe predmetne stopnje. Moderne matične in specialne učilnice ter kabinete smo opremili s povsem novo opremo in sodobno učno tehnologijo. V tretji fazi smo zgradili zunanja igrišča. Tako je OŠ Marije Vere postala prva osnovna šola, ki v ce-

Odprtje dograditve in nadzidave OŠ Marije Vere – druga gradbena faza, september 2004

loti izpolnjuje zelo zahtevne pogoje za izvajanje pouka devetletke v eni izmeni.

V letu 2005 smo pričeli z gradnjo novih prostorov za potrebe OŠ Stranje. Zaradi pomanjkanja zemljišča je bilo potrebno najprej porušiti staro telovadnico in del šolske zgradbe, ki je bila zgrajena le v mansardni izvedbi. Moderna telovadnica z dvema vadbenima enotama je že opremljena in vseljena, gradnja nadomestne osnovnošolske stavbe pa je v teku. Investicijo bomo zaključili do začetka šolskega leta 2006/07. Investicijskemu zalogaju v višini cca 750 milijonov pa bi bilo potrebno dodati še sredstva za posodobitev in adaptacijo obstoječih prostorov.

Investicije in večja investicijskovzdrževalna dela v osnovnošolskih objektih

Zaradi relativno starih šolskih objektov, ki so bili grajeni po takratnih standardih, in zaradi dotrajanosti strešnih kritin, strojnih inštalacij, elektroinštalacij je bilo potrebno bistveno več vlaganj v večja vzdrževalna in investicijska dela, zlasti še zato, ker je bilo to področje v preteklosti zapostavljeno.

Občinska uprava je izdelala analizo stanja šolskih objektov in naredila okvirni program večjih investicijskovzdrževalnih del, ki jih je postopoma vključevala v občinske proračune glede na razpoložljive finančne vire. Tako so bila izvedena večja dela v podružničnih šolah Mekinje, Tunjice, Vranja Peč, Motnik in Gozd. Večja vzdrževalna dela so bila opravljena tudi v šoli s prilagojenim programom, v OŠ 27. julija. Predvsem smo poskrbeli za energetsko učinkovite posege v objektih s posodobitvijo ogrevalnih sistemov in za zamenjavo z energetsko varčnimi okni.

Za večja investicijskovzdrževalna dela na OŠ Frana Albrehta smo pridobili tudi mednarodna sredstva v okviru programa PHARE za toplotno sanacijo podstrešja, zamenjavo oken s protihrupno in energetsko varčnimi okni ter popolno preureditev kotlovnice. Z izvedbo del, pri kateri so sodelovali tudi strokovni sodelavci ministrstva za gospodarske dejavnosti, Inštituta Jožef Stefan, Zavoda za raziskavo materiala in mednarodni predstavniki programov PHARE, smo bistveno izboljšali mikroklimatske delovne pogoje učencev in učiteljev. Porabo energije smo zmanjšali za dobro tretjino, vdor hrupa iz okolja smo skoraj povsem preprečili. Vrhunska krmilna in računalniško vodena tehnika ogrevanja zagotavlja najbolj smotrno gospodarjenje z energijo in tako pomembno prispeva k varovanju okolja.

Razširili smo tudi »Svilanitovo« toplovodno omrežje, nanj priklopili OŠ Frana Albrehta, OŠ Toma Brejca, večnamensko športno dvorano in objekt Metalke, kar je pomenilo večji odvzem energije iz toplovodnega sistema, zmanjšanje toplotnih izgub ter tako bistveno pocenitev ogrevanja za ostale odjemalce, kamor sodita tudi zdravstveni dom in novi vrtec, katerih ustanovitelj je občina.

Izdelali smo tudi kompletno sanacijo toplotne postaje OŠ Toma Brejca, jo opremili z najsodobnejšo krmilno regulacijo s frekvenčno regulacijo toplotnih črpalk, ločili energetske kroge in v vseh prostorih vstavili termostatske ventile, kar je bil pomemben prispevek k varstvu okolja in zmanjšani porabi energije. Sanirali smo lesene strope, zamenjali večino parketa v učilnicah in hodnikih, opremili več učilnic s povsem novo opremo, povsem obnovili garderobe ob telovadnici in posodobili telovadno opremo, zamenjali več od polovi-

Odprtje kegljišča v Mekinjah, 9. september 2005

ce starih oken z novimi energetsko učinkovitimi ter tako zmanjšali vdor hrupa in prahu v šolske prostore in seveda izboljšali toplotno izolacijo objekta. Zamenjali smo tudi strešno kritino nad telovadnico in centralnim objektom šolske zgradbe. V izdelavi pa so projekti za celostno ureditev in dograditev šole s prizidkom, s katerim bomo zagotovili vse potrebno za izvajanje pouka devetletke v eni izmeni.

Investicije in večja investicijskovzdrževalna dela na športnih objektih

Največ finančnih sredstev je bilo namenjenih za vgradnjo elastičnega športnega poda v večnamenski športni dvorani, v kateri smo posodobili tudi garderobe in sanitarije, zgradili sanitarije za invalide in postavili tribune za gledalce. Vsa stara okna smo zamenjali z energetsko učinkovitimi, uredili okolico, posodobili športno opremo in povečali parkirišče.

Telovadnico na Kajuhovi 12 smo posodobili, zamenjali okna, povsem preuredili garderobe in sanitarije ter zamenjali strešno kritino.

Spremenjeni predpisi in zelo zastarel bazenski kompleks je zahteval večja vzdrževalna dela. Tako smo preuredili dogrevanje bazenske vode z novim toplotnim in učinkovitejšim izmenjevalcem, obnovili del dotrajanih tlakov, nanovo uredili avtomatsko kloriranje bazenske vode v velikem in v malem bazenu, posodobili sanitarije. Ker je bazenska tehnika pod nivojem in jo ob večjih nalivih zalije voda, smo izdelali načrte za njeno prestavitev v prvo nadstropje, kar je naša prioritetna investicija v prihodnje. Občinski svet je sprejel ureditveni načrt M1 Pod skalco. S tem dokumentom smo dobili pravno podlago za načrtovanje celostne ureditve bazenskega kompleksa.

Ob Stadionu prijateljstva v Mekinjah smo skupaj s Kegljaškim klubom Kamnik zgradili nov, sodoben objekt z avtomatskim šeststeznim kegljiščem z vsemi potrebnimi spremljajočimi prostori, s parkiriščem in zunanjo ureditvijo. Urejali smo tudi atletske površine, čeprav je neustrezna podlaga hitro izničila naša prizadevanja. Prav zato smo izdelali načrte za celostno prenovo stadiona, atletske steze in drugih atletskih površin vključno z objekti, ki jih potrebuje stadion.

Alpinisti so na neizkoriščenem podstrešju Doma kulture v Kamniku pridobili najsodobnejšo plezalno steno v Sloveniji. Ob OŠ Toma Brejca smo postavili manjšo rampo za rolerje, večja vzdrževalna dela pa smo opravili na zunanjih igriščih v KS Sela, KS Loke, KS Šmartno, KS Motnik in KS Nevlje.

Športniki sicer pogosto kritizirajo občinsko upravo, češ da ima do športa mačehovski odnos. Če pa potegnemo črto pod vsemi investicijami, lahko ugotovimo, da smo v šport vložili veliko sredstev, saj sta bili v tem obdobju zgrajeni tudi dve novi telovadnici, ena v Šmartnem in ena v Stranjah, v vseh ostalih pa smo zamenjali ali posodobili športni pod in opremo (tudi šolske telovadnice so namenjene športnikom v času, ko jih šolarji ne potrebujejo za izvedbo športne vzgoje).

Investicije na področju otroškega varstva

Kronično pomanjkanje kapacitet v institucionalni predšolski vzgoji. Letno se giblje število odklonjenih otrok za sprejem v vrtec v občini Kamnik okoli 300. Čeprav je procent vključenih otrok v vrtec v občini Kamnik le nekaj odstotkov manjši od republiškega povprečja, je pomanjkanje prostora vsa leta zaposlovalo občinsko upravo in občinske svetnike. Razpisovanje

Sredstva za redno dejavnost, investicije, investicijsko vzdrževanje v šolstvu in otroškem varstvu po letih

	Šolstvo		Otroško varstvo	
Leto	**A) redna dej.**	**B) inv. in inv. vzdr.**	**A) redna dej.**	**B) inv. in inv. vzdr.**
1995	150.960.382,35	110.173.209,20	196.512.363,44	33.578.990,20
1966	129.697.837,33	124.849.732,94	215.990.026,87	65.700.000,00
1997	104.318.814,92	103.143.434,40	274.588.735,60	17.774.301,00
1998	106.197.443,73	101.408.863,80	291.450.926,48	131.506.701,20
1999	110.298.722,85	13.566.402,04	279.711.940,38	19.568.773,29
2000	130.137.941,00	123.238.502,00	326.924.186,00	21.536.916,00
2001	140.126.788,00	156.862.746,00	372.928.500,00	11.545.716,00
2002	166.250.164,48	271.899.053,45	406.116.043,78	26.196.591,77
2003	171.996.996,00	233.616.634,00	454.155.955,00	35.582.071,00
2004	192.501.712,00	94.485.490,00	529.302.667,00	51.540.344,00
2005	214.097.438,96	379.427.816,24	517.806.649,61	42.824.907,09
Skupaj:	1.616.584.241,62	1.712.671.884,07	3.865.487.994,16	457.355.311,55
SKUPAJ A + B	**3.329.256.125,69**		**4.322.843.305,71**	

koncesij za opravljanje predšolskega varstva in vzgoje otrok ni bilo uspešno. V letu 2006 je vključenih v vrtec Antona Medveda 665 otrok, od tega 628 otrok v celodnevnih programih in samo 37 otrok v poldnevnih. Vrtec pa izvaja še 9 oddelkov cicibanovih uric za otroke, ki niso vključeni v vrtec. Okoli 150 otrok pa je vključenih v vrtce izven občine Kamnik.

Strategija razširitve kapacitet ministrstva za šolstvo in šport iz leta 1994 zamuja, cilji se odmikajo, država ne namenja dovolj sredstev za sofinanciranje investicij, zamuja z javnimi razpisi. Drugačen način doplačila oskrbnih stroškov je občini naložil veliko finančno breme in tako oslabil njeno investicijsko sposobnost.

Občinska uprava je poskušala v okviru razpoložljivih virov slediti potrebam vključevanja otrok v vrtec. V letu 1995 je bil odkupljen nadomestni vrtec v Novem trgu za 7 oddelkov, ker je bil stari vrtec (večji) vrnjen cerkvi, nato je preuredila staro šolo v Šmartnem v Tuhinjski dolini za potrebe vrtca za dva oddelka, sledila je preureditev stanovanja na podružnični šoli v Motniku za en oddelek, odkupili smo tudi stanovanje na Duplici in ga preuredili v vrtec. Povsem obnovljene so bile manjše enote Mojca, Marjetica in Pedenjped. Vsako leto pa po programu, ki je bil izdelan na podlagi analize obstoječega stanja objektov, obnovimo vsaj po dva oddelka v večjih enotah v celoti – od stavbnega pohištva, inštalacij, zamenjave opreme do igral. V letu 2006 bomo pričeli graditi nov vrtec za 130 otrok.

Z investicijskim vzdrževanjem in obnovo dobro skrbimo za obstoječi stavbni fond, z novogradnjo pa bomo presegli republiško povprečje vključenosti otrok v predšolsko vzgojo.

Ureditev in vzdrževanje otroških igrišč

V preteklih letih so bila obnovljena otroška igrišča v stanovanjskih soseskah Zikova, Klavčičeva, Ljubljanska-Kranjska-Župančičeva, Trg talcev in v Motniku. V KS Zaprice sta bili urejeni dve novi otroški igrišči: leta 2000 ob Jenkovi, leta 2001 pa ob Stiasnyjevi ulici. Iz proračuna občine Kamnik so bila v letu 2001 kupljena igrala za igrišče pri VVZ Tinkara in igrala za potrebe gojencev društva Sožitje na Lokah. V letih 2003 in 2004 je bilo zgrajeno, v letu 2005 pa opremljeno z igrali novo otroško igrišče v naselju Hrib – KS Nevlje. Za vzdrževanje otroških igrišč je občina Kamnik v letu 2001 sklenila pogodbe z občani, ki živijo v neposredni okolici in tako redno spremljajo vsa dogajanja na igriščih ter dnevno skrbijo za red in čistočo. Za gradnjo in obnovo otroških igrišč ter za redno vzdrževanje se vsako leto nameni približno 10 mio SIT proračunskih sredstev.

Investicije na področju kulture

Redna dejavnost poteka v okviru številnih društev in skupin, ki sta jih strokovno in organizacijsko koordinirala ter usmerjala Zveza kulturnih organizacij in izpostava Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti. Raznoterost kulturne ponudbe, ki je za Kamnik značilna tako po obsegu in kvaliteti, je posegala na glasbeno, gledališko, likovno, založniško, raziskovalno, plesno in na številna druga področja. Prepoznavna je bila tudi izven občinskih meja.

Da lahko razvijamo bogato in raznoliko kulturno ponudbo, smo obnovili in preuredili Dom kulture na Fužinah, v preurejenih kletnih prostorih pa zagotovili prepotrebne prostore za mlade v kamniški občini.

Obnovljena dvorana Doma kulture Kamnik, 2002

Odprtje Maistrove hiše, 17. april 2004

Kamniška občina ima tudi zelo bogato zgodovino in številne pomembne kulturne spomenike, tako posvetne kot sakralne, ki so potrebni večjih investicijskih, vzdrževalnih, rekonstrukcijskih in restavratorskih del (oltarji, leseni stropi, freske ...). Za taka dela, ki so pod skrbnim nadzorom pooblaščenih strokovnih institucij, je značilno, da tečejo počasi in zahtevajo velika sredstva.

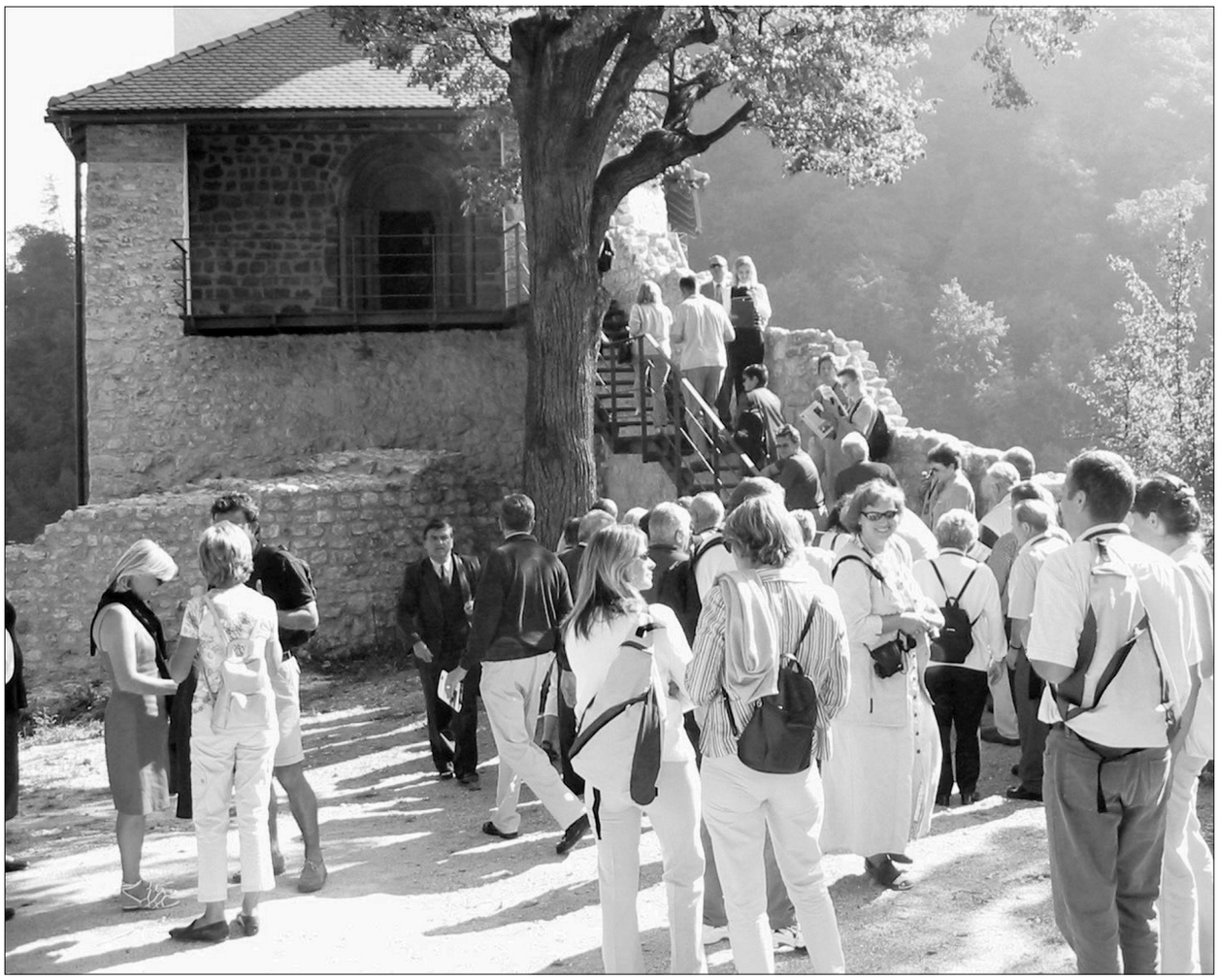

Predstavniki evropskih mest, sodelujočih na tekmovanju Entente florale, na obisku na obnovljenem Malem gradu, 2003

Naj omenimo samo najpomembnejša vlaganja v obnovo in sanacijo kulturnih spomenikov, ki jih je nadziral Zavod za varstvo kulturne dediščine, enota Kranj: cerkev sv. Primoža in Felicijana, kapela in obzidje na Malem gradu, grad Zaprice, cerkev sv. Jožefa na Žalah, sv. Ane v Tunjicah, cerkev v Motniku, Stranjah, na Gozdu, v Špitaliču, pri sv. Miklavžu, na Selah, v Šmarci, v Mekinjah in Nevljah, samostan v Mekinjah, Budnarjeva hiša v Palovčah, statična sanacija rojstne hiše Rudolfa Maistra in obnova fasade, sanacija obzidja na Starem gradu, ki sta jo sofinancirala tudi partnerska občina Andechs in Bavarsko-slovensko društvo, in še vrsta drugih.

Občina Kamnik je posvetila veliko pozornost tudi založniški dejavnosti, financirala ali sofinancirala je več knjižnih izdaj ter publikacij, in to z različnih področij. Največjo pozornost smo namenili zapisu za občino Kamnik pomembnim dogodkom tako iz kulturnega, športnega, gospodarskega in političnega življenja Kamničanov. Naj omenimo samo najpomembnejše izdaje: Kamniški zbornik od št. XIII do vključno XVIII (šest letnikov), Zbornik žrtev 2. svetovne vojne (dve izdaji), Paglovčev zbornik, Likovna pričevanja in razmišljanja o kulturi – Dušan Lipovec, Svetline in temine – Aladin Lanc, Kamniški kulturnik in mecen Josip Nikolaj Sadnikar – Velimir Vulekič, Grofje Andeško-Meranski – zbornik, Med izročilom in sodobnostjo: življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne – Marija Klobčar, Župnijska cerkev na Šutni – Marko Lesar, Zgodbe od včeraj – Polde Mihelič in številna druge publikacije.

Okolje in prostor: pomembne naloge pri varovanju okolja in urejanju prostora

Občina v skladu z veljavnimi predpisi omogoča pogoje za gospodarski razvoj tudi tako, da načrtuje prostorski razvoj ter sprejema prostorske akte. Leta 1998 je pristopila k izdelavi sprememb in dopolnitev prostorskih sestavin dolgoročnega plana občine Kamnik za obdobje 1986–2000 in srednjeročnega družbenega plana občine Kamnik za obdobje 1986–1990 (v nadaljevanju prostorski plan občine Kamnik) in ga po številnih usklajevanjih sprejela v letu 2002. Nekaj prostorskih izhodišč:

- posege v prostor je potrebno načrtovati in izvajati skladno z načeli varovanja in smotrne rabe dobrin splošnega pomena;
- pri usmerjanju nadaljnje rasti naselij je potrebno poleg potreb po absolutnem varovanju najboljših kmetijskih zemljišč upoštevati tudi druga dobra kmetijska zemljišča, trajno varovalne gozdove in gozdove s posebnim pomenom, varstvene režime ter naravno in kulturno dediščino, pogoje in omeji-

tve varovanja vodnih režimov ter obrambnostrateške prostorske omejitve.

Globalni cilji dolgoročnega razvoja prostora so:
- vzpostavljanje racionalne poselitve celotnega prostora s smotrnim razmeščanjem dejavnosti in skladen razvoj vseh območij,
- skladna namenska raba prostora ter
- izboljšanje in varovanje okolja.

Konkretnejši cilji prostorskega razvoja:
- varčna in smotrna raba prostora, ohranjanje potencialov prostora za razvoj dejavnosti,
- varovanje količine in kakovosti naravnih virov,
- varovanje naravnih kakovosti prostora,
- varovanje kulturnih kakovosti prostora,
- ohranjanje zdravega in varnega okolja,
- razvoj naselij s potenciali za intenzivnejši razvoj.

Varovanje dobrin splošnega pomena narekuje, da se Kamnik in vsa druga naselja razvijajo tako, da prostorski razvoj ni ekstenziven, temveč da se smotrneje izrabi obstoječa urbana struktura z zgostitvijo, zapolnitvami in prenovo. Rast oz. povečanje ureditvenih območij naselij pa se dopusti le na površinah, kjer je to glede na prostorske pogoje možno. Takšna naselja bodo postopno prevzemala vlogo razvojnih središč.

Občina Kamnik je namenila veliko pozornost izdelavi prostorskih aktov, ki omogočajo razvoj gospodarskih družb (Schlenk, Meso, Fructal), športa in turizma (golf Arboretum, Terme Snovik, Zdravilni gaj Tunjice).

Zakon o urejanju prostora določa postopno uskladitev občinskih prostorskih aktov z novo zakonsko ureditvijo. Občine morajo pripraviti strategijo prostorskega razvoja in prostorskega reda. Zakon o urejanju prostora občinam nalaga, da te akte pripravijo in sprejmejo najpozneje v roku treh let, to je do 20. julija 2007. V enakem času morajo pripraviti tudi prostorske rede občin. Za potrebe izdelave in sprejetja strategije prostorskega razvoja in prostorskega reda občine Kamnik je potrebno izdelati strokovne podlage, ki jih predpisuje pravilnik o podrobnejši vsebini, obliki in načinu priprave strategije prostorskega razvoja občine ter vrstah njenih strokovnih podlag.

Plinifikacija

Energetski koncept občine Kamnik je bil izdelan l. 1993 z namenom, da se opredeli najboljši način ogrevanja industrijskih, poslovnih in družbenih objektov ter strnjenih stanovanjskih sosesk. Raziskave, opravljene v sklopu izdelave energetskega koncepta, so pokazale, da so največji onesnaževalci zraka individualna kurišča na premog ter industrija s porabo mazuta. Spremenjen način ogrevanja (predvsem sprememba energenta) bi pozitivno vplival na izboljšanje zraka, saj bi se močno zmanjšale emisije glavnih škodljivih snovi (SO_2, CO), ki nastanejo predvsem iz premoga in mazuta. V skladu s temi zaključki je občina pristopila h gradnji plinifikacijskega omrežja. V skladu z veljavno zakonodajo in občinskimi akti je bil v letu 1995 sprejet odlok o načinu izvajanja gospodarske javne službe in distribucije zemeljskega plina, v začetku leta 1997 pa smo sklenili pogodbo o koncesiji za zgraditev, oskrbo in upravljanje omrežja za distribucijo plina s firmo Adriaplin iz Ljubljane. Prva faza na območju KS Duplica je bila zgrajena v letu 1997, v naslednjih letih je koncesionar nadaljeval z gradnjo plinifikacijskega omrežja na območju krajevnih skupnosti Šmarca, Perovo, Zaprice, Center, Novi trg in Mekinje. Tako je v skladu z lokacijskim načrtom in koncesijsko pogodbo zgrajenih skoraj 59 km plinovodnega omrežja, dve merilno-regulacijski postaji in več kot 1400 hišnih priključkov. Približno 1400 aktivnih odjemalcev (gospodinjstva) uporablja plin za kuhanje in ogrevanje stanovanj, nekaj več kot 200 odjemalcev pa je s področja obrti in industrije.

Toplovodno omrežje

V skladu z energetskim konceptom občine Kamnik se je v preteklih letih nadaljevala gradnja toplovodnega omrežja. V letu 1995 je bilo zgrajeno toplovodno omrežje do stanovanjskih blokov Novi trg 26 a in b, 1996. pa do OŠ Frana Albrehta, kjer je skupna kotlovnica tudi za OŠ Toma Brejca. 1997. je bil zgrajen toplovodni priključek za poslovno-stanovanjski objekt Šutna 37 (Metalka).

Čiščenje odpadnih voda

Občina Kamnik je kot solastnica Centralne čistilne naprave Domžale-Kamnik v obdobju 1995–1999 v skladu z medsebojno pogodbo in vsakoletnim programom dela sofinancirala vlaganja v nove investicije, modernizacijo objektov in opremo, ki pomenijo zmanjševanje bremen onesnaževanja oziroma lažje obvladovanje procesa čiščenja, ki je bil vključen v občinski proračun. Vse investicije so bile financirane iz taks oz. dela cene, ki ga je CČN nakazala občini Kamnik.

V sodelovanju s fundacijo Phare je bil realiziran program nitrifikacije-denitrifikacije. Obnovljena in rekonstruirana je bila oprema na sistemu anaerobnega in aerobnega čiščenja, izvedena sta bila sistem krmiljenja vhodnega dela bioloških stopenj in rekonstrukcija pogonske stavbe. Rekonstruiran je bil objekt vzhodnih grabelj in obnovljeno črpališče na prvi biološki stopnji za povratek aktivnega blata.

Leta 2003 so občinski sveti občin Domžale, Mengeš, Trzin in Kamnik (ki so lastnice CČN) sprejeli dogovor o rekonstrukciji infrastrukturnih objektov Centralne čistilne naprave Domžale-Kamnik. Dogovor nima finančnih posledic, ki bi bremenile občinske proračune. Čistilna naprava Domžale-Kamnik, ki obratuje od leta 1981, s sedanjimi učinki čiščenja ne dosega predpisanih parametrov za sekundarno čiščenje (za amonijev dušik in BPK_5), ki so določeni z uredbo o emisiji snovi pri odvajanju odpadnih vod iz komunalnih čistilnih naprav, zato smo lastniki letos podpisali dogovor o posodobitvi CČN, da bi zagotovili 80-odstotno vrednost čiščenja dušikovih in fosforjevih snovi iz odpadne vode in s tem zadostili zakonskim obveznostim, kar pomeni tudi manjši strošek plačevanja ekoloških taks za obremenjevanje voda.

Ravnanje z odpadki

Na osnovi sprejetih odlokov o ravnanju s komunalnimi odpadki in pogojih za podelitev koncesij smo v letu 2002 podpisali koncesijsko pogodbo s podjetjem Publicus, d. o. o., ki je naloge te gospodarske javne službe opravljalo že od leta 1992.

V obdobju 2002–2005 je koncesionar na območju občine Kamnik zgradil preko 50 ekoloških otokov, ki so namenjeni ločenemu zbiranju sekundarnih surovin (papir, steklo, umetne mase), ki nastajajo v gospodinjstvih.

V novembru 1997 je občina Kamnik prvič organizirala akcijo »zbiranje posebnih – nevarnih odpadkov iz gospodinjstev«, ki jo je izvedlo podjetje Kemis iz Radomelj. Občani so jo zelo dobro sprejeli. Občina je akcijo organizirala tudi v naslednjih letih, od sklenitve koncesijske pogodbe dalje pa je za to zadolžen koncesionar.

Vsako leto se izvaja tudi saniranje divjih odlagališč v obsegu razpoložljivih proračunskih sredstev.

22. junija 2004 sta občina Kamnik in Holding Ljubljana, d. o. o., sklenila pogodbo o odlaganju odpadkov na odlagališču nenevarnih odpadkov Barje za obdobje petih let. S tem se je občina tudi zavezala, da bo sofinancirala gradnjo četrtega in petega odlagališčnega polja deponije Barje v višini takse za obremenjevanje okolja zaradi odlaganja odpadkov z območja občine Kamnik, ki jo upravljavec odlagališča Snaga, d. o. o., zaračunava uporabnikom in nakazuje v proračun.

Dimnikarstvo

Po javnem razpisu za dodelitev koncesije je bilo za opravljanje gospodarske javne službe izbrano podjetje Energetski servis, d. o. o., iz Ljubljane. Z novo zakonodajo od 1. januarja 2005 področje dimnikarskih storitev ni več lokalna gospodarska javna služba, ampak sodi med obvezne državne službe in občina na tem področju nima nobenih pristojnosti.

Varstvo okolja

V skladu z določili zakona o varstvu okolja, zakona o lokalni samoupravi ter statuta je občina Kamnik v letu 1997 pristopila k izdelavi lokalne Agende 21, imenovane strategija (oz. lokalni program) varstva okolja, ki temelji na mnogih že izdelanih dokumentih s področja varstva okolja in vsako leto služi kot osnova pri pripravi proračuna. Strategija je dinamičen dokument, ki mora slediti družbenim, okoljskim in drugim spremembam, zato je bila leta 2003 izdelana prenova lokalnega programa (oz. strategije) varstva okolja, ki je podala usmeritve na področju varovanja okolja za naslednjih pet let.

V letu 1999 je občina Kamnik financirala genotoksične raziskave reke Kamniške Bistrice, v letu 2000 pa so občina Kamnik, občina Domžale in nekatera podjetja sofinancirali projekt Kakovost vodotoka Kamniške Bistrice, ki ga je izvedla Centralna čistilna naprava. Rezultati so pokazali, da Kamniška Bistrica na območju občine Kamnik ni onesnažena.

Leta 1999 se je začel izvajati projekt urejanja opuščene deponije na Duplici. Gozdarski inštitut Slovenije je najprej izdelal analizo tal na območju nekdanje deponije in v njeni neposredni okolici. Rezultati analize so pokazali, da so tla primerna za pogozditev. Celotno območje deponije se je v naslednjih letih postopno humuziralo in zasadilo z drevesi z namenom, da se na tem območju uredi gozdna učna pot. Gozdarski inštitut Slovenije, ki je vsa leta sodeloval pri sanaciji opuščene deponije komunalnih odpadkov na Duplici, je v letu 2003 začel z izvedbo raziskovalnega projekta »biodiverziteta«, s katerim ugotavlja stanje ohranjenosti naravne biotske pestrosti ekosistemov na sanirani deponiji, spremlja razvoj naravnih struktur biotske pestrosti ter ugotavlja vpliv razvijajočega se gozdnega ekosistema na bogatenje biotske pestrosti, rodovitnost okoliškega polja ter čistost podtalnice. Iz občinskega proračuna se vsako leto krije približno 10 % stroškov projekta.

Na pobudo ministrstva za okolje in prostor vsako pomlad poteka pomladansko urejanje in čiščenje okolja, ki ga v sodelovanju s KS, šolami in društvi organizira občina Kamnik. Pri organizaciji so vsa leta finančno pomagala različna kamniška podjetja.

V letu 2003 je podjetje Oikos, d. o. o., iz Domžal izdelalo kataster onesnaževalcev okolja. Kataster je bil izdelan na osnovi anket, ki so jih prostovoljno izpolnila podjetja, vsebuje pa podatke o vrstah in količinah nevarnih snovi, ki jih skladiščijo in uporabljajo posamezna podjetja. V letu 2005 je bil v smislu prenove katastra izdelan okoljski pregled podjetij v občini Kamnik.

Potrebno je poudariti tudi dobro sodelovanje z osnovnimi šolami, predvsem na področju ekološkega ozaveščanja. Med drugim želimo čim več vodilnih v osnovnih šolah navdušiti za vključitev v projekt ekošol (vključena je OŠ Marije Vere) in projekt zdravih šol ter za organizacijo ekoloških taborov na območju občine Kamnik, tekmovanj ter drugih najrazličnejših aktivnosti s področja varovanja okolja. Občina sofinancira izdajo najrazličnejših publikacij, namenjenih poučevanju s področja varovanja okolja in jih posreduje osnovnim šolam.

V sklopu prizadevanj za čim manjše onesnaževanje okolja je občina v letu 2003 uvedla subvencioniranje izvajanja ukrepov učinkovite rabe energije in obnovljivih virov energije v gospodinjstvih. V letu 2003 je občina razpisala subvencije za vgradnjo solarnih sistemov za ogrevanje vode in toplotnih črpalk za ogrevanje sanitarne vode. Subvencije (v skupnem znesku 1,5 mio SIT) je prejelo 23 prosilcev. Leta 2004 so bili subvencionirani naslednji ukrepi: vgradnja solarnih sistemov za ogrevanje vode, vgradnja toplotnih črpalk za ogrevanje sanitarne vode in vgradnja kurilnih naprav za centralno ogrevanje na lesno biomaso – polena. Subvencije (v skupnem znesku 1,7 mio SIT) je prejelo 23 prosilcev. Leta 2005 pa je na predlog komisije občina razpisala subvencije za vgradnjo solarnih sistemov za ogrevanje vode, vgradnjo toplotnih črpalk za ogrevanje sanitarne vode, vgradnjo specialnih kurilnih naprav za centralno ogrevanje na lesno biomaso in zamenjavo oken. Zanimanje občanov je bilo izredno veliko, subvencije (v skupnem znesku 3 mio SIT) so bile dodeljene 55 prosilcem. Glede na to, da je občina Kamnik ena redkih, ki subvencionirajo izvajanje ukrepov učinkovite rabe energije in obnovljivih virov energije v gospodinjstvih, je bil projekt v decembru 2005 predstavljen na izobraževanju energetskih svetovalcev, ki v sklopu projekta Ensvet v vseh večjih krajih delujejo v energetskosvetovalnih pisarnah.

Vodovodi, kanalizacija, javna razsvetljava, cestna dejavnost: temeljne naloge občin

Čeprav prevladuje mišljenje, kar se je v vseh teh letih pokazalo tudi v praksi, da je občina zadolžena predvsem za gradnjo osnovnih šol, vrtcev, sofinanciranje otroškega varstva, nalaga zakonodaja občinam velike

Otvoritev obvoznice v Motniku, 24. september 1998

obveznosti na področju ustvarjanja boljših življenjskih in delovnih pogojev. Gre za zagotavljanje zdrave pitne vode, varovanje okolja z graditvijo novih kanalizacijskih sistemov, boljše dostopnosti do najbolj oddaljenih krajev in hiš. Ob velikih obljubah države je tudi občina Kamnik, tako kot večina slovenskih občin, prepuščena sama sebi, ko gre za urejanje plazov in usadov. Mnogokrat prihaja do različnih pogledov, kje so prioritete. Mnogokrat gre tudi za politične odločitve, kje začeti prej, kje kasneje, kje je naloženi denar bolje oplemeniten. V nekaterih krajevnih skupnostih, ki smo jih ob uvedbi lokalne samouprave še vedno zadržali kot pravne osebe, ima občinska uprava pomembne pomočnike pri uresničevanju posameznih nalog. Naj omenim samo krajevno skupnost Volčji Potok. Pri gradnji kanalizacije je gradbeni odbor opravil veliko dela tako pri zbiranju sredstev kot pri dogovorih s posameznimi lastniki. Žal pa nekatere krajevne skupnosti ne čutijo več svoje vloge pri urejanju ožjega okolja naše občine.

V zadnjih letih so nam na vseh področjih v veliko pomoč razvojni programi, ki so sicer dinamični dokumenti, pa vendar dobra osnova predvsem pri oblikovanju in sprejemanju vsakoletnih proračunov.

investicije v cestno infrastrukturo

Na podlagi zakona o javnih cestah, zakona o varnosti v cestnem prometu in odloka o občinskih cestah se je izvajalo redno vzdrževanje lokalnih cest, nekategoriziranih javnih prometnih površin, meteorne kanalizacije, parkov in nasadov, čiščenje javnih površin, pokopališča, krasitev mesta, zimska akcija, urejanje železniških prehodov in prometne signalizacije, sanacija elementarnih nesreč.

Na cestnem področju, ki vključuje investicije v novogradnje ali pa modernizacijo posameznih cest, tako lokalnih kot drugih, so bile izvedene naslednje investicije:

Leto 1995

107.998 mio SIT ali 5.375 metrov novega asfalta. Večja posega sta bila na Šutni in na lokalni cesti Volčji Potok–Radomlje.

Leto 1996

34,5 mio SIT ali 11.049 metrov novega asfalta, od tega je bila več kot polovica sofinancirana iz različnih republiških skladov.

Leto 1997

110.540 mio SIT ali 9.759 metrov novega asfalta, soudeležba državnih sredstev. Večja posega: krožišče v Podgorju, nova brv pri Utoku.

Leto 1998

90 mio SIT ali 3.710 metrov novega asfalta.

Leto 1999

281,81 mio SIT ali 5.230 metrov novega asfalta. Večji posegi: most čez Kamniško Bistrico – Maistrova, odprava posledic elementarnih nesreč.

Leto 2000

108.483 mio SIT ali 8.180 metrov novega asfalta. Večji posegi: rekonstrukcija ceste skozi Stranje, odprava posledic elementarnih nesreč.

Gradnja mostu, februar 1999

Otvoritev Maistrovega mostu ob občinskem prazniku 1999

Otvoritev prenovljenega dela regionalne ceste v Stranjah, 29. marec 2005

Leto 2001
112.774 mio SIT ali 6.800 metrov novega asfalta. Večji posegi: rekonstrukcija ceste skozi Stranje, sofinanciranje železniških prehodov, odprava elementarnih nesreč.

Leto 2002
134.766 mio SIT ali 4.749 metrov novega asfalta. Večji posegi: sofinanciranje železniškega prehoda na Aleševčevi, semafor pri Mercatorju, odprava posledic vodne ujme.

Leto 2003
301.196 mio SIT ali 7.776 metrov novega asfalta. Večji posegi: semafor pri Svetilniku, cesta na Stari grad.

Leto 2004
462.110 mio SIT ali 6.970 metrov novega asfalta. Večji posegi: sofinanciranje železniškega prehoda na Ekslerjevi, rekonstrukcija ceste Godič–Stahovica, Usnjarski most, semafor na Duplici, parkirišče na Groharjevi.

Leto 2005
359.990 mio SIT ali 6.314 metrov novega asfalta. Večji posegi: semafor na Vrhpolju, parkirišče na ulici Matije Blejca, sofinanciranje železniških prehodov, rekonstrukcija križišča Ljubljanska–Kranjska, ureditev javnih parkirišč v mestnem središču, prometna študija.

Sanacije plazov in usadov
Sanacija brežin, usadov, strug hudournikov, plazov
Leto 1995: 71,65 mio SIT
Leto 1996: 20,50 mio SIT
Leto 1997: 40,30 mio SIT
Leto 1998: 17,70 mio SIT lastnih sredstev in 111 mio SIT državnih sredstev
Leto 1999: 91,35 mio SIT
Leto 2000: 48,40 mio SIT
Leto 2001: 64,00 mio SIT
Leto 2002: 21,30 mio SIT
Leto 2003: 51,86 mio SIT
Leto 2004: 17,06 mio SIT
Leto 2005: 81,47 mio SIT

Vzdrževanje cest
Leto 1995: 68,5 mio SIT
Leto 1996: 78.9 mio SIT
Leto 1997: 68.9 mio SIT
Leto 1998: 83.4 mio SIT
Leto 1999: 68.9 mio SIT
Leto 2000: 35,1 mio SIT
Leto 2001: 55,2 mio SIT
Leto 2002: 60,4 mio SIT
Leto 2003: 65,8 mio SIT
Leto 2004: 57,5 mio SIT
Leto 2005: 84,4 mio SIT

Prometna signalizacija
Leto 1995: 7,48 mio SIT
Leto 1996: 7,22 mio SIT
Leto 1997: 7,22 mio SIT
Leto 1998: 9,50 mio SIT
Leto 1999: 10,42 mio SIT
Leto 2000: 9,64 mio SIT
Leto 2001: 14,00 mio SIT
Leto 2002: 14,88 mio SIT
Leto 2003: 15.70 mio SIT
Leto 2004: 13,40 mio SIT
Leto 2005: 14,90 mio SIT

Zimska akcija
Leto 1996: 44,01 mio SIT
Leto 1997: 50,01 mio SIT
Leto 1998: 35,58 mio SIT
Leto 1999: 80,19 mio SIT
Leto 2000: 52,49 mio SIT
Leto 2001: 29,67 mio SIT
Leto 2002: 65,28 mio SIT
Leto 2003: 99,40 mio SIT
Leto 2004: 135,50 mio SIT
Leto 2005: 133,50 mio SIT

Javne prometne površine
Leto 1996: 44,01 mio SIT
Leto 1997: 50,01 mio SIT
Leto 1998: 35,58 mio SIT
Leto 1999: 53,19 mio SIT
Leto 2000: 52,38 mio SIT
Leto 2001: 63,86 mio SIT
Leto 2002: 66,08 mio SIT
Leto 2003: 69,44 mio SIT
Leto 2004: 71,70 mio SIT
Leto 2005: 74,90 mio SIT

Čiščenje javnih površin
Leto 1995: 4,99 mio SIT
Leto 1996: 6,09 mio SIT
Leto 1997: 6,48 mio SIT
Leto 1998: 7,40 mio SIT
Leto 1999: 8,31 mio SIT
Leto 2000: 10,25 mio SIT
Leto 2002: 11,85 mio SIT
Leto 2003: 11,76 mio SIT
Leto 2004: 13,40 mio SIT
Leto 2005: 14,90 mio SIT

Cestna meteorna kanalizacija – vzdrževanje
Leto 1995: 0,70 mio SIT
Leto 1996: 1,25 mio SIT
Leto 1997: 7,97 mio SIT
Leto 1998: 8,20 mio SIT
Leto 1999: 7,25 mio SIT
Leto 2000: 7,86 mio SIT
Leto 2001: 7,93 mio SIT
Leto 2002: 8,69 mio SIT
Leto 2003: 8,97 mio SIT
Leto 2004: 12,00 mio SIT
Leto 2005: 11,90 mio SIT

Parki in nasadi
Leto 1995: 4,41 mio SIT
Leto 1996: 5,13 mio SIT
Leto 1997: 6,36 mio SIT
Leto 1998: 7,70 mio SIT
Leto 1999: 8,00 mio SIT
Leto 2000: 8,66 mio SIT
Leto 2001: 12,02 mio SIT
Leto 2002: 11,96 mio SIT
Leto 2003: 14,16 mio SIT
Leto 2004: 16,10 mio SIT
Leto 2005: 19,80 mio SIT

Krasitev mesta (obsega razobešanje zastav ob praznikih in novoletno krasitev)
Leto 1995: 2,50 mio SIT
Leto 1996: 2,35 mio SIT
Leto 1997: 2,65 mio SIT
Leto 1998: 2,80 mio SIT
Leto 1999: 1,80 mio SIT
Leto 2000: 4,58 mio SIT
Leto 2001: 3,30 mio SIT
Leto 2002: 3,30 mio SIT
Leto 2003: 4,48 mio SIT
Leto 2004: 5,74 mio SIT
Leto 2005: 4,00 mio SIT

Oskrba s pitno vodo

Na podlagi zakona o lokalni samoupravi in zakona o varstvu okolja je oskrba s pitno vodo določena kot obvezna gospodarska javna služba, ki jo zagotavlja občina. Oskrba s pitno vodo, ki zajema celovito vzdrževanje in obnavljanje vodovodnih sistemov, objektov in naprav ter zajetij se financira iz cene pitne vode. V kamniški občini je bila cena vode dolgo obdobje med najnižjimi v Sloveniji, zato so bila razpoložljiva sredstva izredno nizka in nezadostna, še posebno z ozirom na zelo razvejano in povečini tudi staro vodovodno omrežje.

Na območju občine Kamnik je pet javnih vodovodnih sistemov, ki so v lasti in upravljanju občine (Kamnik, Kamniška Bistrica–Godič, Poreber–Markovo, Pšajnovica in Palovče–Vranja Peč–Velika Lašna). Poleg tega je v občini še 20 večjih vodovodnih sistemov, vsak od njih oskrbuje preko 50 prebivalcev. Z njimi upravljajo krajevne skupnosti oziroma njihovi vodovodni odbori. Glede na velik teritorij in razpršeno gradnjo je v uporabi še množica vodovodov, ki oskrbujejo nekaj hiš in posamezne domačije. Občina Kamnik je glede na potrebe in prošnje krajanov vlagala sredstva tudi v obnovo teh vodovodov, v raziskave in zavarovanje vodnih virov, v letih 2001–2005 pa je financirala izvajanje zdravstvenega nadzora vodooskrbe za več KS, ki upravljajo z lastnimi vodovodi.

V letu 1999 se je pričela gradnja vzporednega magistralnega vodovoda DN 400 Kamnik–Iverje, ki bo predvidoma zaključen v letu 2006 in bo zagotovil varno in zanesljivo oskrbo širšega območja Kamnika ter razbremenil sedanji salonitni vod S 500.

2002 je bila dokončana sanacija črpališča Pod skalco, ki je edini zmogljivejši vir za pokritje porabe vode ob izpadu Iverja.

Konec leta 2004 je bila med občino Kamnik in komunalnim podjetjem Kamnik sklenjena koncesijska pogodba za opravljanje obvezne gospodarske javne službe »oskrba s pitno vodo« na območju občine Kamnik. Pogodba je sklenjena za dobo 20 let in zajema redno in investicijsko vzdrževanje ter investicije in gospodarjenje z vodovodnimi sistemi na celotnem območju občine Kamnik.

Sredstva za opravljanje koncesije se zbirajo izključno iz vodarine. Za redno vzdrževanje je namenjenih od 40–50 % teh sredstev, za investicijsko vzdrževanje in investicije pa od 50–60 % razpoložljivih sredstev.

Obseg investicijskih vlaganj v vodovodne sisteme in pomembnejši projekti so prikazani v naslednji preglednici.

Leto	Investicijska vlaganja brez rednega vzdrž. (mio SIT)	Večje in pomembnejše investicije
1995	28,71	prva faza rekonstrukcije vodovoda Vrhpolje, sanacija vodov. sistemov Tunjice, Nevlje, Stranje, Poreber, Novi trg, Komenda, vrtina Krvavec
1996	37,64	prva faza vodovoda Soteska v dolžini 2 km in izgradnja črpališča, rekonstrukcija vod. Novi trg, ob Neveljski poti, dokončanje vodohrama in hidrantne mreže v Tunjicah
1997	46,00	rekonstrukcija vodovoda ob regionalni cesti v Mostah, rek. vod. ob izgradnji kanalizacije in plinifikacije v Šmarci, vodovod Palovče–Vranja Peč
1998	54,00	izvedba II. faze vodovoda Soteska, obnova vodovoda ob izgradnji plinifikacije v Kamniku, črpališče in vodovod Kužna
1999	65,11	gradnja vodovoda DN 350 ob Kam. Bistrici proti Zarji, obnova vod. ob izgradnji Maistrovega mosta, vod. v B-5 v Kamniku, vključitev vod. Soteska v sistem Kamnik
2000	40,38	vodovod DN 400 ob Kam. Bistrici, vod. pri Utoku, obnova vod. na Neveljski poti, vod. Hrib, Šmarca, Gabrovnica
2001	81,55	nadaljevanje izgradnje vodovoda DN 400 ob Kam. Bistrici, dokončanje vod. Hrib, obnova vodovodov Šmarca, Vranja Peč–Velika Lašna, Mekinje, Markovo, obnova črpališča Pod skalco, črpalni jašek v Stranjah
2002	163,96	nadaljevanje izgradnje primarnega voda DN 400 in obnova lokalnega vodovoda v območju rekonstrukcije reg. ceste v Godiču, dokončanje črpališča Pod skalco, gradnja vod. Laseno–Gabrovnica, obnova vodovodov Gozd, Kršič, ob Ljubljanski (od Mercatorja do SKG), v Šmarci, obnova črpalne postaje Poljane
2003	133,56	nadaljevanje izgradnje primarnega voda DN 400 in obnova lokalnega vodovoda v območju rekonstrukcije reg. ceste v Godiču, nadaljevanje gradnje vod. Laseno–Gabrovnica, obnova vodovodov Šmarca, Kršič, Stranje, Zagorica, Snovik, Pot na Poljane, Žale
2004	117,19	nadaljevanje izgradnje primarnega voda DN 400 in obnova lokalnega vodovoda v Stahovici, zaključitev funkcionalno zaokrožene gradnje vod. Laseno–Gabrovnica–Pšajnovica, izgradnja vodovoda Jeranovo, ob Korenovi cesti, ob Kamniški cesti v Šmarci, Kališe in Studenca, obnova vodovoda Perovo, Vrhpolje
2005	112,11	nadaljevanje izgradnje primarnega voda DN 400 in obnova lokalnega vodovoda v Stahovici, nadaljevanje izgradnje vodovoda ob Korenovi cesti, vodovod ob kanalizaciji Oševek, obnova vodovoda v Mekinjah, v Šmarci in na Trgu svobode, sanacija vodohrama Gozd, nadaljevanje obnove vod. ob Ljubljanski in začetek obnove vod. ob Steletovi

Javna razsvetljava

V začetku obdobja je občina financirala tekoče vzdrževanje in najnujnejšo obnovo obstoječih sistemov javne razsvetljave ter plačevala porabljeno električno energijo. Po izraženih potrebah, predlogih in željah krajevnih skupnosti in občinskih svetnikov je pričela z izgradnjo manjših in večjih sistemov javne razsvetljave na celotnem območju občine. Vzporedno z rekonstrukcijo lokalnih cest se je obnavljala tudi vodovodna napeljava in izgrajevalo omrežje javne razsvetljave. Ob rekonstrukcijah odsekov regionalnih cest, ki jih je izvajal DRSC, je občina financirala tudi izgradnjo pločnikov in javne razsvetljave. Nekaj odsekov se je zgradilo s soudeležbo krajanov in iz sredstev komunalnega prispevka.

V letu 1998 je občina s komunalnim podjetjem Kamnik sklenila koncesijsko pogodbo za vzdrževanje in manjše razširitve javne razsvetljave ter plačevanje tokovine, za kar je v naslednjih letih posebej odvajala sredstva iz občinskega proračuna. Od leta 2004 dalje občina posebej odvaja tudi sredstva za vzdrževanje tistih semaforjev, ki so v občinski pristojnosti.

Naslednja preglednica kaže vlaganja občinskih sredstev v javno razsvetljavo in večje projekte na tem področju.

Leto	Investicije v izgradnjo novih odsekov JR (mio SIT)	Redno vzdrž. in tokovina po koncesijski pogodbi (mio SIT)	Večje in pomembnejše investicije
1995	/	/	
1996	0,82	/	
1997	7,18	/	JR Srednja vas, Laze, Moste, Šmarca, Jastroble, Vranja Peč
1998	9,50	/	JR Duplica, Črna, Gozd, Zaprice, Komenda
1999	19,84	30,00	JR Maistrov most, Šmarca, Perovo, Loke, Stranje
2000	23,49	33,00	nadaljevanje JR Srednja vas in Stranje, JR ob Poti na Poljane, v KS Zaprice, ob Ljubljanski cesti, začetek izgradnje v Godiču in Mekinjah
2001	14,11	40,00	nadaljevanje JR v Godiču in Šmarci, JR Hruševka
2002	11,94	45,00	nadaljevanje JR v Šmarci, Srednja vas–Loke, JR Podhruška, Duplica, Podgorje, Fužine
2003	12,42	48,86	nadaljevanje JR v Šmarci, JR Duplica, Motnik, začetek izgradnje ob regionalni cesti v Godiču
2004	41,16	49,46	dokončanje JR ob regionalni cesti v Godiču, JR na novem Usnjarskem mostu, JR Mekinje, Klavčičeva, Šmarca, Podgorje, Motnik
2005	8,01	52,31	JR Godič, Šmarca, Podgorje

Ravnanje z odpadno vodo

V obdobju 1995–2005 je občina zgradila ok. 40,00 km kanalizacijskega sistema (tako ločenega kot tudi mešanega), kar predstavlja ok. 893,90 mio SIT, ok. 4.500,00 m meteorne kanalizacije v vrednosti ok. 103,60 mio SIT in čistilno napravo v Šmartnem v vrednosti ok. 19,00 mio SIT.

Z navedenimi investicijami bo sedaj v občini Kamnik priključenih cca 70,00 % vsega prebivalstva. To so predvsem naselja: Šmarca, Podgorje, Duplica, Kamnik in Volčji Potok ter delno Šmartno v Tuhinju, Laze in Zgornji Tuhinj. Preostali del prebivalstva pa ima individualno urejeno ali neurejeno odvajanje odpadne vode. To naj bi občina, upoštevajoč evropske direktive, veljavno zakonodajo in pravilnika o odvajanju in čiščenju

Leto	Dolžina	Vrednost
1995	971,00 m	25,00 mio
1996	5.666,00 m + ČN Šmartno	83,70 mio
1997	5.914,00 m + odvodnjavanje LC in JP	90,80 mio
1998	5.450,00 m + odvodnjavanje LC in JP	128,30 mio
1999	4.650,00 m + odvodnjavanje LC in JP	102,20 mio
2000	3.080,00 m + odvodnjavanje LC in JP	96,40 mio
2001	2.895,00 m + odvodnjavanje LC in JP	90,60 mio
2002	4.773,00 m + odvodnjavanje LC in JP	126,20 mio
2003	2.392,00 m + črpališče + odvodnjavanje LC in JP	57,60 mio
2004	2.400,00 m + črpališče + odvodnjavanje LC in JP	93,70 mio
2005	1.898,00 m + odvodnjavanje LC in JP	122,00 mio
Skupaj:	**40.089,00 m + ČN + črpališča + odvodnjavanje LC in JP**	**1.016,5 mio**

komunalne odpadne in padavinske vode, ki ga je izdala RS MOP, rešila do leta 2017. Na osnovi naštetih predpisov se bodo finančna sredstva za izgradnjo manjkajočih kanalizacijskih sistemov zbirala direktno iz kanalščine.

V januarju 2005 je občina Kamnik za izvajanje obvezne lokalne gospodarske javne službe odvajanje odpadnih in padavinskih voda s komunalnim podjetjem Kamnik, d. d., podpisala koncesijsko pogodbo za dobo 20 let.

V letu 1997 sta bila pridobljena tudi kredita pri Ekološkorazvojnem skladu Republike Slovenije za kreditiranje kanalizacije v Podgorju ter Šmarci, za katera je bilo potrebno pridobiti precej zahtevne dokumentacije.

V celotnem obdobju se je pripravljala dokumentacija za pravočasno prijavo na razpise ministrstva za okolje in prostor za sofinanciranje izgradnje objektov in naprav v lokalnih javnih službah, ministrstva za ekonomske odnose in razvoj za dodelitev nepovratnih sredstev za spodbujanje razvoja demografsko ogroženih območij ter ministrstva za promet in zveze za sofinanciranje obnove lokalnih cest, poškodovanih ob neurjih.

Občina Kamnik je v tem obdobju tako pridobila 16,0 mio SIT od ministrstva za ekonomske odnose in razvoj (upoštevana so tudi že odobrena sredstva v l. 1998), 31,0 mio SIT od ministrstva za promet in zveze ter 90,7 mio SIT od ministrstva za okolje in prostor.

Zaščita in reševanje: uspešno uresničene naloge za varnost občanov

V naši občini so se po letu 1994 na področju varstva pred nesrečami zgodile pomembne spremembe. Sprejeta je bila nova zakonodaja, ki je dejavnosti za varstvo pred nesrečami povezala v organizacijsko in funkcionalno celoto. Nova zakonodaja je zahtevala spremembe na področju opazovanja, obveščanja in javnega alarmiranja, operativnih govornih in podatkovnih zvez, organiziranja sil za zaščito, reševanje in pomoč, izobraževanja in usposabljanja za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami ter na drugih področjih.

Z novo zakonodajo so bile jasneje razdeljene pristojnosti med državo in občino. Občina je po sedanji ureditvi primarno odgovorna za varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami na svojem področju. Spremenile so se tudi naloge gospodarskih družb, zavodov in drugih organizacij. Njihova odgovornost je po novem omejena predvsem na tveganje za nesreče, do katerih lahko pride zaradi njihove dejavnosti, na zagotavljanje varnosti delavcev na delovnem mestu ter izvajanje predpisanih zaščitnih ukrepov.

V tem času smo v naši občini po novi zakonodaji organizirali sistem zaščite, reševanja in pomoči ter varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami.
Našteli bomo samo najvažnejše ukrepe, ki smo jih v teh letih realizirali:

- direktna povezava med regijskim centrom za opazovanje in obveščanje – 112, osrednjo gasilsko enoto PGD Kamnik in med regijskim centrom 112 in reševalno postajo Kamnik,
- pogodbeno izvajanje nalog zaščite in reševanja poklicnih enot, to so podjetja, ki se vključujejo po svoji dejavnosti v zaščito, reševanje in pomoč,
- pogodba o izvajanju javne gasilske službe v občini,
- imenovanje osrednje gasilske enote v naši občini, ki opravlja naloge varstva, in ostalih 12 gasilskih enot, ki na svojih operativnih območjih izvajajo naloge varstva pred požarom,
- realiziranje sklepov, ki jih je izdal župan, to so: sklep o imenovanju poveljnika CZ in namestnika poveljnika CZ ter članov štaba CZ občine, sklep o imenovanju članov sektorskih štabov CZ, sklep o imenovanju poverjenikov CZ, sklep o organiziranju organov in organizacij, ki izvajajo naloge zaščite, reševanja in pomoči na območju občine Kamnik,

V tem času nam je uspelo opremiti naše operativne enote z modernejšo opremo, našteli bi samo pridobitve, kot so nova vozila: osrednje društvo PGD Kamnik: nova avtocisterna s štirikolesnim pogonom in pripadajočo opremo GVC 16/24, hitro reševalno vozilo za nesreče z nevarnimi snovmi, večje tehnično reševalno vozilo z dvigalom in pripadajočo opremo za reševanje ob nesrečah z nevarnimi snovmi, tehničnih nesrečah ter nesrečah na cestah, novo poveljniško vozilo; nova avtocisterna s pripadajočo opremo za PGD Duplica, večje orodno vozilo za PGD Tunjice, nova avtocisterna s pripadajočo opremo za PGD Šmartno, obnovljena avtocisterna za PGD Nevlje.

Nabavili smo tudi nove zmogljivejše agregate za večino gasilskih enot, zaključujemo z opremljanjem operativnih – komandnih sob pri operativnih gasilskih enotah.

V naši občini se je po sprejetju nove zakonodaje po letu 1994 izvajanje varstva pred nesrečami organiziralo kot celotni sistem v državi. V zadnjem desetletju se namenja močan poudarek prostovoljnemu izvajanju nalog varstva pred nesrečami.

Sistem varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami v naši občini sestavljajo naslednje enote:

Občinski štab za CZ Kamnik

Dolžnostne enote	Prostovoljne enote	Poklicne enote
Služba za podporo Ekipe za prvo pomoč Enota za tehnično reševanje Enota za reševanje pri nesrečah z nevarnimi snovmi Ekipa za vzdrževanje zaklonišč Enota za zveze	Operativne gasilske enote GRS Kamnik Jamarski klub Kamnik Taborniki (intervencijska skupina) Skavti (intervencijska skupina)	Komunalno podjetje Kamnik Graditelj Kamnik Zdravstveni dom Kamnik Center za socialno delo Kamnik Žurbi team Veterinarski zavod Kamnik

Sektorski štabi CZ

Poverjeniki in enote CZ v KS

Med pomembnejše prostovoljne operativne enote, ki sodelujejo v sistemu zaščite in reševanja, so operativne gasilske enote. Predvsem intenzivno delo na področju izvajanja, opremljanja in usposabljanja gasilskih enot, ki izvajajo javno gasilsko službo, po letu 1999 je rezultat, da te enote skoraj že dosegajo merila in lahko rečemo, da so dobro opremljene.

Sredstva za varstvo pred nesrečami se v občinskem proračunu oblikujejo za tri temeljne namene: za preventivo, zagotavljanje pripravljenosti ter sanacijo škode in odpravo drugih posledic nesreč, ki se zagotavljajo v okviru proračunske rezerve. Sredstva za preventivo se načeloma zagotavljajo v okviru programov posameznih dejavnosti (npr. vodnega gospodarstva, varstva naravne in kulturne dediščine, gozdnega gospodarstva, stanovanjske gradnje).

Iz spodnje preglednice je razvidna višina sredstev požarnega sklada, namenjenih za sofinanciranje opremljanja gasilskih enot.

Finančna sredstva, ki jih je občina Kamnik namenila financiranju varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami, varstva pred požari v obdobju 1995–2005, so prikazana v spodnji preglednici.

Leto	Sredstva iz občinskega proračuna za gasilstvo	Sredstva požarne takse	Skupaj sredstva, namenjena za javno gasilsko službo	Sredstva za zaščito, reševanje in pomoč	Sredstva za reševanje
1995	9.300.000	5.083.000	14.383.000	4.493.000	633.000
1996	12.000.000	4.479.000	16.479.000	5.079.000	1.600.000
1997	15.800.000	4.662.000	20.462.000	5.781.000	945.000
1998	20.820.000	5.636.000	26.456.000	5.964.000	1.089.100
1999	20.713.000	7.321.000	28.034.000	6.413.000	1.000.000
2000	23.730.000	7.370.000	31.100.000	6.503.000	1.038.000
2001	30.384.000	8.616.000	39.000.000	6.846.000	1.091.000
2002	31.681.000	8.319.000	40.000.000	7.455.000	1.161.000
2003	36.062.000	10.018.000	46.080.000	7.561.000	2.221.000
2004	48.102.000	11.395.000	59.497.000	8.177.000	1.501.000
2005	47.049.000	10.804.000	57.853.000	8.428.000	1.540.000
Skupaj	**295.641.000,00**	**83.703.000,00**	**379.344.000,00**	**72.700.000,00**	**13.819.100,00**

Požar na Brani, maj 2003. Foto: Jože Oblak.

Občino Kamnik pogosto prizadenejo naravne nesreče. Ogroženost v zadnjem desetletju povečujeta tudi urbanizacija in industrija v ožjem in širšem okolišu mesta Kamnik. Zgoščevanje prebivalstva in industrija povečujeta tako onesnaženost okolja kot možnost nastanka industrijskih in drugih civilizacijsko pogojenih nesreč.

Po podatkih statistike se je število požarov in naravnih nesreč, zlasti v zadnjem desetletju, močno povečalo, prav tako pa tudi število tehničnih nesreč, nesreč z nevarnimi snovmi, reševanj ob prometnih nesrečah ter ostalih tehničnih nesreč, kar je razvidno iz spodnje preglednice.

Našteli bi nekaj večjih nesreč v naravnem okolju:
- dolgotrajno večdnevno deževje in močno neurje je povzročilo poplave in zemeljske plazove na območju KS Motnik in KS Špitalič v letu 1999;
- večdnevni gozdni požar na Brani v letu 2003 je gasilcem in ostalim reševalcem povzročal nemalo težav, saj je bilo zaradi nedostopnosti terena oteženo gašenje;
- v letu 2003 sta nas presenetila tako suša kot tudi hrušev ožig;
- ena večjih naravnih nesreč se je zgodila lani, ko sta večdnevno deževje in močno neurje povzročila hudo razdejanje; narasli potoki in hudourniški potoki ter spremljajoči zemeljski plazovi so povzročili na stanovanjskih, gospodarskih in infrastrukturnih objektih za več kot 200 mio škode.

Samo v zadnjih 5 letih je pri 930 intervencijah sodelovalo okoli 16.500 gasilcev, ki so skupaj opravili 42.000 reševalnih ur.

V zadnjih 5 letih je bilo opravljenih 1200 prevozov vode in 280 požarnih straž.

Iz spodnje preglednice je razvidno število pogostejših nesreč: požari, nesreče v prometu, nesreče v prostem času in ostale tehnične nesreče.

Leto	Požari	Tehnične nesreče (prometne nesreče, nesreče z nevarno snovjo)	Naravne nesreče	Druge tehnične nesreče	Skupaj intervencije
1995	33	9	3	5	50
1996	50	25	6	4	85
1997	54	22	2	6	84
1998	89	48	30	8	175
1999	74	40	30	7	151
2000	60	41	6	5	112
2001	49	23	3	81	156
2002	54	32	32	64	182
2003	49	28	38	75	190
2004	45	16	36	56	153
2005	46	32	21	36	135
Skupaj	**603**	**316**	**207**	**347**	**1473**

Pri velikih požarih in nesrečah, ko so naši občani ostali brez strehe nad glavo, so občina Kamnik, župan in različne službe, npr. Rdeči križ Kamnik, Karitas, Center za socialno delo, pa tudi občani, vedno pomagali z

denarnimi sredstvi in si prizadevali vzpostaviti čimprejšnje osnovne pogoje za življenje.

V zadnjem desetletju se je vzpostavilo aktivno sodelovanje Gorske reševalne službe z občinskimi enotami za zaščito in reševanje. Prav pri številnih skupnih akcijah se je to izkazalo kot uspešno in nujno potrebno, predvsem pri reševanju ob nesrečah, kot so iskanje pogrešanih ljudi, reševanje iz visokih stavb in nesrečah pri delu, kjer so potrebni usposobljeni kadri, da reševalci lahko pridejo do ponesrečenca z ustrezno opremo.

Gorska reševalna služba Kamnik je v zadnjem desetletju opravila preko 220 intervencij in za to porabila skupaj okoli 8100 reševalnih ur. V primerjavi s preteklimi leti se kljub ugodnim poletnim razmeram v gorah povečuje število nesreč, v zimskih razmerah pa so obilne snežne padavine povzročile veliko zdrsov in poškodb.

Pri vseh teh nesrečah se je GRS Kamnik aktivno vključevala s svojim znanjem, opremo in delom in dokazala, da je velikokrat potrebno sodelovanje med enotami Civilne zaščite in GRS Kamnik.

Po analizi stanja opremljenosti in usposobljenosti in v primerjavi s primerljivimi občinami, še posebej glede višine sredstev, ki jih je občina v tem obdobju zagotavljala za pripravljenost ter zaščito in reševanje ter javno gasilsko službo, je razvidno, da občina Kamnik letno namenja za javno gasilsko službo kar 15 mio več sredstev kot primerljive občine. Naše enote so dobro opremljene, njihova organiziranost pa na visoki strokovni ravni.

Za zaključek ...

»Župan je edina funkcija v državi, ki združuje odgovornost štirih vodilnih oseb z državnega nivoja. Istočasno je predsednik občine (države), vlade, občinskega (državnega) zbora in (državnega) sveta. Čeprav nima glasovalne pravice v svetu, ga lahko vsak zasebno toži in obsoja brez milosti za vse mogoče in brez posledic za tožnika v primeru neresničnih ovadb. Župan odgovarja za vse odločitve svetnikov in uprave. Uprava in župan imajo v primerjavi z ostalimi državnimi službami, zaposlenimi v šolah in vrtcih, javnih zavodih, neprimerljive in žalostno nizke plače. V Sloveniji sta vsak župan in vsaka uprava razpeta med tri gospodarje: državno zakonodajo, politično voljo občinskega sveta, voljo velike večine ljudi. Ubogati morata vse tri in usklajevati različne interese.«

Za razmislek o enajstletnem delovanju občine Kamnik sem si izbral gornje misli, ki jih je kot novoletno čestitko poslal kolega župan občine Brezovica, gospod Drago Stanovnik. Vsa ta leta si kot župan prizadevam slediti tem mislim in še posebej tisti, da je na prvo mesto treba postaviti ljudi, ki so me izvolili. Vseskozi pa se zavedam, da je res, kar sem leta 1998 povedal v predvolilni oddaji takratne kabelske TV Impulz ob vprašanju o izobrazbi kandidatov. Dejal sem, da sem v štirih letih županovanja diplomiral v treh smereh: na ekonomski in pravni fakulteti ter na fakulteti za medčloveške odnose.

Tudi zato sem ponosen na prehojeno pot, na svoje sodelavce in uspehe v okviru finančnih in drugih pogojev.

Ponosen sem tudi na članstvo v odboru regij Evropske unije. Tudi na ta način skupaj s še šestimi slovenskimi župani zastopam Slovenijo v razpravah o pomembnih vprašanjih nadaljnjega razvoja lokalne samouprave in občin. Prav na tem področju nas čaka še veliko dela, predvsem bo čimprej treba zagotoviti vmesno stopnjo (regije) med centralizirano državo in lokalnimi skupnostmi. To bo tudi ena od osrednjih nalog pri utrjevanju občin v prihodnjem štiriletnem obdobju.

In še misel, ki jo izrekajo številni župani: županovanje ni le služba, ampak način življenja, čas številnih osebnih odrekanj, na drugi strani pa tudi številnih trenutkov zadovoljstva ob doseženih uspehih.

Twelve Years as a Municipality – A Period of Great Change for Slovene Municipalities

Experiences and Challenges Writing History

Summary

The following article is a 12 year overview of mayoralty in Kamnik; it includes a general overview of 12 years of activity and includes the realization of basic tasks and projects set out by the municipality. At the beginning when the number of municipalities increased from 147 to 193 our priorities were directed towards improving the standard of life for our citizens. The numerous areas (waste management, water drainage, roads, bridges, child welfare, basic education, sport and culture ...), which we have presented in this overview occupied the administration as well as the members of the city council throughout its duration.

After assuring the basic conditions it was also necessary to provide for the realization of numerous additional projects (social welfare) despite the fact that the financing of municipalities still had not been organized during that period. Municipalities do not receive enough tax money from the government and as a result these »additional« projects burdened the municipal budget to a high degree.

By creating normal conditions the municipality itself tries to influence economic development within its region especially with loans to businesses and has placed special emphasis on developing tourism. With great natural beauty and numerous monuments tourism is surely one of the most promising areas for our city. Unfortunately, it has not quite been developed enough.

Mayor Anton Tone Smolnikar, who together with his co-workers has prepared a chronological report of the municipality's work for the past 12 years and estimates that Kamnik has achieved high growth in development since the initial hardships when the municipality had to organize itself according legislation. The implementation of a local municipality has produced positive elements including organizational as well as financial. The transfer of competence to a local level has brought on favourable conditions for the municipality's development. We are convinced that this positive growth will also continue to flourish into the future.

Mag. Andreja Eržen
Občina Kamnik
Glavni trg 24, Kamnik

Kamnik – Andechs

S skupno zgodovino na poti v Evropo

Dve mesti, povezani s skupno srednjeveško zgodovino, Andechs na Bavarskem in Kamnik v deželi Kranjski, je v »moderni« dobi povezalo bolj ali manj naključje. Ko je v aprilu leta 1998 delegacija mesta Andechs pod vodstvom župana Karla Rotha obiskala Kamnik, si ogledala njegove znamenitosti, ostaline iz časa Andeških ter se srečala s kamniškim županom, Tonetom Smolnikarjem, si prav gotovo nihče od navzočih, tako gostov kot njihove vodnice po Kamniku, ni predstavljal, da se bodo vezi med dvema prostorsko oddaljenima mestoma razvile v uspešno sodelovanje.

Čeprav so nekateri pomembni slovenski zgodovinarji Andeške uvrščali v vrh evropske srednjeveške zgodovine, dr. Grafenauer npr. zapiše, da se *»... z Andeškimi /.../ začenja, čeprav le na dobrih sto let omejen, vendar tako hiter in visok vzpon fevdalne dinastije, da se ne more z njim primerjati nobena na slovenskih tleh ustaljena družina«,* so bili Andeški v zgodovinopisju preteklih obdobij mnogokrat prezrti. Kamničani smo vedeli le, da je obstajala neka rodbina grofov Andeško-Meranskih, ki je Kamniku vladala v visokem srednjem veku; od kod izvirajo, zakaj Meranski in zakaj ravno Kamnik pa marsikomu ni bilo jasno. Iz želje in volje po obuditvi spomina na obdobje, ko so nekatera slovenska mesta že bila del Evrope, so izšla novodobna povezovanja, usmerjena najprej v zgodovinske raziskave, predstavitve stičišč v preteklosti, osvetlitve zgodovine in rezultirala v prijateljskih srečanjih.

Razstava Grofje Andeški, vzpon in zaton dinastične rodbine

Prvi rezultat bavarsko-slovenskih prizadevanj po oživitvi skupne zgodovine je bila razstava *Grofje Andeški, vzpon in zaton dinastične rodbine*, ki smo jo jeseni 1999 pripravili v Galeriji Veronika v Kamniku. S strokovno in finančno pomočjo Bavarcev (Domovinskim društvom Andechs, Krogom prijateljev samostana Andechs, občino Andechs, Bavarsko-slovenskim društvom), ki so pri realizaciji razstave prispevali večji delež, smo uspeli postaviti razstavo, ki je imela velik odmev tudi v širšem slovenskem prostoru. Zgodovinska razstava, na kateri je bil predstavljen oris zgodovine aristokratske bavarske družine, ki je v obdobju 150 let postala eden pomembnejših elementov srednjeveške zgodovine, je postavila temeljni okvir mozaične podobe, ki so ji bili postopoma dodani še ostali elementi.

V dveh mesecih si je razstavo v Galeriji Veronika ogledalo veliko število obiskovalcev: Kamničanov, ki so se tako lahko seznanili z doslej neznanim delom zgodovine, šolskim skupinam je razstava nudila slikovit prikaz srednjeveškega Kamnika, obiskovalcem od drugod pa ponudila osnovno vedenje o kamniški zgodovini. Razstavo smo čez dve leti (29. aprila 2001) prepeljali v Slovenj Gradec, kjer je bila predstavljena v Koroškem pokrajinskem muzeju.

Potrebno je omeniti, da je imela kamniška razstava velik pomen tudi v evropskem prostoru; bila je namreč prva predstavitev Andeških v njihovih nekdanjih južnih posestih, za odmevnima razstavama o Andeških v Andechsu (1993) in Bambergu (1998).

Prvi dogovori o sodelovanju – prostori benediktinskega samostana Andechs (januar 1999); na sliki predstavniki Kamnika in Andechsa

Odprtje razstave Grofje Andeški v Galeriji Veronika, Kamnik. Prisostvoval mu je tudi dr. Janez Podobnik, takratni predsednik državnega zbora.

Simpozij – Začelo se je z »A«, Grofje Andeški – s skupno zgodovino na poti v Evropo

Zanimanje, ki ga je med strokovno javnostjo vzbudila kamniška razstava, je v jeseni leta 2000 (22.–24. september) zagotovilo udeležbo eminentnih domačih in tujih znanstvenikov na mednarodnem simpoziju o grofih Andeških, ki je prav tako potekal v Kamniku. Simpozij je tako v strokovni kot tudi širši javnosti naletel na zelo pozitiven odmev, nezanemarljiva pa je bila prav gotovo povezanost številnih institucij, ki so sodelovale pri njegovi uresničitvi. V okviru projekta so sodelovala mesta, ki svoje začetke odkrivajo v okviru zgodbe o grofih Andeških: Gornji Grad, Slovenj Gradec, Kamnik ter bavarski Andechs, München in Diessen.

Pomembnost rodbine, ki je v 12. in 13. stoletju zaznamovala potek tedanje evropske zgodovine, so odkrivale šele novejše raziskave. V njihov okvir je spadal tudi mednarodni znanstveni simpozij s spremljajočimi prireditvami v Kamniku, enem od »andeških« mest. O andeški zgodovini, segajoči od Bertolda II. do zadnje pripadnice rodbine Neže Kamniške, so na simpoziju spregovorili: dr. Peter Štih, Toni Aigner, Milan Sagadin. Janez Močnik, dr. Damjan Hančič, Marko Košan, dr. Marijan Smolik, dr. Bernd Ulrich Hucker, dr. Alois Schütz, Wolfgang Schüle, Janez Majcenovič, mag. Stane Okoliš, mag. Andrej Komac, dr. Emilijan Cevc, dr. Božo Otorepec ter dr. Dušan Kos. Dva dneva simpozija smo udeleženci in obiskovalci gostovali v dvorani Frančiškanskega samostana, ki je s svojimi gostitelji nudila ustvarjalno okolje in omogočila tehnične pogoje za izvedbo. Da bi že pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo zagotovili enakopravnost obeh jezikov sodelujočih, je simpozij potekal dvojezično (slovensko-nemško) s simultanim prevajanjem.

Simpozij, ki je potekal v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine, so spremljale številne prireditve, ki so v kontekstu zgodovinskih povezav vzpostavile most tudi v sedanjosti. Kamnik je bil od četrtka, 21. septembra, do nedelje, 24. septembra, v znamenju oživitve kulturne dediščine: iz Bavarske je pri nas gostovala Mladinska godba na pihala Fünfseenland, pripravili smo številne koncerte, v sodelovanju z Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj ter Restavratorskim centrom Ljubljana smo odprli razstavo poslikanih lesenih stropov s poudarkom na cerkvi sv. Miklavža na Grebenu, organizirali brezplačne vodene oglede po srednjeveškem Kamniku ter v sodelovanju z dijaki Šolskega centra R. Maistra odprli razstavo o Bavarski. To so bile številne aktivnosti, ki smo jih lahko izvedli le s pomočjo številnih sodelavcev in prijateljev kamniško-andeškega povezovanja.

Zbornik razprav Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku

Leto dni po simpoziju smo izpolnili obljubo in luč sveta je novembra 2001 ugledal zbornik razprav s simpozija. Dvojezična objava trinajstih prispevkov simpozija, ki je v mnogih pogledih oral ledino, je zagotovo bila dejanje, katerega težavnosti ne smemo podcenjevati. Razrešiti je bilo treba nešteto poimenovanj ter prevajalskih, tehničnih in zgodovinskih zadreg. Posamezni prispevki v zborniku odsevajo širino tematike; nekateri avtorji so svoje prispevke dopolnili še z novimi spoznanji, razširili v znanstvene obravnave, spet drugi so ostali pri izvirni dolžini.

Tako velikega zalogaja, kot je izid dvojezičnega zbornika, si ne bi mogli privoščiti brez ponovne pomoči

Simpozij je potekal v dvorani Frančiškanskega samostana v Kamniku.

številnih domačih in tujih institucij, ki so predvsem finančno pripomogle k realizaciji: Krog prijateljev samostana Andechs, občina Andechs, Bavarsko-slovensko društvo, Ministrstvo RS za kulturo; večji delež sredstev pa je prispevala Občina Kamnik.

V letih od izida zbornika je le-ta našel svoje mesto na številnih knjižnih policah in, upamo, tudi v rokah bralcev; posredovali smo ga tako domačim kot tujim knjižnicam ter znanstvenim institucijam.

Predstavitev zbornika v Andechsu

Prva uradna predstavitev zbornika razprav je bila konec novembra 2001 v Grofovski dvorani samostana v Andechsu. V okviru vsakoletnega srečanja članov Kroga prijateljev samostana Andechs (Freundeskreis Kloster Andechs), ki predstavlja glavnega skrbnika za organizacijo kulturnih prireditev ter znanstvenih srečanj v Andechsu, smo se Kamničani predstavili z razstavo Križevega pota slikarja Dušana Sterleta ter sodelovali pri predstavitvi zbornika razprav. Polna dvorana je navdušeno sprejela darilo Kamničanov samostanu Andechs – Sterletovo sliko sv. Elizabete Ogrske, ene izmed svetih andeških žena. Predstavitev zbornika je bila namreč ravno na god sv. Elizabete (17. november) in presenečenje, ko je avtor sliko predal opatu benediktinskih samostanov na Bavarskem p. Odilu Lechnerju, je bilo popolno. Slika danes visi v eni izmed soban benediktinskega samostana na Sveti gori Andechs.

Predstavitev Kamnika – Bavarska plemiška rodbina Andeško-Meranski v Sloveniji

Trem večjim projektom (razstavi, simpoziju in zborniku razprav) so v naslednjih letih sledile prireditve, s katerimi smo Kamnik in našo bogato dediščino pred-

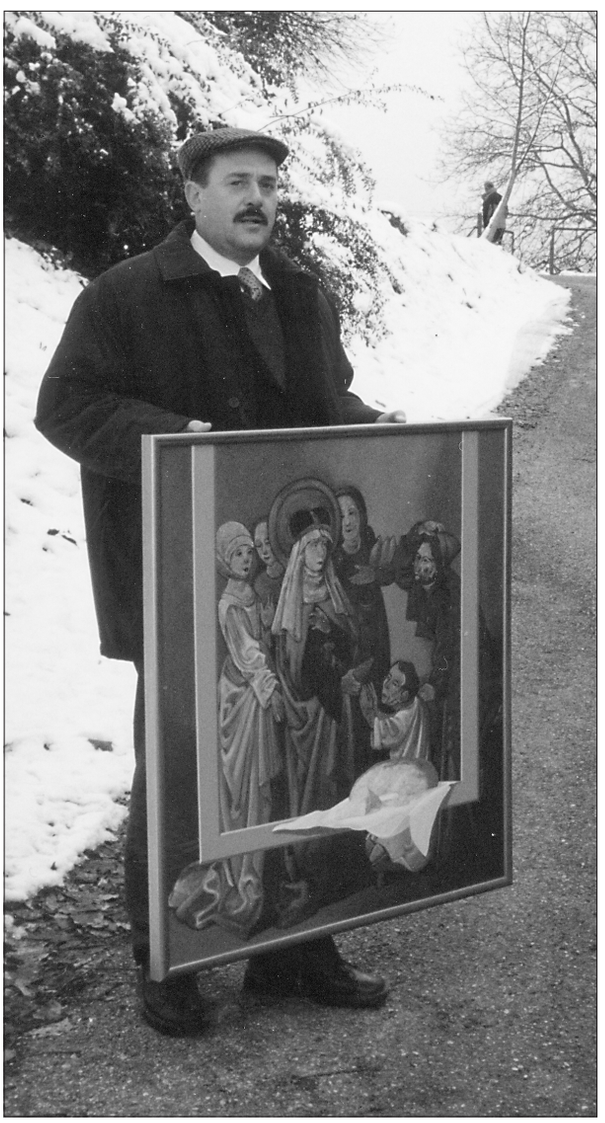

Darilo benediktinskemu samostanu, slika Sveta Elizabeta, avtorja Dušana Sterleta

Kamničani na enem izmed obiskov na Bavarskem – sprehod ob Ammerskem jezeru

stavljali na Bavarskem. Tako smo v okviru praznovanja kulturnega praznika februarja 2002 v Münchnu skupaj z Bavarsko-slovenskim društvom in Krogom prijateljev samostana Andechs pripravili prireditev z naslovom *Bavarska plemiška rodbina Andeško-Meranski v Sloveniji* (*Das bayerische Grafengeschlecht der Andechs-Meranier in Slowenien*). Pester program je bil sestavljen iz glasbenega dela, na katerem sta se predstavila perspektivna kamniška glasbenika Metod Palčič in Sebastjan Vrhovnik, v besednem delu pa so Toni Aigner (Andechs), dr. Dušan Kos (ZRC SAZU Ljubljana) in Andreja Eržen z različnih vidikov predstavili pomembnost rodbine Andeških za Slovenijo in seveda za Kamnik. Veliko število udeležencev prireditve sta ob slovenskem generalnem konzulu v Münchnu Matjažu Jevnišku pozdravila tudi kamniški župan Tone Smolnikar ter župan Slovenj Gradca Janez Komljanec. Za zabavni del po prireditvi je kot običajno poskrbelo andeško pivo ...

Dr. Niko Sadnikar in Božo Matičič sta vsak na sebi lasten način zabavala na številnih prijateljskih srečanjih.

Prijateljska srečanja

Osnova sodelovanja med Kamnikom in Andechsom so vseskozi bili ljudje, prebivalci obeh mest, ki jim je bila, in še vedno je, zgodovina magistra življenja. Pomembno je poudariti, da so pobude za sodelovanje in skupne projekte vedno nastajale spontano, ob številnih skupnih srečanjih, naj si bo v Kamniku ali Andechsu.

Po prvem obisku Andeških v Kamniku (aprila 1998) je konec leta 1999 sledil prvi obisk večje skupine Kamničanov v Andechsu. Navdušenje je bilo na obeh straneh veliko: Kamničani smo bili presenečeni nad organiziranostjo ter vodenjem benediktinskega samostana in pivnice na Sveti gori Andechs, nad prijaznostjo naših gostiteljev, Andeške pa so razgreli zvoki harmonike Boža Matičiča, pesmi Janeza Majcenoviča ter zanimive zgodbe dr. Nika Sadnikarja. Stkana so bila pristna prijateljstva, ki so prav gotovo pripeljala tudi do uradne potrditve sodelovanja med Kamnikom in Andechsom.

Na obiskih Kamnika so se naši andeški prijatelji ob ogledu starega mestnega jedra in njegovih znamenitosti, predvsem seveda andeškega Malega gradu, vedno radi povzpeli tudi na Stari grad in celo do Sv. Primoža nad Kamnikom jih je vodila pot. Navdušeni nad lepotami mesta pod Kamniškimi planinami se vedno radi vračajo.

Skupine iz Andechsa in Kamnika so si obiske izmenjevale najmanj enkrat letno. Včasih pa smo se tudi skupaj podali na kakšno pot. Tako na primer spomladi

Posaditev dreves v Evropskem parku v Kamniku, 27. marec 2004

leta 2001, ko smo ob 250-letnici smrti patriarha Bertolda V. Andeškega v oglejski baziliki položili spominsko ploščo in se s tem spomnili na enega izmed pomembnejših članov družine Andeških.

Podpisi listin pobratenja

V sedmih letih sodelovanja so se med Kamnikom in Andechsom skovale trdne prijateljske vezi, ki so potrebovale samo še uradno potrditev. Na predlog kamniškega župana Antona Toneta Smolnikarja je občinski svet občine Kamnik v začetku leta 2004 sprejel sklep, da Kamnik z Andechsom podpiše listino prijateljstva. Ob občinskem prazniku je bilo torej tudi uradno potrjeno dolgoletno sodelovanje med dvema zgodovinsko povezanima mestoma. Listino s sledečim tekstom sta podpisala kamniški župan ter podžupan občine Andechs Kurt Schölderle:

Listina prijateljstva

Predstavnik prebivalcev občine Andechs, deželni okraj Starnberg, dežela Bavarska, Zvezna republika Nemčija, in predstavnik prebivalcev občine Kamnik, Slovenija, sklepava sporazum o prijateljstvu med občinama ter zavezujeva naši občinski upravi k skupnemu sodelovanju in poglabljanju prijateljstva. Izjavljava, da bomo izkoristili sleherno priložnost za pospeševanje medsebojnega sodelovanja in v dobro naših občin prispevali k razvoju odnosov med posamezniki, med gospodarskimi podjetji, društvi, ustanovami ter organizacijami. Prebivalce naših občin želimo spodbuditi k vzpostavljanju stikov na vseh ravneh, z namenom spoznavanja različnih kultur in tradicij, sporazumevanja med narodi in doseganja miru v smislu evropske enotnosti.

Kamnik, 27. marca 2004

Evropski park

Podpis listine prijateljstva je bil v okviru praznovanja občinskega praznika vključen tudi v širši kontekst praznovanj ob vstopu Republike Slovenije v Evropsko unijo. Ob tej priložnosti so predstavniki pobratenih mest župan mesta Trofaiach August Wagner, podžupan Andechsa Kurt Schölderle ter predsednik Bavarsko-slovenskega društva dr. Adolf J. Eichenseer skupaj z županom občine Kamnik Tonetom Smolnikarjem v novo zasnovanem Evropskem parku v znamenje dobrega sodelovanja posadili drevesa. Kamnik je bil tako eno izmed prvih slovenskih mest, ki je že ob koncu marca proslavil uradni vstop Slovenije v združbo evropskih narodov. Naša tesna zgodovinska povezanost in umestitev v Evropo nam to seveda dovoljujeta ...

Kamnik – sedež Bavarsko-slovenskega društva

Na pobudo tedanjega generalnega konzula Republike Slovenije v Münchnu Andreja Grassellija je bilo 20. julija 1995 ustanovljeno Bavarsko-slovensko društvo. Glavni cilj društva je predvsem vzpostavljanje in ohranjanje stikov med Slovenijo in Bavarsko. Dvostransko sodelovanje poteka na področju kulturne, mladinske in športne izmenjave, znanstvenih simpozijev ter organiziranja in posredovanja kulturnih prireditev v obeh deželah. Po večletnih prizadevanjih je društvu uspelo, da je junija 2003 njegovo delovanje v Sloveniji tudi uradno potrdila Vlada Republike Slovenije. Bavarsko-slovensko društvo je bilo tako prvo bilateralno društvo, vpisano v sodni register mednarodnih društev v Sloveniji.

Na podlagi uspešnega sodelovanja Kamnika z Bavarsko se je vodstvo Bavarsko-slovenskega društva

Kamniško-andeška nogometna ekipa v akciji, München, julij 2005

odločilo, da sedež društva vzpostavi v Kamniku. V zadnjih letih društvo s svojimi dejavnostmi povezovanja Bavarske in Slovenije dosega vedno večjo prepoznavo. Jeseni leta 2003 je društvo Matični knjižnici Kamnik poklonilo preko 1600 knjig in s tem ustvarilo zametke bavarskega oddelka v omenjeni knjižnici.

Bavarsko-slovensko društvo posreduje pri vzpostavljanju kontaktov med Bavarsko in Slovenijo in finančno pomaga pri uresničitvi številnih projektov. Sodelovalo je pri postavitvi spomenika slikarju Antonu Ažbetu v Münchnu, pomagalo pri obnovi cerkve Šilentabor ter gradu Pišece. Leta 2004 je za sanacijo ruševin na Starem gradu občini Kamnik poklonilo 5000 evrov. Za sodelovanje v akciji obnove je predsednik društva dr. Eichenseer spodbudil tudi občino Andechs, ki je konec leta 2004 prav tako darovala 5000 evrov. Enak znesek je k temu pridodal še sam podžupan občine Andechs Kurt Schölderle.

V letu 2005 je Bavarsko-slovensko društvo praznovalo desetletnico delovanja. Jubilej smo obeležili s številnimi prireditvami, zasnovanimi za različno ciljno publiko: razstava v Narodni galeriji v Ljubljani, slavnostna akademija v prostorih Slovenske akademije znanosti in umetnosti, slavnostni koncert v Domu kulture v Kamniku ter slovesna maša in bavarsko-slovensko prijateljsko srečanje na vrtu Frančiškanskega samostana v Kamniku so privabili veliko število obiskovalcev in tako še razširili krog bavarsko-slovenskih prijateljev.

Eno izmed prijetnejših doživetij je bilo srečanje na vrtu Frančiškanskega samostana, kjer so za dobro razpoloženje poskrbele skupine iz Bavarske in Slovenije, največji uspeh pa je ponovno poželo andeško pivo, darilo delegacije iz Andechsa.

Jubilej v Münchnu

Jubilej je društvo prav na dan ustanovitve, 20. julija, obeležilo tudi v prostorih, kjer je bilo pred desetimi leti ustanovljeno. Na slovesni akademiji, kjer so bili slavnostni govorniki znani bavarski politiki: Eberhard Sinner, bavarski državni minister za evropske zadeve in regionalne odnose, dr. Hans Zehetmair, bivši državni minister za kulturo, je bilo kot vzorno predstavljeno prav sodelovanje med Kamnikom in Andechsom. Na slovesnosti je za zasluge pri krepitvi sodelovanja med Bavarsko in Slovenijo predsednik Bavarsko-slovenskega društva dr. Adolf J. Eichenseer iz rok slovenskega generalnega konzula v Münchnu Alfreda Killerja prejel častni križec Republike Slovenije.

Ker Bavarsko-slovensko društvo v svoje aktivnosti ne vključuje samo kulturnih prireditev, je bil na dan jubileja v Münchnu organiziran tudi nogometni turnir bavarsko-slovenskih pobratenih mest. Na njem je sodelovala večina bavarskih in slovenskih mest, ki imajo podpisane listine o pobratenju: Freising-Škofja Loka, Hauzenberg-Slovenj Gradec, Durach-Pivka, Andechs-Kamnik. Tekme so bile zanimive, kamniško-andeška ekipa, sestavljena iz dveh svétnikov kamniškega občinskega sveta (Marjan Semprimožnik, Marko Kemperle) ter dveh andeških svétnikov, se je pogumno borila do konca, a vendarle v finalu izgubila proti »nevarni« ekipi Hauzenberg-Slovenj Gradec. Da je važno sodelovati in ne zmagati, je pokazalo tudi prijateljsko druženje med člani ekip, župani in ostalimi predstavniki mest ob koncu turnirja.

Podpis listine v Andechsu, župana obeh občin ter p. Valentin, vodja benediktinskega samostana Andechs

Podpis listine v Andechsu

Leta 2005 je samostan v Andechsu praznoval dvojni jubilej – 550-letnico benediktinskega samostana in 250-letnico rokokoizacije njegove božjepotne cerkve na Sveti gori Andechs. V Andechsu so praznovanja potekala vse leto, zaključila pa so se oktobra 2005. Na poletnem srečanju županov obeh mest v Münchnu je bilo sklenjeno, da je prav jubilejno leto prava priložnost za podpis listine o sodelovanju tudi v Andechsu.

V začetku oktobra se je tako v Andechs odpravila delegacija kamniških občinskih svetnikov in delavcev občinske uprave na čelu z županom Antonom Tonetom Smolnikarjem. Kljub potovanju nenaklonjenemu vremenu je kamniška ekipa v treh dnevih bivanja na Bavarskem preživela številne prijetne trenutke, ki nam bodo vsem skupaj zagotovo ostali v lepem spominu. Glavni namen obiska pa je bila poleg podpisa listine o sodelovanju tudi donacija kamniške občine za obnovljene orgle v cerkvi benediktinskega samostana.

Ob prisotnosti podžupanov občine Kamnik in Andechs Demitrija Perčiča in Kurta Schölderleja ter občinskih svetnikov obeh občin sta v sejni sobi občine Andechs župana obeh mest podpisala listino o sodelovanju. Pri podpisu je bil prisoten tudi predstavnik benediktinskega samostana p. Valentin. S podpisom listine tudi v Andechsu sta oba župana potrdila željo po utrditvi medsebojnega sodelovanja. Prijateljsko srečanje s kovanjem novih načrtov in programov se je nadaljevalo v prostorih osnovne šole Andechs.

Projekt obnove cerkve na Sveti gori Andechs je potekal kar nekaj let. Zadnjo fazo je predstavljala celovita obnova orgel. Za organizacijo financiranja obnove je vseskozi skrbel Krog prijateljev samostana Andechs, ki je pobudo občine Kamnik, da sofinancira eno od piščali, z veseljem sprejel. Po slavnostni nedeljski maši, kjer se je za prisotnost pri bogoslužju kamniški delegaciji javno zahvalil opat p. Johannes Eckert, je kamniški župan ob prisotnosti andeškega župana p. Valentinu izročil donacijo za obnovo orgel. Kamničani smo tako postali lastniki ene od piščali, katere zvok nam je predstavil cerkveni organist.

Obogateni še z eno izkušnjo v poglavju sodelovanj med Andechsom in Kamnikom smo se odpravili domov; obenem pa obljubili, da bomo vzpostavljena prijateljstva ohranjali tudi v prihodnje.

Kako naprej?

Zgodovina je s svojimi zgodbami skozi stoletja združevala in delila narode, postavljala meje in zanje ljudi pošiljala v vojne. Vedenje, da nacionalne meje niso tisto, kar nas ločuje, je dobilo svojo potrditev tudi v povezovanju med dvema mestoma, ki sta sicer prostorsko relativno oddaljeni, a je bila njuna usoda v visokem srednjem veku trdno povezana. Čas Andeških je bil obdobje, ko ljudje o nacionalnih pripadnostih niso razmišljali. Andeški so bili bavarski, madžarski, francoski in slovenski/kranjski. Z njimi so se identificirali številni njihovi ministeriali in njim podložni kmetje. Evropska miselnost je bila prisotna že v visokem srednjem veku.

Ohranjanje in spodbujanje zavesti, da smo bili že pred stoletji del skupne Evrope, je bilo ves čas rdeča nit povezovanj med Andechsom in Kamnikom. Od samih začetkov, ko smo iz pozabe zgodovine obudili zgodbo o pomembni grofovski rodbini in njeni poveza-

nosti s Kamnikom, do zadnjih skupnih projektov, ki smo jim s podpisom listine o prijateljstvu in sodelovanju med mestoma pridodali tudi uradni pečat.

Utrjevanje prijateljskih vezi med prebivalci pobratenih mest je zagotovo ena izmed prioritet, ki si jih lahko zadamo za prihodnje. Uresničena že v preteklih letih, ima perspektivo tudi v prihodnosti. Ko bomo premagali meje v naših mišljenjih, bomo uspeli polno zaživeti obljube, zapisane v listini prijateljstva.

Andechs - Kamnik Joint History: A Base for a Common Future

Summary

The relationship between Andechs and Kamnik goes back to the period of the Middle Ages. The counts of Andechs were one of the most important medieval royal families. Deriving from Andechs in southern Bavaria, they came to Kamnik in the middle of the 12th century. During the time of their rule, Kamnik became the centre of the territory, nowadays called Kranjska. The town Kamnik owes them gratitude for its medieval growth.

Based on an important part of our history, Andechs and Kamnik began to form a friendship at the end of the 1990s. Up to the time when the official document of the town twinning was signed (March 2004 in Kamnik and October 2005 in Andechs), the relations between the two towns grew to a point, where the inhabitants had already developed personal friendships. Beginning with the exhibition and the presentation of the counts of Andechs in the Gallery Veronika in Kamnik, the international scientific symposium presented the history with a book that followed and managed to strengthen the conscience of our European integration based on this common history. The exchanges between the two towns take place on the basis of different activities, mostly culture, sport and other liesure time activities (firemen and other societies).

One of the most active partners regarding the connection between Slovenia and Bavaria is the Bavarian-Slovene society, which has been successfully operating since 1995. The Slovene seat of this society is in Kamnik, which is also a fact that enables us better contact not only with Andechs but also with other Bavarian towns.

Janez Humar, univ. dipl. inž.
Žale 4 a, Kamnik

Nekaj dejstev in misli o preteklem in sedanjem stanju lesarstva v kamniški občini

Splošne značilnosti gospodarskega sistema pred osamosvojitvijo

Lesarstvo v kamniški občini se je v tranzicijskem obdobju podobno kot druge panoge znašlo pred novim začetkom. Prestrukturiranje podjetij kot varianta je uspelo Menini, ne pa največjemu industrijskemu podjetju v občini Stolu. Ob ugibanju in razpravljanju o pomanjkanju prave strategije, razvojne vizije in drugih pomanjkljivosti je treba poudariti, da je vzrok za propad velikih gigantov, kakršen je bil tudi Stol, v razmerah, ki so povzročile njihov nastanek. Primerljiva lesarska podjetja na zahodu poslujejo z optimalnim številom 200 zaposlenih, le izjemno okoli 400. Stol pa je na svojem poslovnem višku zaposloval nekaj manj kot 1800 delavcev. Primerljiva podjetja v Sloveniji, npr. Meblo, Brest, pa še več. V prejšnjem obdobju je nastala predimenzionirana lesarska proizvodnja, ki so jo ob zamenjavi sistemov spodnesle realne tržne in druge razmere. Za Stol je treba dodati še dejstvo, da ni imel svojega surovinskega zaledja, saj se je oskrboval s hlodovino z drugih gozdnogospodarskih območij, iz Litije, Novega mesta, Kočevja, Brežic in celo iz Bosne.

Družbenopolitični sistem, veljaven do osamosvojitve, je v gospodarstvu stalno povzročal kritična nihanja in s tem večje ali manjše krize. Iz predpostavke socialne enakosti in družbene lastnine je negiral postulate gospodarjenja, to je: zakone ponudbe in povpraševanja, vrednosti in dobička. Zakone tržnega gospodarjenja je sprva nadomestil z administrativnimi ukrepi, kasneje je nekatere delno dopuščal, vendar nikoli v celoti. Do svojega prenehanja je gospodarstvu dirigiral s svojo politiko.

Prejšnji sistem je v prvem obdobju ob pomanjkanju dobrin žel uspehe, na dolgi rok pa ni bil perspektiven in je zaradi notranjih nasprotij stalno generiral krize. Reševal jih je z raznimi ukrepi: z gospodarskimi reformami (prva 1965), ustavno pravico do dela je ob višku delovne sile reševal s pošiljanjem delavcev v Nemčijo in druge zahodne države, se pretirano zadolževal in podobno. Sposobni gospodarstveniki in resni kritiki sistema so videli rešitev v tržnem gospodarstvu. Politična elita je, da bi nevtralizirala njihovo moč, odgovorila s tozdiranjem. Gospodarstvo so s tem imobilizirali in pripeljali do končne krize, saj tozdi niso opravljali vseh gospodarskih funkcij, ki jih podjetje mora opravljati, temveč le nekatere.

Sistem je pogojeval izginevanje manjših, predvsem obrtnih kapacitet, in pospeševal nastajanje velikih, neokretnih proizvodnih sistemov, od katerih se mnogi ob spremembi družbenopolitičnega sistema niso mogli prestrukturirati. Že zaradi svoje notranje logike ne. Za razumevanje stanja, kakršno je danes v lesarstvu, je treba poznati tudi nekatera dejstva in silnice razvoja tega obdobja.

Lesarstvo v kamniški občini v obdobju po drugi vojni do osamosvojitve

Za obdobje neposredno po drugi vojni je bilo značilno omejevanje zasebne proizvodne dejavnosti in favoriziranje družbene. Obrtno dejavnost so omejevali tako s predpisi o največjem številu zaposlenih kot z dovoljeno maksimalno površino proizvodnih prostorov. Posledice omejevanja kažejo podatki Krajevnega leksikona Slovenije, II. knjiga, izdana l. 1971. Leta 1954 je imelo mesto Kamnik 92 obrtnikov, leta 1971 pa le še 54. Privatnih žag je bilo tedaj 5. Delovale so v Godiču, na Malem Hribu, v Podjelši, na Potoku in Žagi. Od teh danes ne deluje nobena več oziroma je ni v registru delujočih.

Mizarjev je bilo tedaj v celi občini 17. Od teh jih nekaj še danes nadaljuje svojo dejavnost po svojih potomcih (Petek, Godič; Kavčič in Komatar, Podgorje; Jašovec, Šmarca; Gradišek, Zg. Stranje), mizarstvo Koncilja z Jeranovega pa ne obstaja več, čeprav je bil Koncilja znan proizvajalec po Plečnikovih načrtih. V Kamniku so tedaj delovali še mizar Mejač na Grabnu, Čeh in Weibel na Šutni. Weibel je izdeloval krste, kasneje pa je to delavnico prevzelo mizarstvo kmetijske zadruge Laze, ki se je preimenovalo v Menino. Obstajalo je tudi Mestno mizarstvo z delavnico v bivši Slatnarjevi oz. Vodnikovi tiskarni. To mizarstvo se je kasneje združilo z Menino. V Streliški ulici je bil mizar Kovač, njegovi nasledniki pa še danes delujejo na tem področju.

Z lesno galanterijo so se ukvarjali v Podhruški, s proizvodnjo zabojev in embalaže pa obrtniki v Potoku, Srednji vasi in na Zajasovniku.

Industrijske žagarske kapacitete so, razen v Stolu, obstajale še v Stahovici in v smodnišnici. Polnojarmeniški obrat v smodnišnici je bil zgrajen za kritje njenih potreb že leta 1920, kasneje je bila priključena še zabojarna. Po drugi svetovni vojni je obrat deloval vse do osamosvojitve. Zatem so nekaj časa žagali les za izdelavo zabojev za slovensko vojsko in opravljali storitveni razrez gradbenega lesa za podjetje Graditelj. Po raznih peripetijah tranzicije so dali žago v najem privatniku, ki je dejavnost opravljal le kratek čas, saj ni bil zmožen plačevanja najemnine. Sredi 90. let so proizvodnjo ukinili, polnojarmenika in drugo opremo pa prodali.

Lesnoindustrijski obrat Stahovica je bil prvotno v lasti Meščanske korporacije v Kamniku, po drugi vojni pa je večkrat menjal lastnika. Nekaj časa je deloval v sklopu podjetja LIP Bled, kasneje pa podjetja Silva, ki je bilo v okviru Biotehniške fakultete v Ljubljani. Nazadnje, v začetku 60. let, je bil integriran s podjetjem Stol, ki je s prenosom proizvodnje in zaposlenih v lastno podjetje postopno, do konca 60. let, obrat ukinilo. V žagalnici so razžagali tudi do 4500 m^3 hlodovine, v zabojarni pa izdelali cca. 1000 m^3 zabojev na leto. V letu 1953 so pričeli še s proizvodnjo lesne galanterije. Izdelovali so lesne čepe, ročaje, palice in drugo. V obdobju Silve so tu izvajali praktični pouk za študente gozdarske fakultete in lesarske srednje šole v Ljubljani.

Vsa lesarska proizvodnja v občini je delovala in se razvijala nekako v senci Stola. V klimi tedanjega časa

je Stol stopil v zavest Kamničanov kot podjetje prestižnega pomena v Jugoslaviji. Že v 70. letih se je razvil v vodilnega proizvajalca pisarniškega pohištva. Veljal je tudi za najkvalitetnejšega proizvajalca sedežnega pohištva in sedežnih garnitur. Prestižni sloves je ustvaril le na jugoslovanskem trgu, v izvozu pa je bil povsem povprečen proizvajalec, primerljiv z vsemi vzhodnimi, ki so imeli to prednost, da so izgube pokrivali s prelivanjem sredstev med posameznimi panogami, česar v Jugoslaviji niso prakticirali. Uspešen prodor in ugled na domačem tržišču sta bila posledica več dejavnikov. Stol je nadaljeval Remčevo tradicijo, saj so se mnogi njegovi delavci in vodilni proizvodni kader po vojni ponovno zaposlili v tovarni. Bil je kar precej favoriziran s strani republike, najprej kot največji industrijski proizvajalec pohištva v Sloveniji takoj po drugi vojni, posebej pa zaradi visokih sindikalnih in političnih funkcionarjev, ki so bili pred vojno zaposleni v tovarni ali pa vsaj na Kamniškem. Favoriziranje je z nastankom večjih podjetij, Mebla, Bresta in drugih, pa tudi omenjenih vplivnih politikov ni bilo več, v začetku 50. let povsem prenehalo. Prednosti oziroma sredstev za razvoj, ki jih je nudila republika, tedanje vodstvo, določeno po političnem kriteriju, zaznamovano z obrtniškim obzorjem, ni bilo sposobno razvojno realizirati. Denar, ostanek deviz od izvoza, tega je bilo tedaj približno 80 %, je bil porabljen le za nabavo nekaterih nujnih strojev, velik del pa je neporabljen ostal republiki. Realizirali niso niti gradnje industrijskega železniškega tira, kar je bila vseskozi huda ovira, ki je povzročala povečane transportne stroške, posebej zaradi velikih količin hlodovine. Kadrovska politika je bila sprva determinirana s strahom pred konkurenco izšolanih kadrov. Najprej pred kadri s tehniške srednje šole, zatem pa še pred fakultetnimi. Sprememba te miselnosti je bila dosežena z ustanovitvijo oddelka za študij in programiranje (OŠP). V oddelku so novi šolani kadri opravili pripravništvo in pripravo za kasnejše konkretne operativne funkcije. Ingerenca vodstvenega proizvodnega kadra je bila v tem oddelku izločena. K ustanovitvi OŠP-ja so nedvomno prispevali uspehi arhitekta Nika Kralja, ki je že s svojim nastopom leta 1952 opravljal samostojno funkcijo industrijskega oblikovalca. Z njegovimi uspehi se je povečalo zaupanje v šolane kadre. Temelje sodobne organizacije, tehnologije, poslovne strategije in politike so oblikovali kadri iz OŠP-ja. Pri tem sta izstopala Peter Skušek in Alojz Leb, postala sta tudi prva nosilca najvišjih operativnih funkcij v podjetju. Pri izvajanju poslovne politike je bilo treba upoštevati vse determinante veljavnega gospodarskega sistema. Razmere so zahtevale manevriranje v neskladju med zamrznjenimi in sproščenimi cenami izdelkov in materialov, med potrebami po devizah za uvoz materialov in strojev ter retencijsko kvoto deviz, ki je ostala iz izvoza, saj je večji del deviz ostal federaciji, preostanek pa je podjetje prejelo v dinarjih. Razpolaganje z devizami pa ni predstavljalo absolutne možnosti nakupa z njimi, obstajala je globalna devizna kvota (GDK) za vso državo. V Beogradu so določali upravičence nakupov iz uvoza. Če kje, je tu veljalo načelo »spoštuj poznanstvo in zveze«. Gneča za GDK je bila velika, upravičencev pa malo.

Pomembno vlogo v poslovni politiki so imele tedaj gospodarske krize in iz njih izvirajoči sistemski ukrepi. Zelo globoki in resni gospodarski krizi leta 1965 je sledila prva gospodarska reforma. Posledica je bila izrazito neugodna situacija v izvozu. Zahodni komitenti so že tedaj pričakovali, da bo v Jugoslaviji prišlo do razprodaje, in oklevali s sklepanjem trgovskih pogodb. Vodstvo Stola je tedaj sprejelo dolgoročno strateško odločitev za povečanje proizvodnje s pisarniškim programom, ki naj bi ga vsaj kratkoročno plasirali le na domačem trgu. V sedežnem programu naj bi povečali proizvodnjo stolov in sedežnih garnitur za hotelsko opremo ter opremo kino- in gledaliških dvoran. S tem programom naj bi prav tako osvajali domači trg. Vso proizvodno politiko so podprli s kvalitetnim industrijskim oblikovanjem, pri čemer se je izkazal mladi arhitekt Branko Uršič. Ob novi poslovni politiki se je razvila tudi uspešna ekonomska propaganda.

Povečanja proizvodnje niso diktirali le slabi izvozni rezultati, k temu je svoje prispevala inflacija kot posledica nestabilnega gospodarstva. Povečevanje stroškov, izvirajočih iz inflacije, je bilo možno pokrivati le s povečano proizvodnjo. Slednja pa je pripomogla k ustvarjanju gigantov, ti pa so s svojim delovanjem, neusklajeni z okoljem in trgom, s svojo značilno neprilagojenostjo in še mnogimi negativnostmi, lahko delovali le nek omejen čas, na dolgi rok pa so bili obsojeni na propad.

Odločitve o ekspanziji na domačem trgu so izhajale iz nekaterih novih dejstev. Uvedba reelekcije direktorjev v začetku 60. let je povečala povpraševanje po pisarniškem pohištvu. V hotelski opremi se je izkazala perspektiva zaradi najetja mednarodnih kreditov za povečanje hotelskih kapacitet. Strateške odločitve, sprejete sredi 60. let, so gotovo najpomembnejše v Stolovi zgodovini. S preusmeritvijo poslovne politike z izvoza na domači trg Stol ni zmanjšal fizičnega obsega proizvodnje za izvoz. Te kapacitete je obdržal, širil pa je obseg proizvodnje za domačo prodajo kar za 20–25 % letno, zaposlenost pa je povečeval za približno 4 % na leto, in sicer od 1125 zaposlenih leta 1965 na 1610 zaposlenih leta 1974. Razmerje med izvozom in domačo prodajo je bilo 70 : 30, leta 1974 pa 30 : 70 ob istem fizičnem obsegu izvoza. Po tem obdobju se je povečevanje proizvodnje postopno umirjalo.

Primerljive poslovne odločitve je Stol sprejel še sredi 80. let z odločitvijo za proizvodnjo lameliranega programa, imenovanega sistem L. To je bilo v času vznesenega slavja ob 80-letnici obstoja. Vendar so bile tedaj zaradi kritičnih razmer v Jugoslaviji že vsajene kali razkroja in razvoj se je stekal v samoukinitev.

Nov začetek

Dejstvo, da je nad 60 % današnjih podjetnikov lesarstva in njihovih zaposlenih v kamniški občini predhodno izgubilo svojo zaposlitev v Stolu, določno ilustrira pogoje novega začetka. Oropani pravice do dela, so začeli na novo, najprej iz svoje svobodne pobude, zatem pa naslonjeni bodisi na družinsko tradicijo, bodisi na svoje strokovne izkušnje in znanje, ali pa vsaj na osnovne materialne možnosti za začetek. Mnogi so začeli najprej s popoldansko obrtjo, nekateri v garažah, zopet drugi le s krožno žago ter poravnalko ali debelinko. Vsi pa z veliko optimizma, ustvarjalne energije in z vizijo perspektivnosti. V zavesti, da lahko preživijo le

kot majhna podjetja z majhnim številom zaposlenih, z visoko kvaliteto in kakovostno izrabo obstoječega strojnega parka. S proizvodnjo po naročilu in le izjemno z majhnimi serijami. S trdim delom, ob dejstvu, da je njihov razvoj odvisen predvsem od njih samih, njihove energije, znanja, vizije in sposobnosti, le z majhno institucionalno podporo, neznatno povezano s črpanjem iz domačih skladov, nič pa, vsaj doslej, iz evropskih.

Danes, po 15 letih tranzicije, je v občinskem merilu možno postaviti nekatere zaključke, diferenciacije lesarske dejavnosti. Pri tem pa je treba opozoriti, da članek ne obravnava tapetniške, dekoraterske in parketarske dejavnosti, upošteva pa montažo pohištva, polaganje lesenih oblog, opremljanje objektov in inženiring. Skratka: tudi vso tisto lesarsko proizvodno in storitveno dejavnost, ki jo nova slovenska standardna klasifikacija dejavnosti prišteva v gradbeno.

Edini pravni naslednik Stola, d. d., je njegova hčerinska firma Stol, d. o. o., pisarniški stoli s sedežem na Korenovi cesti 5 in je po ukinitvi Slovenskega razvojnega sklada v večinski lasti Družbe za svetovanje in upravljanje v Ljubljani. V podjetju je 91 zaposlenih. Izdelujejo samo stole, vseh vrst tapecirane in netapecirane vrtiljake, fotelje za kino- in gledališke dvorane ter razne kongresne in druge centre. Kovinske polizdelke kupujejo v Italiji, polizdelke iz vezane plošče izdelajo sami iz furnirja, ki ga kupujejo v Sloveniji. Razmerje med pisarniškimi in dvoranskimi stoli je s 70 % v prid slednjih. Prodajajo doma in v tujino, pri čemer 70-odstotni izvoz dovolj dobro ilustrira strukturo prodaje. Izvažajo po vsem svetu, predvsem v Evropo in celo na Japonsko.

Ob pogledu razstavljenih modelov v tovarni se utrne primerjava s programom iz leta 1968. V tistem davnem letu sta obstajala po dva modela vrtiljakov in kinofoteljev. To je bilo treba v takratnih razmerah izdelati in plasirati v neponovljivih količinah vsem kupcem enako. Danes pa po besedah tehničnega direktorja Bremšaka velja predvsem za dvoranske fotelje, da je potrebno izdelati za vsako dvorano nov model. Komentar ni potreben.

Proizvodnja je podprta z računalniško vodenimi CNC-stroji, vsaj za izdelavo nekaterih polizdelkov. Iz optimističnega pogleda tehničnega direktorja je videti, da le obstaja upanje o perspektivi Stola v izdelavi stolov.

Sedanji trenutek žagarstva v občini

Z osamosvojitvijo so se pogoji na nabavnem tržišču hlodovine popolnoma spremenili. Spremenjeni so lastniški odnosi v gozdarstvu. Z denacionalizacijo se je povečal delež privatnih gozdov. Liberalizacija prodaje lesa, ki daje vsakemu lastniku gozda pravico svobodne prodaje, je vzpodbudila mnoge k ustanavljanju novih žag. Povečevanje žagarskih kapacitet je bilo v občini opazno že pred osamosvojitvijo, mnogi kmetje so v tistem času kupovali rabljene polnojarmenike v Avstriji in gradili nove žagalnice. Zaradi nižjih nabavnih stroškov, manjše moči pogonskih motorjev in manj zahtevnih temeljev je naraslo tudi število tračnih žag. Z naraščanjem števila žagalnic so se žagarske kapacitete v Sloveniji in analogno tudi v občini za dvakrat povečale glede na surovinsko bazo. Razmere na trgu žaganega lesa pa v Evropi slabijo že od sredine 80. let. Slovenijo je kriza dosegla kmalu po osamosvojitvi, predvsem z izgubo jugoslovanskega trga. Žagarska proizvodnja, ki je v občini dosegla svoj vrh v začetku 90. let, je pričela zamirati in mnoge žage danes mirujejo, druge delujejo le občasno, sezonsko ali ob kakšnih posebnih potrebah po žagarskih izdelkih.

Največjo in najbolj perspektivno žagarsko zmogljivost predstavlja podjetje Hribles žaga, d. o. o., proizvodnja in trgovina z lesom. Proizvodnja nadaljuje žaganje hlodovine v bivši Stolovi žagalnici, ki je sedaj v lasti podjetja. Z desetimi zaposlenimi, kar predstavlja tretjino nekdanjega števila delavcev, razžagajo okoli 8500 m^3 hlodovine na leto, kar je slaba polovica nekdanje proizvodnje. Žagani les je namenjen prodaji, precejšen delež pa predstavlja uslužnostni razrez. Glede na surovinsko bazo in že omenjene druge razmere v žagarstvu je to podjetje verjetno edino z obetajočo perspektivo, saj načrtuje na novi lokaciji ob Korenovi cesti gradnjo novega žagarskega obrata in je z nakupom 11500 m^2 zemljišča ob udeležbi občinskega kredita ta načrt delno že dejstvo.

Na Rožičnem deluje od leta 1994 podjetje Janez Sušnik, s. p., izdelava palet. Sedem zaposlenih se ukvarja predvsem z izdelavo palet po naročilu za podjetja v Sloveniji. V žagalnici je instaliran polnojarmenik na dizelski pogon. Okoli 70 % hlodovine iglavcev porabijo za lastno proizvodnjo, okoli 30 % žaganega lesa pa za prodajo in uslužnostni razrez. V perspektivi nameravajo obdržati sedanje kapacitete.

Na Golicah je podjetnik Podbelšek Janez, s. p., ki se ukvarja z žaganjem lesa za razne polizdelke za montažne hiše, ostrešja ipd. V prihodnosti namerava povečati delavnico in izdelovati lepljene sortimente za montažne objekte.

Za lastne potrebe in delno za kooperante razžaga podjetnik Roman Komatar iz Podgorja do 400 m^3 hlodovine na leto.

Od 1990. leta razžaga Hafles, d. o. o., Aleksander Hribar iz Praproč, na polnojarmeniku okoli 2000 m^3 hlodovine letno predvsem za gradbena podjetja in palete. Zaradi razdrobljene surovinske baze se je podjetje znašlo v težavah, pa tudi zaradi lokacije visoko na hribu, kar povzroča dodatne transportne stroške ob prekladanju sortimentov na ustrezne kamione v dolini.

V sklopu kmetije izdeluje Pavel Korošec iz Raven pri Šmartnem žagani les predvsem za tesarstvo, delno pa opravlja tudi storitveni razrez. Kmetija brez žage ne bi mogla obstajati.

V Tunjicah razžaga podjetje Boštjana Vrhovnika na polnojarmeniku in tračni žagi za svoje potrebe, predvsem pa za uslužnostni razrez, do 2000 m^3 hlodovine na leto. Proizvodnja se v zadnjih letih zmanjšuje.

V zadnjih letih je nekaj žagarjev prenehalo bodisi zaradi upokojitve, tak je primer podjetja Viktor Cevec iz Srednje vasi, bodisi zaradi neugodnih razmer na tržišču.

Žagarska proizvodnja v občini, z izjemo podjetja Hribles žaga, nima obetavnih perspektiv, najprej zaradi razdrobljene surovinske baze, pa tudi zaradi konkurence žagarjev iz Savinjske doline, ki nimajo problema s surovino.

Nove proizvodne zmogljivosti, nastale iz podjetniške pobude

Pohištvena in druga lesarska proizvodnja se je razvila iz tradicije, poznavanja stroke, iz izkušenj, iz želje po ustvarjanju in notranje napetosti, ki hoče stvari pognati v gibanje, ki daje oprijemljive rezultate v obliki potrebnih izdelkov, koristnih potrošnikom. Skratka: današnje stanje lesarstva je nastalo iz podjetniških pobud in sposobnosti poslovnega tveganja ob spoznanju, da dejavnost ni najbolj donosna, vendar zagotavlja preživetje. Ob dejstvu, da dobiček ni edini cilj in da so solidno delo, uspehi pri premagovanju problemov in uresničitev proizvodnih in drugih načrtov kategorije, ki so vredne truda in vsaj normalno vplivajo na pozitivni izid poslovanja.

Sedanje stanje proizvodnih zmogljivosti v občini je razvidno iz nadaljevanja.

V obdobju tranzicije se je pojavil inženiring, ki se specialno ukvarja z opremljanjem bivalnih in poslovnih prostorov s pohištvom in pripadajočo drugo opremo.

Kavčič, d. o. o., podjetje za opremljanje in inženirig, iz Podgorja, je edino te vrste v občini. Načrtuje in izvaja notranjo in pisarniško opremo za poslovne prostore in objekte. To opravlja v sodelovanju s kooperanti, mizarskimi in drugimi podjetji, ki jim posreduje kompletno tehnično dokumentacijo, vključno z izvedbenimi tehnološkimi delavniškimi načrti, kar predstavlja prednost pred sorodnimi inženiringi, ki tehnološke in izvedbene dokumentacije ne pripravijo. Inženiring sestavljajo štirje delavci tehniki. Njihovo delo je nadaljevanje bogate mizarske tradicije, ki ima svoj pričetek pred drugo vojno v Volčjem Potoku. Kot inženiring pokriva poleg pohištvene opreme še široko področje drugih naprav in instalacij gradbene, kovinske in drugih strok. Od pogodbenih kooperantov je posebej cenjena oprema mizarstva Jeraj z Gore pri Komendi. Skrb za lastni razvoj in izobraževanje je pri njih v ospredju. Spremljajo novosti po svetovnem spletu, sejmih, razstavah in tako stalno vzdržujejo zahtevani nivo kvalitete.

Menina, d. d., proizvodnja pogrebne opreme, Šmarca. Podjetje se je po osamosvojitvi uspelo prestrukturirati predvsem zaradi specifičnega proizvodnega programa. Nadaljuje s proizvodnjo pogrebne opreme in zaposluje nekaj nad 200 delavcev. Sprememba v načinu pokopavanja (kremiranje) sproža določene negativne posledice v plasmaju in s tem zahteva tehten premislek o bodoči poslovni in proizvodni politiki.

V prostorih bivšega Stolovega obrata ploskovnega pohištva deluje podjetje Biring Ambienti, d. o. o., izdelovanje notranje opreme in pohištva, PE Kamnik. Matično podjetje, ki je lastnik na tej lokaciji, ima sedež v Trzinu. V podjetju je 87 zaposlenih, od tega 35 delavcev s srednješolsko, 6 pa z visokošolsko izobrazbo. Program, izključno ploskovni, je namenjen za opremo poslovnih in hotelskih prostorov. Opremljajo hotele, prostore državne uprave in poslovne prostore doma in v tujini. Proizvodnja pisarniške opreme prednjači s 70-odstotnim deležem, okrog 10 % pa je bivalne opreme. Proizvajajo tako serijsko kot tudi opremo po naročilu. Strojni park je delno še iz Stola, kupili pa so tudi nekaj CNC-strojev in preuredili lakirnico. Leta 2005 so predelali 87.575 m^2 plemenitenih in 23.025 m^2 navadnih ivernih plošč, vlaknenih plošč mediapan pa 10.140 m^2 ter 165 m^3 žaganega lesa iglavcev in listavcev. V bodočnosti nimajo namena razširiti svojih kapacitet, saj je plasiranje izdelkov ob vse večji konkurenci vse bolj zahtevno.

V preglednici so prikazana, brez Biringa, največja podjetja ploskovnega pohištva glede na število zaposlenih, kar z manjšim odstopanjem kaže tudi na njihov fizični obseg proizvodnje. Glede števila zaposlenih so primerljivi z nemško mizarsko obrtno dejavnostjo, kjer se giblje število zaposlenih okoli deset. Po površini delovnih prostorov pa so naši podjetniki nekoliko skromnejši. Mnoga podjetja so se v zadnjih letih preselila v nove proizvodne prostore bivših podjetij, ki so jih obnovila in rekonstruirala za svojo dejavnost. Hribar posluje v prostorih Stola, Lestor v prostorih Svita oziroma Trivala, Lap v najetih prostorih bivše proizvodnje lesnih lepljencev, Požar v prostorih podjetja Battelino v Mengšu, Kovač pa v prostorih Stola, v stari tovarni. Povsem nove prostore imata Golob in Petek. Požar ima sedež podjetja v Kamniku, delavnico v najemu pa v Mengšu. Kovač ima sedež na Viru pri Domžalah, delavnico pa na Duplici. Vsem naštetim podjetjem je skupno izdelovanje pohištva za poslovne prostore, manj pa bivalno pohištvo. Vsi izdelujejo pohištvo po naročilu. Tržijo delno sami, delno prek inženiringa. Specializirano proizvodnjo ima Homles, ki izdeluje izključno stopnice. Lestor je ekskluziven z direktorskimi kabineti. V preglednici sta brata Petek navedena skupaj, čeprav ima vsak svojo registracijo, toda prostore in proizvodnjo vodita skupaj. Glede prihodnosti so vsi zmerni optimisti, vse pa moti in ovira plačilna nedisciplina. Vajencev skoraj ne izobražujejo. Proizvodnja je večinoma podprta z računalniško vodenimi CNC-stroji, tudi vsa ostala oprema je sodobna, stara v povprečju od pet do deset let.

Direktorji so večinoma lesarski tehniki, z izjemo enega, ki je gostinski delavec. Diplomiranega inženirja lesarstva, sina, zaposluje Hribar, kmalu pa bo diplomiral tudi eden od Požarjevih sinov. Podatek potrjuje nadaljevanje družinske tradicije, saj vsi podjetniki, razen dveh, nadaljujejo delo svojih očetov.

Podjetja, ki zaposlujejo dva do tri delavce, so prikazana v nadaljevanju. S prvo skupino imajo mnogo skupnih tehničnih, tehnoloških in tržnih značilnosti. Razlikujejo pa se po specifičnosti poslovnega predmeta, saj se le nekaj teh podjetij ukvarja s ploskovnim pohištvom.

Agles Nevlje, d. o. o., ustanovljeno 1995. Podjetje, ki ga vodi Andrej Golob, je pričelo s proizvodnjo v bivši kolarski delavnici. Danes z dvema zaposlenima izdeluje ploskovno pohištvo. Združuje pa svoje delo s svojo poslovno enoto v Rašici na Dolenjskem, kjer s 6 zaposlenimi izdelujejo kotne letve.

BIPIS, d. o. o., proizvodno trgovsko podjetje, Mekinje, danes zaposluje 2 delavca, v preteklosti 5. Podjetje vodi Bogdan Poljanšek, finomehanik. Opremlja poslovne prostore, izdeluje opremo za državno upravo, opremljal pa je tudi že hotele v Berlinu. Načrtuje povečanje poslovnih in razstavnih prostorov ter proizvodnje.

Ciril Grkman, s. p., Mizarstvo Godič. S tremi zaposlenimi izdeluje pretežno ogrodja za sedežne garniture in kavče. Namerava nekoliko povečati obseg proizvodnje.

Zap. št.	Naziv podjetja in dejavnosti	Sedež podjetja oz. proizvodnje	Št. zaposlenih	Leto ustanovitve	Leto nastopa sedanjega direktorja	Leto rekonstrukcije ali gradnje novih proizvodnih prostorov
1	Branko Hribar, s. p. Mizarstvo	Motnik	13	1965	1984	1997
2	Darko Golob, s. p. Mizarstvo Golob	Rožično	7	1992 (Šmarca)	1992	1996 (Rožično)
3	Lestor, d. o. o., Kamnik	Kamnik	7	1970	1984	1994 (Trival)
4	Jože Volovšek, s. p. Lesmont	Stahovica	5	1984	2001	2001
5	Lap AR, d. o. o. Notranja oprema	Kamnik (sedež), Tunjiška Mlaka (delavnica)	5	1998	1998	2005
6	Zdravko Bodlaj, s. p. Homles stopnice	Gradišče v Tuhinju	5	pred l. 1987	1987	1987
7	Maks Petek, s. p. Sašo Petek, s. p. Mizarstvo	Godič	4	1971	2000	2000
8	Franc Gradišek, s. p. Mizarstvo	Zg. Stranje	4	pred l. 1971	1980	1980
9	Aleksander Požar, s. p. Montles pohištvo	Kamnik (sedež), Mengeš (delavnica)	5	1989	1989	1996
10	Maksimiljan Kovač, s. p. Mizarstvo Kovač	Vir (sedež), Kamnik (delavnica)	6	1970	1991	2003 (Stol)

Tomaž Leskovec, s. p., montaža, Vrhpolje. Brata Leskovec, ki skupaj opravljata dejavnost, sta specializirana predvsem za izdelavo kuhinjskega pohištva. Podjetje deluje od leta 1995.

Adrijana Jašovec Kastelic, s. p., mizarstvo, Šmarca. Podjetje je bilo ustanovljeno 1959 in hči Adrijana s prevzemom podjetja leta 1990 nadaljuje tradicijo proizvodnje ploskovnega in stilnega pohištva. Zaposluje 2 delavca.

Reberles Kamnik, d. o. o., Poreber, ima v sklopu še računalniški servis. Proizvodnja je ob dveh zaposlenih usmerjena predvsem v izdelavo rustikalnih elementov za kuhinje. Deluje od leta 1992.

Roman Komatar, s. p., lesna in kovinska galanterija, Podgorje, s svojim polnojarmenikom proizvaja tudi žagani les. S tremi zaposlenimi se ukvarja pretežno s proizvodnjo obešalnikov (cca. 40 modelov), predvsem stoječih. Proizvaja v glavnem za izvoz. Manjši delež proizvodnje predstavljajo polkna in vhodna vrata. Začetek podjetja sega v leto 1968, od leta 1990 ga vodi Roman.

V Tunjicah je že dolgo znano Mizarstvo in žaga Vrhovnik. Danes v skupnih prostorih opravljata vsak svojo dejavnost brata Anton, ki od 1984 deluje kot mizar, in Boštjan, ki od leta 1988 izdeluje drobne lesene predmete. Ukvarjata se tudi s proizvodnjo žaganega lesa.

Določen delež lesarske proizvodnje predstavljajo tudi samozaposleni podjetniki. Naj jih nekaj naštejemo:

Miroslav Gorjup, s. p., Godič, montaža in popravilo lesenih izdelkov. S samostojnim delom je pričel leta 1996. Restavrira staro pohištvo in se ukvarja z izdelovanjem masivnega pohištva.

Janez Oražem, s. p., Mizarstvo Oražem, Kamnik. Izdeluje opremo po naročilu za trgovine in poslovne prostore, sodeluje s podjetjem Gradišek iz Stranj.

Janez Repanšek, s. p., Okvirji, Kamnik. Izdeluje okvirje in uokvirja slike.

Timar, d. o. o., Mekinje, izhaja iz družinske tradicije mizarstva. Od leta 1995 vodi podjetje Brane Jašovec. Proizvaja po naročilu in ima tudi specifično proizvodnjo latofleksov.

Zanimivo je dejstvo, da je iz davne tradicije Golobovega kolarstva v Nevljah vzniknila ta dejavnost kot domača obrt. Konec preteklega leta jo je registriral Aleš Golob, inženir elektrotehnike. Ukvarjal se bo s kolarsko proizvodnjo ter obnovo in restavriranjem kolarskih proizvodov.

Storitvena dejavnost

Strojna oprema, posebej CNC-stroji, in druga sodobna oprema v lesnoobdelovalni proizvodnji predstavlja visoko investicijo, ki jo je treba pokriti s pozitivnim izidom poslovanja. Le dosežen visok koeficient izkoristka strojev in opreme pogojuje rentabilno poslovanje. V današnjih pogojih poslovanja je treba opremo izdelati in tudi postaviti ter vgraditi v objekte. Vgrajevanje oz. montaža pohištva in opreme se povečuje in s tem storitvena dejavnost. Tako se diferencirata proizvodna in montažna dejavnost v smislu specializacije. Ostre razmejitve med eno in drugo dejavnostjo ni. V konkretnih primerih se dejavnosti prepletata. Na lestvici podjetij poznamo na eni skrajnosti take, ki se ukvarjajo delno tudi s proizvodnjo, na drugi pa take, ki jim montaža predstavlja edino dejavnost. Vmes pa obstajajo še prepletajoči se modeli.

Mnogi posamezni predstavniki v občini, ki danes opravljajo storitveno dejavnost, so bivši Stolovi delavci, ki zaradi pomanjkanja sredstev ali drugih vzrokov niso mogli pričeti s proizvodnjo, pač pa opravljajo montaže na terenu.

Mnogi od teh delavcev imajo skromne delavnice, kjer izdelujejo razna manjša dopolnila k opremi. Večina je samozaposlenih podjetnikov, mnogi pa svojo dejavnost širijo tudi s povečevanjem števila zaposlenih. Nekatera storitvena podjetja pa so zaradi tržnih in drugih razmer svojo kapaciteto zmanjšala. Tak je primer podjetja Samgal, d. o. o., proizvodnja in storitve, iz Kališ, ki je zaposlovalo 13 delavcev. Ob izgubi 38 mio tolarjev ob stečaju Zbiljskega gaja, kjer so bili izključni izvajalci montaže, so zaposlenost zmanjšali na 5 delavcev.

Zanimiv je primer podjetja Primož Pestotnik, s. p., montaža lesenih izdelkov, Loke v Tuhinju. Samozaposleni podjetnik je še pred dvema letoma izdeloval palete. Ta proizvodnja je kljub videzu enostavnosti razmeroma zahtevna. Na tržišču je huda konkurenca zaradi visoke ponudbe. Visok delež rabljenih palet je na tržišču sprožilo servis popravila. Podjetja se zaradi nižje cene odločajo za popravljene palete. Pestotnik se je oprijel servisa in v najetih prostorih KIK-a opravlja izključno to dejavnost.

Nejče Hribar, s. p., montaža, Kamnik. V podjetju štirje delavci izvajajo montaže in mnoge s svojimi značilnostmi segajo že v gradbeniško dejavnost.

Miro Klemen, s. p., Monterko, Kamnik. V podjetju trije zaposleni opravljajo storitve montaže predvsem za podjetje Biring.

Ivan Kremžar, s. p., montaža lesnih izdelkov na terenu, Podgorje. Od leta 1988 je opravljal mizarsko dejavnost. Ker je pred upokojitvijo, se ni odločil za posodobitev proizvodnje, ampak opravlja montažna dela, pri čemer nekatera dopolnila k opremi izdela sam.

Vlado Didovič, s. p., Diles, Kamnik, je 15 let delal v Stolu. Danes opravlja storitvena dela, med drugim tudi za Biring.

Storitveno dejavnost opravljajo še mnogi drugi posamezniki, ki tu niso navedeni. Ponudba in povpraševanje pa v tej dejavnosti nista uravnotežena, saj monterjev primanjkuje.

Prvi uspehi novega začetka vzbujajo zmerni optimizem

Skrajnost predimenzioniranja lesarske industrije je v prelomu časa povzročila njen zlom, torej drugo skrajnost, praznino, ki jo je bilo treba zapolniti z novo vsebino, novo dejavnostjo. Danes je ta druga skrajnost premagana in se kaže v zmerno obetavni prihodnosti. Lesarstvo pa po svojih značilnostih le ni tako privlačno kakor nekatere druge stroke, kar lepo ilustrira izjava Koroščevega sina iz Raven: »Oče, zakaj naj bi ostal na kmetiji in se ukvarjal še s fizično težkim delom žagarstva? Rajši se bom ukvarjal s plastičnimi ometi. Pri njih zaslužim v enem tednu toliko kot ti z žago cel mesec!«

Tudi ugotovitev, da manjka delavcev v storitveni dejavnosti, da se brezposelni ne odločajo za delo pri mizarjih, kaže na manj zanimivo delo. Velika plačilna nezanesljivost, visoki stroški vlaganja v strojno in drugo opremo, kar brez kreditov ni možno realizirati, in še mnoge druge ovire ne kažejo najboljše prihodnosti. Obseg lesarske proizvodnje bo verjetno v občini ostal daljši čas nespremenjen. Ostaja pa dejstvo, da so doseženi prvi sadovi podjetništva, potrebno pa bo še mnogo truda in prizadevanj, da bo dejavnost dosegla svoj optimum, seveda ob večji in boljši institucionalni podpori.

The Past and Present: The Wood Manufacturing Industry in the Municipality of Kamnik

Summary

After independence, the logging industry in Slovenia including the industry in Kamnik found itself in deep crisis. The crisis occurred not only because of its inability to adapt and restructure itself but also because its inability to increase its dimension. The article first takes a looks at some general characteristics of the economic system before independence and analyzes the rise and fall of the giant wood manufacturer Stol and the logging industry in the municipality before independence. It deals with the situation in the saw and furniture industries including other manufacturing activities. In particularly, it deals with the situation that arose during the period of transition. It also analyses and shows each segment of wood manufacturing. It lists all of the companies in the wood manufacturing industry in Kamnik. It also mentions the newly formed wood manufacturing activity and names some of the bigger companies that have these types of operations.

Dr. Tone Cevc
Kajuhova ulica 13, Preserje

Vodiškarjeva kmečka hiša v Nevljah s konca 16. stoletja

Spomenik ljudskega stavbarstva

Malo je kmečkih hiš na Slovenskem, ki se ponašajo s častitljivo starostjo več kot štiristo let. Mednje se uvršča Vodiškarjeva hiša v Nevljah 29. Njeni lastniki so Golobovi, ki so se odločili, da opuščeno hišo preuredijo v muzej na prostem.

Vodiškarjeva domačija leži v k. o. Nevlje 1878, št. 18, na ježi, ki prehaja v travniško ravnico in jo zaključuje potok Nevljica. Komaj nekaj metrov visok hrbet vzpetine je bil izbran za hišo s kletjo, ki se odpira s *hišo* in *štibelcem* na sončni jug. Vzhodno od hiše obvladuje domačijo velik hlev, ob njem pa stoje manjši pomožni prostori. Jugovzhodno od stare hiše so postavili novo, v katero so se preselili leta 1960 (slika 1).

Ob sanaciji stare Vodiškarjeve hiše so našli v zemlji pred vhodom v klet zgodnjesrednjeveško lončevino, ki kaže, da so si sončni položni hrib nad potokom Nevljica izbrali za bivališče že srednjeveški naseljenci. Kaj več o prvotni naselitvi ježe bodo morda razkrila predvidena arheološka izkopavanja v letu 2006.

Vodiškarjevo staro hišo bi malodane doletela ista usoda kot številne kmečke hiše na Slovenskem, ki so jih zamenjale moderne nove hiše, stare pa so jim bile v napoto in v sramoto. Hiša je leta 1984 pritegnila pozornost Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju, ko so Golobovi zaprosili za dovoljenje za adaptacijo stare hiše z novo namembnostjo. Zavodova konservatorja arhitekt Bojan Schlegl in etnologinja Marjanca Klobčar sta se trudila, da bi hišo spomeniško zavarovali in jo razglasili za etnološki kulturni spomenik. Do raziskav stavbe in do poglobljene strokovne analize pa tedaj ni prišlo. Potem sta pobudo prevzela zakonca Golob, Tomaž in Iris. Iskala sta strokovnjake, da bi ugotovili starost hiše in svetovali, kako naj bi jo ohranili, da bi bila zanimiva za ljubitelje domačega stavbnega izročila.

Na povabilo Iris Golob sem si spomladi leta 2005 ogledal stavbo in najdeno zgodnjesrednjeveško in novoveško lončevino. Pozneje sem stavbo še večkrat obiskal, si ogledal njeno zunanjost in notranjost, da bi končno mogel s precejšnjo mero gotovosti sklepati o njeni starosti. Golobovi so povabili k sodelovanju tudi gozdarskega inženirja, specialista za dendrokronološke raziskave, ki naj bi z ustreznimi raziskovalnimi metodami določil starost lesenih sten hiše in stropa v *hiši*. Doc. dr. Tom Levanič z Gozdarskega inštituta v Ljubljani se je naloge resno lotil in izdelal ekspertizo, ki je tudi objavljena v tem letniku Kamniškega zbornika. Pozneje so sledili v hiši še obiski arheologinje dr. Predovnikove in etnologa dr. Vita Hazlerja s Filozofske fakultete v Ljubljani ter direktorja Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju Vladimirja Knifica. Strokovna mnenja bom poskusil v pričujočem prispevku strniti in z orisom strukturne sestave hiše in z analizo kulturnozgodovinskih

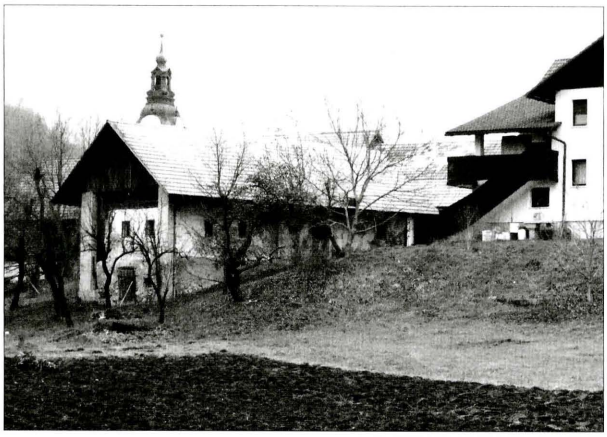

Slika 1: Vodiškarjeva hiša v Nevljah pred sanacijo. Pogled z juga z novo hišo na desni strani. Foto: Iris Golob 2003.

značilnosti stavbe prispevati, da bo Vodiškarjeva hiša v Nevljah 29 spomeniško zavarovana.

Strukturna podoba Vodiškarjeve hiše

Konstrukcije

Od konstrukcijske sestave hiše je odvisno, kako velika bo stavba in kakšni bodo njeni prostori. Lesene brunaste stavbe imajo omejene prostorske možnosti. K stavbi je mogoče kvečjemu dodati nove prostore, ne pa obstoječe tudi širiti, ker konstrukcijska sestava tega ne omogoča. Več možnosti prostorske obdelave ponujajo zidane stavbe, ki omogočajo predelitev in tudi širitev prostorov stavbe. Zato je prav, da najprej spoznamo konstrukcijsko in prostorsko strukturo Vodiškarjeve hiše, da bomo dobili pred oči celostno podobo stavbe kot nedeljivega organizma. Vprašanj o starosti stavbe in njenih prenovah se bomo lahko lotili po strukturni analizi.

Konstrukcijska sestava zidanih in lesenih sten

Vodiškarjeva hiša je zgrajena v domačem, vzhodnogorenjskem tradicionalnem stavbnem izročilu. Za gradivo so uporabili les in kamen. Skoraj pol metra debele stene kleti so sezidane iz razpoložljivega domačega kamna, pridobljenega v kamnolomu v Tunjicah in v rečni strugi Kamniške Bistrice. *Kamnite zidove* so zidali v plasteh iz sljudnatega peščenjaka, konglomerata in rečnega proda. Kot vezivo so uporabili apneno malto, zmešano iz žganega apna in rečne mivke (slika 2). Z razredčeno malto so prebelili kamnite zidove, znotraj in zunaj stavbe.

Iz peščenjaka so sezidane tudi stene veže, črne kuhinje in vežne sobe – *štibelca*. Nad črno kuhinjo se razpenja kamnit obok, ki počiva na eni strani na močni hrastovi prekladi, na drugi pa se opira na stene veže, *hiše* in *štibelca*.

K arhaičnosti Vodiškarjeve hiše ne pripomorejo samo močni kamniti zidovi, še bolj jo poudarjajo lesene stene *hiše*, postavljene na vrh kletnih sten. Prvotne lesene stene so se razkrile šele konec leta 2004, ko so začeli stavbo sanirati. Odstranili so zunanji omet *hiše* in pri tem naleteli na več presenetljivih odkritij. Pokazala se je izjemno vabljiva konstrukcija lesenih smrekovih sten, zloženih iz na polovico prežaganih brun,

Slika 2: Zahodna fasada hiše med snemanjem ometa z lesenih sten. Kletni del stavbe je sezidan iz grobega peščenjaka. Foto: Iris Golob 2004.

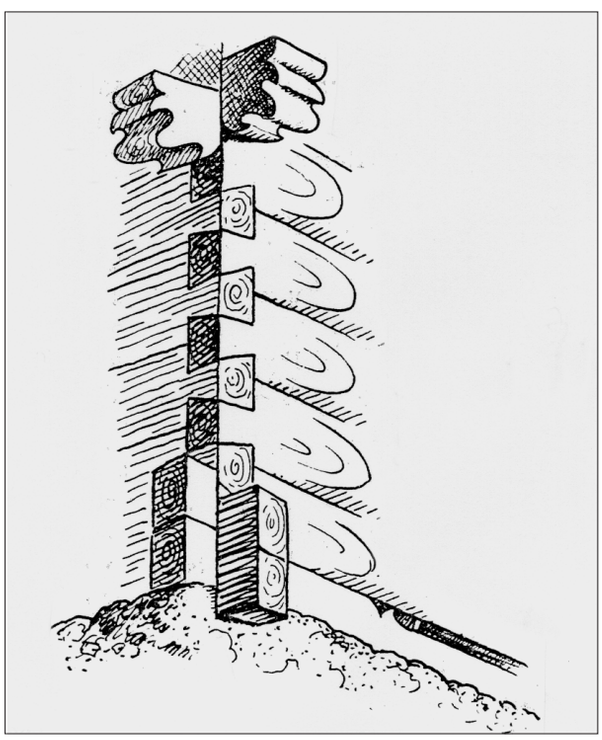

Slika 3: Konstrukcija lesene stene, zrogljičene na lastovičji rep (po S. Vurnik: Kmečke hiše, T. 1: 6)

Slika 4: Konstrukcija lesenih sten Vodiškarjeve hiše. Spodnja bruna vezana na brade, zgornja zrogljičena na lastovičji rep. Foto: Iris Golob 2005.

Slika 5: Okno, odkrito ob odstranitvi ometa s stene. Foto: Iris Golob 2004.

ostenkov. Takšen način gradnje lesenih hiš se je uveljavil na Gorenjskem in tudi na Koroškem konec 16. stol. (slika 3). Posebnost teh lesenih sten je, da so bruna v vogalih vezana, zrogljičena, *na lastovičji rep* (nem. Schwalbenschwanzverzinkung). Na ta način vezana bruna so konstrukcijsko bolj trdna (slika 4), kot bi bila, če bi jih vezali v vogalih po starem, *na brade* (nem. Kopfschrot), kjer konci brun štrlijo iz vogalov sten.

Okna

Nič manj kot sestava sten je bilo presenetljivo odkritje okenskih odprtin v Vodiškarjevi hiši. Če jih ocenjujemo z današnjimi očmi, se nam zdijo okna izjemno majhna, komaj 30 x 30 cm velika, iztesana med dvema brunoma (slika 5). Zapirali so jih od znotraj z leseno desko na smuk. Takšnih oken je imela Vodiškarjeva hi-

Slika 6: Južna fasada Vodiškarjeve hiše. Vratni podboji izklesani iz peščenjaka. Foto: Iris Golob 2004.

Slika 7: Zunanjščina vežnih vrat z vrisanim apotropejskim znamenjem – pentagramom. Foto: Iris Golob 2005.

Slika 8: Hišne duri, tesarsko izdelane po srednjeveškem izročilu iz treh desk. Foto: Iris Golob 2005.

ša troje na južni in prav toliko tudi na zahodni steni. Ko so se v baroku lotili prenove hiše, so ob tej priložnosti izžagali v stene po dvoje večjih, 75 x 65 cm velikih okenskih odprtin, in ju tudi zasteklili, prvobitne okenske odprtine pa prekrili z malto.

Vežno in kletno okno, bolje bi ju bilo imenovati lini, velikosti 35 x 20 cm, sta izdelani iz vzidanih kamnitih okvirjev, ki dajejo linama prvinski likovni značaj.

Okna v *štibelcu* se ločijo od drugih po kvalitetnejši obdelavi. Južno fasado oblikuje eno, vzhodno dve okni. Poživljajo jih vzidane kovane železne mreže. Okna zapirajo lične lesene polknice. Tako oblikovana fasada ne skriva, da je zorela v baročnem razpoloženju.

Vrata

Vrata v kmečki hiši so častitljiv hišni detajl, povezan s tradicionalnimi šegami in verovanji. Zlasti vhodna vrata so lično oblikovana, da bi poudarili prehod iz zunanjega vaškega v intimni notranji svet doma.

Vežna vrata Vodiškarjeve hiše se ponašajo s kamnitnimi podboji, izklesanimi iz peščenjaka, na vrhu so polkrožno oblikovana (slika 6). Vrata so obdelana ročno iz tesanih desk. Na vežni strani imajo pribito železno ključavnico neznane starosti. Na zunanji strani vrat je ob ročaju vrezana v les manjša petokraka zvezda – *pentagram* (slika 7), izrisana z eno potezo. To apotropejsko znamenje naj bi po ljudskem verovanju varovalo družino pred moro, bajnim bitjem nadnaravne podobe.

Ob odstranjevanju ometa na zunanji severni steni *hiše* je čakalo Golobove še novo presenečenje. Odkrita so bila majhna lesena vrata, velika 146 x 93 cm, postavljena tik ob peči. Domnevati smemo, da so vrata toliko stara kot lesene stene *hiše*. To potrjuje obdelava

Slika 9: Plodnostni simbol romboidne oblike, vrezan v štiristo let stare hišne duri. Foto: Iris Golob 2005.

Slika 10: Železni vežni ključ neznane starosti. Foto: Iris Golob 2005.

Sllika 11: Deščica z vrezanimi rimskimi številkami (1724), pribita na stropnjek v Vodiškarjevi hiši. Foto: Iris Golob 2005.

vratnega krila, ki je izdelano še v srednjeveškem tesarskem izročilu. Zloženo je iz treh tesanih desk, med seboj povezanih z dvema letvama, potisnjenima v utora (slika 8).

Ob nadrobnejšem študiju vratnega krila se je izkazalo, da ga »lepšajo« vrezana apotropejska znamenja (krogi s šestokrako zvezdo, pentagram), pa tudi priprošnji simboli (slika 9) plodnostnega kulta (kokoš, romb s pokončno črto) z očitno predkrščansko vsebino.[1] Na vrata je pribito ročno kovano železno okovje, nasajeno na kovane tečaje v podboju. Opuščene luknje v vratnem krilu povedo, da so vrata zaklepali z železno ključavnico *narbo*, ki so jo odpirali z večjim ključem, podobnim tistemu, ki so ga našli obešenega na vhodnih vežnih vratih (slika 10). Odkritje starih *hišnih* vrat odpira pomembno vprašanje, kam so vodila (v hišno kamro, o kateri danes ni sledu?) in zakaj so bila vrata tako bogato porisana z različnimi simboli.

Stropi

Stropi v Vodiškarjevi hiši so leseni, vendar ne vsi enaki. Kletni strop je zložen iz močnih hrastovih plohov, položenih na štiri lege na vrhu kamnitih sten.

Lično je obdelan strop v *hiši*. Deske stropa imajo posnete robove, da pride na konceh do oblike *ajdovega zrna*. Vdelane so v dveh redih na močan tram sredi *hiše*, imenovan *stropnjek*. Ta je v Vodiškarjevi hiši nenavadno sestavljen iz treh tanjših tramov, spodnji je okroglo obdelan. Navadno so nosilni hišni tramovi v gorenjskih hišah obdelani iz enega trama, tesarsko skrbno oblikovani in pogosto tudi z rozeto in letnico mikavno okrašeni. Konci *stropnjeka* štrlijo nekaj centimetrov iz sten, tako da je sestava trama razpoznavna tudi od zunaj. Deske stropa so temnorjavo obarvane, domnevno prepleskane s telečjo krvjo, kar jim daje topel ton in žlahten lesk.

V Vodiškarjevi *hiši* sta na tramu razpoznavni dve letnici; prva je vrezana v majhno smrekovo deščico z rimskimi številkami MDCCXXIIII (1724) in pribita tik pod stropom na tram (slika 11), druga pa je vrezana neposredno v tram s številkami 1822. Več o letnicah v poglavju o dataciji Vodiškarjeve hiše.

Ostrešje

O prvotnem ostrešju Vodiškarjeve hiše je ohranjenih malo sledov, ker so ostrešja večkrat zamenjali. Domnevamo lahko, da je bilo prvotno ostrešje narejeno *na škarje.* Na Tolminskem takšna ostrešja imenujejo *ostrešje na kobilo,*[2] v nemški strokovni literaturi pa Scherenpfettendach. Strehe teh ostrešij so navadno strme in prekrite s slamo. Vodiškarjeva hiša je imela slamnato kritino vse do leta 1985, ko so izdelali ostrešje, podprto z močnimi betonskimi stebri, streho pa

1 V. Novak: *Slovenska ljudska kultura*, Ljubljana 1960, str. 254–261; N. Čausidis: *Ranosrednevekovite dvopločesti fibuli i prethistorijaustata duhovna kultura va Slovenite*, Skopje 2001, Umiversitet Sv. Kiril i Metodie, Filozofski fakultet, doktorska disertacija.

2 T. Cevc: *Arhitekturno izročilo pastirjev drvarjev in oglarjev na Slovenskem,* Ljubljana 1984, str. 95–99.

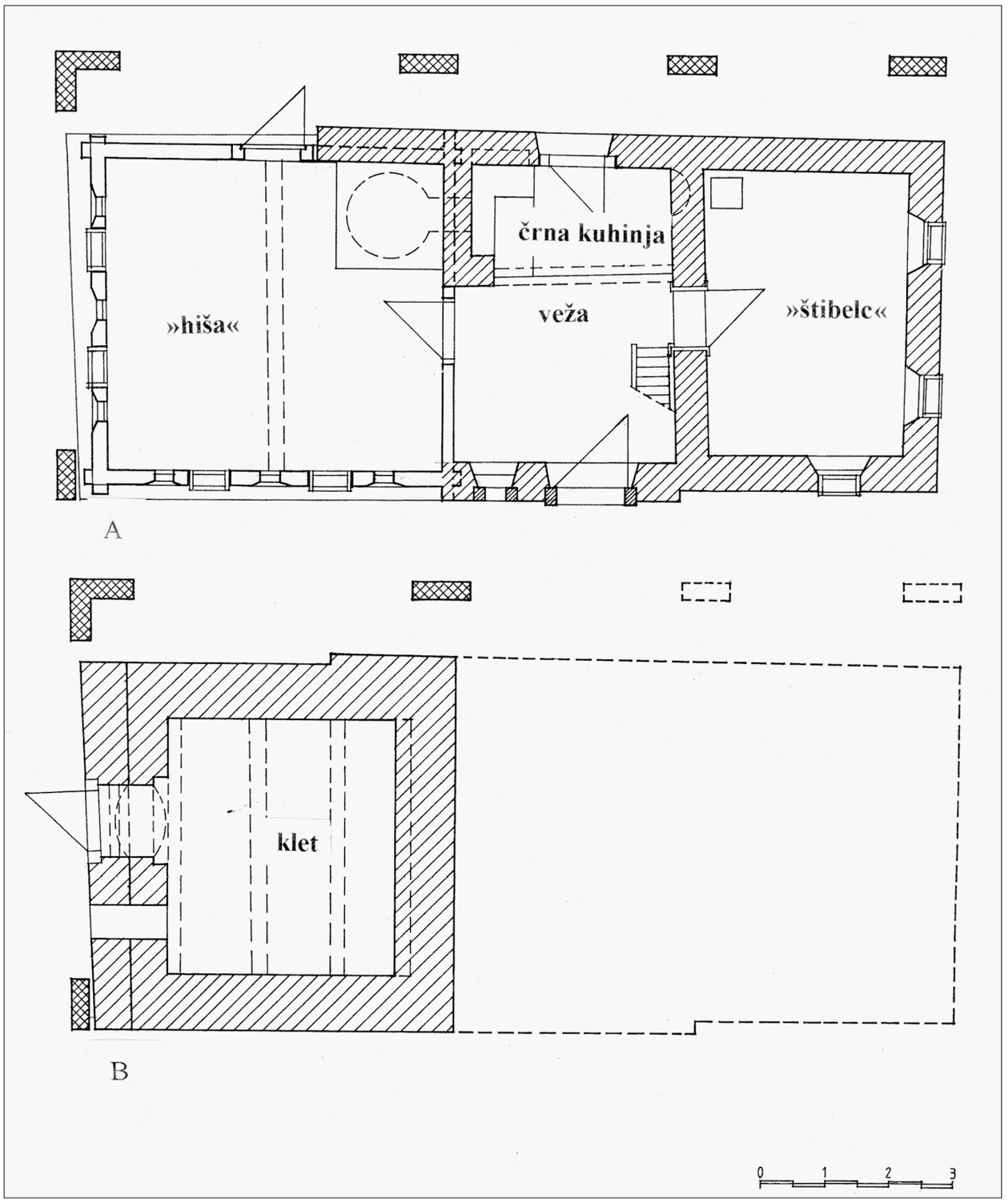

Slika 12: Tloris nadstropja (A) in kleti (B) Vodiškarjeve hiše v Nevljah. Risal M. Zuccato 2005.

prekrili z betonskimi strešniki. Betonsko streho bo treba odstraniti in stavbi povrniti nekaj nekdanje baročne uglašenosti.

Prostorska strukturiranost Vodiškarjeve hiše

Po zunanjem videzu lahko uvrstimo Vodiškarjevo hišo med značilne stavbe vzhodnoalpskega hišnega tipa s kletjo in osrednjo vežo s črno kuhinjo ter levo in desno od nje razvrščenima bivalnima prostoroma (slika 12). Prvotna Vodiškarjeva hiša je bila prostorsko preprosteje razčlenjena od današnje, ki ni več vezana na konstrukcijsko zasnovo brunaste stavbe.

Klet

Keuder s hišo in vežo oblikuje staro jedro Vodiškarjeve hiše. Do kleti je mogoče priti samo od zunaj. Z južne strani po preprostih, iz naravnega kamna zloženih stopnicah, ki so danes komaj še prepoznavne. Klet – *keuder* – meri 3,5 m x 4 m ter ima naravna tla, kamor so jeseni shranjevali poljske pridelke (slika 12 B). Zidovi kleti so izjemno močni, debeli več kot pol metra. Zahodno steno, kjer je vhod v klet, so nekoč okrepili z dodatno steno, tako da je sedaj debela skoraj meter. V kleti so skladiščili sadje, krompir in zelje pri skromni svetlobi, ki je pronicala v klet skozi ozko lino.

Hiša

Hiša je največji bivalni prostor v Vodiškarjevi hiši. Meri približno 5 m x 5,5 m. Lesen strop, ki zadržuje toploto v prostoru, ter z deskami prekrita tla napravijo prostor prijeten za bivanje tudi pozimi, ko ga je ogrevala lončena peč, postavljena v kotu ob vežnih vratih. O opremi prvobitne *hiše* je danes težko presojati. Očitno je bila peč večkrat prenovljena, sedanja ni starejša od 50 let.

O opremi Vodiškarjeve *hiše* v 20. stoletju se je ohranilo nekaj več izročila. V kotu nasproti peči je stala bela javorjeva miza s klopmi brez naslonjala in z enim stolom za gospodarja. Nad mizo v kotu je bil postavljen *bohkov kot* s križem in slikami na steklo. Ob eni od sten je imela prostor postelja, manjkala ni tudi *mentrga,* miza s koritom za mesenje testa. Na eni od sten je bil obešen *skledni*k, v katerega so zlagali glinaste sklede in latvice, jedilni pribor pa so shranjevali v lesenem *žličniku*. Med dragocenejšimi kosi pohištva je vredno omeniti poslikano skrinjo z letnico 1824.

V *hiši* je bilo vedno živahno, zlasti pozimi, ko so predli in opravljali tudi druga gospodarska opravila. V *hiši* so spali otroci in tete, starša pa v *štibelcu*. Iz prvotne *hiše* so vodila ena vrata v vežo, druga pa domnevno v prostor, katerega velikosti in namembnosti ni bilo mogoče ugotoviti. V 17. stol. so *hiši* pogosto dodajali *kamro*, namenjeno staršem za spalnico.

Veža in črna kuhinja

Veža je pomemben prostorski člen v hiši, ker povezuje med seboj bivalne prostore. Zadnji del veže, kjer kurijo peč, je namenjen gospodinji za kuhanje. Ker je prostor črn od saj in zadimljen, ga imenujemo *črna kuhinja*. Iz veže vodijo vrata v *hišo*, druga v spalnico staršev, imenovano *štibelc*. Po lesenih stopnicah pridemo iz veže na podstrešje. Vežna tla prekrivajo lesene podnice, črne kuhinje pa glinasti tlakovci. Tla ob ognjišču so tlakovana iz manjših kamnov prodnikov, v narečju imenovanih *oblice*.

Veža je temačen prostor, ki ga osvetljuje le majhna lina ob vežnih vratih. Veža je brez stropa, da lahko dim uhaja skozi podstrešje na prosto. Kamniti obok v črni kuhinji je namenjen lovljenju isker iz odprtega ognjišča in odvajanju dima na prosto skozi dimnik ali odprta vrata. Kot ob steni *štibelca* je bil namenjen za svinjski kotel. Pod njim je bilo odprto ognjišče, kjer so tudi kurili peč, postavljeno v spalnici staršev.

Oprema v kuhinji je bila vedno skromna. Ob *hišnih* vratih je stala nizka omarica, na njej škaf za vodo in korec za zajemanje. Nad omarico je bil obešen sklednik, kjer so shranjevali lonce in sklede. Na kamnit obok sta pritrjena drogova. Nanju obešajo meso in klobase, ki jih sušijo v dimu še danes.

Soba za starše – *štibelc*

Spalnica staršev je velika 3 m x 4,5 m. V tem prostoru, kjer prvotno niso imeli lesenega poda, je bila zakonska postelja, skrinja za obleke in otroška posteljica, imenovana *špampet*. Tri okna so dobro razsvetljevala sobo, ki je bila vedno skrbno prebeljena.

O *gospodarskih poslopjih* na prvobitni Vodiškarjevi domačiji ne vemo ničesar. Domnevati smemo, da je stal blizu hiše hlev s skednjem, nedaleč od hiše tudi lesena kašča, na polju pa stegnjen kozolec, medtem ko kozolca toplarja v tistem času najbrž še niso poznali.

Datacija Vodiškarjeve hiše

Podatki o starosti hiše so pomemben vir, ki omogoča pogled v čas, ki je minil. Nanj spominjajo materialne ostaline, podvržene spremembam v različnih zgodovinskih dobah. Razčlenitev strukture stavbe je pokazala, da je Vodiškarjeva hiša preživljala burne čase sprememb, ki jih časovno ni mogoče natančno določiti. V *hiši* sta zapisani dve letnici na hišnem tramu. Starejša, z vrezanimi rimskimi številkami, nakazuje možnost, da so hišo postavili leta 1724, druga, mlajša, pa naj bi zaznamovala morda kakšen drug pomemben dogodek, ki se je zgodil leta 1822.

O nastanku hiše leta 1724 podvomimo, ker kaže konstrukcijska sestava lesenih sten, zrogljičenih na lastovičji rep, da je stavba nastala mnogo prej. Rogljičenje na *lastovičji rep* je zaznamovalo stavbe na južnem Koroškem v obdobju 1560–1630,[3] pri nas domnevno v istem času. Če bi bila Vodiškarjeva hiša postavljena v začetku 18. stol., bi imela bržkone lesene stene zložene z naprednejšo tehniko,[4] tako pa kaže s preprosto vezavo razpolovljenih stenskih brun, da so jo postavili konec 16. stol.

O starosti Vodiškarjeve hiše je mogoče posredno sklepati po najdbah lončevine. Ob sanacijskih izkopih temeljev hiše je Iris Golob našla precej črepinj lončenih posod, ki jih je vestno spravljala. Natančno je beležila mesta najdb in črepinje shranjevala v škatle glede na lokacijo, kjer so bile najdene. Tako je odkrila črepinje pred vhodom v klet, ob severni steni *hiše*, v ometu *hiše*, kakor tudi v tleh v *štibelcu* (tabela 1, 2).

Arheološka analiza najdenih kosov lončevine, opravljena s sodelovanjem dr. Predovnikove, je dala mikavne rezultate. Lončevina, najdena pred vhodom v klet, je stara približno tisoč let (tabela 1: 1–5; slika 13). Najdeni kosi lončevine v bližini severne stene *hiše* so pretežno iz 16. in 17. stol. (tabela 1: 6–11; slika 14). Črepinje, najdene v ometu ob vratih v severni steni *hiše*, so pretežno iz 18. stol. (tabela 2: 1–4; slika 15), iz istega časa je tudi lončevina, najdena v tleh v *štibelcu* (tabela 2: 5–8; slika 16).

Kaj je mogoče sklepati o najdeni lončevini? Najdbe tisoč let starih kosov črepinj pred vhodom v klet kažejo, da je bil svet Vodiškarjeve posesti poseljen že v zgodnjem srednjem veku, morda celo na mestu, kjer stoji stara hiša. Črepinje, najdene blizu severne stene *hiše*, potrjujejo obljudenost Vodiškarjeve hiše v 16. in 17. stol.

Izjemno pričevalne so črepinje, najdene v ometu v severni steni *hiše* (slika 17). Sprva sem domneval, da so jih vzidali v omet, da bi ga okrepili. Če bi bila ta domneva prava, bi pričakovali, da bodo našli črepinje pov-

3 O. Moser: *Handbuch für das Kärntner Freilichtmuseum,* Klagenfurt 1985, str. 189.

4 Prim. S. Vurnik: Kmečke hiše na južnovzhodnem pobočju Alp, v: *Etnolog* IV, 1, tabela 1/2, 3, 4, 5.

Slika 13: Vodiškarjeva hiša v Nevljah. Zgodnjesrednjeveška lončevina iz 11.–12. stol. Foto: F. Stele 2005.

Slika 14: Vodiškarjeva hiša v Nevljah. Lončevina iz 16.–17. stol. Foto: F. Stele 2005.

Slika 15: Vodiškarjeva hiša v Nevljah. Lončevina iz 18. stol., vzidana v omet hiše. Foto: F. Stele 2005.

Slika 16: Vodiškarjeva hiša v Nevljah. Lončevina, najdena v tleh štibelca. Foto: F. Stele 2005.

sod v ometu. V resnici pa so jih odkrili samo v severni steni ob vratih. (Ometa v notranjosti *hiše* do sedaj niso odstranili, tako da ne vemo, če niso morda črepinje vzidane v omet še drugod.) Razlago za to nam morda ponujajo odkritja živalskih kosti, kovancev in celo človeških okostij, najdenih pod hišnim pragom povsod v Evropi v srednjem in tudi v novem veku. Tja naj bi položili darove v veri, *da vsako hišo varuje hišni duh*, pri nas imenovan *škratek.*[5] Ko so Vodiškarjevi s prenovo hiše posegli v svet demonske moči božanstva zemlje in vode, so se želeli odkupiti hišnemu duhu z darom, kosi lončenih posod, ki so jih vzidali v omet ob hišnih vratih.

Vzidani kosi lončevine in vrezani apotropejski in priprošnji simboli na vratnih krilih odpirajo mikaven pogled v verovanjski svet človeka konec srednjega veka. Čeprav se je tedaj krščanstvo že trdno ukorenilo v verovanja in navade podeželanov, so se predkrščanske usedline, ki so temeljile na magiji, še vedno ohranile v nekaterih šegah, pripovednem izročilu, zdravilstvu.

Razmišljanja o starosti Vodiškarjeve hiše smemo skleniti s spoznanjem, da letnici na tramu v *hiši* ne zaznamujeta leta nastanka hiše. Bolj prepričljiva je misel, da so letnico 1724 vrezali *ob prenovi hiše*, letnico

5 V. Schmidt: Tierische und menschliche Bauopfer bei den Nordslawen, v: *Studia mythologica Slavica* 4, Ljubljana 2001, str. 25–34.

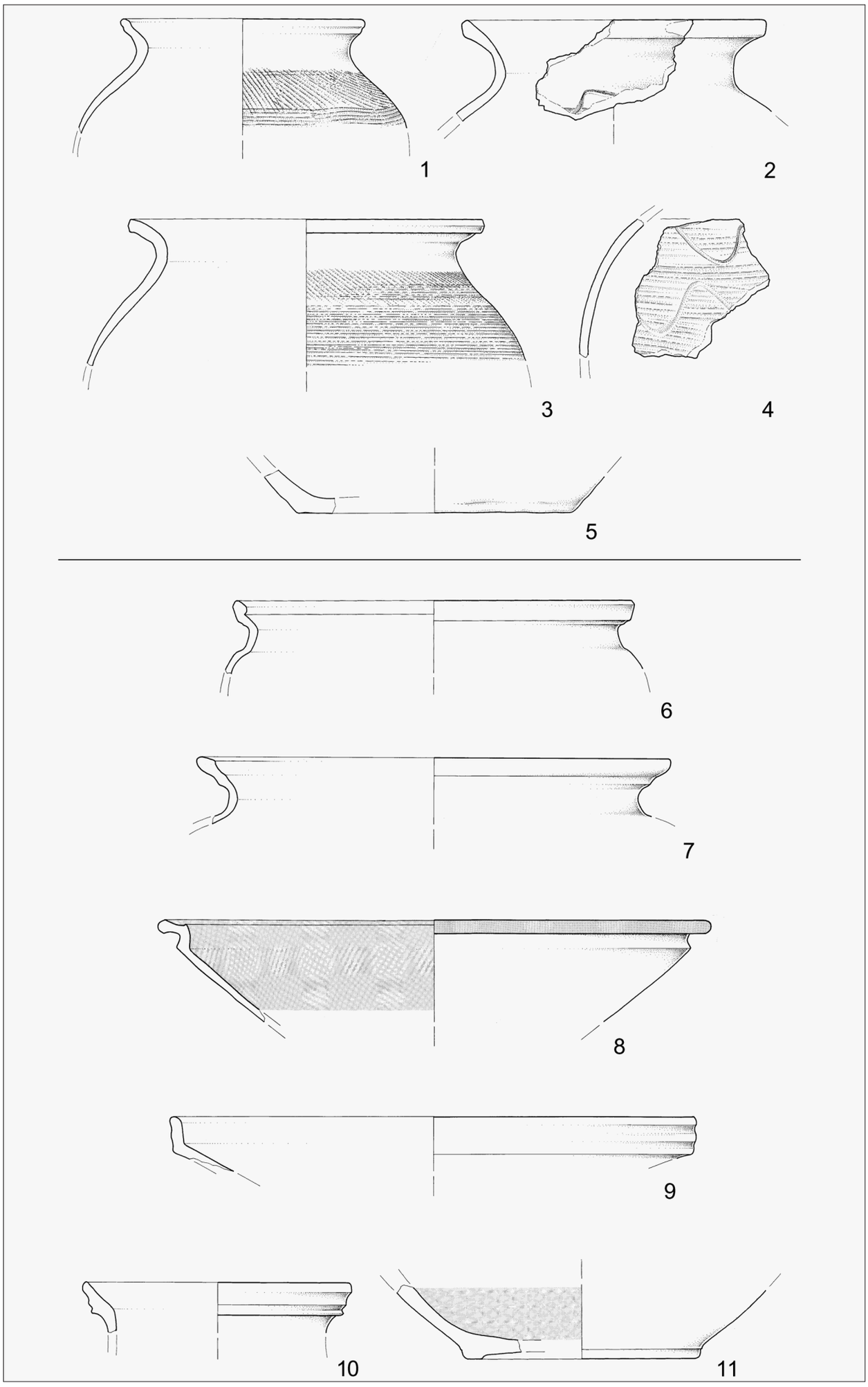

Tabela 1: Vodiškarjeva hiša v Nevljah, lončevina. Risala T. Korošec, M: 1 : 3.

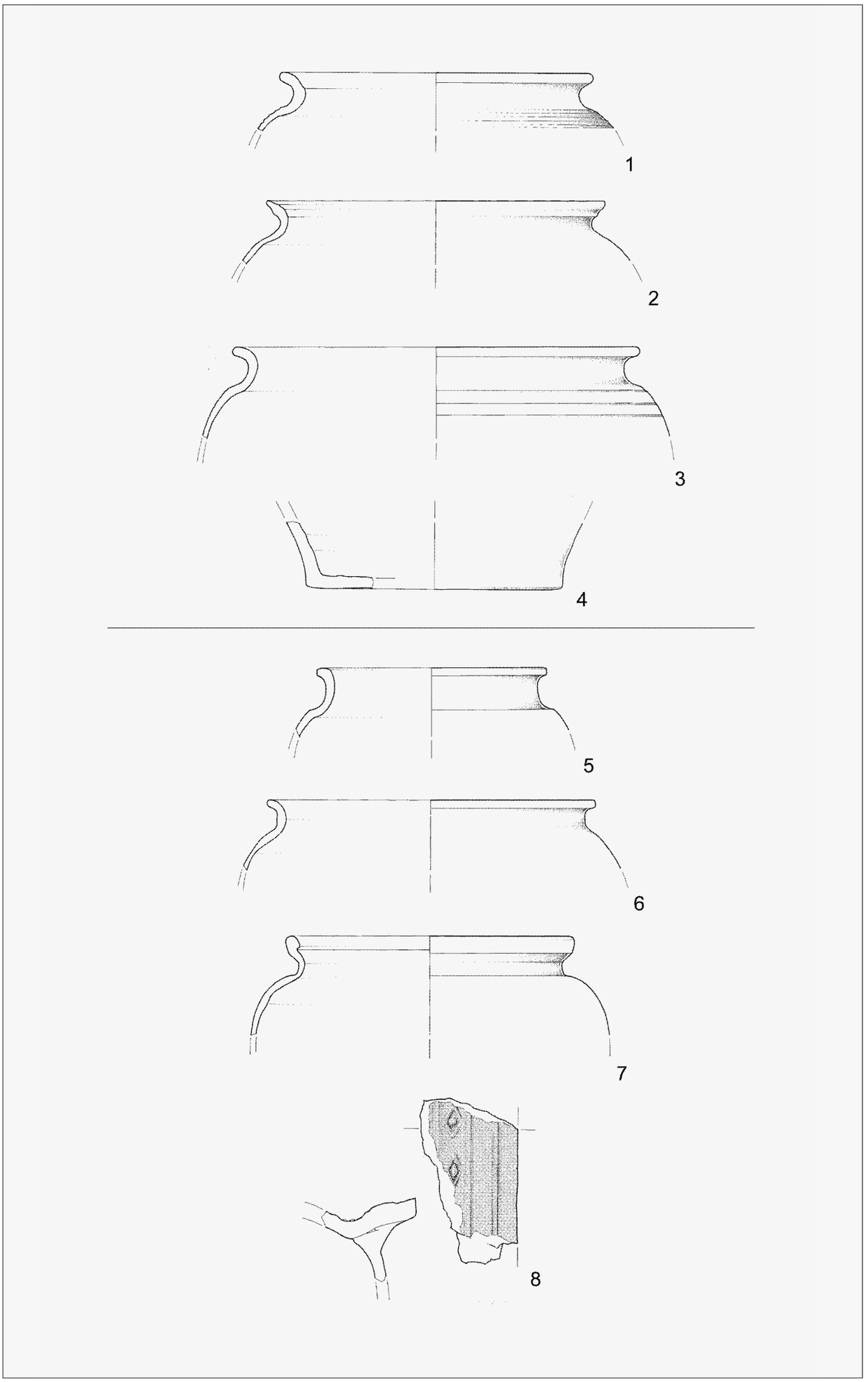

Tabela 2: Vodiškarjeva hiša v Nevljah, lončevina. Risala T. Korošec, M: 1 : 3.

Slika 17: Vodiškarjeva hiša v Nevljah. V hišni omet vzidana lončevina. Foto: Iris Golob 2004.

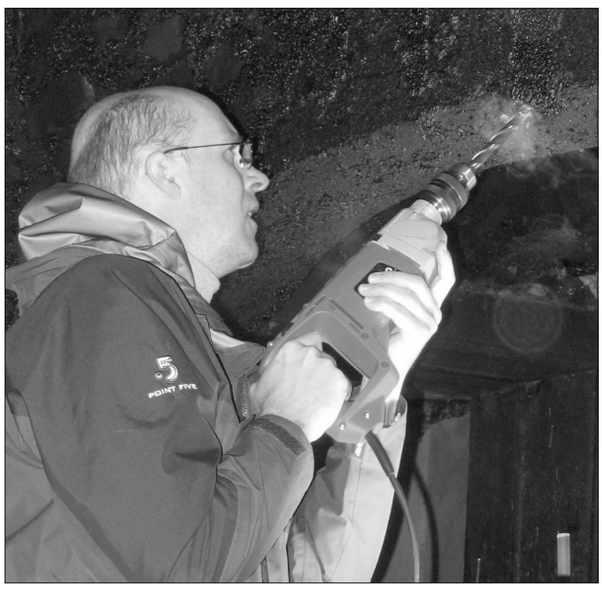

Slika 18: Doc. dr. T. Levanič pri jemanju vzorca lesa v črni kuhinji Vodiškarjeve hiše v Nevljah. Foto: Iris Golob 2005.

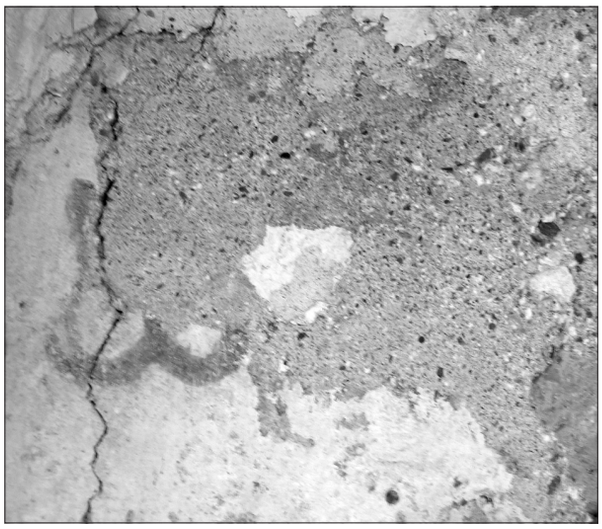

Slika 19: Ostanek letnice (številka 1) na južni fasadi Vodiškarjeve hiše. Foto: Iris Golob 2005.

Slika 20: Vodiškarjeva hiša v Nevljah s slamnato kritino leta 1975.

1822 pa ob poroki Vodiškarja, kot lahko preberemo v matični knjigi, Status animarum župnije v Nevljah.[6]

Zanesljivo pa je starost Vodiškarjeve hiše osvetlila šele dendrokronološka raziskava, ki jo je leta 2005 ob ljubeznivi pomoči Gozdarskega inštituta v Ljubljani opravil dr. Tom Levanič. Rezultati raziskave so pokazali, da je mogoče *postaviti nastanek hiše v čas okoli 1580–1600*. To je tudi čas, ki se ujema s spoznanji o uporabi lesne zveze na lastovičji rep konec 16. in začetek 17. stol. Potrjujejo pa jih tudi najdbe fragmentov lončenih posod, ki so jih uporabljali Vodiškarjevi. Rezultati dendrokronološke raziskave so objavljeni v samostojnem prispevku dr. T. Levaniča v tem letniku *Kamniškega zbornika*.

Prenove stavbe

Strukturna in stilna analiza Vodiškarjeve hiše je opozorila, da je stavbna podoba zorela več stoletij. Ugotovljeno je bilo, da izvira staro jedro stavbe iz časa okrog 1580–1600, dobrih sto let pozneje pa naj bi se bili lotili temeljite prenove hiše. Lesene stene so ometali znotraj in od zunaj z ometom, vstavili so večja okna, sezidali na novo vežo in dodali *štibelc*, spalnico staršev. Prenovo Vodiškarjeve hiše naj bi dokazala karbonska analiza vzorca lesa, vzetega iz hrastove preklade v črni kuhinji novembra leta 2005 (slika 18). Močna lesena preklada v črni kuhinji je pomemben konstrukcijski detajl. Na preklado stene veže in *štibelca* se opira kamnit kuhinjski obok. Z določitvijo starosti nosilnega hrastovega trama smo opredelili tudi čas nastanka veže, črne kuhinje in spalnice strašev.

Opravljena karbonska analiza je nakazala dve možnosti za določitev starosti hrastove preklade. Vzidali naj bi jo v hišo v času 1720–1770 ali 1830–1880.

Kaj lahko povedo o prenovi Vodiškarjeve hiše etnološke raziskave? Na prenovo veže in zidanega *štibelca* v 18. stol. lahko sklepamo po značilnem okroglo oblikovanem hišnem portalu kakor tudi po delno ohranje-

6 Podatek o poroki Vodiškarja leta 1822 dolgujem Iris Golob, ki ga je izpisala iz matične knjige fare Nevlje.

ni letnici na zunanji steni *štibelca* ob vhodu v vežo (slika 19). Žal se je ohranil le del letnice, z rdečo barvo zapisane številke 1. Za časovno opredelitev številke 1 je značilen navzgor zavihan rep,[7] v navadi v času okrog 1720–1730. Približno v istem času so domnevno prebarvali zunanjo južno steno veže, ki je za 20 cm izpahnjena navzven, da so prekrili koleno lesene stene (prim. tloris hiše!). Ta del kamnite ometane stene so ozaljšali z barvastim vzorcem šivanega roba, steno *štibelca* pa olepšali z ornamentirano letnico. O zidanju *štibelca* v 18., ne pa v 19. stol., pričajo prav tako najdbe keramike iz 18. stol. v tleh *štibelca*.

S prenovo stavbe v 18. stol. je dobila Vodiškarjeva hiša vabljivo baročno podobo zidane kmečke hiše, kakršno lahko prepoznamo tudi na barvni fotografiji iz leta 1975, ko je streho še prekrivala slamnata kritina in so okna zaljšali kovani *gautri* in poživljale cvetoče rože (slika 20).

Zgodovina Vodiškarjeve hiše še ni končana. S predvideno sanacijo in obnovo bo stavba v nekaj letih zaživela kot muzej na prostem. V njem bodo ohranjena pričevanja o štirih stoletjih ljudi, ki so hišo postavili, jo prenavljali, v njej skromno živeli in bili do zadnjega dne z njo trdno povezani. Ko bodo uspeli restavrirati hišo in ji vrniti nekaj starosvetne pristnosti in baročne lepote, ne bo obogatena samo vas Nevlje, ampak tudi mesto Kamnik, ki je vedno živelo in bilo povezano z bližnjo podeželsko okolico.

Vodiškarjeva hiša naj bi ostala odprta za raziskovalce tudi po preureditvi v muzej na prostem. Kljub navidezni zapuščenosti je dragocen kulturni spomenik, ki ohranja pričevanja o načinih gradnje kmečkih hiš pred več kot štiristo leti. Z najdbami ostankov lončenih posod se odgrinja doslej neznana podoba kmečke kulture, ki je presenetljivo bogata in pisana. Izjemno pričevalna so preprosta simbolna znamenja, vrisana z okorno roko na lesene stene in hišne duri, ki govorijo današnjemu človeku o davnih verovanjih ljudi pod kamniškimi gorami. Presenetljiva nova odkritja lahko pričakujemo v prihodnje s predvidenimi arheološkimi raziskavami v notranjščini stavbe in v njeni okolici.

Zahvala

Med raziskovanjem Vodiškarjeve hiše sem bil deležen prijazne gostoljubnosti in pomoči Golobovih, za kar se jim lepo zahvaljujem. Zahvalo dolgujem kolegoma dr. V. Hazlerju in V. Knificu, ki sta sodelovala pri strokovnem ogledu stavbe in izmenjavi mnenj o zgodovinski podobi hiše. Hvaležen sem za pomoč dr. Predovnikovi pri časovni opredelitvi najdene keramike kakor tudi dr. T. Levaniču za opravljene dendrokronološke raziskave, Gozdarskemu inštitutu v Ljubljani za podporo, s katero je bila omogočena realizacija dendkronološke in karbonske analize. Z opravljenimi izmerami hiše je raziskavo podprl arhitekt Marko Zuccato, Tamara Korošec pa z risbami keramike, za kar se obema zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi za pomoč Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU, še posebej dr. Andreju Pleterskemu za priporočeno literaturo.

The 16th Century: Vodiškar's Farmhouse in Nevlje

Summary

There are not many farmhouses in Slovenia that have stood the test of over 400 years. However, the Vodiškar's house in Nevlje near Kamnik is one of them and it will be transformed into a museum after renovations are made by the owners.

As a result some expert research was done in 2005, which highlighted the history of the house by determining its age, the renovated parts as well as its cultural and historical importance.

During renovations in 2004, a number of pottery fragments were found in front of the entrance to the cellar, under some plaster and under the floor of the master bedroom (charts 1, 2). The ceramics that had been found in front of the cellar are more than one thousand years old (figure 13), pieces of ceramics found in the surrounding area date back to the 16th and 17th centuries (figure 14) while the pieces found under some plaster and in the master bedroom are from the 18th century (figures 15, 16).

The removal of plaster from the outer walls of the main living room of the »house« in 2004 resulted in some very attractive findings. An original wooden skeleton construction of walls made up of sawed off pine beams was found under the plaster and a crescent-shaped form of a »swallow's tail« in the corners (figures 4, 5). This typical wooden construction saw its popularity peak in southern Carinthia and also in the Slovene territory from 1560–1630. It was a surprise to find that the doors of the »house« were made out of three boards (figure 8) and the outer layer was decorated with simple sketches of symbols representing protection and fertility (figure 7).

The ground plan is that of a typical Eastern-Alpine house, which has a cellar and a larger living space in the upper floor. The adjoining part of the house includes an entrance hall into a black kitchen with a bedroom called »štibelc« (smaller bedroom, figure 12) alongside it.

After analyzing the building and ground plan structures along with the ceramic findings we can estimate that the house was constructed at the end of the 16th century. A dendrochronological analysis of the wood samples from the walls and from the supporting beam of the ceiling, performed by the Institute of Forestry in Ljubljana in 2005 also confirmed this assessment (this year's paper by Dr. T. Levanič for the scientific journal of Kamnik).

Vodiškar's house with all its detailed decor shows that the initial wooden house was radically renovated at some time. The year might have been 1724 because of the engraved date on a small board hung on the

7 Poslikana številka 1 na hišni steni je podobna izrezljanim številkam 1 na hišnih tramovih gorenjskih hiš v Zgornjesavski dolini. Prim. T. Cevc: K rekonstrukciji kmečke hiše iz leta 1506 v Srednjem Vrhu nad Martuljkom, v: *Traditiones* 16 (1987), str. 8, slika 7.

supporting beam in the »house« (figure 11). At that time they probably plastered the wooden walls of the house inside and outside, removed the entrance hall and built a bedroom for the parents. The carbon analysis of the wood sample from a beam in the »black kitchen« (figure 18), estimates that the time period for the renovation of Vodiškar's house could have been between 1720 and 1780 or between 1839 and 1880. The ethnological research done on the house estimates that renovation in baroque style took place from around 1720 to 1730 and has been preserved until today (figure 20). After the anticipated renovations, the house is going to be transformed into a museum.

Jasna Paladin,
univ. dipl. etn. in kult. antropolog.
Šlandrova 10/a,
Radomlje

Svečarji in medičarji v Lectarjevi hiši v Kamniku

Lectarjeva hiša na današnjem Glavnem trgu 16 je skozi zgodovino nosila različne naslove. V najstarejši zemljiški knjigi iz druge polovice 18. stoletja je zabeležena kot Mesto štev. 63 in kasneje kot Mesto štev. 35, kar je veljalo vse do druge svetovne vojne. Med drugo vojno so Nemci to ulico preimenovali v Adolf Hitler Platz 35, po vojni pa je hiša nekaj desetletij stala na Titovem trgu 7. Foto: Jasna Paladin.

Raziskava svečarske in medičarske obrti v Kamniku in izdelava rodovnika

Hiša na današnjem Glavnem trgu 16 je zaradi dejavnosti, ki so jo opravljali v njej, med Kamničani že od nekdaj znana pod imenom Pri Lectarju ali Lectarjeva hiša. Zaradi dolgoletne hišne obrti je bila doslej zanimiva mnogim raziskovalcem, malo pa je študij, ki bi to svečarsko in medičarsko obrt zajemale od prvih arhivskih virov skozi celotno, več kot tri stoletja dolgo zgodovino, saj so se pisci večinoma posvečali le Steletovi družini, ki se s to obrtjo ukvarja od leta 1882. Pričujoče besedilo je le del študije,[1] ki skuša celovito prikazati svečarsko in medičarsko obrt v omenjeni hiši, časovno pa zajema podatke od 17. stoletja, ko so v najstarejših ohranjenih virih v arhivskih ustanovah in v domači zbirki družine Stele omenjeni podatki, vezani na obrt in ljudi v tej hiši – pa vse do danes, ko je svečarstvo še vedno glavna dejavnost družine Stele.

Glavni poudarek raziskava namenja nosilcem obrti v obdobjih pred družino Stele, saj ta tematika doslej še ni bila obdelana v takšnem obsegu. Iz rodovnika hiše je razvidno, da so Pri Lectarju od konca 17. stoletja pa do danes delovale tri glavne rodbine svečarjev in medičarjev: Bitenci, Ciglerji in Steleti. Z rodovnikom sem želela predstaviti glavne svečarje v tej hiši in prikazati dedovanje, pri čemer so imele mnogokrat vidno vlogo ženske potomke. Prav tako grafični prikaz rodovnika Lectarjeve hiše ponazarja povezavo družine Stele z njihovimi predhodniki, s katerimi pa niso v krvnem sorodstvu.

Eden glavnih ciljev raziskave je bil ugotoviti čim bolj natančen začetek obrti v hiši, vendar razpoložljivi arhivski dokumenti omogočajo le dokaj trdne domneve. Povsem zanesljivo so svečarji v Lectarjevi hiši delovali od leta 1751, saj to lahko preverimo v zemljiški knjigi. V drugi polovici 18. stoletja sta bila po ukazu cesarice Marije Terezije namreč oblikovani dve uredbi – uredba o numeriranju hiš (leta 1769) in uvedba zemljiške knjige v deželnoknežjih mestih (za Kranjsko leta 1771). S pomočjo teh dokumentov so od takrat dalje hiše in njihovi vsakokratni lastniki natančno določeni, prav tako njihov poklic. Pred uvedbo zemljiške knjige hiše in njihovi prebivalci niso bili popisani; do konca 18. stoletja so lego hiš vsepovsod določali le z navedbo, da leži hiša med hišama imensko označenih sosedov, ali pa s kakšnim drugačnim opisom kraja.

Edini podatek, ki priča o tem, da je bila svečarska obrt v hiši prisotna že mnogo pred tem, je domači izraz za hišo oziroma t. i. vulgo ime (hišno ime) Pri Lectarju, ki se v razpoložljivih dokumentih prvič pojavi 18. januarja 1770 v poročni knjigi za Kamnik. To je dokaz, da je bila obrt v hiši prisotna že vsaj nekaj generacij prej, tako da lahko sklepamo, da so vsi svečarji in medičarji, ki se pojavijo v rodovniku, živeli v hiši, ki je predmet raziskave. S precejšnjo gotovostjo lahko za začetek svečarstva in medičarstva v hiši tako določimo leto 1701.

Rodovnik zajema podatke o lastnikih hiše, ki so bili tudi nosilci obrti, in njihovih sorodnikih, od najstarejših ohranjenih arhivskih virov in drugih dokumentov pa vse do danes. Osnova za izdelavo rodovnika so bili dokumenti, ki jih doma hrani Tone Stele in segajo več kot tristo let v preteklost, in matične knjige za Kamnik, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Podatke za rodovnik družine Stele sem povzela tudi po družinskem rodovniku Steletovih, ki ga je sestavila Mija Majcenovič, rojena Stele.

Med dokumenti iz osebne zbirke prevladujejo različne pravne listine, kot so pobotnice, testamenti, kupne pogodbe, dolžna pisma, potrdila o plačanih davkih ipd. Na videz nezanimivi pravni spori s sodišč, ki prevladujejo med dokumenti, so se velikokrat izkazali za zelo uporabne. V pravnih zadevah so namreč zelo natančno določali sorodstvene povezave med vpletenimi, prav tako nam podatki o posojilih, tožbah ter ne nazadnje mnoge oporoke povedo marsikaj o premoženjskem stanju omenjenih oseb, pa tudi o njihovem polo-

1 Celotno raziskavo z naslovom Svečarska in medičarska obrt v Lectarjevi hiši v Kamniku je mogoče dobiti pri avtorici ali pri gospodu Tonetu Steletu. V njej so poleg rodovnika predstavljeni tudi predmeti ohranjene svečarske in medičarske delavnice, svečarski in medičarski izdelki, naprave za izdelovanje, kupci izdelkov idr.

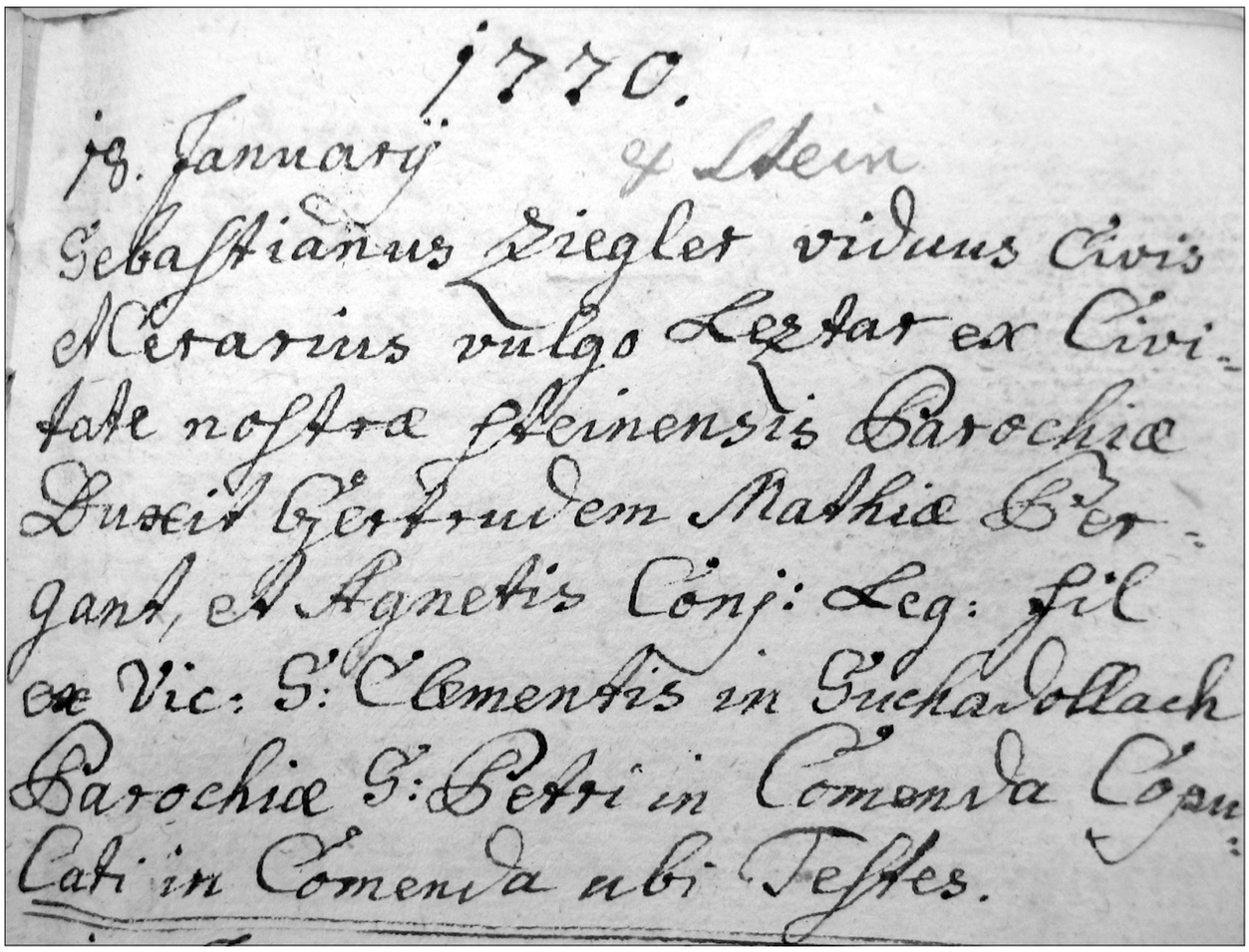
1770.
18. January ex Stein
Sebastianus Ziegler viduus Civis
Mercarius vulgo Lectar ex Civi-
tate nostra Steinensis Parochiae
Duxit Gertrudem Mathiae Ber-
ganz, et Agnetis Conj: Leg: fil
de Vic: S: Clementis in Suchadollach
Parochiae S: Petri in Comenda Copu
Cati in Comenda ubi Testes.

18. januarja 1770 sta se v Kamniku (ex Stein) poročila Sebastijan Cigler (Sebastianus Ziegler), vdovec in meščan z domačim imenom Lectar (!), in Gertruda, zakonska hči Matije Berganta in njegove žene Agnes iz Suhadol v župniji Komenda. Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Foto: Jasna Paladin.

žaju v družbi. Med tem gradivom so do konca 19. stoletja predvsem dokumenti izrecno javnega značaja, saj med njimi le redko najdemo nekoliko bolj osebna pisma in sporočila. K temu je verjetno pripomogla velika nepismenost, kar dokazujejo mnogi križci, ki ob koncu napisanega nadomeščajo podpise; k redkosti dokumentov zasebnega značaja so v povezavi s tem prispevali tudi razmeroma visoki stroški, ki so jih zahtevali pisarji za svoje delo.

Rodbina Bitenc in najstarejši dokumenti

Najstarejši dokument, ohranjen v Lectarjevi hiši, je bil napisan 2. oktobra leta 1682. Gre za kupno pismo, v katerem je zapisano, da so cerkveni ključarji župne cerkve Naše ljube gospe v Kamniku prodali njivo Pavla Heradta, ležečo na Poljanah, častnemu in spoštovanemu gospodu **Petru Legatu**, mestnemu svetovalcu in organistu v Kamniku, in njegovi ženi **Uršuli**.

Več podatkov ni znanih, je pa Peter Legat pomemben kot oče ene hčere, ki se je poročila z medičarjem, omenjenim v dokumentih. Zakoncema se je rodilo sedem otrok.

Njuna prvorojenka je bila hčerka **Elizabeta** (umrla je 23. julija 1678 v Kamniku, stara 14 let). 18. septembra 1667 je bil rojen **Franc**, 9. maja 1669 **Suzana**, 8. februarja 1672 **Aleksander Blaž** (v Ljubljani je služboval kot vikar stolne cerkve sv. Nikolaja), 28. aprila 1676 se je rodila **Katarina Rozalija**, 4. septembra 1678 **Klara Marija** (umrla je 2. novembra 1727 v Kamniku, stara 49 let), kot zadnja pa je bila 6. decembra 1680 rojena še **Marija Lucija**.

Klara (Marija) Legat se je novembra leta 1701 poročila z Jurijem Bitencem, ki pa je za nas bistvenega pomena – omenjen je namreč kot medičar! Ob poroki sta bila mladoporočenca stara 23 let. **Jurij Bitenc** (Georgius Witiniz) je bil rojen 5. aprila 1678, umrl pa je v Kamniku 11. februarja 1748, star 70 let. Iz podatkov v matičnih knjigah lahko ugotovimo, da je bil njegov oče Adam Bitenc, mama pa Uršula.

Podatek, ki je zelo pomemben za to raziskavo, lahko najdemo v enem od dokumentov iz zasebne zbirke. Kupno pismo z datumom **10. julij 1714** namreč pravi, da je Aleksander Blaž Legat prodal njivi svojega očeta Petra Legata na Poljanah spoštovanemu Juriju Bitencu, meščanu in **medičarju v Kamniku**, svojemu svaku, in njegovi ženi Klari, Aleksandrovi sestri. Omenjeni zapis je najstarejši dokument, ki omenja medičarja v tej hiši. Šest let kasneje, 25. januarja 1720, je Jurij Bitenc omenjen tudi kot svečar.

Ob tem se nam pojavlja bistveno vprašanje, ali je Jurij Bitenc medičarsko in svečarsko obrt s poroko prinesel k hiši, ali jo je s poroko prevzel, ali pa se je te obrti lotil sam. Podatki, da bi bil Jurijev oče medičar, nam niso znani, prav tako te omembe ni pri Klarinem očetu Petru Legatu. Od vseh domnev je najverjetneje, da je Bitenc obrt v hišo prinesel, saj bi jo v primeru, da bi bil že Legat svečar, verjetno dedoval kdo od sinov ali sta-

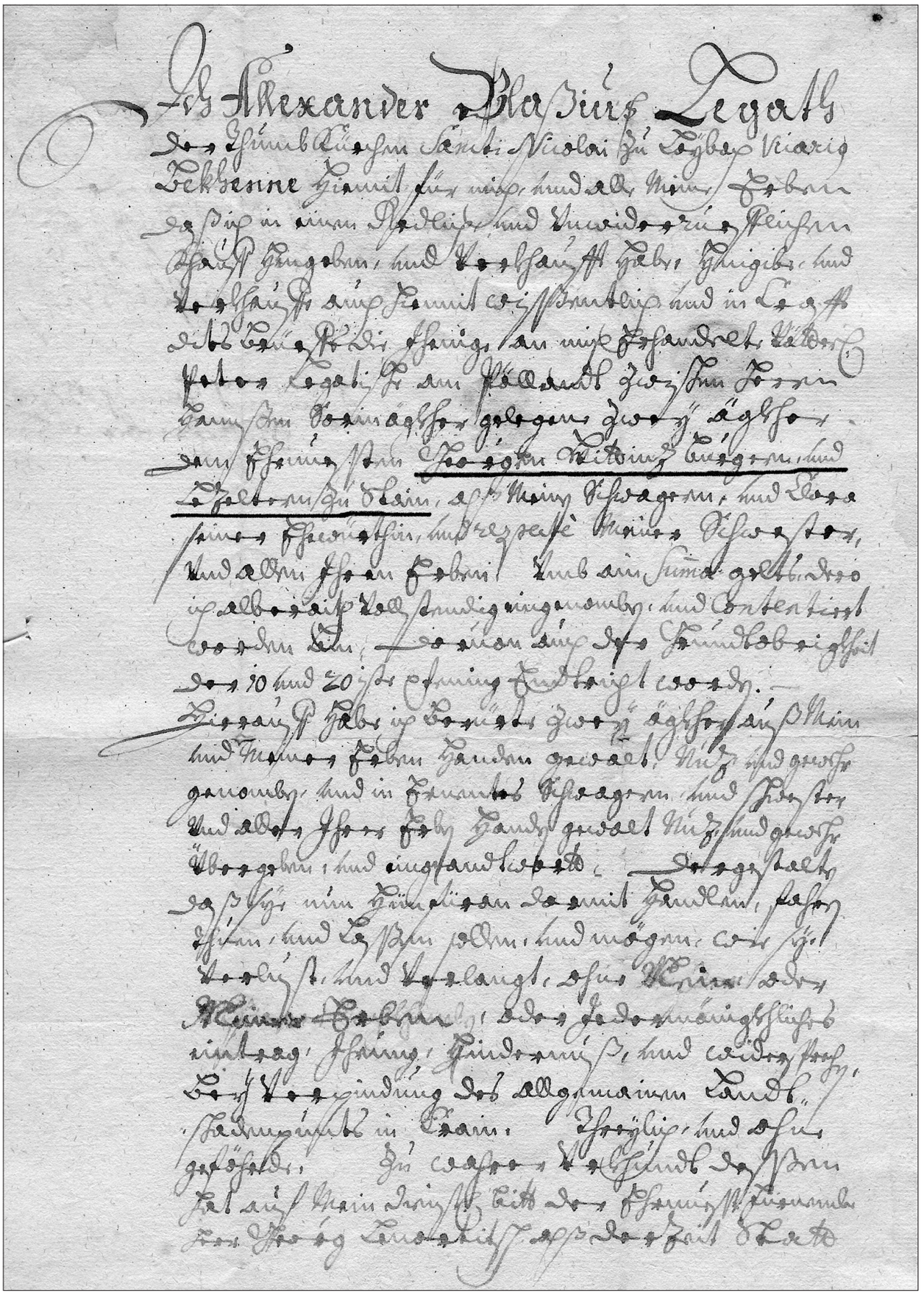

Najstarejši dokument, ki omenja Jurija Bitenca kot medičarja, je bil podpisan 10. julija 1714. (Iz zbirke Toneta Steleta)

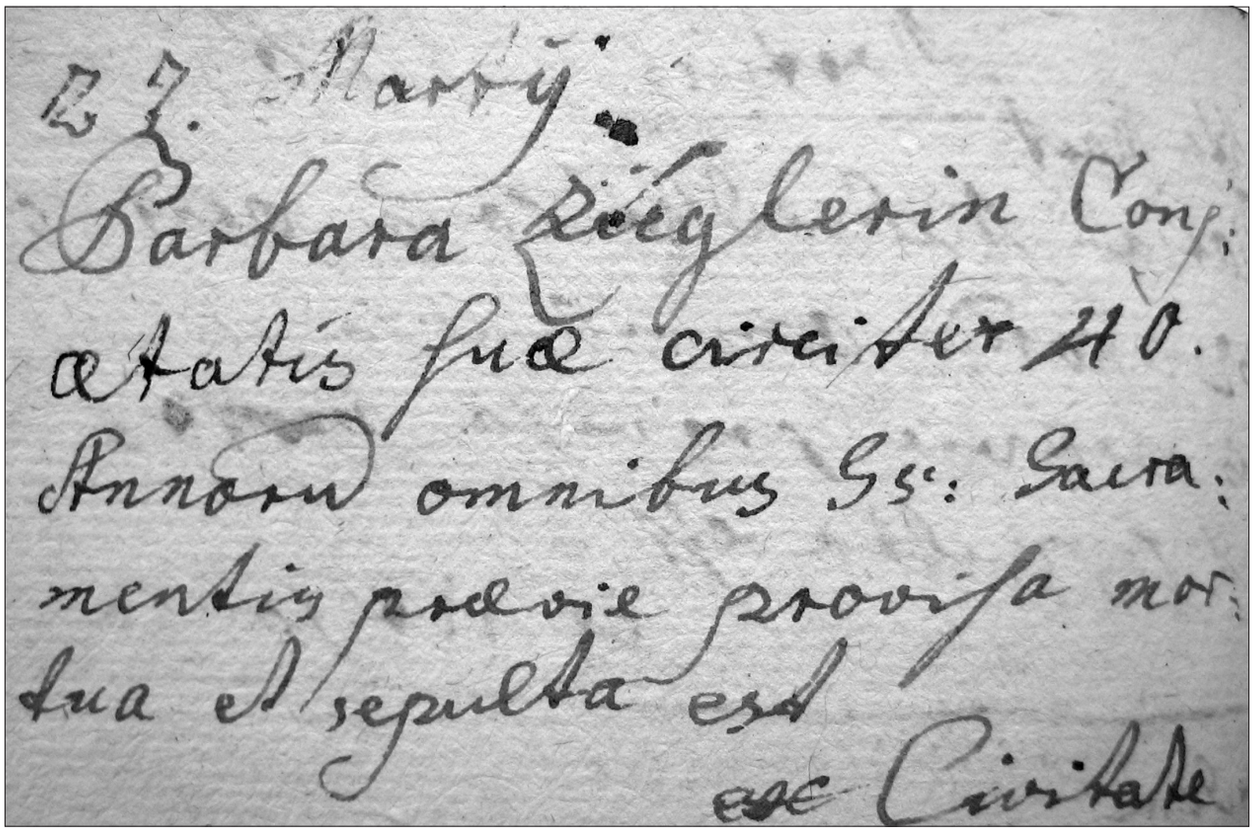

Zapis v Mrliški knjigi za leta 1766–1778 pravi, da je 27. marca 1769 v Mestu (ex Civitate) umrla Barbara Cigler (Zieglerin). Ob smrti je bila stara približno 40 let. Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Foto: Jasna Paladin.

rejših hčera, in ne šele šestorojena hčerka Klara. Kakor koli že, Jurij Bitenc je od poroke s Klaro omenjen kot medičar in takrat je ta obrt v hiši že zagotovo bila, zato lahko trdimo, da je svečarska in medičarska obrt v Lectarjevi hiši prisotna vsaj od leta 1701.

Klari in Juriju Bitencu se je po znanih podatkih rodilo devet otrok.

Prvi je bil 12. avgusta 1702 rojen **Bernard Ksaver**. Verjetno je umrl kot otrok, saj je bil drugorojenec, ki se je rodil 19. maja 1705, krščen kot **Joannes Bernard**; znano je namreč, da so nekdaj starši ime otroka, ki je umrl v otroštvu, pogosto uporabili tudi pri naslednjem otroku. Tudi datuma njegove smrti mi v matičnih knjigah ni uspelo najti, vemo pa, da je umrl mlajši od dveh let. Leta 1707, 10. avgusta, sta namreč starša že tretjega otroka poimenovala z istim imenom, krščen je bil kot **Bernard Lovrenc** (umrl je 5. februarja 1738 v Kamniku, star le 30 let). Tri leta kasneje, 9. aprila 1710, se je rodil **Jurij Ernest**, petega otroka sta starša 9. septembra 1712 krstila kot **Franca** (umrl je v Kamniku 14. junija leta 1715, star manj kot tri leta). Po petih dečkih so se rodile še štiri deklice. 19. februarja 1715 je bila krščena **Marija Katarina**, ki je umrla že nekaj mesecev za tem (9. septembra 1715). 24. septembra 1716 sta se rodili dvojčici, **Uršula** in **Terezija**, kot zadnja pa je bila rojena **Marija Julijana**, ki je bila krščena 12. januarja leta 1721 (umrla je dober mesec po rojstvu – 20. februarja 1721).

Mama Klara Bitenc je šest let po zadnjem porodu umrla, stara 49 let. Oče Jurij, ki je po njeni smrti ostal sam z otroki, se je dve leti za tem, 16. februarja 1729, drugič poročil, in sicer z vdovo **Rosino Šimon**. Otrok nista imela. Jurij Bitenc je umrl v Kamniku 11. februarja 1748.

Bernard Lovrenc, najstarejši sin, se je 16. februarja 1729 poročil z **Uršulo Šimon**, rojeno 22. septembra 1704, in tako od očeta prevzel svečarsko in medičarsko obrt. Ob poroki sta bila stara 22 oziroma 25 let.

Devet mesecev po poroki, 18. novembra 1729, se je zakoncema že rodil prvi sin; dala sta mu ime **Andrej Franc Ksaver**. Umrl je še kot dojenček, 21. januarja 1730. Kmalu zatem se je rodila **Marija Barbara**, 30. novembra 1730 (umrla je v Kamniku 27. marca 1769, stara 39 let). 21. maja 1733 se je rodila **Marija Bernardina**, 9. septembra 1734 **Mica** in 5. novembra 1736 še **Elizabeta**.

Zanimivo je, da dokumenti, ki bi omenjali Bernarda Bitenca, v hišnem arhivu niso ohranjeni. Eden od razlogov je morda v tem, da je Bernard umrl zelo mlad, 5. februarja 1738, star komaj 30 let. Njegova žena Uršula je obrt še devet let vodila sama, vse dokler se ni poročila njuna najstarejša hči Marija Barbara.

Sebastijan Cigler in njegovih osemnajst otrok

(Marija) Barbara Bitenc se je 3. julija 1747 v Kamniku pri komaj 17 letih poročila z 28 let starim **Sebastijanom Ciglerjem**, sinom Sebastijana in Gertrude Cigler iz župnije sv. Petra v Ljubljani. Ženitna pogodba, ki je bila napisana 16. junija 1747, pravi, da je ženin k hiši prinesel 200 goldinarjev dote, mati neveste pa mu je predala svojo hišo in v njej obstoječo medičarsko delavnico. V pogodbi je tudi zapisano, da Uršula Bitenc kljub poroki svoje hčere in predaji obrti v hiši do smrti ostaja popolnoma samostojna gospodinja. Umrla je 16. septembra 1763, stara 59 let.

Barbari in Sebastijanu Ciglerju se je rodilo kar 11 otrok. Prva se je 28. maja 1748 rodila **Marija**, dve leti

kasneje, 19. marca 1750, je bila krščena **Jožefa** (umrla je 3. marca 1752, stara dve leti), 17. junija 1752 pa **Anton Janez**. Četrta po vrsti je bila 9. maja 1754 rojena **Marija Ana**, ki je umrla še kot dojenček (23. oktobra istega leta), dobro leto za njo, 10. avgusta 1755, pa še **Lovrenc**, ki je prav tako umrl v zgodnjem otroštvu (23. aprila 1757). 19. avgusta 1757 je bila krščena **Regina Rosalia** (umrla je 6. julija 1758, stara manj kot eno leto), hčerko, rojeno 2. maja 1759, sta starša ponovno imenovala **Marija Ana**, a je tudi ta umrla kot otrok (31. marca 1773, stara 14 let). Sina, rojenega 24. marca 1761, sta krstila kot **Bernarda Urbana**. Tri leta za njim, 19. julija 1764, se je rodil **Jakob Ignac** (umrl je 15. novembra 1821, star 57 let). 6. aprila 1766 je bila rojena **Katarina** (umrla je v Kamniku, 29. avgusta 1774, stara komaj 8 let). Tudi njun zadnji sin, rojen 8. aprila 1768, ki sta ga poimenovala **Jožef**, je umrl kot dojenček, 15. novembra istega leta.

Pol leta za tem, 27. marca 1769, je umrla še njihova mama, Barbara Bitenc; ob smrti stara 39 let.

Zakon Barbare in Sebastijana Ciglerja je bil poln žalosti, saj je po zbranih podatkih kar sedem, verjetno pa celo osem od enajstih otrok umrlo v zgodnjem otroštvu.

Kljub temu je bil Sebastijan Cigler eden bolj uspešnih svečarjev v tej hiši, kar lahko sklepamo iz mnogih dokumentov in drugih virov.

Leta 1751 je kot prvi od »Lectarjevih svečarjev« zapisan v zemljiški knjigi za Kamnik. 3. aprila tega leta je namreč od Ane Marije Škrabar kupil hišo, označeno s hišno številko 35 (po starem 63). Podatek je za našo raziskavo zelo pomemben. Ana Marija Škrabar, rojena Bučar, z doslej omenjenimi svečarji po zbranih podatkih ni bila v sorodstvu, podatek o nakupu hiše pa lahko pomeni, da vsi, omenjeni pred Sebastijanom, sploh še niso živeli v Lectarjevi hiši. Med prodajalko in kupcem žal nisem našla nobenih povezav, obstaja pa verjetnost, da so bili do tega dne vsi stanujoči v tej hiši podnajemniki. Težko bi se sicer v hiši ohranili družinski dokumenti iz 17. stoletja.

Sebastijan Cigler je hišo Na trgu številka 35 (po starem 63) leta 1751 torej kupil, zanimivo pa je, da je imel v Kamniku v lasti več nepremičnin. Leta 1774 je z izročilno pogodbo od Luke Pfeiferja dobil hišo na Šutni številka 40 (po starem 18), bil pa je tudi lastnik hiše na Šutni 62 (način pridobitve in leto nista znana).[2] Bil je tudi lastnik vsaj dveh njiv, 12. julija 1782, skoraj tik pred svojo smrtjo, pa je kupil še kmetijo. Ohranjeni dokument pravi, *da sta Štefan in Jera Terpotec zaradi pokritja urbarialnih dolgov prodala Sebastijanu Ciglerju zelo zadolženo celo kmetijo v Spodnjih Stranjah v kamniški fari pod urb. štev. 9 in hišo št. 10, podložno Mestnemu kamniškemu špitalskemu imenju. Nepremičnini je kupil za 600 gld.*

Marca 1769 je Sebastijanu Ciglerju umrla žena Barbara, rojena Bitenc, in oče je v dedni pogodbi premoženje v skupni vsoti 637 goldinarjev in 30 krajcarjev zapustil otrokom Antonu, Mariani (Mariji Ani), Ignacu in Katarini. Ob smrti svoje matere so bili vsi še mladoletni, stari 17, 10, 5 in 3 leta, zato se je njihov oče Sebastijan Cigler pri 51 letih, slabo leto po smrti prve žene, kar hitro še drugič poročil.

18. januarja 1770 se je poročil z dvajset let staro **Gertrudo (Jero) Bergant**, rojeno 13. februarja 1750, očetu Matiji in mami Agnes Bergant (po domače Poudnik) iz Suhadol v župniji Komenda. V zakonu se jima je rodilo sedem otrok: **Jožef** (rojen 3. marca 1771), ki je umrl še kot dojenček (30. novembra 1771), **Jernej** (rojen avgusta 1772), ki je dočakal kar visokih 71 let, **Bernard** (rojen 16. avgusta 1774), ki je umrl 10. januarja 1777, star dve leti in pol, **Marija** (rojena 4. oktobra 1776), **Elizabeta** (rojena 31. oktobra 1778), **Simon** (rojen 15. oktobra 1780), ki je umrl še ne dve leti star (2. avgusta 1782), in kot zadnja še **Marija Agata** (rojena 3. januarja 1783), ki pa je umrla stara 23 let. Poročena je bila z Antonom Igličem.

V obeh zakonih skupaj se je Sebastijanu Ciglerju rodilo kar 18 otrok, vendar potomcev, ki bi lahko prevzeli njegovo obrt, ni bilo tako veliko, saj je po zbranih podatkih kar enajst otrok umrlo v otroštvu.

Brata Anton in Nace Cigler

Sebastijan Cigler je obrt vodil vse do svoje smrti leta 1783, a še za časa njegovega življenja se kot lectarja omenjata dva njegova sinova iz prvega zakona – Anton in Ignac.

Dokument z dne 2. maja 1780 sporoča, da je **Anton Cigler**, tedanji lectar, od očeta Sebastijana Ciglerja, iz hiše št. 63, kot dedni delež prejel 127 goldinarjev 30 krajcarjev, poleg tega pa še dedni delež od bratov in sester v višini dobrih 42 goldinarjev. Od skupnega zneska 170 goldinarjev je Anton Cigler 10 goldinarjev porabil za pot na Madžarsko.

Potrdilo z dne 3. avgusta 1780 pravi, da Anton Cigler, lectar iz Kamnika, lahko svoje izdelke prodaja v trgu Tolnau na Madžarskem. Omenjeno je, da ima to obrt tudi njegov oče Sebastijan Cigler, ki pa prodaja med Kamnikom in Mekinjami. Ni znano, kdaj se je Anton izučil za to obrt, verjetno pa le nekaj let pred nastankom tega potrdila, saj je bil leta 1789 star 28 let. Prav tako ni znano, zakaj je svoje izdelke prodajal prav na Madžarskem. Pri učenju vajencev za bodoče obrtne mojstre je bilo izobraževanje v tujini nekdaj zelo zaželeno in ponekod celo obvezno. Morda je tudi Anton na Madžarskem izpopolnjeval svoje vajensko znanje.

Zanimiv podatek dobimo v testamentu očeta Sebastijana Ciglerja, napisanem 18. decembra 1783, v katerem med drugim piše, da vdova Gertruda Cigler zavrača izplačilo dediščine v znesku 637 goldinarjev 30 krajcarjev Antonu Ciglerju, ker je ta že dalj časa odsoten in je četrtino dediščine že dobil. Kot je mogoče sklepati iz tega dokumenta, je Anton ostal na Madžarskem.

To dokazuje tudi dokument iz leta 1791, ki omenja, da je bil Anton takrat še vedno na Madžarskem.

V dokumentu z dne 17. aprila 1795 je kot lectar omenjen tudi **Ignac – Nace Cigler** (tega leta je bil star 31 let). Listina omenja, da je Ignac že pred šestimi leti dobil dovoljenje za prodajo svojih izdelkov. Prodajal pa naj ne bi samo v Kamniku, ampak še v drugih okrožjih ob cerkvah in na sejmih. Ignac Cigler je kot medičarski mojster in meščan v Kamniku omenjen še 31. januarja 1798, ko je od svoje mačehe Jere Cigler prejel doto.

2 Janko Polec: Kamniške meščanske hiše in njihovi lastniki v dve sto letih, *Kamniški zbornik* 1955.

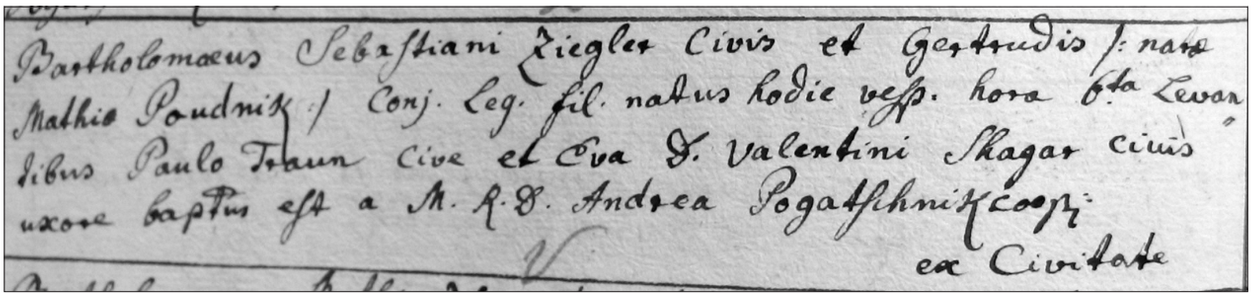
Bartholomæus Sebastiani Ziegler Civis et Gertrudis l. nata
Mathie Poudnik / Conj. Leg. fil. natus hodie vesp. hora 6ta Levar
dibus Paulo Traun Cive et Eva D. Valentini Skagar Civis
uxore baptus est a M. R. D. Andrea Pogatschnik Coop.
ex Civitate

Najstarejši sin iz drugega zakona Sebastijana Ciglerja in Gertrude je bil Jernej (Bartholomeus), ki je bil krščen avgusta 1772. Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Foto: Jasna Paladin.

Zaradi pomanjkanja pisnih virov ne moremo z gotovostjo vedeti, ali so vsi trije lectarji, oče in oba omenjena sinova, v Kamniku kot obrtniki delovali istočasno oziroma ali so imeli vsak svojo delavnico. Verjetneje je bil glavni nosilec obrti Sebastijan Cigler, sinova pa sta mu pri obrti pomagala in izdelke prodajala. Kot je moč sklepati, je Anton celo ostal na Madžarskem in se je v Kamniku poleg očeta Sebastijana s svečarstvom ukvarjal le sin Nace. Seznam obrtnikov za ta čas namreč ni ohranjen. Si pa lahko veliko pomagamo s podatki iz zemljiške knjige. Ignac Cigler, lectar, kot je omenjen, je bil v Kamniku lastnik več nepremičnin. Leta 1787 je s poroko prevzel hišo v Veliki ulici štev. 3 (31), leta 1815 pa je kupil še sosednjo stavbo, hišo štev. 2 (30). Z ženitno pogodbo leta 1788 je Ignac Cigler dobil v last tudi dobil hišo Na trgu štev. 1 (3). Leta 1805 pa je kupil še hišo na Šutni štev. 56 (58).

Sebastijan Cigler je umrl 26. decembra 1783, star 64 let, istega leta, kot se mu je rodil zadnji otrok. Ohranjen je njegov testament, ki ga je napisal 8 dni pred smrtjo.

Obrt deduje Sebastijanova druga žena

Verjetno je obrt po njegovi smrti nekaj časa vodil sin Ignac, ki se je 12. novembra 1787 pri 23 letih poročil z Jožefo Kroin, a, zanimivo, obrti ni podedoval. Glavni razlog je bil verjetno v tem, da se je Ignac preselil k svoji ženi, podedoval njeno premoženje in, kot smo lahko videli, v času očetove smrti že bil lastnik dveh hiš. Glavna dedinja premoženja po Sebastijanu Ciglerju je postala njegova druga žena Gertruda.

Kakšen odnos so imeli otroci iz Sebastijanovega prvega zakona s svojo mačeho Gertrudo, lahko sklepamo iz nekaterih dokumentov. Leta 1791 je namreč potekala tožba med Ignacem, Antonom in Marijo Cigler, poročeno Čebulj, ter Jero (Gertrudo) Cigler, kot zakonito postavljeno dedinjo po testamentu, ki ga je napisal Sebastijan Cigler. Sodba se glasi, da Gertruda Cigler od dediščine tožečim ni dolžna nič plačati in da morajo vse sodne stroške poravnati tožitelji. Omenjeni trije potomci so bili namreč že izplačani, ko je umrla njihova mama Barbara.

Jernej in Gertruda Peer

Medičarsko in svečarsko obrt je podedoval Sebastijanov najstarejši sin iz zakona z Gertrudo – **Jernej Cigler**. Ta se je 23. januarja 1792 poročil z **Gertrudo Peer**, hčerko Matije in Magdalene Peer. Ženitna pogodba, ki je bila napisana v prvem tednu januarja tega leta, omenja Jerneja Ciglerja, mestnega medičarskega mojstra, in Gertrudo Peer, zakonsko hčer Matije Peera, mestnega kramarja. Nevesta je s poroko k hiši prinesla 1500 goldinarjev dote, ženinova mati pa je po pogodbi obdržala le mlin, ležeč ob potoku Schuss. Vse ostalo imetje, tudi hišo v Mestu štev. 63 in kmetijo v Stranjah pod štev. 10, je prepustila sinu in snahi. Istega leta, 20. februarja 1792, se je Gertruda Cigler, takoj ko je sinu prepustila premoženje, drugič poročila, in sicer z Andrejem Mubijem iz Komende. Ob drugi poroki je bila stara že 42 let.

Zgoraj omenjena ženitna pogodba je Jerneja Ciglerja zavezovala, da mora sestri Mariji, poročeni Šlaker, izplačati doto 600 goldinarjev, prav tako ostalima dvema sestrama, Elizabeti in Agati, ob njuni polnoletnosti. Sestro Marijo in njenega moža Matevža Šlakarja, mestnega usnjarskega mojstra, je Jernej izplačal že šest dni po poroki in prevzemu premoženja.

1. marca 1792 je Jernej Cigler dobil tudi pravico do uporabe in prodaje »Lectarjeve cele kmetije s hišo« v Stranjah. Hišo je pred tem užival njegov oče Sebastijan Cigler.

Zakonca Jernej in Gertruda Cigler sta bila ob poroki stara 20 oziroma 18 let. V zakonu se jima je rodilo 9 otrok. 14. maja 1793 je bil rojen **Janez** (umrl je 18. januarja 1794, star manj kot eno leto), 13. septembra 1794 **Franc** (umrl je 1. oktobra 1836. leta v Kamniku), 2. avgusta 1796 pa **Janez**. Iz nekaterih dokumentov je moč razbrati, da je bil duhovnik. 2. maja 1798 je bil krščen **Florijan** (umrl je v Kamniku 2. septembra 1805, star sedem let), 21. avgusta 1800 **Jernej** (umrl je 3. septembra 1805, star pet let), 6. julija 1802 **Ignac** (bil je duhovnik, tako kot brat Janez), leta 1803 se je rodil **Jožef** (umrl je leta 1809, star šest let).

Kot zadnji sta bili rojeni še dve deklici: 19. decembra 1805 **Agnes (Neža)**, ki je umrla 25. avgusta 1881, stara 76 let, in 2. maja 1809 še **Helena**.

Zanimivo je, da se še leta 1818 poleg Jerneja Ciglerja kot lectar pojavlja tudi Ignac Cigler. Dokument z datumom 16. januar 1818 namreč pravi, da se lectarjema Ignacu in Jerneju iz Kamnika podaljša dovoljenje za prodajo medenjakov in lecta. Očitno je, da sta se s to obrtjo ukvarjala oba hkrati – Jernej je imel delavnico v t. i. Lectarjevi hiši na Glavnem trgu, Ignac pa je bil takrat že lastnik štirih zgoraj omenjenih hiš. Žal ne vemo,

ali je bila svečarska delavnica v kateri od njih. Omenjeni dokument kaže na to, da so se takrat ukvarjali samo ali pa večinoma z medičarstvom, s svečarstvom pa ne.

Franc Cigler umre brez potomcev

Jernej Cigler je že leta 1810 del svojega premoženja prepisal na najstarejšega sina Franca, ki je bil tega leta star komaj 16 let. 29. decembra 1810 je bilo podpisano t. i. zaščitno pismo, s katerim je oče Jernej kmetijo v Stranjah, kupljeno leta 1782 od Terpotca, prepisal na sina **Franca Ciglerja**.

Še kar nekaj let pa je preteklo, da je Jernej svojemu najstarejšemu sinu prepustil obrt, a zanimivo, ne v celoti. V izročilni in prevzemni pogodbi, podpisani 7. januarja leta 1831, ko je bil Franc star 37 let, namreč piše, da Jernej Cigler, mestni medičar in svečar v Kamniku, izroča svojemu sinu Francu Ciglerju premično in nepremično premoženje, od tega: hišo na trgu v Kamniku in medičarsko obrt, medtem ko svečarsko obrt obdrži oče. Sina je pogodba tudi zavezovala, da mora do smrti skrbeti za očeta Jerneja in mamo Jero (Gertrudo), izplačati pa mora tudi brata Janeza in Ignaca, oba duhovnika, ob njunih porokah pa tudi sestri Nežo in Heleno.

Naslednji dan, 8. januarja 1831, je bila ta primopredajna pogodba tudi podpisana.

Ob vsem tem je najbolj zanimivo, da je Franc večji del premoženja podedoval še pred svojo poroko. Zakaj mu je oče, ki je bil takrat star 59 let, prepustil le medičarsko obrt ali zakaj ni s primopredajno pogodbo počakal še nekaj let, da se je njegov sin poročil?

Leta 1835 se je Franc namreč poročil z **Barbaro Cerar**, zakonsko hčerko Jožefa Cerarja. Z ženitno pogodbo, ki sta jo podpisala 6. oktobra 1835, je nevesta z doto prinesla k hiši 1000 goldinarjev.

Zakoncema se je 1. septembra 1836 rodil mrtvorojeni otrok, Franc Cigler pa je bil takrat že bolan. Ohranjen je seznam zdravil, ki mu jih je v septembru predpisal zdravnik, kot kaže, pa zdravljenje ni bilo uspešno, saj je Franc Cigler 1. oktobra leta 1836 za posledicami vnetja, ki se mu je razširilo na možgane, umrl. Star je bil 42 let.

Upravičena dedinja premoženja bi kot njegova zakonska žena morala biti Barbara Cigler, rojena Cerar, čeprav sta bila poročena le kakšno leto in nista imela nobenega potomca. A ni šlo tako gladko.

Jernej in Gertruda – ponovno lastnika

Precej nam o odnosu med Francem in njegovo družino ter ženo Barbaro pove podatek, da je stroške pogreba (25 goldinarjev 8 krajcarjev), ki je bil 4. oktobra 1836, plačala njegova sestra Helena, in ne žena.

24. aprila 1837 je bila podana prva pobuda za sestavo listine o dedovanju po Francu Ciglerju med njegovim očetom Jernejem Ciglerjem in njegovo ženo Barbaro, ki pa je bila pol leta po moževi smrti že drugič poročena! Odslej se v dokumentih pojavlja kot Barbara Frelih. Ker se po sporazumni poti o delitvi premoženja obe strani očitno nista mogli dogovoriti, je zadeva prišla na sodišče. Jernej in Gertruda Cigler, ki ju je zastopal odvetnik dr. Napret, sta si prizadevala, da bi premoženje in s tem obrt po umrlem sinu ponovno prešla nazaj na njiju, na drugi strani pa je svojo pravico po dedovanju zahtevala njegova vdova Barbara, ki jo je na sodišču zastopal dr. Burger. Obseg dokumentov s sodišča o tej zadevi je zares obsežen, saj je tožba trajala nekaj let.

Do poravnave dednega spora med vdovo Barbaro Cigler, tedaj poročeno Frelih, ki naj bi ji pripadale tri četrtine premoženja, ter zakoncema Jernejem in Gertrudo Cigler, ki naj bi bila upravičena do preostale četrtine zapuščine, je prišlo februarja 1839, ko je Barbara, vdova po Francu Ciglerju, na podlagi sodbe z dne 12. januarja 1839 od dedičev Jerneja in Gertrude Cigler prejela znesek v višini 1844 goldinarjev. Tega dne je bilo namreč razsojeno, da sta celotno zapuščino Franca Ciglerja upravičena prevzeti zakonca – njegova starša (!) Jernej in Gertruda Cigler. Sodedinji Barbari Frelih pa sta morala izplačati 1750 goldinarjev.

Zapuščinska listina po umrlem Francu Ciglerju, s katero je bil urejen prepis premoženja na zakonca Jerneja in Jero Cigler, je bila napisana 16. julija 1840. Devet let po tem, ko sta starša premoženje predala najstarejšemu sinu, sta ga zaradi njegove smrti ponovno podedovala, kar zagotovo ni bil pogost pojav. Jernej in Jera sta bila pri svojih 68 oziroma 66 letih ponovno gospodarja svoje hiše in tudi medičarske delavnice (svečarsko je Jernej imel še od prej).

A gospodarja nista ostala dolgo.

Neža Cigler in njen mož Jurij Golenver

Že dobro leto kasneje, 22. oktobra 1841, je bila napisana izročilna in prevzemna pogodba, sklenjena med Jernejem Ciglerjem, mestnim medičarjem in svečarjem, ter njegovo polnoletno hčerko **Nežo (Agnes) Cigler**, ki je bila tega leta stara že 36 let. Po Janezu in Ignacu, ki sta bila duhovnika, je bila Neža najstarejši otrok in kot taka primerna za dedovanje. Oče se je za to potezo verjetno odločil zato, ker je štiri dni pred tem v 68. letu starosti umrla njegova žena in Nežina mama Gertruda Cigler in je Jernej kot vdovec premoženje želel zapustiti potomcem. Neža se je s podpisom pogodbe zavezala, da bo v zameno za vse premoženje do smrti vzdrževala očeta in z 2000 goldinarji izplačala svojo sestro Heleno. Prav tako je morala s po 700 goldinarji, ki ju je oče sinovoma namenil kot starostno odpravnino, Neža izplačati svoja brata duhovnika Janeza in Ignaca Ciglerja.

Neža Cigler se je 20. februarja 1843 pri 38 letih poročila s tri leta mlajšim **Jurijem Golenverjem**, izdelovalcem inštrumentov,[3] sinom Simona Golenverja in Marije Paher iz Podbrezij štev. 18 v gospostvu Radovljica. Ženitna pogodba za bodoča zakonca sicer ni znana, je pa ohranjeno moralitetno spričevalo (29. januar 1843) za Jurija Golenverja, v katerem ga župnijski vikar Matija Resman zelo pohvali. Takšna spričevala so bila nekdaj pomembna priporočila ob porokah.

Tudi Neža Cigler je premoženje po svojem očetu z izročilno in prevzemno pogodbo podedovala, še preden se je poročila, a dokončni prepis je bil opravljen šele 12. julija 1848. Kmalu po poroki svoje hčerke Neže je umrl tudi Jernej Cigler. Star je bil 71 let.

3 Omenja se tudi kot popravljalec in uglaševalec klavirjev.

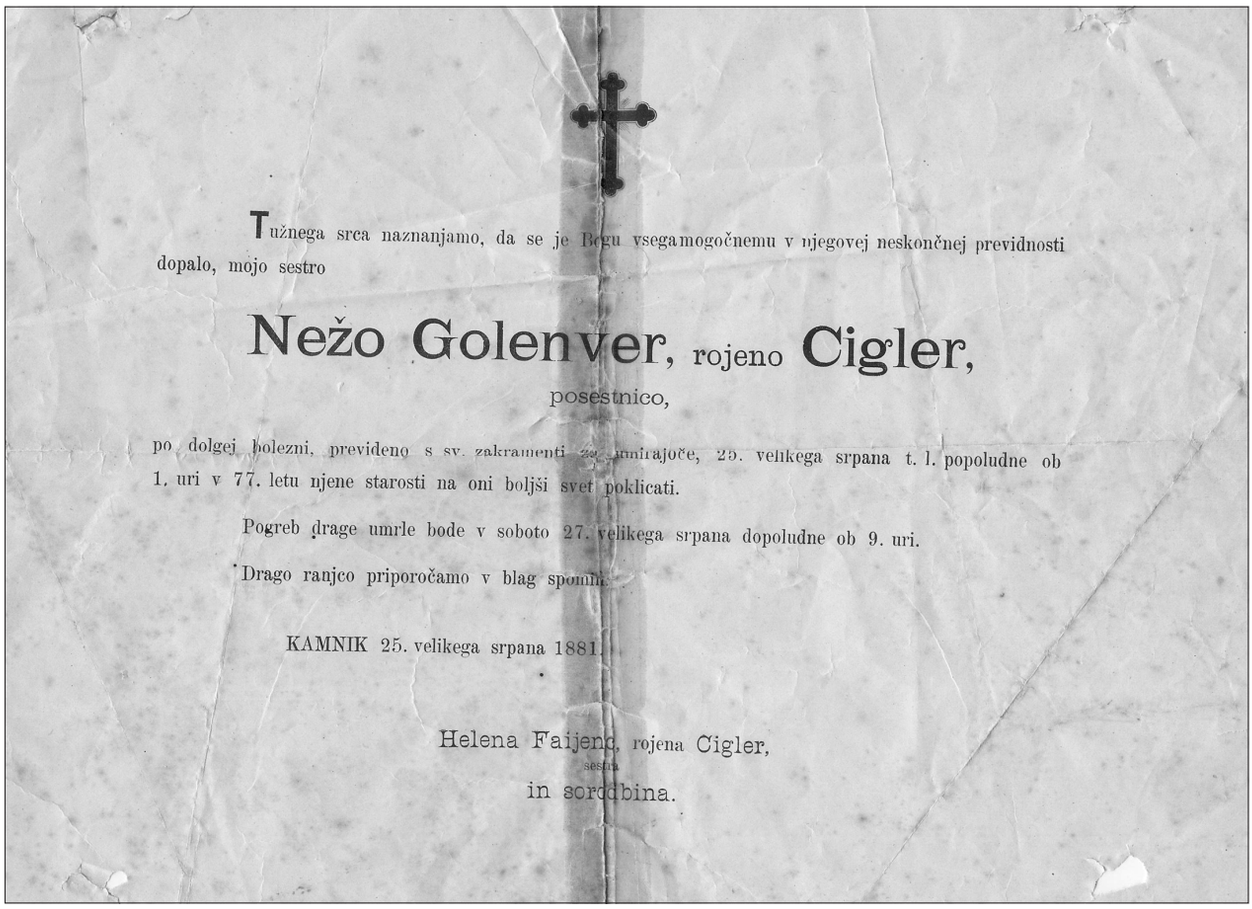

Tužnega srca naznanjamo, da se je Bogu vsegamogočnemu v njegovej neskončnej previdnosti dopalo, mojo sestro

Nežo Golenver, rojeno **Cigler,**

posestnico,

po dolgej bolezni, prevideno s sv. zakramenti za umirajoče, 25. velikega srpana t. l. popoludne ob 1. uri v 77. letu njene starosti na oni boljši svet poklicati.

Pogreb drage umrle bode v soboto 27. velikega srpana dopoludne ob 9. uri.

Drago ranjco priporočamo v blag spomin.

KAMNIK 25. velikega srpana 1881.

Helena Faijenc, rojena Cigler,
sestra
in sorodbina.

Ohranjena je osmrtnica za Nežo Golenver, rojeno Cigler, posestnico, ki je po dolgi bolezni v 77. letu starosti umrla v Kamniku, 25. avgusta 1881. Za njo je žalovala sestra Helena Faijenc, rojena Cigler, in sorodbina. (Iz zbirke Toneta Steleta)

Leta 1851 je bil Jurij Golenver že omenjen kot svečar v Kamniku, kmalu po poroki pa je postal spoštovan in tudi dokaj premožen Kamničan. O njegovem premoženju pričajo mnogi dokumenti.

14. avgusta 1852 je od Valentina Drolke, meščana v Kamniku, kupil del srenje v Soteski, imenovan Krvavi graben. Svojo posest je imel tudi v gozdu, imenovanem V rebri. Posest v Krvavem grabnu je povečal še z nakupom januarja 1861, ko je od Bernarda Ahčina kupil del gozda za 10 goldinarjev. Še posebno pomemben nakup pa je Jurij Golenver opravil februarja leta 1862. Takrat je bila namreč podpisana prodajna in kupna pogodba med Francem Žavbijem, klobučarskim mojstrom iz Kamnika, in njegovima sosedoma, Jurijem in Nežo Golenver. Žavbi jima je prodal stanovanjsko hišo s hišno številko 36, vpisano v zemljiško knjigo mesta Kamnik pod urb. štev. 19. Hišo jima je prodal skupaj s pohištvom, razen strojev za izdelovanje klobukov, in to skupno za 2000 goldinarjev. Prodajalec si je s pogodbo izposloval nekaj prostorov v tej isti hiši do konca življenja. S tem letom se je Lectarjeva hiša povečala še za eno hišo.

O sami svečarski in medičarski obrti v Lectarjevi hiši za časa Jurija in Neže Golenver ne izvemo prav veliko, je pa zato ohranjen obsežen arhiv dokumentov iz Golenverjevega županskega mandata. Od leta 1864 pa do 1867 je bil Jurij Golenver namreč kamniški župan, kar nazorno priča o tem, kako pomemben meščan je bil. Ohranjenih je zlasti precej dokumentov o načrtovanju gradnje nove poti na pokopališče na žalskem hribu.

Po županskem mandatu je bil Golenver tudi odbornik mestne uprave v Kamniku.

Mag. Zora Torkar, ki je v svojem delu o najpremožnejših meščanih Kamnika v drugi polovici 19. stoletja zajela tudi Jurija Golenverja, je zapisala, »da je imel ta v letih 1858 do 1877 prijavljeno lectarstvo (10 goldinarjev 50 krajcarjev), po tem pa še voskarstvo, za kar je plačeval skupno kar 21 goldinarjev davka«.[4] Jurij Golenver je sodil med šestdeset najpremožnejših meščanov Kamnika – leta 1867 je plačal kar dobrih 65 goldinarjev davka.[5]

A Juriju in Neži Golenver vseeno ni šlo vse tako, kot bi si želela. V njunem zakonu se je 25. januarja 1846 namreč rodil mrtvorojeni otrok, tako da potomca, ki bi prevzel premoženje in svečarsko obrt, nista imela.

Poleg svečarske delavnice sta imela Golenverja v lasti tudi kmetijo. V svečarski delavnici in na kmetiji je delala najeta delovna sila – na kmetiji domačini, v delavnici pa svečarji in lectarji, ki so bili češkega rodu. Jurij Golenver se s svečarstvom in medičarstvom potemtakem ni ukvarjal, tudi žena Neža je svečarske in medičarske izdelke le prodajala. Ker nista imela svojih otrok, sta za pomoč pri gospodinjskih delih večkrat prosila mladoletno sosedo **Marijo Cuderman**, hčerko Andreja Cudermana in Marije Dornik, iz hiše štev. 22

4 Zora Torkar: *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja*, str. 19.

5 Prav tam, str. 46.

Obrtni list.

Gosp. Janko Stele v Kamniku gl. dvg.

rojen leta 1899, pristojen v občino Kamnik —,

je dne 24. 12. 1926 prijavil (a) nastop ~~prostega~~ (rokodelskega) obrta

izvševanje sveičarskega obrta

katerega bo izvrševal (a) v Kamniku glavni trg

h. št. 35 občina Kamnik

Ta obrt je vpisana v obrtnem registru za rokodelske obrti pod tek. štev. 107 v. r.

V Kamniku, dne 24. januarja 1927.

Okrajni glavar v Kamniku

Obrt prijavljen v zmislu § 456 ob. zakona in registriran pod tek štev. 21

obrt. reg. štev. 11.

Obrtni list, ki je bil Janku Steletu izdan 24. januarja 1927. (Iz zbirke Toneta Steleta)

na nasprotni strani ulice. Marija, ki je bila rojena 28. julija 1862 v Kamniku, se je leta 1875 k zakoncema Golenver za stalno priselila in jima pomagala gospodinjiti.

Marija Cuderman in začetek svečarske rodbine Stele

15. julija leta 1880 je Jurij Golenver umrl, star 72 let. Vse premoženje – hišo, kmetijo in obrtno delavnico – je zapustil ženi Neži, saj svojih otrok ali bližnjih sorodnikov nista imela. Tik pred smrtjo pa je Neža s testamentom, ki je bil napisan 24. avgusta 1881, vse premoženje zapustila Mariji Cuderman pod pogojem, da se poroči z Ivanom Steletom in prevzame svečarsko delavnico. Ivan Stele je v tistem času delal v kamniški špecerijski trgovini kot trgovski pomočnik in je pri Golenverjih veljal za dobrega in vzornega človeka.

25. avgusta 1881 je Neža Golenver po dolgi bolezni v 77. letu starosti umrla in celotno premoženje je tako prišlo v last Marije Cuderman, ki je držala svojo besedo in se že 16. januarja 1882 poročila z **Ivanom Steletom**. S tem dnem lahko začnemo govoriti o svečarski rodbini Stele. Marija je bila ob poroki stara 19 let, Ivan pa 35 let.

Ivan je bil najstarejši sin očeta Tomaža Steleta iz Tunjiške Mlake in mame Marjane Plevel. Kot dvanajstleten deček je odšel od doma za vajenca v trgovino Kecel, Na trgu štev. 39. Izučil se je za trgovca, v trgovini pa je opravljal delo trgovskega pomočnika. Ohranjeno je njegovo gimnazijsko spričevalo, ki priča o tem, da je bil vzoren učenec.

Iz doslej napisanega je razvidno, da ne Marija Cuderman ne Ivan Stele nista bila v krvnem sorodstvu z dosedanjimi svečarji; pravzaprav nobeden od njiju ni bil že prej izučen za to obrt. Že Jurij Golenver ni bil svečar ali medičar in se, kot je zapisano, s to obrtjo ni ukvarjal ter je delo prepuščal najeti delovni sili. Kljub vsemu se je svečarska in medičarska obrt dedovala iz roda v rod in v družini ostajala ključnega pomena vse od Bitencev in preko Steletov do danes.

Marija in Ivan Stele sta s poroko tako prevzela celotno Lectarjevo domačijo. Pri delu na kmetiji in v obrtni delavnici jima je pomagalo več najetih poslov. Kmetija je bila precej velika, skupaj z obdelovalnimi zemljišči, travniki in gozdom je obsegala 20 ha zemlje, redili pa so tudi nekaj živine. Hlevi za živino so bili v hiši v središču mesta, gospodarsko poslopje, t. i. pristava, pa nekoliko stran, na današnji Žebljarski ulici. Za kmetijo je tako skoraj v celoti skrbela najeta delovna sila, za svečarsko delavnico pa je skrbel gospodar Ivan Stele sam, obdržal je le pomočnika češkega rodu, pri katerem se je svečarske in medičarske obrti tudi sam izučil. Čeprav so najeti posli, ki so pomagali na kmetiji, živeli skupaj s Steleti pod isto streho, pri obrti niso nikdar pomagali. Ivan Stele je bil v svečarski obrti zelo uspešen, saj je plačeval nadpovprečno visoke davke, sodil pa je med 60 najbogatejših kamniških meščanov.

Ivanu in Mariji Stele se je v zakonu rodilo šest otrok: 9. septembra 1883 **Janez** (umrl 31. avgusta 1889, star 6 let), 5. aprila 1885 **Anton** (umrl 7. avgusta 1889, star 4 leta), 13. oktobra 1890 **Marija Cecilija** (umrla 15. oktobra 1890, stara komaj dva dni), 26. oktobra 1891 **Marija** (umrla 22. decembra 1976, stara 85 let), 6. novembra 1894 **Cilka** (umrla 22. septembra 1938, stara 44 let) in 29. aprila 1899 **Janko** (umrl 1. marca 1976, star 77 let).

Prvi trije otroci so zaradi otroških bolezni (davica, škrlatinka) umrli že zelo zgodaj, prva dva le nekaj dni narazen. Ostali trije so dočakali višjo starost.

Manj kot šest let po rojstvu svojega najmlajšega sina Janka – 31. januarja 1905 – je oče Ivan Stele pri 59 letih umrl. Vdova Marija Stele je bila takrat stara 43 let, po moževi smrti pa je prevzela svečarsko in medičarsko delavnico ter skrb za vzgojo in šolanje svojih treh otrok in rejenca, nečaka Staneta. Do moževe smrti je Marija Stele pri hiši samo gospodinjila, po tem letu pa se je za svečarsko in medičarsko obrt pri že omenjenem češkem pomočniku, ki je delal v delavnici, tudi sama izučila in še nekaj let vodila obrtno delavnico. Češki pomočnik je v delavnici delal do prve svetovne vojne, med prvo svetovno vojno pa so dobili novega pomočnika, slaščičarja Lenčka iz Domžal, ki se je v delavnici izučil in nekaj let tudi delal. Po prvi svetovni vojni je v delavnici začel delati sin Janko. Ta se je obrti izučil pri mami in naredil tudi mojstrski izpit. Obrtni list mu je bil izdan 24. januarja 1924.

20. novembra 1927 se je **Janko Stele** poročil z **Matildo (Tilko) Benkovič**, rojeno 7. aprila 1902 očetu Valentinu Benkoviču in mami Ivani Svetlin.

Zakoncema se je rodilo devet otrok: 24. avgusta 1929 **Jernej** (umrl 13. aprila 2003), 29. septembra 1930 **Janez**, 21. januarja 1932 **Bernarda** (umrla 28. julija 2000), 9. marca 1934 **Matilda**, 12. septembra 1935 **Marta** (umrla 20. septembra 1990), 12. septembra 1935 in **Marija**, 10. januarja 1939 **Neža**, 10. januarja 1939 **Anton** in 24. marca 1947 **Cecilija**.

Janko Stele je domačo svečarsko delavnico nasledil leta 1927, a doma ni delal več kot dve leti. Leta 1929 je na pobudo odvetnika dr. Iva Benkoviča, bratranca svoje žene Tilke, z družabniki v Ljubljani ustanovil svečarno **PAX, Kopač & Stele, družba z o. z.**, s sedežem na Celovški 14 v Ljubljani. Z ustanovitvijo te nove svečarne je delo v domači obrtni delavnici v Kamniku povsem zamrlo in se je obnovilo šele med drugo svetovno vojno.

Leta 1942 so se zaradi vojnih razmer v podjetju pojavila velika nesoglasja. Janka Steleta so zbrisali s seznama uslužbencev, ker zaradi zaprtih mej svojega dela ni mogel opravljati. Tako je ostal brez rednih mesečnih dohodkov. Zaradi omenjenih težav svečarna ni mogla več normalno delovati, zato je leta 1944 prenehala obratovati. V januarju 1945 so morali zaradi prekinjene najemne pogodbe izprazniti prostore, v katerih so delali. Janko Stele se je po vojni trudil, da bi svečarna dobila nove prostore in zopet začela delati, vendar ga ostali delničarji niso podprli. Tako je bila svečarna PAX dokončno likvidirana leta 1949.

V obdobju od leta 1929 do konca druge svetovne vojne v Lectarjevi hiši obrtna delavnica ni delovala, le v prodajalni so prodajali izdelke svečarne PAX, saj ta svojih trgovin za prodajo blaga ni imela.

Za ponovni razcvet obrti časi niso bili ugodni vse do začetka sedemdesetih let 20. stoletja, vendar je bila družina prisiljena s to dejavnostjo nadaljevati, saj je zaradi številnih nacionalizacij kmetijskih zemljišč morala opustiti kmetovanje, ki je bilo po vojni glavni vir preživetja za številno družino. Konec 50. let so prodali še

vso preostalo živino in se v celoti ponovno posvetili le svečarski obrti.

Janko Stele je tako že leta 1950 prijavil svečarstvo kot popoldansko obrt. Razmere so se z leti počasi izboljševale, tako da je interes za svečarsko obrt začel kazati tudi svečarjev sin Tone, to pa je očeta vzpodbudilo, da je v Nemčiji kupil rabljene svečarske stroje, in v letu 1970 so v domači delavnici ponovno začeli izdelovati vse vrste sveč.

Tone Stele je bil edini od številnih otrok, ki je ostal doma. Ostali so si našli zaposlitev in se odselili, Tone, ki se je 16. oktobra 1965 poročil z **Bernardo Puc**, hčerko Franca Puca in Marije Zgonec, pa je z ženo živel v domači hiši. V službo je hodil v Ljubljano, v popoldanskem času in ob vikendih pa je deset let pomagal še v domači delavnici. Leta 1970 ga je svečarstvo tako pritegnilo, da se je odločil delavnico preurediti, tako da so hleve preuredili v delavniške prostore. Obrt je vse do svoje smrti leta 1976 vodil njegov oče Janko, nato pa je bila še dve leti registrirana na njegovo ženo Tilko. Leta 1978 pa se je Tone na prigovarjanje svoje matere odločil, da bo z obrtjo nadaljeval, zato je, sicer sprva s težkim srcem, pustil delovno mesto vodje prodaje v Iskri in od svoje matere tudi uradno prevzel svečarsko obrt. Nekaj mesecev za njim je službo pustila še njegova žena Bernarda (Nada) in se zaposlila v domači delavnici.

Poleg Toneta, ki je prevzel svečarski del obrti, je medičarstvo v tem obdobju prevzela in za nekaj let oživila njegova sestra **Neža Stele**. Od leta 1929 se z medičarstvom v Lectarjevi hiši namreč niso ukvarjali. Med letoma 1967 in 1989 je Neža v Kamniku vodila Lectarjev hram, leta 1989 pa je gostinstvo opustila in se za nekaj let posvetila lectu. Največ dela je bilo za miklavževo, sicer pa se lecta v Steletovi trgovini v tem obdobju ni več kaj prida prodalo.

Dolgoletno hišno tradicijo danes nadaljuje mlajša generacija – Tone Stele je za svečarstvo navdušil svojega sina Janeza in hčer Polono, medičarskih veščin pa sta se od svoje mame Neže naučila njena sinova Peter in Gregor Hribar.

Chandlers and Mead Producers at the Lectar House in Kamnik

Summary

The house located at the main square in Kamnik has been known to the locals as the Lectar house or the house of Lectar for ages. Chandlers and mead producers have been present in the house for at least 300 years. The existing research has paid most attention to the chandler family Stele, who has been in operation since 1882 and is still operating today. The genealogical tree shows that over a period of 300 hundred years three chandler and mead producing families have operated in the Lectar house – the Bitenc family, the Cigler family and the Stele family. The genealogical tree that was formed on the basis of the register from the archbishop archives in Ljubljana and the rich private family records of the Stele family, list the primary entrepreneurs throughout history, their relatives and the reasons regarding inheritance from the 17th century up until today.

Viri:

Zgodovinski arhiv Ljubljana
- ZAL, KAM 116, t. e. 1, a. e. 1, 2, 3, 4, 5

Nadškofijski arhiv Ljubljana
- rojstne knjige za Kamnik: 1622–1640, 1640–1650, 1651–1661, 1662–1673, 1673–1685, 1685–1699, 1700–1710, 1710–1727, 1727–1738, 1738–1752, 1753–1760, 1760–1784, 1784–1804, 1805–1812, 1812–1826, 1827–1851, 1851–1879
- poročne knjige za Kamnik: 1673–1711, 1712–1744, 1745–1769, 1770–1784, 1784–1812, 1812–1815, 1816–1871
- mrliške knjige za Kamnik: 1671–1707, 1707–1731, 1731–1747, 1747–1765, 1766–1778, 1780–1784, 1784–1812, 1812–1835, 1835–1855
- rojstna knjiga za Komendo: 1729–1751
- mrliški knjigi za Komendo: 1784–1793, 1794–1802

Arhiv Republike Slovenije
- Milarski in svečarski ceh v Celovcu – AS 491
- Zemljiška knjiga za Kamnik – AS 330
- Terezijanski kataster za Kranjsko – AS 174, t. e. 196

Wiener Stadt- und Landesarchiv (Dunajski mestni in deželni arhiv)
- Innung 35: LEBZELTER: 1. Aufdingbuch 1653–1766, 2. Meisterbuch 1653–1808,
5. Meister in Niederösterreich nach Ortschaften, mit Angabe der Kirchtage. 1771 (Nachträge bis 1860)
- Innung 143: SEIFENSIEDER UND LICHTZIEHER: 1. Bezirkseinteilung der Seifensieder und Fleischhauer in Niederösterreich, 1804
- Alte Registratur, B 231/1778

Hišni arhiv družine Stele

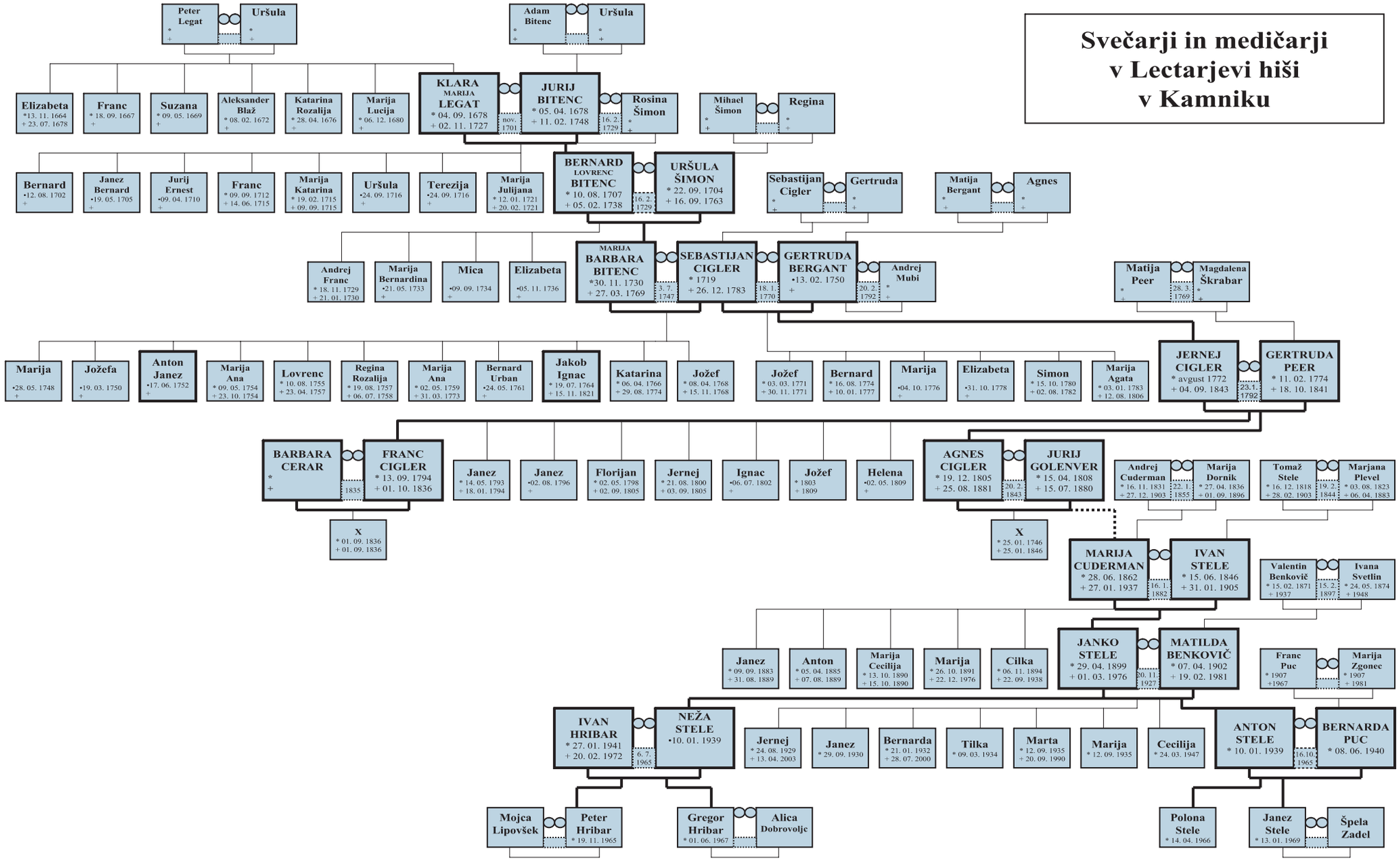
Svečarji in medičarji v Lectarjevi hiši v Kamniku
Peter Legat * +
Uršula * +
Adam Bitenc * +
Uršula * +
Elizabeta *13. 11. 1664 + 23. 07. 1678
Franc * 18. 09. 1667 +
Suzana * 09. 05. 1669 +
Aleksander Blaž * 08. 02. 1672 +
Katarina Rozalija * 28. 04. 1676 +
Marija Lucija * 06. 12. 1680 +
KLARA MARIJA LEGAT * 04. 09. 1678 + 02. 11. 1727
JURIJ BITENC * 05. 04. 1678 + 11. 02. 1748
nov. 1701
Rosina Šimon * +
16. 2. 1729
Mihael Šimon * +
Regina * +
Bernard •12. 08. 1702 +
Janez Bernard •19. 05. 1705 +
Jurij Ernest •09. 04. 1710 +
Franc * 09. 09. 1712 + 14. 06. 1715
Marija Katarina * 19. 02. 1715 + 09. 09. 1715
Uršula •24. 09. 1716 +
Terezija •24. 09. 1716 +
Marija Julijana * 12. 01. 1721 + 20. 02. 1721
BERNARD LOVRENC BITENC * 10. 08. 1707 + 05. 02. 1738
16. 2. 1729
URŠULA ŠIMON * 22. 09. 1704 + 16. 09. 1763
Sebastijan Cigler * +
Gertruda * +
Matija Bergant * +
Agnes * +
Andrej Franc * 18. 11. 1729 + 21. 01. 1730
Marija Bernardina •21. 05. 1733 +
Mica •09. 09. 1734 +
Elizabeta •05. 11. 1736 +
MARIJA BARBARA BITENC *30. 11. 1730 + 27. 03. 1769
3. 7. 1747
SEBASTIJAN CIGLER * 1719 + 26. 12. 1783
18. 1. 1770
GERTRUDA BERGANT •13. 02. 1750 +
20. 2. 1792
Andrej Mubi * +
Matija Peer * +
28. 3. 1769
Magdalena Škrabar * +
Marija •28. 05. 1748 +
Jožefa •19. 03. 1750 +
Anton Janez •17. 06. 1752 +
Marija Ana * 09. 05. 1754 + 23. 10. 1754
Lovrenc * 10. 08. 1755 + 23. 04. 1757
Regina Rozalija * 19. 08. 1757 + 06. 07. 1758
Marija Ana * 02. 05. 1759 + 31. 03. 1773
Bernard Urban •24. 05. 1761 +
Jakob Ignac * 19. 07. 1764 + 15. 11. 1821
Katarina * 06. 04. 1766 + 29. 08. 1774
Jožef * 08. 04. 1768 + 15. 11. 1768
Jožef * 03. 03. 1771 + 30. 11. 1771
Bernard * 16. 08. 1774 + 10. 01. 1777
Marija •04. 10. 1776 +
Elizabeta •31. 10. 1778 +
Simon * 15. 10. 1780 + 02. 08. 1782
Marija Agata * 03. 01. 1783 + 12. 08. 1806
JERNEJ CIGLER * avgust 1772 + 04. 09. 1843
23. 1. 1792
GERTRUDA PEER * 11. 02. 1774 + 18. 10. 1841
BARBARA CERAR * +
1835
FRANC CIGLER * 13. 09. 1794 + 01. 10. 1836
X * 01. 09. 1836 + 01. 09. 1836
Janez * 14. 05. 1793 + 18. 01. 1794
Janez •02. 08. 1796 +
Florijan * 02. 05. 1798 + 02. 09. 1805
Jernej * 21. 08. 1800 + 03. 09. 1805
Ignac •06. 07. 1802 +
Jožef * 1803 + 1809
Helena •02. 05. 1809 +
AGNES CIGLER * 19. 12. 1805 + 25. 08. 1881
20. 2. 1843
JURIJ GOLENVER * 15. 04. 1808 + 15. 07. 1880
X * 25. 01. 1746 + 25. 01. 1846
Andrej Cuderman * 16. 11. 1831 + 27. 12. 1903
22. 1. 1855
Marija Dornik * 27. 04. 1836 + 01. 09. 1896
Tomaž Stele * 16. 12. 1818 + 28. 02. 1903
19. 2. 1844
Marjana Plevel * 03. 08. 1823 + 06. 04. 1883
MARIJA CUDERMAN * 28. 06. 1862 + 27. 01. 1937
16. 1. 1882
IVAN STELE * 15. 06. 1846 + 31. 01. 1905
Valentin Benkovič * 15. 02. 1871 + 1937
15. 2. 1897
Ivana Svetlin * 24. 05. 1874 + 1948
Janez * 09. 09. 1883 + 31. 08. 1889
Anton * 05. 04. 1885 + 07. 08. 1889
Marija Cecilija * 13. 10. 1890 + 15. 10. 1890
Marija * 26. 10. 1891 + 22. 12. 1976
Cilka * 06. 11. 1894 + 22. 09. 1938
JANKO STELE * 29. 04. 1899 + 01. 03. 1976
20. 11. 1927
MATILDA BENKOVIČ * 07. 04. 1902 + 19. 02. 1981
Franc Puc * 1907 +1967
Marija Zgonec * 1907 + 1981
IVAN HRIBAR * 27. 01. 1941 + 20. 02. 1972
6. 7. 1965
NEŽA STELE •10. 01. 1939
Jernej * 24. 08. 1929 + 13. 04. 2003
Janez * 29. 09. 1930
Bernarda * 21. 01. 1932 + 28. 07. 2000
Tilka * 09. 03. 1934
Marta * 12. 09. 1935 + 20. 09. 1990
Marija * 12. 09. 1935
Cecilija * 24. 03. 1947
ANTON STELE * 10. 01. 1939
16. 10. 1965
BERNARDA PUC * 08. 06. 1940
Mojca Lipovšek
Peter Hribar * 19. 11. 1965
Gregor Hribar * 01. 06. 1967
Alica Dobrovoljc
Polona Stele * 14. 04. 1966
Janez Stele * 13. 01. 1969
Špela Zadel

Mag. Veronika Šarec, glasb. ped.,
koncertna orglavka, prof. orgel
Habjanova 4, Kamnik

Orgelski opus Sama Vremšaka

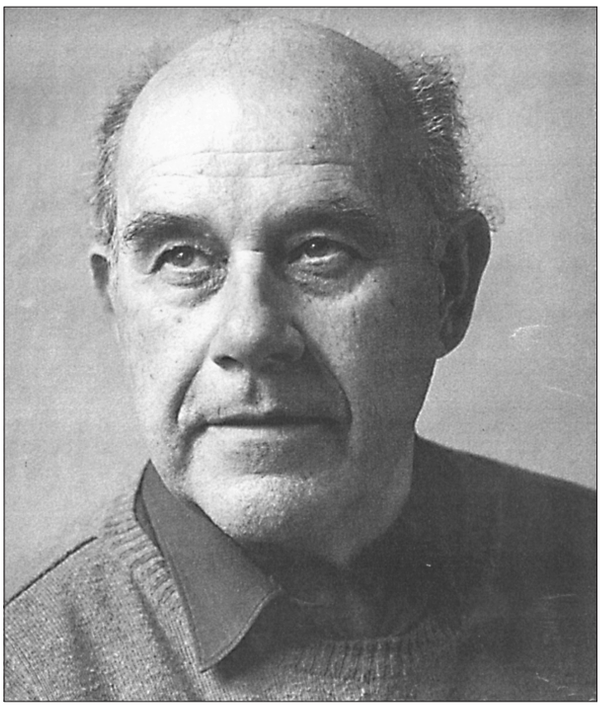

Življenje in delo Samo Vremšak (1930–2004)

Na kamniških Žalah smo se oktobra 2004 poslovili od izjemnega glasbenega ustvarjalca in poustvarjalca ter univerzitetnega profesorja Sama Vremšaka, ki je ostal v naših srcih in slovenski glasbi živo navzoč.

Glasba mu je bila položena že v zibelko, saj je odraščal v glasbeni družini in bil deležen prvega glasbenega pouka kar doma. Ostala je njegova stalna spremljevalka vse življenje. Teoretično znanje mu je posredoval oče, v lepoto klavirske glasbe pa ga je popeljala očetova sestra. Svojih prvih stikov z glasbo se je spominjal takole: *»Začel sem zelo mlad, kot otrok sedmih, osmih let, vendar kakšnega velikega veselja nisem imel. Lahko bi rekel, da sem pri vadenju klavirja čutil prisilo. No, pozneje se je to spremenilo samo po sebi. Z veliko voljo sem zastavil in začel resneje delati.«*[1] Po vojni je vzporedno s srednjo ekonomsko šolo nadaljeval z učenjem klavirja, kompozicije in solopetja. Po maturi je nadaljeval šolanje na Akademiji za glasbo v Ljubljani, kjer je študiral kompozicijo pri prof. Lipovšku in prof. Kozini ter solopetje pri prof. Darianu.

Na svoji pedagoški poti se je preizkusil kot učitelj glasbenega pouka na osnovni in srednji šoli, od leta 1978 dalje pa je predaval glasbenoteoretske predmete na Akademiji za glasbo v Ljubljani. Vmes je bil tri leta svetovalec za glasbo pri Zvezi kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije, za tem pa je tri leta vodil zbor Slovenske filharmonije.

Poleg pedagoškega dela je redno koncertiral kot solist baritonist. Nastopil je z orkestrom Akademije za glasbo v Ljubljani, z orkestrom Slovenske filharmonije, leta 1961 pa celo na Dunaju z Dunajskimi filharmoniki. Veliko je snemal za RTV Slovenija in bil vrsto let dirigent kamniškega pevskega društva Lira.

Najobsežnejše področje njegovega glasbenega udejstvovanja zajema skladateljsko delo, s katerim se je zapisal v glasbeno življenje kot zelo pomemben in priljubljen ustvarjalec predvsem zborovske in orgelske glasbe.

Prvo skladbo je napisal v trinajstem letu, in sicer cerkveno postno pesem za bas solo, mešani zbor in orgle, ki je bila tudi izvedena. V času študija so nastajale skladbe, ki jih je zahteval študijski program, med njimi številne klavirske, solistične, zborovske in komorne skladbe ter nazadnje še simfonična dela. Tudi kasneje je ustvarjal vse naštete zvrsti, nedotaknjeni sta ostali le opera in balet.

Začetna dela so še močno pod vplivom neoromantike, kasneje pa si je gradil vedno bolj lasten stil, ki ga je sam označil za neke vrste zmes neoklasicizma in neoromantike. Med svoje vzornike je štel predvsem Bacha, Mozarta, Beethovna, Šostakoviča in Prokofjeva.

Opus njegovih objavljenih in izvajanih del je zelo obsežen. V zgodovini slovenske glasbe bo ostal zaradi množice orkestralnih del, komornih del, klavirskih in orgelskih skladb, še posebno pa izstopajo samospevi in zborovske skladbe. Večina teh je bila objavljenih v *Naših zborih* in *Grlici*, leta 1973 pa je najuspešnejše zbral v zbirki *Izbrani zbori.* Med vokalnimi deli zasledimo številne priredbe ljudskih pesmi, v katerih je ohranil značilno motiviko, melodiko in ritmiko, dodal pa jim je bogato harmonsko življenje.

Za oris, kako vsestranski skladatelj je bil Samo Vremšak, navajam dela, ki jih je napisal v letih 1995 in 1996:

- *POMLADI*, pesem za sopran in klavir na besedilo Antona Medveda
- *PEPEL IN SPOMIN,* pesem za bariton in klavir na besedilo Antona Medveda
- *EXERCITUS GRANDIS,* kantata za soliste, zbor in orkester
- *TALCI*, mešani zbor na besedilo Maričke Žnidaršič
- *SUITA* za simfonični orkester
- *PRELUDE LIRIQUE* za sekstet saksofonov
- *NAVEČER,* mešani zbor na besedilo Ivana Minattija
- *ISKANJE 2,* mešani zbor na besedilo Ivana Hribovška
- *MARČNI DAN,* mešani zbor na besedilo Petra Levca
- *MAGNIFICAT* za orgle solo
- *ADAGIO* za violino, kontrabas in klavir
- *ŠEST KOROŠKIH BOŽIČNIH LJUDSKIH* za bariton in orgle
- priredbi dveh pesmi za moški zbor: *DOMOVINI* B. Ipavca in *ZEMLJA SLOVENSKA* F. Juvanca

Za svoje delo je prejel številne nagrade (nagrada Toma Brejca, Kozinova nagrada, nagrada ZKPOS za mladinski zbor *Čarovna pesem za dež*, nagrada JRT za me-

1 Glasbena mladina (1990): Obletnični portret.

šani zbor *Pesem hrepenenja*) in bil odlikovan z Gallusovo plaketo. Leta 2004 je postal častni občan mesta Kamnik.

Orgelska glasba

Pri svojem ustvarjanju se je ves čas po malem dotikal tudi orgelske glasbe, pogosto na pobudo prijatelja, velikega mojstra orgelske igre Huberta Berganta,[2] s katerim sta skupaj preživljala mladostna in pozneje zrelejša leta življenja, saj so se njune poti ponovno srečale na Akademiji za glasbo v Ljubljani, kjer sta oba predavala. Ob prijateljevem slovesu leta 1999 je Vremšak zapisal: »*Večno mu bom hvaležen, ker je krstil skoraj ves moj orgelski opus – doma in na tujem. Vselej v odličnih izvedbah.*«[3] Hubert Bergant pa ni samo krstil njegovih del, temveč so bila stalnica na njegovih koncertnih programih kot tudi dela drugih slovenskih skladateljev.

Druga spodbuda za ustvarjanje orgelskih skladb je bila verjetno orgelska improvizacija, ki jo je izvajal na nekaterih koncertih, s čimer se je pobližje spoznal z orglami.[4]

Njegov orgelski opus ni tako obsežen kot vokalni, kljub temu pa pomeni izjemno obogatitev slovenske orgelske glasbe.

Prva orgelska skladba, ki jo je napisal, je bila *Passacaglia v c-molu*. Skladba je nastala leta 1953 še v času skladateljevega šolanja na Akademiji za glasbo in že dokazuje avtorjevo poznavanje orgel ter veliko spoštovanje, ki ga je gojil do Johanna Sebastiana Bacha. *Passacaglia* je bila prvič izvedena na akademijskih orglah v podstrešni sobici nekdanje ljubljanske realke.

Nato je minilo petnajst let, da se je Vremšak vrnil k pisanju skladb za orgle. V letu 1968 je nastala *Sonata quasi una fantasia.* Delo je zasnovano v treh stavkih, od katerih je prvi svobodneje pojmovana sonatna oblika z ekspozicijo, izpeljavo in reprizo, sledi pa mu fantazijski Intermezzo pastorale, ki fragmentarno spominja na glavno temo prvega stavka. Sonato zaključuje fuga s posvetilom »*in memoriam J. S. Bach*«, ki ustreza tako baročnim normam kot tudi sodobnemu načinu komponiranja. Skladba je bila izdana pri Društvu slovenskih skladateljev (DSS) leta 1969.[5]

Leta 1971 je napisal obsežno orgelsko skladbo z naslovom *Triptihon*, ki je glede na prejšnji orgelski deli stilno precej drugačna. Harmonska struktura je že težje opredeljiva, ritem pa je pestrejši. Skladba je grajena v treh stavkih: Preludij, Scherzo in Toccata, slonečih na koralni temi, ki jo izmenjaje prinašajo različni glasovi. Tudi ta skladba je bila leta 1973 izdana pri DSS.[6]

Sonata quasi una fantasia in *Triptihon* sta doživela praizvedbo v okviru Festivala v Ljubljani, obe skladbi pa sta bili izvedeni tudi v Trstu in bili posneti za RAI.

Leta 1976 je nastala po skladateljevih besedah najboljša in najbolj dodelana skladba za orgle *Tema con variazioni*, napisana v dorskem modusu. Vremšak je za to skladbo ustvaril preprosto temo, ki jo je variiral na najrazličnejše načine. Iz arhaično zvenečega tematskega jedra se razrašča venec 15 variacij,[7] med katerimi so nekatere karakterno jasno opredeljene z naslovi, kot so *Valse – scherzo, Meditacija, Toccata, Pastorale, Marcia funebre* itd. V zadnji, najdaljši variaciji je uporabil obliko fuge, ki organsko prehaja v Codo, ki s

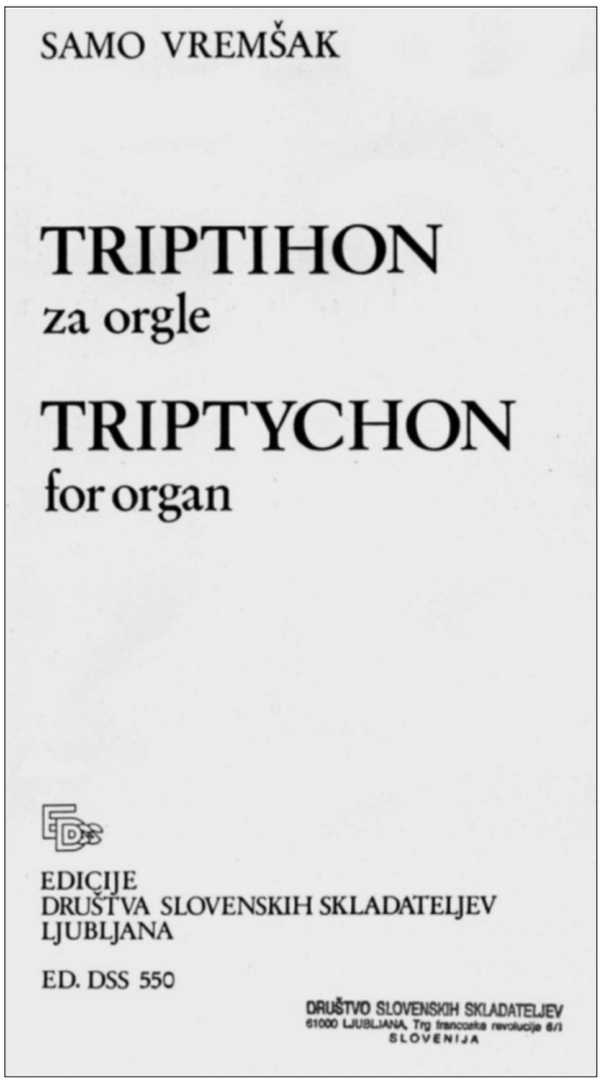

Naslovnica orgelske skladbe Triptihon

ponovnim citatom teme z mogočnimi akordi v *ffff* sklene skladbo. Delo je bilo izdano leta 1977 pri DSS,[8] praizvedbo pa je z velikim uspehom doživelo v Düsseldorfu istega leta v okviru Internationale Orgeltage.[9]

Že naslednje leto je napisal novo orgelsko delo z naslovom *Passacaglia in fuga*. Stilno je *Passacaglia* blizu *Triptihonu*, medtem ko je *Fuga* podobna fugi v *Sonati.*[10] Izvedena je bila v Kamniku v okviru praznovanja 750-letnice mesta.

2 Po rodu Kamničan.

3 Delo, 27. 1. 1999.

4 Orgle je začel spoznavati že v mladosti, ko je bil nekaj časa tudi organist. Na orglah je bil samouk, pri vadbi pa je pogosto uporabljal vse registre.

5 Ed. DSS 346.

6 Ed. DSS 550.

7 Bergant: Ob orglah, str. 96.

8 Ed. DSS 788.

9 Bergant: Ob orglah, str. 96.

10 Prav tam.

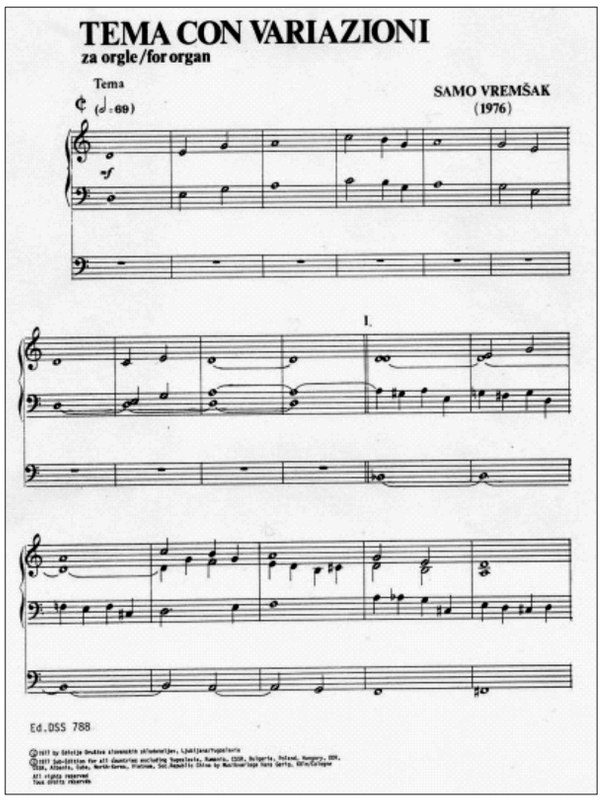

Tema con variazioni – začetek skladbe (TEMA)

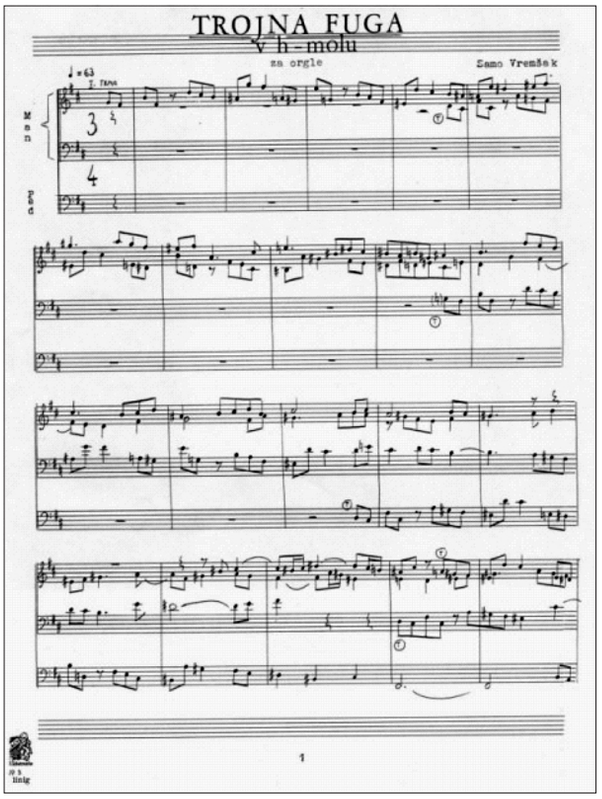

Rokopis Sama Vremšaka

Leta 1987 je nastal *Concertino* za orgle in trobilni kvintet.

Leta 1981 je skladatelj napisal *Trojno fugo v a-molu*, nato pa leta 1983 še *Koncert* za orgle in godala v treh stavkih: I. Allegro con spirito, II. Sostenuto in III. Allegro vivo.

Po treh letih premora je napisal *Suito* za orgle v baročni obliki, grajeni iz štirih stavkov: Allemanda, Couranta, Sarabanda in Gigue. Vsi stavki ustrezajo značilnostim omenjenih plesov, Vremšak pa jim je s svojimi harmonijami dal sodobni izraz.

Leto 1988 je bilo na področju komponiranja orgelskih del zelo bogato, saj je napisal kar pet skladb za orgle: *Meditacijo in koral, Fugo v c-molu, Fugo v d-molu, Fugo v a-molu* in *Dvojno fugo v a-molu.*

Meditacija in koral je zasnovana v dveh delih. Meditirajoča melodija se pne v diskantu v solo registru, spremljajo pa jo triglasni staccato akordi, dokler se ti ne prevesijo v kontrapunkt k melodiji. Priključi se še dvojni pedal. Tako se plete in razvija stavek do vrhunca, ki ga doseže z dvakratno uporabo clustrov v *ff* z enotaktno generalno pavzo. Sledi umirjenost, ki se polagoma spušča iz diskanta proti srednjim in nižjim legam, dokler se ne oglasi variirana repriza, ki v *pp* zaključi Meditacijo.

Koral, ki se takoj navezuje nanjo, je kot neobvezen

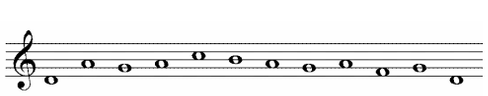

citat zapisan z drobnimi notami:

Takoj za tem sledi koral v triglasju, kjer se odvija kanon med 1. in 3. glasom. Prično se variacije, ki privedejo do Code, kjer se ponovno oglasi koralna tema v avgmentaciji, ki v svečanih harmonijah mogočno zaključi kompozicijo.[11]

Fuge so pisane s strogo baročnim vodenjem glasov in sodobnim glasbenim izrazom, vse v molovskem tonovskem načinu.

V letu 1990 je Samo Vremšak napisal šest del za orgle: *Fugo v e-molu, Fugo v f-molu, Dvojno fugo v g-molu, Trojno fugo v h-molu, Fughetto* za instrumente s tipkami in *Pastorale*.

Fughetta je krajša skladba, ki se lahko izvaja na klavirju, orglah ali čembalu, saj se skladatelj ni opredelil, na katerem instrumentu naj se izvaja. Skladba se začne z motivom B A C H v polovinkah v spodnjem glasu, nato ga ponovi tudi v zgornjih treh glasovih kot imitacijo. V zaključku motiv avgmentirano ponovi v zgornjih dveh glasovih.

Pastorale je napisal v tipičnem 6/8-taktovskem načinu z značilnim mirnim karakterjem, v fugah pa se je ponovno držal stroge baročne oblike in sodobnega glasbenega izraza.

Leta 1993 je nastala *Fuga v d-molu.*

V naslednjem letu je napisal tri skladbe na osnovi gregorijanskega korala: *Salve Regina*, *Variacije na koralno temo* in *Ave maris stella,* nastale pa so tudi *Variacije* za orgle in simfonični orkester.

11 Povzeto po skladateljevi analizi dela.

V skladbi *Salve Regina*[12] tematično obdeluje naslednji koralni napev:

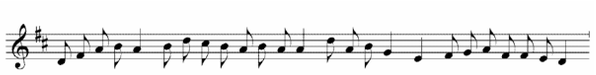

Skladba je napisana v obliki variacij in se začne s harmonizacijo koralnega napeva. Taktnic ni. Citiranemu koralu sledi sedem variacij. Temo ritmično spreminja, jo avgmentira, pojavi se v različnih glasovih. V zaključku 5. variacije uporabi clustre s komolci. V zadnji variaciji določi registracijo z oznako Pleno, na začetku brez jezičnikov, v zadnjih dveh taktih pa z njimi mogočno zaključi skladbo. Praizvedba skladbe je bila v Cankarjevem domu 28. 11. 1994, izvajal pa jo je Hubert Bergant.

Naslednja skladba iz leta 1994 so *Variacije na koralno temo.* Variacije so nastale na temo »LIBRA ME«[13]:

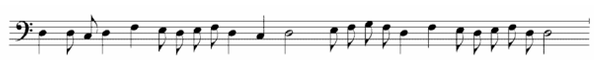

Skladbo sestavljajo tema in sedem variacij, zadnja je hkrati Coda. Tema se pojavlja v različnih glasovih, ritmično spremenjena, v inverziji, avgmentirana itd. V 4. variaciji naredi iz teme fugo, ki konča v *fff*. Tudi Coda ima dinamično oznako *fff*. Skladbo je Hubert Bergant prvič izvajal 20. 6. 1996 v Kamniku.

Tretja skladba na koralno temo pa je *Ave maris stella.*[14] Koralni napev:

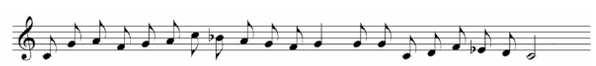

Na začetku skladatelj najprej citira del teme, kasneje doda tudi harmonijo. Sledi šest variacij, med katerimi ima le zadnja označene taktnice. V prvih dveh variacijah je tema v zgornjem glasu, v drugi je ritmično spremenjena. V tretji variaciji je tema v pedalu, v četrti, ki je manualna, je v spodnjem glasu, v peti pa ponovno v zgornjem. Zadnja variacija z mogočnim plenom pripelje do viška skladbe.

Leta 1996 je nastala še četrta skladba, ki temelji na koralni melodiji *Magnificat.*[15] Skladbo je napisal že leta 1993 za sopran, moški oktet in orgle, prvič pa je bila izvedena v Novi Gorici. Hubertu Bergantu se je zdela čudovita, zato je prijatelja nagovoril, naj jo napiše tudi samo za orgle. Prošnjo je izpolnil tri leta kasneje.

Magnificat je napisan na koralni napev:

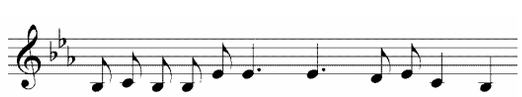

V vsej skladbi se ta motiv prepleta s sodobnimi harmonijami. Skladba postopoma skozi tri variacije dinamično narašča do viška, ki ga doseže na koncu skladbe (Coda) s slovesnimi akordi v *fff*.

Vse štiri koralne variacije so bile izdane leta 1998 pri založbi Astrum.[16] Skladateljevo pojasnilo k izdaji: »*Štiri koralne variacije* niso nikoli bile mišljene kot ciklus, saj so nastajale sukcesivno, vendar je navsezadnje možna tudi takšna interpretacija. Skupno jim je, da so vse grajene v obliki variacij, kjer vsaka variacija prinaša novo motivično obdelavo (ornamentalni princip). Vsaka od njih pa ima svoj naslovu pripadajoči koralni napev.«[17]

Zadnjo skladbo za orgle, *Fugo v d-molu,* je Samo Vremšak napisal leta 1998. V njej je nadaljeval že znani način komponiranja in še enkrat potrdil svoje obvladovanje kontrapunkta. Fuge so zbrane v ediciji *Orgelske fuge,* ki jo je izdalo DSS leta 2003.[18]

V večini orgelskih skladb je skladatelj uporabil baročne glasbene oblike, v katere je s harmonijo vdihnil sodobni glasbeni izraz. Orgelske skladbe, razen koralnih variacij, nimajo programskih naslovov, saj je bil pristaš absolutne glasbe. V času študija se je posebno temeljito posvetil kontrapunktu in tudi kasneje mu je polifonija ostala priljubljena tehnika komponiranja, saj jo je pri ustvarjanju orgelske glasbe pogosto uporabljal. Zelo jasno je izražal svoje navdušenje nad baročno glasbo, še posebno glasbo J. S. Bacha ter francoskimi orgelskimi ustvarjalci. Skladatelj podobno kot baročni mojstri z izjemo nekaj oznak Plena ni podal navodil za registracijo in je izbiro ustrezne barve zvoka prepustil izvajalcu.

Med najpogosteje izvajana in priljubljena slovenska orgelska dela so se do sedaj uvrstile predvsem *Tema con variazioni* in koralne variacije, ki so pogosto na programih diplomskih koncertov študentov orgel kot tudi slovenskih in tujih koncertnih mojstrov (Hubert Bergant, Renata Bauer, Petr den Ouden ...). Nekatere njegove skladbe so se uvrstile tudi na programe orgelskih tekmovanj (29. tekmovanje mladih orglavcev RS leta 2000: *Meditacija in koral* in *Triptihon*). Vsekakor pa so vse orgelske skladbe Sama Vremšaka vredne pozornosti in pogostejših izvedb.

Moji spomini na študentska leta s prof. Samom Vremšakom

Na profesorja Sama Vremšaka me vežejo številni prijetni spomini. Prvič sva se osebno srečala v začetku oktobra 1993, ko sem vstopila v I. letnik študija glasbene pedagogike na ljubljanski Akademiji za glasbo. Dve leti smo skupaj preživljali petkove dopoldneve in

12 »Pozdravljena Kraljica«.

13 »Reši me«.

14 »Zdrava, morska zvezda«.

15 »Moja duša poveličuje Gospoda«.

16 Izdaja: AS 08.9802/99.

17 Prav tam. Spremna beseda.

18 Ed. DSS 1619.

poglabljali svoje znanje harmonije in kontrapunkta. Samči, kot smo ga študentje radi imenovali,[19] je s svojim precej strogim in nekoliko posebnim nastopom v prvih mesecih vzbujal strahospoštovanje, saj je od študentov pričakoval dobro predznanje, ki je bilo tudi pogoj, da je posamezni študent sploh lahko sledil njegovim predavanjem. Sčasoma smo se navadili drug na drugega, strah je nekoliko zbledel, petkovi dopoldnevi pa so postajali čedalje zabavnejši. Profesor je bil v predavalnici že pred osmo uro zjutraj in vedno prisoten. Predavanja so bila pravzaprav praktične vaje, ki smo jih reševali posamično na tablo, sam pa je največkrat sedel za klavirjem in nam s svojim igranjem pri reševanju pomagal. Čeprav ni pogosto čustveno reagiral, ga je neznanje včasih zelo razhudilo in takrat študentu pred tablo ni bilo prav prijetno, saj je padla tudi kakšna težka beseda.

V tretjem letniku je postal naš profesor za solffegio in lahko rečem, da smo na ta predavanja hodili z veseljem, saj smo se v prvih dveh letih dodobra spoznali in postali kar nekakšni zavezniki.

Četrto glasbeno področje, ki sem ga bila deležna spoznavati pod mentorstvom Sama Vremšaka, pa je bila orgelska improvizacija, ki je bil skupinski predmet, vendar ga je profesor večkrat samoiniciativno vodil tudi individualno. V tem času sva se bolje spoznala in vzpostavila zelo prijeten in sproščen, a hkrati izjemno spoštljiv odnos. Pogosto si je vzel čas za klepet, seveda najpogosteje o glasbi, nemalokrat pa je obujal spomine na svoja mlada leta in razglabljal o kamniškem glasbenem dogajanju. Z veseljem mi je svetoval in pomagal pri izboru programa za cerkveni zbor, pri čemer mu je bilo glavno merilo kvaliteta kompozicije. Večkrat je poudaril, da morajo cerkveni zbori prepevati tudi zahtevnejšo literaturo, do katere se pride z vztrajnostjo, znanjem in nekaj poguma.

V spominu pa ga bom ohranila tudi kot prijetnega poslušalca, ki se je rad udeležil koncertov, na katerih se je izvajala kakšna njegova skladba. Hvaležno se je odzval vsakemu vabilu na koncert in jasno pokazal veselje nad izvajanjem njegove glasbe.

V mojih očeh je skozi leta študija postal in ostal izjemen glasbenik in človek, ki je pustil pomemben pečat v mojem znanju in glasbenem delovanju. Hvaležna sem mu za številne spodbudne besede, za vsak obisk koncerta, na katerem sem izvajala njegove skladbe, predvsem pa za njegovo bogato ustvarjalno delo, s katerim naš "Samči" živi naprej.

19 Tako ga je klical Hubert Bergant, ki je številne bližnje poimenoval z ljubkovalnimi imeni.

An Organ Opus – Samo Vremšak

Summary

Samo Vremšak (1930–2004) a native of Kamnik, dedicated his life to music. He made his influence felt as a musician, performer and educator. He was a professor at the Music Academy in Ljubljana lecturing on the theory of music and also won recognition as a solo baritone player and choirmaster. The main area of his work included composing different types of music. He wrote numerous orchestral and chamber music pieces including piano compositions. He dedicated himself the most to vocal and organ music. Many solos and compositions for various choirs had developed, including many arrangements for national folk songs.

In terms of numbers, there are less organ compositions than ones part of the vocal opus although they do represent a significant contribution to Slovene organ music.

Polyphonic compositions dominate his organ opus and are written in baroque style with an inspiration of contemporary musical expression. He wrote a large number of fugues, which were all done in minor. Three bigger works were ranked amongst the most important: *Sonata Quasi Una Fantasia*, *Triptihon* in *Tema Con Variazioni* – all three works and the mentioned fugues were published in an edition of the Association of Slovene Composers. Variations of choral singing, especiialy *Magnificat* in *Ave Maris Stella* also found an important place during concert performances. Samo Vremšak had expressed his admiration for J. S. Bach through his organ compositions and confirmed his exceptional mastery of counterpoint. He labelled his own style of writing music as a mixture of neo-classical and neo-romantic styles. The late Hubert Bergant performed his organ pieces and supported him throughout his career and now Renata Bauer has taken his place and performs Vremšak's compositions at her own concerts and at her students' performances.

Samo Vremšak received numerous awards for his work and was decorated with the Gallus award, but the most distinguished award of all is certainly the many performances of his works at home as a well as abroad.

Literatura

BERGANT, H., 1996: *Ob orglah*. Nova Gorica: Branko.

Delo, 27. 1. 1999.

Glasbena mladina, 1990, št. 7–8. Ljubljana.

KRIŽNAR, F., PINTER, T., 1997: *Sto slovenskih skladateljev.* Ljubljana: Prešernova družba.

MUSTAR, N., 2002: *Orgelski opus Sama Vremšaka in njegova uporaba v didaktične namene.* Diplomska naloga. Ljubljana: Akademija za glasbo.

VAKE (ŠAREC), V., 1997: *Samo Vremšak: Orgelske skladbe.* Seminarska naloga. Ljubljana: Akademija za glasbo.

VREMŠAK, S., 1969: *Sonata quasi una fantasia.* Ljubljana: Ed. DSS 346.

VREMŠAK, S., 1973: *Triptihon*. Ljubljana: Ed. DSS 550.

VREMŠAK, S., 1977: T*ema con variazioni.* Ljubljana: Ed. DSS 788.

VREMŠAK, S., 1998: *Štiri koralne variacije.* Tržič: AS 08.9802/99.

VREMŠAK, S., 2003: *Orgelske fuge.* Ljubljana: Ed. DSS 1619.

VREMŠAK, S.: *Seznam glasbenih del Sama Vremšaka.* Last potomcev Sama Vremšaka.

VREMŠAK, S.: *Rokopisna zbirka orgelskih skladb Sama Vremšaka.* Last potomcev Sama Vremšaka.

ŽVAR, D.: *Jubilant Samo Vremšak.* 10. republiški seminar za zborovodje odraslih pevskih skupin v Ljubljani, 16.–17. 12. 1983.

Pogovor s skladateljem Samom Vremšakom.

www.drustvo-dss.si/index.php?id=466

Breda Podbrežnik Vukmir, prof.
Matična knjižnica Kamnik

Kulturna vzgoja v Matični knjižnici Kamnik

Vsakič, ko pišem prispevek za Kamniški zbornik, premišljujem, kako učinkovito zastaviti začetek mojega besedila tako, da bi pri bralcih in tistih, ki soodločajo o delovanju Matične knjižnice Kamnik, vzbudila zanimanje za našo knjižnico. Predvsem vedno želim poudariti pomen knjižnice za našo lokalno skupnost. Sama v to trdno verjamem, saj se vsakodnevno srečujem s pisano paleto zahtev naših bralcev in uporabnikov. A zdi se, kot da prepričani prepričuje prepričane.

Naša naloga je izpolnjevati svoje poslanstvo, ki je opredeljeno v zakonih, pravilnikih in manifestih ter etičnem kodeksu. Skušamo slediti tudi lokalnim posebnostim. Naše delo je merljivo s posameznimi parametri in glede na finančna sredstva ter število zaposlenih jih zadovoljivo izpolnjujemo. V teh letih smo razvili nekaj posebnosti, s katerimi smo se uveljavili tudi v slovenskem merilu. Pomembno je tudi to, da z dosežen nismo nikoli zadovoljni in da se ne samo pri vsakdanjem delu, pač pa tudi v teoretičnem smislu ukvarjamo z možnostmi našega razvoja za lokalno skupnost. V ta sklop vprašanj sodi tudi kulturna vzgoja v splošnih knjižnicah, torej tudi v naši. Kako pripomoremo k oblikovanju kulturne identitete našega okolja in posameznikov, ki uporabljajo gradivo ter storitve knjižnic? Nikoli ni bilo razvoja brez znanja, branja in kulture.

1 Kulturna vzgoja in splošne knjižnice

Kultura so naučene izkušnje neke skupnosti, njene konvencije in vrednote. Lahko tudi rečemo, da je kultura sublimacija zgodovinske indentitete in obenem izraz sodobne družbe (Kulturna politika v Sloveniji, 1998). Kultura v ožjem smislu zajema umetniško delovanje, kamor sodita tudi književnost in knjiga, torej tudi knjižnice. V širšem smislu pa so knjižnice s svojim raznovrstnim gradivom posrednice védenja o identiteti, znanstvenih in umetniških dosežkih, kakor je vse zabeleženo v »spominu človeštva«, torej v različnih oblikah gradiva, ki ga knjižnice zbirajo, obdelujejo in hranijo. Prav knjiga je temeljni kulturni fenomen za vsako družbo.

Na kulturno vlogo splošnih knjižnic vplivajo naslednji dejavniki:

- najbolj demokratičen dostop do različnih informacijskih virov in tudi informacij, ki jih zbirajo, obdelujejo in hranijo knjižnice;
- strokovna obdelava gradiva, s čimer je to dostopno v vzajemnem knjižničnem katalogu;
- strokovna ureditev gradiva v knjižnicah omogoča sistematičen vsebinski dostop do gradiva, kar spodbuja zanimanje za gradivo in vabi k branju;
- strokovno usposobljen kader pozna vire, načine iskanja po virih in pozna knjižno produkcijo, zato zmore s svojim znanjem in spretnostmi uporabnikom svetovati in jim pomagati pri razreševanju njihovih informacijskih potreb;
- z domišljenimi bibliopedagoškimi in kulturnimi vsebinami otroke seznanjamo z njihovimi kulturnimi pravicami, z institucijami in njihovo uporabnostjo;
- knjižnice s svojimi storitvami in prireditvami uporabnike motivirajo za rabo gradiv in tudi branje, s čimer pripomorejo k razvoju bralne kulture.

Bistvena elementa kulturne vzgoje v splošnih knjižnicah pa sta dva:

- bralna kultura,
- usposabljanje uporabnikov za rabo knjižnic in informacijskih virov, ki so dostopni v knjižnicah bodisi fizično bodisi elektronsko (baze podatkov, on-line katalogi).

Kljub omejenim možnostim (finančnim in kadrovskim) skušajo knjižnice s svojo raznovrstno ponudbo izpolnjevati zakonsko predpisane naloge ne le zaradi zakonske obveze. O tem pričajo inovativni programi in projekti v Sloveniji, tudi v naši knjižnici, kar bom predstavila kasneje.

Pomemben je pristop k obravnavi otroka – če ga doživljamo kot aktivnega in avtonomnega pripadnika družbe, mu v skladu s to paradigmo dodelimo tudi v kulturni vzgoji bolj aktivno vlogo (Hrženjak 2003, str. 27). To pomeni, da v vsebino kulturne vzgoje vgradimo veliko igre, ki je za otroka aktivna dejavnost. Kulturna vzgoja bo uspešna, če bomo poleg jasnih ciljev imeli pred očmi tudi sodoben pedagoški in didaktični pristop k otroku.

V sklopu tega razmišljanja se ustavimo še ob nekaterih negativnih dejavnikih, ki v knjižnicah kljub množičnosti, gradivu, strokovni urejenosti in vsesplošni dostopnosti slabijo vpliv kulturne vzgoje:

- Kulturna vzgoja v knjižnicah ni umeščena v nek okvir, ki bi knjižnice usmerjal, koordiniral njihovo delovanje in končne učinke. Gre za odsotnost skupne nacionalne strategije, ki bi opredeljevala cilje in namene, poslanstvo in možne oblike.
- V ta sklop problematike sodi tudi pomanjkanje predstavitve dobrih praks, tako da vsaka knjižnica po svoje in na novo razvija zakonsko predpisane naloge, čeprav bi si lahko z medsebojnim povezovanjem pomagale pri doseganju kvalitete.
- Kulturna vzgoja v knjižnicah ni dovolj dobro strokovno obdelana: knjižničarji imamo premalo strokovnih izhodišč, metodičnih in didaktičnih pripomočkov, gradiv, ki bi naše delo poenotili in tako okrepili naš skupni učinek.
- Tudi na lokalnem nivoju ni povezovanja med različnimi inštitucijami. S sinergijo bi otrokom omogočali seznanjanje in vrednotenje kulturne tradicije v Kamniku, kar bi se mestu obrestovalo kasneje, ko ti otroci postanejo kultivirani odrasli.

2 Naloge knjižnic v kontekstu kulturne vzgoje

Delo knjižnic opredeljuje več temeljnih dokumentov, ki nam služijo za izhodišče pri načrtovanju dejavnosti.

Mednarodna federacija knjižničarskih združenj IFLA je leta 1994 sprejela Manifest o splošnih knjižnicah (Podoba žlahtne tradicije, 1999), ki med temeljne na-

loge javnih knjižnic uvršča oblikovanje in utrjevanje bralnih navad pri otrocih, podpiranje lastnega in formalnega izobraževanja, spodbujanje domišljije pri otrocih, gojenje zavesti o kulturni dediščini in podpiranje ustne tradicije. Zakon o knjižničarstvu (2001) med naše naloge med drugim prišteva informacijsko opismenjevanje, podpiranje vseživljenjskega učenja, pridobivanje in izobraževanje uporabnikov. 16. člen zakona nalaga splošnim knjižnicam, da zagotavljajo storitve tudi za skupine prebivalcev s posebnimi potrebami, da organizirajo posebne oblike dejavnosti za otroke, mladino in odrasle, namenjene spodbujanju bralne kulture, in organizirajo kulturne prireditve, povezane z njihovo dejavnostjo. Prisotni so predvsem naslednji poudarki: vseživljenjsko učenje, dostop do gradiva in informacij, bralna kultura.

V splošnih knjižnicah je v ospredju bolj vzgoja kot kontinuiran in določen pedagoški proces, kot je značilno za pouk in tudi šolsko knjižnico, ki se z medpredmetnimi povezavami in knjižnično-informacijskimi znanji vključuje v izvajanje kurikuluma. Prvič zato, ker moramo uporabnike nagovoriti, da pridejo k nam na enkraten obisk določene bibliopedagoške dejavnosti, torej ne gre za kontinuiran proces. Drugič zato, ker vsebine niso predpisane in ne določene v konkretnih oblikah, pač pa zelo splošno, kar pomeni, da so vsebine, oblike in cilji odvisni od posamezne knjižnice in njene iznajdljivosti.

Naša glavna naloga je predvsem nabava, zbiranje, obdelava in izposoja knjižničnega gradiva. Sodobni čas pa od nas zahteva tudi to, da svojo dejavnost in njen pomen približamo našim uporabnikom. Pravzaprav moramo uporabnike usposobiti za to, da bodo znali knjižnice, storitve in gradivo uporabljati. Če jih bomo usposobili za rabo knjižnic, knjižničnega sistema in iskanje informacij, potem bodo korak bliže bralni kulturi in splošni kulturni osveščenosti.

Te naloge pa splošne knjižnice same ne morejo opraviti, pri tem je nujno sodelovanje s šolami. Splošne knjižnice imajo nekatere prednosti pred šolami in šolskimi knjižnicami.

2.1 Katere prednosti lahko splošna knjižnica ponudi izobraževalnim ustanovam?

Splošne knjižnice imamo nekaj prednosti, na katerih lahko sloni sodelovalni princip med šolami in nami.

- Otroke in mlade v knjižnice največkrat privede notranja motivacija. Knjižničarji lahko gradijo na otrokovi odločitvi za branje in na njegovem interesu.
- Med učinkovitim branjem in predstavah o koristnosti branja obstaja pozitivna korelacija (Grosman 2004, str. 23). Knjižnica že s svojim namenom potrjuje koristnost branja, prav tako pa to lahko poudarja ob vsakodnevnem delu pri svetovanju branja.
- Knjižničarji sledijo najnovejši knjižni produkciji.
- So v vsakodnevnem stiku z bralci, zato poznajo njihove resnične interese, potrebe in bralne navade.
- V branje ponujajo gradivo, ki je blizu zanimanjem in življenjskim izkušnjam mladih bralcev: teme, kot so anoreksija, bulimija, družinski odnosi, prve ljubezenske izkušnje, socializacijski procesi v družini in družbi (prijateljske družbe, drugačnost, osamljenost), alkoholizem v družini, spolnost, spolne zlorabe ...
- Ni negativnih plati pouka: preverjanja znanja in ocenjevanja, torej zunanje prisile, ki v šoli mora biti.
- Ni negativnih izkušenj s poukom književnosti: preobsežnost snovi, neprimeren izbor obveznega čtiva, izkušnje z eksterno maturo, prevzemanje učiteljeve interpretacije leposlovnega besedila (Grosman 2004, str. 17).
- Med najbolj učinkovitimi priporočili za branje so neposredna priporočila otrok in mladih: temu je namenjen izbor Naj knjige, ki poteka po slovenskih knjižnicah, razna bralna priporočila, ki jih izdelujemo v knjižnicah; knjižničarji poznajo odzive otrok in jih prenesejo drugim otrokom.
- Dokazane so povezave med dostopnostjo in številčnostjo knjižničnega gradiva ter pozitivnimi bralnimi navadami, tudi med raznolikimi bralnimi dejavnostmi otrok in pozitivnimi bralnimi izkušnjami iz predšolskega obdobja, kamor sodi tudi obiskovanje knjižnice skupaj s starši (Gradišar 2004).

2.2 Zakaj je nujno sodelovanje med šolami in knjižnicami?

Samo knjižnice ne morejo privzgojiti bralne kulture, splošne kulturne razgledanosti in informacijske pismenosti. Knjižnice lahko spodbujajo predvsem prostočasno branje, ki je povsem drugačno od šolskega interpretativega branja leposlovnih besedil. To je vpeto v pedagoški proces in sistematično pridobivanje znanja o literarnih pojavih in dejstvih.

- Prostočasno branje ne vodi nujno k literarnemu branju.
- Prostočasno branje ni sistematično, organizirano, ni soudeležbe učitelja, ki bi vodil pridobivanje književnega znanja, procese razumevanja in vrednotenja besedila.
- Učitelji v šolah imajo ustrezno književno, pedagoško in didaktično znanje za delo z otroki in mladimi.
- Strokovno usposobljen učitelj ozavešča komunikacijo med učencem in literaturo ter njeno specifično naravo (Krakar 2004).
- Šola sistematično vodi pridobivanje književnih sposobnosti, ki posamezniku omogočajo dejaven stik z literaturo, omogoča razumevanje in vrednotenje specifičnih lastnosti besedne umetnosti, hkrati pa je poglavitna naloga pouka književnosti, da učenec spoznava dejstva, termine, da prepoznava, razvršča, razlaga in razume pojave in ostale literarne fenomene (Krakar 2004).
- Pouk književnosti ima definirane vzgojne in izobraževalne cilje, poleg vsebin, metod in oblik dela.
- Učenci lahko z obiskovanjem splošne knjižnice spoznavajo podobnosti in razlike v urejenosti gradiva, načinu izposoje in vsebini knjižnic.

Poglejmo si opredelitev pojma bralna kultura in branje.

3 Kaj je bralna kultura?

Gre za posameznikov osebni odnos do branja, ki temelji na času in številu prebranih knjig ter na tem, kak-

šno gradivo bere (zabavno ali resno), kar prikazujejo raziskave Knjiga in bralci (Žnideršič 1999).

Predvsem pa gre za človekovo dojemanje branja kot spoznavne, estetske in etične vrednote, kot potrebo po branju leposlovja kot možnosti za estetsko uživanje, poti do samospoznavanja in notranje bogatenje ter polnejše doživljanje ter razumevanje sveta in človeka, v tej zvezi grajenje vsakršne humanistične, tudi narodne zavesti. Bralna kultura torej pomeni pozitivno osmišljeno splošno bralno sposobnost, uzaveščeno ljubezen do branja, dojemanje knjige kot prijateljice, polnejši in kakovostnejši način življenja, zato je upravičeno smoter književne vzgoje (Krakar Vogel 1988/89). Skratka: osebni odnos zajema vse tri temeljne funkcije branja, kot jih razumeta literarna teorija in didaktika, predvsem pa pozitiven odnos in ljubezen do branja, ki ima pomembne družbene posledice zaradi kakovostnejšega načina življenja in posebnih osebnostnih lastnosti, ki jih posameznik z razvito bralno kulturo lahko doseže. Bralna kultura se kaže v pogostem branju kvalitetnih besedil.

Vzgojna prizadevanja za bralno kulturo pa so uspešna le v primeru, če otrok v svoji okolici vidi dobre zglede. Ti so bolj pomembni kot kakršne koli šolske zahteve ali knjižnične dejavnosti. Zato je pomembno, da so starši zgled za dobre bralne navade in da otroke z navdušenjem usmerjajo v branje. Tudi knjižničarji in učitelji se moramo predstaviti kot razgledani, kultivirani in navdušeni bralci. Ta spoznanja v naši knjižnici upoštevamo pri različnih dejavnostih: to so Bralni mozaiki (bralci priporočajo dobre knjige drugim bralcem) in projekt Družinsko branje (spodbujamo družinske obiske knjižnice).

3.1 Branje

Branje je zahtevna duševna dejavnost, ki poteka kot interakcija med bralcem in besedilom, bralec pa v tej interakciji tvori tudi pomen besedila (Grosman 1989). Bralec v skladu s svojo stopnjo bralnega razvoja, z motivacijo, s stališči, predznanjem, izkušnjami z branjem vnaša nove pomene v svojo notranjo shemo, ki se spreminja v tem procesu (Krakar Vogel 2004). To pomeni, da je branje najprej subjektivno in doživljajsko, saj tako bralec sprejema prebrano, z literarnim branjem in znanjem pa se razumevanje poglablja in pojavi se vrednotenje. Prav je, če bralec doživljajsko in subjektivno bere literarna dela, vendar se mora tega zavedati.

Poznamo več klasifikacij branja in tudi več klasifikacij bralnega razvoja. M. Kordigel (1990) loči pragmatično in literarnoestetsko branje, glede na spretnosti pa evazorično (manj zahtevno branje, predvsem trivialne književnosti) in literarno branje.

Boža Krakar Vogel govori o treh stopnjah branja: doživljanje, razumevanje in vrednotenje (2004, str. 26). Literarno branje pri pouku najprej pri prvem branju aktivira kognitivne in čustvene dejavnike branja, s ponovnim branjem spodbudimo globlje razumevanje in vnašamo spremembe v prvotno shemo (nova stališča, spoznanja).

3.2 Šolsko in prostočasno branje

Prostočasno branje je po Boži Krakar Vogel (2004) spontano in neposredno, pomembno je doživljanje, ki temelji na interakciji med bralcem in besedilom. Šolsko branje je bolj sistematično, vanj je vključeno prizadevanje, da bi bralci dojeli sestavine literarnega dela in pridobili zmožnosti literarnega branja, torej kakovostnega branja. V ta proces je vključen učitelj. Kakovostno branje je seveda literarno branje, saj je to dejavnost, ki spodbuja kompleksne procese doživljanja, razumevanja in vrednotenja specifičnih lastnosti besedne umetnosti. Vrednotenje je ne samo estetsko, pač pa tudi spoznavno in etično, zato vpliva na bralčeva stališča, predstave, pričakovanja sveta in življenja. Avtorica meni, da so doživljanje, razumevanje in vrednotenje temeljne dejavnosti bralne sposobnosti in da mora pouk književnosti razviti prav te sposobnosti.

Priložnost knjižničarjev in bralcev je prostočasno branje, v njem pa poudarjanje doživljajske plati branja, ki nikakor ni manj vredna kot spoznavna in vrednostna. Prav iz doživljanja črpamo vrednote in sploh sposobnost razumevanja.

Didaktika književnosti opredeljuje vzgojne cilje pouka književnosti kot ožje in širše. Didaktiko književnosti uporabljam za pomoč pri definiranju ciljev, ki so nam skupni: oblikovanje bralne kulture. Tako knjižničarjem kot učiteljem književnosti je skupna snov – književnost, čeprav je oblika podajanja védenja o njej različna. Ožji cilji se nanašajo na knjižno kulturo kot pozitivno dojemanje leposlovja in potrebo po knjigi, širši pa so v oblikovanju vrednostnega sistema in karakterizaciji posameznika (Krakar Vogel 2004). Pomenijo, da torej nekdo rad bere in o tem razmišlja, širši pa, da branje vpliva na njegovo etiko, nazore, osebnost. To lahko opredelimo tudi kot naše cilje, kadar načrtujemo dejavnosti v zvezi z bralno kulturo. Ker pa naše delo temelji na drugačnih principih kot šolsko, lahko bralcem in uporabnikom ter vsem ostalim nudimo možnosti, da lahko uresničujejo svoje veselje do branja, proces vplivanja na njihov vrednostni sistem pa poteka brez naših posredovanj. Naše delo ni poučevanje, pač pa svetovanje. Zato ne moremo s posebnimi didaktičnimi prijemi podajati, preverjati in ocenjevati znanja. Ker gre za prostočasno branje, ki temelji na prosti izbiri in notranji motivaciji, sta seveda v ospredju doživljajsko branje in spodbujanje medbesedilne izkušenosti. Pri medbesedilni izkušenosti gre za preprost izračun: več ko bereš, laže razumeš različna besedila. Prebrano namreč med seboj povezujemo v razumljene izkušnje, ki nam pomagajo pri izbiri bralnih gradiv in razumevanju čedalje bolj kompleksnih besedil.

3.3 Doživljajsko branje

Vsak bralec se na prebrano, še zlasti, če to prepoznava kot vrednoto, odziva ne le razumsko, pač pa tudi čustveno. Umetniška dela že po svoji naravi spodbujajo čustveno udeležbo bralca in nagovarjajo njegov notranji svet. S tem védenjem bomo lahko kompetentno svetovali pri izbiri leposlovja, saj lahko motiviramo za branje predvsem čustvenomotivacijsko. Prostočasno branje ima zagotovo prav zaradi spontanosti prednost pred šolskim branjem, ki pa ga lahko s strokovno in

empatično pomočjo podpiramo in pomagamo pri usmerjanju v kakovostno branje. Če bralci seveda to želijo.

Doživljajsko branje leposlovnega gradiva je ne le zabavno preživljanje prostega časa, pač pa tudi pridobivanje določenih informacij. Vedno gre za interakcije med bralcem in besedilom, te pa so različne, odvisne od bralne usposobljenosti, zmožnosti uporabe različnih bralnih strategij in predvsem od bralca samega, njegove osebnosti in psihične strukture. Seveda, če dobi v roke pravo gradivo in če je tudi sam kritičen. Včasih prav ta plat v posamezniku sproži uvid v lastno življenje, kar s pridom uporablja psihoterapija. Včasih pa je branje navdih. Pobeg, umik pred neustreznimi življenjskimi okoliščinami nam nudi trivialna književnost, ki predvideva bralčeve reakcije in je pisana s tem namenom: da ugaja, nudi pozabo in sprostitev. Vsi, ki veliko beremo, pa vemo, da dobra literatura ne prinaša sprostitve, da je včasih soočenje z besedilom, ki npr. razkriva kak nelep del sveta ali stvarnosti in je pri tem kritično usmerjeno, težavno doživetje. Mnogokrat pa celo katarzično. O branju je težko govoriti, saj ta dejavnost ni dokončno raziskana, ker je to kompleksen proces, povezan s posameznikovimi psihičnimi kognitivnimi in čustvenimi posebnostmi.

Knjižničarji moramo presoditi in vedeti, kadar svetujemo, da ima knjiga prav posebno moč, da deluje tiho in od znotraj navzven. S pomočjo gradiva, ki ga skrbno izbiramo, obdelujemo in napravimo dostopnega, nanj opozarjamo in ga promoviramo, lahko spreminjamo posameznika in družbo v drugačne kvalitete. Če knjiga ne bi imela moči, je ne bi prepovedovali.

3.3 Od jezikovnih zmožnosti do socializacije – vpliv branja na posameznikov razvoj

Branje oblikuje jezikovne zmožnosti, jezik pa je osnovno orodje vsega človekovega in družbenega sodelovanja, zato Grosmanova pravi: »Dobro razvita sporazumevalna zmožnost je najbolj zanesljiva pot do osebnega in družbenega uspeha.« (Grosman 2003) Več kot beremo, večje so naše jezikovne zmožnosti, zaradi česar se lažje izražamo in lažje učimo. Poleg tega se bralec vživlja v literarne junake in se doživljajsko odziva, torej je branje pomembno za razvoj empatije, ki je eden od temeljev uspešne socializacije (Grosman 1989). Na drugem mestu ista avtorica pravi: »Prvobitno zanimanje za branje, ki ga opažamo pri vseh normalno razvitih otrocih, izvira iz prirojenega zanimanja za ljudi.« (Grosman 1996, str. 19) Končni cilj bralne kulture je ne le jezikovna zmožnost, pač pa sooblikovanje zmožnosti za osebnostni razvoj in socializacijo. Tega se zaveda zlasti pedagogika, ki upošteva vzgojnost branja zaradi osebnostnega oblikovalnega vpliva. Branje ima močne in kompleksne vplive, ki delujejo na človeka večplastno: vplivajo na njegove sposobnosti jezikovnega izražanja, ta vpliva na večje sposobnosti ustnega in pisnega komuniciranja, to potem na večje vsestranske intelektualne in druge sposobnosti. Komunikacija s svetom je močnejša. Prav tako komunikacija s seboj, saj se branje dotika najglobljih plasti človekove osebnosti.

Prostočasno, doživljajsko branje je pomembno, saj zlasti preko dobrega leposlovja spoznavamo tudi človeka in njegovo življenje, kakor ga zmore opisati samo umetniška beseda, ob tem pa pridobivamo empatijo, ki je v življenju temelj dobrih medsebojnih odnosov. Če bi si delili naše intimne bralne izkušnje in spomine, bi se gotovo ustavili ob likih in dogodkih, ki so močno vplivali na nas in morda celo spremenili del našega dojemanja sveta.

4 Branje in knjižnično gradivo

Bistven element knjižnične dejavnosti in njene kulturne vzgoje je prav gradivo, ki ga knjižnice nabavljamo, obdelujemo, hranimo in izposojamo. Že s tem, kako vsebinsko in prostorsko organiziramo naše gradivo, motiviramo za branje. Najbolj pomembno pa je to, da naše uporabnike usposobimo za samostojno rabo gradiva in za iskanje po gradivu. Temu je namenjena bibliopedagoška dejavnost, ki je predstavljena v nadaljevanju. Knjižnične zbirke ne oblikujemo le zato, da bodo knjige za vsak primer pri roki, če jih kdo slučajno potrebuje. Z organizacijo knjižničnih zbirk lahko vplivamo na prostočasno branje, in sicer na naslednje načine:

- **Izbor in aktualnost knjižničnih zbirk**

Pri nabavi knjižnega gradiva smo pozorni na izbor kakovostnega gradiva in na ustrezno razmerje med stroko ter leposlovjem in med gradivom za odrasle ter otroke. Pozorni smo tudi na ustrezno število izvodov gradiva za kritične bralne skupine (višji razredi osnovne šole). Skušamo biti aktualni in omogočiti hiter dostop do novega ali iskanega gradiva.

- **Organiziranost**

Leposlovno gradivo na mladinskih oddelkih slovenskih splošnih knjižnic se organizira v prostem pristopu po starostnih stopnjah. Torej lahko uporabnik prosto pristopa h gradivu, ki je ustrezno njegovim starostnim in tako tudi vsebinskim zahtevam.

Standardi določajo naslednjo razporeditev gradiva:
- dogovorjene starostne stopnje,
- ločene slikanice,
- ločeno ljudsko slovstvo.

V splošnih knjižnicah, tudi na mladinskih oddelkih, prevladuje monografsko gradivo. Poleg tega na mladinskih oddelkih najdemo še neknjižno gradivo: serijske publikacije, avdio- in videokasete, glasbene zgoščenke, diskete, CD-rome in multimedijske komplete.

Starostne stopnje označujejo:
- C – cicbani: gradivo za otroke do 9. leta,
- P – pionirji: gradivo za otroke od 10. do 13. leta,
- M – mladina: gradivo za otroke od 14. leta dalje,
- L – ljudsko slovstvo.

V naši knjižnici starostno organiziranost leposlovnih zbirk na otroškem oddelku kombiniramo tudi z univerzalno decimalno klasifikacijo, in sicer z vrstilci, ki opisujejo zvrsti in žanre:

- poezija,
- dramatika,
- pustolovski romani,
- kriminalni romani,
- znanstvena fantastika,
- stripi.

Za predšolsko obdobje imamo gradivo razporejeno še po oblikovnih vidikih:

- velike črke,
- kartonke (leporele).

Barve in družabni kotički na oddelku za najmlajše vabijo k branju.

Za takšne kombinacije se odločamo, ker želimo izpostaviti vsebinsko/tematsko obarvano gradivo. Vodi nas spoznanje, da mladi uporabniki iščejo določene vsebine leposlovnih del, torej je samo starostna razporeditev preozka za vse uporabnikove potrebe. Pogrešamo pa tematske dopolnitve uveljavljene klasifikacije, saj mladi v leposlovju iščejo vsebine in ne določenih avtorjev in niti ne določenih žanrov ali zvrsti (kriminalnih, zgodovinskih, biografskih ... romanov): odnosi, telo, šola, motnje prehranjevanja, odvisnosti, prilagajanje družbi, družinska problematika, nasilje ... Tega ne moremo razrešiti drugače kot s strokovno vodenimi referenčnimi pogovori z bralci in tako skušamo ugotoviti, kakšne so njihove želje ali zahteve, saj tematskih postavitev gradiva zaradi posebnosti računalniške obdelave gradiv ni mogoče izvesti. Poleg tega je nujno, da je tudi knjižničar sam dober in kvalificiran bralec, da tako pozna gradivo in lahko ustrezno svetuje.

- **Prostor**

Prostor naj vabi mladega bralca k druženju, spoznavanju z gradivom in k branju. Zato so pomembni videz, udobje in podoba knjižnice, ki že na zunaj vabi k socialnim in kulturnim stikom.

Knjižničarji pri organizaciji knjižničnega gradiva zaznavamo še nekaj težav, ki so povezane z dostopnostjo gradiva. Prva se nanaša na pomanjkljivosti vsebinskega iskanja preko računalniških katalogov, druga je pomanjkanje poznavanja značilnosti gradiva, ki bi bilo primerno za slabše bralce (dislektiki, legasteniki), tretja težava pa je povezana s posebno skupino bralcev, to so najstniki. Ti zaradi svojega osebnostnega zorenja in specifičnosti njihovega življenjskega obdobja zavračajo, da bi hodili po knjige na isti oddelek kot majhni otroci. Najstniki so na prehodu iz otroštva v eksperimentalno fazo odraščanja. Izkušnje kažejo, da se ravno v tem prehodnem obdobju izgubi največ bralcev. Prvi osip rednih bralcev se zgodi v prehodu od osnovne šole v srednjo, drugi pa po zaključku srednje šole. Najstniki so zmožni brati tudi marsikatero gradivo, ki je sicer namenjeno odraslim, marsikatero leposlovno delo pa je zaradi tematike primerno tako za starše kot otroke. Srednješolci zahajajo na oddelek za odrasle, kjer težko najdejo ustrezno gradivo.

5 Oblike in metode kulturne vzgoje v knjižnici

Bistvo naših prizadevanj je v tem, da strokovno in sistematično usposabljamo otroke v samostojne uporabnike knjižničnega gradiva in storitev. Komur bomo knjižnico prikazali kot prostor, kjer lahko zadovoljuje svoje kulturne, izobraževalne in sprostitvene potrebe, bo imel več možnosti, da postane samostojen uporabnik tega zaklada. Uporabnike moramo naučiti, kako knjige in informacije poiskati, kritično ovrednotiti in jih uporabljati. Hkrati pa skušamo spodbujati zanimanje za kvalitetno branje, torej za dvig bralne kulture.

5.1 Bibliopedagoško delo

Za delo z mladimi v knjižnicah uporabljamo več izrazov. Pogosto uporabljan je izraz bibliopedagoška dejavnost, kar pomeni vzgojno in izobraževalno delo s knjigo in za knjigo. Ker je v ospredju zanimanja torej knjiga in njena vsestranska uporaba, govorimo tudi o knjižni in knjižnični vzgoji. Ker pa je nuja sodobnega časa tudi informacijska pismenost, kjer gre za informacije v različnih oblikah, je bolj uporaben izraz bibliopedagoška dejavnost.

V ospredju knjižne vzgoje je razvijanje bralne usposobljenosti. Jamnikova jo opredeljuje kot postopno,

starostni stopnji primerno vzgojo ob knjigi in za knjigo, predvsem v uporabnike različnega gradiva (Jamnik 1994). Pri knjižnični vzgoji gre za sistematično usposabljanje otrok za samostojno rabo knjižnic, knjižničnega gradiva in vseh vrst informacijskih virov. Čedalje pomembnejši so elementi informacijske pismenosti: od oblikovanja informacijske potrebe, iskalne strategije, določitve vrste in lokacije virov, vrednotenja virov do kritične rabe. Informacijsko pismena oseba:

- prepozna informacijsko potrebo in jo opredeli,
- zna učinkovito in uspešno uporabljati različne vire in strategije informacijskega poizvedovanja,
- kritično ovrednoti informacije,
- zna učinkovito in ustvarjalno uporabiti informacije,
- uporablja ustrezne elemente za ocenjevanje dela,
- razume gospodarski, kulturni, zakonski in družbeni pomen informacij in jih uporablja etično (Novljan 2002).

Informacijska pismenost je razširjen koncept tradicionalne pismenosti, ki se veže na prepoznavanje in uporabo sistema znakov. Informacijska pismenost pa nam pomaga poiskati in uporabljati informacije iz različnih informacijskih virov, predvsem pa računalniških baz podatkov. Brez dostopa do informacij pa v današnjem času ne moremo polnovredno sodelovati v ustvarjalnem vrvežu v sodobni družbi.

Vse te cilje skušamo uresničevati v naših bibliopedagoških dejavnostih, ki jih namenjamo kulturni vzgoji otrok.

5.2 Oblike in metode

V splošnih knjižnicah cilje knjižnične in knjižne vzgoje uresničujemo z naslednjimi dejavnostmi:

- pravljične urice, igralne ure s knjigo,
- srečanja z ustvarjalci, pogovori o knjigah,
- vrtec na obisku,
- kulturni dnevi za otroke osnovnih šol z različnimi vsebinami,
- knjižne uganke, kvizi, literarni in likovni natečaji,
- izbor Naj knjige,
- različni projekti,
- referenčno vodeni razgovori ob izposoji gradiva,
- drugo.

Največkrat sprejemamo vnaprej dogovorjene skupine otrok. Za obisk se navadno odločajo učitelji ali vzgojitelji v skladu s svojim učnim programom. Naša pomanjkljivost je v tem, da nimamo dovolj ustreznega pedagoškega znanja, didaktičnih pripomočkov in trdne didaktične strukture, da bi kulturno vzgojo lahko sistematično približali otrokom in mladini. Poleg tega bi morali obvladati tudi marketinške prijeme, da bi otroke, vzgojitelje, učitelje in mlade privabili v knjižnico.

6 Kako se trudimo v Matični knjižnici Kamnik?

6.1 Pravljične urice

To je najbolj pogosta oblika knjižne vzgoje. Izvajajo jo vse knjižnice, največkrat v rednih intervalih, nekatere dvakrat tedensko. Ta bibliopedagoška oblika ima najdaljšo tradicijo – leta 1961 je izšla iz Pionirske knjižnice.

Gre za branje ali pripovedovanje pravljic in dodatne motivacijske ali ustvarjalne dejavnosti (risanje, ples, petje ...), ki so povezane s prebranim ali pripovedovanim besedilom. Namenjene so predšolskim otrokom. Izvajajo jih knjižničarke z otroškega oddelka in pogodbeni sodelavci iz pedagoških vrst. Skupine so naključne, saj se pravljične ure izvajajo ob točno določenih terminih (npr. ponedeljek ob 18. uri).

Pravljične ure spodbujajo predvsem sposobnosti jezikovnega izražanja in otrokom na prijeten način približajo knjižnice, knjige in branje, kar je popotnica za nadaljnji odnos predvsem do knjižnic in njihovega gradiva.

S pravljičnimi urami obogatimo tudi organizirane obiske otrok iz vrtca ali razredne stopnje osnovne šole. Spoznavanju knjižnice dodamo pravljico za motivacijo. Pogosto se odločamo tudi za dramatizacijo pravljičnih besedil, zlasti ob Andersenovih dnevih (mednarodni dan otroških knjig) in ob slovenskem kulturnem prazniku.

Posebnost je naš cikel S pravljico na potepu po širnem svetu. V tem ciklu gostujejo kot pravljičarji tujci, ki živijo in delajo v Sloveniji. Predstavijo svojo kulturo, predmete, kulinariko, posebnosti, običaje, jezik in seveda pravljico. S tem skušamo spodbuditi odprtost do drugih kultur. Do sedaj so se predstavili gostje iz Irana, Afrike, Rusije, Indonezije, Češke, Poljske, Nemčije, Anglije, Švedske, Japonske.

Igralne ure s knjigo so namenjene najmlajšim. V ospredju ni toliko literarno ali kakšno drugo besedilo, pač pa knjiga ter odnos do knjige. Otroci se ob besedni motivaciji (pesmi, kratke zgodbe) srečajo z različnimi oblikami knjig: leporele, kartonke, knjige v obliki blazinic, knjige, ki jih tipamo (posnemajo otip živalske dlake, rastlin in podobno). Preko igre in enostavnih besedil ter knjige, ki v sebi združuje prvine tiskanega besedila ter igrače, skušamo najmlajšim približati kulturno vzgojo. V naši knjižnici se za takšno obliko odločamo v pravljičnih urah Bibe, ki jih izvaja pogodbena sodelavka za otroke, ki niso vključeni v vrtce. Organizirani so v dopoldanskem času. Obiskujejo jih otroci skupaj s starši ali starimi starši. Ob tem se je oblikovala močna skupina, ki je povezana tudi v socialnem smislu prav zaradi soudeležbe starih staršev in dobre pravljičarke. V vseh opisanih oblikah pravljičnih ur je otrok aktivni soudeleženec.

6.2 Srečanja z ustvarjalci

Gre za kulturne dogodke, ki jih organiziramo za osnovnošolce ob posebnih priložnostih: dan slovenske knjige, nagrada za zlate bralne »značkarje« (to so učenci, ki vseh osem let sodelujejo pri bralni znački), dan splošnih knjižnic in podobno. Smisel dogodka je v tem, da učenci spoznajo in doživijo literarnega ustvarjalca, njegovo delo in pomen literature. Dogodki temeljijo bolj na dialogu z ustvarjalcem kot na samostojnem delu ali kakšni drugi obliki spoznavanja literature. Ustvarjalec pomeni živ in doživet stik z literaturo, predvsem z njenim ustvarjanjem in s kulturo.

6.3 Vrtec na obisku

Gre za vodene oglede knjižnic, spoznavanje delovanja, vsebine, gradiva, urejenosti in same vsebine gradiva. Otrokom želimo na pozitiven način predstaviti

Pravljična ura

knjižnico in njene prostore, jih seznaniti s postopkom izposoje, z odnosom do gradiva (da knjige vračamo nepoškodovane) in vrstami gradiva. Navadno obisk in knjižno vzgojo združujemo s pripovedovanjem besedil, ki služijo kot motivacija. Motivacija je tudi igranje vlog. Otrokom pripravimo majhno knjižnico, tipkovnice in ostalo, da se igrajo knjižničarje, izposojevalce in podobno. Preko igre jim predstavimo bistvo knjižnic, izposoje in kulturnega ravnanja s knjigo, spodbujamo jih k zanimanju za vsebino gradiva, kar je v dobi pred opismenjevanjem pomembno.

6.4 Šola na obisku

Oblike bibliopedagoškega dela prilagodimo starosti šolarjev, trajanju in vsebinskim zahtevam. Časovno krajši obisk (ena šolska ura) je namenjen vodenemu ogledu knjižnice, da zlasti mlajši šolarji prepoznajo knjižnični sistem in urejenost knjižnice z namenom, da primerjajo podobnosti in razlike med šolsko in splošno knjižnico. Glavni cilj je ta, da znajo uporabljati knjižnice in gradivo kjer koli. Mlajšim šolarjem skušamo med enournim obiskom predstaviti odgovorno ravnanje z izposojenim gradivom: po uvodni motivaciji (pogovor) jim prikažemo poškodovano gradivo, opozorimo na vrste poškodb in na način, kako ravnamo s knjižnim in neknjižnim gradivom tako, da se poškodbam ali uničenju izognemo.

Če je obisku in dejavnostim v knjižnici namenjenega dovolj časa, izvedemo različne oblike knjižne in knjižnične vzgoje ter informacijskega opismenjevanja v sklopu kulturnega dne.

V naši knjižnici smo oblikovali več vsebin kulturnih dni, za ilustracijo naj jih nekaj predstavim.

- **Kako nastane knjiga:** kulturni dan za 4. oz. 5. razred devetletke, preden otroci pri pouku izdelajo lastno knjigo z besedilom in ilustracijami.

Cilji: spoznavanje nastajanja knjige in vrednotenje knjige kot kulturne dobrine.

Vsebina: spoznavanje pojmov avtor, pisatelj, ilustrator, kolofon, naslovnica in druge informacije, ki jih učenci razberejo z naslovnic; spoznavanje ustvarjalnega literarnega procesa, tako da s pomočjo literarnega ustvarjalca naredijo zasnovo lastne knjige; spoznavanje likovnega sporočila ter vsebinske povezanosti med besedilom ter ilustracijo; spoznavanje pomena besednega zaklada za samostojno vsakdanje in literarno izražanje – z izmišljanjem domišljijskih besedil, imen, receptov in podobno rešujemo delovne liste.

Oblika je skupinsko delo. Delo v skupinah vodijo: ilustratorka, pisateljica, knjižničarka in knjižničarka, s katero vadijo besedno izražanje.

- **Znani Kamničani:** kulturni dan za 5. razred devetletke (ko je v učnem programu spoznavanje domačega kraja).

Cilj: spoznavanje rojstnega kraja in njegovih znanih mož ter žena, spodbujanje odnosa do kulturne dediščine. Knjižnica se predstavi kot prostor, kjer je možen dostop do različnih informacijskih virov.

Vsebina: poznavanje kraja in njegovih posebnosti ter znamenitosti, prepoznavanje knjižnice kot prostora, kjer lahko pridobimo novo znanje in informacije o domačem kraju in znanih ljudeh, spoznavanje in raba različnih vrst gradiva: enciklopedije, slovarji, leksikoni, prvotiski kot kulturne dragocenosti in s tem prepoznavanje kulturnega pomena knjige; časopisi in revije, gradivo za odrasle in otroke; iskanje informacij v referenčni zbirki: v enciklopedijah, slovarjih in leksikonih, po različnih vrstah kazal, iskanje določene informacije

Šolarji na obisku

v besedilu ... Spoznavanje računalniških katalogov: oblikovanje enostavnih iskalnih strategij in iskanje gradiva kamniških avtorjev v lokalni in vzajemni bazi.

Oblike: skupinsko delo z delovnimi listi.

Potek

- Z uvodno motivacijo predstavimo može in žene, ki so po rodu Kamničani in so pomembni za Slovenijo. Z anekdotami iz njihovega življenja skušamo vzbuditi zanimanje.
- Delo v skupinah: skupine z gradivom in delovnimi listi samostojno rešujejo naloge o znanih Kamničanih. Knjižničarji in učitelji nadziramo, svetujemo, pomagamo.
- Pregledamo odgovore.
- Vsaka skupina tudi preko računalnika išče bibliografske podatke oz. zadetke, povezane z obravnavanimi avtorji.
- Sledi ogled Kamnika in spominskih plošč obravnavanih avtorjev.

- **Kako najdem informacijo:** kulturni dnevi za višje razrede.

To je poleg spodbujanja bralne kulture ena od glavnih nalog knjižnic.

Cilj: uporaba različnih virov in strategij informacijskega poizvedovanja, kritično vrednotenje informacij.

Vsebina: iskanje bibliografskih podatkov v COBISS-u, iskanje različnih informacij z različnimi iskalnimi strategijami po računalniških bazah podatkov.

Otroke spet razdelimo v skupine – na pionirski oddelek, kjer s pomočjo knjižničarke in navodil z delovnega lista iščejo podatke ter informacije v lokalni ter vzajemni bazi podatkov, spoznajo izposojo, podaljševanje, naročanje ter rezervacijo gradiva preko interneta; v čitalnici se spoznavajo z iskalnimi strategijami in internetom, v prostoru, kjer poteka obdelava, jim predstavimo elektronsko knjigo.

Oblika: skupinsko delo z delovnimi listi.

- Oblikujemo tudi druge vsebine: v povezavi z našo elektronsko knjigo in ljudskim izročilom, prilagajamo se tudi posameznim zahtevam.

6.5 Različne oblike motiviranja za branje

V naši knjižnici smo oblikovali Bralne mozaike – komentirane in osebne tematske sezname priporočenega branja z namenom vplivati na bralno kulturo z osebnimi zgledi. Opazili smo pozitivne odzive, saj bralci iščejo knjige s seznama. Nanj uvrščamo knjige, ki so kvalitetne in ne populistične. K sodelovanju povabimo znane ljudi, someščane, bralce in tudi sami prispevamo naše predloge za branje (Manca Košir, direktor kamniške banke Dušan Šuštar, dr. Andrej Perko, bralci s pionirskega oddelka). Bralne mozaike v natisnjeni obliki ponudimo na oddelkih in v elektronski obliki po elektronski pošti. Bistvo teh osebnih priporočilnih bralnih seznamov je v spoznanju, da so vzgojno in motivacijsko najmočnejši prav osebni zgledi. Dobri zgledi vlečejo! Bralne navade se razvijajo v okolju, kjer je dovolj pozitivnih zgledov za branje. Razne raziskave o bralnih navadah so pokazale, da bralci pogosto izbirajo knjige po priporočilih prijateljev, staršev, znancev ...

Ker se zavedamo pomena družinskega branja, smo izvedli tudi projekt **Družinsko branje**, ki ga zaradi odziva skušamo nadaljevati. Izdelali smo promocijsko gradivo z besedili, ki starše usmerjajo v vzgojo dobrih bralcev, težišče pa je bilo na časovno omejenem beleženju družinske izposoje. Družine z največ izposojenimi enotami gradiva smo nagradili na posebni prireditvi.

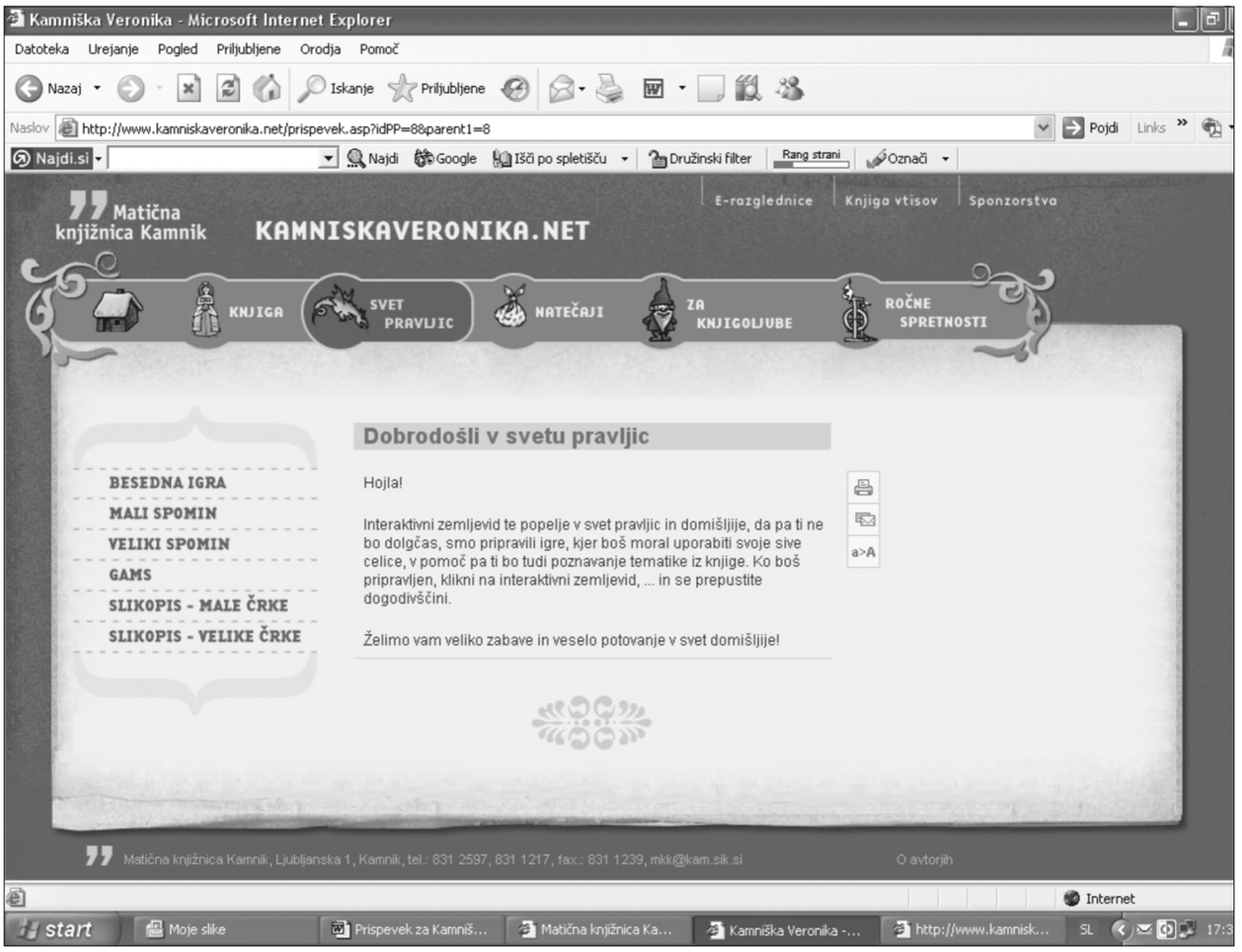

Prenovljena stran www.kamniskaveronika.net

Vključujemo se tudi v slovenske projekte, kot so **Knjižni kviz** in **Moja naj knjiga**.

Posebnost je projekt **Vzgajanje pogleda**, ki se je na našo pobudo razširil po ljubljanski regiji. S predavanji o filmski teoriji in povezanosti med filozofijo, psihoanalizo ter filmom skušamo spodbuditi kritičnost pri gledanju filmov. To se nam zdi pomembno tudi zato, ker se je z brezplačno izposojo neknjižnega gradiva povečala izposoja filmov na različnih nosilcih (DVD, videokasete).

V Sloveniji smo se uveljavili z našo elektronsko in interaktivno knjigo **Veronika z Malega gradu**. Zbrali smo ljudske pripovedke in jih ponudili na spletnih straneh. V zadnjem letu smo jo likovno prenovili, vsebinsko pa smo jo obogatili z didaktičnim gradivom za knjižnično in knjižno vzgojo ter informacijsko opismenjevanje.

Ob naši elektronski knjigi ves čas izvajamo literarne in likovne natečaje na temo ene od pravljic. Vključujemo se tudi v mednarodne projekte **Spring day in Europe**. Vsako leto na naš naslov prispe veliko ilustracij na temo kamniškega ljudskega izročila. Namen je spodbujanje otrok k spoznavanju in zanimanju za ljudsko pripovedno izročilo. Izhodišče je ena od pripovedk v naši interaktivni knjigi Veronika z Malega gradu. V letu 2005 je na natečaju sodelovalo 195 otrok iz osmih držav: **Poljske, Bolgarije, Slovaške, Romunije, Finske, Litve, Turčije** in **Slovenije**. Prejeli smo 204 prispevke, 116 iz Slovenije, 88 pa iz ostali sedmih držav. Iz Slovenije je sodelovalo 17 šol, 116 izdelkov je naredilo 118 učencev. Na slovenskem literarnem natečaju na isto temo je sodelovalo 26 šol in 1 vrtec, skupaj 185 otrok.

6.6 In še nekaj podatkov

S podatki želim prikazati dogajanje v knjižnici.

- Prirast gradiva: koliko vsega gradiva nabavimo na leto?

Minimalni standardi predvidevajo letni prirast 200 knjig na 1000 prebivalcev, kar za občini Kamnik in Komenda nanese 6824 enot gradiva. V letu 2005 smo minimum končno presegli.

Leto	Število enot prirasta
2001	5518
2002	4176
2003	4887
2004	6197
2005	7115

- Člani: mednje štejemo samo aktivne člane, torej tiste, ki si najmanj enkrat letno izposodijo gradivo v knjižnici. Približno vsak četrti prebivalec občin Kam-

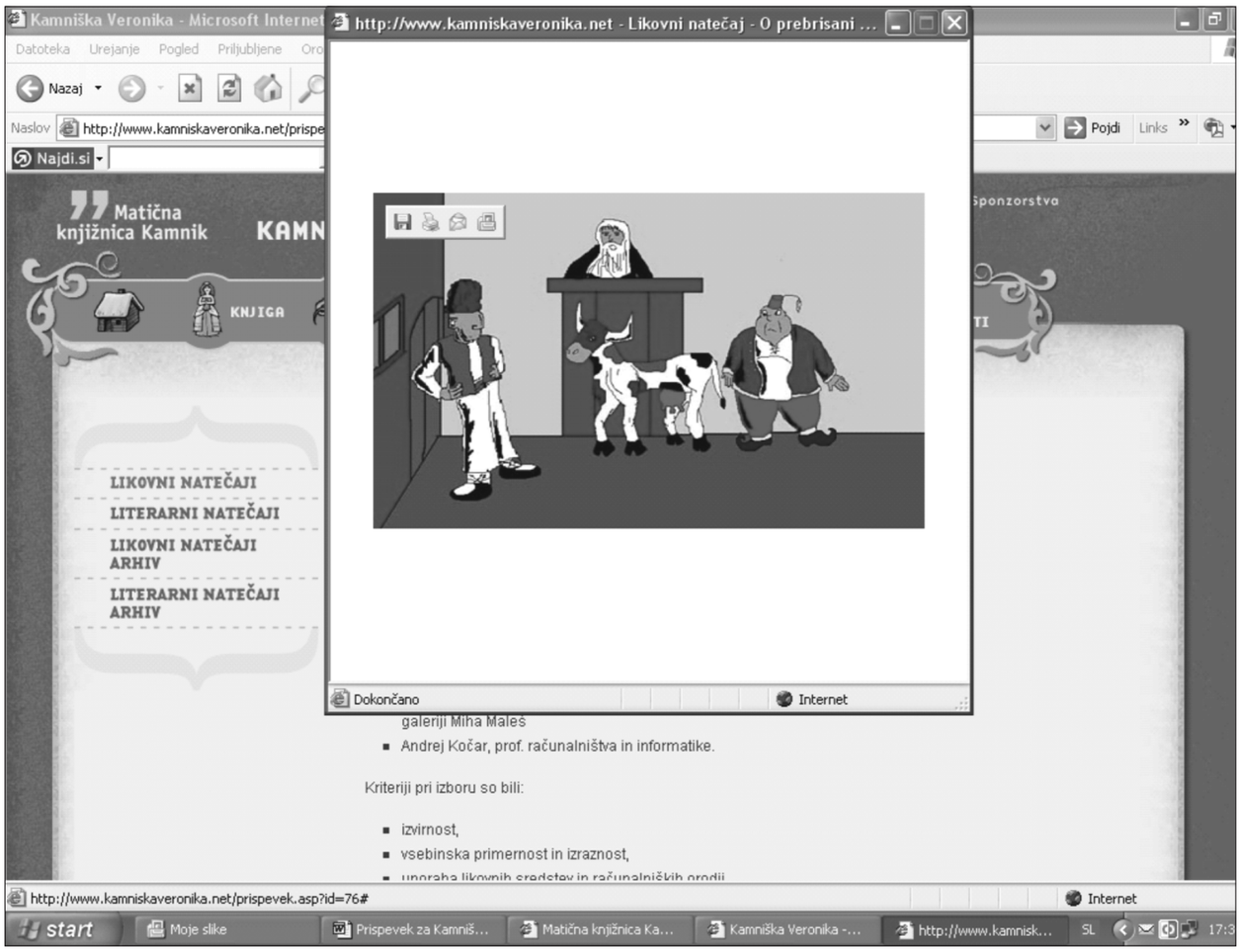

Objava rezultatov likovnega natečaja – nagrajena slika bolgarskega šolarja na temo pripovedke o Prebrisani deklici

nik in Komenda je član naše knjižnice. Slovensko povprečje je 26 % včlanjenega prebivalstva.

	ODRASLI	MLADINA	SKUPAJ O + M
2001	4133	2182	6315
2002	4253	2217	6470
2003	4124	2430	6554
2004	3951	2525	6476
2005	4655	2788	7383

- Izposoja: na prebivalca obeh občin pride kar 11 enot izposojenega gradiva, kar je kazalec, ki kaže na naše uspešno delo.

	IZPOSOJA NA DOM	S ČITALNICO	SKUPAJ
2001	243.239		
2002	265.104		
2003	273.027		
2004	294.634	40.972	335.606
2005	302.463	39.802	342.265

- Prireditve

Sem prištevamo tudi vse oblike bibliopedagoškega dela z otroki in mladimi.

	ŠTEVILO PRIREDITEV			OBISK PRIREDITEV		
	Odrasli	Mladina	Skupaj	Odrasli	Mladina	Skupaj
2001	44	290	334	8620	7286	15906
2002	89	240	329	8552	10818	19370
2003	45	175	220	7368	8378	15764
2004	66	198	264	7380	9742	17122

7 Sklepne misli

Naše delo je preverljivo s konkretnimi podatki. Vsako leto napravimo natančno statistiko, s katero ugotovimo uspešnost oz. neuspešnost naših prizadevanj. Podatki kažejo na naraščanje izposoje, kar pojmujemo kot kazalec uspeha. S številkami smo zadovoljni, vendar pa splošna bralna kultura še ni dosegla nivoja, da bi lahko rekli, da imamo Kamničani in Slovenci dobre bralne navade in da posegamo po dobri literaturi, da smo informacijsko pismeni in da obvladamo dostopnost ter uporabnost vseh informacijskih virov tako knjižnih kot elektronskih. Moja ocena izhaja iz raziskav o bralnih navadah (Žnideršič 1999), ki kažejo, da bere komaj četrtina Slovencev, raziskava Pismenost odra-

slih (Možina 1998) pa je pokazala, da 65–75 % odraslih nima zadostnega znanja za ravnanje z informacijami iz različnih besedil. Kljub naraščanju števila izposoje in kvalitete nabave to ne pomeni tudi kvalitativne rasti bralne in siceršnje kulture. V knjižnici menimo, da lahko z razpoložljivimi finančnimi sredstvi, kadrovsko zasedbo in strokovnim znanjem, predvsem pa z etičnim pristopom, z našimi dejavnostmi pripomoremo h kulturni ponudbi kraja.

S svojo dejavnostjo se vključujemo v razvoj kulture v Kamniku, kakor to predvideva tudi Lokalni program kulture Občine Kamnik 2006–2009. S stališča tega razvojnega programa čutimo pomanjkanje sinergije med različnimi dejavniki kulturnega življenja v naši občini. Zelo močno podpiramo ohranjanje kamniške kulturne dediščine, kar vpletamo v naše programe, vzpostavljamo pa tudi močne vezi s sodobno informacijsko tehnologijo. Najbolj močni smo pri vsesplošni dostopnosti, saj so naše dejavnosti, storitve in izposoja povsem brezplačne, naše strokovno prizadevanje pa je usmerjeno v vprašanje, kako naše delo in gradivo približati vsem ljudem, da jim tako zagotovimo enakost pri dostopanju do kulturnih dobrin. Prav zato se še posebej trudimo pri delu z otroki in mladino in tako spodbujamo bralno kulturo.

Cultural Education at the Kamnik Public Library

Summary

This article deals with the question of cultural education in public libraries, especially at the Kamnik Public Library. The main components of cultural education in public libraries are the »culture of reading« and the ability to independently and critically use all the sources of information that can be found there. The library has some advantages as a result of its accessibility, which should be taken advantage of together with schools to increase the awareness of the »culture of reading« amongst young people. The article also deals with the term »culture of reading« and tries to define the meaning of reading especially reading during leisure time, which differs from compulsory school literature.

We can have an influence on reading at libraries and a general awareness regarding culture in many ways. At first, organizing the presentation and content of all library material through different activities. They are to be carried out with the intention of informing the readers to try and have an impact on culture with different activities that are available for children and youngsters.

Our activities are also in harmony with the local cultural program from 2006 to 2009 in the Municipality of Kamnik, which has been planned for the long term. The purpose of this article is to raise awareness of our direction for the future and our endeavours regarding culture, especially the culture of reading.

Literatura

GRADIŠAR, BUCIK, PEČJAK 2004: Kako povečati bralno motivacijo učencev v osnovni šoli. *Šolska knjižnica* (3). 148–157.

GROSMAN, M. 1989: *Bralec in književnost.* Ljubljana: DZS.

GROSMAN, M. 1996: Branje kot jezikovna raba. V: *Pouk branja z vidika prenove. Strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije 12. in 13. septembra 1996.* Ljubljana: ZRSŠ.

GROSMAN, M. 2003: Pomen branja za posameznika in širšo družbo. V: *Beremo skupaj: priročnik za spodbujanje branja*. Ljubljana: MK.

GROSMAN, M. 2004: *Zagovor branja: bralec in književnost v 21. stoletju.* Ljubljana: Sophia.

HRŽENJAK, M., V. VENDRAMIN 2003: *Kulturna vzgoja: zaključni elaborat CRP-a Kulturna vzgoja skozi otroško literaturo.* Ljubljana: Mirovni inštitut.

JAMNIK, T. 1994: *Knjižna vzgoja od predbralnega obdobja do 9. leta starosti.* Ljubljana: ZRSŠ.

KORDIGEL, M. 1990: Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev. *Otrok in knjiga,* (29/30), 5–42. 31 (1991). 5–21.

KRAKAR VOGEL, B. 1988/89: Smotri, vsebine in metode pouka slovenske književnosti. *Jezik in slovstvo* 34(3). 65–69.

KRAKAR VOGEL, B. 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

Kulturna politika v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 1998.

Lokalni program kulture Občine Kamnik 2006–2009.

MOŽINA, E., A. KOVAČ 1998: *Pismenost odraslih in udeležba v izobraževanju:* mednarodna raziskava: priročnik za vodje usposabljanja. Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije.

NOVLJAN, S. 2002: Informacijska pismenost. *Knjižnica* 46(4). 15–16.

Podoba žlahtne tradicije: slovenske splošnoizobraževalne knjižnice. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, Državna matična služba za knjižničarstvo. 1999.

Zakon o knjižničarstvu. *Uradni list RS*, 87.

ŽNIDERŠIČ, M., D. PODMENIK, G. KOCIJAN 1999: *Knjiga in bralci IV.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo.

GOSTILNA GERER
12

France Pibernik, prof.
Kidričeva cesta 47 a, Kranj

Štefan Kališnik

(15. 12. 1929–3. 3. 2004)

Pokrajina, iz katere je izšel pisatelj, publicist in urednik Štefan Kališnik, je položena pod Kamniško-Savinjske Alpe, pod Veliko planino, na ravnino nizko pod Sv. Primožem. V ozadju se dvigajo skalne stene Brane, Planjave in Ojstrice, na zahodnem robu masiv Krvavca, proti vzhodu bližnji hrib Vovar.

Kališnikova rojstna vas Godič je potisnjena pod nizek greben, ki ločuje Tuhinjsko dolino na južni strani in dolino Črne na severni strani. Godič leži na nadmorski višini 430 metrov, nad njim pa se razprostirata še sončna zaselka Vodice in Brezje. Pod vasjo je odprto polje, ki proti jugu sega do Mekinj, sicer pa so ti kraji vsi navezani na bližnje mesto Kamnik.

Pisateljeva rojstna hiša se v svoji skromnosti stiska med krajevno cesto, ki pelje iz Godiča proti Stranjam, in bližnjim bregom, tako da ob hiši skoraj ni metra ravnega sveta. Priimek Kališnik je morda povezan s krajem Kališe, ki leži malo nad prelazom Črnivec. Družinski priimek je k hiši prinesel Kališnikov stari oče Franc iz Črne, ko jo je podedoval po svoji teti. Po domače se pri hiši reče Pri Matiju. Njiv, travnikov in gozda je bilo le toliko, da so lahko redili po dve kravi, kakšno ovco in dva prašiča, sicer pa so bile majhne njive in travniki daleč vsaksebi.

Oče Mihael Kališnik (1902–1985) se je leta 1927 poročil z Marijo Humar (1905–1980), z Debevčevo z bližnjih Vodic. Kot tovarniški delavec je bil zaposlen v tovarni smodnika v Kamniku, znani pod imenom Smodnišnica ali Barutana. Imel je nevarno delo, posebno potem, ko je vsak dan dopoldne preizkušal kvaliteto smodnika. V tovarni je pogosto prihajalo do eksplozij in do smrtnih nesreč. Mati se je ukvarjala z gospodinjstvom in s poljem, predvsem pa s svojo dvanajstčlansko družino. Ob veliki očetovi in materini prizadevnosti se je družina prebijala skozi življenje sicer skromno, toda urejeno in umirjeno.

Štefan se je rodil 15. decembra 1929 kot drugi izmed dvanajsterih otrok – dva sta umrla v ranih letih, tretji pri dvanajstih. Že od otroštva naprej je okušal skromnost domačega okolja in zaznamovanost proletarskega porekla v izrazito kmečkem okolju. Zgodaj je bil vpet v vsakdanje opravke, bil v pomoč materi na njivi, na travniku in v gozdu, tudi na pašo je moral s kravama. Zgodaj je razvil nekaj samosvojih potez, ki so staršema povzročale dodatne skrbi. Bil je namreč mojster v lučanju kamenja, hotel je biti najboljši tekač na vasi, sploh se je uveljavljal kot otrok, ki je med vrstniki hotel nekaj veljati.

Potem je bilo treba v šolo, v bližnje Mekinje. To so bila predvojna leta, 1936–1941, ko je še posebej občutil svoje družbeno poreklo, ki se je izkazovalo v skromni opravi. Ta občutek ga je spremljal še dolga leta. Seveda tudi med vojno, ko je leta 1942 v Kamniku začel obiskovati nemško Hauptschule in se znašel sredi mestnih sošolcev in sošolk. Šolo je obiskoval skupaj z bratrancem Francem Kališnikom z Zduše. Vsakdanjo pot sta prehodila peš, bilo pa je uro hoda.

Takrat sva se s Štefanom prvič srečala, vendar tisti dve leti, ko sem zahajal z njim v isti razred, nisva imela kakšnih posebnih stikov, saj sva prihajala vsak iz nasprotne strani kamniškega okolja, vsekakor pa smo bili sošolci med seboj dovolj povezani v bolj ali manj napetih vojnih letih, ko je pouk potekal sredi številnega nemškega vojaštva in vse pogostejših letalskih alarmov, ko je bilo treba velikokrat na hitro sredi učne ure izprazniti šolsko poslopje, učenci pa smo se raztepli na mestno obrobje in od tam zvedavo opazovali prelete angleških letal.

Vojni dogodki so vihrali tudi v bližini Godiča. Tako Tuhinjska dolina kot dolina Črne z Gornjim Gradom sta bili zlasti po letu 1943 neprestano v bojnih metežih, saj so se v teh predelih občasno zadrževale tudi večje partizanske enote in vpadale v dolino, recimo napad na nemški postojanki v Šmartnem in Stranjah.

Vendar Kališnikova družina ni bila neposredno prizadeta. Pomagali so partizanom, a domači terenci očeta zaradi številne družine, zlasti nedoletnih otrok, niso mobilizirali.

Po vojni je Kališnik najprej opravljal dopolnilne tečaje, ki so nam vsem pomagali, da smo premostili med vojno izgubljena leta slovenskega šolanja. Tako je dosegel nostrifikacijo za 1. in 2. gimnazijski razred, medtem ko je moral čez 3. razred opravljati razredni izpit. V jeseni 1945 se je redno vpisal v 4. razred nižje gimnazije v Kamniku in junija 1946 opravil malo maturo, potem pa je bilo treba v Ljubljano. Jeseni so vsi kamniški vozači obiskovali 5. razred višje gimnazije za Bežigradom, ostala tri leta višje gimnazije pa na realki v Vegovi.

Za Kališnika je bilo šolanje v Ljubljani naporno tudi zato, ker je bil vozač in je moral vsako jutro najprej iz Godiča peš do železniške postaje v Kamniku, če pa je zamudil vlak, se je izjemoma pripeljal v Ljubljano z očetovim kolesom. Seveda so vozači imeli svoje stalno mesto na kamniškem hlaponu in vedno je bilo živahno, kot se je za tista razborita dijaška leta spodobilo. Kališnikov zunanji videz je tudi zdaj opozarjal na njegovo socialno stanje. Bil je skromno oblečen in suh. Med profesorji ga je najbolj pritegnil France Vodnik, ki »je pretresel človeka v vseh njegovih vzgibih, upih, iskanju, sozvočju s svojo najskritejšo intimo in z vesoljem, ali v razglašenosti z njim«, ki jim je v enobarvnih in krutih časih odprto, »samoumevno govoril o vsem, samoumevno, povezano z zgodovinskim tokom slovenskega naroda in njegove kulture, o človeku, ki ni od danes in ki mora zmagati tudi sebe, če že premaga sovražne svetove«.[1]

Pozornost pa je vzbudil tudi pri drugih. Še posebej spomina vreden je dogodek ob krajšem nadomeščanju profesorja Vodnika, ko je v razred prihajala mlada profesorica Ana Koblar. Bodisi da jo je Kališnik navduševal s svojim pisanjem bodisi da je v razgibanem razredu opazila njegovo podeželsko revščino. Nekoč je stopila h Kališniku, mu ponudila roko in mu stisnila njegovo, njemu pa je v dlani ostalo 5.000 dinarjev, pravo bogastvo za tiste čase.[2]

Poletne počitnice je preživljal v domačem okolju, bodisi v družbi bratov in sester bodisi vaških sovrstnikov. Zamikale so ga gore, najpogosteje bližnja Velika planina, pa Kamniško sedlo in Grintovec. Poskušal je tudi kaj zaslužiti. Vsaj v letu 1947 se je kot delavec zaposlil v kamniški tovarni smodnika, občasno pa je pomagal pri bližnjih apnenicah v Stranjah ob Kamniški Bistrici. Po končani sedmi šoli ga je zajela vsesplošna obveznost, da je s sošolci odšel v mladinsko delovno brigado gradit avtomobilsko cesto, in sicer v kraju Županja pri Vinkovcih.

V gimnazijskem času so ga pestile prve ljubezenske tegobe, kar bi morda moglo spodbuditi njegovo pisateljsko pero, vendar o tem nimamo nobenih zaznamkov, saj v razredu ni imel kakšnega literarnega somišljenika, in če so takrat že nastajali kakšni zapisi, jih je skrbno skrival v svojih svežnjih.

V gimnazijskem obdobju je zašel v načelen spopad z novo oblastjo. Pri volitvah leta 1948 je bil član volilne komisije pri krajevnem odboru Godič. Rezultat v tej krajevni skupnosti je bil naravnost katastrofalen, saj je v prid nove oblasti glasovalo samo 19 % volilnih upravičencev, vsi ostali glasovi pa so končali v črni skrinjici. Ker je k temu izidu s svojo črno kroglico, ki jo je skrbno registrirala vestna udbovska prisluškovalka, prispeval tudi Kališnik, ni mogel nikoli dobiti prepotrebne štipendije, čeprav je izhajal iz proletarskega okolja.[3] Iz kamniškega okrajnega odbora so poslej o njem prihajale same negativne karakteristike, kajti znašel se je na črnem seznamu. To je bilo eno od njegovih razočaranj nad novo oblastjo, pod katero bi on kot proletarski otrok moral zadihati. Toda ni se vdal, ampak je sprejel spopad na najtežji črti, na ideološko-politični. Toda pri tem se ni dal speljati na nivo dnevno-političnih direktiv, ampak je svoja prizadevanja za prostor na soncu gradil na etični, humanistični ravni. Njegova načelna drža je prepričala nazorske nasprotnike, da so mu zaupali, seveda ob vsej njegovi nezadržni delovni vnemi.

Gimnazijski čas mu je potekel z opravljanjem višjega tečajnega izpita, kot so takrat uradno imenovali maturo, in sicer med 12. in 18. junijem 1950. V izpitnem odboru so sedeli vsaj trije imenitni profesorji: France Vodnik (slovenski jezik), dr. Anton Grad (angleški jezik) in Miroslav Adlešič (fizika).

Za Kališnika je bila študijska odločitev v splošnem dovolj lahka, saj ga je s svojim izjemnim nastopom pritegnil pesnik in profesor France Vodnik. Zato je bil vpis na ljubljansko slavistiko dovolj samoumeven. Ker je izhajal iz zelo verne družine, dve njegovi teti sta bili nuni, se je morda ob tej odločitvi kdaj v maminem razmišljanju utrnila misel na lemenat – pa to njeno skrito željo je dobro desetletje pozneje uresničil sin Miha, Štefanov mlajši brat.

Univerzitetni študij je bil za Kališnika v prvi vrsti materialni problem. V nobenem primeru si ne bi mogel privoščiti niti najskromnejše sobe v Ljubljani, pa mu je zato ostal tudi poslej status vozača. Streho je torej imel še vedno doma, jutranjo in večerno hrano tudi v domači kuhinji, toda celodnevno bivanje v Ljubljani, spočetka močno zapolnjeno s številnimi predavanji, je bilo človeško neprijazno in težavno. Na štipendijo pa ni mogel več računati. Slušatelji slovenistike smo imeli vsaj to ugodnost, da smo se v prostem času lahko zatekali v veliko čitalnico Narodne in univerzitetne knjižnice, kar je bilo zlasti ugodno v zimskem obdobju.

V zaostrenih ideoloških razmerah, ko je komunistična oblast bedela nad slehernikom in z različnimi metodami in sredstvi zatirala zlasti kmete in katoličane, mi, ki smo bili na tako imenovanih kulaških seznamih, in tisti, ki so javno izkazovali svojo vernost, nismo mogli računati na štipendije. Danes je že splošno znano, da se nekateri nekaj let sploh niso mogli vpisati na univerzo. Sodelavci udbe, ki jih tudi med študenti slavistike ni manjkalo, so verno beležili obiskovalce rednih predavanj, ki so jih na teološki fakulteti organizirali za študente in ki se jih je udeleževal tudi Kališnik. Lahko pa so bili pristojni obveščeni o Kališnikovem aktivnem verskem življenju v domači župniji, saj sta bila s sestro Marico člana cerkvenega pevskega zbora. Še več. Kališnik je sodeloval pri večjih cerkvenih obredih: ob velikonočnih procesijah je kot prvi nosil kip vstalega Zveličarja, kdaj pa se je uvrstil tudi med nosilce velikega bandera. Kot prvi laik je v mekinjski župni cerkvi med mašo na cvetno nedeljo bral pasijon.

Ker štipendije ni bilo, si je že zgodaj skušal materialno pomagati sam. Nekaj časa je inštruiral in takrat imel pri daljni sorodnici v Šiški tudi streho. Opravljal je različna priložnostna dela, tudi težaška, denimo, razkladanje premoga na železniški postaji, nekaj pozneje pa se je pridružil skupini študentov slavistike, ki so opravljali korekture v tiskarni Ljudske pravice pri Zmajskem mostu. Delo je vodila prijazna Nena Kavec Luzar, med vojno tajnica v Zwittrovem Znanstvenem inštitutu

1 Iz Kališnikovega govora Ob odprtem grobu Franceta Vodnika.

2 Izjava dr. Marjana Kordaša, 28. 10. 2004.

3 Rozi Kališnik, Štefanov mlajši brat, Godič, 13. 7. 2005.

SNOS na Rogu. Korektorsko delo je potekalo od 16h do 21.30, za opravljeno delo pa so redno mesečno dobivali honorar. Kališnik se je že tukaj pokazal kot vesten delavec s posebnim občutkom za jezik, zato ga je šefinja oddelka imela posebno rada, medtem ko so posamezni novinarji in uredniki prihajali tudi s kakšnimi provokativnimi vprašanji. Zgodilo pa se je kdaj pa kdaj, da je Kališnik preprosto ostal v tiskarni in prespal na kavču v njihovi delovni sobi, kdaj je dobil zasilno posteljo v Oražmovem domu ali kje drugje, ker v poznem času ni imel več vlaka proti Kamniku.

Najbrž si je v tem času kupil kar značilno veliko svetlorjavo aktovko z dvema opaznima predaloma na zunanji strani, spetima z jermenoma. Kdove, kaj vse je prenašal v njej, bila pa je vedno nabito polna. Zanj je bila značilna hitra hoja, kar se je poznalo še posebej zato, ker je bil visok in suh, dolgo časa pa je nosil kratke pumparice in oguljen suknjič, v hladnejših obdobjih pa zelenkast plašč hubertus.

Spočetka smo se največ srečevali na predavanjih in v preddverju velike čitalnice v Nuku, se spuščali v različne debate o aktualnih problemih, se poskušali v duhovičenju, Kališnik pa je najraje samo poslušal in se nam čudil, da smo bili tako prostodušno glasni. Šele nekaj pozneje, morda je bilo v jeseni 1953, smo se pa že našli podobno misleči in literarno usmerjeni ter se ob sicer dovolj živahnem literarnem vrvežu v Ljubljani in tudi v slavističnem seminarju začeli pogovarjati o prvem internem nastopu na slavistiki. Najbrž nas je k temu spodbudil literarni večer v seminarju, v katerem so se vrteli zlasti številni pesniki, kot Ivan Minatti, Ivan Skušek, Mitja Mejak, Dušan Željeznov, Ada Škerl, Zora Tavčar, Ciril Zlobec, Janez Menart in Kajetan Kovič. Ti so že vsi objavljali v Mladinski reviji ali celo v Novem svetu.

V naši skupini smo bili tako rekoč sami anonimci: Janez Kolenc, Janko Čar, Štefan Kališnik, Darka Hočevar, Olga Kožar, Peter Ivanuša, Jože Snoj in jaz. Po prvem nastopu smo se kmalu razšli, ostala pa je četverica Kolenc, Kališnik, Čar, Pibernik. To je bilo za Kališnika pomembno druženje, ker smo v tistem času veliko debatirali o vseh mogočih problemih, zlasti literarnih, predvsem pa smo se sčasoma osebnostno profilirali. Vsekakor smo v dvorani na realki, kjer je slavistika gostovala vsaj v eni predavalnici, pripravili najbrž tri literarne večere in imeli kar številno publiko, med katero je redno sodil tudi naš znameniti profesor dr. Anton Slodnjak, kar nam je bilo v posebno veselje in čast.

Kališnik nas je vse najprej presenetil kot nadarjen jezikoslovec. V seminarju prof. Antona Bajca, ki nam je predaval glasoslovje, oblikoslovje in besedotvorje, je vzel za raziskovalno nalogo popis govora v domačem okolju. Delo je opravil tako temeljito, da je zanj leta 1953 dobil študentsko Prešernovo nagrado.

V svojem letniku si je kmalu našel druščino kolegic in kolegov, s katerimi je našel veliko neposrednih stikov. Bil je dovolj družaben, zato ni čudno, da jih je kdaj povabil v rojstni Godič in jih popeljal na Veliko planino. Izjemoma je s kom napravil tudi zimsko turo, pritegnila ga je smučarija, ki je bila tudi pozneje ena rednih oblik sproščanja v zimskem času, bodisi doma bodisi na smučiščih v Avstriji, Italiji in Franciji. Udeleževal se je občasnih slavističnih študijskih ekskurzij, denimo: na odkritje spominske plošče literarnemu zgodovinarju dr. Ivanu Prijatelju na Vinicah pri Sodražici (1952), na večdnevni izlet po Beli krajini (1953), v Tomaj h Kosovelu (1954), na zagrebško slavistiko (1954).

Zaradi svoje družabnosti je bil dobrodošel sogovornik, še mnogo več, dekleta, ki so prihajala z njim v stik, tudi zunaj študijskega okvira, so bila nanj pozorna, predvsem pa je bilo tudi obratno: Štefan je v svojem mladostnem iskanju našel marsikatero simpatijo, ob kateri se je razboleval in hkrati preizkušal svoj značaj, iskal samega sebe in si razbijal glavo ob problemih, ki so zahtevali od njega jasne odgovore. Teh pa ni bilo. Preprosto je bilo postaviti načelno stališče glede odnosov do prijaznega dekleta, za praktično uresničitev pa ni našel načina in se zato prepogosto umikal. Preveč resnosti je bilo v njem, preveč tradicionalnega mišljenja, da bi stvari jemal na lahek način, pa je zato ostajal sam s svojimi nerešenimi vprašanji.

Svojo tesnobo je najraje zavijal v rahlo pikrost, v nekoliko grenko zajedljivost ali v značilno gorenjsko posmehljivost. Mimogrede je sogovornika presenetil s kakšnim ironičnim stavkom, da si moral kar malo pomisliti, kam v resnici meri. Imeli smo vtis, da je notranje precej zapletena osebnost, ki je nismo mogli prebrati ob prvem stiku. Predvsem se je gibal v širokem razponu med idealiziranimi predstavami in neizprosno stvarnostjo. Prve so ga dvigale v svetle višave vsega lepega, vsakdanja trdota pa ga je držala z vso neizprosnostjo na trdih tleh.

Jeseni 1954 je bil že absolvent slavistike. Do tega časa je opravil večino zahtevanih izpitov, večino s prav dobrim uspehom (8, 9), tako da so mu ostali samo še trije izpiti: slovenska historična gramatika in dialektologija pri dr. Rudolfu Kolariču, kar je uspel opraviti v poletnem semestru 1955, kmalu zatem pa še izpit iz literarne teorije pri dr. Antonu Ocvirku, pri katerem mu je ostal še izpit iz svetovne književnosti, kar se mu je zavleklo do februarja 1956. Potem ga je čakala še diploma. Razlog za njegovo sorazmerno dolgo odlašanje smemo morda iskati v njegovem izjemno intenzivnem ukvarjanju z literarnim ustvarjanjem.

Kot je sam zapisal, je bil prvi njegov literarni uspeh natečaj za radijsko igro leta 1952, ko je bil za predloženo besedilo celo nagrajen – takrat si je kupil hlače in lep, močno prepoznaven žametast suknjič – vendar, ko je žirija ugotovila, da je igro napisal neki neznani Kališnik, je ni nikoli dala na program.

Radijska nagrada je bila zanj vsekakor velika spodbuda. Pravi mejnik v njegovem pisateljevanju pomeni leto 1954. Takrat se je pri sebi bržkone odločil, da bo pisal. Tisto leto je imela naša skupina Čar, Kališnik, Kolenc, Pibernik vsaj dva literarna večera na realki na Vegovi, enega pa spomladi 1955. Zanj je bilo ugodno to, da je spomladi 1955 podedoval mojo študentovsko sobo v Študentovski ulici 13, v dvonadstropni stari hiši, zadnji ob poti na Grad. Iz obdobja 1954–1955 nedvomno izvirajo njegovi pomembnejši ohranjeni rokopisi. Prvi z naslovom Tista nedelja, ko na Temnivcu ni dolgčas (35 strani rokopisa), sicer ni datiran, a izkazuje značilno tematiko, povezano z domačim okoljem, z dolino Črne in prelazom Črnivec, ki ga je v svojem pisanju dosledno imenoval Temnivec. Datiran je njegov drugi daljši zapis Izlet (37 strani rokopisa) z letnico 1954. Medtem ko je prva pripoved predvsem popis značilnega popoldneva na prelazu, ki iz kamniškega

predela vodi proti božjepotni Novi Štifti in Gornjemu Gradu, in vključuje posamezne ljudske starožitnosti, je drugo besedilo precej zahtevnejše. V njem je odprl svojo pogosto problematiko, ki ga je dobesedno obsedala ves čas, namreč temeljno socialno nasprotje med njegovo proletarsko revščino in mestno vzvišenostjo. V tej fazi razmišljanja je bil nepopustljiv, ker je na sebi fizično in psihično prenašal breme splošne podrejenosti, in kar je pomembno, zanj izjemno značilno, namreč, da je problem obravnaval tudi z etičnega stališča. Pomembno je tudi njegovo spoznanje iz poznejšega časa, ko se je prebil iz aprioristističnega stališča in uvidel, da pri meščanih ne gre za negativne razredne poteze, ampak le »za vrsto interesov, usmerjanja, navad in gledanja«.[4]

Kališnikovo pisateljevanje je v letu 1954 moralo biti res v zagonu, saj je nastalo še nekaj drugih zgodb, vsekakor vsaj še dve: Planina je na oni strani in Na oni strani Temnivca bo bolje, ki sta bili med prvimi objavljenimi v koprski reviji Bori.[5] Pripoved Na oni strani Temnivca bo bolje je prebral na našem zadnjem skupnem literarnem večeru na realki na Vegovi spomladi 1955. Njegove ambicije pa so segale mnogo više. Ob srečanju me je presenetil z novico, da je Državni založbi Slovenije, ki je bila takrat osrednja slovenska založba, predložil v natis zbirko črtic in kratkih zgodb. Notica v dnevniškem zapisu se bržkone nanaša na DZS:

»Zadnje dneve nisem imel pisateljskih muk, če ne bi bilo drugih skrbi, bi bilo kar prijetno. Večji del živim v vlogi študenta; pozabljam docela, da leži moja zbirka pri žiriji.«[6]

Kališnik je po pripovedovanju domačih cele mesece doma samo pisal, kar bi moglo pomeniti, da je zbirko črtic in novel pripravljal v izjemnem pisateljskem zagonu, s katerim se je želel prebiti iz anonimnosti, še več, pred seboj je videl pisateljevanje kot možno pot. Toda s svojim rokopisom pri urednikih DZS ni uspel. Vsekakor me je obvestil tudi o negativnem izidu, da namreč njegovega rokopisa niso sprejeli. Izid ga je najbrž prizadel, ni pa ga zaustavil na njegovi pisateljski poti.

V Kališnikovi literarni zapuščini žal ni ohranjen rokopis omenjene zbirke, pač pa je na hrbtni strani naslova Tista nedelja, ko na Temnivcu ni dolgčas pripisal seznam neke zbirke, ki bi bila lahko tista odklonjena. V celoti se glasi.

Zbirka TIČMIŠ IN DRUGE ZGODBE

I. Druge zgodbe
1. Čez Temnivec
2. Kos v Peklu in možje na Javorovici
   Vstavek Dialogi
3. Folklora kot taka
4. V Dolini šumijo smreke
5. Tista nedelja, ko na Temnivcu ni dolgčas
   Vstavek Kukavica

II. Tičmiši
1. Izlet
2. Poznam jo le po srečanjih
3. Tičmiš

Ker rokopis zbirke ni ohranjen, izmed besedil poznamo samo dve že zgoraj omenjeni besedili Tista nedelja, ko na Temnivcu ni dolgčas in Izlet. Kar neverjetno je, da se je Kališnik, ki imel za seboj morda dve skromni objavi, odločil za samostojno knjigo. Morda je v njem prevladovala zavest, da se je sposoben spustiti v boj za svoje ime med precej številnimi pisci partizanskih in socialnih zgodb. Zrasti je morala njegova samozavest, da je na tako radikalen način preizkušal svoje pisateljske ambicije. In kar značilno je, da kljub odklonilnemu odgovoru ni odnehal. Spopad je bil globoko utemeljen v njegovem proletarskem statusu, ki ga je gnal v nadaljnje spopade.

V Mladih potih je izšla njegova črtica Stara teta in kukavica,[7] v študenstski Tribuni pa kratka zgodba Tovariš Tone je najbrž odpovedal,[8] s črticami Tek, Temnivec, Tinka in drugi in devetindevetdeset žab pa v Pionirskem listu.[9] Zgodnje Kališnikove črtice se naslanjajo na njegova osebna doživetja iz otroštva in nekoliko spominjajo na Cankarja in Prežiha (Sonček čez hribček gre), toda v njih je pokazal izjemen občutek za otroško psiho (Pot za krajem), za tisto prvinsko občutljivost, ki jo pozna samo preprost otrok. Hkrati z izborom snovi in problematike predvsem etične narave je kot pomemben, če ne že kar označujoč element drobnih pripovedi njegov izjemen jezik, jedrnat, skopo odmerjen, a natančen v označevanju okolja, dogajanja in oseb.

Pri pisanju se je lahko v veliki meri naslanjal na svoje dnevniške zapise, v katerih je natanko zapisoval svoja doživetja, srečevanja z ljudmi, popisoval dogodke, bodisi v rojstnem Godiču in v domači okolici bodisi v Ljubljani. Ob tem ali onem popisu je zraven kar pripisal: črtica, novela.

Na primer:

Fabulativna plat tega: vezava z romanom o Olgi; event. s slučajnostjo. Črtica ali novela ok. dogodkov s predpražniki. Novela (ali črtica), (kar pa je ne-fair in ekstravagantno): »zasliševanje« na hodniku v umobolnici; doktorica (dežurna) izprašuje in ona (gospa, bolnica) »mirno« odgovarja, in iz vsega se izve zgodba.[10]

Zadnjič, na praznik sv. Jožefa, sem šel s sestro Marico na Kalvarijo, to je bilo pred dobrim tednom in takrat je še ležal sneg; hribi proti Tuhinju in nad Tuhinjem so bili črnikasti in modrikasti (gozdovi), in posamezni vrhovi, nad vsemi koničasti Črnivec, so segali v modro nebo; nekako čudno sem doživel to daljavo in mesto pod seboj, pa Mekinje in Nevlje iz višje perspektive, v nekaki brezčasnosti oz. v »usodnosti«, in nič ni bilo »želje« po kaki M. ipd.; zamislil sem si novelo (zelo neroden izraz tale »zamislil sem si«, ker take stvari si ne zamisliš, kar pade vate).[11]

Črtica Pogreb: govorili so, da je imel ženo rad, toda ko so kropili, ni nikdar zajokal, tudi takrat ne, ko so peli

4 Kališnikov zapis v njegovi zapuščini.

5 *Bori,* 1955, I, 188–195, 264–282.

6 Kališnikov zapis z dne 14. 2. 1955 v njegovi zapuščini.

7 *Mlada pota*, 1955, 3, 106–107.

8 *Tribuna,* 1955, št. 17 (22. 11.).

9 *Pionirski list,* 1955, št. 35 (29. 10.).

10 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 230, marec 1955.

11 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 233, marec 1955.

»Smrt mahnila je s koso, šla je njena dušica z njo« in »Njen mož je hudo zavpil, ker je ženo zelo ljubil«; takrat, ko to pojejo, ponavadi zajokajo tudi najbolj trdi ljudje, le gledal je ženo, ki je ležala med cvetjem in rdečim sojem sveč.[12]

Nič presenetljivega ni bilo v njegovih pisateljskih načrtih, da se je na pomlad 1955 loteval zamisli o romanu. Za osnovo naj bi mu rabili dogodki iz neposredne osebne okolice in ena izmed oseb bi bil tudi sam. Zasnovo je skiciral takole:

K romanu: filozofija (zakaj so se ljudje zgod. in sedaj borili ipd.), O – B: ljubezen; nekdo zame: pritajena ljubezen; nagnjenje; uradni odnosi; duhovna vez; zak. konflikti z idejne plati; ali imaš pravico gnjaviti ljudi; bonitete, ki se jih odreče O.[13]

Zamisel »romana o O.« ga je okupirala več let, ker so ga z osrednjo osebo, medicinsko sestro, vezale čustvene vezi, doživljal pa je njeno tragiko ob neizpolnjeni ljubezni, njeno odvisnost od morfija in poskus samomora.

V letih 1954–1955 se je poglabljal v teoretična vprašanja umetniškega ustvarjanja in v načelna vprašanja pisateljskega statusa. Kakor si je želel kot pisatelj nekaj doseči, tako je bil do tega poklica zadržan, ker ga je jemal skrajno odgovorno:

Ker gledam (pri svojem pisanju) na dogodke (tudi v bližini) kot na pojave, mi sestra upravičeno reče. Študirala sem to in dognala sem: Podcenjuješ prizadevanja drugih ljudi. – Imam črno na belem (novelo), da ne podcenjujem – sem rekel. Pišeš eno, delaš drugo – pravi. – Res je to – moram priznati: v prizadevanju do drugih nisem vselej aktiven in zato dobiš vtis omalovaževanja.

Pri tem sem res neetičen (načelno ne, ampak praktično) do tistih, ki me obdajajo; in spomnim se besed »dohtarja« Pintarja (Frana): »Ne bodi nikomur tiran!« In ko (kot se mi zdi) med prvimi recimo »literati« spoznavam, da moram socialna prizadevanja zamenjati za etično prizadevanje, in si mislim, da bo to moja »bojna parola«, sem sam neetičen. To je tragika.[14]

Na Dunaju menda še zavračajo antično umetnost. Recimo, da Dunaj pretirava. Toda tisto pretiravanje ni bolj pogubno kot naš, slovenski oz. jugoslovanski uradni odnos do umetnosti. Uradni kriterij pri nas upošteva politični in svetovnonazorski moment, prav nič pa moralnega. Taka slikarska razstava, n. pr., kot je Kobetova (razstava v Jakopičevem paviljonu, Boris Kobe, slike in grafika, in Stojan Batič, plastika, marec 1955) bi bila na Dunaju izžvižgana, pri nas pa govorijo o »iskanju novih poti« in o »svojskih poteh jasnovidcev«; toda nekaj Batičeve plastike in pa Kobetova grafika (ciklus kentavri) je perverzen seksus ...

Torej, recimo, katoličan-umetnik bi moral paziti na vrsto momentov, vidikov: (nametano) estetski, napetostni, zgoščenski, relativistični, idejni, dostojnostni, moralni, politično, nacionalni itd. In pa človečnost, humanizem v širini in globini; ter absolutna pravičnost, brez katere, vsaj v subjektivnem gledanju, pravi umetnik ne more biti.

Našteto je le drobec; toda to bi bili bolj vidiki za kritiziranje oz. vrednotenje umetniškega dela kot pa napotki ali omejitve avtorju, ker če se avtor drži omejitev (zunanjih, prisilnih), ni več umetnik. Zato mora biti umetnik najprej sam izgrajen, da res sebe razdaja; mora biti »čim boljši človek«, biti mora veličina ...

Recimo, bereš razpravo o usodi književne forme romana, in tisto mnenje pravi, da se je ta oblika najbrž preživela, da pa si bo človeštvo gotovo pridobilo spet nov izraz itd., asociacije ti odpro pri tem svetovno širino in te postavijo v višjo perspektivo, in kot bi te nekdo s kolom po glavi, se pričneš ponovno spraševati ne le o končnem smislu vsega, ampak tudi o smiselnosti početja.

Na tole stvar, zapisano v teh vrsticah, ne gledam z jokavostjo, toda spomnim se, kako betežno sem se imel že v življenju (mnogi so se imeli veliko slabše), n. pr. ko smo se vozili v gimnazijo, sem bil zmeraj lačen in strgan, da sem imel komplekse ...[15]

Moja pisarija. Rečem si včasih: Ne bi si rad pokvaril ljudskega zaupanja. – Drugič pa: Za sodbo bedakov ti ne gre, pametni pa sodijo pametno.

Pri tem glede psevdonima (ps. Matija Kališnik): Ali imam pravico izpostavljati ime našega očeta, ko se najbrž ne borim za isto, kot bi se moj oče? Ker ne govorim v očetovem imenu? – Toda oče je govoril po svoje, jaz govorim po svoje; seveda ne govoriva isto.

Če sem bil zadnji čas v pisariji naturalist (po metodi, ne po motivih), je to spoznanje sveta; pred tem sem bil zgolj tendenčen (Banalna zgodba, Doktor Kumer).[16]

Kališnikovo pisateljevanje je torej teklo v resnem problemskem poglabljanju pa tudi število zapisov se je vztrajno dvigalo. Ob sicer redkih objavah pa je doživel kakšen nepričakovan uspeh, kot je bila, denimo, nagrada pri natečaju za radijsko igro, saj je njegovo delo dobilo drugo nagrado, toda vse bolj se je v ozadju kazala režimska strategija, ki je slehernega samovoljneža postavila pod kontrolo in ga po potrebi blokirala. Kališnik je v slavističnem seminarju, od koder so zagnani udbovski sodelavci pošiljali poročila na pristojna mesta, veljal za dejavnega katoličana, uradna socialistična oblast pa je prav katoliško cerkev imela za svojega največjega nazorskega nasprotnika. Ta opredelitev je takrat bila umetniški kriterij.

Kališniku se je študij nekam zavlekel. Junija 1955 je bil že eno leto absolvent, pa še vedno ni imel za seboj vseh izpitov, čakala pa ga je še diploma. Njegova eksistenca je bila precej na tleh, kajti ta čas se je še vedno preživljal čisto sam s korektorskim delom v tiskarni Ljudske pravice. V hudi materialni stiski je Svet za kulturo in prosveto pri Okrajnem ljudskem odboru Ljubljana zaprosil za štipendijo. V vlogi je navedel svoje dovolj uspešno opravljene izpite, med razlogi za prošnjo pa je navedel, da je glede vzdrževanja navezan izključno sam nase, na službo, ki mu jemlje čas, da študija ne more končati, in še posebej: »vzrok temu pa je kulturno delo, za katerega sem precej žrtvoval, a se mi do zdaj še ni obrestovalo (v materialnem pogledu)«.[17]

12 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 235, 1955.

13 Štefan Kališniki, Zapiski VII, 241, 1955.

14 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 115, 11. 8. 1954.

15 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 230, 1955.

16 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 275, 1955.

17 Koncept Kališnikove vloge v njegovi zapuščini, 20. 8. 1955.

S štipendijo seveda ni bilo nič, zato je moral v težavnih razmerah preživljati še nadaljnje leto. Ko je Kališnik v spomladanskem roku 1956 opravil še zadnji izpit iz svetovne književnosti pri dr. Antonu Ocvirku, je bila pred njim še diploma. Preživljal se je še vedno čisto sam s korektorskim delom v Ljudski tiskarni in kakšnim priložnostnim delom, mučnega položaja pa ga je rešil vpoklic k vojakom. Obvezno vojaško službo je opravil v šoli za rezervne oficirje (artilerija) v Zadru in v vojaški enoti v Banja Luki od jeseni 1956 do jeseni 1957.

Vojaško obveznost je prestal dovolj stoično, brez kakšnih hujših pretresov, saj je bil navajen vsakdanjih težav, telesno si je celo precej opomogel. Leto odsotnosti iz domačega okolja je psihično sicer vplivalo v negativnem smislu, ker se je ob vrnitvi počutil nekam izpraznjenega, toda marsikateri problem je zdaj šel mimo njega brez hudih krčev. Imel je tudi srečo pri iskanju službe, saj si brez nje ni mogel zamišljati svoje prihodnosti.

Še med služenjem vojaškega roka je poslal na sedem naslovov prošnje za prehodno delo. Odgovorili so mu samo iz uredništva Slovenskega poročevalca, pri katerem je prosil za mesto lektorja. Takratni urednik Sergej Vošnjak ga je sprejel, toda ko so na filozofski fakulteti zvedeli, da so za lektorja sprejeli Kališnika, so na uredništvo nemudoma poslali zgroženo pismo, češ kako so mogli sprejeti »takšnega tipa, ki je pri njih veljal za zagrizenega krščanskega socialista«.[18]

Lektorskega dela se je lotil z vso vestnostjo in tako v kratkem času upravičil zaupanje nadrejenih. Delo je bilo težavno, ker je bilo treba pregledati stanje jezikovne kulture po vseh resornih uredništvih, vendar njegova naprezanja niso rodila kakšnih izjemnih sadov, je pa natanko lektoriral zlasti glavne članke in kulturno rubriko. Pomembno je bilo tudi to, da ga je kolektiv sprejel in ga hitro vključil v svojo družabnost. Še posebej spodbudno je bilo, da je Kališnik na straneh Slovenskega poročevalca našel možnosti za objavo svojih literarnih del, predvsem črtic, ki niso zahtevale veliko prostora. Še pred odhodom k vojakom je v njem objavil črtico Rojena si za srečo, sestrica, v letu 1958 pa je bilo v Poročevalcu objavljenih kar enajst črtic oziroma kratkih zgodb: Bila sva iz ozke ulice, Borovnice za Rotijo, Čudovite buške, Dve jeseni Kolenčevega Jurija, Mrtvi mačji mladič, Pepi pod macesnom, Pojoči telegrafski drog, Slikar na ploščice, Srečanje na Marsu, Vsak po svoje, Vzemi, Matej. Natisi so se nadaljevali še v naslednje leto in tudi pozneje na straneh novega Dela, hkrati pa je Kališnik sodeloval še v obeh vzporednih publikacijah, v TT (Tedenski tribuni), tu predvsem s humoreskami, satirami in kozerijami, in v Naših razgledih.

Številne objave so dokazovale, kako intenzivno se je ukvarjal s pisateljevanjem, da so bili pred njim veliki načrti, toda zaposlitev pri časopisu in misel na nedokončani študij sta mu vsaka po svoje jemali polet:

Sicer pa sem uslužbenec, ki se je že večidel sprijaznil s tem, da se tudi v službi ne da nič narediti; tu pa tam kaj napišem, prijazno mislim na diplomo in se včasih spomnim na stvari, ki leže še neizdelane v predalu in ki bi morebiti morale kdaj na dan. Žal se pa zgodi, da zaradi afer »interne« narave včasih poženem kak teden v nepovrat, ne da bi tistih sedem dni koristilo čemu drugemu razen moji plači.[19]

Ko sta se časopisa Slovenski poročevalec in Ljudska pravica s 1. majem 1959 združila v Delo, je prišlo do nekaterih kadrovskih sprememb, prav tako so se zaostrili pogoji za posamezna delovna mesta. Ker Kališnik še ni imel diplome, ga je zaskrbelo, ali bo ostal:

V službi bodo kmalu nastale spremembe, ki moji diplomi ne bodo naklonjene. Brez stanovanja, ki ga tudi ne bom dobil pri podjetju, pa tudi ne bo šlo. Brez službe (t. j. brez denarja) pa do diplome tudi ne bom mogel živeti. Torej imam kar nekaj snovi za razmišljanje.[20]

Ob tej zadregi pa ga je še vedno mikalo svobodnjaško pisateljsko življenje:

Toda ob vsem tem sem kar dobre volje. Spet me je namreč zamikala misel, da bi se osvobodil. To je morda čudna oznaka, vendar pa ustrezna. Da bi se osvobodil vseh traparij, ki se jim vdajam zdaj, da bi nekam šel in počel kaj bolj pametnega in poštenega in tudi bolj razveseljivega, kot pa počnem zdaj, pa čeprav bi bilo veliko slabše plačano.[21]

Na srečo so se stvari zasukale drugače. Ob prehodu na Delo Kališnik ni izgubil službe, ampak je napredoval v novinarja, delal največ v kulturnem uredništvu in zaživel v povsem novem življenjskem ritmu. Poslej se je posvečal v prvi vrsti dnevnemu poročevalskemu pisanju kratkih notic z različnih sej, zasedanj in kongresov, posebej je pokrival šolstvo, prosveto, kulturo, jezikoslovno problematiko. Preselil se je iz temačne Študentovske ulice na Cankarjevo nabrežje, še več, uredil si je družinsko življenje, se poročil z Jelko Kušar, absolventko slavistike, in se preselil na njen dom za Bežigradom. V jeseni 1960 je opravil diplomo in se otresel še enega bremena. Nekaj kasneje mu je Delo priskrbelo novo stanovanje na Glavarjevi 17, ki je postalo njegov dom.

Tudi v novih okoliščinah ni opustil pisateljskih ambicij:

Če zdaj na kaj mislim, je pri tem precej na prvem mestu pisarija; v nečem to niti ni najbolj pozitivno. Predvsem me gifta moralna plat raznih zadevščin. To je ob moji nemorali kar čudno. Ob »pisariji« sem mnenja, da nisem napisal še niti ene stvari. Ne vem pa, če jo bom kdaj napisal.[22]

Pravzaprav je javnost močno presenetil z dramskim prvencem *Ozka špranja za sonce*. Napisal ga je maja 1960 na pobudo natečaja Slovenskega ljudskega gledališča v Celju in dobil celo nagrado. Drama je bila uvrščena v sezono 1960–1961, v režiji Jožeta Tirana pa je bila krstna uprizoritev 10. februarja 1961.

Za Kališnika je bil to izjemen uspeh, ker se je končno vendarle pojavil v literarni publicistiki in bil deležen splošnega priznanja. Za svojo dramo je dejal, da je

18 Jože Biščak, Portreti naših Tomšičevih nagrajencev. *Naše delo*, 12. 8. 1992.

19 Kališnikovo pismo Francetu Piberniku, 12. 6. 1958.

20 Kališnikovo pismo Jelki Kušar, 12. 3. 1959.

21 Kališnikovo pismo Jelki Kušar, 12. 3. 1959.

22 Kališnikovo pismo Francetu Piberniku, 22. 1. 1960.

drama iz naših dni. Obravnavala je krčevitost naše povojne družbe, ko se je iz partizanskih privilegijev prebijala v nove razmere, pri čemer pa so mnogi bojevniki prezrti ostajali ob strani, drugi pa se »družbi obesili za vime«. Pri pisanju se je oprl na osebe iz svoje okolice, problem pa je pred tem že skiciral v kratki, tudi objavljeni zgodbi Oktobrske zvezde.[23]

Kljub uspehu in ugodnim kritikam z dramatiko ni nadaljeval, ampak se je v večji meri vrgel v novinarsko delo, in ker so ga v uredništvu poslej tudi bolj upoštevali, je več potoval in se posvečal posameznim reportažnim zapisom, v katerih se je pokazala njegova pronicljivost pri obravnavanju problematike. Kdaj pa kdaj je bil v svojih prikazih življenja v socialističnih državah kar preveč kritičen in je pri predpostavljenih prišel v spor:

Dvakrat so celo ustavili rotacijo in zamenjali moj tekst z nečim drugim.[24]

Problemi, do katerih se je moral nepreklicno opredeljevati, niso zadevali samo njegovega položaja v izpostavljeni uradni inštituciji, ampak in še v večji meri njega samega, njegov miselni svet, njegov svetovni nazor. Iz njegovih dnevniških zapiskov je mogoče razbirati, s kakšno muko se je prebijal čez številne zapreke in skozi mnoge zavozlanosti, ki so izhajale iz dveh temeljnih postavk. Izhajal je iz podeželske tradicionalnosti, podprte z močno družinsko versko osnovo, potem pa se je znašel sredi novih idej, do katerih je sicer imel skrajno kritičen odnos, toda nedvomno je sprejemal vsesplošen premik, ki se je dogajal v slovenski, sicer močno socializirani družbi. Po eni strani je zavračal ideološka stremljenja komunistične stranke z njenim totalitarizmom, po drugi pa je spoznaval, da je treba v korak s časom in v njem dejavno sodelovati. Iz vsega njegovega celotnega dela je mogoče razbrati, kaj vse se mu je posrečilo napraviti v danih okvirih, čeprav mu marsikdaj ni bilo lahko, prej zelo težko vsaj do trenutka, ko si je pridobil zaupanje neposredno predpostavljenih spričo izjemno uspešnega in perspektivnega delovanja v časopisni hiši. Prav zaradi tega se je znašel v čudnem medprostorju, ki ga je sam označil z naslednjim:

S političnimi oznakami sem imel izkušnje: na fakulteti krščanski socialist – razumljivo: dvanajst otrok in nisem razčistil z Bogom – tudi zato ne, ker so zahtevali. Deputacija pri Vošnjaku. Doma na fari: komunist, v Ljubljani klerikalec. Prepoved prijatelju, da se druži z menoj.[25]

Razmere v uredništvu na Delu so zanj postajale tudi iz drugih razlogov zagatne, če ne že kar pogubne. Zato je bila prava rešitev, ko je leta 1965 odšel v uredništvo Naših razgledov in tam prevzel redakcijo prvega dela štirinajstdnevnika, v katerem so bili zajeti problemi iz politike, gospodarstva, družbenega življenja in šolstva. Dela je bilo več in imel je večjo odgovornost, toda delovni ritem je bil urejen, predvsem pa je delal v zavesti, da Naši razgledi spodbujajo in prispevajo k pokončnemu človeškemu, državljanskemu, intelektualnemu obnašanju.[26]

Preden ga je povsem zaposlilo delo pri Naših razgledih, je napisal še nekaj zanimivih novih literarnih besedil. Najprej je uspel z radijsko igro *(Ne)ukradeni avto* (predvajana 1964–1965), na radiu pa niso sprejeli radijske igre *Rdeči sneg na marčnem snegu,* kar je bila sicer samo predelava kratke zgodbe z istim naslovom iz leta 1959. Lotil se je TV drame z naslovom *Sitnosti v lokalu* (1961), a je ostala nerealizirana, kar velja tudi za scenarij za kratek film *Vsak po svoje,* ki pa ga je povzel po istoimenski noveli.[27]

Največjega priznanja je bil deležen za črtico Sonček čez hribček gre, ki jo je poslal na razpis Mladinske knjige ob stoti številki zbirke Čebelica. Kališnikova črtica je bila v anonimnosti celo nagrajena in bila deležna posebne pozornosti:

Žirija nadalje predlaga, da bi izšlo besedilo zgodbe Sonček čez hribček gre v posebni izdaji. Zgodba je čustvena in lirična, vendar primernejša za starejše bralce.[28]

Pa iz te spodbudne napovedi ni bilo nič. Odgovorni pri Mladinski knjigi so črtico ocenjevali za tako izjemno, ker so bili prepričani, da je avtor pisatelj Ciril Kosmač. Ko je Kališnik 25. maja 1965 na uredništvo poslal sporočilo, da je on avtor nagrajene črtice, je zaman čakal na odgovor, na koncept sporočila pa si je pozneje pripisal:

Ni bilo odziva. Brenkova je »uvrstila« svojo prijateljico Branko Jurca.

Izjava Kristine Brenkove Kališniku osebno (približno): »Čestitali smo Cirilu Kosmaču … mislili smo, da je on avtor … (anonimni natečaj). Povedal, da nima nič s tem …«

To sem povedal Titu Vidmarju, uredniku Dela. Dejal je, da nakladam. Iz Naših razgledov sem prinesel tekst, on ga je objavil v Delu brez moje vednosti oz. privolitve.[29]

Seveda je kdaj pomislil na izbor svojih črtic. Na vztrajno spodbujanje sodelavcev je pripravil izbor dvanajstih črtic – naslov se nam žal ni ohranil – in ga poslal uredništvu Mladinske knjige, vendar zbirke niso sprejeli, kot da je nerodnost ob črtici Sonček čez hribček gre pustila globlje posledice. Kališnik je poslej resigniral nad samostojno knjigo. Ko sta leta 1966 izšli črtici Sonček čez hribček gre (Delo, 13. 8. 1966) in Kako je atiju (Naši razgledi, 8. 9. 1966), se je v bistvu končala Kališnikova leposlovna ustvarjalnost, ne da bi uresničil katerega izmed večjih načrtov.

Nikakor pa ni prenehal z objavami kozerij, satir in duhovitih glos v TT (Tedenski tribuni), vedno pod pseudonimi, navadno pod izmišljenim imenom Miklavž Gorbič. Na natečaju za najboljšo humoresko pri Pavlihi je bilo nagrajeno njegovo besedilo Svinjskega področja uspeh v Nizkem dolu (1967). Ante Mahkota, urednik revije Avto, ga je nagovoril za vrsto kratkih prigod, po-

23 *Slovenski poročevalec,* 1959 (18. 1.), št. 13.

24 Niko Lapajne, Pogovor s Štefanom Kališnikom, *Naše delo,* april 1992, 4, 1–3.

25 Kališnikov koncept Zapisa za Naše razglede (1992) v njegovi zapuščini.

26 Niko Lapajne, Pogovor s Štefanom Kališnikom, *Naše delo,* april 1992, 4, 1–3.

27 Tipkopisni izvodi del (Ne)ukradeni avto, Rdeči sneg na marčnem snegu, Sitnost v lokalu in Vsak po svoje v Kališnikovi literarni zapuščini.

28 Iz obrazložitve založbe Mladinska knjiga.

29 Rokopisni zapis v Kališnikovi literarni zapuščini.

vezanih s šoferskimi dogodivščinami (1967). V časopis Delo je prispeval nekaj zanimivih besedil za mladinske slikanice: Vedri sulci, Zmaj iz doline in Kaj je rekel brat. Besedila je podpisal z Jože Gradišek, ilustriral pa Drago Strmec. V Pionirju je izhajala slikanica K Velikim modrim.

Odkar je Kališnik delal v uredništvu Naših razgledov, so se mu ob dolgoletnih novinarskih izkušnjah ponujale večje, tehtnejše teme. Izjemno pozornost je pritegnila obsežna in poglobljena reportaža ob bučnem hajmatdinstovskem praznovanju petdesetletnice koroškega plebiscita 10. oktobra 1970 v Celovcu. Kališnik je več dni potoval po slovenski Koroški in si zapisoval vtise in opažanja, neposredno pa tudi spremljal paradno slovesnost na celovških ulicah. Po vrnitvi se je lotil temeljite analize dogodkov iz leta 1920 in jih soočal s stanjem v letu 1970, pri čemer je kritično ocenjeval tako raznarodovalni odnos avstrijske oblasti do slovenske narodne manjšine kot medlo obnašanje jugoslovanske politike do koroških Slovencev. Zapis je izšel na štirih straneh pod naslovom Kärnten frei und ungeteilt (Reportažni zapis o plebiscitnih proslavah v Celovcu).[30]

Nad Kališnikovim temeljitim, prodornim, odprtim in za tisti čas izjemno pogumnim zapisom se je marsikdo zamislil. Odmev je bil izjemen, kar so pokazali številni neposredni osebni odzivi posameznikov, bodisi da so bili to kolegi novinarji (Bojan Štih, Peter Breščak, Ciril Stani, Jak Koprivc, Drago Seliger, Jože Šircelj, Dušan Benko, Vlado Jarc, Jaka Štular, Niko Lapajne, Olga Ratej, Milan Maver, Dušan Dolinar) bodisi študijski kolegi, književniki in različni izobraženci (Ervin Fritz, Janez Gradišnik, Saša Vuga, Janez Plestenjak, dr. Janko Pleterski, dr. Jože Pogačnik, Ivan Mrak, dr. Janez Rotar, dr. Ciril Cvetko, Ivan Potrč, Leopold Suhadolčan, Ivan Minatti, dr. Ljubo Bavcon, Janko Messner, dr. Fran Sušnik).[31]

Da je Kališnik postal cenjeno in brano novinarsko pero, se je v vsej razsežnosti pokazalo ob objavi znamenitega pogovora s kmetico Erno Meško iz kraja Lahonci pri Ormožu pod značilnim naslovom Recite mi Erna.[32] V njem je bilo toliko neposredne človeške topline, toliko kmečke odprtosti in odkrivanja prikritih stvari iz življenja podeželskega človeka v težavnih povojnih časih, da je šlo v resnici za veliko javno dejanje, ki si ga je uredništvo Naših razgledov v zaostrenih sedemdesetih letih komaj lahko privoščilo, še zlasti po objavi Pahorjevega pogovora z Edvardom Kocbekom.

Izjemna socialna problematika in neposredna odkritost pogovora sta imeli med bralci nadpovprečen odmev, da pa je šlo v naši takratni publicistiki za posebno zaznamovan primer, potrjuje glosa Bojana Štiha, takrat najuglednejšega slovenskega publicista, ki je v Dnevniku (pod psevdonimom Martin Casagrande Richter) med drugim zapisal:

Le ljudje, ki živijo neponarejeno življenje, so sposobni pripovedovati o stvareh sveta s tolikšnim mirom, jasnostjo in preprostostjo, kot je to storila Erna Meško. Nič skritih interesov, nič koristnih laži, nič taktiziranja, zato pa praktična spoznanja, polna trpkosti in humorja in kot takšna dokaz svobodoljubnosti in demokratičnosti. Lahko bi svetoval vsem, ki pišejo in govorijo, naj preberejo omenjeni razgovor s kmečko žensko … Skratka, Kališnikov razgovor z Erno Meško je besedno in duhovno srečanje pisatelja in kmetice, ki ga ne smemo pozabiti.[33]

Pogovori so postali Kališnikova posebna domena in veljajo za fenomen v slovenskem novinarstvu. Kališnik je vprašanja sogovornikom oblikoval tako, da je najprej pojasnil svoj odnos do problema in tako sobesednika popeljal v neposreden, odprt pogovor. Teh pogovorov je bilo izredno veliko, ker so jih Razgledi gojili načrtno cela desetletja. O njihovem številu in značaju je Kališnik sam razmišljal:

Pogovori so bili vseskozi moja skrb oziroma zadolžitev. Če je bilo na leto polovico intervjujev mojih, je to samo dvanajst letno, v desetih letih 120, v dvajsetih 240 – vendar jih je bilo v dvajsetih letih krepko čez tristo, vsega skupaj pa precej čez 400, morda 500. Pogovorov o vsem, od rododendila v klicah ječmenovk do treh navzkrižnih in nerešljivih vprašanj v teodoziji (vedi o Bogu). Res pa je, da sem se smel začeti podpisovati pod intervjuje šele pred kakimi tremi, štirimi leti. Menili so pač, da so to pogovori Naših razgledov, da so subjekt Razgledi.[34]

Ker je mnoge pogovore opravil tudi z vrhunskimi strokovnjaki, se je moral nanje temeljito pripravljati, predvsem preštudirati sogovornikovo področje, potem pa še njegovo strokovno delo. Spričo ugleda, ki ga je užival kot novinar, ni imel težav s pridobivanjem znamenitih imen iz družbenega in znanstvenega sveta, težje pa je bilo, kadar je šlo za politična ali celo ideološka, kar je še posebej stopilo v ospredje v prelomnih letih 1989, 1990 in 1991. Takrat so se na straneh Naših razgledov zvrstili Sergij Pahor, Marjan Javornik, dr. Veljko Rus, dr. Peter Tancig, dr. Drago Klemenčič, dr. Niko Toš, dr. Peter Vencelj, dr. Janez Šmidovnik, dr. Ivan Kristan, dr. Ljubo Sirc, Janko Smole, v naslednjih letih pa še mnogi drugi, med njimi izjemen pogovor s teologom Jožetom Krašovcem, ob katerem je Kališnik pokazal izjemno poznavanje Svetega pisma.

Po osamosvojitvi se je loteval skrajno občutljivih tem okrog povojnih pobojev in sprave ter s tem povezanih medvojnih dogajanj. Nekaj te problematike je obdelal v pogovoru s Petrom Kovačičem Peršinom, pripravljal pa se je še na dolg in izčrpen pogovor s takratnim predsednikom Zveze borcev Ivanom Dolničarjem, in sicer ob 50-letnici zmage nad nacizmom in fašizmom. Kališnik je Dolničarju predlagal neslavilen, kritično naravnan pogovor o stvareh, ki so postale osrednji problem tistega trenutka. Načrtovani pogovor je bil zasnovan zelo obsežno, saj je pripravil kar blizu 60 temeljitih vprašanj, odgovori naj bi na prvinski, osebni ravni pojasnili medvojna razmerja ideoloških, političnih in vojaških sil na Slovenskem pa tudi povojne razmere. Pogovor ni bil objavljen, ni pa bilo mogoče ugotoviti, ali je do njega sploh kdaj prišlo oziroma zakaj ga ni bilo mogoče opraviti.

30 *Naši razgledi,* 13. 11. 1970, 634–637.

31 Iz Kališnikove beležke v njegovi zapuščini.

32 *Naši razgledi,* 7. 5. 1976, 9

33 *Dnevnik*, 1976 (18. 5.), 133, 5.

34 Niko Lapajne, Pogovor s Štefanom Kališnikom, *Naše delo,* april 1992, 4, 1–3.

Napisal pa je vrsto drugih člankov oziroma razprav s področja kulture. Leta 1976 je ob 100-letnici Cankarjevega rojstva napisal pogumen uvodnik k slavnostni številki Naših razgledov. V njem je povsem odprto razgrnil pozitivne in negativne Cankarjeve poteze, potem pa poudaril, kako je mogoče po Cankarju tako grdo početi s slovenskim jezikom, zapis pa sklenil:

Vzdihoval je, da je bolj betežen, zavržen, nevreden in nemočen od zadnjega furmana, vendar je bil velikan, ki je preurejal svet; postavil je spomenik pokončnemu človeku, postavil je spomenik človeški materi, postavil spomenik slovenski besedi, spomenik lepoti, spomenik človeški bedi, vsem ubogim, spomenik revi človeške duše; postavil je spomenik človeku, ki se ga veselimo ob tihi uri, ne le ob prazničnih fanfarah.[35]

Da je bila skrb za lepo slovenščino pri njem na prvem mestu, je posebej pokazal v obsežni razpravi Časti in pravice jezika svojega (slovenskega), objavljeni v *Prešernovem koledarju* 1978. Čeprav si je za naslov vzel znane Levstikove besede iz Tugomera (1876), je zapis kritično obravnaval zaskrbljujoče stanje slovenskega jezika v javni rabi bodisi v strokovni literaturi bodisi v radiu in na televiziji, še posebej pa je opozoril na odgovornost lastnega ceha, to je novinarstva, na nevarnosti nepotrebnega srbohrvatenja. Nanizal je vrsto praktičnih primerov slabega, malomarnega, neodgovornega pisanja, se razpisal o usodnosti našega početja z jezikom:

Zelo resno: če hočemo biti boljši Slovenci in ostati Slovenci, ne bi smeli biti tako nemarno neodgovorni do slovenskega jezika, zanj in zase bi morali skrbeti bolj in drugače.[36]

Med novinarske uspehe moramo prišteti tudi obsežno razmišljanje pod naslovom Štiri milijarde v vesolju – svet v letu 1982, prvotni naslov Srečno, obvezno vsem ljudem in vsem ljudstvom, ki ga je napisal za slovensko TV. Izhodišče njegovega razmišljanja so bili žgoči dogodki tistega leta, denimo Falklandski otoki, Poljska, Enver Hoxa, Bližnji vzhod, Kitajska. Pregledal je pomembnejša politična dogajanja po svetu, odločitve ključnih svetovnih politikov, omenjal brezglavo razmetavanje materialnih sredstev v vojaške namene, ob njih dosežke moderne tehnike, tudi vesoljske, brez zadržkov pa izrazil skrb spričo neuravnoteženih razmerij znotraj svetovnih razsežnosti v trenutku, ko si ob prestopu v novo leto voščimo srečo, zdravje in mir:

To so obljubili tudi največji mogočniki tega sveta, vsem Zemljanom, slišalo se je, kot da vsakemu posebej, vsakemu izmed vseh milijard ljudi na planetu, saj se je vendarle vsak izmed nas rodil iz človeške matere, vsak živi in nosi vesolje v sebi samo enkrat, in dotlej, da umrje. Tolažilni spodbudni obeti ljudi na planetu, za tiste, ki uživajo njihove blagre, pa za tiste, ki vedo za tisočletja staro zapoved: V potu svojega obraza boš jedel svoj kruh; ali pa za zapoved sploh ne vedo, vendar se na njih uresničuje, a še ta sprevržena, zakaj v potu svojega obraza si ne morejo pridelati niti skorjice.[37]

Ob tem pa je navedel drastične številke brezglavega razmetavanja: namreč, da je vsaka granata, izstreljena na Port Stanley, stala toliko kot dveletna plača angleškega učitelja, da je vsak torpedo, izstreljen iz helikopterja, stal toliko kot gradnja nove šole, potopljena ladja Sheffield pa toliko kot 720 šol. Ob koncu pa je pribil:

Zakaj pomilujem povzpetniške gobezdače? Zakaj hočem misliti s svojo pametjo in čutiti po svojem srcu, in to tudi pokažem? Zaradi tega, da sem pošten. Če že ne morem biti dober, si pa vsaj prizadevam, da ne bi bil slab. Svet zaradi tega ne bo nič boljši, bo pa okoli mene morda za spoznanje bolj znosen.[38]

Kališnik je za svoje novinarsko delo prejel več odlikovanj in nagrad, prvo Tomšičevo nagrado 1964, drugo Tomšičevo nagrado pa 1992 za življenjsko delo. Vsa ta zunanja priznanja pa so kazala samo svetlo stran celote, kajti ob njej je ves čas lebdela tudi temna stran, ki se je v vsej razsežnosti pokazala, ko je Kališnik kot novinar in dolgoletni namestnik glavnega in odgovornega urednika z izjemnimi referencami kandidiral za razpisano mesto glavnega in odgovornega urednika Naših razgledov. Vlogo je naslovil na glavnega in odgovornega urednika ČZP Delo,[39] vendar nikoli ni dobil nikakršnega odgovora, tudi negativnega ne. Tu se je namreč pokazalo, čeravno že v letu osamosvojitve, da Kališnik nikoli ni bil »zaupna oseba«, kar so bili tisti pravoverni komunisti, ki so vodili osrednjo slovensko časopisno hišo. Vsa njegova prizadevanja za izboljšanje delovnih razmer, za katere se je ves čas aktivnega članstva v organih upravljanja zavzemal, so se beležila v črni knjigi, zlasti zahteva, da »morajo nekatere pravice, pristojnosti, omejitve ipd. priti v statut ali kak drug akt«, še posebej pa spor, ki ga je imel z glavnim in odgovornim urednikom v času osamosvojitvene vojne, ko je šlo za skrite rezervne tiskarske naprave in zadevno organizacijo v primeru sovražnega napada.

V prijavi za glavnega in odgovornega urednika je Kališnik navedel spremembe v prenovi štirinajstdnevnika predvsem v smeri pridobivanja mlajših in mladih sodelavcev, hkrati pa bi se izogibal ozkemu strokovnjaštvu in si prizadeval »gojiti esej«. Odločno pa je bil proti nameri, da bi Razgledi postali živopisen magazin.[40]

Zadeva z glavnim in odgovornim urednikom Naših razgledov se je razrešila presenetljivo, zlasti za člane uredništva: Tit Doberšek je ljudi pri štirinajstdnevniku postavil pred dejstvo, da bo Naše razglede poslej vodil mladi Marko Crnkovič. Kališnik je Doberškovo nepričakovano odločitev sprejel brez ugovora in ostal v uredniškem odboru, dokler je bil Crnkovič samo vršilec dolžnosti. Potem je predčasno zaprosil za upokojitev, vendar so mu pri Delu dokupili nekaj manjkajočih let.

Sodelovanju v Razgledih se pod novim vedejevskim urednikom sicer ni odrekel, toda pripravil je le še dvoje pogovorov. Znameniti intervju s teologom dr. Jožetom Krašovcem[41] je bil v resnici Kališnikov labodji spev po desetletjih plodnega dela pri Razgledih. Obsežnost po-

35 Štefan Kališnik, Pokadimo mu. Zares se je rodil, pred sto leti, *Naši razgledi* 1976, (7. 5.), 9, 229.

36 Iz tipkopisnega izvoda v Kališnikovi literarni zapuščini.

37 Iz tipkopisnega izvoda v Kališnikovi zapuščini.

38 Iz tipkopisnega izvoda v Kališnikovi zapuščini.

39 Tipkopis prijave na razpis v Kališnikovi zapuščini.

40 Niko Lapajne, Pogovor s Štefanom Kališnikom, *Naše delo*, april 1992, 4, 1–3.

41 Štefan Kališnik, Jože Krašovec: »Kjer je na delu vera, niso potrebni advokati.«

govora in zahtevnost vprašanj govorita sama po sebi o Kališnikovem temeljitem poznavanju Svetega pisma.

To, kar je v času po Kališnikovi upokojitvi ostalo nepojasnjeno, je njegov odnos do lastnega leposlovnega ustvarjanja. Prav nobenega namiga ni bilo mogoče odkriti, da bi se spet loteval novih pripovednih besedil, prav tako ne, da bi skušal izpeljati katerega izmed neuresničenih mladostnih načrtov. Nikoli več ni pomislil na natis svojih črtic, tako da so vsi rokopisi ostali v njegovih mapah.

Seveda je morda njegova nepričakovana obolelost pred njegovo sedemdesetletnico zavrla kakšne literarne načrte, kajti poslej se mu je zdravstveno stanje naglo slabšalo in mu je jemalo voljo za takšno delo. Vse je bilo že sklenjeno in ničesar več ni bilo mogoče dodati. V resnici ni bilo malo vsega, kar je šlo skozi njegovo pero, in Kališnik se je lahko s ponosom ozrl na prehojeno pot in opravljeno delo. Ni mu šlo za kakšno priznanje, spraševal se je o namenu in ciljih lastnega početja, pravzaprav samo ponovil vprašanje izpred desetletij, namreč ko se pričneš ponovno spraševati ne le o končnem smislu vsega, ampak tudi o smiselnosti početja.[42] Zdaj si je moral odgovoriti na vprašanja, ki si jih je zastavljal ob začetku svoje službene in pisateljske poti: *Ponoči sem se večkrat zbudil. Misli so bile hude. Vprašanje življenjske eksistence. S čim jo bom opravičil?*[43]

Ko je leta 1992, ob odhodu z Razgledov, delal majhen življenjski obračun in si je zastavil neprizanesljivo vprašanje, ali je vendarle kaj naredil in ali je svoje življenje kakorkoli osmislil, se je brez strahu ozrl na obsežen opus in pribil:

Če ni res, je bilo življenje vrženo proč, sicer pa je lepo popisano v Slikarju na ploščice (v eni izmed mnogih črtic iz let okoli 1955).[44]

Živel je v prepričanju, da dela iz globoke zavesti smiselnega, da ustvarja, da imajo njegova prizadevanja trdna humanistična tla. Pogosto mu ni bilo lahko, saj se je s svojim osebnim prepričanjem znašel v nezavidljivem položaju, ko je v skrajno omejenih ideoloških razmerah in pod stalno kontrolo nadrejenih skušal delo opravljati po svojih načelih. Dejansko mu je uspelo v največji meri uveljaviti svoja visoka človečanska načela, ne da bi pri tem iskal osebnih koristi, prej nasprotno. Ves čas se je izpostavljal in s prepričljivimi nastopi tvegal v tolikšni meri, da so mu morali prisluhniti tudi idejni nasprotniki. Brez zadržkov je mogoče zapisati, da je bil Kališnik s svojim osebnim angažmajem za tisti čas prava izjema med novinarji. Koliko je moral za tako držo žrtvovati iz svojega osebnega, notranjega sveta, je vedel le on. Gotovo pa med te žrtve spada tudi velik del njegovih literarnih načrtov, ki so za vedno ostali neuresničeni.

Opomba:
Objavljeno v knjigi ŠTEFAN KALIŠNIK:
SKORAJ POZABLJENE ZGODBE.
Celjska Mohorjeva družba, 2006.

Štefan Kališnik
(December 15, 1929–March 3, 2004)

Summary

Writer, publisher and editor Štefan Kališnik was the second born of twelve children in the village of Godič. The family made a living off their humble farmland and their father's working-class pay-check. He attended junior high-school in Kamnik and then went to Ljubljana to finish his senior years. As a result of voting for the monarchy in 1948 he could not obtain a much needed scholarship. He registered into the Slavic studies program in Ljubljana. Paying for tuition was the biggest problem he had. As a result of the strained ideological situation, being the son of a farmer and also being a Catholic, he could not count on any kind of state support. He actively participated in the religious life of the local parish, lectures at the Faculty of Theology, which had been closely watched by the co-workers of the udba secret police who were also amongst the students of Slavic studies. In order to survive, he tutored and performed hard unskilled manual work and proof-reading at the »Ljudska pravica« printing house. Kališnik proved to be a conscientious worker with a good ear for the Slovene language, which he proved with his project work on domestic dialects of the language. As a result, he received the »Prešeren« award for his efforts.

He soon made many friends in his class and in general. They then began to prepare many literary evenings. His hard lifestyle began to shape him in a special way. He began to distort his anguish by using subtitle sarcasm, somewhat stinging words or by typical mock phrases known to the Gorenjska region.

He fluctuated drastically between the idealistic world and the inexorable real world. The ideal lifted him up into a heavenly state, while the everyday harsh conditions kept him on firm ground.

The time before graduation saw him intensely dealing with literary achievements. In 1952, he won an award for a radio play competition, which was never broadcasted. Just as the publishing house DZS did not publish his sketches, which he had offered. His most important manuscripts originate from 1954 to 1955, which were based on the fundamental contrast between the poor proletariat and the haughty upper class. He published only a few sketches. In 1955, he prepared a draft for a novel and intensely researched the theoretical questions of artistic expression and the principle questions about a writer's status.

After serving in the army he got a permanent job as a proof-reader for the daily paper Slovenski poročevalec, where he also published his sketches. During the establishment of the daily paper Delo he became a journalist for the cultural editorial board and got married. All the while he fostered his literary ambitions. In

42 Štefan Kališnik, Zapiski VII, 230, 1955.

43 Štefan Kališnik, Zapiski, 11. 11. 1957, v njegovi zapuščini.

44 Kališnikov koncept Zapisa za Naše razglede (1992) v njegovi zapuščini.

1960 he wrote the drama *Ozka špranja za sonce* (a narrow opening for sunlight to penetrate), which was performed in Celje. In 1965, he joined the editorial board at Naši razgledi (Our Views), where he published many weighty topics for example, the 50th anniversary of the plebiscite in Carinthia where he warned about the flabbiness of Yugoslavian policies regarding Slovenes in Carinthia. An interview with farmer Ema Meškova was very popular. After independence he wrote about the post-war killings, reconciliation, the worrying state of the Slovene language and global problems. He received many awards and distinctions for his journalistic pieces.

As a result of his personal commitment Štefan Kališnik was an exceptional journalist at that time. Only he can answer how much of his own personal and inner world was sacrificed. One thing is certain, a large part of his literary plans, which have remained unrealized forever are definitely a part of this great sacrifice.

PRSTANČEK

Ivanka Učakar, prof. slov. in dipl. lit. komp.
Šolska ulica 5, Kamnik

Dva kamniška Franceta in slovenski center PEN

Ob 120. obletnici rojstva dr. Franceta Steleta in ob 80-letnici ustanovitve slovenskega centra PEN

PEN

Mednarodno organizacijo »ljudi peresa« PEN (Poets, Essaists, Novelists), ki se zavzemajo za svobodo izražanja, za pomoč preganjanim pisateljem, se bojujejo proti nestrpnosti in diskriminaciji, pospešujejo prevajanje in sodelovanje, je v letu 2004 sestavljalo 141 centrov v 99 državah. Vanje so včlanjeni pesniki, pisatelji in esejisti vseh narodnosti, ras, veroizpovedi in nazorov. V svojem okolju vsak od centrov deluje samostojno, vzdržuje pa vezi z ostalimi centri preko glavnega sedeža PEN v Londonu ali neposredno.

Izkušnja prve svetovne vojne je vzpodbudila ustanavljanje organizacij, ki bi preprečevale vojno, krepile sodelovanje. Najbolj znano je Društvo narodov, predhodnik Organizacije združenih narodov. Na pobudo Catherine Dawson Scott in Johna Galsworthyja so prvi penklub ustanovili leta 1921 v Londonu najvidnejši angleški književniki tedanjega časa, med njimi Joseph Conrad, Bernard Shaw. Po njegovem vzorcu so penklube ustanavljali tudi v drugih državah sveta. Tako so bili »penovci« Anatole France, Paul Valery, Thomas Mann, Benedetto Croce, Karel Čapek. Centri so se povezali v Mednarodni PEN. Njegov prvi predsednik je bil John Galsworthy, kasneje pa tudi Alberto Moravia, Arthur Miller, Heinrich Böll, Mario Vargas Llosa. Trenutno je predsednik Jiři Gruša iz češkega centra PEN, mednarodna tajnica je od 2004 Joanne Leedom Ackermann iz American PEN. Delegati centrov se vsako leto zberejo na kongresu, ki usklajuje in v resolucijah izpostavlja aktualno problematiko. Uradna jezika sta angleščina in francoščina ter jezik dežele, kjer se posamezna prireditev dogaja.

V Mednarodnem PEN deluje pet odborov: odbor za pisatelje v zaporu, odbor za pisatelje v pregnanstvu, odbor za prevajanje in jezikovne pravice, odbor pisateljev za mir in odbor za književnice. Odbor pisateljev za mir uveljavlja kulturo miru in pomaga književnikom z vojnih območij. Ustanovitelj je bil leta 1984 Miloš Mikeln, v 90. letih je bil predsednik Boris A. Novak, od 1999 pa mu predseduje Veno Taufer. Odbor že več kot 30 let organizira majska srečanja na Bledu.

Dejavnosti PEN-a so utemeljene v točkah Temeljne listine:

»1. Književnost je sicer po izvoru narodna, vendar ne pozna meja, zato naj kljub političnim ali meddržavnim razprtijam ostane skupna vrednota narodov.
2. Umetnine, dediščina vsega človeštva, naj v vseh okoliščinah, posebno pa v vojnih časih, ostajajo varne pred narodnimi ali političnimi strastmi.
3. Člani PEN v vseh časih zastavljajo ves vpliv za dobro razumevanje in spoštovanje med narodi.«

Izidor Cankar, Vojeslav Molè in France Stelè pred promocijo 1912

Leta 1926 je bil v Ljubljani na pobudo Janka Lavrina ustanovljen slovenski center PEN. Njegov prvi predsednik je bil Oton Župančič, podpredsednik Izidor Cankar, prvi tajnik pa Joža Glonar. Največji uspeh je slovenski center PEN dosegel leta 1933, ko je skupaj z zagrebškim in beograjskim gostil redni letni kongres Mednarodnega PEN v Dubrovniku. V tem času je bil predsednik Izidor Cankar, podpredsednik Fran Albreht[1], tajnik pa France Stelè. Tako sta kar dva Kamničana pripomogla k prepoznavnosti slovenske književnosti in Slovenije.

Med drugo svetovno vojno center ni deloval. Šele leta 1962 je bil, tudi tokrat na pobudo Janka Lavrina in pesnika Mateja Bora, ponovno ustanovljen. Leta 1965 je gostil na Bledu svetovni kongres Mednarodnega centra PEN. Sedaj je najbolj prepoznaven po blejskih srečanjih Odbora pisateljev za mir.

Dr. France Stelè – Birtov France

Eden najzaslužnejših raziskovalcev slovenske umetnosti, likovni kritik in urednik France Stelè se je rodil 21. februarja 1886 pri Birtovih v Tunjicah pri Kamniku. Narečno so priimek izgovarjali Šklè, pr' Šklet. Bil je najstarejši od šestih otrok. Mama, Jožefa Pavlič, Svetelova in Podgorja, je kmalu po rojstvu zadnjega otroka, deklice, umrla, prav tako novorojenka. Najstarejša dva, Franceta in Matevža, sta vzeli k sebi mamini sestri. Tako je od svojega devetega leta France

1 Glej Učakar. I.: Fran Albreht (1889–1963). V: *Kamniški zbornik* XVI, 2004. str. 63–71.

France Stelè 1932

živel pri Svetelovih v Podgorju, je pa že čez dobro leto odšel v gimnazijo.

Osnovno šolo je obiskoval v Tunjicah in Kamniku, gimnazijo v Kranju (1898–1906). 1907. se je vpisal na oddelek za slovansko filologijo in zgodovino dunajske univerze, dve leti kasneje na umetnostnozgodovinski oddelek prof. M. Dvořaka, diplomiral je 1911 in doktoriral 1912. V tem času ni zanemaril domačega kraja: zbiral je pesmi kolednice, sodeloval je pri prvem pevskem društvu Lira, rad je obiskoval svoje sorodnike Lectarjeve, strica Tomaža, bratrance in sestrične.

Kot praktikant je delal pri dunajski Centralni komisiji za varstvo spomenikov, nato je postal deželni konservator za Kranjsko. Prva svetovna vojna ga je pripeljala v Sibirijo, v rusko ujetništvo. V novi državi, Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev/Kraljevini Jugoslaviji, je 1919 nadaljeval z delom konservatorja v Spomeniškem uradu za Slovenijo.

Bil je začetnik slovenskega spomeniškega varstva. Spomenike je pojmoval kot priče preteklosti, ki jih je potrebno konservirati in ne restavrirati. Odkril in rešil je številne freske (Sv. Primož nad Kamnikom, Vrzdenec, Crngrob, Turnišče, Ptuj, Zg. Jezersko, Vitanje). Ob delu na terenu je postavil prvo periodizacijo in stilno opredelitev spomenikov. Delal je pri obnovi cistercijanskih samostanov v Kostanjevici na Krki in v Stični, na Ptuju je podprl akcijo za ureditev muzeja, v Ljubljani za obnovo rimskega zidu. Svoje ugotovitve je objavljal v Zborniku za umetnostno zgodovino in v številnih monografijah (*Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Umetnost zapadne Evrope, Slovenski slikarji, Umetnost v Primorju, Slovenski impresionisti*).

Za nas, Kamničane, je posebej pomembna knjiga *Politični okraj Kamnik* (1929), prva po sodobnih metodah zasnovana topografija umetnostnih spomenikov (opisi cerkva, dvorcev, gradov, posameznih stavb v mestu, znamenj, kapel, spomenikov v tedanjem političnem okraju Kamnik (Kamnik, Komenda, Mengeš in Domžale). Pred opisom spomenika navede literaturo, predvsem kronike župnišč, sledi zgodovina in opis zunanjščine, notranjščine, oprave, tudi slik, posod, arhivalij. Besedilo dopolnjuje bogato slikovno gradivo. Je še danes temeljno delo za poznavanje in študij umetnostnozgodovinskih spomenikov na Kamniškem.

Na novonastali univerzi je honorarno predaval umetnostno zgodovino na arhitekturnem oddelku Tehniške fakultete, 1937 je bil imenovan za izrednega profesorja na Filozofski fakulteti, 1952 pa za rednega. Sodeloval je v mnogih mednarodnih organizacijah: 1936 – član Mednarodne zveze muzejev, 1937 – Mednarodni odbor za umetnostno zgodovino, 1951 – dopisni član Mednarodnega komiteja za spomenike pri UNESCU, 1955 – član jugoslovanske sekcije Mednarodne zveze likovnih kritikov, bil je dosmrtni član Avstrijskega zgodovinskega inštituta.

Tudi doma priznanj in novih zadolžitev ni manjkalo: 1940 je postal redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 1955 dopisni član JAZU, bil je častni član več muzejskih društev, predsednik in častni predsednik Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva. Zlati doktorat dunajske univerze je prejel 1962, Prešernovo nagrado 1966, 1969 pa častni doktorat ljubljanske univerze in Herderjevo nagrado.

Slovensko umetnostno zgodovino je zastopal na številnih mednarodnih kongresih, posebej pa s tiskano besedo, saj šteje njegova bibliografija čez 600 enot.

Bil je vsestranski kulturni delavec, urednik *Doma in sveta* (od 1920–1930), *Kronike slovenskih mest* in *Zbornika za umetnostno zgodovino*.

Bil je med pobudniki za ustanovitev Slovenskega centra PEN in v tridesetih letih dvajsetega stoletja njegov tajnik.

Umrl je 10. 8. 1972. Danes se po njem imenuje Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU.

Ustanovitev in delovanje Slovenskega centra PEN

Na univerzi v Nottinghamu je slovanske literature predaval Slovenec Janko Lavrin, ki je bil član angleškega PEN-a. Leta 1926 je začel razmišljati, kako slovenske avtorje predstaviti svetu in kaj storiti za povezovanje med različnimi literaturami. V tistem času je redno sodeloval z Ljubljanskim zvonom, zato je tudi o teh svojih razmišljanjih in načrtih največ pisal uredniku Franu Albrehtu. Na Slovenskem so ustanovitev načelno podprli Oton Župančič, Izidor Cankar, Josip Vidmar, France Stelè, Fran Saleški Finžgar ter še nekateri drugi. Zbiranje imen, pridobivanje članov pa je potekalo počasi, skoraj leto dni. Janku Glonarju, bibliotekarju v NUK-u in leksikografu (1885–1946), tajniku PEN, je Janko Lavrin iz Nottinghama poslal takole pismo: »Prosim, požurite z imeni. To je zadnja prilika, ki se nam nudi, da slovenski literati nastopijo kot del svetovne literature. Jaz bom gledal, da napravim vse, kar se bo dalo.« Po posredovanju obeh, Joža Glonarja in Frana Albrehta, je 20 prijavnic končno prispelo v London, da so na seji

S t e l e France, znanstvenik, esejist in kritik. Tajnik P. E. N. kluba v Ljubljani. R. 21.II. 1886, Tunjice pri Kamniku /Slovenija/. Študije: Gimnazija v Kranju /1898 - 1906/, filozofija na univerzi na Dunaju in istotam Institut za raziskavanje avstrijske zgodovine, 1912 doktorat iz filozofije na Dunaju. Živi kot spomeniš" ki konservator v Ljubljani. Piše znanstvene razprave iz umetnostne zgodovine, eseje o umetniških vprašanjih, poročila in kritike iz področja umetnosti in književnosti in prevode. Sotrudnik Doma in sveta, Slovenca, Starinarja, raznih znanstvenih zborni" kov itd. V 11. 1908 do 1911 urednik Zore na Dunaju, 1920 do 1930 urednik književne revije Dom in svet /od 1923 skupno s Fr, koblar" jem/, 1925 do 1931 član uredništva znanstvene revije Čas, od 1931 urednik Zbornika za umetnostno zgodovino. Knjige: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih /1924/, Sodni okraj Kamnik /1928/, Celjski strop /1928/, M. Kos-Fr. Stele:Srednjeveški rokopisi v Sloveniji /1931/. Urednik knjige:Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca /1927/. Prevodi iz poljščine in slovaščine/M. Urban, Živi bič/.

V i d m a r Josip, esejist, kritik in prevajalec. Blagajnik P. E. N. kluba v Ljubljani. R. 14. X. 1895, Ljubljana. Študije: Gimnazija v Ljubljani /1906 - 1914/, filozofija na univerzah v pragi, Ljubljani, Zagrebu, na Dunaju in v Parizu /diplom. izpit 1928 v Ljubljani/. Sotrudnik Ljubljanskega zvona, Doma in sveta itd. V 11. 1925 do 1927 izdajal in urejeval kritično revijo Kritika. Piše književne eseje, poročila in kritike, prevaja iz ruščine, nemščine, francoščine, angleščine in srbohrvaščine. Prevel za ljublj. gledališče ok. 15 dram. 8 knjig prevodov.

V o d n i k Anton, pesnik in kritik. R. 28. V. 1901, Podutik nad Ljubljano. Študije: Gimnazija v Št. Vidu nad Ljubljano /matura 1920/, filozofija na univerzi v Ljubljani, doktorat iz umetnostne zgodovine 1927. Živi kot lektor Jugoslovanske knjigarne v Ljubljani.

Curiculum vitae za Slovenski center PEN 1932

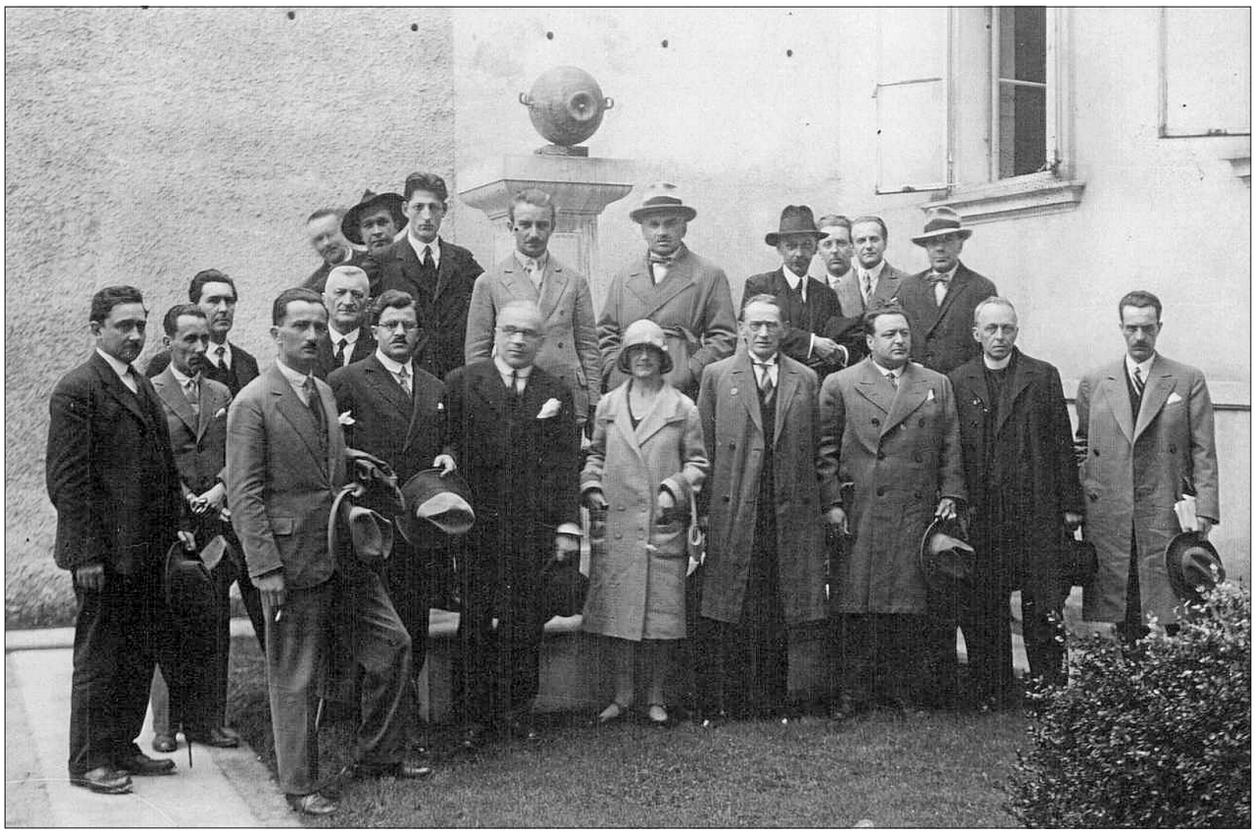

Srečanje ljubljanskega, zagrebškega in beograjskega centra PEN leta 1929 v Ljubljani. Prvi z leve je France Stelè, Fran Albreht stoji v drugi vrsti skrajno desno.

Logotip društva P.E.N.

odbora Mednarodnega centra PEN formalno potrdili ustanovitev.

Pobuda je bila sprejeta tudi v Londonu pri glavnem tajniku Hermondu Ouldu in predsedniku mednarodnega PEN Johnu Galsworthyju. Ne vemo, kaj se je dogajalo med 27. aprilom 1926, ko je Glonar poslal imena, in 20. novembrom 1926, ko je bil slovenski PEN uradno potrjen. Lavrin je v pismu 1926 potrdil, da je bil Hermond Ould na počitnicah v Sloveniji več tednov, med drugim pri Izidorju Cankarju na Bledu. Bil je zelo navdušen, v London se je vrnil kot »pravi Slovenec«. Arhiv Slovenskega centa PEN ni ohranjen, ker so leta 1941 ob Hitlerjevem napadu mnoga društva, med njimi tudi Društvo slovenskih pisateljev, v okviru katerega je Slovenski center PEN deloval, iz varnostnih razlogov sežgala arhive. O dogajanjih tako lahko sklepamo samo na osnovi ohranjene korespondence in člankov v časnikih. Iz dopisovanja med Jankom Lavrinom in Franom Albrehtom sklepamo, da je imel Janko Lavrin veliko načrtov, da pa so v Ljubljani prepočasi in nespretno pošiljali gradiva za objavo v obvestilih Mednarodnega PEN. Če bi šlo vse gladko, bi na Bledu imeli mednarodno knjižnico centra PEN in vsakoletna srečanja, v Kamnik pa bi na počitnice hodili mladi penovci.

Leta 1928 se je O. Župančič kot prvi predsednik udeležil mednarodnega kongresa v Oslu, nazaj grede pa se ustavil v Londonu, kjer je predaval o prevajanju Shakespeara. Tega leta je Herman Ould ponovno obiskal Ljubljano. V ljubljanski Drami so naslednje leto, 1929, uprizorili njegovo dramo The Piper laughts (Piskač se smeje).

Problemi slovenskega PEN so bili: ohraniti samostojnost v unitaristični Jugoslaviji, pred drugo vojno posredovati v obrambo preganjanih primorskih in koroških pisateljev (Bevk, Prežih). Vsi trije jugoslovanski centri so organizirali medsebojna srečanja, na mednarodne kongrese pa so hodili po sistemu kroženja, vsako leto predstavniki drugega centra vse do leta 1930, ko so lahko samostojno nastopali na kongresih. Iz pisma Božidarja Borka o odnosih med Srbi in Slovenci: 1927 je slovenski center v soglasju s srbskim organiziral literarni večer v Beogradu. Borko je imel predstavitev stanja v slovenski literaturi, Oton Župančič, Fran Saleški Finžgar, Fran Albreht, dr. Novačan in Anton Vodnik so brali odlomke del. Prišlo je tudi do vračila obiska v Ljubljano leta 1929.

Aprila 1933, sredi priprav na mednarodni kongres v Dubrovniku v soorganizaciji vseh treh jugoslovanskih centrov, je kot predsednik odstopil Oton Župančič. Ta položaj je prevzel Izidor Cankar, tajniške posle pa je od dr. Stanislava Lebna (mandat 1929–1933) prevzel dr. France Stelè. Dr. Stelè se je leta 1931 udeležil kongresa v Antwerpnu in Haagu, kjer je predlagal Dubrovnik za gostitelja kongresa 1933. Predlog je bil sprejet in vse od leta 1932 (kongres v Budimpešti, udeleženec dr. Izidor Cankar) dalje so se vrstili sestanki tripartitnega organizacijskega odbora, korespondenca s sekre-

Družba pri M. Maroltu na Vrhniki okrog 1930. Drugi z desne F. Stelè, prvi domnevno F. Albreht.

tarjem Mednarodnega centra PEN, posameznimi centri od Islandije do Indije. Večina organizacijskih podrobnosti je padla na ramena tajnika dr. Franceta Steleta, v njegovem ohranjenem arhivu (Rokopisni oddelek NUK) so osnutki zapisnikov, zapisniki, pisma, osnutki poročil o položaju Slovencev pod italijanskim fašizmom. Pripravljalni odbor se je prvič sestal v Budimpešti 20. maja 1932 v sestavi Stelè, Vidmar, Cankar (Slovenci), Čurčin, Groll (Hrvati), Stefanović (Srbi). Dogovorili so se, da gredo po denarno podporo v avdienco na dvor, Ljubljano je kot diplomat zastopal Izidor Cankar. Najprej so razmišljali o izdaji vodiča, potem pa so se odločili za publiciranje programa po dnevih. Odločitev so sprejeli na 4. seji odbora 16. 10. 1932 v Beogradu, kjer so določili Stanka Lebna za skupnega delegata na sestanku izvršnega odbora penklubov v Parizu. Teme, ki naj bi jih kongres obravnaval posamezne dni, so bile: o moralni razorožitvi (uvodničar Jugoslovan), o individualnem in kolektivnem v literarnem izrazju in o odnosu med neodvisnim piscem in tiskom (uvodničar Nemec). Skrbno načrtovan program, potrjen na 10. seji pripravljalnega odbora 30. aprila 1933 v Zagrebu, se je na kongresu zrušil pod težo političnih razmer. France Bevk se kljub posredovanju italijanskega PEN-a ni mogel udeležiti kongresa. V Nemčiji so iz PEN-a pod vplivom nacizma izključili vrsto najpomembnejših piscev, zato sta osebni vabili Mednarodnega PEN-a prejela Ernest Toller in Thomas Mann. Situacija je bila zelo zapletena, saj ni bilo jasno, kdo bo zastopal Nemce. Prihajale so pobude za sprejem resolucije za obsodbo nacizma in fašizma in proti preganjanju židovskih piscev. Gostitelji so se znašli v neprijetnem položaju.

Priprave Slovencev so bile zgledne. Poleg sodelovanja pri skupnih pripravah so izdali še tri posebne publikacije: Lili Novy je prevedla slovensko sodobno poezijo *Blätter aus der slowenischen Lyrik*, Glavar je pripravil *Slowenische Erzähler*, France Stelè pa vodič *La Slovenie*. V *Echo de Belgrade* in v *South Slavs Herald* so pisali o Sloveniji, slovenskem narodu, tisku, knjigi.

Kongresa v Dubrovniku se je 25., 26. in 27. maja 1933 udeležilo okrog 350 književnikov iz 30 penklubovskih centrov. Slovenski udeleženci: Izidor Cankar, France Stelè, Fran Albreht, Božidar Borko, Fran Saleški Finžgar, Alojz Gradnik, Alfonz Gspan, France Koblar, Ferdo Kozak, Stanko Leben, Mirko Pretnar, Tone Seliškar, Josip Vidmar, Anton Vodnik, France Vodnik in Oton Župančič. O poteku kongresa lahko sklepamo po poročilih v tisku, saj je šla razprava po lastni poti. France Stelè je poročal v *Domu in svetu*, Gspan v *Ljubljan-*

skem zvonu in Ferdo Kozak v *Sodobnosti*. Tudi časniki (*Jutro, Slovenec*) so v vsaki številki poročali o kongresu in spremljevalnem programu. France Stelè je v *Domu in svetu* št. 5 leta 1933 pod naslovom XI. kongres PEN klubov stvarno poročal o predvidenem programu in o sencah časa, ki so ga speljale na druga pota. Predstavil je novega predsednika Wellsa, objavil njegov govor, navedel besedila sprejetih resolucij in dodal lastni komentar. Zanj in za vse udeležence je bil ključni dogodek, ko je predsedujoči Wells dal besedo Ernestu Tollerju, Nemci pa so protestno zapustili dvorano in kasneje tudi kongres. *Slovenec* je že v napovedi kongresa posebej poudaril zgledne odnose med tremi samostojnimi nacionalnimi klubi, kasneje je posebej podčrtal poslovilni govor Izidorja Cankarja. V juniju je še vedno prinašal novice in komentarje, posebno pozornost pa je namenil obisku kongresnih delegatov v Ljubljani (Dawson-Scottova, Ould, Lynch), ki jih je Izidor Cankar pogostil z večerjo, France Stelè pa jih je vodil po Ljubljani. Še vse leto 1934 so prihajala pisma zahvale osebno dr. Francetu Steletu za poslane fotografije in prijazno predstavitev Ljubljane in Slovenije, šele leta 1935 pa je sledil zaključni sestanek pripravljalnega odbora s končnim obračunom stroškov in finančnim poročilom. Mednarodni kongres je sprejel resolucijo z obsodbo nacizma in fašizma ter jugoslovanske klube, posebej slovenskega, predstavil svetu.

Tudi iz naslednjih let je dr. France Stelè hranil korespondenco, osnutke zapisnikov in zapisnike o delovanju Slovenskega centra PEN, ki je prenehal delovati leta 1941.

Fran Albreht (1889–1963) in dr. France Stelè (1886–1972), dva rojaka, oba mlada fanta brez mater, oba kranjska gimnazijca, oba dunajska študenta, ljubljanska in slovenska kulturnika, moža peresa, oba urednika najpomembnejših literarnih revij tistega časa – *Ljubljanskega zvona* in *Doma in sveta* – , dva organizatorja, oba ustanovna člana člana Slovenskega centra PEN, dokazujeta, da smo lahko različnega mnenja, drugačnega političnega prepričanja, pa sodelujemo za skupno dobro, za uveljavitev slovenske literature in slovenskih avtorjev v svetu.

Two »Franks« from Kamnik and the Slovene »PEN« Center, the 120th Anniversary of the Birth of dr. France Stelè and the 80th Anniversary of the Foundation of the Slovenian »PEN« Center

Summary

Two natives of Kamnik – France Stelè and Fran Albreht both co-operated in establishing the Slovene »PEN« Center in Ljubljana in 1926. In the following years, they also became very active members within the organization. France held the position of secretary in the thirties. Many significant documents from his legacy have been preserved, which bear witness to the roles of both members during the organization of the International Congress in Dubrovnik from May 25–27, 1933. The International Pen Organization is presented in the article focusing on its establishment and the establishment of the Slovene »PEN« Center. A special section is also dedicated to the biography of France Stelè. We will be celebrating the 120th anniversary of his birth in 2006.

Viri:

1. *Enciklopedija Slovenije*, zv. 12. Ljubljana: MK.

2. *International PEN foundation. Promoting literature,* defending freedom of expression. http://www.international-pen.org.uk/index.php?pid=2 (26. 12. 2005).

3. KREFT, L. 1986: Ob stoletnici rojstva Izidorja Cankarja. Kongres PEN klubov v Dubrovniku in Izidor Cankar. *Sodobnost 34.* 270–282.

4. LAVRIN, J. 2004: *Pisma v domovino.* Ljubljana: SAZU.

5. MAJCENOVIČ, M. (roj. Stelè) 2004: Zgodovina tunjiških domačij in njihovih prebivalcev 5. Birtovi – družina Stelè. *Tunški glas.* 57–60.

6. PODBREŽNIK VUKMIR, B., JURŠIČ 2002: Domoznanska zbirka v Matični knjižnici Kamnik. V: *Kamniški zbornik* XVI. http://www.kam.sik.si/domoznanstvo.htm (26. 12. 2005).

7. *Slovenski biografski leksikon.* 1925–1991.

8. *Slovenski center PEN.* Slovene PEN Centre http://www.pen-slovenia-zdruzenje.si/html/splosna_predstavitev.html (26. 12. 2005).

9. *Slovenski center PEN*/Slovene P.E.N. Centre, združenje pisateljev, pesnikov in esejistov (zloženka).

10. Zapuščina Frana Albrehta. Pisma in Korespondenca. Rokopisni oddelek NUK, urejeno.

11. Zapuščina Franceta Steleta. Zasebni, nepopolni arhiv PEN. Rokopisni oddelek NUK, neurejeno.

12. Zapuščina Otona Župančiča. Pisma in Korespondenca. Rokopisni oddelek NUK, urejeno.

13. Zbirka portretov znanih Slovencev. Slikovni in kartografski oddelek NUK.

Dr. Maksimilijan Matjaž
Teološka fakulteta,
Univerza v Ljubljani

Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec reformnih idej škofa Herbersteina

Sveto pismo in začetek slovenske književnosti

Slovenci smo se kot narod oblikovali v krščanski kulturi, katere temelj je nedvomno Sveto pismo. S prevajanjem Biblije se je razvijal slovenski jezik in iz njenega navdiha se je rojevala slovenska književnost. Kot so gotski prevodi Svetega pisma iz 4. stoletja pomenili začetek germanske pisave in kulture, tako pomeni tudi staroslovanski prevod Cirila in Metoda iz 9. stoletja začetek slovanskega slovstva. Najstarejši spomeniki slovenske književnosti, ki so nastali v tem času, izhajajo iz Svetega pisma. Vsako obdobje slovenske zgodovine je do te »knjige knjig« vzpostavilo svoj značilni miselni, duhovni in kulturni odnos. Z nastopom protestantskega gibanja v 16. stoletju, ki je Sveto pismo postavilo v središče svojih reformnih prizadevanj, se rodi tudi prva slovenska knjiga. Pionirsko delo je opravil duhovnik Primož Trubar (1508–1586), ki je ob navdušenju nad Lutrovo versko reformo želel nagovoriti ljudske množice prav s Svetim pismom, kot edinim nezmotljivim vodnikom v spoznavanju Boga, v njim razumljivem jeziku. Prevajati je začel Staro zavezo, vendar je končal samo nekaj poglavij Prve Mojzesove knjige, ki jih je nato vključil v katekizem, ki ga je leta 1550 izdal v Tübingenu. Prva slovenska knjiga je tako nastala ob prevajanju Svetega pisma.[1] Trubar se je nato posvetil prevajanju Nove zaveze in leta 1555 pripravil prvi slovenski prevod celotne svetopisemske knjige, to je *Ta evangeli svetiga Matevža*. Leta 1557 je izdal *Ta pervi dejl tiga noviga testamenta*, ki obsega vse štiri evangelije in Apostolska dela, do leta 1577 je prevedel vse dele Nove zaveze in Knjigo psalmov kot edino knjigo Stare zaveze. Leta 1582 je v Tübingenu izdal *Ta celi novi testament*, ki je bil popravljena izdaja Nove zaveze. Knjigi je dodal seznam novozaveznih odlomkov ali perikop po takrat pri nas veljavni oglejski liturgiji, da bi duhovnikom olajšal liturgično branje Svetega pisma.[2]

Trubarjevo kulturno in prevajalsko delo je nadaljeval njegov sodobnik Jurij Dalmatin (1547–1589). Njegov učitelj humanist Adam Bohorič (1520–1598) je poskrbel, da je Dalmatin dobil službo v Ljubljani pri superintendentu Primožu Trubarju. Ta ga je leta 1565 vzel s seboj v Nemčijo, kjer je nadaljeval šolanje in začel prevajati Sveto pismo. Njegov prevod Sirahove knjige je bil leta 1575 prva v Ljubljani tiskana biblična knjiga. Leta 1578 je končal prevod Stare zaveze. Pri prevajanju se je opiral predvsem na Lutrov prevod, čeprav je upošteval tudi hebrejsko in grško besedilo. Za izdajo Nove zaveze pa je priredil Trubarjev prevod, ki ga je očistil določenih jezikovnih napak in nedoslednosti njegovega pravopisa. Premočno pa se je naslanjal na Lutra, zato je na mnogih mestih zavrgel dobre Trubarjeve slovenske izraze in konstrukcije.[3] Leta 1584 je v Wittenbergu izšlo njegovo monumentalno delo *Biblija, tu je vse svetu pismu stariga inu noviga testamenta*. S tem delom smo se Slovenci uvrstili med 12 narodov, ki so imeli v 16. stoletju celo Sveto pismo prevedeno v domači jezik.

Katoliško prevajanje Svetega pisma

Čeprav je protireformacija ustavila širjenje protestantizma na Slovenskem, je Dalmatinova Biblija še naprej ostala v veljavi tudi med katoliškimi duhovniki. Prvi katoliški prevajalec Svetega pisma je bil jezuit Janez Čandek (1581–1624). Po naročilu ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1560–1630) je na podlagi Dalmatinove Biblije in Trubarjeve Nove zaveze priredil lekcionar evangeljskih perikop in beril, ki je izšel v Gradcu leta 1613 pod naslovom *Evangelia inu listuvi*. Knjiga je bila večkrat ponatisnjena in je vse do 18. stoletja veljala za učbenik knjižne slovenščine. Leta 1672 je novo izdajo priredil jezuit Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Knjigi je dodal še kratek katekizem, najpotrebnejše molitve in pesmi ter navodilo za branje in pisanje slovenščine. Na podlagi Dalmatina je do leta 1680 župnik Matija Kastelec (1620–1688) pripravil nov prevod Svetega pisma, ki pa je ostal v rokopisu. Leta 1733 je tuhinjski župnik Mihael Paglovec (1679–1759), doma iz Kamnika, izdal v Ljubljani *Tobiove bukve* ter v letih 1741, 1754 in 1758 lekcionar *Evangelia inu brania*. Leta 1773 je avguštinski pater Marko (Anton) Pohlin (1735–1801) izdal knjigo *Sveti Postni Evangeliumi*, pri čemer se je opiral na prevode Matije Kastelca. Čeprav slovenskega jezika ni najbolj obvladal in je le s težavo pisal, je bil sposoben jezikovni teoretik. V načrtu je imel pripraviti nov prevod Svetega pisma, ki bi bil očiščen, po njegovem, zastarelega jezika protestantov. Leta 1768 je izdal v nemškem jeziku *Krainische Grammatik*, kasneje pa še trojezični slovar *Tu malu besediše treh jezikov*. Do leta 1778 je prevedel še prvih pet Mojzesovih knjig (*Svetega Pisma starega Testamenta perve Moyzesove Buque iz razlaganjem S. Texta*), ki pa so ostale v rokopisu.

Pravi polet je prevajanje Svetega pisma dobilo v katoliških krogih z nastopom ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina (1719–1787), ki je bil globoko zavezan prosvetljenskim idejam reforme Cerkve.[4] Njegova prizadevanja za prevod Svetega pisma v ljudski jezik gotovo niso izvirala v prvi vrsti iz njegove zav-

1 Prim. M. Rupel, Reformacija, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana, Slovenska matica, 1956; isti, *Primož Trubar. Življenje in delo*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1962; A. Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1968.

2 Prim. J. Krašovec, *Med izvirnikom in prevodi,* Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2001, 143–170; F. Rozman, Prevajanje Svetega pisma na Slovenskem, *Bogoslovni vestnik* 50 (1990), 427–442; M. Smolik, Slovenske biblije, *Biblije na Slovenskem*, Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 1996, 25–30.

3 Prim. A. Breznik, *Jezikoslovne razprave,* Ljubljana, Slovenska matica, 1982, 27–54.

zetosti za slovenski jezik. Vodilo njegove široke prevajalske aktivnosti so bili njegovi pastoralno-prenovitveni načrti in prepričanje, da je potrebno vsakemu človeku omogočiti izobrazbo, ki bo podlaga njegovega duhovnega razvoja in gonilo prenove celotne družbe.[5] Takšna drža v času, ko v katoliških nazorih še ni bilo enoumno razrešeno temeljno vprašanje, ali je sploh dovoljeno vsakomur brati Sveto pismo, ni mogla ostati brez burnih odzivov.[6] Njegove namere se tudi niso ustavile samo pri novem slovenskem prevodu Svetega pisma, temveč je organiziral prevajanje cele vrste verske literature od Velikega katekizma (1779), ki je bil še petkrat natisnjen, preko lekcionarja, številnih pesmi, molitev, pridig in šolskih knjig.[7] Poleg slovenskega prevoda Svetega pisma je imel namen pripraviti tudi nov nemški prevod, vendar sta kronično pomanjkanje finančnih sredstev in končno njegova smrt preprečila ta velikopotezni načrt. Nosilec Herbersteinovega reformnega književnega programa pa je bil jezikovno nadarjen in družbeno razgledan duhovnik Jurij Japelj (1744–1807).

Škof Herberstein in Jurij Japelj

Janez Karel Herberstein sodi med najbolj sporne osebnosti v cerkvenem in političnem življenju v času jožefinizma v Avstriji. Eni vidijo v njem najzvestejšega sodelavca Jožefa II. in tipičnega zagovornika »državnega cerkvenstva« in odkritega prijatelja janzenistov, drugi pa Cerkvi zvestega škofa, ki mu je šlo predvsem za notranjo reformo Cerkve. Zaradi močne ultramontanistične opozicije se je moral nasloniti na državno oblast, če je hotel izvesti reformne ideje poznega janzenizma in prosvetljenstva. S temi idejami se je lahko Herberstein seznanil že v času svojega študija v Salzburgu (1735–1740), v Rimu (1740–1743) pri dominikanskih patrih na Sapienzi, predvsem pa v dolgem obdobju svojega bivanja v Trentu (1743–1769), ki je bil eden pomembnih središč italijanskega janzenizma.[8] Ko je bil leta 1769 imenovan za ljubljanskega pomožnega škofa koadjutorja, je to službo sprejel kot svoj življenjski izziv. O resnosti priprave na to poslanstvo in o njegovih duhovnih obzorjih najmočneje priča njegova zasebna knjižnica, s katero je ob nastopu svoje službe leta 1772 prišel v Ljubljano. Seznam, ki obsega skoraj tisoč enot, zajema vsa glavna dela janzenistične cerkvene prenove, številne izdaje cerkvenih očetov, bibličnih in zgodovinskih razprav, različne izdaje Svetega pisma, liturgične in apologetične spise, rimske teološke učbenike ter nekaj filozofskih del in knjig o verstvih. Iz podrobnejšega pregleda te literature je lahko France Kidrič upravičeno zaključil, da Herbersteina nikoli ni resno zanimala kakšna druga veda kot samo teologija, »hotel je biti samo teolog, in to zvest teolog katoliške Cerkve.«[9] Preko sodobnih filozofskih in družbenoprosvetljenskih idej se je navdušil za njeno prenovo. Cerkev se mora nujno osvoboditi pretirane pozunanjenosti, ki jo je v stoletjih oddaljila od idealov biblične Cerkve in jo naredila premalo občutljivo za potrebe malega človeka. Usmeriti se mora nazaj k virom prvotne tradicije in na podlagi Svetega pisma in cerkvenih očetov ponovno odkriti izvorne krščanske ideale, kot so ljubezen do bližnjega, verska strpnost, človekova osebna svoboda in občestvenost Cerkve.[10]

Takoj po prevzemu službe ljubljanskega škofa se je prenove načrtno lotil. Na prvo mesto je postavil zahtevo po temeljiti izobrazbi, saj se je zavedal, da bo lahko samo preko izobraženih in prosvetljenih duhovnikov uspel prenoviti pastoralno življenje in izvesti nujne cerkvene reforme. Dal je na novo urediti status semeniške knjižnice in poskrbel, da je dobila vsa najpomembnejša dela sodobne teologije. Intenzivno je iskal novih sodelavcev, ki bodo lahko izvedli njegov reformni program vzgoje duhovnikov in opismenjevanja ljudskih množic ter za to delo pripravili sodobni prevod Svetega pisma in drugo poučno literaturo. Poizvedoval je o stanju teološke študijske reforme po Evropi, o čemer priča obširna korespondenca z italijanskimi teologi in prijatelji na Dunaju, ki je ohranjena iz tega časa.[11]

Leta 1773 je nagovoril za sodelovanje mladega tržaškega kaplana *Jurija Japlja*, na katerega ga je opozoril reformno usmerjeni ravnatelj graškega bogoslovja Tomičič. Japelj se je najprej šolal v Kamniku pri domačinu Mihaelu Paglovcu, ki je bil sam navdušen prevajalec Svetega pisma. Po končanem šolanju pri jezuitih v Ljubljani je nadaljeval svoje študije v Gorici in v Gradcu. Leta 1769 je bil v Trstu posvečen za duhovnika. Po njegovem prihodu v Ljubljano ga je leta 1773 Herberstein imenoval za škofijskega tajnika in notarja. V naslednjih letih mu je škof poveril prevod Velikega jožefinskega katekizma, ki je izšel leta 1779, in pripravo vrste drugih knjižic za cerkev in šolo.[12] Ob vsem tem pa je Japelj večino svojega prostega časa preživel v bogati Herbersteinovi knjižnici, kjer je intenzivno poglabljal svoje teološko in predvsem jezikovno znanje. Zavedal se je, da za najpomembnejši in najbolj zahteven pro-

4 Tukaj povzemam razpravo, ki sem jo imel na simpoziju o škofu Herbersteinu na Slovenski teološki akademiji v Rimu pod naslovom "Prevajanje Svetega pisma v času škofa Herbersteina", *Herbersteinov simpozij v Rimu,* ur. E. Škulj, Celje, Mohorjeva družba, 2004, 357–366.

5 Prim. F. M. Dolinar, Jožefinci med Rimom in Dunajem. Škof Janez Karel Herberstein in državno cerkvenstvo, *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 1 (1979), 43–105; isti, Pastoralna dejavnost ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina, *Bogoslovni vestnik* 36 (1976), 462–482; L. M. Golia, Škof Karel Herberstein. Prispevki k problematiki jožefinizma na Slovenskem, tipkopis, Ljubljana 1946; J. Gruden, Pričetki našega janzenizma, *Čas* 10 (1916), 121–137; P. Hersche, *Der Spätjansenismus Österreich. Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte Österreichs* 7, Wien, 1977; F. Kidrič, Herberstein Karel Janez, *Slovenski biografski leksikon (SBL),* Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1925–1991, 303–313.

6 Leta 1713 je papež Klemen XI. s konstitucijo Unigenitus Dei Filius med drugimi stavki janzenista Quesnela obsodil tudi tiste, ki so govorili o nujnosti, da vsi verniki berejo Sveto pismo (prim. Denzinger-Schönmetzer, 2479–2485).

7 Prim. F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana, Slovenska matica, 1938, 77 sl.

8 Prim. F. M. Dolinar, Jožefinci, 49–50.

9 F. Kidrič, Herberstein, 305.

10 Prim. L. M. Golia, Škof Karel Herberstein, 1–6.

11 Glej Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL/ŠAL), Herbersteinova korespondenca; prim. L. M. Golia, Škof Karel Herberstein, 5; F. Kidrič, Herberstein, 308.

jekt, ki ga je imel Herberstein v načrtu, to je prevajanje Svetega pisma, še ni dovolj usposobljen.

Prevajanje Svetega pisma v Herbersteinovem času

Angažiranje škofa Herbersteina za slovensko tiskano besedo in prenovo cerkvenega reda je navdušilo tudi mnoge ugledne slovenske intelektualce, ki so bili sicer skeptični ali celo nasprotni Herbersteinovim teološkim nazorom. Takšne tihe privržence je imel Herberstein vsaj na začetku v ljubljanski *Academii operosorum,* ki sta jo 1781 obnovila Johann Edling (1751–1793) in Blaž Kumerdej (1738–1805). Oba sta si kot navdušena šolnika prizadevala z izdajanjem slovenskih knjig, podobno kot Herberstein, pridobiti javno mnenje za novo prosvetljensko šolstvo.[13] Prvi tajnik obnovljene akademije, te »slovstvene republike«, je postal Jurij Japelj.[14] Eden uglednih članov je bil tudi gramatik in svetopisemski prevajalec Marko Pohlin. Tudi sam si je prizadeval za reformo slovenskega jezika, zato je Herbersteinovo prenoviteljsko zagnanost na začetku navdušeno pozdravil. Na prenovo jezika pa sta imela preveč različne poglede, da bi lahko resnično sodelovala. Leta 1781 je Pohlin svoj prevod Peteroknjižja predložil Herbersteinovi revizijski komisiji v odobritev. Kljub njenemu pozitivnemu mnenju o prevodu je imel Herberstein pomisleke. Posebej so ga motile opombe, ki so bile po njegovem mnenju deloma odveč, deloma pa netočne in narejene na podlagi nezanesljivih virov.[15] Pohlina je to zelo prizadelo. Ker je bil prepričan, da želi škof njegov prevod opremiti z novimi svetopisemskimi opombami v smislu svojih novodobnih idej, je odstopil od svoje namere, da bi izročil prevod.[16] Herberstein torej očitno Pohlinu ni odrekel dovoljenja za izdajo Svetega pisma zgolj iz neke tekmovalnosti, ker se je z Japljem že sam pripravljal na prevod Svetega pisma, temveč predvsem zaradi idejnih in jezikovnih razhajanj s Pohlinom. Pohlin si je namreč prizadeval, da bi ustvaril neko normativno slovnico, »ki bi se vzdignila nad pisano zmes narečij in nudila učencem trdna pravila«, temeljila pa bi na ljubljanskem narečju. S takšnimi nazori enostavno ni mogel slediti naprednemu slovstvenemu krogu ob Herbersteinovem varovancu Juriju Japlju. Ti so se zavzemali za sicer enoten vseslovenski jezik, ki pa ne sme delati nasilja govorečemu jeziku. Herberstein je tako s svojo kritičnostjo do Pohlinovega prevoda naredil slovenskemu jeziku zgodovinsko uslugo. »Ko bi bil poslednji (Pohlinov) načrt uspel,« pravi A. Slodnjak, »bi bile najbrž zmagale tudi njegove pravopisne in slovniške novotarije,« s katerimi je slovenski knjižni jezik »tako nesrečno zapletel«.[17]

Prevajalsko in organizacijsko delo Jurija Japlja

Japljevi komisiji, ki je pregledovala Pohlinov svetopisemski prevod, je Herberstein dal nalogo, da pospešeno pripravi nov prevod Svetega pisma. Jurij Japelj si je pri tem za svojega najtesnejšega sodelavca izbral šolnika Blaža Kumerdeja (1738–1805). Škof je dal prevajalcem na voljo vse potrebne vire iz svoje bogate knjižnice. Japelj v uvodu k prvemu delu Nove zaveze takole navaja škofovo navodilo glede prevajanja: »Za merilo vam dajem vulgato in najnovejši nemški Rosalinov prevod, v pomoč pa zelo slavno večjezično Biblijo kardinala Himenesa, Hutterjevo Biblijo in Biblijo Ruthenico. Za ostale stvari pa poskrbite vi sami ter posamezni delegati in družabniki v ta namen ustanovljene Komisije, da ne bi na dan prišlo kaj manj avtentičnega ali obskurnega ali nekaj, kar bi moglo zakriviti zmoto.«[18] Ko je torej leta 1781 začel prevajati Novo zavezo, je imel pred seboj nekaj zelo dobrih virov: poleg vulgate še staroslovansko ostroško Biblijo iz leta 1581, 12-jezično biblijo Elija Hutterja (Nürnberg 1599) s sirskim, hebrejskim, grškim, latinskim, nemškim, italijanskim, francoskim, španskim, angleškim, češkim, poljskim in danskim besedilom, Biblijo kardinala Himenesa iz 1514, Biblijo, ki jo je leta 1781 na Dunaju izdal Franz Rosalino, in še, kakor sam pravi, »neštete druge pripomočke od slovarjev, leksikonov, komentarjev, različnih drugih izdaj Svetega pisma etc., ki so nam bili pri roki v javni knjižnici, kjer je komisija pregledovala delo«.[19] Vendar A. Breznik ugotavlja, da je te vire zelo malo uporabljal.[20] Verjetno je največ uporabljal najnovejši Rosalinov prevod, predvsem pa Dalmatinovo Biblijo, kar pa v uvodu samo mimogrede omeni: »Sicer sva prav tako imela pri roki tudi slavni prevod Jurija Dalmatina, vendar pa bo tistemu, ki bo delo proučeval, postalo zlahka jasno, da je novi prevod docela (*toto coelo*) drugačen od onega, in da niti ne govorim o tem, kateri tekst je bolj natančno preveden in bolj čist.«[21] Ne omeni pa, da je uporabljal tudi Čandkov, Kastelčev, Pohlinov, Paglovčev in morda še kakšen prevod. Upošteval je mnogo njihovih pravopisnih in leksikalnih izboljšav. Poslušen škofovemu navodilu je pazil predvsem na to, da se je zvesto, po črki in slogu, držal vulgate, uporabljal pa je večinoma Dalmatinovo besedišče. Kjer se Dalmatin in vulgata nista ujemala, je najprej preveril

12 Prim. J. Glonar, Japelj Jurij, SBL, 382–385; B. Kolar, Umre neustoličeni tržaški škof Jurij Japelj, *Slovenska kronika XIX. stoletja*, Ljubljana, Nova revija, 2001, 57; J. Kos, Japelj Jurij, *Slovenska književnost,* Ljubljana, DZS, 1996, 157; M. Kuzmič, Jurij Japelj in njegov prevod Svetega pisma. Za praznik reformacije, *Delo* 36 (1994), št. 260, str. 6 (10. 11. 1994).

13 Prim. J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda,* Celovec, Družba sv. Mohorja, 1910, 982.

14 A. Slodnjak, *Slovensko slovstvo,* Ljubljana, Mladinska knjiga, 1968, 66. Med člani so bili najuglednejši slovenski znanstveniki in javni delavci s konca 18. stoletja: Scopoli, Hacquet, Gruber, Žiga in Karel Zois, Linhart, Peter Pavel Glavar in drugi.

15 Glej NŠAL/ŠAL, Herbersteinova korespondenca, 10. nov. 1781; prim. L. M. Golia, Škof Karel Herberstein, 79.

16 Prim. L. M. Golia, Škof Karel Herberstein, 79.

17 A. Slodnjak, Slovensko slovstvo, 63.

18 Gregorius Japel et Blasius Kumerdey, Praefatio, Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata, Pars prima, Labaci, typis Joan. Frid. Eger, 1784, 2.

19 Praefatio, 10.

20 Prim. A. Breznik, Japljev prevod sv. pisma, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7 (1928), 77–106, tu 78.

21 Praefatio, 3.

pri Rosalinu in v ostroški Bibliji, nato pa še v večjezični Hutterjevi Bibliji. V glavnem pa je lahko obdržal Dalmatinovo besedilo, le da je odpravil nekaj njegovih germanizmov. V Predgovoru pravi o tem: »Upamo, da se bo v našem prevodu razkril sijajnejši jezik, ki je prilagojen današnjemu načinu govorjenja, z namenom, da ga morejo brez napora razumeti tudi manj izobraženi. Čemu namreč besede, ki jih je na posameznih straneh Nove zaveze uporabil Dalmatin: *Leben, zajhen, guant, Flegar, Rihtor, falsh, shpendia, Folk idr.?* Mar ni bolj čisto in bolj prilagojeno moderni govorici, če se besede po vrsti prevedejo: *Shivlenje, snaminje, oblazhilu, oblastnik, golusni, jed, ludstvu etc.?*«[22]

Leta 1784 končno izide prvi del Nove zaveze *Svetu pismu noviga testamenta.* Že bežna primerjava s prejšnjimi prevodi nas prepriča, s kako veliko vnemo je Japelj iskal nove slovenske izraze. Precej novih besed je uvedel iz staroslovanske ostroške Biblije in s tem izboljšal Dalmatinove izraze. Tako npr. prevede Dalmatin Mr 9,2: *[... Noben Farbar [...] ne-more [...] beliga sturiti*, Japelj pa vzame iz ostroške Biblije izraz *belilnik* in prevede: [...] *inu silnu bejle, kakor sneg, kakorshne obeden belilnik na semli vbejliti ne samore;* dalje nadomesti *kuffraste posode* (Mr 7,4) pri Dalmatinu s staroslovanskim izrazom *kotli*, Dalmatinov *en Vejer* pri Ovčjih vratih (Jn 5,2) s staroslovanskim izrazom *kopel*, ki ga uporablja še Jere-Pečjakovo Sveto pismo (1929); besedo *kashte* pri Dalmatinu (Mt 3,12) je zamenjal s slovansko *shitnizo*, Dalmatinov izraz *so s'gmajn,* to je *s'nevmivenimi rokami kruh jedli* (Mr 7,2) zamenja s staroslovanskim *z nezhistimi*, *to je z nevmitimi rokami;* Dalmatinov *vupanje na blagu postavio* (Mr 10,24) s staroslovanskim *kateri v bogastvo zaupajo;* Dalmatinovo *Folk je na njemu visel* (Lk 19,48) s staroslovanskim *ludstvu se je njega dershalu* itd. Nekaj slovenskih izrazov je našel tudi pri sodobnih avtorjih, nekaj v prevodu škofa Hrena, v Kastelčevih rokopisih in v Pohlinovem slovarju. Vpeljal je tudi nekaj ljudskih pomorskih izrazov, ki jih je slišal v okolici Trsta.[23]

Japelj je bil na prevod zelo ponosen in ga je pospremil z donečim uvodom: »Končno je tu toliko stoletij želen prevod vulgate v slovansko-kranjskem jeziku. Vendar pa ne gre le za besedilo vulgate, temveč tudi za izvorno grško besedilo, kakor je mogoče videti na dnu posameznih strani. Da je to delo zagledalo luč dneva, je v veliki meri zaslužen prevzvišeni škof, ki je opogumljal in podpiral delo naših rok. Prevod je v največji meri nastal zaradi škofove predane skrbnosti.«[24] To zadnje gotovo drži. Leta 1786, tik pred Herbersteinovo smrtjo, je Japelj še uspel izdati 2. del Nove zaveze (Apostolska dela, Pisma in Razodetje). Tudi ta izdaja ima zelo malo opomb pod črto, kjer pa so, se večinoma nanašajo na primerjavo težjih mest z grškim izvirnikom. Nobena opomba ni vsebinska in tudi kratek uvod v latinščini ne daje bralcu navodil ali razlag. V uvodu omenja, da ima že pripravljen prvi del Stare zaveze Pentatevh, za katerega upa, da bo natisnjen »do konca tega ali v začetku prihodnjega leta«.[25]

Nasprotovanje Japljevemu prevajanju

Japljev zaščitnik škof Herberstein je v zadnjih letih svojega škofovanja zaradi svojih janzenističnih in prosvetljenskih idej prihajal v vedno večji konflikt z vodstvom Cerkve. Njegova prizadevanja, da bi deželni knez samostojno odločal o zunanji cerkveni disciplini na celotnem ozemlju svoje dežele, niso mogla naleteti v Rimu na odobravanje. Sveti sedež v začetku na te Herbersteinove izzive sicer ni odkrito reagiral, čeprav je papež Pij VI. na svoji poti na Dunaj, ko se ni ustavil v Ljubljani pri škofu, dal Herbersteinu jasno vedeti, da se z njim globoko razhaja. Nestrinjanje Rima je postalo očitno, ko je Jožef II. hotel povzdigniti ljubljansko škofijo v nadškofijo. Papež je v to sicer privolil, nikakor pa ni bil pripravljen imenovati Herbersteina za njenega prvega nadškofa.[26] Ko je leta 1787 Herberstein umrl, se je Japljev položaj zelo spremenil. Ker na škofiji ni imel več tako močne podpore, se je moral posloviti od ugodnega Schillingovega beneficija pri Sv. Petru, ki mu je zagotavljal ekonomsko varnost za nemoteno znanstveno delo. Še isto leto se je preselil na podeželje in prevzel novoustanovljeno župnijo Ježica. Vendar tudi tukaj ni miroval. Na novi župniji ga je čakalo veliko novih izzivov, ki se jih je z njemu lastnim navdušenjem lotil. Vendar to ni bilo več pretežno na literarno-prevajalskem področju. Med drugim je poskrbel za šolanje otrok, dal je postaviti novo župnišče, povečal je cerkev, ukvarjal pa se je tudi s sadjarstvom in se trudil izumiti perpetuum mobile.[27]

Glasovi, ki so nasprotovali Japljevemu prevajanju, so bili vedno močnejši. Izvirali so tako iz jezikovnih kot teoloških vprašanj. Že dalj časa so bili zelo napeti odnosi med njim in Blažem Kumerdejem, ki se je čuti podrejenega. Ta mu je vedno pogosteje očital premajhno strokovno podkovanost in zato preveliko ljudskost v jeziku. Končno redakcijo vseh prevodov si je namreč pridržal Japelj sam in Kumerdej je moral večkrat popustiti, da se ne bi delo še dodatno zakasnilo. Po prevodu Četrte Mojzesove knjige je Kumerdej prekinil sodelovanje z Japljem in je sprejel službo okrožnega šolskega komisarja v Celju. Japelj v uvodu k prvemu delu Svetega pisma Stare zaveze omenja razhod s Kumerdejem, vendar ga ne problematizira.[28] Za sodelovanje pri prevajanju si je pridobil Modesta Šraja (1754–1821), ki je že prevajal Jozuetovo knjigo, Knjigo sodnikov in Rutino knjigo. Z njegovo pomočjo je leta 1791 končal prvi zvezek Stare zaveze. Ta prevod je občutno boljši kot prevod Nove zaveze. Japelj se je očitno že zavedal, »da njegova naloga ni v tem, da bi prepiso-

22 Praefatio, 4.

23 Prim. A. Breznik, Japljev prevod, 81.

24 Praefatio, 1.

25 Gregorius Japel et Blasius Kumerdey, Ad lectorem, Svetu pismu noviga testamenta, id est: Biblia sacra novi testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata, Pars secunda, Labaci, typis Joan. Frid. Eger, 1786.

26 Prim. F. Dolinar, Pastoralna dejavnost ljubljanskega škofa Karla Janeza Herbersteina, *Bogoslovni vestnik* 36 (1976), 477.

27 Prim. J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 995.

28 Prim. Ad lectorem, Svetu pismu stariga testamenta, id est: Biblia sacra vetris testamenti ... / in Slavo-Carniolicum idioma translata, Pars prima, Labaci, typis Joan. Frid. Eger, 1791, 4.

val Dalmatina, ampak da ustvari nov prevod«.[29] K temu preobratu je poleg dejstva, da si je pridobival vedno boljše vire – med njimi omenja na prvem mestu francosko biblijo janzenističnega prevajalca De Sacya, Bruxelles 1700–1744, v 47 zvezkih –, gotovo pripomogla tudi vedno močnejša opozicija njegovemu prevajanju. Ta nasprotovanja so po njegovem izhajala predvsem iz teoloških razlogov. O tem piše v uvodu k Stari zavezi: »Toda oh ti žalost! Kdo bi verjel našim besedam. To, skoraj brezkončno, delo ima svoje nasprotnike, ki javno rohnijo nad tem prevodom Stare zaveze in to nič manj kakor tudi nad tistim od Nove postave. Kot zdravilo za tiste, ki tako razmišljajo, je gospod Janez Debevc, ljubljanski duhovnik in kurat, čigar slava je razvidna iz dela samega, na moje ponižne prošnje napisal traktat o branju Svetega pisma.«[30] Prvemu delu Stare zaveze je tako dodan obširni sestavek o branju Svetega pisma, ki je mojstrsko delo biblične teologije in hermenevtike tedanjega časa.[31] Janez Debevec (1758–1821) je bil hišni duhovnik škofa Herbersteina, šolnik, odličen filolog in teolog. Študijo o branju Svetega pisma je pripravil na podlagi del znanega janzenističnega teologa Arnaulda (u. 1694). Traktat zelo nazorno slika duha teologije okolja, v katerem je Japelj pod Herbersteinovim vodstvom prevajal svetopisemske knjige, da bi tako tudi preprostemu ljudstvu omogočili dostop do globlje izobrazbe. Takšno prizadevanje je takrat razumljivo pri mnogih porajalo sume, da gre pri tem tudi za širjenje protestantskih in janzenističnih zmot. Še vedno namreč ni bilo enoumno odgovorjeno na načelno vprašanje, ali je dovoljeno in ali je koristno vsakomur brati Sveto pismo.

Kljub tej uvodni študiji, ki je želela odvrniti sume o herezijah in zmotah v Herbersteinovem pastoralnem delovanju, je bilo nasprotovanje njemu in s tem tudi Japljevemu prevajanju vedno močnejše. Očitali mu sicer niso teoloških nepravilnosti, pač pa nestrokovnost, preveliko odvisnost od Dalmatina, nedoslednost in mnoge germanizme. Leta 1796 je od nameravanega drugega zvezka Stare zaveze mogel izdati samo prvi del. Za sodelovanje je pridobil še Antona Travna, Janeza Debevca, Jožefa Riharja in Jožefa Škrinjarja (1753–1825). Škrinjar je leta 1799 kot jezikovno najbolj nadarjen in izobražen prevzel vodstvo prevajanja. Do leta 1802 so izšle vse knjige Stare zaveze. Med tem je že pošlo Sveto pismo Nove zaveze. Debevec in Škrinjar sta jo za novo izdajo močno predelala in druga izdaja leta 1800 in 1804 ne nosi več Japljevega imena.

Sklep

V letih 1784–1802 smo Slovenci prvič po Dalmatinu dobili prevod celotnega Svetega pisma. Prvič v slovenski zgodovini prevajanja Svetega pisma je šlo za skupinsko delo katoliških jezikoslovcev in teologov. Že od Kopitarja naprej nosi to Sveto pismo naslov *Japljev prevod Svetega pisma.* Čeprav je imel Japelj vodilno vlogo le v prvem delu tega skoraj 20 let trajajočega podviga, njegovo ime upravičeno označuje celotni prevod, saj je bil prvi prevajalec, urednik in organizator širokega kroga sodelavcev, ki so kasneje delo nadaljevali v smeri, ki jo je on zastavil. Anton Breznik je Japljev prevod označil kot »prvo zrelo delo naše prerodne (prosvetljene) dobe, ki se lahko meri s tovrstnimi deli večjih kulturnih narodov one dobe«.[32] Njegov prevod je obogatil slovenski jezik z mnogimi novimi izrazi, kar je dalo nov zagon razvoju slovenskega jezika. Glavni pobudnik in pokrovitelj tega velikega projekta pa je bil ljubljanski škof Karel Janez Herberstein. Brez njegovega vztrajnega angažiranja za slovenski prevod Svetega pisma, ki je bilo posledica njegove zavezanosti prosvetljenskim idejam reforme Cerkve, bi Japljevega prevoda ne bilo, slovenski književni jezik pa bi še nekaj časa ždel v »nevzdržnem položaju, v katerega so ga privedli pisatelji 18. stoletja«.[33]

Jurij Japelj: Translator of the Holy Bible and Carrier of Reform Ideas by Bishop Herberstein

Abstract

For the first time since Dalmatin, Slovenes received a translation of the entire Holy Bible from 1784 to 1892. For the first time in Slovene history the translation of the Holy Bible was a group effort done by Catholic linguists and theologians.

Since Kopitar, this translation of the Holy Bible has been titled *Japelj's translation of the Holy Bible.* Although Japelj had a leading role only for the first part, his name after almost twenty years of achievement justifiably characterizes the entire translation. Nevertheless, he was the first translator, editor and organizer of a wider circle of workers who continued the work and the direction he envisioned. Anton Breznik labeled the translation as the »first real complete piece of work from our renaissance period, which can be compared to similar pieces by bigger cultures during that time«. His translation enriched the Slovene language with many new phrases, which enabled for new momentum in the development of the Slovene language. The prime mover and patron of this huge project was Ljubljana's Bishop Karel Janez Herberstein. Without his constant commitment in achieving a translation of the Holy Bible into Slovene, which was the result of his duties regarding the ideas of enlightenment and reforms within the Church, Japelj's translation would not have come into fruition and the Slovene literary language would have »stagnated as the language conveyed by the writers of the 18th century«.

29 Prim. A. Breznik, Japljev prevod, 82.

30 Ad Lectorem, 5.

31 Govorjenje od branja S. Pisma, Svetu pismu stariga testamenta, Labaci 1791.

32 A. Breznik, Japljev prevod, 77.

33 J. Golnar, *SBL* I, 383; prim. tudi A. Eržen, Pomen Japljevega prevoda Svetega pisma za razvoj slovenskega jezika v 18. stoletju, *Kamniški zbornik* 16 (2002), 157–164.

BRIVSKI
KOLAR
ANTONIJA
SALON

Mag. Stanko Šimenc, prof. slov.,
literarni in filmski zgodovinar
Valjavčeva 4, Kranj

Dokumentarne »podobe življenja« Helene Koder

Dela Kamničanke Helene Koder že nekaj časa dokaj prijazno in s priznanjem sprejemata občinstvo in filmska publicistika, kar je za slovenske razmere dokaj nenavadno. Prihranjena ji je bila stranpot skozi gluho lozo ali omalovaževanje, ki jo mora prehoditi pri nas domala vsak filmar.

Kodrova je vstopila v vrste filmskih scenaristov in režiserjev (1974), ko se je filmski dokumentarec po uveljavitvi televizije (v Sloveniji 1958) skoraj dokončno preselil s kinematografskega na televizijski zaslon. Občinstvo tega prehoda ni kaj prida opazilo, saj je bilo kinematografski dokumentarec (razen filmskega tednika) mogoče videti le na festivalih, zelo redko v kinu kot »predfilm«, medtem ko ima njegov televizijski sorodnik neprimerno boljši stik z gledalci. Televizija je danes skoraj edina naročnica (tudi plačnica) in uporabnica dokumentarca, kar že samo po sebi vsebuje tudi nekatere zahteve, od katerih je dolžina filma (približno 60 minut) še najmanj obremenjujoča za avtorja.

Seveda pa je že kinematografski dokumentarec zajel vso pisanost tega najstarejšega filmskega žanra, ki se kaže v dnevnopolitični (propagandni), družbenokritični, športni in turistični podobi, nezanemarljivi pa so tudi portreti kakorkoli pomembnih sodobnikov. Hkrati pa dosega dokumentarec tako visok prag kakovosti (tudi slovenski), da so televizijci danes prisiljeni splezati kar visoko, če hočejo doseči, kaj šele preseči že videno.

Med občinstvom je še precej razširjeno mnenje, da dokumentarni filmi objektivno podajajo resnično dogajanje, to pomeni, da filmska realnost ni režirana kot pri igranem filmu, ampak neposredna, avtentična; manj pa jih misli, da je dokumentarec lahko namenjen tudi medijski (ideološki) manipulaciji, ki se jo da npr. doseči s komentatorskim glasom ob sliki (ta lahko zelo prikrito hoteno vsiljuje ideološko razumevanje) ali z ustrezno montažo, s katero je mogoče filmsko sporočilo (sestavljeno sicer iz avtentičnih posnetkov) ponarediti.

Ali je torej slepo verjeti dokumentarnemu filmu? Ali res zmeraj prikazuje resnično, neponarejeno življenje? Ali kaže izkrivljeno podobo sveta? Ponaredek. Celo laž. In navsezadnje: Ali je dokumentarec lahko tudi umetniško pomemben (ustvarjalni dosežek), tako da je sposoben preseči čas svojega nastanka in govoriti zanamcem? »Čistega« dokumentarca (ki bi kazal le objektivno sliko dogodka) seveda ni. Vedno smo na sledi režirani realnosti, zrnu fikcije. Celo najbolj zvest posnetek zajema sestavine avtorjeve interpretacije (to je poznal že S. M. Eisenstein), tako da vsak dokumentarec prikazuje verzijo dogodka, in sicer z izbrano fotografijo, z zornim kotom, dolžino posnetka, z zaporedjem posnetkov v montaži itn. Če pa v dokumentarcu ni čutiti režiserjeve osebnosti (njegovega odnosa do teme), je njegov filmski izdelek samo reportaža. Torej je dokumentarec lahko tudi umetniški dosežek, če občutimo v filmu režiserjev individualni prijem, s katerim presežе dokument, tako da ga interpretira. Helena Koder se giblje v to smer ustvarjanja: to se je pokazalo že v njenih zgodnjih scenarijih ali načrtih za snemanje, še bolj v dokumentarcih, ki so njeni od zamisli do režije.

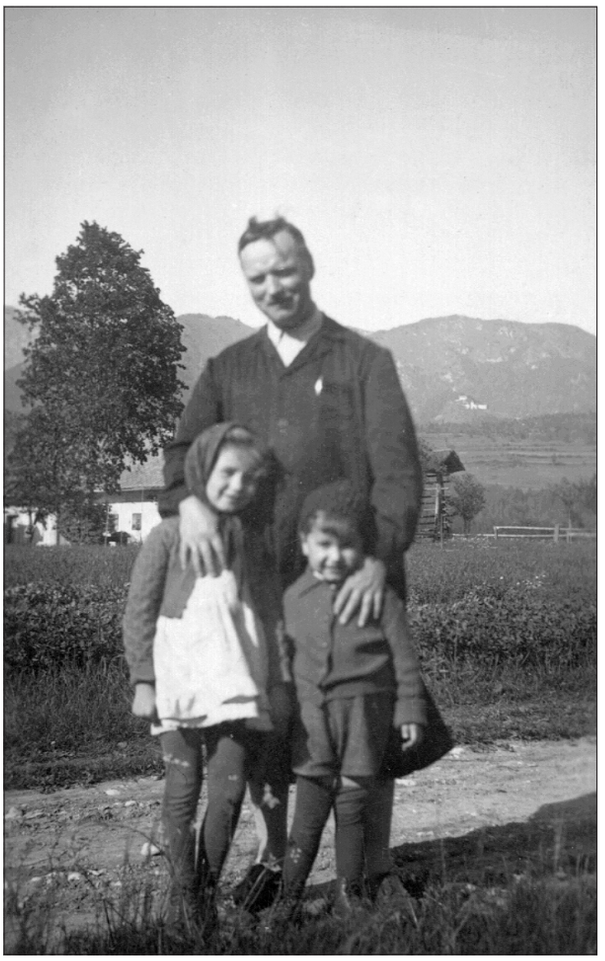

»Okolica Kamnika. Čas: druga svetovna vojna. Tatek naju varuje oba, bratranca Petinka in mene.«

Helena se je s priimkom Kordaš rodila 26. oktobra 1937, ko se je njen oče živinozdravnik, koroški Slovenec, po študiju na veterinarski fakulteti v Zagrebu in službah v različnih krajih Jugoslavije z družino, s soprogo Čehinjo in z dvema sinovoma, leta 1936 nazadnje ustalil v Kamniku. Pozneje je priimek Kordaš zamenjala s priimkom Koder, ko se je poročila z zdravnikom, skladateljem in jazzovskim trobentačem Urbanom Kodrom, ki je napisal glasbo za ducat slovenskih celovečernih filmov, za številne kratke in TV-filme, radijske igre in gledališke predstave, mnogi pa ga cenijo tudi kot avtorja uspešnih šansonov. Osnovno šolo je Helena obiskovala v Kamniku in maturirala na osemletni kamniški gimnaziji (leta 1956) kakor tudi njena mlajša sestra, poznejša arhitektka, medtem ko sta njena starejša brata, poznejša zdravnika, v gimnazijo še hodila v Ljubljano, saj je kamniška gimnazija zrasla po drugi svetovni vojni, tako da je bila prva matura šele leta 1953. Po gimnaziji se je Helena vpisala na filozofsko fakulteto v Ljubljani (romanistika), kjer je končala študij francoščine in italijanščine s književnostma.

Mamin rojstni dan: brat Marjo, sestra Anika, slavljenka Mařenka, brat Ivo in Helena Koder

Že med študijem je statirala pri filmih (npr. leta 1957 v Čapovem filmu *Ne čakaj na maj*), leta 1958 pa je dobila glavno žensko vlogo (Ana) v filmu *Kala* (direktor fotografije Janez Kališnik, komponist Blaž Arnič), ki sta ga režirala Andrej Hieng in Krešo Golik po istoimenski povesti Ivana Ribiča. Tedaj se je znašla v družbi z odličnimi igralci, kot so bili npr. Lojze Potokar, Stevo Žigon, Maks Furijan in Angelca Hlebce. Življenjska ambicija Helene pa ni bila igralska; hotela je biti prevajalka, a okoliščine so nanesle, da se je tedaj začela slovenska televizija. Šla je na avdicijo za napovedovalko in bila sprejeta (1959). Pozneje je delala tudi kot voditeljica. Sčasoma so jo usodno pritegnili dokumentarci, saj so postajali drugačni od tistih, ki jih je še v gimnazijskih letih zvesto gledala kot predfilme v kinu, namenjeni v glavnem vzgoji »širokih ljudskih množic« za socializem, večinoma pa so spregledovali človeško plat. Želja, da bi sooblikovala dokumentarne oddaje na televiziji, se ji je uresničila leta 1974, ko je s filmom *Slovenščina brand* zakoračila v dokumentarne vode.

Njen stik s filmom se je pravzaprav začel že v kamniškem kinu, ki je v njenih najstniških letih deloval v gasilskem domu, kjer je danes mestna tržnica. *»Živela sem pač v majhnem in spodobnem mestu,«* pravi sama v članku *Za-upanje* v posebni številki revije *Ekran* (2005, št. 1–2), posvečeni 100-letnici slovenskega filma, *»golota je bila tabu, dokler ni Ulla Jacobson v filmu Plesala je eno samo poletje končno gola zaplavala v jezero. Obrnjena s hrbtom proti gledalcem. Sicer pa smo si takrat podajali opeko, ko so obnavljali šolo. Nabirali smo žir. Celo koloradskega hrošča. Vse to se je res dogajalo. Slovenski filmarji pa so vse to pridno beležili. Ker sem veliko hodila v kino, sem najbrž videla vse, kar so na Triglav filmu in Vibi posneli.« »V prvega pol stoletja so nam slovenski filmarji zapustili kilometre dragocenih filmskih posnetkov,«* nadaljuje svoje spominjanje v istem članku, *»ki jih bodo naslednje generacije filmarjev, tako kot jih zdajšnje, uporabljale in zlorabljale, dobesedno ali kot metafore, za presežek ali mašilo. Bolj ko se pogrezajo v preteklost, žlahtnejša patina se nabira na teh posnetkih in celo najbolj banalni, slabo skadrirani, neostri, streseni kadri nas navdušujejo kot očarljiva pričevanja. Med slovenskimi filmarji ni bilo nobene Leni Riefenstahl. Ker ena zadostuje za vse čase in kraje, tega ne gre obžalovati. Škoda je le, da so bili slovenski filmarji zmeraj tako samotni. Kot da bi bila za film dovolj pesnikova beležnica in svinčnik. Skoraj vse, kar se je ohranilo iz prvih desetletij filma, je nastalo izključno po zaslugi norcev, ki so se zaljubljali v giblјive slike.«* In nekakšna dedinja teh *»norih zaljubljencev«* v film je tudi Helena Koder, ki jo njihova dela nenehno navdihujejo za nove korake v neznano.

Z leti je Helena Koder absolvirala šolo filmske dokumentaristke na ljubljanski televiziji »ob delu«, kot temu učenju pri nas radi rečemo. Toda šole, tudi uradne, imajo hude omejitve. Goran Marković, nekdanji praški študent iz zlate generacije srbskih režiserjev, zdaj profesor na fakulteti dramskih umetnosti v Beogradu, je v nekem intervjuju nedvoumno pribil, da šole lahko poučujejo o znanju in obrtnih spretnostih, *»samo magije filmske režije pa se ni mogoče naučiti«*. Le-ta lahko prihaja le iz človeka, če je dovolj odprt za življenje, razgledan, izobražen, če ima dar za opazovanje in zna poslušati – potem šele zazna vibracije, kaj je avtentično v

Helena Koder: »Takole naju je z Urbanom videl Evgen Bavčar, filozof, ki živi v Parizu, se ukvarja tudi s fotografijo in razstavlja po svetu. Evgen Bavčar je slep. Z njim sem posnela dokumentarec Narcis brez ogledala.«

kaki situaciji. Videti mora tudi tisto, čemur večina ne pripisuje nobenega pomena, znati pa se mora tudi upreti političnemu lakiranju stvarnosti in vsakdanjemu medijskemu nasilju ali celo njegovim prevarantskim predstavitvam vsakdanjosti. Zdi se, da te sposobnosti Kodrova ima in da jih tudi ob filmu vseskozi goji, sicer ne bi postala dopisna članica – podpornica pariškega festivala dokumentarnega filma *Cinéma du réel.*

Helena Koder se je kot scenaristka, režiserka ali oboje hkrati (kar je pri dokumentaristih zelo pogosto) lotevala velikih, odmevnih dogodkov, ki že s svojo pomembnostjo pritegnejo gledalce, do minornih zgodb, ki jim večina ne pripisuje nobenega pomena, a v dokumentaristovi osvetlitvi lahko zadobijo dramatično razsežnost – in tako dokazovala, da širina njenega zanimanja ne pozna meja. V njenih dokumentarcih srečujemo ljudi s socialnega obrobja ali celo z njegovega dna (npr. *Ljubljana je moje mesto zdaj* – 1975, *Kolizej* – 1984, *Zbirni center* – 1992), posebneže (npr. *Dežela smehljaja* – 1985, *Dva tri kroge nad Peklom* – 1986, *Volite mene* – 1990), pomembne javne osebnosti (npr. *Narcis brez zrcala* – 1987, o filozofu in publicistu Evgenu Bavčarju; *Materada in pisatelj Fulvio Tomizza* – 1990; *Popolni torzo* – 1993, o kiparju Jakovu Brdarju; *Magdalenice gospe Radojke Vrančič* – 1997; *Franceta Bernika zvezdnato nebo* – 2001, o literarnem zgodovinarju in predsedniku SAZU; *Kocbek – pesnik v pogrezu zgodovine* – 2004), ustavi se ob osamosvojitvenem procesu Slovenije (npr. *Montaža ekstaze* – 1988, *Operacija 2-1-13-62* – 1992) ali ob takšnih drobcih iz življenja, ki navadno ne zaidejo v medije, kaj šele v zgodovino (npr. *Skupinska slika z Nado Vreček* – 1979, *Prizori iz življenja pri Hlebanjevih* – 1997, *Obrazi iz Marijanišča* – 2001).[1]

Zdi se, da nismo daleč od resnice ob ugotovitvi, da je Helena Koder začela svojo zaresno filmsko pot, ko se je ustvarjalno ujela z režiserjem Žaretom Lužnikom, žal že pokojnim; z njim je namreč v zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja zaorala v neposredno sedanjost in s skopimi, vsebinsko nabitimi posnetki skušala povedati največ (filmi *Beg* – 1982, *Ljubezen* – 1983, *Gostilna* – 1983). Iz neposredne sedanjosti, a z ohranjenim in nenehnim intenziviranjem pripovedi je sčasoma obvladovala podobe, v katerih si preteklost in sedanjost podajata roke, kot so npr. *Prizori iz življenja pri Hlebanjevih* (1997) – z razsežnostjo filmske sage o slovenskem kmetu.

Dosedanji vrh njenega dela pa je celovečerni portretni dokumentarec *Kocbek – pesnik v pogrezu zgodovine,* premierno prikazan na TV Slovenija v sredo, 22. septembra 2004 (scenarij Helena Koder, strokovni sodelavec Andrej Inkret, režiser Miran Zupanič, produkcija Arsmedia in TV Slovenija, 90 minut), nekaj dni pred Kocbekovo stoletnico rojstva. Film je vzbudil neobičajno zanimanje iz več razlogov: Edvard Kocbek (1904–1981), umetnik in politik, je bil slavljen, preganjan, celo zamolčan, izbrisan in rehabilitiran – vse življenje pogojno sprejemljiv za posvetno in cerkveno oblast, saj je povzročal nemir na vseh področjih svojega pisanega in bogatega delovanja, ob tem pa ostal še vedno enigmatična in hkrati karizmatična osebnost. In povzročitelj velike zadrege oblastnikov ob koncu življenja: njegov pogreb je bil na državne stroške, vendar ob desetih dopoldan! Tudi film ni spremenil te temeljne

1 Podatki iz kinotečnega kataloga Helena Koder o retrospektivi filmov H. K., avtor Vlado Škafar, 8. 12. 1998.

V TV studiu. »Takrat smo nastopali samo v živo.«

podobe Kocbeka v javnosti, vendar je močno poglobil, razširil in izostril védenje o njem, in to s filmskim prijemom, za katerega ima poleg scenaristke nedvomno zasluge tudi režiser Miran Zupanič. Eden izmed osnovnih kompozicijskih problemov, ki sta ga morala Kodrova in Zupanič rešiti, je bilo na eni strani obilje raznorodnih podatkov o Kocbeku, na drugi pa pomanjkanje fotografskega in filmskega gradiva: predvojno je skromno, povojnega Kocbeka pa je oko filmske kamere največkrat »zgrešilo« ali pa so ga politični dušebrižniki izločili že iz posnetega filma. Ustvarjalca sta pridobila še izjave Kocbekovih sodobnikov (nekateri so pričevanje zavrnili, posebno tisti, ki so grenili njegovo življenje). Nazadnje je bilo gradiva po izjavi Kodrove »preveč« in ob končni selekciji ga je ostalo za arhiv v dolžini trideset minut. Ta »ostanek« ter Ljubićeva in Pogačnikova filma o Kocbeku so močna spodbuda in hkrati izziv za prihodnje filmske ustvarjalce. Temeljna odločitev pri oblikovanju filma je bila v tem, kako predstaviti Kocbekovo osebnost. Le-ta je zaživela »prek simfonije različnih glasov«, kot se je duhovito izrazila Ženja Leiler, ocenjevalka tega dokumentarca (*Obraz, postrgan s traku,* Delo, 23. 9. 2004): *»Ta simfonija,« pravi ocenjevalka, »je po svoje seveda tudi (avtorski) komentar. Tu so dejstva, podkrepljena s citati in dokumenti. Pa bogat orkester premišljevalcev njegovih (še živečih) sopotnikov, prijateljev, sorodnikov, poznavalcev in kritikov, sicer znanih javnih osebnosti. Potem scenaristkino vezno besedilo, ki sem in tja umirjeno komentira. Navsezadnje, a pravzaprav na prvem mestu, je Kocbekov lastni 'glas'. Gradivo zanj so zvečine njegovi dnevniki, glavni politični spisi, sloviti intervju z Borisom Pahorjem in, ne nazadnje, Kocbekova poezija. Predvsem dnevniki (med njimi izrazito povojni) so neizčrpen vir – z visoko literarno govorico se v njih prepletajo različni*

Glamur v času socializma. Z igralcem Stevom Žigonom in režiserjem, pisateljem Andrejem Hiengom na festivalu jugoslovanskega filma v Pulju.

Helena Koder z Juretom Doležalom in Kalo na naslovnici ilustriranega filmskega mesečnika Film, št. 6, letnik 1958

'žanri', od tako rekoč družabne kronike časa, obravnave aktualnih političnih razmer vse do odkritega 'poročanja' o intimnih zadevah.« Film vsekakor preveva »dodana vrednost«, in sicer misel, da Kocbek ni bil razcepljena, temveč celostna osebnost, še več: simbol povezovanja.

Ko bo zgodovinska distanca večja, bo šele mogoče ugotoviti, koliko magije je v filmih Helene Koder. Tu mislimo na čar(ovništvo), sanjarstvo, skrivnostno moč, ki gledalcu, če se uglasi s filmom, zastavi po končani projekciji kopico vprašanj. Ta nikdar dokončno odgovorjena vprašanja nas nenehno vračajo k filmu in k številnim premislekom in odgovorom, kajti samo filmi, ki ne sprožajo vprašanj, ne terjajo odgovorov – in gredo v pozabo, sicer pa ostane film živ v našem filmskem spominu, nazadnje še v filmski zgodovini. V jubilejnem članku ob stoletnici slovenskega filma (*Ekran 2005,* št. 1–2) se Helena Koder sprašuje, kolikšen košček neba nad Slovenijo si s pticami lahko delijo slovenski filmarji, še posebno dokumentaristi. Seveda ji še ni mogoče odgovoriti nedvoumno, a na podlagi njenega dosedanjega opusa ji že lahko zagotovimo, da je košček tega neba tudi njen.

Magdalenice gospe Radojke Vrančič. Med snemanjem (1997) je Ubald Trnkoczy posnel tole fotografijo.

Po predvajanju filma o Kocbeku (2004) se je odvalil en velik kamen ... Foto: Blaž Samec.

A Documentary »Life's Images« by Helena Koder

Summary

Helena Koder is a leading Slovene documentary film producer. After studying the French and Italian languages along with literature she began and then continued her career on Slovene television: from announcer, anchor-woman and member of the editorial board for documentaries. She has filmed many well-received documentaries: e.g. *Kolizej* (1984), *Magdalenice gospe Radojke Vrančič* (1997), *Prizori iz življenja pri Hlebanjevih* (1997), *Obrazi iz Marijanišča* (2001). The documentary film *Kocbek – pesnik v pogrezu zgodovine* (2004) was very popular with the public audience and journalists. As a scenarist, producer or both at the same time Helena Koder is known for taking on and filming big popular stories in the public to minor stories, which are insignificant but dramatically extensive in her documentary films.

Jože Arko, častnik Slovenske vojske
Stebljevek 2 a, Laze v Tuhinju

Vojaške priprave na osamosvojitev v občini Kamnik

Prispevek obravnava vojaške priprave na osamosvojitev v občini Kamnik. Po mnenju avtorja je bil mejnik začetka priprav v občini odvzem orožja občinskemu štabu za teritorialno obrambo Kamnik in enotam v njegovi sestavi. To se je zgodilo **17. maja 1990**. Z odvzemom oborožitve se je ustanovila Manevrska struktura narodne zaščite Kamnik. To pomeni začetek načrtovanja in priprav na oborožen spopad z Jugoslovansko ljudsko armado na tem območju. V tem času se **prvič** na ravni republike Slovenije in tudi na občinski ravni v načrtih delovanja enot Manevrske strukture narodne zaščite in kasneje teritorialne obrambe (TO) kot **nasprotnik** pojavi JLA.

Priprave na vojno so se izvajale na različnih ravneh in v različnih organizacijah. Prispevek je osredotočen na **vojaški vidik** priprav. V zapisu so navedena tudi dogajanja na ravni tedanje federativne Jugoslavije in na ravni republike Slovenije. Na ta način so dogajanja v občini Kamnik bolj razumljiva, saj gre v osnovi večinoma za izvedbo odločitev, ki so bile sprejete na višji ravni.

Prispevek sicer obravnava čas od maja 1990 do začetka agresije JLA, vendar je potrebno razumeti tudi dogajanja pred tem. Iz tega razloga je na kratko opisan spor o pristojnosti med JLA in TO, ki je nastal že mnogo prej. Poudariti je potrebno, da je bila **temelj osamosvojitve** tudi ustanovitev TO leta 1968, čeprav nekateri avtorji poudarjajo kot predhodnico Slovenske vojske predvsem MSNZ. Brez organizirane teritorialne obrambe, kljub odvzemu orožja, bi bila osamosvojitev zagotovo bistveno težja.

Nosilci osamosvojitve in priprav na vojno so bili tudi **mnogi drugi**, ki v tem prispevku ne bodo opisani. Tu gre predvsem za politična vodstva, druge subjekte na področju obrambe in zaščite, policijo in mnoge druge organizacije in posameznike. V zapisu so objavljeni tudi nekateri seznami enot, predvsem tistih, ki so bile najbolj angažirane v pripravah na spopad. Usklajeni so z evidenco upravnega organa in poveljniki enot. To ne zmanjšuje prispevka drugih pripadnikov TO ali drugih obrambnih struktur. Seznami teh enot bodo objavljeni v delu, ki bo obravnaval osamosvojitveno vojno. Zapis ima namen prikazati dogodke glede na pomembnost, nekateri opisi dogodkov pa so podrobnejši predvsem zaradi ohranjenosti gradiv in boljšega sodelovanja neposrednih udeležencev.

Posamezni **pojmi** v zapisu so poimenovani z izrazjem, ki se je uporabljajo v tedanjem času. Kot primer navajam izraze komandant, oficir, republiški sekretariat, ljudska obramba in družbena samozaščita, milica in podobno.

1. Bistvo spora

V tedanjem času je bila v Jugoslaviji vrsta problemov in nasprotij. V tem delu so opisani zgolj osnovni, ki pa so vplivali na mnoge druge. Bistvo spora je bilo v različnem razumevanju temeljev demokracije, človekovih pravic in vloge sodobnega vojaštva.

V interesu srbskega političnega vodstva je bilo predvsem ohranjanje federalne Jugoslavije pod njihovim vplivom, kazali pa so tudi težnje po uresničitvi velikosrbskih idej. Zahodni republiki Slovenija in Hrvaška sta se z novimi vodstvi, izvoljenimi na večstrankarskih volitvah, upirali federalnim idejam. Zagovarjali sta predvsem konfederalni model združevanja in tudi nacionalne in osamosvojitvene ideje.

Vojaški vrh z generalom Kadijevićem na čelu je v tistem času želel legalno in formalno vplivati na odločitve predsedstva SFRJ, vendar mu to ni uspevalo, zato je začel sam načrtovati in izvajati aktivnosti. Odvzem orožja je bil prvi ukrep. Slovenija in Hrvaška sta se temu uprli, ostale republike pa so to dejanje JLA celo podpirale, saj so mislile, da jih bo v primeru nevarnosti JLA zaščitila. Kasnejši dogodki so pokazali, da temu ni bilo tako.

Kosovo in razumevanje človekovih pravic sta bila problema, ki sta obstajala že več kot desetletje. Srbska stran je to hotela reševati z izrednimi ukrepi in silo, kar ni prineslo rezultatov. Januarja 1990 so se začeli novi nemiri, nove demonstracije. Policija je ukrepala s silo, bilo je več deset žrtev. Predsedstvo SFRJ je na seji 20. 02. 1990 odobrilo demonstrativni poseg vojske. »Samo jaz se nisem strinjal s predlaganimi vojaškimi ukrepi, vsi drugi člani predsedstva so bili za. Zgodilo se je nekaj zame nepričakovanega. Demonstracije so se po prihodu vojske ustavile, stanje se je umirilo, žrtev ni bilo več. Ali pa je šlo za strah, da vojska v nobenem primeru ne sme nastopiti v urejanju notranjepolitičnih razmer, kajti če nastopi na Kosovu, bi lahko kasneje tudi v Sloveniji.« (Drnovšek 1996, 144)

2. Odvzem orožja teritorialni obrambi kot začetek priprav na vojno

Spori med Slovenijo in Jugoslavijo so se v letu 1990 stopnjevali. Upanja na politično rešitev problemov je bilo iz dneva v dan manj. V Sloveniji je aprila 1990 na volitvah zmagala koalicija Demos, ki je za cilj svojega političnega programa postavila projekt samostojne in demokratične slovenske države. Predsedstvo SFRJ ni več obvladovalo razmer, saj so bili interesi posameznih republik bivše države različni in si nasprotujoči. Sredi maja 1990 je bilo kar nekaj dogodkov, ki so še dodatno vplivali na potek razpada Jugoslavije.

Dr. Janezu Drnovšku je 15. maja 1990 potekel mandat predsedujočega v predsedstvu SFRJ. Na tem položaju ga je **zamenjal predstavnik Srbije** Borislav Jović. S tem se je še povečal vpliv Srbije na zvezni ravni. Skoraj istočasno z imenovanjem pa se je začelo tudi **odvzemanje orožja** teritorialni obrambi, kar je na vojaškem področju pomenilo dodatno zaostritev odnosov. Najhujše pri vsem tem je bilo samostojno izvajanje akcij vrhov JLA in njihovo **sprenevedanje** ob teh dogodkih. Tako je na primer general Blagoje **Adžić**, načelnik generalštaba oboroženih sil, na seji predsedstva

29. 05. 1990 dejal: »Lahko se postavi vprašanje, zakaj vas (predsedstva) nismo obvestili, preden smo sprejeli to odločitev. Gre za redno, tekočo dejavnost v oboroženih silah, takšnih aktivnosti in tudi drugih bolj kompliciranih imamo desetine, stotine, in kam bi prišli, če bi vas o vsem tem obveščali.« (Drnovšek 1996, 197)

Podobno se je dogajalo tudi v Sloveniji. Na dan izvolitve Demosove vlade, 16. maja 1990, je JLA začela z odvzemanjem orožja teritorialni obrambi. Tedanji poveljnik republiškega štaba za teritorialno obrambo Slovenije general Ivan **Hočevar** o odvzemu orožja ni obvestil organov oblasti v Sloveniji.

»Predsedstvo republike kot najvišji organ vodenja TO je imelo formalno in praktično možnost, da akcijo v resnici ustavi. Predsednik Kučan je najprej zahteval od generala Hočevarja uradno pojasnilo. Na sestanku predsedstva se je Ivan Hočevar v polomljeni slovenščini nespretno izgovarjal, češ da gre samo za varnostni ukrep in da bo v vojašnicah pod stalno stražo JA bolj varno pred krajami, ki da jih je v Jugoslaviji vse polno. Po dokazovanju, da v Sloveniji ni tako, in mučnem prerekanju je Hočevar na koncu pribil, da je general, ki ga je imenovalo predsedstvo SFRJ, da je dobil ukaz in da ga bo izpolnil. Milan Kučan je poskušal še s stiki s predsednikom predsedstva SFRJ Borislavom Jovićem, ki pa se je najprej delal nevednega, pozneje pa zagovarjal ukaz generalštaba kot tehnični ukrep zavarovanja, ker naj bi menda prihajalo do kraj orožja.« (Janša 1992, 48)

Milan Aksentijević, poslanec JLA v zboru združenega dela skupščine, je v intervjuju za revijo Mladina 2. junija 1990 dejal, da fizična zaščita oborožitve v Sloveniji izhaja iz ukaza predsedstva SFRJ in naj se predsedstvi SFRJ in RS dogovorita o medsebojnem usklajevanju in dogovarjanju. (Mikulić 2005, 22) Glede na izjave Adžića na seji zveznega predsedstva to ne drži, kar pomeni, da je Aksentijević s svojimi izjavami zavajal javnost. Danes je jasno, da je bil **odvzem oborožitve** in streliva s strani JLA **načrtovan**. To dokazuje naslednje:

a) Republiški štab je že 24. januarja 1990 od podrejenih pokrajinskih in občinskih štabov zahteval **popis količin orožja**, streliva in minskoeksplozivnih sredstev, ki se skladiščijo izven objektov JLA. Višek sprenevedanja kaže obrazložitev te naloge. Imela naj bi velik pomen za prihodnji razvoj teritorialne obrambe v Sloveniji, predvsem za načrtovanje **gradnje objektov** za skladiščenje oborožitve in opreme.

b) Zvezni sekretar za obrambo Veljko Kadijević je 27. aprila 1990 na Vojnem svetu podrejenim posredoval ukaz o zanesljivem varovanju oborožitve in streliva teritorialne obrambe. Ta ukaz je pomenil podlago za izdajo ukaza o razorožitvi TO v vseh republikah in pokrajinah tedanje Jugoslavije. Seveda je bil varovan z najvišjo stopnjo vojaške tajnosti.

c) Vrhovi JLA so **odvzem** orožja izvedli **brez pooblastila** ali seznanitve predsedstva SFRJ. Pri tem sicer ni šlo za nasilno spremembo oblasti, kar bi lahko označili kot državni udar, v vsakem primeru pa je šlo za aktivnost JLA, za katero ni imela pooblastila.

č) Odvzem orožja v Sloveniji 17. maja 1990 se je izvajal v času, ko je bila v slovenski skupščini **izvoljena nova vlada**, v tedanjem času imenovana izvršni svet skupščine republike Slovenije.

d) Odvzem orožja se je začel po 15. maju 1990, ko je dr. Janezu Drnovšku, predstavniku Slovenije v zveznem predsedstvu, **potekel mandat** predsedujočega.

3. Manevrska struktura narodne zaščite

Manevrsko strukturo narodne zaščite je mogoče opredeliti kot dobro organizirano vojaško varnostno organizacijo, ki je delovala v tajnosti. Organizirana je bila na državni, pokrajinski in občinski ravni. V treh mesecih je MSNZ v Sloveniji štela okoli 20.000 oboroženih mož. V občinah so jo vodili načelnik MSNZ, ki je imel svojega namestnika in pomočnika. Tako je bilo tudi v Kamniku. Formalno je delovala v času od odvzema orožja, to je od 17. maja 1990 do 4. oktobra 1990. Seveda so njeni pripadniki, ki so predstavljali jedro nove teritorialne obrambe, delovali tudi kasneje v pripravah in v vojni za Slovenijo. V omenjenem obdobju je odigrala izjemno pomembno vlogo. Slovenija razen enot tedanje milice ni imela druge oborožene sile, ki bi se uprla morebitnemu ogrožanju z vojaško silo.

V omenjenem času so organi oblasti v Sloveniji pripravili ustrezno pravno osnovo, to je **ustavni zakon** za izvedbo ustavnih amandmajev na področju obrambe, ki so ga sprejeli 28. septembra 1990 vsi trije zbori skupščine republike Slovenije. Ustavni amandmaji pomenijo začetek prevzema oblasti na področju obrambe. Vsebina amandmajev je bila naslednja:

1. Skupščina Republike Slovenije z zakonom ureja način služenja vojaškega roka in druga vprašanja vojaške obveznosti.
2. Republika Slovenija ureja teritorialno obrambo.
3. Predsedstvo Republike Slovenije imenuje in razrešuje komandanta teritorialne obrambe Slovenije.

Po sprejetju amandmajev je republiški štab za TO prevzel vršilec dolžnosti načelnika štaba major Janez Slapar. Imenovani so bili tudi novi komandanti pokrajinskih štabov za TO. To je bilo 4. oktobra 1990. JLA je reagirala z **zavzetjem sedeža** štaba TO Slovenije na Prežihovi 4 v Ljubljani. Pri tem je aktivirala pripadnike vojaške policije iz vojašnice Šentvid. Na srečo so bile reakcije slovenske strani premišljene in umirjene. Novi štab se je zaradi zavzetja namestil v prostorih republiškega sekretariata za ljudsko obrambo, varovali pa so ga pripadniki zaščitne enote, ki se je preoblikovala v specialno brigado MORiS. Pripadniki te enote so se tedaj že pojavili v novih uniformah. Nastala je nenavadna situacija, saj sta bila v Ljubljani dva republiška štaba za teritorialno obrambo. Seveda je Slovenija priznavala le enega.

V spodnji razpredelnici so opredeljeni najpomembnejši dogodki in aktivnosti na državni ravni, ki so se izvedli v času oblikovanja in delovanja MSNZ.

AKTIVNOST	IZVAJALEC	ČAS
Ukaz o hranjenju oborožitve in streliva, ukaz o odvzemu	RŠTO Slovenije	torek 15. 5. 1990
Posredovanje ukaza preko pokrajinskih poveljstev TO v občine	PŠTO – 13. pokrajin	sreda 16. 5. 1990
Poveljniki občinskih štabov za TO prejmejo ukaze	OŠTO – 62. občin	16. 5. 1990
Odvažanje oborožitve in streliva	občinski štabi za TO	16. do 19. 5. 1990
Republiška skupščina izvoli nov izvršni svet RS	skupščina RS	četrtek 17. 5. 1990
Posvet Bučar, Kučan, Janša (Janša 1992, 47)	skupščina RS	17. 5. 1990
Razgovora Kučan - Hočevar, Kučan - Jović, seja predsedstva RS, ustavitev oddaje orožja	predsedstvo RS	četrtek 17. 5. 1990 petek 18. 5. 1990
Sprejem sporočila o prekinitvi oddaje v občinskih štabih	predsedstvo RS, RŠTO	sobota 19. 5. 1990
Krkovič pri Janši, sekretarju za obrambo	sekretariat za obrambo	19. 5. 1990
Posvet predsednika Kučana s predsedniki svetov za SLO in DS občin, poročila o stanju v občinah	predsedstvo RS	22. 5. 1990
Sklep o zamenjavi komandanta RŠTO Slovenije, ki ga predsedstvo SFRJ ne sprejme.	predsedstvo RS	22. 5. 1990
Seja predsedstva RS o razmerah po oddaji oborožitve	predsedstvo RS	25. 5. 1990
Izvajanje projekta MSNZ po načelu 1 + 2 + 13 + 62	vodstvo MSNZ	17. 5. do 4. 10. 1990
Prevzem in zavarovanje oborožitve v Gotenici	vodstvo MSNZ	2.–3. 6. 1990
Seja predsedstva SFRJ o razmerah v Sloveniji in na Hrvaškem	predsedstvo SFRJ	29. 5. 1990
Razširjena seja predsedstva RS – vprašanja v zvezi s TO, prisotni tudi Drnovšek, Bučar, Peterle, Janša	predsedstvo RS	31. 5. 1990
Razširjena seja predsedstva SFRJ, Kučan zahteva vrnitev oborožitve	predsedstvo SFRJ	10. 6.1990
Ukaz 5. armadnega območja v Zagrebu in ukaz RŠTO Slovenije o pregledu skladišč	RŠTO Slovenije	13.–21. 6. 1990
Seja skupščine RS – obravnava informacij predsedstva RS, izvršni svet naj pripravi spremembo zakonodaje na obrambnem področju in sredstva za zavarovanje, zahteva po vrnitvi orožja	skupščina RS	2. 7. 1990
Sprejem Deklaracije o suverenosti države Republike Slovenije	**skupščina RS**	**2. 7. 1990**
Predsedstvo SFRJ pozove Slovenijo, naj razveljavi deklaracijo o suverenosti	predsedstvo SFRJ	6. 7. 1990
Predsednik zveznega izvršnega sveta Ante Marković v Sloveniji		10. 7. 1990
Sprava v Kočevskem rogu		8. 7. 1990
Predstavitev organizacijske sheme projekta MSNZ in potrditev	Krkovič, Beznik, Bavčar, Janša	23. 8. 1990
Usklajevanje aktivnosti med Slovenijo in Hrvaško	obrambni in notranji ministri	23. 8. 1990
Ustanovitev oziroma preoblikovanje specialne enote republiškega sekretariata za notranje zadeve iz zaščitne enote milice	ministrstvo za notranje zadeve	23. 8. 1990
Imenovanje načelnikov MSNZ na državni, pokrajinski in občinskih ravneh	minister za notranje zadeve, načelniki MSNZ	29. 8. 1990
Načrtovanje ukrepov iz **direktive načelnika MSNZ** za demonstracijsko, delno ali popolno uporabo MSNZ	načelnik MSNZ Krkovič	7. 9. 1990

AKTIVNOST	IZVAJALEC	ČAS
Sprejem direktive za delovanje MSNZ, potrditev organizacijske sheme – Pristava nad Stično	nosilci MSNZ na državni ravni	7. 9. 1990
Načrtovanje ukrepov iz direktive na vseh ravneh vodenja in poveljevanja	republiški, pokrajinski, občinski načelniki MSNZ	7. 9. do 4. 10. 1990
Sprejem Ustavnih amandmajev k ustavi Republike Slovenije. Na področju obrambe: urejanje služenja vojaškega roka v Sloveniji, pristojnost nad TO ima RS, komandanta imenuje in razrešuje predsedstvo RS.	**skupščina RS**	**28. 9. 1990**

V preglednici so navedeni predvsem dogodki s področja obrambe in nekateri politični dogodki, ki so vplivali tudi na področje varnosti in obrambe države.

V občini Kamnik so aktivnosti v času delovanja Manevrske strukture narodne zaščite Kamnik potekale takole:

AKTIVNOST	IZVAJALEC	ČAS
Vročitev ukaza za predajo orožja	komandant pokrajinskega štaba TO komandantu OŠTO Kamnik	sreda 17. 5. 1990
Seznanitve z ukazom, sestanki zaposlenih, poizkusi zadržanja oborožitve, pogovori na ravni občine	komandant OŠTO Kamnik, PŠTO Ljubljanske pokrajine	17.–18. 5. 1990
Oddaja orožja OŠTO Kamnik	komandant OŠTO Kamnik	petek 19. 5. 1990
Sprejem sporočila predsedstva Slovenije o zaustavitvi predaje	oddelek za obrambo občine Kamnik	19. 5. 1990 – zvečer
Sestanek predsednika predsedstva RS s predsedniki svetov za SLO in DS občin	predsednik predsedstva RS	22. 5. 1990
Analiza stanja po oddaji orožja v občini Kamnik in posredovanje poročila predsedstvu RS	komandant OŠTO Kamnik predsednik sveta za SLO in DS občine Kamnik	konec maja 1990
Seja skupščine občine Kamnik in obravnava nastalih razmer	predsednik skupščine občine Kamnik	junij 1990
Poizkusi organov občine in posameznikov v zvezi z vrnitvijo oborožitve in organiziranjem zavarovanja		junij 1990
Poizkusi v zvezi z vrnitvijo oborožitve, ki je bila na tehničnem vzdrževanju – konzervaciji		junij 1990
Organiziranje jedra MSNZ v občini Kamnik	načelnik MSNZ Ljubljanske pokrajine, načelnik MSNZ Kamnik	konec avgusta, začetek septembra
Postopki v zvezi z organiziranjem MSNZ v občini Kamnik (načrt delovanja, organizacija enot, poveljevanje, kadrovanje, mobilizacija, tajno skladiščenje, prevozi oborožitve)	načelnik MSNZ občine Kamnik s sodelavci	september 1990
Zagotavljanje stalne bojne pripravljenosti MSNZ	načelnik MSNZ občine Kamnik s sodelavci	september 1990 do 4. 10. 1990
Predaja pristojnosti in dolžnosti med MSNZ in OŠTO Kamnik	načelnik MSNZ – komandant OŠTO	od 4. 10. 1990 do predaje

Opisani dogodki so se dogajali deset mesecev pred posredovanjem JLA v Sloveniji. Tedaj je bilo že jasno, da je JLA vojaški nasprotnik. To je bilo zapisano v direktivi načelnika MSNZ Republike Slovenije, ki jo je predpisal Anton Krkovič. Direktiva je bila osnova za načrtovanje aktivnosti v občini Kamnik.

Več o delovanju Manevrske strukture narodne zaščite občine Kamnik je mogoče prebrati v Kamniškem zborniku XVI iz leta 2002 pod naslovom Predaja orožja in ustanovitev Manevrske strukture narodne zaščite v občini Kamnik.

SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA
SKUPŠČINA OBČINE
KAMNIK

Številka: 061-1/90-7
Datum: 25.5.1990

PREDSEDSTVO REPUBLIKE SLOVENIJE
Erjavčeva 17, Ljubljana

Zadeva:
Zveza:

V skladu z dogovrom na posvetu s predsedniki občin, ki ga je dne 22.5.1990 sklical predsednik Predsedstva Republike Slovenije tov. Milan Kučan, vam v prilogi pošiljamo fotokopijo poročila komandanta Občinskega štaba TO Antona Fišerja. Ker gre za podatke, varovane s stopnjo "Vojaška tajnost in Strogo zaupno" prosimo, da s fotokopijo poročila ustrezno ravnate. Ponovno poudarjamo:

- da je izvršitev ukaza bistveno oslabila obrambno pripravljenost teritorialne obrambe,
- da so MOB načrti brez prave vrednosti,
- da je nemogoče sprejeti kakršnokoli odgovornost za uspešnost mobilizacije, če je orožje odtujeno in težko dosegljivo,
- da smo v skladu z vsemi veljavnimi predpisi in tudi napotili zgradili skladišče, vredno približno 5.000.000,00 din, v neposredni bližini Štaba TO in Postaje milice Kamnik, ki v novo nastali situaciji nikomur ne koristi,
- da s stališča zakonodaje ni razumljive razlage za ustno navodilo oz. prepoved obveščanja predsednikov skupščin oz. svetov za SLO in DS o vsebini ukaza,
- da je izvedba ukaza vznemirila ljudi naše občine in zasejala razdor med delavce OŠTO,

in zaradi vsega navedenega zahtevamo ugotovitev odgovornosti vseh, ki so zakrivili nastalo situacijo. Predlagamo, da se Predsedstvo Republike Slovenije in Sekretariat za ljudsko obrambo uradno seznanita z ukazom, saj bosta le tako lahko meritorno presojala ali gre za poseg v SLO in DS ali ne. Nadalje predlagamo, da se zveznemu sekretariatu da pobuda za spremembo pravil službe in sicer tako, da se ta pravila dopolnijo z možnostjo tehničnega varovanja orožja. Na prvi seji Sveta za SLO in DS bo predlagano, da se zaustavijo vsa vlaganja v materialno osnovo teritorialne obrambe, dokler ne bo razrešen dvom o pristojnosti za njihovo uporabo.

Od Predsedstva republike pričakujemo uradno pojasnilo ali navodilo, kako ravnati z orožjem, ki v trenutku odvoza po ukazu ni bilo v skladišču. Tega je več kot polovica.

PRILOGA:
- poročilo

PREDSEDNIK
Maks Lavrinc

Odgovor predsednika skupščine občine Kamnik Maksa Lavrinca predsedniku Kučanu ob odvzemu orožja OŠTO Kamnik

SOCIALISTIČNA REPUBLIKA SLOVENIJA
SKUPŠČINA OBČINE
KAMNIK

Številka: 061-1/90-7
Datum: 1.6.1990

Zadeva:
Zveza:

Skupščina občine Kamnik je v nadaljevanju 1. skupne seje Zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora dne 30.5.1990 obravnavala Informacijo o izvajanju ukaza o prenosu orožja in sprejela naslednji

S K L E P :

1. Skupščina občine Kamnik zahteva, da se orožje, ki je bilo odvzeto na podlagi ukaza komandanta Republiškega štaba za teritorialno obrambo takoj vrne v skladišče Občinskega štaba teritorialne obrambe Kamnik.

   Skupščina meni, da skladišče ustreza tehničnim normativom o hranjenju orožja, zato ni potrebno skladišča dodatno fizično varovati.

2. S tem sklepom se seznani javnost in Predsedstvo Republike Slovenije.

PREDSEDNIK
Maks Lavrinc

SKLEP PREJMEJO:
1. Predsedstvo Republike Slovenije
2. Uredništvo ČGP Delo
3. Uredništvo Ljubljanskega dnevnika
4. Uredništvo Kamniškega občana
5. Republiški štab TO, Prežihova 4, Ljubljana
6. Občinski štab TO Kamnik
7. Pokrajinski štab za TO ljubljanske pokrajine Roška 2, Ljubljana
8. Arhiv

Sklep skupščine občine Kamnik po odvzemu orožja

PREGLED ČLANOV MSNZ IN NZ OBČINE KAMNIK

Pravna podlaga:

V skladu z Zakonom o vojnih veteranih (ZVV) Ur. list RS št. 63/95 z dne 06. 11. 1995 in Zakonom o spremembah in dopolnilih zakona o vojnih veteranih (ZVV) Ur. list RS št. 108/99 z dne 27. 12. 1999, se potrjujejo pripadniki Maneverske strukture narodne zaščite občine Kamnik, ki so sodelovali v pripravah in organizaciji MSNZ od 17. 05. 1990 do 25. 06. 1991 in so opravljali spodaj navedene naloge.

Temeljne naloge so bile naslednje:

1. Priprava načrta uporabe in določitev temeljnih nalog posameznih enot MSNZ občine Kamnik.
2. Izdelava načrta popolnitve z materialnimi sredstvi in strelivom za posamezne enote.
3. Zagotavljanje mobilizacijsko pozivnega sistema s pregledom mobilizacijskih zbirališč in delovanjem kurisko pozivne službe.
4. Tajno izvajanje prevozov, shrambe in varovanja oborožitve in streliva za enote MSNZ Kamnik v tajnih skladiščih.
5. Zagotavljanje ukrepov varnosti in tajnosti postopkov MSNZ.

	Priimek in ime	rojen	vloga v NZ	stanujoč
1	Zakrajšek Boris	19.01.1949	vodja MSNZ	Bevkova
2	Arko Jože	01.03.1958	pomočnik vodje MSNZ	Stebljevek 2/a
3	Kuzma Danijel	1955	pomočnik vodje MSNZ	umrl 1992
4	Urankar Janez	04.01.1958	shramba in varovanje	Snovik 2/a
5	Šimenc Janez	18.04.1948	shramba in varovanje	Stebljevek 2
6	Šimenc Olga	05.07.1947	shramba in varovanje	Stebljevek 2
7	Poljanšek Marjan	15.08.1948	shramba in varovanje	Zg. Tuhinj 21
8	Poljanšek Mihaela	20.09.1950	shramba in varovanje	Zg. Tuhinj 21
9	Frontini Jože	25. 08. 1940	shramba in varovanje	Volčji Potok 13
10	Rajgelj Tomaž	25.03.1950	voznik orožja, streliva	Jakopičeva 28
11	Zore Rudi	27.01.1955	voznik orožja, streliva	Jakopičeva 15
12	Zupančič Božo	07.04.1955	mobilizacijski sistem za diverzantski vod in Tuhinjsko dolino	Motnik 30
13	Kvas Igor	13.11.1958	mobilizacijski sistem za protidiverzantski vod	Tunjiška cesta 21
14	Brozovič Igor	10.07.1961	mobilizacijski sistem za Kamniško Bistrico	Zg. Stranje 6/c
15	Križelj Ciril	12.07.1952	mobilizacijski sistem za Komendo	Jakopičeva 14
16	Baloh Rudolf	12.03.1937	shramba in varovanje	Zg. Tuhinj 54/b
17	Potočnik Franc	08.09.1938	delovanje policije pri zavarovanju prevozov	M. Blejca 16

V skladu z Zakonom o spremembah in dopolnilih zakona o vojnih veteranih (ZVV) Ur. list RS št. 108/99 z dne 27. 12. 1999, se potrjujejo pripadniki Narodne zaščite, ki so sodelovali in opravljali naloge varovanja in hrambe streliva. (člen 2/a drugi odstavek) v času od 04. 10. 1990 do 25. 06. 1991.

	Priimek in ime	rojen	vloga v NZ	stanujoč
1	Pestotnik Srečo	01.11.1950	shramba in varovanje	Pšajnivica 6/a
2	Pestotnik Matilda	11.02.1951	shramba in varovanje	Pšajnivica 6/a
3	Žavbi Stanislav	13.06.1930	shramba in varovanje	Laseno 3
4	Žavbi Frančiška - pokojna	31.03.1927	shramba in varovanje	Laseno 3
5	Žibert Filip	13.04.1930	shramba in varovanje	Mali Rakitovec 2/a
6	Žibert Pavla	21.01.1935	shramba in varovanje	Mali Rakitovec 2/a
7	Žavbi Pavel	06.08.1938	organizator prevozov in hrambe	M.Blejca 10

Resničnost in pravilnost podatkov potrjujejo:

Zakrajšek Boris, organizator MSNZ občine Kamnik:

Jože Arko, član MSNZ občine Kamnik:

Janko Blagšič, predsednik ZVVS Kamnik, Komenda:

Spisek je 07. 07. 2000 izdelal Jože Arko

Opomba: Omenjen spisek je dokončen. Nekateri spiski, ki so se izdelovali v preteklosti niso popolni ali zajemajo posameznike, ki nimajo statusa pripadnikov MSNZ. Zaradi omenjenega je veljavan in dokončen le ta pregled.

O navedenem je bil izdelan Načrt delovanja MSNZ v občini Kamnik, ki obsega 24.strani in je bil predan vodji MSNZ za Ljubljano okolica g. Elu Rijavcu leta 1993.

Pripadniki Manevrske strukture narodne zaščite Kamnik

4. Razumevanje vloge JLA in TO – dolgoletni spor

Po odvzemu oborožitve teritorialni obrambi je bilo jasno, da se ta ukrep JLA ne bo dobro končal. Posledica teh odločitev in dejanj je pomenila **začetek priprav** Slovenije na tedaj že verjeten spopad z JLA.

Teritorialna obramba je bila v tedanjih predpisih in tudi že prej formalna in dejanska nosilka oboroženega odpora v republiki Sloveniji. **Spor** o razumevanju vloge JLA na eni in TO na drugi strani je bil prisoten že od ustanovitve teritorialne obrambe v letu 1968. V političnih vrhovih se je podpora delovanju in razvoju teritorialne obrambe povečevala zaradi strahu pred zunanjo nevarnostjo, ki se je z napadom na Češkoslovaško zdela mogoča tudi v Jugoslaviji. **Politične sile v Sloveniji** in na Hrvaškem so tedanje razmere razumele tudi kot priložnost za krepitev lastne obrambne sposobnosti. Zvezno vodstvo je zaradi zunanje nevarnosti podpiralo razvoj TO, istočasno pa se zavedalo teženj po nacionalnih vojskah. Ustanovitvi TO so mnogi nasprotovali, predvsem v zveznem sekretariatu za obrambo. Odkrito niso nasprotovati Titovi odločitvi, ki je bila v prid razvoju teritorialne obrambe.

Trditve o zgrešenosti ustanovitve TO so se pojavljaje tudi neposredno pred vojno v Sloveniji. »Vrhovi JLA so v ustanovitvi TO videli **republiško vojsko**. Leta 1990 je armadni general Veljko Kadijević dejal, da je bila TO, kakršna je bila ustvarjena ob koncu šestdesetih let in v začetku sedemdesetih let, v resnici velika prevara.« (Nanut 2000)

Mnogi generali in tudi politiki tedanjega časa so zgrešeno mislili, da je vojska tista, ki ohranja državo in se mobilizira po lastni presoji. Vojska mora braniti državo pred oboroženimi napadi tujih vojska, ne more pa oblikovati in ohranjati državne skupnosti po svoji želji ter za vojaški vrh sprejemljivi družbenopolitični ureditvi. Vojska posamezne države je le taka in tolikšna, kot jo določajo člani te skupnosti, državljani. Za vstop v zvezo Nato je bil na primer dobro desetletje kasneje v Sloveniji izveden referendum. Vojska je sestavni del družbe, ki jo določa civilni del družbe in ima tudi nadzor nad njo. Tega generali JLA niso sprejeli ali želeli razumeti, verjetno bolj zaradi ohranjanja svojih prednosti v družbi kot pa zaradi stopnje intelektualnih sposobnosti. Takšno razumevanje razmer je del njihove odgovornosti za katastrofo, ki so jo povzročili s svojimi odločitvami in dejanji. Odgovornosti politikov tu niti ne omenjam, ki pa zagotovo ni nič manjša.

Tudi danes je preveč tistih, ki ne razumejo vprašanja **legitimnosti vojske**. Razumeti jo je potrebno v naslednjem smislu: »Kako v okolju legitimnosti politične vladavine razumeti vojaško legitimnost? Vojaško legitimnost razumemo kot sprejemljivost izbranega načina zagotavljanja vojaške varnosti s pomočjo vojaške sile, opredeljene v temeljnih državnih dokumentih, ki bi jo priznavali tudi državljani kot edino, monopolno silo za upravljanje s kolektivnim državnim oboroženim nasiljem.« (Jelušič 1999, 56)

Po Titovi smrti leta 1980 je vojska postala sila, ki si je predvsem sama določala obliko države, ki jo želi ohranjati. Ta naj bi bila centralistična, vojska pa je postajala politična sila z lastnimi ideološkimi opredelitvami. Posegala je tudi v pristojnosti drugih, predvsem pristojnosti predsedstva SFRJ. Zvezni sekretariat za obrambo in vrhovi generalštaba JLA so v nasprotju z vodstvi v Sloveniji in Hrvaški želeli prikazovati teritorialno obrambo kot težnje po nacionalističnih opredelitvah. Slovenija je imela mnoge interese in težnje, saj je zastopala suverene pravice svojega naroda, ki mu vsekakor ni bilo za Jugoslavijo po vzoru Miloševića ali armadnega vrha. Slovenija je bila dolgo zastopnica in nosilka sprememb države po načelih konfederacije. Ko se je vojaški vrh odločil za idejo velikosrbske Jugoslavije, je bilo idej o konfederaciji in skupnem življenju v isti državi konec. Kadijević ima prav, da bi brez ustanovitve teritorialne obrambe prevladala ideja centralistične in velikosrbske Jugoslavije.

Sodelovanje z JLA v občini Kamnik je bilo v osemdesetih letih primerno in obojestransko korektno. Na območju občine so imele nekatere enote JLA, tudi na ravni brigade, svoje mobilizacijsko mesto. To je bilo predvsem v širši okolici Križa. V vojnih načrtih je bilo določeno, da bi enota ravni lahke divizije branila del desantnega območja kamniško-domžalskega polja in tudi širšega območja Brnika. Mnogi vojaški obvezniki iz občine Kamnik so bili razporejeni v enote izven območja občine, v tistem času predvsem v Ihanu in tudi drugje po Sloveniji.

Sodelovanja med OŠTO Kamnik in poveljstvi JLA ni bilo veliko, bilo pa je zaznati, da so nekateri teritorialno obrambo obravnavali predvsem v vlogi lokalnih vodnikov in za izvajanje manj pomembnih nalog. To je bilo glede na razmerje moči tudi nekako razumljivo.

Občasno je v Kamnik prišla tudi zvezna inšpekcija, ki je ocenila delovanje obrambnega sistema in predvsem delovanje OŠTO Kamnik. Inšpekcijo je navadno vodil general kot glavni inšpektor s približno petnajstimi pomočniki. Pregled in ocenjevanje dela sta trajala nekaj dni. Merila ocenjevanja so temeljila na točkovnem sistemu, ki je bil jasen že pred ocenjevanjem. Potrebno je zapisati, da so bile končne ocene objektivne in da so bili inšpektorji dobri in v večini korektni strokovnjaki.

Več o ustanovitvi teritorialne obrambe v občini Kamnik od 1968 do 1990 je mogoče prebrati v prispevku v *Kamniškem zborniku* XVII/2004 na straneh od 193 do 206 in v zborniku veteranov vojne za Slovenijo *Hvala vam* na straneh 21 do 50.

5. Prevzem pristojnosti nad teritorialno obrambo Slovenije

Po znanih zapletih v zvezi s teritorialno obrambo je slovenska skupščina kot najvišji zakonodajni organ jasno opredelila vlogo teritorialne obrambe. Slovenija ureja organizacijo in strukturo TO, predsedstvo republike Slovenije pa je tisto, ki imenuje in razrešuje komandante. Janez Janša je v knjigi Premiki zapisal, da se je to neformalno zgodilo že pred tem. »Iz spontanega odpora proti nezakonitemu pobiranju orožja TO, ki ga je potem s svojim sklepom 'pokrilo' Predsedstvo Republike Slovenije in se s tem uveljavilo kot **dejanski poveljnik** oboroženih sil, je zrasla ena najbolje organiziranih in najbolj konspirativnih akcij, kar jih je bilo speljano na ozemlju Slovenije v novejši zgodovini.« (Janša 1992, 49, 50)

»Na seji predsedstva, ki je bila 3. oktobra 1990, je takratni republiški sekretar za notranje zadeve Igor

Bavčar z odredbo ukinil Manevrsko strukturo narodne zaščite, ki jo je vodil Anton Krkovič, sile in sredstva pa podredil TO. Predsedstvu sem na seji poročal o vzpostavitvi poveljevanja ter o nameri, da imenujem poveljnike v sedmih, namesto v 13 pokrajinah in v 30. razvojni skupini oziroma 27. zaščitni brigadi. Predsedstvo je s tem soglašalo in v skladu z zakonom izdalo soglasje k imenovanju vršilcev dolžnosti poveljnikov pokrajin in 30. razvojne skupine.« (Slapar 2004, 5)

Nova organizacijska shema in komandanti pokrajinskih štabov za teritorialno obrambo

POKRAJINA	KOMANDANT	ČIN
GORENJSKA	PETER ZUPAN	REZERVNI MAJOR
DOLENJSKA	ALBIN GUTMAN	REZERVNI MAJOR
JUŽNOPRIMORSKA	FRANC ANDERLIČ	REZERVNI PODPOLKOVNIK
VZHODNOŠTAJERSKA	VLADIMIR MILOŠEVIČ	REZERVNI PODPOLKOVNIK
ZAHODNOŠTAJERSKA	VIKTOR KRAJNC	REZERVNI KAPETAN
SEVERNOPRIMORSKA	BOGDAN BELTRAM	REZERVNI MAJOR
LJUBLJANSKA POKRAJINA	MIHA BUTARA	REZERVNI MAJOR

Predhodni pokrajinski štabi so bili naslednji: Dolenjska, mesto Ljubljana, Ljubljana okolica, Severnoprimorska, Južnoprimorska, Zahodnoštajerska, Vzhodnoštajerska, Posavje, Zasavje, Prekmurje, Notranjska, Gorenjska, Koroška.

Zanimivo je dejstvo, da je Slapar ob soglasju predsedstva imenoval na dolžnosti komandantov zgolj rezervne oficirje. V tistih letih je bilo na dolžnostih komandantov PŠTO kar nekaj aktivnih vojaških oseb, praviloma slovenskega rodu. V ljubljanski pokrajini, v okviru katere je deloval kamniški občinski štab, je bil predhodni poveljnik polkovnik Konrad Mumel. Njegovo vlogo najbolje opisuje kratek stavek, ki mu ga je v četrtek, 17. maja 1990, ob sporu okoli oddaje orožja izrekel tedanji skladiščnik OŠTO Kamnik pokojni Pavel Žavbi. Dejal je nekako takole: »Vi ste lahko poveljnik in polkovnik, vendar zame niste Slovenec.« Te besede sem dolžan zapisati zaradi spoštovanja do pokojnega sodelavca, predvsem pa zaradi njegove pokončne drže in prizadevanj, da bi orožje ostalo v Kamniku.

Na osnovi odločitve skupščine in predsedstva RS je bilo potrebno aktivnosti izvesti predvsem na nižjih ravneh vodenja in poveljevanja. Dolžnosti načelnika republiškega štaba za TO je prevzel Janez **Slapar**, ki je bil v tistem času major. »V nastopnem govoru, ki sem ga imel za poveljnike pokrajin in občinskih štabov, sem napovedal naslednje **naloge**:

1. Uveljavitev spremenjenega statusa TO v skladu s sprejeto zakonodajo.
2. Povečanje dejavnosti za okrepitev delovanja štabov, predvsem RŠTO.
3. Uveljavitev poveljevanja v TO.
4. Zagotovitev varovanja orožja TO.
5. Obnovitev usposabljanja štabov, poveljstev in enot.

Prevzem poveljevanja nad podrejenimi štabi je bil učinkovit. Poveljujoči so mi poročali o stanju in razmerah v svojih štabih.« (Slapar 2004, 5)

Istočasno z imenovanjem je predsedstvo RS **razrešilo** dolžnosti tudi dotedanjega komandanta RŠTO Ivana Hočevarja in načelnika štaba Draga Ožbolta. Po odvzemu oborožitve RŠTO tudi sicer ni imel posebne moči, saj so podrejeni pokrajinski in tudi občinski štabi delovali neodvisno in samostojno. Kljub temu so generali in njihovi zvesti privrženci še naprej delovali pod okriljem 5. vojaškega območja, ki je imel sedež v Zagrebu. Po takem ravnanju Hočevarja nam je pregovor o generalih brez vojske še bolj razumljiv.

Predsedstvo SFRJ je pod vodenjem Borislava Jovića na seji 1. 10. 1990 sprejelo odločitev, da so sklepi slovenske skupščine in predsedstva na področju obrambe neveljavni, in podprlo stari RŠTO. Tudi v tem primeru je zaznati, kako velik je bil prepad v razmišljanju slovenske in srbske strani, ki ji je sledila JLA. S postavitvijo Slaparja in razrešitvijo Hočevarja je prišlo do že omenjenega **posega JLA**. Vojska je v večernih urah s šestnajstimi vojaškimi policisti zasedla stavbo republiškega štaba TO na Prežihovi 4 v Ljubljani.

O tem dogodku je Janša zapisal: »Po grožnji, ki jo je Zvezni sekretariat za obrambo naslovil na slovenske organe oblasti in javnost, smo pričakovali, da bo JA izvedla tako imenovano 'demonstracijo sile', to je premike nekaterih oklepnih enot in prelete vojaških letal, ter postavila Sloveniji ultimat. Takšni načrti so zares obstajali, vendar se je zapletlo že pri uvodnem dejanju, to je pri zasedbi poslopja bivšega RŠTO na Prežihovi 4 v Ljubljani.

Sedeli smo v moji pisarni na Zupančičevi 3, nekaj deset metrov daleč od 'okupirane' stavbe RŠTO, Igor Bavčar, Janez Slapar, Jelko Kacin, Tone Krkovič in še nekaj drugih sodelavcev. Izdani so bili že vsi potrebni ukazi in navodila. Zasedeni stolpnici so že izklopili elektriko in telefone. Pripadniki MSNZ so bili na svojih položajih ali na poti tja, prav tako posebne enote milice. Že nekaj dni je vladala višja stopnja pripravljenosti. Zavarovani so bili vsi pomembnejši objekti v Sloveniji. Naši obveščevalci v poveljstvih 14. in 31. korpusa, v poveljstvu 5. armadnega poveljstva in v Beogradu so bili pozorni na vsako sled, ki bi nakazovala morebitne akcije JA večjega obsega. A ni bilo nobenih informacij, ki bi nakazovale večji zaplet.« (Janša 1992, 75)

Vodstvo TO je ravnalo premišljeno in ustrezno, saj ni zaostrovalo razmer, temveč je začelo delovati v prostorih republiškega sekretariata za obrambo. Slapar je s Hočevarjem poizkušal doseči predajo objekta, vendar mu to ni uspelo.

Glede na izkušnje z JLA in zasedbo zgradbe RŠTO je bilo tudi na ravni pokrajinskih poveljstev pričakovati akcije JLA, predvsem v tistih mestih, kjer so bile vojašnice. »Bilo je v petek, 5. oktobra 1990, malo po polnoči, ko so me obvestili, da je v Ljubljani vojaška policija

JLA zasedla RŠTO. Zjutraj, ko bi moral začeti delati na PŠTO, sem najprej odšel na občino Celje, od koder smo preko policije preverili varnostne razmere v okolici sedeža PŠTO Zahodnoštajerske pokrajine, ki je bil v bližini vojašnice JLA v Celju. Obstajala je namreč nevarnost, da bi JLA poleg RŠTO zasedla tudi druga poveljstva.« (Krajnc 2005, 27) Tedaj v nobeni od pokrajin ni prišlo do posredovanj ali zapletov, ki pa so se pojavljali kasneje. Znan je primer ugrabitve poveljnika PŠTO Vzhodnoštajerske pokrajine, ki se je zgodil ob tako imenovanih pekrskih dogodkih.

Menim, da je prevzem pristojnosti nad teritorialno obrambo Slovenije v oktobru 1990 potekal po najboljšem možnem scenariju. Vitalni interesi Slovenije in aktivnosti na obrambno-vojaškem področju so bili postavljeni odločno, istočasno pa so se poveljstva TO izogibala nepotrebnim zapletom, ki bi lahko povzročili nepredvidljive razmere in nevarnosti.

V času, ko smo v Sloveniji jasno izkazali svoje zahteve, pa so se **zapleti** nadaljevali **na zvezni ravni.** Predsedstvo SFRJ je 10. oktobra 1990 sklicalo sestanek in razpravo skupaj s predsedniki vseh republik in pokrajin na temo Koncept bodoče ureditve Jugoslavije. Na tem sestanku je predsedujoči, predstavnik Slovenije dr. Janez Drnovšek, dejal: »Vprašanje je – ostati skupaj ali ne ostati skupaj. Razlike so danes tolikšne, konflikti so stalni, tako, da velikokrat kaže, kot da nima smisla da ostanemo skupaj, ker se medsebojno onemogočamo, si onemogočamo hitrejši razvoj, trošimo veliko energije. Ob tem se potem upravičeno postavlja vprašanje, ali nam je resnično potrebno, ko bi se morda lahko bolje in hitreje razvijali v samostojnih državah.« (Drnovšek 1996, 210)

V tistem času je bilo v ospredju vprašanje, **kdo ima prav**? Ali Slovenija in Hrvaška s konceptom konfederacije ali Srbi s svojim federalnim modelom. Na zvezni ravni rešitve ni bilo videti.

»Poleg dveh konceptov razvoja Jugoslavije je bilo v ospredju tudi, kako se izogniti nepotrebnim zapletom, ki bi lahko povzročili nepredvidljive razmere in nevarnosti. V ospredju je bilo tudi izsiljevanje s federacijo, stalno pa je bil močno prisoten strah pred vojaškim pučem.« (Drnovšek 1996, 213, povzetek)

6. Prevzem pristojnosti nad teritorialno obrambo – dogajanja v občini Kamnik

Dogajanja na republiški ravni so se odražala tudi na občinski ravni. Pred oddajo orožja je bil občinski štab za TO občine Kamnik spoštovanja vredna vojaška sila. V svoji sestavi je imel preko osemsto pripadnikov, s katerimi je bil sposoben braniti območje tedanje občine Kamnik. V sestavi občine je bila v tistem času tudi sedanja občina Komenda.

Temeljna aktivnost vodstva TO v Kamniku je bila ponovno **zbiranje oborožitve** in streliva. Vodstvu MSNZ je predvsem v mesecu septembru uspelo zagotoviti blizu tristo kosov orožja, ki pa je bilo staro, veliko je bilo pištol. Večji del je bil last oddelka za obrambo občine Kamnik. Glede na prednostno zagotavljanje oborožitve je bila ta predana v uporabo občinskemu štabu za teritorialno obrambo. Orožje ni bilo najboljše, vendar v tistem času edino. Vojaški obvezniki so bili zadolženi za vojaško uniformo in ostalo opremo, ki so jo hranili na domu. Bistvena sprememba pri zagotavljanju oborožitve se je zgodila že konec oktobra 1990, ko je poveljstvo pokrajine z Gorenjske zagotovilo spodaj navedene količine orožja in streliva za potrebe OŠTO Kamnik. Orožje in strelivo je pripeljal skladiščnik OŠTO Kamnik iz občine Radovljica. Tedaj je imel OŠTO Kamnik manjše tovorno vozilo znamke TAM. Prevoz je bil organiziran s policijskim in še dodatnim spremstvom. Tovor je bil dan v varovanje podjetju Kemijska industrija v Kamniku. V kletnih prostorih upravne stavbe je OŠTO Kamnik dolga leta hranil svojo oborožitev. Podjetje KIK je imelo tudi svojo enoto, ob ustanovitvi četo, v času priprav na vojno pa vod z okoli tridesetimi vojaki. Imeli so tudi svoje predvsem avtomatsko orožje. Kupili so ga z lastnim denarjem in je bilo prav tako odvzeto s strani JLA.

ŠTEVILKA	VRSTA OBOROŽITVE IN STRELIVA	KOLIČINA
1	AVTOMATSKA PUŠKA 7,62 MM	39
2	POLAVTOMATSKA PUŠKA 7,62 MM	60
3	PUŠKA M-48 7,9 MM	100
5	PUŠKOMITRALJEZ 7,9 MM	13
6	STRELIVO 7,62 MM, POLNITEV PO 1260 KOSOV	5 ZABOJEV
7	STRELIVO 7,62 MM, POLNITEV PO 1116 KOSOV	6 ZABOJEV
8	STRELIVO 7,9 MM, POLNITEV PO 900 KOSOV	20 ZABOJEV

(VIR: Arhiv ministrstva za obrambo, prevzemni list, reverz, oktober 1990)

Imenovanje novega vodstva TO na republiški in tudi na ostalih ravneh je pomenilo splošno olajšanje. Tedanje **preoblikovanje** pokrajin iz trinajstih v sedem je prineslo za občino Kamnik novost. Prvič od ustanovitve teritorialne obrambe leta 1968 do oktobra 1990 je bil štab organizacijsko vezan na **Gorenjsko** pokrajino. V prejšnjih in tudi kasnejših organizacijskih rešitvah je bila občina praviloma razmeščena v Ljubljansko pokrajino, v začetku razvoja teritorialne obrambe pa tudi pod tako imenovan conski štab Celje. Organiziranost v sestavi Gorenjske pokrajine je za občino Kamnik veljala do maja 1991. »14. maja 1991 smo imeli še zadnji koordinacijski posvet v okviru Gorenjske regije, saj je občina Kamnik skladno z odredbo o ustanovitvi štabov in zavodov TO po vseh vidikih obrambe in zaščite ponovno spadala v Ljubljansko pokrajino.« (Brlogar 1993)

O razmerah, ki jih je prineslo naslednje preoblikovanje TO v maju leta 1991, v članku Vizija ali diverzija tedanji načelnik 55. območnega štaba TO Domžale Bojan Končan pravi: »Neposredno pred osamosvojitvijo je bila sprejeta odločitev o koreniti prenovi teritorialne obrambe. Mnenja o utemeljenosti te odločitve in predvsem o primernosti izbranega trenutka za tak radikalen poseg so še danes deljena. Na to odločitev je veli-

kokrat vplivala moč posameznikov v strukturi TO in predvsem moč posameznikov v političnih krogih. Zato nas ne sme presenetiti, da je OŠTO Kamnik iz tradicionalno priljubljanske občine, v jeseni 1990, presedlal najprej pod okrilje Gorenjske, da bi spomladi 1991, mesec pred vojno, ponovno prišel pod okrilje Ljubljanske pokrajine. Da je bil sedež 55. območnega poveljstva za TO v Domžalah, se je zahvaliti velikemu vplivu domžalskega župana dr. Ervina Antona Schwarzbartla, ki se je zavedal, kakšen vpliv na razvoj občine in občinske uprave ima sedež vojaškega poveljstva.« (Končan, 2001, 62,63)

Priznati moram, da tudi meni ta preoblikovanja niso bila povsem jasna. Dobro ob tem je bilo predvsem to, da se **ni spreminjala struktura** znotraj enot. Seveda pa je bilo to zgolj pogojno, saj se je z vsako novo pošiljko orožja spreminjala ali bolje rečeno dopolnjevala tudi struktura TO občine Kamnik. Z združitvijo OŠTO Kamnik in OŠTO Domžale so nastale spremembe, ki so bile sprejete na republiški ravni, odobravanje pa je bilo različno. Seveda so bili s tako odločitvijo predvsem zadovoljni v Domžalah. Tudi to poveljstvo se je kasneje v letu 1998 ukinilo oziroma združilo s sedežem poveljstva v Crngrobu pri Škofji Loki.

Pri prevzemu pristojnosti nad teritorialno obrambo v Kamniku je bil eden od temeljnih ciljev tudi **ponovno oblikovanje enot**. Vodstvo MSNZ Kamnik je v oktobru 1990 prešlo v sestav TO Kamnik. To je pomenilo, da je bilo vodenje in poveljevanje ponovno predano tedanjemu komandantu Antonu Fišerju, ki je ostal na tej dolžnosti tudi po oddaji orožja. Predani so mu bili tudi načrti uporabe enot MSNZ Kamnik. V tistem času je bilo največ pozornosti namenjene oblikovanju, opremljanju in usposabljanju enot, in sicer naslednjim:

- OBČINSKI ŠTAB (ŠTAB, ZAŠČITNI VOD, ODDELEK ZA ZVEZE, ZALEDNI VOD)
- PROTIDIVERZANTSKI VOD
- DIVERZANTSKI VOD
- JURIŠNI ODRED
- LAHKI ARTILJERIJSKORAKETNI VOD ZRAČNE OBRAMBE
- ČETA SREDNJA VAS (VOD SREDNJA VAS, KOMENDA, STRANJE)
- ČETA KAMNIK
- PIONIRSKI VOD
- VOD KEMIJSKE INDUSTRIJE KAMNIK

Razporejanje kadrov je bilo odvisno predvsem od pridobljenega števila oborožitve. Če ni bilo oborožitve, pripadnikov TO ni bilo mogoče razporejati na dolžnosti oziroma tako ravnanje ne bi imelo pravega smisla. Novo oblikovanje enot je imelo končni cilj. Ta je bil približanje stanju popolnitve, ki je veljalo pred odvzemom orožja.

Izvajanje obrambnih in drugih varnostnih aktivnosti v občini Kamnik je po navodilih z republiške ravni dobivalo svojo podobo tudi s strani drugih organov, ki so imeli pristojnosti na področju obrambe in varnosti. Pomembno nalogo je imel tudi oddelek za obrambo občine Kamnik. V nekoliko prenesenem pomenu si ga lahko predstavljamo kot ministrstvo za obrambo občine. Danes zveni nekoliko nenavadno, vendar je bila tedanja občinska uprava v primeru izrednih razmer in vojne oborožena. V ta namen se je tudi redno usposabljala na raznovrstnih vajah. Pristojnost za usposabljanje in opremljanje je imel oddelek za obrambo občine Kamnik.

V spodnji razpredelnici so prikazane organizacije in organi z **osnovnimi pristojnostmi** oziroma nalogami na področju obrambe in varnosti, ki so se oblikovali v občini Kamnik. V taki sestavi se je občina Kamnik **pripravljala** na tedaj že verjetni spopad z zveznimi silami, predvsem JLA.

ORGANI NA PODROČJU SLO IN DS V OBČINI KAMNIK IN NJIHOVE OSNOVNE NALOGE

ORGANIZACIJE IN ORGANI	OSNOVNE NALOGE
1. SKUPŠČINA OBČINE KAMNIK SVET ZA OBRAMBO IN DRUŽBENO SAMOZAŠČITO	1. DOLOČANJE CILJEV IN RAZVOJA OBRAMBE 2. FINANCIRANJE OBRAMBNE DEJAVNOSTI 3. USTANAVLJANJE POVELJSTEV IN ENOT TER DRUGIH ORGANIZACIJ
2. IZVRŠNI SVET OBČINE, ODDELEK ZA OBRAMBO OBČINE KAMNIK, OBČINSKI ŠTAB CIVILNE ZAŠČITE	1. ZAŠČITA IN REŠEVANJE 2. ORGANIZACIJA ALARMIRANJA IN ZVEZ 3. NAČRTOVANJE OBRAMBNIH AKTIVNOSTI IN IZVAJANJE UKREPOV V OBČINI, KS IN OZD 4. MOBILIZACIJA 5. NABOR
3. OBČINSKI ŠTAB ZA TERITORIALNO OBRAMBO	1. USPOSABLJANJE POVELJSTEV IN ENOT 2. NAČRTOVANJE IN NABAVA SREDSTEV 3. NAČRTOVANJE DELOVANJA V VOJNI 4. POPOLNITEV ENOT S KADRI
4. SVET KRAJEVNE SKUPNOSTI	1. ZAŠČITA PREBIVALSTVA 2. ORGANIZACIJA NARODNE IN CIVILNE ZAŠČITE 3. KURIRSKI SISTEM, NASTANITEV ENOT TO 4. OBVEŠČEVALNA DEJAVNOST
5. PODJETJA, ZAVODI IN DRUGE ORGANIZACIJE	1. IZVAJANJE UKREPOV ZA DELOVANJE V VOJNI

Za izvajanje nalog in vloge teritorialne obrambe v občini Kamnik je bilo potrebno zagotoviti ustrezne kadre. Rezervni sestav ni predstavljal problema, saj je bilo na razpolago dovolj vojaških obveznikov, tako oficirjev, podoficirjev in tudi vojakov. Mogoč je bil celo izbor, predvsem zaradi manjšega števila oborožitve. V primerjavi s prejšnjo sestavo je bilo konec leta 1990 razporejenih okoli 40 % prejšnje sestave TO občine Kamnik. Tudi stanje med poklicno zaposlenimi v občinskem štabu Kamnik se je spremenilo, saj je že poleti zaradi zapletov z oddajo orožja štab zapustil pisec tega prispevka. Pozno jeseni je na novo dolžnost v republiški štab odšel tudi Danijel Kuzma. Postal je drugi človek RŠTO Slovenije, namestnik Slaparja, kar je vsaj zame predstavljalo presenečenje. Vodenje štaba v Kam-

niku je bilo še naprej zaupano komandantu Antonu Fišerju.

Popolnitev in kadrovanje enot MSNZ sta bila v času od maja do oktobra prepuščena vodstvu MSNZ. Pred tem in tudi kasneje pa je bilo razporejanje na obrambne dolžnosti v pristojnosti oddelka za obrambo občine Kamnik, ki je pri izbiri kadrov upošteval tudi mnenje občinskega štaba TO, čeprav mu to formalno ni bilo potrebno. Kadrovska sestava TO občine Kamnik je bila kvalitetna, kar je posledica zelo dobrega sodelovanja med organi na področju obrambe v občini. Razporeditev v TO je bila navadno dolgoročna, saj so bili nekateri obvezniki v enotah in poveljstvih razporejeni tudi dvajset in več let, kar je še posebej veljalo za oficirski sestav. Danes se sliši nenavadno, da je bilo opravljanje teh dolžnosti brezplačno in na zelo visoki stopnji domoljubja.

Današnji način razporejanja kandidatov za rezervni sestav SV je povsem drugačen od tedanjega. »Med pogodbenimi pripadniki, ki imajo z ministrstvom za obrambo sklenjene petletne pogodbe, bo za enajst mesecev pripravljenosti in mesec udeležbe na usposabljanju vojak letos povprečno dobil **420.000** tolarjev neto, podčastnik 439.000 in častnik 483.000 tolarjev neto.« (Bajt 2005, 16) Pogodbeni rezervni pripadniki Slovenske vojske imajo danes poleg navedenih zneskov tudi druga nadomestila za čas udeležbe na usposabljanju. Na tem mestu nimamo namena primerjati ene ali druge oblike obrambne organiziranosti države, vsekakor pa je potrebno izreči pripadnikom teritorialne obrambe občine Kamnik posebno **priznanje** za njihov prispevek v pripravah in predvsem v vojni za Slovenijo. Ni težko izračunati zneska, ki bi ga po sedanjem sistemu prejel na primer častnik za petindvajsetletno razporeditev v TO – približno **50.000 evrov**! Tudi tedanje obveznosti so povsem primerljive z današnjimi. Ni jih bilo manj, mogoče celo več. Vsakdo vidi tedanji čas po lastni presoji, kar je prav, omenjeni podatek pa naj služi kot osnova za razmislek. Kakršenkoli.

Posebna pozornost pri prevzemu pristojnosti nad teritorialno obrambo je bila namenjena tudi **usposabljanju** štaba, poveljstev in enot. Osnova za načrtovanje in izvedbo usposabljanja je bilo izhodišče, kako ravnati v primeru agresije s strani Jugoslovanske ljudske armade. To je bil tudi temelj vseh načrtov, ki so se izdelali v tedanjem času na občinski ravni. Pri navajanju pojmov sledim uradnim nazivom tistega časa, čeprav pri besedi ljudska občutimo dvoličnost vloge JLA. Nosilci načrtovanj in izvajalci aktivnosti na obrambnem in vojaškem področju so bili spodaj navedeni. Seveda so jim bili v veliko pomoč pripadniki iz rezervne sestave.

ZAPOSLENI NA OBČINSKEM ŠTABU ZA TERITORIALNO OBRAMBO OBČINE KAMNIK

PODROČJE DELA	ODGOVORNA OSEBA
KOMANDANT ŠTABA	ANTON FIŠER
OPERATIVNOUČNE ZADEVE (DO DECEMBRA 1990)	DANIJEL KUZMA
SKRBNIK OBOROŽITVE IN OPREME	PAVEL ŽAVBI
SPLOŠNE ZADEVE (DO APRILA 1991)	MAJDA KAJNIH

ZAPOSLENI NA ODDELKU ZA OBRAMBO OBČINE KAMNIK

PODROČJE DELA	ODGOVORNA OSEBA
NAČELNIK	JANEZ BRLOGAR
CIVILNA OBRAMBA, NAČRTOVANJE	MIHAEL RAUTER
CIVILNA ZAŠČITA	VLADIMIR ŠERBELJ
NABORNE ZADEVE	IVICA VAVPETIČ
NARODNA ZAŠČITA, ZAKLONIŠČA, FINANCE	KAREL SVETIC
MOBILIZACIJA, RAZPOREJANJE	JOŽE ARKO
ZVEZE, OBVEŠČANJE, ALARMIRANJE	GREGOR PODOBNIK
SPLOŠNE ZADEVE	ZDENKA KLANČNIK
ADMINISTRACIJA	BRANKA HRIBAR

7. Delovanje občinskega štaba za TO občine Kamnik v okviru Gorenjske pokrajine

Osnovni pogoji za delovanje štaba so bili zagotovljeni. Znane so bile aktivnosti novih vodstev TO na republiški in pokrajinski ravni. Za občino Kamnik je bil to pokrajinski štab za TO Gorenjske s sedežem v Kranju. Občinski štab je imel v svoji sestavi izkušene oficirje, ki so bili sposobni in usposobljeni za izvajanje predpisanih nalog teritorialne obrambe v občini. Tudi občinska vodstva so odigrala vlogo, ki so jo imela na področju zagotavljanja varnosti in obrambe. Dogodki v zvezi z oddajo orožja niso bili več v ospredju, sile in potenciali so bili usmerjeni v ponovno vzpostavitev primerne organiziranosti. Tudi vodstvo TO Gorenjske je že v oktobru leta 1990 poskrbelo, da se je količina oborožitve povečala. S tem se je popravila bojna pripravljenost poveljstev in enot teritorialne obrambe v občini Kamnik.

SESTAVA OBČINSKEGA ŠTABA TO KAMNIK PRED REORGANIZACIJO

ŠTAB	IME IN PRIIMEK
KOMANDANT	ANTON FIŠER
NAČELNIK ŠTABA	TONE LIPOVŠEK
OPERATIVNI OFICIR*	DANIJEL KUZMA
OFICIR ZA POPOLNITEV	DRAGO JEGLIČ
OBVEŠČEVALNI OFICIR	MATJAŽ VRBOLE, ALFONZ BOLTAR
REFERENT ZA INŽENIRSTVO*	MARJAN ŠTANGELJ
REFERENT ZA ZVEZE	ZVONE PODBEVŠEK
REFERENT ZA RKBO	IVO GRINTAL
POMOČNIK ZA POLITIČNO DELO*	JANKO BLAGŠIČ
POMOČNIK ZA VARNOST*	JURE SLAPNIČAR
POMOČNIK ZA ZALEDNE SLUŽBE	BORUT DJURAŠEVIČ

* Z REORGANIZACIJO TERITORIALNE OBRAMBE MAJA 1991 JE NEKATERIM PRENEHALA DOLŽNOST.

V skladu z različno stopnjo odgovornosti in vlogo, ki so jo imeli oficirji v štabu, so bile posameznikom predstavljene razmere, ki so tedaj vladale v Sloveniji in znotraj teritorialne obrambe. Spodnji zapis prikazuje razgovor med operativnim oficirjem v OŠTO Kamnik in pomočnikom za moralnopolitično zagotovitev, ki je bil v začetku oktobra 1990. Iz razgovora je razbrati, da je bilo tedanje stanje tudi na občinski ravni resno. »Najprej je bilo vprašanje, ali mi je znano, v kako resnem položaju je Slovenija. Odgovoril sem mu, da delno poznam razmere kot občan, iz poročil v medijih in iz pogovorov z občani ter prijatelji. Spominjam se, da je zelo resno in z izbranimi besedami nadaljeval pogovor. Omenil je resne priprave na oboroženi odpor proti JLA, če bo to potrebno. Omenil je tudi, kako bodo tanki, ko se premaknejo iz kasarn, napadeni s protitankovskimi raketami. Po nekajminutni razlagi me je vprašal, kaj mislim o odporu, če bo potreben. Odgovor je bil kratek. Na mizi je imel list papirja, vzel ga je v roke in ga prebral. Celotnega besedila se ne spominjam dobesedno, jedro vsebine pa je bilo naslednje: OŠTO Kamnik z vsemi enotami in poveljstvom pristopa k novo organizirani TO Slovenije pod novim poveljstvom. Ko je končal z branjem, me je vprašal, ali je v redu in če želim še kaj dodati. Besedilu nisem oporekal niti nisem nič dodal. Ponudil mi je tekst v podpis. Podpisal sem ga in vrnil. Povedal mi je, da ga bo po faksu poslal v Ljubljano, na štab TO Slovenije. Povedal je, da obstaja resna grožnja zasedbe OŠTO s strani JLA ter zajetja delavcev stalne sestave OŠTO in dokumentacije z vsemi operativnimi načrti delovanja.« (Blagšič 2001, 19)

Zaostrovanje razmer je zahtevalo ustrezno ukrepanje na republiški ravni. Dogodke tistega časa Slapar opisuje: »Oktobra je bilo v Sloveniji okoli 27.000 kosov orožja, na Gorenjskem 4350 kosov, v ljubljanski pokrajini 3800. Štabom teritorialne obrambe je bilo ukazano, da zbirajo podatke o enotah in objektih JLA ter o stanju v teh enotah. Pozornost naj bi bila namenjena tudi ukrepom, ki jih načrtujejo v JLA. V tistem času je JLA od Slovenije ponovno zahtevala **izročitev orožja**, in sicer do 28. novembra. JLA je zahtevala tudi evidenco nabornikov zaradi vpoklica v njihove enote. Seveda ni dobila pozivov niti orožja. Predvidevalo se je, da bi JLA za dosego svojih ciljev lahko posegla tudi s silo.

V teritorialni obrambi se je ponovno začelo usposabljanje enot, predvsem protidiverzantskih in specialnih. Začelo se je tudi usposabljanje prvih profesionalnih vojakov. Veliko časa je bilo namenjenega načrtovanju, in sicer nasilnega odvzema orožja JLA, blokad komunikacij, načrtovanju alarmiranja enot in delovanja poveljstev in enot. Posebna pozornost je bila namenjena delitvi oborožitve posameznikom, uvajanju službe dežurstva in stalnemu spremljanju stanja v JLA. Zelo odmeven je bil tudi postroj 30. razvojne skupine oziroma specialne brigade MORiS v Kočevski Reki, ki se je izvedel 17. decembra 1990. Enota je poleg dobre oborožitve in izurjenosti imela tudi nove bojne uniforme.« (Slapar 2004, 6–9 – povzetek)

Podobne aktivnosti so se izvajale tudi na ravni občine Kamnik s poudarkom na zbiranju oborožitve in usposabljanju enot. »Ko je novo vodstvo TO prevzelo naloge MSNZ, je moralo preveriti, ali so dotedanja skrivna skladišča dovolj varna pred očmi nepoklicanih vohljačev. Ker je bilo zaznati nekatere namige, da skladiščenje v nekaterih prostorih ni povsem varno, je bilo potrebno nemudoma ukrepati. Drugi razlog pa je bil, da smo prejemali nove količine orožja in streliva iz republiških tajnih skladišč.« (Blagšič 2001, 19) Pri hranjenju orožja se postavlja vprašanje, ali je bilo kdaj odkrito. Pojavljali so se nekateri namigi, da je na primer helikopter JLA krožil nad naseljem Snovik, kjer se je hranilo orožje. V drugem primeru je bilo vdrto v prostor, kjer se je skladiščilo orožje. Znan je primer, ko je za premestitev zaprosil lastnik objekta. Veliko obveščevalne aktivnosti je bilo tudi v Kemijski industriji Kamnik. To je bilo na nek način razumljivo, saj sta dva delavca protiobveščevalne službe – KOS v podjetju opravljala nadzor s pooblastilom zveznega sekretariata za ljudsko obrambo. Velike količine eksplozivnih sredstev in izdelki podjetja so narekovali poostren varnostni nadzor. Po zaostritvi razmer pa sta se omenjena varnostnika začela zanimati tudi za način hranjenja oborožitve v podjetju, stanje enote KIK in drugih. V času vaje enot decembra 1990, ki so bile nastanjene v Kinu dom v Kamniku, je bila na tem območju opažena tudi vojaška policija JLA. Navedeni primeri kažejo, da je bila varnostnoobveščevalna služba JLA aktivna tudi na območju občine Kamnik. Tako delovanje je značilno za stanje in razmere, v katerih je bila tedaj Slovenija. Ob agresiji na Slovenijo sta omenjena varnostnika odkrito stopila na stran JLA, jasno pa je bilo, da tudi prej nista bila naklonjena interesom Slovenije.

Glavni nalogi stalne sestave občinskega štaba za teritorialno obrambo občine Kamnik sta bili organizacija in priprava enot za morebitno uporabo. Posameznim poveljnikom v rezervni sestavi so bile zaupane pomembne naloge. Posebna pozornost je bila namenjena tudi zračni obrambi. V Kamniku je bil v ta namen formiran vod zračne obrambe, ki je bil pred tem v sestavi brigade, kasneje pa je deloval samostojno in bil

Pripadniki voda zračne obrambe

vezan neposredno na RŠTO Slovenije. Imel je osnovno nalogo obrambe pred napadi iz zraka. V svoji sestavi je imel štiri topove kalibra dvajset milimetrov ter tudi tako imenovane strele 2M. Enota je med vojno postala ena glavnih za zračno obrambo na širšem območju Brnika. V pripravah na vojno je bila velikokrat izpostavljena in klicana na usposabljanje, ki je v tedanjem času že preseglo ta naziv. Šlo je za resne priprave na vojno. Poveljnik enote se časa na prelomu leta 1990/91 spominja: »V tistih nočeh sem spoznal oba komandirja moje enote, spoznal sem nekaj kmetov, ki so skrivali naše orožje, pa tudi nekaj miličnikov, ki so jim v tistem času bolj zaupali. Škoda je bila le ta, da tega nisem smel nikomur povedati. Žena me je že kar postrani gledala, ko sem po telefonskem klicu v poznih nočnih urah odhajal in se proti jutru vračal z malo daljšimi rokami. Potem se je vse skupaj malo umirilo in mislil sem, da je zanimivi del te avanture za nami. No, pa ni bil. Pravzaprav se je vse skupaj šele začelo.« (Perčič 2001, 64)

PRIPADNIKI ENOTE ZA ZRAČNO OBRAMBO

1 GUZEJ VINKO
2 KOPINA JOŽE
3 MAVRIČ MILAN
4 MIŠIČ RADO
5 PERČIČ DEMITRIJ
6 PODJED BOŠTJAN
7 POTOČNIK FRANCI
8 POTOKAR MATEJ
9 PUNTAR EDI
10 JERMAN EDO
11 RAMUTA MARTIN
12 REISNER MATJAŽ
13 RAVNIKAR JANEZ
14 ŠIMENC FRANC
15 ŠPRUK PETER
16 ŠRAJ VITOMIR
17 TRAVEN FRANC
18 TROBEVŠEK FRANC
19 URŠIČ MARJAN
20 VOGRIN ŽELJKO
21 ZABAVNIK ANDREJ
22 ŽELEZNIK MARKO

Na širšem političnem in vojaškem področju je bilo v tistem času zaslediti nove zaostritve razmer v Jugoslaviji. CIA je napovedala razpad Jugoslavije z državljansko vojno v osemnajstih mesecih. Ta članek je v New York Timesu objavil novinar David Binder, in sicer 7. novembra 1990. Združene države Amerike in tudi Evropska gospodarska skupnost nista podpirali osamosvojitvenih teženj Slovenije. Ambasador ZDA v Jugoslaviji Warren Zimmermann je novembra dejal, da ima Slovenija v rokah ključ do razpada Jugoslavije.

Znano je, da je skupščina Republike Slovenije 21. novembra 1990 sprejela zakon o **plebiscitu** o samostojnosti in neodvisnosti. Plebiscit o osamosvojitvi Republike Slovenije je bil ob 93,2 odstotni udeležbi tudi izpeljan. Kar 88,5 % volilnih upravičencev se je izreklo za samostojno in neodvisno Slovenijo. Plebiscit poznamo predvsem iz leta 1920. Pojem označuje ljudsko glasovanje o priključitvi ozemlja določeni državi. V koroškem primeru Avstriji ali Jugoslaviji. Iz tega razloga so bili v času osamosvajanja razumljivi pomisleki, kako formalno izpeljati postopke osamosvojitve, kajti v tem primeru se ni odločalo o priključitvi ozemlja kaki državi, saj je ozemlje že bilo slovensko. Eden od predlogov je bil, da se osamosvojitev izpelje s sprejetjem nove ustave, drugi pa, da odločitev sprejmejo ljudje na referendumu. Referendum je namreč tisti pravni insti-

tut države, s katerim prebivalci z glasovanjem sprejmejo ali odklonijo najpomembnejše odločitve na ravni države. Skupščina Republike Slovenije je sicer že 2. julija 1990 sprejela Deklaracijo o suverenosti države Republike Slovenije, ki se je sklicevala predvsem na mednarodno načelo o pravici vsakega naroda do samoodločbe. Določila je tudi enoletni rok za izvedbo predpisanega postopka za sprejem ustave Republike Slovenije. Ustava je bila potem sprejeta šele konec decembra 1991.

»Sočasno z zakonom o plebiscitu je skupščina RS razglasila Izjavo o dobrih namenih in Deklaracijo o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope. S hkratno diplomatsko akcijo je Slovenija pojasnjevala motive in cilje osamosvojitve – ne odcepitve, marveč nadzorovane razdružitve, kakor je to označil takratni zunanji minister D. Rupel. V začetku 1991 je skupščina RS sprejela Resolucijo o predlogu za sporazumno razdružitev SFRJ in predlagala srečanja z vodstvi drugih federalnih enot glede ureditve bodočih medsebojnih odnosov. Odklonilno je bilo zlasti srbsko vodstvo, ki je v osamosvojitvenih načrtih Slovenije videlo precedens za Srbe na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Predsedstvo RS je marca ustanovilo Operativno koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, vlada pa aprila Koordinacijski štab za osamosvojitev. Skupščina RS je 9. maja 1991 obvestila skupščino SFRJ, da bo glede na zakon o plebiscitu najkasneje 26. junija razglasila samostojnost in da se želi pogajati o začasnem opravljanju nekaterih zveznih funkcij na svojem ozemlju, o pravnem nasledstvu in o bodočih oblikah sodelovanja z drugimi deli dotedanje skupne države.« (Prunk Ivančič 1996, 162)

Zapletenost formalnih predpisov je povečevala probleme v zvezi z osamosvajanjem. Nekateri pravniki, predvsem tisti iz Srbije, so trdili, da osamosvojitve ni mogoče izpeljati, ker naj bi z združitvijo v Jugoslavijo izgubili pravico do odcepitve in tudi razdružitve. Ta pravica naj bi bila enkratna, neponovljiva in z opredelitvijo za Jugoslavijo izčrpana. To seveda ne drži, saj je bilo na primer že leta 1946 v ustavi federativne ljudske republike Jugoslavije v prvem členu zapisano: »FLRJ je zvezna ljudska država republikanske oblike, skupnost enakopravnih narodov, ki so na osnovi pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, izrazili svojo voljo, živeti skupno v federalni državi.« Večini je ta opredelitev jasna, res pa je, da noben predpis v tedanji Jugoslaviji ni urejal postopkov, ki jih bi bilo mogoče in potrebno izpeljati v primeru odločitve posamezne republike za samostojnost in neodvisnost.

Plebiscit je v vsakem primeru pomenil prelomnico na poti v samostojnost. Od razglasitve rezultatov se je postavilo vprašanje, **kako izpeljati** izkazano voljo ljudi ter kako pravno, gospodarsko in vojaško zaščititi to odločitev.

V času sprejemanja odločitev v zvezi s plebiscitom je bil na vojaškem področju sprejet odlok zveznega izvršnega sveta o predaji vojaške evidence nabornikov JLA in ponovni oddaji orožja. Rok za oddajo evidenc je bil 10. 12. 1990, za orožje pa 28. 11. 1990. Slovenija je odgovorila z uvedbo dežurstva v štabih TO in upravnih organih za obrambo ter s postrojem enote v Kočevski Reki, ki je pomenil priprave na zavarovanje odločitve na plebiscitu.

Tudi po novem letu ni bilo nič bolje, saj so si srbske oblasti osmega januarja pri Narodni banki iz primarne emisije prilastile 1,4 milijarde dolarjev. Tudi sestanek predsednikov jugoslovanskih republik v Beogradu o prihodnosti federacije 10. 01. 1991 ni prinesel rešitve.

V Kamniku je bilo uvedeno dežurstvo na upravnem organu za obrambo v času od 10. 12. do 18. 12. 1990. Evidence nabornikov so bile v tistem času prenesene na postajo milice v stalno varstvo. V občinskem štabu za TO je bilo tudi sicer v navadi, da je bil eden od zaposlenih dežuren in stalno dosegljiv. Tedaj še ni bilo mobilnih telefonov, pojavljali so se tako imenovani pozivniki, ki so uporabniku izpisali telefonsko številko osebe, ki je opravila telefonski klic. Ta dežurstva so se izvajala v trajanju enega tedna, ko se je tudi opravila zamenjava dežurnih. Prostori organov na področju obrambe in tudi skladiščni prostori so bili stalno tehnično varovani z alarmnimi napravami. Sedež štaba je bil nad avtobusno postajo v Kamniku, sedež oddelka za obrambo pa v prostorih občine Kamnik. Skladišče oborožitve je bilo v prostorih pod avtobusno postajo za oba organa. V primeru nepravilnosti pri tehničnem varovanju so delavci milice posredovali v popolni bojni opremi.

Za tisti čas je formalno še vedno veljalo, da so bili fantje iz občine Kamnik razporejeni v osnovni komponenti oboroženega boja, to je v TO in JLA. Zavest pripadnikov je bila na tako visoki ravni, da so mnogi prihajali na upravni organ za obrambo in zahtevali takojšnjo prerazporeditev v TO. Seveda tudi uradnim organom ni prišlo na misel, da bi izvedli mobilizacijo za najverjetnejšega napadalca. Tedaj je veljalo, da je bilo pozivanje v vse enote izvedeno preko oddelkov za obrambo občin in tako je bilo tudi v Kamniku.

»V tem obdobju so bili pritiski JLA, saj so zahtevali tretji izvod mobilizacijskih pozivov za razporejene vojaške obveznike v enote JLA, ki pa jih seveda niso dobili. Tudi zaradi navedenega, kakor tudi z namenom točnega informiranja smo organizirali sestanek z vsemi rezervnimi oficirji, ki so bili takrat še razporejeni v JLA. Seznanili smo jih s strategijo osamosvajanja, njihovem statusu v obrambnih strukturah, kakor tudi s postopki v primeru, če bi dobili neposredni poziv iz JLA. Pomembna je bila ugotovitev, da so se sklica udeležili 100 % in v celoti podprli informacijo z željo, da jih takoj po potrebi razporedimo v teritorialno obrambo.« (Brlogar 1993)

Iz vojaških obveznikov, ki so bili razporejeni v JLA, se je v juniju formirala enota, ki je dobila ime četa Radomlje. Odigrala je pomembno vlogo v vojni, predvsem na območjih Dragomerja, Črnuč in Šentvida.

Že v času pred koncem leta 1990 je bila enoti za **protidiverzantsko delovanje** namenjena velika pozornost. Enota je bila ena najboljših. Poseben poudarek je bil namenjen izboru primernih kadrov. Prednosti enote so bile predvsem v usposobljenosti, izjemni mobilizacijski pripravljenosti, vodstvenim in človeškim lastnostim poveljujočega častnika in podčastnikov, tradiciji in pomenu enote, poznavanju in tovariškim odnosom, predanosti in domoljubnim čustvom pripadnikov. Seveda so imele mnoge druge enote podobne značilnosti, vendar enoto za PDD izpostavljam predvsem zaradi tega, ker je bila angažirana za najzahtevnejše nalo-

Pripadniki voda za protidiverzantsko delovanje
Z leve zgoraj: Iztok Šuštar, Franc Vugrinec, Gregor Koncilja, Igor Kvas, Mihael Černelič, Bojan Drčar, Janez Volkar, Branko Zabavnik, Marjan Berlic, Darko Homar;
z leve spodaj: Jože Bojec, Rafael Slapnik, Marko Senožetnik, Franc Trpotec, Robert Zajc, Franci Balantič, Andrej Pavič, Bojan Zabavnik, Robert Podrižnik, Viljem Klemen. Foto: Robert Zajc.
Na fotografiji manjkajo naslednji pripadniki enote: Matjaž Prešeren, Aleksander Sokler, Marko Steklasa, Janez Svetlin, Vladimir Stanič (sestava enote je povzeta po viru iz upravnega organa za obrambo, pisarna Kamnik, december 2005, in uskladitvi s poveljnikom enote Igorjem Kvasom).

ge in jih je opravila z odliko. Bila je aktivirana najdaljši čas od vseh enot OŠTO Kamnik, v svoji sestavi je imela izjemnega poveljnika in vojake z občutkom za medsebojne prijateljske odnose. Že lata 1990 so pripadniki enote hranili oborožitev in strelivo na domu, preko samopozivnega sistema pa so se bili v veliki večini sposobni zbrati v manj kot eni uri. Enota je bila velikokrat angažirana na usposabljanjih za svoje namenske naloge, ki so bile najzahtevnejše. »Vaja je potekala v popolni opremi in oborožitvi s strelivom. Cilj je bil preiskava terena in vpad v letalske hangarje, da bi protidiverzantsko delovali in tako preverili usposobljenost enote. Na vaji so se pokazali tudi stranski cilji, za katere na začetku razen Kuzme in mene pripadniki niso vedeli. Ves glavni del vaje je posnela TV Slovenija. Po vaji smo pred kamerami predstavili tudi najmodernejšo oborožitev TO za zračno obrambo ter posneli intervju, na katerem sva bila prisotna s poveljnikom PŠTO Gorenjske Petrom Zupanom iz Kranja. Vse so predvajali na Tedniku TV Slovenija z namenom, da bi posnetke videli po vsej Jugoslaviji. Vaje smo s poveljniki oddelkov izrabili za temeljito preverjanje in usposabljanje osnovnih vojaških postopkov, kot so zavarovanje, izvidništvo, straža in podobno. Kasneje so nam prišli še kako prav.« (Kvas 2001, 86)

Podobno vlogo kot PDV je odigral tudi **diverzantski vod** OŠTO Kamnik. Tudi ta enota je bila v pripravah na vojno aktivirana že konec leta 1990, natančneje 20. decembra, s ciljem zavarovanja plebiscitarne odločitve. »Najpomembnejši trenutek pa se je zagotovo zgodil, ko smo se zbrali v podjetju Kemijska industrija Kamnik in tam nam je kapetan Kuzma razložil nekatere stvari, ki so se dogajale v Jugoslaviji in v Sloveniji. Takrat smo pripadniki diverzantskega voda prejeli osebno oborožitev v hrambo na dom.« (Zupančič 2001, 89) V času priprav na vojno so bili večkrat klicani na različne oblike usposabljanja. Nekatere vaje so opravili tudi skupaj s PDV. Principi delovanja enote so bili podobni, kot je to opisano za enoto za PSD. V času priprav na vojno je bila enota klicana na urjenje in bojno pripravljenost za delovanje še konec maja ob pekrskih dogodkih in v začetku junija 1991, ko je Sloveniji že grozila agresija.

PRIPADNIKI DIVERZANTSKEGA VODA

1 ČEVKA PETER
2 HRIBAR MIHAEL
3 HRIBAR ANDREJ
4 KOMATAR ANDREJ
5 KRIVOROTOV IZTOK
6 KURET IZTOK
7 NOVAK RAJKO
8 PEPERKO EDVARD
9 PIBERNIK METOD
10 POLJANŠEK MIHAEL
11 POTOČNIK RADO
12 POTOČNIK BOJAN
13 PREŠEREN TOMAŽ
14 RADEJ ROMAN
15 ŠIMENC ALOJZ
16 ŠNABL IZTOK
17 URANKAR IGOR
18 URANKAR JANEZ
19 VAVPETIČ VLADIMIR
20 VAVPETIČ ANDREJ
21 ZUPANČIČ BOŽIDAR
22 ZUPANČIČ JOŽE

Po izvedbi plebiscita je bilo tudi na področju **varnosti in obrambe** potrebno izvesti mnoge aktivnosti. V tedanjem času se je začelo razmišljati o oblikovanju obrambne doktrine. Načela delovanja štabov in poveljstev ter načini delovanja enot se v osnovi niso bistveno spreminjali. Seveda pa so bile spremembe potrebne pri oblikovanju doktrinarnih dokumentov, ki so do tedaj temeljili na povsem drugačnih izhodiščih. Na republiški ravni je bilo potrebno oblikovati nove koncepte in sisteme teorij z varnostnoobrambnega področja. Probleme so predstavljali predvsem pomanjkanje časa, stopnja razvoja novih obrambnih sistemov ter tudi razpoložljiv kadrovski potencial. Nekatere odločitve so bile hitre, premalo premišljene in zato pomanjkljive. Posledica tega so bili problemi, ki so se pojavljali tudi na najnižjih ravneh vodenja in poveljevanja. Zaradi opisanih vzrokov je bilo to za tedanji čas razumljivo in upravičeno. Mogoče je bila to celo prednost, ker so se odločitve večinoma sprejemale na osnovi intelektualnega premisleka in tudi intuicije. Mnoge tedanje odločitve so se brez posebnih doktrinarnih izhodišč izkazale kot uspešne in učinkovite.

Na republiškem sekretariatu za obrambo in na republiškem štabu za teritorialno obrambo je bila osrednja pozornost namenjena pripravi ustreznih pravnih aktov, ki bi uredili področje obrambe in zaščite. V ospredju so bili zakon o obrambi in zaščiti, ki je bil sprejet 6. aprila 1991, zakon o vojaški obveznosti in zakon o službi v oboroženih silah. Pomembna novost naj bi bila tudi v tem, da občinski štabi za TO ne bi bili več oblikovani v vsaki tedanji občini, temveč naj bi se občinski štabi združevali v območne. Pristojnost nad njimi naj bi se z občinske ravni prenesla na državno.

»Grožnje armade so se nadaljevale tudi na začetku leta 1991. Armada se je začela razslojevati na osnovi nacionalne pripadnosti. Na ključne položaje so imenovali predvsem Srbe. Predsedstvo tedaj še skupne države je 10. januarja 1991 obnovilo zahtevo za oddajo orožja in evidenc, vendar odločitev za nas ni bila pomembna. Slovenska stran je sodelovala s hrvaško, skupaj smo ocenili razmere in pripravili načrt skupnega sodelovanja. Naloge smo skupaj opravljali Bavčar, Janša, Kacin in jaz na slovenski ter Boljkovec in Špegelj na hrvaški strani. V tistem času smo izvedli tudi štabno vajo Kobra, ki je dala pozitivno sliko sposobnosti štabov za načrtovanje. V praksi smo izvedli mobilizacijsko taktično vajo Premik – 91, kjer smo preverili sistem alarmiranja, mobilizacijsko pripravljenost, mobilno sposobnost, pripravljenost štabov za vodenje bojnih aktivnosti, sposobnost načrtovanja in izvajanja bojnih nalog, delovanje enot ravni bataljona izven območja pokrajine. Cilj vaje je bil tudi javno pokazati sposobnost TO za bojno delovanje. Hkrati z vajo Premik je nastajal tudi načrt Kamen, ki je opredelil postopke v zvezi z zavarovanjem državnih meja. Izdelali smo tudi načrte za zavarovanje štabov, objektov TO, oblastnih struktur, načrte za blokado vojašnic, organizacijo zbirnih centrov in podobno.« (Slapar 2004, 8–10, povzetek)

Delovanje občinskega štaba za TO občine Kamnik v okviru Gorenjske pokrajine, ki je trajalo v času od septembra 1990 do sredine maja 1991, je prineslo precej pozitivnih sprememb in napredka. OŠTO Kamnik se je dodatno oborožil, okrepile so se aktivnosti, ki so bile vezane na sposobnosti za delovanje štabov in poveljstev. Enote teritorialne obrambe so se dodatno usposobile in seznanile z razmerami. Poveljniški kader se je pripravljal za izvajanje namenskih nalog enot, ki so jih vodili. Tudi na področju civilne obrambe se je veliko časa porabilo za informiranje subjektov na področju obrambe, posebna pozornost pa je bila namenjena materialni in zdravstveni oskrbi enot TO in prebivalstva. »V okviru Izvršnega sveta Kamnik so bili sprejeti novi organizacijski predpisi v zvezi:

- s podjetji in organizacijami, katerih dejavnost je posebnega pomena za obrambo in zaščito,
- s podjetji in krajevnimi skupnostmi, ki morajo organizirati narodno zaščito,
- z določitvijo objektov v občini Kamnik, ki so posebnega pomena za obrambo,
- z možnimi skladišči materialnih rezerv.

Vse navedene nosilce smo obiskali, jih seznanili z nalogami oziroma izhodišči za dopolnitev njihovih načrtov. Vzporedno smo izvajali dogovorjene aktivnosti v zvezi s podjetji in krajevnimi skupnostmi, ki bodo izvajale naloge po načrtih za delovanje:

- narodne zaščite,
- civilne zaščite,
- komisij za mobilizacijo,
- zvez med sedeži podjetij, KS in upravnim organom za obrambo.

Pričele so se tudi aktivnosti v zvezi s preoblikovanjem obrambnih načrtov upravnih organov občine Kamnik, s poudarkom na ažuriranju evidenc kadrov in orožja.« (Brlogar 1993)

Sredi maja 1991 je bila Slovenija in tudi občina Kamnik pripravljena na spopad. Že prej, osmega maja se je pričelo v upravnem organu za obrambo in tudi na štabu za TO Kamnik stalno dežurstvo, ki je bilo po tem času neprekinjeno do vojne. Z dežurstvom so bili zagotovljeni pogoji za izvedbo mobilizacije in dosegljivost odgovornih. Seveda se je dežurstvo izvajalo tudi med vojno in kasneje, do odhoda zadnjega vojaka iz Slovenije.

Dežurstvo v obrambnih strukturah se je začelo 23. 05. 1991 in je bilo prekinjeno konec oktobra z odhodom zadnjega vojaka JLA iz Slovenije

8. Politične razmere po plebiscitu do vojne junija 1991

V nadaljevanju so navedeni politični dogodki, ki so vplivali na potek razpada Jugoslavije. Dogodki so navedeni zaradi lažjega razumevanja razmer na vojaškem področju.

AKTIVNOST	IZVAJALEC	ČAS
Srbske oblasti si pri Narodni banki iz primarne emisije »sposodijo« 1,4 miljarde dolarjev, kar predstavlja začetek razpada ekonomskega sistema.	srbske oblasti	8. 1. 1991
Predsedstvo SFRJ na predlog vodstva JLA sprejme odlok o vrnitvi nezakonito pridobljenega orožja in razorožitvi enot, ki niso v sestavi JLA.	predsedstvo SFRJ	09. 1. 1991
Sestanek predsednikov jugoslovanskih republik v Beogradu o prihodnosti federacije.	predsedniki republik	10. 01. 1991
Skupščina RS sprejme resolucijo, v kateri predlaga sporazumno razdružitev s SFRJ.	skupščina RS	20. 2.1991
Skupščina RS sprejme ustavni zakon, po katerem za državljane Slovenije služenje vojaškega roka v JLA ni več obvezno.	skupščina RS	8. 3. 1991
Vodstvo JLA zahteva sklic seje predsedstva SFRJ, na kateri **predlaga uvedbo izrednih razmer** v celotni državi. S predlogom JLA ne uspe.	predsedstvo SFRJ	12. 3. 1991
Predsedstvo Republike Slovenije ustanovi koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, ki ga vodita Bavčar in Janša.	predsedstvo RS	18. 3. 1991
Vojni svet objavi sklep, da ne dovoli spreminjanja mej, mednacionalnih spopadov, zahteva financiranje JLA, podreditev TO, pošiljanje nabornikov v JLA.	vojni svet	19. 3. 1991
V veljavi je nov **zakon o obrambi in zaščiti**, ki je bil sprejet v skupščini 29. 3. 1991 – Ur. list, 15/91 z dne 6. 4. 1991.	skupščina RS	6. 4. 1991
V Sloveniji na Brdu se srečajo predsedniki jugoslovanskih republik in oblikujejo predlog dveh možnih oblik ureditve države – konfederacija ali federacija.	predsedniki jugoslovanskih republik	18. 4. 1991
V veljavi je **zakon o vojaški dolžnosti** ter **odredba o ustanovitvi štabov** – Ur. list RS, 15/91.	skupščina RS republiški sekretariat za obrambo v soglasju s predsedstvom RS	27. 4. 1991
Skupščina sprejme ustavni zakon o ljudski obrambi, ki za obrambo Slovenije predvidi uporabo vseh razpoložljivih vojaških zmogljivosti.	skupščina RS	8. 5. 1991
Skupščina RS obvesti skupščino SFRJ, da bo gleda na zakon o plebiscitu najkasneje do 26. 6. razglasila samostojnost.	skupščina RS	9. 5. 1991
Stipe Mesić ni izvoljen za predsednika predsedstva SFRJ.	predsedstvo SFRJ	15. 5. 1991
Učni center teritorialne obrambe Pekre in Ig začneta z usposabljanjem prve generacije slovenskih vojakov.	republiški štab za TO	15. 5. 1991
Komandant 5. VO območja Konrad Kolšek, JLA, od slovenske oblasti zahteva ukinitev obeh učnih centrov.	komandant 5. vojaškega območja	17. 5. 1991
Nastop Aksentijevića v skupščini: »Posledice morebitnega konflikta bo nosil tisti, ki je do tega pripeljal s svojo politiko izvršenih dejanj.«	Milan Aksentijević, delegat JLA v skupščini RS	22. 5. 1991
V učnem centru Pekre pride do incidenta med JLA in TO, potekajo pogajanja, med katerimi ugrabijo poveljnika PŠTO Miloševiča in sodelavca Ozmeca. Oklepno vozilo JLA do smrti povozi Josefa Simčika.	TO Vzhodnoštajerske pokrajine, RSLO, JLA	23. 5. 1991
Nato izdela načrte intervencije v Sloveniji v primeru posega JLA. (Vir: J. Janša, Delo 23. 06. 2001)		maj 1991
Odbor za vrnitev slovenskih fantov na služenju v JLA sprejmejo Kučan, Bučar, Peterle in Janša.	odbor, republiški organi	17. 05. 1991
Prisega prvih vojakov slovenski državi v učnih centrih Ig in Pekre.	RSLO, RŠTO, poveljstva učnih centrov	2. 6. 1991
Skupščina RS sprejme zadnje osamosvojitvene predpise, o katerih se v Beogradu z Markovićem in Kadijevićem pogaja slovenska delagacija – Kučan, Drnovšek, Peterle.	slovenska delegacija	5. 6. 1991
Ante Marković na povabilo slovenskega vodstva pride v Ljubljano, kjer delegatom skupščine zagotovi, da zvezna vlada ne želi uporabiti sile.	predsednik zveznega izvršnega sveta Ante Marković	12. 6. 1991

AKTIVNOST	IZVAJALEC	ČAS
Podpora ameriškega državnega sekretarja za zunanje zadeve J. Bakerja predsedniku ZIS Markoviću.	ZDA, državni sekretar	21. 6. 1991
Na seji zveznega zbora jugoslovanske skupščine Marković opozori, da zvezna vlada ne bo dovolila spreminjanja notranjih ali zunanjih meja.	predsednik ZIS Ante Marković	21. 6. 1991
Članice Evropske gospodarske skupnosti se dogovorijo, da ne bodo priznale neodvisnosti Slovenije, če se bo enostransko odcepila.	EGS – Evropska gospodarska skupnost	23. 6. 1991
Slovenija dobi nov grb in zastavo.		25. 6. 1991
Skupščina Republike Slovenije sprejme ustavni zakon za uresničitev temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije in več zakonov, s katerimi prevzame pristojnosti federacije na svojem ozemlju.	skupščina RS	25. 6. 1991
Predsednik Republike Slovenije Milan Kučan na slovesnosti v Ljubljani razglasi samostojnost Republike Slovenije.		26. 6. 1991
JLA izvede agresijo na Slovenijo.	JLA	27. 6. 1991

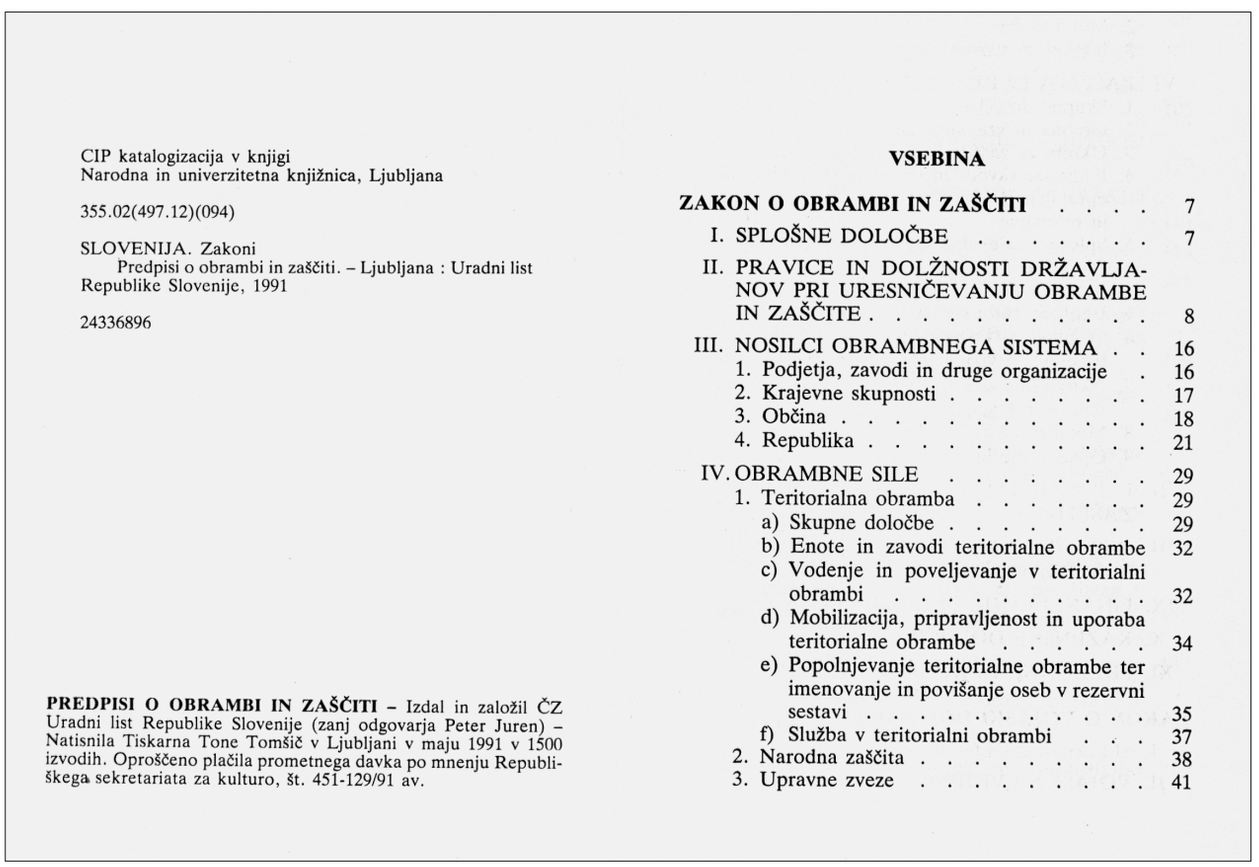

CIP katalogizacija v knjigi
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

355.02(497.12)(094)

SLOVENIJA. Zakoni
Predpisi o obrambi in zaščiti. – Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije, 1991

24336896

PREDPISI O OBRAMBI IN ZAŠČITI – Izdal in založil ČZ Uradni list Republike Slovenije (zanj odgovarja Peter Juren) – Natisnila Tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani v maju 1991 v 1500 izvodih. Oproščeno plačila prometnega davka po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo, št. 451-129/91 av.

VSEBINA

ZAKON O OBRAMBI IN ZAŠČITI 7
I. SPLOŠNE DOLOČBE 7
II. PRAVICE IN DOLŽNOSTI DRŽAVLJANOV PRI URESNIČEVANJU OBRAMBE IN ZAŠČITE 8
III. NOSILCI OBRAMBNEGA SISTEMA . . 16
1. Podjetja, zavodi in druge organizacije . 16
2. Krajevne skupnosti 17
3. Občina 18
4. Republika 21
IV. OBRAMBNE SILE 29
1. Teritorialna obramba 29
a) Skupne določbe 29
b) Enote in zavodi teritorialne obrambe 32
c) Vodenje in poveljevanje v teritorialni obrambi 32
d) Mobilizacija, pripravljenost in uporaba teritorialne obrambe 34
e) Popolnjevanje teritorialne obrambe ter imenovanje in povišanje oseb v rezervni sestavi 35
f) Služba v teritorialni obrambi . . . 37
2. Narodna zaščita 38
3. Upravne zveze 41

Predpisi s področja obrambe in zaščite pred osamosvojitveno vojno

9. Reorganizacija in ponovno v Ljubljanski pokrajini

Izvajanje projekta osamosvojitve je potekalo v časovni stiski. Nevarnosti je bilo iz dneva v dan več, sprejeti je bilo potrebno ustrezne osamosvojitvene akte. Odgovornost je bila velika, predvsem na strani Demosove vlade. Konec aprila so se zbrali najodgovornejši člani Demosovih strank in razpravljali o projektu osamosvojitve. »Jože Pučnik je predlagal, naj se vsaka stranka nedvoumno izjasni, ali je 26. junij zanjo še vedno datum prenosa oziroma prevzema dejanske oblasti in osamosvojitve. Za Pučnikom je govoril dr. France Bučar in rekel, da vlada negotovost, saj nimamo še ničesar v rokah. Mnogi menijo, da z osamosvojitvijo preprosto ne bo šlo. Komunikacija med vlado in skupščino, med parlamentarnimi strankami in tudi med strankami Demosa ne poteka tako, kot bi bilo treba glede na resnost položaja. Temeljne zakonodaje, ki bi jo morali sprejeti do 26. junija, ni še nikjer. Zamuda je katastrofalna. Na koncu se je dr. Bučar odločno zavzel za prevzem dejanske oblasti 26. junija in poudaril, da bo v nasprotnem 'jug' hitro opravil z nami.« (Janša 1992, 104)

Pri izvajanju projekta je razumljivo prihajalo tudi do problemov, saj so bili akti na nekaterih področjih bolje pripravljeni kot pa na drugih. Tudi resorska področja

V. OBRAMBNI UKREPI 42
1. Ukrepi za pripravljenost 42
2. Mobilizacija 43
3. Ukrepi za varnost in varovanje skrivnosti 44
VI. ZAŠČITA IN REŠEVANJE 47
1. Skupne določbe 47
2. Osebna in vzajemna zaščita 48
3. Ukrepi za zaščito in reševanje 49
4. Podjetja, zavodi in druge organizacije, ki opravljajo dejavnost, pomembno za zaščito in reševanje 53
5. Splošne reševalne službe in sodelovanje društev ter drugih organizacij državljanov pri zaščiti in reševanju 54
6. Enote in štabi civilne zaščite 56
a) Enote civilne zaščite 56
b) Štabi za civilno zaščito 57
7. Aktiviranje civilne zaščite ter vodenje zaščite in reševanja 60
8. Mobilizacija za zaščito in reševanje . . 62
9. Opazovanje in obveščanje 64
VII. USPOSABLJANJE ZA OBRAMBO IN ZAŠČITO 66
VIII. OPRAVLJANJE DELA NA OBRAMBNEM PODROČJU 69
IX. FINANCIRANJE OBRAMBE IN ZAŠČITE 72
X. KAZENSKE DOLOČBE 75
XI. PREHODNE IN KONČNE DOLOČBE . 80

ZAKON O VOJAŠKI DOLŽNOSTI 83
I. SPLOŠNE DOLOČBE 83
II. VOJAŠKA EVIDENCA 85
III. NABOR 88
IV. SLUŽENJE VOJAŠKEGA ROKA . . . 92
V. UGOVOR VESTI VOJAŠKI DOLŽNOSTI 100
VI. DOLŽNOST SLUŽITI V REZERVNEM SESTAVU 105
VII. POTOVANJE IN BIVANJE VOJAŠKIH OBVEZNIKOV V TUJINI 110
VIII. POSTOPEK IN POZIVANJE VOJAŠKIH OBVEZNIKOV 113
IX. KAZENSKE DOLOČBE 114
X. PREHODNE IN KONČNE DOLOČBE . 117

Ustavni zakon za izvedbo ustavnih amandmajev XCVI in XCVII k ustavi Republike Slovenije na področju ljudske obrambe 119

Odredba o ustanovitvi štabov in zavodov Teritorialne obrambe v Republiki Sloveniji 129

Odredba o določitvi kriterijev za formacijo stalnega sestava območnih štabov za teritorialno obrambo . 135

Pravilnik o službenih izkaznicah na obrambnem področju 137

Odredba o določitvi pristojnosti in pooblastilih starešin za odločanje o postavitvah in razrešitvah v Teritorialni obrambi Republike Slovenije . . . 145

I. Splošne določbe 145
II. Pristojnosti starešin za odločanje o postavitvah po vojni formaciji 146
III. Pristojnosti za imenovanja na dolžnosti po mirnodobni formaciji 147

IV. Končne določbe 148

Odlok o oznakah v Teritorialni obrambi Republike Slovenije 149

Odlok o oznakah v Civilni zaščiti Republike Slovenije 157

Pravilnik o uniformah Teritorialne obrambe Republike Slovenije 165
I. Splošne določbe 165
II. Vrste uniform 166
III. Nošenje uniform 169
IV. Nošenje oznak teritorialne obrambe Republike Slovenije na uniformah 170
V. Prehodne in končne določbe 170

Uredba o uveljavljanju pravice do enkratne denarne pomoči in o zneskih te pomoči 173

Pravilnik o denarnih prejemkih vojakov, gojencev in učencev vojaških šol 179

Oznake v Teritorialni obrambi Republike Slovenije – Barvna priloga I

Oznake v Civilni zaščiti Republike Slovenije – Barvna priloga II

ZAKON O OBRAMBI IN ZAŠČITI*

I. SPLOŠNE DOLOČBE

1. člen

Ta zakon ureja:

– organizacijo, pripravljanje in delovanje obrambnega sistema za primer, če bi bile ogrožene svoboda, neodvisnost, suverenost in ozemeljska celovitost Republike Slovenije;

– enotne osnove sistema za zaščito in reševanje ljudi, materialnih in drugih dobrin za primer naravnih in drugih nesreč ter vojnih dejstvovanj.

Ta zakon določa tudi temeljne ukrepe ter druge varnostne priprave za odpravljanje izrednih razmer, če bi izjemna splošna nevarnost ogrozila obstanek Republike Slovenije oziroma njeno ustavno ureditev.

2. člen

Obrambni sistem Republike Slovenije obsega obrambne ukrepe in aktivnosti, ki jih izvajajo organi, organizacije in drugi nosilci sistema ter obrambne sile, da bi preprečili in odvrnili morebiten napad oziroma zagotovili pravočasno in organizirano upiranje napadu na državo.

Obrambne sile, ki obsegajo oborožene sile, narodno zaščito in enote za zveze, so temeljni nosilec oboroženih

* Uradni list RS, št. 15-555/91 z dne 6. aprila 1991, p. 18/91.

7

ministrstev so zahtevala različno stopnjo angažiranja. Dimitrij Rupel v knjigi *Skrivnost države*, izšla 1992, opisuje te probleme na straneh od 125 do 130. Istočasno so se stopnjevali tudi pritiski zveznih organov. Maja 1991 se je začelo zaključno dejanje. »Nekateri člani predsedstva Republike Slovenije so bili proti temu, da bi Milan Kučan sodeloval v nadaljevanju seje zveznega predsedstva. Dušan Plut je bil prepričan, da ga ne bo več videl, če tisti dan odpotuje v Beograd. Kučan se je sam odločil in po sprejetih ukrepih odletel na sejo. Po

mučnem razpravljanju so v Beogradu sprejeli kompromisne sklepe.

Borislav Jović je v dialogu z Milanom Kučanom neprevidno potrdil sume, da se vojska pripravlja na posredovanje v Sloveniji v primeru osamosvojitve.« (Janša 1992, 122)

»V predsedstvu SFRJ je prišlo do novega zapleta. Srbi so nasprotovali izvolitvi hrvaškega predstavnika Mesića za naslednjega predsednika predsedstva, čeprav je bil takšen ustavni red. Razpolagali so s štirimi glasovi in tako je bil rezultat štiri proti štiri. Predsedstvo je ostalo brez predsednika. Na teh glasovanjih sem močno podprl Mesića in javno obsojal srbsko blokado. Objavil sem, da ne bom več prihajal na seje predsedstva, saj ni bil izvoljen predsednik, ki je bil po ustavnem redu na vrsti. Bližali smo se dnevu slovenske osamosvojitve. Meseci so se iztekali. Do vojne v Sloveniji se nisem več premaknil iz Slovenije.« (Drnovšek 1996, 240)

Kljub navedbi Drnovška je slovenska delegacija v sestavi Drnovšek, Kučan, Peterle bila še enkrat v Beogradu, in sicer po tistem, ko je skupščina RS sprejela zadnje osamosvojitvene predpise. V Beogradu so se o njih pogajali z Markovićem in Kadijevićem. To je bilo 5. junija 1991. Očitno je bilo raznovrstnih pogajanj izjemno veliko, to pa je bilo s slovenske strani v Beogradu zadnje.

Glede na nastale razmere so bile aktivnosti na vojaškem področju še intenzivnejše. Republiški sekretariat za ljudsko obrambo je izdal odredbo o ustanovitvi štabov in zavodov teritorialne obrambe v Republiki Sloveniji (Ur. list RS, št. 18/91 z dne 27. 04. 1991). S tem aktom so se občinski štabi za teritorialno obrambo občin formalno ukinili oziroma združili v območna poveljstva. Rok za izvedbo te reorganizacije je bil 25. maj 1991. Po tem času naj bi bila nova struktura teritorialne obrambe operativno sposobna za izvajanje nalog. Pri tem je bilo potrebno uskladiti tudi delovanje štabov, uskladiti razpoložljivo oborožitev, mobilizacijski sistem in podobno. Največ dela je bilo seveda na izvedbeni ravni, saj je iz prejšnjih dvainšestdesetih občinskih štabov nastalo novih **sedemindvajset območnih štabov** za teritorialno obrambo – ObmŠTO. Na republiški ravni so v pripravah na osamosvojitev preučili več možnih scenarijev. »Preučevali smo postopke v primeru dogovorjene razdružitve, intervencije z demonstracijo moči, postopke ob nasilni preprečitvi razdruževanja in predvideli protiukrepe, ki so bili naslednji: mobilizacija enot in štabov, odpor z vsemi sredstvi, zavarovanje oblasti, prevzem nadzora državne meje, prevzem prebeglih iz JLA, prevzem enot JLA pod poveljstvo TO in drugo. Predsedstvu RS sem 13. maja poročal o stanju bojne pripravljenosti. Sile, ki smo jih imeli na razpolago, so bile primerljive s 378 četami ali 94 bataljoni ali 23 brigadami. Imeli smo 34.295 kosov pehotnega orožja. Predsedstvo je 15. maja izdalo Smernice za delovanje, naše načrte pa smo pregledali in dopolnili.« (Slapar 2004, 10–13, povzetek)

Dogajanja na ravni republike so se odražala v občinah. Neposredno so se začela preoblikovanja v skladu z odredbo o preoblikovanju štabov teritorialne obrambe. »V okviru Gorenjske pokrajine je bil zadnji sestanek 14. maja 1991, saj je občina Kamnik v skladu z odredbo o ustanovitvi štabov in zavodov TO po vseh vidikih obrambe in zaščite ponovno spadala v Ljubljansko pokrajino. V Kamniku je bila 15. in 16. maja republiška inšpekcija za obrambo. Pregledani so bili načrti občinskih upravnih organov s področja obrambe in podjetij posebnega pomena.

V dneh od 20. do 22. maja 1991 je bil v Kamniku izveden nabor za 217 nabornikov. Dva fanta sta izrazila željo po napotitvi v JLA. Izvedba nabora je bila varovana v sodelovanju s teritorialno obrambo, policijo in aktiviranjem pripadnikov narodne zaščite.

Predsedstvo Republike Slovenije je posredovalo smernice na področju varnosti in obrambe. Preučili smo jih skupno z delavci sekretariata za notranje zadeve in policije v Kamniku. Določili smo nosilce posameznih nalog in roke izvedbe. Naloge smo opredelili tudi za druge upravne organe v občini. Načrt ukrepov je obravnaval izvršni svet in tudi predsedstvo skupščine. V okviru Ljubljanske pokrajine je bil sklican posvet z namenom ugotovitve realizacije nalog. Vodil ga je g. Sodražnik. Problemi so bili vezani predvsem na popolnjevanje in formiranje novih enot TO, na organizacijo in postavitev protioklepnih ovir, na popolnitev enot za zveze z oborožitvijo. Posebna pozornost je bila namenjena tudi problemom v zvezi z oskrbo TO. V mesecu maju je bila posebna pozornost namenjena usposabljanju in pripravam na mobilizacijo. V ta namen so se vršila usposabljanja nosilcev mobilizacijskega sistema.« (Brlogar 1993)

Jugoslovanska armada je resno izvedla ukrepe, ki so se nanašali na ukinitev učnih centrov teritorialne obrambe. Prišlo je do **incidenta v Pekrah**. »Dne 24. maja 1991 ob 1 in 15 minut so se v prostorih mariborske skupščine začeli pogovori predstavnikov mesta Maribor in Ministrstva za obrambo s predstavniki 31. korpusa JLA. Med pogovori so na znak navzočega oficirja JLA vdrli v prostore skupščine vojaški policisti iz 5. diverzantskega odreda in ugrabili poveljnika PŠTO in še tri druge ljudi.« (Žnidarič 2001, 15) Na srečo so bili vojaški pravosodni organi pametnejši od komandanta 31. korpusa generalmajorja Mića Delića, ki je odredil to akcijo. Miloševiča so po postopku, v katerem so ugotovili, da ni razlogov za pripor, izpustili. Dokazovanje mišic JLA je žal zahtevalo prvo smrtno žrtev. Odgovor Slovenije na ta dejanja je bila mobilizacija nekaterih poveljstev in enot.

V občini Kamnik se je izvedla mobilizacija protidiverzantskega in diverzantskega voda. Vod zračne obrambe je bil vpoklican že 17. maja, in sicer z namenom varovanja zračnega prostora nad učnim centrom na Igu. »Še zadnji pregled opreme in gremo – smer Ig, 510. Učni center TO. Namen vaje je usposabljanje voda, zraven pa bomo še malo popazili na ´gušterje´, oziroma na prvo generacijo slovenske vojske. V avtobusu nas je trideset, spremlja pa nas komandant občinskega štaba major Anton Fišer. Z veseljem ugotovim, da je vod izkušen, saj deluje brez posebnih navodil. Komandirja oddelkov Edo in Vine sta očitno že stara mačka, zato se ne vmešavam preveč. Začnemo z dekonzervacijo orožja, razdelim pa tudi bojno strelivo. Vzdušje je dobro. Mišo Debelak, ki je zadolžen za zračno obrambo v pokrajinskem štabu, mi pokaže tudi armbrust, novo protioklepno orožje ter mi razloži, kako se z njim rokuje. Vstajanje je ob štirih. Na malem kamionu imamo strelivo ter pripete vse štiri topove. Našli smo ustrezne

položaje ter tudi položaje za oddelek strele 2M. Poveljniško mesto smo si uredili kar pod kozolcem. Zaradi oddaljenosti posadk poveljnika učnega centra ´načicam´ za kombi. Vse posadke pri topovih dremljejo, le na poveljniškem mestu igramo tarok. Naredimo tudi lažne položaje, saj naši osnovni niso več skrivnost. Vršijo se preleti helikopterjev in letal JLA. V Pekrah se zgodijo znani dogodki, razmere v učnem centru na Igu mejijo na paniko, ki jo kroti komandant Šuligoj. Posamezna poročila omenjajo zvišano bojno pripravljenost v vojašnici na Vrhniki, kjer vžigajo tanke.

Ob nas so bili vpoklicani tudi protidiverzanti iz Bežigrada. Na dolžnosti smo bili do sobote 25. maja. Topove smo pustili kar na položajih. Med vrsticami so nam ob odhodu dali vedeti, da bomo čez nekaj časa spet prišli na vrsto za dežurstvo, zato se nismo prav dolgo veselili.« (Perčič 2001, 65, 66 – povzetek)

Mobilizacija protidiverzantskega in diverzantskega voda je potekala ob dogodkih v Pekrah. Enota protidiverzantov je bila angažirana za naloge v Tacnu. Tedaj je bil tam tudi sedež republiškega štaba za teritorialno obrambo. Diverzantski vod pa se je po izvedeni mobilizaciji v noči na 25. maj 1991 premestil v kulturni dom v Godič. Tudi ti dve enoti sta bili v bojni pripravljenosti.

Konec maja so potekale tudi aktivnosti v zvezi s **preoblikovanjem** teritorialne obrambe. Pokrajinski štab Ljubljana in mestni štab Ljubljana sta se združila v eno pokrajino s štirimi območnimi štabi. Ti so imeli sedeže v Ljubljani, Grosuplju, na Vrhniki in v Domžalah. »Izvedba reorganizacije v ljubljanski pokrajini je bila v rokah pripadnikov prejšnjega mestnega štaba, zato ni presenetilo dejstvo, da so bile kadrovske rešitve pisane na kožo njihovih zaposlenih. Takrat je postalo tudi jasno, da za nekatere pripadnike TO zaradi različnosti stališč in izhodiščnih pozicij ni bilo prostora v ´novi´ strukturi. V nekaterih primerih je bila moteča tudi izobrazba, ki pa je tisti, ki so krojili kadrovsko politiko, niso imeli.

Kljub dejstvu, da nihče od zaposlenih v štabih TO ni ostal brez zaposlitve, so nekatere odločitve posameznike ponižale in razžalile, kar pa je vplivalo tudi na odnos do rezervne sestave in obratno. Umetno in prisiljeno so bile prerezane niti in vezi, ki so se po občinah spletale vsaj dve desetletji. Posledice so prisotne še danes.« (Končan 2001, 62, 63)

Omenjeni zapis prikazuje, da z reorganizacijo le ni bilo vse dobro in da so se pokazale tudi nekatere pomanjkljivosti. To je bilo za tedanje razmere in časovno stisko razumljivo. Prav iz tega razloga bi morale biti nekatere odločitve bolj premišljene. Izvajati reorganizacijo vojske pred pričakovanim spopadom vsekakor ni bila dobra odločitev. To je seveda moje mnenje. Preveč problemov je bilo ustvarjenih tudi med pripadniki stalne sestave. Tudi sam se z nekaterimi rešitvami nisem strinjal, predvsem v času oddaje oborožitve. Na osebni ravni sem se jim uprl. O pravilnosti odločitve, ki je v osnovi pomenila umik, imam še danes pomisleke. Seveda je ocenjevati stvari danes mnogo lažje kot tedaj. Sedaj lahko z gotovostjo trdim naslednje. Izjemna **zahvala** gre **rezervni sestavi** teritorialne obrambe, kar velja tudi za večino pripadnikov stalne sestave. Prispevek nekaterih pa je bil prevečkrat vezan na lastno promocijo, zagotavljanje položajev in karierne poti. Poznam primer, ko mi je nek pripadnik osebno grozil z zaporom, danes pa se ponaša z uglednim položajem.

Zaradi reorganizacije in združitve občinskih štabov iz Domžal in Kamnika v 55. območni štab v Domžalah, je dolžnost pomočnika za zaledje prevzel Anton Fišer, dolžnost skladiščnika pa Pavel Žavbi. Kljub formalni ukinitvi štaba v Kamniku pa so bili pripadniki bivšega štaba še vedno vpoklicani in v vojni odigrali pomembno vlogo. Opisani način pozivanja na dolžnost v štab, ki se je ukinil, bi bil zanimiv za preučevanje s formalnopravnega vidika.

Temeljne naloge enot, ki so se formirale na območju občine Kamnik, so bile vezane na varovanje učnega centra na Igu. Te so bile poleg opisanih predvsem **jurišni odred** in **četa Srednja vas**. Četo Srednja vas so sestavljali trije vodi, vod Kamnik pa je bil dodan. Struktura enote je bila tedaj naslednja:

ENOTA	POVELJNIŠKI KADER
ČETA SREDNJA VAS	IGOR BROZOVIČ
VOD SREDNJA VAS	VITOMIR KRAMAR
VOD KOMENDA	RUDI OCEPEK
VOD STAHOVICA	MARJAN HANČIČ
VOD KAMNIK	ROBERT SUŠNIK

* VOD KAMNIK JE BIL PRIDODAN ČETI.

Enota je nosila veliko breme tako pred vojno, zlasti pa v vojni. Kljub teritorialnemu principu je bila angažirana predvsem v Ljubljani ter tudi v Kočevju in Borovnici. Vodstvenim sposobnostim komandirja čete in tudi vodov gre zahvala za uspešno izvedene akcije. »Po mobilizaciji je bila enota prepeljana na Ig, kjer smo zamenjali jurišni odred, ki je bil prav tako iz občine Kamnik. Isto nalogo smo prevzeli tudi mi. Pregledovali smo teren, zbirali informacije o premikih enot JLA ter opravljali stražarske naloge v učnem centru. To nalogo smo opravljali približno mesec dni, ko naj bi dobili zamenjavo. Toda bolj ko se je bližal čas osamosvojitve, jasneje je postajalo, da zamenjave ne bo. V času po 15. juniju smo se pogosteje učili o novih orožjih v TO in v tistih dneh dobili tudi bojno strelivo. Tudi navodila in povelja 55. obmšTO so postajala vse resnejša. Da se nekaj dogaja, so nas opozarjali tudi vse številnejši preleti helikopterjev JLA, ki so v tem času preletavali učni center tudi po pet do šestkrat. Naše delovanje je bilo obsežno, saj je zajemalo nadziranje področja od Borovnice na zahodu do Škofljice na vzhodu Ljubljane.« (Brozovič 2001, 100)

Jurišni odred je bil prav tako angažiran za zavarovanje pripadnikov učnega centra na Igu. Poveljnik enote v tistem času Marjan Križnik se spominja: »Mobilizirani smo bili 13. junija 1991. Iz mobilizacijskega mesta na stadionu v Mekinjah se je enota z avtobusi premaknila na opravljanje bojne naloge na Ig. Enota je bila preoblikovana iz Kamniškega bataljona in je varovala center do 21. junija. V učnem centru je bilo okoli 180 naborniko, v naši enoti pa je bilo 122 pripadnikov, ki so se odzvali na poziv. Resne grožnje so bile podkrepljene s terenskim urjenjem enot JLA, preleti letal in helikopterjev. Namen je bil zastrašiti nabornike, v končni fazi pa

tudi zavzetje centra s silo. Poleg izkazovanja neposredne vojaške moči so uporabljali tudi obveščevalno dejavnost in službo KOS. Vse te priprave so bile namenjene hitremu helikopterskemu desantu za zasedbo centra. Enote JLA so bile okrepljene tudi s četo vojaške policije. Vse navedene grožnje so zahtevale ustrezne priprave, tudi skrbno pripravo na najhujše. Po odločitvi pokrajinskega poveljstva sem moral dati na razpolago tudi vod s tridesetimi vojaki, ki je bil podrejen pokrajinskemu vodstvu.« (Križnik 2001, 92 – povzetek)

Ostale enote, ki so bile oblikovane na območju občine Kamnik, niso bile neposredno angažirane v pripravah na vojno, seveda pa so se mobilizirale neposredno pred ali po agresiji na Slovenijo. Poveljniški kader je poznal naloge in bil v pripravljenosti za poziv. Te enote so bile naslednje: zaščitni vod, oddelek za zveze in zaledni vod OŠTO Kamnik, četa Kamnik, vod Kemijske industrije Kamnik, pionirski vod in četa Radomlje. Podrobnejši **opisi njihove dejavnosti** in kadrovske sestave, kakor tudi jurišnega odreda, bodo obravnavani v prispevku, ki bo prikazal dogodke v vojni. Osnovni poveljniški sestav enot, ki niso opisane v tem zapisu, je bil naslednji:

ENOTA	POVELJNIŠKI KADER
ZAŠČITNI VOD	BRANKO KLANČAR, ALEŠ SLABE
JURIŠNI ODRED	MARJAN KRIŽNIK, BORUT ULČAR
ČETA KAMNIK	JANEZ MARKOVIČ
PIONIRSKI VOD	MARJAN BERGANT, SLAVKO MAVSAR
VOD KEMIJSKE INDUSTRIJE KAMNIK	MARJAN VRANKAR, STOJAN MATOH
ČETA RADOMLJE	SAŠO MATIČIČ, JANEZ PINTERIČ
OBČINSKI CENTER ZVEZ	ZVONE CVEK
OBČINSKI CENTER ZA OPAZOVANJE IN OBVEŠČANJE	JANEZ BENKOVIČ

* POVELJNIŠKA STRUKTURA JURIŠNEGA ODREDA BO PODROBNEJE RAZDELANA V NASLEDNJEM PRISPEVKU.

Skupščina RS je pripravila ustavni zakon o grbu in zastavi RS in ga skupaj s temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije in z deklaracijo o neodvisnosti ter s svežnjem zakonov, s katerimi je prevzela pristojnosti federacije (državljanstvo, tujci, potni listi, zunanje zadeve, carinska služba, devizno poslovanje, Banka Slovenije idr.), sprejela 25. 6. 1991. S tem je dejansko razglasila in formalno uvedla državno samostojnost RS, čeprav je računala na mednarodno zadržanost, ki je bila posledica diplomatske protiofenzive zveznih organov in centralističnih prizadevanj predsednika ZIS Markovića. Temu je ameriški zvezni državni sekretar za zunanje zadeve J. Baker med obiskom v Beogradu že 21. 6. 1991 izrazil vso podporo. Neodvisnost je bila slovesno razglašena na ljudskem zborovanju na Trgu republike v Ljubljani 26. 6. 1991 zvečer«. (Prunk, Ivančič 1996, 163)

Začela se je agresija JLA na Slovenijo.

Military Preparations in the Municipality of Kamnik

Summary

The article discusses military preparations for an attainment of independence in the Kamnik municipality. The turning point of preparations signifies the disarmament of the Territorial Defence Forces on May 17, 1990. After the disarmament the National Defence Manoeuvre Structure of Kamnik was formatted, which signified the begining of planning and preparations to the clash of arms. At the same time the Yugoslav Army appeared for the first time as an adversary, also at a municipal level.

After the entanglement with the old leadership of the Territorial Defence Forces the Slovene Assembly passed new constitutional starting-points on the defence domain. On this basis, in October 1990 the new Territorial Defence Forces were formed as an upgrade of the National Defence Manoeuvre Structure project. Kamnik was included in the Gorenjska province, where the equipment of arms and a reestablishment of the organizational structure of the Territorial Defence Forces. Units and leaderships were qualifying and preparing themselves for an interference of the Yugoslav Army.

After the plebiscite in Slovenia the independence was no longer in question; in the forefront was the question how to carry out the decision of the plebiscite. The units and the staff of the Territorial Defence Forces of Kamnik were frequently mobilized; at first during the time of the plebiscite, then at the time of Pekre events and later at an insurance of the Training Center in Ig. Until war mobilizations and enlistments were carried out, the duty services were established. Some units were more exposed than others; during the war all military and other potentials of the Kamnik municipality were enlisted.

Preparations were not simple, some difficulties and complications appeared. Some people may hesitate at the suitability of reorganization of the Territorial Defence Forces in May 1991 when the Kamnik municipality was under the Ljubljana province again. In spite of all that the preparations were efficient and the Kamnik municipality awaited the declaration of the independence prepared for engagement.

This piece treats the military viewpoint of preparations in Kamnik, but for the sake of understanding its entirety, it describes events on higher levels. As a result, the events in the municipality are more understandable. There were more holders of the attainment of the independence in Kamnik than is described here; the Department of defence of the municipality is partially included. There is no work, which treats the activity of political leadership, the Civil Protection, police force and others, but that does not reduce their contribution.

Irrespective of the above stated the contribution of the reserve structure of the Territorial Defence Forces of the Kamnik municipality is exceptional.

Literatura in viri:

ADAMIČ, K. 2001: *Odvzem orožja Teritorialni obrambi*. Diplomska naloga. Ljubljana.

ARKO, J. 2001: *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

ARKO, J. 2002: Predaja orožja in ustanovitev MSNZ v občini Kamnik. *Kamniški zbornik* XVI. Ljubljana: Občina Kamnik.

ARKO, J. 2004: TO v občini Kamnik od 1968 do 1990. *Kamniški zbornik* XVII. Ljubljana: Delo.

BAJAT OBRADOVIČ, Mira: Lažji vstop v pogodbeno rezervo SV. *Slovenska vojska*, številka 18, 11. 11. 2005.

BLAGŠIČ, J. 2001: Moje videnje in doživljanje osamosvajanja Slovenije. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

BROZOVIČ, I. 2001: Četa Srednja vas. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

BRLOGAR, J.: *Delo civilne obrambe in zaščite v pripravah in osamosvojitvi – poročilo.* Kamnik 1993.

DRNOVŠEK, J. 1996: *Moja resnica.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

JANŠA, J. 1992: *Premiki.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

JELUŠIČ, L. 1999: Viri legitimnosti TO Slovenije. *MORS Vojstvo* 5–99. Kranj: Gorenjski tisk.

KONČAN, B. 2001: Vizija ali diverzija. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

KRAJNC, V.: Prelomni čas 1990. *Slovenska vojska,* 21. 10. 2005.

KRIŽNIK, M. 2001: Jurišni odred pri varovanju Učnega centra Ig pri Ljubljani. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

KVAS, I. 2001: Kronologija dogodkov v času osamosvojitvene vojne za Slovenijo – PDV Kamnik. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

MIKULIČ, A. 2005: *Uporniki z razlogom. Manevrska struktura narodne zaščite.* Ljubljana: Ministrstvo za obrambo RS, Slovenska vojska, Vojaški muzej.

NANUT, K.: Teritorialna obramba na Slovenskem 1968–1990 – prvi del. *Slovenska vojska,* 02. 12. 2000.

PERČIČ, D. 2001: Rezervist To – dan prej. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

Predpisi o obrambi in zaščiti, *Uradni list* 1991.

PRUNK, J., M. Ivančič 1996: Osamosvojitev Slovenije. Ljubljana: Založba Grad.

RUPEL, D. 1992: *Skrivnost države*. Ljubljana: Delo.

SLAPAR, J. 1999: Izkušnje razvoja TO in priprave ne osamosvojitev ter vojna za Slovenijo. *Vojstvo* 5. 65–77.

SLAPAR, J.: Vojaška zgodovina. Priprave TO od oktobra 1990 do napada. *GŠSV* 2/2004.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Državna založba Slovenije 2000.

Strategija oboroženega boja. Beograd: Zvezni sekretariat za narodno obrambo, Vojna štamparija 1983.

ZUPANČIČ, B. 2001: Diverzantski vod. *Hvala vam. Zbornik veteranov vojne za Slovenijo.* Domžale, Kamnik: Top tisk.

ŽNIDARIČ, M. 2001: *Začelo se je v Pekrah.* Maribor: Dravska tiskarna.

Tatjana Drovenik Čalič, prof. razr. pouka
OŠ Šmartno v Tuhinju

Šolstvo v Motniku v habsburški monarhiji in Avstro-Ogrski

Uvod

Prispevek predstavlja razvoj šolstva v Motniku od začetkov do konca Avstro-Ogrske monarhije in se vključuje v širšo raziskavo o preteklosti šolstva v Tuhinjski dolini. Razvoj šolske mreže v tem delu občine Kamnik je bil do nedavnega neraziskan, pričujoči prispevek pa skupaj z raziskavama o preteklosti šolstva v Šmartnem in Zg. Tuhinju zaokrožuje prikaz šolstva v Tuhinju do razpada monarhije.

Nepoznavalca prav gotovo preseneča, da je »šolska« preteklost Tuhinjske doline tako bogata in da je ime Tuhinjske doline[1] zapisano v slovensko zgodovino šolstva. Zasluge za to ima vsekakor duhovnik Franc Mihael Paglovec,[2] ki je že l. 1705 ustanovil zasebno župnijsko šolo[3] za nadarjene kmečke fante v takratnem Spodnjem Tuhinju (St. Martinu, Šmartinu). Delovala je po vzoru Raspove župnijske šole v Kamniku in je bila znana tudi v širšem slovenskem prostoru. Obiskoval jo je tudi Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma. Čeprav je bil osnovni namen šole zagotoviti osnovno izobrazbo, potrebno za vstop v gimnazijo, ki je izobraževala bodoče duhovnike, so mnogi njegovi učenci postali tudi učitelji, pisarji ali cerkovniki. Ti so po Paglovčevi smrti l. 1759, ko je šola prenehala delovati, poskrbeli, da se je pismenost v Tuhinjski dolini ohranila do dvajsetih let 19. stoletja, ko so pričele delovati prve šole, ki jih lahko imenujemo osnovne.

Paglovčevo pedagoško delovanje je daleč presegalo lokalne okvire Tuhinjske doline, poseglo je v vseslovenski prostor. Zlasti je pomemben njegov prispevek na področju slovenskih šolskih učbenikov, saj se je po protestantskih piscih prvi lotil sestavljanja abecednika, katekizma in celo preproste računice v slovenskem jeziku.[4] Bil je med prvimi, ki so na Slovenskem razmišljali o učenju računstva ali vsaj štetja. V času od l. 1733 do 1759 je med tridesetimi znanimi slovenskimi tiski kar osem njegovih. Izdajali so jih še 50 let po njegovi smrti, kar dokazuje, kolikšen je njegov prispevek k uveljavljanju slovenske knjige (Kidrič 1938: 247–249).

Šolska zakonodaja v habsburški monarhiji in začetek šolskega pouka v Motniku

V habsburški monarhiji sta bila sprejeta dva zakona o šolstvu. V času cesarice Marije Terezije l. 1774 je bil sprejet **prvi avstrijski ljudskošolski zakon – splošna šolska naredba**, ki je podržavil osnovno šolstvo. S tem zakonom je absolutistična habsburška monarhija na področju šolstva močno prehitela ostale evropske države, saj je uvedla splošno šolsko obveznost. Produkt skolarizacije družbe je javna /osnovna šola/ ljudska šola ali zgolj **šola z osemletno šolsko obveznostjo za otroke od 6. do 14. leta**, zadnji dve leti kot nedeljska ali ponavljavna šola.

Predvidevala je **tri** vrste osnovnih šol, eno- ali dvorazredne **trivialke**, **štirirazredne glavne šole** in **normalke**, ki so se razlikovale glede na učni program in družbeni sloj učencev.[5]

V Tuhinjski dolini, ki je upravno spadala pod Kranjsko, je ostalo samo pri izdaji šolskega zakona, ker ga država ni dosledno izvajala. Financiranje šolstva je namreč naprtila občinam. Mnoge pa v tem času niso imele ne denarja ne posluha za ustanavljanje šol. Tako tudi viri v obdobju splošne šolske naredbe ne navajajo nobene trivialke ne v Motniku niti drugod po Tuhinjski dolini.

Večje spremembe je povzročil **drugi avstrijski osnovnošolski zakon, politična šolska ustava** (1805). Nadzor nad šolami je spet prevzela Cerkev. Organizacijsko je ta zakon ohranil trivialke, glavne šole in normalke.[6] Na obstoječih šolah je bila javna učiteljska služba povezana s cerkovniško in orglanjem.

V obdobje po l. 1829 umeščamo prvo znano privatno šolo v Motniku. Po do sedaj znanih podatkih je bila

1 Tuhinjska dolina v regionalnem pomenu obsega dolini Motnišnice in Nevljice. Obe dolini, ločeni z razvodjem Kozjak, že od nekdaj povezuje starodavna trgovska pot, po kateri so skupaj s tovori potovale tudi napredne ideje in pozitivni družbeni vplivi.

2 Povzeto po *Slovenskem bibliografskem leksikonu* (Kidrič 1938: 246), Kroniki F. M. Paglovca v *Kamniškem zborniku* (Zika 1963: 54–55) in *Zgodovini šolstva in pedagogike na Slovenskem* (Schmidt 1963: 102).

3 Zasebne župnijske šole ne gre enačiti z osnovnimi (ljudskimi) šolami, to je s standardizirano institucijo, ki obvezuje določene starostne skupine otrok, da redno obiskujejo pouk, ki ga vodijo usposobljeni učitelji po vnaprej predpisanem načrtu in predmetniku (Milharčič 1995: 9). Obvezna je za vse otroke ne glede na njihov spol, razredno in religiozno pripadnost, premoženjske razmere in bodoči poklic; resnično ljudska, ker poteka pouk v materinščini, in elementarna, kar pomeni, da za vstop ne zahteva nobenega predznanja (Ciprle, Vovko 1987: 19).

4 L. 1742 je izdal knjigo *Zvesti tovarš*, ki ji je dodal katekizem in *Tablo teh puhštabou, inu viža se nuvučiti Krainsku ali Slovensku brati*. To je bil prvi slovenski katoliški abecednik, ki je bil po vsej verjetnosti na voljo tudi njegovim župljanom, prav tako tudi njegove naslednje izdaje slovenskih knjig. Tri leta kasneje (1745) je izdal še *Tomaža Kempenzarja Bukve*, ki jim je spet dodal *Table teh puhštabou* in pa navodila za branje številk (Schmidt 1988: 102).

5 Trivialke so bile namenjene kmečkim otrokom in revnejšim slojem, »onemu koristnemu razredu, ki se preživlja z naporom fizičnih sil«. Predmetnik je obsegal verouk (najvažnejši predmet), branje, pisanje, računanje in petje. Glavne šole so nastajale v mestih – sedežih okraja. Poučevali so večje število predmetov. Iz glavnih šol je bilo mogoče prestopiti v gimnazijo ali v višji razred t. i. normalke. Že 1784. je bila ustanovljena glavna šola v Kamniku. Na glavni šoli v Celju se je usposabljal tudi učiteljski naraščaj (Pavlič 2001: 47).
Normalke so ustanavljali samo v deželnih glavnih mestih. Predstavljale so vzorne šole, ki dajejo »normo«, kako je treba poučevati. Na njih so potekali tudi pedagoški tečaji za učitelje trivialk in glavnih šol, zato so bile normalke predhodnice učiteljišča, iz katerih je bil možen prehod na gimnazijo. Na Kranjskem je bila edina normalka v Ljubljani.

6 V prvi polovici 19. stol. so bile na Slovenskem štiri normalke in 12 glavnih šol.

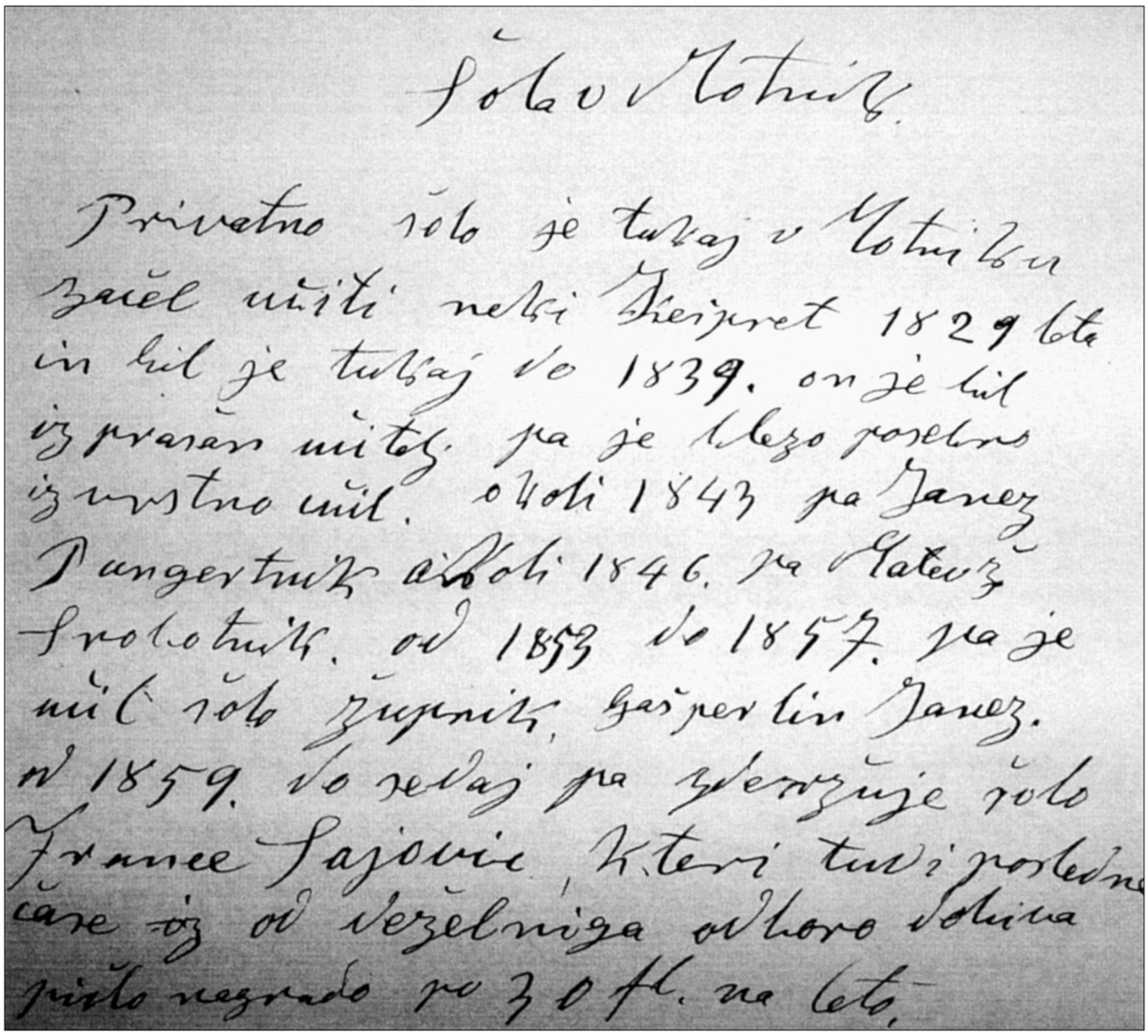

Šolo v Motniku.

Privatno šolo je tukaj v Motniku začel učiti neki Kešpret 1829 leta in bil je tukaj do 1839. on je bil izprašan učitelj pa je posebno izvrstno učil. Okoli 1843 pa Janez Pungertnik okoli 1846. pa Matevž Srobotnik. od 1853 do 1857. pa je učil šolo župnik Gašperlin Janez. 1859 do sedaj pa izvršuje šolo France Sajovic, kteri tudi posledne čase od deželniga odbora dobiva pičlo nagrado po 30 fl. na leto.

Pismo Gašperja Križnika zgodovinarju Francetu Šumiju (1879), kjer opisuje začetek šolstva v Motniku. Arhiv republike Slovenije, Privata AS 1002, Gašper Križnik.

prva pisno izpričana šola v Tuhinjski dolini. Verjetno je delovala kot oblika nedeljske ponavljavne šole, ki so jih uvajali marsikje na Kranjskem namesto trivialk. Zato je imela prej značaj elementarne (osnovne) kakor ponavljavne šole. Zaslugo za prvo pisno omembo katere od tuhinjskih šol ima Gašper Križnik,[7] ki je v svoji korespondenci z zgodovinarjem Šumijem zapisal tudi imena prvih učiteljev in letnice službovanja v Motniku in Špitaliču.

»*Šola v Motnik*

Privatno šolo je tukaj v Motniku začel učiti neki Kešpert 1829 leta in bil je tukaj do 1839. on je bil izprašani učitelj pa je posebno izvrstno učil. Okoli 1843 pa Janez pungartnik okoli 1846. pa Matevž Srobotnik. Od 1853 do 1857. pa je učil šolo župnik Gašperlin Janez. 1859 do sedaj pa izvršuje šolo France Sajovic, kteri tudi posledne čase od deželnega odbora dobiva pičlo nagrado po 30 fl. na leto.«

Prvi znani učitelj v Motniku Luka Kešpret je bil tudi cerkovnik in organist. Poučeval je od leta 1829 do 1839,[8] ko se je preselil v Št. Vid pri Brdu. Križnik zapiše, da je Kešpret »posebno izvrstno učil«, ker je bil izprašani učitelj. Termin »izprašani učitelj« je v tedanjem pedagoškem besednjaku pomenil, da je dosegel predpisano pedagoško izobrazbo. Ob tem naj poudarim, da mnogi, ki so se v tem času ukvarjali s poučevanjem, tega pogoja niso izpolnjevali.

O Kešpretu pa obstaja še en Križnikov zapis,[9] ki se od zgornjega razlikuje: »*1830 je tukaj v Motniku pervokrat privatno šolo ustanovil pregnani učitelj ´Kešpert´ iz Labodske škofije, ko je ob enim tudi opravljal cerkovniško in orglarsko službo. Bil je v Motniku do 1838 leta.*«

7 Gašper Križnik (4. 1. 1848–26. 11. 1904), po poklicu čevljar in kasneje trgovec, je najbolj zaslužen za proučevanje preteklosti v Motniku. Kot samouk je z veliko vztrajnostjo in predanostjo zapisoval motniško ljudsko izročilo in pomembne dogodke. Podatke o šolstvu je zapisoval okrog l. 1879, v času svoje korespondence z zgodovinarjem Šumijem, ki ga je preko pisem spodbujal in usmerjal v njegovih raziskovanjih. Deloval je tudi kot prvi predsednik krajnega šolskega sveta l. 1888, kar dokazuje njegov interes za šolstvo.

8 Podatek iz pisem Gašperja Križnika Šumiju. (Urankar 1940: 119)

9 Listič s Križnikovim zapisom sem našla v Župni kroniki Motnika, hrani jo Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Ta vsebuje kot nekakšno prilogo še 20 podobnih nepodpisanih lističev z značilno Križnikovo pisavo, ki opisujejo motniško preteklost.

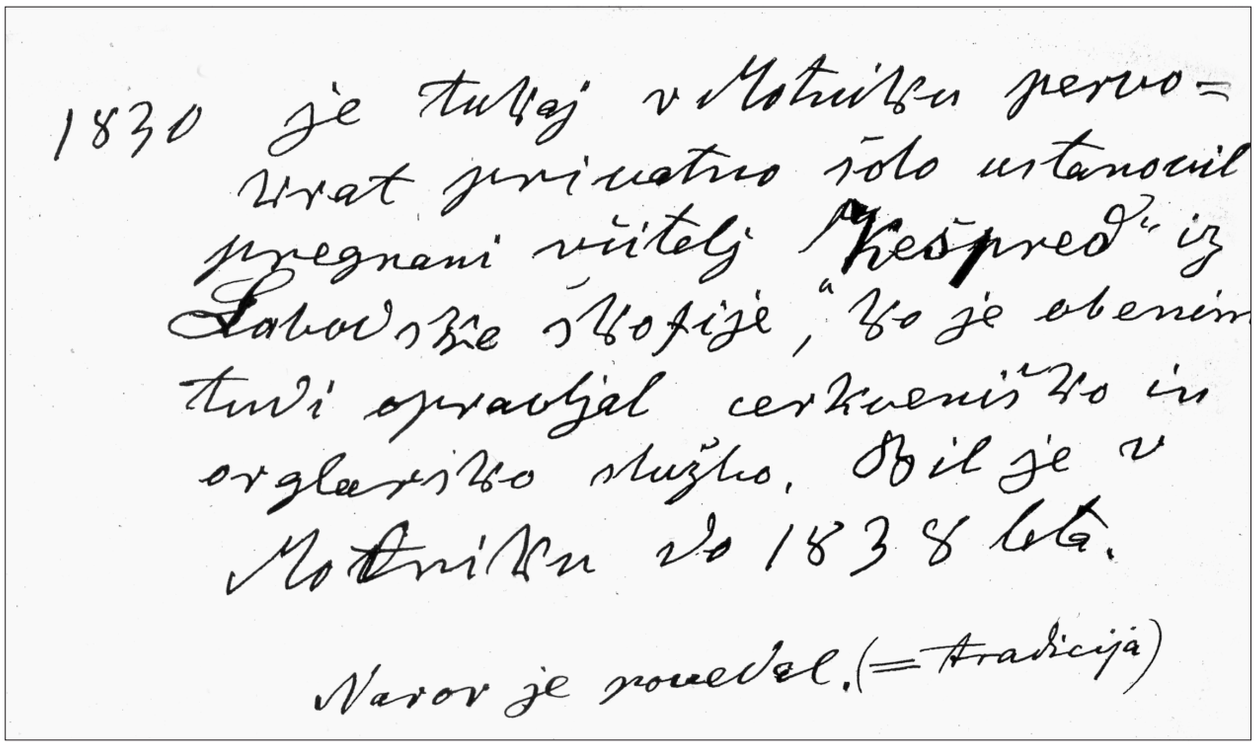
1830 je tukaj v Motniku pervo=
krat privatno šolo ustanovil
pregnani včitelj „Kešpred" iz
Labodske škofije, „ko je obenim
tudi opravljal cerkveniško in
orglarsko službo. Bil je v
Motniku do 1838 leta.

Narov je povedal. (= tradicija)

Drugi Križnikov zapis o Kešpretovem pedagoškem delovanju v Motniku. Nahaja se v Župnijski kroniki trga Motnik. Hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

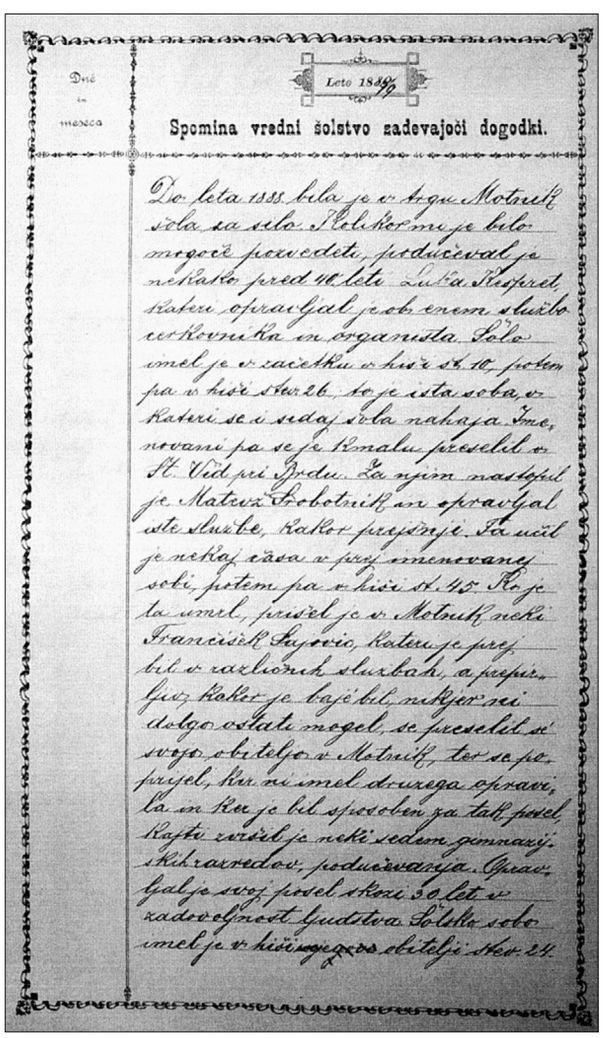
Dné in meseca

Leto 1839

Spomina vredni šolstvo zadevajoči dogodki.

Do leta 1888 bila je v trgu Motnik
šola za silo. Kolikor mi je bilo
mogoče povedeti, podučeval je
nekako pred 40 leti Luka Kešpret,
kateri opravljal je ob enem službo
cerkovnika in organista. Šolo
imel je v začetku v hiši st. 10, potem
pa v hiši štev. 26, to je ista soba, v
kateri se i sedaj šola nahaja. Ime-
novani pa se je kmalu preselil v
St. Vid pri Brdu. Za njim nastopil
je Matevž Srobotnik in opravljal
iste službe, kakor prejšnji. Ta učil
je nekaj časa v prej imenovanej
sobi, potem pa v hiši st. 45. Ko je
ta umrl, prišel je v Motnik neki
Frančišek Sajovic, kateri je prej
bil v različnih službah, a prepir-
ljiv, kakor je baje bil, nikjer ni
dolgo ostati mogel, se preselil se
svojo obiteljo v Motnik, ter se po-
prijel, ker ni imel druzega opravi-
la in ker je bil sposoben za tak posel,
kajti izvršil je neki sedem gimnazij-
skih razredov, podučevanja. Opra-
vljal je svoj posel skozi 30 let v
zadovoljnost ljudstva. Šolsko sobo
imel je v hiši ~~svojega~~ obitelji štev. 24.

Prva stran Šolske kronike ljudske šole v Motniku – rokopis učitelja Ulrika Konjarja. Zgodovinski arhiv v Ljubljani (ZAL), Osnovna šola Motnik, KAM-86, škatla 1: Šolska kronika.

Luka Kešpret je za svojo privatno šolo najel sobo v Motniku št. 10, kasneje pa na hišni številki 26. (ŠK, str. 1) Okrog leta 1843 je poučeval Janez Pungartnik, okrog leta 1846 Matevž Srobotnik, prav tako cerkovnik in organist. (Urankar 1940: 92) Šola se je preselila na novi naslov, tokrat na hišno številko Motnik 45. Po Urankarjevih navedbah je med letoma 1853 in 1857 poučeval župnik Janez Gašperlin. Šola je imela status »šole za silo«.

Zadnji »zasilni« učitelj je bil Franc Sajovic, ki je poučeval od 1859. leta do svoje smrti leta 1887. Iz obstoječih pisnih virov ni mogoče razbrati, če je Sajovic hkrati opravljal tudi cerkovniško in orglarsko službo.

V šolski kroniki (v nadaljevanju ŠK) je učitelj Konjar povzel pričetek Sajovčevega delovanja v učiteljski službi v Motniku:

»Ko je ta umrl (M. Srobotnik, op. avtorice), prišel je v Motnik neki Frančišek Sajovic, kateri je prej bil v različnih službah, a prepirljiv kakor je baje bil, nikjer ni dolgo ostati mogel, se je preselil s svojo obiteljo v Motnik, ter se poprijel, ker ni imel druzega opravila in ker je bil sposoben za tak posel, kajti izvršil je neki sedem gimnazijskih razredov, podučevanja. Opravljal je svoj posel skozi 30 let v zadovoljnost ljudstva. Šolsko sobo je imel v hiši svoje obitelji štev. 2. Plačevali so mu stariši od otroka mesečno 50 kr. Razen tega je dobival letno po 20, 25 ali 30 gl.[10] renumeracije, dovoljne mu od slavnega c. kr. deželnega šolskega sveta. V letu 1887 meseca februarja[11] pa je imenovani umrl.« (ŠK, str. 1)

Motničan Franc Sajovic (rojen 27. 7. 1821 v Motniku št. 24), po domače Krešetov, je bil zanimiva oseb-

10 Podpirali so ga tudi straši učencev z živili. (Urankar 1940: 92)

11 Podatek je napačen, v resnici je umrl 15. marca 1887 zaradi izlitja žolča. Vir: Družinski list, št. 180/04, Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

nost. Njegovega šolanja in službovanja pred povratkom v domači kraj ni bilo mogoče ugotoviti. Kaže pa, da so nekateri Motničani že v prvi pol. 19. stol. obiskovali tudi šole izven domačega kraja, med njimi tudi gimnazijo, t. i. »latinsko šolo«. Letnica rojstva 1821 morda dokazuje, da se je pouk v Motniku pričel že pred l. 1829, saj je mladi Franc nekje moral pridobiti elementarno izobrazbo, preden se je vpisal v glavno šolo in nato v gimnazijo. Morda je obiskoval pouk na bližnjem Vranskem, kjer je bila ustanovljena trivialka že l. 1806, ali na glavni šoli v Kamniku oz. Celju.

Za Sajovica lahko trdimo, da je imel v primerjavi z mnogimi tedanjimi učitelji na trivialkah visoko in trdno izobrazbo.[12] Gimnazijski program je v predmarčnem obdobju trajal sedem let. Ob zaključku ni bilo mature, ta je bila uvedena šele po l. 1848, kakor tudi osemletne gimnazije. V gimnazijo so se vpisovali učenci, ki so končali 4 ali 5 let glavne šole ali normalke. Pouk je potekal po klasičnem programu: latinščina, grščina, verouk, matematika. Učna jezika sta bila latinščina in nemščina, pri čemer nemščina ni bila tudi učni predmet. (Ciprle, Vovko 1987: 57) Sajovic je torej najverjetneje končal gimnazijo, čeprav Konjar omenja le »nekih sedem« razredov.

Zanimiva je Konjarjeva opomba, da se je Sajovic povsod sprl in da v nobeni službi ni imel obstanka, v Motniku pa je uspešno poučeval skoraj tri desetletja. Morda je bil avtonomna osebnost, kar pri delodajalcih nikdar ni bilo posebno zaželeno. Zanj tudi ni znano, kje se je oženil, v domači kraj se je vrnil že poročen. V zakonu se mu je rodilo sedem otrok. Do l. 1873 je bil v matičnih knjigah ob rojstvu njegovih otrok zabeležen kot stanovalec, najemnik (Innwohner), šele po tem času kot privatni učitelj (Privatlehrer). Živel je na različnih naslovih v Motniku, umrl pa je zaradi razlitja žolča v svoji rojstni hiši, kjer je imel tudi šolsko sobo. V mrliških knjigah je zapisan kot učitelj zasilne šole (Nothschullehrer).[13] Kljub tem navedbam je dokazano, da je pričel s poučevanjem že l. 1859, kar navajajo Urankar, Konjar in tudi Gašper Križnik v pismu Francetu Šumiju.

Učitelj Sajovic je z gimnazijsko izobrazbo bistveno presegal nivo vaških cerkovnikov ali odsluženih vojakov,[14] ki so v tem času poučevali v Tuhinjski dolini in drugod na Kranjskem.

Verjetno je bil tudi prvi popisovalec motniškega ljudskega izročila in je za to delo navdušil tudi mladega Gašperja Križnika. Sajovic je že l. 1869 objavil zbirko *Narodne pesmi, pregovori, pripovedke, običaji, vraže in imena,* kjer so v 1. snopiču ohranjene pesmi, vraže, šege, pregovori in imena iz Motnika, kar mu je bilo kot domačinu dobro znano. (Kropej 2001: 133) Mentorstvo učitelja Sajovica samouku Križniku je vzorčni primer vloge široko izobraženega učitelja – edinega posvetnega intelektualca na vasi v 19. stoletju, čigar delovanje in vpliv sta segala precej dlje od šolskega praga.

Križnik ga je v korespondenci večkrat omenjal, tako tudi v dopisu Kukljevičevemu Arkivu za povjestnicu Jugoslovensku l. 1872, kjer je predlagal, da bi prepisal Motniška trška pisma. (Kukljevičev Arkiv za povjestnicu Jugoslovensku 1872: 244)

Šola v Motniku je imela svoje prostore v Sajevčevi hiši, Motnik 24, in je bila kot »šola za silo« l. 1863 že uvrščena v redno osnovnošolsko mrežo. (Schmidt 1988: 476) V Tuhinjski dolini sta bili l. 1857 v St. Martinu in Oberen Tucheinu[15] ustanovljeni enorazredni trivialki s stalno nameščenima učiteljema. Na Vranskem je od l. 1806 delovala šola, ki se je v tem času povečala v štirirazrednico (!), že od l. 1872 je delovala tudi šola v Št. Gotardu. (Urankar 1940: 93)

Tretji ljudskošolski zakon in ustanovitev enorazredne ljudske šole v Motniku (1888)

Po porazu s Prusijo l. 1866 je obveljalo prepričanje, da je zmagal pruski ljudskošolski učitelj, zato je bil že zadnji čas, da tudi Avstrija dvigne izobrazbo množic. (Peček 1998: 112) Na Dunaju je liberalna večina v parlamentu uspela izglasovati tretji ljudskošolski zakon.[16] Uvedene so bile enotne ljudske šole in ukinjene prejšnje stanovsko obarvane. Uzakonili so tudi stalno namestitev, prepoved opravljanja cerkovniške službe, državni nadzor nad šolo, skrb za šolski prostor, učbenike, učne pripomočke, usposabljanje in plačilo učiteljev. **Največji vrednoti ljudske šole sta bili poučevanje v maternem jeziku otrok in kvalitativni skok v zahtevani izobrazbi učiteljev**. Izobraževanje vseh šoloobveznih otrok ni potekalo brez zapletov, saj mu starši in družba niso bili naklonjeni. Le polovica šoloobveznih otrok je obiskovala pouk, a še ti dostikrat zelo neredno.

Novi šolski zakon je povzročal prave plazove odobravanj in nasprotovanj. Na Kranjskem, kamor je spadal tudi kamniški okraj z Motnikom, so šolski zakon izvajali z nekajletno zamudo. Enotne ljudske šole so bile uvedene šele po l. 1870, glede na deželni zakon so jih

12 Za vpis na pedagoški tečaj za učitelja na trivialki je bila določena minimalna splošna izobrazba: trije razredi osnovne šole. Pedagoški tečaji za učiteljske kandidate so sprva trajali od tri do šest mesecev. (Pavlič 2001: 20) Usposabljali so se na glasbenem področju zaradi njihovih bodočih orglarskih dolžnosti v cerkvah. Šele po marčni revoluciji l. 1848 so uvedli eno- in dvoletne učiteljske tečaje, t. i. preparandije (Pavlič 2001: 21) z nekoliko razširjenim predmetnikom, a še vedno s poudarkom na orglanju. Po enoletnem poučevanju in dopolnjenem dvajsetem letu je moral pomožni učitelj opraviti učiteljski izpit.

13 Po podatkih Nadšofijskega arhiva v Ljubljani.

14 V tem času je bila v Šmartnem najprej organizirana nedeljska šola, kjer so duhovniki ob nedeljah eno uro poučevali mladino v branju. Sledila ji je »šola za silo«, ki je delovala v Buču št. 2, a le v zimskem času. Učili so se branja, pisanja in računstva. Zasluge zanjo je imel župnik Luka Dolenc, poučeval pa je odpuščeni vojak Šimen Lomovšek. (Mapa OŠ Šmartno v Tuhinju, Povzetek šolske kronike – Viljem Rožič in Ivan Keržan, hrani Slovenski šolski muzej)

15 Posebna šolska komisija je prišla 10. 3. 1856 v Zg. Tuhinj z namenom, da poišče pripraven prostor za šolo in zagotovi dotacijo za učitelja in šolske potrebščine. Sklenili so, da prezidajo župnikov hlev v šolo, župniku pa v zameno napravijo nov hlev. (Iz Šolske kronike OŠ Zg. Tuhinj)

16 Uradni naziv tega zakonskega akta je bil: Zakon, s katerim se ustanavljajo načela za poučevanje v avstrijskih šolah – popularno imenovan tudi biser avstrijskih zakonov, ker je bil eden od najbolj naprednih šolskih zakonov v takratni Evropi. Z manjšimi popravki je obveljal naslednjih sto let, njegovi sledovi pa so še danes vidni v slovenskem šolstvu.

otroci obiskovali od dopolnjenega 6. do dopolnjenega 12. leta. Osemletno šolsko obveznost sta predstavljali šestletna ljudska šola od 6. do 12. leta in ponavljavna šola med 12. in dopolnjenim 14. letom. V krajih z večrazrednimi šolami pa so obiskovali redno šolo do dopolnjenega 14. leta, kot na primer na Vranskem ali v Kamniku.

Ustanovitev enorazredne ljudske šole Motnik

Avstrijska zakonodaja iz leta 1873 je predvidevala, da je potrebno ustanoviti šolo povsod, kjer je zadostno število otrok.

»Dolžnost, napravljati šole, uravnava deželno zakonodavstvo, držeč se tega načela, da je vsekakor treba ustanoviti šolo povsod, kjer jedno uro na okoli po petletnem poprečnem številu biva več nego štiridesetero otrok, ki morajo čez štiri kilometre daleč hoditi v kako šol.« (Heinz 1895: 45)

Tuhinjska in šmartinska trivialka sta se preoblikovali v ljudski šoli s stalno nastavljenima učiteljema. V osemdesetih letih 19. stol. je bilo po podatkih iz šematizmov v Motniku med 80 in 90 šoloobveznih otrok, torej dovolj, da bi lahko ustanovili redno šolo. Šoli v Motniku in sosednjem Špitaliču pa sta še vedno imeli status šole za silo. Zato so nekateri motniški otroci obiskovali tudi bližnjo glavno šolo v Kamniku,[17] ki je nudila bolj kvalitetno izobrazbo in kjer so bili do l. 1872 otroci iz drugih šolskih občin oproščeni šolnine.

Urankar (Urankar 1940: 92, 93) navaja, da so Motničani že dalj časa razmišljali o uvedbi redne šole. Okrajni šolski svet v Kamniku je sporočil upravitelju gornjegrajske gospoščine, da bodo ustanovili v Motniku redno šolo. Gornji Grad, patron motniške cerkve, naj bi bil tudi patron šole, zato naj bi sodelovali pri stroških za gradnjo šole. Patronati kot oblika financiranja šol so bili po l. 1863 že odpravljeni, zato cerkvene oblasti niso bile več zavezane dajati denarne podpore šolam, vendar je ljubljanski škof kljub temu obljubil prispevek 4 fl 39 kr. Tudi motniška občina je prispevala 8 fl 39 kr.

Ustanovitev enorazredne ljudske šole v Motniku je *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje*[18] napovedal že v začetku šolskega leta 1886/87 (Nerat 1886: 45) in nato še leto kasneje (Nerat 1887: 52), dokončno pa je bila ustanovljena v šolskem letu 1888/89.

Kot je razvidno iz šolske kronike, je bil za ustanavljanje »prave« šole posebno zaslužen župnik Janko Golob:

»V letu 1887 je imenovani (učitelj Sajovic, op. avtorice) umrl. Sedaj oglasi se več domačinov, kateri so zdelali v kakem mestu par razredov, za ta posel. Toda sedanji gospod župnik Janko Golob sprevidel je, da nihče izmed njih ne bi bil sposoben za težavni posel. Vedel je, da dan danes, ko imajo že v vsaki večjej vasi redno ustanovljeno šolo, bila bi sramota za trg, da bi je ta ne imel. Tegadelj začne nagovarjati ljudi, naj bi mesto šole za silo raji ustanovili redno šolo. Posrečilo se mu je dobiti veljavnejše tržane, kakor poštarja, g. Gašperja Sajovica, župana Lovra Sajovica idr. na svojo stran. Takoj začel je dopisovati takratnim c. kr. okrajnim šolskim nadzornikom gosp. Andrejem Žumrom o tej zadevi. Ko je bil celi občinski odbor s tem zadovoljen, sklenil je tudi slavni c. k. okrajni šolski svet podpirati ga in odposlal je prošnjo sl. c. kr. deželnemu šolskemu svetu za ustanavljanje jednorazrednice v Motniku. Ta pa je v seji z dne 6. aprila 1888 štev. 26 sklenil, da naj bode dne 26. junija 1888 pri županstvu obravnava radi odločitve šolskega okraja, odločitve poslopja in stanovanja učiteljevega, oziroma prostora, na katerem se bode postavilo šolsko poslopje in radi plačevanja dotičnih stroškov, krajna obravnava. Na podlagi te obravnave dovolil je c. kr. deželni šolski svet v Ljubljani z odlokom z dne 4. septembra, 1888, št. 1435 enorazredno ljudsko šolo.« (ŠK, str. 2 in 3)

Žig vodstva ljudske šole v Motniku iz leta 1892

Šolski okoliš

Na seji 6. aprila 1888 so določili šolski okoliš in poiskali ustrezen prostor za pouk in stanovanje učitelja. Na njej so sodelovali predstavniki okrajnega glavarstva iz Kamnika, okrajna šolska nadzornika iz Kamnika in Vranskega, župnik Janko Golob, motniški občinski odbor in zastopniki občine Sv. Hieronim. Dogovorili so se, da se poleg otrok iz Motnika in Zg. Motnika v motniško šolo všolajo vsi otroci motniške župnije.

Posebnost tega šolskega prostora je bila, da je segal v dve avstrijski deželi: Štajersko in Kranjsko in tri katastrske občine. Motnik, Gornji Motnik, Rebro in Zajasovnik so spadali na Kranjsko, Bela, Brezovica, Koprivnica, Srobotno, Vrhe in Mala Raven pa na Štajersko pod davčno občino Sv. Hieronim. Zastopniki občine Sv. Hieronima so izjavili, da bodo raje pošiljali otroke v Motnik kakor na oddaljeno Vransko, in so se strinjali, da bodo prispevali del stroškov za popravilo šolske sobe. C.-kr. deželni šolski svet je dovolil prešolanje naštetih vasi le pod pogojem, da se s tem strinja tudi c.-kr. okrajni šolski svet na Vranskem, ki se je na pregovarjanje višjih kranjskih šolskih oblasti končno vdal. (ŠK, str. 3) Opis dogajanja dokazuje, da je uvajanje redne šole potekalo po uradno predpisanem postopku, pri čemer pa ni šlo brez zapletov.

17 Vir: Prošnja okrajnemu šolskemu svetu v Kamniku za oprostitev šolnine za tri sinove Jožefa Štukla, posestnika iz Motnika št. 10, z dne 28. 10. 1875. Hrani Slovenski šolski muzej, fasc. 33 Kamnik.

18 Popotnikov Koledar za slovenske učitelje s polnim imenikom šolskih oblastnij, učiteljišč, ljudskih šol in učiteljskega osobja po Južno-Štajerskem, Kranjskem, Primorskem in slovenskem delu Koroškega spada med t. i. šematizme, ki so izhajali vsako leto in predstavljajo bogato podatkovno bazo o stanju v šolstvu po letu 1874 do razpada Avstro-Ogrske.

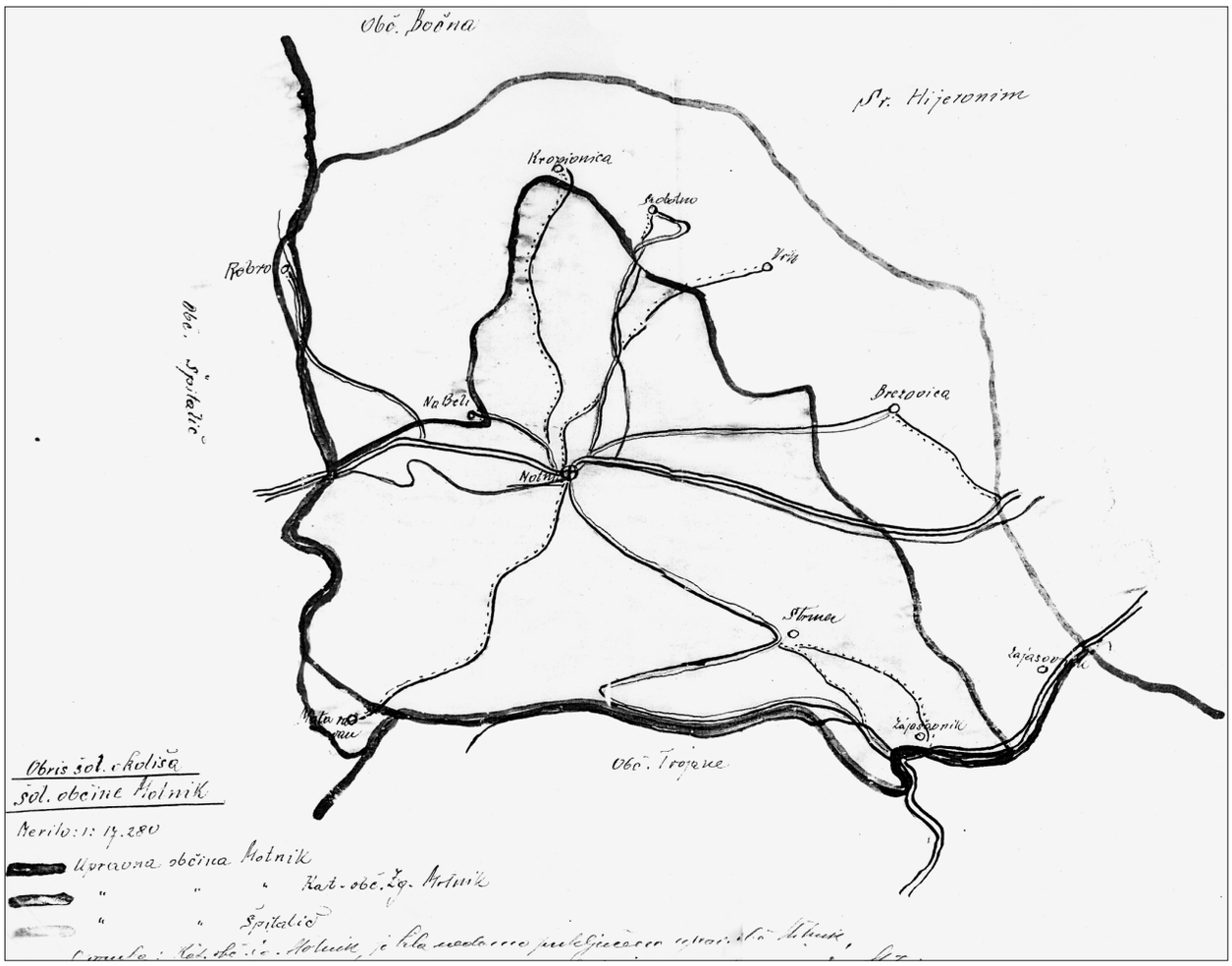

Zemljevid šolskega okoliša ljudske šole Motnik (Zgodovinski arhiv v Ljubljani)

Za nove prostore šole so izbrali prvo nadstropje hiše Frančiška Grahka, po domače Pri Matevžku, Motnik 26, kjer je šola že imela svoje prostore v času učitelja Kešpreta. Po potresu l. 1894 so se preselili v cerkveno hišo, Motnik 45.

Prvi stalni učitelj Ulrik Konjar in pričetek rednega pouka

Prvi redno nastavljeni učitelj je bil Ulrik Konjar, rojen l. 1863 v Smledniku. Šolanje je končal l. 1886 na cesarsko-kraljevem izobraževališču[19] v Ljubljani. (Učiteljišče – Gimnazija Ledina 1998: 119)

Za sprejem na učiteljišče je šolski zakon predvidel strogo definirane pogoje:

»Za vzprejem v prvi letni tečaj se zahteva poleg tega, da je dotičnik zdravega, trdnega telesa, da je v oziru na blagonravje brez madeža in da je žetemu primerno izobražen, praviloma izpolnjeno 15. leto njegove dobe … Da ima gojenec res primerno preomiko, mora dokazati pri ostri preizkušnji pred vzprejetjem. Ta preizkušnja obseza sploh tiste učne predmete, kateri se obligatorno uče v meščanski šoli. Na take prositelje, ki so že v muziki izobraženi, treba se je pri vzprejemanju posebno ozirati. Javna učiteljišča so odprta brez razločka vere vsem prositeljem, kateri imajo takšne izkaze.« (Heinz 1895: 33)

Ob zaključku šolanja je bila zahtevna preizkušnja iz vseh učnih predmetov, nakar je kandidat dobil zrelostno spričevalo in naziv podučitelj ali tudi začasni oz. provizorični učitelj.

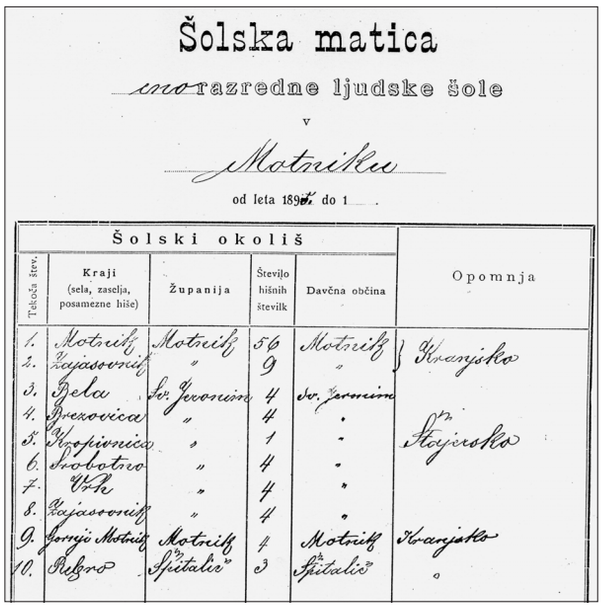

Šolska matica

~~tro~~razredne ljudske šole

v

Motniku

od leta 189~~5~~ do 1___.

Tekoča štev.	Kraji (sela, zaselja, posamezne hiše)	Županija	Število hišnih številk	Davčna občina	Opomnja
1.	Motnik	Motnik	56	Motnik	Kranjsko
2.	Zajasovnik	"	9	"	
3.	Bela	Sv. Jeronim	4	Sv. Jeronim	
4.	Brezovica	"	4	"	
5.	Krajinica	"	1	"	Kranjsko
6.	Sokolno	"	4	"	
7.	Vrh	"	4	"	
8.	Zajasovnik	"	4	"	
9.	Gornji Motnik	Motnik	4	Motnik	Kranjsko
10.	Rebro	Spitalič	3	Spitalič	"

Prva stran šolske matice z všolanimi kraji in občinami (Zgodovinski arhiv v Ljubljani)

19 Uradni naziv za učiteljišče v Ljubljani.

V Grahkovi hiši, po domače Pri Matevžku, Motnik št. 26 (danes Motnik št. 20), je šola imela svoje prostore v času učitelja Kešpreta (1830–1883) in od 1888 do 1895. Učilnica in stanovanje za učitelja sta bila v prvem nadstropju.

Pred prihodom v Motnik je učitelj Urh služboval na dvorazrednici v Mirni kot provizorični učitelj, torej začetnik brez »sposobnostnega« izpita, od koder je bil odpuščen šele 25. novembra 1888. Službo v Motniku bi moral nastopiti 1. decembra, vendar je prav takrat razsajala davica, tako da se je pouk odložil do 2. januarja 1889. Tega dne je bila slovesna maša, po kateri je zaslužni župnik Janko Golob blagoslovil šolsko sobo, pri čemer so bili navzoči vsi »udje« krajnega šolskega sveta, učenci in starši. V župnijsko kroniko, ki je bila l. 1889 pisana še v nemščini, je zapisal preprost stavek v slovenščini: *»Sedaj pričetek redne šole v Motniku.«*

Nato je potekalo vpisovanje otrok, ki jih je bilo 68, med njimi mnogo takih, ki niso bili več šoloobvezni. Pouk pa še ni mogel gladko steči, saj je prišlo sporočilo o nenadni smrti cesarjeviča Rudolfa in na dan njegovega pogreba je imela šolska mladina pouka prost dan. (ŠK, str. 4) Konec aprila in v začetku maja 1889 so bili šolarji spet brez pouka, saj je mladi učitelj opravljal »izpit sposobnosti«. (ŠK, str. 5) Stalno službeno nastavitev in naziv je učitelj dobil po dveh letih službe na javni ljudski šoli, ko je dobil spričevalo o učni usposobljenosti. Stalna namestitev za učitelja v Motniku je bila razpisana v naslednjem šolskem letu 1889/90. Izbran je bil »edini konpetetn« Ulrik Konjar, ki je bil 20. januarja 1890 »definitivno nameščen«. Ob nastopu službe je moral učitelj pred okrajnim šolskim svetom podati predpisano službeno prisego. (Heinz 1895: 477)

Plača in stanovanje učitelja

»Najmanjše prejemke, izpod katerih ne sme nobena šolska občina iti na nižje, je odmeriti tako, da učitelji in podučitelji niso primorani truditi se s postranskimi opravili, ampak lehko vso svojo moč v svoj poklic obračajo, in da je učiteljem tudi svojo rodovino živiti primerno okolnostim dotičnega kraja.« (Heinz 1895: 43) Ob ustanovitvi šole so natančno določili vse finančne obveznosti všolanih občin in plačo učitelja. Prejemal je 450 goldinarjev in 30 goldinarjev opravilnih doklad. Razvrščen je bil v 3. plačilni razred,[20] podobno kot ostali učitelji na šolah po Tuhinjski dolini. Na prelomu iz 19. v 20. stol. so v avstrijskih deželah zamenjali denarno enoto. Uvedli so krone, ki so bile približno polovico manj vredne kot goldinarji. Tako je leta 1905 zaslužil 1200 kron, še vedno pa je bil na 3. plačilnem razredu.[21] Plače učiteljev so se le navidezno povečale in niso dohajale življenjskih stroškov, zato so bili upravičeni do draginjskih doklad.

Po tedanji avstrijski zakonodaji je morala občina preskrbeti učitelju tudi ustrezno brezplačno stanovanje, sestavljeno najmanj iz kuhinje in sobe, vendar tega novi učitelj še nekaj časa po nastopu službe ni dobil. (ŠK, str. 4) Učiteljevo stanovanje je bilo zelo slabo, zato je »slavni deželni odbor Kranjski« za popravilo podaril 100 goldinarjev. Možje v krajnem šolskem svetu pa niso bili pri volji, da bi denar porabili za popravilo stanovanja. Vdali so se šele, ko jih je bil učitelj Urh prisiljen naznaniti c.-kr. okrajnemu šolskemu svetu v Kamniku, ki je uredil vse potrebno, da se je šolsko stanovanje vsaj za silo popravilo. (ŠK, str. 6, 7)

Potek šolskega leta in ocenjevanje

20 Po takratni zakonodaji so bili učitelji razvrščeni v 4 plačilne razrede. Najvišja plača je bila v 1. plačilnem razredu, in sicer 700 gld. (Heinz 1895: 479)

21 Za primerjavo naj navedemo plačo prvega plačilnega razreda, 1600 kron, ki jih je v tem času prejemal učitelj Franc Zore v Šmartnem. (Ročni zapisik 1904/05: str. 13)

Šolsko leto se je pričenjalo običajno sredi septembra z mašo, natančen datum je določal okrajni šolski svet v Kamniku. Sklenili so ga konec junija ali sredi julija prav tako s sv. mašo.

Poletne počitnice so trajale šest tednov, prosti pa so bili tudi od božiča do 1. januarja. Na Kranjskem so bili pouka prosti dnevi tudi oba pustna dneva, velikonočni teden (od velike srede do velikonočnega torka) in ob binkoštih (od sobote do torka). Verouk je z dvema urama tedensko zavzemal pomembno mesto v šolskem predmetniku, po službeni dolžnosti ga je poučeval vaški župnik.

Godovna dneva cesarja in cesarice 4. oktobra in 19. novembra sta bila posebna praznika, ki so ju prav tako praznovali s sv. mašo in pouka prostim dnevom. Šolska mladina se je pod učiteljevim vodstvom udeležila tudi vseh cerkvenih obhodov, tako na sv. Marka in sv. Florijana v Špitaliču in Št. Gotardu, na sv. Rešnje telo in šolskega patrona sv. Alojzija. Tudi te dni niso imeli pouka. Prostih je bilo tudi pet semanjih dni. (ŠK, str. 20)

Ocenjevali so po petstopenjski ocenjevalni lestvici, ki je veljala že od l. 1805, pri čemer je bila 1 najboljši, 5 pa najslabši red.[22] Predmetnik je obsegal slovenščino, računstvo in oblikoslovje (geometrijo), prirodoznanstvo, zemljepisje in zgodovino, pisanje, risanje, petje, telovadbo in ženska ročna dela. Pri slovenščini so posebej ocenjevali branje, slovnico in pravopis s spisjem. Poseben predmet je bilo tudi veroznanstvo, ki ga je poučeval duhovnik v prostorih šole. Ocenjevali so še nravnost, napredek, vztrajnost in vnanjo obliko pisnih izdelkov:

Nravnost		**Napredek**	
1	Hvalevredno (hv.)	1	Prav dober (pd.)
2	Povoljno (pov.)	2	Dober (d.)
3	Primerno (p.)	3	Zadosten (z.)
4	Malo primerno (mp.)	4	Komaj zadosten (kz.)
5	Neprimerno (np.)	5	Nezadosten (nz.)
Pridnost		**Vnanja oblika pisnih izdelkov**	
1	Vztrajna (vst.)	1	Prav lična (pl.)
2	Dovoljna (d.)	2	Lična (l.)
3	Zadostna (z.)	3	Malo lična (ml.)
4	Nestanovitna (nst.)	4	Nelična (nl.)
5	Premala (pm.)	5	Nemarna (nm.)

Vir: Katalog enorazredne ljudske šole Motnik, šol. leto 1909/10. Hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

Šolska naznanila (spričevala) so razdelili ob zaključku vsakega četrtletja, pred božičem, marca in maja ter ob koncu šolskega leta. Napisana so bila na posebnem obrazcu,[23] ki so ga morali starši vsakokrat podpisati. Otroci, ki ob izpolnjenem 14. letu starosti niso osvojili minimalnega predpisanega znanja in pri katerih ni bilo videti možnosti, da bi podaljšali šolsko obveznost in nadomestili zamujeno, so dobili spričevalo – odpustnico. Učenci, ki so uspešno končali šolsko obveznost, so prejeli zaključno spričevalo – odhodnico.

Število učencev in šolski obisk

Učna obveznost se je začenjala z dopolnjenim šestim letom in se je končala ob izpolnjenem 14. letu, ko je imel učenec pravico izstopiti tudi pred iztekom šolskega leta. Krajni šolski svet je moral vsako leto »natanko popisati, gredoč od kraja do kraja, od hiše do hiše v šolski občini vse šoloobvezne otroke ne glede na starost, veroizpoved in domovinske pravice.« Popisali so tudi bolne in za šolanje nesposobne otroke, ki so bili zaradi telesne ali duševne prizadetosti oproščeni šolske obveznosti, kakor tudi otroke, ki so se šolali izven domače občine. V šolo so morali hoditi tudi otroci, ki so »služili« izven domačega kraja.

V letu 1893 je bilo v Motniku 312 prebivalcev.[24] Število učencev je bilo zelo visoko, gibalo se je okrog 100.[25] Za primerjavo naj navedem, da je bilo l. 1897 v Špitaliču 34 učencev, ki jih je v šoli za silo poučeval cerkovnik in orglavec Franc Rak, na Vranskem pa je delovala štirirazredna ljudska šola s 306 učenci. V istem času je bilo v Zg. Tuhinju 146, v Šmartnem pa 155 učencev. (*Koledar za slovenske učitelje 1897*: 54) Število šoloobveznih otrok je bilo nekoliko višje od števila učencev, ki so pouk tudi dejansko obiskovali. Nekateri šoloobvezni otroci pouka niso obiskovali zaradi bolezni, tudi duševnih, manjše število pa je bilo všolanih v drugih krajih.

Število učencev redne šole

Šolsko leto	Fantje	Dekleta	Skupaj
1889			68
1889/90			Ni podatka.
1890/91			91
1891/92			Ni podatka.
1892/93			90
1893/94			83
1894/95	35	56	91
1895/96	38	49	87
1896/97	42	45	87

22 Termina red in ocena se med seboj razlikujeta. Red je veljal v avstro-ogrskem šolskem sistemu, od tod izhaja tudi beseda redovalnica. Ocene so bile uvedene v kraljevini Jugoslaviji.

23 Spričevala v obliki knjižic, t. i. izkazi, so se pojavila v kraljevini Jugoslaviji.

24 V Kamniku v istem času 738. (Vir: Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1893: XI)

25 Natančnejše število učencev po šolskih letih je zapisano v šolskih šematizmih od 1888 do 1897, hrani jih Slovenski šolski muzej v Ljubljani; iz šolske kronike in šolske matice 1899–1933, ki ju hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

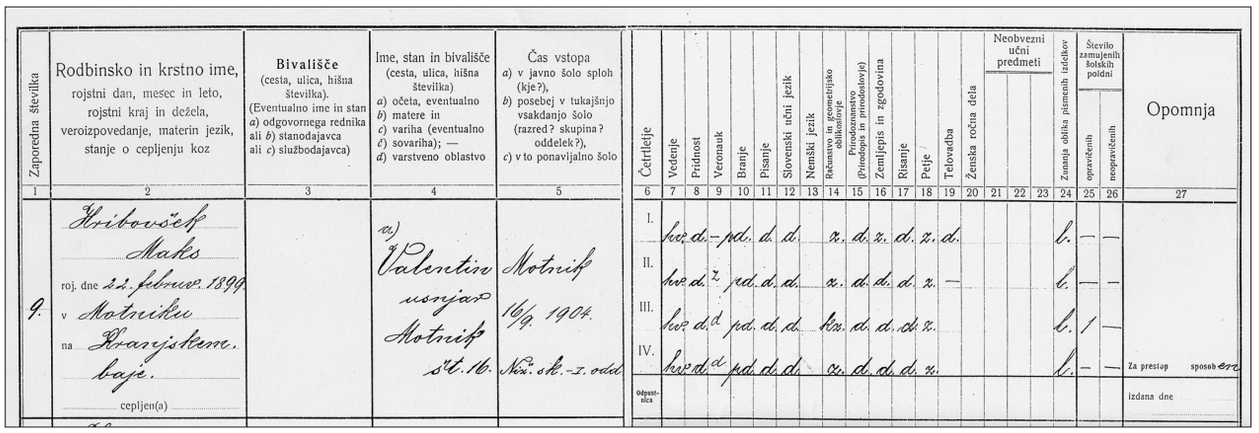

Zaporedna številka	Rodbinsko in krstno ime, rojstni dan, mesec in leto, rojstni kraj in dežela, veroizpovedanje, materin jezik, stanje o cepljenju koz	Bivališče (cesta, ulica, hišna številka). (Eventualno ime in stan a) odgovornega rednika ali b) stanodajavca ali c) službodajavca)	Ime, stan in bivališče (cesta, ulica, hišna številka) a) očeta, eventualno b) matere in c) variha (eventualno c) sovariha); — d) varstveno oblastvo	Čas vstopa a) v javno šolo sploh (kje?), b) posebej v tukajšnjo vsakdanjo šolo (razred? skupina? oddelek?), c) v to ponavljalno šolo
1	2	3	4	5
9.	Hribovšek Maks roj. dne 22. februv. 1899 v Motniku na Kranjskem. baje. cepljen(a)		a) Valentin usnjar Motnik št. 16.	Motnik 16/9. 1904. Nem. šk. I. odd.

Četrtletje	Vedenje	Pridnost	Veronauk	Branje	Pisanje	Slovenski učni jezik	Nemški jezik	Računstvo in geometrijsko oblikoslovje	Prirodoznanstvo (Prirodopis in prirodoslovje)	Zemljepis in zgodovina	Risanje	Petje	Telovadba	Ženska ročna dela	Neobvezni učni predmeti			Znanja obilka pismenih izdelkov	Število zamujenih šolskih poldni		Opomnja
																			opravičenih	neopravičenih	
6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
I.	hvz	d.	–	pd.	d.	d.		z.	d.	z.	d.	z.	d.					l.	—	—	
II.	hvz	d.	z	pd.	d.	d.		z.	d.	d.	d.	z.	—					l.	—	—	
III.	hvz	d.	d	pd.	d.	d.		kz.	d.	d.	d.	z.						l.	1	—	
IV.	hvz	d.	d	pd.	d.	d.		z.	d.	d.	d.	z.						l.	—	—	Za prestop sposob sr.
Odpust-nica																					izdana dne

Katalog enorazredne ljudske šole v Motniku kot primer šolske dokumentacije (Zgodovinski arhiv v Ljubljani)

Šolsko leto	Fantje	Dekleta	Skupaj
1897/98	42	43	85
1898/99			Ni podatka.
1899/1900	43	39	82
1900/01	57	36	93
1901/02			Ni podatka.
1902/03	54	38	92
1903/04	56	41	97
1904/05	58	46	104
1905/06	56	45	101
1906/07	57	43	100
1907/08	46	50	96
1908/09	42	54	96
1909/10	46	51	97
1910/11	42	46	88
1911/12	44	52	96
1912/13	43	59	102
1913/14	50	56	106
1914/15	47	55	84
1915/16	50	51	101
1916/17	54	49	80
1917/18	49	48	81
1918/19	53	49	76

Vir: Šolska matica ljudske šole Motnik in šolska kronika

Učitelj Konjar se v svoji šolski kroniki ni pretirano pritoževal nad izostanki učencev zaradi domačega dela na kmetijah. Šestih učencev iz šolske občine Sv. Hieromin pa le ni bilo mogoče prisiliti, da bi obiskovali šolo (šol. leto 1891/92). Za neopravičene izostanke je bila predvidena denarna ali celo zaporna kazen, 12 ur zapora. Zamude učencev je bilo potrebno javljati vsak mesec krajnemu šolskemu svetu, ta pa okrajnemu šolskemu svetu v Kamniku. Učitelj je bil zelo razočaran nad višjimi šolskimi oblastmi, ki niso posredovale, kakor bi po zakonu morale. (ŠK, str. 8) Tudi starši iz Srobotnega in Vrha so se branili pošiljati svoje otroke v šolo. (ŠK, str. 11)

Šolski obisk je dober kazalec razvoja šolstva, zlasti za prva desetletja uvedbe rednega in obveznega šolanja otrok. Starši so lahko zaprosili za šolsko olajšavo pri krajevnem šolskem svetu, odločal pa je okrajni šolski svet v Kamniku. Nekateri otroci so prihajali k pouku samo trikrat ali štirikrat tedensko. Olajšava je bila priznana tudi tistim, ki so bili več kakor uro hoda, to je 4 km oddaljeni od šole. Otroci so smeli izostati tudi zaradi bolezni v družini, slabega vremena in nenadnega poslabšanja poti v šolo. Največ so izostajali zaradi dela na kmetiji. Njihovi starši v šoli niso prepoznali priložnosti za napredek otrok in kraja, temveč so jo sprejemali kot izgubo časa in delovne sile.

Prihajalo je tudi do nalezljivih bolezni, zaradi katerih je bil šolski obisk zelo okrnjen. V Zajasovniku je v šol. letu 1892/93 razsajala griža, ki je večkrat zahtevala otroška življenja. (ŠK, str. 10) V juniju in juliju 1905 so otroci množično obolevali tudi za oslovskim kašljem in mumpsom. V zimskih mesecih je bilo zelo težavno prihajati v šolo, vendar so se tudi v teh časih pojavljale zime brez snega. Taki sta bili tudi zimi l. 1892 in l. 1912, večkrat pa so morali šolo za nekaj dni zapreti zaradi oščic (plehi). V juniju 1902 je kar 60 otrok zbolelo za oščicami, l. 1905 sta v poletnih mesecih razsajala oslovski kašelj in mumps. Pouk je bil za teden dni prekinjen l. 1918 tudi zaradi »španske bolezni«, ki se je razširila med otroki in odraslimi.

Organizacija pouka

Na Kranjskem so osemletno šolanje izvajali okrnjeno, tako da so šestletni redni šoli dodali še dve leti ponavljavne šole.[26] Pouk na enorazredni šoli, kakršna je bila v Motniku, z enim samim učiteljem in stotimi učenci je potekal poldnevno in kombinirano v treh oddelkih od prvega do šestega razreda vse delavnike. Na Kranj-

26 Na Štajerskem in v večjih kranjskih mestih je pouk potekal redno vse leto v vseh osmih razredih in ponavljavne šole ni bilo.

Organizacija pouka v enorazredni ljudski šoli l. 1885

Učni predmeti	1. oddelek 1. šolsko leto	2. oddelek 2., 3. in 4. šolsko leto	3. oddelek 5., 6., 7. in 8. šolsko leto	Opomnja
Veronauk	2	2	2	
Čitanje in pisanje	12	7	5	
Učni jezik		7	7	
Računanje v zvezi z geometričnim oblikoslovjem	5	5	5	
Prirodoslovje			2	
Zemljepis in zgodovina		1	2	
Risanje v zvezi z geometričnim oblikoslovjem		1	2	
Petje	2/2	2/2	2/2	
Telovadba				Kjer se deklice v telovadbi ne poučujejo, naj se učne ure tako razdele, da se deklice uče ženskih rokodel, med tem ko telovadijo fantje.
Število učnih ur na teden	20	26	28	

Vir: Slovenski šolski muzej

skem je bil pouka prost tudi četrtek, ki je bil rezerviran za ponavljavno šolo za učence sedmega in osmega razreda. Motniška šola je uradovala v slovenskem jeziku, zlate in črne knjige niso vodili. Tudi pouk je potekal v slovenščini, učitelj Konjar pa je ves čas svojega službovanja poučeval tudi nemščino, seveda samo tiste, ki so se »prostovoljno prijavili.«[27]

Ponavljavne šole [28]

Ponavljavno šolo so obiskovali mladi od 12. do izpolnjenega 14. leta starosti. Učne dneve in število učnih ur so določali okrajni šolski sveti po dogovoru in predlogih s krajevnimi, običajno pa naj bi potekala ob četrtkih, ko je bil za druge šolarje pouka prost dan. Pouk je potekal posebej za fante in posebej za dekleta samo v zimskih mesecih, in sicer trikrat tedensko po dve uri. V razdelitvi učnih ur verouka niso upoštevali, ker je zanj posebej poskrbela Cerkev. V Motniku je po podatkih iz šematizmov in šolske matice ponavljavno šolo obiskovalo okrog 20 učencev.

Število učencev ponavljavne šole

Šolsko leto	Fantje	Dekleta	Skupaj
1897/89	7	18	25
1899/1900	10	12	22
1900/01	9	10	19
1901/02			Ni podatka.
1902/03	11	8	19
1903/04	13	10	23
1904/05	8	9	17
1905/06	10	10	20
1906/07	15	13	28
1907/08	8	7	15
1908/09	9	7	16
1909/10	7	4	11
1910/11	4	13	17

27 Vir: Šola Motnik, poročilo iz l. 1940. (Šolska mapa OŠ Motnik, hrani Slovenski šolski muzej)

28 V šolski kroniki je termin striktno zapisan z v, torej ne »ponavljalna«, temveč »ponavlavna« šola, podobno kakor »krajni šolski svet« in ne »krajevni šolski svet«.

Šolsko leto	Fantje	Dekleta	Skupaj
1911/12	6	8	14
1912/13	6	7	13
1913/14	7	11	18
1914/15	6	15	21
1915/16	4	10	14
1916/17	7	9	14
1917/18	8	9	15
1918/19	3	9	12

Vir: Šolska matica ljudske šole Motnik in šolska kronika

Šolski prostor

Nova šolska poslopja so bila v tem času v Tuhinjski dolini prej izjema kot pravilo.[29] Če je bilo le mogoče, so poskušali prostor za učilnico najti v kakšni že obstoječi zgradbi. V Motniku so za potrebe šolskega pouka uporabljali različne privatne zgradbe, kjer so najemali enega ali več prostorov. Pouk je potekal na hišnih številkah 10, 26, 45, nato spet na št. 26, za njo na št. 24 in spet v Grahkovi hiši, št. 26, po domače Pri Matevžku, kjer je šolske prostore prizadel ljubljanski potres,[30] zato so potrebovali novo šolsko sobo.

10. julija 1894 si je okrajni šolski nadzornik skupaj s c.-kr. inženirjem Pavlinom komisijsko ogledal cerkveno hišo Motnik št. 45, če bi bila primerna za šolo in koliko bi se morala v ta namen popraviti. (ŠK, str. 13) Dela so stekla, vendar do začetka naslednjega šolskega leta še ni bila nared, zato se je šolsko leto začelo devet dni kasneje. **Za popravilo in ureditev poslopja so 76 % prispevali občani s prostovoljnimi prispevki**, kar dokazuje, da si je šola in z njo učitelj Konjar že v kratkem času uspela pridobiti velik ugled med prebivalstvom. Vanjo se je preselil tudi učitelj s svojo »rodbino«. Šolsko leto 1895 se je pričelo zelo slovesno z blagoslovitvijo novih prostorov in slavnostnim govorom, v katerem se je učitelj zahvalil župniku Jerneju Zupancu, ki je brezplačno prepustil cerkveno hišo za šolske potrebe.[31] (ŠK, str. 14)

Leta 1897 je šola pridobila tudi šolski vrt, ki je bil obvezna pritiklina avstrijske ljudske šole. (*Koledar za slovenske učitelje 1897*: 54). Obsegal je 300 m^2 in je bil za takratne razmere skromen. Oktobra 1912 pa je bil do šole po posebnem posredovanju učitelja pri deželnem odboru napeljan vodovod.

Učilnica (8 m x 6 m x 2 m) je bila prenizka in premalo osvetljena.[32] 23. maja 1903 je c.-kr. glavar dr. pl. Cron pregledal učilnico in učiteljevo stanovanje in ju ocenil kot neprimerni. Ko je l. 1904 knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič nadzoroval verouk v šoli, je predlagal, da bi se morala šola razširiti v dvorazrednico, ker je število otrok preveliko za enega samega učitelja. Čudil se je, da ima Motnik, ki je trg, samo enorazrednico in nima lastnega šolskega poslopja. Že naslednje leto je bil komisijski ogled za postavitev novega šolskega poslopja. Prisostvovali so vodja okrajnega glavarstva iz Kamnika baron Schönberger, okrajni šolski nadzornik Zupančič, vladni inženir ter predstavniki občinskih odborov Motnik, Špitalič in Sv. Hieronim. Določili so tudi čas za pričetek gradnje, to je čez 6 let, pomladi l. 1912 (ŠK, str. 28), kar pa se ni zgodilo, čeprav je šolski okrajni nadzornik zapretil, da bo moral šolske prostore v cerkveni hiši zaradi pedagoških in zdravstvenih razlogov zapreti. (ŠK, str. 44) Izbrali so primeren prostor, to je bil travnik, ki je bil skupna last Zgornjemotničanov. Motničani so šolo sicer podpirali, nasprotovali pa so gradnji novega poslopja. Tem načrtom sta se najbolj upirala motniški župan Franc Kogoj in njegov svetovalec usnjar Valentin Hribovšek. Prva svetovna vojna pa je premaknila gradnjo motniške šole še bolj daleč v prihodnost, tik pred začetek druge velike vojne v l. 1940. Ulrik Konjar je ni dočakal, čeprav se je vso službeno dobo goreče zavzemal zanjo.

Ob inšpekcijskih pregledih šole in pouka s strani šolskih oblasti je bila večkrat podana kritika ali celo zgražanje nad prostorom, kjer je potekal pouk. Pretilo je celo zaprtje šole zaradi neprimernih, zdravju škodljivih šolskih prostorov, a do tega ni prišlo. Zaradi najnujnejših popravil je moral biti za nekaj dni v juniju 1919 prekinjen pouk, saj so bile okvare tako resne, da bi mogle ogroziti življenje učencev in učiteljeve družine, ki je živela v isti stavbi. Tramovje v šoli je bilo namreč tako gnilo, da se je bilo bati, da se udre strop. (ŠK, str. 59)

Krajni šolski svet (KŠS)

Nad delom ljudske šole je po avstrijski šolski zakonodaji bdel predvsem okrajni šolski svet v Kamniku in kraj(ev)ni šolski svet v Motniku. Naloga okrajnega šolskega sveta je bila, da je šole seznanjal z zakoni in odloki šolskih oblasti. Deloval je tudi kot posvetovalni organ, ki je sprejemal odločitve, ki so se jih držale vse šole v okraju.

Vse državne šole, ki so nastale in se vzdrževale z državno, deželno in občinsko podporo, so prišle pod nadzor krajnega šolskega sveta. V njih so bili zastopani predstavniki Cerkve, šole in občine, kar dokazuje, da je Cerkev ohranila določen, čeprav omejen vpliv na šolstvo. Krajni šolski svet je bil izvoljen za 6 let, vendar je morala po preteku treh let polovica članov po žrebu odstopiti, imeli pa so pravico do ponovne izvolitve. Vsaka tri leta so volili tudi predsednika KŠS in njegovega namestnika. (Heinz 1895: 405, 406) KSŠ je skrbel za materialne izdatke šole. Ti so obsegali skrb za šolsko poslopje, zemljišče, učila in drug potreben inventar,

29 V Šmartnem so sezidali prvo namensko zgradbo – enorazrednico l. 1891, v Zg. Tuhinju je pouk potekal v prenovljenem župnijskem hlevu, l. 1902 pa so zgradili novo dvorazrednico.

30 Vir: Izpisek najvažnejših točk iz šol. kronike trg Motnik – srez Kamnik. (Šolska mapa OŠ Motnik, hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani)

31 V tej zgradbi je ostala šola naslednja štiri desetletja, tja do 1940, kljub njeni dotrajanosti in neprimernosti.

32 Vir: Šola Motnik, poročilo iz l. 1940. (Šolska mapa OŠ Motnik, hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani)

Cerkvena hiša, nekoč Motnik št. 45 (danes je nenaseljena), je služila kot učilnica in stanovanje za učitelja od 1895 do začetka 2. svetovne vojne.

učbenike in »ubožne knjige«[33] za revnejše učence. Upravljal je krajevni šolski »zaklad«, kamor so se stekale šolnine, občinske doklade, »dobrovoljni« prispevki društev, posameznikov in morebitne dediščine. Skrbeli so tudi za šolski obisk in vpis učencev v šolo. Vsako leto pred začetkom pouka so popisali vse za šolanje »godne« otroke in izrekali kazni, če jih starši niso hoteli pošiljati v šolo. Skrbel je tudi za nadzor nad življenjem učiteljev in obnašanjem učencev izven pouka. (Heinz 1895: 411)

KŠS je bil pomemben šolski organ, kar dokazuje tudi obsežen avstrijski šolski zakon, kjer so natančno predpisani izvolitev članov, delovanje, naloge in razpust. Za svoje delo člani niso prejemali nobenega plačila, razen povrnitve direktnih stroškov. Za malomarno opravljeno delo je člane KŠS lahko doletela tudi denarna globa. (Heinz 1895: 405–417)

Iz šolske kronike l. 1888 je razvidno, da je bil **prvi predsednik krajnega šolskega sveta prav Gašper Križnik**, ostali člani pa so bili župnik Janko Golob, učitelj Konjar, Gašper Sajovic in Lovro Grabnar kot predstavnika motniške občine ter Matevž Žibert in Anton Novak iz občine Sv. Hieronim.

Leta 1892 je bil Gašper Križnik ponovno izvoljen za predsednika KŠS, za njegovega namestnika pa Matevž Cene. (ŠK Motnik, str. 9) V naslednjem mandatu Gašperja Križnika ni bilo v KŠS, najdemo pa ga **spet leta 1900, tokrat kot podpredsednika**. (ŠK, str. 20)

Šolski nadzor

Nad delom podeželske ljudske šole je bdel okrajni šolski svet s sedežem v Kamniku. Neposredni nadzor nad poukom sta imela okrajni in krajni šolski nadzornik. Okrajni šolski nadzornik je moral biti strokovnjak, v našem primeru je bil to Lovro Letnar, nadučitelj iz Moravč, ki je kasneje poučeval v Mengšu. Leta 1894 ga je nasledil Vilibald Zupančič, profesor na ljubljanskem učiteljišču. L. 1913 je šolo nadzoroval c.-kr. deželni šolski nadzornik, dvorni svetnik Frančišek Levec.

Krajevni šolski nadzornik je bil običajno izobraženec iz kraja, zelo pogosto kar domači župnik. Tudi v Motniku je to funkcijo opravljal župnik Janko Golob, po njegovem odhodu pa njegov naslednik Jernej Zupanc. Okrajni šolski nadzornik je običajno opravil nadzor enkrat letno, krajni šolski nadzornik pa dvakrat letno. Oba župnika sta dejavno podpirala motniško šolo. Janko Golob ima izjemne zasluge za ustanovitev redne šole, njegova zasluga je tudi prešolanje otrok iz občine Sv. Hieronim na motniško enorazrednico. Jernej Zupanc pa je šoli brezplačno zagotovil najnujnejše šolske prostore v cerkveni hiši, kjer je potekal pouk od 1894 do 1940.

Župni pastirji so v šoli poučevali verouk, ki je bil stična točka med šolo in cerkvijo. Učitelj Konjar je vsakemu od službujočih namenil nekaj vrstic v šolski kroniki,

33 Avstrijska šolska zakonodaja je poskrbela tudi za »ubožne učence«, tako da jim je izposojala učbenike in skrbela za najnujnejše učne pripomočke. Tudi to je dokaz, da si je Avstro-Ogrska dejavno prizadevala za izenačitev pogojev za šolanje otrok vseh družbenih slojev. Ubožne knjige je razdeljevala do razpada monarhije 1918.

česar ne bi mogli trditi obratno. V Župnijski kroniki za to obdobje je šola omenjena le malokdaj. V Motniku je služboval tudi župnik Anton Zore, sin učitelja Franceta Zoreta iz Šmartnega. Ostal je le deset mesecev in odšel l. 1910, a se je s svojim tihim in mirnim značajem prikupil starim in mladim. Njegov naslednik Ivan Plahutnik je po nekaj letih službovanja l. 1914 umrl v Motniku. Tudi naslednji župni pastir Franc Dimnik ni imel sreče z zdravjem, umrl je zadet od kapi za posledicami operacije na možganih l. 1918. »Škoda moža, ker je bil vnet prijatelj šole. Živel je svojemu stanu primerno, politika mu je bila postranska stvar,« je zapisal Konjar.

Zasebno življenje Ulrika Konjarja

Ulrik Konjar, rojen 1863 v Smledniku, je ob svojem prihodu na Tuhinjsko naletel na svojega sošolca iz učiteljišča Srečka Malenška, ki je poučeval v Zg. Tuhinju. Vselil se je v pripadajoče stanovanje in se selil skupaj s šolo, torej iz Grahkove hiše v cerkveno. Kmalu po stalni namestitvi l. 1890 se je oženil z Motničanko Ivano (Johanno) Sporn, posestnikovo hčerjo, ki mu je rodila tri deklice in štiri dečke. Hčerki Marija in Ljudmila sta umrli v otroških letih.[34] Zlasti je žaloval za Milo, odlično učenko, ki jo je poslal na šolanje v Ljubljano, kjer pa je že po slabem letu zbolela in umrla. Tudi drugi njegovi otroci so šolanje nadaljevali v 6. razredu v Ljubljani. Zavedal se je, da v podeželski ljudski šoli s kombiniranim poukom ne bodo mogli pridobiti ustrezne izobrazbe, saj se je po 6. razredu šolanje nadaljevalo le v ponavljavni šoli, ki je potekala le dvakrat na teden v zimskih mesecih. Vsi so dosegli upoštevanja vredno izobrazbo in poklice. Hčerka Pavla je postala uradnica na magistratu v Ljubljani, sin Janko je sedemindvajsetleten dosegel čin kapetana v letalstvu l. 1924. (Šolska matica ljudske šole Motnik, l. 1900, 1904, 1909) Eden od sinov je postal gozdarski inženir, najmlajši Viktor pa tekstilni inženir, ki je služboval kot direktor tekstilne tovarne Prebold in predavatelj na tekstilni fakulteti v Ljubljani.[35]

Njegova žena Ivanka je neko obdobje opravljala dela učiteljice ročnih del, kar je bila pogosta dejavnost učiteljskih soprog. Poučevanje ročnih del je bil pomemben predmet, a le za deklice. Kje se mu je priučila ga. Ivanka, ni znano. Po ženini smrti je Konjar zbolel od žalosti in izčrpanosti zaradi nege, ki ji jo je posvetil. Moral je na daljši bolniški dopust zaradi svoje »stare bolezni – srčne hibe.« L. 1918 se je vnovič poročil z domačinko Johanno Hribar, s katero ni imel otrok. V naslednjih letih je bil zaradi svoje bolezni prisiljen še nekajkrat zaprositi za bolniško odsotnost, kar ni čudno, če si predstavljamo, da je desetletja celodnevno poučeval kar stotnijo učencev letno.

Motničani so ga zelo spoštovali. Na predvečer njegovega 60. rojstnega dneva in ob 35-letnici učiteljevanja v Motniku mu je gasilsko društvo priredilo baklado s podoknico, župan Karel Novak pa mu je izročil krasno diplomo častnega občana Motnika. Naslednjega dne, 4. junija, na njegov godovni dan, so mu prišli čestitat šolska mladina in učiteljica Vida Zupančič. Izročili so mu pokrajinsko sliko, ki so jo kupili njegovi bivši učenci, naslikala pa jo je »ga. učiteljica in tovarišica iz Špitaliča ga. Pavla Pistotnikova.« (ŠK 1924/25)

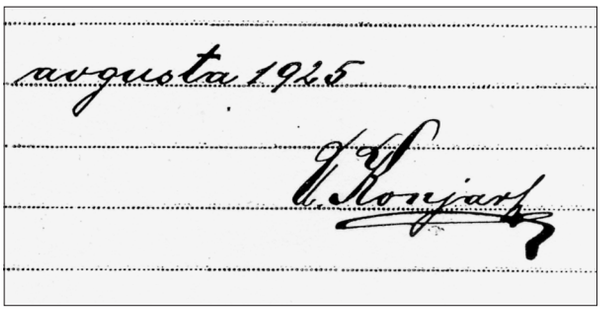

Podpis Ulrika Konjarja

Ulrika Konjarja so predčasno upokojili 1925, po 39 letih delovne dobe. Jugoslovanske šolske oblasti so po zakonu o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih tega leta upokojile vse učitelje, ki so služboval več kot 35 let. Desetletja učiteljevanja v francjožefovski maniri so dokončno izoblikovala lik ljudskošolskega učitelja, kar jugoslovanskim šolskim oblastem najverjetneje ni bilo po godu. Verjetno je to tudi razlog predčasne upokojitve generacije najbolj izkušenih avstro-ogrskih učiteljev v novi državni tvorbi – kraljevini Jugoslaviji.

Krajani se z njegovo nenadno upokojitvijo niso strinjali. Iz šolske kronike l. 1925 je razvidno, da se je tudi sam še čutil sposobnega za delo. Njegova mlada poklicna kolegica in naslednica Vida Hribovšek, ki se mu je pridružila l. 1922, je ob njegovem odhodu zapisala v šolsko kroniko:

»Imenovani je bil na tukajšnji šoli prvi v učiteljski stroki izprašan in usposobljen učitelj, koji je na tukjašnji šoli nepretrgoma deloval dolgo vrsto let v njen procvit in blagor. Kar je storil dobrega in kolikor se je zlasti trudil za postavitev novega oz. lastnega šolskega poslopja to opisuje kronika sama. Upokojeni g. šol. upravitelj Konjar si je pri ljudstvu pridobil veliko zaupanja in zaslug, zato je odlok o njegovi upokojitvi marsikoga nemilo dirnil. Kraj. šol. svet mu je dal stanovanje v šol. poslopju na razpolago, dokler tukajšnja šola ne dobi novega učitelja upravitelja. G. Konjar je bil naklonjen vsakomur, mirnega in dobrega značaja ter ljubezniv tovariš kolega. Stanovanje si je vseeno omislil še med nami za nedoločen čas. Popredno nas je zapustil se hoče šol. mladina z učiteljstvom na čelu ter prebivalci tega kraja, koji so večinoma njegovi učenci, primerno posloviti od priljubljenega in občespoštovanega dolgoletnega vzgojitelja.« (ŠK 1925/26)

V spominu najstarejših še ostaja podoba vitkega, pokončnega, vedno urejenega moža z mnogimi talenti kakor *»najzaslužnejšega in znamenitega učitelja motniške šole, kateri je najskrbneje vzgojil 3 generacije.«* Izjemno urejena, bogata šolska kronika in v celoti ohranjena šolska dokumentacija to podobo le še potrjujeta. Umrl je zaradi vodenice l. 1936 v Motniku, kjer je tudi pokopan. Kot upokojenec je deloval v kraju. Pavle Urankar ga pogosto omenja kot vir ustnih in pisnih podatkov v *Zgodovini trga Motnika in okraja*, ki je izšla

34 Nadškofijski arhiv v Ljubljani: Družinski list 87/05.

35 Ustni vir: Viktor Konjar, novinar in publicist v pokoju.

Grob Ulrika Konjarja je še vedno oskrbovan.

l. 1940. Po upokojitvi se je spet preselil v Grahkovo hišo, Motnik 26, kjer je tudi umrl.

Učitelji, ki so poučevali v Motniku v obdobju Avstro-Ogrske

Učitelji so bili kot državni uradniki zaposleni z dekretom, ki ni trpel ugovora. Šolske oblasti so jih lahko prestavljale na druga službena mesta brez njihovega soglasja. Njihovo delo je bilo strogo predpisano in redno nadzorovano. Poleg poučevanja so vodili obširno pedagoško in upravno dokumentacijo, udeleževati so se morali okrajnih učiteljskih konferenc v Kamniku, zgledno so morali skrbeti za šolski vrt.

Ulrika Konjarja so prestavili le enkrat, iz dvorazrednice v Mirni v Motnik.[36] L. 1909 se mu je pridružila potovalna učiteljica ženskih ročnih del gospodična **Neža Kadunc**, ki je bila dodeljena še šolam v Št. Gotardu, Čemšeniku, Št. Ožboltu in Špitaliču. Kaže, da je pred Kadunčevo kar učiteljeva žena **Ivanka Konjar** poučevala ženska ročna dela, česar pa v šolski kroniki ni omenjeno, razen ob njeni smrti, kjer jo omenja kot »bivšo« učiteljico tega učnega predmeta za deklice.

Zaradi slabega zdravja je Konjarja nadomeščala suplentinja s Krtine, »gospica« Marija Armič (od 8. aprila do 13. julija 1918), za katero je prijazno zapisal, da je svojo službo opravila v splošno zadovoljstvo.

Pouk v času prve svetovne vojne 1914–1918

Konec šolskega leta 1913/14 je zaznamoval atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu, vendar takrat šolski upravitelj še ni slutil, da to pomeni začetek velike vojne in konec večstoletne habsburške vladavine. Kazalo je, da se bo končno pričelo z zidavo novega šolskega poslopja, za kar si je tako goreče prizadeval in čemur so nasprotovali motniški občinski odbor z županom Kogejem in predsednikom krajnega šolskega sveta Francem Kajbičem na čelu.

Pričetek vojne je takoj vplival na šolsko delo. Novo šolsko leto se je pričelo šele 3. novembra zaradi pomanjkanja delovne sile. Učenci višjih razredov so tudi predčasno končali pouk že v začetku junija. Že pomladi so pouk otroci, katerih očetje in bratje so odšli na fronto, več izostajali zaradi dela na polju.

Na poziv šolskih in vojaških oblasti so otroci nabrali 20 kg robidovega listja, 60 kg kovinskega materiala, pletli so volnene nogavice in kape. Zbrali so tudi 23 kron, 419 podplatov in 116 parov papirnatih nogavic. Šolski voditelj je pri posestnikih zbral 35 kg ovčje volne in jo poslal Rdečemu križu v Ljubljani. Nabiralne akcije so postale stalnica vseh štirih vojnih let. Otroci so nabirali še suho (84 kg) in sveže sadje (800 kg), pripravljali božičnico za vojake na bojišču. Presenetljivo je, kako so uspeli zbrati take količine hrane, oblačil, obutve in denarja, ko pa je vsega tega tudi v zaledju zelo primanjkovalo.

36 Tudi ostala dva tuhinjska učitelja France Zore (Šmartno) in Srečko Malenšek (Zg. Tuhinj) začuda nista bila prestavljena s svojih delovnih mest. Za enorazredne šole je bilo prav to izrednega pomena, saj je bilo učiteljevo delo tudi zaradi visokega števila učencev zelo zahtevno. Brez dvoma je zahtevalo ogromno delovnih izkušenj, poznavanje ljudi in krajev.

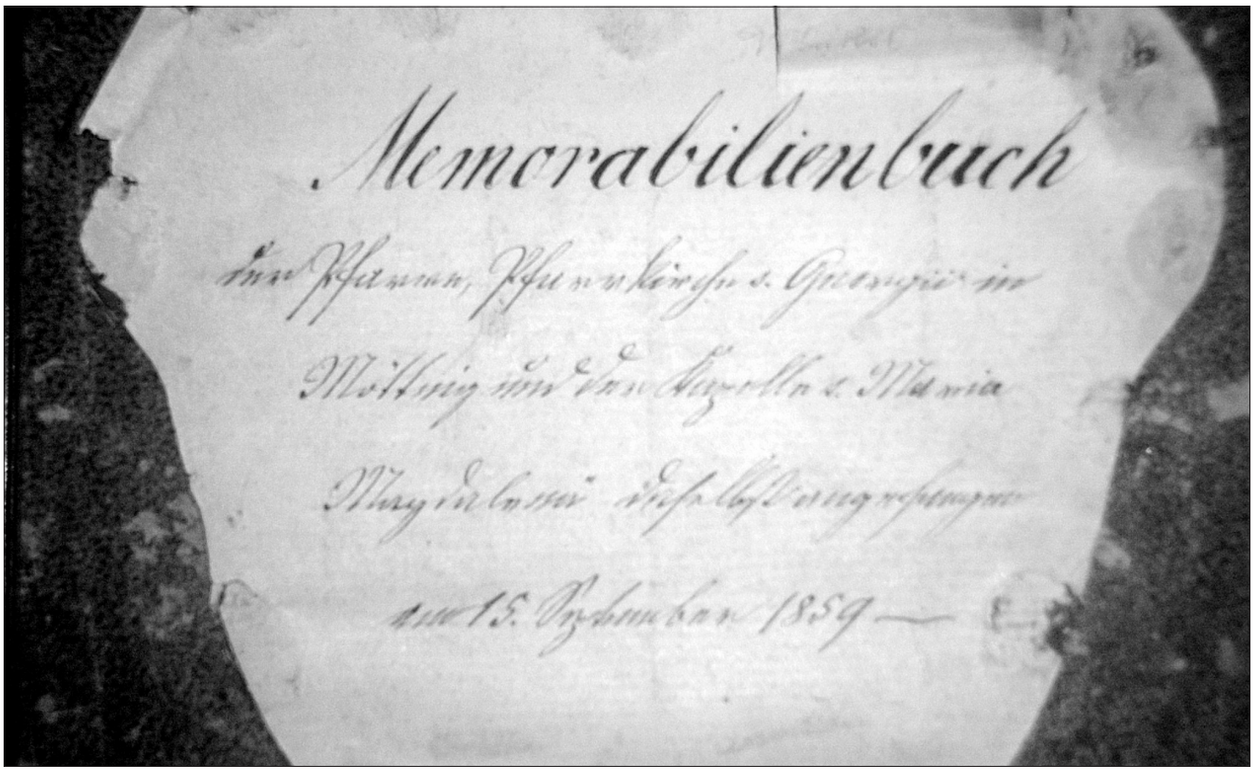

Župnijska kronika trga Motnik (Nadškofijski arhiv v Ljubljani)

Obleke so se petkratno podražile, prav tako obutev, kar je vplivalo na šolski obisk še v zimskih mesecih, ko otroci niso bili obremenjeni z delom na polju. Šolski voditelj je v šolski kroniki 1916 zapisal: »*Strahovita vojska, ki že dve leti pretresa ne samo našo državo, ampak skoraj vso Evropo,vpliva tudi na ljudsko šolstvo tako, da je obisk šole zelo nereden, uspeh pri pouku pa malenkosten. Temu se ni čuditi, ako upoštevamo, da so upoklicani deloma sposobni moški od 18. do 50. leta. Pomanjkanje moških delavcev je tako občutno, da se mora pritegniti vsak otrok v šolski dobi k poljedeljskim opravilom.*«

Motniški fantje in možje so se borili na vseh frontah velike vojne. Konjar z bolečino našteva imena padlih, med njimi mnogo njegovih nekdanjih učencev, naprednih gospodarjev in očetov številnih družin. Umirali so tudi tisti, ki so ostali doma, saj so bili preobremenjeni z delom na kmetijah, kjer še ni bilo nobene mehanizacije, hrane in surovin za oblačila pa je močno primanjkovalo. Umrl je tudi dolgoletni član krajnega šolskega sveta Anton Novak iz Zajasovnika, ki ga je nadučitelj zelo spoštoval kot šoli naklonjenega človeka. Drugi so bili pogrešani ali v ujetništvu. Dva motniška vojaka, med njimi učiteljev sin Ivo, sta bila odlikovana za vojne zasluge.

Nadučitelj pa je moral sodelovati v komisiji za pregledovanje krompirja, sena in slame, žita in voditi setveno statistiko. L. 1916 je umrl stari cesar, imenovan oče naroda. Šolskega voditelja pa je posebno prizadela ženina smrt. Poslabšalo se mu je zdravje, prisiljen je bil zaprositi za daljši bolniški dopust.

Avstrijske šolske oblasti pa so do konca opravljale nadzorno funkcijo. C.-kr. deželni šolski nadzornik dr. Mihael Opeka je še zadnjič maja 1918 opravil inšpekcijski nadzor in pohvalil potek pouka ne glede na vojne razmere in zelo slabe prostorske pogoje šole. Šolski upravitelj ga je opozoril, da so za slabe pogoje krive tudi šolske oblasti, ki nikakor ne prisilijo krajnega šolskega sveta, da bi začel s predpripravami za zidanje šolskega poslopja. Sredi vojne in materialnega pomanjkanja je predani, ravnokar ovdoveli učitelj še vedno razmišljal, kako bi izboljšal pogoje za pouk!

Vojna leta so minila v pomanjkanju, slabem šolskem obisku in nabiralnih akcijah za avstrijsko vojsko. Še vedno so praznovali vse avstrijske državne praznike in jih obeležili z obiski sv. maše, opravili cerkvene obhode in razdelili šolska naznanila.

Konca vojne 3. novembra 1918 upravitelj v šolski kroniki ni zabeležil, prizadela pa ga je bolezen krajevnega župnika Dimnika, ki se je moral na hitro upokojiti in tako je trg ostal ves december brez duhovnika. Konjar pa je že dobil nalogo od novih jugoslovanskih oblasti: učencem je moral pojasniti pomen »ujedinjenja troimenskega naroda«. Nove šolske oblasti so povečale plače s 184 kr mesečno na 460 kr, vrh tega so dodale še 960 kr draginjskih doklad. Zvišanje plač ni dosti zmanjšalo pomanjkanja, saj so cene osnovnih potrebščin izredno narasle. Konec šolskega leta so že praznovali nov državni praznik, znamenje nove dobe: Petrov dan.

Pomembni dogodki v Motniku

Na šolski vsakdan so vplivali tudi dogodki v domačem kraju, bližnji okolici in svetu. Povzela sem jih iz **šolske** in **župnijske kronike, ki je po l. 1893 zapisana v slovenskem jeziku.**

V šolski kroniki so zapisana **premeščanja župnih pastirjev**, od katerih so se Motničani skupaj z učenci in učiteljem prisrčno poslovili, novodošle duhovnike pa prijazno sprejeli s šopki cvetja. Šola in cerkev sta bili tesno povezani, saj so tudi izpraševanja za birmo pote-

Gledališka igra v Motniku okoli leta 1915

kala v šolskih prostorih. Tako sta šolo obiskala ljubljanska knezoškofa dr. Jakob Missia junija 1894 in dr. Anton Bonaventura Jeglič, ki je bil od maja 1905 do konca monarhije reden gost ob vsakokratni birmi. Aktivno se je zanimal za šolsko problematiko, vendar je bil tudi njegov vpliv premajhen, da bi še v času življenja Ulrika Konjarja zgradili lastno šolsko poslopje.[37]

Motničani so bili lojalni državljani avstrijskega cesarstva. Z zanimanjem so spremljali družinsko življenje cesarske družine, se veselili njenih srečnih dogodkov in sočustvovali ob tragedijah, ki so jo doletele. Tako je v župnijski kroniki zapisano, da so l. 1868 molili za srečen porod cesarice Elizabete, ki je leto za tem povila hčerko vojvodinjo Marijo Valerijo. S slavnostno mašo so praznovali srebrno poroko cesarskega para (1879) in zaroko prestolonaslednika Franca Rudolfa l. 1880. Veselili so se njegove poroke l. 1881, ki pa ji je že po slabem desetletju sledila maša zadušnica ob prestolonaslednikovi smrti. V začetku l. 1889 je tragični dogodek preložil pričetek prvega rednega pouka. (Župnijska kronika in šolska kronika od l. 1868 do 1889) Zanimivo je, da v uradnih dokumentih nihče ni omenil vzroka njegove smrti – samomora.

Rojstni in godovni dnevi cesarskega para so bili pouka prosti dnevi, ki so jih obeležili s posebno mašo. V šoli so prav posebno slovesno proslavili **petdesetletnico vladanja avstrijskega cesarja Franca Jožefa** s šolsko veselico, ki so jo priredili 25. julija 1898.

»V šolski sobi so okrasili cesarjevo podobo s cvetjem, nato so se udeležili svete maše zahvalnice. Nato so se skupaj z mnogimi prijatelji odpravili na hrib planinca, kjer so v slavnostno vzdušje odmevale salve 'topičev' /.../ Na vrhunce hriba dospevši bili so otroci prijetno iznenadnjeni, ko so videli prvič peči se na ražnju za nje pripravljenega celega koštruna, zadaj za njimi pa peljati s zastavami olepšan voz, na katerem je bilo več sodov piva in nekaj košev štrukljev. Ko so se otroci nekoliko odpočili, stopil je pred nje gospod župnik, ter v daljšem govoru razjasnil, zakaj praznujemo današnjo slavnost, ter v sklepu Njeg. Veličanstvu zaklical trikratni 'slava' – nakar so otroci zapeli cesarsko pesem. Potem so se pogostili s kruhom in pivom in se začeli kratkočasiti z raznimi igrami kakor plezanjem, tekanjem v vrečah i.t.d., drugi dan pa so se v šoli obdarili s cesarjevo podobo.« (ŠK, str. 17)

Nekoliko manj razposajeno so proslavili cesarjevo **šestdesetletnico vladanja leta 1908**. Razvili so šolsko zastavo z dvema jubilejnima črno-rumenima trakovoma v barvah monarhije. Na trakovih je bil napis: »V spomin 60 letnega vladanja cesarja Franca Jožefa 1. – 1848–1908.« Kupili so jo za 190 kron, zbranih s prostovoljnimi prispevki, izdelana pa je bila v Olomucu. Pred zastavo so učenci priredili proslavo s petjem in deklamacijami v čast avstrijskemu cesarju, šolski voditelj pa je imel govor, v katerem je poudaril cesarjeve zasluge za narod, zlasti odpravo tlake in desetine. Vsaka deklica je dobila v dar »za par nogavic pavale«, dečki

37 Na področju gradnje šolskih stavb sta jih prehitela tudi Špitalič in Sela, čeprav je bilo tam število učencev dosti manjše in sta šoli imeli po avstro-ogrski terminologiji status šole za silo.

pa so bili obdarovani z »različnim šolskim blagom«. (ŠK, str. 34)

Ob **atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda** in njegovo ženo Zofijo v Sarajevu je bila tudi v Motniku maša zadušnica, ki se je je udeležilo mnogo Motničanov in vsa šolska mladina, ki je »*ob tem groznem činu mladega prenapeteža hotela pokazati sivolasemu starčku cesarju svoje sočutje.*« Seveda je bila obeležena tudi cesarjeva smrt 21. novembra 1916 z mašo zadušnico in govorom o življenju in delu pokojnega cesarja, ki naj bi mu bili tudi Slovenci hvaležni za mnoge zasluge za narod. (ŠK 1914 in 1916)

Voditelj je v šolski kroniki omenil tudi **naravne katastrofe**, ki so v zadnjem desetletju prizadele Motnik in obe dolini med Kamnikom in Ločico. Povodenj je v noči s 24. na 25. september 1893 odnesla vse mostove in brvi od Kamnika do Ločice. Pričela se je s strašnim neurjem, grmenjem in strelami. Motnišnica je tako narasla, da je v mnogih hišah tekla skozi okna. Pri Klopčarju je utonil celo maček v peči. (ŠK, str. 11) Odneslo je mnogo drv in žaganega lesa. Počili so tudi vsi jezovi, zato so bili poškodovani vsi mlini, razen v Zajasovniku, kjer ni bilo poplave. Utonilo je nekaj prašičev in par koz, ogroženi so bili tudi nekateri ljudje, a so jih v zadnjem trenutku rešili. Odneslo je tudi močan kozolec pri Šlosarju v Spodnjem Motniku in mnogo krme za živino. Veliko škode je bilo tudi na vrtovih in poljih. Nekaj dni je bil prekinjen promet skozi Tuhinjsko dolino, ker je bila cesta zelo poškodovana, predvsem pa zaradi zrušenih mostov. (Župnijska kronika 1893)

14. aprila 1895 je **potres** razdejal Ljubljano, njegove posledice pa so čutili tudi v Motniku. Trajal je 31 minut, nato so sledili še trije krajši sunki. Skupaj so v Motniku našteli 40 sunkov. Ljudje so mislili, da je konec sveta, čeprav v Motniku ni bilo posebne škode. Hiše so razpokale, največ poškodb je utrpela cerkev. Ljubljano, ki je bila močno poškodovana, je 7. maja istega leta obiskal sam cesar. (Župnijska kronika 1894)

L. 1873 je v Motniku pričela delovati **pošta, rudokop** je bil **1877. prodan** novim lastnikom. L. 1877 je v Špitaliču razsajala huda angina, ki je terjala precej človeških življenj. **Orožniška postaja** je bila ustanovljena l. 1884, dve leti kasneje **l. 1886** je grozila epidemija kolere, zato so bili večji shodi ljudi v Kamniku prepovedani. **Zidanje cerkvene hiše** je bilo končano **l. 1894**, leto kasneje pa so jo preuredili za šolske namene. **L. 1894** so **zasadili lipe** na trgu. L. 1896 je bilo na ukaz deželne vlade **cepljenje proti kozam**, **l. 1899** so pobirali po **2 kroni za škofijske zavode v Šentvidu. L. 1900** so napravili **zidan štedilnik** v župnišču. (Župnijska kronika od 1873 do 1900)

V začetku 20. stol. se je v Motniku močno razmahnilo društveno življenje. Tako je bila **16. maja 1900** ustanovljena motniška **požarna obramba**. Prvi načelnik je bil Avbelj. 29. junija 1911 so priredili prvo gasilsko veselico s slovesno blagoslovitvijo kipa sv. Florjana.

Na področju gospodarstva je pomembna ustanovitev motniške **hranilnice in posojilnice**, ki se je registrirala 23. septembra 1908, delovati pa je pričela **7. februarja 1909**. Sledil je ustanovni shod **živinorejske zadruge 18. decembra 1909**.

V Župnijski kroniki je še posebej podčrtano **l. 1907**, ko je bil sprejet »**novi volilni red**«, ki je uvedel **splošno, enako in tajno volilno pravico** kot velik demokratični napredek. A da ne bi bilo pomote: splošnost, enakost in tajnost so veljale samo za moški del prebivalstva, na možnost ženske volilne pravice nihče ni niti pomislil.

Ustanovni shod **izobraževalnega društva** je bil sklican **25. septembra 1909**, kjer se je zbralo 60 članov. Njegovi »udje«, sami fantje in možje, so se že pred tem sestajali in imeli več predavanj. Še istega leta **16. oktobra** je bila ustanovljena tudi **knjižnica**, ki je pričela svoje delovanje s predavanjem O vplivu tiska in kako naj berem. Izobraževalno društvo je prirejalo tudi predavanja za matere po škofijskih določilih in pričelo s poukom petja. Prirejali so tudi gledališke predstave, prva je bilo delo z naslovom Krčma pri Zvitem rogu (19. februarja 1911). Sledile so ji še druge, kot so: Kmet in fotograf, Čevljar, pripravljali pa so tudi deklamacijske in pevske točke.

Za dekleta je bila 2. februarja **1911** ustanovljena **Marijina družba**, v katero je bilo včlanjenih 29 deklet. Nekatere od njih so se udeležile tudi velikega **shoda deklet članic Marijinih družb**, ki je potekal 1. junija **1911 v Zg. Tuhinju,** sodelovalo je **2000 deklet**. Župnijska kronika je prav tako zabeležila, da je bil l. 1908 v Zg. Tuhinju na pročelju cerkve odkrit spomenik patru Angeliku Hribarju. Slavnosti so se udeležili tudi Motničani.

V času od 26. do 28. avgusta **1911** je v okolici Motnika potekala **velika vojaška vaja** 7. pešpolka iz Gradca. Polkovna pisarna je bila nastanjena v prostorih šole. Sodelovalo je 800 vojakov, ki so trikrat priredili nastop vojaške godbe na trgu pod lipo. (Po župnijski in šolski kroniki 1900–1911)

V šolski kroniki je večkrat z resnično prizadetostjo zabeležena tudi smrt kakšnega učenca, večinoma kot posledica nalezljivih bolezni, smrt Gašperja Križnika l. 1904 pa je omenjena le v župnijski kroniki.

Zaključek

Pogled v zgodovino se lahko zdi težaven in nepotreben, vendar nam šele poznanje osnov naše kulture omogoča razumevanje sedanjosti in nas dela odprte za jutri.

Včasih je zelo težko razmejiti, kje se srečata zgodovina in sedanjost. Letnice in pomembni dogodki so mejniki, vendar ob podrobnejšem raziskovanju preteklosti začudeno opazimo, da v vsakdanjem življenju ljudi med posameznimi obdobji ni bilo ostro začrtanih meja, najsi gre za preteklost šole ali širšo zgodovino kraja.

Vsak raziskovalec se mora čimbolj vživeti v obdobje, ki ga raziskuje. Potrebno je dobro poznavanje zgodovinskega okvira in strokovnega področja, ki ga obravnava. Zgodovinski viri niso nujno izključno povezani z obravnavanim področjem (v našem primeru s šolstvom), saj je moč mnoge zanimive podatke pridobiti tudi iz drugih dokumentov. Z njihovo pomočjo je mogoče preveriti in utemeljiti zbrane ugotovitve. Če uradni dokumenti in ugotovitve zgodovinarjev nudijo formalen vpogled v preteklo dogajanje, potem so pisma, korespondence, kronike in osebna pričevanja druga plat, ki dogajanje osvetljujejo z osebnih stališč aktivih udeležencev. Čeprav so bile kronike del uradno predpisane dokumentacije, je iz njih mogoče razbrati veliko osebnih vrednot in čustev zapisovalcev; vse zbrano

gradivo pa omogoča bolj verodostojno raziskavo. Ubesediti čas in preteklo dogajanje od začetka 19. stol. dalje je zahtevna naloga, ki se je je vredno lotiti, ker sem prepričana, da se bodo vedno našli ljudje, ki jih bo zanimalo, kaj se je dogajalo v domačem kraju pred stoletji. Ker smo tako vpeti v vsakdanjik, na preteklost trčimo le po naključju. Takrat opazimo, da smo delček mozaika, starodavnega načrta, zato ima naše delovanje tukaj in zdaj svoje vzroke v preteklosti in bo nekoč tudi samo košček zgodovine, predmet raziskave naslednjih rodov.

Razvoj šolstva je neločljivo prepleten z gospodarskimi in kulturnimi razmerami, z njimi je v dinamičnem interakcijskem razmerju. Preteklost šole in ohranjena šolska dokumentacija torej ne pomenita zgolj bogatega vira informacij na področju šolstva, temveč nudita mnogo bolj kompleksen pogled v preteklost nekega kraja. Prikaz motniškega šolstva v obdobju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske sem zastavila nekoliko širše, preko izključno šolskih in krajevnih okvirov. Poskušala sem predstaviti pomembne dogodke, drobne zanimivosti šolskega vsakdanjika in utrinke iz družabnega življenja Motničanov, politične mejnike in poseganje narave v življenje ljudi.

Začetek in razvoj šolstva v Motniku v času habsburške monarhije in Avstro-Ogrske sem primerjala s takratno šolsko zakonodajo in njenim praktičnim izvajanjem. Motniško šolstvo sem raziskovala s pomočjo arhivskega gradiva iz Slovenskega šolskega muzeja, Zgodovinskega in Nadškofijskega arhiva v Ljubljani ter Arhiva republike Slovenije. V posebno pomoč mi je bila prva šolska kronika in spremljajoča šolska dokumentacija. Učitelj Ulrik Konjar je vestno izpolnjeval predpisane šolske obrazce in zapisoval šolsko kroniko. Opisal je tudi čase pred svojim prihodom v Motnik. Skupaj z Urankarjevimi zapisi in Župnijsko kroniko je mogoče razmeroma natančno slediti začetkom motniškega šolstva, čeprav se podatki iz različnih virov malenkostno razhajajo. Kaže, da je Pavle Urankar podatke o začetkih šolstva v Motniku črpal tudi iz Križnikovih pisem zgodovinarju Francetu Šumiju.

Čeprav je Križnik deloval mnogo širše, ne moremo zaobiti njegovih zapisov o šolstvu, saj predstavljajo prvi za zdaj znani pisni dokument o katerikoli tuhinjski šoli. Njegovi zapisi pomembno dopolnjujejo ohranjeno arhivsko gradivo o motniški ljudski šoli. Motniški šolski arhiv je prav gotovo najbolj popoln in pregleden med vsemi ohranjenimi tuhinjskimi šolskimi dokumenti in omogoča razmeroma natančno podobo motniškega šolstva v času monarhije. Opisal je tudi začetek šolskega pouka v sosednjem Špitaliču, kar predstavlja verjetno najstarejši pisni dokument o špitališki šoli. Njegovi zapisi niso bili omejeni zgolj na naštevanje imen in letnic, poudarja tudi kvaliteto poučevanja posameznih učiteljev.[38] Večkrat je omenjal motniškega rojaka učitelja Sajovica, verjetno prvega popisovalca motniškega ljudskega izročila, ki je poučeval v šoli »za silo« skoraj tri desetletja. Križnik je bil tudi prvi in dvakratni predsednik krajnega šolskega sveta, ki je imel izredno pomembne zadolžitve pri organizaciji, izvajanju in nadzoru pouka. Članstvo, zlasti pa predsedovanje, je bilo tudi častna funkcija. Pomembna je tudi njegova najdba »Velikega katekizma za c.-kr. slovenske šole na deželi« z abecednikom[39] (Stanonik 1998: 142), kar dokazuje, da so v motniški šoli kmalu uporabljali tudi uradno predpisane učbenike.

Razmeroma zgodnjim začetkom osnovnega šolstva v slovenskem jeziku l. 1829, ki je v Tuhinjski dolini prvič izpričano prav v Motniku, sledi razmeroma pozna uvedba redne javne ljudske šole šele l. 1888 in slaba skrb za šolski prostor. Po l. 1895 se je šola ustalila v cerkveni hiši, ki pa ni ustrezala šolskim namenom. Predolgo, vse do l. 1922, je delovala kot enorazrednica kljub velikemu številu učencev in z enim samim učiteljem. V Motniku so zadnji v dolini, šele l. 1940, dobili svoje šolsko poslopje. Razvoj šolskega prostora ni sorazmeren razvoju kraja, ki je bil v istem času prizorišče živahnega gospodarskega in kulturnega dogajanja. Ustanovitvi pošte l. 1873 je sledila orožniška postaja 1884. Motniški gasilci (l. 1900) in izobraževalno društvo (1909) so posegali v družabno življenje, prirejali so veselice, gledališke predstave in proslave s petjem in deklamacijami. Poleg knjižnice sta bili ustanovljeni tudi hranilnica in posojilnica ter živinorejska zadruga, obratovali so rudnik, usnjarna, žage, mlini in dve kovačiji.

Učiteljevanje ni samo poklic, je poslanstvo. Strokovna usposobljenost in profesionalnost sta le osnovna pogoja: predanost in pripadnost puščata sledove v prostoru in času. Šola stoji in pade z učiteljem. Lik Ulrika Konjarja in njegove zasluge za motniško šolo v popolnosti ponazorijo ta stari Diesterwegov rek. Konjar, pokončen intelektualec, je bil zavezan Motniku. Zmogel je tvorno sodelovati s krajevnimi veljaki, a se je znal za šolske koristi postaviti tudi proti njim. Vzgojen v najboljši avstro-ogrski maniri in v iskrenem spoštovanju do cesarja in monarhije je ostal trden narodnjak. Čeprav se je šolal v nemškem jeziku, je svojim učencem posredoval ljubezen do slovenščine. Predan učiteljskemu poslanstvu, se je odrekal svojemu prostemu času, zanemarjal svoje zdravje in materialno eksistenco. Poučeval je v posebno težkih pogojih, njegovo delo je krepko presegalo običajne zadolžitve učiteljev. Viden napredek kraja in tri generacije »vzgojenih« mladih ljudi so potrjevali uspešnost njegovega poslanstva. Ob spoznanju, da lovim še zadnje trenutke dragocenega narodovega spomina, menim, da bi bilo v zgodovini motniške šole najbolj krivično pozabiti na njegovo ime.

38 V pismu Šumiju Šola v Špitaliču je zlasti pohvalil starega župnika Lovra Mušica. Poučeval je od l. 1830 do svoje smrti 18. julija 1858. Poudarja, da je »splošno slovensko brati in pisati in kdor je hotel tudi računiti učil«, da so znali tudi stari ljudje brati in pisati, zapis pa je razočarano zaključil, da je po Mušičevi smrti mladina ostala brez pouka.

39 Letnica izdaje 1810 v Gradcu. Po letu 1829 so na trivialkah uporabljali samo slovenske učbenike (Ciprle, Vovko 1987: 56), katekizem pa je služil tudi za začetni pouk branja in pisanja.

The Education System in Motnik in the Hapsburg Monarchy and the Austro-Hungarian Empire

Summary

The development of the education system in Motnik can be traced back to 1829 onwards. The first teachers were priests, sextons and organists. Gašper Križnik had preserved their names in his written records. Classes took place in different private locations. During the second half of the 19th century special honours go to teacher Franc Sojovic, who taught from 1859 to 1887 and after 1888 Ulrik Konjar, the first full-time teacher at the newly established one grade public school in Motnik. The parish priest Janko Golob was responsible for establishing a full-time primary school, designing the school grounds and employing the »questioned« teacher. The classrooms finally became permanent after 1894 in the church house however, the conditions for teaching were unfit. Konjar taught by himself all the way up to the break-up of the Austro-Hungarian Empire. The only help he had was from a travelling female teacher for handicrafts. About 100 students attended the school with approximately 20 pupils repeating the year's work.

An important native of Motnik Gašper Križnik was the president of the regional school council from 1888 to 1894, which was the most important municipal body. It was in charge of providing the material necessities of the school and performed and important supervisory role. The school also celebrated many important holidays proclaimed by the ruler and visits by Bishop Dr. Jakob Missia and Dr. Anton Bonaventura Jeglie. Classes took place in accordance with the Austrian education rules and regulations for the Kranjska region. We compared the first hundred years of the education system in Motnik with the development of the education system in the Tuhinj Valley and in Vransko. This was done on the basis of priceless archived material and the first school chronicles from 1888 onwards.

The parish chronicles state that a flood and earthquake devastated the regions at the end of the 19th century. We can also gather that there was a rich social atmosphere and economic development at the beginning of the 20th century. The fire brigade (1900), savings bank and loan bank (1909), educational society (1909) with a library, a stock-breeding co-operative (1909) and Maria's Society in 1911 were all established in Motnik at that time.

Literatura

CENCIČ, M., M. CENCIČ 1994: *Praktično usposabljanje učiteljskih kandidatov*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

CIPERLE, J., A. VOVKO 1987: *Zgodovina šolstva na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

DROVENIK ČALIČ, T. 2002: *Šola na Hribu: Kronika Osnovne šole Zgornji Tuhinj.* Osnovna šola Šmartno v Tuhinju.

DROVENIK ČALIČ, T. 2001: Od ljudske šole do devetletke. V: *Zbornik ob 110-letnici prve šolske zgradbe v Šmartnem v Tuhinju.* Osnovna šola Šmartno v Tuhinju. 2–45.

DROVENIK ČALIČ, T. 2004: Osnovno šolstvo v Šmartnem in Zg. Tuhinju. V: *Kamniški zbornik* XVII/2004. Ljubljana: Občina Kamnik. 133–147.

DROVENIK ČALIČ, T. 2004: Osnovno šolstvo v Motniku v času Gašperja Križnika. V tisku.

HOJAN, T. 1970: *Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

HOJAN, T. 1970: Vzgoja učiteljic. V: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.

HEINZ, F. 1895: *Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem*. Ljubljana.

KIDRIČ, F. 1938: *Slovenski bibliografski leksikon*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka.

KROPEJ, M. 2001: Karel Štrekelj: *Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti.* Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

MILHARČIČ-HLADNIK, M. 1995: *Šolstvo in učiteljice na Slovenskem. Ljubljana*: Znanstveno in publicistično središče.

Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Ljubljana: Slovenski šolski muzej. 1970.

OSTANEK, F. 1955: Šolski sistemi na Slovenskem 1774–1950. V: *Zbornik dokumentov o reformi obvezne šole.* Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

OSTANEK, F. 1969: *Ob stoletnici šole na Slovenskem.* Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

PAVLIČ, S. 2001: *Sto znamenitih osebnosti v šolstvu na Slovenskem*. Prešernova koledarska zbirka 2001. Ljubljana: Delo tiskarna, d. d.

PEČEK, M. 1998: *Avtonomnost učiteljev nekdaj in sedaj*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

SCHMIDT, V. 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* I–III. Ljubljana: Delavska enotnost.

STANONIK, M. 1998: Folkloristični portret Gašperja Križnika. *Kamniški zbornik*, št. 19. 141–146.

Učiteljišče – *Gimnazija Ledina 130 let.* Ljubljana: Gimnazija Ledina. 1998.

URANKAR, P. 1940: *Zgodovina trga Motnika in okraja*. Kamnik: Tiskarna Slatnar.

ZIKA, I. 1963: Kronika F. M. Paglovca. V: *Kamniški zbornik*.

Arhivsko gradivo

1. Ahiv republike Slovenije, Privata AS 1002, Gašper Križnik
2. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani: Mapa OŠ Motnik, fas. 33 – Kamnik
3. Šematizmi:

- Schematismus der Volksschlen Krains, 1876
- Imenik ljudskih učiteljev na Kranjskem za leta od 1870 do vključno 1885
- Popotnikov Koledar za slovenske učitelje za leta od 1887 do vključno 1897
- Ročni zapisnik za slovensko učiteljstvo 1894–1915
- Učiteljski žepni zapisnik 1917–1918

4. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Družinski list 180/04
5. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, Župnijska kronika Motnik
6. Zgodovinski arhiv v Ljubljani (ZAL), Osnovna šola Motnik, KAM-86, škatla 1: Šolska kronika (ŠK), Šolska matica 1895/96 do 1909/10, Šolska matica 1910–1934

Ustni viri

- Viktor Konjar, vnuk učitelja Ulrika Konjarja
- Pavla Grudschreiber, upokojena učiteljica iz Motnika

Zahvala

Pri arhivskih raziskavah so mi s strokovnimi nasveti pomagali uslužbenci Zgodovinskega arhiva v Ljubljani, g. Tone Krampač iz Nadškofijskega arhiva v Ljubljani in strokovni delavci Slovenskega šolskega muzeja, zlasti ga. Marjetka Balkovec Debevec in ga. Tatjana Hojan. Za vso pomoč pri posredovanju arhivskih dokumentov in razumevanje se jim najlepše zahvaljujem.

Dr. Andrej Vovko
Inštitut za kult. zgod.,
ZRC SAZU, Ljubljana

Udje Družbe sv. Mohorja v Kamniku do leta 1918

V času zaostrenih narodnostnih bojev v zadnjih desetletjih pred propadom habsburške monarhije so nekatera slovenska društva oziroma organizacije opravljale zelo pomembno kulturno in narodnoobrambno dejavnost ne samo na Štajerskem in Koroškem, pač pa tudi na tistih delih slovenskega etničnega ozemlja, ki niso bili neposredno narodnostno ogroženi. Tako mesto je bil nedvomno Kamnik. V njem so pognala korenine in dovolj uspešno delovala različna društva. V prejšnjem Kamniškem zborniku smo predstavili članstvo prve slovenske znanstvene založbe Slovenske matice ter odbornike in članstvo šolske narodnoobrambne Družbe sv. Cirila in Metoda.[1] Že takrat smo napovedali, da bomo predstavili še kamniško članstvo najstarejše slovenske ljudske založbe Družbe sv. Mohorja v istem časovnem obdobju.

Družba sv. Mohorja

Ljudska knjižna založba Družba sv. Mohorja je nastala v Celovcu na pobudo Antona Martina Slomška. Njen namen je bil pospeševati narodno prebujanje in izobraževanje ter prizadevanje za kulturni napredek med Slovenci na podlagi krščanskih načel. Svoje prve knjige je izdala leta 1852 kot Društvo sv. Mohorja, njen pravi vzpon pa se je začel šele potem, ko se je leta 1860 preoblikovala v cerkveno bratovščino Družbo sv. Mohorja. Do 1. svetovne vojne je doživljala silovit razcvet, po koncu monarhije pa se je morala umakniti v tedanjo kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, najprej na Prevalje in nato v Celje. Ker so fašistične italijanske oblasti preprečevale prihajanje mohorskih knjig preko meje med tamkajšnje Slovence, je goriški nadškof Frančišek B. Sedej leta 1924 ustanovil Goriško Mohorjevo družbo. Po koncu II. svetovne vojne je Družba sv. Mohorja ponovno začela delovati v Celovcu kot samostojna »tretja sestra«. Poleg koroških Slovencev je povezala tudi povojne politične begunce po vsem svetu. V Sloveniji so leta 1955 Družbo sv. Mohorja v duhu takratne vladajoče totalitarne ideologije preimenovali v Mohorjevo družbo, ki formalno ni bila več bratovščina, ampak »skupina državljanov«. V novejšem času, posebno po osamosvojitvi Slovenije, se sodelovanje med tremi družbami sv. Mohorja postopno krepi. Družba sv. Mohorja že dobrih 145 let opravlja svoje dragoceno versko-vzgojno, narodnoprebudno, kulturno in izobraževalno poslanstvo na slovenskem matičnem ozemlju in med Slovenci v zamejstvu in izseljenstvu.[2]

Pravila Družbe sv. Mohorja so v času, ki ga obravnavamo, določala, da je njen namen podpirati *»pobožno, lepo obnašanje in ohranjevati katoliško vero med slovenskim ljudstvom, v ta namen se bodo na svetlo dajale in razširjale med Slovenci dobre katoliške bukve«*. V Družbo lahko vstopi *»vsak katoliški kristijan obojega spola, vsakega stanu in vsake starosti«*. Dolžnosti članov so, da molijo, da bi se ohranjala in razširjala katoliška vera nasploh in še posebej med slovenskim narodom in da plača predpisano članarino, *»dobički družbenikov«* pa poleg prejema popolnih in delnih odpustkov tudi pravica, da dobi *»od vsakih knjig, ki jih izda družba ... po jeden iztis za svoje plačilo«* in *»take spise, ki se mu za slovensko ljudstvo potrebni ali koristni dozdevajo, družbenim odbornikom priporočevati, naj se na svetlo spravijo.«*[3]

Koledarji Družbe sv. Mohorja so v proučevanem obdobju vsako leto prinašali poimenski seznam članov, ki so se po njenih pravilih imenovali »družbeniki« ali »udje«. Pravila so poznala dve vrsti članov – dosmrtne in letne. V želji, da bi bile njene knjige dostopne tudi najširšemu krogu bralcev, je bila naročnina – »udnina« – nizka. Do začetka 1. svetovne vojne, ko habsburška država skoraj ni poznala inflacije, so dosmrtni člani, ki so se hoteli *»za vse žive dni iznebiti letnega plačila«*, plačali do uvedbe kron v razmerju 1 goldinar – 2 kroni »enkrat za vselej« 15 goldinarjev dosmrtnine oziroma dvakrat po 8 goldinarjev v enem letu, letni pa po 1 goldinar letnine, kasneje pa 2 kroni.

Vodstvo Družbe sv. Mohorja je vsako leto s kakšno manjšo spremembo svojim udom – družbenikom in še zlasti poverjenikom predpisovalo način poslovanja. Tako je poudarjalo, naj se *»nabira družnikov ... prične koj po prejetih knjigah in sklene z zadnjim dnevom meseca februarja vsacega leta, vpisovalne pole z denarjem vred pa naj se ... pošljejo ... vsaj do 5. marca vsakega leta družbinemu blagajniku«*. Ude so pozivali, naj svoje *»letne doneske«* poravnajo ob določenem času, novi udje naj ob pristopu to dejstvo zlasti upoštevajo, imena udov pa naj se *»blagovole zapisati razločno ... iz vsake fare in kjer se stan pripisuje, udje jedenga in istega stanu zaporedoma, da se s tem preobširni imenik v koledarju kolikor mogoče okrajša«*. Vodstvo je še poudarilo, da se tisti udje, ki so iz Družbe sv. Mohorja izstopili in se potem spet vključili vanjo ali pa so se preselili iz ene v drugo faro, ne štejejo kot novi, ampak kot stari.[4]

Pričujoči pregled kamniških mohorjanov je nastal na podlagi objavljenih letnih seznamov v Koledarjih družbe sv. Mohorja. V teh seznamih so bili po škofijah, dekanijah in župnijah v ustaljenem vrstnem redu navedeni poverjeniki ter člani po kategorijah, seznami pa so bili ponekod opremljeni tudi z navedbami poklicev oz. družbenega stanu. Seznami so bili do konca Avstro-Ogrske zelo bogati in so prava zakladnica podat-

1 Andrej Vovko: Člani Slovenske matice ter odborniki in članstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Kamniku v času habsburške monarhije. – *Kamniški zbornik* XVII/2004, Občina Kamnik, Kamnik 2004, str. 179–188.

2 Več o Družbi sv. Mohorja v: Andrej Vovko, Marijan Smolik, Branko Marušič, Mohorjeva družba. – *Enciklopedija Slovenije* 7, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, str. 205–206, kjer je navedena tudi osnovna literatura.

3 Družbe sv. Mohorja postave in vodila opravilnega reda. – *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1902*, Celovec 1901, str. 133.

4 KDM za 1890, str. 119.

kov, po tem obdobju pa se je njihova podatkovna vrednost žal vedno bolj zmanjševala.

Družba sv. Mohorja je do konca 1. svetovne vojne delovala predvsem v slovenskih deželah avstrijske polovice (na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, Goriškem ...), v manjši meri, a nič manj odločilno in koristno za verski ter kulturni dvig in za prebujanje in ohranjanje slovenske narodne zavesti, pa tudi v ogrski polovici, predvsem med Slovenci v Prekmurju in Porabju, ki so bili zelo ogroženi zaradi madžarskega raznarodovalnega pritiska.[5] Podobno ogroženi so bili Slovenci v videmski nadškofiji,[6] pa tudi drugje, zlasti na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Kar lepo število mohorjanov zasledimo v omenjenem času tudi med slovenskimi izseljenci v ZDA, nekaj pa tudi v Nemčiji,[7] v Egiptu, Južni Ameriki (Argentina, Brazilija)[8] in še kje drugje.[9]

V spodnji tabeli je število mohorjanov v Kamniku navedeno po posameznih kategorijah za vse obdobje od 1864 do 1918, z izjemo leta 1869, ko je število mohorjanov v Koledarčku navedeno samo za posamezne dekanije. Za primerjavo je za vsako leto navedeno skupno število vseh mohorjanov po posameznih kategorijah in skupno.

Seznam mohorjanov po poklicih oziroma stanu je sestavljen tako, da so najprej po kronološkem redu navedeni vsi poverjeniki, nato vsi dosmrtni udje in letni za obravnavano obdobje. Morebitne starejše oblike označevanja poklicev so dane v navednice. Različne verzije imen ali priimkov, do katerih je v Kamniku verjetno prihajalo zlasti zaradi neločljivosti posameznih črk v rokopisnih seznamih članov, so navedene v oklepajih, v primeru dvoma, če gre za isto osebo, pa je ime opremljeno z vprašajem.

Za vse obravnavano obdobje 1864–1918 so v seznamu predstavljeni vsi, ki so v navedenih letih v Kamniku prejemali knjige Družbe sv. Mohorja in so v letnih seznamih navedeni njihovi poklici, z izjemo štirih osnovnih stanovsko-poklicnih kategorij: posestnikov, gospa oziroma gospodinj, mladeničev in deklet ter mohorjanov brez navedbe poklica in stanu. Mohorjane teh petih kategorij navajamo za leta 1870, 1880, 1890, 1900, 1909 in 1915. Izjema je čas do leta 1870, ko so v seznamu navedeni vsi kamniški mohorjani. Za letnici 1909 in 1915 smo se odločili zato, ker za leta 1910, 1911, 1916, 1917 in 1918 seznami mohorjanov niso popolni, saj so v njih navedeni le dosmrtni udje ter v omenjenih letih novi letni udje. To skoraj onemogoča spremljanje sprejemanja mohorjevk pri veliki večini mohorjanov v omenjenih letih, zato so v primerih dvoma nekatere letnice označene z znakom (?). Tekoče letno spremljanje poklicev kamniških udov Družbe sv. Mohorja postaja vedno težje po letu 1896, ko prej navedene različne rokodelce oziroma obrtnike v kamniških seznamih najprej združijo v eno samo kategorijo brez navajanja posameznih poklicev. Z letom 1902 se pojavita skupni kategoriji trgovci in gostilničarji ter obrtniki in posestniki, od leta 1907 pa ostanejo v seznamih le »najvidnejši poklici«, vsi ostali pa so v tem letu še navedeni ločeno po prejšnjih poklicnih in stanovskih kategorijah, toda brez objavljenih posebnih oznak, od leta 1908 pa do konca habsburškega obdobja pa obstaja le še skupni bolj ali manj dosledni abecedni seznam po priimkih. Kamniški frančiškani mohorjani so razdeljeni v tri kategorije: duhovnike, klerike oziroma bogoslovce in brate laike. Bogoslovci oziroma kleriki – udje Družbe sv. Mohorja, ki so do leta 1918 nadaljevali svoje redovniško življenje kot duhovniki v kamniškem samostanu, bilo jih je 31, so zajeti v dveh kategorijah in v seznamu označeni s poševnim tiskom.

Mohorjani Kamnika so bili vključeni v kamniško dekanijo. Dekanijske poverjenike, ki so bili vedno kamniški svetni duhovniki, navajajo seznami do vključno leta 1903. Pregled ostalih mohorjanskih postojank kamniške dekanije ostaja morebitna zelo zahtevna delovna naloga za prihodnost. Na tem mestu naj omenim le prve ude Družbe sv. Mohorja v dekaniji. To so bili v letu 1861 župnik Val. (Tine) Bergant, župnik in duhovni pomočnik Lovro Bernik v Vodicah, župnik Ignac Kuralt v Mengšu, župnik Janez Burger in kaplan Matija Smodej na Brdu ter v letu 1862 Luka Dolenc v Tuhinju.[10]

V letih od 1895 do vključno 1901 so bili v letne sezname kamniške postojanke vključeni mohorjani Radomelj z lastnim poverjenikom, bilo jih je med 20 in 30 letno. Pred letom 1895 in po letu 1901 so jih v seznamih vodili samostojno. V spodnji tabeli so zato za omenjeno obdobje za vsako leto posebej odšteti in številke se nanašajo samo na kamniške mohorjane.

---

5 Več o tem: Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1870–1892. – *Časopis za zgodovino in narodopisje,* Maribor 69/34/1998, št. 1, str. 133–154, Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893–1918. – *Časopis za zgodovino in narodopisje,* Maribor 69/34/1998, št. 2, str. 317–343.

6 Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja v videmski škofiji do leta 1900. – *Traditiones*, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 28. Ljubljana 1999, str. 409–436, Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja v videmski škofiji do leta 1914. – *Traditiones*, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 29/I, Ljubljana 2000, str. 241–269.

7 Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja v Nemčiji v letih 1888–1918. – *Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu*, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2001, št. 13, str. 53–72.

8 Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja v Južni Ameriki do leta 1918. – *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 53/1999 (2000), št. 2, str. 209–225.

9 Več o tem: Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900. – *Dve domovini/Two Homelands*, ZRC SAZU, Ljubljana 1/1990, str. 121–135.
Andrej Vovko: Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA od leta 1901 do leta 1916, *Traditiones*, ZRC SAZU, Ljubljana, 26/1997, str. 117–134.

10 Uporabljeni letni seznami članov Družbe sv. Mohorja:
Imenik častitih družnikov in družnic za leto 1861. – *Koledarček družbe sv. Mohora za navadno leto 1865*, Celovec 1864, str. 77,
Imenik častitih družnikov in družnic za leto 1861. – *Koledarček družbe sv. Mohora za navadno leto 1862,* Celovec 1861, str. 77,
Imenik častitih družnikov in družnic za leto 1862. – *Koledarček družbe sv. Mohora za navadno leto 1863,* Celovec 1862, str. 112.

Udje Družbe sv. Mohorja v Kamniku in v celoti[11]

	Kamnik			Družba sv. Mohorja v celoti		
Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1864		1	1	168	2005	2.173
1865		1	1	185	2534	2.719
1866		7	7	199	3781	3.980
1867	1	16	17	243	6843	7.086
1868	1	22	23	284	10.174	10.458
1869				329	13.337	13.666
1870	2	105	107	323	15 842	16 165
1871	2	98	100	368	17 027	17.395
1872	3	83	92	397	18.528	18.925
1873	4	103	107	438	21.454	21.892
1874	4	99	103	449	23.631	24.080
1875	4	105	109	467	25.869	26.336
1876	4	105	109	479	26.336	26.815
1877	4	108	112	485	25.378	25.863
1878	4	95	99	485	23.927	24.412
1879	3	99	112	499	24.834	25.333
1880	3	99	102	505	24.925	25.430
1881	3	98	101	517	24.567	25.084
1882	3	96	99	527	23.947	24.474
1883	3	87	90	512	27.848	28.390
1884	3	92	95	557	27.945	28.502
1885	4	93	97	568	29.022	29.590
1886	4	106	110	585	31.102	31.687
1887	5	117	122	605	34.405	35.010
1888	4	128	132	630	40.922	41.552
1889	4	152	156	658	45.384	46.042
1890	3	166	169	680	47.404	48.084
1891	3	178	181	775	51.052	51.827
1892	3	195	198	837	56.866	57.703
1893	3	185	188	915	56.483	57.398
1894	4	205	209	984	64.968	65.952
1895	4	270	276	1057	71.040	72.097
1896	7	287	294	1132	74.095	75.227
1897	7	293	300	1168	70.372	71.540

	Kamnik			Družba sv. Mohorja v celoti		
Leto	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj	Dosmrtni udje	Letni udje	Skupaj
1898	7	296	303	1232	75.899	77.131
1899	6	299	305	1309	76.794	78.103
1900	6	298	304	1362	77.234	78.596
1901	8	301	309	1413	74.697	76.110
1902	8	298	306	1473	78.573	80.046
1903	8	281	289	1521	74.537	76.058
1904	8	296	304	1561	83.037	84.598
1905	8	301	309	1608	81.964	83.572
1906	7	290	297	1660	80.319	81.979
1907	6	291	297	1707	77.439	79.146
1908	7	276	283	1740	82.649	84.389
1909	7	283	290	1788	83.726	85.514
1910	10	262	272	1858	83.931	85.789
1911	12	243	255	1837	83.018	84.855
1912	12	238	250	1848	76.719	78.567
1913	15	223	238	1951	76.320	78.271
1914	16	229	245	2090	76.271	78.361
1915	15	218	233	2080	72.234	74.314
1916	14	209	223	2122	76.023	78.145
1917	14	286	300	2290	80.509	82.799
1918	15	262	277	2492	88.020	90.512

Dekanija Kamnik

Dekanijski poverjeniki:
J. Fink, dekan (1867–71), Blaž Muhovec, duhovni pomočnik (1871–72), Jurij Križaj, dekan (1873–81), Blaž Muhovec, kaplan (1882), Janez Oblak, dekan, častni kanonik (1883–1902), Ivan Lavrenčič, dekan (1903–09).

Kamnik

Poverjeniki:
France Bogataj, kaplan (1867), J. Fink, dekan (1868–70), Jurij Križaj, dekan (1873–81), Blaž Muhovec, kaplan (1882), Janez Oblak, dekan, častni kanonik (1883–94), Jan. Kalan, kaplan (1895–99), Jak. Lovretič, kaplan (1900–01), Henrik Povše, kaplan (1902), Jak. Razboršek, kaplan (1903–05), Janko Jovan, kaplan (1906–09), Karol Supin, kaplan (1910), Mihael Zevnik, kaplan (1911–14), Josip Klopčič, kaplan (1915), Ivan Primar, kaplan (1916–18) 14

Dosmrtni udje:
J. Svetčeva rodbina, Podgorje 77 (št. dosmrtnega člana 224), (1866–1918 (?)), Blaž Muhovec, duhovni pomočnik, kaplan, duhovnik v p. (1870–1902), (1873 3 »iztiski«, 1885 7 »iztiskov«, 1886 6 »iztiskov«, 1888 4 »iztiski«, 1889 3 »iztiski«), p. Placid Fabjani (1872–78), knjižnica frančiškanskega samostana (št. 471), (1873–1918 (?)), Jože Svetlin, kmet (1885–89), fr. Luka Bavcon (1887), J. Eder, župnik v p. (1894–98), Tomaž Mali, rudar v Nemčiji, povratnik (1896–1906), Karol Benkovič (št. 1352), (1896–1918 (?)), p. Benignus Snoj (1896), Jerica Šinkovec (št. 1414), (1897–1918 (?)), fr. Ignacij Jerman (Erman) (1901–02), Henrik Pov-

11 Uporabljeni letni seznami članov Družbe sv. Mohorja:
Prvi uporabljeni seznam: Imenik letnih in dosmertnih družnikov. – *Koledarček družbe sv. Mohora za navadno leto 1865,* Celovec 1864, str. XLVII;
Seznami za leta 1885–1917,
Zadnji uporabljeni seznam: Imenik čč. p. n. poverjenikov, krajev in število dosmrtnih in letnih udov Družbe sv. Mohorja l. 1918. – *Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu za navadno leto 1919,* Celovec 1918, str. 185.

še, kaplan (1901–02), (1902 3 »iztiski«), Jak. Razboršek, kaplan (1902–05), (1903 3 »iztiski«, 1904 4 »iztiski«, 1905 3 »iztiski«), Ivan Lavrenčič, dekan, kanonik (št. 1878), (1903–18 (?)), Anton Pavlič (št. 1879), (1903–18 (?)), Katarina Erman (1908–13), Mart. Poč, duhovni svetnik v p., (1910–13), Rudolf Schnabel (Schnabl) (št. 2406) (1910–18 (?)), Elizabeta Smolnikar (št. 2392), (1910–18 (?)), Rudolf Lotrič (št. 2445), (1911–18 (?)), Mihael Zevnik, kaplan (1911–14), (1913 3 »iztiski«, 1914 3 »iztiski«), Primož Berlec, posestnik (2566), (1913–16), fr. Daniel Grobler (št. 1632), (1913–18 (?)), Nik. Križaj, župnik v p. (št. 578), (1913–18 (?)), Angela Neřima, učiteljica (2507), (1914–18 (?)), Vladisl. Stergar (št. 2484), (1914–18 (?)), Lud. Škufca, župnik v p. (1914), Jož. Novak, župnik v p. (št. 839), (1915), Gustav Zupanič (št. 2591), (1917–18 (?)) 30

Letni udje:
Kamniška čitalnica (Narodna čitalnica) (1870–1913, 1915–18 (?)), knjižnica deške osnovne šole (1873–18 (?)), knjižnica dekliške osnovne šole (1875–18 (?)), Slovensko katoliško društvo (Katoliški dom, Kamniški dom) (1895–18 (?)), Obrtna šola (Obrtno nadaljevalna šola) (1895–1912), usmiljene sestre (usmiljenke) (1897–18 (?)), Marijina družba (1915–18 (?)), pridne učenke (4) (1915), pridni učenci (4) (1915) 9

Škofijski duhovniki:
France Bogataj, kaplan (1866–67), Fr. Tavčar, kaplan (1866–68?), J. Fink, dekan (1868–70), A. Brodnik, duhovni pomočnik (1870), Jernej Krašovec, župnik v p. (1871–74), Franc Vrančič, duhovni pomočnik (1871–72), Jože Jerman (1872), Janez Klun (Kljun), kaplan (1873–76), Jurij Križaj, dekan (1873–81), Janez Brence, kaplan (1879–80), (1879 3 iztiski, 1880 5 iztiskov), Andrej Šarc, župnik (Gozd), (1879–87), Matevž Lipovšek, duhovnik v p. (1879–88), Alojzij Rožič, kaplan (1881), Greg. Šlibar, kaplan (1882–89?), Janez Oblak, dekan, dekan v p. (1883–1905), Anton Zorman, župnik v p. (1893–1902), Jan. Kalan, kaplan (1894–1900), (1895, do 1897 po 5 »iztiskov« letno), Ant. Kerčon, duhovnik v p. (1899–1906), Jak. Lovretič, kaplan (1899–1901), (1900 4 »iztiski«, 1901 3 »iztiski«), Ivan Narobe, župnik v p. (1904–15 (?)), Janko Jovan, kaplan (1906–09), (1906 4 »iztiski«, 1907 do 1909 po 3 »iztiski«), Ivan Molj, župnik (1906), Anton Medved (1908), Janez Teran, zlatomašnik (1909–10?), Karol Supin, kaplan (1910), Mih. Koželj, župnik v p. (1911–18 (?)), Ant. Stenovec, župnik v p. (1911–12), Josip Klopčič, kaplan (1915), (2 »iztiska«), Ivan Primar, kaplan (1916–18) 29
Jak. Voljč, bogoslovec (1899)

Frančiškanski duhovniki:
p. Rudolf Dolinšek, gvardijan, definitor (1868–71, 1891–1913, 1915–18 (?)), p. Rajm. (Rajner) Kokalj učitelj, gvardijan, pridigar (1868–87), p. Gregor Lovšina, vikar, učitelj, ravnatelj tretjega reda (1870–77), p. Teod. Pristov, učitelj (1870–71), p. Kapistran Barborič (1871), p. Bogomir Hlebec, ravnatelj, učitelj (1871–75), p. Angelik Hribar, učitelj (1871–73), p. Florentin Hrovat, učitelj (1873–75), p. Fortunat Vidic, katehet, ravnatelj (1874–80), p. Kornelij Arko, organist, vikar (1876–85), p. Ivan Krizostom Erjavec, učitelj (1876–77), p. Ehrenfried (Častomir) Zupet, gvardijan, učitelj (1876–84), p. Celzij (Celzus) Novak, spovednik (1878–84, 1887–1905), p. Viljem Vindišar (1878–82), p. Romuald Jereb, katehet (1879–83, 1885–90), p. Ubald Repnik (1881–82), p. Herman Venedig (1882–84), p. Teodorik Murn, predstojnik tretjega reda, gvardijan (1884–1909 (?)), p. Albin Bregar, vikar, lektor (1885–92), p. Konstantin Luser (Luzar) lektor, gvardijan, generalni definitor (Rim), exminister, vikar (1885–98, 1909–10 (?), 1913–14), *p. Angel Mlejnik*, lektor, gvardijan, definitor, provincial (1889–92, 1897–1912), *p. Vid Blaževkovič* (1889), *p. Edv. Ravstehar* (1889), *p. Joahim Svetič* (1889–90), *p. Salezij Vodovšek* (1890), *p. Severin Fabjani,* lektor (1890, 1913–18 (?)), *p. Ananija Vračko,* gvardijan (1890, 1894–95, 1908–18 (?)), *p. Gavdijoz Žega* (1891), *p. Benigen (Benignus) Snoj* (1891, 1894–95), p. Kajetan Kogej (1892, 1896), p. Metod (Metodij) Poljanšek (1893–1904), p. Benvenit Habjan (1897), p. Bernard Jamar (1897), *p. Ecehijel Jurinić*, lektor (1897–1900), *p. Hieronim (Jeronim) Knoblehar*, vikar (1897–1902, 1904–07), p. Kornelij Petrič, vikar (1897, 1913–18 (?)), p. Matej Vidmar, gvardijan (1897–1909 (?)), *p. Bonaventura Resman* (1898), p. Frančišek Ambrož (1899, 1903), *p. Pet. Bapt. Turk* (1900, 1912), p. Adolf Čadež, katehet (1901–02), *p. Maksimilijan Brelih* (1901), *p. Krizostom Wester* (1901), p. Vincencij Kunstelj (1902), p. Engelbert Pollak, lektor (1902, 1904–06), p. Pij Žankar (1902), *p. Blaž Farčnik* (1903), p. Klement Grampovčan (1904), *p. Kerubin Tušek,* lektor (1904–1909 (?)), p. Kazimir Zakrajšek (1905–06), *p. Evgen Stanet* (1906), *p. Alkantara Čertanc* (1907), p. Efrem Feinig (1907), *p. Arhangel Apej (Appej),* katehet (1908–1909 (?)), *p. Guido Rant,* doktor teologije (1908–12), *p. Teodor Tavčar,* lektor, (1909–10 (?)), *p. Evstahij Berlec (Berlic),* profesor bogoslovja, lektor (1912–14), *p. Grat (Gratus) Kostanjšek* (1912), *p. Zofronij (Sofronij) Kozlevčar* (1912–13), *p. Ambrozij (Ambrož) Remic,* vikar (1912), *p. Mirko (Friderik) Saller,* katehet, (1912–18 (?)), *p. dr. Hugo Bren* (1913–18 (?)), *p. Benedikt Krakar* (1914), *p. Alojzij Lipej* (1914), *p. Ciprijan Napast,* lektor (1914–18 (?)) 64

Frančiškanski bogoslovci, kleriki:
fr. Henrik Hirsch (1885), *fr. Angel Mlejnik* (1885–86), fr. Teodozij Skuhala (1885), fr. Alojzij Biljan (1886–87), fr. Aurelij Knafelj (1886–87), fr. Ignacij Kastigar (1886–87), fr. Odorik Kreiner (1886–87), *fr. Vid Blaževkovič* (1888), *fr. Edv. Ravstehar* (1888), *fr. Severin Fabjani* (1889), *fr. Joah. Svetlič* (1889), fr. Pij Šojat (1889–90), *fr. Ananija Vračko* (1889), fr. Lenard (Lenart) Valpotič (Vavpetič) (1889–91), *fr. Salezij Vodovšek* (1889), fr. Leon Žugelj (1889), *fr. Jeronim Knoblehar* (1890), fr. Gotard Podgoršek (1890), *fr. Benigen Snoj* (1890), *fr. Gavdijoz Šega (Žega)* (1890), fr. Klem. Grompovčan (1891–92), fr. Fl. Kliner (Klinc) (1891–92), fr. Hubert Rant (1891–92), fr. Dioniz Skalec (1891–92), fr. Hiacint Šega (1891–92), *fr. Ecehiel Jurinić* (1892), fr. Alojzij Bobnar, klerik (1896), fr. Regalat Čebulj (1897–99), fr. Akurzij Križan (1897–99), *fr. Bonaventura Resman* (1897–99), fr. Ferdinand Za-

jec (1897–99), br. Serafik Ambrož (1898–99), fr. Alojzij Bobnar (1898–99), fr. Blanko Kavčič (1898–99), fr. Ciril Lampret (1898–99), *fr. Arhangel Appej* (1899–1900), fr. Atanazij Avser (1899), *fr. Pet. Alkantara Črtanc* (1899–1900), fr. Evzeb Ekar (1899), fr. Anzelm Murn (1899–1900), *fr. Ambrož Remic* (1899–1900), *fr. Evgenij Stanet* (1899), *fr. Baptista Turk* (1899), *fr. Kerubin Tušek* (1899), *fr. Maksimilijan Brelih* (1900), fr. Albin Polovič (1900), *fr. Friderik Saller* (1900–01), fr. Norbert Sušnik (1900–01), *fr. Krizostom Wester* (1900), fr. Ciril Vycudilik (1901), *fr. Blaž Farčnik* (1902), *fr. Gvido Rant* (1902), fr,. Teofil Zajec (1902), fr. Fruktuoz Frank (1904–05), fr. Leonard Kalac (1904), fr. Hubert Marovt (1904–05), fr. Pavel Potočnik (1904), *fr. Teodor Tavčar* (1904–05), fr. Hrizogon Tišler (Tischler) (1903–04), fr. Benvenut Winker (1904–05), *fr. Hugo Bren* (1905), fr. Fortunat Golli (1905–06), fr. Adrijan Kokol (1905), fr. Joahim Košenina (1905–06), fr. Juvenal Pihler (1905–06), fr. Filibert Ravnik (1905–06), *fr. Evstahij Berlec* (1906–07), fr. Hermagoras Gnidovec (1906), fr. Gracijan Heric (1906–07), fr. Dion. Dušej (1906–07), *fr. Gratus Kostanjšek* (1906–07), *fr. Ciprijan Napast* (1906–07), fr. Feliks Tavčar (1906–07), fr. Engelhard Avbelj (1907–08), fr. Vladimir Bobek (1907–09 (?)), fr. Celestin Bogme (1907), fr. Ladislav Jeglič (1907–08), fr,. Tomaž Ottavi (1907–08), fr. Chrysolog Spur (1907), fr. Beno Strauss (1907–08), fr. Ciril Bračko (1908–09 (?)), *fr. Sofron (Zofronij) Kozlevčar* (1908–1909 (?)), fr. Janez Žurga (1908–09 (?)), fr. Inocencij Jenko (1909–10 (?)), fr. Metod Žirovnik (1909–10 (?)), fr. Solan Cimerman (1912), fr. Engelbert Klasinc (1912), *fr. Benedikt Krakar* (1912), *fr. Alojzij Lipej* (1912), fr. Benjamin Petritsch (1912), fr. Gabrijel Planinšek (1912), fr. Angelik Tominec (1912, 1914), fr. Bernard Ambrožič (1913), fr. Bruno Schiffrer (1913), fr. Julij Sušnik (1913), fr. Izidor Baračić (1914), fr. Fabijan Matjan (1914), fr. Gotfrid Ploj (1914), fr. Metodij Valjavec (1914), p. Solan Cimerman (1915–18 (?)), p. Benj. Petrič (1915–18 (?)), p. Gabrijel Planinšek (1915–18 (?)) 102

And. Potočnik, frančiškanski kandidat (1892)

Frančiškanski bratje laiki:

fr. Gabrijel Grum (1870–74, 1890–1909 (?)), fr. Jakob Štebi (1875), fr Peter Arhar (1876), fr. Krišpin Kokovnih (Kokovnik?) (1876), fr. Damijan Drobnik (1877–78), fr. David Ogrinec (1877–83, 1914–18 (?)), fr. Tomaž Torelli (1877), fr. Anton Vajde (1877–1905), fr. Ivon Štemberger (1878–79), fr. Blaž Lampič (1879–90?), fr. Štefan Lohodnik (1880), fr. Viktorin Šerek (1880), fr. Mansvet Burja (1880), fr. Martin Jordan (1881–89?), fr. Rihard Kunst (1882), fr. Ricerij Perko (1883), fr. Gervazij Gutman (1884–86), fr. Ivo Kumar (1885), fr. Pavel Požlep (1885–88), fr. Kozma Ferlič (1886), fr. Damijan Abram (1887–90, 1908–1909 (?)), fr. Fabijan Brulc (Brulec) (1888–1900, 1903–07), fr. Sigismund Lega (1888), fr. Ambrož Peterlin (1888), fr. Lovro Kovačič (1889), fr. Mojzes Ferme (1890–97), fr. Flor. Gutman (1891), fr. Andrej Prelec (1891–92), fr. Amos Standt (1891–92), fr. Sankt (Sanktes) Pelzl (1892, 1914), fr. Matija Sterle (1892–93), fr. Luka Horvat (1893–1901), fr. Marko Pogačar (1893–94), fr. Adjut Vidmar (1893), fr. Martin Jordan (1894–97), fr. Guido Kas (Kos?) (1894), fr. Ciril Koršič (1895), fr. Liberat Omrzel (1895), fr. Angel Pavšič (1895), fr. Krispin Husta (1896–98), fr. Humil Merhar (1896), fr. Silvester Hlede (1897–1902), fr. Timotej Novakovič (1897–1900), fr. Valentin Rape (1898), fr. Lucij Fidelj (1899–1903, 1912–13), fr. Jakob Glazar (Glažar) (1899–1900), fr. Matija Štefanovič (1899), fr. Angel Pavšič (1900), fr. Marko Kastrevc (1901–04), fr. Emanuel Sojar (1901), fr. Gervaz Ferjan (1902), fr. Vid Herbanič (1902), fr. Viktorin Perc (1902), fr. Amat Gaberc (1903–05, 1911–18 (?)), fr. Antonin Petančič (1903–1909 (?)), fr. Anastazij Sattler (1903–07), fr. Matija Kaplan (1904), fr. Peregrin Medved (1904–07), fr. Adjut Stanošek (1904–05), fr. Bonifacij Dimnik (1905–08), fr. Rok Hribar (1905–07), fr. Serafin Anžlovar (1907–09 (?)), fr. Vital Mihevc (1907), fr. Herkulan Blažič (1908–09), fr. Lavrencij Kovačič (1908–09 (?)), fr. Florijan Saje (1908–18 (?)), fr. Valentin Družovec (1909–10 (?)), fr. Sergij Podlesnik (1911), fr. Akurzij Sumrak (1911), fr. Aleš Trstenjak (1911), fr. Ricerij (Rizerij) Gorkič (1912–18 (?)), fr. Sebald Matjašič (1912), fr. Sergij Podlesnik (1912), fr. Marij Potočnik (1912), fr. Humil Šavelj (Ševelj) (1912–14), fr. Balzatar Drobec (1913), fr. Probus Strnad (1913), fr. Liberat Čotar (1914–18 (?)) 78

Cerkovniki, organisti:

Gregor Inglič (1867–80), Janez Zadar (Sadar, Sodar) (1867–94), Jožef Svetlin (1870–80), Iv. Zarnik, organist (1871), Jože Hudobilnik (Hodibilnik) (1872–76), Florijan Čehun (1888–94) (od 1895 dalje brez navedbe poklica), Ivan Bezeg, organist v p. (1908–18 (?)) 7

Cerkveni ključarji/ključarice:

Karol (Dragotin) Albrecht (1873–77), Marija Zupanec (1878–79), Fran Šubelj (1908–12), Ivan Žargi (1908–12, 1915–18 (?)), Gregor Kratner (1915–18 (?)) 5

Učitelji:

Mat. Močnik (1864), Jurij Adlešič (1870–74), (od 1873 ravnatelj dekliške šole), Marija Jäckel (1870–72), Jernej Cenčič, nadučitelj na dekliški šoli, nadučitelj v p. (1875–18 (?)), Frančiška Verne (1875, 1878–99, 1901–1908), Ljud. Stiasny (1891–94), Ignacij Tramte, nadučitelj (1891–92, 1905–12, 1914–18 (?)), Val. Burnik, nadučitelj (1892–97), Avgusta Klančar, nadučiteljica (1893–18 (?)), J. Hribar (1895–96), Avgust Štefančič (1895–1902)?, Verbič (1897–98), Franc Spintre (1898), Ivan Okoren (1899–1903), Pavel Gorjup (1899–1902), Marija Kratnar (1899), Josip Pintar (1906) 17

C. Ažman, dijak, (1888)

Notarja:

dr. Karol Schmidinger (1889–1902), Emil Orožen (1902–18 (?))

Notarski kandidati:

dr. Fr. Horvat (1890–92), dr. Jož. Barle (1893–98), Iv. Milahnoja (Milihnoja) (1894–96), Alojz Kranjc (1900–1902)

Jož. Stanič, notarski koncipient (1887)

Odvetnika:

dr. Val. Temnikar (1894)

dr. Alojz Kraut, odvetniški kandidat, odvetniški koncipient (1893–97), odvetnik (1902–18 (?))

Zdravniki:

dr. Maks Samec (1872–73), dr. Julij Dereani (1890–12)

Jož. (Josip) Zadnikar (Sadnikar), živinozdravnik, »nadživinozdravnik« (1890–97, 1899–1918 (?))

Lekarnarja:

A. Benkovič (1895), Josip Močnik (1899–1901, 1906–09 (?))

Uradniki:

A. Goli, uradnik (1870)

okrajna komisarja:

dr. Franc Zbašnik (1889–93), Anton Klein (1896–1901)

Rajko Jordan, državni nadzornik (1902)

Martin Spindler, državni nadzornik, finančni komisar (1902–09 (?))

Ivan Šebat, »kanclist« deželne vlade, koncipient, okr. tajnik (1903–09 (?))

Ant. Sandri, državni tajnik v p. (1891)

Jakob Draxler (Draksler, Drachsler), okrajni tajnik (1889–1903)

Jos. Ahlin, državni uradnik, kontrolor (1901–06)

Jože Beninger, vodja zemljiške knjige (1893)

Tomaž Žargaj, vodja zemljiške knjige, »nadoficial« (1900–08)

J. Jerici, »kanclist« (1891)

Okrajna sodnika:

Julij Polc (Polec) (1890–97), Franc pl. Garzarolli (1898–1905)

Anton Vidic, sodni pristav, sodni tajnik, sodnik v p. (1898–18 (?))

Sodni uradniki:

dr. Ivan Kladva (Kladvo), sodni pristav (1893–97), sodni svetnik (1906–09 (?)),

J. Potrato, sodni pristav (1891–92), Fr. Regally (1898–1905), Vilj. Rogl, sodni »kanclist« (1891–97), Franc Lorber, sodni uradnik, sodni »nadoficial« (1898–1909 (?)), Ivan Mesner »sodni oficial« (1898–18 (?)) 6

Davčni uradniki:

Alojzij Podboj (1889–99), Ivan Jereb (1890–91), Karol Pirc (1891–92), Val. Ažman, davčni kontrolor (1894–96), R. Beschek (Bežek) (1894–96), Janez (Iv.) Oswald (1900–07), Rud. Binter (1902–03), Mat. Winskele (1902–03), Dragotin Bezeg (1906–08), Ludvik Jutraš (1907–08), Ivan Rajko (1909–10 (?)) 12

Emil Janežič, davčni kontrolor, davčni kontrolor v p., graščak (1891–1907)

Jože Potokar, naddavkar v p. (1893–96), načelnik meščanske korporacije (1897–1912)

Marija Verbič, naddavkarjeva soproga (1907–08)

Davkarji (dacarji):

Jak. Ažman (1886–87), Rud. Rotter (1890–99), Fr. Majtinger (1891–92), Fr. Korun (1900–02), Pav. Kranjc (1902), Fr. Skvarča (1902), Iv. Mušič (1902–06), Fr. Ravnikar (1903–06), Martin Tomše (1904–08) 9

G. M. Depolo, državni geometer (1889–90)

Rud. Fasan (Fazan), nadgozdar (1889–92)

Ant. Arigler, gozdar (1895–96)

Janez Gerkman, gozdar (1903–06)

Sebastjan Štefula, pisar (1880–82)

Ivan Kustrin, pomožni uradnik (1889–90)

Edv. Pollak, nadporočnik (1902)

Miha Kocijančič, žandarmerijski stražmojster (1895–96)

Janez Koder, žandar (1877), Fr. Korošic, stražnik (1891–92)

Fr. Martinčič, c.-kr. okr. »feldvebel«, narednik, narednik v p. (1894–14), (od 1909 naveden kot »J. (Iv.) Martinčič«, narednik v p.)

Graščinska oskrbnika:

Jože Fajdiga (1885–90), Jos. Gerlovič (1909–10 (?))

Mestni župani:

Luka Bergant (1899–1901), Josip Močnik (1902–05), Fr. Orešnik (1908)

Al. Vremšak, občinski tajnik (1890–91, 1900–02)

Fr. Tominc, občinski praktikant (1901)

Fr. Vidic, tajnik okrajne posojilnice (1906–07), revizor (1909–10 (?))

Tajniki mestne hranilnice/posojilnice:

Anton Vedlin (1902–07, 1909–10 (?)), Janko Eržen (1908–09 (?)), Fr. Jerič (1912–14), Franc Košar (1915–18 (?))

Emer. Kleber, železniški uradnik (1905–07)

Fr. Strel, postajenačelnik (1891–94)

Bl. Svoljšak, železniški nadzornik (1892–93)

J. Cuznar, železniški čuvaj (1894)

Jože Zore, pismonoša (1908–09 (?))

Podobarji:

Matija Koželj, podobar (1870–73), slikar (1873–90, 1892–1917 (?)), Mat. Ozbič ml. (1887, 1889), Fr. Tončič (1899–1904, 1908)

Trgovci:

Janez Podrekar (1867–71), Jakob Repnik (1867) (od 1868 posestnik), Jožef Orel (1870–79, 1884–99), Janez (Ivan) Murnik (1871–1900), Jernej Grašek, trgovec, gostilničar, posestnik, (1973–75, 1887–1902), Frančišek Hajek (1878–80), Luka Bergant (1880–98), Fr. Flerin (1887), Ant. Pintar (1889–1906), Fr. Seničar (1889–92), Janko (Iv.) Grašek (1894–18 (?)), Fr. Mejač (1894–1913), Matija Smolnikar (1894–1908), Miha Šinkovec (1894), Ivan Žargi (1895–1907), Al. Cerar (1896–99), Franc Šubelj (1897–1907), Iv. (Janko) Koschier (1901–18 (?)), Karol Kummer (Kumer) (1902–18 (?)), Josip Klemenčič (1909–18 (?)), Ferd. Martin (1909–10 (?)) 20

»**Kramarice**«:

Jožefa Fajfar (1867–73), Lenka (Helena) Nadlačan (1873–77), Marija Zupanec, mokarica (1873, 1880, 1884–89), Elizabeta (Liza) Dornik (1875–76, 1882–90, 1893–94), Marija Drešar (1878–79) 5

Andrej Slejko, branjevec (1885–18 (?))

Janez Breznik, »mokar«, branjevec (1884, 1892, 1894–1905)
Vl. Treven, trgovski pomočnik (1866–71)

Gostilničarji, krčmarji:
Neža Hostnik (1866–69) (od 1870 posestnica), Jožefa Rode (1868–69) (od 1870 posestnica),
Frančiška Kenda (1885–89), Jožef Fajdiga (1891–1908), Tomaž Bergant (1891–92, 1895–1918 (?)), Jožef Rode (1892, 1895–1906), Albert Cerar (1894–1901, 1904), Franc Žgur (1894–1902, 1904), Fr. Fischer (1895–1901), Boštjan Matičič (1895–1900), Greg. Levičnik (1896–98), Peter Žerovnik (1896–1907, 1909–18 (?)), Franc Cerar (1897–1909 (?)), Emil Keržišnik (1897), Fr. Prašnikar (1897–1900), Jož. Richter (1897), Jan. Jagodic (1898–1905), Anton Frölich (1899–1904), Fr. Zupan (1901–03) 19

Obrtniki:
Mlinarji:
Matevž Brešar (1870–77), Janez Pogačnik (1878–79), J. (Janez?) Brešar (1893)
Mesarja:
Marija Osenar (1866–69), (od 1870 posestnica), Jakob Cuzak (1887–91, 1893–99, 1903–06)
Peka:
Jan. Karolnik (Kasolnik) (1867–69 (?), 1873–82), Janez (Ivan) Novak (1896–1918 (?))
Čevljarji:
Alojzij Kavčič (1886), Ant. Schmiedmaier (1888–90), Franc Jašovec (1890–1904), A. Taječ (Tajč) (1891–92), Fr. Peterlin (1909–10 (?)) 5
Krojači:
Franc Mejač (1870–89) (potem posestnik), Luka Sušnik (1879), Janez Polak (1888–94, 1903–09 (?)), Jožef Gerčar (1893–1904) 4
Klobučarja:
Tomaž Mihelič (1871–75), Janez Gerkman (1876–83)
Soboslikarji:
Janez Gosar (1890–91), Gašper Skrabar (Škrabar), »hišni slikar«, »malar« (1893–1901), Jan. Škerjanec (1893) 3
Mizarja:
Anton Letnar (1873–84), Julij Weibl 1909–10 (?))
Različni obrtniki
Matija Marolt, zidar (1870–73)
Tomaž Snoj, zidarski mojster (1873–84)
Anton Slatnar, tiskar (1906–18 (?))
Franc (Frančišek) Keber, »bukovez« (1873–82)
Rudolf Kosak, knjigovez (1899–18 (?))
Alojzij Peterlin, pasar in zlatar (1870–77, 1889–1904)
Frančišek Ahčin, lectar (1884)
Fr. Ahčin, svečar (1896–18 (?))
Avgust Herman, kolar (1890–96)
Janez Potočnik, urar (1891–1905)
Anton Lap, vrtnar (1896–1902, 1904–12)

Rokodelci:
Avgust Albrecht (1893–1909 (?)), Fr. Kunstel (1893), Jož. Mihelič (1893–94), Janez Uršič (1893–94), Anton Bizjak (1894–18 (?)), Janez (Iv.) Adamič (1896–1902, 1904–13), Jože (Jos.) Adamič (1896–1902, 1904–18 (?)), Luka Dornik (1896–98), Fr. Exler (1896), Jan. Herold (1896–05), Anton Lenarčič (1896–98), Iv. Levičnik (1896–98), Vinc. Levičnik (1896), Gregor Loboda (1896–1909 (?)), Al. Medved (1896–98), Ant. Mejač (1896–98), Jož. Miklovič (1896), Franc Molka (1896–1903), Jož. Možina (1896–1909 (?)), Jern. Pečnik (1896), Fr. Rojc (1896), Jurij Romšak (1896–1903), Greg. Slabanja (1896–1902), Fr. Tončič (1896–98), Vincenc (Vinko) Albrecht (Albreht) (1897–18 (?)), Fr. Samec (1897–98), Lovrenc (Lovro) Bergant (1898–1902, 1904, 1908–18 (?)), Tilen Lampič (1898–1904), Jakob Zupanc (1898–1904), Filip Štefula (1899–18 (?)), Kar. Huttaž (1901), Greg. Kratnar (1901) 33

Delovodje:
Karol Neřima (1891–94), Jan. Pečnik (1891–94)
Delavci:
Fr. Grošelj (1888–90), Vincenc Levičnik (1888–1890, 1892), Ant. Panter (1890–92), Lovr. Planinc, delavec in pos. (1893–94), Anton Lever (1900) 5
Jožef Richter, »mašinist« (1889–92)
Sluge:
Bošt. Štefula, uradniški sluga (1866–69)
Jožef Jašovec, sodni sluga (1887–91), Jurij Klemenčič, sodni sluga (1893–94)
Martin Kolman, občinski sluga (1889–94), Jožef Fric, občinski sluga (1893–94)

Razno:
Gašp. Panter, čuvaj (1891–94)
Miha Zalokar, hlapec (1866–68)
Ivan Uršič, postrešček (1909–10 (?))
Jera Križaj, kuharica (1873–74)
Dekleta:
Katarina Škerjanec (1867–73, 1875–81), Jera Benkovič (1868–80), Frančiška Iglič (1868–71) Frančiška Snoj (1868–71)
Urbanija Prevec, gospodična (1867–68)
Šolarja:
Jožef Vrankar (1880), Janez Beč (1881)
Brez navedbe poklica ali stanu:
Miha Horvat (1865)

1870[12]

Posestniki:
Primož Berlec, Gregor Burja, Juti Cerar, Jan. Karolnik, V. Levičnik, Janez Mušič, Jože Ogrinec, Fr. Orešnik, Andrej Pavlič, Jakob Repnik, A. Rozman, V. Robas, M. Slabic, Sebastjan Stefula, Lorenc Šavelj, Frančišek Škofič, Anton Vidic, Janez Vidic, Miha Zupanec, Frančišek Žebrovec 20
Posestnice:
Marija Benkovič, Marija Cirer, Barba Frölich, Marija Iglič, Neža Jeran, Helena Nadlačan, Marija Pirš, Terezi-

12 Imenik čast. p. n. družnikov in družnic leta 1870. – *Koledarček družbe sv. Mohora za navadno leto 1871,* Celovec 1870, str. 103–104.

13 Imenik častitih p. n. družnikov in družnic družbe sv. Mohora leta 1880. – *Koledar družbe sv. Mohora za navadno leto 1881*, Celovec 1880, str. 85–86.

ja Sterle, Ana Terpinec, Alojzija Traven, Anastazija Vivoda, Marija Zupanec 12

Gospe:
Helena Debevc, Helena Fajenc, Joana Janežič, Alojzija Jeglič

Gospodinje:
Marija Cerar, Franca Lang, Marija Zupanec

Dekleta:
Alojzija Cerar, Jozefa Cuderman, Treza Čebulj, Jozefa Deutsch, Urša Ipavec, Cila Iglič, Frančiška Iglič, Marjana Keber, Marija Kočar, Katarina Korošec, Lojza Letnar, Katinka Matičič, Joana Oman, Marija Ozbič, Ivanka Pogačar, Frančiška Snoj, Marjeta Stancar, Marjana Šinkovec, Katarina Škerjanec, Jera Teran, Marijana Vidic, Joana Zupanec, Marija Zupanec, Terezija Zupanec, Helena Žargi 26

Mladeniča:
Bl. Burja, Jan. Slevec

1880[13]

Posestniki:
Jožef Adamič, Jernej Grašek, Frančišek Jašovec, Gašper Panter, Andr. Prašnikar 5

Kmetovalci:
Primož Berlec, Janez Gerdov, Andrej Pavlič, Andrej Postudenšek, Jakob Repnik, Janez Vidic, Frančišek Žebovc 7

Hišna posestnika:
Sebastijan Matičič, Alojz Medved

Posestnice:
Marija Benkovič. Marija Cirer, Barba Frölich, Marija Iglič, Neža Jeran, Helena Nadlačan, Marija Pirš, Terezija Sterle, Ana Terpinec, Alojzija Traven, Anastazija Vivoda, Marija Zupanec 12

Gospe:
Apolonija Bervar, Helena Debevc, Helena Fajenc, Joana Janežič, Marija Kerč, Marija Podrekar 6

Gospodinje:
Marija Benkovič, Marija Bergant, Marija Cerer (Cerar?), Apolonija Čebulj, Marija Dornik, Barba Frölich, Neža Hostnik, Neža Jeran, Margareta Levec, Marija Majdič, Antonija Polak, Marija Prohinar (?) Puhlin, Jožefa Rode, Neža Schaffer, Joana Tominec 17

Dekleta:
Marija Cuderman, Elizabeta Dornik, Ana Dragar, Cecilija Iglič, Uršula Ipavec, Frančiška Košir, Jera Križaj, Marija Križekar, Joana Majdič, Ana Peklenk, Tereza Pogačar, Katarina Pogačnik, Barbara Smolnikar, Emilja Štadler, Marija Vavpetič, Jera Vidic, Marijana Vidic, Katarina Žnidar 18

Fantje:
Franc Fajdiga, Jakob Jerman, Andrej Križaj

Brez navedbe poklica ali stanu:
Katarina Macner, Magdalena Slabajna

1890[14]

Posestniki:
Prim. Berlic, Ant. Bizjak, Gr. Burja, Mat. Dolinšek, Ant. Galjot, Ant. Gerdov, Bošt. Matičič, Gašp. Panter, Andr. Pavlič, Jan. Potočnik, Fr. Prašnikar, Mat. Repnik, J. Rode, Miha Šinkovec, Florjan Šubelj 15

Gospe:
Helena Debevc, Helena Fajenc, Frančiška Flerin, Julij. Močnik, Ana Novak, Marija Podrekar, Marija Samec, Franja Svetlic 8

Gospodinje:
Cecil. Adamič, Ivana Albrecht, Marija Albrecht, Apol. Beč, Mar. Benkovič, Mar. Cerar, Apolon. Čebulj, Mar. Cimbas, Dorot. Deizinger, Alojzija Dornik, Marija Golob, Jozefa Hace, Ivana Hafnar, Marija Hudobilnik, Uršula Ipavec, Uršula Jereb, Marija Karolnik, Alojzija Kavčič, Franč. Kenda, Frančiška Košir, Marija Kreč, Marjeta Letnar, Marjeta Levec, Marija Majdič, Kat. Matzner, Amal. Nadrah, Helena Osenar, Neža Osovnik, Marija Plahutnik, Terez. Pogačar, Katarina Pogačnik, Anton. Polak, Marija Rode, Neža Schaffer, Ana Slevec, Barbara Smolnikar, Emilja Stadler, Marija Stele, Marjeta Svetlin 40

Dekleta:
Ivana Tominec, Mar. Vavpetič, Jera Vidic, Marijana Vidic, Neža Vidic, Elizabeta Vidmar, Katarina Zor, Antonija Zupanec, Marija Zupanec, Mar. Žagar, Katar. Žnidar 11

Fanta:
Jan. Benkovič, Ant. Burja

Rodbine:
Bundrova hiša (Zgornje Ravne 7), Janežič, Lanišek, Stele (Ravne 19)

Brez navedbe poklica ali stanu:
Fr. Dornik, Ivana Dragar, Katar, Galjot, Franc Košir, Alojz Levičnik, Marija Novak, Gašp. Nograšek, Jožefa Osole, Jozefa Pogačar, Angela Prohinar, Jan. Rems, Jož. Škofic, Ant. Štefula, Florijan Vidic 14

1900[15]

Posestniki:
Jakob Antonin, Flor. Benkovič, Jan. Brešar, Jak. Cuzak, Luk. Dornik, Ant. Galjot, Mih. Gerdav, Jan. Hudobivnik, Jan. Jašovec, Mat. Jeraj, Janez Jerin, Al. Kratnar, Jan. Kratnar, Ant. Mazovec, Jan. Matičič, And. Medved, Ant. Mejač, Jož. Mrak, And. Pavlič, Mat. Repnik, Jern. Rems, Janez Slevec, And. Svetelj, Bl. Svetelj, Fr. Škrjanec, Fr. Škofic, Jan. Tomšič, Ant. Vidic, Fr. Vidmar, Fr. Vovk 30

Družine:
Lanišek, Neřima, Prohinar, Schnabl, Šavelj, Štebe

Gospe in gospodinje:
Mar. Albreht, Jozefa Beč, Iv. Benkovič, Mar. Cimbas, Helena Debevec, Marija Domik, Fr. Exler, Fr. Gerčar, Mar. Golob, Kat. Grilc, Ana Guna, Ana Herman, Pavla Hočevar, Urš. Jereb, Fr. Jutršek, Mar. Karolnik, Fr. Kenda, Mar. Klemenčič, Joz. Košir, Marj. Košir, Mar. Kotar, Mar. Kratnar, Mar. Kristan, Ant. Kuhar, Marj. Letnar, Marj. Levec, Ana Levičnik, Mar. Majdič, Kat. Matzner, Ana Novak, Luc. Pirc, Mar. Podrekar, Ant. Polak, Mar. Rode, Kat. Sprunk, Mar. Stele, Marj. Stele, Fr. Svetic, Marj. Svetin, Neža Šafar, Joz. Šimenc, Barbara Šubelj,

14 Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1890. – *Koledar družbe sv. Mohorja za navadno leto 1891,* Celovec 1890, str. 65–66.

15 Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1900. – *Koledar družbe sv. Mohorja za navadno leto 1901,* Celovec 1900, str. 79.

Marj. Švab, Fr. Trpinc, Julij. Trpinc, Franč. Ulčar, Barb. Uranič, El. Vidmar, Mar. Volčič 49

Mladeniči:

Fr. Anžič, Jož. Kregar, Kar. Kumer, Mih. Lah, Jan. Mušič, Gašp. Nograšek, Jan. Ocepek, Fr. Orešnik, Jak. Orešnik, Jan. Pantar, Jan. Petek, Jak. Pogačnik, Al. Plahutnik, Ant. Pustotnik, Fr. Repnik, Ant. Rozman, Janez Škrjanc, Anton Vrlinšek, Jožef Zore 19

Dekleta:

Ant. Albreht, Mar. Bolte, Mar. Cehun, Cec. Dolenec, Marija Gajer, Ivana Gerkman, Mar. Gorše, Joz. Hace, Iv. Hafner, Marija Homar, Terez. Hribar, Mar. Jelenec, Ljudm. Košir, Mar. Koželjc, Mar. Kremžar, Mar. Kranjec, Iv. Matek, Fr. Menhard, Amal. Nadrah, Anton. Pirš, Ter. Pogačar, Ana Pogačnik, Mar. Resnik, Mar. Slabanja, Ana Slevec, Barb. Smolnikar, Emil. Stadler, Mar. Stegnar, Ant. Štržinar, Kat. Škrjanc, Neža Štupar, Mar. Stele, Marija Štamcalaznik, Julij. Svetec, Jera Vidic, Iv. Viharnik, Mar. Zupanc, Mar. Fabr. Zupanc, Mar. Žagar 40

Brez navedbe poklica ali stanu:

Ivana Aparnik, Mat. Bolte, Ter. Burja, Ign. Cedilnik, Jož. Cevec, Jan. Dolinšek, Vinc. Dolinšek, Ang. Dornik, Fr. Ficker, Jožef Fric, Janez Gerkman, Jern. Golob, Peregrin Jeretina, Mih. Kocijančič. Mart. Kolman, Ant. Letnar, Vinc. Levičnik, Mar. Maček, Jan. Majdič, Janez Ocepek, Urb. Pirc, Jan. Plahutnik, Mar. Prelesnik, Pr. Prelesnik, Lud. Prohinar, Hel. Sušin, Fr. Stele, Bl. Svoljšak, Jak. Sušnik, Franč. Traven, Fr. Urbanc, Janez Uršič, Fl. Vidic, Julijana Vidmar, Al. Vremšak, Val. Zor, Ant. Zupanc, Jan. Zupanc, Gr. Židank 39

1909[16]

Brez navedbe poklica ali stanu:

Iv. Albrecht, Jakob Antonin, Fr. Anžič, Jože Balantič, Florijan Benkovič, Janez Bergant, Primož Berlec, Janez Bizjak, Iv. Brešar, Iv. Breznik, Ant. Burja, Fr. Burja, Ign. Cedilnik, Janez Cerar z družino, Ant. Cerer, Fr. Cerer, Jos. Cevc, Iv. Cuzak, Jos. Čeh, Feliks Deisinger, Fr. Dornig, Ant. Galjot, Jernej Grašek, Ant. Grimčič, Janez Grkman, Jože Grkman, Miha Gerdov, Janko Grašek, Jernej Hančič, Jos. Heybal, Iv. Hudobilnik, Josip Janko, Janez Jašovec, Fr. Jenčič, Mat. Jeraj, Janez Jerin, Jos. Kenda, Oto Klobučar, Juri Klemenčič, Martin Kollman, Iv. Klemen, Ant. Letnar, Ant. Levar, Vinc. Levičnik z družino, Iv. Mächtig, Janez Majdič, Janez Martinčič, Ant. Mazovec, Ant. Mejač, Jos. Mrak, Iv. Mušič, Iv. Ocepek, Iv. Ocepek, Fr. Ogrin, Fr. Orešnik, Fr. Pogačar, Fr. Pogačnik, Janez Polak, Urban Pirc, Al. Plahutnik, Primož Prelesnik, Lud. Pruhinar, Andr. Reberšek, Matevž Repnik, Franc Resnik, Iv. Robas, Fr. Rode, Jurij Romšak, Jožef Rozman, Ferd. Schmeidinger, Andr. Sedej, Ter. Skopec, Janez Slevec, Ant. Smerke, Janez Stele, Fr. Stele, Viktor Stele, Blaž Svetelj, Ludvik Šavelj, Matija Škerjanec, Fr. Škofic, Jožef Špruk, Jož. Ulčar, Fr. Tomčič, Jan. Tomšič, Anton Vidic, Anton Vrlinšek, Luka Vrlinšek, Greg. Zidanšek, Ant. Zore, Fr. Zupan, Jakob Zupanc, Ivan Žerovnik z družino 94

Ivana Aparnik, Justina Aparnik, Josipina Beč, Ivana Benkovič, Urš. Bolte, Ivana Brezec, Ivana Capuder, Ana Cerar, Mar. Cimbas, Helena Debevec, Cec. Dolenc, Angela Dornik, Franč. Exler, Terez. Fajdiga, Mar. Fischer, Terez. Florjančič, Franč. Gerčar, Ivana Glavač, Ant. Golob, Mar. Golob, Mar. Gorše, Kat. Grilc, Mar. Grošelj, Jozefa Hace, Ivana Hafner, Ana Herman, Angela Herold, Terezija Hribar, Franč. Iskra, Ana Jelovšek, Mar. Jereb, Franč. Juteršek, Kat. Jerše, Mar. Karolnik, Urš. Kecelj, Ter. Kemprle, Angela Koprinski, Mar. Korelc, Mar. Kos, Mar. Kotar, Mar. Kranjc, Franca Košir, Marija Kristanc, Mar. Maček, Mar. Mihelič, Ana Merše, Amalija Nadrah, Franč. Nograšek, Ana Novak, Marija Oblak, Ivana Ogrinc, Ana Orel, Mar. Pavlič, Lucija Pirc, Mar. Pirš, Ant. Peterlin, Terezija Pogačar, Helena Pogačnik, Antonija Pollak, Jožefa Rems, Marija Rems, Kat. Rode, Karolina Schmalc, Ana Schwarzbah, Mar. Slabajna, Ana Slevec, M. Smolnikar, Emilija Stadler, Mar. Stegnar, Ivana Stele, Mar. Stele, Ivana Stražar, Antonija Strzinar, Franč. Svetic, Marjeta Svetlin, Helena Sušin, Barbara Svoljšak, Jozefa Šimenc, Franč. Štamalaznik, Neža Štupar, Marij. Švab, Franč. Terpinc, Jul. Terpinc, Franč. Traven, Barb. Uranič, Eliz. Vidmar, Mar. Volčič, Jera Vidic, Mar. Vrhovnik, Mana Zarnik, Ant. Žebrovc 91

Družine:

Ficker, Dornik, Kratner, Lanišek, Neřima, Schnabl, Šavelj, Štebe 8

1915[17]

Brez navedbe poklica ali stanu:

Josipina Adler, Josipina Albreht, Jak. Antonin, Justina Aparnik, Jožef Balantič, Florijan Benkovič, Val. Benkovič, Fr. Berlec, Ant. Bizjak, Mar. Brešar, Marija Brezec, Ivan Breznik, Ivana Capuder, Marjeta Cedilnik, Ana Cerar, Ant. Cerar, Marija Cimbas, Mar. Cuderman, Iv. Cuzak, Fr. Čebulj, Jos. Čeh, Iv. Česen, Feliks Deisinger, Angela Dornik, Fr. Dornik, Franč. Dornik, Franč. Exler, Anton Fabjan, Ant. Galjot, Josip Gerčar, Mihael Gerdov, Iv. Golob, družina Gorjanec, Marija Gorše, Jožef Goltes, Kat. Grilc, Ivan Grkman, Mar. Grošelj, Ant. Gržinčič, Jernej Grašek, Jožefa Hace, Ivanka Hafner, Jern. Hanžič, Iv. Harle, Angela Herold, Andrej Hvastja, Franč. Iskra, Jos. Janko, Jožef Janežič, Ana Jelovšek, Aleš Jenčič, Jan. Jenčič, Matija Jeraj, Marija Jereb, Janez Jerin, Kat. Jerše, Anton Kapus, Ivan Karolnik, Ter. Kemperle, Jos. Kenda, Marija Kimovec, Mar. Korelc, Mar. Kotar, Jozefa Lanišek, Anton Letnar, Franc Levičnik, Marija Levičnik, Ivan Majdič, Ivan Matičič, Anton Mazovec, Andr. Medved, Ant. Mejač, Cec. Mejač, Marija Močnik, Julija Modic, Jos. Mrak, Ivan Mušič, Luka Nachtigal, Franč. Nograšek, Ivan Ocepek, Ivan Ocepek, Jožef Okorn, Ana Orel, Julij Orešnik, Fr. Ovcin, Jožefa Pavlinšek, Anton Peče, Ivan Petek, Frančišek Peterlin, Lucija Pirc, Urb. Pirc, Anton Pirš, Al. Plahutnik, Franc. Podboj, Anton Pogačar, Terezija Pogačar, Frančišek Pogačnik, Helena Pogačnik, Ivana Pogorelec, Mar. Polak, Terezija Polak, Primož Prelesnik, Jan. Prezelj, družina Prohinar, Ana Reberšek, Marija Rems, Luka Repnik, Mat. Repnik, Jožef Resnik, Ivana Riger, Katarina Robas,

16 Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohorja leta 1909. – *Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1910*, Celovec 1909, str. 81.

17 Imenik častitih p. n. udov Družbe sv. Mohorja leta 1915. – *Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1916,* Celovec 1915, str. 139–140.

Frančišek Rode, Katarina Rode, Mihael Rode, Juri Romšak, Josip Rozman, Ferdinand Schmeidmaier, Roza Schnabel, Andrej Sedej, Janez Slevec, Jožef Spruk, Frančišek Stele, Marija Stele, Viktor Stele, Blaž Svetelj, Franc Svetic, Marj. Svetlin, Jožefa Šimenc, Frančiška Škrjanc, Jan. Škrjanc, Marija Škrjanc, Jožef Škofic, Jožef Štupar, Frančiška Terpinc, Janez Tomšič, Franc Tončič, Marija Tratnik, Franč. Traven, Marija Trojanšek, Ant. Vedlin, Ant. Vidic, Fr. Vidmar, Anton Vrlinšek, Luka Vrlinšek, Julij Weibl, Ant. Wiwoda, Ana Zarnik, Franc Zupan, Jos. Zore, Anton Žebovc, Ign. Žebovc, Ant. Ženko, Ivan Žerovnik 153

Če na hitro preletimo številčno tabelo kamniških mohorjanov, vidimo, da je njihovo število vztrajno naraščalo do preloma stoletja, da so svoj vrh dosegli v letih 1901 in 1905 s 309 udi, potem doživljali postopni padec do števila 223 v letu 1916, nato pa sledi nagel ponovni vzpon na 300 v letu 1917. Če njihovo število primerjamo z že predstavljenimi člani Slovenske matice in Družbe sv. Cirila in Metoda, vidimo, da je vrh članstva prvih pomenila številka 38 leta 1907, moške podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda 194 leta 1900 oziroma 94 ženske podružnice v letih 1906 in 1907. Ob teh primerjavah moramo seveda upoštevati tudi različne usmeritve vseh treh organizacij.

Če pogledamo poklicno strukturo mohorjanov, ugotavljamo, da so tudi v Kamniku glavnino udov predstavljale štiri osnovne poklicno-stanovske skupine: posestniki, gospe oziroma gospodinje, mladeniči in dekleta. Po velikem »izginotju« navajanja poklicev po letu 1908 pa so daleč najbolj številčna kategorija mohorjani »brez navedbe poklica ali stanu.« Posebnost Kamnika je, da so naslednjo najštevilčnejšo skupino mohorjanov pomenili frančiškani, razdeljeni v štiri osnovne kategorije: duhovniki, bogoslovci in kleriki ter samostanski bratje. Frančiškanskih duhovnikov je bilo skupaj 65, od tega dva dosmrtna uda, bogoslovcev in klerikov 102, če jih odštejemo 31, ki se kasneje »podvajajo« kot duhovniki, 71, bratov laikov pa 80, od tega dva dosmrtna. Ob tej »poplavi« frančiškanskih mohorjanov se nam ob njihovem redovniškem življenju brez lastnega denarja zastavlja vprašanje, kdo jih je naročal na mohorjevke in jim zanje plačeval. O tem pa zaenkrat lahko le ugibamo – mogoče vodstva samostanov. Ker večkrat zasledimo, kako se določen frančiškanski pater oziroma frater po daljšem ali krajšem časovnem obdobju spet pojavi med kamniškimi mohorjanskimi udi, lahko sklepamo, da je svoje članstvo »nosil s seboj« po vseh svojih redovnih postojankah. Svetnih duhovnikov je bilo 39, od tega deset dosmrtnih, ki pa so imeli to hvalevredno navado, da na leto niso naročali le enega, ampak več (od 3 pa do 7) kompletov – iztiskov knjig Družbe sv. Mohorja, ki so jih potem po vsej verjetnosti podarjali najprej. Naslednjo močno kategorijo kamniških mohorjanov so sestavljali rokodelci oziroma obrtniki. Bilo jih je 67, od tega 33 z natančno navedenim poklicem (čevljarji, krojači, soboslikarji). Uradnikov je bilo 53, od tega največ davčnih – 23, trgovcev 20 ter še 7 kramaric in kramarjev, gostilničarjev 19, učiteljev 18, od tega ena učiteljica kot dosmrtni ud. Ostale kategorije izobražencev in delavcev različnih vrst so manj številčne in praviloma ne presegajo številke 5. Med udi Družbe sv. Mohorja naletimo na velik del kamniške cerkvene in posvetne meščanske elite: na dekane Finka, Križaja, Oblaka in Lavrenčiča, gvardijane frančiskanskega samostana p. Dolinška, p. Kokalja, p. Zupeta, p. Luserja, ki je vmes nekaj časa deloval v Rimu kot generalni definitor reda, p. Mlejnika, p. Vračka, na bodoča slovenska izseljenska duhovnika p. Benigna Snoja in p. Kazimirja Zakrajška, zlasti med obema vojnama znanega p. Angelika Tominca (Atoma), na nadučitelja Jerneja Cenčiča in Ignacija Tramteta, na nadučiteljico Avgusto Klančar, na notarja dr. Karla Schmidingerja in Emila Orožna, na odvetnika in župana dr. Alojza Krauta, na zdravnika dr. Maksa Samca in dr. Julija Dereanija, živinozdravnika Josipa Zadnikarja (Sadnikarja), lekarnarja in župana Josipa Močnika, na okrajna komisarja dr. Franca Zbašnika in Antona Kleina, finančnega komisarja Martina Spindlerja, sodnike Julija Polca, Franc pl. Garzarollija in dr. Ivana Kladva, okrajnega tajnika Jakoba Drakslerja, župana Luka Berganta in Franca Orešnika, na takratnega tajnika in revizorja, kasnejšega ravnatelja kamniške mestne posojilnice in zaslužnega kamniškega meščana Antona Vedlina, slikarja Matija Koželja, ki je svojo mohorjansko pot začel kot »podobar«, da omenimo le najvidnejše med njimi. Vsaj posvetni del med njimi smo v znatni meri srečali že med člani Slovenske matice in odborniki Družbe sv. Cirila in Metoda, kar je nedvomno zanimiv pojav glede na pretežno katoliško usmeritev Družbe sv. Mohorja in v zadnjem obdobju habsburške monarhije pretežno liberalno Slovenske matice in Družbe sv. Cirila in Metoda.

Taki »dvojni« člani Družbe sv. Mohorja in Slovenske matice so bili npr. dekana Oblak in Lavrenčič, pesnik in duhovnik Anton Medved, upokojeni župnik Krčon, kaplani Bogataj, Kljun in Jovan, zdravnika dr. Samec in dr. Dereani, živinozdravnik Sadnikar, sodnika Polec in pl. Garzarolli, okrajna komisarja dr. Zbašnik in Klein, notarja dr. Schmidinger in Orožen, odvetnik in župan dr. Kraut, župana Luka Bergant in Močnik, okrajni tajnik Jakob Draxler Frančišek ali Fran Stele, notarska kandidata dr. Josip Barle in Ivan Milihonja, tiskar Anton Slatnar, trgovca Janko Grašek in Anton Pintar, trgovec in tovarnar Frančišek Hajek, posestnik Ivan Hudobilnik, hranilniški tajnik Vedlin in trgovec Ivan Koschier. Dr. Kraut, Bergant, Močnik, Draxler, dr. Barle, Milihonja, Sadnikar, Vedlin, Slatnar, Grašek, Pintar, Hajek, Koschier, Stele in Hodobilnik so bili hkrati tudi odborniki moške podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda.

Ob tem je zanimivo, da se pripadniki tega posvetnega dela kamniške meščanske elite, predvsem predstavniki višjih uradniških in izobraženskih poklicev, pojavijo med kamniškimi mohorjani šele na prelomu iz 19. v 20. stoletje, v zadnjih letih habsburške monarhije pa spet skoraj izginejo. Del krivde za to izginotje lahko po vsej verjetnosti pripišemo izbruhu prve svetovne vojne in njenim posledicam (mobilizacija itd.) .

Ob vsem tem nizanju številk, imen in priimkov udov Družbe sv. Mohorja v Kamniku moramo imeti pred očmi še eno pomembno dejstvo. Vsaka številka, vsako ime na zgornji tabeli in seznamu pomeni letno najmanj pet ali šest knjig, ki niso bile samo nabožne ali moralno-vzgojne vsebine, ampak so pokrivale tudi precej drugih področij – od leposlovja do poljudne znanosti. Vse te knjige, ki pa jih niso brali samo zgoraj predstavljeni »naslovniki«, ampak cele družine, so tudi v naro-

dnostno trdno zavarovanem okolju Kamnika pomenile dragoceno in dolgotrajno naložbo na duhovnem in kulturnem področju, katere »obresti« v veliki meri nevede še danes uživamo.

The St. Mohor Society in Kamnik Until 1918

Summary

In the midst of strained national conflicts in the last decades prior to the break-up of the Habsburg Monarchy, some Slovene societies or organizations managed very important cultural, educational, national defense and similar activities in parts of Slovene ethnical regions that were not directly threatened at a national level. Undoubtedly, an example of this type of region is Kamnik. In spite of this fact, these societies originated there and succeeded enough in continuing operations. We listed the members of Kamnik and the first subscribers to the first Slovene scientific journal published by the Slovenska matica in the last journal. We also presented the board members and membership of men and women from Kamnik who were part of the St. Ciril and Metod branch society of national defense that were mentioned in the last decades of the Habsburg Monarchy.

This year we have focused on the members and subscribers from Kamnik of the oldest publishing society called St. Mohor during that same time period. The society originated in Celovec on the initiative of Anton Martin Slomšek with the intention of accelerating religious life, the national awakening, educational and cultural progress amongst Slovenes based on Christian principals. It published its first books in 1852 under the St. Mohor Society and its true success started in 1860 when it re-formed into the Church brotherhood of St. Mohor. As a result of its popular operations, it by far had the most members amongst similar Slovene organizations towards the end of the monarchy. Numerous statistics, names and some elements of the analysis represent the movements of its members according to certain dates, professions including some of the most respected members from the St. Mohor Society in Kamnik. A published yearly register of members arose on the basis of the calendar society at St. Mohor. This register included people from the diocese, deans and parishes. In a very orderly fashion it listed the commissioners and members according to category and the lists were more or less different from region to region. They also listed the profession and status of the individual. The registers from the end of the Austro-Hungarian Empire have a great wealth of information and are a real treasure. Unfortunately, after this period its value of information decreased steadily. In chart form, we present the number of members from each year from 1864 to 1918. There is also a special list based on categories of profession and status and it is chronologically outlined according to books received from the St. Mohor Society. The yearly register listed their professions except for four categories: land owners, housewives, young boys and girls and members without a profession or status and included registers from 1870, 1880, 1890, 1900, 1909 and 1915. As a usual occurrence in Slovene territory, the majority of members from the Mohor Society in Kamnik were represented by the four basic profession/status groups. The special thing about Kamnik is that the next most populous group were the Franciscans from the local monastery and was divided into three categories: priests, theologians, clergyman/monks. The other strong groups were merchants, innkeepers and craftsmen while white collar jobs (positions at the courts, tax offices and financial offices ...) did not appear until the turn of the 20th century. As a rule, people of higher status and more prestigious professions were members of the Catholic based St. Mohor Society and at the same time there were also members of the predominately liberal Slovene Society. To a lesser extent there were also members from the related St. Ciril and Metod Society. Research on the St. Mohor Society in Kamnik for the period during the last ten years of the Habsburg Monarchy, supports the fact that the members of the society steadily disappeared from the registers and almost all recorded information about status and profession at that time had totally disappeared.

Milena Kodra, univ. dipl. etn. in kult. ant.
Zg. Tuhinj 31, Laze v Tuhinju

Promet v Tuhinjski dolini

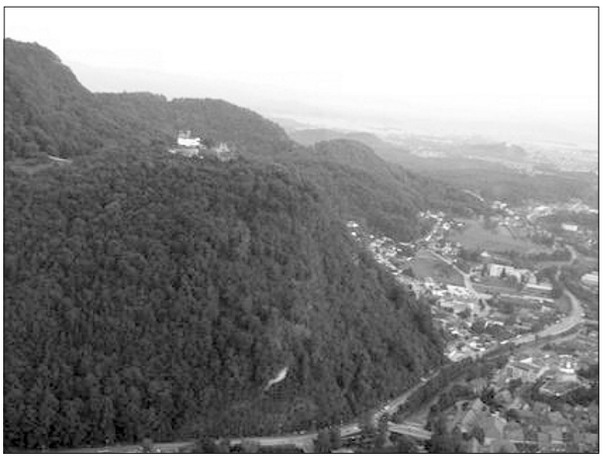

Pogled na vhod v Tuhinjsko dolino pod kamniškim Starim gradom, avgust 2004. Foto: M. Kodra.

Kje je Tuhinjska dolina

Tuhinjska dolina je bila zaradi svoje lege že od nekdaj zanimiva za tranzitni promet. Je ena od dveh glavnih povezovalnih dolin med Celjsko in Ljubljansko kotlino. Geografsko in geološko spada v Posavsko hribovje in je njegov najsevernejši del.

Dolina je ravna, izoblikovana v sinklinali, kar je posledica tektonske zasnovanosti.[1] Prelaz Kozjak s 658 metri je pomembno razvodje ter naravna ovira na poti.

Geografsko se Tuhinjska dolina razprostira od Kamnika na zahodu do priključitve tuhinjske ceste k magistralki na Ločici na vzhodu in je dolga 28 km. Tako je tudi obravnavana v tej raziskavi.[2]

Promet v Tuhinjski dolini skozi zgodovino

Prva znana pot, ki naj bi potekala skozi Tuhinjsko dolino, je bila t. i. **zahodna prometna zveza**[3] v bakreni dobi, čeprav je obravnavano območje arheološko slabo raziskano. Ta tovorna pot iz Furlanske nižine v Ljubljansko kotlino in dalje v Panonijo je bila priljubljena tudi v kasnejših obdobjih.

V obdobju **rimske antike** je bila Tuhinjska dolina pomembna tranzitna pot. Nekatere najdbe pričajo celo o poseljenosti območja v tem obdobju. Glavna cesta *via publica* je potekala v smeri Aquileia (Oglej)–Emona (Ljubljana)–Atrans (Trojane)–Celeia (Celje)–Poetovio (Ptuj).[4] Skozi Tuhinjsko dolino pa je domnevno potekala *vicinalna cesta*.[5] Iz smeri Vranskega se je cesta od glavne vie publice pri Ločici odcepila v Tuhinjsko dolino in potekala preko Motnika, Špitaliča in Zg. Tuhinja, pri Šmartnem zavila na Sidol in od tam šla proti Vasenemu, Podhruški, Nevljam, Kamniku in dalje na Moste, Škofjo Loko, Tolmin, Čedad in Videm. Nekateri viri[6] na širšem območju Tuhinjske doline navajajo dve rimski cesti, poleg omenjene še drugo, stransko. Od Kamnika naj bi bila trasa speljana po gorskih grebenih nad Pšajnovico nad Šmartnim, nato na Rakitovec in pod vrhovi Šipka na Trojane.

Glede na številne rimske najdbe bi bili možni obe poti. Največ tovrstnih arheoloških najdb je iz okolice Šmartnega. Druga pomembna točka ob rimski cesti je bil Motnik.[7] Vloga gradišča na grajskem griču naj bi bila skrb za varnost prometa po stranski rimski cesti, ki je potekala po Tuhinjski dolini v Motnik in dalje do Ločice, kjer se je združila z glavno cesto.

Razcvet prometa v srednjem veku

Obdobje zgodnjega srednjega veka je bilo zaznamovano s preseljevanjem ljudstev, kar pa vsaj na začetku ni prineslo gospodarskega napredka v naše kraje. Tuhinjska dolina je bila ugodna in zanimiva za naseljevanje Slovanov in kasnejšo kolonizacijo. Večina vasi in zaselkov je nastala, preden je skozi dolino stekel tranzitni promet.

Šele **visoki srednji vek** je prinesel številne gospodarske in družbene spremembe, kar se je odražalo v razcvetu prometa skozi Tuhinjsko dolino. Prehod[8] čez današnje slovensko ozemlje je bil najkrajša povezava med Podonavjem in Italijo ter Vzhodnimi Alpami. Od konca 10. stoletja so bili stiki med temi pokrajinami vedno bolj intenzivni. Razvijati so se začele komunikacije in promet, na kar je vplivalo na novo oblikovano vzpenjajoče se gospostvo. Oblikovanje[9] dinastičnih teritorijev in spremembe političnih meja so deloma premaknili glavne cestne trase.

Prav to je imelo ključno vlogo pri razcvetu prometa skozi Tuhinjsko dolino, saj so **andeški** grofje v 12. sto-

1 Anton Melik: *Posavska Slovenija,* III. zvezek. Ljubljana 1959, str. 150.

2 Mnenja, od kod do kod sega Tuhinjska dolina, so zelo različna, zato na tem mestu omenjam še nekatere razmejitve, ki se najpogosteje uporabljajo.
Tuhinjska dolina geografsko obsega vse porečje Nevljice na zahodu in Motnišnice na vzhodu (Vladimir Klemenčič: Agrarna geografija Tuhinjske doline, *Geografski vestnik* I, Ljubljana 1952, str. 76). Nekateri območje delijo na Tuhinjsko dolino, ki sega od Kamnika do Kozjaka, in Motniško kotlino oziroma dolino. Glede na upravno in občinsko pripadnost občini Kamnik se Tuhinjska dolina pogosto pojmuje kot območje med Kamnikom in Motnikom. Najpogostejša pa je trditev, da Tuhinjska dolina sega od »železnega« mostu v Kamniku do »Straha« pri Ločici.

3 *Zgodovina cest na Slovenskem.* Republiška skupnost za ceste, Ljubljana 1972, str. 33.

4 *Arheološka najdišča Slovenije.* Ljubljana 1975, str. 90, 97.

5 *Zgodovina cest na Slovenskem*. Republiška skupnost za ceste, Ljubljana 1972, str. 63, 67.
Vicinalne ceste so bile pokrajinske ceste, ki v delih antičnih piscev niso omenjene, vendar nanje opozarjajo različne najdbe, kasnejši pisci ter razne tovorne poti.
(Prav tam.)

6 Pavle Urankar: *Zgodovina trga Motnika*. Ljubljana 1940, str. 11.

7 Prav tam.

8 Miha Kosi: *Potujoči srednji vek.* Ljubljana 1998, str. 28.

9 Milko Kos: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja.* Ljubljana 1955, str. 240.

Pogled s Kozjaka proti zahodu, avgust 2004. Foto: M. Kodra.

Gostilna Flegar v Motniku, avgust 2004. Foto: F. Glušič.

letju speljali glavno prometno pot v Kamnik skozi Tuhinjsko dolino. S tem so za nekaj stoletij odvzeli pomen vzporedni poti čez Trojane, ki je imela v antiki funkcijo glavne tranzitne poti. Začela se je tekma za prevzem prometa, ki je vplival na življenje obeh dolin, najbolj pa na mesto Kamnik.

Največji razcvet prometa se je začel z ustanovitvijo **hospica sv. Antona** pod Kozjim hrbtom v začetku 13. stoletja. Hospic sv. Antona (hospitale sancti Antonii in Bokesruke[10]) je ustanovil istrski[11] mejni grof Henrik IV. iz rodu andeških grofov leta 1204 oziroma kmalu po tem letu, ko je podedoval posestva na Kranjskem in ozemlje Slovenj Gradca. Slednje je bil še dodatni razlog za ustanavljanje ceste skozi Tuhinjsko dolino, ki je po najkrajši poti povezovala posestvi. Tuhinjska[12] pot je v tem času postala **prisilna cesta**, ki je odvzela primat cesti po Črnem grabnu. Kdaj je tuhinjska cesta postala prisilna, ni točno znano. Verjetno najpozneje v prvi četrtini 13. stoletja, pred smrtjo Henrika IV. leta 1228. Vilfan domneva, da mogoče že pred letom 1200.

Hospic pod Kozjim hrbtom je bil ustanovljen v neposeljenem kotu pod 658 metri visokim prelazom Kozjak. Zaselek, ki se je kasneje začel razvijati v bližini špitala oziroma hospica, je dobil po njem ime Špitalič.

Andeški so ustanovili hospic in podelili posest vetrinjskemu cistercijanskemu samostanu, da bi le-ta služil potrebam prometa in ga napeljeval na tuhinjsko cesto, kar bi najbolj koristilo ravno andeškemu Kamniku. Hospic je imel nalogo skrbeti za popotnike, romarje in druge mimoidoče ter vzdrževati pot in mostove od Motnika proti Kamniku.[13]

Kako pomembno vlogo so imeli menihi na območju Tuhinjske in Zadrečke doline, govori tudi ime planote Menine. Prebivalci obeh vznožij so planoto imenovali *planina menihov* ali *menihna planina*, danes Menina planina.

Kljub razcvetu prometa in blaginji Kamnika je bila skozi dolino speljana le tovorna pot ali slab kolovoz in ne urejena cesta, kot si mogoče predstavljamo. Tuhinjska cesta je bila tudi kasneje za tovorjenje bolj primerna kot vzporedna skozi Črni graben. Naravna podlaga je bila zaradi manjše zamočvirjenosti bolj trdna.

Trasa tedanje ceste se je razlikovala od današnje. Iz Kamnika je vodila pot čez Nevlje, pred Tesnicami prečkala Nevljico in šla čez Strmec. Od vasi Vir na drugi strani Kavrana je potekala pretežno po današnji trasi proti Šmartnu. Predel med Šmartnim in Lazami je bil najverjetneje zamočvirjen, zato je pot potekala nekoliko višje pod gozdom. Od Laz se je nadaljevala čez Cirkuše, od tu skozi Češnjice proti Okrogu, nato proti Spodnjemu Okrogu mimo hospica v današnjem Špitaliču. Pot je nato vodila v središče Motnika.

Po tuhinjski cesti so potovali pripadniki vseh družbenih slojev. Pot je bila zlasti pomembna za trgovino med **Ogrsko** in **Benetkami**. Z[14] Ogrske proti Benetkam so tovorili vosek, kovine, kože in gonili živino, iz smeri Benetk pa začimbe, dišave, svilo, italijanske tkanine in sol.

Znameniti hospic se v virih[15] omenja v 13. in pogosto še v 14. stoletju, kasneje pa ne več. Urankar[16] navaja, da je ustanova hospitala obstajala vse do leta 1608, ko je vetrinjski opat samostan zaradi slabih gospodarskih razmer prodal Ivanu Thallerju. Ta je prenovil grad in ga poimenoval po sebi Neuthall.

Prednost tuhinjske ceste pred Črnim grabnom je bila v času andeških grofov absolutna. Ti pa so izumrli že zelo zgodaj, leta 1251.[17] Ko so leta 1335 Habsburžani postali deželni knezi Kranjske, se je to začelo odražati tudi v prometu. Trgovino z beneškim blagom so hoteli speljati iz Italije po Kanalski dolini na Dunaj in proti Ogrski. Vendar se je že konec 14. stoletja, ko so se Habsburžani širili proti morju, pot čez slovensko ozemlje izkazala za bolj primerno, tako da je promet spet začel naglo naraščati. Habsburžani so že od vsega začet-

10 Miha Kosi: *Potujoči srednji vek*. Ljubljana 1998, str. 201.

11 Ivan Zika: 750 let mesta Kamnika 38, *Kamniški občan*, leto XII, št. 11, november 1974.

12 Sergij Vilfan: Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika. *Kronika*, letnik 33, št. 2–3, 1985, str. 100.

13 Jože Mlinarič: Posest Vetrinjskega samostana na Kranjskem. *Zgodovinski časopis*, letnik 35, št. 1–2, 1981, str. 102.

14 Miha Kosi: *»Prometna politika« Celjskih grofov*. Celje 1998, str. 166.

15 Miha Kosi: *Potujoči srednji vek*. Ljubljana 1998, str. 201.

16 Pavle Urankar: *Zgodovina trga Motnika*. Ljubljana 1940, str. 25.

17 Miha Kosi: *Potujoči srednji vek*. Ljubljana 1998, str. 40.

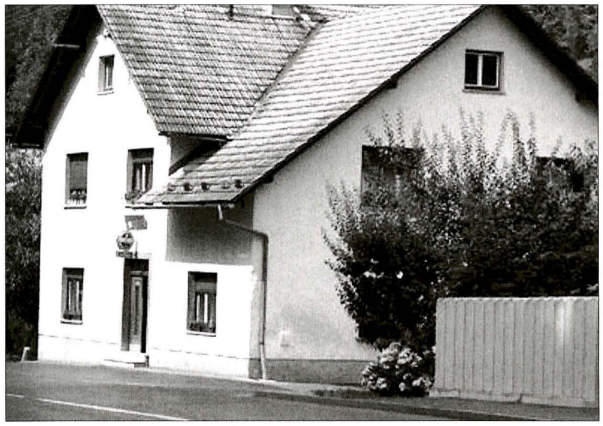

Gostilna Pri zlati kaplji v Soteski, avgust 2004. Foto: F. Glušič.

Gostilna Ledrar na Lokah, avgust 2004. Foto: F. Glušič.

Gostilna Pod Kozjakom v Zg. Tuhinju, avgust 2004. Foto: F. Glušič.

ka dajali prednost poti čez Trojane. Vendar sta Kamnik in tuhinjska cesta kljub temu obdržala del trgovskega prometa, saj so bili za pot posebej zainteresirani celjski grofje. Leta 1363 so Celjani od Habsburžanov dobili v zastavo mesto Kamnik z mitnico, kar jim je prinašalo precejšnje dohodke. Trgovci so morali v tem obdobju po celjskem cestnem privilegiju uporabljati pot skozi Motnik in Kamnik.[18]

O njihovi prisotnosti na območju Tuhinjske doline pričajo nekateri dokazi. Celjani[19] naj bi po izročilu v Zg. Tuhinju zgradili lovski dvorec na mestu, kjer stoji nekdanje župnišče, ter gotsko predhodnico današnje cerkve. Janez XXIII.[20] pa je leta 1415 grofu Hermanu II. Celjskemu podelil patronatske pravice nad župnijo sv. Martina v Šmartnem v Tuhinju.

Kamnik z dohodki je ostal v posesti Celjanov domnevno do okrog leta 1431.[21] Z izumrtjem celjske dinastije leta 1456 se je končal neposreden interes za tuhinjsko cesto. Prelomnica za Tuhinjsko dolino in posebno Kamnik je bila **ukinitev prisilnosti** tuhinjske ceste v prvi tretjini 16. stoletja. Kdaj je Kamnik izgubil prisilnost tuhinjske ceste, ni natančno znano. Vilfan[22] domneva, da enkrat med letoma 1504 in 1534, ko so Kamničani že poročali o svojih težavah.

Preusmeritev ceste se je zgodila na predlog kranjskih deželnih stanov. V ozadju so bili interesi nekaterih trgovcev in mest.[23] Problematična naj bi bila tudi dolžina tuhinjske poti. Stanovi so zagovarjali čim krajšo cesto, tuhinjska pa naj bi potekala daleč naokoli. Poleg tega na tej poti vse do Vranskega ni bilo »ne krme ne hrane, tudi ne paše in košnje za ogrsko živino, ki prihaja tod čez v deželo«.[24] Zanimivo, da Valvazor[25] stoletje in pol kasneje omenja, da so tako v Tuhinjski dolini kot Motniški kotlini dobri pašniki za živino.

Tranzitni promet na gospodarski razvoj in življenje v dolini **ni** vplival, saj so od njega bogateli le redki posamezniki v večjih mestih. Tujim trgovcem in popotnikom sta bila zanimiva le Motnik in hospic sv. Antona, kjer so se lahko okrepčali za nadaljnje potovanje in tovorjenje skozi dolino. Ostali prebivalci doline so živeli skromno in revno, njihovo življenje je bilo izključno vezano na zemljo. Življenje prebivalcev osrednjega dela doline je bilo do visokega srednjega veka dobesedno izolirano. Šele v tem obdobju so zaradi bolj obljudene poti začeli postopoma komunicirati z vzhodom in zahodom.

Izguba prisilnosti ceste – gospodarsko nazadovanje

Po izgubi prisilnosti tuhinjske ceste so Kamničani večkrat prosili oblasti za ponovno dodelitev glavne ceste skozi mesto. Takšna prošnja je bila na deželnega kneza naslovljena že leta 1570, vendar ni bila uslišana.[26] Kasneje so Kamničani upali na ponovno pridobi-

18 Ferdo Gestrin: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.* Ljubljana 1991, str. 99, 100.

19 *Krajevni leksikon Dravske banovine.* Ljubljana 1937, str. 208.

20 Metoda Kemperl: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji.* Magistrska naloga, Ljubljana 1999, str. 262.

21 Miha Kosi: *»Prometna politika« Celjskih grofov.* Celje 1998, str. 169, opomba 23.

22 Sergij Vilfan: Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika. *Kronika*, letnik 33, št. 2–3, 1985, str. 104.

23 *Zgodovina cest na Slovenskem.* Republiška skupnost za ceste, Ljubljana 1972, str. 122.

24 Sergij Vilfan: Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika. *Kronika*, letnik 33, št. 2–3, 1985, str. 103.

25 Johann Weichard Freiherrn von Valvazor: *Die Ehre des Herzogthums Krain.* Rudolfswerth, 1877, II. knjiga, I. zvezek, str. 139, 140.

26 Ferdo Gestrin: Trgovsko prometni položaj Kamnika do 17. stoletja. *Kamnik 1229–1979*, str. 49, 50.

Motnik v začetku 20. stoletja (Vir: Pozdravi iz slovenskih krajev, Ljubljana 1987, str. 174)

tev ceste zaradi kuge, ki se je hitro širila po tranzitnih poteh in večjih mestih. Ker sta bila Kamnik in Tuhinjska dolina v tem času odrezana od glavne prometne žile, sta bila dokaj dobro zatočišče. Po izročilu naj bi se nekateri ljubljanski meščani pred kugo umaknili v Okrog pri Češnjicah in se tam naselili. Leta[27] 1599 je bila zaradi kuge v Kamnik premeščena pošta, ki je nato nekaj časa potekala skozi Tuhinjsko dolino. Tja so bili premeščeni tudi sodišče in ostali uradi. Šele konec 17. stoletja je bila pošta preusmerjena nazaj na Črni graben.

Kamnik in trg Motnik je v tem obdobju pestila revščina. Ponovno upanje za Kamnik in tuhinjsko cesto se je ponudilo po letu 1720, ko se je začela obnova cestnega odseka Celje–Vransko–Podpeč. Celotna trasa od Vranskega do Domžal se je obnavljala v letih 1721 do 1728. Cesta Ljubljana–Kamnik–Tuhinjska dolina–Ločica je postala še bolj zanimiva, ko je bil pri Črnučah zgrajen most čez Savo. Vendar je bilo ob preverjanju trase skozi Tuhinjsko dolino ugotovljeno, da ta ni primerna za glavno komercialno cesto. Večkrat naj bi jo namreč poplavljalo, zato je bila glavna pot usmerjena na Trojane.[28] Kljub vsem prizadevanjem Kamničanov in strokovnim pregledom trase je bila leta[29] 1726 pot čez Trojane razglašena za osrednjo komercialno cesto, kar je dokončno utišalo njihove prošnje.

Tuhinjska **stranska občinska pot** je v tem obdobju služila predvsem notranjemu prometu. Iz doline so izvažali pridelke v bližnje trge in mesta. Težji vozovi in velike tranzitne trgovske karavane praviloma niso uporabljale poti skozi Tuhinjsko dolino. Še vedno pa je tukaj potekal del trgovine med slovenskimi deželami. Od prometa je imel koristi predvsem trg Motnik, ki je bil močno vezan na trgovino in furmanstvo. V tem obdobju je bilo v trgu kar sedem gostiln. Zelo razvito je bilo pripregarstvo ali »fu(o)rajtarstvo«. Šele po zgraditvi južne železnice je promet v dolini dobil povsem lokalni pomen.

Nova cesta skozi Tuhinjsko dolino

V prvi polovici 19. stoletja se je v gospodarstvu Tuhinjske doline zgodil premik naprej z zgraditvijo nove ceste. Pot do nje pa ni bila preprosta.

Leta 1816 sta kamniški in brdski okraj začela graditi cesto od današnjega Maistrovega mostu (prej Železnega mostu) čez Bistrico mimo gostilne Pod skalo na Vrhpolje. Cesta naj bi bila že v tem obdobju prestavljena s hriba Strmec na Kavran, čeprav je bila dokončno zgrajena in prevozna za promet šele v začetku 20. stoletja. Tu so se dela zaradi pomanjkanja denarja ustavila.[30] Sprva je kazalo, da bodo prebivalci Tuhinjske doline ostali brez nove vozne ceste. Ker so bile razmere nevzdržne, dolina pa izolirana zaradi izredno slabih prometnih razmer, so cesto začeli graditi domačini sami s sodelovanjem obeh okrajev. Ker je bila zgrajena večinoma s tlako in prostovoljnim delom, je bila cena gradnje relativno nizka.

27 Pavle Urankar: *Zgodovina trga Motnika*, Ljubljana 1940, str. 55.

28 Eva Holz: *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju*. Ljubljana 1994, str. 14, 15.

29 *Pošta na slovenskih tleh*. Pošta Slovenije 1997, Maribor 1997, str. 112.

30 Ivan Zika: 750 let mesta Kamnika 12. *Kamniški občan*, leto XI, št. 6, junij 1972.

Valvazorjeva upodobitev gradu v Špitaliču (Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, Ljubljana 1970)

Cesta skozi osrednji del doline se je gradila med letoma 1818 in 1820.[31] Do leta 1822 je bila zgrajena celotna trasa do Ločice. Speljana je bila tudi nova cestna trasa, ki je potekala od Mlinarja za Kovkom. Glavni promet ni več potekal skozi vas Cirkuše.[32]

Nova cesta, ki je bila primerna za vozni promet, je vsaj za nekaj let izboljšala gospodarski položaj doline. Prometno se je dolina odprla na zahod proti Kamniku in na vzhod proti Štajerski. Ljudje so lažje izvažali svoje pridelke v bližnje trge in mesta.

Gospodarski napredek se je izrazil tudi v tedanji arhitekturi in obliki kmečkih domov ter gospodarskih poslopij. To je dobro vidno na primeru stavbne dediščine, predvsem kašč, ki so bile ob koncu 20. stoletja v Tuhinjski dolini še dokaj številne in ohranjene. Po letu 1820, ko je bila zgrajena vozna cesta, je opazen porast gradnje večjih, dvoceličnih kašč, ki so dokaz o boljšem gospodarskem stanju tuhinjskih kmetov.[33]

Tudi v franciscejskih kartah in protokolih, ki datirajo v leto 1826, torej v obdobje po prenovi Tuhinjske ceste, je razvidno, da je v dolino postopoma prihajal gospodarski napredek. Zlasti obcestne vasi so v obdobju, ko se je razmahnilo furmanstvo, dobivale drugačno podobo in obliko. Vedno večje število stavb je bilo zidanih, medtem ko so bile stavbe v višje ležečih vaseh še izključno lesene.

Nesojena železniška trasa skozi Tuhinjsko dolino

Sredi 19. stoletja je postala aktualna gradnja dela južne železnice med Celjem in Ljubljano. Območje je bilo težko prehodno, zato so bile predlagane tri možnosti. Ena od njih naj bi bila speljana od Celja po Spodnji Savinjski dolini in po Tuhinjski dolini do Kamnika.[34] Izbrana je bila trasa ob toku Savinje do Zidanega Mostu ter ob Savi do Ljubljane. Gradnja se je začela leta 1845.

Predlogi in načrti za železnico skozi Tuhinjsko dolino so bili izdani še večkrat. Po letu 1869 so bila izdana dovoljenja za začetna dela lokalnih železnic na Kranjskem. Železniški promet na progi Ljubljana–Kamnik je stekel leta 1891, vendar proga ni bila podaljšana skozi Tuhinjsko dolino. Leta 1872 je bil izdan načrt ilirskih osrednjih železnic, ki je zopet vključeval progo skozi Tuhinjsko dolino, vendar je dolina ponovno ostala brez železniške povezave.[35]

Med leti 1907 in 1910 sta nastala dva nova predloga železniške trase. Prva, tudi uradno trasirana, Polzela–Motnik–Tuhinjska dolina–Kamnik, in druga, Polzela–Motnik–Črni graben–Domžale. Med 1. svetovno vojno, leta 1916, je nastal nov projekt, po katerem bi železnica potekala po trasi Šmartno ob Paki–Gornji Grad–4500 m dolg predor pod Javorškom–Tuhinjska dolina–Kamnik. S tem bi bila dosežena najkrajša zveza med Dunajem in Ljubljano ter najugodnejša tranzitna proga iz Češke proti Jadranu, ki bi imela velik pomen za turistični, gospodarski in kmetijski razvoj krajev. Leta 1928 je bilo v Kamniku zborovanje, na katerem je bilo ugotovljeno, da je proga na podlagi številnih strokovnih mnenj najugodnejša za gradnjo.[36]

Kljub številnim predlogom gradnja železnice skozi Tuhinjsko dolino ni bila realizirana. V tem obdobju je to pomenilo stagnacijo gospodarskega razvoja doline.

31 *Krajevni leksikon Slovenije*. Ljubljana 1971, str. 167.

32 Ivan Zika: 750 let mesta Kamnika 12. *Kamniški občan,* leto XI, št. 6, junij 1972.

33 Milena Kodra: *Tuhinjske kašče*. Seminarska naloga I, Zg. Tuhinj 2000.

34 Ivan Mohorič: *Zgodovina železnic na Slovenskem.* Ljubljana 1968, str. 19.

35 Ivan Mohorič: *Zgodovina železnic na Slovenskem.* Ljubljana 1968, str. 100, 106, 111, 154, 155.

36 *Železniški projekt, Spomenica združenih železniških odborov v Kranju, Kamniku, Gornjem Gradu in Mežici.* Kamnik, julij 1928.

Podkovski kovač Pavel Lajmiš z Laz na začetku 20. stoletja. Arhiv: Pavel Lajmiš, Laze v Tuhinju.

Oddaljenost od železnice in veliki stroški prevoza so bili problematični zlasti za motniški rudnik, ki po 2. svetovni vojni ni več deloval.

Promet v Tuhinjski dolini v 20. stoletju

20. stoletje je prineslo hiter in izjemen napredek v razvoju prometa in komunikacij. Oblike prometa, ki so bile značilne za vsa pretekla stoletja, so postopoma začele nadomeščati nove, sodobne. Največji preobrat se je zgodil po 2. svetovni vojni, ko je gospodarski in družbeni razvoj zahteval vedno večjo mobilnost ljudi in hiter transport blaga ter s tem neposredno povezano boljšo cestno infrastrukturo.

Tuhinjska dolina je sledila razvoju, vendar zaradi svoje geografske odmaknjenosti od pomembnih gospodarskih centrov in prometne izoliranosti z nekaj zamude.

Večina obrti v dolini je bila lokalnega pomena, razen motniškega usnjarstva in lesne obrti. V osrednjem delu doline se je večinsko prebivalstvo preživljalo s kmetijstvom. Demografska rast prebivalstva in gospodarska stagnacija sta povzročili veliko število kajžarjev, gostačev in ljudi brez sredstev za preživetje. Zaradi revščine in splošne gospodarske krize so se od preloma stoletja pa do 1. svetovne vojne ljudje izseljevali v tujino, zlasti v Ameriko. Drugi val izseljevanja je dolino zajel med obema vojnama, ko so se ponovno izseljevali v Ameriko in zahodnoevropske države.

Promet, obrt in razvoj komunikacij v prvi polovici 20. stoletja

Stanje tuhinjske ceste je bilo v začetku 20. stoletja slabo. Od zadnje temeljite obnove je minilo skoraj sto let. Glavni tranzitni promet je prevzela železnica, razvoj cestne infrastrukture pa je zavirala 1. svetovna vojna. Cesta skozi dolino je bila po pripovedovanju podobna poljskemu kolovozu. V času Dravske banovine se je začela **obnova tuhinjske ceste**, ki je bila končana leta 1935. Največja pridobitev je bila nova trasa čez prelaz Kavran.

Cestna trasa je do druge polovice 20. stoletja ostala nespremenjena. Iz Kamnika je potekala čez Vrhpolje skozi Sotesko, čez Kavran, po stari cesti do Šmartnega, kjer je šla čez središče vasi, naprej do Laz, mimo Kavsarja za Kovkom, čez Kozjak, Jastroblje, v Špitaliču okoli cerkve, nato do Motnika skozi trg in naprej proti Ločici. Šele kasneje, v 50., 60. in 90. letih 20. stoletja, so bile zgrajene tri obvoznice najbolj problematičnih odsekov v Šmartnem, Špitaliču in Motniku.

Do 2. svetovne vojne sta bila pešačenje in prevoz z vozmi oziroma »furanje« v Tuhinjski dolini edina načina premagovanja razdalj in transporta vsakovrstnega blaga. Razširjeno je bilo furanje na krajše razdalje, predvsem za domače potrebe. Furanje na dolge razdalje v Tuhinjski dolini ni bilo razvito, ker je tuji tranzitni promet potekal po deželni cesti skozi Črni graben. Zaradi bližine »velike ceste« je furmanstvo najbolj od vseh krajev zaznamovalo Motnik.

Kljub temu pa je lokalno furmanstvo v Tuhinjski dolini pustilo velik pečat. Na ta račun je služilo večje število prevoznikov, gostilničarjev, obrtnikov in kmetov.

Prva in najpomembnejša dejavnost v Tuhinjski dolini je bila povezana z **lesom** in **izrabo gozdov**. Tuhinjci so prodajali les v tržaško ladjedelnico, kar je bilo za to območje značilno skoraj 200 let, do 1. svetovne vojne. Tja so vozili hrastov les za izdelavo nosilnih stebrov in smreke za izdelavo jamborov, dolge od 20 do 30 metrov. Iz Motniške kotline v Trst niso prodajali lesa, ker čez Kozjak niso mogli pripeljati tako dolgih hlodov.

Gostilna Pri Videtu na Lazah pred 2. svetovno vojno. Arhiv: Aleksander Sarnavsky, Kamnik.

Trgovina[37] za prodajo dolgih debel za jambore v Trst je cvetela do leta 1870. Kasneje je postopoma začela upadati, ker so se vedno bolj uveljavljali parniki.

Pomembno vlogo v gospodarstvu tuhinjskega kmeta je imel tudi izvoz lesa v Italijo. Tega je v začetku 20. stoletja pospešil ugoden tržnogospodarski položaj, t. i. konjunktura, ki je dosegla višek po 1. svetovni vojni in trajala do druge polovice 20. let 20. stoletja.

Trgovina s smrekovino in hrastovino pred prvo svetovno vojno s Trstom, prodaja lesa in drv zasebnikom, zlasti pa konjunktura pred prvo svetovno vojno in po njej, so deloma omilile slab socialni položaj prebivalcev in izboljšale gospodarstvo Tuhinjske doline. Domačini so se bolj usmerili v izrabljanje gozdov kot v ostale agrarne dejavnosti. Trgovina z lesom je bila pred 1. svetovno vojno in med vojnama zelo razvita in je presegala lokalne okvire. Segala je celo do Beograda, pa tudi v Italijo in Nemčijo. V obdobju intenzivne trgovine z lesom je bilo v dolini po podatkih arhiva Zbornice za trgovino, obrt in industrijo 17 žag in štirje večji lesni trgovci.

S furmanstvom so tesno povezane **gostilne**, ki jih je bilo pred 2. svetovno vojno v Tuhinjski dolini večje število. Podatki Zbornice TOI v prvi polovici 20. stoletja navajajo 15 gostilniških obratov. Domačini jih pomnijo vsaj 10 več. Nekatere gostilne oziroma krčme so delovale zelo kratek čas, nekatere so se zaprle takoj po 1. svetovni vojni. Dovolj zgovoren je podatek, da jih od vsaj 25 znanih predvojnih danes obratuje le še 7. Kljub večjemu številu gostiln v prvi polovici 20. stoletja pa so imele le določene status **furmanske gostilne**. Bile so tesno vezane na promet in znane daleč naokoli.

V Motniku so bile vse gostilne bolj ali manj vezane na promet. Med njimi je bila zelo znana furmanska gostilna **Flegar**, ki obratuje še danes. V osrednjem in zahodnem delu doline pa so bile med furmani najbolj priljubljene gostilne **Kavsar** v Zg. Tuhinju (danes Pod Kozjakom), pri **Videtu** na Lazah, **Ledrar** na Lokah in **Komatar** v Soteski (danes Pri zlati kaplji). Vse omenjene gostilne še delujejo, razen Videtove iz Laz, ki je bila ukinjena med drugo svetovno vojno.

Na promet so se navezovale še nekatere obrti, in sicer **kovaštvo** in **podkovstvo**, **kolarstvo** ter **sedlarstvo** in **jermenarstvo**. Najpomembnejši med njimi sta bili kovaška in podkovska obrt. V celotni dolini je bilo po podatkih Zbornice TOI šest pomembnejših kovačev, od katerih so bili trije znani podkovski kovači. Delo podkovskih kovačev je bilo odvisno od prevozništva s konji, zato je povpraševanje po njih z uveljavljanjem motornih vozil upadalo. V 60. letih 20. stoletja je podkovska obrt v dolini začela zamirati. Stare kovačije danes ne obstajajo več. Nekateri hranijo le staro kovaško orodje, še redkejši tudi znanje.

Med vojnama je v Tuhinjski dolini prišlo do velike **gospodarske krize**. Največja je dolino zajela leta 1929, kmalu po ukinitvi lesne konjunkture. Les je izgubil vrednost, zaslužek v bližnji razvijajoči se industriji ni bil mogoč zaradi oddaljenosti od Kamnika. Prebivalci osrednjega dela doline in Motniškega so zopet odhajali na delo v tujino.

Motorizacija prometa

Sodobna prevozna sredstva, vključno s kolesom oziroma »biciklom«, so v dolino prihajala počasi, podatki o njih in njihovih lastnikih pa so zelo skopi. Najbolj napreden na tem območju je bil trg Motnik, kjer so ži-

37 Milan Trobič: *Furmani skozi Postojnska vrata do morja in naprej*. Občina Logatec 2003, str. 152.

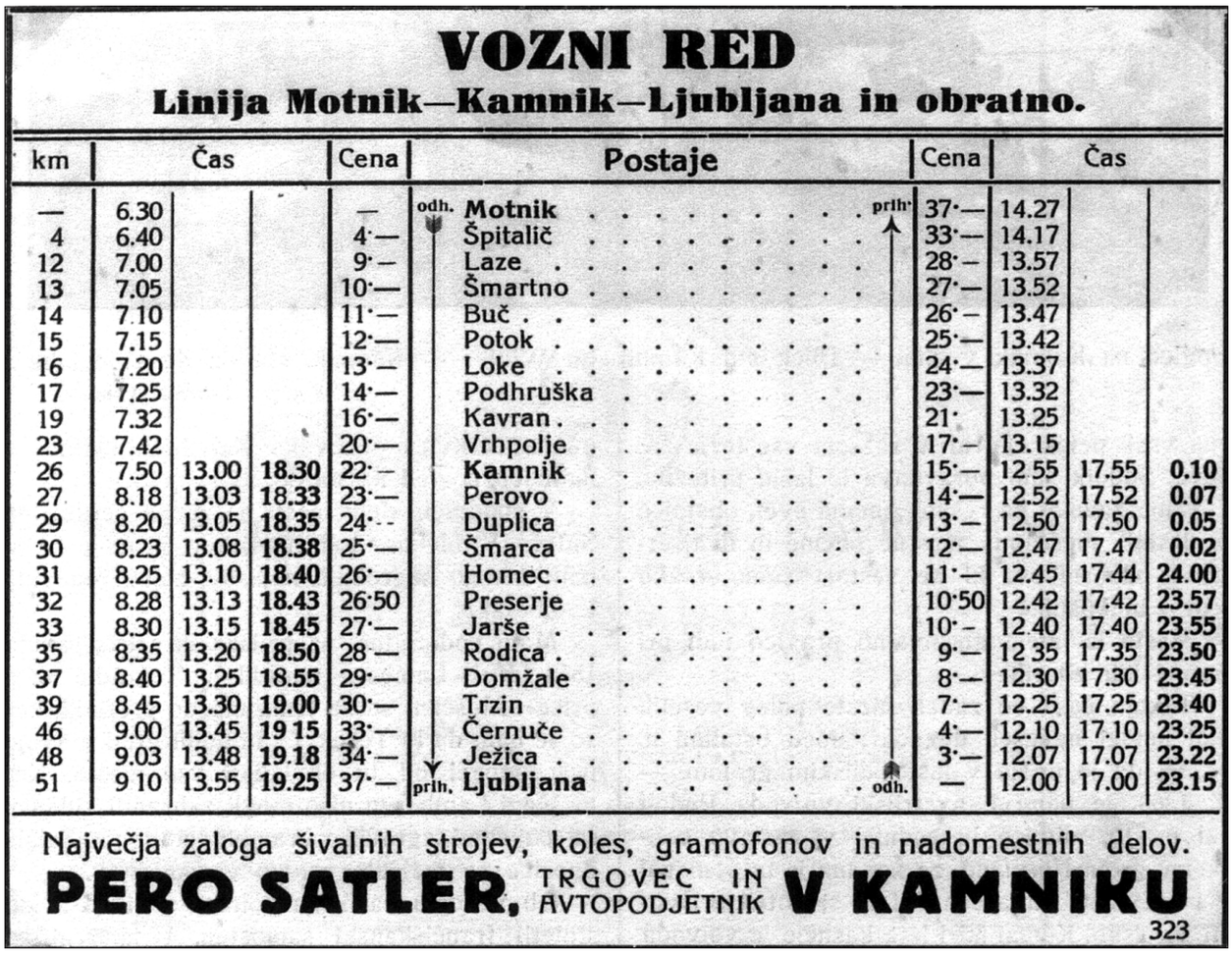

VOZNI RED

Linija Motnik—Kamnik—Ljubljana in obratno.

km	Čas			Cena		Postaje		Cena	Čas		
—	6.30			—	odh.	Motnik	prih.	37·—	14.27		
4	6.40			4·—		Špitalič		33·—	14.17		
12	7.00			9·—		Laze		28·—	13.57		
13	7.05			10·—		Šmartno		27·—	13.52		
14	7.10			11·—		Buč		26·—	13.47		
15	7.15			12·—		Potok		25·—	13.42		
16	7.20			13·—		Loke		24·—	13.37		
17	7.25			14·—		Podhruška		23·—	13.32		
19	7.32			16·—		Kavran		21·	13.25		
23	7.42			20·—		Vrhpolje		17·—	13.15		
26	7.50	13.00	18.30	22·—		**Kamnik**		15·—	12.55	17.55	0.10
27	8.18	13.03	18.33	23·—		Perovo		14·—	12.52	17.52	0.07
29	8.20	13.05	18.35	24·—		Duplica		13·—	12.50	17.50	0.05
30	8.23	13.08	18.38	25·—		Šmarca		12·—	12.47	17.47	0.02
31	8.25	13.10	18.40	26·—		Homec		11·—	12.45	17.44	24.00
32	8.28	13.13	18.43	26·50		Preserje		10·50	12.42	17.42	23.57
33	8.30	13.15	18.45	27·—		Jarše		10·—	12.40	17.40	23.55
35	8.35	13.20	18.50	28·—		Rodica		9·—	12.35	17.35	23.50
37	8.40	13.25	18.55	29·—		Domžale		8·—	12.30	17.30	23.45
39	8.45	13.30	19.00	30·—		Trzin		7·—	12.25	17.25	23.40
46	9.00	13.45	19.15	33·—		Černuče		4·—	12.10	17.10	23.25
48	9.03	13.48	19.18	34·—		Ježica		3·—	12.07	17.07	23.22
51	9.10	13.55	19.25	37·—	prih.	**Ljubljana**	odh.	—	12.00	17.00	23.15

Največja zaloga šivalnih strojev, koles, gramofonov in nadomestnih delov.

PERO SATLER, TRGOVEC IN AVTOPODJETNIK **V KAMNIKU**

323

Vozni red avtobusa v sredini 20. stoletja. Arhiv: Aleksander Sarnavsky, Kamnik.

veli nekateri premožni gostilničarji in obrtniki, ki so si prvi kupovali modernejša prevozna sredstva. Prva **kolesa** so domačini začeli kupovati med 1. svetovno vojno in po njej. Prvo znano prevozno sredstvo v dolini, ki za pogon ni potrebovalo človeške ali živalske sile, je bil traktor na trda goriva, kmalu po 1. svetovni vojni. Njegov lastnik je bil Jože Grabnar iz Motnika. S traktorjem so prevažali premog iz motniškega rudnika. Prvi **traktor** na tekoča goriva v 50. letih 20. stoletja je bil last kmetijske zadruge z Laz. Kmetje so lastne traktorje začeli kupovati šele v sredini 60. let. Tudi **motorna kolesa** so se najprej pojavila v Motniku, in sicer že pred 2. svetovno vojno. Medtem ko so se **osebni avtomobili** v dolini začeli pojavljati šele v 50. letih 20. stoletja. Večino transporta so vse do 60. in celo 70. let 20. stoletja opravili prevozniki s konji. Eden prvih **sodobnih prevoznikov** s tovornjakom pa je bil Anton Zore z Laz, ki se je z obrtjo začel ukvarjati leta 1963.

Pomemben člen pri razvoju **javnega prevoza potnikov** je bila pošta s svojimi poštnimi vozovi. V Tuhinjski dolini je prvi dobil poštni urad Motnik leta 1873, leta 1897 pa Šmartno. Do leta 1937 so za to zadolženi posamezniki pošto po dolini razvažali z vozom, ki je bil hkrati namenjen prevozu potnikov. Od leta 1937 pa vse do 2. svetovne vojne je pošto po dolini razvažal avtobus prevozniške družbe iz Kamnika.

Avtobusne povezave so bile pred 2. svetovno vojno slabe. Avtobus je ob 6.30 odpeljal iz Motnika ter ob 9.10 prispel v Ljubljano. Od tam se je ob 12.00 vračal proti Motniku, kamor je prispel ob 14.27. Prevoz z avtobusom je bil za tedanje razmere zelo drag, zato je večina domačinov še vedno pešačila ali se po predhodnem dogovoru prevažala z lokalnimi furmani.

Povojno obdobje

Nov povojni politični in družbeni sistem je popolnoma spremenil družbene vrednote. Trdo delo in skromno življenje na kmetijah nista bila več edini možnosti preživetja. Razvijajoča se kamniška industrija je potrebovala ogromno delovne sile, katere pomemben vir je bila prav Tuhinjska dolina.

Prvi povojni delavci so se na delo v Kamnik vozili s kolesi ali tovornimi vozili, kar pa nikakor ni zadostilo potrebam. Javni prevoz je bil slabo razvit, osebnega ni bilo, cesta pa še od vojne slaba in uničena. Slednje je privedlo do velikega povojnega **izseljevanja** ljudi iz oddaljenih območij bližje k industriji. Največji[38] povojni upad števila prebivalstva na območju Tuhinjske doline, z izjemo skrajno zahodnega predela, je bil med letoma 1953 in 1961, nadaljeval pa se je do leta 1966. Izseljevanje se je ustavilo kasneje z obnovo ceste in razvojem javnega prometa, kar je omogočilo dnevno migracijo delavcev v tovarne.

Prošnje, predlogi in prizadevanja za **novo sodobno cesto** skozi Tuhinjsko dolino so bili med domačini prisotni vsa povojna leta. Posodobitev ceste je bil nujen

38 Podatki Statističnega urada RS.

ukrep za oživitev in gospodarski razvoj doline. Hkrati pa bi cesta pripomogla tudi k boljši povezavi gorenjske in štajerske regije. Tranzitni promet se je doline zaradi izredno slabih cestnih razmer popolnoma izognil.

Glavni problem pri gradnji nove ceste so bila finančna sredstva. Leta 1967 so se začela razpravljanja o posodobitvi in financiranju omenjene ceste, naslednje leto pa je Cestno podjetje Ljubljana začelo z deli. Cestna dela so se izvajala postopoma po odsekih. Vzporedno z novimi kilometri asfaltirane ceste je prihajal v dolino napredek.

Do konca 70. let je bila cesta skozi Tuhinjsko dolino asfaltirana, razen problematičnega odseka čez Kozjak. Ta je še naprej ostajal ločnica med vzhodnim in zahodnim delom doline. Slaba cesta je odrezala KS Špitalič in Motnik od matične občine. Težaven je bil prevoz domačinov na delo v Kamnik ter šolarjev v srednje šole.

Cesta[39] čez Kozjak je bila modernizirana leta 1987. Ob njeni otvoritvi 26. novembra 1987 je tuhinjska cesta končno postala sodobna in normalno prevozna regionalna cesta z oznako R-366, Kamnik–Ločica.

Z novo asfaltno cesto so se pogoji za življenje v Tuhinjski dolini bistveno izboljšali. Prvi kazalec napredka je bilo prenehanje izseljevanja ljudi v bližnja mesta. Z boljšimi avtobusnimi povezavami in možnostjo lastnega prevoza do delovnih mest se je vedno več domačinov odločalo graditi hiše v domačem kraju. Najdlje so se s problemom izoliranosti od matične občine in delovnih mest ukvarjali na vzhodu doline. V 80. letih 20. stoletja je bil problem zaposlovanja deloma rešen z odprtjem Stolovega in Utokovega industrijskega obrata.

Napredek v dolini se je začel kazati tudi v odpiranju novih samopostrežnih trgovin in predvsem gostinskih lokalov, saj se je dolini obetal velik gospodarski in turistični razvoj. Lastniki novih lokalov so imeli v načrtu tudi sobe za tujce, ki naj bi jih bilo po dokončanju nove asfaltne ceste v dolini vedno več. Upanje je bilo veliko, vendar pa zgolj nova asfaltna cesta in nekaj novih lokalov ni bilo dovolj za premik v razvoju turizma.

O načrtih za **družbeni** in **gospodarski razvoj** Tuhinjske doline kot pomembnega dela kamniške občine se je vsa leta v drugi polovici 20. stoletja veliko govorilo in pisalo. Največji poudarek je bil na razvoju turizma na kmetijah in zasebnega gostinstva ter na povečanju nočitvenih zmogljivosti. Ena najpomembnejših turističnih zanimivosti je ostajala Menina s svojo bogato naravno dediščino.

Ne dolgo zatem, ko so se cestne razmere nekoliko uredile, se je pojavil nov problem. Trojanska magistralka je postajala iz leta v leto prometno bolj zasičena, zato je tuhinjska regionalna cesta postala rezerva za tranzitni promet med Štajersko in Gorenjsko. Postajala je vedno bolj obremenjena, razmere na njej pa nevzdržne. Ker je bilo določeno, da bo nov avtocestni odsek Celje–Ljubljana potekal po Črnem grabnu in ne skozi vzhodni del Tuhinjske doline, je bilo potrebno pripraviti rezervno tuhinjsko cesto za gost tranzitni promet ob zaprtjih vzporedne ceste. Obnove so se začele leta 1997. Septembra leta 1998 je bila odprta motniška obvoznica, ki je rešila enega od bolj problematičnih predelov ceste. V tem času so se začela večja gradbena dela na trojanskem odseku avtoceste, zato se je

Domnevni lovski dvorec Celjskih grofov v Zg. Tuhinju, avgust 2004. Foto: M. Kodra.

med leti 1999 in 2002 gostota prometa na tuhinjski regionalki zelo povečala.

Gost promet je ekološko in še kako drugače obremenil Tuhinjsko dolino. Vsaj ena od pozitivnih strani pa je, da je veliko voznikov na novo »odkrilo« Tuhinjsko dolino, ki so se je prej zaradi odmaknjenosti in slabe ceste izogibali.

O pravem napredku v dolini lahko govorimo šele ob koncu 20. stoletja. Trenutno najpomembnejši dejavnik razvoja so terme v Snoviku. Vendar pa bi ob pravilnem sodelovanju domačinov, strokovnjakov in občine Tuhinjska dolina lahko ponudila še veliko več.

39 Otvoritev ceste čez Kozjak. *Kamniški občan,* leto XXVII, št. 21, 7. december 1987.

Traffic in the Tuhinj Valley

Summary

This article deals with traffic in the Tuhinj valley from prehistoric times till the end of 20th century. The stress is on the development of traffic and communication in the 20th century as well as on the economic development of the valley.

Traffic through the Tuhinj valley flourished mostly at the end of the middle ages. The loss of the Tuhinj road's constraint in 16th century led to the regression of the town of Kamnik, and to a hundred-year economic stagnation of the Tuhinj valley.

The 20th century brought numerous changes in traffic and in the development of the economy and tourism in the valley. In the first half of the century the old forms of traffic prevailed. In this period, there was no economic growth in the valley. The second half of the 20th century brought social changes and new options for economic development appeared. The employment in bigger industrial centers, the growth of motor traffic and thus the mobility of the inhabitants ended the long-lasting isolation of the valley and its people.

Viri in literatura

Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975: DZS.

GESTRIN, F. 1991: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem.* Ljubljana.

GESTRIN, F. 1985: Trgovsko-prometni položaj Kamnika do 17. stoletja. *Kamnik 1229–1979,* Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta. Kamnik.

HOLZ, E. 1994: *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju.* Ljubljana.

KEMPERL, M. 1999: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji,* magistrska naloga. Ljubljana.

KODRA, M. 2000: *Tuhinjske kašče,* seminarska naloga. Ljubljana.

KOS, M. 1955: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja.* Ljubljana.

KOSI, M. 1998: *Potujoči srednji vek.* Ljubljana.

KOSI, M. 1998: »Prometna politika« celjskih grofov. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje, Stara tema – nova spoznanja*. Celje.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.

Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana 1971.

MELIK, A. 1959: *Posavska Slovenija*, III. zvezek. Ljubljana.

MLINARIČ, J. 1981: Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem. *Zgodovinski časopis,* letnik 35, št. 1–2.

MOHORIČ, I. 1968: *Zgodovina železnic na Slovenskem.* Ljubljana.

Pošta na slovenskih tleh. Maribor 1997: Pošta Slovenije.

TROBIČ, M. 2003: *Furmani skozi Postojnska vrata do morja in naprej.* Logatec.

URANKAR, P. 1940: *Zgodovina trga Motnika.* Ljubljana.

VALVAZOR, J. W. F. 1877: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Rudolfswerth.

VILFAN, S. 1985: Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika. *Kronika*, letnik 33, št. 2–3.

Zgodovina cest na Slovenskem. Ljubljana 1972: Republiška skupnost za ceste.

ZIKA, I.: 750 let mesta Kamnika – 12, *Kamniški občan* XI, št. 6., junij 1972.

ZIKA, I.: 750 let mesta Kamnika – 38, *Kamniški občan* XIII, št. 11, november 1974.

ZIKA, I.: Otvoritev ceste čez Kozjak, *Kamniški občan* XXVII, št. 21, 7. december 1987.

Arhivsko gradivo

Arhiv republike Slovenije, *Franciscejski katastri in elaborati 1826,* katastrske občine Nevlje, Šmartno, Zg. Tuhinj, Špitalič, Motnik.

Arhiv republike Slovenije, *Zbornica za trgovino, obrt in industrijo,* fascikel 331, občina Kamnik.

Železniški projekt, *Spomenica združenih železniških odborov v Kranju, Kamniku, Gornjem Gradu in Mežici*, Kamnik 1928 (arhiv: Janez Žvokelj, Kamnik).

Statistični podatki

ŠIFRER, Ž. 1969: *Prebivalstvo naselij 1869–1969,* I. knjiga. Ljubljana: Statistični urad RS.

Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971, Prebivalstvo – spol in starost, II. del. Beograd 1973: Statistični urad RS

Popis 1981, Prebivalstvo po spolu in starosti. Ljubljana: Statistični urad RS.

Popis 1991, Prebivalstvo po spolu in starosti. Ljubljana: Statistični urad RS.

Seznam informatorjev

Anton Zore, Laze v Tuhinju
Frančišek Cevec, Vaseno
Izidora Bergant, Soteska
Janez Ahčin, Liplje
Janez Kodra, Zg. Tuhinj
Jože Semprimožnik, Motnik
Jožefa Končan, Ljubljana
Majda Pirš, Loke v Tuhinju
Marija Grabnar, Motnik
Marija Logar, Štefanja Gora
Nežka Bajde, Zg. Tuhinj
Nikolaj Sadnikar, Kamnik
Pavel Lajmiš, Laze v Tuhinju
Pavla Slapnik, Šmartno v Tuhinju
Stane Pirš, Loke v Tuhinju
Terezija Zore, Buč

Prispevek je prirejeno in skrajšano diplomsko delo z istim naslovom, ki je bilo napisano na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pod mentorstvom doc. dr. Vita Hazlerja.

Red. prof. dr. Milan Trbižan
FNT, Oddelek za materiale in metalurgijo,
Univerza v Ljubljani

Fužinarstvo v Kamniku

Za antično železarstvo na slovenskem ozemlju obstaja precej dokazov, da je potekala živahna izmenjava z Italijo. Tja so z Gorenjske izvažali predvsem železo, od tam pa k nam okrasne predmete. To je mogoče ugotoviti zlasti iz grobišč. Vse do začetka srednjega veka nimamo opisov, kako se je v tem obdobju razvijalo železarstvo. J. V. Valvasor v znanem delu *Die Ehre des Herzogthums Krain* iz leta 1689 poroča o mnogih opuščenih železarskih obratih. Na drugi strani govorijo o tem tudi krajevni nazivi *fužina*, ki se zelo pogosto pojavljajo v različnih delih slovenskega ozemlja. Izraz je prišel v XV. stoletju iz Furlanije in pomeni kovačijo. Podrobnejših zapisov ali ustnih izročil iz tega obdobja ni, zgodovinarji si to razlagajo na ta način, da tedaj pridobivanje železa še ni bila obrt. Dela se je lahko lotil vsak, zato so prve talilne ognjiščne peči imenovali tudi kmečke peči, v katerih so pridobivali manjše količine železa, ki je imelo lastnosti jekla in se je dalo dobro kovati.

Zbrano rudo so najprej zdrobili na koščke velikosti oreha in jo nasuli v poglobitev in okoli nje naredili iz kamenja in gline obzidavo. Nato so na vrh naložili oglje in pričeli vpihavati zrak (slika 1). Oglje je pričelo izgorevati, nastal je ogljikov monoksid, CO, ki je reduciral železo iz rude. Po 8–10 urah je nastala na dnu železna gmota, v katero je bil vmešan del žlindre, ki sta jo sestavljali staljena jalovina in nereducirana ruda. Obzidavo so nato porušili in izvlekli železo, ki so ga ponovno ogreli in s kovanjem iztiskali žlindro ter nato izoblikovali predmete. Pomemben je podatek, da je bil izkoristek železa iz rude 55–60 %, kar dokazuje, da so uporabljali zelo kakovostno železno rudo. Upoštevati pa moramo, da se ni reduciralo vse železo iz rude. O tem pričajo ostanki žlindre. Zrak so vpihovali ročno ali nožno, uporabljali pa so tudi naravni vlek, ki je nastajal na pobočjih (slika 2). Fužinarstvo se je zato najprej razvilo v hribovitih krajih, kjer je bilo poleg rude tudi dovolj lesa za pridobivanje oglja.

Osrednje slovensko fužinarsko območje se je razvilo na Gorenjskem, kjer so bili znani železarski obrati že v 14. stoletju. Razvoj na Gorenjskem in na slovenskem Koroškem sodi v širši železarski razvojni kompleks, ki ima večstoletno razvojno tradicijo in sega v pasu od Avstrije preko Slovenije v celotno severno Italijo. Na tem območju zaznamujemo tudi pomembne dosežke tedanjega železarstva. Najbolj znana je bila Brescia v severni Italiji, kjer so nastale breške fužine. Na Gorenjskem je imelo fužinarstvo lastno razvojno pot, o tem priča slovenska peč iz Krope iz 14. stoletja, kjer se je tehnologija taljenja v mnogočem razlikovala od breške. Na Slovenskem je bilo tedaj fužinarstvo izredno razširjeno, saj je od 14. do 19. stoletja samo na Gorenjskem delovalo več kot 60 fužin. Najbolj poznane so bile fužine v Bohinju (Stara Fužina), Kropi, Železnikih, Bohinjski Bistrici, na Koroškem v Železni Kapli, na Hublju pri Ajdovščini in drugod.

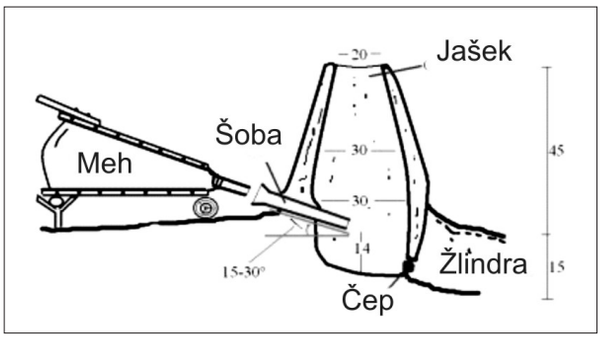

Slika 1: Primer ognjiščne, talne ali kmečke peči – mere v cm

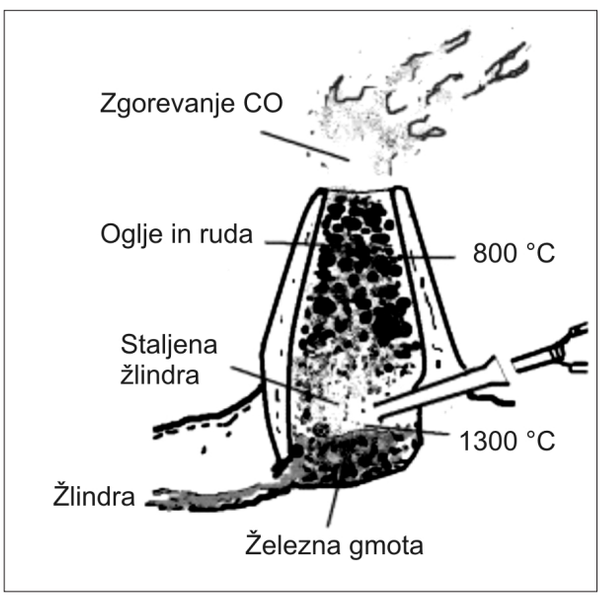

Slika 2: Postopek pridobivanja železa v ognjiščni peči, reducirano železo, ki pa se ni stalilo, se je nabiralo na dnu.

V 19. stoletju so bili doseženi tudi izredni tehnični dosežki. Leta 1872 so pričeli na Javorniku kot prvi na svetu izdelovati ferozlitino feromangan in zato so prejeli priznanja na svetovni razstavi na Dunaju (1873) in v Philadelphiji (1876) (slika 3). Največ zaslug za to ima L. Pantz, ki je prvi vpeljal tudi vpihovanje ogretega zraka v železarske peči in s tem bistveno pripomogel k njihovemu izboljšanemu delovanju.

Ves razvoj so v začetku vodili Slovenci, poznana so imena glavnih fužinarjev na Gorenjskem, ki pričajo o tem; v Kropi se pojavljajo imena: Bobek, Vabič, Gašperin, Janič, Žigan, Urbančič, Pavlič, Erjavec, Korošec, Potočnik, Klemenčič, Kavčič, Prešern in drugi. O tem dokazujejo tudi strokovni izrazi, ki so bili povsem slovenski, kot so grodelj, meh, škaja, plavž, kladivo, norec itd. Obstaja celo slovar slovenskih železarskih izrazov s prevodi in opisi v nemškem jeziku. Šele kasneje so pričeli prodirati k nam vplivi iz Italije in Avstrije. Tako na jezikovnem področju nekateri izrazi iz Italije in Nemčije, še pogosteje pa so postajali lastniki fužin tujci, ki so poznali trgovske poti in so obvladovali tuja tržišča. Vedno bolj so se uveljavljala imena, kot so Zois, Ruard, Thurn, Auersperg, Codelli itd. Lastništvo fužin in trgovanje z izdelki iz železa jim je omogočilo, da so se uvrstili med najbolj bogate na Slovenskem.

Tako kot na celem prostoru Gorenjske je bilo tudi v Kamniku zelo razvito kovaštvo, predvsem nožarstvo.

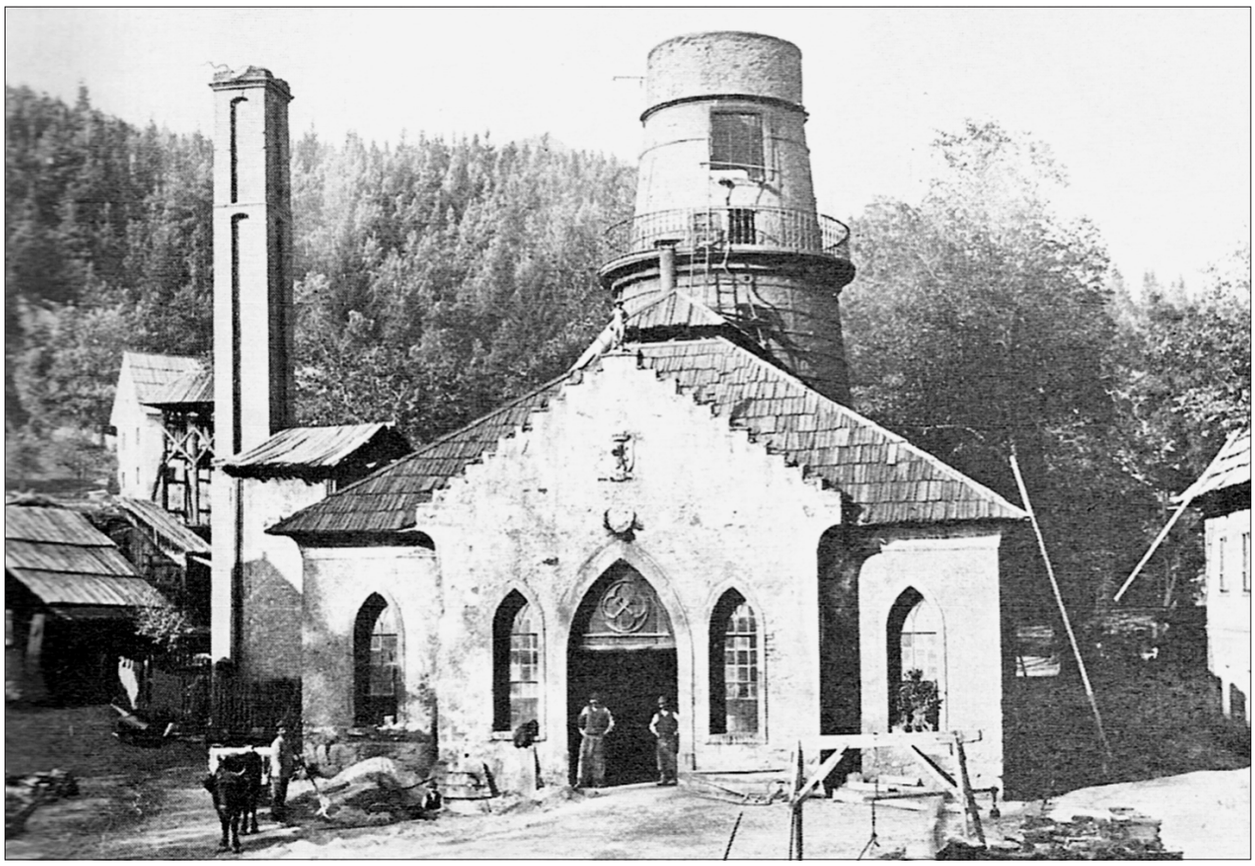

Slika 3: Plavž na Javorniku (Jesenice), kjer so leta 1872 izdelali prvi feromangan na svetu.

Pri tem je zelo pomembno poudariti, da sta bili ti obrti povsem v rokah domačinov, ki so z lastnim znanjem skozi stoletja razvijali pridobivanje železa kot tudi njegovo predelavo.

Najprej so pridobivali železo v opisanih talilnih ognjiščnih ali kmečkih pečeh, vsakokrat so pridobili nekaj deset funtov železa, ki je bilo namenjeno za lastno predelavo, le ponekod so morali kmetje dajati gosposki urbarske dajatve tudi v železu. Železo je bilo mehko in takoj kovno, ne da bi ga morali dodatno žariti in kovati v pečeh (presnati). Take enostavne peči so delovale zelo potratno, potrebovale so namreč izredno veliko oglja. Kmečke peči so se ohranile kljub razvoju večjih fužin vse do konca 18. stoletja. Tako zasledimo iz pritožbe J. B. Žigana, lastnika fužine v Kamniku, iz leta 1775, da je delovalo več kmečkih peči pri podanikih mekinjskega samostana. Poimensko so bili imenovani Lorenc Prehlin iz Loga ter Jakob Poglavec in Valentin Peterlin iz Mekinj, ki naj bi delali nedopustno konkurenco veliko večji fužini, zato jim je bila izdana sodniška prepoved delovanja.

V 15. stoletju je bil narejen pomemben razvojni korak. Železarjem dotedanji način vpihovanja zraka v peč ni več zadostoval, ker je bilo preslabotno in predvsem neenakomerno. Zato so se novi obrati, ki so jih od tedaj imenovali fužine, selili v doline k rekam, kjer so izrabljali vodo za pogon zračnih mehov in kovaških kladiv. Rudo so dovažali iz oddaljenih nahajališč, ravno tako tudi oglje.

V Kamniku je tako v srednjem veku nastalo ob Bistrici več kovaških obratov, kjer so kovali predvsem manjše žeblje in izdelovali nože, železo so pridobivali v kmečkih pečeh sami. Zato je bila količina železa omejena, celotni potek do končnega izdelka pa dolg in zamuden.

Zaradi naraščajočih potreb so se pojavile v Kamniku pobude za postavitev večjih obratov. Tako je nastal načrt za postavitev fužine na mestu, kjer je danes upravna zgradba smodnišnice, ki je bila poznana pod imenom Železarna Katzenberg na Bistrici. Prvo poročilo izvira iz leta 1603, ko je grof Thurn zaprosil za podelitev koncesije za postavitev fužine in zahteval ugodne začetne pogoje: brezplačno dobavo lesa za oglje in 5-letni odlog dajatev. Prošnja je bila ugodno ocenjena. Vendar ni ohranjenih podrobnejših podatkov o tem obratu in njegovem kasnejšem delovanju. Poznana je le še omemba fužine na Bistrici iz leta 1622. Glede na bogate in podrobne zapise o fužinarstvu v Kropi, Železnikih in drugod pa je mogoče sklepati, da je bila fužina v Kamniku za celotni prostor manj pomembna, verjetno je delovala le za potrebe lastnika grofa Thurna.

V 16. stoletju so narasle domače potrebe po izdelkih iz železa, ravno tako pa so tudi pospešena gradbena dejavnost, razvoj ladjedelništva in gradnja pristanišč v Italiji povzročili veliko povpraševanje. Stare fužine, ki so obratovale že 100 in več let, so vedno težje zbirale kakovostno železno rudo in jo transportirale iz vedno bolj oddaljenih krajev.

Zato so lastniki fužin v Kropi, Železnikih, Bohinju in drugod pričeli iskati dobra nahajališča rude v bližnji in

1 funt = 0,5 kg

1 cent = 56 kg

1 tovor = 2 barigli po 1,25 centa = 2,5 centa

Slika 4: Kovači, v ozadju kovaški ogenj z mehom (J. V. Valvasor: Slava Vojvodine Kranjske, 1689)

daljni okolici. Tako je Josef Žigan, lastnik ene od fužin v Kropi, več let raziskoval nahajališča železove rude v okolici Kamnika in pri tem našel na več mestih zelo dobro rudo z visokim deležem železa. Železovo rudo so najprej nabirali ob bližnjih rekah in hudournikih, to so bili rjavordeči kamni, ki so se med tokom reke zaoblili. Zaradi večje gostote in teže pa jih je vodni tok odlagal v globelih. Tako so nastala manjša nahajališča zelo čiste hematitne rude, ki je železov oksid z zelo malo jalovine, zato je bila stopnja pridobivanja železa kljub pomanjkljivim napravam visoka. V začetku je bilo dovolj takih manjših kopov na površini, šele ko je teh zmanjkalo, so pričeli kopati pod površino.

Leta 1734 je Josef Žigan zaprosil gospodarsko zbornico v Gradcu za podelitev državne koncesije za novo fužino. Ker v bližini ni bilo drugih železarn, ugodne pa so bile tudi druge okoliščine (dovolj lesa za oglje, žito za prehrano itd.), je bilo izdano dovoljenje za začetek del, vendar so se največji konkurenti iz Krope pritožili, čeprav niso imeli utemeljenih razlogov. Zbornica je pritožbo ovrgla in izdala koncesijo za gradnjo, ki se je nato pričela. Pri tem je bila narejena napaka, saj je rudarske in fužinarske koncesije lahko izdajala le državna dvorna zbornica na Dunaju. Konkurenca iz Krope je to vedela, vendar je pustila, da je J. Žigan zgradil železarno, in se šele nato pritožila, nakar je bila gradnja takoj ustavljena. Sledile so še pritožbe mesta in samostana v Mekinjah. Pritožbe so bile zaradi dovoza rude in oglja: ruinirani bodo mostovi, nastala bo draginja, mekinjski samostan je protestiral, da bo zaradi odvoda vode ovirano delovanje 4 samostanskih mlinov in 3 fužin – kovačij ter da bo posek lesa v Kamniški Bistrici dosegel škodljiv obseg. Ne bo več čiste vode za varjenje piva, ker se bo v njej prala ruda.

V Kropi so se zaradi nove fužine v Kamniku čutili ogrožene in so storili vse, da jo onemogočijo. Kroparski konkurenti so zahtevali, da nova fužina ne bo izdelovala žebljev, ki da jih je na trgu dovolj. Če tega J. Žigan ne bo sprejel, pa so pripravljeni odkupiti celotno že zgrajeno fužino, ki zaradi teh nerešenih vprašanj še ni obratovala. Pri večkratnih pogajanjih, ki so se vedno bolj zaostrovala, J. Žigan ni v ničemer popuščal. Končno je na sodišču nastopil Michael A. Zois, ljubljanski trgovec z železom, in ponudil odkup preko 1000 tovorov železnih izdelkov letno, s čimer je bilo obratovanje fužine povsem utemeljeno in pomisleki ovrženi.

Leta 1737 je nato sledila podelitev koncesije s tem, da se J. Žigan pogodi z mestom in s klarisami v Mekinjah o odškodnini za les in mostnino.

Rudo so pričeli voziti iz novih nahajališč v Kopah, Zapogah, Dolah, na Brezjah, Stermolu, Rudniku in iz Tuhinjske doline. Kasneje so začeli izkoriščati tudi nahajališče v Preski, Zagorju, Klečah in drugod. Tako so dovažali rudo iz krajev, ki so bili oddaljeni tudi do 30 km.

Neprimerno večje so bile težave z lesom za pridobivanje oglja, ker je mesto odrekalo pravico do sečnje, češ da ne bo ostalo dovolj lesa za skodle, s katerimi so pokrite mestne hiše, oziroma da nima J. Žigan nobenih pravic za uporabo lesa. J. Žigan se je večkrat pritožil, nazadnje pri cesarici M. Tereziji, ki je leta 1745 razsodila, da se mu dodeli za potrebe fužine brezplačna sečnja lesa v Kamniški Bistrici, in sicer na Korošici, Pintarski peči, Koprivnici, Zakancih, kakor tudi ureditev travnikov za drvarje in oglarje, ki bodo na njih pasli tovorne konje in živino.

Meščani Kamnika so bili zaradi tega razjarjeni in so J. Žiganu in njegovim grozili. Pritožil se je, da mu strežejo po življenju in je zaprosil za zaščito. Meščani so namreč rudarje in drvarje večkrat nasilno pregnali iz Kamniške Bistrice, jim zažgali bivališča ter skladišča lesa in oglja, pripravljeno oglje in les pa odpeljali ter prodali. Odvzeli so jim tudi orodje. Zaradi takega 10-letnega prerekanja in pravdanja je imel J. Žigan veliko izgubo, mesto pa se je moralo zadolžiti.

Dunajsko dvorno razsodišče je končno mesto obsodilo na plačilo škode in vrnitev orodja. Ko je prišel J. Žigan s svojimi ljudmi na občino po orodje, so jih meščanke hotele kamenjati, glavna pobudnica je bila žena Jakoba Adamiča, ki je hodila od hiše do hiše ter hujskala žene in otroke, da kamenjajo železarje. J. Žigan je zato zahteval zaščito.

Kasnejša poročila dajejo vtis, da je fužina nato brez težav dobro obratovala. Fužino so sestavljali peč na volka, kovaško kladivo in ena cajnarica. Okrogla peč na volka je bila visoka 14 čevljev (4,4 m), polnila pa se je z vrha, ki je imel odprtino premera 1,5 čevlja (47,5 cm). Peč se je proti sredini nato razširila, največji premer je znašal do 1 m. Obložena je bila s kamni, ki so bili zglajeni in utrjeni z glino. Peč so najprej napolnili z ogljem in pričeli vpihovati zrak. V razžarjeno peč so najprej dodali 30–40 funtov rude. Ko se je nivo pričel zniževati, so dodajali po 50 funtov rude in oglje ter tako ponavljali 24 ur, dokler ni bilo pretaljenih 50–60 centov rude. Po začetku taljenja so odčepili odprtino za žlindro, ki je bila še bogata z železom, ki je nato ves čas odtekala. Na koncu so ustavili pihanje in izvlekli volka. Pod kladivom so ga zdrobili na 6–7 delov, vsak je tehtal do 250 funtov.

Eno taljenje je trajalo 30–32 ur. Železnega volka, ki je tehtal 13–19 centov, je lahko le z največjim naporom izvleklo 14 železarjev. Za vsak cent železa so porabili 15 mernikov oglja. V letu so izdelali 120 do 130 železnih volkov. Za eno taljenje so z vsemi dodatnimi deli (odstranjevanje volka, popravilo peči itd.) rabili dva dni in eno noč. Delalo je okoli 50 železarjev, nakla-

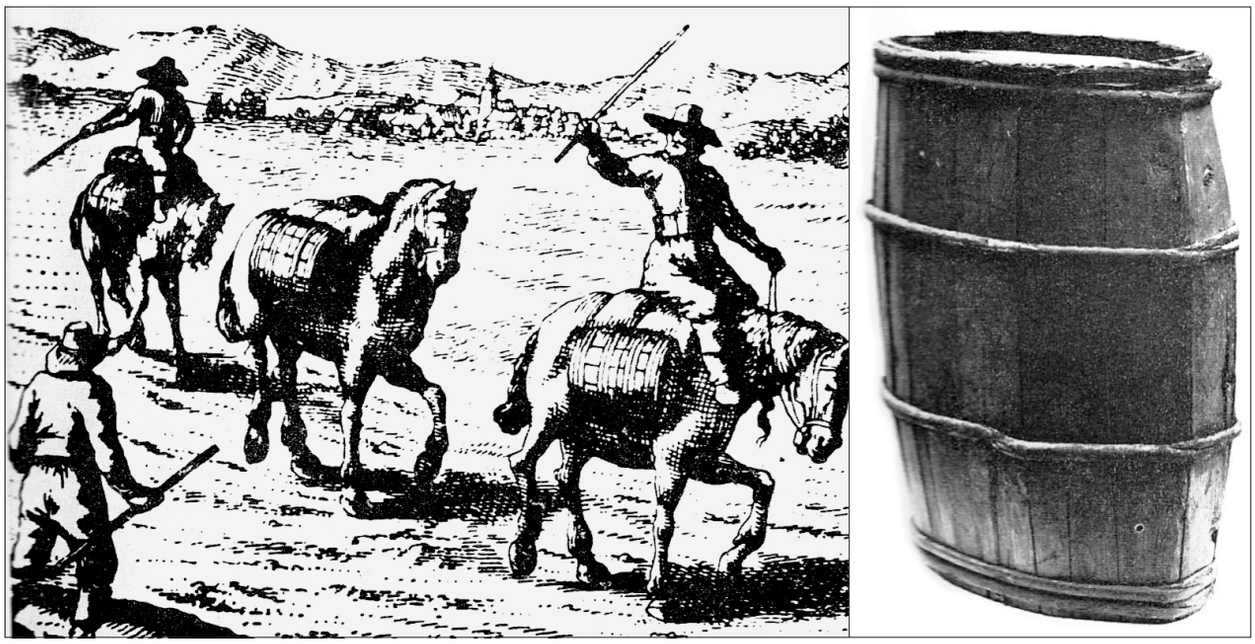

Slika 5: Tovorniki (J. V. Valvasor: Slava Vojvodine Kranjske, 1689). Barigel – sodček za tovorjenje fužinarskih izdelkov.

dalcev rude in oglja itd. Železnega volka so najprej dali pod tako imenovano fužinsko kladivo, ki je tehtalo 20 centov, z njim so ga zdrobili na kose, težke 180–250 funtov.

Kose so nato dali v peči za presnanje in dodali za vsak kos 33 mernikov oglja. Med žarjenjem se je zmanjšala količina ogljika in železo je postalo dobro kovno. Kose so ponovno dali pod fužinsko kladivo in ga kovali ter oblikovali v palično ali drugo železo. Pri tem pa iz njega iztisnili žlindro.

Nadaljnje kovanje je potekalo v manjših fužinah za izkovanje v pečeh za cajnanje, ki so bile v neposredni bližini. Kovanje žebljev je bilo na 15 kovaških ognjiščih s po tremi kovaškimi mesti, skupaj torej 45 kovaških mest za kovanje žebljev ali drugih izdelkov (slika 4).

Fužina je prehranjevala 185 družin in zaposlovala skupaj s kopači rude, oglarji in vozniki preko 200 oseb. Leta 1771 so izdelali 1160 centov železa, od tega 250 centov paličnega in 150 centov tračnega železa ter 760 centov žebljev. Vse žeblje je kupil M. A. Zois in jih polovico izvozil v Italijo.

Vsekakor je bilo fužinarstvo zelo donosen posel. Iz enega talilnega volka s povprečno težo 15–16 centov so neposredno ob talilni peči izdelali okoli 13 centov jekla, ki je bilo vredno okoli 50 florinov (goldinarjev), to je okoli 4 florine za cent. Z nadaljnjo predelavo v žeblje se je cena zelo povečala. Iz neke pogodbe je mogoče izluščiti, da je bila za 300 barigel različnih, predvsem večjih žebljev zgovorjena povprečna cena preko 27 florinov (goldinarjev) za barigel. V celoti je znašala vsota za 300 barigel 8250 florinov. Transport v Trst je povečal ceno še za 2 dodatna florina na barigel.

Za primerjavo je mernik (30,74 l) pšenice stal 2 florina, posoda vina (56 l) 3 florine.

Vse do izgradnje železnice je potekal transport s karavanami konj, na vsakega so naložili po dve barigli železnih izdelkov, večinoma žebljev različnih velikosti. Ker je transport potekal po ozkih, pogosto strmih gorskih poteh, je tovor za enega konja znašal 2,5 ali celo samo 2,3 centa, medtem ko je bil tovor v ravninskem delu znatno večji, celo do 3,5 centa. Uporabljali so težke tovorne konje, ki so jih vzrejali v Domžalah, Moravčah, Dragomlju in drugod, kot navaja že Valvasor. Sedla in drugo opremo pa so izdelovali v okolici Kranja (slika 5).

Leta 1588 so uvedli tudi jezdne poštne konje, ki so vzdrževali vez med Gradcem (skozi Gorico) in Benetkami. Vse do 19. stoletja so bili tovorni in jezdni konji osnova transporta. Za gorenjske jeklene izdelke so bili tradicionalni trgi v Italiji, predvsem na sejmih, ki so trajali različno: Treviso 15 dni, Vicenza 15 dni, Ravenna 24 dni, Rimano 35 dni, predvsem pa v Benetkah, kjer so bila skladišča za izdelke (Riva di ferro). Karavana se je oblikovala v Kranju, kamor so dostavili tudi žeblje, ki so jih izdelovale manjše fužine.

J. Žigan je okoli leta 1760 umrl kot priznan inovator in graditelj ter ustanovitelj fužine v Kamniku. Premoženje je prevzel njegov sin J. B. Žigan, ki je fužino vodil naprej.

Leta 1779 jo je J. B. Žigan prodal Francu D. Urbančiču, ki je bil tudi lastnik fužine v Kropi in je z delom nadaljeval. Vendar F. Urbančič ni več pridobival rude, temveč jo je kupoval od kmetov. F. Urbančič je ugotovil, da je peč na volka preveč potratna, ker porabi preveč oglja. Zato se je odločil, da zgradi sodobnejši plavž, kjer bodo pridobivali grodelj, tj. železo s 3–4 % ogljika. To se pridobiva pri nižjih temperaturah in je zato potrebnega bistveno manj oglja. Isto leto mu je dvorna zbornica na Dunaju podelila koncesijo za to gradnjo. Ob gradnji pa se je močno zadolžil in se iz dolgov ni več mogel izvleči. Med tem je F. Urbančič umrl, njegova vdova Antonija Urbančič je vodila podjetje naprej, vendar je ustavila delovanje plavža in se usmerila v kovanje žebljev. Kupovala je surovo železo (grodelj), ki so ga nato predelovali na fužini.

---

1 mernik za oglje = 61,5 l

1 čevelj = 0,31 m

Leta 1817 je bil objavljen konkurz in fužino je kupil baron A. Codelli. Ta jo je ponovno spravil v celoti v pogon. Delovala je še leta 1844. Takrat jo je prevzel zadnji lastnik E. von Andrioli, ki je ponovno kupoval surovo železo. Na koncu je fužino leta 1854 prodal podjetju, ki je gradilo smodnišnico. Na mestu, kjer je nekoč stala peč, je bila zgrajena upravna zgradba smodnišnice, ki stoji še danes.

Leta 1835 je bila na Prevaljah zgrajena železarna s pudlovkami in valjarna, osnova pa je bil plavž na koks, ki je imel veliko trdnost in je dopuščal gradnjo višjih peči z večjo proizvodnjo. Grodelj se je zato močno pocenil, kar je pomenilo konec fužinarstva, ne samo na Slovenskem, temveč tudi drugod. Fužine so do konca 19. stoletja propadle, na Jesenicah, Ravnah in Štorah pa so zgradili sodobne železarske obrate, v katerih se je nadaljevala železarska tradicija.

Ironworks in Kamnik

Summary

Ironworks were very well developed in the Slovene region and were ranked amongst those in the Northern Mediterranean, which expanded into Austria and Hungary. The most developed ironworks were in the Gorenjska region from where products, especially nails were briskly transported to Northern Italy. The ironworks in Kropa, Železniki and Bohinj were most developed. As a result of an increase in demand the owners of the ironworks gradually penetrated into other areas, which also included Kamnik, where they found a really good deposit of iron ore with a really rich haematite base.

Prior to this, Kamnik had already been really well known in the Middle Ages with its iron ore, including the production of nails and knives. At that time everyone used small fireplaces also called a farmer's stove because they were able to get a small amount of really well forged iron. This process remained in the area of Kamniška Bistrica up to the middle of the 19th century where they produced items for the monastery in Mekinje in spite of the bigger ironworks facility that started operating in 1734 (located in today's administrative building for gun-powder production) and shut down operations in 1854. It employed over 200 woodcutters, iron ore and charcoal miners, transporters of iron ore and charcoal, smelters and blacksmiths. It supported almost the same amount of families and even entire families participated in the work process, which included gathering and cleaning the ore, forging nails and taking care of the animals needed for transporting the goods etc. The ironworks in Kamnik were part of the entire ironworks industry in the Gorenjska and Koroška region from which today's strong metal manufacturing industry in Slovenia had developed.

Viri

Enciklopedija Slovenije: Fužinarstvo.

MOHORIČ, I. 1969: *Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, I. Ljubljana.*

MÜLLNER, A. 1909: *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*. Wien und Leipzg: Verlag von Halm und Goldmann.

ŠORN, J. 1978: Pregled našega železarstva za stoletje od okoli 1760 do okoli 1860. *Zgodovinski časopis* XXXII, št. 3. 243–247.

TRBIŽAN, M. 2003: Delo J. V. Valvasorja na področju livarstva. *Livarski vestnik* 3 (50).

VALVASOR, J. V. 1689: *Die Ehre des Herzogthums Krain.*

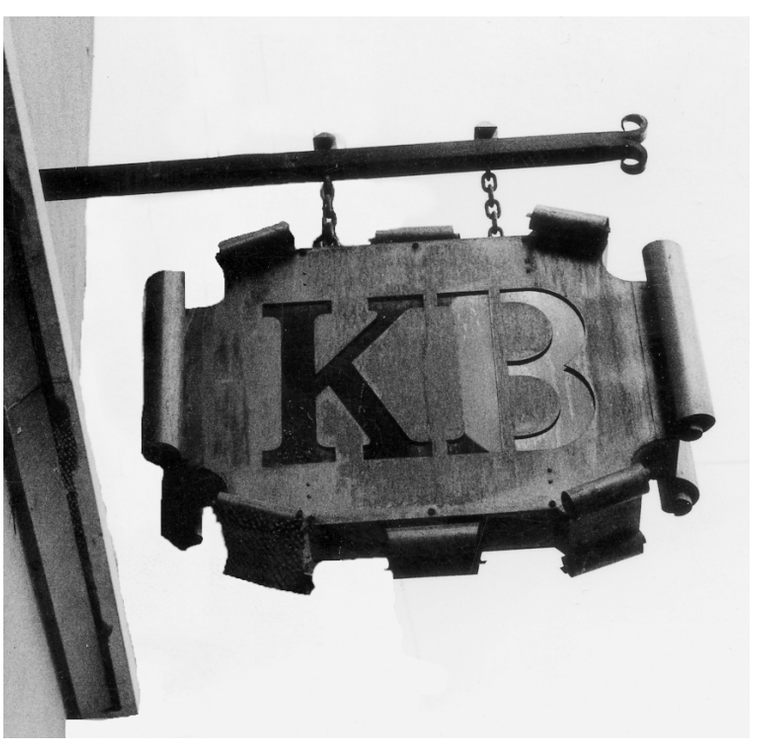
KB

Vilko Rifel
Žaga 11 a, Stahovica

Nesreče pri izdelavi črnega smodnika v kamniški smodnišnici

Uvod

Pred 150 leti se je avstrijska oblast odločila, da bo postavila v Kamniku smodnišnico. V tistem trenutku je bilo do takrat mirnemu, idiličnemu mestecu pod Kamniškimi Alpami za dolga leta usojeno, da bo postalo zaradi narave proizvodnje v novi tovarni prizorišče svojevrstne delovne fronte, na kateri bodo padale žrtve ne le v času vojne, temveč tudi v miru, sredi svojih delovnih prizadevanj in naporov. Vsako delo, posebno strojno, skriva v sebi stalno nevarnost, da se delovna naprava, sicer zvesta in poslušna človekova pomočnica, ob majhni nepazljivosti, napačnem prijemu ali okvari, spremeni v uničevalca in morilca, ki pušča za seboj žalostno sliko poškodb, invalidnosti, pogosto pa tudi sveže grobove.

V tem pogledu prednjači ena najnevarnejših industrijskih panog, to je proizvodnja črnega smodnika. Odkar je človek pričel uporabljati črni smodnik kot strelivo in ognjemetno sredstvo, so izdelovalci smodnika postajali žrtve svojega nevarnega dela. Sprva so drobili surovine in izdelovali smodnik na preprostih delovnih napravah na vodni pogon, zato so smodnišnico pogosto imenovali »mlin za smodnik (Pulvermühle) ali »stope za smodnik« (Pulverstampfe). Na teh delovnih napravah je pogosto prihajalo do eksplozij. Eno prvih nesreč pri nas omenjajo pisni viri 24. junija 1819, ko je prišlo do eksplozije smodnika v smodnišnici v Zadvoru pri Ljubljani, pri čemer je dobil mojster hude opekline. Seveda so pri razvoju proizvodnje smodnika večini nesreč botrovali nevednost, nezadostno poznavanje lastnosti snovi in pomanjkljiva tehnična oprema proizvodnih delavnic. Bolj ko so ljudje spoznavali to posebno dejavnost, manj je bilo subjektivnih vzrokov nesreč. Človekovi napori, da se število nesrečnih primerov pri proizvodnji črnega smodnika čimbolj zmanjša in da se v primeru nekontroliranih eksplozij preprečijo vsaj človeške žrtve, so našli svojo najvišjo stopnjo razvoja šele v delni avtomatizaciji delovnih naprav, ki povsem ali vsaj delno izključujejo prisotnost delavcev ob delujoči delovni napravi na delovnem mestu. Žal pa je bila pot do te stopnje dolga in marsikdaj usodna. Vsepovsod po svetu izdelovalci črnega smodnika pomnijo številne nesreče, ki so iztrgale iz njihovih vrst številne sodelavce. Tudi 150-letna zgodovina našega obrata v Kamniku beleži črne strani nesreč in katastrof, ki so za vedno ostale ne le v večkrat pomanjkljivih in zaradi vojn izgubljenih arhivih, temveč v spominu slehernega člana kolektiva, ki jih je doživel. V najstarejšem obratu tovarne v črnem smodniku je bilo doslej šestindvajset nesreč. Eksplozije so terjale osemindvajset življenj, nekatere nesreče celo več naenkrat. Med najnevarnejše faze izdelave črnega smodnika nedvomno prištevamo zrnjenje, saj je bilo pri teh delovnih napravah devet nesreč, ki so terjale skupno trinajst smrtnih žrtev. Sledijo jim kolodrobi, v katerih so bile štiri eksplozije, ki so terjale pet smrtnih žrtev. V obratu za izdelavo vžigalne vrvice pa je leta 1934 prišlo do največje katastrofe v podjetju, ko je po vžigu smodnika zaradi hudih opeklin naenkrat izgubilo življenje deset delavcev. To je bila tudi najhujša nesreča v vsej zgodovini obstoja podjetja. Vsekakor število žrtev ne bi bilo tako veliko, če ne bi v mnogih primerih zastareli stroji in tehnološki proces terjali neposredno prisotnost delavcev v delovnem prostoru med obratovanjem. Zato je bil umesten ukrep, da so tako nevarne delovne naprave, kot so bile lefevrice – »Lefebure stroji« – in zastarela zrnilnica s pomanjkljivo dozirno napravo, za vedno odstranili iz proizvodnega procesa. Namesto njih so uvedli sodobnejše delovne naprave in poostrili delovne predpise. Danes delavec med obratovanjem delovne naprave ni več prisoten v delavnici, ampak je v komandnem prostoru iz armiranega betona in od tam upravlja in nadzoruje delovni proces ob pomoči posebne prisluškovalne naprave.

Spomenik prvi žrtvi pri izdelavi črnega smodnika leta 1894. Iz zbirke Vilka Rifla.

Leta 1864 je nastal požar v objektu I. mešalnice smodnika. Po običajni polnitvi mešalnic in zagonu bobna so se delavci umaknili iz delavnice. V tem času je nastal požar, katerega vzrok ni bil pojasnjen. Žrtev ni bilo.

Leta 1886 je nastal požar v predelovalnici solitra, ki ga je povzročil neki klepar iz Mengša. Žrtev ni bilo. V dvajseti številki časnika Gorenjec je bilo 19. maja 1906, dvajset let po požaru, zapisano: V Kamniku je 11. maja minilo 20 let, kar je bil v kamniški praharni velik požar. Na opomin takratnega poveljnika praharne je pobegnilo vse ljudstvo iz Kamnika, ker je bila nevarnost, da se vžge kakih 40.000 centov žvepla. Mo-

Črni mlinarji v drugi polovici 20. stoletja pred stiskalnico. Na sliki so resni možje, ki se zavedajo, kako nevarno delo opravljajo. Foto: Božo Matičič.

žje, ki so preprečili to nevarnost, pač zaslužijo, da se jih spominjamo na tem mestu. To so bili rajna Gregor Slabanja in Vincenc Exler ter še živeči Karol Huttež.

18. julija 1894 je nastala eksplozija v zrnilnici smodnika. Vzrok nesreče je bilo nakopičenje smodnika na transportnih trakovih delovne naprave, zaradi česar je nastalo močno trenje, ki je povzročilo vžig smodnika. Smrtno se je ponesrečil delavec Alojz Potočnik z Zduše pri Kamniku. Zrnilnica je bila pozneje prestavljena na drugo lokacijo. V spomin na prvo žrtev so delavci postavili pokojnemu Potočniku v obratu skromen spomenik.

Leta 1915 so v požaru v mešalnici dobili hude opekline delavci Završnik, Brlec in Vindšnurer iz Kamnika. Požar je nastal pri oblaganju notranjosti bobna z usnjem. Nesreča pa je verjetno nastala zaradi uporabe neprimernega orodja.

10. julija 1920 je nastala eksplozija v kolodrobu za izdelavo črnega smodnika. Predelava posebne vrste rjavega smodnika je zahtevala smrt dveh delavcev: Martina Dornika iz Nevelj in Antona Zajca s Fužin. Zajc je bil na mestu mrtev, Dornik pa je živel še eno uro in povedal, da sta z Zajcem hotela očistiti delovno napravo, pri udarcu z lesenim kladivom je nastala iskra, ki je vnela 75 kg posebnega rjavega smodnika. Ponesrečeni Zajc je bil sin vratarja Zajca. Obstaja verjetnost, da sta oba ponesrečenca poleg lesenega kladiva uporabila še kak železen predmet.

8. oktobra 1920 se je pri popravilu patronske stiskalnice, ki je stiskala izdelan smodnikov prah v obliko valjev oziroma prizem, vžgala majhna količina črnega smodnika. Delavci Franc Rems iz Tunjic, Jože Goltes z Grabna ter Katarina Sitar iz Stranj so dobili znatne opekline. Vzrok vžiga črnega smodnika je bil brez dvoma udarec ali trenje.

Delavci v obratu črnega smodnika v času avstro-ogrske monarhije. Iz zbirke Vilka Rifla.

14. maja 1921 je bila nesreča v kolodrobu za izdelavo črnega smodnika. Smrtno se je ponesrečil Ja-

nez Nograšek iz Kamnika. Obut je bil v neokretne cokle. Spotaknil se je in padel, pri tem ga je zagrabil kolodrob, ga nekaj časa vlekel in zmečkal. Njegova žena Mana je bila po njegovi smrti še več let zaposlena v smodnišnici.

18. aprila 1922 ob 20. uri se je zgodila nesreča v sušilnici, kjer se je poleg črnega smodnika sušil tudi kamniktit. Zaradi previsoke temperature so se vneli lažje hlapljivi plini v razstrelivu. Pri tem je prišlo do močne eksplozije prav v času, ko so se delavci Grkman, Žumer in Torkar umaknili iz delavnice. Smrtnih žrtev ni bilo.

Leta 1925 je dobil hude opekline v patronski stiskalnici delavec Anton Vrhovnik iz Tunjic. 20. januarja je bil v dnevnem tisku objavljen članek o nesreči z naslovom Eksplozija v tovarni smodnika, v katerem je bilo zapisano: *Danes zjutraj malo po osmi uri se je pripetila v patronski stiskalnici manjša eksplozija. K sreči v stiskalnici takrat ni bilo nobenega smodnika, pač pa se je iz neznanega vzroka vnel prah od smodnika, ki je vseeno povzročil takšen pritisk, da je vrglo vsa okna in vrata iz tečajev. Škoda je malenkostna, ker se je pobilo le nekaj šip. V stiskalnici je bil v usodnem času le delavec Vrhovnik, ki je dobil znatne opekline po obrazu in rokah.*

Leta 1928 je nastala eksplozija črnega smodnika v kolodrobu. Nesreča se je zgodila pri predelavi smodnikovega prahu, ki so ga pobirali po tleh in vračali v predelavo. Obstaja možnost, da je s smodnikovim prahom prišel v kolodrob drobec kamenja, ki je povzročil iskro. Človeških žrtev k sreči ni bilo. Od takrat se tak smodnik ni smel več ponovno vračati v predelavo, ampak se je uničil kot »tlakov odpad«.

Leta 1931 je strela udarila v objekt mešalnice, kjer je bila majhna količina neizdelanega smodnika. Mešalnico je razneslo. Ker se je to zgodilo v nedeljo popoldne, ni bilo v bližini nobenega delavca. Od takrat niso smeli več puščati v delavnici neizdelanega smodnika, kot je bilo prej v navadi. Objekt je bil skoraj v celoti porušen.

30. aprila 1934 je nastala nesreča v zrnilnici, v kateri sta dobila hude opekline delavca Jože Koželj iz Tunjic in Matija Končnik z Vrhpolj. Pri prevozu v bolnišnico sta umrla. Nesreča je nastala zaradi okvare delovne naprave, ki ji je odpadla podloga. V delavnici so delali tisti dan tudi Franc Šimenc, Janez Završnik in Janez Brnot, ki pa so tik pred eksplozijo odšli v drugo delavnico.

5. maja 1934 se je zgodila največja nesreča v smodnišnici, in sicer pri izdelavi vžigalne vrvice. Ta nesreča je terjala tudi največ človeških žrtev. Ker so bile med žrtvami po večini ženske – matere, je njihova žalostna usoda še globlje pretresla javnost. V tistih usodnih dnevih je bil Kamnik ovit v žalovanje. Vrstili so se pogrebi ponesrečenih žrtev v njihovih rodnih krajih, ki so druga za drugo v nepopisnih bolečinah zaradi hudih opeklin umirale v bolnišnici. Pozneje je strokovna preiskovalna komisija ugotovila, da je nastala usodna nesreča zaradi neprevidnega ravnanja z žarnico, ki je padla na tla. Drobec je odletel v delovno napravo, v kateri je bil smodnik. Delovne naprave so bile razvrščene v delavnici druga poleg druge. Verjetno je bil vzrok za vžig smodnika drobec stekla žarnice, ki je padel v delovno napravo. Ogenj se je v trenutku razširil po vsej delavnici. Precejšnja količina smodnika v delavnici je

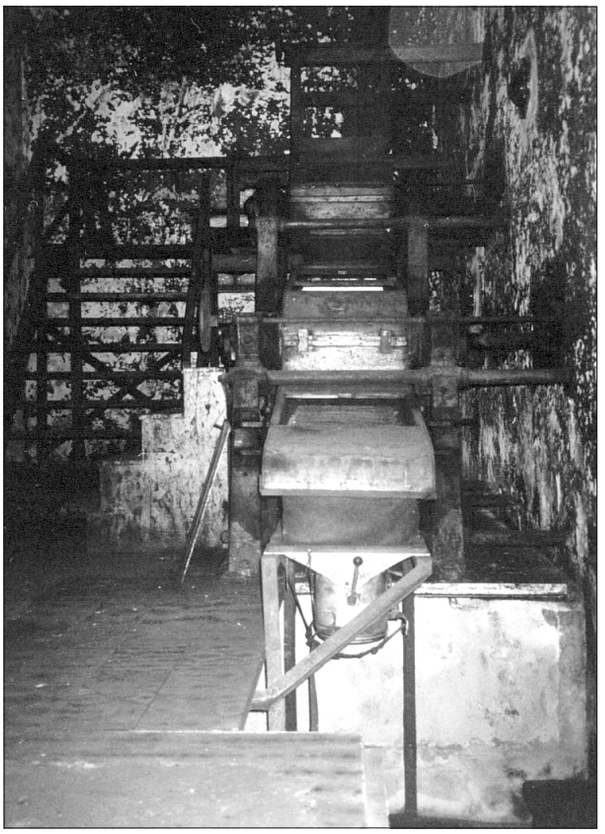

Stara zrnilna naprava za zrnjenje smodnika. Iz zbirke Vilka Rifla.

povzročila pri delavcih strašne opekline. Poškodbam je takoj podlegla Antonija Novak z Vrhpolja, stara 38 let, devet žrtev pa je zaradi hudih opeklin umrlo v bolnišnici, od teh je bilo osem delavk in en delavec: Ivan Juvan iz Stranj, star 56 let, ki je bil preddelavec v delavnici, Frančiška Hribar iz Kamnika, stara 35 let, Marija Lavtižar iz Kamnika, rojena Rostan, stara 35 let, Slava Pirc, stara 33 let, Julijana Vrhovnik iz Mekinj, stara 25 let, Terezija Kotnik iz Kamnika, rojena Zamljen, stara 22 let, Angela Ogrin iz Kamnika, stara 45 let, Ana Kregar iz Stranj, stara 33 let, in Ana Grošelj iz Mekinj, stara 32 let.

Ostale ponesrečenke: Rozi Gradišek iz Mekinj, Frančiška Hace in Apolonija Rak iz Nevelj, Ivana Ručman iz Kamnika, Julijana Pirc iz Stranj in Frančiška Legedič iz Mekinj pa so po daljši negi v bolnišnici okrevale.

8. junija 1942, v času nemške okupacije, je nastala eksplozija v zrnilnici na stari zrnilni napravi, pri kateri se je smrtno ponesrečil delavec Jože Nograšek iz Košiš. Vzroka te nesreče ni bilo mogoče ugotoviti.

27. julija 1945 je spet nastala eksplozija v zrnilnici na stari zrnilni napravi, kjer sta se smrtno ponesrečila delavca Janez Lukan iz Mekinj in Janez Spruk iz Spodnjih Stranj. Tudi pri tej nesreči ni bilo mogoče ugotoviti vzroka. Na tej napravi je bilo relativno največ nesreč. Domneva se, da je transportni trak, ki je tekel preko dveh valjev, povzročal močno trenje. Prišlo je do dviga temperature, kar je verjetno povzročilo večino nesreč. Po tej nesreči naprave niso več uporabljali.

19. februarja 1948 se je zgodila huda nesreča pri lefevricah. Ko je prišlo do eksplozije v objektu 72, se je eksplozija v nekaj sekundah prenesla na objekt 73, to je prva sortirnica. Pri tej nesreči so se smrtno ponesre-

Eksplozija lefevrice (delovne naprave Lefebure) v črnem smodniku. Hrani arhiv družbe KIK, d. d.

Takšno razdejanje je povzročila eksplozija 200 kilogramov črnega smodnika v kolodrobih leta 1954 in terjala dve smrtni žrtvi. Foto: Božo Matičič.

čili: Florijan Torkar iz Nevelj, Viktor Korošec iz Mekinj, Franc Burja iz Sel, Franc Rode iz Košiš in Jože Poljanšek z Vrhpolja. Dva od njih je eksplozija vrgla po zraku iz objekta 73, v katerem sta delala na odru, preko drevja do zrnilnice, torej približno 85 m daleč. Vzrok nesreče ni bil pojasnjen. Eksplozijo so zaradi moči čutili celo v Ljubljani.

Posledica udara strele v mešalnico črnega smodnika v objektu 55 leta 1956. Hrani arhiv družbe KIK, d. d.

Eksplozija v zrnilnici črnega smodnika v objektu 72 17. julija leta 1959. Hrani arhiv družbe KIK, d. d.

16. septembra 1949 se je pri lefevrici smrtno ponesrečil delavec Jože Valentič iz okolice Karlovca. Ta nesreča je, kot se pogosto zgodi, zahtevala življenje najboljšega delavca.

23. junija 1954 je prišlo do eksplozije v objektu 46, ko sta preddelavec Florijan Erjavšek in delavec Franc Uršič polnila smodnikov prah v kolodrob. Takrat so se uporabljali zaboji za smodnik, ki so bili izdelani še v času okupacije in opremljeni z železnimi pocinkanimi vijaki. Verjetno je zaradi premočnega udarca zaboja ob skodelo kolodroba glava vijaka povzročila iskro in prišlo je do vžiga smodnika. Eksplozija, katere žrtvi sta bila omenjena delavca, se je prenesla po ostrešju na sosednji lokal. K sreči se vžig ni prenesel še na tretji lokal, v katerem so bile shranjene precejšnje količine smodnika.

15. maja 1956 je udarila strela v 1. mešalnico smodnika v objektu 55, ki na srečo ni pustila hujših posledic. Poškodovane so bile delovne naprave zaradi vžiga smodnikovega prahu v lokalu.

2. julija 1959 je prišlo v objektu 76 v starih zrnilnih bobnih do eksplozije 60 kg posebnega hipersenzibilnega črnega smodnika v obratu črnega smodnika. Pri tem se je smrtno ponesrečil Ivan Kregar.

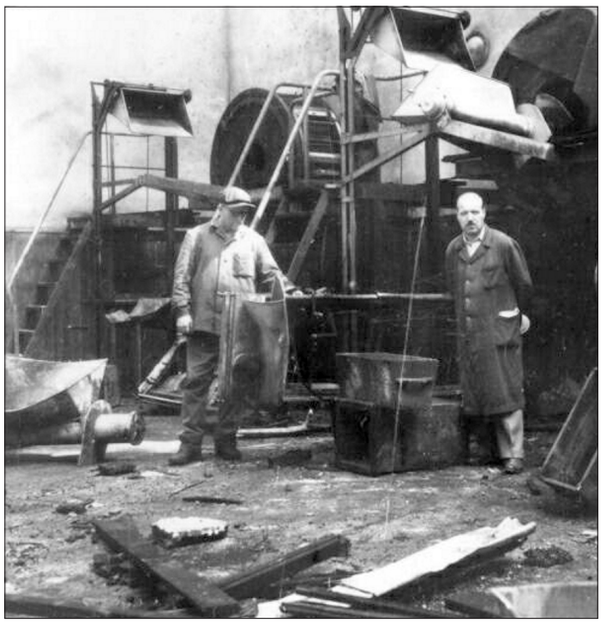

Razdejanje po eksploziji v zrnilnici črnega smodnika v objektu 72 17. julija leta 1959 in odpravljanje posledic. Hrani arhiv družbe KIK, d. d.

Eksplozija črnega smodnika v mešalnici objekta 56 leta 1990. Hrani arhiv družbe KIK, d. d.

17. julija 1959 je prišlo v objektu 72 v obratu črnega smodnika do eksplozije 170 kg smodnika v novih zrnilnih bobnih, ki pa ni terjala človeških žrtev, pač pa le materialno škodo. Vzrok eksplozije je bila povečana mehanska občutljivost smodnika zaradi uporabe nestandardnih surovin (premog namesto oglja).

12. junija 1968 je prišlo do vžiga pri predenju vžigalne vrvice. Žrtev ni bilo, nastala pa je materialna škoda.

15. januarja 1980 je prišlo do požara v vrečastem filtru odpraševalne naprave v previjalnici preje v obratu vžigalne vrvice. V požaru so pogorele vse filtrske vreče, inštalacije v napravi in lesen strop.

6. aprila 1990 je ob 7.37 v objektu 56 v obratu črnega smodnika prišlo do eksplozije 100 kg črnega smodnika v levem in še 100 kg v desnem mešalnem bobnu. Pri tem je bil delavec, ki je bil v komandnem prostoru sosednjega objekta 55 (mešalnica), lažje poškodovan.

18. februarja 1991 je prišlo do eksplozije v objektu 55, mešalnica. Eksplodiralo je 180 kg črnega smodni-

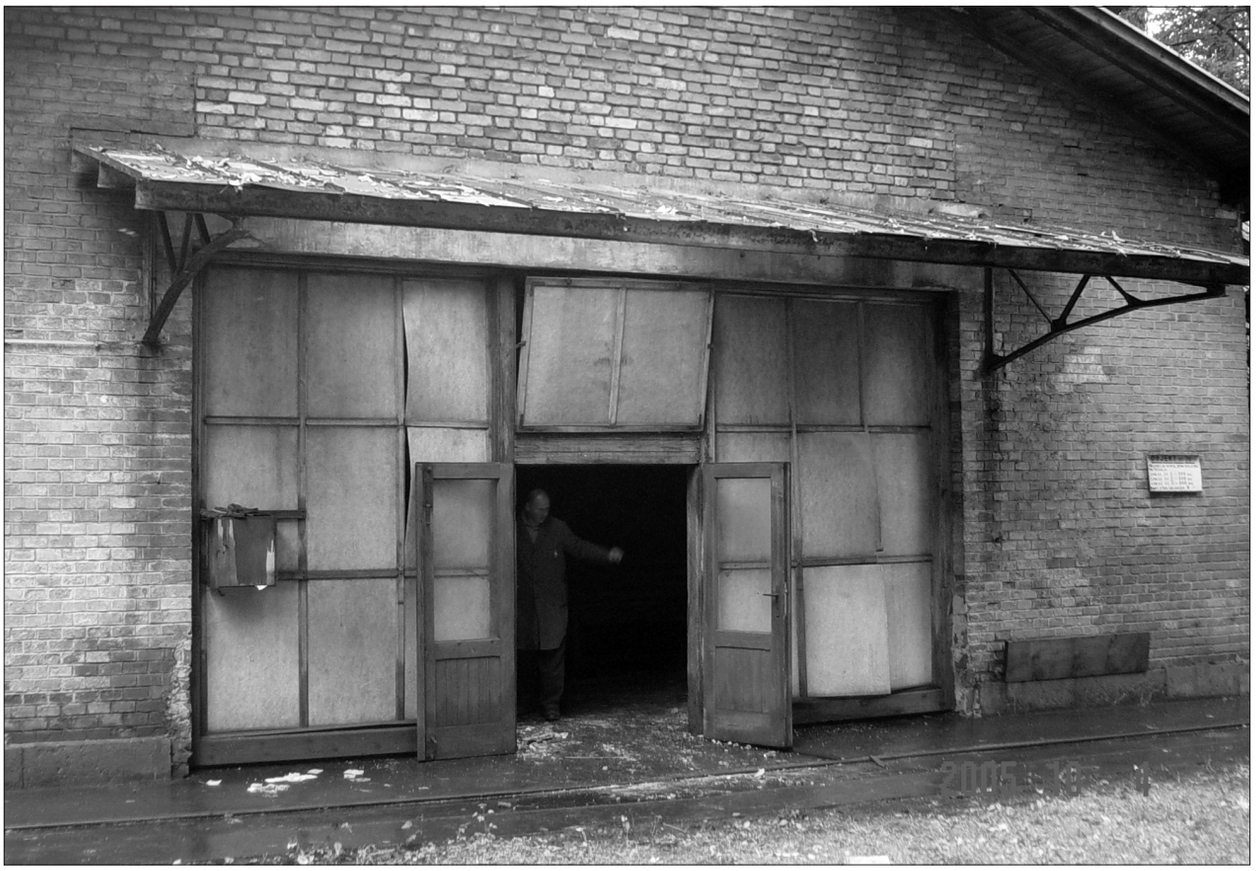

Posledice vžiga odpadnega smodnikovega prahu v stiskalnici. Hrani arhiv družbe KIK, d. d.

Črni mlinar med prevozom smodnika. Foto: Božo Matičič.

ka v dveh mešalno-drobilnih bobnih. Žrtev ni bilo. Objekt je bil porušen.

3. oktobra 2005 je prišlo okoli 11. ure v objektu stiskalnice v obratu črnega smodnika do vžiga odpadnega smodnikovega prahu. Pri tem je dobil hude opekline delavec Jožef Rifl. Nesreča se je zgodila v delavnici, kjer ročno drobijo stisnjene smodnikove plošče. Sreča v nesreči je bila, da sta delavca, ki sta delala v delavnici, pred dogodkom odpeljala zdrobljeno prešo stisnjenega smodnika v nadaljnjo predelavo. Do nesreče je prišlo, ko se je Jože s praznim vagončkom vrnil pred delavnico. Ves v ognju se je prisebno pognal proti jezu ob objektu, med tekom trgal s sebe gorečo obleko in skočil v vodo. Med samim vžigom se je ogenj razširil tudi iz lokala na lesen podest pred lokalom, kjer se navadno strkavajo prtiči. Preddelavec v stiskalnici Marjan Sitar je ob nesreči najprej preveril, če so vsi živi, ali je kdo poškodovan, in nato ukazal, naj se prisotni zaposleni delavci v stiskalnici umaknejo na varno in ostanejo le tisti, ki so pomagali gasiti. Zatem je takoj pograbil gasilni aparat in prisebno začel gasiti ogenj na lesenem odru pred lokalom. Ko je pogasil ogenj na odru in gorečo delovno obleko, je z vodo pričel močiti steno pred lokalom, da bi preprečil morebitni prenos vžiga na sosednji delavnici v sklopu stiskalnice. Na pomoč so mu priskočili tudi sodelavci iz sosednjih delavnic, ki so napeljali vodo iz hidranta in skupaj jim je uspelo pogasiti požar še pred prihodom gasilcev. Vsa zahvala gre pogumnim delavcem v obratu, ki so dobesedno tvegali svoja življenja in s tem dejanjem preprečili še večjo tragedijo. Tudi Jožetu so sodelavci nudili pomoč, mu pomagali iz vode in ga pospremili do reševalnega vozila, s katerim je bil kmalu po nesreči ob spremstvu

zdravnika prepeljan v bolnišnico na zdravljenje. Vzrok nastanka požara ni pojasnjen.

Težko si je predstavljati sliko kolektiva v obratu črnega smodnika, ko se v navidez mirnem in idiličnem gozdu znotraj tovarniškega zidu ob Bistrici dvigne v zrak zlovešča bela gobasta gmota in pove vsej okolici, da je spet prišlo do nesreče. In v tistem trenutku je morda nekje družina ostala brez očeta, matere, moža, žene, brata ali sestre. Če kdaj, se še posebno v takih trenutkih strne ves kolektiv in čuti kot eden. In takrat se v ljudi znova zažre strah pred obratom črnega smodnika. Zato se še danes pogosto sliši: »V ta črnem ne bi delal za noben dnar!«

Accidents: Black Gunpowder Production

Summary

The gunpowder factory in Kamnik has a 150 year tradition in producing black gunpowder. Despite the great emphasis on safety in manufacturing, many accidents occurred often ending in tragedy. Carelessness and the lack of technical equipment often contributed to the cause of the accidents. With the gradual up-grading of the equipment a higher level of safety was achieved during the production of black gunpowder. By all means, the number of victims would not have been so high if there had not been as many out-dated pieces of equipment, which the workers had to operate during production time. The partial automation of the equipment essentially contributed to a safer working environment. The highest level of safety was achieved with the implementation of command centers made of reinforced concrete in direct proximity of the equipment. Today, with the aid of listening devices workers in the command centers can monitor the manufacturing process in the majority of the buildings. Of course, there are still phases in the manufacturing of gunpowder where the presence of a worker cannot be excluded.

Viri in literatura

- Arhiv podjetja KIK, d. d.
- *Publikacija ob 100-letnici podjetja Kamnik v Kamniku*, l. 1952
- Publikacija ob 130-letnici podjetja, l. 1982.
- KRATOCHWILL, B. 1962: Bel gobast oblak se je dvignil nad tovarno. *Naše delo*.
- SLOKAR, I. 1961: Zgodovina solitrarn in smodnišnic v Ljubljani in njeni okolici. *Kronika* IX/2.

Ustni viri

- dipl. ing. Blaž Skok, vodja proizvodnje v obratu črnega smodnika, v pokoju
- Marjan Sitar

Vilko Rifel
Žaga 11 a, Stahovica

Kamniški čistilni prašek

Boksitna ruda. Iz zbirke Vilka Rifla.

Boksitna preperina na območju Velike planine. Iz zbirke Vilka Rifla.

Uvod

Boksitno rudo so začeli na območju Kamniških Alp izkoriščati v drugi polovici 19. stoletja, vendar ne z namenom pridobivanja aluminija, pač pa so iz boksitne rude izdelovali polirno sredstvo, tako imenovani kamniški čistilni prašek. Zlasti z odkritjem aluminija in njegove uporabnosti je v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno nastalo splošno zanimanje za boksitna ležišča v Sloveniji, med drugim tudi na območju Kamniških Alp. Raziskovali so v dolini Kamniške Bistrice v gozdovih Meščanske korporacije na krajih: Dolski graben, Požar, Pod skalo in Pod kopo. Vendar pa se zaradi oddaljenosti rudišča od železnice in dragega prevoza do nje izkoriščanje ni razvilo v večjem obsegu.

Boksit

Boksit, aluminijeva ruda, je mešanica mineralov, predvsem aluminijevih hidroksidov. Vsebuje povprečno 15 % aluminijevega oksida, bogatejši boksiti pa ga imajo tudi do 50 %. Kot glavne nečistoče se v njem pojavljajo še silicijevi, železovi in titanovi oksidi. Boksitov je več vrst in vseh barv, odvisno od vsebnosti železovih mineralov. Boksit ima sledečo mineralno sestavo: aluminijevi hidroksidi (hidrargilit, boehmit, diaspor), aluminijev oksid (korund), železovi minerali (hematit, goethit, lepidokrokit), titanovi minerali (anataz, rutil) in primesi. Tudi trdota boksita je različna, včasih so mehkejši, včasih pa zelo trdi. Kot zmes rudnin je po opredelitvi kamnina in najvažnejša, če ne edina, surovina za pridobivanje glinice in aluminija na gospodaren način, čeprav je aluminij ena od najbolj razširjenih prvin v zemeljski skorji. Še do nedavnega so boksit upoštevali kot posebno rudo in ga enačili s sporogelitom. Boksit nastaja po razpadu glinencev in sorodnih rudnin zaradi preperevanja v posebnih razmerah pod vplivom padavin iz ozračja. Če vsebuje prvotna kamnina manj železa ali se pri preperevanju del železa odplavi, dobimo čistejše aluminijeve hidrokside, ki dajo po strjevanju boksit. Boksitna rudišča lahko nastopajo kot vodoravne površinske plasti, žepi, leče v usedlinah ali pa gmote nepravilnih oblik. Pojavlja pa se tudi v obliki gnezda.

Kopanje boksita v Kamniški Bistrici in predelava boksitne rude v čistilni prašek v kamniških obrtnih delavnicah

Ena od pomembnih panog obrti, ki pomeni začetek razvoja industrije v Kamniku, je bilo pridobivanje in predelava boksita. Ruda rjavkastordeče barve, ki je izredno higroskopna, se je uporabljala za izdelavo čistilnega praška, imenovanega kamniški čistilni prašek (Steiner-Putzpulver). Med Kamničani in okoličani so bila v rabi različna poimenovanja: pucpurfel, puckamen, snažilni prašek in štupa. Čistilni prašek so uporabljali za poliranje kovinskega posodja, jedilnega pribora, kovinskih izdelkov in izdelkov iz medenine.

Izdelovanje čistilnega praška je bila zelo donosna panoga obrti, zato se je tedaj kar nekaj kamniških obrtnikov ukvarjalo s to dejavnostjo. Obrtniki so rudo kupovali od zakupnikov pravice kopanja rude v gozdovih Meščanske korporacije v Kamniški Bistrici, trgovci pa so organizirali prodajo na drobno in debelo. Eni so se ukvarjali samo z izdelavo in prodajo čistilnega praška, medtem ko je bila drugim to le dopolnilna dejavnost ob kaki drugi obrti. Ker tehnološki postopek za predelavo rude ni bil zahteven, so bili stroški predelave sorazmerno nizki. Ruda, ki so jo kopali na različnih lokacijah v dolini Kamniške Bistrice, je kljub oddaljenosti nahajališč, ročnemu kopanju in oteženemu transportu do obratov za predelavo še vedno prinašala velik dobiček. Zaradi velikih dohodkov pa je nemalokrat prihajalo do sporov in tožb, v katerih so bili udeleženi zlasti Meščanska korporacija, katere last so bila nahajališča rude, in najemniki, ki so imeli v zakupu pravico za kopanje. Meščanska korporacija je izkoriščala boksitno rudo za izdelavo čistilnega praška do leta 1924. Razisko-

Svečnik iz medenine pred čiščenjem in po čiščenju s čistilnim praškom. Iz zbirke Vilka Rifla.

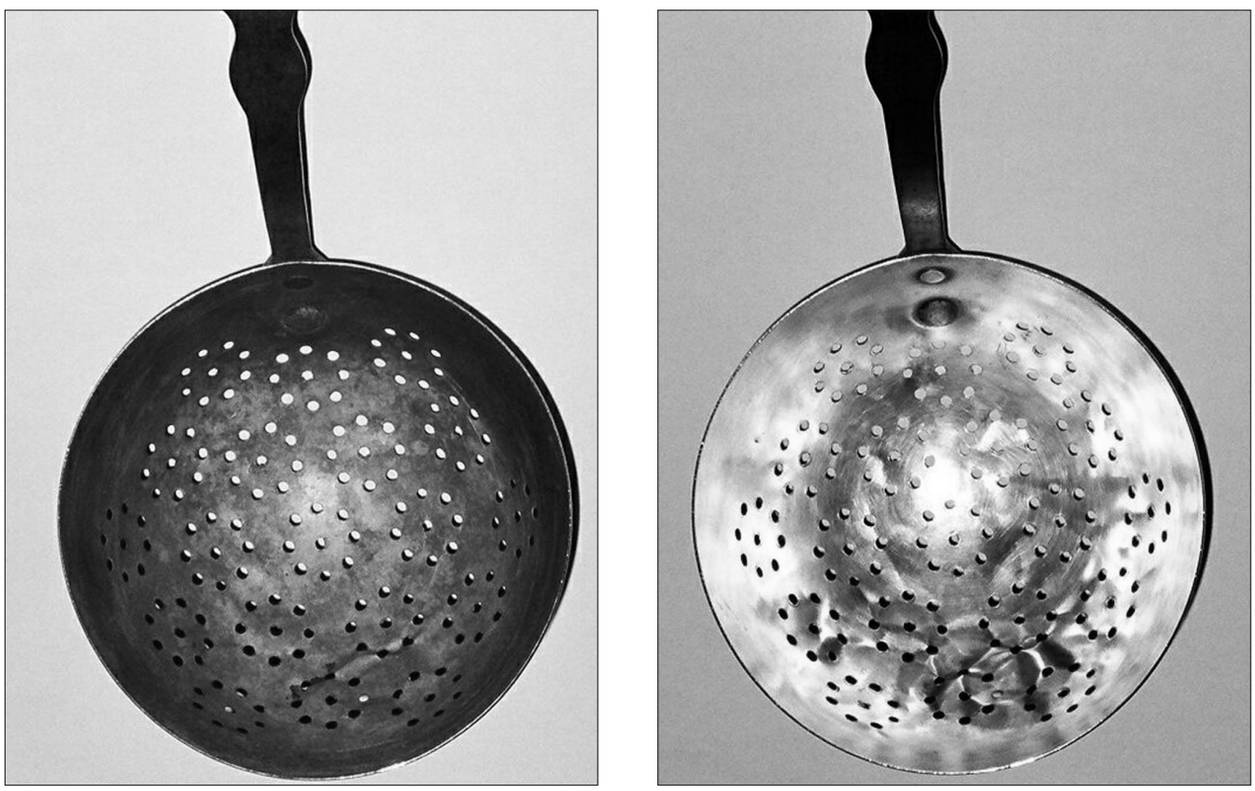

Zajemalka pred čiščenjem in po čiščenju s čistilnim praškom. Iz zbirke Vilka Rifla.

vali so tudi pozneje, a se dela niso razvila v večjem obsegu.

Kamniški občinski odbor je 28. septembra 1853 sklenil z Mihaelom Holcerjem pogodbo za kopanje boksitne rude v korporacijskih gozdovih v Kamniški Bistrici za dobo 25 let. Letna zakupnina je bila 45 goldinarjev. Vendar pa je najemna pravica kmalu prešla na več ljudi, ki so prav tako kopali za enako letno najemnino. S pogodbama 20. maja 1858 in 21. februarja 1860 je bila najemna pravica Mihaela Holcerja razdeljena na osemdeset delov. Od tega je imel takratni župan Anton Hafner deset delov, pet njegova žena Terezija, deset delov Gašper Hostnik, Mihael Holcer pa je svojih sedemindvajset in pol delov odstopil hčerki Mariji in njenemu možu Blažu Šnablu, preostalih sedemindvajset in pol delov pa je imela Helena Cerar. Na Ko-

Vhod in notranjost rova, v katerem so kopali boksitno rudo nad Kopišči. Iz zbirke Vilka Rifla.

Sledovi kopanja boksita ob markirani poti s planine Dol proti planini Konjščici. Iz zbirke Vilka Rifla.

piščih je stal obrat za predelavo rude in bivališča, v katerih so stanovali delavci, ki so kopali rudo. Kopali so pod Dolom in v Požarju, Povšnarjevi jami in Kamrah nad Kopišči.

Nakopani boksit so prenašali v pletenih koših na plečih in vozili s sanmi (samotežne sani) do obrata za predelavo ob hudourniku Kopiščnica. Obrat je vrisan pod imenom Putzpulverfabrik tudi na zemljevidu 488 Eisenkappel v merilu 1 : 75000 K. und K. vojnogeografskega inštituta l. 1877–81. Pozneje je bil obrat preseljen v Kamnik. Rudo pa so vozili z vprežnimi vozovi. V Kamniškem občanu je bil 18. septembra 1970 objavljen članek z naslovom Spomini 90-letne Šlebirjeve Marijane: »Čez poletje sem delala v korporacijskih gozdovih, pogozdovali smo poseke, spomladi pa, ko se je plavilo, smo spravljali polena do struge Bistrice in jih metali vanjo. V zimskem času pa sem kopala čistilni prašek pod Dolom in v Požarju. Kopali smo neko rdečo

V ozadju nekdanja Prašnikarjeva cementarna leta 1931. Iz zbirke Vilka Rifla

Glava pisma podjetnika Alojza Prašnikarja. Hrani Medobčinski muzej Kamnik.

prst in jo na saneh vozili na zbirno mesto na Kopiščih. Takrat je vodila iz Stahovice do izvira Bistrice samo slaba kolovozna pot, po kateri so vozili rdečo prst v Radešičevo tovarno v Kamnik, kjer so jo mleli in prodajali kot čistilni prašek.« Nakopano boksitno rudo je sprva kupoval Alojz Prašnikar, ki je imel prijavljeno prodajo čistilnega praška na drobno in debelo od leta 1860. Prodajal jo je tržaškemu trgovcu Aleksandru Radešiču, ki je potem organiziral nadaljnjo prodajo. 28. oktobra 1867 pa je Alojz Prašnikar prijavil tudi proizvodnjo čistilnega praška v svoji cementarni. Obrat je zaposloval približno trideset delavcev.

Nizka najemna cena in veliki zaslužki vseh vpletenih (tudi članov korporacije) v posel s čistilnim praškom so sprožili nejevoljo med ostalimi člani Meščanske korporacije, ki so pri tem malo zaslužili. Meščanska korporacija je želela to pogodbo prekiniti. Gospodarski odbor korporacije je sprožil tožbo, ki pa jo je deželno sodišče v Ljubljani 31. decembra 1877 zavrnilo. Šele 28. septembra 1878 je okrajno sodišče v Kamniku dovolilo prekinitev pogodbe in prepoved nadaljnjega izkoriščanja boksitne rude v korporacijskih gozdovih v Kamniški Bistrici. Temu pa so se družabniki z Blažem Šnablom uprli. Tako je sledilo tožarjenje na višjem sodišču v Gradcu, prišlo je celo tako daleč, da se je s tem sporom ukvarjalo vrhovno sodišče na Dunaju, ki pa se v omenjenem sporu ni izreklo. V času spora med Meščansko korporacijo in najemniki so prihajale na gospodarski odbor korporacije že nove ponudbe za izkoriščanje boksitne rude. Odbor je v želji, da bi čim ve-

Ta hiša v Kamniku je bila nekdaj del Radešičeve tovarne za izdelavo čistilnega praška. Iz zbirke Vilka Rifla.

čji dobiček pritekel v korporacijsko blagajno, prisluhnil ponudbi tržaškega trgovca Aleksandra Radešiča, ki je ponudil letno 3000 goldinarjev za dobo 20 let. Poleg tega je ponudil še kavcijo v višini 5000 goldinarjev, pripravljen pa je bil poravnati tudi denarno škodo bivšim najemnikom, če bi odstopili od tožbe. Najemniki so uvideli, da je zanje to najboljša rešitev, saj je imel Radešič vse niti pri prodaji čistilnega praška v svojih rokah; sicer pa so ravno njemu preko posrednika Alojza Prašnikarja čistilni prašek že do zdaj prodajali. Tako je prišlo do sklenitve pogodbe 24. julija 1879 med zastopniki Meščanske korporacije v Kamniku in trgovcem Aleksandrom Radešičem, ki mu je dovoljevala kopanje boksitne rude za izdelavo čistilnega praška v korporacijskih gozdovih v Kamniški Bistrici za dobo dvajsetih let, od 1. januarja 1880 do 1. januarja 1900, proti letnemu plačilu 3000 goldinarjev. Kopati mu je bilo dovoljeno le s petimi delavci, da ne bi rude prekmalu zmanjkalo. Aleksander Radešič, ki je prej kupoval boksitno rudo od Alojza Prašnikarja, je v začetku leta 1880 sam prijavil prodajo in predelavo rude v čistilni prašek. Sprva so še izdelovali čistilni prašek v obratu na Kopiščih, leta 1887 pa je Radešič kupil v Kamniku na Šutni 62 mlin in skladišče od Franca Matičiča. Obe stavbi je preuredil v tovarno za izdelavo čistilnega praška (del omenjene tovarne je leta 1926 pogorel, ena stavba pa se je ohranila do danes in je preurejena v stanovanjski objekt; dolgo je bila znana kot Ta rdeča fabrka), iz Bistrice je bila do tovarniških obratov po kanalu speljana Mlinščica. Ta je gnala mlinske kamne, ki so mleli rudo v prah. Kupil pa je tudi hišo na Šutni 75, v kateri je občasno prebival, kajti stalno prebivališče je imel v Trstu.

Tudi v kamniški smodnišnici so sprva izdelovali čistilni prašek, imenovan kamniški čistilni prah (Steiner-Putzpulver). Šele pozneje je tovarna začela izdelovati smodnik (Mitth. 1893, 143). V Kamniku je bilo še nekaj obrtnikov, ki so se v manjšem obsegu ukvarjali z mletjem boksitne rude za čistilni prašek. Omenili smo že Blaža Šnabla, ki se je poleg izdelave keramike iz beloprstene gline ukvarjal tudi z izdelavo čistilnega praška od 1861 pa do 1879. Omenja se tudi Gustelj Terpinec, ki se je ob usnjarstvu ukvarjal tudi z izdelavo čistilnega praška (leta 1924 je Anton Knaflič na lokaciji Terpinčeve usnjarne ustanovil tovarno usnja). Na Spodnjem Perovem se omenja Franc Bučar, ki je imel mlin ob plitvi Mlinščici. Zaradi konkurence bližnjega mlina je opustil mletje žita in pričel mleti boksitno rudo za izdelavo čistilnega praška in glino za zemeljske barve. Zaradi prevelike konkurence s strani Radešičeve tovarne za izdelavo čistilnega praška pa je s pogodbo 30. aprila 1896 mlin prodal češkemu inženirju Janu Špaleku, ki ga je preuredil v kovinski obrat, v katerem so izdelovali ključavnice (Jan Špalek ustanovitelj tovarne Titan). Leta 1923 se je ukvarjala z izdelavo čistilnega praška tudi družba Ivan Bahovec & Comp., ki je imela v Kamniku tovarno barv in kemičnih izdelkov od 1920 dalje.

Kopanje boksitne rude na Veliki, Mali in Gojški planini ter njena predelava v obrtni delavnici v vasi Potok v Črni

Že Ivan Mohorič v svoji knjigi *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem* omenja, da so na območju Velike planine proti koncu 19. stoletja kopali boksitno rudo za izdelovanje čistilnega praška. Kopali so na pobočjih vrha Bukovec, ki meji na Veliko, Malo in Gojško planino. Na Gojški planini (vzhodna stran Bukovca nad Dovjo ravnjo) je bilo načetih enajst jam, od tega pet večjih, na Veliki planini (zahodno pobočje Bukovca) pa

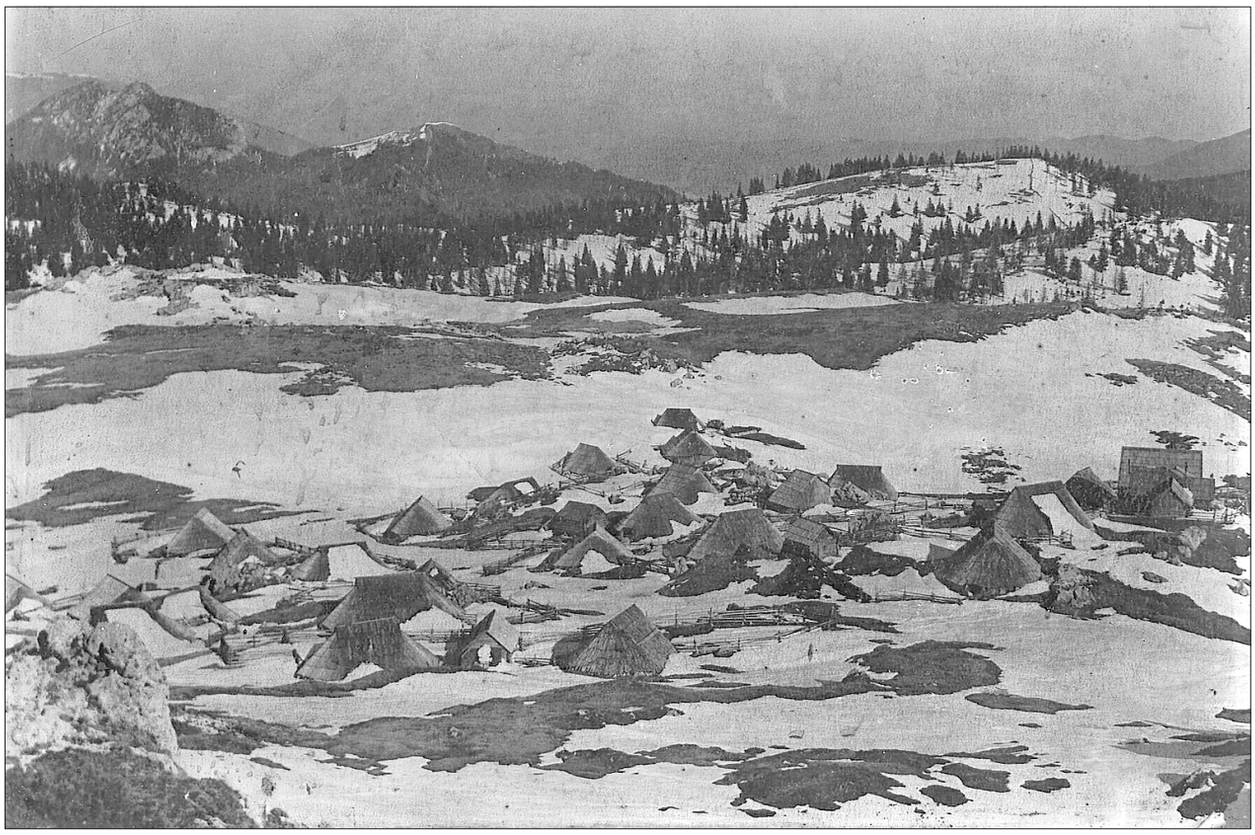

Velika planina v obdobju pred II. svetovno vojno. V gornjem desnem kotu fotografije je vrh Bukovec, kjer je kopal Hajek. Iz zbirke Angele Romšak.

Sledovi kopanja na pobočju Bukovca na Gojški planini. Iz zbirke Vilka Rifla.

je bilo načetih devet jam, od teh so bile tri večje. Danes je večina jam preraščenih s travo, a so sledovi rude na površju še dobro vidni.

Pravico za izkoriščanje boksitne rude je imel priseljenec Franc Hajek, Čeh po rodu. Njegova rodbina se je priselila v Kamnik v prvi polovici 19. stoletja. Stalno prebivališče je imel v Kamniku na Šutni, kjer je imel od leta 1868 hišo. V vasi Potok v Črni (takrat Črna) je kupil zemljišče (parc. št. 587 v k. o. Županje Njive), na katerem je ob potoku Črna postavil majhno obrtno delavnico za izdelavo čistilnega praška – Putzpulverfabrik des Franz Hajek. Obrat je obsegal mlin in ob njem pisarno, skladišče in sušilnico. Letni prihodek od prodaje čistilnega praška se je gibal od 800 do 1000 goldinarjev. Poleg tega se Hajek pojavlja v kamniškem javnem življenju kot občinski odbornik in svetnik.

Sledovi kopanja na pobočju vrha Bukovca na Veliki planini. Iz zbirke Vilka Rifla.

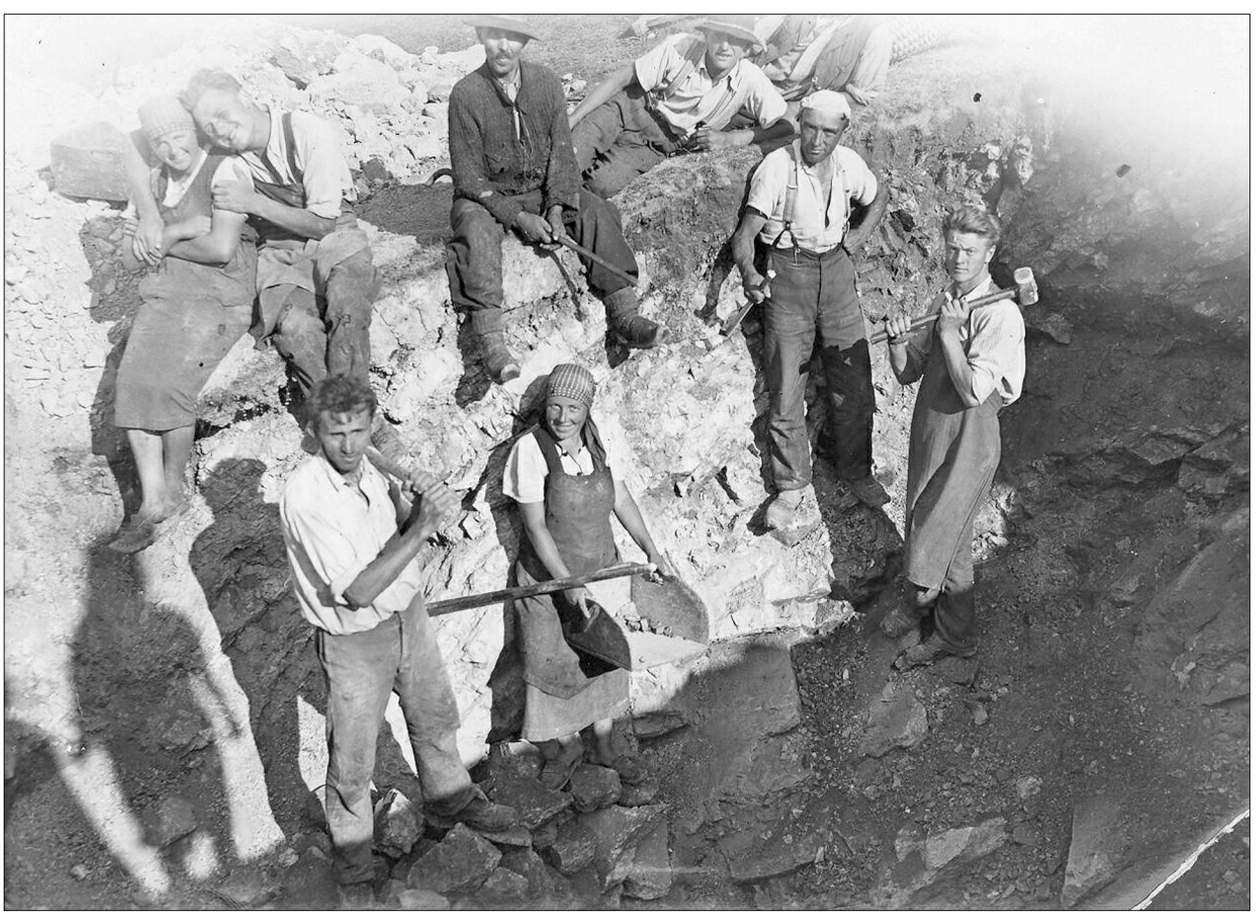

Delavci pri kopanju boksita na pobočju Bukovca. Iz zbirke Vilka Rifla.

V bližini lokacije pod vrhom Bukovca, kjer je kopal boksitno rudo, je imel na zahodni strani vrtače, imenovane Vambergarca, postavljeno kočo (Hajekova bajta), v kateri so prebivali delavci.

Rudo so pridobivali s površinskim kopom, saj je bila ta na površini v obliki gnezd. Ker pa je bila ruda zelo higroskopna (hitro se je navzela vlage), so jo sušili v preprosti peči, zloženi iz kamenja, v bližini vrha Bukovca.

Hiša, v kateri je bila Hajekova obrtna delavnica za izdelavo čistilnega praška v vasi Potok v Črni. Iz zbirke Vilka Rifla.

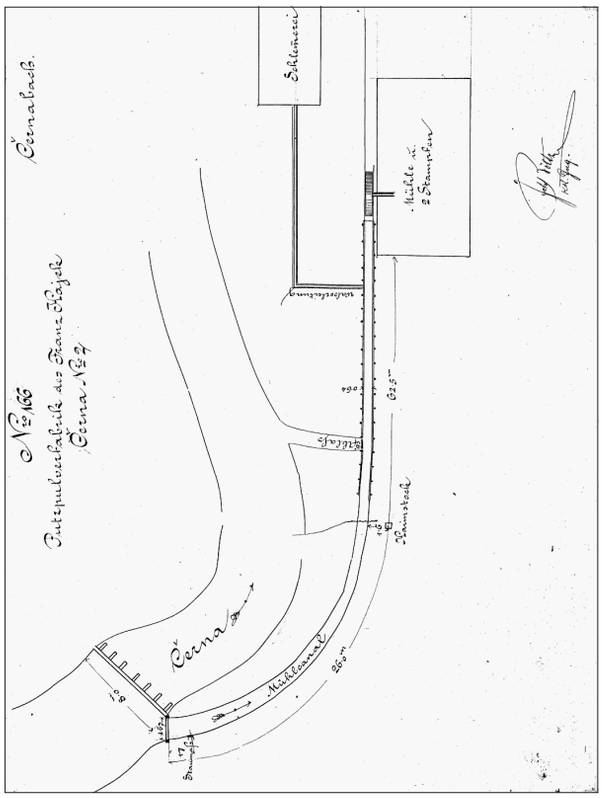

Situacijska skica načrta Hajekove obrtne delavnice v vasi Potok v Črni. Hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

V notranjosti Hajekove hiše, kjer je bil mlin, so tramovi še danes rdeči od mletja boksita. Iz zbirke Vilka Rifla.

Tako osušena je bila lažja za transport, saj so jo prenašali v pletenih koših peš v dolino Črne do ceste, od koder so jo s »kimpeži« (malo večji voz na dveh kolesih) s pomočjo vprežnih živali vozili v Hajekovo obrtno delavnico. Tu so boksit pred mletjem še dodatno osušili, da se ga je dalo zmleti v fino granulacijo (prah). Postopek mletja je bil podoben kot pri mletju žita. Končni izdelek so potem pakirali v lično embalažo (kovinske škatlice) in tako je bil pripravljen za prodajo. V zvezi s pridobivanjem čistilnega prahu pa tudi pri Francu Hajeku ni šlo brez sporov. 14. decembra 1898 je namreč tožil gostilničarja Jerneja Graška za motenje posesti. Delavec, ki ga je najel obtoženi, je namreč kopal v že načeti jami Franca Hajeka. Obtoženi je moral po sklepu sodišča oškodovancu povrniti vso škodo in stroške sodbe. Potem se Franc Hajek omenja v obrtnem registru za kamniški okraj še leta 1899. Leta 1900 prevzame obrtno delavnico Edvard Hajek, ki je šele 25. maja 1907 vnesel spremembo v trgovskem registru posameznih tvrdk z imenom Franz Hajek's Erbe Putzpulver Brillantineerzeugung in Stein. Kdaj je opustil kopanje na planini in predelavo, ni točnih podatkov. Znano je, da se je s prodajo čistilnega praška ukvarjal do 15. junija 1936. V Kamniku pa je imel na Glavnem trgu 23

Sledovi temeljev Hajekove bajte na zahodni strani vrtače Vambergarce na Mali planini. Iz zbirke Vilka Rifla.

Ostanek preproste kamnite peči pod vrhom Bukovca, v kateri so sušili boksitno rudo. Iz zbirke Vilka Rifla.

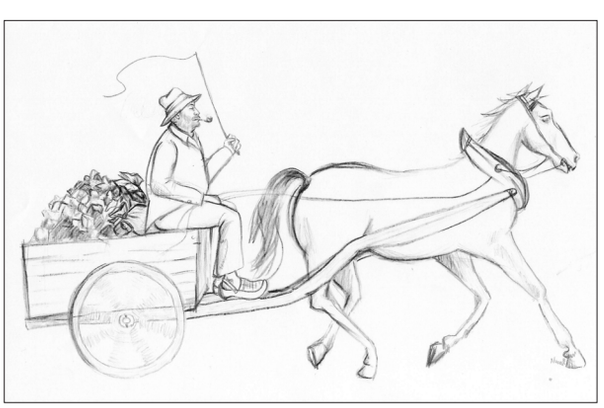

Prevoz boksita s kimpežem. Narisala Nuša Bernot.

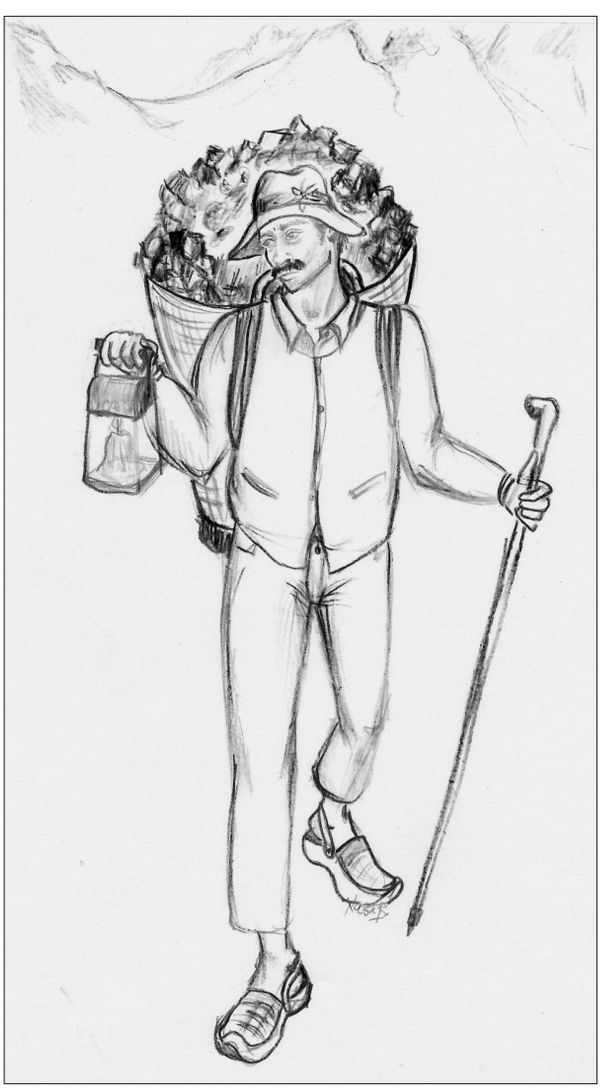

Nošnja boksita v pletenih koših. Narisala Nuša Bernot.

Sledovi kopanja rude v bližini Cesarjeve bajte na Mali planini. Iz zbirke Vilka Rifla.

tudi trgovino s špecerijskim blagom (v Kamničanu l. 1906 reklamni oglas za trgovino). Da se je prenehal ukvarjati s predelavo čistilnega praška že prej, je razvidno iz dokumenta (sklepa o razdelitvi Velike in Male planine z dne 30. septembra 1913), v katerem se pojavlja kot pašna upravičenka Frančiška Pechnik (Pečnik), rojena Hajek, stanujoča v Kamniku, verjetno zakonita dedinja obrtne delavnice v vasi Potok v Črni. Pozneje je vpisana tudi v zemljiški knjigi, v kateri se pojavlja leta 1927 kot prodajalka zemljišča in pripadajočih stavb na njej pod parcelno številko 587 v k. o. Županje Njive. Novi lastniki so pisarno in del mlina preuredili v bivalni prostor, sama zunanjost stavbe pa je ostala do danes nespremenjena. Del mlina, ki je bil spremenjen v shrambo, pa ima še danes v notranjosti rdeč zid kakor v času obratovanja. Porušena sta bila tudi skladišče in sušilnica, ker je tam sedaj speljana regionalna cesta. Ohranilo pa se je hišno ime: Pri Hajeku.

Po pripovedi starejših domačinov pa so v manjših količinah boksitno rudo mleli tudi v vasi Krivčevo pri Prodniku. Hiša je stala ob potoku Volovljek (v starejših zapisih Šunc). Imeli so manjši mlin, v katerem so mleli boksitno rudo (rdeči kamen), ki so jo pridobivali v bližini Cesarjeve pastirske bajte na Mali planini. Nakopano rudo so prav tako peš nosili v dolino do Prodnikovega mlina. Zmleti prah je lastnik verjetno prodajal kakšnemu trgovcu v Kamniku. Pozneje je bil mlin preurejen v bivalni prostor, zadnji lastnik, ki je še živel v hiši, pa je bil Janez Sušnik. Ko so pred leti hišo podirali, so bili zidovi pod ometom še vedno rdeči od čistilnega praška, prav tako rdeči so bili tramovi na podstrešju.

Cleaning Agent from Kamnik

Summary

They started to mine bauxite ore in the area of the Kamnik Alps during the second half of the 19th century. They mined in the region of the Kamniška Bistrica Valley and Velika planina. They did not use the bauxite for extracting aluminum but for the production of polishing agents, so-called »cleaning powder from Kamnik«. The polishing agent was used for cleaning metal and brass items. In turn, because the technological process for manufacturing the agent was not demanding, the extraction and production processes made relatively big profits. This is why there were many entrepreneurs from Kamnik in this field. In the end, this trade played a significant role in the beginning of Kamnik's industrial development.

Viri in literatura

KOČAR, T. 2003: *Kamniška Bistrica - Bistriški gozd*. 31, 54, 73, 95.

Obrtni register za kamniški okraj. Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

MOHORIČ, I. 1978: *Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem*, I. knjiga. 80, 81.

VALENČIČ, V. 1958: Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja. *Kamniški zbornik*. 66.

TORKAR, Z. 2000: Kamniški Čehi in Jan Lego. *Kamniški zbornik*. 47-49.

Zbornik Kamnik 1229-1979. Kamnik 1979.

TORKAR, Z., N. LEBEN 2002: *Meščanske vile na Kamniškem - od osemdesetih let 19. stoletja do I. svetovne vojne*. 9-10.

TORKAR, Z. 1996: *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni. Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja. 20-23.*

LANGUS, M. 1997: *Razvoj kamniške industrije od začetka do danes; od obrtnih delavnic do tovarn*. Diplomsko delo.

Kamničan letnik 1906.

CIGOJ, L. 1993: *Čudoviti svet mineralov*. Ljubljana: Marketing 013 ZTP.

VIDRIH, R., V. MIKUŽ 1995: *Minerali na Slovenskem*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

SYMES, R. F. 1990: *Minerali in kamnine*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Davčni kataster za okrožje Kamnik, knj. št. 304. Republiški arhiv v Ljubljani.

Davčni kataster za okrožje Brdo-Kamnik, knj. št. 305. Republiški arhiv v Ljubljani.

Posestna knjiga 1808-1945. Republiški arhiv v Ljubljani.

Register trgovskih sodnih protokolarnih tvrdk, L II. knjiga 233. Republiški arhiv v Ljubljani.

Obrtni register za kamniški okraj. Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

Vodopravni spisi, KAM1, KAM17: načrti, situacijske skice gradenj, popravil vodnih naprav 1843-1941. Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

Ustni viri

- Vlasto Kopač iz Ljubljane
- Pepca Romšak, Hajekova iz Kamniške Bistrice
- Danica in Tine Kuhar, oba Majčeva iz Krivčevega
- Stane Osolnik, Marajonov iz Črne pri Kamniku
- Franc Uršič, Jankov iz Stolnika
- Rezka Mali, Smolinova iz Godiča
- Slavko Tonin, Lukov iz Potoka v Črni
- Ivan Omovšek iz Kamnika
- France Malešič iz Kamnika
- Miha Jeršek, kustos Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani
- Ivan Burja, Vaniškov iz Potoka v Črni

Špela Komac Sušnik - Neugnana vidra
F. M. Paglovca 1, Kamnik
Erika Klemenc - Ustvarjalna veverica
Prešernova 2, Kamnik

»Celostni cilj našega skavtstva je, da stopimo v stik z duhom otroka v dobi, ko najbolj gori od navdušenja, in da ga oblikujemo v pravo obliko, tako da ga opogumljamo k razvijanju njegove lastne osebnosti, tako da se bo znal vzgajati sam in postal pošten človek ter vreden državljan svoje domovine ...« (Robert Baden Powell)

Pogled na oživitev skavtstva v Kamniku ob petnajstletnici delovanja

1.1 Oživljanje

Ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja smo v Sloveniji doživeli preporod države in naroda. Stari režim je propadal, iniciativa prebivalstva je postajala vse vidnejša. Prebudilo se je tudi skavtstvo, ki se je po drugi svetovni vojni preoblikovalo v taborništvo.

Skavtstvo je dobilo navdihe v zamejstvu, kjer je duh slovenstva zavel močneje kot prej. Organizacija je sprva delovala tajno, ko pa so demokracija, svoboda izražanja in združevanja postali resničnost, je gibanje preraslo v društvo, ki se je registriralo 31. marca 1990. Po nekaj mesecih delovanja je društvo oblikovalo statut Združenja slovenskih katoliških skavtinj in skavtov (ZSKSS).

Skavtsko mladinsko gibanje na Kamniškem se je začelo leta 1926. Ustanovljen je bil Gamsov steg kamniških skavtov in planink (Bezek 1996, 22). Pobudo za oživitev predvojnega skavtstva so na Kamniškem leta 1991 dali p. Pashal Gorjup, takrat še frančiškanski brat, profesor Danijel Bezek in p. David Šrumf, ki je bil prvi duhovni asistent skavtske skupine. Pobudniki so zbrali zaupanja vredne mlade, jim predstavili gibanje in jim ponudili priložnost, da se vanj vključijo.

Mladi, ki se dotlej nismo poznali, smo se v frančiškanskem samostanu prvič zbrali v začetku leta 1991. Prišli smo iz Godiča, Kamnika, Mekinj, Nevelj, Podgorja, Šmarce in Stranj. Prva srečanja so bila zelo formalna in izobraževalne narave. Učili smo se spretnosti vozlanja, zgradbarstva, postavljanja ognjišč in kuhanja na prostem ter spoznavali korenine skavtstva in strukturo skavtskega gibanja.

Povedali so nam, da je bil ustanovitelj skavtstva Robert Stephenson Smyth Baden - Powell. Že kot vojak je napisal več knjig. Ko se je vrnil z enega od vojskovanj, je opazil, da jih mladi radi berejo in si ob tem želijo pravih podvigov v naravi. Leta 1907 je organiziral prvi skavtski tabor. Začutil je, kako pomembno je delo z mladimi, zato se je odpovedal vsem vojaškim častem in nazivom ter se posvetil delu z mladimi. Kot vojak je veliko potoval, v Afriki se je izredno izkazal kot opazovalec, zato so ga domačini imenovali *Impessa*, kar pomeni »volk, ki nikoli na spi«. Ime srečanja skavtov z vsega sveta je vzel iz življenja Indijancev, kjer beseda *jamboree* pomeni »srečanje vseh plemen«. V poznih letih življenja se je poročil z Olave, ki je ustanovila dekliške skavtske skupine.

V skavtskem gibanju je več starostnih skupin. Vsaka deluje po metodi, primerni starosti mladih. Vsaka skupina ima svoje ime: v krdelu so 8–10 let stari volčiči in volkuljice, v četi so 11–16 let stari izvidniki in vodnice, v noviciatu so skoraj polnoletni popotniki in popotnice, v klanu pa 17–21 let stari popotniki in popotnice. Skupine vodijo skavtski voditelji, skupnost voditeljev pa stegovodja. Steg je krajevna skavtska enota Združenja slovenskih katoliških skavtinj in skavtov.

1. 2 Oblikovanje prvega klana

Spomladi leta 1991 smo se odločili, da bo poletni tabor v Ankaranu. Toda le malo pred začetkom našega tabora se je začela vojna za Slovenijo in v nekaj dneh so bili pozabljeni vsi načrti. Toda že kmalu po njenem koncu smo se kljub dvomom naših staršev odpravili na Primorsko, kjer smo zaradi vojne stanovali v hiši namesto v šotorih, kot je običajno.

Na taboru v Ankaranu se je oblikovala naša skupnost, saj je prijetno druženje počasi preraščalo v zaupno prijateljstvo. Isto poletje smo druženje večer za večerom nadaljevali z igro odbojke na šolskem igrišču v Stranjah.

Jeseni smo začeli novo skavtsko leto. Skupnost je iz noviciata prerasla v klan pod vodstvom Uršule Sušnik, Miha Pavliniča, Petre Slapar in Iztoka Osolnika. Vsi so sodelovali pri pripravi državnih izobraževanj skavtskih voditeljev »Hodimo skupaj«.

V tem letu smo se pripravljali na obljube, ki so najpomembnejši dan skavta. Skavt pri svoji časti obljubi služenje Bogu in domovini, izpolnjevanje skavtskih zakonov in pomoč bližnjemu za vse življenje, ne glede na to, kako dolgo po obljubi bo še aktivni skavt. Skavt naj bi se vedno ravnal po obljubi in skavtskih zakonih in v skladu s skavtskim duhom sprejemal odločitve. Na obljube smo se pripravili z bedenjem; premišljevali smo, kaj nam pomenita obljuba in odločitev za skavtstvo. Na dan obljub so nas obiskali skavti iz Ljubljane, Kranja, Homca in od drugod.

Prvi klan smo sestavljali: (na sliki od leve proti desni od spodaj navzgor) Andreja Mejač (por. Mejač - Kušar), Erika Klemenc, Judita Letnar (por. Pavlinič), Marko Golob, Iztok Osolnik, Metka Mejač, Uršula Sušnik, Miha Pavlinič, Katarina Mali, Marjan Urbancel, Petra Slapar, Saša Štrajhar (por. Golob), Dominika Bezek (por. Rozoničnik), Tine Windschnurer, Mojca Pavič (por. Mali), Špela Sušnik (por. Komac Sušnik) in Marko Antonin.

Preglednica 1: Desetim skavtskim zakonom sledi neuradni enajsti, ki pravi: »Skavt je vedno lačen.«

1. Skavt si šteje v čast, da si pridobi zaupanje.
2. Skavt je zvest Bogu in domovini.
3. Skavt pomaga bližnjemu in naredi vsak dan vsaj eno dobro delo.
4. Skavt je prijatelj vsakomur in vsem skavtinjam in skavtom brat/sestra.
5. Skavt je plemenit.
6. Skavt spoštuje naravo in vidi v njej božje delo.

Slika 1: Prvi kamniški klan ob skavtskih obljubah 29. februarja 1992 (arhiv stega Kamnik 1)

7. Skavt uboga svoje starše in predstojnike ter vestno opravlja svoje dolžnosti.
8. Skavt si v težavah žvižga in poje.
9. Skavt je delaven in varčen.
10. Skavt je čist v mislih, besedah in dejanjih.

1. 3 Delovanje prvega klana

Dela in dejavnosti ter služenja in druženja skavtom ni zmanjkalo. Pri Rdečem križu smo prostovoljno dežurali ter pomagali pri razdeljevanju hrane in oblek beguncem iz bivše Jugoslavije. Takrat je na Hrvaškem in v Bosni še divjala vojna.

V okviru Rdečega križa in Civilne zaščite smo se izobraževali kot bolničarji. Naša ekipa, ki smo jo povečini sestavljali skavti, je večkrat osvojila mesto državnega prvaka in se uvrstila na evropski prvenstvi na Madžarskem in v Italiji. Na Madžarskem smo se v mestu Eger leta 1996 uvrstili na 11. mesto in izboljšali dotedanji najboljši rezultat Slovenije.

Leta 1991 smo na Kamniško prvič prinesli plamen luči miru iz Betlehema. Sveče smo opremili z znakom projekta in ga ponesli po vseh župnijah kamniške občine.

V domu starejših občanov v Kamniku smo sodelovali pri svetih mašah in pomagali pri zbiranju starostnikov k maši. Kot redarji smo pomagali pri spominskih mašah v Kočevskem rogu.

Opravili smo tudi izpite za radioamaterje in prek UKV-postaj v okviru srečanja skavtov prek radijskih valov – JOTA (angl. *jamboree on the air*) – menjavali sporočila s skavti z vsega sveta.

Najzanimivejši so bili izhodi v naravo, za katere smo sami pripravili program in logistiko. Radi smo opazovali stvarstvo in skupaj iskali odgovore na pomembna vprašanja v mladostni družbi prijateljev. Obiskali smo Konjško planino, Gojško planino, Zaprice, Hubovše (s klanom stega Kranj 1) in Javornike nad Jesenicami. Na poti na Gojško planino smo vedoželjni novinarki odgovarjali na številna vprašanja in tako imeli prvo nenačrtovano predstavitev skavtstva na radiu Slovenija.

Slavljencem smo za rojstni dan peli podoknice in pripravljali novoletna praznovanja, se našemili za pusta in se ob Miklavžu obdarovali z ročno izdelanimi darili.

Pesniške navdihe naših fantov smo usmerili v oblikovanje himne klana. Prve verze smo oblikovali na taboru v Ankaranu in jih kasneje nadgrajevali. Himno smo peli tako, da je vodja glasno zapel del prve vrstice, ostali pa smo besedilo ponovili v »ritmu ameriških marincev«. Bilo je prav zabavno vzklikati in premagovati poti:

»Mi smo skavti iz Kamnika, roverji in rovnice.
Opa, spet zmotil' smo se, roverji, popotnice.
Kadar dobre volje smo, radi se zabavamo.
Čez ograje plezamo, naše hlače trgamo... «

Sčasoma smo izbrali ime klana (Bobri), klic klana (Kumbaja!) in izbrali simbole. Skavtska rutica predstavlja krajevne značilnosti. Izbrali smo temnomodro podlago in na njen rob namestili dva trakova v barvah kamniške zastave. Temnomodra barva predstavlja modrost, h kateri težimo vse življenje, pa tudi iznajdljivost in opazovanje skavtov. Svetlo modra predstavlja trdnost, plemenitost in razumnost, bela barva pomeni tudi čistost in poštenost skavtov. Vse te lastnosti si skavti in skavtinje iz stega Kamnik 1 želimo v našem življenju.

Najlepša ali najbolj smešna doživetja smo opisali v naši reviji Kamenčki, ki je izhajala občasno. Andreja Mejač je leta 1992 v 3. številki revije opisala prvo druženje s klanom Ognjena voda iz Ljubljane:

»Klanu Ognjena voda smo po dolgem času le vrnili že dolgo obljubljeni obisk. Ker je bilo vreme marca še muhasto, smo s seboj prinesli sneg. Potrdil se je rek, da gre slabo vreme tja, kamor kamniški skavti.

Ognjena voda nam je pripravila vprašanja za spoznavanje Ljubljane. Razdelili smo se v skupine ter šli po kontrolnih točkah od gradu do lutkovnega gledališča ter od Prešernovega spomenika do nebotičnika, kjer smo šteli nadstropja. Pot nas je vodila mimo opere in skupščine, kjer nismo mogli mimo oboroženega varnostnika, ne da bi ga vprašali, kako se imenuje park pred skupščino. Na naše veliko začudenje nam je odgovoril. Potem smo šli do spomenika narodnemu heroju Stanetu, in nismo vedeli, kaj predstavlja – sodobna umetnost pač! Do emonskega gradu smo prišli hitro, potem pa je trajalo celo večnost, da smo ugotovili, kdaj so ga zgradili. Potem ko smo se namučili s premišljevanjem, smo jo ubrali po Gallusovem nabrežju do Mestnega trga in spet na grad. /.../ Naša skupina je prišla na cilj zadnja.«

Druženje našega klana se je nato še tesneje navezalo na klan Ognjena voda. Poleg skupnih srečanj smo poleti 1992 odšli na potovalni tabor po severnem robu Ljubljanske kotline.

Jeseni smo začutili, da želimo izkušnjo skavtske družine deliti z drugimi. Zato smo oblikovali nove skavtske skupine. V Kamniku sta v tem letu začela delovati klan in četa, v Stranjah pa klan. Vsi mladi iz prvega klana Bobri smo kmalu prevzeli odgovornosti in časti voditeljske funkcije, v nekaj letih smo tudi na Kamniškem imeli vse tri veje skavtstva.

2 Delovanje stega Kamnik 1 in njegove značilnosti

Skavtsko skupino steg Kamnik 1 in program dela na krajevni ravni je državno vodstvo ZSKSS potrdilo 27. februarja 1993. V nadaljevanju predstavljamo sestavo stega po vejah in pomembnejše dogodke iz preteklih petnajstih let.

2. 1 Krdelo volčičev in volkuljic (VV)

Volčič obljubi, da bo z božjo pomočjo naredil vse za svoje poboljšanje, da bo pomagal drugim in izpolnjeval zakona krdela. Ta sta prilagojena starosti otrok, zato volčiči šele čez nekaj let izrečejo skavtsko obljubo.

V starostnem obdobju 8–10 let je otrokova pozornost usmerjena v zgodbice. Radi se vživijo v razne vloge in se istovetijo z junaki. Zato spoznavajo življenje po delu Rudyarda Kiplinga *Knjiga o džungli*. Knjiga govori o dečku Mavgliju, ki na begu pred zlobnim Šir kanom (tiger) zaide v brlog družine volkov. Ta ga sprejme medse in ga skupaj z Akelo, Bagiro, Balujem in Kajo uči džungelske postave. Za otroke so zelo pomembna pravila in so zelo občutljivi, če se jim zgodi krivica. Zato krdelo vodijo voditelji, ki poosebljajo določeno žival in njeno lastnost iz *Knjige o džungli*. Akela (volk, vodnik krdela) skrbi za otrokov čustveni razvoj, je glavni voditelj in pove, kam vodi pot, kadar se krdelo znajde na razpotju. Bagira (črni panter) skrbi za zdravje in telesno moč. Kaja (devetmetrski piton) je modra žival, ki veliko ve in zna narediti veliko zanimivih stvari, zato skrbi za ročne spretnosti. Balu (medved) skrbi za duhovnost in pripravlja kateheze. Krdelo se obrača na Velikega Thaja (Boga) s svojo molitvijo.

Pobudnica za ustanovitev skupine volčičev in volkuljic v našem stegu je bila Judita Letnar. Za vodenje te skavtske skupine se je izobraževala v stegu Homec 1. In tako smo se 26. oktobra 1996 zbrale pri Juditi še Marija Knavs, Metka Mejač, Uršula Sušnik in Erika Klemenc. Judita je predstavila posamezne like, potem smo v pogovoru razmislile, katera vloga je najprimernejša glede na naše osebnostne lastnosti.

Novembra je na prvo srečanje prišlo 15 otrok iz Kamnika, Stranj, Godiča in Mekinj. Srečevali smo se izmenično v Kamniku in Stranjah. Na srečanja in izhode smo se zelo intenzivno pripravljale, pisale mesečni program in si razdelile vodenje sestankov.

Na prvi izhod smo šli na Zaprice, kjer smo se igrali skavtske igre. Otroci so se počasi navadili skavtskih pravil. Ker smo voditelji otroke klicali volčiči in volkuljice, oni pa nas po džungelskih imenih, marsikateri otrok vse do konca skavtskega leta ni vedel, kako nam je v resnici ime. Zelo zabavno je bilo, ko so otroci staršem razlagali, da je Akela nekaj povedala ali da so z Bagiro tekli na trim stezi.

Najbolj slovesen dogodek je bil 1. junija 1997, ko je naša skupina izrekla volčje obljube. Volčiči in volkuljice so bili sprejeti v skavtsko družino in dobili temno modro volčjo rutko.

Posebno sodelovanje smo v letih 2000–2004 gojili z mesečnimi srečanji z varovanci Zavoda za usposabljanje invalidne mladine v Kamniku. Krdelo je enkrat mesečno obiskalo otroke v zavodu na igralnih uricah.

Preglednica 2: Poletni tabori in zimovanja krdela in vodilna misel ali ambientacija

Datum	Prostor	Ambientacija
1997 poletni tabor	kmetija Gačnik nad Vojskim	raziskovalci
1998 zimovanje	Strunjan	lov na Šir Kana
1998 poletni tabor	Pregara	gusarji
1999 zimovanje	Klanec pri Kozini	krdelo
1999 poletni tabor	Mokronog	od tlačana do oprode
2000 zimovanje	Šmarjeta na Dolenjskem	*Knjiga o džungli;* Baden Powell (BI-PI)
2000 poletni tabor	kmetija Gačnik nad Vojskim	»pwaninšna«
2001 zimovanje	Kurešček	palčki
2001 poletni tabor	Pregara	indijanci
2002 zimovanje	Grosuplje	vesoljci
2002 poletni tabor	Davča	Grki
2003 zimovanje	Bloke	*Knjiga o džungli*
2003 poletni tabor	Mokronog	pradavnina
2004 poletni tabor	Sečovlje	gusarji

Utrinek iz življenja v krdelu je 11. maja 2000 zapisal Miha Grilc - Iki iz Komende, ki je bil na služenju:

»Minil je teden, prišel je četrtek in z njim sestanek volkov pri frančiškanih v Kamniku. Sestanek smo tako kot vsak teden začeli ob štirih, le da je večinoma potekal na vrtu. Ker je tiste dni svetila polna luna, smo se stari volkovi in volčiči zbrali 'na skali posveta'. Najprej smo stari volkovi izbrali volčiča, ki bo nesel volčjo glavo ... Na vrtu smo postavili skalo posveta in stari volkovi smo se napravili v džungelsko preobleko. Ko so volčiči pojoč volčjo pesem prihajali na skalo posveta, je vladala popolna tišina. Govoril je lahko samo tisti, ki je dvignil tačko. Na skali posveta so volčiči oddajali dnevnike lova voditeljem in s tem napredovali po stopnjah osebnega napredovanja. Po končani skali posveta je vsak dobil tudi lesen klinček, na katerem je bil vžgan datum posveta. Končali smo z molitvijo.«

2.2 Četa skupnosti izvidnikov in vodnic (IV)

Četa izvidnikov in vodnic se v Kamniku že od začetka imenuje Kamenčki. Delimo jo v vode, ki imajo imena po živalih: medvedi, delfini, orli, mačke, tigrice, mravljice in podobno. Že iz imen je razvidno, da so eni vodi dekliški in drugi fantovski.

V vodu si mladi sami porazdelijo naloge. Glavno vlogo ima vodnik, ki hodi na vodniške sestanke, ki jih pripravlja četovodja. Desna roka vodnika je podvodnik, gospodar skrbi za taborno opremo voda. Zastavonoša skrbi za zastavo voda, na kateri je upodobljena žival,

Slika 2: Volčiči in volkuljice na »skali posveta«. Foto: Erika Klemenc.

po kateri se vod imenuje. Zastavo mora zastavonoša nositi na dejavnosti, saj voda brez zastavice ni mogoče prepoznati. Vod ima lahko tudi blagajnika, humorista ali zapisnikarja.

Življenje v četi je zelo pestro, najlepši so tabori, na katerih potekajo različne dejavnosti in ustvarjanje mladih. Običajno na taboru prvi dan postavimo skavtske zgradbe, brez katerih tabor ne more zaživeti. Vsak vod naredi jedilnico in kuhinjo oziroma ognjišče, na katerem skavti sami vsak dan pripravljajo kosilo in večerjo. Sposoditi si je potrebno tudi kemična stranišča. Vsak tabor se ponaša z vhodom v tabor in čim višjim jamborom, na katerem plapolajo skavtska, državna in evropska zastava.

Zanimiva izkušnja vodnikov in voditeljev je nočna straža, največji izziv pa potep, na katerem izvidniki in vodnice prvič izkusijo medsebojno odvisnost ter zaupanje. Najbolj odgovorno vlogo prevzameta namesto voditeljev vodnik in podvodnik. Pred odhodom skavti dobijo zemljevid in liste papirja z vrisano potjo in opisom nalog, ki jih mora vod na poti opraviti. Tu se izkažejo in potrdijo najboljši, ki zmorejo skupino pripeljati skozi popotne preizkušnje do konca poti.

Preglednica 3: Poletni tabori in zimovanja čete Kamenčki

Datum	Kraj in dejavnosti	Ambientacija
1993 poletni tabor	Bohinj	
1994 zimovanje	Šenturška Gora	
1994 poletni tabor	Jakovini; Kolpa	
1995 zimovanje	Vojsko	
1995 poletni tabor	Gradiček pri Krki na Dolenjskem	
1996 zimovanje	Klanec pri Kozini	
1996 poletni tabor	Gačnik nad Vojskim	Robin Hood
1997 zimovanje	Davča	
1997 poletni tabor	Nomenj, tabor gorenjskih čet »Kvajdej«	
1998 zimovanje	Strunjan	preživetje v naravi
1998 poletni tabor	Stare Žage pri skavtskem domu v Kočevskem rogu	indijanci
1999 poletni tabor	Želimlje	
2000 zimovanje	Šmarjeta	Baden Powell (BI-PI)

Datum	Kraj in dejavnosti	Ambientacija
2000 poletni tabor	Sovodenj pri Cerknem	življenje na planini
2001 poletni tabor	Krka	
2002 zimovanje	Strunjan	vitezi templjarji
2002 poletni tabor	Selo pri Bledu, tabor gorenjskih čet »Kvajdej«	pastirci
2003 zimovanje	Šmartno ob Dreti	stari Grki
2003 poletni tabor	Vojsko, skupaj s četo Grosuplje 1	pujski
2004 zimovanje	Trstenik	Butalci
2004 poletni tabor	»Tatracor«, Slovaška	dotakni se vrhov
2005 zimovanje	Begunje na Gorenjskem	
2005 poletni tabor	»Sibasta«, Rakitna	koliščarji

Slika 3: Zabavne preizkušnje v obliki iger na mednarodnem taboru Tatracor na Slovaškem leta 2004. Foto: Erika Klemenc.

2.3 Noviciat in klan skupnosti popotnikov in popotnic

Noviciat je skupina mladih, ki se v skupnosti popotnikov (imenovali so se tudi roverji) in popotnic ob pomoči voditeljev leto dni pripravlja na vstop v klan. Poglavitni elementi delovanja te starostne skupine so pot, skupnost in služenje (prostovoljno delo). Srečanja klana imajo običajno strukturo: duhovni misli ali katehezi sledi obravnava teme, ki jo pripravi eden od popotnikov ali popotnic po dogovoru z voditeljem. Sledi družabnost s skavtskimi obvestili.

V letu dni noviciata popotniki in popotnice opravijo skupinsko služenje, v klanu pa je služenje osebna odgovornost, vezana na posameznika in njegove želje. V noviciatu je najpomembneje oblikovanje skupnosti. Za uspešen prestop iz noviciata v klan mora vsak opraviti preizkušnjo, ki mu jo postavi skupnost, v katero vstopa. V klanu skupnost podpiše svojo pogodbo oziroma listino klana. Popotnik ali popotnica v času poti in služenja odrašča v zrelo osebnost, ko se odloči, da bo odšel iz klana. Zaključek poti v klanu je hkrati odločitev za novo pot samostojnega življenja. Posameznik predstavi odločitev skupnosti klana ob dnevu slovesa. Ta odločitev lahko pomeni nadaljevanje poti v skavtstvu kot voditelj, nadaljevanje poti v drugi družbenokoristni organizaciji ali v cerkveni organizaciji. Popotnik ali popotnica odhajata iz varnega zavetja klana v širšo skupnost.

Slika 4: Na poti se je potrebno odločiti. Foto: Martin Pregl.

Klan Kamnik je leta 1994 skupaj s klanom iz Domžal organiziral prvo nacionalno skavtsko srečanje roverjev in popotnic. To je bil res edinstven podvig za mlade in nadebudne klanovodje.

Osrednja pozornost srečanj je ob koncu leta običajno namenjena organizaciji projekta Luč miru iz Betlehema, ki je prispela v Slovenijo že petnajstkrat. Skavti jo vsako leto raznašamo po vseh cerkvah in drugih javnih ustanovah kamniške občine. Želimo, da se nam pri raznašanju miru in plamena Betlehemske luči miru pridružijo še drugi mladi in ljudje dobre volje, saj se je ob prižiganju sveče razjasnilo že mnogo obrazov, plamen je v srca mnogih prinesel novo upanje in mir.

Preglednica 4: Poletni potovalni tabori klana in noviciata

Čas	Pot, rdeča nit
1992	Kamnik–Stranje–Zakal–Šenturška Gora–Stiška vas–Valesovo–Adergas–Visoko–Brdo–Kokrica–Kranj–Crngrob–Zbilje–Šinkov Turn
1993	s kolesi; Kamnik–Vodice–Zbilje–Škofja Loka–Lučine–Javorje–Dolenčice–Poljane–Gorenja vas–Leskovica–Blegoš–Hotavlje–Gorenja vas–Škofja Loka–Kamnik; po poteh Visoške kronike
1994	Faléž–Cojzarica–Šumik–Črno jezero–Osankarica–Rogla–Lovrenška in Ribniška jezera–Črni vrh–Mačkov vrh–Dobnikarjevo sedlo–Zapečnik–Sv. Ana–Dravograd; vrednote
1995	Litija – tridnevno državno srečanje PP; vetrovi
1996	Bohor–Žaga–Artiče–Zagorje–Olimje–Podčetrtek; služenje
1997	Ilirska Bistrica –Marija Snežna pri Podgorju; markiranje evropske pešpoti E6 in spoznavanje gozda kot vrednote

Čas	Pot, rdeča nit
1998	Puconci–Bodonci–Grad–Mačkovci–Kuštanovci–Križevci–Selo–Vučja Gomila–Bukovniško jezero–Dobrovnik–Filovci–Bogojina; slovenska kulturna dediščina
1999	Dovje–Radovna–Gorje–Mrzli Studenec–Praprotnica–Uskovnica–Srednja vas–Bohinjska Bistrica; skupaj s klanom iz Nove Gorice; popotništvo
2000	s kolesi; Ormož–Ljutomer–Banovci–Gornja Radgona–Avstrija–Lenart–Maribor–Ruše–Rogla–Zreče–Velenje–Mozirje–Gornji Grad–Črnivec–Kamnik
2004	s kolesi; Kamnik–Grosuplje–Čušperk–Rašica–Ribnica–Kočevska Reka–Žaga–Fara–Stari trg– Damelj–Vinica–Črnomelj–Dolenci–Griblje–Adlešiči–Zemelj–Semič–Dolenjske Toplice–Krka–Grosuplje–Ljubljana–Kamnik
2005	Škofja Loka–Log–Gorenja vas–Sela pri Žireh–Rovte–Logatec

Utrinek s potovalnega tabora v Prekmurju je napisala Špela Sušnik:

»V Gradu smo med prebivalci iskali zgodbe in legende o gradu, ki je posodil ime kraju. Do večera smo skavti po parih ali trojicah poiskali najlepšo ali najzanimivejšo in jo zvečer ob tabornem ognju predstavili v podobi grajskega plemstva iz različnih dežel. Na gradu sta goste sprejela Rozamunda Vednopomagajoča Grajska (Špela Sušnik) in John Širokopogledni Vednoporedni (France Kokalj). Legende so predstavili Virginija Črnolasa Težkohodeča (Simona Pregl) z Lovrencijem Barvomenjajočim Jezičnim (Rok Jagodic) iz 'Prleške dežele', Anastazija Simpatična Dolgonoga (Mateja Ločnikar) z Ricardom Mlečnorižastim Glavorutonosim (Matej Prešern) iz 'Ravanske dežele', Antiohija Nanovoimenovana Levjesrčna (Nataša Slapar) s Tiberjancem Nepredvidljivim Prekmurskim iz 'Dolinske dežele', iz 'Goričkove dežele' pa sta se predstavila Elizabeta Vsefirbčnoša Lepogledajoča (Katja Vrhovnik) z Ludvikom Gorepremikajočim Silnodobrodelujočim (Dominik Škerjanc). Predstavili smo več legend v obliki igre ali pripovedi domačinov.«

2.4 Skupnost voditeljev (okrajšano SKVO)

Skupnost voditeljev je skupina odraslih skavtinj in skavtov, ki so se prostovoljno odločili, da bodo mladim posredovali življenjske vrednote s skavtsko vzgojo in metodo. V statutu ZSKSS piše: *»Skupnost voditeljev sestavljajo voditelji in voditeljice stega, vključno z duhovnimi asistenti. SKVO zagotavlja celostno skavtsko vzgojo v skladu z usmeritvami ZSKSS in vodi steg. Srečanja SKVO-ja na podlagi vzgojnega načrta in dejanskih potreb pripravi stegovodja skupaj z duhovnim asistentom. Srečanje ima dve temeljni razsežnosti: vzgojno in organizacijsko. Z njima skuša zagotoviti kakovost dela v skupinah in znotraj SKVO-ja ter pomagati članom skupaj rasti.«*

ZSKSS vsaka tri leta pripravi smernice za delo, podrobnejši načrt pa vsako leto. Skavti delujemo na podoben način tudi na krajevni ravni. Na načrtovalnem vikendu oblikujemo namen vzgoje na podlagi analize

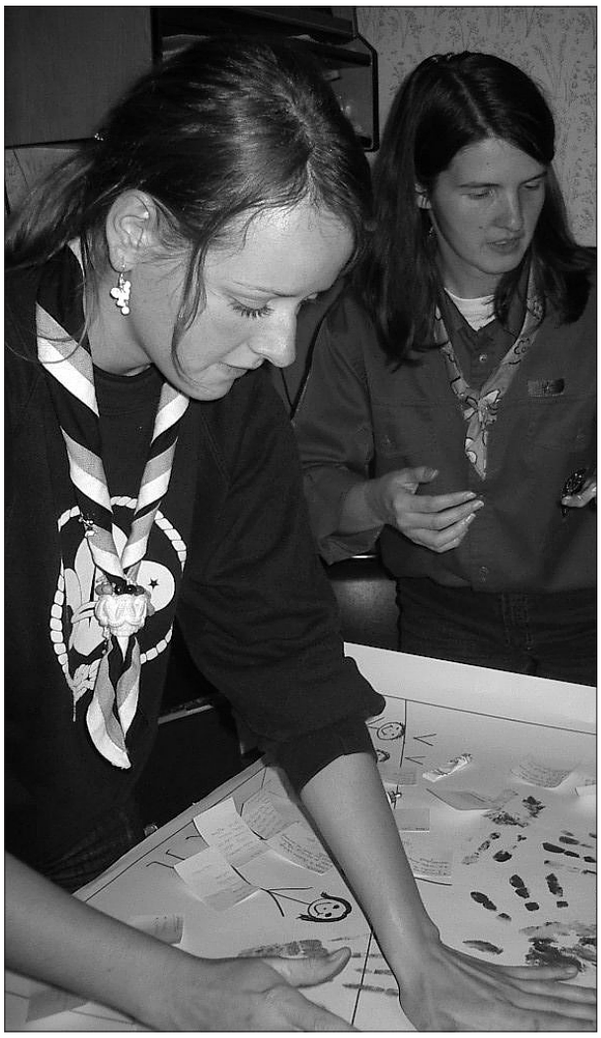

Slika 5: Načrtovanje SKVO – voditelji si prvi umažejo roke. Foto: Erika Klemenc.

mladostnikov in njihovega okolja ter postavimo cilje, ki jih želimo doseči v skavtskem letu. Voditelji posamezne starostne skupine nato pripravijo program. Med izvajanjem programa opravljamo pregled opravljenih aktivnosti, s katerimi preverimo, ali smo na pravi poti. Sklepno preverbo opravimo na koncu skavtskega leta.

Skupnost voditeljev se srečuje vsak teden ali enkrat na štirinajst dni. V Kamniku SKVO sestavljajo stegovodja, voditelji skupin, duhovni asistenti, blagajnik, včasih gospodar in drugi voditelji, na primer delegati stega, ki predstavljajo steg Kamnik 1 na državni ravni in poverjeniki na državni ravni. Vsaka skupina ima voditeljski par, torej voditeljico in voditelja, saj lahko le s sodelovanjem ženske in moškega zagotovimo uravnoteženo vzgojo.

Preglednica 5: Voditelji stega Kamnik 1

	Stegovodja	Duhovni asistent	Klan	Noviciat	Četa	Krdelo
1991/ 1992	Danijel Bezek	p. Miroslav Battelino	Uršula Sušnik, Petra Slapar, Miha Pavlinič, Iztok Osolnik			
1992/ 1993	Danijel Bezek	p. Miroslav Battelino (Kamnik) Tone Berčan (Stranje)	Erika Klemenc, Miha Pavlinič (Kamnik); Iztok Osolnik, Mojca Pavič, Špela Sušnik (Stranje);		Uršula Sušnik, Marko Antonin	
1993/ 1994	Danijel Bezek	Tone Berčan	Saša Štrajhar, Marko Golob, (Kamnik); Iztok Osolnik Špela Sušnik (Stranje)	Erika Klemenc, Miha Pavlinič, Judita Letnar (Kamnik)	Andreja Mejač, Marko Antonin (Kamnik); Barbara Osolnik, Andrej Spruk (Stranje)	
1994/ 1995	Danijel Bezek	Tone Berčan	Saša Štrajhar, Marko Golob, (Kamnik); Judita Letnar, Miha Pavlinič, (Stranje)	Erika Klemenc, Iztok Osolnik	Andreja Mejač, Marko Antonin (Kamnik); Barbara Osolnik, Marko Antonin (Stranje)	
1995/ 1996	Andrej Potokar	Tone Berčan	Špela Sušnik, Miha Pavlinič	Erika Klemenc, Iztok Osolnik, Mirjam Jerman	Barbara Osolnik, Marko Golob	
1996/ 1997	Andrej Potokar	Tone Berčan Janez Božnar	Andreja Mejač, Špela Sušnik	Erika Klemenc, Uršula Sušnik	Saša Štrajhar, Marko Golob	Judita Letnar (Akela), Marija Knavs (Bagira), Erika Klemenc (Kaja), Meta Mejač (mama Rakša), Uršula Sušnik (Čil)
1997/ 1998	Andrej Potokar	Stane Kerin (klan)	Špela Sušnik	Erika Klemenc, Uršula Sušnik	Andreja Mejač, Domen Kušar	Judita Letnar (Akela), Meta Mejač (Bagira), Erika Klemenc (Kaja), Uršula Sušnik (Čil)
1998/ 1999	Andrej Potokar		Špela Sušnik, Sheila Sheikha, France Kokalj		Andreja Mejač Domen Kušar	Erika Klemenc (Akela), Metka Mejač (Bagira)
1999/ 2000	Andrej Potokar	p. Robert Bahčič	Sheila Sheikha (prva polovica leta), Simona Pregl (druga polovica leta), Andrej Plevel		Špela Sušnik Metka Mejač	Erika Klemenc (Akela), Dominika Bezek (Bagira)
2000/ 2001	Andrej Potokar	p. Robert Bahčič	Simona Pregl, Andrej Plevel		Benjamin Bezek	Erika Klemenc (Akela), Dominika Bezek (Bagira)

	Stegovodja	Duhovni asistent	Klan	Noviciat	Četa	Krdelo
2001/ 2002	Špela Sušnik	p. Robert Bahčič, Tone Berčan	Mateja Ločnikar, Rok Flisar		Katja Vrhovnik, Matej Prešern	Erika Klemenc (Akela), Marko Krumpestar (Bagira), Simona Pregl (Kaja)
2002/ 2003	Špela Sušnik	p. Robert Bahčič	štirje člani gostujejo v klanu Homec 1, ker v Kamniku ni dovolj voditeljev za klan		Katja Vrhovnik	Simona Pregl (Akela), Marko Krumpestar (Bagira), Erika Klemenc (Vontola)
2003/ 2004	Špela Komac Sušnik	p. Robert Bahčič, Tone Berčan	Simona Pregl, Martin Pregl		Katja Vrhovnik	Marko Krumpestar (Akela) Petra Vrankar (Bagira), Simona Pregl (Mama Raksa), Erika Klemenc (Vontola)
2004/ 2005	Erika Klemenc	p. Robert Bahčič, s. Metka Špindler	Mateja Ločnikar, Martin Pregl, Igor Krmelj	Simona Pregl	Katja Vrhovnik, Tomi Tomšič	
2005/ 2006	Erika Klemenc	p. Robert Bahčič, s. Metka Špindler	Mateja Ločnikar Igor Krmelj		Martin Pregl, Tomi Tomšič	

Preglednica 6: Voditelji stega Kamnik 1, ki so vodili izobraževanja, projekte ali druge dejavnosti na regionalni ali državni ravni

Leto	Voditelj	Vrsta sodelovanja
1992	Uršula Sušnik	mednarodni seminar v Veliki Britaniji
1993	Miha Pavlinič	delovni trop roverjev in popotnic na državni ravni
1993	Uršula Sušnik	delegatka na mednarodni katoliški konferenci skavtov (ICCS) v Ljubljani
1993	Gašper Ribič	delegat na mednarodni katoliški konferenci skavtov (ICCS) v Ljubljani
1994	Miha Pavlinič	priprava prvega nacionalnega srečanja roverjev in popotnic »Skupna pot se začne v mojem srcu«
1994	Iztok Osolnik	priprava prvega nacionalnega srečanja roverjev in popotnic »Skupna pot se začne v mojem srcu«
1994	Uršula Sušnik	priprava prvega nacionalnega srečanja roverjev in popotnic »Skupna pot se začne v mojem srcu«
1994	Erika Klemenc	priprava prvega nacionalnega srečanja roverjev in popotnic »Skupna pot se začne v mojem srcu«
1995	Uršula Sušnik	vodenje slovenske odprave na 18. svetovni jamboree na Nizozemskem
1995	Špela Sušnik	vodenje slovenske odprave na 18. svetovni jamboree na Nizozemskem
1996	Andreja Mejač	vodenje taborne šole POTA »Po obrobju Ljubljanskega barja«
1996	Špela Sušnik	tehnično vodenje taborne šole POTA »Po Slomškovi deželi«
1997	Andreja Mejač Kušar	vodenje slovenske odprave na mednarodni skavtski tabor »Olave '97«
1998	Špela Sušnik	pripravljanje 1. potovalnega tabora skupnosti voditeljev »Vihar upanja«
1998	Špela Sušnik	vodenje taborne šole za duhovne asistente

Leto	Voditelj	Vrsta sodelovanja
1998	Uršula Sušnik	vodenje slovenske odprave na 19. svetovni jamboree v Čilu
1999	Uršula Sušnik	vodenje mednarodnega seminarja »Mednarodno vodenje«
1999	Metka Mejač	urejanje revije Skavtič
1999	Špela Sušnik	priprava 1. potovalnega tabora skupnosti voditeljev »Vihar upanja«
2000	Metka Mejač	urejanje revije Skavtič
2000	Špela Sušnik	tehnično vodenje taborne šole »Metode izvidnikov in vodnic« na Cerkljanskem vrhu
2000	Uršula Sušnik	vodenje taborne šole Združenja v Kančevcih
2000	Metka Mejač	tehnično vodenje taborne šole Združenja v Kančevcih
2000	Metka Mejač	razširjeno državno vodstvo IV
2001	Špela Sušnik	vodenje taborne šole Združenja v Klancu pri Kozini
2001	Metka Mejač	urejanje revije Skavtič
2001	Metka Mejač	razširjeno državno vodstvo IV
2002	Katja Vrhovnik	vodenje programskega dela tabora gorenjskih čet »Kvajdej«
2002	Metka Mejač	razširjeno državno vodstvo IV
2003	Katja Vrhovnik	priprava 1. srečanja izvidnikov in vodnic ljubljanske regije »Ujemi me«
2004	Katja Vrhovnik	vodenje slovenske odprave na mednarodni tabor »Tatracor« na Slovaškem
2004	Špela Komac Sušnik	vodenje delavnice za mlade »Projektno vodenje«
2005	Tomi Tomšič	tehnično vodenje tabornih šol POTA
2005	Tomi Tomšič	tehnično vodenje tečaja za vodnike
2005	Tomi Tomšič	tehnično vodenje na taborni šoli metode izvidnikov in vodnic
2005	Erika Klemenc	priprava srečanja volčičev in volkuljic Ljubljanske regije »Ujemi me«
2005	Uršula Sušnik	priprava evropske skavtske konference 2007 v Sloveniji

Skupnost voditeljev je zaslužna za vodenje in organizacijo enega najlepših in najzahtevnejših projektov stega Kamnik 1, ki je zrasel iz projekta krdela: to so žive jaslice, ki jih skavti že od leta 2001 pripravljamo na sveti večer pri frančiškanih.

S pripravami začnemo že jeseni, ko pregledamo program in se pogovorimo o morebitnih spremembah, obogatitvah, s katerimi bi še bolj doživeto prikazali božično skrivnost. Če smo ob začetkih glavno delo opravili voditelji, sedaj pri pripravi aktivno sodelujejo mladi skupaj s starši.

Za skavtsko družino je pomemben vsak član. Ena od najbolj dejavnih iz kamniškega stega je Uršula Sušnik:

»Z delom sem začela kot voditeljica kamniškega klana, nato čete. Leta 1992 sem bila imenovana v nadzorni odbor ZSKSS in leto kasneje postala članica izvršnega odbora ZSKSS kot poverjenica za mednarodne odnose. Poverjenišvo sem vodila dva mandata, do leta 1999. Potem sem tri leta spet delovala v nadzornem odboru ZSKSS, od leta 2004 pa sodelujem pri pripravi evropske skavtske konference, ki bo v Sloveniji leta 2007, ko se bo tudi obhajala stoletnica skavtstva.

Slika 6: Skavti pri frančiškanih v Kamniku že vrsto let pripravljajo žive jaslice. Foto: Erika Klemenc.

V svetovnem skavtskem gibanju smo Slovenci v petnajstih letih dobili sloves mladostnega in zavzetega gibanja, ki si ga je vredno vzeti za zgled. Svetovno skavtstvo je združeno v dveh svetovnih organizacijah

Slika 7: V skavtski sobi se vedno dogaja kaj zanimivega. Foto: Erika Klemenc.

WOSM (angl.: World Organisation of Scout Movement) in WAGGGS (angl.: World Association of Girl Guides and Girl Scouts). Člani ZSKSS smo bili najprej člani WOSM. Leta 1996 pa smo kot ZSKSS postali pridružena članica WAGGGS in si po treh letih pridobili polnopravno članstvo, torej leta 1999. Hitro mednarodno priznanje je bilo predvsem plod kakovostnega skavtskega dela doma in intenzivnega sodelovanja ter organiziranja mednarodnih skavtskih srečanj, na primer taborov, seminarjev in srečanj. Prepoznavne so nas delali odgovornost, prostovoljnost, mladostna zagnanost, resnost in razigranost.«

Čast in odgovornost voditeljstva so v Kamniku za eno ali več let prevzemali mladi. Prav njim velja zahvala za požrtvovalnost in zvestobo v služenju, to je prostovoljnem delu in zastonjski predanosti Bogu in domovini ter za pomoč bližnjemu. Predvsem pa je pomemben prispevek voditeljev pri vzgoji mladih v odgovorne državljane. Čeprav se vzgoja začne doma, je tudi skavtstvo šola za življenje, saj ponuja prav z vodenjem skavtskih skupin neponovljive in zelo zahtevne izzive.

Mlade bralce vabimo, da se nam pridružite, nekoliko starejše pa, da nas obiščete v skavtski sobi. Sobo so nam odstopili frančiškani in nam dovolili, da jo po svoje poslikamo. Na obisku Kamnika si jo je pozimi 2005 ogledal tudi predsednik republike Slovenije dr. Janez Drnovšek. Bralce vabimo tudi na ogled naših spletnih strani (http://kamnik1.skavt.net).

A Look at the Revival of Scouting in Kamnik after 15 Years of Operation

Summary

Scouting has a long history in the Kamnik area. Its revival fifteen years ago is proof that an old movement can still be interesting also for young people of modern times. Scouting is a way of life that was intended for small groups of young boys and girls of the same age. Groups are formed in such a way that young people can slowly assume their responsibility. The aim of the movement is to educate and develop capacities of young citizens that will later be able to live full lives. Integral education is therefore an obligation, including physical, social, cognitive, moral, emotional – motivational and spiritual levels. Personal development of scouts is therefore based on imaginational and symbolic methods in the first period, physical strength and skills in the form of challenge and adventure in the second as well as personal views and thoughts in the third period, leading a scout towards responsible cooperation in the shaping of a community. Long lists of scout camps and a table showing cooperation of scout leaders from the Kamnik unit in different national and international projects both show that scouts from Kamnik are very active and creative as well.

Literatura

BEZEK, D. 1996: *70 let skavtstva in gozdovništva v Kamniku.* Kamnik: Združenje slovenskih katoliških skavtinj in skavtov, steg Kamnik 1.

CEVC, M., A. REMŠKAR 2001: *Dvigni peruti: priročnik za skavtske voditeljice in voditelje.* Ljubljana: Združenje slovenskih katoliških skavtinj in skavtov.

KOBAL, M., U. SUŠNIK 2000: *Sem slovenski skavt/skavtinja, in to vam ponosno povem! Zbornik ob desetletnici Združenja slovenskih katoliških skavtinj in skavtov.* Ljubljana: Združenje slovenskih katoliških skavtinj in skavtov.

KUŠAR MEJAČ, A. 1992: Druženje s klanom Ognjena voda iz Ljubljane. *Kamenčki* 3. Kamnik: Steg Kamnik 1.

Dr. Verena Perko
Gorenjski muzej Kranj

Gregor Štibernik, univ. dipl. arheol.
Muzej Mengeš in Muzej Kamnik

O (ponovnem) odkritju bronastodobnega meča iz okolice Kamnika

Med svojim študijskim bivanjem v Zagrebu sem navezala stike s starejšo gospo, katere pokojni soprog je bil po rodu Kamničan. V pogovoru je omenila redek arheološki predmet, ki ga hrani moževa družina. Uspelo mi je navezati prijateljske stike in ob enem od številnih obiskov sem si predmet lahko tudi natančneje ogledala. Tako sem se prvič srečala z izjemno lepo ohranjenim bronastim mečem, ki je bil najden v bližini Kamnika.

Že na prvi pogled mi je postalo jasno, da imam pred seboj eno izmed redkih tovrstnih najdb iz bronaste dobe. Očarala me je izjemna ohranjenost predmeta in ostrina njegovega rezila. Dotaknila pa se me je tudi čustvena navezanost lastnika, ki predmet skrbno hrani v spomin na svojega očeta in na rojstne kraje. Predmet je v družini, ki sicer ne kaže kakšne posebne zbiralske strasti, prava hišna svetinja. Hranijo ga na varnem mestu in ga pokažejo le redkim.

To je tudi vzrok, da je najdba meča ostala domala neznana in posledično tudi mesto najdbe neprepoznano arheološko najdišče.

O najditelju, mestu najdbe in načinu odkritja

Najditelj je bil preprost podeželski človek iz okolice Kamnika, ki je v letih tik pred drugo svetovno vojno kopal vodnjak nad novo stanovanjsko hišo. Kraj, kjer je predmet prišel na dan, je v neposredni bližini suhe struge majhnega hudournika, med dvema vzpetinama nad hišo. Po več kot petdeset let starem spominu na pripoved najditelja, ki ga ohranja njegov sin, je meč ležal na dnu laporjeve usedline. Plasti so s pobočij bližnjih vzpetin spirale hudourniške vode in jih v tisočletjih odlagale na svoji poti proti reki Nevljici.

Meč je bil že v času odkritja izjemno lepo ohranjen, popolnoma nepoškodovan. Zdrgnili so ga z volneno krpo in bronasta zlitina se je zasvetila kot zlato. Kasneje so na predelu ročaja odpilili košček, da bi preverili, za kakšno kovino gre. Menda je drobec po drugi svetovni vojni odnesel neki inženir kemije, ki je lastniku povedal, da gre za izjemno kvalitetno zlitino brona. Njegovega imena se sedanji lastnik ne spominja.

Po očetovi smrti je meč prešel v sinovo last. Od tedaj dalje so predmet imeli priložnost videti le redki in vedenje o najdbi, verjetno tudi zaradi lastnikove odselitve, ni proniknilo v strokovno javnost.

Opis predmeta

Bronast meč z napetim jezikom za ročaj s petimi luknjicami za zakovice, ena na sredini jezička, po dve na vsaki strani izbočenih ramen, je ohranjen v celoti. Jezik se zaključi z dvema rožičkoma, med katerima je drobna zareza, kjer je prvotni lastnik odpilil košček za preverjanje vrste kovine. Jezik ima ojačane robnike in ti segajo do konca ramen. Prehod ročajne plošče v rezilo je usločen. Rezilo z ozkim sredinskim rebrom se v spodnjem delu rahlo razširi.

Dolžina meča znaša 43,4 cm, največja širina rezila je 3,2 cm, širina ramena 4,5 cm, dolžina jezičastega nastavka 6,8 cm, največja širina jezičastega nastavka za ročaj je 1,9 cm.

Najdišče v luči ostalih bronastodobnih najdb na Kamniškem

Meč je bil najden med vzpetinami nad sotočjem reke Nevljice in Kamniške Bistrice. S kamniškega območja je iz časa prazgodovinskih dob znanih kar nekaj najdb, četudi za mnoge izmed njih natančnejši podatki niso ohranjeni.

Tako se hranita v Sadnikarjevi zbirki bronasti sekiri, odkriti menda v okolici Duplice ali Volčjega Potoka in za kateri se strokovnjaki sprašujejo, če ne izvirata iz poznobronastodobne zakladne najdbe.

Nadalje je znana najdba bronastega meča iz struge Kamniške Bistrice, ki naj bi sodil v isto dobo. Meč žal danes ni ohranjen.

Iz iste dobe sta tudi bronasta lasna obročka s prepletom, verjetno najdena v uničenem žganem grobu na prostoru nekdanje Remčeve vile.

V bližini Krvavega znamenja na Podgorskem polju je bila najdena bronasta okrasna igla s čašasto glavico, ki je v pozni bronasti dobi služila za spenjanje oblačil. Znano pa je, da so pri gradnji železnice v bližini znamenja prihajale na dan tudi druge najdbe, npr. bronasta zapestnica, ki je prišla v Narodni muzej in je danes izgubljena. Morda prihaja s tega območja tudi žgani grob iz pozne bronaste dobe, ki ga hranijo v kamniškem muzeju.

Starejša, iz srednje bronaste dobe, je bronasta sekira, ki je bila odkrita na Zapricah »pod Frtalco«.

Iz bronaste dobe so najbrž ostanki neraziskane naselbine pod Kratno, od koder prihajata med drugim tudi dve bronasti sekiri iz Sadnikarjeve zbirke.

Tudi ožji prostor okoli Mekinj in Nevelj v arheološki literaturi ni neznan. Na Mekinjskem polju naj bi bile odkrite železne sekire, ki so danes že pogrešane in so jih nekoč hranili v Sadnikarjevem muzeju.

Najodmevnejša pa je bila zagotovo najdba bronaste čelade negovskega tipa, ki so jo odkopali na Remšakovem posestvu. Čelada je bila odkrita v grobu bojevnika skupaj s še dvema sekirama in sulično ostjo. Najdba sodi v iztekajoče se obdobje stare železne dobe z začetka druge polovice prvega tisočletja pred Kr.[1]

Poselitev kamniškega območja je v času kovinskih dob, v drugem in prvem tisočletju pred Kr., dovolj bogato izpričana z naključnimi najdbami. Žal ni bila prav nobena postojanka sistematično raziskana. Zbranih pa

1 Podatki so zbrani po *Arheoloških najdiščih Slovenije,* Ljubljana 1975, 183–184, geslo Kamnik. Prazgodovino Kamniškega je podrobneje obravnaval Kamničan Stane Gabrovec v Kamniškem zborniku 10, 1965, 94 ss.

Slika 2: Fotografija bronastega meča. Foto T. Lauko.

je veliko dragocenih topografskih podatkov in upajmo, da bodo ti vzpodbuda za nove raziskave.[2]

O bronu in bronasti dobi

Ko bakru dodamo kositer ali arzen, dobimo bron – trdnejšo in primernejšo kovino za izdelavo orožja in orodja. S tem revolucionarnim tehnološkim spoznanjem je človek prvič v svoji zgodovini naredil, ustvaril nekaj, česar narava nima. Idealna mešanica kositra in bakra je 1 proti 10. Prisotnost kositra ali arzena izjemno olajša postopke ulivanja in omogoči obdelavo dobljene zlitine s kovanjem ob ponovnem segrevanju ali hladnem kovanju. Najstarejši kovinski predmeti so bili namreč iz bakra, ki ga je moč najti v obliki zrn v naravi. Predelovali so ga s segrevanjem, taljenem in kovanjem. Izdelovali so okrasne predmete, orodje in orožje, npr. bodala. Toda predmeti iz mehkega bakra so imeli le majhno uporabno vrednost. Ko so okoli leta 3000 pr. Kr. na Bližnjem vzhodu začeli izdelovati predmete iz brona, so prvič v človeški zgodovini dobili zares trdo in ostro orodje in kvalitetno smrtonosno orožje. Z iznajdbo brona se je pojavil tudi meč, saj ga iz veliko mehkejšega in krhkejšega bakra ni moč izdelati.

Bron je prišel na evropska tla okoli 1800 pr. Kr. in je predstavljal veliko vrednost. V naših krajih je moč najti veliko nahajališč za izdelavo brona potrebnih rud, ki pa za današnji industrijski način izrabe niso več pomembne.

V naših krajih je bronasta doba trajala nekako od l. 1800 do 750 pred Kr. To obdobje je, z izjemo njenega najmlajšega obdobja, ki ga po enotnem načinu pokopa umrlih imenujemo kultura žarnih grobišč, slabo poznano.

Na področju današnje Slovenije se v starejši bronasti dobi, med 1800 do 1500 pred Kr., ni razvila samostojna kulturna skupina. Še naprej je živela bakrenodobna (eneolitska ali poznokamenodobna) kultura Ljubljanskega barja in prav v tem obdobju dosegla največji razmah. Med značilnimi najdbami te dobe so največkrat zastopana npr. trikotna bronasta bodala, sekire z robniki, raznovrstne igle za šivanje oblačil in sulične osti.

V srednji bronasti dobi, med 1500 in 1300 pred Kr., pa Slovenija ni več enoten kulturni prostor. V nasprotju z ljubljansko kulturo, ki je imela svoje središče na ozemlju današnje Slovenije in je bila široko razprostranjena, saj je segala celo zunaj tega območja, se oblikujeta dva kulturna kompleksa. Vendar pa nobeden nima svojega središča na Slovenskem: v Istri in Slovenskem primorju poznamo kaštelirsko kulturo, osrednja in vzhodna Slovenija pa sta bili, po redkih grobnih najdbah sodeč, bolj v stiku s srednjeevropskim prostorom kulture gomil. Za materialno kulturo srednje bronaste dobe so značilni trapezoidni zaključki bodal in mečev, običajno s štirimi zakovicami za pritrjevanje držala, igle s predrtim vratom za spenjanje oblačil, pojavijo pa se že najzgodnejši polno- in jezičastoročajni meči. S širšega kamniškega območja oz. okolice sta poleg obravnavanega meča znani še dve najdbi, ki sodita v srednjo bronasto dobo. V strugi Kamniške Bistrice, kakšnih 100 m južneje od Šumberka, je bilo pred skoraj 50 leti odkrito bronasto bodalo, med zgodnjebronastodobne najdbe pa bi lahko sodila tudi sekira iz Ihana, katere natančnejši najdiščni podatki žal niso znani.

V mlajši in pozni bronasti dobi, med 1300 in 700 pred Kr., je prišlo do velikih sprememb. Okoli leta 1200 pr. Kr. se je skoraj po vsej Evropi v dokaj kratkem času razširil običaj sežiganja umrlih. Obdobje se prav po načinu pokopa imenuje tudi kultura žarnih grobišč. Grobišča so bila velika, obsegala so grobove za več sto umrlih, in urejena. Grobovi so bili po vsej verjetnosti vidno označeni, saj se je zelo redko zgodilo, da bi z mlajšim pokopom poškodovali starejši grob.

V osrednji in vzhodni Sloveniji poznamo iz tega obdobja dve kulturni skupini, ki sta poimenovani po najdiščih. Dobovsko-ruška je razširjena v Posavju in Podravju ter je po obeh rekah povezana s Panonijo in Podonavjem. Druga skupina je t. i. ljubljanska in je bila razširjena v osrednji Sloveniji. Medtem ko se je kulturno po eni strani povezovala s klasičnim prostorom kulture žarnih grobišč na vzhodu, je mogoče spoznati na gradivu iz te dobe italske in jadranske vplive. V zahodni Sloveniji se kultura žarnih grobišč ni uveljavila, neprekinjeno se je nadaljevala kaštelirska kultura. Za spremenjenim načinom pokopa se prav gotovo skrivajo zelo velike družbene spremembe, ki so prinesle tudi drugačen duhovni svet in nove religije. Pomembne novosti, ki jih je prineslo obdobje kulture žarnih grobišč, so: prvič se pojavi obrambno orožje, kot so čelade, golenice, oklepi, ščiti ter bojni vozovi. Meči so zdaj odebeljeni na spodnjem delu, kar kaže drugačno tehniko bojevanja. Uveljavi se uporaba mečev za boj na konju ali z bojnega voza. V pozni bronasti dobi se iz Male Azije razširi v naše kraje uporaba železa. Posamezni kosi

2 Milan Sagadin iz Zavoda za varstvo kulturne dediščine v Kranju je v dveh desetletjih skrbne spomeniškovarsvene službe na tem območju zbral mnoge dragocene podatke. Na tem mestu se mu zahvaljujeva za koristne nasvete pri nastajanju prispevka.

orožja iz te tedaj nadvse dragocene kovine so včasih spremljali umrlega v grob. V grobnem inventarju se začnejo pojavljati tudi drugi izdelki iz železa in napovedujejo velike spremembe in novo obdobje, obdobje železne dobe.

V začetku je bilo železo uporabljeno izključno za izdelavo nakita, kar nedvomno nakazuje redkost, pomen in vrednost te kovine ter veliko tehnološko znanje, ki je bilo potrebno za njegovo pridobivanje. Vendar ljudje pozne bronaste dobe še naprej uporabljajo največ brona in iz njega izdelujejo nakit, orodje in orožje. Med najdbami tega časa so značilne bronaste britve in najrazličnejše posodje. Uporaba bronaste pločevine je bila široka, izdelovali so vedra in čaše in cele pivske servise. Pri spenjanju oblek so uporabljali bronaste sponke, fibule značilnih oblik. S kamniškega območja sodita v ta čas dve igli. Prva izvira iz Domžal, vendar njeno najdišče podrobneje ni znano, drugo pa je v Mengšu v kamnolomu pod Gobavico leta 1970 našel Jože Ogrin.

O depojih

Glede na okoliščine najdbe obravnavanega meča lahko domnevamo, da gre morda za t. i. depojsko najdbo. Depoji ali založne najdbe so še posebej značilne za obdobje kulture žarnih grobišč. Sicer so poznane že iz prejšnjih dob, vendar so v starejši in srednji bronasti dobi izredno redke. Z izrazom depo v arheologiji označujemo najdbe skupine kovinskega orodja ali orožja, včasih pa tudi kose surovega brona in razlomljene, poškodovane izdelke, ki so bili namenjeni za predelavo. Namerno skriti so bili iz različnih razlogov, včasih zakopani v zemljo, položeni v jame in skalne razpoke, odvrženi v jezera ali reke, ponavadi zunaj naselij, na bolj odmaknjenih in samotnih, skrivnih krajih.

Nekateri v depojih vidijo darovanje demonom in drugim božanstvom ter tako povezovanje stvarnega in nadnaravnega sveta. V takih primerih gre za sakralne oz. obredne daritve, na katere pogosto naletimo v barjih, rekah, jamah, potokih in močvirjih. Med najdbami iz takih okolij prevladujejo prav kosi orožja, npr. meči, bodala in sekire. Tovrstne najdbe razlagajo kot daritve v obredih očiščevanja po uboju, spopadu, zmagi ali porazu. Glede na ohranjenost kamniškega primerka bi lahko domnevali, da sodi morda med tovrstne najdbe.

Po drugih razlagah naj bi bili depoji skrivališča, kamor je lastnik zakopal svoje imetje in je nameraval skrite predmete znova odkopati. V primerih, ko arheologi po več tisoč letih take zakope najdemo, vemo, da se lastnik iz različnih vzrokov ni več vrnil ponje. Depoji te vrste so kazalci nemirnih časov, medsebojnih spopadov, selitev in vdorov novih ljudstev. Lastnik, ki je svoje premoženje ob preteči nevarnosti v naglici zakopal na skrivnem mestu, ga kasneje morda ni več našel ali pa je prej umrl. Tovrstne najdbe imenujemo profane zakladne najdbe.

Na tretji način lahko razlagamo zakladne najdbe kot močne sledi trgovske, obrtniške in livarske dejavnosti v prazgodovini. Primeri, ki bi jih lahko uvrstili v to kategorijo, so depoji iz Dragomlja, Mengša in Kranja. Seveda so bili razlogi za odlaganje tako dragocenih predmetov, kakršna je bila v tistem času kovina, raznovr-

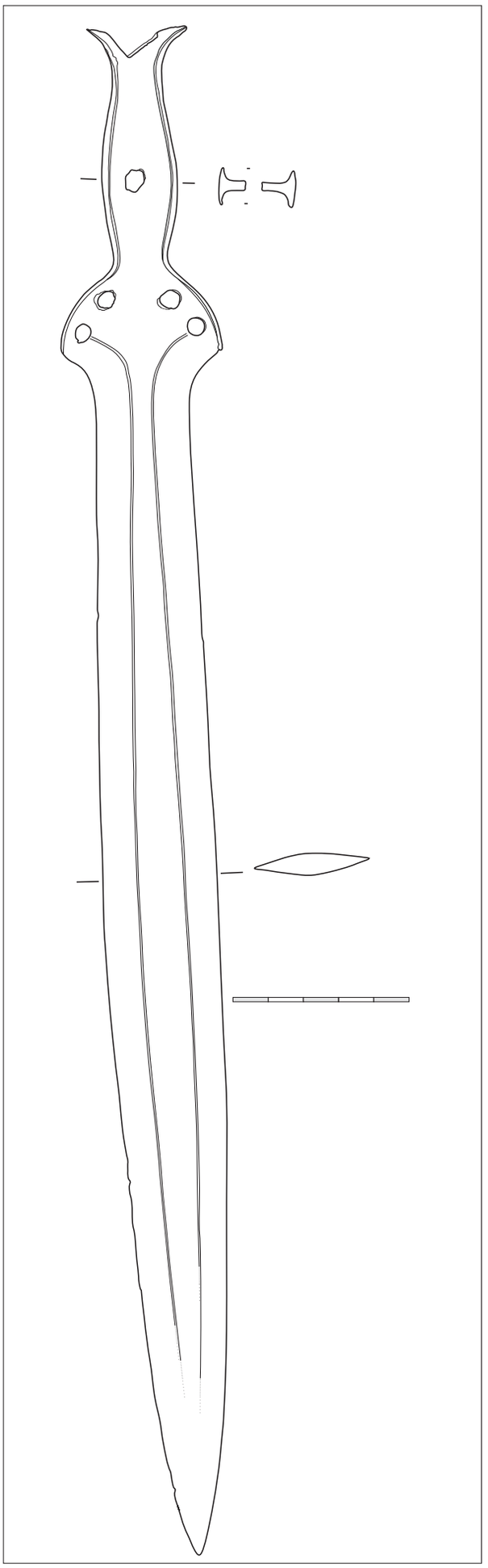

Slika 1: Risba bronastega meča, najdenega pred skoraj sedemdesetimi leti v bližini Kamnika. Risala: V. Perko.

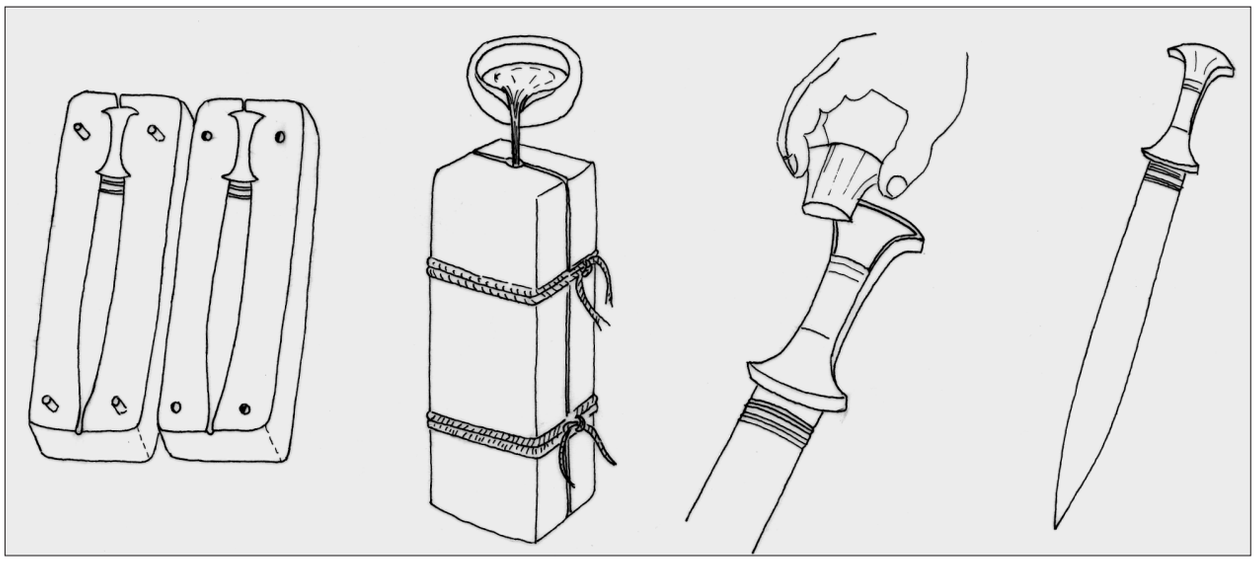

Slika 5: Risarska rekonstrukcija postopkov ulivanja bronastega meča. V prvi fazi postopka izdelave je bil izdelan kamnit kalup. Oblika meča je bila vrezana v dve kamniti plošči, ki sta se zelo natančno spajali s pomočjo štirih zatičev na eni strani in luknjic na drugi strani kalupa. V kalup je bila v naslednji fazi ulita razbeljena bronasta masa. Po ohlajanju je bil meč dodelan z brušenjem in glajenjem, v jezičasti nastavek so bile vdelane prilegajoče se koščene platnice držaja, ki so bile pritrjene z bronastimi zakovicami. Ročaji so bili običajno še dodatno okrašeni z vrezi ali kovinskimi vložki.

stni in za njihovo razumevanje pridejo v poštev vse že naštete interpretacije.

Depoji so izredno raznovrstni ter se ločijo po velikosti in raznolikosti tam najdenih predmetov. Sestavljeni so lahko le iz ene same vrste predmetov, npr. srpov ali sekir, ali pa so mešani. Zaklade je moč razlikovati tudi po ohranjenosti ali pa po prevladi orožja in orodja ali nakita. V depojih so pogosto tudi polizdelki, ingoti in kosi bronaste surovine.

O meču

Prvi meči se pojavijo na prehodu iz zgodnje v srednjo bronasto dobo, glede na vrsto ročaja pa jih delimo v tri osnovne skupine. Prvo skupino predstavljajo meči z ročajno ploščo, sledijo polnoročajni in jezičastoročajni meči, kamor sodi tudi obravnavani. Meči so se razvili iz zgodnjebronastodobnih trikotnih bodal. Razvoj je potekal preko najzgodnejših tipov mečev, po najdišču imenovanem tip Sauerbrunn, za katere je značilna ročajna plošča trapezoidne oblike in z zakovicami in z motivom jajčaste ali podkvaste oblike okrašen zgornji del rezila meča, preko nekoliko mlajših mečev tipa Boiu in Teor, do mečev tipa Sprockoff, ki se pojavijo ob koncu srednje bronaste dobe. To je le najbolj grob oris razvoja bronastodobnih mečev, ki kaže, da se je oblika orožja spreminjala z modo, ki jo je narekoval način bojevanja. Z novimi najdbami in dognanji v arheološki znanosti so nekatere omenjene tipe podrobneje razdelili in jih na novo poimenovali.

Glede na ročaj in zgornji del meča bi kamniški primerek lahko uvrstili med meče tipa Traun. Zanj je značilen povsem enak izbočen plavutast jezičast nastavek za lesen ali koščen ročaj, ki se končuje v dveh izvihanih rožičkih. Ročajna plošča ima štiri luknje za zakovice in široki, navzdol usločeni polkrožni rameni. Jezik pri teh tipih mečev je praviloma brez zakovice, če pa jo ima, je le ena sama in je postavljena na sredino najbolj izbočenega dela. Kar preprečuje tako suvereno umestitev v ta tip, sta dolžina meča in oblika rezila. Meči tipa Traun so dolgi 60–73 cm in tako najmanj za polovico (!) daljši od kamniškega primerka.

Predvsem zaradi opazno razlikujoče se dolžine obravnavanega meča so ustreznejše primerjave z najdbami iz jugovzhodne Evrope. V mislih imamo meče tipa Uriu/Aranyos. Meči tega tipa so bili najdeni na širšem področju Karpatske kotline, na najdiščih Romunije, Slovaške, Madžarske, Srbije, Bosne in Hrvaške, najsevernejši primerki pa na območju današnje Avstrije, v južni Nemčiji in Italiji. Kamniški meč je po formi in okrasu še najbolj podoben varianti Pecica, imenovani po najdišču v Romuniji.

Še boljše primerjave nudijo madžarske najdbe, saj se kamniški meč tako po dolžini kot formi in okrasu popolnoma ujema s skupino jezičastoročajnih mečev z začetka mlajše bronaste dobe tip A/varianta 4 po Kemenczeiu.[3] Za te meče je značilno predvsem to, da so krajši od ostalih variant, njihova dolžina pa variira od 32 do 57 cm. Tipična dolžina mečev tipa A/varianta 4 je 50 cm.

Kdaj in kje je bil meč izdelan?

In za konec še datacija: krajše variante romunskih mečev tipa Uriu/Aranyos so datirane v pozno bronasto dobo. Madžarski jezičastoročajni meči tipa A/varianta 4 so značilni za obdobje starejše kulture žarnih grobišč, to je zadnje obdobje bronaste dobe. Iz navedenega menimo, da meč, najden v okolici Kamnika, sodi vsaj v 12., mogoče pa že v 13. st. pred Kr., in je torej star okroglih tri tisoč tristo let.

3 Kemenczei, T. 1988, Die Schwerter in Ungarn. – *Prähistorische Bronzefunde* 4/6.

Na vprašanje, kje je bil meč izdelan, ni lahko odgovoriti. Po sorodnih najdbah, ki smo jih naštevali s prostora današnje Madžarske in Romunije, bi morda smeli domnevati, da je prišel v naše kraje s trgovsko izmenjavo iz teh daljnih panonskih krajev. Na to vprašanje bi morda lahko prinesle odgovor naravoslovne analize kovine, iz katere je meč izdelan.

Kdo ga je izdelal, kdo prinesel in kdo je bil njegov ponosni lastnik, pa gotovo ne bomo nikoli izvedeli. Eno pa drži kot pribito: meč, ki je še danes tako lep in kvaliteten obrtniški izdelek, da nam jemlje sapo, je moral v tistih pradavnih časih imeti izjemno vrednost. Dosegljiv je bil le najvišjim izbrancem, vojaškim in najverjetneje tudi duhovnim vodjem tedanje družbe. Vemo, da je še v času Vikingov, skoraj dva tisoč let kasneje, železen meč veljal celega vola. Pa so bili Vikingi vendarle oboroženi domala vsak s svojim mečem in je bilo železo v tistih dobah splošno uporabljana in še zdaleč ne več tako zelo dragocena kovina kot bron tiste dni, ko je bil v naše kraje od nekod prinesen obravnavani meč.

Takrat je bil to silno dragocen predmet, veljati je moral celo premoženje. Posedoval ga je lahko le vodja močnega ljudstva, ki je pred skoraj tri tisoč tristo leti poseljevalo in nadzorovalo naše kraje. Ne njihovega imena, ne jezika, s katerim so se sporazumevali, in ne njih izvora ne poznamo. Po redkih najdbah lahko le sklepamo na nekatere njihove običaje in način življenja.

Na koncu sestavka si lahko le želimo, da bi bilo predstavljeni meč kmalu moč pridobiti za zbirke kamniškega muzeja in z njim slikovito predstaviti prazgodovinsko dobo, o kateri kljub številnim raziskavam še vedno malo vemo.

The (repeated) discovery of a sword from the Bronze Age on the outskirts of Kamnik

Abstract

This article deals with the Bronze Age sword, which was discovered seventy years ago and is in private ownership today. They came across it when digging out a reservoir in a hill above a house on the outskirts of Kamnik.

There are known some other well known older Bronze Age and Iron Age findings from the Kamnik area. These include the famous discovery of a dagger from Kamniška Bistrica, which is no longer preserved and above all the discovery of a well-kept helmet from the Iron Age. The area was settled in pre-historic times and the people took advantage of the fertile land. They also controlled the passage via the valley's river.

The sword was discovered at the bottom of marlaceous sediment, washed up by the mountain stream between the hillocks above the confluence of the river Nevljica and Kamniška Bistrica.

Furthermore, the author presents the culture of the Bronze Age and its characteristics. The author also places a timeline for the findings.

The sword is similar to the Traun type although regarding its size it is closer to swords of Eastern regions, which are typical for Hungarian, Western Balkan and Austrian finds. This is a sword with a tongue-shaped handle (the Bronze Age swords, Type A and Variant 4).

These swords are typical of the older cultures from the time of Urnenfelder Kultur, which is the last period of the Bronze Age. From the above stated information the find dates back to at least the 12th or 13th centuries BC and is therefore around three hundred years old.

Relying on the description of the location in the layers of soil deposits, which were deposited by torrential waters, we have concluded that the sword could be a depository finding.

The authors describe many types of depository findings, which have occurred during turbulent times and they give an explanation.

In the conclusion, the authors touch on questions pertaining to the origin and production of the valuable object and the question of ownership. With regard to related findings, which were taken into consideration when making a typological determination and originate from areas in today's Hungary and Romania, we might be able to presume that it had appeared in our regions as a result of trading from these distant Panonnian or Western Balkan production centers.

The first two questions will probably not be answered until scientific tests of the alloy are made, and we will never be able to exactly pinpoint who owned it nor do we know who lived in our regions during the Bronze Age or which language they spoke.

Zahvale

Lastniku najdbe se iskreno zahvaljujemo za zaupanje in prijazno sodelovanje pri objavi.

Milanu Sagadinu se zahvaljujeva za kritične pripombe.

Brez odličnih fotografij Tomaža Lauka bi bila objava veliko revnejša. Hvala!

Uporabljena literatura

Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana 1975.

BADER, T. 1991: Die Schwerter in Rumänien. – *Prähistorische Bronzefunde* 4/8.

BRADLEY, R. 1990: *The Passage of Arms*. Cambridge.

GABROVEC, S. 1965: Prazgodovina Kamniškega. *Kamniški zbornik* 10. 94.

TRAMPUŽ OREL, N. (ur.) 1987: *Bronasta doba na Slovenskem. 18.–8. st. pr. n. št.* Ljubljana.

GABROVEC, S. 1983: Jugoistočnoalpska regija. – V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja* 4. 19.

GABROVEC, S. 1988–1989: Bronasta doba v Sloveniji. Stanje raziskav in problemi. – *Arh. vest.* 39/40. 115.

DULAR, J. 1974: *Bronasti jezičastoročajni meči iz Slovenije.*– Posavski muzej Brežice 1. 11.

DULAR, J. 1999: Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slowenien. Forschungsstand und Probleme. – *Arh. vest.* 50. 81.

DULAR, J. 1999: Bronasta doba. – V: *Zakladi tisočletij.* 76.

KEMENCZEI, T. 1988: Die Schwerter in Ungarn. – *Prähistorische Bronzefunde* 4/6.

PAHIČ, S. 1975: Obdobje bronaste dobe. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana. 49.

PAHIČ, S. 1975: Obdobje kulture žarnih grobišč. – V: *Arheološka najdišča Slovenije*. Ljubljana. 51.

SCHAUER, P. 1971: Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I. – *Prähistorische Bronzefunde* 4/2.

ŠTIBERNIK, G. 2003: *Depoja z gradišča Gobavica nad Mengšem in drugi depoji starejše železne dobe*. Mengeš.

TERŽAN, B. 1999: An outline of the Urnfield Culture Period in Slovenia. – *Arh. vest.* 50. 97.

TERŽAN, B. (ur.) 1995–1996: Depojske in posamezne najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 1 in 2. – *Kat. in monogr.* 29–30.

Mag. Benjamin Štular
Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU,
Ljubljana

Mali grad večji in starejši

Uvod

Prispevek prikazuje zgodovino kamniških gradov, danes znanih kot Mali in Stari grad. Prispevek ločeno predstavi pisne vire, arhitekturni razvoj in arheološke izsledke. Osnovni namen je ravno predstavitev slednjih, ki pa jih je moč razumeti le v kontekstu ostalih virov. Šele soočenje vseh virov omogoča interpretativne zaključke v zadnjem poglavju.

Zgodovinski okvir

Posebna pozornost pri preučevanjih pisnih virov je namenjena različnim poimenovanjem. V nadaljevanju bo predstavljeno trenutno stanje raziskav arheološkega drobnega gradiva z Malega gradu in interpretativni nastavki, ki jih omogoča soočenje pisnih in materialnih virov.

Za preučevanje preteklosti kamniškega Malega gradu na podlagi pisnih virov sta ključna dejavnika njegova povezanost z usodo rodbine Andeško-Meranskih in trojni pomen zapisa *Stein* ali *Stain*: Mali grad, Stari grad ali naselbina Kamnik.

Za razumevanje vloge rodbine Andeško-Meranskih na Kranjskem v visokem srednjem veku je potrebno poznati širši kontekst, nastanek in razvoj Kranjske.

Mejna grofija Kranjska se je izoblikovala po zmagi Henrika I. Bavarskega nad Madžari v bitki pri Augsburgu leta 955. Na tradiciji zgodnjesrednjeveške Carniole so se izoblikovale nove organizacijske oblike. Najprej velja pojasniti dvojnost poimenovanja. Ime *Carniola*, mala Karnija, izvira iz poimenovanja antičnega ljudstva Karnov in Karnije, njihove domovine. Iz istega korena izvira tudi keltsko-romansko krajevno ime *Carnium*, katerega slovenjena oblika je Kranj. Ime *Creina* pa je slovanskega izvora, od izraza »krajina«, še posebej v pomenu mejna pokrajina, kar je Kranjska v 10. stoletju bila. Poimenovanje *Creina marcha* je torej tavtološko, saj je *marcha* germanska sopomenka slovanski *Creina*, krajina. V visokem srednjem veku je prevladala slovenska oblika poimenovanja po središču – Kranjska. Krajina – Kranj – Kranjska torej. Nemci so slovansko Krajina ponemčili v Krain (Štih 1996; Hauptmann 1929; slovenski prevod 1999, 15, 16).

Formulacija darovnice cesarja Otona II. iz leta 973 odraža zapletenost nastanka visokosrednjeveške Kranjske: *... quod Carniola vocatur et quod vulgo Creina marcha appellatur ...* [1] Zapis vsebuje staroselsko, slovansko in nemško poimenovanje. Tavtologija slovansko-nemškega zapisa nosi sporočilo: kaže, kdo v prostor vstopa in kdo v njem predstavlja»ljudstvo«.

Morda se lahko ognemo zgodnjesrednjeveškemu uvodu (npr. Bratož 2000; Štih 1995; isti 2001b z zgodovino raziskav) in izhajamo iz navedenih listin. Gre za listino cesarja Otona II., s katero je škofija v Freisingu dobila obsežno zemljiško posest v kasnejši Škofji Loki. To je najstarejši ohranjeni vir, ki dokumentira Kranjsko kot posebno grofijo bavarskega oziroma koroškega vojvode (Štih 1996, 13).

Otonska Kranjska je sprva obsegala Gorenjsko, Ljubljansko kotlino in vzhodno Notranjsko. Še pred koncem 10. stoletja sta nam znana dva mejna grofa, Popon in Waltilo. Na prelomu tisočletja je bila Kranjska, prej podrejena koroškemu vojvodi, povzdignjena v državno marko. Tako je med leti 1004 in 1011 na Kranjsko kot mejni grof prišel potomec zelo ugledne južnonemške plemiške družine, Ulrik Sempt-Ebersberg. Pod njegovim sinom in naslednikom Eberhardom se je marka razširila še na prej samostojno Savinjsko marko. Funkcijo mejnega grofa je nasledil Ulrik Weimar-Orlamünde, ki je najkasneje leta 1061 postal tudi istrski mejni grof. Leta 1093 se kot mejni grof omenja Ulrikov sin Popo, oče Sofije, žene Bertolda II. Andeškega. Preko Sofije so Andeški za dobro stoletje prišli do najpomembnejših vzvodov moči na Kranjskem: obsežne zemljiške posesti in, preko Popona Vovbrškega leta 1141, tudi urada mejnega grofa. Po smrti Henrika IV. Andeškega leta 1228 se je vnel boj tako za dediščino kot tudi za naslov. Slednjega si je leta 1232 nadel Friderik II. Babenberški, mejnogrofovski naziv oglejskih patriarhov pa se je pokazal za papirnatega. Pričela so se desetletja političnih bojev znotraj cesarstva, kjer pa so Andeški in z njimi Kamnik igrali vse bolj obrobno vlogo. Leta 1251 je umrl zadnji moški predstavnik gofov Andeških, enkrat po letu 1260 pa tudi Agnes Andeška, ki se je kot zadnja svoje rodbine naslavljala z *ducissa Carinthiae et domina Carniolae* (Štih 2001a, 17–35; Hauptman 1999, 49–78; prim. Kos 2001, 186–188).

V čigavih rokah je bilo torej neposredno izvajanje oblasti na Kranjskem? Zgovoren in zanimiv, posebej s stališča preteklosti Kamnika, je primer Henrika IV. Andeškega v času njegovega izobčenja. Njegova visoka politična kariera je bila leta 1208 na preizkušnji. Skupaj z bratom, bamberškim škofom Ekbertom, sta bila zaradi suma sodelovanja pri umoru kralja Filipa II. izobčena. Novi kralj Oto IV., najverjetneje sam pravi zarotnik, je Henriku IV. odvzel državne fevde in alode (Schütz 2001).

Toda posesti na Kranjskem Henriku IV. očitno ni bilo mogoče odvzeti. Delno je k temu pripomogel Henrik IV. sam z romanjem v Rim leta 1209. Ta odločen in takojšen politični odgovor mu je omogočil, da je po vrnitvi zopet nosil naslov mejnega grofa »po božji milosti« in razpolagal s svojimi posestmi (Hauptmann 1999, 106).

A desetletje nemilosti, ki se je tiho končalo z izvolitvijo brata Bertolda Andeškega za oglejskega patriarha leta 1218, je Henrik IV. lahko prebrodil predvsem z opiranjem na solidno organizirano regionalno izvršno oblast, zveste ministeriale. Kljub kraljevemu izobčenju je Henrik IV. deset let izvajal neposredno oblast na Kranjskem in nato nadaljeval politično kariero, katere uspeh je preprečila smrt brez dedičev, leta 1228 v Slovenj Gradcu (Kos 2001, 27–30).

1 »... ki se zove 'Carniola' ali pa po domače Kranjska marka.« (prevod Kos 1906, št 444)

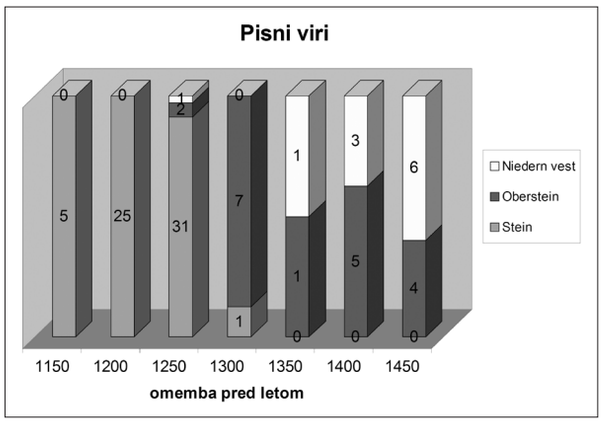

Sl. 1: Pisni viri glede na formulacijo kamniškega imena (po Kos 1975, 243–247)

Morda velja na tem mestu na kratko omeniti tudi naziv vojvoda Meranski, ki so ga nosili Andeški. Če drži, da se nanaša na Dalmacijo oziroma okolico Zadra (Aigner 2001) ali Kvarner (Hauptmann 1999, 78–85), bi lahko pojasnil zanimanje Andeških za Kranjsko. Skupaj z Istro in Meranijo bi tako Andeški kot kranjski mejni grofje neposredno obvladovali strateško pomemben del cesarstva.

Vendar so na vsakdan prebivalcev dogodki visoke politike vplivali le posredno. Drugače pa je bilo, ko so v sredini 12. stoletja Andeški reorganizirali upravo kranjskih posesti. Središče so pred tem prenesli v Kamnik, ki je pridobival ugled in gospodarsko moč na račun starejšega središča, Kranja. Osrednja andeška oblast je bila do leta 1228 osredotočena med Tržiško Bistrico, Savo, Limberkom in Tuhinjem ter na Slovenj Gradec. Težišče andeškega reorganiziranja uprave je bilo v kolonizacijsko starejšem zahodnem delu. Andeški grofje so ob prihodu z Bavarske pripeljali nekaj ministerialnih družin, kasneje pa so vzpostavili odnose tudi z »domačimi« (prej weimarorlamündskimi) ministeriali (Kos 2001, 188–190). Slednji so v 11. in 12. stoletju živeli v vaseh ali ob njih na območju najstarejše fevdalne kolonizacije – v večjih vaseh ob cestah severno in vzhodno od Kranja (Kos 1960, 57 in 60) – in so postali podložni Andeškim skupaj z zemljo.

Pri tem je opazna razlika med andeškimi ministeriali zahodno in vzhodno od črte Domžale–Kamnik. Ministerialnih družin je bilo več zahodno od te črte in ti se večkrat pojavljajo v virih že v 12. stoletju. Vendar so ministeriali vzhodnih posesti, ki se omenjajo od 13. stoletja dalje, pogosteje posedovali trdnejša grajska poslopja. Slednji so večinoma pripadali družinam, ki so jih Andeški, po bavarski tradiciji, naselili v središču zemljiškega gospostva. Te so se kasneje premišljeno razdelile na tesno povezane veje. Najzgodnejša omemba zanesljivo andeških ministerialov se tako nanaša na Vilijema iz Mekinj in Karla iz Kamnika,[2] oba torej iz upravnega središča Andeških. Najpomembnejši andeški ministerial na Gorenjskem pred sredino 12. stoletja je bil Majnhard Schabab (Kos 2001, 191–192).

V sredini 12. stoletja so se nekateri zahodnokamniški ministeriali postavili na čelo nižjih ministerialov in začeli, z vednostjo grofov, širiti svojo posest. Soodvisen proces je upad števila svobodnega plemstva znotraj andeške grofije. Kot ilustracija tega procesa služi primer stranske veje rodbine Schabab. Majnhard Schabab, ustanovitelj rodbine, je imel matični dvor v dolini Kokre. Bil je med prvimi omenjenimi ministeriali, a je umrl kmalu po letu 1154. Toda njegova rodbina je zadržala vodilni položaj na kamniško-kranjskem teritoriju. To dokazuje razprostranjenost rodbine: bratje Majnhalm, Gerloh in Albert so imeli dvor v Velesovem, Wecelin na Bregu pri Kokri, Magens oziroma Meingoto de Hus morda v Mengšu in Karel v Kamniku. Sin Albert je bil celo zadolžen za gradnjo gradu Gutenberg, katerega vloga je bila varovati zahodno mejo gospostva (Kos 2001, 194–195). Ta proces z vidika Andeških lahko razumemo kot konsolidacijo oblasti.

Za časa Bertolda III. (umrl 1188) se je dokončno oblikoval gospostveni center v Kamniku. Na Malem gradu so andeški grofje naselili bavarsko ministerialno družino (Kos 2001, 197–198). V času Bertolda IV. in Henrika IV. je Kamnik dobil nov položaj v andeški družinski politiki – postal je središče nove družinske veje (Kos 2001, 201). Odraz tega je malograjska kovnica, ki jo je okoli leta 1195 osnoval Bertold IV. in je kovala še vsaj do smrti Ulrika III. Spanheimskega leta 1269 (Kos 1985, 42). Podobno velja tudi za splošen gospodarski razcvet Kamnika od druge polovice 12. in v 13. stoletju (Gestrin 1985, 45–46; Kos 1994, 180).

Sočasen je bil dvig nekaterih ministerialov. Še v začetku 13. stoletja je bil položaj posameznih ministerialov odvisen od ustaljene strukture pod trdno roko Henrika IV., ki je izbranim ministerialom zaupal lokalno operativo (Kos 2001, 204–206). Vidnejši socialni prelom je za kranjsko andeško ministerialiteto prinesel čas državnega izobčenja Henrika IV. med letoma 1208 in 1218. Dejstvo, da je Henrik nujno potreboval njihovo zvestobo, so očitno izkoristili za trganje ministerialnih spon (Kos 2001, 209–213). Medtem ko je bil splošen družbeno-politični položaj vzrok tem spremembam, je bil nezavidljiv položaj Henrika IV. njihov povod. Smrt slednjega leta 1228 je proces razkroja andeške zemljiške posesti na Kranjskem še pospešila.

Tako so vsaj od drugega desetletja 13. stoletja dalje pri pravnih in političnih odločitvah nekateri ministeriali dobivali proste roke. Posamezne družine so se lahko iztrgale iz vsiljene jim endogamije in sklepale poroke izven kroga gorenjskih ministerialov. Na ta način so povečevali premoženje in vzpostavljali temelje novih strategij, karier in družbenih vezi, predvsem s spanheimskimi ministeriali iz bližnjega ljubljanskega ali koroškega okolja (Kos 1994, 180–182; isti 2001, 221–224).

Zgoraj prikazan razvoj nam pomaga razumeti nastanek visokosrednjeveškega Kamnika. Kot prvo omembo kamniških gradov navadno navedemo letnico 1202 in znameniti *duo castella de Staine.*[3] Vendar sta se Bertold II. Andeški in neki njegov ministerial že dobrega pol stoletja pred tem naslovila kot *comes Bertoldus de Stein in Karol de Stein.*[4]

Da so Andeški, kadar so se mudili na Kranjskem, kot sedež uporabljali ravno kamniški Mali grad, priča li-

2 Jaksch 1904, št. 770.

3 Kos 1928, št. 15.

4 Kos 1915, št. 195.

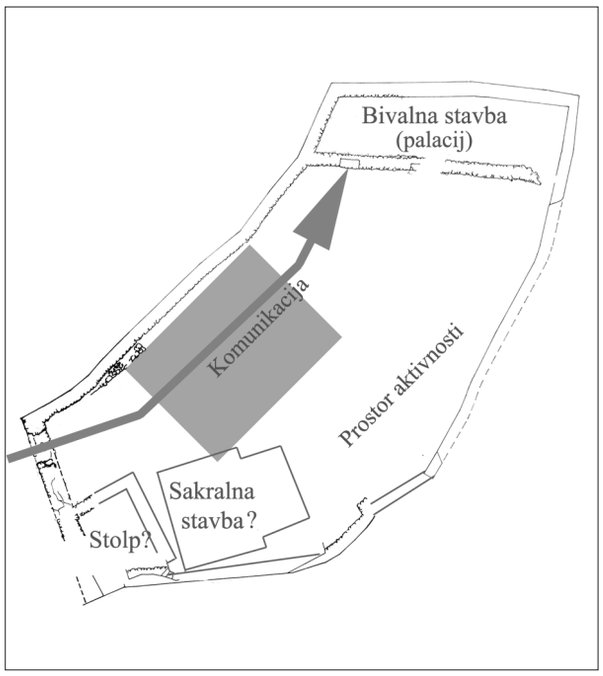

Sl. 2: Faza starejšega palacija z opredelitvijo namembnosti grajskega areala. Temnejši pravokotnik kaže prostor izkopavanj leta 1992 (temeljni načrt po Sagadinu 1997a, sl. 17). Načrt je orientiran proti severu.

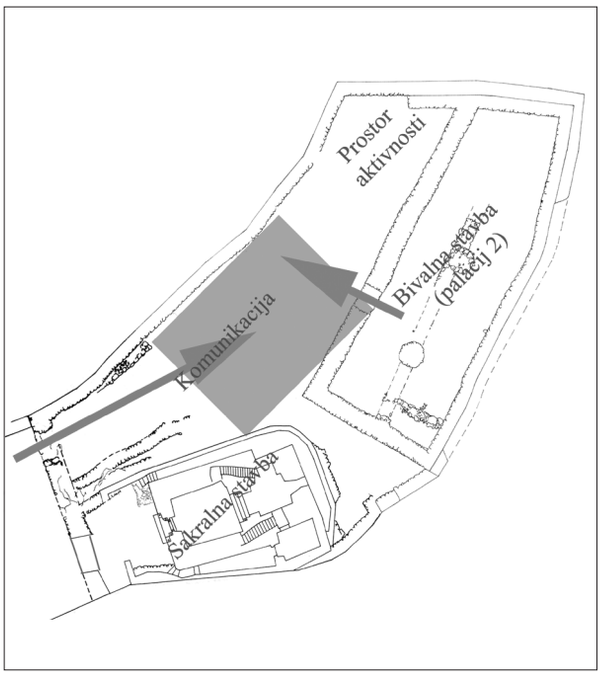

Sl. 3: Faza mlajšega palacija z opredelitvijo namembnosti grajskega areala. Temnejši pravokotnik kaže prostor izkopavanj leta 1992 (temeljni načrt po Sagadinu 1997a, sl. 17). Načrt je orientiran proti severu.

stina o poravnavi med patriarhom Bertoldom Andeškim in vojvodo Ulrikom Spanheimskim, podpisana *in capella superiori castri inferioris de Stain.*[5] Na Malem gradu je še v 14. stoletju živel rod nekdanjih andeških ministerialov. Vitezi Kamniški so le med izvajanjem gradiščanske službe občasno bivali na Zgornjem gradu. Vendar Mali grad ni bil v celoti njihov. Pred letom 1353 so imeli pravico bivanja Nikolaj s Črnelega, zatem Konrad Gall, po letu 1353 Nikolaj s Kolovca, pred letom 1362 pa skupaj s Kolovškim tudi Nikolaj Sommerecker (Kos 1994, 24). Poslopje Malega gradu se 1444 navaja kot opustelo, *ain öds haws.*[6] Vendar sta deleža na gradu še vedno imela tudi Jurij[7] in Gašpar[8] Kamniška. Predmet nadaljnjih listin je verjetno gradu pripadajoča posest. Leta 1474 je bila posest Malega gradu predana deželnemu knezu cesarju Frideriku III.[9] (Otorepec 1985a, 20).

Zgornji grad je bil vsaj po letu 1228 in do konca srednjega veka namenjen bivanju gradiščanov v službi mestnega oziroma grajskega gospoda, v čigar zastavi ali fevdu je bil grad. Tako so leta 1338 Habsburžani Ortenburžanom ponovno podelili v fevd tudi Zgornji grad. Čez tri leta so ga podelili Rajnherju Schenku z Ostrovice, ki ga je kupil od Gregorja iz Kamnika. Grad je bil sedež deželnoknežjega gospostva in deželskega sodišča. Vsi imenovani gradiščani so se izrecno navajali kot gradiščani Zgornjega gradu. Istočasno je grad lahko upravljalo več gradiščanov. Veljavno grajsko pravo jih je zavezovalo k bivanju na gradu. Od 1293 do 1319 je bil to Wernher iz Škofje Loke, leta 1312 Nikolaj iz Kamnika, med 1327 in 1368 Gerloh Stuppel iz Kamnika, med letoma 1402 in 1404 Pirs iz Pudoba in leta 1407 Ulrik z Limberka (Kos 1994, 24).

Najstarejša omemba naselbine pod Malim gradom ni listina, datirana med leta 1188 in 1204, ko naj bi Bertold IV. Žički samostan osvobodil carine in *foro suo Steun;* ta je namreč ponaredek z začetka 13. stoletja. Prva posredna omemba tako izvira iz leta 1229, ko Oton VII. Andeški potrjuje meje in posest hospitala sv. Antona in navaja tudi kamniške meščane, *civium Steynensium*[10] (Otorepec 1985a, 19).

Nastanek naselja Kamnik kot pomembnega trgovskega in upravnega središča tako sega vsaj v drugo polovico 12. stoletja. Takrat je bil Kamnik središče andeške posesti na Kranjskem in trgovine na Gorenjskem. Upravo so izvajali ministeriali, ki so jih Andeški pripeljali z Bavarske in so imeli sedež na Malem gradu (Kos 1994, 180; Otorepec 1985a, 19).

Poleg rodbine omenjenega Majnharda Schababa, kasneje imenovanih Gallenberg, se je v mesto do konca 14. stoletja naselilo več plemiških rodbin iz podežel in sosednjih mest. Vendar so v Kamniku ustanovlje-

5 Kos 1975 I, 246.

6 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkunndenreihe 724, fol. 227, 252 v. (navajam po Otorepcu 1985, 20 in op. 35).

7 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkunndenreihe 724, fol. 229, 234 v. (navajam po Otorepcu 1985, 20 in op. 36).

8 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkunndenreihe 724, fol. 270 (navajam po Otorepcu 1985, 20 in op. 37).

9 Listina 1472 VI 3., reg. J. Chmel, Regesten des römischen Kaisers Friederich III 1452–1493, Wien 1859, str. 638, št. 6571; listina 1474 VII 9., isti str. 670, št. 6900; str. 680, št. 7045 (navajam po Otorepcu 1985, 20 in op. 38).

10 Kos 1915, št. 755.

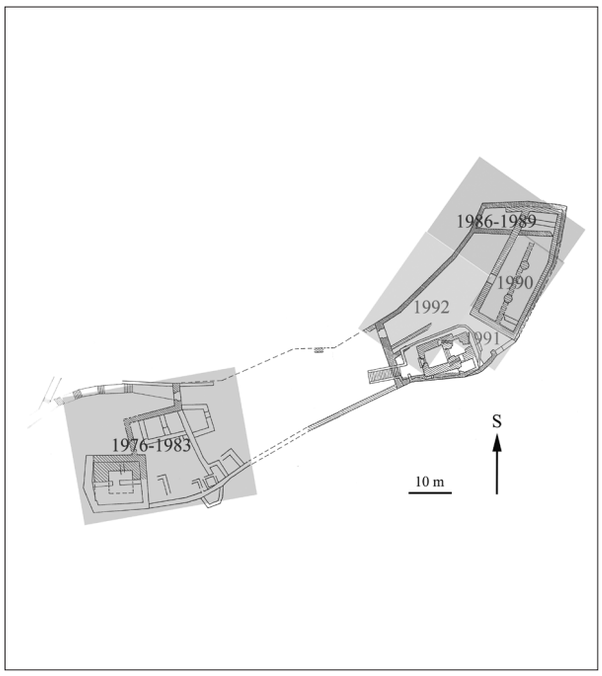

Sl. 4: Območje Malega gradu z označenimi areali izkopavanj (grafična predloga Sagadin 1997b, naslovnica; vir za areale Sagadin 1996, 110–111)

ne mestne plemiške veje do konca srednjega veka z nekaj izjemami propadle ali izumrle. Sočasno se je odvijal proces uvrščanja najbogatejših meščanskih družin med plemstvo. Nekaterim posameznikom je uspelo poseči po najvišjih deželnih funkcijah (Kos 1994, 180).

Takšna podoba razvoja mesta in gradov Kamnika se ujema s splošno poznano shemo, ko gradovi od 13. stoletja dalje izgubljajo upravno-politično vlogo v primerjavi z mesti (Kos 1994, predvsem 169–175).

Na začetku poglavja je kot eden ključnih dejavnikov za razumevanje zgodovine Kamnika naveden trojni pomen poimenovanja *Stain* oziroma *Stein*. Pisne vire o Kamniku (Kos 1975, 243–247) lahko vsebinsko razdelimo v več skupin. Vsebujejo lahko:

1. samo krajevno ime (*Stein, Steine, Steyn, Stain, Staine, Stayn, Champnich, Camnicho*);
2. krajevno ime s pridevnikom zgornji (*Oberstayn, Oberstain, Oberstein, superior castrum Obernstain*);
3. krajevno ime s pridevnikoma grad in zgornji (*dez obern hovz ze Stain, oberm hos ze Stain, obern purch ze Stayn, oberm haws ze Stain, obern vest ze Stain, purchgraff zu Ober Stain*);
4. krajevno ime s pridevnikoma grad in spodnji (*in capella superiori castri inferioris de Stain, purksess daz gelegen ist ze Stain an der nidern vest, Stain ... vnder dem niderm haws, Burksas an der Nidern Vest zu Stain, an der nidern vessten zu Stain, Stain ... an der Nidern vesten*);
5. krajevno ime, predmet utrdba in pridevnik mala (*Stain an der klainn vesten, zu Stain an der klainen vesten, kleine Veste Stain*).

Drugo in tretjo skupino lahko povežemo z Zgornjim gradom. Poimenovanja Stari grad v srednjem veku ne zasledimo. To poimenovanje je torej mlajšega nastanka (prim. Otorepec 1985a, 20) in se je verjetno izoblikovalo v zadnjih stoletjih.

Četrto skupino povezujemo z Malim oziroma Spodnjim gradom. Za pojasnilo, na kaj se krajevno ime nanaša, so zanimive omembe iz 14. in 15. stoletja (vse naštete razen prve). Formulacija se bere kot: pravica do bivanja v Kamniku, na spodnji utrdbi. Po tovrstnih omembah sodeč, se krajevno ime nanaša na naselbino in Mali grad skupaj. Kadar je potrebno, mora biti lokacija določno izražena.

Nadaljevanje sklepa omogočajo navedbe pete skupine, mala utrdba. Ni verjetno, da bi se poimenovanje mala utrdba nanašalo na rezidenčni grad, ki pokriva celotni areal grajskega griča; bržčas je tako poimenovan utrdbeni stolp. Ta je nastal na temeljih romanskega bergfrida, na zahodnem robu grajskega griča, ko je bil grad že v ruševinah. Služil je v sklopu obrambe mesta.

Takšen sklep potrjuje dejstvo, da je pridevnik mali prvič izpričan šele leta 1444. To je namreč čas, ko je bil lastnik grajske kapele kamniški ključavničarski in kovaški ceh (Sagadin 1997b, 36). Grajska kapela v lasti meščanov potrjuje tezo, da sta bila namembnost in pravni položaj objektov na grajskem griču najkasneje leta 1444 spremenjena.

V leto 1444 sta datirani tudi omembi četrte skupine, katere zadnja je iz leta 1453. Poimenovanji spodnja utrdba in mala utrdba sta bila v sredini 15. stoletja torej sopomenki.

Leto 1444 imamo lahko za zanesljiv *terminus ante quem* za konec obstoja gradu na vzhodnem delu grajskega griča.

Če menimo, da sta bili poimenovanji vedno sopomenski (in ne samo v sredini 15. stoletja, kjer sta kot taki izpričani), potem se že najstarejša tovrstna omemba (*purksess daz gelegen ist ze Stain an der nidern vest;* 1353) nanaša na utrdbeni stolp v sklopu mestnih obrambnih naprav. Takšna datacija bi bila skladna s prvo (posredno) omembo mestnega obzidja iz leta 1301.[11] Vendar je potrebno upoštevati, da gre pri terminu utrdba (*vest, veste*) zgolj za obliko, ki je bila v rabi v 14. in 15. stoletju in se uporablja tudi za Zgornji grad.

Nerazjasnjena ostane prva skupina. Pri tej si lahko pomagamo s konteksti, saj gre večinoma za uporabo krajevnega imena kot kraj izvora (npr. *comes Bertoldus de Stein* ali *Nicolao de Camnicho*).

Omembe iz 12. stoletja se nanašajo na grajskega gospoda, *comes Bertoldus de Stein,* in njegovega gradiščana, *Karol de Stein.*[12] Ko pa v začetku 13. stoletja Bertold IV. zastavlja kamniška gradova, je naslovljen kot vojvoda Meranski. Kot Kamniški je naslovljen eden pomembnejših andeških ministerialov tistega časa, gradiščan v Kamniku, *dominus Gerlochus purgravius de Staine.*[13] Čas, ko ambicije Andeških na Kranjskem presežejo lokalne okvire, je torej razviden tudi iz naslavljanja. Izpovedno je tudi dejstvo, da v prisotnosti oglejskega patriarha, »papirnatega« kranjskega mejnega grofa, Andeški ne uporabljajo tega naziva.

11 Deželni arhiv v Gradcu; navajam po M. Kosu 1975, 247.

12 Kos 1928, št. 195.

13 Kos 1928, št. 15.

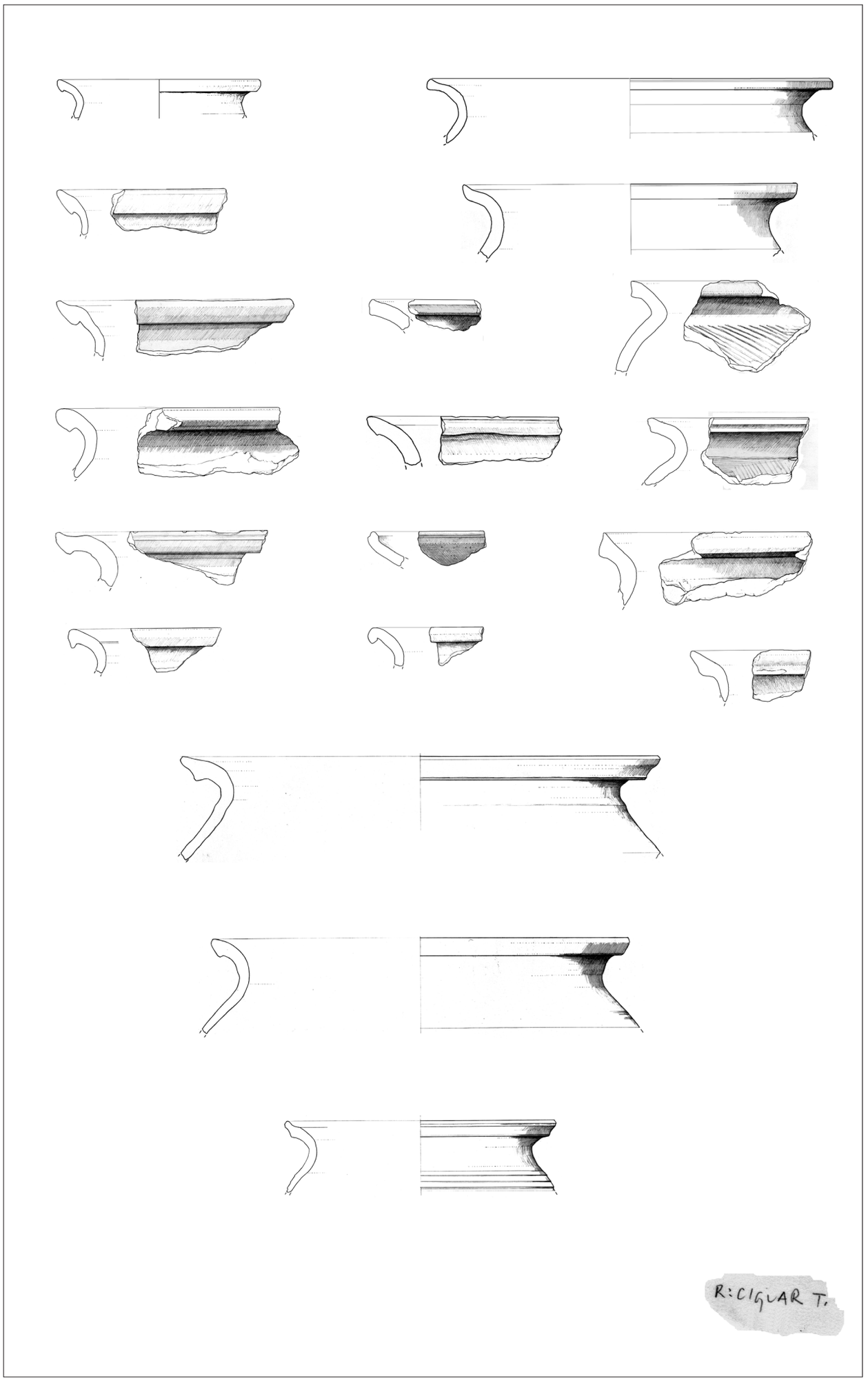

Sl. 5: Izbor lončenine z izkopavanj Mali grad 1992. Merilo 1 : 3.

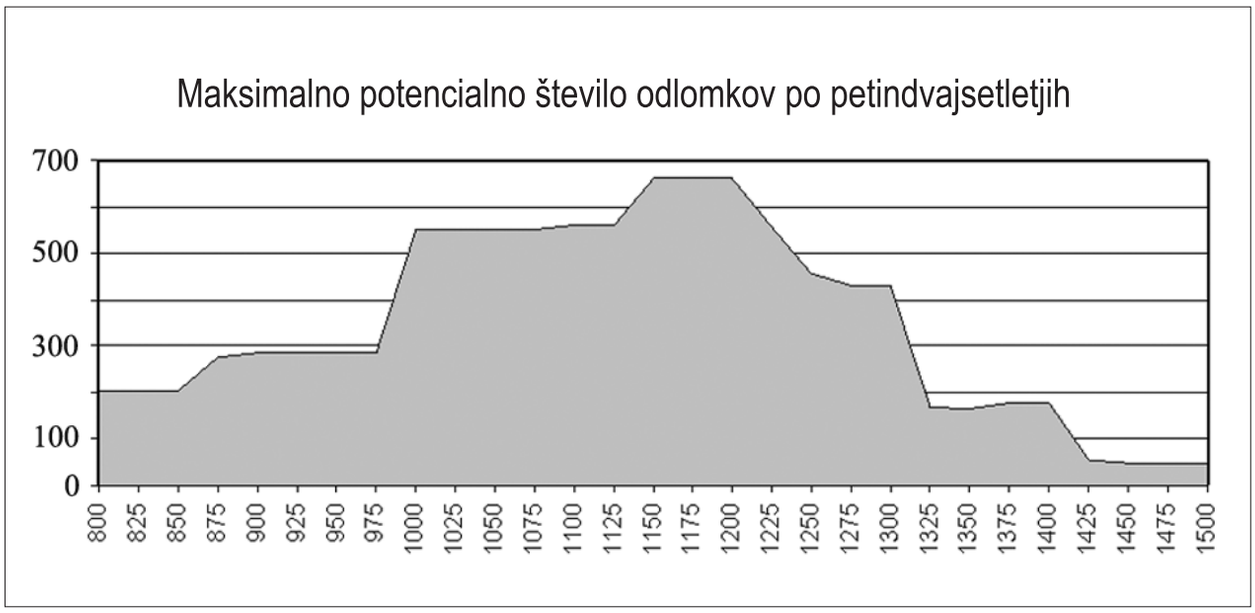

Sl. 6: Mali grad, maksimalno potencialno število odlomkov po petindvajsetletjih

Hkrati so posamezni ministeriali postajali vse pomembnejši. Sedaj se po kamniškem gradu imenuje gradiščan. Med pričami navedeni *Wodorlici de Staine* je verjetno istoveten s pričo iz pet let mlajše kamniške listine,[14] kjer je naveden na prvem mestu kot dominus *Wolricus plebanus de Stain*, kamniški župnik. Farni sedež pa je bil iz Nevelj prenesen v Kamnik šele leta 1238 (Otorepec 1985a, 17; isti 1985b, 24). Iz formulacije naslavljanja sklepamo, da se uporaba krajevnega imena Kamnik kot kraj izvora v začetku 13. stoletja nanaša na naselbino in grad.

Vendar v drugo omenjeni listini Gerloh Kamniški obljublja predajo le enega gradu; Spodnji in Zgornji grad sta takrat očitno veljala za enotno posestvo. Kot smo dejali, je bil Stari grad najverjetneje uradni sedež gradiščana, ki je z družino prebival na Malem gradu. Le ob prihodu grajskih gospodov (npr. Andeških) se je umaknil na Stari grad (Kos 1994, 24; isti 2001, 203, 204).

Sklepe lahko strnemo takole. V začetku 13. stoletja sta bila gradova ena posestna enota, krajevno ime pa je označevalo naselbino in gradova. V 12. in prvi polovici 13. stoletja viri skoraj izključno navajajo le krajevno ime, kar tezo o skupnem imenu potrjuje. V drugi polovici 13., 14. in 15. stoletja pa je vedno naveden posamezni grad (sl. 1). Gradova sta postala ločeni posestvi. Tretji pravni objekt postane mesto Kamnik, prvič posredno omenjen leta 1228.[15]

Pred drugo polovico 13. stoletja torej krajevno ime (*Stain, Stein*) opisuje gradova in naselbino. Po tem času je navajanje vedno natančno: zgornji ali spodnji grad, mesto, mestni predel.

Vendar je nastanek mesta in gradov starejši in ostaja v pisnih virih zavit v temo. Na podlagi poimenovanja in splošnega razvoja grajske arhitekture (prim.: Stopar 1977, 7 in 22–45; Kos 1994, 125–129) lahko postavimo hipotetični razvoj.

Oba gradova sta nastala na prostoru starejših aktivnosti (Štular, Hrovatin 2002, 50–56). Tudi naselbina je verjetno obstajala že pred tem. Proti koncu visokega srednjega veka, verjetno v drugi polovici 12. stoletja, je bil z večjim gradbenim posegom Mali grad spremenjen v rezidenčni grad Andeških. Zgornji grad je služil kot bivališče ministerialom in kasneje nižjim plemičem. Gradova sta bila enoten pravni subjekt. Opisano stanje je bilo leta 1202 že vzpostavljeno in je veljalo vsaj še do 1251.

V 14. ali 15. stoletju, morda pred 1353, zagotovo pa pred 1444, postane Mali grad meščanska utrdba. Posest Malega gradu ostane pravni objekt do konca srednjega veka. Zgornji grad ohrani vlogo upravnega sedeža do konca srednjega veka.

Od povedanega sta še najbolj oprijemljiva čas izgradnje in čas prezidave Malega gradu. Ta posega sta se namreč ohranila tudi v arheološkem zapisu.

Kot *terminus post quem* za nastanek Malega gradu v obliki zidane stavbe lahko, kot Kos (2001, 197), predvidimo leto 1044. Takrat funkcijo kranjskega mejnega grofa prevzame Popo Weimar-Orlamünde. Druga možnost je leto 1077, ko so naziv mejnega grofa in grad Kranj v fevd dobili oglejski patriarhi. Ti so bili le formalni nosilci naziva, katerega izvajanje so oddajali v nekakšen podfevd. Naziv in opravljanje upravno-političnih funkcij, ki iz naziva izhajajo, se ločita. Zato lahko sedež nosilca funkcije mejnega grofa postane upravno-politični sedež Kranjske. To prinaša neposredne koristi fevdalcu, kot seveda tudi kraju in lokalni skupnosti. V primeru Andeških je to Kamnik, praktični ukrep je uvedba obvezne poti skozi Tuhinjsko dolino in posledica razcvet andeškega Kamnika.

Podoben *terminus post quem* za nastanek Malega gradu nudijo arheološki viri. Na grajskem arealu je bilo namreč dokumentirano zgodnjesrednjeveško grobišče. Strukturi – zgodnjesrednjeveško grobišče in fevdalni grad – se medsebojno izključujeta. Najmlajši pokopi, datirani v začetek 11. stoletja (Sagadin 2001a, 368–371), so torej starejši od gradu.

Tudi niz arhitekturnih elementov in posameznih arhitekturnih členov opredeljuje prvo fazo romanskega

14 Kos 1928, št. 123.

15 Kos 1928, št. 507.

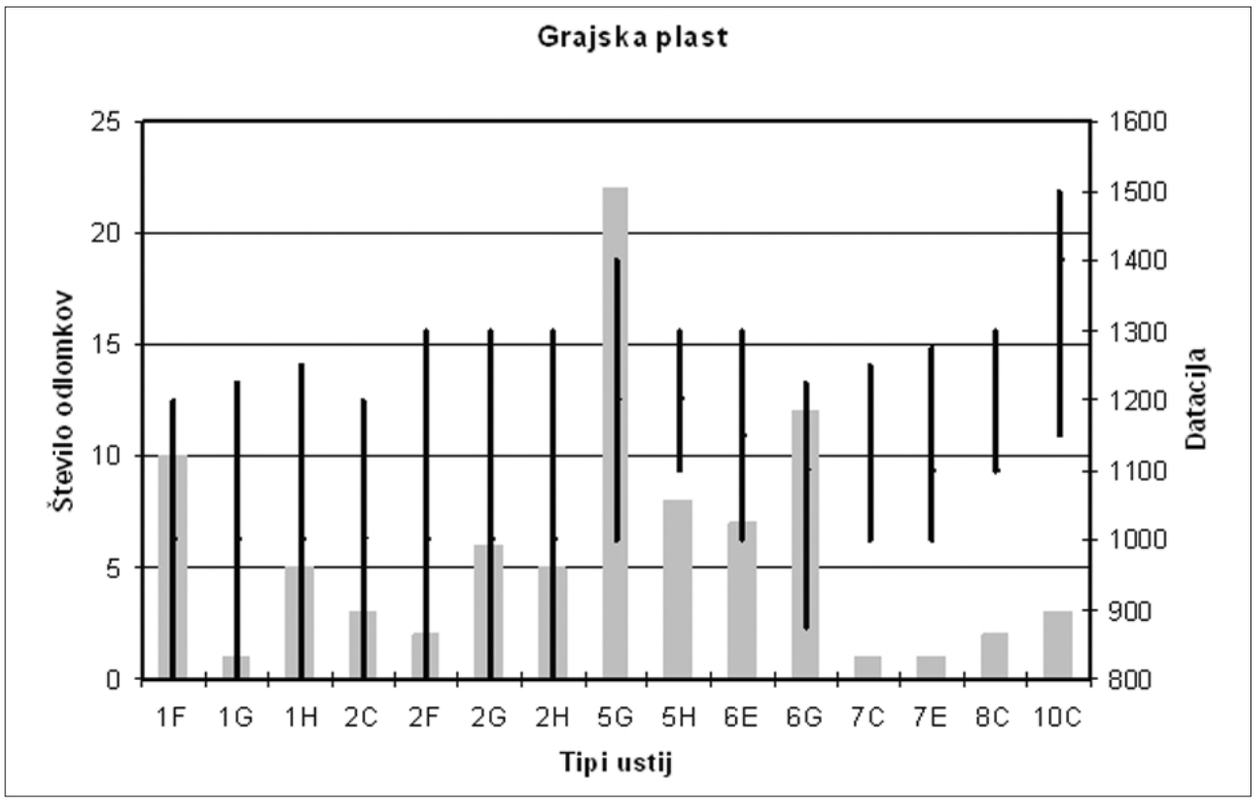

Sl. 7: Mali grad, graf zastopanosti in datacij tipov ustij v »grajski plasti«. Stolpec predstavlja število odlomkov, navpične črte pa absolutno datacijo.

obodnega gradu, ki je stal na vzhodnem delu malograjskega hriba. Najstarejši arhitekturni člen malograjske kapele je verjetno nastal konec 11. stoletja (Sagadin 1997b, 32–33; Cevc 1985, 67). Tip gradov nepravilne obodne zasnove, kakršen je bil zgodnjeromanski Mali grad, ima primerjave od prehoda v 12. stoletje dalje (Sagadin 1997a, 108).

Našteti viri omogočajo naslednjo razlago. Za časa Sempt-Ebersbegov (ok. 1000 do 1044) in Weimar-Orlamundov (1044–1070) je kranjski mejni grof zasedal starejše središče, Kranj. Za upravljanje (nekaterih) posesti se je mejni grof naslonil na obstoječo upravo, nižjo aristokracijo, slovanske župane. V primeru Kamnika njihovo prisotnost vsaj v začetku 11. stoletja potrjujejo grobovi na prostoru Malega gradu. Ob koncu 11. stoletja, v spremenjenem političnem položaju, ko Kranjski mejni grof ni več neposredno odgovoren cesarju, to funkcijo prevzamejo Andeški. Ti želijo, v duhu časa, graditi trdno, zaključeno zemljiško gospostvo. To je pogojeno z upravo, temelječo na ministerialih, in gospodarsko močnim trgovskim središčem. Za slednjega izberejo Kamnik. Na mestu grobišča in verjetnega bivališča predhodnega lokalnega upravitelja (župana) zgradijo grad.

Ne glede na to, da neposrednih pisnih virov ni, je zadnja četrtina 11. stoletja torej zelo verjeten čas nastanka Malega gradu v prvotni obliki. Kot *terminus post quem* predlagamo letnico 1077.

Neposrednih virov o prezidavi, ki je fevdalno utrdbo spremenila v reprezentančni grad – sedež kranjske rodbinske veje Andeških – ne poznamo. Sklepamo lahko le posredno. Politične ambicije Andeških, kot tudi vse večje zahteve visokih fevdalcev po ugodju, so pogojevale reprezentančno bivališče. Ministeriali, upravniki posestev, so se preselili na Zgornji grad.

Kos (2001, 197) meni, da se je gospostveni center v Kamniku dokončno oblikoval za časa Bertolda III., ki je umrl leta 1188. Podoben časovni okvir – *terminus ante quem* 1202 – dobimo na podlagi naslavljanja Andeških in njihovih fevdalcev (glej zgoraj).

Potemtakem lahko na podlagi pisnih virov sklepamo, da je najverjetnejši časovni okvir prezidave Malega gradu 2. polovica – morda 3. četrtina – 12. stoletja.

Tudi o koncu uporabe prostora Malega gradu kot stanovanjskega objekta pisni viri govorijo le posredno. Leto 1444 imamo za zanesljiv *terminus ante quem* za prenehanje obstoja gradu na vzhodnem delu grajskega griča. Slednji pa ne izključuje aktivnosti na tem prostoru. Nasprotno, ravno v sredini 15. stoletja je (prej grajska, sedaj meščanska) kapela dobila novo notranjo poslikavo; pričakovali bi lahko tudi druge obnovitvene ali vzdrževalne posege. Kot delovno hipotezo velja preveriti tudi *terminus ante quem* 1353.

Arhitekturni razvoj

Tudi na podlagi preučevanja arhitekturnih členov in elementov ter stikov med njimi je moč razdeliti stavbni razvoj Malega gradu v dve gradbeni fazi, obe romanski (Sagadin 1997a): faza starejšega palacija in faza mlajšega palacija.

V fazi starejšega palacija je obzidana površina relativno majhna. Obzidani areal je zanesljivo opredeljen, saj obsega celotno površino severovzhodnega dela grajskega griča. Precej gotova se zdita tudi lociranje in zamejitev palacija (Sagadin 1997a, 105–107). Pri opredeljevanju namembnosti prostora kasnejše grajske kapele je interpretacija manj gotova, saj areal popolnoma prekriva mlajša stavba. V jugozahodnem delu dokumentirani sočasni zidovi zarisujejo tri stranice

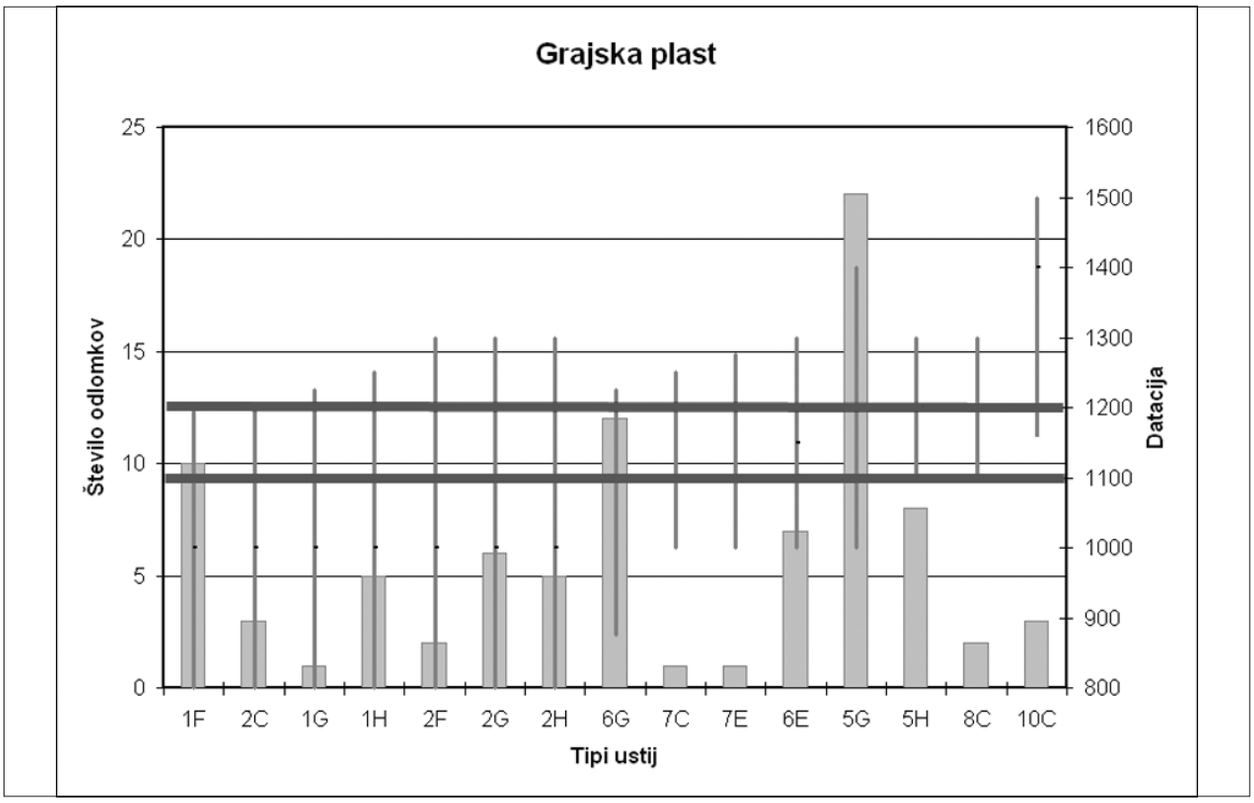

Sl. 8: Mali grad, graf zastopanosti in datacij tipov ustij v »grajski plasti«. Tipi ustij so razvrščeni od najstarejšega do najmlajšega. Stolpec predstavlja število odlomkov, navpične črte absolutno datacijo, vodoravni črti pa zamejujeta presečno datacijo.

neke stavbe. Sagadin (2001b, 59) domneva bodisi vhodni stolp, bodisi prvotno kapelo, bodisi kapelo v sklopu bergfrida.

V prid domnevi o kapeli govori kontinuiteta uporabe prostora. Običajno za zgodnjesrednjeveška grobišča v 10. in 11. stoletju je, da ležijo ob cerkvi (za Gorenjsko npr. Sagadin 1988, 69; Sagadin 1991b, 40–42; Pleterski, Belak 1995). To pomeni, da lahko na malograjskem griču predvidevamo zgodnjesrednjeveški sakralni objekt. Dodatni argument najdemo v prostorski umestitvi grobišča, pri katerem je bila odkrita modularna zasnova (Sagadin 2001a, 367). Usmeritvi modularne zasnove grobišča in najstarejše dokumentirane grajske kapele – sicer sodobne mlajšemu palaciju – sta isti (Štular, Hrovatin 2002, 54–55). To bi potrjevalo tezo, da stoji grajska kapela na mestu starejše kultne stavbe in pri tem ohranja usmeritev. Hkrati bi to pomenilo, da stoji grajska kapela, sočasna mlajšemu palaciju, na mestu starejše, sočasne starejšemu palaciju. O obstoju kapele, sodobne starejšemu palaciju posredno priča tudi najstarejši dokumentirani arhitekturni člen, portalni timpanon, umeščen v konec 11. stoletja. V kapelo je bil morda vzidan drugotno (Sagadin 1997b, 32–33; Cevc 1985, 67). Za obstoj kapele v fazi starejšega palacija imamo torej več posrednih dokazov: obstoj stavbe neznanega namena, kontinuiteta uporabe prostora in drugotno vzidan arhitekturni člen. Proti tej hipotezi govori ohranjen sočasni zid drugačne usmeritve. Če bi pripadal kapeli, bi bila ta drugače usmerjena kot zgodnjesrednjeveško grobišče; s tem izgubi veljavo argument kontinuitete uporabe prostora. Zato se zdi najverjetnejša hipoteza o hkratnem obstoju tako prvotne kapele kot tudi obrambnega stolpa, bodisi združena v enem ali kot ločena objekta (glej sl. 2).

Identificiranje vhoda je problematično. Proti interpretaciji (Sagadin 1997a, 106–107; glej sl. 2) o vhodu na severnem robu zahodnega zidu govorijo primerjave s podobnimi gradovi. Grad je bil najbolj izpostavljen na zahodni strani. Zato je tam zavarovan z jarkom in debelejšim ter višjim obzidjem. Občutljivejši bivalni deli gradu so postavljeni na nasprotni strani. Takšna lega srednjeveških gradov na krajih s sorodno konfiguracijo je pravilo, ki se kaže na primer pri Kunšperku in Šoštanju (Stopar 1977, 33). Vhod pa vedno predstavlja najšibkejši člen in je torej nesmiseln v delu obzidja, ki naj bo najmočnejši del.

V fazi mlajšega palacija je bil grad razširjen z obzidanim predgradjem preko celotnega malograjskega grič a. Prvotni obrambni jarek je bil zasut, na zahodnem robu je bil postavljen romanski bergfrid s 3 metre debelimi zidovi (Sagadin 1997a, 105–107).

V nadaljevanju bomo obravnavali le prostor prvotnega gradu, ki predstavlja kontekst obravnavanemu arheološkemu gradivu. Vhod na severnem delu prvotnega zahodnega obzidja postane smiseln. Nekateri odnosi med arhitekturnimi elementi, posamezni arhitekturni členi in nekatere arheološke najdbe namreč dokazujejo, da je areal prvotnega gradu ostal ločen z obzidjem in vrati.

Ker je stavbna razporeditev te faze jasna, je tudi opredelitev namembnosti lažja. Podolgovat dvoriščni prostor med stavbami in obzidjem je bil verjetno skoraj v celoti namenjen komunikaciji. Le v severozahodnem kotu so se lahko odvijale določene aktivnosti (sl. 3). Tudi te pa bi bile, zaradi namembnosti celotnega areala, omejene na hišna opravila ipd.

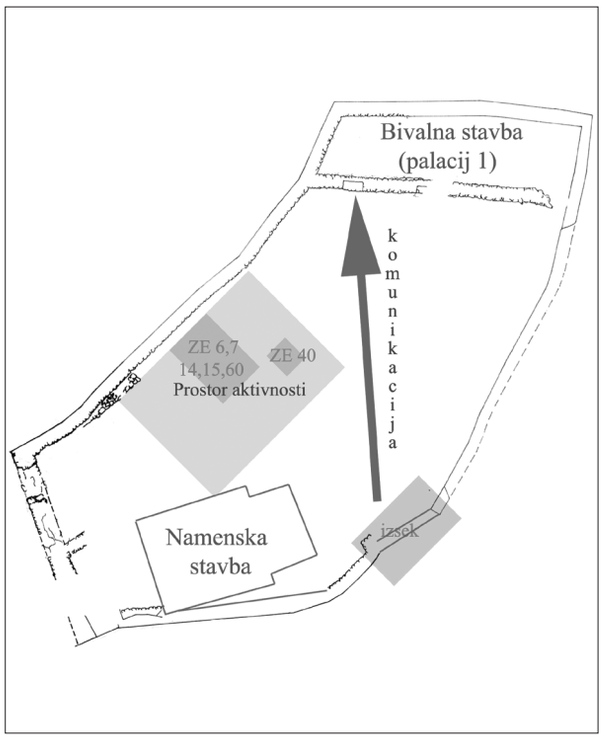

Sl. 9: Domnevna razporeditev funkcionalnih prostorov Malega gradu v času starejšega palacija. Svetlo je označen izkop leta 1992, z močnejšo prostor vkopanih struktur. Posebej je označeno predvideno mesto vhoda (prim. sl. 10).

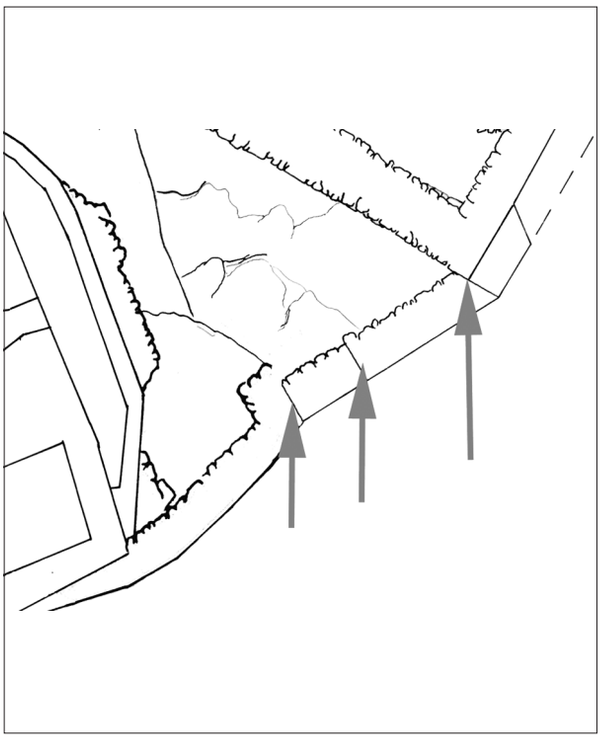

Sl. 10: Mesto domnevnega južnega vhoda na Mali grad v času starejšega palacija. Puščice kažejo stike, ki dokazujejo dozidave, mlajše od starejšega palacija (vir: načrt izkopavanj, avtor M. Sagadin; hrani ZVKD o. e. Kranj).

Arheološki viri

Zaščitna arheološka izkopavanja na kamniškem Malem gradu so potekala v dveh sklopih, na vzhodnem delu gradu od leta 1978 do 1983 in na zahodnem od leta 1986 do 1995.

Arheološki izkop na zahodnem delu, torej na mestu predgradja in kasnejšega mestnega stražnega stolpa (sl. 4) je potekal od leta 1976 do 1983. Dela so se pričela zaradi nujno potrebne sanacije, saj je rušenje gradu ogrožalo prebivalce mesta pod njim. Arheološki poseg je bil prilagojen nujnosti sanacije. Glavnina del je bila osredotočena na omenjeni stolp, ostanek meščanske utrdbe, vključene v mestno obzidje (Sagadin 1982; isti 1983; isti 1984).

Leta 1986 so se pričele raziskave na vzhodnem delu gradu oziroma na mestu prvotnega grajskega jedra (sl. 4.), na terasi pod malograjsko kapelo (isti 1987; isti 1988; isti 1990). Izkopavanja leta 1990 (isti 1991a) so bila usmerjena na prostor drugega romanskega palacija, leta 1991 (isti 1992) na ozek prostor med palacijem in malograjsko kapelo in leta 1992 (isti 1993) na grajsko dvorišče.

Prve prazgodovinske najdbe so bile odkrite leta 1986 na ravnici pod malograjsko kapelo. V naslednjih letih so bili posamezni odlomki prazgodovinske lončenine dokumentirani na celotnem področju prvotnega grajskega jedra. Prazgodovinska plast se je v obliki posameznih temnorjavih lis pojavljala nad sterilno ilovico (isti 1996, 110–111). Zdi se, da je razprostranjenost najdb pogojena s koluvialnimi procesi, torej erozijo in akumulacijo.

Med prazgodovinskimi najdbami prevladujejo odlomki lončenine, dokumentirano pa je bilo tudi kamnito orodje in železen udarni nož. Slednji je mlajšeželeznodobni, ostale najdbe pa sodijo v zgodnjo bakreno dobo (isti 1996, 113).

Leta 1989 je bil najden prvi zgodnjesrednjeveški grob, leta 1990 še enaindvajset in zadnjih pet leta 1992. Skupaj je bilo torej na vzhodnem delu malograjskega griča, na mestu kasnejšega gradu, dokumentiranih sedemindvajset zgodnjesrednjeveških grobov. Grobišče je datirano v drugo polovico 10. in začetek 11. stoletja (isti 2001a).

Rezultate arheoloških izkopavanj v zvezi s srednjeveškim gradom je izkopavalec objavil v treh sintetičnih objavah (isti 1997a; isti 1997b; isti 2001b) in so vključeni v naše delo na več mestih. Z obdelavo visokosrednjeveškega gradiva se že nekaj let ukvarjam (Štular 2005a; Štular 2005b). Na tem mestu so predstavljena nekatera dognanja preučevanja gradiva z izkopavanj leta 1992.

Razpon datacij malograjske lončenine (sl. 5) je od 9. do 16. stoletja. Vendar že preprost preizkus, diagram maksimalnega potencialnega števila odlomkov v posameznem petindvajsetletju (glej sl. 6), pokaže, da največ gradiva sodi v visoki srednji vek, oziroma od 11. do 13. stoletja.

Za kronološko opredeljevanje malograjskih visokosrednjeveških najdb je najpomembnejša t. i. »grajska plast«. V objavljenem opisu stratigrafije obravnavanega prostora, ravnice med malograjsko kapelo in mestnim stolpom, je vsa lončenina opisana kot izvirajoča iz »zelo tanke, nekaj centimetrov debele, temnorjave

kulturne plasti tik pod žganino in nad maltnim estrihom« (Sagadin 2001a, 361). Ta plast je na več mestih v terenskem dnevniku navedena kot »grajska plast«. Zaradi transparentnosti smo to poimenovanje v nadaljevanju prevzeli. Že takoj se postavi vprašanje, ali je »grajska plast« sočasna starejšemu ali mlajšemu palaciju (glej zgoraj, Arhitekturni razvoj).

Gradivo vseh zbiralnih enot »grajske plasti« je s primerjavami datirano široko, od 9. do 15. stoletja. Tudi če upoštevamo le najpogostejše tipe, na primer vse zastopane z več kot petimi odlomki, je razpon datacij še vedno od 9. do 14. stoletja (sl. 7).

Ker sklepamo, da gre za gradivo, ki se je odlagalo na površini dlje časa, uporabimo presečno datacijo. Izločili smo tipe, ki so zastopani z enim ali dvema odlomkoma, in tipe ustij razvrstili od najstarejšega do najmlajšega. Tako številčnost ustij (stolpci) odraža časovno pojavnost (sl. 8). Slednji podatek je zgolj informativen, saj za to metodo potrebujemo večjo serijo podatkov in predvsem natančnejše datacije. Kljub temu se zdi, da se gradivo deli na starejše (tipi z najstarejšo datacijo pred 10. stoletjem) in mlajše (tipi z najstarejšo datacijo v 11. stoletju).

Ključ interpretacije predstavlja tip širokega »karnisnega« ustja z užlebitvijo zunanjega robu, ki je orientiran navzven in ima stik z vratom postopen ali v obliki četrtkrožnega elementa. Značilen element je mesto preoblikovanosti, užlebitve. Različice se razlikujejo po dimenzijah in višini roba ustja. Primerjalno gradivo je navadno datirano v 13. in 14. stoletje, datacije pred začetkom 12. stoletja so na jugovzhodnoalpskem prostoru vprašljive. V drugo polovico 12. stoletja je takšen odlomek datiran na Bavarskem (Wintergerst 1999, tab. 107: 4; prim. Štular 2005a, 74–75). V »grajski plasti« so bili dokumentirani trije odlomki tega tipa.

Če odlomkov tega tipa ne zavržemo kot infiltriranih in ne upoštevamo bavarske primerjave, potem »grajsko plast« datiramo okoli leta 1200. Natančneje: konec uporabe hodne površine, na kateri je nastajala »grajska plast«, datiramo okoli leta 1200. Če bi uporaba trajala dlje, bi med gradivom pričakovali več mlajših tipov.

Na podlagi zapisanega so možni naslednji zaključki. Tako imenovana »grajska plast« je nastajala na hodni površini v 12. stoletju. Okoli leta 1200 je bila plast z nekim posegom obvarovana pred nadaljnjim vnosom lončenine. Sklepamo, da je šlo za dejavnosti v zvezi z gradnjo mlajšega grajskega palacija. »Grajska plast« torej sodi v čas starejšega grajskega palacija.

Tako se odpre novo vprašanje, kaj se je zgodilo s hodnimi površinami mlajše grajske faze. Je bilo dvorišče tlakovano, tlakovci pa odneseni za nadaljnjo uporabo po opustitvi gradu? Ali to pomeni, da so grajska poslopja opustevala počasi? Pisni vir govori o opuščenem bivališču (glej zgoraj).

Interpretacije

Zaključki temeljijo na domnevi, da lončenina »grajske plasti« predstavlja dolgotrajen odpad grajske kuhinje. Ohranjenost gradiva torej priča tudi o podepozicijskih procesih.

V poglavju Arhitekturni razvoj so predstavljene domneve o namembnosti prostorov znotraj Malega gradu. »Grajsko plast« povezujemo s fazo starejšega palacija.

Vkopana struktura, verjetno odpadna jama, in strukture z opisom »v črnih luknjah« določajo prostor podrobneje nedoločnih aktivnosti (sl. 9). Ta je nezdružljiv s tezo, nastalo na podlagi domnevne razporeditve arhitekturnih elementov, o komunikaciji na istem prostoru. Konkretno: vprašljiva postane lokacija vhoda (prim. sl. 2).

Na podlagi takšne opredelitve prostora aktivnosti in več dozidav na južnem obzidju – zagotovo mlajših od starejšega palacija, lahko popravila (sl. 10) – menimo, da je bil vhod na Mali grad v času starejšega palacija speljan preko prepadne južne stene. V tem primeru bi postal smiseln tudi položaj domnevnega stolpa, ki bi tako opravljal nalogo varovanja vhoda. Prav tako bi najmočnejše obzidje na zahodni strani služilo namenu.

Prostor izkopavanj leta 1992, od koder izvira v tem delu obravnavana lončenina, torej opredeljujemo kot prostor aktivnosti znotraj grajskega areala. Te so sočasne starejšemu palaciju.

Mali grad – The Small Castle – Bigger and Older

Summary

This paper deals with the history of Kamnik's castles known as »Mali grad« (small) and »Stari grad« (old). The paper separately presents the written records, architectural development and archeological discoveries. The fundamental purpose is to precisely present the latter. However, this can be understood only in the context of the rest of the sources. A final interpretation can be formed only after all the sources have been studied.

On the basis of written records the development of the castle from the 12th to the 15th century is presented in the first part.

1) The castles were named Zgornji grad – upper and Spodnji grad – lower – in the Middle Ages, the terms Mali grad and Stari grad are more recent.

The architectural development of Mali grad shows two romanesque construction phases: the older and the younger phase.

The archaeological excavations at »Mali grad« took place from 1978 to 1995.

The article deals with the materials excavated in 1992.

The dates of the excavated pottery is as shown in fig. 8. On the basis of the archaeological contexts and rebuilding one is able to draw the conclusion regarding the original entrance to »Mali grad«.

Literatura

AIGNER, T. 2001: Vojvodina Meranija – zgodovina, pomen, umestitev. A. Eržen in T. Aigner (ur.): *Grofje Andeško-Meranski: prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku: zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija,* Kamnik: Zveza kulturnih organizacij. 39–55.

BRATOŽ, R. (ur.) 2000: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo:* začetki slovenske etnogeneze. Ljubljana: Situla 39.

CEVC, E. 1985: Umetnostni vzponi in upadi kamniškega mesta. *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta.* Kamnik: Kulturna skupnost. 65–74.

GESTRIN, F. 1985: Trgovsko-prometni položaj Kamnika do 17. stoletja. Kamnik 1229–1979. *Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta.* Kamnik: Kulturna skupnost. 45–51.

HAUPTMANN, L. 1929: Krain. *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer.* Abt. I., Die Landgerichtskarte. Wien: A. Holzhaise. 316–483.

HAUPTMANN, L. 1999: *Nastanek in razvoj Kranjske.* Razprave in eseji, Ljubljana: Slovenska matica.

KOS, D. 1994: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja.* Ljubljana: ZRC SAZU.

KOS, D. 2001, Minesteriali grofov Andeških na Kranjskem (do srede 13. stoletja). – A. Eržen in T. Aigner (ur.): *Grofje Andeško-Meranski: prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku: zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija.* Kamnik: Zveza kulturnih organizacij. 185–255.

KOS, M. 1960: Starejša naselitev na kranjski ravnini. *900 let Kranja.* Kranj: Občinski ljudski odbor. 51–73.

KOS, M. 1975: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500).* Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU.

KOS, P. 1985: Srednjeveška kovnica v Kamniku. *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta.* Kamnik: Kulturna skupnost. 42–44.

OTOREPEC, B. 1985a: Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika. *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta.* Kamnik: Kulturna skupnost. 19–22.

OTOREPEC, B 1985b: Listina iz 1232 in starejša zgodovina Kamnika. *Kamnik 1229–1979. Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta.* Kamnik: Kulturna skupnost. 23–32.

PLETERSKI, A. in M. BELAK 1995: ZBIVA. Cerkve v Vzhodnih Alpah od 8. do 10. stoletja. *Zgodovinski časopis* 49, št. 1. 19–43.

SAGADIN, M. 1982: Kamnik. *Varstvo spomenikov* 24. 198–201.

SAGADIN, M. 1983: Kamnik – Mali grad. *Varstvo spomenikov* 25. 292–293.

SAGADIN, M. 1984: Kamnik – Mali grad. *Varstvo spomenikov* 26. 282–283.

SAGADIN, M. 1987: Kamnik – Mali grad. *Varstvo spomenikov* 29. 249–250.

SAGADIN, M. 1990: Kamnik – Mali grad. *Varstvo spomenikov* 32. 193.

SAGADIN, M. 1991: Kamnik – Mali grad. *Varstvo spomenikov* 33. 221–222.

SAGADIN, M. 1992: Kamnik – Mali grad. *Varstvo spomenikov* 34. 231.

SAGADIN, M. 1996: Prazgodovinske najdbe z Malega gradu v Kamniku. *Kamniški zbornik* 13. 110–115.

SAGADIN, M. 1997a: Mali grad v Kamniku. *Varstvo spomenikov* 37. 105–122.

SAGADIN, M. 1997b: Mali grad v Kamniku. *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije*. Zbirka vodnikov 191.

SAGADIN, M. 2001a: Staroslovansko grobišče na Malem gradu v Kamniku. *Arheološki vestnik* 52. 359–375.

SAGADIN, M. 2001b: Grofje Andeški in Mali grad v Kamniku. A. Eržen in T. Aigner (ur.): *Grofje Andeško-Meranski: prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku: zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija.* Kamnik: Zveza kulturnih organizacij. 55–64.

SCHÜTZ, A. 2001: Henrik Istrski in njegova povezava s kraljevim umorom v Bambergu. A. Eržen in T. Aigner (ur.): *Grofje Andeško-Meranski: prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku: zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija,* Kamnik: Zveza kulturnih organizacij, 123–132.

STOPAR, I. 1977: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem.* Ljubljana: Slovenska matica.

ŠTIH, P. 1995: Plemenske in državne tvorbe zgodnjega srednjega veka na slovanskem naselitvenem prostoru v Vzhodnih Alpah. B. Grafenauer in dr. (ur.): Slovenci in država. *Razprave SAZU* 1., Ljubljana. 21–45.

ŠTIH, P. 1996: Kranjska (Carniola) v zgodnjem srednjem veku. Kos J. in dr. (ur.): *Zbornik brižinski spomeniki*. Dela 2. razreda SAZU 45. 13–26.

ŠTIH, P. 2001a: Kranjska v času Andelških grofov. A. Eržen in T. Aigner (ur.): *Grofje Andeško-Meranski: prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku: zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija.* Kamnik: Zveza kulturnih organizacij. 11–37.

ŠTIH, P. 2001b: *Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.

ŠTULAR, B. in I. M. HROVATIN, 2002: Slovene Pagan Sacred Landscape. Study Case: The Bistrica Plain. M. Kropej (ur.), *Studia Mythologica Slavica* 5. 43–68.

ŠTULAR, B. 2005a: *Lončenina s kamniškega Malega gradu*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ŠTULAR, B. 2005b: Lončenina s kamniškega Malega gradu. *Arheološki vestnik* 56. 435–453.

WINTERGERST, M. 1999: Die Ausgrabung»Lederergasse 1« in Regensburg (1982). *Materialhefte zur Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit*, 4.

Viri

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkunndenreihe 724.

JAKSCH, von A. 1904: Die Kärntner Geschichtsquellen: 811–1202. V: *Monumenta historica ducatus Carinthiae: geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten,* 3. Celovec.

KOS, F. 1905: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. 2. knjiga (801–1000)*. Ljubljana.

KOS, F. 1915: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. 4. knjiga (1101–1200).* Ljubljana.

KOS, F. 1928: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. 5. knjiga (1201–1246)*. Ljubljana.

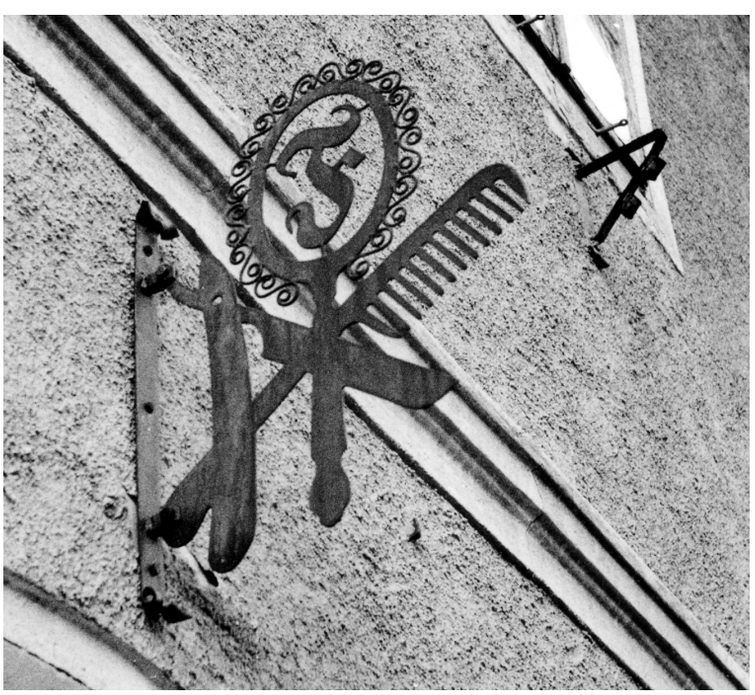

Mag. Benjamin Štular
Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU,
Ljubljana

Napovedovanje preteklosti Bistriške ravni

Prispevek je nastal v okviru diplomskega dela že pred petimi leti (Štular 2001). Ponovno je postal aktualen, ko so pri prenavljanju domačije Golobovih v Nevljah naleteli na srednjeveške arheološke ostanke. Ravno na mestu, kjer jih predvideva tudi ta študija, arheološki napovedovalni model srednjeveške poselitve Bistriške ravni.

Za razumevanje rezultata je potrebno vsaj osnovno razumevanje metode dela. Geografski informacijski sistemi (dalje GIS) so zbirke računalniških programov, namenjene obdelavi podatkov s prostorsko ali kartografsko sestavino. Ena od definicij GIS-a je, da ga sestavljajo štiri osnovne sestavine: sistem za vnos podatkov, sistem za shranjevanje in iskanje podatkov, sistem za analizo podatkov ter sistem za prikaz podatkov (Kvamme 1997, 19–23). GIS se uporablja v vseh vedah, ki se ukvarjajo s prostorom, tako poleg arheologije še v geografiji, ekologiji, geologiji, geodeziji, biologiji ...

V arheologiji je še posebej pogosta uporaba napovedovalnih modelov. Ti temeljijo na induktivnem sklepanju in jih zato nekateri avtorji imenujejo induktivni napovedovalni modeli (npr. Ebert 2000). Ključnega pomena pri tem je razumevanje razmerij med arheološkimi lokacijami in okoljem. Izoblikovala sta se dva pogleda: prvi obravnava ekonomsko privlačnost lokacije (npr. bližina rodovitnih tal), drugi pa privlačnost lokacije glede na navade (tradicija, kulturne norme ...).

Posamezni dejavniki se vključujejo v napovedovalni model na dva načina. Bolj razširjena metoda presekov temelji na domnevi, da vsi upoštevani dejavniki enako vplivajo na izbiro lokacije. Drug način je metoda uteženih vrednosti, ki izhaja iz domneve, da je vsak dejavnik različno vplival na izbiro človeka. Zato se vsaki spremenljivki pripiše 'utež'. Prva metoda je zaradi preprostosti v arheologiji bolj razširjena (Stančič, Veljanovski 1998).

Napovedovalni modeli so bili, preden so računalniki postali predmet široke potrošnje, definirani kot *hipoteza ali več hipotez, ki poenostavljajo kompleksna opažanja in pri tem nudijo pretežno natančen napovedovalni okvir, ki ta opažanja strukturira*.[1] Pri tem ločimo soodnosne oziroma preproste napovedovalne modele in razlagalne napovedovalne modele. Kot pove ime, se prvi navadno zadovoljijo z iskanjem in preverjanjem pozitivnih odnosov med iskanimi in znanimi dejavniki v prostoru, drugi pa opažena razmerja tudi pojasnjujejo (Church, Brandon, Burgett 2000).

Past pri izdelavi napovedovalnega modela je zanašanje na moderne kulturne analogije. Na primer: dandanašnji izjemno pomemben dejavnik ekonomsko naravnane družbe, načelo najmanjšega napora, ni bil vedno osnovno gibalo družb. V arheoloških napovedovalnih modelih so pogosto uporabljene tudi spremenljivke, kot so oddaljenost od vode, naklon, prisojnost ali osojnost terena, relief ... Napačno je tem elementom pripisovati pomen elementov okolja, saj so le izmere terena.

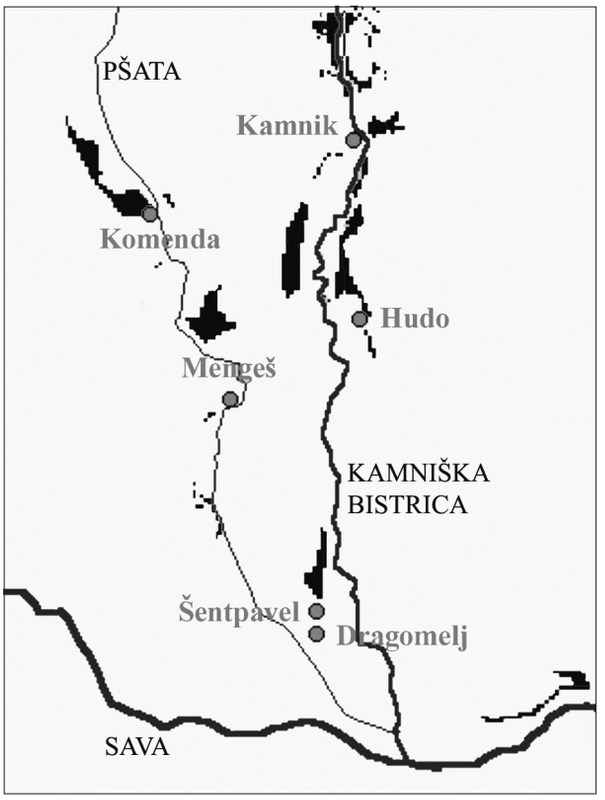

Sl. 1: Rezultat napovedovalnega modela Bistriške ravni; črna polja predstavljajo območja visokega potenciala obstoja srednjeveških ruralnih naselbin.

Rešitev predstavljajo sinoptični napovedovalni modeli. Ti so definirani kot *regionalne kombinacije spremenljivk, relevantnih za lego arheoloških najdišč namesto specifičnih lokacij najdišč*.[2] Ti pa so uspešni le, če uporabljajo podatke o paleookolju in ne o modernem okolju, kakor je skoraj brez izjeme primer. In ti morajo seveda biti uporabljeni v relevantnem natančnostnem in velikostnem razredu (Church, Brandon, Burgett 2000, 136–138).

Da je napovedovalni model uporaben, mora izrabo prostora obravnavati v kontekstu okolja, vire pa v najširšem pomenu besede ter štiridimenzionalno (upoštevati je potrebno tudi čas). Tak model bo upošteval poleg običajne povezave med dejavniki okolja in človekom tudi podepozicijske procese na najdiščih.

Pri tem bo pokrajina obravnavana kot prostorsko in časovno dinamičen izvor virov; ekološki, geomorfološki in kulturni sistemi pa kot delujoči na različnih nivojih (Church, Brandon, Burgett 2000, 142–144). Pravi razlagalni model bo torej vzpostavil razmerje med dinamičnimi dejavniki pokrajine in (statičnimi) ostanki le-teh. Obravnava naj vprašanja, ki se nanašajo na di-

1 »... hypotheses or sets of hypotheses which simplify complex observation whilst offering a largely.«

2 »regional combination of variables relevant to archeological site locations rather than specific site locations« (Custer 1986).

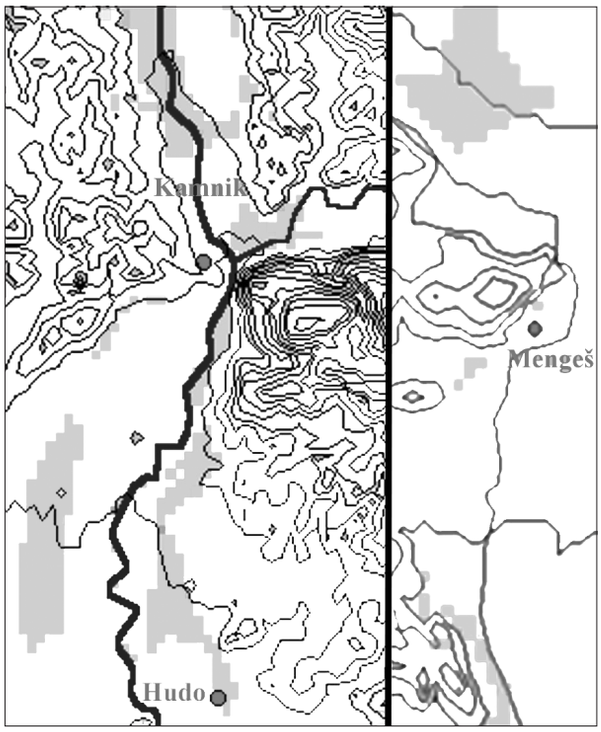

Sl. 2: Izreza iz sl. 1, Hudo in Nevlje

namiko socionaravnih elementov okolja (Church, Brandon, Burgett 2000, 150–151).

V nekaj besedah: razlagalni napovedovalni model s pokrajinsko perspektivo išče mehanizme med korelacijami dejavnikov okolja, da bi lahko razlagal razmerja med njimi.

Na teh izhodiščih je nastal napovedovalni model, ki išče območja z visokim potencialom za obstoj srednjeveških naselbin. Pri tem nas zanima stanje pred prvimi omembami v pisnih virih, ki se pojavljajo od 12. stoletja dalje.

Gre za utežni napovedovalni model, temelječ na deduktivnem pristopu. Prvo pomeni, da je vsaki upoštevani kategoriji pripisana določena utež, slednje pa, da model temelji na apriornih predpostavkah o lokaciji virov. Končne vrednosti napovedovalnega modela predstavljajo seštevek uteži, v tem primeru od 1 do 10.

Predvidevamo, da so bile naselbine postavljene na meji čim več različnih ekosistemov. Čim več različnih ekosistemov je znotraj ekonomskega zajetja naselbine, tem večje so njene eksistencialne možnosti. V tem primeru je kot prva kategorija izbran pas med kategorijama polje in močvirje (Štular, Poglajen 2001; ista 2002). Ta pas zavzema mejno območje 15-minutnega dosega med obema. V primeru območja med savsko ježo, poplavnim območjem Kamniške Bistrice, 'močvirjem' Pšate in poljskimi površinami se stikata dve pedosekvenci oziroma celo štiri združbe tal. Tej kategoriji je pripisana utež 1.

Naslednja kategorija je določena na podlagi oddaljenosti od vodnega toka. Upoštevane so reke Sava, Kamniška Bistrica in Pšata. Ne gre torej za bližino vira pitne vode, temveč bližino vodnih tokov, ki pogojujejo fizično (gibanje, ribolov) in zaznavno krajino. Uteži so določene po naslednjem ključu: oddaljenost do 100 m, 100–500 m in 500–1000 m; faktor 5 za reko Savo, 2 za Kamniško Bistrico in 1 za reko Pšato. V opisanem primeru gre za intuitivno uteževanje modela.

Podajanje splošnih kategorij, kot so naklon zemljišča, sončna obsevanost, naravna rastišča hrasta in breze itd., bi bilo brez pomena. Menimo, da model paleookolja (Štular, Poglajen 2002) presega ali vsaj zamenjuje te kategorije.

To sta bili pozitivni kategoriji napovedovalnega modela. Naslednji kategoriji sta negativni. To pomeni, da iz modela izločata lokacije, kjer so naselbine morda bile, vendar jih zaradi naravno- (erozijska moč vode) in družbeno-geografskih pogojev (urbani predeli) danes ni več moč zaslediti.

Tako so izločena urbana območja in območja holocenskih teras Save in Kamniške Bistrice. Niso izločene kategorije, kot so ceste, železnice, manjši površinski vodni tokovi itd. Razlog je veliko merilo osnovne karte, saj meri osnovna celica 100 x 100 metrov in upoštevanje teh kategorij bi bilo metanje peska v oči.

Rezultat, sicer z lestvico od 1 do 10 (prim. Štular 2001, sl. 28), prikazuje zemljevid (sl. 1), a je zaradi črno-bele tehnike poenostavljen in predstavlja le pozitivne zadetke (črno). Prikazana so tudi znana zgodnjesrednjeveška najdišča. Sovpadanje najdišč s pozitivnimi območji (torej tistimi, kjer je velika verjetnost, da so naselbine) napovedovalnega modela kaže na kontinuiteto naselbinskega prostora.

Pozitivne vrednosti v dolini Kamniške Bistrice severno od Kamnika in v porečju Nevljice so zanimive. Gre namreč za neposredno zaledje naselbine in kasneje gradu na Malem gradu (prim. Sagadin 1997; isti 2001; Štular 2005). Če za slednjo predvidevamo, da gre za t. i. centralno naselbino (upravno središče), so ruralne naselbine na tem mestu zelo verjetne.

Območje južno od Kamnika na desnem bregu Kamniške Bistrice obeležujeta toponima Podgorje in Drnovo. Predvsem lega prvega je zelo obetavna, saj leži na stiku treh ekoloških con. Podobno velja tudi za območje na savski ježi, vzhodno od sotočja Kamniške Bistrice in Save.

Pozitivno območje severozahodno od Komende kaže na kontinuirano poselitev tega območja; verjetno je bila naselitev že od vsega začetka usmerjena predvsem na konglomeratno teraso med Pšato in Brnščico, na kateri je danes ž. c. sv. Petra in zgodnjesrednjeveško grobišče. Natančnejše rezultate bi dala analiza ekonomskega prostora, ki bi temeljila na podatkih mikrotopografije in dodatnih podatkov, pridobljenih na terenu (mikromorfologija, simulacije vodnih režimov ...).

Za pozitivna območja, ki ležijo v bližini najdišč Hudo, Mengeš in Dragomelj, velja podobno kot za najdišče Komenda. Isto velja za območje, ki leži južno od Mengša, nekako na območju antične vile, ki ga označuje toponim Loke.

Zanimivo pa je območje, ki leži južno od Most in vzhodno od poplavnega območja Pšate, ki ga označuje toponim Topole. Območje leži na meji več pedoekoloških con (gozd, močvirje, travniki, polje). Tam zgodnjesrednjeveških arheoloških najdb ne poznamo, vendar je območje v neposredni bližini zaselka s toponimom Koseze.

Kako torej vrednotiti predstavljeni napovedovalni model. Model uporablja preveč splošne kategorije, da

bi bil lahko neposredno uporaben za »napovedovanje preteklosti«. Služi pa lahko kot prvi korak, ki bi lahko usmerjal nadaljnje raziskave.

History of the Bistrica Area

Summary

This paper focuses on the archaeological interpretation model from a regional perspective, which looks for the mechanisms amongst correlated environmental factors so their relationships can be explained.

The research was directed towards the search of areas with a high potential for existance of a medieval rural settlement. The results are shown on the map (figure 1 and figure 2).

Literatura

CHURCH, T., J. R. BRANDON in G. R. BURGET 2000: GIS Applications in Archaeology: Method in Search of Theory. K. L. Westcott in J. R. Brandon (ur.): *Practical Applications of GIS for Archaeologists: A Predictive Modeling Kit.* Philadelphia: Taylor and Francis. 135–155.

EBERT, J. I. 2000: The State of the Art in 'Inductive' Predictive Modeling: Seven Big Mistakes (and Lots of Smaller Ones). K. L. Westcott in J. R. Brandon (ur.): *Practical Applications of GIS for Archaeologists: A Predictive Modeling Kit.* Philadelphia: Taylor and Francis. 129–134.

KVAMME, K. L. (in drugi) 1997: *Geografski informacijski sistemi*. Ljubljana: ZRC SAZU.

SAGADIN, M. 1997: Mali grad v Kamniku. *Varstvo spomenikov* 37. 105–122.

SAGADIN, M. 2001: Staroslovansko grobišče na Malem gradu v Kamniku. *Arheološki vestnik* 52. 359–375.

STANČIČ, Z. in T. VELJANOVSKI 1998: Arheološki napovedovalni modeli in GIS. *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji* 1997–1998. Ljubljana. 175–185.

ŠTULAR, B. in S. POGLAJEN 2001: *Zgodnjesrednjeveška pokrajina; študijski primer Bistriške ravni.* http://www2.arnes.si/~spogla/GisSLO/1GLAVA_SLO.htm

ŠTULAR, B. in S. POGLAJEN 2002: Zgodnjesrednjeveška pokrajina: študijski primer Bistriške ravni in Mengeškega polja. *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji* 2001–2002. 219–230.

ŠTULAR, B. 2001: *Arheologija Mengeškega polja v zgodnjem srednjem veku.* Diplomsko delo, FF, Osrednja humanistična knjižnica. Ljubljana.

ŠTULAR, B. 2005: Lončenina s kamniškega Malega gradu. *Arheološki vestnik* 56. 435–453.

LJUBLJANSKE
MLEKARNE

Dr. Božidar Drovenik
Biološki inštitut Jovana Hadžija,
ZRC SAZU, Ljubljana

Hrošči rilčkarji *(Coleoptera, Curculionidea)* Kamniško-Savinjskih Alp

Uvod

Kamniške ali Kamniško-Savinjske Alpe ležijo pretežno na ozmelju Slovenije. Le majhen del sega tudi v avstrijskokoroški prostor. Na vzhodu segajo do Dobrovelj in Črete in se na zahodu zaključijo s Kriško goro nad Tržičem. So v pretežni meri apnenčaste, le tu in tam (Smrekovec nad Ljubnim) najdemo silikatne kamnine (prodornine in globočnine), zato so tukaj tla kisla in pogojujejo ugoden življenjski prostor tudi za kislo-ljubne rastline in živali, ki jih drugače v Sloveniji najdemo le na Pohorju. Večji del teh Alp poteka v dinarski smeri, od severozahoda proti jugovzhodu. Območje Kamniško-Savinjskih Alp tvorijo pretežno karbonatne kamnine iz mezozoika. V večini primerov so to triasni apnenci in dolomiti. Pretežno prevladujejo dachsteinski apnenci nad dolomiti. Zato tukaj najdemo značilne kraške oblike, kot so jame, škraplje, žlebiči, udornice, vrtače in tudi močni kraški izviri. V visokogorju površinskih voda ne poznamo. To območje je zelo gozdnato, saj gozdovi preraščajo dve tretjini površja. V nižjih legah prevladujejo bukovi gozdovi z javorjem. Na višini okoli 1000 m so zelo prvobitini jelovo-bukovi gozdovi (Menina). V višjih legah do gozdne meje imamo najprej smrekove in nato macesnove sestoje. Tem sledijo sestoji rušja in nato visokogorska travišča. Gozdna meja v Kamniško-Savinjskih Alpah sega nekje med 1550 do 1650 m visoko.

O hroščih rilčkarjih v območju Kamniško-Savinjskih Alp je bilo že marsikaj napisano. Vendar imamo opraviti le z zelo raztresenimi podatki in z naštevanjem posameznih vrst iz te skupine živali v različnih koleopteroloških publikacijah (npr. Holdhaus 1954, Kovačević 1971). Celotnega zbirnega dela o hroščih rilčkarjih za to območje Alp pa ne poznamo. Ta prispevek vsebuje vse do sedaj meni poznane podatke za to skupino hroščev za Kamniško-Savinjske Alpe.

Nekateri favnistični podatki so v tem gradivu pri določenih vrstah podani brez datuma in letnice zbiranja na terenu. Ti primerki so tudi v zbirkah brez teh podatkov in so opremljeni le z nahajališčem brez datuma.

Metode dela in gradivo

Večji del zbranih podatkov o hroščih rilčkarjih v širšem smislu (Curculionidea) v območju Kamniško-Savinjskih Alp so rezultat več kot 20-letnega proučevanja hroščev v tem prostoru. Pri terenskih raziskavah sem uporabljal že znane metode zbiranja podatkov za to skupino živali. Najbolj preprosto je ročno zbiranje hroščev, ki jih najdemo na različnih rastlinah, na posekanem lesu, odmrlih starih drevesnih vejah in na tleh. Pri zbiranju podatkov se večinoma uporablja metoda z mrežo kečer. Mreža je sestavljena iz platnene vreče, ki je pritrjena na močan kovinski obroč. Z njo preprosto kosimo po rastlinju in na ta način najdemo predvsem manjše hrošče, ki jih drugače z očmi ne bi opazili. Podobna tej lovni metodi je metoda stresanja vej grmov in dreves. Za vrste, ki živijo v tleh, uporabljamo metodo sejanja prsti ali jemanja talnih vzorcev. Mnoge vrste živali iz te skupine so nočno aktivne, zato jih lahko ulovimo tudi s tako imenovanimi svetlobnimi pastmi ali pa jih preprosto lovimo ponoči z električno svetilko.

Prvi moji podatki za te živali segajo že v leto 1954. Zbrani so bili predvsem na območju Menine planine (Drovenik 2004). V začetku te raziskave niso bile tako sistematične, kot so bile v zadnjih 15 letih. V tem obdobju sem skupaj s prijateljem entomologom **Vincencem Furlanom** zbiral tudi podatke o hroščih rilčkarjih. Tako se je z leti nabralo obširno gradivo o poznavanju te skupine živali na območju Slovenije in tudi za Kamniško-Savinjske Alpe. Zbiral sem tudi podatke iz literature, ki omenjajo te hrošče s slovenskega ozemlja.

V Sloveniji do sedaj poznamo približno 900 vrst hroščev iz te živalske skupine, za Kamniško-Savinjske Alpe pa je do sedaj znanih 300 vrst. To pa še ni dokončno število, z načrtnimi raziskavami se bo verjetno še zelo povečalo.

Zahvale

Za zbrane podatke o hroščih rilčkarjih se moram na tem mestu zahvaliti svojim kolegom, ki so sodelovali pri raziskavah te živalske skupine in mi odstopili podatke za to objavo. Na prvem mestu se moram zahvaliti kolegu **Vincencu Furlanu** iz Ljubljane. Za pomoč in podatke se zahvaljujem **Savu Brelihu**, **Manfredu Kahlenu**, **Horstu Kippenbergu** in **Marku Zdešarju**. Del podatkov sem dobil tudi v zbirki pokojnega **Egona Pretnerja**. Za determinacijo in za preverjanje že določenega materiala se zahvaljujem gospodu **Lutzu Behneju** iz Müncheberga v Nemčiji.

Pregled najdenih vrst

Curculionidea
Anthribidae
Pleurocerinae
Tropioderes albirostris (Herbst 1783)
Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260)
Platyrhinus resinosus (Scopoli 1763)
Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 6. 2002, Drovenik;
Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260)
Brachytarsus nebulosus (Forster, 1771)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, 12. 7. 1996, Drovenik;
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik.
Anthribus albinus (Linnaeus, 1758)
Matkov kot, Savinjske Alpe, 2. 6. 1998, Drovenik;
Zgornji Tuhinj, 8. 8. 1974, Drovenik 2004, 260).

Curculionidae
Cimberidinae
Cimberis attelaboides (Fabricius, 1787) (**Rhinomacer** Fabricius, 1787)
Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Radušnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1998, Drovenik; Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.

Rhynchitidae
Rhynchitinae
Neocaenorrhinus germanicus (Herbst, 1797)
Loka, Raduha, 23. 6. 1999, Drovenik; Šmartno, dolina Nevljice, 6. 6. 2001, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, Drovenik.
Neocaenorhinus pauxillus (Germar, 1824)
Rastke, Ljubno, 16. 6. 1995, Drovenik.
Temnocerus tomentosus (Gyllenhal, 1839) (**Pselaphorhynchites** Schilsky, 1903)
Zavratnik, Raduha, Luče, 18. 5. 2000, 13. 5. 2000, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, Drovenik.
Deporaus betulae (Linnaeus, 1758)
Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 1998, 6. 6. 2001, 6. 6. 2003, Drovenik.
Bytiscus betulae (Linnaeus, 1758)
Kamnik, 15. 5. 1983, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2000, 123).

Attelabinae
Apoderus coryli (Linnaeus, 1758)
Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 1998, 2. 6. 1998, 12. 6. 1999, 19. 4. 2000, 18. 5. 2000, Drovenik; Menina planina, 13. 6. 1965, Drovenik (Drovenik 2004, 258); Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik (Drovenik 2000, 123); Igla, Luče, 21. 7. 1989, Drovenik; Gornji Grad, 8. 1945, Brelih; Kamnik, 15. 8. 1978, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik.
Apoderus erythropterus (**Gmelin**, 1790)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik (Drovenik 2000, 123).
Attelabrus nitens (**Scopoli**, 1763)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik (Drovenik 2000, 123).

Apionidae
Apioninae
Omphlalapion dispar (**Germar**, 1817)
Solčava, 6. 1934, Gspan.
Diplapion stolidum (**Germar**, 1817)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 15. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 177); Kamniška Bistrica, Gspan.
Ceratapion gibbirostre (**Gyllenhal**, 1813)
Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.
Ceratapion onopordi (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, 15. 8. 1998, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan; Zavratnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1997, Drovenik; Kamniška Bistrica, 10. 8. 1996, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan (Furlan 2002, 177), Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik.
Aspidapion validum (**Germar**, 1817)
Zavratnik, Luče, Raduha, 9. 5. 2001, Drovenik, Graben, Kamnik, 5. 5. 2000, Drovenik.
Alocentron curvirostre (Gyllenhal, 1833)
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik.
Melanapion minimum (Herbst, 1797)
Luče, Savinjska dolina, 21. 7. 1989, Furlan; Matkov kot, Savinjske Alpe, 2. 6. 1998, Drovenik.
Squamapion atomarium (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, 15. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 176).
Squamapion cineraceum (Wencker, 1864)
Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan.
Squamapion flavimanum (Gyllenhal, 1833)
Šmihel, Mozirje, 21. 8. 1999, Furlan (Furlan 2002, 176).
Squamapion leucophaeatum (Wencker, 1864)
Velika planina, 18. 6. 1919, Gspan.
Squamapion oblivium (Schilsky, 1902)
Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, 15. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 177).
Kalcapion pallipes (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1997, 3. 6. 2002, Drovenik.
Kalcapion semivittatum (Gyllenhal, 1833)
Duplica, Kamnik, 26. 4. 1990, Brelih.
Rhopalapion longirostre (Olivier, 1807)
Zavratnik, Luče, Raduha, 9. 5. 2001, Drovenik.
Trichopterapion holosericeum (Gyllenhal, 1833)
Kamnik, 6. 4. 1996, Drovenik; Godič, ob Bistrici, 12. 3. 2000, Drovenik.
Exapion elongatulum (Desbrochers, 1891)
Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.
Protapion apricans (Herbst, 1797)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 15. 8. 1998, Furlan; Zavratnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1997, Drovenik; Kamniška Bistrica 10. 8. 1996, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Pečni grič, Menina planina, 30. 7. 1998, Drovenik (Drovenik 2004, 258); Soteska, Kamnik, 29. 5. 1996, Drovenik.
Protapion assimile (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, 15. 8. 1998, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan; Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 7. 1997, 3. 8. 1997, Drovenik; Logar, Logarska dolina, 4. 6. 1996, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.
Protapion gracilipes (Dietrich, 1857)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 28. 6. 2000, Drovenik.
Protapion fulvipes (Fourcroy, 1785) (flavipes)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, 21. 8. 1999, Furlan; Zavratnik, Raduha, Luče, 14. 5. 1997, 21. 5. 1997, 9. 5. 2001, Drovenik; Stari grad, Kamnik, 15. 3. 1997, 23. 4. 2002, Drovenik; Godič, Kamnik, ob Bistrici, 12. 3. 2000, Drovenik; Zagorica, Stranje, Kamnik, 22. 4. 2000, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik (Drovenik 2004, 258); Kamnik, 26. 4.

1990, Furlan; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik.
Protapion nigritarse (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan; Kamniška Bistrica, 10. 8. 1996, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan.
Protapion trifolii (Linnaeus, 1768) (aestivum (Germar, 1817))
Solčava, 6. 1934, Gspan; Kamniška Bistrica, 10. 8. 1996, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik.
Protapion varipes (Germar, 1817)
Solčava, 6. 1934, Gspan.
Perapion affine (Kirby, 1808)
Planina, Rastke, Ljubno, 13. 7. 1999, Drovenik; Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik.
Perapion curtirostre (Germar, 1817)
Smrekovec, planinska koča, 22. 6. 2002, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik.
Perapion violaceum (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, Drovenik.
Pseudosterapion simum (Germar, 1817)
Solčava, 6. 1934 (Gspan).
Apion cruentatum (Walton, 1844)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 1998, Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan.
Apion haematodes (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 176).
Catapion pubescens (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 28. 6. 2000, Drovenik.
Catapion seniculus (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 177); Gostečnik, Mozirska planina, 7. 8. 2001, 1000 m, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 14. 5. 1997, 12. 6. 1999, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik (Drovenik 2004, 258); Logar, Logarska dolina, 4. 6. 1996, Drovenik.
Stenopterapion meliloti (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 29. 7. 99, Drovenik; Duplica, Kamnik, 26. 4. 1990, Brelih.
Stenopterapion tenue (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 15. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 178).
Ischnopterapion loti (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan (Furlan 2002, 178); Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 2. 6. 1998, 9. 5. 2001, Drovenik; Igla, Luče, Savinjska dolina, 6. 5. 1998, Drovenik; Robanov kot, 20. 6. 1997, Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Drovenik.
Ischnopterapion virens (Herbst, 1794)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, 21. 8. 1999, Furlan; Zavratnik, Raduha, Luče, 2. 6. 1992, 3. 7. 1997, 28. 6. 2000, Drovenik; Okrešelj, Kamniško-Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Kamniška Bistrica, 10. 8. 1996, Drovenik; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan.
Synapion ebeninum (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, 21. 8. 1999, Furlan; Mozirska planina, Šmihel, 7. 1983, Furlan; Mozirje, 25. 8. 1990, Furlan.
Holotrichapion pisi (Fabricius, 1801)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Šmihel, Mozirje 14. 8. 1998, 21. 8. 1999, Furlan (Furlan 2002, 179); Zavratnik, Raduha, Luče, 27. 5. 1997, 12. 6. 1999, Drovenik; Kamniška Bistrica 10. 8. 1996, Drovenik.
Cyanapion gyllenhalii (Kirby, 1808)
Duplica, Kamnik, 26. 4. 1990, Brelih.
Cyanapion platalaea (Germar, 1817)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 3. 7. 1997, Drovenik; Solčava, 6. 1934, Gspan; Soteska, Nevljica, Kamnik, 29. 5. 1996, Drovenik.
Cyanapion spencii (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 7. 1997, 12. 6. 1999, 28. 6. 2000, 16. 6. 2001, 8. 5. 2004, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.
Oxystoma cerdo (Gestraecker, 1854)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 30. 6. 1994, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan, Zavratnik, Luče, Raduha, 11. 5. 2000, Drovenik.
Oxystoma ochropus (Germar, 1818)
Zavratnik, Raduha, Luče, 27. 5. 1997, Drovenik; Stari grad, Kamnik, 24. 4. 2000, Drovenik.
Oxystoma subulatum (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996. Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 28. 6. 2000, Drovenik.
Eutrichapion ervi (Kirby, 1808)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 21. 5. 1997, 27. 5. 1997, 2. 6. 1998, 5. 6. 1998, 11. 5. 2000, 9. 5. 2001, Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik (Drovenik 2004, 258).
Eutrichapion gribodoi (Desbrochers, 1896)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik.
Eutrichapion punctigerum (Paykull, 1792)
Šmihel, Mozirje, 29. 7. 1999; Drovenik; Loka, Raduha, 23. 6. 1999, Drovenik.
Eutrichapion rhomboidale (Desbrochers, 1870)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, Drovenik.
Eutrichapion viciae (Paykull, 1800)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 14. 8. 1998; Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, 15. 8. 1998, Furlan; Zavratnik, Raduha, Luče, 24. 5. 1996, 24. 5. 1997, Drovenik; Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik (Drovenik 2004, 258); Stan, Menina planina, 19. 5. 2003, Drovenik.
Chlorapion subglabrum (Desbrochers, 1870)
Zgornji Tuhinj, 23. 5. 1978, Drovenik (Drovenik 2004, 258).

Nanophyidae
Nanophyinae
Nanophyes marmoratus (Goeze, 1777)
Ramšak, Smrekovec, 25. 5. 2000, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1993, Furlan; Zavratnik, Luče, Raduha, 6. 6. 1997, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).

Erirhinidae
Erirhininae
Notaris atterimus (Hampe, 1850)
Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, Drovenik; Krvavec, 17. 5. 1948, 26. 5. 1992, Brelih.
Notaris acridulus (Linnaeus, 1758)
Smrekovec, planinska koča, 22. 6. 2002, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Logarska dolina, Gspan.
Grypus equiseti (Fabricius, 1775)
Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik.

Raymondionymidae
Raymondionyminae
Tarattostichus stussineri (Reitter, 1891)
Smrekovec, Ramšak, 25. 7. 2000, Drovenik; Rjavčeva zijalka (v gozdu), Igla, Luče, 16. 5. 1937, Pretner.

Curculionidae
Entiminae
Barynotus alternans Boheman, 1834
Kokrsko sedlo, 28. 6. 1923, Gspan.
Barynotus obscurus (Fabricius, 1775)
Šmihel, Mozirska planina, 30. 6. 1994, Drovenik.
Polydrusus amoenus (Germar, 1824)
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, 13. 7. 1999, Drovenik; Smrekovec, Savinjske Alpe, 7. 8. 1982, 13. 7. 1999, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 25. 7. 2000, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, Smrekovec, 25. 7. 2000, Komen, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Drovenik; Menina planina (Drovenik 2004, 259).
Polydrusus cervinus (Linnaeus, 1758)
Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.
Polydrusus impar (Des Goezis, 1882) (Mettalites)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, Drovenik; Konečka planina, Šmihel, 12. 7. 1999, Drovenik; Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, Furlan; Kropa, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Matkov kot, 7. 1986, Furlan; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, 10. 6. 1972, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Polydrusus mollis (Stroem, 1768)
Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, Furlan, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Furlan.
Polydrusus pallidus Gyllenhal, 1834
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Log, Luče, Raduha, 27. 6. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 7. 3. 1997, 17. 6. 1997, Drovenik; Podveža, Luče, 3. 6. 1994, Drovenik; Robanov kot, 20. 6. 1997, Drovenik; Matkov kot, 7. 1986, Furlan; Šmartno, Dol, Nevljica, 6. 6. 2001, Drovenik.
Polydrusus picus (Fabricius, 1793)
Zgornji Tuhinj, Menina planina, 21. 6. 1967 (Drovenik 2004, 259).
Polydrusus paradoxus ssp. carinthiacus Daniel, 1898
Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan.
Polydrusus pilosus Gredler, 1866
Šmihel, Mozirje, 30. 5. 1983, Furlan; Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, Drovenik; Log, Raduha, Luče, 27. 6. 1997, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992 Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, 8. 6. 1989, Brelih; Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Furlan.
Polydrusus pterygomalis Boheman, 1840
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, 12. 7. 1996, Drovenik; Loka, Mozirje, Savinja, 13. 6. 1995, Drovenik; potok Libija, Mozirje, 13. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 27. 5. 1997, Drovenik; Solčava, 29. 6. 1985, Brelih; Logarska dolina, 26. 8. 1988, Kippenberg; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, 600 m, Drovenik.
Polydrusus ruficornis (Bonsdorff, 1785)
Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 1999, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, 13. 7. 1999, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Matkov kot, Savinjske Alpe, 11. 7. 1998, Drovenik.
Polydrusus sericeus (Schaller, 1783)
Šmihel, Mozirje, 12. 6. 1996, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, Drovenik; Okrešelj, Kamniško-Savinjske Alpe, 2. 9. 1975, Drovenik; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik; Vaniše, Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964 (Drovenik 2000, 125); Menina planina, 7. 7. 1968, Drovenik; Kokrsko sedlo, 28. 6. 1923, Gspan.
Polydrusus undatus (Fabricius, 1781)
Črnač, Bela peč, 24. 6. 2000, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 16. 7. 2000, Drovenik; Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Furlan.
Liophloeus lentus Germar, 1824
Jezerski vrh, Jezersko, 29. 8. 1988, Kippenberg; Kamnik, 15. 5. 1983, Furlan; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, 6. 6. 2001, Drovenik; Vaseno, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik.
Strophosoma melanogrammum (Forster, 1771)
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Smrekovec, Ljubno, 26. 6. 1987, Drovenik; Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 1999, Drovenik; Smrekovec, koroška stran, 13. 7. 1999, Drovenik; Smrekovec, planinska koča, 22. 6. 2002, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Furlan; Zavratnik, Raduha, Luče, 17. 6. 1997, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Matkov kot, 3. 7. 1986, Drovenik.
Sciaphilus asperatus (Bonsdorf, 1785)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996; Drovenik; Verbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik; Smrekovec, 26. 6. 1987, Furlan; Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 1999, Drovenik; Zavratnik, Raduha Luče, 11. 5. 2000, Drovenik; Matkov kot, 5. 7. 1994, Drovenik; Kamniška Bistrica, 11. 6. 1981, Furlan; Kamnik, 3. 5. 1993, Furlan; Stari grad, Kamnik, 15. 3. 1997, Drovenik.

Brachypithes virguncula Seidlitz, 1868
Velika planina, 18. 6. 1919, Gspan.
Sitona hispidulus (Fabricius, 1777)
Šmihel, Mozirje, 30. 5. 1985, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 2. 6. 1998, 19. 7. 1998, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, 600 m, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Sitona humeralis Stephens, 1831
Šmihel, Mozirje, 30. 5. 1983, Furlan; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Zgornji Okrog, Menina planina, travnik, 19. 5. 2003, Drovenik.
Sitona lepidus Gyllenhal, 1834 (= flavescens (Marsham, 1843))
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 12. 7. 1996, Drovenik; Rastke, Ljubno, 16. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 19. 7. 1998, 28. 6. 2000, Drovenik; Kamniška Bistrica, Kamnik, 10. 8. 1996, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Sitona sulcifrons (Thunberg, 1789) (lateralis Gyllenhal, 1834) (ononidis Sharp, 1866)
Kamnik, 26. 4. 1990, Drovenik.
Sitona sulcifrons argutulus (Gyllenhal, 1834)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 8. 8. 1998, 10. 7. 2001, 900 m, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 14. 5. 1997, 21. 5. 1997, 27. 5. 1997, 17. 6. 1997, 6. 5. 1998, 11. 5. 2000, 18. 5. 2000, 15. 5. 2002, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Snežna jama, Raduha, 20. 7. 1995, Drovenik; Solčava, 6. 1934, Gspan; Logar, Logarska dolina, 4. 6. 1996, Drovenik; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, 6. 6. 2001, Drovenik; Kamniška Bistrica, Kamnik, 10. 8. 1996, Drovenik; Graben, Kamnik, 5. 5. 2000, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 22. 5. 1988, Brelih; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Krvavec, 26. 5. 1992, Brelih.
Sitona suturalis Stephens, 1831
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Planina, Rastke, Ljubno, 13. 7. 1999, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 24. 5. 1996, Drovenik; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Dodecastrichus inflatus (Gyllenhal, 1834)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Verbučeva planina, Mozirska planina, 4. 7. 1984, Drovenik; Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, Furlan; Črnač, Bela peč, 24. 6. 2000, Drovenik; Bela peč, sever, 25. 7. 2000, Drovenik; Bela peč, jug, Koroška, 7. 8. 2000, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 1998, 2. 6. 1998, Drovenik; Snežna jama, Raduha, 20. 7. 1995, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Furlan; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik, Raduha, 13. 9. 1984, 30. 7. 1985, Furlan; Dleskovec, Luče, 4. 9. 1984, Furlan; Veža, Planica, 18. 6. 1984, Drovenik; Poljšak, Veža, Planica, 7. 1983, Drovenik; Dleskovec, vrh, 4. 9. 1984, Drovenik; Matkov kot, 7. 1986, 5. 7. 1994, Drovenik; Pavličevo sedlo, Savinjske Alpe, 10. 5. 1995, Drovenik; Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg; Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kahlen; Kamniško sedlo, 8. 9. 1987, Drovenik; Velika planina (Kovačević 1971, 13); Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998, Drovenik (Drovenik 2004, 258).
Dodecastrichus pulverulentus (Germar, 1824)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Podveža, Luče, 30. 5. 1983, 6. 7, 1983, 3. 6. 1994, Drovenik; Solčava, 26. 6. 1988, Kippenberg; Solčava (Kovačević 1971, 15); Logarska dolina, 7. 6. 1975, Furlan; Logarska dolina, 26. 6. 1986, Kippenberg; Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994, Drovenik; Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Kamniško sedlo, 10. 8. 1985, Drovenik; Kamniška Bistrica, 13. 6. 1980, 11. 6. 1981, Furlan; Ušivec, Velika planina, 29. 7. 1994, Drovenik; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 25. 6. 1977, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2000, 124); Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2000, 124); Grintovec (Kovačević 1971, 15).
Dodecastrichus obsoletus (Stierlin, 1861)
Savinjsko sedlo, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kahlen; Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 1993, Kahlen; Raduha, vrh, Savinjske Alpe, 31. 7. 1993, Kahlen; Dleskovec, vrh, 4. 9. 1984, Furlan; Kamniško sedlo, 10. 8. 1985, Drovenik; Mokrica planina, Kamniško-Savinjske Alpe, 14. 7. 1976, Drovenik; Grintovec, 22. 7. 1976, Drovenik; Grintovec (Kovačević 1971, 15); Jezersko sedlo, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg.
Dodecastrichus geniculatus (Germar, 1817)
Smrekovec, koroška stran, 13. 7. 1999, Drovenik; Mozirsko (Kovačević 1971, 11).
Dodecastrichus aurisignatus Apfelbeck, 1895
Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994, Drovenik.
Dodecastrichus mastix mastix (Olivier, 1807)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, Drovenik; Mozirska planina, Šmihel, 7. 1983, Furlan; Gostečnik, Mozirska planina, 7. 8. 2001, 1000 m, Drovenik; Veža, Planica, 30. 5. 1983, 8. 7. 1983, Drovenik; Menina planina, 16. 10. 1966, Drovenik; Lom, Tržič, 10. 11. 1977, Zdešar.
Otiorhynchus auricapillus Germar, 1824
Korošiča, Savinjske Alpe, 3. 7. 1977, Furlan; Dleskovec, 4. 9. 1984, Drovenik; Veža, Planica, 8. 7. 1983, Drovenik; Logarska dolina (Kovačević 1971, 51); Savinjsko sedlo, 27. 6. 1988, Kippenberg; Kamniško sedlo, Savinjske Alpe, 7. 7. 1976, 22. 8. 1979, 8. 7. 1994, 9. 6. 1993, 1600 m, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 8. 1979, Drovenik; Velika planina (Kovačević 1971, 51); Kokrsko sedlo, 28. 6. 1927, Gspan; Grintovec, 22. 7. 1976, Drovenik; Grintovec (Kovačević 1971, 51); Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, 23. 6. 1977, Drovenik, Menina planina, 16. 10. 1966, Drovenik; Grintovec (Pretner), Ojstrica (Zherny), Kokrsko sedlo, (Pretner), Zgornje Ravne (Pretner), Holdhaus 1954, 98.
Otiorhynchus auricomus Germar, 1824
Dleskovec, 4. 9. 1984, Furlan; Veža, Planica, 10. 7. 1983, Drovenik; Solčava, Jezera, 29. 6. 1985, Brelih; Logarska dolina, 26. 6. 1988, Kippenberg; Matkov kot, Savinjske Alpe, 11. 6. 1998, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992 Furlan; Savinjsko sedlo, 27. 6. 1988, Kippenberg; Žagana peč, Kamniška Bistrica, 14. 8. 1977, Drovenik; Kamniško sedlo, 9. 7. 1993, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 8. 6. 1989, Brelih; Velika planina, 18. 6. 1919, Gspan; Grintovec (Kovačević 1971, 51); Zgornji Tuhinj, 30. 5.

1967, Drovenik; Zgornje Jezersko, slap Čedca, 14. 8. 1988, Furlan.

Otiorhynchus austriacus (Fabricius, 1801)
Konečka planina, Šmihel, 15. 7. 1992 Drovenik; Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 20. 3. 1996, 6. 6. 2003, Drovenik; Veža, Planica, 8. 7. 1983, Drovenik; Solčava (Kovačević 1971, 52); Logarska dolina, 30. 7. 1986, Furlan; Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994, Drovenik; Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe,
10. 6. 1972, Drovenik; Kamniška Bistrica, 10. 6. 1972, Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, 22. 5. 1988, Drovenik; Kamnik, 15. 5. 1983, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1963, 4. 3. 1973, (Drovenik 2004, 258), Drovenik; Biba, Menina planina, 7. 1988, Drovenik (Drovenik 2004, 258); Storžič, 20. 5. 1934, M. Hafner.

Otiorhynchus alpicola (Boheman, 1843)
Raduha, Savinjske Alpe, 10. 9. 1962, Pretner; Raduha, vrh, Savinjske Alpe, 30. 7. 1997, Kahlen, Veža, Planica, 8. 7. 1983, Drovenik, Korošica, Savinjske Alpe, 3. 7. 1977, Furlan; Dleskovec, Luče, 4. 9. 1984, Drovenik, Kamniško sedlo, Savinjske Alpe, 1885 m, 7. 7. 1975, 10. 8. 1985, Furlan, Kamniško sedlo, Savinjske Alpe, 10. 6. 1969, 8. 7. 1994, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 23. 8. 1979, Drovenik; Velika planina (Kovačević 1971, 50); Grintovec (Kovačević 1971, 50); Dobrča, 1500 m, 18. 6. 1977, Zdešar.

Otiorhynchus armadillo (Rossi, 1792)
Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 22. 7. 1991, 5. 5. 1999, Drovenik; Podveža, Planica, Luče, 6. 7. 1983, Furlan; Solčava (Kovačević 1971, 23); Logarska dolina, 26. 6. 1988, Kippenberg; Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994 Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Kamniško sedlo, Savinjske Alpe, 8. 7. 1994, Drovenik; Konec, Kamniška Bistrica (Kovečević 1971, 24); Kamniška Bistrica, 18. 4. 1988, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 258).

Otiorhynchus azaleae Penecke, 1894
Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, 14. 7. 1976, Drovenik, Tržič (Kovačević 1971, 24).

Otiorhynchus bisulcatus (Fabricius, 1792)
Šmihel, Mozirje, 7. 1983, Furlan; Vrbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 2. 6. 1998, 9. 5. 2001, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Podveža, Luče, 6. 7. 1983, 3. 6. 1994, Drovenik; Veža, Planica, 10. 7. 1983, Drovenik; Rogovilec, Savinjska dolina, 7. 1983, Furlan; Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994, 11. 6. 1998, Drovenik; Kamniško sedlo, vrh, Savinjske Alpe, 7. 7. 1976, Furlan; Kamniška Bistrica, 600 m, 16. 5. 1975, 28. 7. 1979, 11. 6. 1981, 30. 5. 1987, Furlan; Konec, Kamniška Bistrica, 18. 8. 1988, Drovenik; Češka koča, Jezersko, 14. 6. 1975, Furlan; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 10. 8. 1988, Furlan; Zgornji Tuhinj, Menina planina, 3. 7. 1966, Drovenik; Zgornji Tuhinj, Menina, planina, 700 m, 22. 6. 1976, Zdešar (Drovenik 2004, 258); Menina planina, 6. 6. 1982, 27. 7. 1988, 8. 1988, Drovenik; Dom pod Storžičem, 5. 6. 1982, Furlan; Storžič, 24. 5. 1953, Brelih; Kriška gora, 1587 m, 12. 4. 1976, 12. 6. 1976, Furlan.

Otiorhynchus chalceus Stierlin, 1861
Raduha, vrh, Savinjske Alpe, 31. 7. 1993, Kahlen; Dleskovec, Luče, 4. 9. 1984, Furlan; Kamniško sedlo, Savinjske Alpe, 8. 7. 1994, Drovenik; Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 1993, Kahlen; Jezersko sedlo, Savinjske Alpe, 28. 6. 1995, Kahlen; Grintovec (Pretner) (Holdhaus 1954, 92); Grintovec (Kovačević 1971, 26); Kamniško sedlo (Krauss), Ojstrica (Pretner); Velika Planjava (Gspan); Velika planina (Kovačević 1971, 26).

Otiorhynchus chrysocomus Germar, 1824
Smrekovec, Savinjske Alpe, 20. 6. 1987, Drovenik.

Otiorhynchus crataegi Germar, 1824
Kamnik, 6. 1994, 23. 10. 9 1994, Drovenik; Grintovec (Kovačević 1971, 81).

Otiorhynchus duinensis Germar, 1824
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Loka, Raduha, 23. 6. 1999, Drovenik; Okrešelj, 1. 7. 1992, Furlan.

Otiorhynchus elegantulus Germar, 1824
Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 98, 6. 3. 2002, Drovenik; Logarska dolina, 26. 6. 1988, Kippenberg; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Menina planina, 27. 6. 1964, Drovenik (Drovenik 2004, 258).

Otiorhynchus eremicola Rosenhauer, 1847
Log, Luče, Raduha, 27. 6. 1997, Drovenik.

Otiorhynchus fraxini Germar, 1824
Soteska, Kamnik, 29. 5. 1996, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964, Drovenik; Grintovec (Kovačević 1971, 57).

Otiorhynchus foraminosus Boheman, 1843
Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg; Kočna (Kovačević 1971, 27); Kamniške Alpe (Holdaus 1954, 94).

Otiorhynchus gemmatus (Scopoli, 1763)
Zavratnik, Raduha, Luče, 9. 5. 2001, Drovenik; Logarska dolina, 2. 6. 1975, Furlan; Matkov kot, Savinjske Alpe, 11. 6. 1998, Drovenik; Grohat, Solčava, 23. 6. 1977, Furlan; Solčava (Kovačević 1971, 57); Logarska dolina, 2. 6. 1975, Furlan; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, Drovenik; Kamniška Bistrica, 1. 5. 1984, Furlan; Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 258); Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Furlan; Zg. Jezersko, 4. 6. 1976, 11. 7. 1976, Furlan; Češka koča, Jezersko, 14. 6. 1975, Furlan; Dobrča, 13. 6. 1976, Furlan.

Otiorhynchus glabellus Rosenhauser, 1847
Velika planina (Kovačević 1971, 82).

Otiorhynchus lepidopterus ((Fabricius, 1794) (Miller, 1859))
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Smrekovec, koroška stran, 15. 7. 1999, Drovenik; Smrekovec, Savinjske Alpe, 7. 8. 1982, 26. 6. 1987, Furlan; Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, Drovenik, Ramšak, Smrekovec, 10. 6. 2000, 7. 8. 2000, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Češka koča, Jezersko, 14. 6. 1975, Furlan.

Otiorhynchus lasius (Germar, 1817)
Podrta bajta, Smrekovec, 1400 m, 16. 7. 2000, Drovenik; Črnač, Bela peč, 24. 6. 2000, Drovenik; Za-

vratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 1998, Drovenik; Logarska dolina, 21. 5. 1996, Drovenik; Kamniška Bistrica (Kovačević 1971, 29); Velika planina (Kovačević 1971, 29); Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996, Drovenik (Drovenik 2004, 258).

Otiorhynchus ligustici (Linnaeus, 1758)
Zavratnik, Raduha, Luče, 11. 5. 2000, Drovenik; Kropa, Bočna, Dreta, 13. 6. 1994, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 258).

Otiorhynchus montivagus Boheman, 1843
Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988 Kippenberg; Velika planina (Kovačević 1971, 61).

Otiorhynchus niger (Fabricius, 1775)
Vrbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Mozirska planina, 7. 1974, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, 13. 7. 1999, Drovenik; Smrekovec, vrh, 13. 7. 1999, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, 17. 7. 2000, Drovenik; Kolnica, Smrekovec, Hlipavec, 8. 7. 2000, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Korošica, Savinjske Alpe, 3. 7. 1977, Furlan; Dleskovec, Luče, 4. 9. 1984, Drovenik; Smrekovec, Menina planina (Drovenik 2004, 258); Zgornji Tuhinj (Drovenik 2000, 124).

Otiorhynchus nobilis (Fabricius, 1775)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Veža, Planica, 7. 1983, Drovenik; Logarska dolina, 7. 1986, Drovenik; Plesnik, Logarska dolina, 25. 6. 1988, Kahlen; Menina planina, 16. 6. 1965, Drovenik; Dom pod Storžičem, 24. 7. 1982, Furlan.

Otiorhynchus nodosus comosellus (Boheman, 1843) (**dubius** (Ström, 1783))
Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Furlan; Okrešelj, 1400 m, 2. 8. 1989, Furlan; Mokrica, Kamniško-Savinjske Alpe, 18. 7. 1976, Drovenik.

Otiorhynchus ovatus (Linnaeus, 1758)
Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 1995, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 258).

Otiorhynchus pauxillis Rosenhauer, 1847
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Smrekovec, Ljubno, 26. 6. 1987, Drovenik; Črnač, Bela peč, 24. 6. 2000, Drovenik; Bela peč, jug, Koroška, 11. 6. 2000, 8. 7. 2000, Drovenik; Bela peč , Raduha, 25. 7. 2000, Drovenik; Velika planina (Kovačević 1971, 83).

Otiorhynchus pinastri (Herbst, 1795)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Konečka planina, Šmihel, 12. 7. 1996, Drovenik; Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 14. 5. 1997, Drovenik; Luče, 19. 6. 1964, Pretner; Robanov kot, 18. 8. 1994, Drovenik; Logarska dolina, 26. 6. 1988, Kippenberg; Kamniška Bistrica, Kamnik, 10. 8. 1996, Drovenik; Lom, Gradišče, 29. 6. 1973, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 258); Dobrča, 1643 m, 13. 6. 1976, Furlan; Kriška gora, 1587 m, 12. 6. 1976, Furlan; Križe, Kriška gora, 12. 6. 1976, Drovenik.

Otiorhynchus rugifrons (Gyllenhal, 1813)
Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Drovenik.

Otiorhynchus scaber (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, 7. 1984, Drovenik; Vrbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Smrekovec, 26. 6. 1987, 13. 7. 1999, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 14. 6. 2000, 16. 6. 2000, 30. 6. 2000, 17. 7. 2000, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, Smrekovec, 25. 7. 2000, 8. 8. 2000, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, 13. 7. 1999, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 8. 7. 2000, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Bela peč, Raduha, 25. 7. 2000, Drovenik; Luče, Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Log, Luče, Raduha 27. 6. 1997 Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 17. 6. 1997, 2. 6. 1998, 12. 6. 1999, 9. 5. 2001, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Logarska dolina, 21. 5. 1996, Drovenik; Matkov kot, 7. 1986, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg; Jezerski vrh, 29. 8. 1988, Kippenberg; Kropa, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik; Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Drovenik.

Otiorhynchus sensitivus (Scopoli, 1763)
Šmihel, Mozirje, 7. 1984, 30. 6. 1994, 12. 7. 1996, Drovenik; Kropa, Dreta, Bočna, 13. 6. 1994, Drovenik; Vrbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Konečka planina, Mozirska planina, 26. 10. 1989, Drovenik; Mozirska planina, 5. 6. 1984, Drovenik; Golte, Mozirska planina, 8. 8. 2001, Drovenik; Smrekovec, 26. 6. 1987, Drovenik; Podveža, Luče, 3. 6. 1994, Drovenik; Robanov kot, 21. 7. 1974, Drovenik; Raduha, vrh, 30. 7. 1985, Drovenik; Bela peč, jug, Koroška, 8. 7. 2000, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 12. 6. 1999, Drovenik; Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 1993, Kahlen; Dleskovec, 4. 9. 1984, Drovenik; Korošica, Savinjske Alpe, 3. 7. 1977, Furlan; Logarska dolina, 7. 6. 1975, Furlan; Matkov kot, 5. 7. 1994, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 10. 6. 1976, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 258); Menina planina, 27. 6. 1987, 27. 7. 1988, Drovenik; Nova Štifta, Gornji Grad, 5. 4. 1975, Furlan; Grintovec (Kovačević 1971, 35); Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Furlan; Križe, Kriška gora, 12. 6. 1976, Drovenik.

Otiorhynchus signatipennis Gyllenhal, 1834
Mozirska planina, 7. 1984, Furlan; Šmihel, Mozirje, 7. 1984, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Furlan; Podveža, Luče, 6. 7. 1983, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 6. 7. 1983, Drovenik.

Otiorhynchus singularis (Linnaeus, 1767)
Solčava (Kovačević 1971, 64); Matkov kot, 5. 7. 1994, Drovenik.

Otiorhynchus subdentatus Bach, 1854
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan.

Otiorhynchus subquadratus Rosenhauer, 1847
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 1999, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, 22. 7. 2000, Drovenik; Veža, Plani-

ca, 8. 7. 1983, Drovenik; Dleskovec, 4. 9. 1984, Drovenik; Jezerski vrh, 28. 8. 1988, Kippenberg; Menina planina, 27. 6. 1964, Drovenik.
Otiorhynchus sulphuripher (Olivier, 1808)
Kamniške Alpe (Kovačević 1971, 37).
Otiorhynchus uncinatus Germar, 1824
Rogovilec, Solčava, 7. 1983, Furlan.
Cirrorhynchus cribrosus Germar, 1817
Gornji Grad (Kovačević 1971, 44); Češka koča, Jezersko, 14. 6. 1975, Furlan.
Cirrorhynchus plumipes (Germar, 1817)
Šmihel, Mozirje, 7. 1983, 30. 6. 1994, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 27. 4. 1983, Furlan; Mozirska planina, Verbučeva planina, 7. 1984, Furlan; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Snežna jama, Raduha, 20. 7. 1995, Drovenik; Logarska dolina, 21. 5. 1996, Drovenik; Veža, Planica, 8. 7. 1983, Drovenik; Korošica, Savinjske Alpe, 3. 7. 1977, Furlan; Dleskovec, Luče, 4. 9. 1984, Drovenik; Kamniška Bistrica (Kovačević 1971, 47); Krvavec (Kovačević 1971, 47); Kamniška Bistrica, 30. 6. 1982, Brelih; Korošica, Kamniška Bistrica, 25. 5. 1988, Brelih; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Menina planina, 22. 6. 1976, Drovenik; Menina planina, 27. 6. 1964 (Drovenik 2004, 258); Vaniše, Menina planina, 700 m, 22. 6. 1976, Furlan (Drovenik 2004, 258); Kriška gora, 1577 m, 12. 6. 1976, Furlan; Križe, Kriška gora, 12. 6. 1976, Drovenik; Dom pod Storžičem, 24. 7. 1982, Furlan.
Troglorhynchus celejensis Müller, 1924
Rjavčeva zijalka, Luče, 16. 5. 1937, Pretner; Trbiška zijalka, Luče, 16. 5. 1937, Pretner; Stari grad, skale, Kamnik, 24. 4. 2000, Drovenik; Menina planina, 27. 6. 1964, 8. 6. 1966, 11. 6. 1968, Drovenik; Selska luknja, Zgornji Tuhinj, 12. 3. 1966 (Drovenik 2004, 258).
Tylotus chrysops (Herbst, 1797)
Luče, 31. 3. 1944, Brelih.
Tylotus megerlei (Fabricius, 1801)
Solčava (Kovačević 1971, 86).
Simo hirticornis (Herbst, 1795)
Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 99 Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 25. 7. 2000, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 2. 6. 1998, Drovenik
Phyllobius arborator (Herbst, 1797)
Šmihel, Mozirska planina, 7. 1983, Drovenik; Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 1999, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 25. 7. 2000, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 27. 5. 1997, Drovenik; Podveža, Savinjske Alpe, 3. 6. 1994, Drovenik; Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994, Drovenik; Kamnik, Gspan; Zg. Jezersko, Marof, 18. 8.1991, Furlan.

Phyllobius argentatus (Linnaeus, 1758)
Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 6. 1997, 9. 5. 2001, Drovenik; Podveža, Savinjske Alpe, 3. 6. 1994, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Kamniško sedlo, Savinjske Alpe, 15. 7. 1979, Drovenik; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, 6. 6. 2001, Drovenik; Javorščck, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 258); Travnik, Menina planina, 28. 6. 1968 (Drovenik 2004, 259); Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Menina planina, 13. 6. 1965, Drovenik.
Phyllobius betulinus (Bechstein & Scharffenberg, 1805)
Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 23. 5. 1978 (Drovenik 2004, 259).
Phyllobius calcaratus (Fabricius, 1792)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 3. 6. 1997, 18. 5. 2000, 6. 6. 2003, Drovenik; Log, Luče, Raduha, 27. 6. 1997, Drovenik; Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Češka koča, Jezersko, 14. 6. 1975, Furlan; Storžič, 7. 7. 1965, Drovenik; Kamniška Bistrica, 11. 6. 1981, Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, 22. 5. 1988, Drovenik; Tunjice, Tunjščica, Kamnik, 8. 5. 1994, Drovenik; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik, Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964 (Drovenik 2004, 259).
Phyllobius maculicornis Germar, 1824
Radušnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1998, Drovenik; Soteska, Kamnik, 29. 5. 1996, Drovenik; Biba, Menina, 8. 6. 1989, Furlan (Drovenik 2004, 259).
Phyllobius oblongus (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 14. 5. 1995, 4. 6. 1996, 27. 5. 1997, Drovenik; Kamniško sedlo, Kamniško-Savinjske Alpe, 10. 6. 1972, Furlan; Kamniška Bistrica, 30. 5. 1987, Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, 22. 5. 1988, Drovenik; Kamnik, 15. 5. 1983, 26. 4. 1990, Furlan; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 600 m, 6. 6. 2001, Drovenik; Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2000, 125); Menina planina, 9. 5. 1966 (Drovenik 2004, 259).
Pyllobius pyri (Linnaeus, 1758)
Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Phyllobius viridicollis (Fabricius, 1792)
Zavratnik, Luče, Raduha, 6. 6. 2003, Drovenik; Javorščck, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 259); Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2000, 125); Menina planina, 13. 6. 1965 (Drovenik 2004, 259); Menina planina, 8. 6. 1989, 20. 6. 1991, Furlan; Šavnice, Menina planina (Drovenik 2000, 125).
Phyllobius vespertinus (Fabricius, 1792)
Zavratnik, Luče, Raduha, 21. 5. 2004, Drovenik.
Rhinomias forticornis (Boheman, 1843)
Šmihel, Mozirje, 7. 1983, Drovenik; Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Verbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Smrekovec, koroška stran, 13. 7. 1999, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 8. 7. 2002, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 14. 6. 2000, 16. 6. 2000, 16. 7. 2000, 17. 7. 2000, 31. 7. 2000, Drovenik; Kolarica, Smrekovec, 25. 6. 2000, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, Smrekovec, 22. 7. 2000, 8. 7. 2000, Drovenik; Bela peč, Raduha, 9. 6. 2000, 11. 6. 2000, 25. 7. 2000, 8. 7. 2000, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Furlan; Bela peč, Črnač, 24. 6. 2000, 8. 7. 2000, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Vodol, Raduha, 7. 1983, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 17. 6. 1997, 5. 5. 2000, 11. 5. 2000, 18. 5. 2000, 28. 6. 2000, 6. 6. 2001, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drove-

nik; Korošica, Kamniška Bistrica, 26. 4. 1990, Furlan; Zagorica, Stranje, Kamnik, 22. 4. 2000, Drovenik; Stari grad, Kamnik, 23. 4. 2002, Drovenik; Javorščček, Menina planina 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 259).

Rhinomias virleti (Weise, 1886)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Verbučeva planina, Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Šmihel, Mozirska planina, 7. 1983, Drovenik; Smrekovec, 26. 6. 1987, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 26. 4. 1990, Furlan.

Tropiphorus carinatus (Müller, 1776)(elevatus)
Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1400 m, 1. 7. 1992,Furlan.

Tropiphorus cucullatus Fauvel,1888
Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 2. 6. 1998, Drovenik.

Tropiphorus ochraceosignatus Boheman, 1842
Dom pod Storžičem, 5. 6. 1982, Furlan.

Graptus triguttatus vau (Schrank, 1781) (**Alophus** Schönherr, 1829)
Robanov kot, 21. 7. 1974, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).

Graptus austriacus Otto, 1894 (**Alophus** Schönherr, 1829)
Smrekovec, Smrekovško pogorje, 13. 7. 1999, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, Smrekovec, 22. 7. 2000, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Komen, Ljubno, 20. 8. 1976, Drovenik; Matkov kot (Drovenik 1993, 28); Solčava, 6. 1934, Gspan (Drovenik 1993, 28); Kamnik, 6. 5. 1992, Furlan; Dom pod Storžičem, 5. 6. 1982, Furlan.

Graptus weberi Penecke, 190 (**Alophus** Schönherr, 1829)
Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 21. 5. 1997, 27. 5. 1997, 6. 6. 1997, 12. 6. 1997, Drovenik; Solčava (Drovenik 1993, 28); Solčava, Jezera, 29. 6. 1985, Brelih; Logarska dolina, 26. 8. 1988, Kippenberg.

Cyclominae

Dichotrachelus luzei Ganglbauer, 1895
Raduha, vrh, Savinjske Alpe, 31. 7. 1993, Kahlen (Drovenik 1993, 28); Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 1993, Kahlen; Jezersko sedlo, Savinjske Alpe, 28. 6. 1995, Kahlen (Drovenik 1993, 28); Jezersko sedlo, Savinjske Alpe, 28. 6. 1988, Kippenberg; Grintovec (Holdhaus 1954, 100, 10).

Dichotrachelus vulpinus Penecke, 1894
Raduha, vrh, Savinjske Alpe, 31. 7. 1993 Kahlen; Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 1993, Kahlen (Drovenik 1993, 28).

Phytonominae

Neoglanis intermedius (Boheman, 1842)
Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 93 Kahlen; Korošica, 8. 7. 1977, Drovenik.

Donus comatus (Boheman, 1842)
Podrta bajta, 25. 7. 2000, Drovenik; Snežna jama, Raduha, 20. 7. 1995, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 23. 7. 1995, 9. 5. 2001, Drovenik; Podveža, Luče, 3. 6. 1994, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Poljšak, Veža, Planica, 7. 1983, Drovenik; Kamniško sedlo, Gspan; Pečni grič, Menina planina, 31. 7. 1998 (Drovenik 2004, 259); Vaniše, Zgornji Tuhinj, 6. 6. 2001, 680 m, Drovenik; Kokrsko sedlo, 28. 6. 1923, Gspan; Dom pod Storžičem, 5. 6. 1982, Furlan; Kriška gora, 12. 6. 1976, Furlan; Lom, Tržič, 23. 6. 1982, Furlan.

Donus ganglbaueri Petri, 1901
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Smrekovec, 26. 6. 1987, Furlan; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Poljšak, Veža, Planica, 7. 1983, Drovenik.

Donus oxalidis (Herbst, 1795)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, Drovenik; Luče, 28. 4. 1984, Drovenik; Kamnik, 15. 5. 1983, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).

Donus ovalis (Boheman, 1842)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik.

Donus palumbarius (Germar, 1821)
Potok Libija, Mozirje, 13. 6. 1995, Drovenik; Log, Luče, Raduha, 27. 6. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 6. 1997, 2. 6. 1998, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Kopišče, Kamniška Bistrica, 2. 5. 1975, Drovenik.

Donus rubi (Krauss, 1900)
Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik.

Donus viennensis (Herbst, 1795)
Kamniško sedlo, 10. 6. 1992, Drovenik.

Hypera nigrirostris (Fabricius, 1775)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, Drovenik; Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan.

Hypera ononidis (Chevrolat, 1863)
Kamniška Bistrica, Kamnik, 10. 8. 1996, Drovenik.

Hypera postica (Gyllenhal, 1813) (variabilis (Herbst, 1795))
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, 3. 8. 2000, 900 m, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 12. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).

Hypera suspiciosa (Herbst, 1795) (pedestris Paykull, 1792))
Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 21. 5. 1997, 17. 6. 1997, Drovenik; Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 260).

Lixinae

Larinus jaceae (Fabricius, 1775)
Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).

Larinus minutus Gyllenhal, 1836
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Matkov kot, Savinjske Alpe, 4. 7. 1994, Drovenik.

Larinus obtusus Gyllenhal, 1836
Planina, Rastke, Ljubno, 13. 7. 1999, Drovenik.

Larinus planus (Fabricius, 1792)
Zgornji Tuhinj, 6. 1956, Drovenik (Drovenik 2004, 259).

Larinus sturnus (Schaller, 1783)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, 12. 7. 1996, Drovenik; Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 22. 7. 1991, 17. 6. 1999, Drovenik; Zg.Tuhinj (Drovenik 2004, 259).

Lixus punctiventris (Boheman, 1836)
Kamnik, 6. 1994, Drovenik; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Cleonis pigra (Scopoli, 1763)
Solčava, 6. 1934, Gspan.

Molytiinae
Liparus germanus (Linnaeus, 1758)
Zavratnik, Raduha, Luče, 5. 5. 1999, 11. 5. 2000, 6. 6. 2003, Drovenik; Solčava, 6. 1934, Gspan; Matkov kot, Savinjske Alpe, 2. 6. 1998, Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, 5. 6. 1976, Drovenik; Kamniška Bistrica, 7. 6. 1981, 11. 6. 1981, 1. 5. 1984, Furlan; Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964 (Drovenik 2004, 259); Javoršček, Menina planina (Drovenik 2004, 259); Menina planina, 27. 6. 1964, Drovenik; Menina planina, 8. 6. 1989, Furlan; Kamnik, 15. 5. 1983, Furlan; Soteska, Kamnik 1. 6. 1999, Drovenik; Kokrsko sedlo, 4. 7. 1971, Furlan.
Liparis glabrirostris (Küster, 1849)
Zavratnik, Luče, Raduha, 11. 5. 2000, Drovenik; Logarska dolina, 2. 6. 1975, Furlan; Kamniška Bistrica, izvir, 14. 8. 1977, Drovenik; Kamniška Bistrica, 23. 6. 1974, 11. 6. 1981, 1. 5. 1984, Furlan; Korošica, Kamniška Bistrica, 30. 6. 1982, Brelih; Menina planina, 21. 6. 1963 (Drovenik 2004, 259); Menina planina, 8. 6. 1989, Furlan; Dom pod Storžičem, 5. 6. 1982, Furlan.
Liparus petrii (Reitter, 1897) vrsto iz Kamniško-Savinjskih Alp navaja Kraus (Kocbek, 1926, 176), vendar ta vrsta s tega območja po tem datumu ni bila več potrjena.
Leiosoma concinnum (Boheman, 1842)
Zavratnik, Raduha, Luče, 27. 5. 1997, 6. 6. 1997, 6. 5. 1998, 6. 6. 1998, 9. 5. 2001, Drovenik; Stari grad, Kamnik, 14. 4. 1996, Drovenik; Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Leiosoma cribrum (Gyllenhal, 1834)
Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1.8.1993; Kahlen; Stari grad, Kamnik, 15. 3. 1997, Drovenik.
Leiosoma cyanopterum Redtenbacher, 1849
Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg; Kokrsko sedlo, 28. 6. 1923, Gspan.
Leiosoma formaneki (Lokay, 1908)
Veža Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik.
Leiosoma oblongulum Boheman, 1842
Zavratnik, Raduha, Luče, 27. 5. 1997, 6. 5. 1998, 2. 6. 1998, 30. 6. 1999, 9. 5. 2001, Drovenik; Raduha, Luče, 21. 5. 1998, Drovenik; planina Arto, Raduha, 8. 6. 1999, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Matkov kot, Savinjske Alpe, 11. 6. 1998, Drovenik; Stan, Menina planina, 19. 5. 2003, Drovenik; Dom pod Storžičem, 5. 7. 1982, Furlan.
Plinthus findeli Boheman, 1842
Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, Drovenik; Veža, Planica, 10. 7. 1986, Drovenik; Logarska dolina, 30. 7. 1986, Furlan; Velika planina, 18. 6. 1919, Gspan; Menina planina, 27. 6. 1964, 27. 7. 1988 (Drovenik 2000, 125), Kokrsko sedlo, 23. 6. 1923, Gspan.
Plinthus illigeri Germar, 1824
Menina planina, 29. 5. 1964, Drovenik.

Plinthus megerlei (Panzer, 1794)
Kamniško sedlo, 10. 6. 1972, Drovenik.
Plinthus sturmi Germar, 1824
Velika planina, 18. 6. 1919, Gspan.
Plinthus squalidus ssp. parreyssi Boheman, 1842
Solčava, 6. 1934, Gspan.
Adexius scrobipennis (Gyllenhal, 1834)
Zavratnik, Luče, Raduha, 9. 5. 2001, Drovenik; Kamniška Bistrica, 23. 11. 1992, Brelih; Črna, Krivčevo, Kamnik, 10. 11. 1992, Brelih; Godič, Kamnik ob Kamniški Bistrici, 12. 3. 2000, Drovenik.
Hylobius piceus (Degeer, 1795)
Šmihel, Mozirje, 7. 1983, 16. 7.1984, Drovenik; Verbučeva planina, Mozirska planina, 16. 7. 1984, Drovenik; Konečka planina, Mozirska planina, 24. 6. 1984, Drovenik; Smrekovec, 26. 6. 1987, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 10. 6. 2000, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Veža, Planica, 7. 1983, Furlan; Matkov kot, 3. 7. 1987, Drovenik; Kamniška Bistrica, 30. 5. 1987, Furlan; Dom pod Storžičem, 3. 11. 1973, Furlan; Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Hylobius abietis (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Verbučeva planina, Mozirska planina, 16. 7. 1984, Drovenik; Konečka planina, Mozirska planina, 24. 6. 1984, Furlan; Smrekovec, 26. 6. 1987, Drovenik; Radmirje, Savinja, 22. 4. 1995, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Robanov kot, 3. 5. 1992, Brelih; Matkov kot, 3. 7. 1986, Drovenik; Kopišče, Kamniška Bistrica, 23. 5. 2001, Brelih; Menina planina, 27. 6. 1964, Drovenik; Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Dom pod Storžičem, 22. 5. 1982, Furlan.
Lepyrus armatus Weise, 1893
Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Lepyrus capucinus (**Schaller, 1783**)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik.
Lepyrus palustris (Scopoli, 1763)
Kamniška Bistrica, 30. 5. 1985, Drovenik.
Lepyrus variegatus Schmidt, 1865
Logarska dolina, Peyer; Logarska dolina, Kamniške planine (Holdhaus 1954, 99 in 140).
Trachodes hispidus (Linnaeus, 1758)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 9. 5. 2001, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Logarska dolina, 21. 5. 1996, Drovenik; Godič, Kamnik, ob Bistrici, 12. 3. 2000, Drovenik.
Pissodes harcyniae (Herbst, 1795)
Raduha, 1010 m, 14. 6. 2001, Kapla.
Pissodes pini (Linnaeus, 1758)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Krvavec, 24. 5. 2001, Brelih.
Pissodes scabricollis Miller 1859 (Magdalis)
Smrekovec, Planinska koča, 22. 6. 2002, Drovenik.

Pissodes validirostris (Sahlberg, 1834)
Kamniško sedlo, Gspan.

Mesoptiliinae
Madgalis frontalis (Gyllenhal, 1827)
Zavratnik, Luče, Raduha, 20. 6. 2001, 860 m, Drovenik.
Madgalis hispidus (Linnaeus, 1758)
Krivčevo, Črna, Kamnik, 10. 11. 1992, Brelih; Žagana peč, Kamniška Bistrica, 23. 11. 1992, Brelih.
Magdalis nitida (Gyllenhal, 1827)
Šmihel, Mozirje, 3. 8. 1997, Drovenik.
Magdalis phlegmatica (Herbst, 1797)
Kamniško sedlo, Gspan.
Magdalis violacea (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, 3. 8. 1997, Drovenik; Smrekovec, planinska koča, 22. 6. 2002, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 11. 5. 2000, 30. 5. 2001, Drovenik; Gornji Grad, 13. 6. 1987, Furlan.

Curculioninae
Anoplus plantaris (Naezen, 1794)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik.
Anoplus roboris Suffrian, 1840
Podveža, Luče, 3. 6. 1994, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1997, 6. 5. 1998, 12. 6. 1999, Drovenik; Solčava, Jezera, 29. 6. 1985, Brelih; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).
Anoplus setulosus Knirsch, 1870
Zavratnik, Luče, Raduha, 6. 5. 1998, Drovenik; Gornji Grad, Gspan.
Anthonomus rubi (Herbst, 1795)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 8. 8. 1998, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 15. 8. 1998, Furlan; Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Raduha, Savinjske Alpe, 10. 9. 1962, Pretner; Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 6. 97, 11. 5. 2000, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, 600 m, Drovenik; dolina Nevljice, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik; Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 259); Stan, Menina planina, 19. 5. 2003, Drovenik.
Anthonomus varians (Paykull, 1792)
Češka koča, Jezersko, 14. 6. 1975, Furlan.
Furcipus rectirostris (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 8. 8. 1998, Drovenik.
Bradybatus fallax Gerstaecker, 1860
Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, Drovenik.
Curculio crux (Fabricius, 1776)
Zavratnik, Raduha, Luče, 14. 5. 1997, Drovenik; Matkov kot, Savinjske Alpe, 5. 7. 1994, Drovenik.
Curculio glandidum Marsham, 1802
Zavratnik, Luče, Raduha, 23. 8. 1994, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259).
Curculio nucum (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan.
Cucrulio pellitus (Boheman, 1843)
Zgornji Tuhinj, 16. 7. 1974 (Drovenik 2004, 259).
Curculio villosus (Fabricius, 1781)
Golice, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 259); Češnjice, Zgornji Tuhinj, 8. 4. 1995, Drovenik.
Archarius pyrrocerus (Marsham, 1802)
Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan.
Archarius salicivorus (Paykull, 1792)
Dolina Nevljice, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik.
Cionus hortulanus (Geofroy, 1785)
Kamniška Bistrica, 14. 8. 1977, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 7. 1989, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).
Cionus longicollis montanus (Wingelmüller, 1914)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Podveža, Luče, 900 m, 3. 6. 1994, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 2. 6. 1998, 20. 6. 2001, 26. 6. 2001, 6. 6. 2003, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 7. 7. 1989, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).
Cionus nigritarsis (Reitter, 1904)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 6. 2003, Drovenik.
Cionus scrophulariae (Linnaeus, 1758)
Grohat, Raduha 11. 7. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 6. 1997, Drovenik; Logarska dolina, Peyer; Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 260); Menina planina, 11. 6. 1969, Drovenik.
Cionus tuberculosus (Scopoli 1763)
Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 6. 6. 1997, 2. 6. 1998, 12. 6. 1999, 18. 5. 2000, 850 m, 3. 7. 2001, Drovenik; Matkov kot, Savinjske Alpe, 2. 6. 1998, 11. 6. 1998, Drovenik; Kamniška Bistrica, 13. 6. 1980, Furlan; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Vaniše, Zgornji Tuhinj, 6. 6. 2001, Drovenik.
Cionus thapsus (Fabricius, 1792)
Loka, Raduha, 23. 6. 1999, Drovenik.
Cleopous pulchellus (Herbst, 1795)
Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 260).
Stereonychus fraxini (Degeer, 1775)
Godič, Kamnik, ob Bistrici, 12. 3. 2000, Drovenik.
Ellescus bipunctatus (Linnaeus, 1758)
Zgornje Jezersko, 26. 5. 1993, Furlan.
Dorytomus affinis (Paykull, 1800)
Kamniško sedlo, Gspan.
Dorytomus melanophthalmus (Paykull, 1792)
Rastke, Ljubno, 16. 6. 1995, Drovenik; Matkov kot, 700 m, 5. 7. 1994, Drovenik.
Dorytomus minutus Gyllenhal, 1836
Solčava, 6. 1934, Gspan.
Dorytomus rufatus Bedel, 1888
Češka koča, 18. 8. 1991, Furlan.
Dorytomus taeniatus (Fabricius, 1871)
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik.
Mecinus pyraster (Herbst 1795)
Loka, Raduha, 23. 6. 1999, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 11. 5. 2000, Drovenik.
Gymetron smreczynskii Fremuth, 1972
Planina, Rastke, Ljubno, 13. 7. 1999, Drovenik.
Miarus abnormis (Solari, 1947)
Grohat, Raduha, 11. 7. 1997, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Furlan.
Miarus ajugae (Herbst, 1795)
Planina, Rastke, Ljubno, 13. 7. 1999, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 12. 6. 1999, Drovenik.
Miarus graminis fuscopubens (Reitter, 1907)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, 3. 8. 1997, 29. 7. 1999, Drovenik; Šmihel, Konečka planina, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6.

1996, 12. 6. 1999, 18. 5. 2000, 850 m, Drovenik; Logar, Logarska dolina, 4. 6. 1996, Drovenik; Soteska, Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, 1. 6. 1999, Drovenik.

Miarus monticola (Petri, 1912)
Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 7. 3. 1997, 27. 5. 1997, Drovenik.

Orchestes fagi (Linnaeus, 1758) (Rhynchaenus)
Kamniška Bistrica, 10. 8. 1996, Drovenik; Korošica, Kamniška Bistrica, 8. 6. 1989, Brelih; Žagana peč, Kamniška Bistrica, 23. 11. 1992, Brelih; Češnjice, Zgornji Tuhinj, 9. 5. 1987, Brelih; Stari grad, Kamnik, 15. 3. 1997, Drovenik; Soteska, Kamnik, Nevljica, 6. 6. 2001, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260); Javorščček, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 260); Menina planina, 20. 6. 1991, Furlan; Pečni grič, Menina planina, 30. 7. 1998, Drovenik.

Orchestes testaceus (O. F. Müller, 1776)
Matkov kot, 700 m, 28. 6. 1994, Drovenik; Soteska, Nevljica, Kamnik, 29. 5. 1996, Drovenik.

Tachyerges stigma (Germar, 1827) (Rhynchaenus)
Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 7. 1997, Drovenik; Soteska, Nevljica, Kamnik, 6. 6. 2001, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, 600 m, Drovenik; dolina Nevljice, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik; Zgornji Okrog, Menina planina, 19. 5. 2003, Drovenik.

Isochnus populicola (Silfveberg, 1977) (populi (Linnaeus, 1758)
Zavratnik, Raduha, Luče, 28. 6. 2000, Drovenik.

Rhamphus oxycanthae (Marsham, 1802)
Radušnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1998, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 18. 5. 2000, Drovenik.

Rhamphus pulicarius (Herbst, 1795)
Šmihel, Mozirje, 10. 7. 2001, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 18. 5. 2000, 850 m, Drovenik; dolina Nevljice, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik.

Rhamphus subaeneus (Illiger, 1807)
Gornji Grad, Gspan.

Orthochaetes setiger (Beck, 1817) (Comasinus)
Podrta bajta, Smrekovec, 16. 6. 2000, Drovenik

Trachystyphulus alpinum (Alonso Zarazaga & Lyal, 1999) (Trachysoma Penecke, 1894)
Loka, Raduha, 25. 8. 1985, Drovenik; Veliki vrh, Senke, Savinjske Alpe, 1. 8. 1993, Kahlen.

Tychius aureolus (Kiesenwetter, 1851)
Konečka planina, Šmihel, 12. 7. 1996, Drovenik.

Tychius picirostris (Fabricius, 1787)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Luče Raduha, 4. 6. 1996, Drovenik.

Tychius stephensi (Schönherr, 1836) (tomentosus Herbst, 1795)
Kamniška Bistrica, Kamnik, 10. 8. 1996, Drovenik.

Sibinia viscariae (Linnaeus, 1761)
Spodnja Rečica, Savinjska dolina, 13. 6. 1987, Drovenik.

Cryptorhynchinae

Acalles aubei Boheman, 1837
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 30. 6. 2000, 1200 m, Drovenik; Bela peč, Raduha, 25. 7. 2000, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Črnač, Bela peč, Raduha, 24. 6. 2000, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Smrekovec, Menina planina (Drovenik 2004, 260).

Acalles camelus (Fabricius, 1792)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 26. 6. 1987, 14. 6. 2000, 30. 6. 2000, 1200 m, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, Smrekovec, 8. 8. 2000, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Bela peč, Raduha, 25. 7. 2000, Drovenik; Bela peč jug, Koroška, 8. 7. 2000, Drovenik; Črnač, Bela peč, Raduha, 24. 6. 2000, Drovenik; Vaniše, Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260); Krvavec, 26. 5. 1992, Brelih.

Acalles fallax Boheman, 1844 (commutatus Dieckmann, 1982)
Podrta bajta spodaj, Smrekovec, 14. 6. 2000, Drovenik.

Acalles croaticus Brisont, 1867
Zavratnik, Raduha, Luče, 20. 3. 1997, Drovenik; Solčava, 26. 6. 1988, Kippenberg, (Drovenik 1993, 28).

Acalles echinatus (Germar, 1824)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Smrekovec, 8. 8. 2000, Drovenik;
Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 20. 3. 1997, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Logarska dolina, 30. 7. 1986, Furlan; Smrekovec, Menina planina (Drovenik 2004, 260).

Acalles hypocrita Boheman, 1837 (**Echinodera**)
Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Smrekovec, Savinjske Alpe, 26. 6. 1987, Furlan; Vodol, Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 20. 3. 1997, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Logarska dolina, 30. 7. 1986, Furlan; Zgornji Tuhinj, 8. 6. 1989 (Drovenik 2000, 126).

Acalles ptinoides (Marsham, 1802)
Tržič, Gspan.

Onyxacalles pyrenaeus (Boheman, 1844)
Mozirska planina, 7. 1984, Drovenik; Konečka planina, Mozirska planina, 6. 1984, Drovenik; Podrta bajta, Smrekovec, 9. 6. 2000, 16. 6. 2000, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 8. 7. 2000, Drovenik; Raduha, 30. 7. 1985, Drovenik; Veža, Planica, Luče, 7. 1983, Drovenik; Loka, Raduha, 28. 8. 1985, Drovenik; Bela peč, Raduha, 9. 6. 2000, Drovenik.

Kyklioacalles roboris (Curtis, 1834)
Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 5. 1998, Drovenik; Igla, Luče, Savinjske Alpe, 10. 8. 1994, Drovenik.

Acallocrates denticollis (Germar, 1824)
Tržič, Gspan.

Ceutorhynchinae

Mononychus punctumalbum (Germar, 1824)
Kamniška Bistrica, 5. 1984, Furlan; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).

Pelenomus waltoni (Boheman, 1843)
Zavratnik, Raduha , Luče, 10. 9. 1997, Drovenik.

Neophytobius granatus (Gyllenhal, 1836)
Kamnik 14. 5. 1986, Drovenik; Kamnik, 30. 5. 1987, Furlan.

Rutidosoma fallax (Otto, 1897)
Bela peč, Raduha, 25. 7. 2000, Drovenik, Zavratnik, Luče, Raduha, 10. 10. 2000, Drovenik.

Rhinoncus bruchoides (Herbst, 1784)

Zavratnik, Raduha, Luče, 17. 6. 1997, Drovenik.
Rhinoncus castor (Fabricius, 1792)
Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1993, Furlan.
Rhinoncus pericarpius (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 29. 7. 1999, Drovenik; Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Luče, Raduha, 12. 6. 1999, Drovenik; Okrešelj, Kamniške Alpe, 1400 m, 1. 7. 1992, Furlan; Kamniška Bistrica, 5. 1984, Furlan.
Rhinoncus perpendicularis (Reich, 1797)
Kamniška Bistrica, 5. 1984, Furlan; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).
Scleropterus offensus (Boheman, 1837)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Kernes, Smrekovec, 10. 7. 1997, Drovenik; Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 6. 6. 1997, 6. 5. 1998 Drovenik; Loka, Raduha, 23. 6. 1999, Drovenik; Poljšak, Veža, Planica, 7. 1983, Drovenik; Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1992, Furlan, dolina Nevljice, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik.
Scleropterus serratus (Germar, 1824)
Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg.
Thamiocolus paravilis (Dieckmann, 1973)
Okrešelj, Kamniške Alpe, 1. 7. 1992, Furlan; Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg.
Zacladus geranii (Paykull, 1800) (affinis (Paykull, 1792))
Šmihel, Mozirje, 30. 6. 1994, Drovenik; Mozirje, potok Libija, 13. 6. 1995, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 24. 5. 1996, Drovenik; dolina Nevljice, Šmartno, 6. 6. 2001, Drovenik.
Ceutorhynchus cochleariae (Gyllenhal, 1813)
Planina Arto, Raduha, 8. 6. 1999, Drovenik; Menina planina, Biba, 20. 6. 1991, Furlan (Drovenik 2004, 260) .
Ceutorhynchus contractus (Marsham, 1802)
Podrta bajta, Smrekovec, 25. 7. 2000, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 14. 5. 1997, 21. 5. 1997, 17. 6. 1997, 6. 5. 1998, 21. 5. 1998, Drovenik; Radušnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1998, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, 600 m, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260); Zgornji Okrog, Menina planina, 19. 5. 2003, Drovenik; Šavnice, Menina planina, 19. 5. 2003, Drovenik.
Ceutorhynchus erysimi (Fabricius, 1787)
Radušnik, Raduha, Luče, 21. 5. 1998, Drovenik; Smrekovec, planinska koča, Menina planina, 22. 6. 2002, Drovenik.
Ceutorhynchus floralis (Paykull, 1792)
Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik.
Ceutorhynchus gallorhenanus (Solari, 1949)
Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 7. 1997. Drovenik.
Ceutorhynchus pallidactylus (Marshan, 1802) (quadridens (Panzer, 1796)))
Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik.
Ceutorhynchus pervicax (Weise, 1883)
Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik; Frischaufov dom, Okrešelj, Savinjske Alpe, 27. 6. 1988, Kippenberg.
Ceutorhynchus pulvinatus (Gyllenhal, 1837)
Zavratnik, Raduha, Luče, 30. 6. 1999, Drovenik.
Ceutorhynchus unguicularis (Thomson, 1871)
Krumpah, Ljubenske Rastke, 10. 7. 1997, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 28. 6. 2000, Drovenik.
Oprohinus consputus (Germar, 1824)
Zavratnik, Raduha, Luče, 3. 6. 2002, Drovenik.
Glocianus punctiger (Gyllenhal, 1837)
Šmihel, Mozirje, 10. 7. 2001, Drovenik; Kamnik, 26. 4. 1990, Furlan; Soteska Kamnik, Nevljica, 29. 5. 1996, Drovenik; Javorščck, Menina planina (Drovenik 2004, 260).
Microplontus campestris (Gyllenhal, 1837)
Soteska, Kamnik, 1. 6. 1999, Drovenik.
Mogulones asprifoliarum (Gyllenhal, 1813)
Javorščck, Menina planina, 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 260); Smrekovec, planinska koča, Menina planina, 22. 6. 2002, Drovenik.
Mogulones ornatus (Gyllenhal, 1837)
Kamniška Bistrica, 8. 6. 1989, Brelih.
Mogulones pallidicornis (Gougelet & Ch. Brisout, 1860)
Sv. Primož, Velika planina, 23. 3. 1999, Drovenik.
Nedyus quadrimaculatus (Linnaeus, 1758)
Šmihel, Mozirje, 12. 7. 1996, Drovenik; Zavratnik, Raduha, Luče, 4. 6. 1996, 14. 5. 1997, 27. 5. 1997, 6. 5. 1998, 12. 6. 1999, 18. 5. 2000, 9. 5. 2001, 16. 6. 2001, Drovenik; Šmihel, Mozirje, 14. 8. 1998, Furlan; Hom, Melišče, Radmirje, 21. 5. 1997, Drovenik; planina Arto, Raduha, 8. 6. 1999, Drovenik; Podveža, Luče, Savinjske Alpe, 3. 6. 1994, Drovenik; Vaseno, Šmartno, Tuhinj, 6. 6. 2001, Drovenik; Zgornji Tuhinj, 30. 5. 1964 (Drovenik 2004, 260); Menina planina, 20. 6. 1991, Furlan.
Thamiocolus paravilis (Diechmann, 1973)
Okrešelj, Savinjske Alpe, 1. 7. 1993, Furlan.
Coliastes lamii (Fabricius, 1792)
Zavratnik, Raduha, Luče, 18. 4. 1996, 24. 5. 1996, 14. 7. 1997, 6. 6. 1997, 16. 6. 2001, 850 m, Drovenik; Zgornji Tuhinj (Drovenik 2004, 260).

Baridinae
Aulacobaris picicornis (Marsham, 1802)
Kamniška Bistrica, Gspan.

Cossoninae
Brachytemnus porcatus (Germar, 1824)
Kamniško sedlo, 1900 m, 10. 7. 1985, Furlan.
Cotaster uncipes (Boheman, 1838)
Zavratnik, Luče, Raduha, 10. 10. 2000, 900 m, Drovenik; Ramšak, Smrekovec, 8. 7. 2000, Drovenik; Kolarica, Hlipavec, Smrekovec, 8. 7. 2000, Drovenik; Solčava, 26. 6. 1988, Kippenberg; Javorščck, Menina planina 21. 6. 1996 (Drovenik 2004, 259); Kokrsko sedlo, 28. 6. 1923, Gspan, Zgornje Jezersko, 26. 5. 1993, Brelih; .
Ryncolus ater (Linnaeus, 1758)
Smrekovec, 26. 6. 1987, Drovenik; Loka, Raduha, 30. 7. 1986, Drovenik.

Zaključki

O hroščih rilčkarjih Slovenije je bilo do sedaj zelo malo znanega. Nekaj novejših podatkov o favni rilčkarjev Slovenije za območje Kamniško-Savinjskih Alp sem podal že v nekaterih delih (Drovenik, 1993, 1996, 2000, 2004). Pregled vrst rodu *Otiorhynchus* za nekdanjo Jugoslavijo je podal Kovačević (Kovačević 1971). V tem primeru imamo opraviti s starejšimi podatki iz zbirk Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. Podatki o navedenih vrstah niso bili ponovno preverjeni, temveč le povzemajo stanje, kot je bilo zatečeno v teh zbirkah. Del teh podatkov se nanaša tudi na območje Kamniško-Savinjskih Alp in jih v tem delu tudi povzemamo.

Do sedaj zbrani podatki o favni rilčkarjev Kamniško-Savinjskih Alp kažejo, da jo sestavljajo pretežno vrste, ki so v Sloveniji in tudi drugod splošno razširjene od nižin in vse tja do montanske cone. Določene vrste od teh so vezane na več rastlinskih vrst, nekatere med njimi pa tudi na eno samo hranilno rastlino. To so tako imenovane monofagne vrste. Izrazite vrste odprtih površin, kot so travniki in pašniki, najdemo v rodu ***Apion*** v širšem smislu. Na območju Kamniško-Savinjskih Alp smo v teh habitatih našli od nižin do montanske cone kar 42 vrst teh hroščev. Med subalpinske vrste spadajo tiste, ki živijo v gorah v višinskih gozdovih in nekoliko nad gozdno mejo: ***Dodecastrichus inflatus, Dodecastrichus obsoletus, Otiorhynchus armadillo, Otiorhynchus bisulcatus, Otiorhynchus chrysocomus, Otiorhynchus consentaneus, Otiorhynchus dubius, Otiorhynchus elegantulus, Otiorhynchus eremicola, Otiorhynchus lepidopterus squamosus, Otiorhynchus montivagus, Otiorhynchus niger, Otiorhynchus nobilis, Otiorhynchus pauxalis, Otiorhynchus rugifrons, Otiorhynchus scaber, Otiorhynchus sensistivus, Otiorhynchus singularis, Otiorhynchus subdentatus, Otiorhynchus subquadratus, Otiorhynchus squamosus in Otiorhynchus uncinatus, Cirrorhynchus plumipes, Phyllobius viridicollis, Rhinomias forticornis, Tropiphorus carinatus, Tropiphorus ochraceosignatus, Pissodes scabricollis, Leiosoma cyanopterum, Donus ganglbaueri*** in ***Acalles echinatus***. Alpinske ali visokogorske vrste so tudi tukaj prisotne in nekatere med njimi so bile opisane ravno s tega območja. Nekatere so vezane le na Kamniško-Savinjske Alpe. Druge živijo tudi na Pohorju, v Karavankah in Julijskih Alpah. Najdemo pa jih tudi v gorah Balkanskega polotoka. Take vrste so: ***Otiorhynchus auricapillus, Otiorhynchus auricomus, Otiorhynchus alpicola, Otiorhynchus azaleae, Otiorhynchus chalceus, Otiorhynchus foraminosus, Trachystyphulus alpinum, Plinthus megerlei, Donus viennensis, Dichotrachelus luzei in Dichotrachelus vulpinus.***

V tem delu navajamo tudi nekaj vrst hroščev rilčkarjev, ki jih do sedaj v Sloveniji še nismo poznali: ***Dodecastrichus aurisignatus*** (Apfelbeck, 1895), ***Otiorhynchus rugifrons*** (Gyllenhal, 1813), ***Phyllobius vespertinus*** (Fabricius, 1792) in ***Ceutorhynchus unguicularis*** (Thomson, 1871).

Po do sedaj znanih podatkih smo na območju Kamniško-Savinjskih Alp ugotovili prisotnost blizu 300 vrst hroščev rilčkarjev. Vendar menim, da živi na tem območju gotovo še razmeroma veliko vrst hroščev iz te skupine, kar bodo potrdile nadaljnje favnistične raziskave.

Weevil beetles *(Coleoptera, Curculionidea)* from the Kamnik-Savinja Alps region

Summary

Until today, little has been known about weevil beetles in Slovenia. I have already forwarded some new information about the weevil specie in Slovenia for the region of Kamnik and the Savinja Alps (Drovenik 1993, 1996, 2000, 2004). An examination of the species *Otiorhynchus* in the former-Yugoslavia was submitted by Kovačević in 1971. In this case we have to use older data from the Museum of Natural Sciences in Ljubljana. The data about the stated types of species were not re-checked by the author but merely summarizes the conditions that were recorded at that time. A part of this data also refers to the Kamnik-Savinja Alps region in which we sum up.

The data gathered up until now about weevils from the Kamnik-Savinja Alps region show that they are mostly made up of species, which are generally widespread from the lowlands to mountain ranges in Slovenia and elsewhere. Certain types of these species depend on different types of vegetation and some only need one type of vegetation (called montagna types). Distinctive types in open areas such as meadows and pastures are of ***Apion*** origin in the wider context. From the lowlands to the mountain ranges we have found 42 beetle species in the Kamnik-Savinja Alps region. Sub-alpine species include those that live in the mountains and in mountain forests and somewhat above the tree line. These include: ***Dodecastrichus inflatus, Dodecastrichus obsoletus, Otiorhynchus armadillo, Otiorhynchus bisulcatus, Otiorhynchus chrysocomus, Otiorhynchus consentaneus, Otiorhynchus dubius, Otiorhynchus elegantulus, Otiorhynchus eremicola, Otiorhynchus lepidopterus squamosus, Otiorhynchus montivagus, Otiorhynchus niger, Otiorhynchus nobilis, Otiorhynchus pauxalis, Otiorhynchus rugifrons, Otiorhynchus scaber, Otiorhynchus sensistivus, Otiorhynchus singularis, Otiorhynchus subdentatus, Otiorhynchus subquadratus, Otiorhynchus squamosus and Otiorhynchus uncinatus, Cirrorhynchus plumipes, Phyllobius viridicollis, Rhinomias forticornis, Tropiphorus carinatus, Tropiphorus ochraceosignatus, Pissodes scabricollis, Leiosoma cyanopterum, Donus ganglbaueri*** and ***Acalles echinatus***. There are also species found in the Alpine region or in High Mountain ranges and have even been described from this region. Some depend only on the Kamnik-Savinja Alps region, others live in the Pohorje region, Karavanken Mountains, the Julian Alps and in the mountains of the Balkan Peninsula. These species include: ***Otiorhynchus auricapillus, Otiorhynchus auricomus, Otiorhynchus alpicola, Otiorhynchus azaleae, Otiorhynchus chalceus, Otiorhynchus foraminosus, Trachystyphulus alpinum, Plinthus megerlei, Donus***

viennensis, Dichotrachelus luzei and ***Dichotrachelus vulpinus.***

We also mention some weevil beetle species, which we have not yet become familiar with in Slovenia. These include: ***Dodecastrichus aurisignatus*** (Apfelbeck, 1895), ***Otiorhynchus rugifrons*** (Gyllenhal, 1813), ***Phyllobius vespertinus*** (Fabricius, 1792) and ***Ceutorhynchus unguicularis*** (Thomson, 1871).

In general, we have discovered that there are around 300 species of the weevil beetle in the Kamnik-Savinja Alps region. However, it is in my opinion that there are certainly more species of the weevil beetle present in this region, which will be confirmed by further fauna research in this area.

Literatura

DROVENIK, B. 1993: Nove vrste in favnistične posebnosti hroščev *(Coleoptera: Carabidae, Cerambycidae in Curculionidae)* v slovenskih Alpah. *Acta entomologica Slovenica* 1. Ljubljana. 21–31.

DROVENIK, B. 1996: Prirodoslovne zanimivosti Tuhinja in Menine planine, Rastlinstvo in živalstvo. *Zbornik lovske družine Tuhinj.* Trzin. 51–58.

DROVENIK, B. 2000: Novosti v favni hroščev rilčkarjev *(Curculionidae – Coleoptera)* na Kamniškem. *Kamniški zbornik* 15. 123–128.

HOLDHAUS, K. 1954: *Die Spuren der Eiszeit in der Tierwelt Europas.* Innsbruck.

FURLAN, V. 2002: Prispevek k poznavanju hroščev poddružine *Apioninae* v Sloveniji *(Coleoptera: Curculionidae). Acta Entomologica Slovenica* 10/2. Ljubljana. 171–184.

KOCBEK, F. 1926: *Savinjske Alpe.* Celje.

KOVAČEVIĆ, Ž. 1971: *Otiorrhynchus vrste i njihovo rasprostranjenje u Jugoslaviji (Coleoptera: Curculionidae).* Zagreb.

TOURIST
OFFICE

Doc. dr. Tom Levanič
Gozdarski inštitut Slovenije, Ljubljana

Dendrokronološka analiza stare kmečke hiše v Nevljah pri Kamniku

1 Uvod

V Nevljah pri Kamniku stoji že na prvi pogled dokaj stara kmečka hiša, katere polovica je narejena iz lesenih tramov, druga polovica pa je zidana. Lastnike hiše je zanimalo, ali je objekt morda zelo star, in so zaradi tega stopili v stik z etnologi in dendrokronologi s prošnjo, da se opravi celostna analiza hiše.

Dendrokronološki del te naloge je prevzel Laboratorij za dendrokronologijo Gozdarskega inštituta Slovenije. Z dendrokronološko analizo smo želeli ugotoviti starost hiše in identificirati morebitne gradbene faze, kajti že na prvi pogled je šlo za dva različno stara dela objekta. Po potrebi pa bi si pri datiranju pomagali tudi z radiokarbonsko datacijo.

2 Material in metoda

Vzorce smo jemali s posebnim dendrokronološkim svedrom za odvzem vzorcev suhega lesa dolžine 250 mm. Za odvzem vzorca potrebujemo tudi dovolj močan električni vrtalni stroj (min. 750 W). Zaradi relativno homogenega videza lesene konstrukcije smo odvzeli samo 9 vzorcev, in sicer na različnih delih lesene stenske konstrukcije in na edinem stropnem tramu v glavnem prostoru. En vzorec smo odvzeli tudi iz nosilnega trama črne kuhinje.

Odvzete vzorce smo oštevilčili, mesto odvzema pa vrisali v načrt oziroma skico objekta. Pri opisu analiziranih delov lesene konstrukcije smo posebno pozornost posvetili znakom predhodne rabe in prisotnosti oziroma odsotnosti skorje ali terminalne branike. Izvrtke premera 7 mm smo v plastičnih tulcih prenesli v laboratorij, jih pravilno orientirali in zalepili v lesene nosilce. Pred merjenjem smo vzorce zbrusili. Po končanem brušenju so bili vzorci obdelani tako, da je bilo s pomočjo stereomikroskopa mogoče razločno videti branike, letnice in strukturo lesa. Na tako pripravljenih vzorcih opravljamo determinacijo lesne vrste in meritve širine branik. Determinacijo lesa smo opravili v skladu z viri (Iawa 1964; Grosser 1977; Torelli 1991). Merjenje širin branik smo opravili v dendrokronološkem laboratoriju Gozdarskega inštituta Slovenije z merilno opremo za avtomatsko prepoznavanje branik WinDENDRO 2005a. Branike smo izmerili na 0,001 mm natančno. Krivulje so bile sinhronizirane in datirane v programu PAST-4 v skladu z metodologijo, opisano v Levanič et al. (1999).

Slika 1: Stari del hiše, levo od glavnih vhodnih vrat – južna stran

Slika 2: Pogled na zahodno stran hiše s kletjo

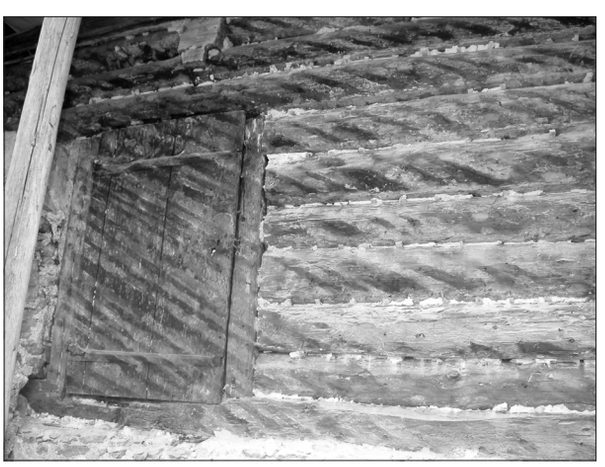

Slika 3: Manjša vrata na zidu nasproti glavnemu vhodu – severna stran hiše

2.1 Uporabljeni statistični kazalniki

Koeficienta t po Baillie-Pilcherju – t_{BP}

Koeficient t po Baillie-Pilcherju sta leta 1973 v dendrokronologijo uvedla Baillie in Pilcher (Baillie-Pilcher 1973). Namen izračunavanja t-vrednosti je dobiti objektivno mero za ugotavljanje podobnosti med dvema kronologijama. S primerjanjem krivulj na osnovi t-vrednosti si močno olajšamo optično navzkrižno datiranje velikega števila kronologij. Primerjava poteka vedno med dvema krivuljama in temelji na izračunu korelacijskega koeficienta, korigiranega s kvadratnim korenom

iz števila stopinj prostosti. Pri primerjavi moramo upoštevati tudi predpogoj, da se vzorca prekrivata z najmanj 40 branikami.

$$cc = \frac{(s_i - \bar{s})(r_i - \bar{r})}{\sqrt{(s_i - \bar{s})^2 \quad (r_i - \bar{r})^2}} \qquad t_{BP} = \frac{cc\sqrt{(n-2)}}{\sqrt{(1-cc^2)}}$$

cc navzkrižna korelacija
s_i širina branike v i-tem letu pri vzorcu s
r širina branike v i-tem letu pri vzorcu r
n število skupnih let v primerjavi
$\bar{s}$ povp. širina branike v vzorcu s
$\bar{r}$ povp. širina branike v vzorcu s

V skladu s predlogom Baillie-Pilcherja smo serije širin branik pred izračunom navzkrižne korelacije standardizirali z netehtano drsečo sredino z intervalom 5 let. t-vrednost lahko zavzame vrednosti med 0 in 100. V splošnem velja, da so vrednosti t_{BP} nad 4 dovolj visoke za trditev, da sta si dva vzorca podobna. t-vrednosti smo izračunali v programu PAST-4 in so del standardnega postopka sinhronizacije in datacije. Pri izračunu t-vrednosti po Baillie-Pilcherju je treba paziti tudi, v katerem programu je bil koeficient izračunan. Primerjalne analize izračuna t-vrednosti po Baillie-Pilcherju, kakor jih izračunavajo različni programi (Sander in Levanič 1996), so namreč pokazale, da različni programi ob enakih vhodnih podatkih izračunajo različne t-vrednosti, zato je treba pri podajanju t-vrednosti nujno navesti, s katerim programom so bile računane.

Koeficient časovne skladnosti (nem. *Gleichläufigkeit*) – GLK%

Koeficient časovne skladnosti – GLK% (Huber 1943; Eckstein in Bauch 1969) je po definiciji mera ujemanja dveh kronologij na opazovanem intervalu. Pri tem primerjamo dva vzorca rasti med seboj. Izražamo ga v odstotkih in zavzema vrednosti med 0 in 100 %. Bolj ko sta si dve kronologiji podobni, večjo vrednost ima koeficient časovne skladnosti. Pri GLK% nivo značilnosti ni vnaprej definiran, ampak se izračuna. Odvisen je predvsem od dolžine prekrivanja dveh vzorcev. Daljše je, višjo vrednost ima koeficient. V splošnem pa veljajo koeficienti na 65 % za dovolj visoke, da lahko govorimo o podobnosti dveh krivulj. Koeficient časovne skladnosti smo izračunavali v programu PAST-4 po naslednji formuli:

$$\Delta_i = (x_{i+1} - x_i) \quad \begin{matrix} \Delta_i > 0 : G_{ix} = +1 \\ \Delta_i = 0 : G_{ix} = 0 \\ \Delta_i < 0 : G_{ix} = -1 \end{matrix} \quad GLK\% = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^{n-1} \left| G_{ix} + G_{iy} \right|$$

GLK% koeficient časovne skladnosti med dvema kronologijama
Δi razlika med dvema zaporednima letoma
G_{ix}, G_{iy} atributivni znak kronologije X in Y, ki je odvisen od predznaka razlike Δi

Kriterialne vrednosti za posamezen nivo značilnosti se izračunajo po naslednji formuli:

$$50 + \frac{z\ 50}{\sqrt{n}}$$

pri tem je $z_{95\%}$ = 1.654; $z_{99\%}$ = 2.326; $z_{99.9\%}$ = 3.090 in n = število let prekrivanja obeh kronologij

Indeks navzkrižnega datiranja – CDI (ang. *CrossDate Index*)

Indeks navzkrižnega datiranja je povzet po Schmidtu in je kombinacija koeficienta časovne skladnosti, t-vrednosti po Hollsteinu in t-vrednosti po Baillie-Pilcherju (Schmidt 1987). Dobra stran tega indeksa je, da poudari sinhrone in zmanjša nesinhrone pozicije. To doseže tako, da t-vrednosti pomnoži s tistimi koeficienti časovne skladnosti, ki imajo vrednosti večje od 50 %. Vrednosti indeksa so med 0 in 1000, pri tem pa velja, da so vrednosti nad 100 značilne. CDI se izračuna po naslednji formuli:

$$CDI = \frac{(GLK\% - 50)(t_{BP} + t_{HO})}{2} \frac{n}{1000}$$

CDI indeks navzkrižnega datiranja
GLK% koeficient časovne skladnosti
t_{BP} t-vrednost po Baillie-Pilcherju
t_{HO} t-vrednost po Hollsteinu
n število let prekrivanja

Srednja stopnja občutljivosti – MS (*ang. Mean Sensitivity*)

Srednja stopnja občutljivosti (MS) je kazalec, ki je bil razvit posebej za potrebe dendrokronologije. Z njim merimo relativne razlike med širino opazovane in predhodne branike. Douglas je definiral srednjo stopnjo občutljivosti kot povprečni odstotek spremembe med opazovano in predhodno braniko (povzeto iz Fritts 1976, 257–258). Povprečna stopnja občutljivosti se izračuna po naslednji formuli:

$$ms_x = \frac{1}{n-1} \sum_{t=1}^{n-1} \left| \frac{2\,(x_{t+1} - x_t)}{x_{t+1} + x_t} \right|$$

ms_x srednja stopnja občutljivosti
x_{t+1} preučevana branika
x_t predhodna branika
n število let prekrivanja

Vrednosti za srednjo stopnjo občutljivosti se gibljejo med 0 in 2, kjer 0 pomeni, da ni nobenih razlik v sosledju (vse vrednosti so enake), 2 pa pomeni, da ničelni vrednosti sledi neničelna. V splošnem velja, da nižje vrednosti pomenijo, da so razlike med zaporednimi širinami branik manjše, drevesa pa se manj odzivajo na okoljske vplive (npr. v zelo izenačenih pogojih mrazišč), višje vrednosti pa, da so med zaporednimi širinami branik precej velike razlike. Do takšnih razlik v rasti prihaja na ekstremnih rastiščih (npr. na sušnih smre-

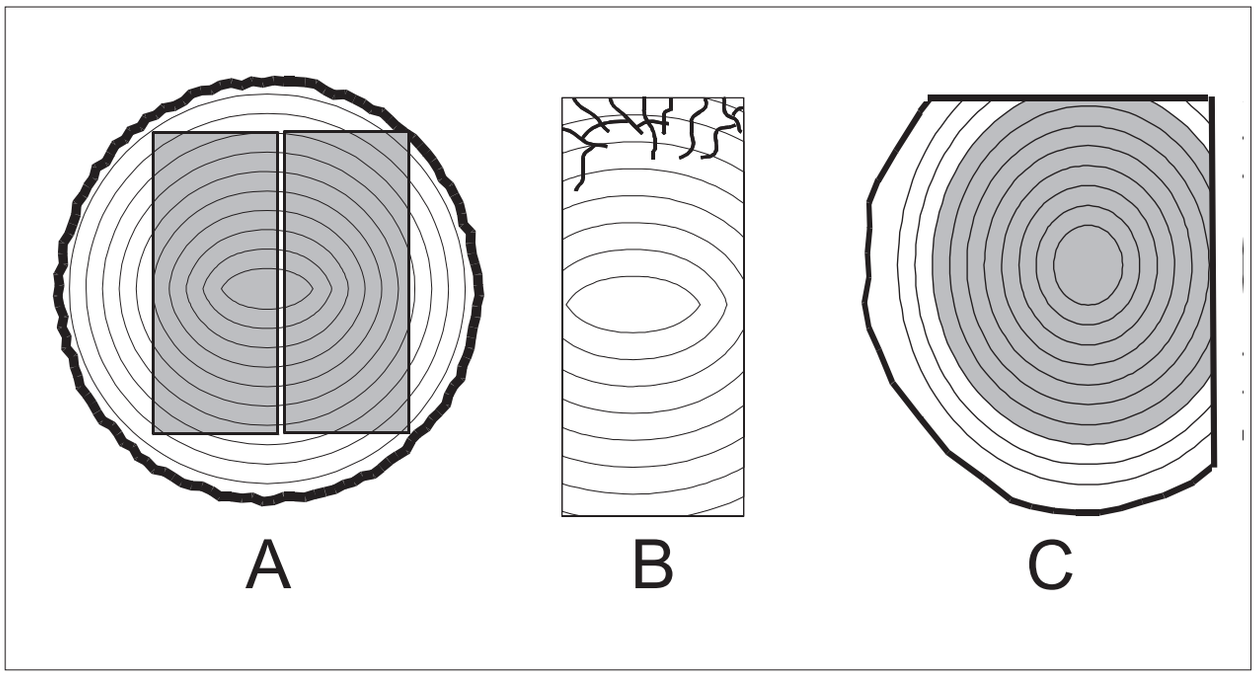

Slika 4: Trije najpogostejši vzroki za odsotnost terminalne branike: A – tram je ostrorob in je izrezan iz hloda večjega premera, B – periferija trama je prepredena z rovi larv in zaradi tega krhka – pri vrtanju se zato največkrat zdrobi, C – tram je delno obtesan, beljava in z njo terminalna branika pa na določenih mestih odstranjena.

kovih rastiščih, na zelo plitvih, skeletnih tleh ipd.). Ravno zaradi tega velja, da so za dendroklimatološke analize bolj primerna rastišča z visoko stopnjo občutljivosti (Fritts 1976). V primerjavi z varianco in standardnim odklonom širin branik je poudarek srednje stopnje občutljivosti bolj na spremembah med zaporednimi leti kot pa na variabilnosti (standardnem odklonu) celotnega zaporedja širin branik.

2.2 Terminalna branika in znaki predhodne rabe

Dendrokronolog se pri svojem delu srečuje z različno ohranjenimi vzorci. Nekateri so čvrsti in popolni od stržena do zadnje branike pod skorjo. Takšni so v večini primerov vzorci, ki jih odvzamemo iz živih dreves. Povsem drugačna pa je situacija pri vzorčenju suhega lesa v različnih objektih in arheološkega lesa; ti vzorci so vedno bolj ali manj poškodovani. To dejstvo je skoraj vsakdanja praksa dendrokronologov, ki delajo v starih objektih, z mokrim ali subfosilnim lesom. Zaradi tega mora dendrokronolog vzorec pred analizo skrbno pregledati in zabeležiti prisotnost skorje in terminalne branike.

Terminalna branika (nem. Waldkante; ang. Terminal ring, outer ring) je zadnja branika, ki je nastala pred posekom drevesa in se je ob poseku nahajala tik pod skorjo (Kaennel in Schweingruber 1995). Terminalna branika, če je seveda prisotna, s svojimi značilnostmi nakazuje, kdaj je bilo drevo posekano. Če je prisoten samo rani les, potem sklepamo, da je bilo drevo posekano med aprilom in julijem, če pa je prisoten tudi kasni les, pa je bilo drevo posekano nekje od avgusta dalje. Hkrati pomeni prisotnost terminalne branike, da je bil les vgrajen v objekt kmalu po poseku (1–2 leti po poseku ali še isto leto) in nam na ta način omogoča skoraj na leto natančno datacijo analiziranega objekta.

Prisotnost terminalne branike močno izboljša natančnost dendrokronološke analize. Ko dendrokronološko datiramo neznan lesni vzorec, vsaki analizirani braniki določimo, v katerem letu je nastala. Z določitvijo leta njenega nastanka ugotovimo leto poseka drevesa in tako vemo, da preučevani objekt ni mogel biti zgrajen ali obnovljen pred tem letom. Prisotnost terminalne branike je zaželena zato, ker nam omogoča določitev starosti objekta skoraj na leto natančno, vendar se pri dendrokronoloških analizah starih objektov z njo le redkokdaj srečamo, ker ponavadi iz takšnega ali drugačnega vzroka manjka. Najpomembnejši vzroki za to so:

- Tramovi so bili tesani na oster rob. Za tak tram so potrebovali deblo z bistveno večjim premerom, zato je bila terminalna branika odstranjena (slika 4 – A).
- Terminalna branika je zunanja in hkrati tudi najbolj izpostavljena, zato je pogosto prepredena z rovi larv ali razkrojena od gliv – zaradi tega se pri vrtanju zelo rada zdrobi in zaradi pritiska svedra odpade (slika 4 – B).
- Deblo so pred vgradnjo delno obtesali, neobtesani del pa obrnili proti zidu – kasneje dostop z dendrokronološkim svedrom ni več mogoč (slika 4 – C).
- Zaradi slabih mehanskih lastnosti in občutljivosti za napade insektov so beljavo pred vgradnjo s tesarkami odstranili in s tem izboljšali trajnost lesa (slika 4 – C).

Odsotnost terminalne branike pomeni, da natančnega datuma postavitve objekta ne bomo mogli določiti. Napaka v tem primeru je lahko znatna, variira pa od nekaj let pri hitro rastočih drevesnih vrstah (npr. smreka) do nekaj deset let pri počasi rastočih drevesnih vrstah (npr. macesen). Tako na primer s tesarko pri hitrorastočem hrastu odstranimo branike beljave

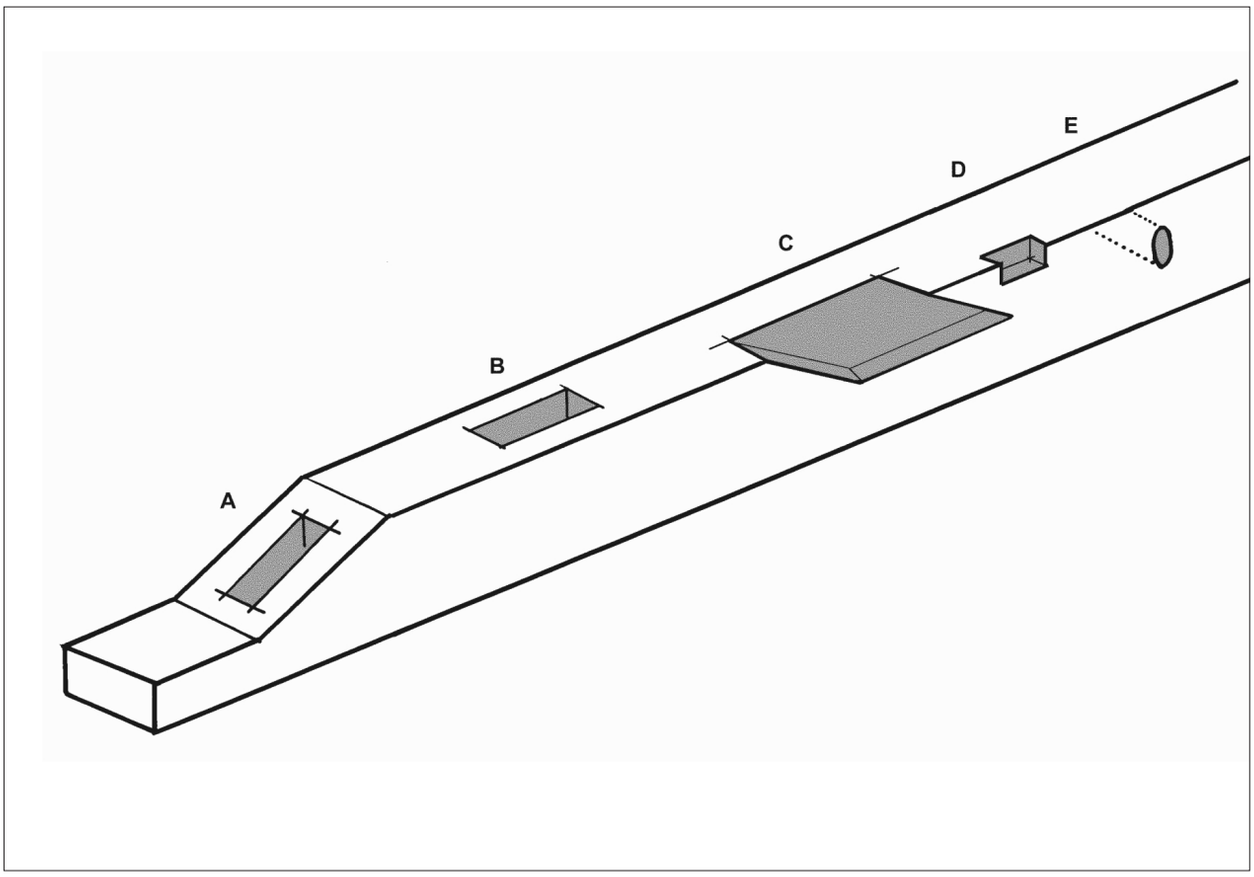

Slika 5: Štirje najbolj tipični znaki predhodne rabe lesa. A, B – različni tesarski utori, C, D – dve najbolj tipični obliki zaseka in E – luknja za lesen moznik.

(5–20 branik), medtem ko pri počasi rastočem macesnu z visokogorskih rastišč samo z rahlim obtesavanjem odstranimo tudi do 60 branik.

Napaka, ki je zaradi obdelave lesa pred vgradnjo nujna, onemogoča natančno določitev datuma postavitve nekega objekta, zato je zelo zaželeno, da v konstrukcijah najdemo vsaj en tram s terminalno braniko, ker bo to znatno izboljšalo natančnost datacije objekta.

Dendrokronološka datacija zato v večini primerov datiranja objekta določi nekoliko višjo starost objekta, kot to piše v pisnih virih ali je povedano preko ustnih virov. Kljub temu pa je ugotovljeno leto najzgodnejše možno leto postavitve objekta.

V dendrokronološki praksi, še posebej pa pri dendrokronološki analizi lesenih konstrukcij, se velikokrat srečamo s t. i. znaki predhodne rabe lesa (slika 5). Ti znaki, večinoma gre za različne utore, zaseke in luknje, nam nakazujejo, da je bil konstrukcijski element že nekje uporabljen, v novi konstrukciji pa je dobil novo vlogo in obstoječi utori in zaseke ne opravljajo več nobene funkcije. Ko na konstrukciji opazimo takšne znake, to lahko pomeni dvoje – (1) da je bil les morda kupljen na trgu rabljenega lesa ali pa (2) da je bil element sicer že vgrajen v obstoječo konstrukcijo, vendar so ga po neki večji rekonstrukciji morda zasukali ali pa prestavili na novo mesto.

Pri vrednotenju znakov ponovne rabe se moramo zavedati dejstva, da je bil les v preteklosti cenjena in težko dostopna surovina, zato so les iz velikih stavb velikokrat prodali na borzah rabljenega lesa in nekdo drug ga je ponovno uporabil pri postavitvi kakšnega manjšega objekta. Tako se dendrokronolog znajde pred zelo težkim problemom. Z dendrokronološko datacijo lahko relativno brez težav določimo starost nekega lesenega dela, problem pa je, da ugotovljena starost ni nujno tudi dejanska starost raziskanega objekta, ampak nekega drugega, neznanega objekta.

Zaradi tega moramo biti pri interpretaciji datacije elementov z znaki predhodne rabe izjemno previdni, ker nas rezultati lahko zavedejo in se zmotimo v določitvi prave starosti objekta.

Pravilna identifikacija znakov predhodne rabe nam omogoča pravilno datiranje objekta, zato je pred odvzemom vzorca za dendrokronološko datiranje potrebno vsak analizirani tram natančno pregledati in zabeležiti prisotnost znakov predhodne rabe.

3 Rezultati

V dendrokronološkem laboratoriju smo analizirali 9 vzorcev lesa. Lesnoanatomska analiza je pokazala, da smo odvzeli osem vzorcev smrekovine in en vzorec hrastovine – vzorec št. 4 (lesen tram v črni kuhinji). Na konstrukcijskih elementih stropa in lesenih zunanjih stenah ni bilo vidnih znakov ponovne uporabe.

Dendrokronološko smo analizirali 9 od 9 vzorcev. Vsi vzorci so imeli dobro vidne branike, vendar jih v večini primerov ni bilo dovolj za zanesljivo dendrokronološko datiranje (min. 40 ali več branik). Na nosilnem tramu v hiši sta napisani dve letnici – 1724 in 1822, vendar je možno, da je hiša še starejša.

Preglednica 1: Osnovni podatki o odvzetih vzorcih

Vzorec	Lokacija	Št. branik	Beljava	Terminalna branika	Lesna vrsta
NEV-1	nosilec stropa	24	ne	ne	smrekovina
NEV-2	nosilec stropa	30	ne	ne	smrekovina
NEV-3	nosilec stropa	17	ne	ne	smrekovina
NEV-4	tram – črna kuh.	31	da – 6 branik	ne	hrastovina
NEV-5	zunanji stenski tramovi, odvzeti v smeri od glavnega vhoda do malih vrat na drugi strani hiše	62	ne	ne	smrekovina
NEV-6		54	ne	ne	smrekovina
NEV-7		38	ne	ne	smrekovina
NEV-8		39	ne	ne	smrekovina
NEV-9		51	ne	ne	smrekovina

Izmerjene širine branik in sinhronizacija

Preglednica 2: Osnovni statistični podatki o analiziranih vzorcih

			Obdobje		Podatki o branikah (v mm)				
Šifra	**Vrsta**	**Dolžina**	**Od**	**Do**	**Min.**	**Maks.**	**Povp.**	**SD**	**MS**
Nev-1*	PCAB	24	1534	1557	2,16	5,13	3,682	±0,783	0,115
Nev-2*	PCAB	30	1523	1552	2,25	4,24	3,349	±0,484	0,110
Nev-3	PCAB	17	–	–	2,02	4,14	3,105	±0,508	0,206
Nev-4	QUSP	31	–	–	1,73	7,12	3,395	±1,629	0,226
Nev-5*	PCAB	62	1518	1579	0,20	5,14	1,988	±1,246	0,211
Nev-6*	PCAB	54	1504	1557	0,71	3,96	2,184	±0,895	0,142
Nev-7*	PCAB	38	1506	1543	1,52	4,64	3,064	±0,828	0,152
Nev-8	PCAB	39	1519	1557	0,88	2,22	1,308	±0,292	0,145
Nev-9	PCAB	51	1514	1564	1,32	3,92	2,253	±0,708	0,145
Kronol	**PCAB**	**76**	**1504**	**1579**	**0,20**	**4,30**	**2,276**	**±1,097**	**0,163**

Opomba 1: Z zvezdico so označena zaporedja širin branik, ki smo jih vključili v kronologijo objekta.
Opomba 2: Pomen kazalnikov je razložen v poglavju o materialu in metodi.
Opomba 3: SD pomeni standardni odklon širine branike.

V preglednici 2 so predstavljeni osnovni podatki o analiziranih zaporedjih širin branik in kronologija objekta, ki je nastala iz njih (Kronol). Kronologijo objekta smo primerjali z različnimi smrekovimi in dvema jelovima kronologijama in skušali najti sinhrono lego in s tem možnost datiranja objekta.

Preglednica 3:
Medsebojno ujemanje posameznih zaporedij širin branik – opazovani so trije parametri tBP, GLK% in CDI.

		Nev-1	Nev-2	Nev-3	Nev-4	Nev-5	Nev-6	Nev-7	Nev-8
Nev-2	tBP	0,84							
	GLK%	60,50							
	CDI	0,00							
Nev-3	tBP	0,00	0,00						
	GLK%	0,00	0,00						
	CDI	0,00	0,00						
Nev-4	tBP	0,00	0,00	2,26					
	GLK%	0,00	0,00	44,10					
	CDI	0,00	0,00	0,00					
Nev-5	tBP	0,58	- 0,40	0,00	0,00				
	GLK%	72,90	75,00	0,00	0,00				
	CDI	20,80	0,00	0,00	0,00				
Nev-6	tBP	5,40	0,66	0,00	0,00	1,41			
	GLK%	68,80	63,30	0,00	0,00	66,30			
	CDI	29,30	16,80	0,00	0,00	25,40			
Nev-7	tBP	0,30	0,08	0,00	0,00	2,26	3,90		
	GLK%	70,00	57,10	0,00	0,00	73,10	68,40		
	CDI	21,20	4,88	0,00	0,00	53,70	92,60		
Nev-8	tBP	4,84	0,47	0,00	0,00	1,45	3,24	0,63	
	GLK%	64,60	55,00	0,00	0,00	60,30	55,10	52,00	
	CDI	17,10	5,10	0,00	0,00	22,30	4,70	2,38	
Nev-9	tBP	1,15	2,37	0,00	0,00	0,62	-0,22	0,62	1,31
	GLK%	60,40	61,70	0,00	0,00	53,20	51,10	68,30	57,70
	CDI	17,40	17,80	0,00	0,00	2,67	0,00	12,00	16,20

Opomba: Pomen kazalnikov je razložen v poglavju o materialu in metodi.

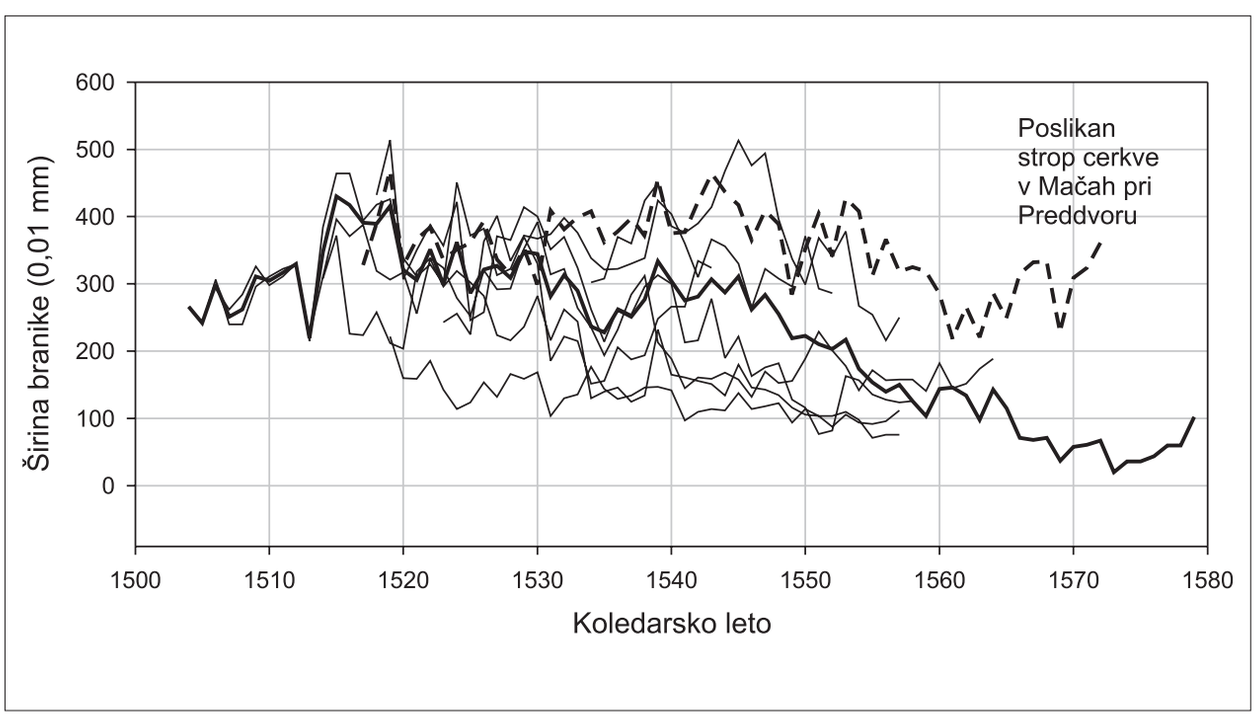

Slika 6: Posamezne kronologije (tanka črta), skupna kronologija za hišo (debela temna črta) in smrekova kronologija cerkve sv. Miklavža v Mačah pri Preddvoru

3.1 Datacija

Kronologijo hiše v Nevljah (76 branik) smo primerjali z več slovenskimi smrekovimi kronologijami in še dodatno s slovensko in nemško jelovo kronologijo. Izmed vseh primerjav se zdi še najbolj smiselna primerjava s smrekovo kronologijo, dobljeno iz poslikanega stropa cerkve sv. Miklavža v Mačah pri Preddvoru, ki je bil po drugih znakih (in verjetno zapisih) datiran v leto 1649. Kronologija iz Mač je sicer datirana v obdobje 1517–1572. Ujemanje s kronologijo iz Nevelj je dokaj dobro, glede na relativno kratko, le 56 let dolgo prekrivanje. Parametri datiranja so naslednji tBP = 4,28, GLK% = 61,60 in CDI = 37,60. Dobljeni rezultat nakazuje, da hiša nikakor ni bila zgrajena pred letom 1579. Glede na to, da je šlo za obdelane tramove smrek z relativno dobrim priraščanjem, pa domnevamo, da je bila hiša zgrajena nekje med 1580 in 1600.

Datiranje hrastovine iz črne kuhinje zaradi samo enega vzorca z zelo majhnim številom branik ni bilo mogoče, zato smo naknadno odvzeli še dva vzorca in ju poslali na radiokarbonsko datiranje v laboratorij v Poznanu, Poljska. Rezultati analize so dali dva verjetna datuma, prvi je od 1720–1770 (s 17 – odstotno verjetnostjo), drugi pa 1830–1880 AD (z 21,8 – odstotno verjetnostjo). Interpretacijo rezultatov radiokarbonskega datiranja pa bo morala dati etnografska stroka.

A Dendrochronological Analysis of an Old Farmhouse in Nevlje near Kamnik

Summary

An old farmhouse in the small village of Nevlje near Kamnik, Slovenia, was dendrochronologicaly investigated. Nine wooden samples were taken from different representative locations of house construction. According to the wood anatomical analysis, 8 samples belong to spruce wood and 1 sample to oak wood. Despite the relatively large dimensions of wood trunks used in house construction, only a few of the taken samples have a sufficient number of tree rings that can be used for dendrochronological analysis. Luckily we managed to build a 76 year-old chronology based on different overlapping of the samples. Furthermore, we compared this chronology with some local spruce and two regional silver fir chronologies. The best result was achieved by using the local spruce chronology from the ceiling construction in St. Miklavž church from Mače near Preddvor. The values of the statistical parameters were as follows: tBP = 4.28, GLK% = 61.60 and CDI = 37.60. Based on these calculations, we have concluded that the old farmhouse was built between 1580 and 1600.

Viri

BAILLIE, M. G. L. in J. R. PILCHER 1973: A simple crossdating program for tree-ring research. – *Tree ring Bulletin publ.* 33. 7–14.

ECKSTEIN, D. in J. BAUCH 1969: Beitrag zur Rationalisierung eines dendrochronologischen Verfahrens und zur Analyze seiner Aussagesicherheit. – *Forstwissenschaftliches Centralblatt* 88, 4. 230–250.

FRITTS, H. C. 1976: *Tree rings and climate.* London, New York, San Francisco: Academic Press. 567.

GROSSER, D. 1977: *Die Hölzer Mitteleuropas.* Berlin, Heidelberg, New York: Springer-Verlag. 208.

HUBER, B. 1943: Über die Sicherheit jahrringchronologischer Datierung. – *Holz als Roh- und Werkstoff* 6. 263–268.

IAWA, 1964: *Multilingual glossary of terms used in wood anatomy.* Winterthur: Verlagsanstalt Buchdruckerei Konkordia. 186.

KAENNEL, M. in F. H. SCHWEINGRUBER 1995: *Multilingual Glossary of Dendrochronology.* Berne, Stuttgart, Vienna: Paul Haupt Verlag. 467.

LEVANIČ, T. in K. ČUFAR 1999: Dendrokronološko datiranje objektov v Sloveniji (Dendrochronological dating of wooden objects in Slovenia). – *RES. Les v restavratorstvu* 4. 38–47.

SANDER, C. in T. LEVANIČ 1996: Comparison of t-values calculated in different dendrochronological programmes. – *Dendrochronologia* 14. 269–272.

SCHMIDT, B. 1987: Ein Dendrochronologischer Befund zum Bau der Stadtmauer der Colonia Ulpia Traiana. – *Bonner Jahrbücher* 187. 495–503.

TORELLI, N. 1991: *Makroskopska in mikroskopska identifikacija lesa (ključi).* Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za lesarstvo. 121.

KAVARNA

Ambrož Kregar
Jamarski klub Kamnik

Vido Kregar
Jamarski klub Kamnik

Gašper Slapnik
Jamarski klub Kamnik

Tadej Uršič
Jamarski klub Kamnik

Jame na Veliki Planini

Velika planina – predstavitev

Lega

Kamniške ali Savinjske Alpe se razprostirajo na skrajnem vzhodu južnih apneniških Alp. V vznožju osrednje gorske skupine leži mesto Kamnik, po katerem imajo gore tudi eno od geografskih imen. Ljudje pod gorami jih imenujejo tudi Grintavci, je pa v naši okolici še bolj običajno ime Kamniške planine. Tudi planinci in alpinisti iz naših krajev pravijo, da gredo v planine, kadar se odpravijo v Kamniško-Savinjske Alpe, izraz Alpe pa uporabijo le, kadar se odpeljejo na zahod v Centralne Alpe.

Prve omembe obravnavanega območja

Po Ferdinandu Seidlu (1908) sta ime Kamniške Alpe uvedla v znanstveno slovstvo Hacquet in Wulfen leta 1778. Leta 1875 je to visokogorsko skupino Johannes Frischauf poimenoval Savinjske Alpe (Sannthaler Alpen). Kljub odporom slovenskih piscev se je to ime razširilo v nemški turistični literaturi. Štajercem je bilo

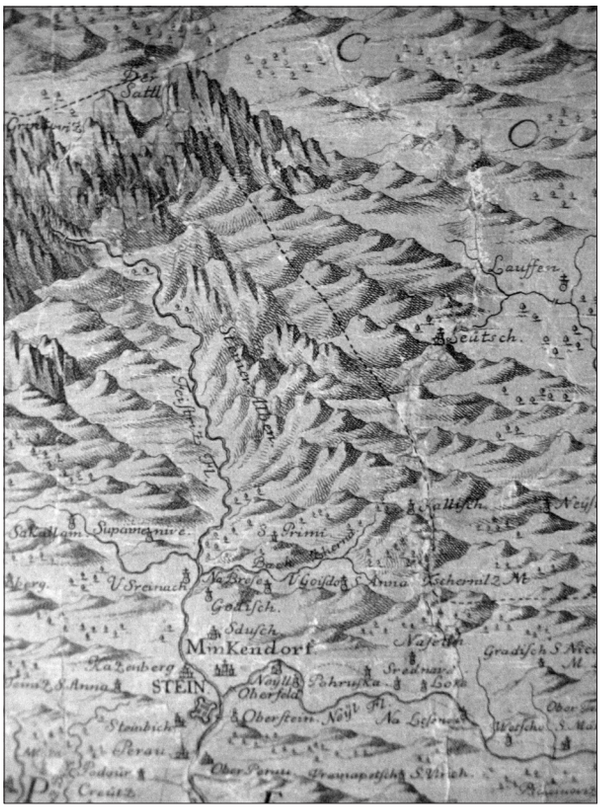

Izsek iz Florjančičeve karte. Vir: Ducatus Carnioliae tabula chorographica.

tako všeč, da so ga nato začeli uporabljati še Slovenci in že citirani Seidl je imel za primerno, da se uporabljata obe imeni v enaki veljavi. Dokončno je o tem odločil Anton Melik (Cevc 1993), ki je menil, da se lahko obe imeni uporabljata enakovredno, saj sta obe umetnega izvora. Zanimivo pa je, da avstrijski Koroščі še vedno uporabljajo ime Steiner Alpen, kar v prevodu pomeni Kamniške Alpe ali pa morda kar planine, saj na nemško govorečem zahodu Alp (Švica) uporabljajo ime Alp

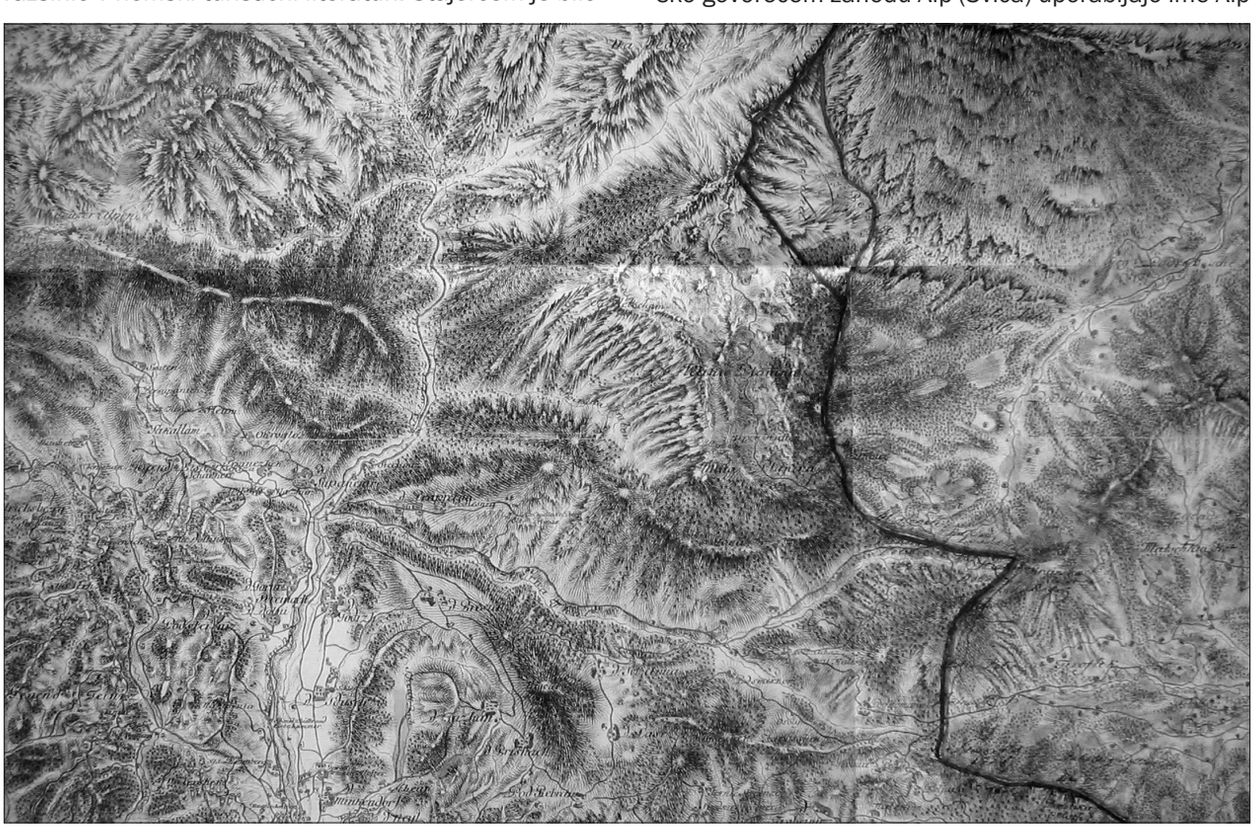

Izsek iz jožefinskega vojaškega zemljevida. Vir: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, 4. zvezek.

Panorama Velike planine. Foto: Ambrož Kregar.

za planino. V slovenščini je ime Alpe tujka, ki pa smo jo privzeli iz znanstvenih razlogov.

Na zemljevidu DUCATUS CARNIOLIAE TABULA CHOROGRAPHICA (Korografska karta vojvodine Kranjske), ki ga je leta 1744 izdal Joannem Disman Floriantschitsch (Janez Dizma Florjančič), Kamniško-Savinjske Alpe niso vpisane, kar je logično glede na podatek o Hacquetu in Wulfnu. Je pa vpisano ime Steiner Alpen, to je Kamniške planine, na mestu, kjer leži Velika planina.

Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz let 1763–1787 je Velika planina dokaj natančno prikazana. Nekatera imena so popolnoma enaka današnjim, nekatera pa označujejo območja, ki so zdaj drugače poimenovana.

Tako so označene:
Bella Alpen – greben od Konja do Presedljaja
Nescha Gebirge – območje zahodno od Dola (Omenja se že v starejših dokumentih.)
Resenik – Rzenik
Na Krische – Pri križih (Zdaj je to na zemljevidu Koritni vrh.)
Bella Petsch – Jaška ali Prag (Morda tudi V policah.)
Sa Pletscham – Za plečam
Velika Planina – Velika planina
Uper Hutten – Morda je to Veliki stan, vendar je ime napisano na mestu zdajšnjega Domžalskega doma.
Koinska Graben – Konjska dolina oziroma Konjski graben, krajše samo Konjska.
Polanska Rob – Poljanski rob
Mala Planina – Mala planina
Gora – Kisovec
Rakoua Petsch – Velka griča

Sodobna imena smo poiskali v Atlasu Slovenije ali na ODK (osnovna državna karta).

Jožefinski zemljevid ima ime Steiner Alpen zapisano zahodno od Kamniške Bistrice, na območju Mokrice.

Zanimivo je, da se na tako natančnem zemljevidu prav na območju Velike planine pojavi deželna meja, vrisana v dveh različicah, kar kaže, da spori o lastništvu planine v času pred Napoleonovimi vojnami še niso bili čisto rešeni.

Omejitev obravnavanega ozemlja

Planota Velika planina je del Kamniško-Savinjskih Alp in se dviga nad dolinami Kamniške Bistrice, Črne ter Kranjskega in Štajerskega Raka ter Lučke Bele. V našo predstavitev smo zajeli ozemlje, ki sega od Presedljaja in Kamniške Bele na severu ter od Kamniške Bistrice na zahodu do doline Črne južno in občinske meje na vzhodu. Obravnavano območje je veliko 35 kvadratnih kilometrov. Površje planote pa obsega okrog 10,5 kvadratnih kilometrov. Najvišja točka je vrh Rzenika, visok 1833 m, najnižja pa je v Stahovici, 430 m nad morjem. V starejši literaturi se to območje dostikrat imenuje Poljanska planota (Čerček 1949), kar je na svoj način ustrezneje, saj sta po delitvi teritorija nekdanje Velike planine po stanovih oziroma zaselkih nastala pod istim imenom dva pojma, cela planota in del planote, ki se imenuje Velika planina. Ker je sedaj ime Velika planina splošno znano, ga še naprej uporabljamo, čeprav vemo, da je dvopomensko.

Rečno omrežje po dolinah je normalno, le pritokov s strani Velike planine je malo. V Kamniško Bistrico se izlivajo Kamniška Bela, dva potoka na Kopiščih in Konjska. V Črno oziroma Volovljek se izlivajo Kajžarski Šunc, Jankov Šunc ter Potok. Dolžina teh pritokov kaže, da v masivu Velike planine površinsko omrežje sploh ni razvito, torej je to prava kraška planota.

Vegetacijsko je raziskovano območje pretežno v pasu mešanega gozda. V dolinah je nekaj obdelanih površin, pretežno travnikov, njiv pa na tem območju skoraj ni več. Le višje dele prerašča smrekov gozd, najvišji deli pa so poraščeni z rušjem. Na planini so veliki deli izsekani in tam so s travo porasli pašniki pod naravno gozdno mejo. Pastirji posvečajo precej pozornosti ravno trebljenju pašnikov, s čimer preprečujejo, da bi jih ponovno prerasel gozd oziroma ruševje, ki se tu uveljavlja kot osnovna vegetacijska združba. Na Rzeniku, kjer so pašo že opustili, se planina dokaj hitro zarašča. Pri tem opazimo tudi vpliv generalnega segrevanja zemlje, saj se gornja gozdna meja viša, kar v danem primeru pomeni, da macesni rastejo na vse večji nadmorski višini.

Vodne značilnosti Velike planine

Mnogi opisovalci Velike planine so omenjali, da na planoti manjka vode. Prvi je bil Simon Robič, ki je leta 1877 napisal: »Iz ene teh koč mi prinese na mojo prošnjo priletni pastir v lončeku vode, katera pa ni bila druzega, ko v koritu raztopljen led, tedaj prava ledenica, ki me je hudo praskala po grlu, ko sem jo pil, da bi si ž njo pekočo žejo vsaj nekoliko pogasil.« Po zapisih Pavla Kunaverja je bil manjši studenec le na Mali planini, zato so morali pastirji za svoje potrebe v bajte nositi sneg iz kraškega prepada Velike vetrnice. Zato je bilo v vsa-

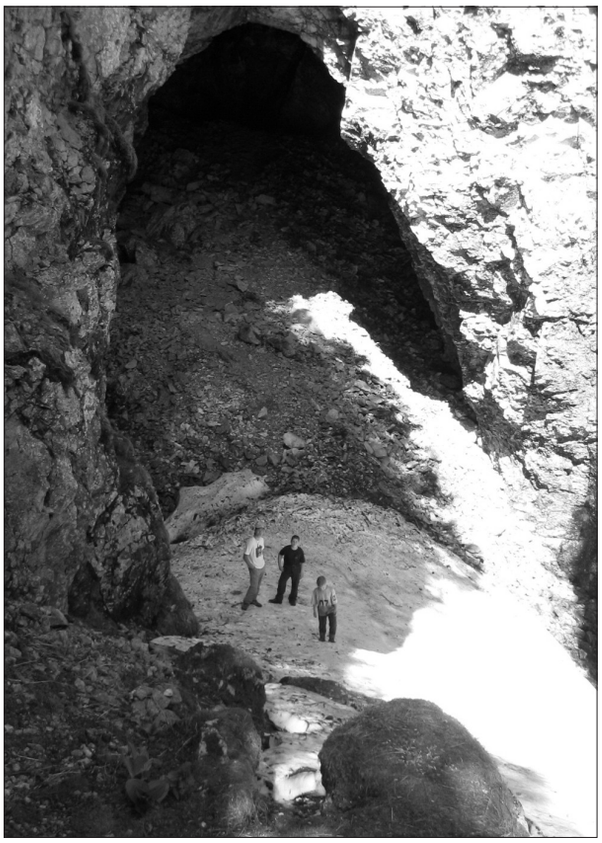

Jamarji v Veliki vetrnici. Foto: Vido Kregar.

kem stanu tudi korito za taljenje snega (Kunaver 1957). Živina se je napajala na kalih, lokvah in v lužah, ki so jih uredili tam, kjer je bilo več nepropustne ilovice na dnu vrtač. Edvard Čerček je zapisal: »Vsa planina premore le dva studenca, ki pa sta od rok in prideta v poštev le za planšarje, dočim je za preko 400 glav goveje živine na razpolago samo 9 luž. Ponekod si pomagajo s kapnico. Zgodilo se je že, da so zaradi pomanjkanja vode (predvsem za časa suše, ko usahnejo vse luže) morali odgnati živino predčasno s planine.« (Čerček 1948)

Tekoče vode je na planoti zelo malo, pravzaprav sta studenca res samo dva: Curla pod Golco na Mali planini, ki jo omenja Pavel Kunaver (Kunaver 1957), in studenec pod Konjščico, ki napaja zajetje za vodovod do Dola. Živina se je napajala iz luž, ki jih imenujejo tudi kal ali lokev, za pastirje pa ta voda ni bila dobra. Mrzlo vodo so potrebovali tudi pri pinjenju, to je izdelavi masla iz kisle smetane. Vsi stanovi so bili zato opremljeni z velikimi tesanimi lesenimi koriti, v katera so lovili deževnico. Bila so izdelana iz enega debla in so vsebovala do 100 litrov vode. Stanovi so imeli eno do dve taki koriti. Seveda to v daljši suši ni zadostovalo. Zato so se pastirji znašli in izkoristili naravno možnost, ki jo nudi kras. V globokih breznih se nabere pozimi dosti snega, ki tam ostane preko celega leta. Na Veliki planini so znani štirje taki kraški objekti, na drugih planinah v Kamniških planinah pa jih je tudi še nekaj. Najbolj je znana Velika vetrnica, velik prepad, ki je kakšnih 500 metrov severno od središča pastirskega naselja. Vanjo je speljana steza, po kateri so iz nje nosili sneg, zdaj pa po njej pretežno hodijo obiskovalci. Ob klimatskih spremembah se količina snega v Veliki vetrnici zmanjšuje in ob suhih in toplih poletjih ga povsem zmanjka. Iz vhodnega dela Velike vetrnice je speljana pot v Malo vetrnico, ki je ožja in globlja, je pa v njej več snega in ledu, tako da ga nikoli ne zmanjka. Nismo uspeli ugotoviti, kakšne so te zaloge v resnici, saj se da v razpoki med steno in ledom spustiti le nekaj metrov globoko. Simon Robič piše, da mu je pastir pravil, da je v njej v snegu lestev z 32 klini, kar prav gotovo kaže na veliko globino. Tretja vetrnica na Veliki planini se sedaj imenuje Jama v Kofcah, Pavel Kunaver pa zanjo navaja še ime Vetrnica pod njivico (Kunaver 1953). Snega v njej je bilo vedno bolj malo, zato so jo začeli uporabljati kot odlagališče poginulih krav in druge mrhovine, sčasoma pa tudi za odmetavanje ostalih odvečnih stvari. Ta vetrnica bi si zaslužila drugačno usodo, saj je vhod v najdaljšo jamo na Veliki planini. Četrta vetrnica pa je pod Rzenikom oziroma pod Kanceljnom. Kot piše Pavel Kunaver, so jo našli pastirji z Dola, ko so ob hudi suši iskali vodo za svojo živino (Kunaver 1957). Po pogovorih z Janezom Urbanijem smo ugotovili, da na Rzeniku obstaja še ena vetrnica, in sicer višje pod vrhom v ruševju, in je danes težko dostopna. Dal nam je fotografije, ki kažejo, da je to zanimiva in velika jama, treba pa jo bo še obiskati in dokumentirati. Več o vetrnicah v poglavju o jamah.

Na planoti Velike planine, vendar izven območja kamniške občine, je še en zanimiv primer preskrbe z vodo. V Jami pod Žagarskim vrhom nad Sv. Antonom so bila postavljena velika korita, v katera se je lovila prenikajoča voda, ki je ob deževju obilno tekla od stropa te precej velike jame. Zdaj so te naprave že precej razpadle. V našo raziskavo tega dela planote nismo vključili.

Po pričetku turističnega razvoja so postavili nova naselja počitniških hiš v obliki velikoplaninskega stanu, s tem da so le zunanji videz pustili starinski, notranjost pa je opremljena dokaj sodobno. V njih je cisterna, v kateri se voda zbira preko celega leta in večinoma zadostuje za porabo obiskovalcev. Podobne rešitve so po tem zgledu napravili tudi pri pastirskih stanovih, tako da problem pomanjkanja vode ni več tako hud. Nad Velikim stanom na Veliki planini so uredili vodnjak. Na nekaterih planinah so dodatno uredili velike kale ali luže, tako da se živina napaja v njih. Na zadnji Gojški planini so v šestdesetih letih postavili veliko kolektivno cisterno. Na Dolu, kjer je bila oskrba še posebej problematična, so uredili vodovod od zajetja pod Konjščico in betonska napajalna korita z regulacijo dotoka, tako da voda ne odteka nekoristno. Studenček so ujeli v cevi tudi na Marjaninih njivah.

Zaradi razvoja turizma so se potrebe po vodi stalno povečevale. Zato so jamarji v osemdesetih letih Veliko planino intenzivno raziskovali, da bi našli vodo v globokih jamah tega območja. Prvi večji vodni vir, ki so ga našli, je potoček na dnu brezna Jerohi 1, ki pa je zaradi globine in relativno majhnega pretoka neuporaben. Drugi podzemeljski vir vode je v Jami v Kofcah, ki pa ima enake pomanjkljivosti.

Raziskave so se nadaljevale v okviru projekta Podzemeljske vode v Kamniških in Savinjskih Alpah, ki ga je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja vodil geolog in hidrolog magister Dušan Novak. V okviru tega dela so predvsem barvali površinske in podzemeljske vode v Kamniških in Savinjskih Alpah, torej tudi na Veliki planini.

Vodo so barvali v jami Jerohi 1, v požiralniku pod Črnuško kočo na Mali planini, v odtoku iz greznice na Šimnovcu in v Breznu v Črni.

Ugotovljeno je bilo, da voda iz Jerohov odteka v izvir Lučnice v Podvolovljeku. Tam je močno obarvana voda tekla kar nekaj dni, tako da so posredno izračunali vodne rezerve v notranjosti Velike planine, ki jih cenijo na nekaj milijonov kubičnih metrov. Žal je vsa ta voda zaradi razmer na površju uničena z onesnaževanjem. Voda iz požiralnika na Mali planini, v katerem je smetišče, je prav tako pritekla v izvir Lučnice. V jami v Kofcah niso barvali, saj leži med tema dvema lokacijama. Voda iz hotela Šimnovec priteče v zajetje vodovoda za Kraljev Hrib in spodnjo postajo žičnice. Ta podzemeljska zveza vpliva na ekološko oporečnost tega vodnega vira. Barvanje v Breznu v Črni je pokazalo, da je to direktno povezano z vodno žilo, ki napaja studenec Kajžarski šunc, ki je kakih 250 m nižje. Od dna brezna do izvira je le še okrog 150 m. Barva se je pojavila tudi v izviru Jankov šunc, ki je zajet za vodovod za Črno.

Rezultati teh barvanj so pokazali, da voda z večjega dela planote odteka proti izviru Lučnice v Podvolovljeku, morda se ob visokem vodnem stanju preliva tudi v izvire v Volovljeku (Šunce) ali v Lučko Belo. Obrobni deli planote se odtekajo proti spodaj ležečim dolinam. Zanimivo je, da je izvir Lučnice na vzhodni strani na nadmorski višini 600 m precej višje kot pa najnižja točka masiva na zahodni strani 430 m nad morjem v Stahovici. Vendar geološke razmere pogojujejo tak odtok, saj sega na južni strani pregrada nepropustnih kamnin doline Črne dokaj visoko, tako da so izviri v Šuncah na nadmorski višini 800 m. Vprašanje globine, v katerih so vodne zaloge, s tem še ni bilo rešeno. Potrebne bi bile nove raziskave, morda tudi vrtine, vendar zaradi onesnaženosti te zaloge za vodooskrbo niso več zanimive.

Z barvanjem je bila ugotovljena razvodnica, ki je zelo blizu orografskega razvodja, zato bi na osnovi tega lahko sklepali, da je bila dodelitev Velike planine Kamniku v nasprotju s siceršnjimi kriteriji razmejitve gospostev in dežel v srednjem veku. Po izjavi dr. Toneta Cevca so Veliki planini v tem pogledu že nekdaj priznavali poseben status (Cevc ustno).

Vzporedno s temi raziskavami je bil ugotovljen in natančneje definiran tudi zanimiv hidrološki vozel na izviru Lučnice, to je na meji Poljanske planote, ki pa je nismo vključili v ta opis, ker je zunaj občine Kamnik. Tam se na majhnem prostoru pojavijo vode, ki pritečejo iz največkrat suhe soteske Brložnica (v njej poniknejo vode gornjega dela Podvolovljeka, saj se soteska začne pri cerkvi svetega Antona), vode, ki občasno izvirajo iz Tomaževčeve jame, in vode, ki izvirajo na izviru Lučnice. Ob nizkem vodostaju se te vode verjetno mešajo v manjših kanalih pod zemljo. Ob visoki vodi, ki je na srečo opazovalcev nastopila po barvanju v jami Jerohi 1, so tekli vsi trije vodotoki in pokazalo se je, da se voda iz Velike planine pojavi le v izviru Lučnice, druga dva tokova pa sta bila neobarvana, torej imata zaledje drugje.

Jame na Veliki planini

Značilnosti krasa na Veliki planini

Geološka zgradba

Za nastanek krasa in s tem povezanimi jamami in brezni je najbolj pomembna geološka zgradba. Velika planina je v južnem delu zgrajena iz triasnega anizičnega apnenca in dolomita, na katerih leži triasni laporasti apnenec (wengenski skladi). Blok je prerezan po sredini s prelomom, ki je usmerjen od vzhoda proti zahodu. Severni del je zgrajen iz zgornjetriasnega apnenca z vložki dolomita (Novak 1996, Čerček 1949). Planota je prepredena tudi z razpokami (Premru 1974), lahko bi rekli v vseh smereh, ki so omogočile nastanek kraških jam. Menjavanje dolomita in apnenca v skladih povzroča, da se v jamah in breznih menjavajo ožine in večji prostori, pri čemer so ožine vedno v dolomitu. Profil, ki ga je objavil Seidl, razlaga geološke razmere nekoliko drugače.

Pobočja sestavljajo nekatere navpične in strme stene, med njimi in pod njimi pa so velika območja strmih pobočij in pobočnega grušča. V dolini Kamniške Bistrice se pojavljajo tudi talne morene. Mestoma se iz njih pokažejo oligocenski skladi, ki sicer zajezujejo planoto na zahodni strani.

Tip krasa

Po knjigi Ivana Gamsa *Kras v Sloveniji v prostoru in času* (2003) kras Velike planine uvrstimo v kras alpskega visokogorstva, in sicer v površinski tip planote pod gozdno mejo. Citat pravi: »b) Planote pod gozdno mejo. Pleistocenski ledeniki so preplavili le redke od njih in to za krajši čas, pri umikanju pa so odložili morenski drobir, ki je zamaskiral kraško površje. Globokih brezen je manj in manj je tudi površinskih kotanj. Več je dolov in suhih dolin.« Ta tip je razširjen na približno 10,5 kvadratnih kilometrov površja.

Pobočja planot predstavljajo površinski tip pobočij dolin, grebenov in slemen. Gams ga definira takole: »c) Pobočja dolin, grebenov in slemen. Zavzemajo večino gorskega površja. Večina ljudi jih ne šteje za kraška, četudi so iz apnenca, saj jim drobno oblikovanost povzroča mehanično razpadanje kamnine in po njih, če so strma, se po nalivih odtekajo vode. Mnoge jame, ki jih vidimo v pobočju, so navadno kratki spodmoli, nastali zaradi selektivnega mehaničnega razpadanja skale. Tipični so izviri na pobočju malo nad dnom doline, nastali na litološki meji ali zato, ker dolinskemu dnu še ni sledilo znižanje vodnega pretakanja.« Ta tip predstavlja na obravnavnem območju več kot dve tretjini površja, to je 24,5 kvadratnih kilometrov.

Kraški pojavi

Na planoti je mnogo kraških pojavov, vendar je zaradi kamninske sestave in nadmorske višine to pretežno pokriti kras. Mnogo je vrtač, ki so različnih velikosti. Udornih vrtač je malo. Vrtače so razporejene po vsem južnem delu planote, vendar neenakomerno, na severnem delu pa so bolj redke. Izredno velika vrtača je južno od stanov na Konjščici, pa tudi Strnovahka na Gojški planini.

V nekaterih velikih vrtačah so nastala mrazišča. Najbolj izrazita in znana taka vrtača je Snežnica za Ušivcem. Leži na jugovzhodnem pobočju Dovje griče. Obiskali smo jo lani poleti in smo ravno ujeli čas, ko je bilo na dnu še nekaj snega, tako da ni bilo dvoma, da smo našli pravo. Zaradi pomanjkanja snežnih padavin (problem globalnega segrevanja zemlje) zdaj v njej sneg skopni že konec junija. Včasih je ležal vse do jeseni, ni pa se obdržal do zime. Vegetacija na dnu kaže, da so pogoji za rast slabi. Že ime kaže, da to ni bila jama s stalnim snegom in ledom.

Kotliči so na planoti v posebni obliki vetrnic, okrog katerih je z vegetacijo pokrito površje.

Na Veliki planini ni videti dosti škrapelj, saj skoraj ni golega skalnega površja. Laštov sploh nismo opazili. Pozna se, da te pokrajine v ledenih dobah niso imele ledenega pokrova oziroma da se na planoti niso formirali ledeniki, ki bi s svojim gibanjem popolnoma odnesli površinske plasti preperine in izdelali ledeniške oblike površja.

Ostanki ledeniškega delovanja so strme oziroma navpične stene severnega dela Velike planine pod Kopo in pod Rzenikom (južni breg doline Kamniške Bele). Rzeniška severna stena je rezultat tektonskega in ledeniškega delovanja. Tu spreminjanje še traja, kar kaže dolga, s steno vzporedna razpoka, ki se počasi širi in ob kateri se bo verjetno nekoč odklalo in zrušilo v dolino mnogo skalovja. Da se je to občasno že dogajalo, dokazujejo bloki, ki ležijo na melišču pod Rzeniško steno. Tudi na vzhodno stran je planota podobno omejena s steno, imenovano Prag, ki se vleče po vsej dolžini doline Lučke Bele. Stena je prehodna le na redkih krajih. Tudi zaradi te naravne pregrade je Kamnik lahko ohranil last nad celo planoto. Na zahodni strani je ta strma stopnja manj izrazita, tudi zato, ker ledenik ni tekel po celi dolžini doline Kamniške Bistrice.

Kjer je na planoti zaradi geoloških pogojev dosti sedimenta, najdemo tudi pojave, nekoliko podobne tistim, ki so značilni za kraška polja. Tu imamo v mislih predvsem ugreze pod Domžalskim domom, na meji med Malo in Veliko planino. To so nekaj metrov globoke kotanje v ilovici, v katere ponikuje lokalna voda. Po načrtu Jame v Kofcah se tam v bližini končuje njen južni krak. Na posameznih krajih na planoti se po dežju v kotanjah zadržuje površinska voda, vendar ne tako dolgo, da bi nastale lokve.

Na planini smo našli kar nekaj škavnic, najlepše so na skalah v bližini Velike vetrnice.

Zanimiva je tudi suha dolina Dol, ki je verjetno ostanek reliefa iz časov, ko so reke z območja zahodno od zdajšnje planine še površinsko tekle proti vzhodu v Panonsko morje. F. Seidl ji pripisuje pretežno orogenetsko predispozicijo.

Kraške votline

Najbolj izrazit kraški pojav na planoti Velike planine so jame in brezna. Med dosedanjim raziskovanjem so jamarji našli in raziskali 35 kraških votlin.

Zgodovina raziskovanja jam

Jame so na planini začeli obiskovati že zelo zgodaj. Po najdenih lončenih ostankih (morda iz halštatskega obdobja) iz Zijalke v Dovji griči (Leben 1969) lahko sklepamo, da so že prvi prebivalci oziroma obiskovalci Velike planine obiskovali tudi jame. Dokazi o človekovem bivanju na tem območju pa segajo 3000 let nazaj. Na svoj način to potrjuje tudi legenda, da je tu rokovnjač Nande skrival svoje zaklade (kataster JZS in IZRK 1956). Od tod tudi drugo ime za to jamo (Nandetova jama).

Po dokumentaciji, ki jo hrani Prirodoslovni muzej Slovenije, je prvi dokumentirano obiskal Zijalko v Dovji griči Franz (Fran) Erjavec leta 1854, ko je tam raziskoval polže jamničarje vrste *Carychium alpestre*. To je leta 1855 objavil Henrik Freyer, kustos muzeja v Ljubljani, ko je utemeljil novo vrsto. Zdaj se ta vrsta imenuje *Zospeum alpestre* (Freyer 1855).

Prvi prispevek (članek) o obisku jame na Veliki planini je napisal in objavil župnik na Šenturški gori Simon Robič, ki je obiskal Jamo v Kofcah leta 1877 in o tem pisal v Slovencu. Iz njegovega opisa, ki ima znanstvene ambicije, saj opisuje tudi vegetacijo in živalstvo, je moč spoznati tudi nekaj o življenju na planini, ko ta še ni bila razdeljena na tri dele. Naslov članka je: Ledenica na Veliki planini kamniški. Omenja obe vetrnici in »brezno v Kofci«.

Naslednji evidentirani obiskovalec kakšne jame je bil Ljudevit Kuščer, ki je v Zijalki v Dovji griči lovil podzemeljske živali leta 1928 in o tem napisal zapisnik. Sedem let za njim je isto jamo obiskal Egon Pretner, ki je našel Kuščerjevo past z vabo in jo pripisal še Simonu Robiču. Egon Pretner je obiskal tudi obe vetrnici in narisal prve načrte jam na Veliki planini. V tem času se je tu verjetno udejstvoval tudi Pavel Kunaver, ki pa za seboj ni pustil nikakršnih zapisnikov o jamah obravnavanega območja, je pa narisal zelo lepe slike Male in Velike vetrnice, ki jih je objavil v raznih člankih po drugi svetovni vojni. Zaradi kraje na katastru JZS in IZRK originali niso dosegljivi.

V knjigi *Naravne znamenitosti Kamniško-Savinjskih Alp na kamniškem območju* (Pollak 1995) so obdelane jama Kofca, Jama v Dovji griči, Mala in Velika vetrnica, Okno pod Zelenim robom, Okno v Cerkvi (Varvanju) in Votlina pod Rzenikom. Imena se nekoliko razlikujejo od imen, ki jih uporabljajo jamarji in so zapisana v jamskih zapisnikih.

Zapisana dokumentacija o raziskovanju jam v času do ustanovitve Društva za raziskovanje podzemeljskih jam Kranjske leta 1910 je naslednja:
1854 Zijalko v Dovji griči je obiskal Franz Erjavec.
1877 Jamo v Kofcah in obe Vetrnici je obiskal Simon Robič.

Katastra JKK ter JZS in IZRK pa nam kažeta naslednjo kronologijo jamarskih aktivnosti, opisanih v zapisnikih o jamah na Veliki planini. Podatki za del planote zunaj občine Kamnik niso upoštevani. Nekatere jame z raziskovanega območja so bile registrirane iz arhiva L. Podpaca in o njih ni zapisnikov, tako da del podatkov ni upoštevan. Prav tako ni podatkov o obiskih Pavla Kunaverja.

1928 Vetrnice (Malo, Veliko in v Kofcah) in Dovjo gričo je obiskal Ljudevit Kuščer.
1935 Malo in Veliko vetrnico ter Zijalko pod Dovjo gričo je obiskal Egon Pretner.
1956 Nandetovo jamo je našel France Zupan.

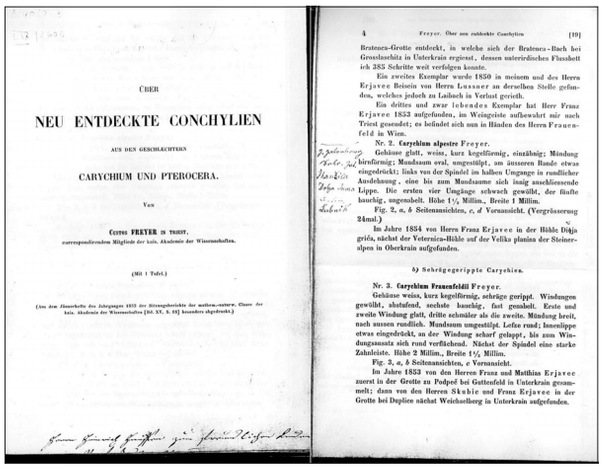

ÜBER

NEU ENTDECKTE CONCHYLIEN

AUS DEN GESCHLECHTERN

CARYCHIUM UND PTEROCERA.

Von

CYPRIAN FREYER IN TRIEST.

correspondirendem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften.

(Mit 1 Tafel.)

4 Freyer. Über neu entdeckte Conchylien [19]

Bratenca-Grotte entdeckt, in welche sich der Bratenca-Bach bei Grosslaschitz in Unterkrain ergiesst, dessen unterirdisches Flussbett ich 383 Schritte weit verfolgen konnte.

Ein zweites Exemplar wurde 1850 in meinem und des Herrn Erjavec Beisein von Herrn Lussner an derselben Stelle gefunden, welches jedoch zu Laibach in Verlust gerieth.

Ein drittes und zwar lebendes Exemplar hat Herr Franz Erjavec 1853 aufgefunden, im Weingeiste aufbewahrt mir nach Triest gesendet; es befindet sich nun in Händen des Herrn Frauenfeld in Wien.

Nr. 2. Carychium alpestre Freyer.

Gehäuse glatt, weiss, kurz kegelförmig, einzähnig; Mündung birnförmig; Mundsaum oval, ungestülpt, an aussern Rande etwas eingedrückt; links von der Spindel im halben Umgange in rundlicher Ausdehnung, eine bis zum Mundsaume sich innig anschliessende Lippe. Die ersten vier Umgänge schwach gewölbt, der fünfte buschig, ungenabelt. Höhe 1¼ Millim., Breite 1 Millim.

Fig. 2, a, b Seitenansichten, c, d Vorderansicht. (Vergrösserung 24mal.)

Im Jahre 1854 von Herrn Franz Erjavec in der Höhle Dikja griča, nächst der Veternica-Höhle auf der Veliko planina der Steineralpen in Oberkrain aufgefunden.

b) Schrägegerippte Carychien.

Nr. 3. Carychium Frauenfeldii Freyer.

Gehäuse weiss, kurz kegelförmig, schräge gerippt. Windungen gewölbt, abstufend, sechste buschig, fast genabelt. Erste und zweite Windung glatt, dritte schmäler als die zweite. Mündung breit, nach aussen rundlich. Mundsaum umgestülpt. Lefze rund; Innenlippe etwas eingedrückt, an der Windung scharf gelappt, bis zum Windungsaume sich rund verflechtend. Nächst der Spindel eine starke Zahnleiste. Höhe 2 Millim., Breite 1½ Millim.

Fig. 3, a, b Seitenansichten, c Vorderansicht.

Im Jahre 1853 von den Herren Franz und Matthias Erjavec zuerst in der Grotte zu Podpeč bei Gutteufeld in Unterkrain gesammelt; dann von den Herren Skubic und Franz Erjavec in der Grotte bei Duplica nächst Weichselberg in Unterkrain aufgefunden.

Faksimile prve objave o jami Zijalki v Dolgi griči. Vir: Henrik Freyer 1855.

1963 Brezno nad oknom in Lukŋo pod Zelenim robom sta obiskala Rado Radešček in Metod Di Batista.
1966 Izkopavanja v Zijalki (Nandetova jama) v Dovji griči je opravil dr. France Leben - Aci.
1973 Jamo v Kofcah so raziskovali člani DZRJL in JKŽ.
1976 Sandijevo jamo so raziskovali člani DZRJL.
Jamo Žikabar so raziskovali člani JKŽ.
1977 Rzeniško jamo so raziskovali člani JKK.
1978 Poldetovo brezno in Jamo pod Požarjevim robom so raziskovali člani JKK.
1979 Brezno na Konju, Cerkev pod Rzenikom in Varvanje 2 so raziskovali člani JKK.
1982 Lukŋo pod Zelenim robom so raziskovali člani DZRJL.
Brezno Rzenik 1 in Jamo brez marele so našli člani JKK.
1983 Brezno Jerohi 1 so raziskovali člani JKK.
1984 Brezno Jerohi 2, Jerohi 3, Jerohi 4, jamo Vlečnica 1 in Kravjo jamo so raziskovali člani JKK.
1985 Brezna Jerohi 5, Jerohi 6, Jerohi 7 in Rzenik 2 so raziskovali člani JKK.
1987 Jamo v Vrtih so raziskovali člani JKK.
1988 Jamo pod Požarjevim robom so raziskovali člani DZRJL.
1989 Brezno v Črni so raziskovali člani JKK.
1990 V breznu Jerohi 1 so barvali vodo člani JKK.
1993 V breznu v Črni so barvali vodo člani JKK.
2004 Jamo Jerohi 8 ter Rzenik 3, Rzenik 4, Rzenik 5 in Rzenik 6 so raziskovali člani JKK.
2005 Jamo Rzenik 7, Jamo nad Šuncami ter izvir Kajžarski šunc so raziskovali člani JKK.

Statistika jamarske dokumentacije je naslednja:
Iz raznih predvojnih virov je: 7 (17 %) A zapisnikov, 3 (5 %) B zapisniki in 2 (6 %) načrta.
DZRJ Ljubljana je izdelalo: 8 (19 %) A zapisnikov, 1 (2 %) B zapisnik in 4 (12 %) načrte.
JK Železničar je izdelal: 1 A (2 %) zapisnik in 1 (3 %) načrt.
IZRK je izdelal: 1 (2 %) A zapisnik in 1 (3 %) načrt.
JKK je izdelal: 25 (60 %) A zapisnikov, 56 (93 %) B zapisnikov in 26 (76 %) načrtov.

Iz tega je razvidno, da je JKK dokaj intenzivno deloval, saj je v kataster jam JZS in IZRK prispeval 77 % vseh listin o jamah na raziskovanem območju.

Speleološki opis jam

Jame na raziskovanem območju smo razdelili v tri tipe: brezna, poševne in vodoravne jame. Tip smo določili na osnovi fizičnih oblik rovov. Določitev tipa je v nekaterih primerih kar težavna in vedno izraža tudi raziskovalčev osebni vtis ob obisku.

Kot je za gorski kras pričakovati, je na raziskovanem območju več brezen kot jam. Vodoravnih jam je pravzaprav samo pet. To so: Jama v Kofcah, Jama v Vrtih. Zijalka v Dovji griči, Jama pod Požarjevim robom in Varvajne 2. Do našega raziskovanja je bila znana še ena vodoravna jama, to je Nandetova jama. Ker je po podatkih iz zapisnika nikakor nismo mogli najti, smo podvomili v njen obstoj. Smo pa v literaturi (Leben 1967) našli podatek, da je ta jama identična z Zijalko v Dovji griči. Tako smo dali predlog na kataster JZS, da se ta jama ukine. Dve vodoravni jami imata impozantno dolžino, sta pa kljub vsemu tehnično dokaj zahtevni in brez uporabe jamarske tehnike nista prehodni.

Večina drugih jam je nekje med poševnimi jamami in brezni. Pretežno so ostanek uničenih nekdanjih večjih kraških votlin.

Med njimi izstopajo tri izrazita brezna, ki so pretežno navpična in dosegajo tudi največje globine na planini. Najgloblje je brezno Jerohi 1 z globino 160 m, sledi Jama brez marele z globino 140 m, nato pa brezno v Črni z globino105 m. Zadnji dve sta toliko globoki razpoki brez kakšne posebne razčlenitve. Brezno Jerohi 1 pa ima v globini veliko dvorano, pod njo še sistem vzporednih kaminov, na dnu pa zanimiv špranjast rov v dolomitu.

Poseben tip jame so vetrnice, na planoti so štiri raziskane. To so na neki način kotliči, vendar večjih dimenzij. V njih se enako kot v kotličih čez zimo nabira sneg, ki pa ga je toliko, da se ohrani do konca poletja, marsikje pa celo do naslednje zime. Lahko bi rekli, da sta to večni sneg in led. Ker so v preteklosti iz teh jam nosili na površje sneg in led za pridelavo vode, so jih pastirji opremili, lahko rečemo, z nujno infrastrukturo in jih potem tudi imenovali vetrnice. Z infrastrukturo razumemo stezo, morda opremljeno s klini, in leseno lestev. Steza vodi v Veliko in Malo vetrnico, Simon Robič pa piše o lestvi z 32 klini v Mali vetrnici (Robič 1877), ki pa je jamarji pri raziskovanju niso nikoli našli. Kline in lestev lahko vidimo v Vetrnici pod Korenom v masivu Mokrice v Kamniških Alpah. V ostalih vetrnicah nismo opazili ostankov pastirske aktivnosti, čeprav je uporaba za Vetrnico pod Rzenikom dokumentirana v literaturi. V literaturi se omenja še Vetrnica pod Njivico na Veliki planini (Kunaver 1953), ki je po našem mnenju istovetna z Breznom v Kofci po Simonu Robiču oziroma z Jamo v Kofcah po katastru jam. To ni edini primer na planoti, da ima ena jama več imen. Katero je prvotno ljudsko ime, pa se ne da ugotoviti. Vido Kregar se še spomni, da je bila okrog leta 1960 v vhodnem delu prislonjena smreka s puščenimi kratkimi vejami, ki je nadomeščala lestev. Ob koncu pisanja smo dobili fotografije še ene Vetrnice na Rzeniku, iz katere so po pripovedovanju prav tako nosili sneg. Tone Cevc nam je omenil, da so pastirji pravili, da ime vetrnica pride od vetra, ki pozimi v jamo nanosi sneg.

Verjetno bi bila zanimiva razlaga kakega jezikoslovca, kako je prišlo do imena vetrnica. To ime je uveljav-

ljeno po vseh Kamniških planinah. Poznamo Vetrnico v Korenu, Vetrnico na Kalcah, Malo in Veliko vetrnico na Veliki planini, Vetrnico pod Njivico, ki se sedaj imenuje Jama v Kofcah, Vetrnico pod Rzenikom in Vetrnico na Šipku, ki pa je nekoliko sporna, saj v njej poleti ni snega. Edina vetrnica v Sloveniji izven Kamniških planin je Vetrnica ki leži pri Vranskem. Zelo zanimiva je jama Vjetrenica na Slemenu nad Zagrebom, prav tako Vjetrenica na Popovem polju v Hercegovini, vendar sta ime gotovo dobili po vetru. Za jamarje bi bilo lepo, če bi se vetrnice tudi pri nas imenovale po vetru, ki je pihal vanje ali iz njih, ko še niso bile zaprte s snegom in ledom, saj bi to kazalo na velike podzemeljske prostore. Ta napoved se je uresničila pri Vetrnici pod Njivico, kakor so imenovali Jamo v Kofcah, ne pa tudi pri Veliki vetrnici, kjer ni opaziti perspektivnega nadaljevanja, tudi ko ni snega. Vsekakor pa med jamarji velja, da je treba jame s sneženim ali ledenim zamaškom vsakih nekaj let obiskati in ugotoviti, kakšno je stanje.

Jame na obravnavanem območju

1. Jama v Kofcah

Tip jame: vodoravna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 1016 m
Globina: 103 m

Dostop: Od Domžalske ali Črnuške koče na Mali planini gremo po poti proti Veliki planini, kmalu prečkamo značilno ograjo. Od ograje še nekaj sto metrov naprej. Na desni strani pod potjo raste osamljen macesen, pod njim pa se pobočje spušča v manjšo dolino. S poti vidimo navpične stene nad vhodom v jamo, ki leži v manjšem udoru, ograjenem z bodečo žico.

Opis: Vhod se odpira na dnu strme udorne vrtače, in sicer na njeni severni strani. V dnu je zagozdenih nekaj skal, čez katere se spustimo na dno vhodne dvorane, ki se strmo spušča v smeri proti SZ. Skalnato in gruščnato dno se izravna v obširen prostor (širina 10 m, višina preko 10 m). Sledi ozek prehod v zelo krušljivi skali, ki je zaradi zmrzali močno preperela. Po osmih metrih se strm rov prevesi v navpično brezno, ki pa ne vodi nikamor. Jama se nadaljuje na severni strani brezna, do koder pridemo s plezanjem po horizontalni krušljivi polici. Takoj za njo se odpira drugo brezno, ki je vzporedno prvemu. Brezno je zvonasto, v tlorisu ovalne oblike, z gladkimi stenami. Globoko je 23 m. Na dnu brezna se skozi ozek preduh splazimo v večjo podorno dvorano. Iz nje vodi rov proti vzhodu v naslednjo dvorano, kjer se rov razcepi. Navzgor v smeri proti vzhodu vodi Kapniški rov, ki se kmalu zaključi. V rovu je precej sige in do pol metra visoki stalagmiti. Navzdol v smeri proti severu vodi visok in ozek rov, ki poteka ob navpični razpoki ali prelomu. Razpoka je ponekod tako ozka in zasigana, da so morali jamarji prehod razširiti.

Po dnu se že pojavlja voda. Ko se rov razširi, vidimo odložene debele plasti peska in ilovice. Po podoru se vzpnemo nekaj metrov navzgor v veliko Deževno dvorano. V stropu sta dva kamina. Jama se nadaljuje z odkopano luknjo navzdol in po nekaj metrih dosežemo meander, ki vodi do Križišča, kjer pridemo v glavni del jame. Od tod se rov vzpenja proti severu. To je visok meander, ki se zaključi z visokimi kamini. Od Križišča navzdol vodi od začetka ozek, nato pa vedno širši rov. Skozi prekopano ožino pridemo do 4 m globokega brezna in skozenj v lepo zasigan del jame. V nadaljevanju dosežemo najnižji del jame, nato pa se povzpnemo v velik podorni rov, ki nas vodi v strmo podorno stopnjo, skozi katero pridemo v Veliko dvorano (20 x 30 m). V južnem delu so veliki nanosi bobovca. Tu se jama zaključi z velikanskim kaminom. Jama je izjemno zanimiva zaradi svoje dolžine in smeri, ki kaže na nekdanji odtok voda proti severovzhodu, in je bila verjetno dvignjena pri orogenezi hkrati s planoto pred nekaj milijoni let.

Zgodovina: Jama je ena starejših opisanih jam. Obisk v njej je opisal Simon Robič že leta 1877, imenoval pa jo je Jama v Kofci. Pavel Kunaver jo imenuje Vetrnica pod Njivico. Raziskali so jo člani DZRJL v letu 1974. Člani JKK so jo v osemdesetih letih pogosto obiskovali. Jama je uvrščena v inventar najpomembnejše naravne dediščine Slovenije.

2. Jama v Vrtih

Tip jame: vodoravna jama
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 419 m
Globina: 109 m

Dostop: Od spodnje postaje žičnice na Veliko planino gremo po markirani poti, ki vodi na Konjščico, v Dolški graben, približno uro in pol daleč. Ko pot iz grabna zavije proti severu, zavijemo na desno v breg. Steze tu ni, tako se samo dvigamo in nato zavijemo nekoliko prečno v desni graben, nad katerim je desno stena, pod katero je vhod bolj na levi strani. Ker je pot težko opisati, je potreben vodič.

Opis: Vhod je visok okrog 4 metre in širok blizu 8 metrov. Na začetku se jama spusti, vendar se je treba dvigniti čez prvo steno, kjer se rov nadaljuje. V nadaljevanju se spušča in preide v 19 m globoko brezno, kjer je treba uporabiti vrvi. Nadaljuje se v ozek, toda presenetljivo gladek in lepo prehoden vijugast meander. Za njim je 8 metrov globoka stopnja, kjer potrebujemo vrv in opremo. Pod tem skokom se jama razširi in zniža, razdeli se na dva rova, ki pa se kmalu nato zopet združita. Tu pridemo v del, ki se strmo spušča in se zaključi s podorom. Med raziskovanjem so jamarji ob strani med podornimi bloki začutili prepih in nato s kopanjem in miniranjem prehod razširili. Rov zopet postane prostornejši in se v spirali dvigne do najvišje točke, kjer nadaljevanje prepreči v razpoki zagozden podorni material.

Zanimivo je, da se jama razteza v smeri proti jugovzhodu, kar je neobičajno za vodoravne jame v Kamniških planinah. V tej smeri potekajoči rov je dokaj ozek. Ko pa se rov obrne v severovzhodno smer, se razširi. To je verjetno pogojeno z neotektonskim dogajanjem.

Zgodovina: Pravijo, da je o tej jami pripovedoval pokojni lovec Jurij Romšak - Jur, vendar je ni utegnil pokazati. Vhod so tako našli gorski reševalci med iskanjem ponesrečenega planinca. Jamo so pokazali jamarjem, ki so jo raziskali.

3. Brezno Jerohi 1
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 388 m
Globina: 160 m

Dostop: Od planšarskega naselja na Veliki planini na vzhodno pot proti Konjščici in po njej približno 15 minut do Dovje ravni, to je manjše jase z dvema mlakama. Tu zavijemo od druge mlake desno na skalnato vzpetino in od nje navzdol po neizrazitem grebenu 100 metrov daleč, nato pa desno v graben. Vhod je v levem pobočju grabna, preden se ta začne bolj strmo spuščati. Vhod je težko opazen, zato priporočamo vodiča.

Opis: 2 x 1 m velik vhod vodi po treh nekajmetrskih poševnih stopnjah do 3 m dolge in dva metra široke police iz grušča. Pod njo je 33 m globoko brezno, ki je zelo čisto in izprano. Je korozijsko razširjena razpoka, v katero je voda vrezala žleb, kar daje zelo tipičen profil brezna. Na dnu je dvoranica, ki se nadaljuje v treh smereh: desni rov se kmalu zaključi, levi pa nas po ovinku pripelje v večjo dvorano (30 x 30 m) skoraj okrogle oblike. Vanjo pripelje tudi tretji rov. Dno dvorane je iz podornih blokov in grušča. Sredi dvorane se dviga mogočen kamin, ki pa ne seže do površja. Med steno in podornim blokom se odpira brezno, globoko 40 m, v katerem močno kaplja, ob deževju pa teče slapič. Med bloki se odpira še eno brezno, globoko 10 m, iz dvorane pa vodi še en rov, ki ni prehoden. Pod štiridesetmetrskim breznom se jama razdeli na več odprtin. Navzgor se nadaljuje z ozko razpoko, ki pa se kmalu razširi in razdeli v kamine, ki so preozki za plezanje. Navzdol se nadaljuje rov ob potočku, ki precej zavija in se konča s sedemmetrskim breznom, ki zahteva opremo. Potoček teče v zožitev, ki je prehodna, rov pa zavije na levo in se razcepi. Desno pridemo pod dva kamina, levo pa za potočkom nadaljujemo po ozkem rovu, ki prav tako zavija desno. Tu je ožina, ki so jo jamarji razširili z miniranjem. Za njo je manjše brezno, globoko 4 m, vendar prosto preplezljivo. Proti zahodu se nadaljuje padajoč strm rov, imenovan Rašpla, saj je zaradi dolomita zelo ostro korodiran. Na koncu tega rova voda odteka v ožino, ki se ni zdela perspektivna za odkopavanje.

Zgodovina: Brezno Jerohi 1 je bilo odkrito jeseni leta 1983, ko ga je pokazal pastir Franc Urh. Najdena lestev in peta nekakšnega okovanega čevlja v vhodnem delu kažeta, da je v vojni služilo kot bunker. To so potrdili še ostanki municijskih zabojev na dnu 30-metrskega brezna, kaj starejšega pa v njem niso odkrili. V breznu so opravili več akcij, saj so jamarji v njem raziskovali rove, kopali in minirali, lovili jamske živali, merili pretoke vode, barvali vodo ter vzorčili zrak za analizo naravnega sevanja v jamah.

4. Jama brez marele
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 220 m
Globina: 140 m

Dostop: Od koče na Rzeniku proti vzhodu do Praga, kjer zavijemo na jug v graben in se po njem spustimo za kakih 100 m višinske razlike do večje podorne vrtače ter dalje po vzhodnem robu do markantne razpoke, kjer je vhod.

Plezanje iz jame. Foto: Vido Kregar.

Opis: V jamo se spustimo z zahodnega roba razpoke, ki se nižje zoži v šterno, do zagozdenih blokov, ki tvorijo stopnjo. Spustimo se podnje do ožine, ki jo leže premagamo. Tu se spustimo v rov, ki spominja na meander in se po 10 metrih razširi v dvoranico. Nadaljujemo skozi nizko pasažo in se spustimo še 10 metrov po žlebičastem grebenu med dvema breznoma do blokov, ki tvorijo polico. Na južni strani je 5 metrov globoko brezno, na dnu zasuto s kamenjem. Iz njega vodi proti severu ozek rov, ki pelje v glavni rov. Na severni strani se polica nadaljuje v strmo rampo s kompaktnim dnom, ki preide v 20 metrov globoko poševno stopnjo. Po njej se spustimo na dno, ki je iz podornega materiala, vendar tu navzdol ni nadaljevanja. Zato se vzpnemo nekaj metrov po nizkem rovu, ki se nato prevesi in strmo pade proti vzhodu. Na stropu je precej sige. Rov se precej zoži in po nekaj metrih se prevesi v 20 metrov globoko brezno. Rov se zopet razširi in se nadaljuje s strmo rampo. To je ozko zvonasto brezno, na začetku dolgo 2,5 m in široko 1 m, nato pa se razširi v večji prostor. Na severni strani je na globini 20 metrov razpoka razširjena in skoznjo pridemo v vzporedno brezno. Na 25 metrih se začnejo police, ki se vrstijo do dna na 40 metrih. Vzporedno brezno se konča nekaj metrov nad dnom glavnega brezna, povezuje ju ozka razpoka. Dno brezna sestavljajo podorne skale, ki so prekrite z nekaj ilovice. Voda odteka med kamenjem.

Zgodovina raziskav: Ob prvem obisku novembra 1982 so jamarji prišli do globine 60 metrov. Zaradi pomanjkanja opreme so raziskave nadaljevali na naslednji akciji. Jamo so v celoti raziskali 31. 12. 1982 in delo dokončali 1. 5. 1983. Izmerili so približno globino 140 metrov.

5. Sandijeva jama
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 160 m
Globina: 84 m

Dostop: Od planinskega doma Induplati se spustimo do roba Male planine po poti, ki vodi proti planini Kisovec. Tu zavijemo na levo, kjer prečkamo poševno strmino, delno poraslo s smrekami. Po približno 100 m zavijemo na desno, kjer se teren izravna in nas pripelje do odsekanega roba, poraslega z rušjem. Nekaj metrov pred robom je vhod v jamo.

Opis: Skozi navpično odprtino velikosti 1,5 x 1 m se spustimo v manjši prostor, ki se strmo spušča v smeri proti jugu. Po nekaj metrih se rov močno zniža in postane kmalu neprehoden. Dno je prekrito s humusom. V drugo smer se jama nadaljuje skozi odprtino v steni, ki se prevesi v brezno, globoko okoli 7 m. Spodaj se razširi v večjo kamrico, katere dno je posejano s podornimi bloki. Od tod se splazimo po nizkem rovu do ozke razpoke, ki se odpira v dnu med podorom. Po dveh metrih se razširi v prostorno brezno, globoko 10 m. Na dnu se razdeli v dva dela. Levo naletimo na splet še neraziskanih rovov, desno pa se spustimo čez podorne bloke v večji prostor. Kompaktnih sten ni. Stene in strop sestavlja podorno skalovje večjih dimenzij. Jama se nadaljuje skozi ozko odprtino v dnu, kjer se med podorom splazimo v ozko brezno, globoko 5 m. Na dnu se pojavijo glina in posamezni kapniki. Skozi dve ožini, od katerih se druga prevesi v brezno, pridemo v manjšo dvorano, ki se prek podora strmo spušča in se po približno 20 m dokaj zniža. V stropu dvorane visijo ogromni podorni bloki. 1 m visok rov po nekaj metrih pripelje do odprtine, skozi katero pridemo čez manjšo stopnjo v precej zasigan rov, ki je po dnu prekrit s peskom. Po 10 m pripelje do ozke odprtine, ki se takoj razširi v brezno, globoko 23 m. Mimo brezna se rov nadaljuje še nekaj metrov, nato pa nadaljnji prehod zapira sigasta pregrada, za katero se rov zopet razširi. Na dnu brezna je manjše jezerce, v katero se steka voda s kamina v stropu. Skozi krajši ovalni rov pridemo do naslednje stopnje, globoke 10 m. Preko nje se spustimo v dvorano z dimenzijami 20 m x 8 m x 10 m. Nadaljevanje jame zapira zasigan podor. Dno dvorane je popolnoma ravno, prekrito z mivko. Pod breznom se zbira voda v jezeru in dalje pronica skozi mivko. Globina jame na tem mestu znaša 84 m.

Zgodovina: Jamo je našel oskrbnik Črnuškega doma Sandi Drgan leta 1976 in jo ob sodelovanju članov DZRJL, predvsem pa Jurija Andjeliča, tudi raziskal.

6. Brezno v Črni
Tip jame: brezno
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 128 m
Globina: 105 m

Dostop: Od gostilne pri Jurčku v Krivčevem po levi dolini po cesti mimo hiš proti severovzhodu. Ko se naselje konča, nadaljujemo pot prek dveh mostov do travnika na levi strani. Tu zavijemo po stezi v breg in po njej dospemo do hiše z gospodarskim poslopjem. Na zahodni strani hiše je izvir, ujet v več bazenčkov, ki se nadaljujejo v potok. Čez potok nas vodi slaba stezica v zahodno pobočje grabna. Po njem se vzpnemo nekaj serpentin, nato pa nas privede nazaj v graben, ki ga domačini imenujejo Dol in se dokaj strmo dviguje. Po njem gremo do kraja, kjer se malo uravna in kjer se razcepi na dva ali tri grabne. Gremo po skrajnem desnem, ki je tudi najbolj opazen in širok, ter se po njem dvignemo še približno 70 višinskih metrov. Biti moramo pozorni, da najdemo komaj opazno stezico, ki vodi položno v desno, in po približno 50 metrih, malo pred grebenom, opazimo precej široko razpoko – vhod v brezno.

Opis: Vhod je špranja nepravilne oblike, široka preko 1 m. Nad njo raste bukev s tremi vrhovi. 7 m dolg položen rov vodi v razpoko, nato pa se prevesi v špranjo, ki je skoraj navpična. Pred ožinami in pod njimi so pritrdilna mesta za vrv, največja vertikala pa je 17 m. Priporočamo, da se brezno opremi z vrvjo v vseh stopnjah, čeprav je zaradi ozkosti razpoke možno oporno kaminsko plezanje prav do dna. Mestoma je na policah navaljeno kamenje, ki ob nepazljivem plezanju ogroža vrvi in spodaj stoječe jamarje.

Zgodovina: Kamniški jamarji so jamo raziskali na več akcijah leta 1987. Takrat so jo tudi izmerili, vendar se je načrt izgubil. Jamo so obiskovali še v naslednjih letih zaradi bioloških in hidroloških raziskav. Voda iz jame ima povezavo s studencem Kajžarski šunc, ki izvira 250 m nižje. Od dna brezna je le še 150 m do vodnega rova v zaledju izvira. Brezno je nahajališče polžkov jamničarjev vrste *Zospeum alpestre*.

7. Rzeniška jama
Tip jame: poševna
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 95 m
Globina: 16 m

Dostop: Po dolini reke Bele in dalje po lovski stezi na melišče pod severno steno Rzenika, od koder je viden velik vhod v jamo.

Opis: Pri vhodu se jama razcepi v dva rova. Desni vodi do okna 10 m visoko v steni, levi del pa se konča z ožino. Dno je prekrito z gruščem.

Zgodovina raziskav: V arhivih smo našli le en zapisnik iz leta 1977. Jama je že dolgo znana, v njej so prenočevali alpinisti, med vojno pa je bil v njej shranjen tudi arhiv Planinskega društva Kamnik.

8. Jama v Požarjevem robu
Tip jame: vodoravna
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 93 m
Globina: 28 m

Dostop: Iz Kopišč v Dolški graben in nato iz njega levo do širokega žleba. Po njem do vrha. Nato gremo levo 100 m pod manjšo steno. Vhod leži pod 20-metrsko navpično steno in je opazen šele, ko pridemo okrog roba. Možen je tudi dostop s ceste, ki sedaj vodi po Požarjevem robu.

Opis: Vhod je pokončne elipsaste oblike (3 m x 6,5 m). Vhodni rov približno istih dimenzij se začne vzpenjati navzgor. Na dnu je podorno kamenje. Višje se rov vzpenja vse do konca jame, ki je enotno zaključen prostor brez opaznejših možnosti nadaljevanja. V jami je tudi nekaj velikih stalaktitov, ki so 10 cm na debelo prevlečeni z mehko sigo. V zgornjih delih je jama nekoliko zasigana.

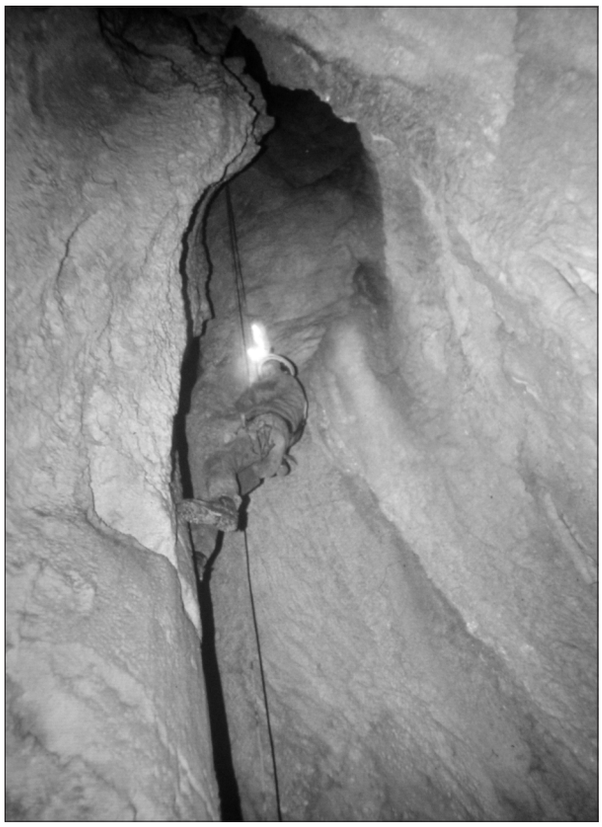

Spust v globino. Foto: Rastko Zabrič.

Zgodovina raziskav: Glede na vse zbrane zapisnike je bila jama prvič obiskana v decembru 1978, kasneje pa še februarja 1988.

9. Poldetovo brezno
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 60 m
Globina: 45 m

Dostop: Po markirani poti od Kopišč do planine Dol. Od tod dalje po južnem pobočju Rzenika. Držimo se bolj leve in slabo izrazitega grebena. Brezno je težko najti. (Priporočamo izkušenega vodnika.)

Opis: Vhod velikih dimenzij se odpira v pobočju malo pod gozdno mejo. Na 10 m globine je v navpičnem breznu pregrada (zagozdena skala). Pod njo se brezno nadaljuje do dna, ki je posuto z gruščem. V najnižjem kotu je še kratko nadaljevanje, ki je pogojno prehodno. Brezno je zanimivo zaradi velikega globinskega potenciala (500 m višinske razlike do jam ob vznožju Rzenika).

Zgodovina: Zbiralec korenin Polde Golob je članom JKK pokazal vhod v to brezno leta 1978.

10. Cerkev – Jama v Varvanju
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 54 m
Globina: 14 m

Dostop: S Kopišč po lovski poti na Kopo in dalje v Varvanje. Ko pot zavije iz grabna na gredino, gremo po njej še 50 m in potem prečimo po gredini navkreber nazaj v graben in čezenj v nasprotni breg proti veliki steni. Vhod je pod steno in ga opazimo šele, ko se približamo.

Opis: Skozi impozanten vhod pridemo do stare porušene koče, od koder vidimo drugi manjši vhod. Desno se spušča nadaljevanje jame, ki pa se hitro konča. Dno je iz skalovja in grušča, torej iz materiala, ki se je udiral s stropa. Jama je ostanek večje votline, ki se počasi ruši.

Zgodovina: Jama je verjetno že dolgo znana vsaj stalnim prebivalcem doline Kamniške Bistrice. V svojih člankih jo omenja tudi Pavel Kunaver. V njej so med vojno 1941–1945 partizani postavili kočo, v kateri je bila čevljarska delavnica. Nemci je leta 1944 med hajko, ko so požgali barako v dolini, niso našli.

11. Rzenik 2 – Velika vetrnica na Rzeniku
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 49 m
Globina: 28 m

Dostop: Po eni od dostopnih poti na planino Rzenik. Od koče na Rzeniku po markirani poti do Kancelna in še dva ovinka (50 m) dalje do stare podrte smreke, ki leži pod stezo. Če prihajamo z Dola po markirani poti, ni potrebno iti do koče na Rzeniku. Pri tej smreki zavijemo strmo v breg do stene in ob njej proti zahodu navkreber še 50 m do vhoda. Vhod je dokaj velik, je pa lažje opazen z zahodne strani. Če smo na vzhodni strani nad steno, ga zaradi previsa ne opazimo.

Opis: Vhod je dokaj velik, po obliki podoben trikotniku (6 m x 8 m x 10 m). Vzhodno stran predstavlja previsna stena preloma, ki je še 10 do 20 m višja od vhoda. Spustimo se z najnižje točke vhoda. Približno 10 metrov višje in dalje proti severu bi se bilo mogoče spustiti v vzporedno brezno, ki ga od glavnega ločijo le zataknjene skale. Po dobrih 20 metrih spusta pridemo na skalnat podorni stožec, seveda le kadar ni snega. Na desno se jama spušča v kot, kjer je nadaljevanje navzdol zasuto s snegom in z ledom. Na levo stran (proti severu) se kaže nadaljevanje, ki se preko ožine nadaljuje v, lahko bi rekli, vzporedno brezno, ki se obrne v isto smer kot desni rov in se prav tako konča z ožino, ki jo ustvarja ledeni zamašek.

Zgodovina: Po zapisnikih sodeč je bila jama prvič obiskana leta 1985, med pastirji, ki so pasli na planini Dol, pa je bila poznana že mnogo prej. O tem je pisal Pavel Kunaver leta 1953 in 1957.

12. Jerohi 7
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 49 m
Globina: 27 m

Dostop: Od pastirskega naselja na Veliki planini po stezi, ki pelje na Konjščico, približno 20 minut. Na kraju, imenovanem Dovja raven, sta dve luži. Pri nižje ležeči luži zavijemo proti vzhodu v dolinico. Takoj pri prvih drevesih zavijemo na desno proti jugu in se vzpnemo v pobočje kakih 20 m do brezna Jerohi 6. Pot nadaljujemo v isti smeri še 20 m do brezna Jerohi 7.

Opis: V brezno se spustimo z zahodne strani, kjer nam konfiguracija stene omogoča enostavno uporabo vrvne tehnike. Dno brezna je sestavljeno iz enega večjega in enega manjšega prostora. Na severni strani je v kotu vidna razpoka , ki je zapolnjena s podorom in vodi proti jami Jerohi 6. Vzhodna stena je lepo korodirana

Delo na terenu pozimi. Foto: Rajko Slapnik.

in razčlenjena v žlebiče. Dno je iz podornega materiala, predvsem grušča in nekaj skal. Glede na letni čas je na dnu tudi sneg.

Zgodovina: Jamo so jamarji raziskali leta 1985. Ker so v njej našli kos letalske pločevine, lahko sklepamo, da so jo uporabljali tudi partizani.

13. Brezno na Konju

Tip jame: brezno
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 35 m
Globina: 29 m

Dostop: Po markirani stezi od Presedljaja ali Rzenika na vrh Konja. Od skrinjice po strmi lašti proti zahodu. Vhod je lahko opazen.

Opis: Skozi vhod se spustimo v brezno, ki se počasi širi in meri v dnu 4 m x 4 m. Proti severozahodu se ob leziki odpira rov, ki je zapolnjen z drobnim gruščem. Brezno je ostanek precej večjega objekta. Gornji del je bil uničen, ko se je odklal del stene do lašte, v steni nad vhodom se še poznajo sledovi. Spodnji del pa je zasut z drobnim materialom, ki je verjetno nasut ob leziki na dnu brezna.

Zgodovina: Brezno so prvi dokumentirali člani DZRJ Ljubljana leta 1978, nato pa naslednje leto še kamniški jamarji.

14. Jerohi 2

Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 34 m
Globina: 26 m

Dostop: Po stari poti od Velikega stanu proti Konjščici do Dovje ravni. Tu pri lužah zavijemo desno v gozd in se po pobočju spustimo okrog 500 m daleč. Vhod leži v eni od ozkih prelomnih razpok. Odkar je narejena nova cesta iz Tihe doline na Veliko planino, tega brezna nismo več našli, saj verjetno leži tik ob trasi in je zasuto.

Opis: Brezno je razvito v dveh stopnjah. Na dnu je grušč. Vhod v drugo stopnjo smo morali odkopati. V breznu ni sige.

Zgodovina: Brezno je verjetno že dolgo znano prebivalcem Velike planine, saj smo na dnu našli kravje lobanje, kamor so jih verjetno zmetali pastirji. Jamarji so brezno raziskali leta 1984. Sedaj je vhod zaradi nove ceste zasut.

15. Jerohi 3

Tip jame: vodoravna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 28 m
Globina: 3 m

Dostop: Po cesti preko Kranjskega Raka na Veliko planino do odcepa za Tiho dolino. Tu se odcepi nova cesta na Veliko planino. Po njej še približno 200 m do drugega levega ovinka, kjer se začne strmejši vzpon. Vhoda v jamo sta na pobočju nad cesto, in sicer desno od opaznega grabna, v katerem cesta dela ovinek.

Opis: Vhod je nepravilne oblike, vendar precej nizek in širok, velik približno 5 m x 4 m. Za njim se odpre prva dvorana, velika približno 15 m x 8 m. Na levi strani se konča s kaminom. Na desni strani se skozi ožino ob podornem bloku nadaljuje v nekoliko manjšo dvorano, kjer je na desni strani drugi vhod elipsaste oblike. Dno sestavljajo predvsem grušč in večje skale, ki so odpadle s stropa. Sige v jami ni opaziti.

Zgodovina: Jamo so kamniški jamarji našli leta 1984. Takrat je ležala daleč v gozdovih nad Pragom. Sedaj, po gradnji cest na Veliki planini, pa je ena najlažje dostopnih.

16. Velika vetrnica

Tip jame: poševna
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 70 m (iz seznama jam)
Globina: 30 m (iz seznama jam)

Dostop: Iz Velikega stanu na Veliki planini po stezi (cesti) proti Zelenemu robu ali Konjščici proti severu približno 500 m. 50 m pod potjo opazimo ograjo in na južnem delu ograje se začne steza, ki vodi v jamo.

Opis: V jamo je speljana stezica, po kateri so nekdaj poleti pastirji hodili po sneg. Vhodni del Velike vetrnice je kakih 30 m širok in 20 m globok. Na dnu je sneg. Od tega snežišča vodi 30 m dolg in 10 m širok rov navzgor. Od tega velikega rova se nadaljuje jama še približno 6 metrov.

Zgodovina: Jama je bila že od nekdaj poznana med pastirji na Veliki planini, saj so iz nje nosili sneg. Že leta 1877 jo je opisoval Simon Robič. Prvi zapisnik je bil narejen leta 1928, sledilo pa je še kar nekaj kasnejših raziskav, predvsem zaradi obeh možnosti nadaljevanja, tako na levi kot desni strani jame, a so bili vsi poskusi neuspešni. Zanimivo je, da ta najbolj znana jama Velike planine, še nima izdelanega načrta.

17. Zijalka pod Dolgo gričo

Tip jame: vodoravna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 28 m
Globina: 3 m

Dostop: Po enem od možnih dostopov na Veliko planino in nato v Tiho dolino. Iz dna Tihe doline v smeri smučarske vlečnice št. 8 navkreber po travniku proti vzhodu. Dvignemo se malo pod vrh vzpetine, tako da vidimo skale na levi strani pod vrhom Dovje griče. Vhod je pod temi stenami, ki jih vidimo med smrekami, v smeri proti severu in 40 metrov od roba gozda. Stezica je slabo opazna.

Opis: Vhod v jamo je 2 m x 2,5 m velik in se odpira v živi skali. Jama se nadaljuje v obliki rova, ki rahlo zavije proti levi. Tla so pokrita na nekaterih mestih z ilovico, na drugih pa z gruščem. Stene so malo zasigane, kapniških tvorb pa ni opaziti. V njej so jamarji našli zanimive drobne prodnike, material, kakršen sestavlja tla na kraju V Šlibrah, dober kilometer in pol jugozahodno od jame. To kaže na nekdanji podzemeljski ali pa morda tudi površinski odtok v tej smeri, kar je zanimiv podatek za geološki razvoj teh krajev v preteklosti.

Zgodovina: Ta jama ima od vseh jam na Veliki planini najdaljšo zapisano zgodovino. Leta 1854 jo je obiskal Franz Erjavec, ki je v njej našel jamske polžke. Po našem mnenju je to naš znani pisatelj Fran Erjavec (Lj. 4. 9. 1834–Gorica 12. 1. 1887), ki je bil takrat star 20 let. Bil je pripovednik in naravoslovec. Vse življenje je raziskoval (zlasti so ga zanimali mehkužci). Na podlagi razprave o slavonskih polžih ga je JAZU 1875 izvolila za dopisnega člana (*Enciklopedija Slovenije*, 3, str. 56).

Našel je polžka jamničarja, ki so ga takrat imenovali *Carychium alpestre*, sedaj pa se imenuje *Zospeum alpestre*. Leta 1855 je to zapisal Henrik Freyer (Idrija 8. 7. 1802– Lj. 21. 8. 1866), ki je bil farmacevt, naravoslovec, kartograf, kustos Deželnega muzeja v Ljubljani in v tržaškem zoološko-anatomskem muzeju. Med ostalim je raziskoval kraške jame. Objavil je kranjsko favno z latinsko-nemškim in kranjskim seznamom imen (*Enciklopedija Slovenije*, 3). Opisal je nekaj podzemeljskih vrst polžev. Ferdinand Jožef Schmidt (20. 2. 1791– Lj. 16. 2. 1878), entomolog in malakolog, je prvi pričel preučevati tedaj skoraj neznano jamsko živalstvo. Leta 1847 je izdal pregled kopenskih in sladkovodnih mehkužcev na Kranjskem (*Enciklopedija Slovenije*, 11). Sredi 19. stoletja so se okoli Schmidta, navdušenega biospeleologa amaterja, zbirali nekateri raziskovalci slovenske favne. Med najprizadevnejšimi je bil Fran Erjavec, ki je nabral tudi nekaj vrst podzemeljskih mehkužcev. Ti so prišli v roke Frauenfeldu, Hauffnu in Freyerju, ki so opisali mnogo endemnih oblik (Bole 1965/66).

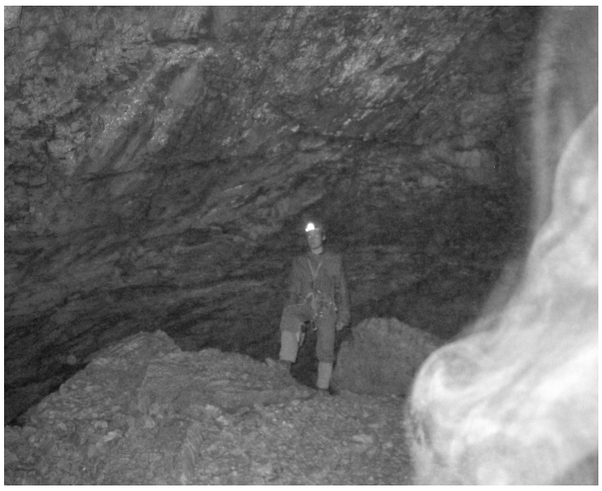

Največji podzemni prostor Velike planine. Foto: Vido Kregar.

Naslednji obisk je dokumentiral Ljudevit Kuščer leta 1928, ko je prav tako iskal jamske živali. Za njim je bil v jami leta 1935 z istimi nameni Egon Pretner, ki je najdeni lonček z vabo pripisal Simonu Robiču. Leta 1956 je jamo kot novo Nandetovo zijalko našel France Zupan. Leta 1966 je v jami izkopaval arheolog Franci Leben - Aci. Leta 1977 je bil v jami Andrej Kranjc, sodelavec IZRK iz Postojne. Kamniški jamarji so jo obiskali leta 1985.

S to jamo je povezana še zanimivost, da so jo na osnovi nekoliko nepopolnega zapisnika v katastru vodili tudi kot Nandetovo jamo. Med izdelavo te raziskovalne naloge smo to dvojnost ugotovili in predlagali izbrisanje Nandetove jame iz katastra.

18. Kravja jama

Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 28 m
Globina: 20 m

Dostop: Od Zelenega roba po stezi do Velike in Male vetrnice. Od tod približno v smeri severovzhod skozi rušje na sedelce med Veliko gričo in koto 1581, nato pa proti vzhodu približno 20 m navzdol. Vhod je precej skrit v rušju.

Opis: Brezno daje precej podoben vtis kot Mala vetrnica, le da je manjše in bolj strmo. Vanj se spustimo po vrvi in dosežemo sneg. Od njega se na jug nadaljuje ozka razpoka, ki se dvigne v kamin, navzdol pa se nadaljujejo neprehodne razpoke.

Zgodovina: Jamo so kamniški jamarji našli leta 1984. Ime jo dobila po ostankih kravjih okostij.

19. Jerohi 6
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 27 m
Globina: 17 m

Dostop: Od pastirskega naselja na Veliki planini po stezi, ki pelje na Konjščico približno 20 minut do kraja, imenovanega Dobja raven, kjer sta dve luži. Pri nižje ležeči zavijemo proti vzhodu v dolinico. Takoj pri prvih drevesih zavijemo na desno proti jugu in se vzpnemo po pobočju kakih 20 m daleč do brezna.

Opis: V brezno se spustimo s severne strani, kjer nam strm breg omogoči najenostavnejši spust. Vzhodna stena je precej gladka in je del tektonske razpoke, ob kateri se je brezno razvilo, zahodna pa je precej razpokana. Čez brezno se pne naravni most, ki je zanimiv zato, ker se lomi v horizontalni smeri.

Zgodovina: Jamo so kamniški jamarji našli leta 1985.

20. Rzenik 7
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 27 m
Globina: 8 m

Dostop: Po eni od dostopnih poti na Rzenik. Od koče na Rzeniku pa po stari poti čez Široko do manjše uravnave, pod katero je vhod v Jamo brez marele. Tu se obrnemo proti zahodu in gremo po komaj opazni stezici dobrih 100 m daleč. Vhod v jamo je med skalovjem in ni lahko opazen. Priporočamo iskanje z GPS-om ali z vodnikom, s katerim pa je možen dostop tudi od Kancelna.

Opis: Vhod se odpira med skalovjem, je dokaj majhen in trikotne oblike 80 x 100 cm. Skozenj pridemo v večji prostor, ki je zgoraj široko odprt. To je glavni vhod v jamo, vendar brez opreme ni prehoden. Poleg njega se odpira še ena manjša odprtina. Iz večjega prostora se proti severu nadaljuje razpoka, ki pa se zaključi že po nekaj metrih. Dno je iz grušča, ki je zasul nadaljevanje.

Zgodovina: Jamo so prvi raziskali in dokumentirali jamarji iz Kamnika leta 2005, vendar smo pozneje iz razgovora z Janezom Urbanijem izvedeli, da so vhod poznali že prej.

21. Varvajne 2
Tip jame: vodoravna jama
Tip krasa: pobočja
Dolžina: 27 m
Globina: 5 m

Dostop: Od Kopišč po lovski poti pod Kopo in dalje v Varvajne. Ko pot zavije iz grabna desno na gredino, gremo po njej še 50 m in potem obrnemo po polici rahlo navkreber nazaj v graben. Vhod je sredi grabna nekaj 10 m višje od tam, kjer preidemo vanj, ter okrog 50 m pod Cerkvijo.

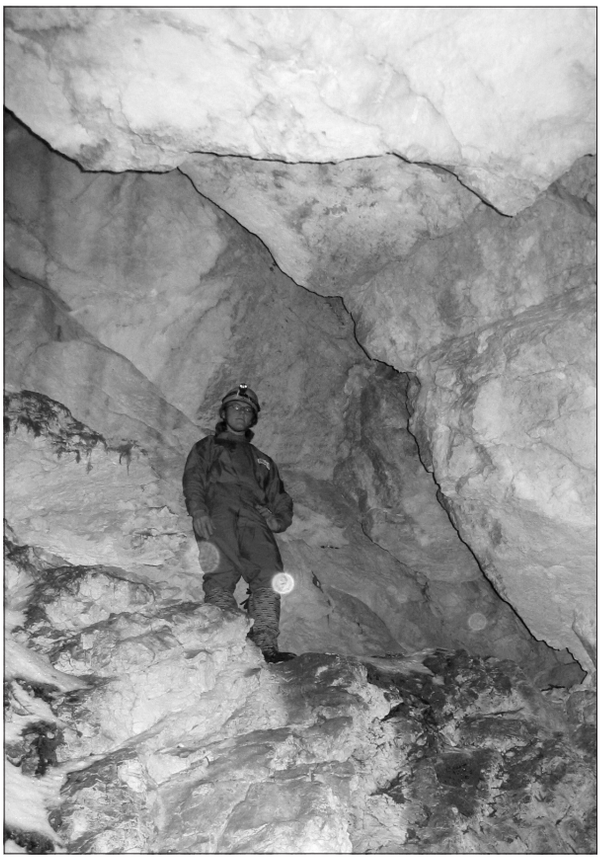

Klemen zre v globine jame Rzenik 7. Foto: Tadej Uršič.

Opis: Vhod se odpira sredi grabna. Rov se nadaljuje vzporedno s pobočjem in potem razcepi na tri ožje krake, ki pa se kmalu končajo.

Zgodovina: Jamo so prvi obiskali, raziskali in dokumentirali jamarji iz Kamnika leta 1979.

22. Brezno nad Oknom
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 23 m
Globina: 23 m

Dostop: Od postaje žičnice Šimnovec ob robu stene proti gradišču do prepada oziroma razpoke, ki je spodaj odprta, ima povezavo s pobočji proti dolini Bistrice in tvori velik naravni most. Tu poiščemo stezo, ki vodi pod naravni most.

Opis: Brezno ima poševen vhod, ki ga deli kamnit blok. Globoko je 8 metrov in se konča. Stene so močno korodirane, v razpokah pa je mnogo kamenja.

Zgodovina: To brezno je pastirjem z Velike planine znano že od nekdaj, saj je krajevno ime tega okoliša Luknja. Prvi so ga raziskali in dokumentirali člani DZRJ Ljubljana leta 1963. Leta 1982 so ga pri popisovanju pomembnejše naravne dediščine ponovno obiskali. Tudi kamniški jamarji so hodili tam okoli (ustna izjava), vendar niso napisali nobenega zapisnika.

23. Žika bar
Tip jame: poševna
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 22 m
Globina: 5 m

Dostop: Po eni od poti na planino Dol, nato od lovske koče na zahodni strani planine približno v smeri jugozahod do osamljene lesenjače. 20 m pred lesenjačo 40 metrov južno navzdol po pobočju. Tu naletimo na slabo opazen dvojni most. Poleg njega je vhod v jamo.

Opis: Jama ima dva vhoda, eden je nastal tako, da se je udrl del stropa. Skozi vhodni rov se splazimo v prvi prostor velikosti 8 m x 3 m. Pred koncem se proti severu odpre prehod v 12 m dolg prostor, ki se dvigne za 4 metre in konča. Dno jame je pokrito z gruščem, na katerem so posamezne sigaste bradavice.

Zgodovina: Jamo so leta 1976 našli jamarji člani društva Železničar, ko so po podatkih Sandija Drgana iskali jamo pod Požarjevim robom.

24. Mala vetrnica
Tip jame: poševna
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 20 m
Globina: 20 m

Dostop: Po eni od poti na Veliko planino, nato od Velikega stanu po poti, ki vodi na Zeleni rob ali Konjščico proti severu približno 500 m. Ko 50 metrov pod potjo opazimo ograjo, se usmerimo na njen južni del, kjer se začne steza, ki se spušča v udornico Velike vetrnice. Po njej se spustimo kakih 30 metrov, nato se na desno odcepi steza, ki se vzpne na prelaz do Male vetrnice. Tu se steza dokaj strmo spusti v Malo vetrnico.

Opis: Udor Male vetrnice meri na vrhu kakih 10 m in je globok približno 20 m. Na dnu je majhna vdolbina. Na dnu jame sta večni sneg in led. Jeseni je spust v jamo otežen, saj je snega takrat manj in je potrebno plezanje.

Zgodovina: V Malo vetrnico so se po sneg že od nekdaj spuščali pastirji. Po dostopnih podatkih v njej namreč snega nikoli ne zmanjka. Simon Robič je o njej pisal že leta 1877. Omenjal je lestev na 32 klinov, ki pa je jamarji pri svojih raziskavah niso nikoli našli. Mogoče se je že tako globoko pogreznila, kar pa bi pomenilo kar precejšnjo globino. Prvi je opisal obisk te jame Simon Robič. V njej je Egon Pretner iskal jamske živali. Vsaj zgornji del te zanimive jame obišče mnogo obiskovalcev Velike planine.

25. Vlečnica 1
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: 19 m
Globina: 10 m

Dostop: Z žičnico na Veliko planino, nato po poti mimo Zelenega roba do Vetrnic. Tu zavijemo pod vlečnico proti severovzhodu in se spustimo proti Tihi dolini. Gremo čez cesto in še dalje do četrtega stebra vlečnice, gledano od spodnjega dela – za steber štejemo tudi kol obračalne postaje. 20 m pod četrtim stebrom je na južni strani velika polsuha smreka, na severni strani pa smreka na dva vrha. Ob majhnem macesnu je tu postavljen možic, blizu na skali pa je s svinčnikom narisana puščica, ki označuje smetarsko pot, ki jo je možno opaziti tudi, kako pride z juga ob bregu in prečka koridor vlečnice. Steza se nadaljuje med vejami smreke z dvema vrhovoma in vodi do vhoda, ki je približno 20 m dalje.

Opis: Vhod nepravilne oblike je velik približno 1,5 m x 3 m. Dno sestavljajo predvsem smeti, med njimi sta vejevje in grušč, na začetku poletja tudi sneg. Dno se spušča pod enakomernim kotom malo nad 20 stopinj, kar je običajni posipni kot v jamah tega območja, še 13 metrov. Na dnu je med bloki vhod v razpoko, globoko približno dva metra, ki je spodaj tudi zasuta. Strop je prekinjen s še eno odprtino podobne velikosti kot vhod, ki pa ji zaradi majhne globine ne moremo reči kamin.

Zgodovina: V jami so jamarji med prvimi obiski našli zanimive ostanke lončenih posod in živalskih kosti. Najdbe sta strokovno obdelala dr. Tone Cevc in dr. Ivan Turk. Jama je zaradi bližine civilizacije v zadnjih 20 letih po odkritju postala dokaj upoštevano priročno smetišče, saj je po novem do nje kar shojena steza. Smeti so pretežno embalaža različno močnih alkoholnih pijač. Potrebna bi bila sanacija jame, saj je arheološko najdišče.

26. Rzenik 4
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planota pod gozdno mejo
Dolžina: 18 m
Globina: 9 m

Dostop: Po eni od dostopnih poti na planino Rzenik. Od koče na Rzeniku po stari nemarkirani poti čez Široko do manjše uravnave, pod katero je v vrtači vhod v Jamo brez marele. Od tod položno proti vzhodu do neizrazitega sedla, kjer se pobočje strmo prevesi v Lučko Belo. Od sedla po robu ali ob robu navzgor proti severu približno 50 m do manjše depresije. Tu je vhod v jamo. Na vhodu raste listnato drevo, kar nam je v pomoč pri orientaciji.

Opis: Vhod je slab meter široka razpoka, ki se strmo spusti 4 m daleč, nato pa se razcepi. En krak sega v odprto steno Praga, drugi se spušča v globino, vendar je za običajnega jamarja neprehoden, tretji krak pa je kratek kamin, ki zopet pripelje na površje. Stene so iz kompaktne skale, dno pa je deloma gruščnato, deloma pa je bilo ob merjenju zasneženo.

Zgodovina: Jamo smo odkrili med raziskovalnim taborom ŠCRM 2004, raziskali in izmerili pa smo jo na akciji 22. 01. 2005.

27. Rzenik 5
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina rovov: 14 m
Globina: 3 m

Dostop: Od koče na Rzeniku po nemarkirani poti čez Široko proti vzhodu približno 15 minut do uravnave nad Jamo brez marele. Dalje do vhoda v to jamo in nato se spustimo po desnem bregu še slabih 100 m navzdol do ozke razpoke, ki ima izrazito, rahlo previsno zahodno steno. Vhod je v spodnjem delu razpoke.

Opis: Jama se začne z visoko razpoko, ki se po treh metrih razširi v 3 m x 3 m velik prostor, ki je navzgor odprt. Razpoka se nadaljuje v isti smeri še 9 metrov in se nato zaključi z zožitvijo.

Zgodovina: Vhod v to jamo smo našli med raziskovalnim taborom ŠCRM leta 2004. Do konca smo jo raziskali in izmerili pozimi leta 2005.

28. Jerohi 4
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina rovov: 14 m
Globina: 8 m

Dostop: Od pastirskega naselja na Veliki planini po stezi proti Konjščici približno 15 minut. Na kraju, imenovanem Dovja raven, zavijemo po pobočju navzdol okrog 500 m do jam Jerohi 2 in 3. Od jame Jerohi 3 gremo proti severu in pridemo na ravnico, na kateri je vhod v jamo Jerohi 4.

Opis: Skozi strm vhod se lahko spustimo brez opreme. Po pobočju pridemo v vodoravni rov. Ta se po petih metrih konča. Dno je iz grušča. Pod vhodom je bilo ob času obiska nekaj snega.

Zgodovina: Jamo so jamarji raziskali leta 1984.

29. Rzenik 1
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina rovov: 13 m
Globina: 13 m

Dostop: Od koče na Rzeniku gremo po jasah proti vzhodu do Praga, kjer poiščemo staro stezo, ki nas pelje na jug v graben. Po njem se spustimo v gozd mimo značilne luske, približno 5 m višinske razlike. Ko graben prečka označena steza čez Široko, poiščemo vhod v jamo na zahodni strani grabna nad stezo. Pod stezo je večja podorna vrtača, na njenem robu je vhod v Jamo brez marele.

Opis: Rzenik 1 je enostavno brezno z ozkim vhodom in polico na globini 5 metrov. Stene so čiste in izprane. Dno je zasuto z gruščem in manjšimi bloki. Vmes je precej iglic in zemlje. Pod velikim blokom se lahko splazimo še 4 metre dalje. Tu je čutiti prepih.

Zgodovina: Vhod v brezno smo našli med raziskovalnim taborom leta 1982, na akciji 22. 01. 2005 pa smo jamo obiskali in izmerili. Vhod je bil morda znan že prej, saj je bilo na dnu okostje ovce.

30. Rzenik 6
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina rovov: 12 m
Globina: 0 m

Dostop: Od koče na Rzeniku po stari poti čez Široko do manjše uravnave, pod katero je vhod v Jamo brez marele. Spustimo se po bregu do pomola, s katerega se spuščamo v Jamo brez marele, in se dalje spustimo proti jugu še približno 50 m. Držimo se levega robu grabna. Vhod je obrnjen proti severu in je v nadaljevanju razpoke, ob kateri je Jama brez marele.

Opis: Vhod je okrog 1 m široka in dokaj visoka razpoka. Takoj za vhodom se razpoka zoži in se vodoravno nadaljuje. Po desetih metrih se zopet razširi na 1 m širine, nato pa toliko zoži, da postane neprehodna. Dno je pokrito z gruščem. Strop je vseskozi visok nekaj metrov in ga ne dosežemo.

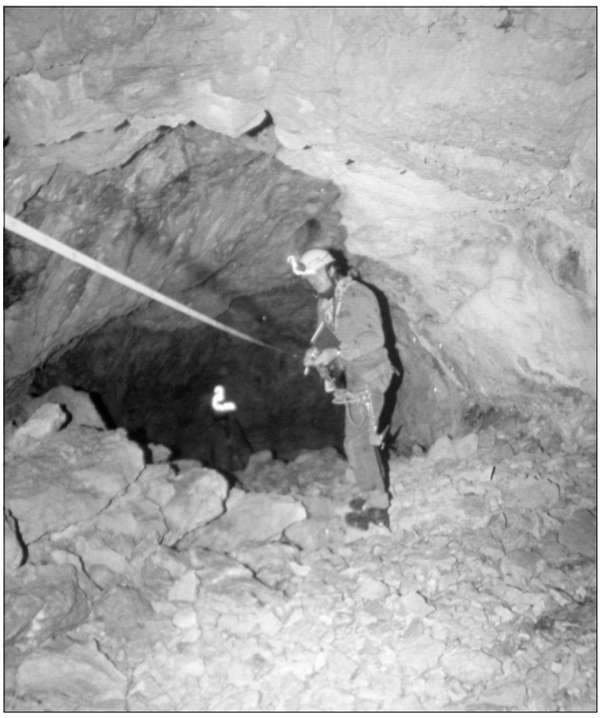

Merjenje jame. Foto: Rastko Zabrič.

Zgodovina: Vhod v jamo smo našli med raziskovalnim taborom leta 2004, na akciji 22. 01. 2005 pa smo jamo obiskali in izmerili.

31. Jama nad Šuncami
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: pobočja
Dolžina rovov: 11 m
Globina: 4 m

Dostop: Od gostilne pri Jurčku v Krivčevem po asfaltirani cesti v levo dolino proti severovzhodu. Ko se naselje konča, je konec tudi asfalta, mi pa nadaljujemo pot po cesti čez dva mosta do travnika na levi strani. Zavijemo po stezi naravnost v breg in po njej dospemo do hiše z gospodarskim poslopjem. Na zahodni strani je izvir, ujet v več bazenčkov, mimo njih gremo dalje čez potok in poiščemo slabo stezico, ki vodi v graben in nato v zahodno pobočje. Po njej se vzpnemo nekaj serpentin, nato nas privede nazaj v graben, ki ga domačini imenujejo Dol in se dokaj strmo dviguje. Čez graben gremo prečno po pobočju do naslednjega manj izrazitega grabna, približno 20 m daleč. Po njem se dvignemo do skoka oziroma skalne pregrade, pogledamo levo proti zahodu in vidimo manj kot 10 m daleč tri nagnjene črne gabre. Pod njimi je vhod.

Opis: Vhod je 1,7 m dolga in čez 1 m široka odprtina, za katero se gruščnato dno dokaj hitro spusti in po 4 metrih zavije desno. Dno se zravna, nato pa rahlo vzpne in jama se zaključi z neprehodno razpoko. V kotu je pred koncem kotanjica vode. Jama je nastala ob tektonski razpoki. Po pripovedovanju domačina Franca Sušnika so jo razširili ob iskanju neke rude, kar je glede na rudarsko tradicijo Črne dokaj verjetno.

Zgodovina: Jamo smo obiskali januarja 2005 zaradi merjenja za izdelavo načrta. Določili smo tudi koordinate GPS.

32. Jerohi 5
Tip jame: brezno
Tip krasa: planote nad gozdno mejo
Dolžina rovov: 7 m
Globina: 7 m

Dostop: Od pastirskega naselja na Veliki planini po stezi proti Konjščici približno 15 minut. Pred krajem, imenovanim Dovja raven, je desno pod stezo manjša neizrazita dolina. Mesto, kjer se zavije v dolino, je označeno s kamnom na skali. Po dolinici navzdol kakih 100 m daleč. Vhod je pod manjšo skalno stopnjo in je zaradi majhnih dimenzij slabo opazen.

Opis: Vhod dimenzij 1 m x 0,6 m se odpira pod skalno stopnjo. Skozenj se spustimo 7 m globoko na dno, pokrito z gruščem.

Zgodovina: Jamo so jamarji raziskali leta 1985.

33. Izvir Kajžarski šunc
Tip jame: vodoravna jama
Tip krasa: pobočja
Dolžina rovov: 7 m
Globina: 1 m

Dostop: Od gostilne Pri Jurčku v Krivčevem po levi dolini po asfaltirani cesti proti severovzhodu. Ko se naselje konča, je konec tudi asfalta. Dalje po cesti čez dva mosta do travnika na levi strani. Tu zavijemo po stezi v breg in po njej dospemo do hiše z gospodarskim poslopjem. Na zahodni strani je izvir ujet v več ličnih bazenčkov. Nekaj metrov naprej je potok, ki izvira le malo višje. Ob potoku se dvignemo 20 m do izvira. Nad njim na levi strani opazimo zatrep in pod njim je vhod v kratko jamo.

Opis: Jama je skoraj ravna, le na vhodu je vršaj gruščа, ki se nabira pod strmim pobočjem hriba. Jama je občasni izvir visokih voda. Domačini (Franc Sušnik) pravijo, da takrat iz nje teče veliko vode (za cev premera 50 cm).

Zgodovina: Jamo smo obiskali leta 2005 pozimi, da smo jo izmerili ter izdelali načrt in zapisnik. Določili smo tudi lego z GPS-om.

34. Rzenik 3
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planote pod gozdno mejo
Dolžina: še ni znana
Globina: še ni znana

Dostop: Od koče na Rzeniku na travnato sedlo proti zahodu, nato pa od njega po grabnu proti jugu navzdol približno 15 minut po rušju. Ko se graben zoži, se moramo spustiti še malo do vhoda. Graben se nato nadaljuje do jame Rzenik 2, od koder je tudi možen dostop.

Opis: Prehodna razpoka se nadaljuje v notranjost. Do konca še nismo šli.

Zgodovina: Ob prvem obisku leta 2004 s seboj nismo imeli opreme za obisk notranjosti jame. Izmerili smo le lego z GPS-om. Jamo smo nameravali obiskati in izmeriti ob naslednji akciji na tem območju, vendar so bili takrat pogoji tako neugodni (sneg), da jame nismo ponovno obiskali.

35. Jerohi 8
Tip jame: poševna jama
Tip krasa: planota pod gozdno mejo
Dolžina: še ni znana
Globina: še ni znana

Dostop: Od pastirskega naselja na Veliki planini po stezi, ki pelje na Konjščico, približno 15 minut. Pred krajem, imenovanim Dovja raven, se steza začne v zavojih spuščati. Pred spustom je desno pod stezo neizrazita dolinica. Tu zavijemo pod stezo proti jugovzhodu po robu bukovega gozda in opazimo vhod, ki je od steze oddaljen vsega 20 m.

Opis: Jama ima vhod v manjši depresiji, ki se nadaljuje v razpoko, ta pa naprej še ni raziskana.

Zgodovina: Jamo so odkrili jamarji med raziskovalnim taborom ŠCRM leta 2004.

Ugotovitve

Vodoravnih jam na obravnavanem območju je pet. Njihova povprečna dolžina je 317 m, njihova povprečna globina pa 50 m. Predstavljajo 15 odstotkov vseh kraških votlin na tem območju.

Brezen je 14, to je 40 odstotkov vseh votlin. Njihova povprečna dolžina je 87 m, njihova povprečna globina pa 51 m.

Poševnih jam je 16. Njihova povprečna dolžina je 26 m, povprečna globina pa 7 m. Predstavljajo 45 odstotkov votlin.

Na tipu krasa planote pod gozdno mejo je 26 jam, od tega 12 (46 %) brezen, 12 (46 %) poševnih jam in 2 (8 %) vodoravni jami.

Na pobočjih je 9 jam, od tega 2 (22 %) brezni, 4 (44 %) poševne jame in 3 (34 %) vodoravne jame.

Gostota jam

V vsem masivu je gostota približno ena jama na kvadratni kilometer, na planoti 2,47 jam in na pobočjih 0,37 jam na kvadratni kilometer. Gostota vhodov je na planoti skoraj 7-krat večja kot na pobočjih. Razlika gre verjetno na račun lažje dostopnosti in s tem večje raziskanosti jam na planoti, pobočja so pač bolj zahtevna, marsikje pa je zaradi konfiguracije terena dostop sploh nemogoč. Velik del vhodov je verjetno tudi zasut.

Rovnatost

V vsem masivu je 3149 metrov rovov, kar pomeni 89 metrov rovov na kvadratni kilometer.

Na planoti je skupno 2280 metrov rovov, to je 217 metrov rovov na kvadratni kilometer, na pobočjih pa je 869 metrov rovov, torej 35 metrov rovov na kvadratni kilometer.

Iz primerjave zgornjih podatkov vidimo, da je na planoti 6-krat več rovov na kvadratni kilometer kot na pobočjih. Tudi ta številka kaže enako razmerje kot gostota jamskih vhodov. Razlika ima verjetno iste razloge kot pri gostoti vhodov.

Povprečna kraška votlina na obravnavanem območju je dolga 98 metrov in globoka 34 metrov.

Povprečno brezno je dolgo 87 metrov in globoko 52 metrov.

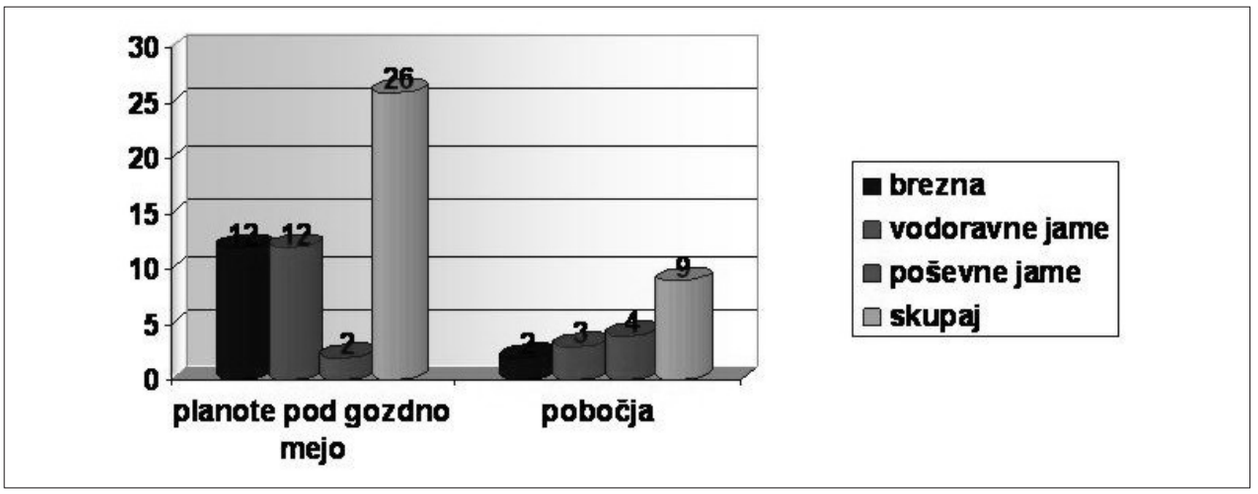

Razporeditev števila jam po tipu krasa. Avtor: Ambrož Kregar.

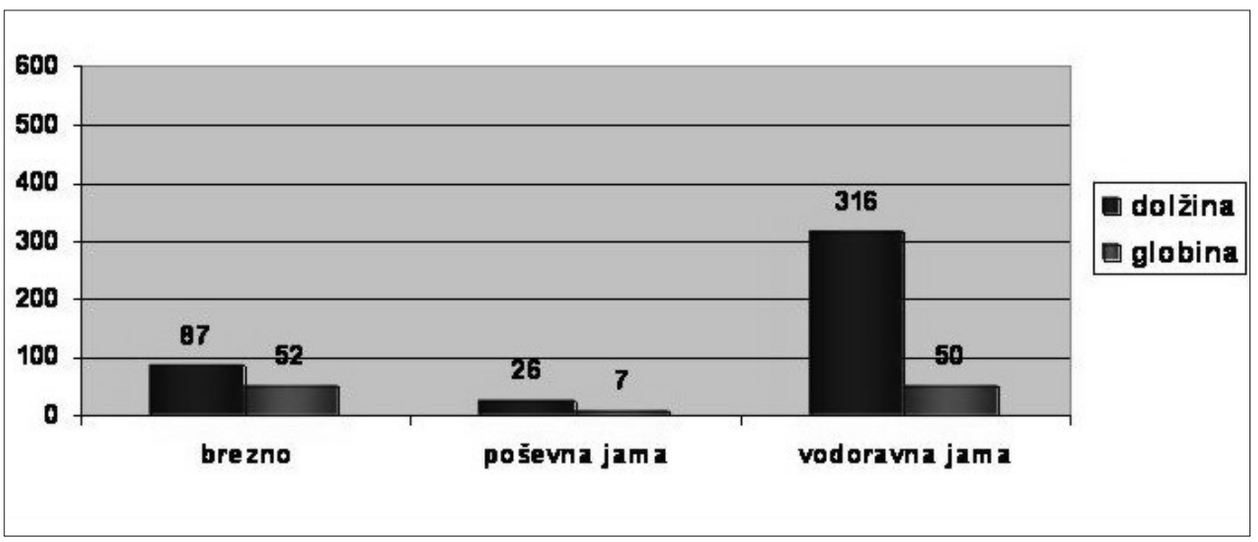

Povprečna dolžina in globina jam na celotnem območju (v metrih). Avtor: Ambrož Kregar.

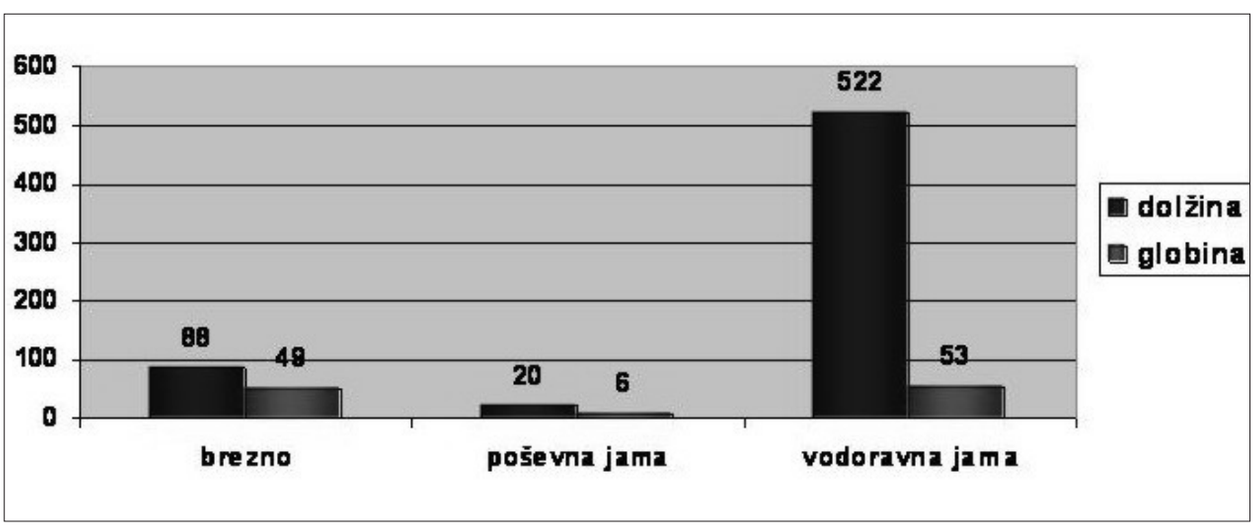

Povprečna dolžina in globina jam na planoti (v metrih). Avtor: Ambrož Kregar.

Povprečna poševna jama je dolga 26 metrov in globoka 7 metrov.

Povprečna vodoravna jama je dolga 316 metrov in globoka 50 metrov.

Povprečno brezno na planoti je dolgo 88 metrov in globoko 49 metrov.

Povprečna poševna jama na planoti je dolga 20 metrov in globoka 6 metrov.

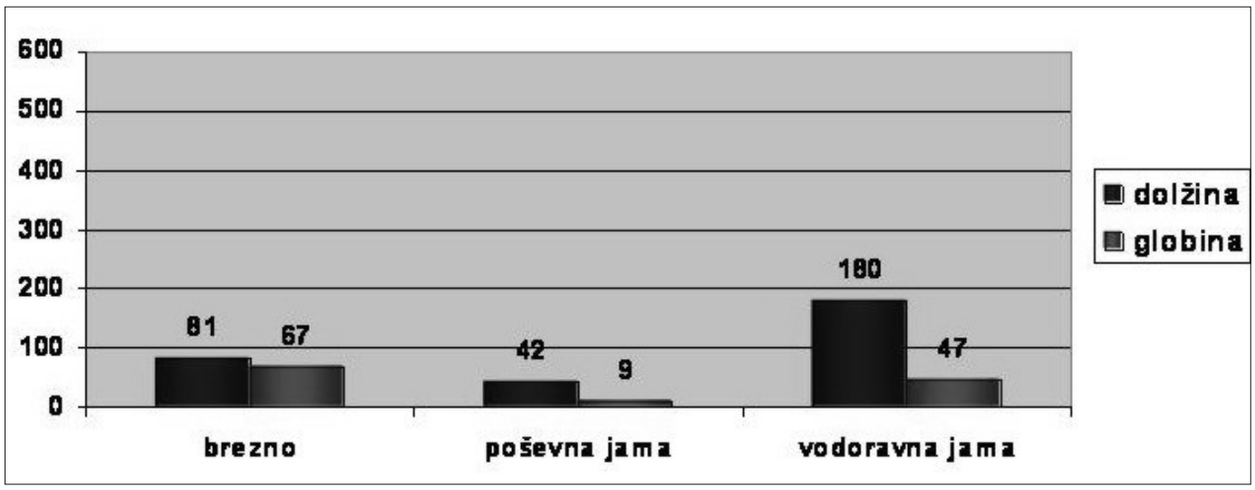

Povprečna dolžina in globina jam na pobočjih (v metrih). Avtor: Ambrož Kregar.

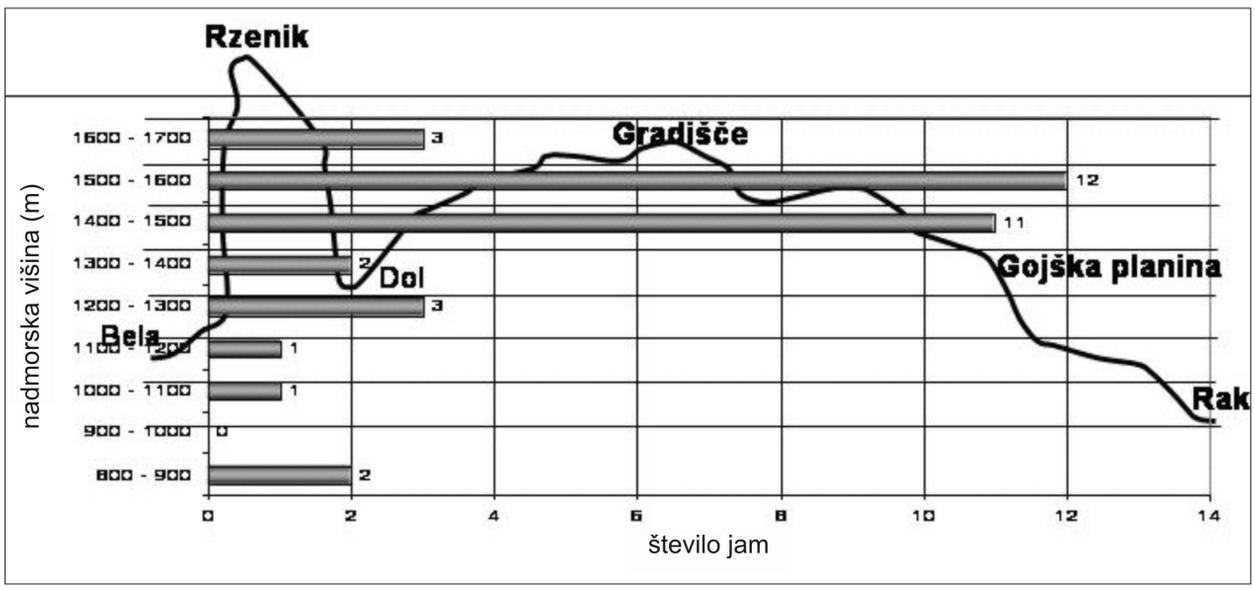

Gostota jam po nadmorski višini. Avtor: Ambrož Kregar.

Povprečna vodoravna jama na planoti je dolga 522 metrov in globoka 53 metrov.

Povprečno brezno na pobočju je dolgo 81 metrov in globoko 67 metrov.

Povprečna poševna jama na pobočju je dolga 42 metrov in globoka 9 metrov.

Povprečna vodoravna jama na pobočju je dolga 180 metrov in globoka 47 metrov.

Iz zgornjih statistično obdelanih podatkov vidimo, da se tipi kraških votlin po legi na planoti ali pobočju ne razlikujejo. Razlike so le v vplivu posameznih velikih objektov. Velika je razlika v raziskanosti.

Lahko zaključimo, da je ravni del planote dokaj dobro raziskan, čeprav vse kraške votline zagotovo še niso evidentirane. Že med izdelavo tega prispevka smo dobili podatke o novih jamah, ki še niso raziskane in dokumentirane. Statistični podatki kažejo, da je raziskanost pobočij še bistveno slabša, čeprav je verjetno na pobočjih tudi v resnici manjša gostota odprtih kraških votlin, predvsem zaradi specifičnih pogojev zasipanja votlin, ki se odpirajo v pobočjih. Odprte ostajajo le tiste, ki so v zavetju strmih sten in previsov, kjer pa so izjemno težko dostopne.

To, da smo med izdelavo raziskovalne naloge našli kar osem novih votlin (sicer niso posebno velike, vendar predstavljajo 27 odstotkov vseh znanih votlin), pa pomeni, da je na Veliki planini še veliko možnosti za odkritje še večjega števila novih in morda tudi velikih podzemeljskih votlin. Delo torej še nikakor ni končano. Našli smo tudi skupino rovov v pobočju pod Kopo nad Kopišči. V zgornjih analizah jih nismo upoštevali, saj so prav gotovo umetnega nastanka. Med domačini so znani pod imenom Knapove jame. V njih so v 19. stoletju kopali kamnino, iz katere so potem izdelovali čistilni prašek (»pucpurfel«).

Zaključek

Velika planina je zelo zanimivo gorsko območje naše občine z največjim turističnim obiskom, vendar je na žalost zato tudi najbolj degradirano. Od nekdaj cenjene in zato zavarovane samobitnosti ni ostalo skoraj nič. Zunanja forma je morda še ostala, vendar pa družba (občina in država) z vsemi svojimi ukrepi pretežno le pospešuje propad. Zato v tej razpravi tudi nismo zbirali dokumentov in odlokov o zaščiti, ki praktično nimajo posebnega učinka.

Menimo, da je to v času globalizacije popolnoma normalno, saj kapital od starinske zaščitene planine ne more imeti opaznega dobička. Na žalost nihče od uničevalcev ne vpraša za mnenje tistih obiskovalcev, ki znajo lepote in danosti na planini uživati brez motenja starobitnosti in drugih državljanov. Morda bi kazalo uvesti zaščito v skladu z nordijskimi standardi, ki favorizirajo dostopnost vsem, škodovanje pa ni dovoljeno. To je nekako v smislu jamarske etike: ne pusti ničesar, razen stopinj, in ne odnesi ničesar, razen fotografij, greš pa lahko kamorkoli.

Kras sam na planoti ni ogrožen, saj se kamnin ne da zamenjati. Oblika krasa pa je precej pod udarom. Zaradi pretirane uporabe omrežja cest, pešpoti in traktorskih poti se veča erozija travne ruše, kar lahko kljub ugodni kamninski sestavi pripelje do ogolelosti površin. Vode, ki zaradi svoje agresivnosti oziroma kamnotopnosti ustvarjajo kras, so precej onesnažene, še posebej curki, ki pritekajo iz greznic urejenih koč. Kako to vpliva na intenzivnost korozije, ki sicer kras ustvarja in vzdržuje, ni povsem jasno. Gotovo je le, da se zaradi tega procesi spreminjajo. Na to vpliva tudi gnojenje, ki ga izvajajo, da bi z intenzivnejšim pašništvom dosegli boljše ekonomske rezultate. Poslabšana kvaliteta vode nedvomno negativno vpliva na populacije podzemnih živali, ki vrhu vsega sploh še niso dokončno raziskane, čeprav prizadevanja raziskovalcev trajajo že preko 150 let.

Jame in brezna so ogroženi enako kot povsod po svetu na poseljenem krasu. Znana brezna služijo za odlaganje poginulih živali že od nekdaj. Iz odloženih kosti bi se za nekatere jame z izotopsko C 14 metodo dalo določiti, koliko stoletij že služijo za mrhovišče. V novejšem času se je oskrba planine z vsem mogočim močno povečala in v jame se množično odnašajo civilizacijski odpadki. Zaradi širjenja smučišč so postali dostopni deli planine, ki so nekdaj bili daleč od pastirskega delovanja. Tudi nova mreža prometnih povezav omogoča, da smeti vozijo v jame, ki so bile nekdaj dokaj oddaljene od ljudi. Najbolj vpijoč primer je jama Vlečnica 1, ki so jo v zadnjih 20 letih napolnili skoraj izključno z embalažo alkoholnih napitkov, po vsej verjetnosti iz bližnjega nelegalnega začasnega gostinskega lokala. Bolj skrite in oddaljene oziroma neznane jame so med drugo svetovno vojno služile kot skladišča in v njih so še ostanki, na primer municijskih zabojev. Mejni primer za to je brezno Jerohi 7, v katerem so jamarji našli aluminijast kos letala. V jami Cerkev je bila postavljena koča, v kateri je delovala partizanska čevljarska delavnica.

Ugotovili smo tudi, da so jame neposredno ogrožene tudi zaradi gradnje cest, saj so pri gradnji ceste na Veliki stan brezno, ki je bilo na trasi, brez vprašanja zasuli. Najbolj pa vzbuja skrb, da je ta cesta baje zgrajena z vsemi potrebnimi dovoljenji in soglasji, kar pomeni, da je neki državni organ izdal dovoljenje za gradnjo, ne da bi upošteval pogoje iz zakona za zaščito jam in ne da bi preveril, kaj se na trasi dejansko nahaja. To, da niso imeli podatka, da tam nekaj je, jih ne odvezuje odgovornosti. Glede na novi zakon o varstvu jam je to dejansko nezakonito delovanje. Sicer pa je to le ponovitev zgodbe o breznu pod Kraljevim Hribom, ki se je odprlo ob razširitvi ceste v Kamniško Bistrico okrog leta 1968 in so ga takrat brez velikih ceremonij zasuli.

Jama Vlečnica 1 je že zelo onesnažena. Foto: Ambrož Kregar.

To brezno sploh ni bilo evidentirano, saj pred ustanovitvijo JKK v naši občini takih dogodkov ni nihče evidentiral.

Pri analizi tlorisov jam smo ugotovili, da jih večina poteka v smeri sever–jug ali severovzhod–jugozahod, kar je pogojeno s smerjo tektonskih razpok. Le ena jama ima smer jugovzhod–severozahod. Kakšni so razlogi za ta odklon, nismo uspeli ugotoviti. Za to bi bila potrebna analiza poligonskih meritev vseh jam na obravnavanem območju, ki pa niso na razpolago. Ponovitev vseh meritev bi zahtevala mnogo več časa, kot ga imamo na razpolago jamarji amaterji.

Pri naših raziskavah smo na obravnavanem območju v času prizadevanj za izdelavo raziskovalne naloge našli še osem novih kraških votlin, kar predstavlja kar 23 % vseh zdaj znanih votlin. Poleg tega smo izvedeli še za eno vetrnico, ki je zaradi zime ni bilo mogoče raziskati. To pomeni, da stvari še daleč niso dokončno raziskane in da je pričakovati še nove najdbe, predvsem na stenah in pobočjih, ki do sedaj še niso bila dovolj prečesana. Obstajajo še tudi legende o nekaterih jamah in breznih, ki so bili nekdaj znani in uporabljeni za tak ali drugačen namen. Na primer brezno v Sivniku, v katero je baje Bosov Tine vrgel morilsko puško, jama, v kateri je bilo skrivališče obutve med NOB, in podobno.

Mladi jamarji, člani Jamarskega kluba Kamnik, so Veliko planino v speleološkem pogledu intenzivno obdelali v raziskovalni nalogi Jame na Veliki planini, ki so jo izdelali v okviru Gibanja znanost mladini. Z nalogo so zastopali Šolski center Rudofa Maistra Kamnik in z njo zmagali na državnem nivoju v razredu Geografija za leto 2005.

The Karst on Velika Planina

Summary

In our research, we decided to investigate the Karst on Velika Planina and to find out the cultural heritage of herdsmen in this area as their lives and their life stories differ from the lives of herdsmen on other Slovenian mountain pastures.

Our aim was to get all the existing documentation of caves in the area and to complete it by drawing maps of those caves which have not been drawn yet. At the same time we tried to document other surface Karstic formations. To do this successfully, we had to make more expeditions on which we visited entrances of the caves and also went into and examined most of them. We also had to read professional literature, look through the existing documentation and draw maps. In the end we had to write a research project. Everything that we saw during our expeditions was photographed in digital form, which will be long-lasting archived documentation.

Kratice

A-zapisnik – osnovni zapisnik, ki naj bi ga imela vsaka raziskana jama (Zapisniki se hranijo v katastrih jamarskih klubov, ki so jamo dokumentirali, in v Katastru JZS in IZRK.)

B-zapisnik – dopolnilni zapisnik, ki se zapiše po vsakem obisku jame (Zapišejo se vse posebnosti, ki so bile opažene.)

DZRJL – Društvo za raziskovanje jam Ljubljana

GPS – global position system

IZRK ZRC SAZU – Inštitut za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti

JKK – Jamarski klub Kamnik

JKŽ – Jamarski klub Železničar

JZS – Jamarska zveza Slovenije

Kataster – zbirka zapisnikov in načrtov o jamah

ODK – osnovna državna karta

SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti

ŠCRM – Šolski center Rudolfa Maistra

UIS – Union internationale de spéléologie

ZOTKS – Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije

Viri in literatura

BAT, M. et al. 2003: *Vodno bogastvo Slovenije*. Ljubljana: Agencija republike Slovenije za okolje.

BOLE, J. 1965/66: Henrik Freyer in jamski polži. *Proteus,* letnik 28, št. 9/10. 263.

CEVC, T. 1997: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah.* Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Inštitut za arheologijo.

CEVC, T. 1993: *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje.

CEVC, T. 2000: Tri tisočletja Velike planine. *Kamniški zbornik* 15. Ljubljana: Občina Kamnik. 113–122.

CEVC, T. 1967: Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom. *Kamniški zbornik* 11. Ljubljana: Občina Kamnik. 47–86.

CEVC, T. 1977: Vpliv zemljišča in družbenozgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah. *Slovenski etnograf* XXX. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

CEVC, T. 2004: Velika planina. Predavanje v okviru jamarskega krožka na ŠCRM. Kamnik 9. 12. 2004.

ČERČEK, E. 1949: Planine v južnih Kamniških Alpah. *Geografski vestnik* 1948–49. 37–69.

FLORJANČIČ, J. D.: *Ducatus Carnioliae tabula choronographica 1744 (Koronografska karta vojvodine Kranjske).*

FREYER, H. 1855: *Über neu entdeckte Conchylien aus den Geschlechtern Carychium und Pterocera*. Trst.

GABROVEC, S. 1965: Kamniško ozemlje v prazgodovini. *Kamniški zbornik* 10. Ljubljana: Občina Kamnik. 89–134.

GAMS, I. 2003: *Kras v Sloveniji v prostoru in času.* Ljubljana: ZRC SAZU.

GANTAR-GODINA, I. 1989: Erjavec, Fran. V: *Enciklopedija Slovenije.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

HABIČ, P. 1975: Razlike med alpskim in dinarskim krasom. *Naše jame* 17. Ljubljana: Jamarska zveza Slovenije. 77–84.

HABIČ, P., R. GOSPODARIČ, F. HABE, I. KENDA, A. KRANJC, F. ŠUŠTERŠIČ 1978: Osnovna speleološka karta Slovenije. Nadaljevanje. *Naše jame* 19. Ljubljana: Jamarska zveza Slovenije. 43–57.

KOS, M., 1895: Iz Stahovice na Konja. *Planinski vestnik* 2, leto I. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo.

KOPAČ, V., 1965: Še enkrat o Veliki planini. *Planinski vestnik* 9. Ljubljana: Slovensko planinsko društvo.

KOROŠEC, B. 1978: *Naš prostor v času in projekciji.* Ljubljana: Geodetski zavod SRS.

KRBAVČIČ, A., M. OROŽEN ADAMIČ 1989: Freyer, Henrik. V: *Enciklopedija Slovenije.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

KREGAR, V. 1983: Pastirske kulture v jamah. *Naše jame* 25. Ljubljana: Jamarska zveza Slovenije. 47–48.

KREGAR, V. 1984: Raziskave jam v Kamniških Alpah. *Deveti jugoslavenski speleološki kongres* (separat). Zagreb: Speleološki savez Hrvatske.

KUNAVER, P. 1957: Kras v Kamniških planinah. *Kamniški zbornik* 3. Ljubljana: Občina Kamnik. 272–286.

KUNAVER, P. 1953: Kraški pojavi v Kamniških planinah. *Planinski vestnik.* Ljubljana: Planinska zveza Slovenije. 261–270.

LEBEN, F. 1967: Velika planina. *Varstvo spomenikov* XII. 105–106.

LONGYKA, I. 1997: Schmidt, Ferdinand Jožef. V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

NOVAK, D. 1995: Podzemeljske vode v Kamniških in Savinjskih Alpah. *Geologija* 37. Ljubljana: Geološki zavod, Inštitut za geologijo, Slovensko geološko društvo. 415–435.

NOVAK, D. et al. 1989: *Jamarstvo.* Ljubljana: Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije.

POLLAK, B. 1995: *Naravne znamenitosti Kamniško-Savinjskih Alp na kamniškem območju*. Kamnik: Občina Kamnik.

PREMRU, U. 1976: Neotektonika Vzhodne Slovenije. *Geologija.* Ljubljana: Geološki zavod, Inštitut za geologijo, Slovensko geološko društvo. 211–249.

PREMRU, U. 1974. Geološka zgradba Julijskih in Savinjskih Alp. *Naše jame* 17. Ljubljana: Jamarska zveza Slovenije. 67–75.

RAJŠP, V. in A. SRŠE 1998: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787.* Karte, 4. zvezek, sekcija 161. Ljubljana: Ars.

RAKOVEC, I. 1958: Geološki razvoj kamniške pokrajine. *Kamniški zbornik* 4. Ljubljana: Občina Kamnik. 5–31.

ROBIČ, S. 1877: Ledenica na Veliki planini kamniški. *Slovenec.* Ljubljana.

SEIDL, F. 1907–1908: Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice. *Slov. zemlja* 5. Ljubljana: Slovenska matica.

ŠIFRER, M. 1957: Pleistocenski razvoj Kamniške Bistrice in pritokov. *Kamniški zbornik* 3. Ljubljana: Občina Kamnik. 256–271.

Osnovna geološka karta 1 : 100.000. Ljubljana: Geološki zavod RS.

Darja Jenko, dipl. biol.
Medvedova ulica 25 a, Kamnik

Obnovljena Koželjeva pot vabi na sprehod v vseh letnih časih

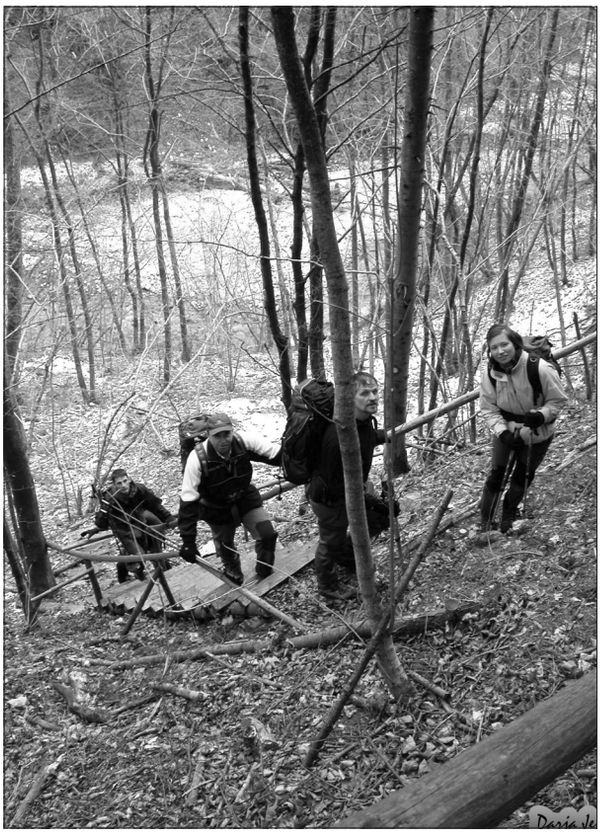

Skupinski izlet. Foto: Darja Jenko.

Zgodovina poti

Dolina Kamniške Bistrice je že od nekdaj privabljala v svoje naročje različne obiskovalce, kar lahko preberemo v več knjigah.

Ljudevit Stiasny v svojem delu *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski oris*, ki je bilo objavljeno leta 1894, na strani 9 piše: »Jako prijetna je pot v romantično bistriško dolino. Pot je primeroma dovolj gladka, le sem ter tje nekoliko napeta. Pri izvirku Bistrice se ozka dolina nekoliko razširi. Tu stoji par koč za izletnike, ki v zadnji dobi mnogobrojno obiskujejo ta kraj. Bistrica, mrzla kot led, izvira med velikimi skalami iz mnogih votlin. Blizu izvirka pada Bistrica iz globoke, tesne struge nekaj metrov globoko v krasnem slapu. Leta 1564 je prišel avstrijski nadvojvoda Karol II. k izvirku Bistrice in je v spomin na to pustil tam kamenito ploščo s tem-le zlatim napisom: ANNO 1564. DIE 29. APRILIS CARL. ARCHIDUX AUSTRIAE HIC PRANSIT (to je: Leta 1564, dne 29. aprila, je Karol, avstrijski nadvojvoda, tukaj kosil). Pred nekaj leti so pastirji zagnali ploščo v vodo, in poslej je ni bilo več videti.«

V zborniku *Planinsko društvo Kamnik 1893–1993* na strani 80 preberemo, da v obdobju prve svetovne vojne (1914–1918) v Kamniško-Savinjskih Alpah ni bilo vojaštva in bojev kakor v Julijskih Alpah. Zato ni čudno, da so ljudje množično prihajali v mirne kotičke, kot sta Kamniška Bistrica in Velika planina, saj jih je vlak pripeljal skoraj do samih gora.

Da je bilo včasih poskrbljeno za prevoz potnikov do Prelesnika v Stahovici in nazaj na železniško postajo, priča objava v navedenem zborniku: »Izletnike v Kamniške Alpe opozarjamo, da je gospod Jakob Malovrh, gostilničar na Grabnu 'pri Levičniku' v Kamniku, prevzel redno vožnjo s Kamniškega kolodvora v Stahovico do Prelesnika. Voz (za 5 oseb) bo čakal na kolodvoru ob sobotah in pred praznikih pri popoldanskem in večernem vlaku ter ob nedeljah in praznikih pri jutranjem vlaku. Ob nedeljah in praznikih popoldne bo dobiti isti voz v Stahovici pri Prelesniku. Med tednom je voz na razpolago proti naročilu. Cena na osebo (ako je voz poln) 60 V, sem in tja 120 K.«

Tudi danes bi veljajo kaj ukreniti v tej smeri, da bi se povezave z javnim prevozom med Kamnikom in Kamniško Bistrico malo okrepile.

Podružnica Slovenskega planinskega društva (SPD) Kamnik se je takoj po ustanovitvi lotila gradnje in zaznamovanja novih gorskih poti v Kamniških planinah. Za spremembe v naravi pa je bilo potrebno soglasje tedanjega lastnika Meščanske korporacije v Kamniku, zato so se gradnje poti mnogokrat občutno zavlekle. Prošnja za zgraditev brvi čez Predaselj je bila vložena že leta 1925, pot skozi Galerije pa je bila odprta leta 1928, poroča zbornik *Planinskega društva Kamnik 1893–1993*, stran 90.

Pot je dobila ime po kamniškem slikarju in gorniku Maksu Koželju (1883–1956). Maks Koželj ni bil le slikar planinske krajine, temveč tudi zaslužen planinec in planinski funkcionar. Ob ustanovitvi 2. slovenske reševalne postaje v Kamniku leta 1922 je prevzel njeno vodenje. Bil je dolgoletni tajnik kamniške podružnice SPD, pa tudi predsednik v letih 1939–1940 in 1946–1948.

Planinsko društvo Kamnik je skrbelo za pot do leta 1978, nato pa jo je na željo Planinskega društva Špik predalo v njihovo oskrbo. PD Špik je skrbelo za pot 25 let.

Leta 2003 je pot ponovno prevzelo v oskrbo PD Kamnik in jo registriralo pri Planinski zvezi Slovenije v register planinskih poti.

Obnavljanje vsake poti je povezano s precejšnjimi stroški, ki jih planinska društva običajno ne zmorejo, prav tako pa tudi ni ljudi, ki bi opravljali neplačano delo. Več kot polovico stroškov za obnovitev Koželjeve poti (520.000 SIT) je prispevalo PD Kamnik, občina Kamnik in komisija za planinska pota pri Planinski zvezi Slovenije pa sta prispevali po 200.000 SIT.

Del poti poteka zelo blizu reke, zato jo je potrebno nenehno opazovati in na novo speljati dele, ki jih reka skoraj vsako leto odnese. Ker je bila Koželjeva pot v zelo slabem stanju, praktično opuščena, je PD Kamnik v letu 2004 začelo s temeljito obnovo, ki je potekala ves april in maj. Mostovi so bili popolnoma uničeni, pot pa je bila tudi na nekaterih drugih mestih praktično neprehodna. Člani markacijskega odseka PD Kamnik so obnovili celotno pot. Na nekaterih mestih, kjer je Kamniška Bistrica spodjedla staro pot, jo je bilo potrebno

Začetek poti. Foto: Darja Jenko.

na novo speljati in v celoti označiti z novimi markacijami.

Da meceni še obstajajo, je dokazal inž. Janez Lap z Vrhpolja, ki je podaril hrastov les za izdelavo 12 mostov, ki omogočajo lažjo prehodnost poti. Prostovoljci PD Kamnik so, kjer je bilo potrebno, uredili zaščitne ograje.

Planinsko društvo Kamnik se lahko pohvali, da ima med svojimi člani še vedno precej takih, ki so pripravljeni delati, ne da bi za to prejeli kakršnokoli plačilo. Pri obnavljanju Koželjeve poti so sodelovali zlasti Zdravko Markuš, Jože Klenc, Franc Obreza, Rajko Balantič, Zdravko Bodlaj, Cveto Balantič, Franc Golob, Lado Kladnik, Marjan Kobav, Stanko Balantič in Branko Slevec, ki so skupaj opravili 353 delovnih ur.

Potek poti

Usmerjevalna tabla, nameščena na skali pred ostrim ovinkom pri Iverju, nas z glavne ceste vabi na most čez Kamniško Bistrico. Namesto da bi šli po dolini, kjer teče potok Grohat, zavijemo desno po makadamski cesti, ki preide v gozdno pot. Na prvi vzpetini gozdna pot zavije levo, mi pa v ovinku desno sledimo markacijam, ki nas vodijo vzdolž reke in pod Širokim žlebom proti Ribji peči, kjer lahko opazimo spodmol, ki je nastal zaradi zmrzali. Po lesenih stopnicah se nekaj metrov dvignemo, nato pa spustimo na makadamsko cesto, ki vodi v dolino Korošice. Pavel Kunaver navaja, da je bil konec pleistocenskega ledenika prav tu pod Kraljevim hribom, nekaj sto metrov severno za Ribjo pečjo, kjer vodi most čez Bistrico v dolino Korošice. Če smo že utrujeni, pot lahko tu tudi zaključimo in gremo čez most proti postaji gondole, ki pelje na Veliko planino, sicer pa se z makadamske ceste spustimo v dolino, ki se razširi, kar je značilno za ledeniške doline. Od tu dalje na poti srečujemo ledeniške balvane, ki jih je v davnini odložil ledenik. Markirana pot se spet približa reki. V zimskem in zgodnjem pomladanskem obdobju pred olistanjem dreves je s Koželjeve poti viden slap pod Kopišči. Lahko pa se spustimo do struge Bistrice, od koder opazujemo slap v vseh letnih časih.

Anton Ramovš opisuje ta slap kot naravno posebnost. »Na precejšnjem potoku, ki pobira vodo izpod Belske Kope in zahodnega konca Velike planine in teče mimo Kopišč, je pri izlivu v Kamniško Bistrico kakih 20 metrov visok stopničast slap. Voda drvi po zglajenem zravnanem apnenčevem žlebu z nagibom približno 45° in na koncu poskoči v Bistrico. Enako strmo kot se poganja voda, ležijo tudi plošče temno sivega oligocenskega apnenca s številnimi drobcenimi fosilnimi ostanki. Pred ustjem se voda prekopicuje po precej zložni strugi sem ter tja čez skalnate grbine. Ta slikoviti stopničast slap pa je skorajda edina naravna posebnost te vrste v oligocenskih kamninah pri nas.«

Nad tem delom Koželjeve poti je velika gozdna jasa, imenovana Brsniki, v preteklosti nastala z golosekom, z lovsko kočo na začetku in krmilnicami za divjad na koncu. Rudolf Badjura piše, da je na Brsnikih gozdarsko naselje. Dober kilometer hoje nas loči od izliva potoka Kamniška Bela, ki teče po enako imenovani dolini. Med Brsniki in Predasljem spomladi in zgodaj poleti opazimo več majhnih izvirov, ki se stekajo v Kamniško Bistrico. Pot nadaljujemo proti soteski Mali Predaselj, ki je nekoliko krajši in nižji od Velikega Predaslja. V obeh soteskah sta se v davnini zagozdila ledeniška balvana, ki tvorita naravna mostova. Koželjeva pot vodi čez naravni most v Velikem Predaslju, ker pa je lede-

Lepnica. Foto: Darja Jenko.

niški balvan zdrsnil nižje med stene kanjona, je nad balvanom lesen mostiček, ki je z obeh strani varovan z ograjo.

Predaselj je bil nekdaj prava atrakcija za turiste, o čemer beremo tudi v praktičnem vodniku Rudolfa Badjure z naslovom *Jugoslovenske Alpe: lečilišta, letovišta, kupatila, prirodne znamenitosti, izleti, alpske ture*, ki je izšel leta 1922 v Ljubljani.

Anton Ramovš v svoji knjigi *Slapovi v Sloveniji* opisuje slap Kamniške Bistrice v Predaslju: »Dne 26. oktobra 1952 je 12 metrov visok slap v Malem Predoslju izginil še hitreje, kot je nastal 62 let poprej. V nekdanji slapovi pregradi se je spet pokazal velikanski ledeniški blok, ki je zagozden med strmi apnenčevi pobočji, in spet predstavlja drugi naravni most v Predoslju.«

Tudi France Malešič se v razpravi, objavljeni v Kamniškem zborniku XIII iz leta 1996, na strani 77 dotakne slapa, ki je izginil. »Tako je izginil slap, ki se je imenoval Na skoku v Predaslju. Mostički in balkoni za turistične sprehajalce so propadli.« V tej razpravi povzame tudi pomen imena Predaselj po Rudolfu Badjuri: »Izraz Predoselj oziroma predaselj je v ljudskem izrazju občno ime za naravni most in je še ohranjeno v Kamniški Bistrici, ...«

Na mostičku čez Predaselj nam pogled uide v globoko sotesko. Kdor ima težave z vrtoglavico, pohiti proti makadamski cesti, ki vodi proti Brsnikom. Na tem mestu zapustimo desni breg Kamniške Bistrice, prečkamo makadamsko cesto in pot nadaljujemo po levem bregu mimo Izvirka, ki je stalni izvir Kamniške Bistrice. Območje Izvirka je poraščeno z mahovi, kljub temu pa se lahko odžejamo s hladno, bistro Kamniško Bistrico. Pot nadaljujemo do velikega parkirišča, kjer je tudi avtobusna postaja, jo zaključimo s kosilom v domu v Kamniški Bistrici ali na desnem bregu pri Jurju.

Skrb za naravo

Ljudevit Stiasny v svojem delu Kamnik. *Zemljepisno-zgodovinski oris* na strani 58 piše: »Leta 1478 je cesar Friderik IV. zapovedal deželnemu glavarju Žigi pl. Sebriahu in Gašperju Havenspeku, vicedomu kranjskemu, varovati Kamnik v njegovih pravicah do planin, gozdov in lesa. Leta 1496 je Viljem Auersperg, deželni glavar Kranjski, prepovedal mejašem srenjskih pašnikov in gozdov v Bistrici pri Kamniku škodo delati v Bistrici, ker je mesto s pismom dokazalo, da je njegova lastnina. Na prošnjo mejašev je vendar dovolil, da smejo zjutraj živino gnati v Bistrico, a zvečer pa nazaj; čez noč tam ne sme nihče ostati. Nikdo ne sme s sekiro v gozd, tudi ne sme nihče napravljati lazov in koč. Pasti se sme le podnevi.«

Danes bi pričakovali, da smo okoljevarstveno bolj osveščeni kot nekdaj, vendar se zdi, da temu na žalost ni tako. Na začetku Koželjeve poti potekajo številni pikniki že na prvi jasi in nato vse ob reki, do koder se da pripeljati z avtomobili. To sicer samo po sebi neškodljivo dejavnost opazujemo od spomladi pa vse do pozne jeseni. Žalosti le dejstvo, da za nekaterimi ostane velika količina odpadkov, namesto da bi jih odpeljali s seboj in odložili v smetnjake.

Vsekakor lahko za naravo skrbimo tudi tako, da se do izhodišča Koželjeve poti peljemo z javnim prevozom, ki pa žal ni več tako pogost, kot je bil še pred dvajsetimi leti, ko je konec tedna vsako uro peljal avtobus iz Kamnika v Kamniško Bistrico.

Na ohranitev lepot Kamniške Bistrice v svojem prispevku iz leta 1956 opozarja že Pavel Kunaver: »Vse kar je tod voda ustvarila in kar je pustil ledenik slikovitega s svojimi bolvani, kar je dodalo rastlinstvo in kar vse leto s srnjadjo, pozimi pa z gamsi narava oživlja med izlivom Kamniške Bele pa do izvira Kamniške Bistrice, s Predosljem v sredini, je tako lepo, da morajo Kamničani zastaviti vse sile, da bo postal vsaj ta delček doline prirodni park, ki bo še poznim rodovom pričal o nenadkriljivi lepoti prirode, sedanjemu rodu nudil košček popolnoma nepokvarjene narave v oddih in pouk, Kamničanom, domačinom pa bo v čast!«

Živalstvo

Ljudevit Stiasny v že navedenem delu iz leta 1894 na 60. strani piše, da je leta 1496 Viljem Auersperg določil, »da si cesar pridržuje lov na jelene in drugo žlahtno divjačino.«

Dodaja še: »V Bistrici je obilo divjih koz, zaredili so v zadnjih letih zopet jelene, sezidali dve krasni lovski koči, in ker je prekrasna okolica, prišteva se ta lov prvim na Kranjskem.«

Lovsko podjetje Kozorog iz Kamnika v zimskih mesecih skrbi za divjad, morda je tudi to razlog, da pozimi

pogosteje kot poleti prekrižamo pot divjadi. Na zasneženi poti opazimo odtise stopinj srnjadi, gamsov in zajcev.

Pozno spomladi v reki opazujemo ribiče, kar kaže, da so v zgornjem toku Kamniške Bistrice še ribe.

Pohodniki v zadnjem letu pogosteje hodijo po obnovljeni poti, zato je morda malo manj priložnosti, da bi videli večje živali. Če nismo preglasni, lahko poslušamo ptičje petje. Prisotnost mravelj opazimo na redkih mravljiščih in okoli njih. Če imamo srečo, nas obletavajo metulji, pozornim opazovalcem pa tudi hrošči in druge žuželke ne bodo ostali skriti.

Močerade opazimo pogosteje pred dežjem ali po njem. Del poti, ki je speljana ob vodi, pa si včasih delimo z žabami. Sem in tja lahko opazimo slepca, klopov pa se velja varovati ob vsakem sprehodu.

Rastlinstvo

Koželjeva pot je pravi zaklad vrstne pestrosti rastlin in upam, da bo tako tudi ostalo. Čeprav večina poti poteka skozi strnjen gozd, najdemo v podrasti prve znanilke pomladi: trobentice (*Primula vulgaris*), pomladanske velike zvončke, imenovane tudi kronice (*Leucojum vernum*), črni teloh (*Helleborus niger*), navadni volčin (*Daphne mezereum*), navadni jetrnik (*Hepatica nobilis*), ki se sicer pojavljajo zaradi hladnega vpliva reke malo pozneje. Navadni volčin (*Daphne mezereum*), ki je zelo strupen, cveti pogosto, ko tla še pokriva sneg. Alpski nagnoj (*Laburnum alpinum*) nas pozdravlja z rumenimi kimastimi socvetji.

Spomladi nas navadni kopitnik (*Asarum europaeum*), navadni jetrnik (*Hepatica nobilis*) in svinjska laknica, imenovana tudi navadna smrdljivka (*Aposeris foetida*), spremljajo na prvi polovici poti do makadamske ceste, ki pelje v dolino Korošice.

V poletnih mesecih najdemo navadne jagodnjake (*Fragaria vesca*) in borovnice (*Vaccinium myrtillus*).

Na začetku poti nas skalni vzpetini za dolino, po kateri teče potok Grohat, v poletnih mesecih prepoznamo po značilnih modrih cvetovih prvo olesenelo ovijalko planinski srobot (*Clematis alpina*). Nekaj posameznih predstavnikov te vrste srečamo še v okolici Ribje peči.

Pod Širokim žlebom si je svoj prostor izborila navadna vodna kreša (*Nasturtium officinale*) in tudi trpežna srebrenka (*Lunaria rediviva*), ki jo nekateri imenujejo tudi papežev denar. Nasproti Gabrske peči sem zasledila celo nekaj primerkov pegastega kačnika (*Arum maculatum*), malo višje se pozno spomladi bohotno razcveti čemaž (*Allium ursinum*).

Navadno tevje (*Hacquetia epipactis*), ki nosi latinsko rodovno ime po naravoslovcu Baltazarju Hacquetu, ki je kot rudarski zdravnik v 18. stoletju deloval v Idriji, vseskozi pa se je ukvarjal s proučevanjem rastlin, sodi med najmanjše predstavnike družine kobulnic (*Apiaceae*). Veliki zali kobulček (*Astrancia major*) je v družini kobulnic res med lepšimi zaradi listov ogrinjala, ki so na bazi kobula.

Če smo zelo pozorni, bomo v poletnih mesecih ob poti opazili tudi nekaj primerkov Bertolonijevih orlic (*Aquilegia bertolonii*). Bertolonijeva orlica sodi med rastlinske vrste, ki jim je posebna pozornost varovanja namenjena tudi z Naturo 2000.

Predaselj. Foto: Darja Jenko.

Presenetljiva je na tako kratki poti vrstna pestrost orhidej (ljudsko kukavice), vendar so posamezne vrste zastopane z maloštevilnimi primerki. Rjava gnezdovnica (*Neottia nidus-avis*) je brez klorofila, zato sodi med heterotrofne rastline. Pegasta prstasta kukavica (*Dactylorhiza maculata*) s pisanimi cvetovi privablja pogled pozno spomladi. Dvolistni vimenjak (*Platanthera bifolia*) in zelenkasti vimenjak (*Platanthera chlorantha*) nas spremljata ob poti, kjer imata zadosti svetlobe, mesno rdeča prstasta kukavica (*Dactylorhiza incarnata*) pa tam, kjer ima zadosti vlage.

Družina šmarničevk (*Convallariaceae*) obsega štiri rodove. Na svojih sprehodih po Koželjevi poti sem opazila predstavnike kar treh rodov, in sicer dvolistno senčico (*Maianthemum bifolium*), mnogocvetni salomonov pečat (*Polygonatum multiflorum*) in šmarnico (*Convallaria majalis*).

Talin oz. vetrovka (*Thalictrum aquilegiifolium*) cvete od maja do konca julija. Ciklame (*Cyclymen porpurascens*) so se z gomoljasto koreniko zasidrale med korenine dreves in skale.

Zadnje rastline odcvetijo običajno takrat, ko se pojavi prva slana.

Na poti opazimo tudi številne mahove in praproti, njihovih cvetov pa ne. Jelenov jezik (*Phyllitis scolopendrium*) raste v grapah in tudi ob njih. Rjavi sršaj (*Asplenium trichomanes*) si je poiskal svoj prostor na skalah in v skalnih razpokah, ob drevesnih koreninah pa navadna sladka koreninica (*Polypodium vulgare*).

Posebno pozornost si zaslužijo v zgornjem delu doline zelo redke vedno zelene tise (*Taxus baccata*), ki so

Šipek. Foto: Darja Jenko.

le grmički, če pa bodo preživele, bodo lahko zrasle v drevesa. Tisa sodi v Sloveniji med zavarovane rastlinske vrste.

Med drevesnimi vrstami sta najpogosteje zastopani navadna smreka (*Picea abies*) in bukev (*Fagus sylvatica*) na začetku poti in tvorita mešani gozd, ob vodi pa vrbovje (*Salix sp.*) in jelše (*Alnus sp.*). Del poti pod Širokim žlebom poteka skozi bukov gozd, ki po poti navzgor prehaja v mešani gozd. Med drevesi opazimo še črni gaber (*Ostrya carpinifolia*), veliki jesen (*Fraxinus excelsior*), beli javor (*Acer pseudoplatanus*), belo jelko (*Abies alba*) in rdeči bor (*Pinus sylvestris*).

Kogar bo ta prispevek prepričal, da se poda na Koželjevo pot, mu polagam na srce, naj bo prijazen do naravnih lepot, ki jih v dolini Kamniške Bistrice ne manjka.

The Renewed Koželj Path – Ready for Walking

Summary

The Alpineclimbing club from Kamnik thoroughly renewed the Koželj path last year, which was named after painter and alpinist Maks Koželj from Kamnik. The eight kilometer long path, which is well diversified, runs from Iverje to Kamniška Bistrica passing many natural sights. The renewed path is suited for all generations of hikers, if not all of it than at least partially.

In my paper, I present the path's course as well as the natural sights along the path itself. A part of it is also dedicated to the vegetation found during the four seasons as the path is suitable for hiking in the spring, summer, autumn and winter seasons. It is important to emphasize that we must be physically prepared and appropriately dressed with regard to the weather conditions and our abilities.

It is in my opinion that the individuals who renewed the path invested alot of energy and free time into the project and as a result it would be reasonable to also promote it further at the local level. More information about the project will also attract more visitors.

Viri

BADJURA, R. 1922: *Praktični vodić, Jugoslovenske Alpe: lečilišta, letovišta, kupatila, prirodne znamenitosti, izleti, alpske ture.* Ljubljana.

KLENC, J. 2005: *Tehnični podatki o obnovi Koželjeve poti.* Kamnik.

KUNAVER, P. 1956: Kamniška Bistrica. *Kamniški zbornik II.* Kamnik.

MALEŠIČ, F. 1996: Franc Hohenwart iz Zoisovega kroga. Kako so pred dvesto leti mladega grofa na Predaslju odvadili vrtoglavice in iz njega naredili čvrstega hribolazca. *Kamniški zbornik XIII.* Kamnik.

RAMOVŠ, A. 1983: *Slapovi v Sloveniji.* Ljubljana: Slovenska matica.

RAVNIK, V. 2002: *Orhideje Slovenije.* Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

STIASNY, L. 1894: *Kamnik. Zemljepisno-zgodovinski oris.* Ljubljana.

Zbornik Planinskega društva Kamnik 1893–1993. Ljubljana 1993.

PODJETJE
MESO

Jure Žalohar, prof. fiz.
Janeza Puharja 2, Kranj
Jaka Zevnik, univ. dipl. inž. grad.
Praše 53, Mavčiče

Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju

Uvod

Tunjiško gričevje je že od druge polovice 19. stoletja znano po velikem bogastvu makrofosilov, ki so ohranjeni v oligocenskih in miocenskih sedimentnih plasteh nekdanjega Panonskega morja. O številnih nahajališčih fosilov so prvi pisali geologi Državnega geološkega zavoda na Dunaju, številne najdbe pa so sledile tudi v obdobju med obema vojnama in po drugi svetovni vojni. Glavna in najpomembnejša nahajališča fosilov ter številne zanimive izdanke oligocenskih in miocenskih plasti pa smo odkrili šele nekako v zadnjih dveh desetletjih. Leta 1993 sva se zato avtorja tega članka na pobudo zbiralca fosilov in mineralov Franceta Stareta odločila Tunjiško gričevje podrobneje preiskati. Tako sva ozemlje Tunjiškega gričevja geološko kartirala med leti 1993 in 1996 v okviru akcije Zveze organizacij za tehnično kulturo Slovenije – Gibanje znanost mladini. Cilj dela je bila stratigrafska razčlenitev miocenskih plasti, določitev fosilne makrofavne in makroflore, ki je ohranjena v plasteh, in do neke mere rekonstrukcija sedimentacijskega okolja. Nekaj pozornosti sva namenila tudi tektoniki. V ta namen sva pregledala približno 33 km^2 veliko ozemlje med Šmartnim na zahodu, Kamnikom na vzhodu, Komendo na jugu in Bistričico na severu (slika 1). Izkazalo se je, da je v Tunjiškem gričevju vidnih več skoraj kontinuiranih profilov najmanj 1000 m debelega zaporedja miocenskih plasti. V severnem delu gričevja so najpopolnejši profili ob potokih Doblič in Dobler, ob potoku pod Viševco in ob potoku pod Vrhovjem. V južnem delu gričevja pa lahko opazujemo najpopolnejše profile ob pritokih Tunjščice in Knežjega potoka. Številni izdanki miocenskih kamnin so tudi ob cestnih usekih in peskokopih v okolici Tunjic, Košiš in Viševce. Ponekod so prisotni številni makrofosili, predvsem polži in školjke. Odvzela sva skupno okrog 100 vzorcev sedimentov in sedimentnih kamnin in okrog 700 makrofosilov. Najpogostejše makrofosile sva ob pomoči doc. dr. Vasje Mikuža paleontološko določila na Katedri za geologijo in paleontologijo Naravoslovnotehniške fakultete v Ljubljani. V kamninah je mestoma tudi bogata fosilna mikrofavna, ki pa je v okviru raziskav, opisanih v tem članku, nismo preučevali.

Za pomoč pri delu se najprej iskreno zahvaljujeva mag. Urošu Herlecu. S številnimi koristnimi pripombami in nasveti je mnogo pripomogel k boljšemu razumevanju stratigrafije terciarnih plasti v Tunjiškem gričevju. Posebej se zahvaljujeva tudi doc. dr. Vasji Mikužu za pomoč pri določanju makrofavne in zbiranju literature. Za številne koristne nasvete in za kritičen pregled tega besedila se zahvaljujeva mag. Mirijam Vrabec, dr. Marku Vrabcu, prof. dr. Jerneju Pavšiču ter univ. dipl. inž. Matiji Križnarju. Za fotografiranje najdene makrofavne in izdelavo zbruskov pa se zahvaljujeva tehničnemu sodelavcu Oddelka za geologijo Miranu Udovču.

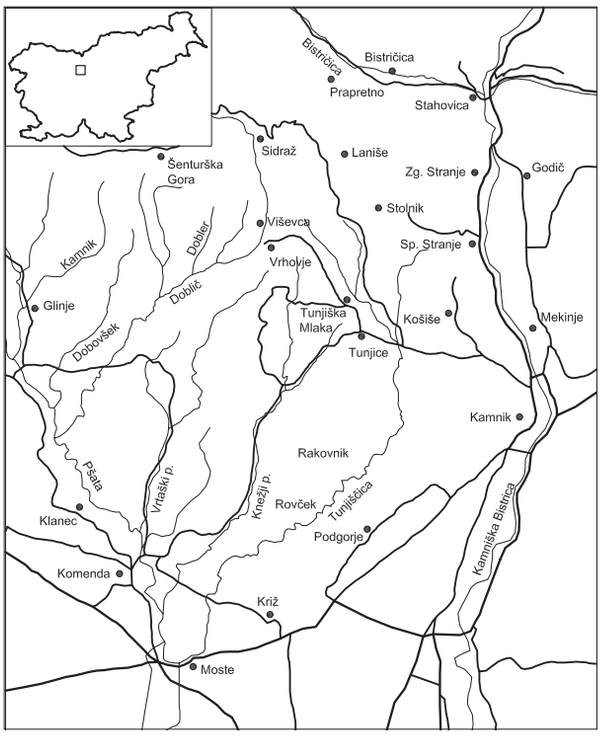

Slika 1: Položajna shematska karta

Pregled pomembnejših dosedanjih raziskav

Ozemlje Tunjiškega gričevja v širšem smislu pripada strukturi Posavskih gub, za katere so značilne V–Z do ZJZ–VSV potekajoče gube (Premru 1983a, b, Placer 1999). V geološkem smislu Posavske gube vključujejo mezozojske kamnine Slovenskega bazena, paleozojske in mezozojske kamnine Zunanjih Dinaridov in mezozojske kamnine Južnih Alp (Placer 1999). V jedrih sinklinal so ohranjene terciarne plasti, med njimi pa izdanjajo paleozojske in mezozojske kamnine.

Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju so predmet raziskav nekako od druge polovice 19. stoletja dalje, ko so na tem območju začeli raziskovati geologi Državnega geološkega zavoda na Dunaju. Prve podatke o bogati miocenski makrofavni in makroflori ter prve stratigrafske in tektonske podatke so objavili Hauser (1847), Watzel (1850), Morlot (1850), Lipold (1857), Hauer (1873), Fuchs (1875), Hilber (1881) ter Robič (1882). Najpodrobneje sta o stratigrafskem razvoju miocenskih plasti v Tunjiškem gričevju poročala Teller (1884, 1898) in Kühnel (1933). Oba raziskovalca sta sledila delu Bittnerja (1884), ki je postavil temelje stratigrafije in tektonike terciarnih plasti v Zasavju. Po njunih ugotovitvah je stratigrafski razvoj miocenskih plasti v Tunjiškem gričevju podoben kot v Zasavju.

Za današnjo razdelitev in poimenovanje miocenskih formacij v Posavskih gubah in tako neposredno tudi v Tunjiškem gričevju je pomembno delo Kuščerja (1967), ki je natančno preiskal terciarne plasti zahodnega dela Laške sinklinale. Glede na predhodne raziskovalce, predvsem glede na ugotovitve Bittnerja (1884), Tellerja (1907) in deloma Hamrle (1954), je miocenske plasti v Laški sinklinali razčlenil na spodnjemiocenske govške plasti, tortonijske (badenijske)

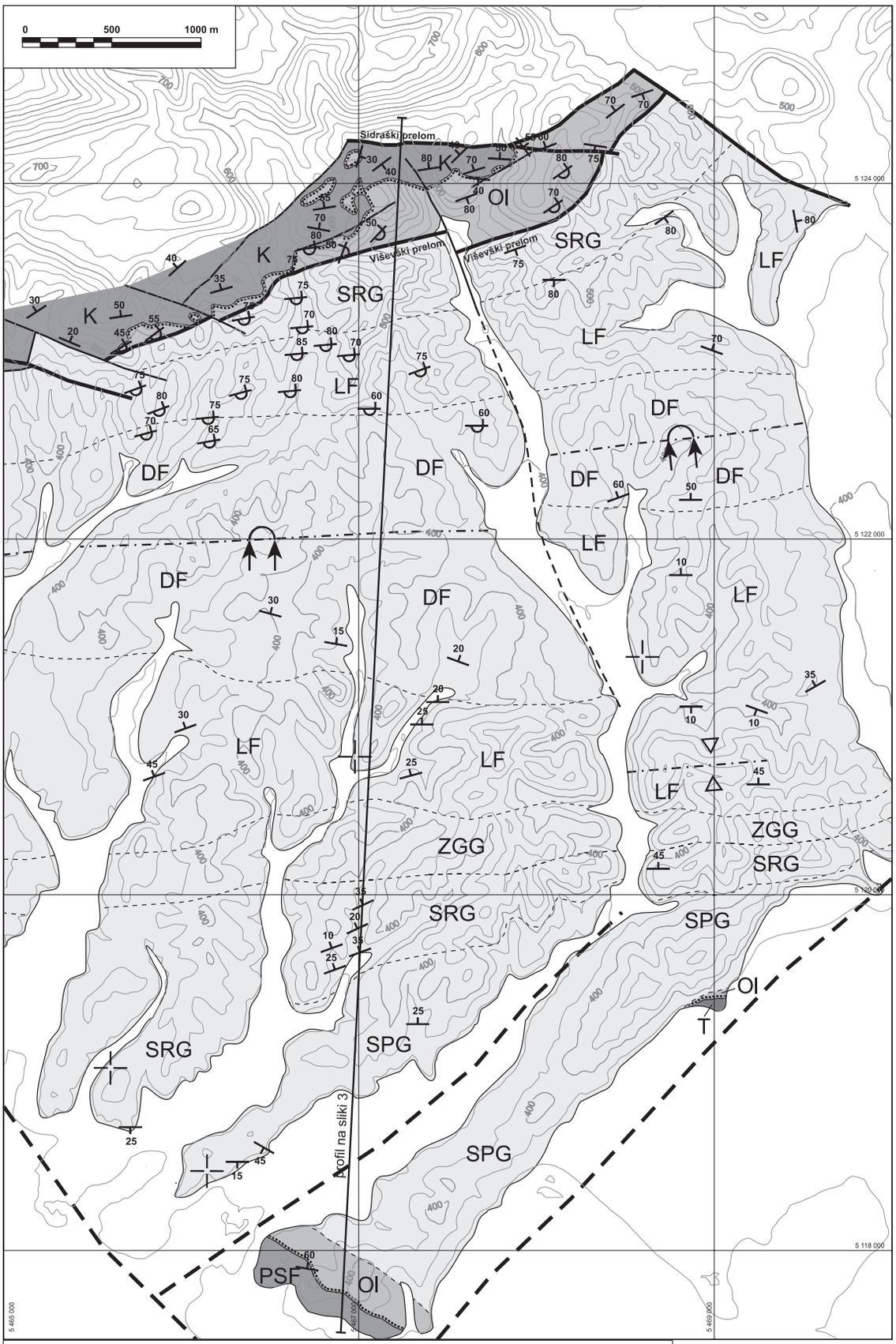

Kartirane enote

- Konglomerat, peščenjak, glina - oligocen
- Peščenjak, muljevec, pesek, glina - miocen
- Kvartar
- Apnenec, redko dolomit - zg. trias
- Glinavec, peščenjak, skrilavec

PSF	Psevdozilijska formacija	Vpad plasti: normalen
K	Kredni fliš	Horizontalne plasti
OI	Oligocenske plasti	Inverzne plasti
SPG	Spodnjegovški člen	Prelom
SRG	Srednjegovški člen	Pokrit ali približno lociran prelom
ZGG	Zgornjegovški člen	Pokrita ali približno locirana litološka meja
LF	Laška formacija	Erozijska meja
DF	Dolska formacija	Os sinklinale
T	Zgornjetriasni apnenec	Os sinklinale z inverznim krilom

Slika 2: Geološka karta osrednjega dela Tunjiškega gričevja (severno od Viševškega preloma po Vrabcu 2001)

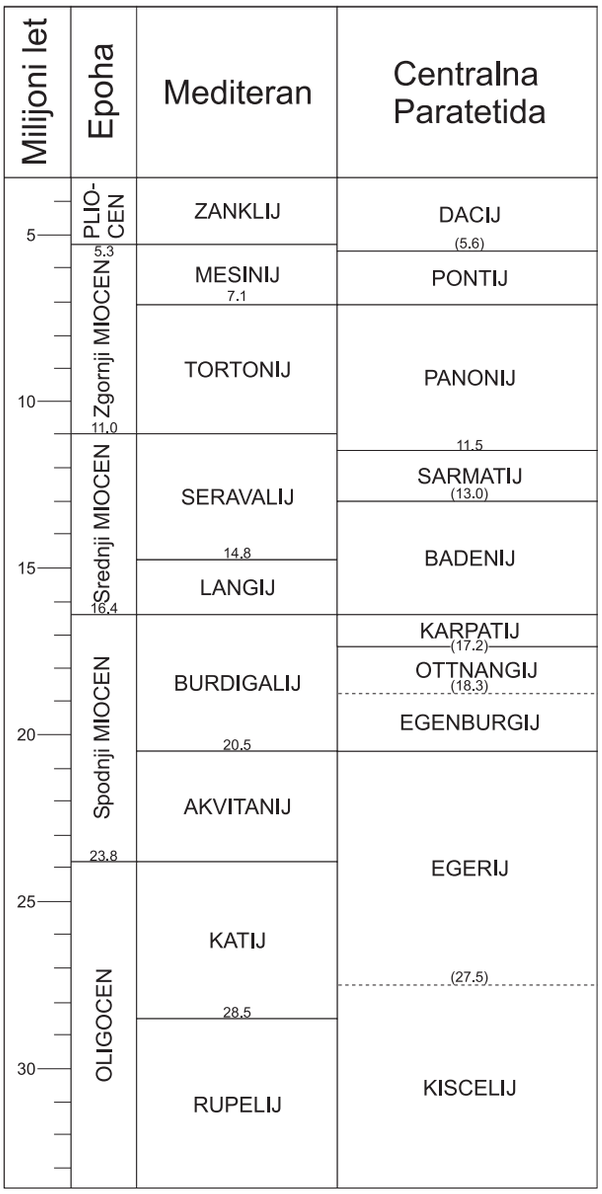

Tabela 1: Primerjava razdelitve oligocena in miocena na območju Mediterana in Centralne Paratetide (po Röglu 1996)

laške plasti in sarmatijske plasti. Govške plasti so razvite kot gline, peski in peščenjaki (Teller 1907). Laške plasti so razvite kot bazalni konglomerat, peščenjak, litotamnijski apnenec in laški lapor. Sarmatijske plasti v Zasavju predstavljajo najmlajšo miocensko litostratigrafsko enoto in so sestavljene predvsem iz menjavanja drobno- do debelozrnatih klastičnih sedimentov in sedimentnih kamnin. Glede na Tellerjeve (1884, 1898) in Kühnelove (1933) ugotovitve so bile govške, laške in sarmatijske plasti odložene tudi v Tunjiškem gričevju in Tuhinjski dolini.

Prve podrobnejše raziskave terciarnih plasti v Tunjiškem gričevju so sledile med leti 1968–1971, ko so ozemlje Tunjiškega gričevja kartirali geologi Geološkega zavoda v okviru izdelave Osnovne geološke karte SFRJ (list Ljubljana) v merilu 1 : 100.000. Tolmač je napisal Premru (1983b). Terciarne plasti na tem območju so uvrstili v oligocen in miocen. V spodnjem delu je oligocenski bazalni konglomerat, na katerem leži oligocenska morska glina. Na oligocenskih plasteh so bile erozijsko diskordantno odložene miocenske plasti, ki so jih razdelili na spodnjemiocenske, helvetijske, tortonijske in sarmatijske plasti.

Placer (1999) je podal predlog formacijskega poimenovanja miocenskih plasti v Laški sinklinali. Kuščerjeve govške in laške plasti je preimenoval v govško in laško formacijo. Za sarmatijske plasti pa naj bi se uporabljal termin dolska formacija, ki pa trenutno še ni natančno definirana. Takšno poimenovanje je zato nekoliko vprašljivo.

Oligocenske in miocenske plasti v Tunjiškem gričevju in Tuhinjski dolini niso zadovoljivo raziskane. Podrobneje so raziskane le plasti govške formacije ob potoku Doblič v severnem krilu Tunjiške sinklinale, kjer jih je leta 2000 preiskala M. Vrabec v okviru diplomskega dela. Izvedla je sedimentno-petrološko analizo kamnin govške formacije in natančno opisala izdvojene mikrolitofaciese (Vrabec 2000). Na podlagi rezultatov preiskav je interpretirala značaj izvornega področja in značilnosti sedimentacijskega okolja, v katerem je govška formacija nastajala.

Strukturo ozemlja Tunjiškega gričevja je podrobno raziskal Vrabec (2001). Glede na njegove ugotovitve v najbolj severnem delu preiskanega ozemlja izdanjajo oligocenske plasti, ki so nagubane in ponekod močno pretrte ter s prelomi ločene v posamezne bloke. Odložene so bile erozijsko diskordantno na krednih plasteh, s katerimi so ponekod tudi v tektonskem kontaktu. Ponekod južno od Šenturške gore se oligocenske plasti izklinjajo, miocenske plasti pa pridejo v neposreden stik s krednimi plastmi. Kontakt med oligocenskimi in miocenskimi plastmi je po mnenju Vrabca strm, približno Z–V potekajoč reverzni prelom, ki ga imenuje Viševški prelom (slika 2). Kot drsna ploskev preloma je bila verjetno reaktivirana nekompetentna glina v zgornjem delu oligocenskih plasti. Južno od Viševškega preloma so miocenske in deloma oligocenske plasti nagubane v sinklinalo z osjo približno v smeri V–Z, katere severno krilo je subvertikalno in večinoma prevrnjeno, plasti v južnem krilu pa vpadajo večinoma položno proti severu. V literaturi so sinklinalo prištevali k Tuhinjski sinklinali (Premru 1983a, b) oziroma k Motniški sinklinali (Buser 1978, 1979, Placer 1999). Po mnenju Vrabca sicer sinklinalna struktura Tunjiškega gričevja spada v sistem Tuhinjske sinklinale, vendar je samostojna in od sosednjega ozemlja ločena z zmičnimi prelomi. Sinklinalo v Tunjiškem gričevju zato imenuje Tunjiška sinklinala.

Oligocenske plasti

Oligocenske plasti v tem besedilu niso predmet podrobnejše razprave, zato navajava le nekaj najosnovnejših podatkov. Zaporedje terciarnih plasti se v Tunjiškem gričevju prične z oligocenskim bazalnim konglomeratom (Premru 1983a, b) v skupni debelini do 200 m. Ta izdanja v obeh krilih Tunjiške sinklinale. Odložen je bil erozijsko diskordantno na predterciarnih kamninah. Ponekod v severnem delu Tunjiškega gričevja je s predterciarnimi kamninami v tektonskem kontaktu (Vrabec 2001, Premru 1983a, b). V severnem krilu je konglomerat dobro odkrit pri Prapretčici, ob potokih Doblič in Dobler, ob cesti Viševca–Dobovšek, v južnem krilu pa na hribu pri Križu.

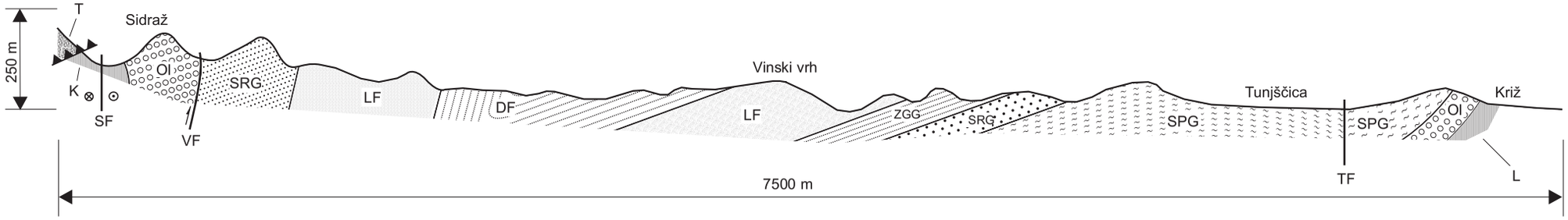

Legenda

SF	Sidraški prelom
VF	Viševški prelom
TF	Prelom ob Tunjščici
T	Zgornjetriasni apnenec
K	Kredni fliš
L	Psevdozilski skladi
OI	Oligocenske plasti
SPG	Spodnjegovški člen
SRG	Srednjegovški člen
ZGG	Zgornjegovški člen
LF	Laška formacija
DF	Dolska formacija
——	Litološka meja
——	Prelom
	Nariv

Slika 3: Geološki profil Tunjiškega gričevja

V severnem krilu Tunjiške sinklinale leži na oligocenskem konglomeratu sivkasta morska glina. V južnem krilu Tunjiške sinklinale plasti neposredno nad oligocenskim bazalnim konglomeratom niso vidne, zato tu zaenkrat prisotnosti morske gline ni bilo mogoče potrditi. Debelina morske gline je zelo spremenljiva, saj so v severnem delu Tunjiškega gričevja oligocenske plasti močno nagubane in ponekod močno pretrte ter s prelomi ločene v posamezne bloke (Vrabec 2001). Verjetno pa ne presega 100 m. J. Pavšič je v glini določil nanoplankton in jo uvrstil v nanoplanktonsko biocono NP 25 oziroma v zgornji oligocen (Vrabec 2000). Poleg prevladujočih zgornjeoligocenskih vrst so prisotni tudi primerki presedimentiranega, krednega nanoplanktona.

Govška formacija

Zaporedje miocenskih plasti se tako kot v Zasavju tudi v Tunjiškem gričevju prične s plastmi govške formacije. V severnem krilu Tunjiške sinklinale so plasti govške formacije od oligocenskih plasti ločene z erozijsko diskordanco, ponekod pa so ob Viševškem prelomu s starejšimi plastmi v tektonskem kontaktu. V južnem krilu erozijske diskordance med oligocenskimi plastmi in plastmi govške formacije ni bilo mogoče potrditi, saj plasti neposredno nad oligocenskim bazalnim konglomeratom niso odkrite.

Zelo popolni, skoraj kontinuirani profili plasti govške formacije so v severnem krilu ob potoku Doblič in Dobler ter ob potoku pod Viševco, v južnem krilu pa ob pritokih Tunjščice in Knežjega potoka južno od Sv. Ane, npr. pri Rovčku in Rakovniku. V Tunjiškem gričevju združuje govška formacija tri člene: spodnjegovški, srednjegovški in zgornjegovški člen.

Plasti spodnjegovškega člena so razvite le v južnem krilu sinklinale. V severnem krilu in na območju Tuhinjske doline spodnjegovški člen ni razvit in so plasti srednjegovškega člena v neposrednem kontaktu z oligocenskimi plastmi ali celo s predterciarnimi kamninami. Najpopolnejše profile spodnjegovškega člena lahko opazujemo ob pritokih Tunjščice južno od Sv. Ane, npr. pri Rovčku in Rakovniku. Številni izdanki teh plasti so tudi ob Tunjščici, približno 100 m severno od ceste Komenda–Križ ter v Podgorju vzdolž jugovzhodnega roba Tunjiškega gričevja.

V Tunjiškem gričevju v južnem krilu plasti neposredno nad oligocenskim bazalnim konglomeratom niso odkrite, zato ni mogoče ugotoviti, ali leži spodnjegovški člen na oligocenskih plasteh diskordantno ali konkordantno.

Spodnjegovški člen je sestavljen iz verjetno okoli 300 m debelega zaporedja predvsem drobnozrnatih peščenih in muljastih sedimentov z značilnim modrikastosivim odtenkom. V plasteh so pogoste do več kot 1 m velike, močneje litificirane konkrecije. Med plastmi omenjenih sedimentov se pogosto pojavljajo do več kot 0,5 m debeli vložki rjavkastega ali sivkastega, laminiranega do tankoplastnatega, drobno- do debelozrnatega peščenjaka. Ta vsebuje številne fosilne ostanke mehkužcev in številne rastlinske ostanke.

Pri Podgorju in ponekod južno od Sv. Ane se med plastmi muljastih sedimentov pojavljajo do več metrov debeli vložki, v katerih se menjavajo do več 10 cm debele plasti peska in proda. Pri Rovčku in Rakovniku se pojavljajo do nekaj metrov debeli vložki konglomerata. Prodniki so iz najrazličnejših predterciarnih kamnin. Pogosti so prodniki kremena in apnenca. Večinoma so veliki do nekaj cm, pri Rovčku tudi do 30 cm. Prodniki se pogosto pojavljajo tudi v glini, tako da ta ponekod prehaja v glinast prod. V vložkih peska in proda je pogosta planarna navzkrižna plastnatost.

Južno od Sv. Ane, pri Rakovniku, so v spodnjegovškem členu kopali premog. Plast premoga je debela najmanj 0,5 m in leži med plastmi sive gline.

V plasteh spodnjegovškega člena se je ohranila zelo bogata fosilna združba. Pri Komendi, Rakovniku in pri Rovčku so bili v muljastih sedimentih in v vložkih peščenjaka najdeni številni mehkužci in rastlinski ostanki. Našli smo školjke *Corbula gibba Olivi, Pholadomya alpina Matheron* ter polže *Ampullina crassatina* (Lamarck), Aporrhais pespelecani (Lamarck) in *Tympanotonus margaritaceum* (Brocchi). Pojavljajo se tudi školjke rodov *Tellina, Lutraria, Thracia, Ostrea, Glycymeris, Mactra* in *Acanthocardia* ter polži družine Muricidae in rodov *Naticarius, Polinices, Turritella* in *Clithon*. V plasteh so bili najdeni tudi ostanki rib in dekapodnih rakov. V Jadranskem morju najdemo danes podobno združbo na peščenem in muljastem dnu infralitorala in cirkalitorala (Milišić 1991).

V prid bližine kopnega govorijo številni rastlinski ostanki. Večinoma so to drobni, poogleneli fragmenti kopenskih rastlin: veje in listi. Pri Komendi smo našli številne karbonizirane veje, v katere so vrtale školjke verjetno rodov *Teredo* in *Nototeredo.* Recentna vrsta *Teredo navalis* živi v bližini obale do globine 50 m. Izogiba se hladni vodi in ustjem rek (Milišić 1991). Pri Komendi so pogosti še fosilni storži iglavcev, od katerih nekateri pripadajo boru (*Pinus*).

V spodnjegovškem členu lahko opazujemo več retrogradacijskih in progradacijskih sekvenc, ki kažejo na izmenično poglabljanje in plitvenje morja. Glede na litologijo, sedimentne teksture ter glede na makrofavno sklepamo, da so debelozrnati različki nastajali v plitvem, priobrežnem okolju, drobnozrnati različki pa v nekoliko globljem morju.

Starost spodnjegovškega člena je zaenkrat še vprašljiva, saj nismo določali mikrofavne, ki je morda ohranjena v plasteh. Makrofavna pa govori v prid miocenske starosti tega člena, ki smo ga zato uvrstili v govško formacijo.

Nad spodnjegovškim členom sledi konkordantno srednjegovški člen v skupni debelini do 350 m v severnem krilu in do 250 m v južnem. Najpopolnejše profile srednjegovškega člena lahko v severnem krilu opazujemo ob potokih Doblič in Dobler, v južnem krilu pa ob pritoku Knežjega potoka pri griču Kamnek južno od Sv. Ane. V južnem krilu sinklinale, na območju Tunjiškega gričevja leži ta člen na spodnjegovškem, v severnem krilu in v Tuhinjski dolini tudi v južnem krilu pa je ta člen v neposrednem kontaktu z oligocenskimi plastmi ali s predterciarnimi kamninami.

Pri Senožetih v južnem delu Tunjiškega gričevja so v krovnini spodnjegovškega člena sivkasti in rjavkasti, peščeni in muljasti sedimenti, nad katerimi sledi rjavkast, debelozrnat, ponekod prodnat pesek iz drobcev školjk, polžev, bodic morskih ježkov, koral in mahovnjakov, ki že pripada srednjegovškemu členu. Mesto-

ma se v pesku pojavljajo tudi zobje morskih psov. V pesku so zelo pogoste foraminifere verjetno rodu *Planostegina*. Prodniki so veliki do okrog 1 cm in so iz različnih predterciarnih kamnin. Drobnozrnata komponenta je večinoma popolnoma izprana, kar skupaj s favnistično združbo kaže na možnost, da gre za obrežni ali priobrežni sediment (Nybakken 1997). Pesek je ponekod cementiran s sparitnim kalcitnim cementom in vertikalno in lateralno prehaja v apnenec, ki je glede na Folkovo klasifikacijo biosparit in biosparrudit oziroma po Dunhamu tipa grainstone do rudstone. Apnenec s foraminiferami izdanja na številnih mestih v bazi spodnjegovškega člena južno od Sv. Ane.

Nad apnencem s foraminiferami sledi do nekaj 10 m debelo zaporedje, v katerem prevladuje tankoplastnat, srednje- do debelozrnat peščenjak, ki ima pogosto značilen temnozelen odtenek. V severnem krilu leži peščenjak neposredno na oligocenskih plasteh ali na miocenskem bazalnem konglomeratu. Peščenjak vsebuje mestoma različno velike muljaste intraklaste, ki so bili odtrgani iz nekonsolidirane podlage v času transporta.

Ob Doblerju in Dobliču vsebuje peščenjak precej tufske primesi in prehaja v tufski peščenjak. Ob Dobliču je M. Vrabec (2000) našla tufski peščenjak z drobci vulkanskega stekla. Tufski peščenjak kaže na vulkansko dejavnost v zaledju sedimentacijskega prostora v času usedanja spodnjih delov srednjegovškega člena.

Pod Šenturško goro se med plastmi peščenjaka pojavljajo do nekaj deset cm debele leče litotamnijskega apnenca. Tega je našel tudi Vrabec (2001) v skrajnem vzhodnem delu Tunjiškega gričevja, južno od naselja Kregarjevo. Po njegovih podatkih leži tam na oligocenskem zaporedju izmenjujočih se plasti gline, konglomerata in peščenjaka nekaj metrov litotamnijskega apnenca, na njem pa drobnozrnat tufski peščenjak. Več je litotamnijskega apnenca v govški formaciji vzhodneje v Tuhinjski dolini (Bračič et al. 1985).

Navzgor se med plastmi peščenjaka pogosto pojavljajo tudi nekoliko bolj drobnozrnate in relativno dobro konsolidirane peščene in muljaste sedimentne kamnine, ki so večinoma zelenkaste, sivkaste ali rjavkaste barve. Ponekod se pojavljajo tudi tanjše ali debelejše plasti proda in konglomerata. V severnem krilu, v profilu Doblič, so vidne številne retrogradacijske in progradacijske sekvence, ki kažejo na izmenično poglabljanje oziroma plitvenje morja (Vrabec 2000). Debelozrnati različki so nastajali v plitvem, priobrežnem okolju, drobnozrnati različki pa v nekoliko globljem morju, kjer je potekala večinoma muljasta sedimentacija (Vrabec 2000). V južnem krilu drobnozrnati različki prevladujejo v srednjem delu srednjegovškega člena.

V plasteh srednjegovškega člena se pojavljajo slabše ohranjeni fosili, in sicer ostanki litotamnij, fragmenti školjk družin Pectinidae, Nuculidae, Corbulidae, foraminifere, spikule spongij, fragmenti morskih ježkov, mahovnjaki, redki brahiopodi in drugo. J. Pavšič je v muljastih sedimentih srednjegovškega člena določil nanoplankton, ki kaže na spodnjemiocensko starost tega člena (Vrabec 2000).

Kontakt srednjegovškega in zgornjegovškega člena je viden ob pritoku Knežjega potoka pri griču Kamnek južno od Sv. Ane v južnem krilu Tunjiške sinklinale. Tu sledi nad modrikastosivimi peski, ki prevladujejo v krovnini srednjegovškega člena, do 50 m debelo zaporedje tanko- do debeloplastnatega proda in konglomerata. V severnem krilu, ob Dobliču, sledijo nad drobnozrnatimi kamninami srednjegovškega člena plasti peska, proda in konglomerata v skupni debelini do 20 m. Pogosti sta planarna navzkrižna plastnatost in koritasta navzkrižna plastnatost. Prodniki so iz najrazličnejših predterciarnih kamnin. Pogosti so prodniki kremena in apnenca. Našli smo tudi močno preperele prodnike drobnozrnatega peščenjaka ter verjetno gnajsa. Prodniki so veliki do nekaj cm. Kühnel (1933) omenja iz okolice Mekinj in Košiš tudi do 12 cm velike prodnike. Pojavljajo se tudi številni različno veliki, muljasti intraklasti, ki so bili odtrgani iz nekonsolidirane podlage v času transporta. Ponekod se v kamnini pojavljajo debelolupinaste ostrige, ki govorijo v prid brakičnega okolja.

Bazalne konglomeratne, prodne in peščene plasti zgornjegovškega člena kažejo na možnost erozijske diskordance med spodnjegovškim in zgornjegovškim členom.

Navzgor v zgornjegovškem členu se med plastmi proda in konglomerata pojavlja vedno več tanjših ali debelejših plasti drobno- do debelozrnatega peska, ki nato v višjih delih zgornjegovškega člena prevlada. Pesek ima značilno zelenkasto barvo. V pesku se pojavljajo prodniki najrazličnejših predterciarnih kamnin. Pogosti so prodniki kremena. Ponekod so med plastmi peska do 0,5 m debele plasti proda in konglomerata, ponekod pa tudi do nekaj cm debele plasti zelenkaste gline in glinavca. V pesku se pojavljajo do 0,5 m velike, močneje litificirane konkrecije. Pesek na več mestih južno od Tunjic kopljejo za gradbena dela in za posipanje cest. V naravnem Zdravilnem gaju v Tunjicah pa ga uporabljajo celo za zdravljenje.

Debelina zgornjegovškega člena doseže v južnem krilu do 250 m, v severnem pa le do 40 m. Tu so zastopani le najnižji deli tega člena, kjer prevladujeta konglomerat in prod. Ob Dobliču sledi nad debelozrnatimi klastiti približno 15,5 m debelo zaporedje horizontalno laminiranega meljevca (Vrabec 2000), nad katerim erozijsko diskordantno sledi bazalni konglomerat laške formacije. Ta ponekod leži neposredno na srednjegovškem členu. Ob Doblerju znaša debelina srednjegovškega člena le okrog 170 m. Bazalni konglomerat laške formacije leži tu nad plastmi, ki jih npr. ob Dobliču opazujemo nekako v srednjem delu profila srednjegovškega člena.

V južnem krilu se v zgornjem delu zgornjegovškega člena v plasteh peska, proda in konglomerata, ponekod tudi v plasteh sivkastega do rjavkastega srednjezrnatega peščenjaka pojavljajo številne debelolupinaste ostrige. Ponekod so tako množične, da so kamnotvorne. V številnih lupinah ostrig so vidni sledovi vrtanja kamnovrtih školjk rodu *Lithophaga*. Favnistična združba ter tip sedimenta govorita v prid brakičnega, priobrežnega okolja z večinoma peščeno sedimentacijo.

Starost zgornjegovškega člena je zaenkrat še vprašljiva, saj v teh plasteh še nismo določali mikrofavne in mikroflore.

Laška formacija

Nad plastmi govške formacije sledi laška formacija, ki je badenijske starosti (Kuščer 1967, Rijavec & Pleničar 1979, Buser 1978, 1979, Premru 1983a, b, Kühnel 1933). Laška formacija je zastopana v obeh krilih Tunjiške sinklinale. Najpopolnejše profile plasti te formacije lahko v severnem krilu opazujemo ob Dobliču, Doblerju, potoku pod Viševco, potoku pod Vrhovjem ter pri Stranjah, v južnem krilu pa ob pritoku Knežjega potoka ob cesti Tunjice–Komenda, ob Vrtašnici ter ob cesti Kamnik–Tunjice. Številni izdanki so tudi južno od Žal ter ob kolovozni poti Tunjice–Podgorje na Vinskem vrhu.

V severnem krilu sinklinale sledi erozijsko diskordantno nad plastmi srednjegovškega ali zgornjegovškega člena bazalni konglomerat z debelino od 0,5 m ob Doblerju do 12 m pri Viševci. Bazalni konglomerat lahko sledimo v smeri vzhod–zahod od Stolnika do Doblerja. Ob Dobliču so v bazalnem konglomeratu izražene tri podsekvence z inverzno gradacijo (Vrabec 2000). V konglomeratu na posameznih mestih kaže imbrikacija prodnikov na premeščanje materiala od juga proti severu. Prodniki so iz najrazličnejših predterciarnih kamnin. Pojavljajo se tudi prodniki iz terciarnih kamnin v podlagi. Prodniki so veliki najpogosteje do 5 cm, lahko tudi več. Ob Dobliču so neposredno nad erozijsko površino tudi do 0,5 m veliki dobro zaobljeni bloki (Vrabec 2000). V bazalnem konglomeratu so pogosti ostanki debelolupinastih ostrig in školjk družine Pectinidae.

Nad bazalnim konglomeratom sledi v severnem krilu do približno 400 m debelo zaporedje, v katerem se menjavajo do nekaj deset cm debele plasti modrikastosivega, drobno- do srednjezrnatega sljudnatega peščenjaka in peska. Pesek in peščenjak vsebujeta mestoma precej glineno-meljaste komponente. Pogosto se med seboj izmenjujejo plasti bolje konsolidiranih kamnin in plasti slabše konsolidiranih kamnin. Med plastmi peska se pogosto pojavljajo lamine gline in do nekaj centimetrov debele plasti glinastega peska z veliko vsebnostjo pooglenelega organskega detritusa. V pesku in peščenjaku so pogoste do 0,5 m velike, močneje litificirane konkrecije. Na posameznih mestih se pojavljajo do 0,5 m debele plasti peščenega proda in konglomerata. Prodniki so večinoma iz kremena in apnenca in so veliki do 2 cm. Pogosti sta koritasta in planarna navzkrižna plastnatost. Plasti proda in konglomerata najpogosteje najdemo v zapolnitvah erozijskih kanalov. V pesku in peščenjaku so pogosti sledovi bioturbacije.

V zgornjem delu laške formacije v severnem krilu se pojavi izrazita približno 50 m debela retrogradacijska sekvenca. Začne se z menjavanjem do več kot 1 m debelih plasti peska, peščenjaka, proda in konglomerata. V plasteh so pogosti do nekaj cm veliki rodoidi rdečih alg. Navzgor je proda in konglomerata manj, pogosteje pa se pojavlja glina. V osrednjem in zgornjem delu sekvence se izmenjavajo do več metrov debele plasti peska, melja in gline. V teh plasteh so zelo pogosti polži rodu *Turritella*. V teh plasteh se mestoma še pojavljajo do 1 cm veliki prodniki kremena in apnenca. Navzgor sledijo plasti dolske formacije.

V severnem krilu se je v plasteh laške formacije ohranila zelo bogata fosilna makrofavna. V plasteh peska in peščenjaka nad bazalnim konglomeratom so ob Dobliču številni zobje morskih psov. Nekateri pripadajo rodu *Isurus*. Poleg zob smo našli tudi polže rodov *Xenophora, Trochus* in *Conus,* brahiopode rodu *Terebratula* in številne bodice morskih ježkov.

Višje se v plasteh pojavljajo večinoma redki, slabo ohranjeni primerki školjk *Anadara diluvii* (Lamarck), *Corbula gibba Olivi, Atrina pectinata brocchi* (d'Orbigny), *Nuculana* sp. in *Ostrea* sp. Ponekod se pojavljajo tudi rodoidi rdečih alg, mahovnjaki, solitarne korale in poogleneli ostanki listov kopenskih rastlin.

Največ makrofosilov lahko najdemo v zgornjem delu laške formacije. Poleg rdečih alg se pojavljajo mahovnjaki, fragmenti koral, mnogoščetinci (*Serpula* sp.), rakovice, regularni morski ježki rodu *Psammechinus*, iregularni morski ježki rodu *Spatangus,* predvsem pa številne školjke *Atrina pectinata brocchi* (d'Orbigny), *Anadara diluvii* (Lamarck), *Corbula gibba Olivi* in *Panopea menardi Deshayes.* Pojavljajo se tudi školjke rodov *Cardium, Acathocardia, Pholadomya, Ostrea* in *Mytilus*. Na nekaterih mestih so školjke rodov *Mytilus, Panopea* in *Ostrea* še posebno pogoste. Poleg školjk smo našli tudi polže rodov *Ancilla, Turritella, Lunatia* in *Conus*. Na mnogih lupinah školjk ali hišicah polžev so vidni sledovi polihetov in bazalne ploščice ciripednih rakov *Balanus* sp.

Celotna združba laške formacije, tip sedimenta oziroma sedimentne kamnine in sedimentne teksture, npr. planarna in koritasta navzkrižna plastnatost ter dvodimenzionalne sipinice, kažejo na plitvo, priobrežno okolje (Tišljar 1987, Nybakken 1997, Milišić 1991). Podobno združbo najdemo danes npr. v Jadranskem morju na območju mediolitorala in infralitorala. Ostanki ostrig in turitel, ki so v nekaterih plasteh pogosti, govorijo v prid občasno nekoliko brakičnega okolja (Milišić 1991, Zei 1988).

V južnem krilu sinklinale dosega laška formacija debelino do 300 m. V tem krilu zaradi pokritosti in poraščenosti terena kontakt med plastmi govške in laške formacije ni nikjer viden, zato ni bilo mogoče ugotoviti, ali leži laška formacija na govški konkordantno ali diskordantno.

V južnem krilu prevladujejo do nekaj deset cm debele plasti relativno dobro konsolidiranih drobnozrnatih peščenjakov, glineno-meljastih peščenjakov in peščenih laporovcev. Ponekod je v kamnini precej karbonatne komponente. Nepreperela kamnina ima značilno modrikastosivo barvo, preperela pa ima rjavkastosivo barvo. V kamnini se pojavljajo številne, do več 10 cm velike, močneje litificirane konkrecije, zato je kamnina gomoljasta. Med plastmi omenjenih kamnin se mestoma pojavljajo do nekaj metrov debeli vložki modrikastosivega laminiranega do zelo tankoplastnatega drobnozrnatega peščenjaka in laporovca. Ponekod se pojavljajo tudi do nekaj metrov debeli vložki in do nekaj deset metrov debeli horizonti modrikastosivega laminiranega do tankoplastnatega drobno- do srednjezrnatega sljudnega peska.

Prav tako kot v severnem krilu se je tudi v južnem v plasteh laške formacije ohranila bogata fosilna združba. V kamnini so mestoma pogoste foraminifere, ki pa jih nismo določali. V okolici Vinskega vrha se pogo-

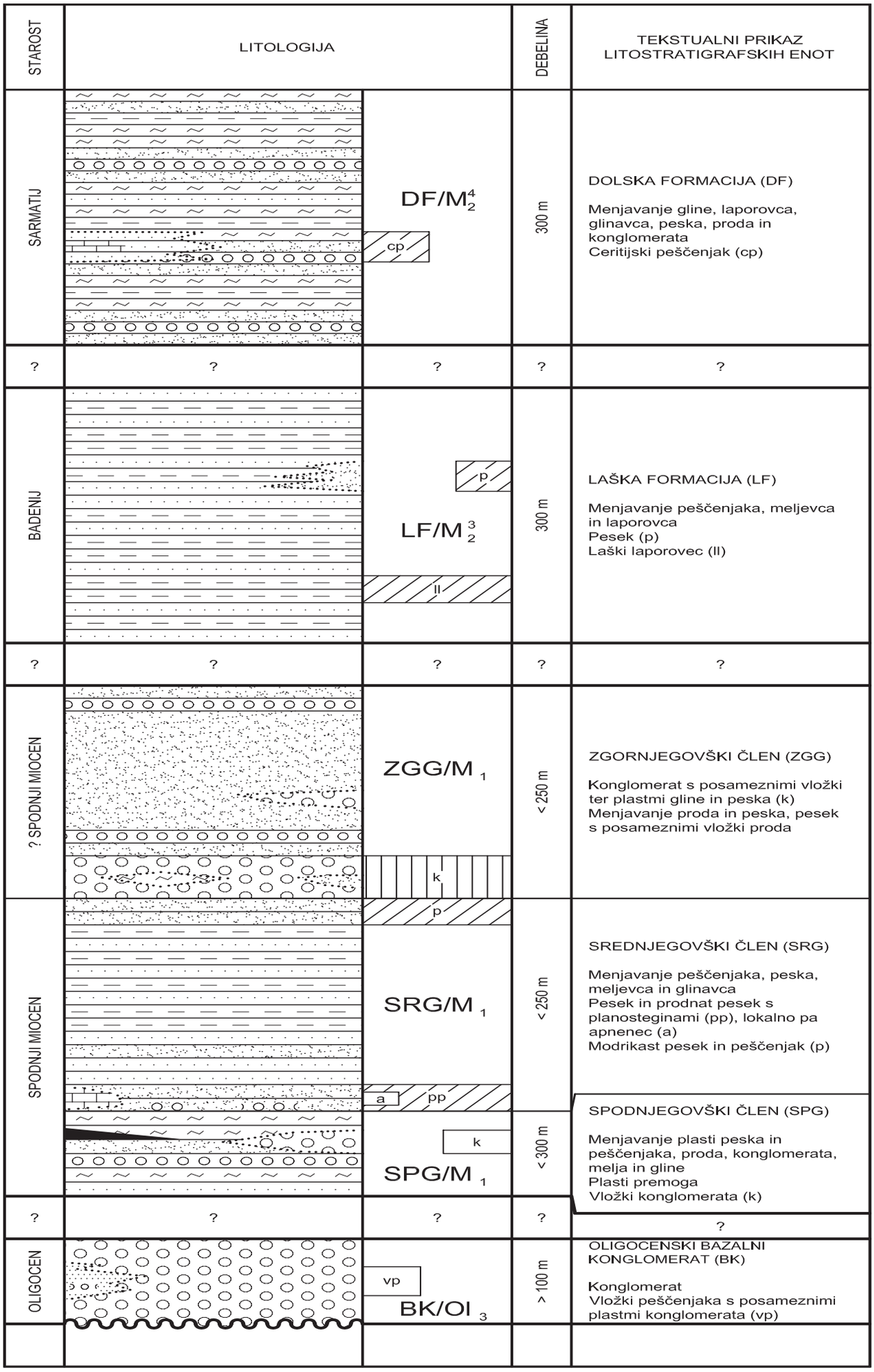

Slika 4: Litološki stolpec oligocenskih in miocenskih plasti v južnem krilu Tunjiške sinklinale

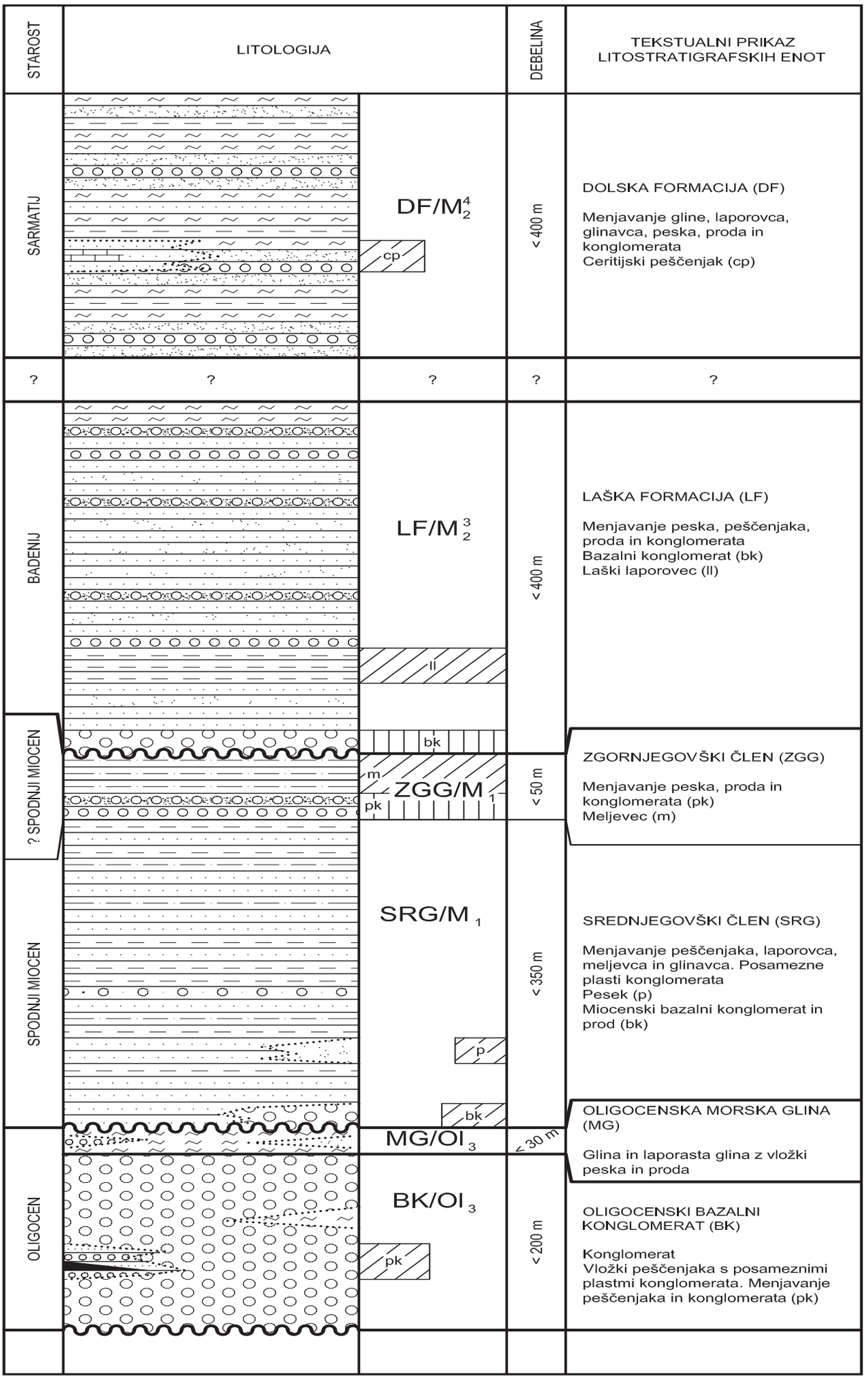

Slika 5: Litološki stolpec oligocenskih in miocenskih plasti v severnem krilu Tunjiške sinklinale

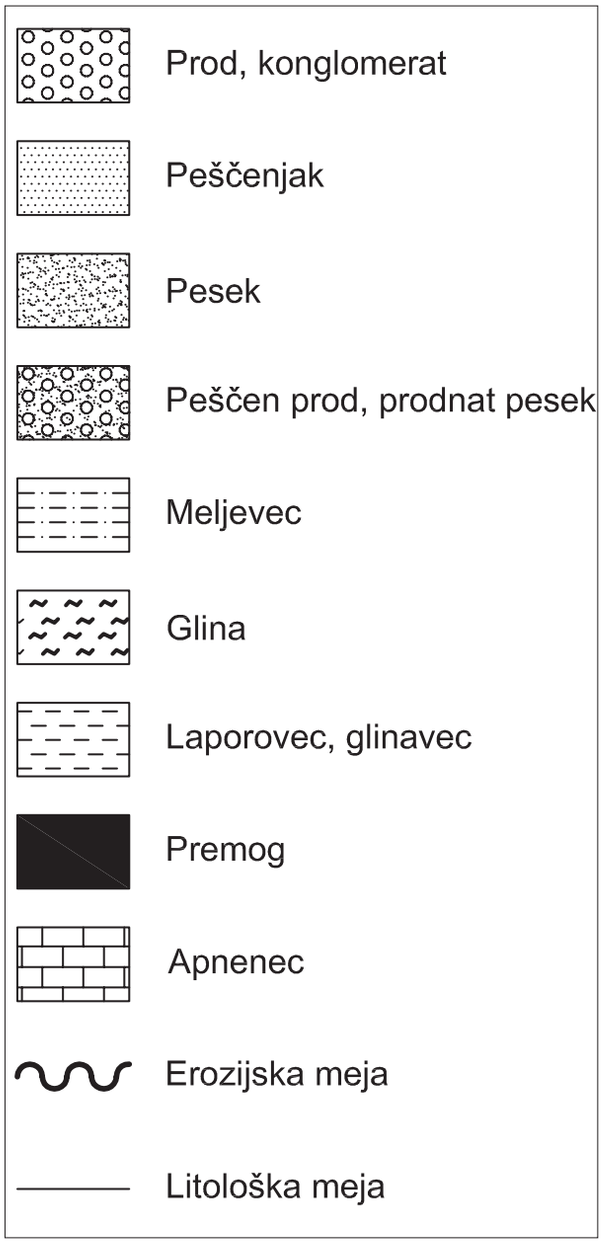

Legenda k slikama 4 in 5

sto pojavljajo solitarne korale ter posamezni poogleneli listi in veje kopenskih rastlin. V jarku pod Sv. Ano je bil najden odtis borove veje (*Pinus* sp.). Pogosti so tudi sledovi bioturbacije. Na mnogih mestih se pojavljajo številne školjke *Nuculana* sp. in polži rodov *Hinia, Lunatia* in *Trochus* ter redki zobje morskih psov. Ob cesti Kamnik–Tunjice in ob pritoku Knežjega potoka ob cesti Tunjice–Komenda so pogosti ostanki rakovic *Cancer carniolicus* (Bittner). V zgornjem delu laške formacije se pogosto pojavljajo tudi polži rodu *Turritella*, predvsem pa školjke *Glossus humanus* (Linné), *Corbula gibba Olivi, Anadara diluvii* (Lamarck) ter školjke rodov *Lucinoma, Thracia, Tellina, Cardium, Acanthocardia, Lutraria* in *Ostrea.* Na mnogih lupinah školjk so vidni sledovi polihetov in bazalne ploščice ciripednih rakov (*Balanus* sp.). V plasteh se pojavljajo tudi redki zobje morskih psov rodu *Carcharias* in *Isurus* ter iregularni morski ježki rodu *Spatangus*. Podobno združbo, kot je ohranjena v plasteh laške formacije v južnem krilu Tunjiške sinklinale, najdemo danes npr. v Jadranskem morju na območju infralitorala in cirkalitorala (Milišić 1991). V južnem krilu so torej plasti laške formacije nastajale v globljem morju kot pa v severnem krilu. To govori v prid obale na severu in morskega bazena na jugu.

Značilen litostratigrafski člen laške formacije tako v Zasavju (Bittner 1884, Kuščer 1967) kot v Tunjiškem gričevju je laški laporovec. Razvit je v obeh krilih Tunjiške sinklinale. Ponekod znaša njegova skupna debelina manj kot 10 m, drugod več kot 50 m. Pojavlja se v spodnjem in srednjem delu laške formacije. V severnem krilu ga lahko najlažje opazujemo ob potokih Doblič in Dobler, ob potoku pod Viševco in ob kolovozni poti Sidraž–Vrhovje. V južnem krilu pa je več izdankov ob cesti Kamnik–Tunjice. Laški laporovec je horizontalno laminiran do tankoplastnat, ponekod sljudnat in je sivkaste ali rjavkaste barve. Mestoma vsebuje precej peščeno-meljaste komponente. Med plastmi laporovca se pogosto pojavljajo tudi plasti meljevca in drobnozrnatega peščenjaka. V severnem krilu se ponekod v laporovcu pojavljajo številni rastlinski ostanki in redki polži družine Naticidae. V južnem krilu smo ob cesti Kamnik–Tunjice v laporovcu našli številne ribje ostanke, predvsem ribje luske.

Dolska formacija

Dolska formacija predstavlja najmlajšo litostratigrafsko enoto terciarnih plasti v Tunjiškem gričevju. Ime dolska formacija za plasti sarmatijske starosti v Zasavju je predlagal Placer (1999) po kraju Dol pri Hrastniku, kjer bi to formacijo lahko v celoti raziskali. Ker kljub temu v Zasavju dolska formacija še ni natančno definirana, je to poimenovanje za sarmatijske plasti v Tunjiškem gričevju nekoliko vprašljivo.

Plasti dolske formacije se pojavljajo v jedru Tunjiške sinklinale, in sicer v obeh krilih. V južnem krilu znaša debelina dolske formacije do 300 m, v severnem pa do 450 m. Neposredni kontakt med plastmi laške in dolske formacije zaradi pokritosti in poraščenosti terena ni nikjer viden, zato ni bilo mogoče ugotoviti, ali dolska formacija leži na laški konkordantno ali diskordantno.

Spodnji del dolske formacije je viden ob potoku pod Viševco, ob Doblerju, Dobliču in v okolici Vinskega vrha. Ob Dobliču lahko opazujemo menjavanje bolj ali manj debelih plasti sive gline, peska in proda. Pogosti sta planarna in koritasta navzkrižna plastnatost. Prod najdemo v glavnem v zapolnitvah erozijskih kanalov. Pogoste so tudi do nekaj cm debele plasti in leče premoga.

V okolici Vinskega vrha v najnižjem delu dolske formacije opazujemo rjavkast, srednje- do debelozrnat, ponekod prodnat pesek. Ob cesti Tunjice–Sv. Ana opazujemo v spodnjem delu dolske formacije menjavanje do več kot 1 m debelih plasti peska in gline. V nekaterih plasteh so pogoste ostrige (*Ostrea* sp.), ki kažejo na možnost občasnega nekoliko brakičnega okolja (Milišić 1991, Zei 1988).

Navzgor je za dolsko formacijo v obeh krilih sinklinale značilno menjavanje tanjših ali debelejših plasti in do nekaj metrov debelih horizontov sive gline, glinavca, laporovca, srednje- do debelozrnatega peska, proda in konglomerata. Prodniki v konglomeratu so veliki do nekaj cm in so večinoma iz kremena in apnenca.

Ponekod se pojavljajo tudi prodniki terciarnih meljevcev, peščenjakov in tufov. Pogosti sta planarna in koritasta navzkrižna plastnatost.

V osrednjem delu Tunjiškega gričevja izdanjajo v jedru Tunjiške sinklinale plasti proda in konglomerata s posameznimi do 20 cm debelimi plastmi peska. Skupna debelina teh plasti znaša najmanj 20 m, verjetno pa do 50 m. Pogosta je koritasta navzkrižna plastnatost. Prodniki v produ in konglomeratu so veliki do 15 cm, so dobro zaobljeni, slabo sortirani, sestoje pa iz najrazličnejših predterciarnih klastičnih, magmatskih, predvsem pa karbonatnih kamnin. Pogosti so tudi prodniki terciarnih peščenjakov, meljevcev in verjetno terciarnih tufov. Našli smo tudi prodnike litotamnijskih apnencev. Kot kaže, je v času usedanja teh plasti v nekaterih območjih v zaledju sedimentacijskega bazena že potekala intenzivna erozija terciarnih plasti.

V plasteh dolske formacije najdemo bogato fosilno makrofavno, predvsem polže rodov *Cerithium, Pirenella* in *Mohrensternia* ter školjke rodov *Cerastoderma, Irus* in *Musculus*. Ponekod je značilna velika množičnost primerkov. V okolici Zadnjega vrha na več mestih na travnikih in opuščenih njivah najdemo izprane milijone hišic polžev in lupinic školjk, ki pa pripadajo relativno malo vrstam.

Značilen biostratigrafski člen dolske formacije je ceritijski peščenjak, ki se v Tunjiškem gričevju pojavlja na več mestih v dolski formaciji. Njegova debelina znaša ponekod manj kot 1 m, drugod okoli 5 m. Številne izdanke najdemo v okolici Vrhovja, ob Dobliču, ob potoku pod Viševco ter v okolici Zadnjega vrha. Peščenjak je tankoplastnat, rumenkaste ali rjavkaste barve in mestoma prehaja v peščen biosparit. Vsebuje veliko množico hišic polžev rodov *Cerithium* in *Pirenella* ter polžev družin Rissoidae in Hydrobiidae.

V Tunjiškem gričevju je značilna biostratigrafska enota dolske formacije tudi koprolitni horizont. Poimenovali smo ga po pogostih koprolitih, ki se pojavljajo v plasteh. Razvit je le v južnem krilu sinklinale. Sledimo ga lahko od Zadnjega vrha do Tunjic v smeri približno vzhod–zahod. Najpopolnejši profil je viden ob pritoku Knežjega potoka ob cesti Tunjice–Komenda. Nad plastmi peska in proda sledi do 2 m debelo zaporedje tankoplastnate gline, v kateri so številni polži rodov *Pirenella* in *Clithon*. Nad glino sledi najmanj 5 m debelo zaporedje, v katerem se menjavata siv, horizontalno laminiran do tankoplastnat laporovec s školjkasto krojitvijo in siv zelo porozen, horizontalno laminiran laporovec, ki se lomi v tanke plošče. V laporovcu s školjkasto krojitvijo so številne školjke rodov *Macoma, Cerastoderma* in *Ervilia* ter polži družine Rissoidae in rodu *Mohrensternia*. Pojavljajo se tudi poogleneli ostanki listov in stebel kopenskih rastlin. V laminiranem laporovcu, ki se lomi v tanke plošče, ni nobenih mehkužcev, pojavljajo pa se ribje luske in slabše ohranjeni rastlinski ostanki. Našli smo tudi bolje ohranjene, do več kot 10 cm dolge skelete rib kostnic, koprolite in žuželke, ki pripadajo dvokrilcem (red Diptera) in kožekrilcem (red Hymenoptera).

Plasti koprolitnega horizonta je sedimentološko in mikropaleontološko podrobno raziskal Horvat (2003). V vzorcih je našel številne diatomeje ter redkejše silikoflagelate in ebridije. Raziskane vzorce je uvrstil med diatomejski laporovec oziroma diatomejski karbonatni meljevec. Diatomejska združba kaže na spodnjesarmatijsko starost plasti koprolitnega horizonta. Horvat meni, da so se plasti odlagale v restriktivnem morskem okolju, ki je bilo verjetno občasno izolirano.

Glede na celotno favnistično združbo, tip sedimenta oziroma sedimentne kamnine in glede na sedimentne teksture, npr. planarne in koritaste navzkrižne plastnatosti, sklepamo, da so se plasti dolske formacije odlagale v plitvem morskem okolju (Nybakken 1997, Milišić 1991, Tišljar 1987, Horvat 2003). Okolje je bilo vsaj občasno brakično, občasno je morda imelo tudi značilnosti lagune.

Povzetek in sklepi

Glede na litološko homogenost ter enotne paleoekološke in sedimentološke značilnosti lahko miocenske plasti v Tunjiški sinklinali razčlenimo na tri formacije: govško, laško in dolsko formacijo. V severnem krilu Tunjiške sinklinale je bila ugotovljena erozijsko diskordantna lega govške formacije na oligocenskih plasteh ter laške na govški. V južnem krilu teh diskordanc zaradi pokritosti in poraščenosti terena še ni bilo mogoče potrditi. Zaradi istih razlogov je nejasna tudi lega dolske formacije na laški. V Tunjiškem gričevju izdanjajo tudi oligocenske plasti, ki pa v tem besedilu niso predmet podrobnejše razprave.

Zaporedje terciarnih plasti se v Tunjiški sinklinali prične z oligocenskim bazalnim konglomeratom (Premru 1983a, b) v skupni debelini do 200 m. Konglomerat je bil odložen erozijsko diskordantno na predterciarnih kamninah (Vrabec 2001, Premru 1983a, b). Ponekod v severnem delu Tunjiškega gričevja je s predterciarnimi kamninami v tektonskem kontaktu (Vrabec 2001). Nad oligocenskim konglomeratom sledi oligocenska morska glina. Njena debelina verjetno ne presega 100 m. Glede na nanoplanktonsko združbo jo J. Pavšič uvršča v nanoplanktonsko biocono NP 25 (Vrabec 2000).

Na oligocenskih plasteh ležijo verjetno v celoti spodnjemiocenske plasti govške formacije. V Tunjiškem gričevju združuje govška fomacija tri člene: spodnjegovški, srednjegovški in zgornjegovški člen. Spodnjegovški člen je verjetno sestavljen iz okoli 300 m debelega zaporedja peščenih in muljastih sedimentov z značilnim modrikastosivim odtenkom. Ponekod se pojavljajo tudi plasti in vložki peščenjaka, peska, proda in konglomerata. Za srednjegovški člen so značilni zelenkasti, sivkasti in rjavkasti peščenjaki, laporovci in meljevci v skupni debelini do 350 m. Ta člen ima večji obseg kot spodnjegovški člen, ki manjka v severnem krilu Tunjiške sinklinale. Srednjegovški člen je nasprotno razvit v obeh krilih. Nad srednjegovškim členom sledi zgornjegovški člen, ki se začne z do 50 m debelim zaporedjem plasti proda, konglomerata in peska, navzgor pa prevladuje predvsem zelenkast pesek v skupni debelini do 200 m. Bazalne prodne, konglomeratne in peščene plasti zgornjegovškega člena kažejo na možnost erozijske diskordance med srednjegovškim in zgornjegovškim členom.

V govški formaciji lahko opazujemo številne retrogradacijske in progradacijske sekvence, ki kažejo na izmenično poglabljanje in plitvenje morja. Glede na litologijo, sedimentne teksture ter glede na makrofavno

sklepamo, da so debelozrnati različki nastajali v plitvem priobrežnem okolju, drobnozrnati različki pa v nekoliko globljem morju. Glede na makrofavno sta spodnjegovški in srednjegovški člen nastajala v morskem, redkeje v brakičnem okolju, zgornjegovški člen pa v brakičnem.

Nad plastmi govške formacije sledijo plasti laške formacije, ki je badenijske starosti. V severnem krilu leži laška formacija diskordantno na govški in se začne z do 12 m debelim bazalnim konglomeratom. Imbrikacija prodnikov kaže na premeščanje materiala od juga proti severu, kar govori v prid obale na severu in morskega bazena na jugu (Vrabec 2000). Debelina laške formacije znaša do 400 m.

V severnem krilu prevladujeta modrikastosiv drobno- do srednjezrnat sljudnat pesek in peščenjak. Kamnina vsebuje mestoma precej glineno-meljaste komponente. V južnem krilu pa prevladujejo bolj drobnozrnati različki: laminirani do tankoplastnati, drobnozrnati peščenjaki, glineno-meljasti peščenjaki in peščeni laporovci. Glede na litologijo, sedimentne teksture ter glede na bogato fosilno makrofavno sklepamo, da so se plasti laške formacije v severnem krilu odlagale v plitvem, morda nekoliko brakičnem okolju, v južnem krilu pa v nekoliko globljem šelfnem okolju. To spet govori v prid obale na severu in morskega bazena na jugu.

Nad laško formacijo sledi dolska formacija, ki je sarmatijske starosti. Za dolsko formacijo je v obeh krilih sinklinale značilno menjavanje tanjših ali debelejših plasti in do nekaj metrov debelih horizontov sive gline, glinavca, laporovca, srednje- do debelozrnatega peska, proda in konglomerata v skupni debelini do 450 m. Glede na litologijo, sedimentne teksture ter glede na bogato makrofavno sklepamo, da so se plasti dolske formacije odlagale večinoma v plitvem priobrežnem okolju, ki je bilo vsaj občasno brakično. Občasno je morda imelo tudi značilnosti lagune.

Miocene beds in the Tunjice hills

Summary

In the period between 1993 and 1996 the Miocene beds in the Tunjice hills became an object of new stratigraphical research. About 33 km^2 of the territory beetwen Šmartno on the west, Kamnik on the east, Komenda on the south and Bistričica on the north, was explored. In the Tunjice hills several almost continuous geological profiles of at least 1000 m thick succession of the Miocene beds can be observed. Based on new research, we tried to interpret the stratigraphical development of the Miocene succession and determine rich fossil macrofauna and macroflora preserved in the beds. According to the examined fossil assemblage and sedimentary textures we also tried to reconstruct the depositional environment. However, we did not study a fossil microfauna, which is preserved in places.

Miocene beds in Tunjice hills are part of the Tunjice Syncline, which belongs to the Sava Folds tectonic unit. Their thickness amounts to at least 1000 m. In the studied area also Oligocene beds have been deposited, however, these beds are not an object of detail discussion in this paper. The Tertiary succession begins with Oligocene basal conglomerate, which is followed by Upper – Oligocene marine clay. Above the Oligocene beds follow the Miocene beds, which can be subdivided into Govce, Laško and Dol Formations. The Govce Formation consists of three members: the Lower-Govce Member, the Middle-Govce Member and the Upper-Govce Member. The Lower-Govce Member is represented by the succession of alternating beds of clay, silt, sand, gravel, sandstone and conglomerate. In the Middle-Govce Member mainly greenish, grayish and brownish sandstone and marl can be found. The Upper-Govce Member begins with gravel and conglomerate uppward passing into geenish sand. The Laško Formation consist of marly and sandy beds. The Dol Formation is represented by alternation of clay, sand, gravel and conglomerate.

Viri in literatura

1. BITTNER, A. 1881: Die Tertiärablagerungen von Trifail und Sagor. – *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* 433–600. Wien.
2. BRAČIČ, B., JANEŽ, J., PAVLOVEC, R., PLENIČAR, M. 1985: K poznavanju miocenskih plasti v okolici Briš pri Kamniku (A contribution to Miocene Beds in the surroundings of Briše near Kamnik, Slovenia, Yugoslavia). – *Rudarsko-metalurški zbornik* 32. 11–25. Ljubljana.
3. BUSER, S. 1978: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000, list Celje (Basic geological map of SFRY, 1 : 100000, sheet Celje).* Beograd: Zvezni geološki zavod.
4. BUSER, S. 1979: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000 – Tolmač lista Celje (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000 – Guidebook of sheet Celje).* Beograd: Zvezni geološki zavod.
5. FUCHS, T. 1875: Die Tertiärbildungen von Stein in Krain. – *Verh. der k. k. Geol. R.-A.,* 48–49. Wien.
6. HAMRLA, D. 1954: Geološke razmere ob severnem robu laške sinklinale vzhodno od Savinje (Geological relations along the northern border of the Laško Synclyne east the Savinja-river). – *Geologija* 2. 118–144. Ljubljana.
7. HAUER, F. v. 1873: *Geologische Übersichtskarte der Österreichischen Monarchie, Blatt IV, Östliche Alpenländer mit Erklerungen*. Wien.
8. HAUSER, F. V. 1847: Bericht über eine Mittheilung Freyer's an Heidinger. – *Heidinger's Berichte über die Mitth. von Freunden der Naturw. in Wien.* 109 str.
9. HILBER, V. 1881: Über das Miocän, insbesondere das Auftreten sarmatischer Schichten bei Stein in Krain. – *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* 473–478. Wien.
10. HORVAT, A. 2003: *Paleontologija, biostratigrafija in paleoekologija miocenskih diatomej (Bacillariophyta) Slovenije.* – Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani. 246 str.
11. KÜHNEL, W. 1933: Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. – *Prirodoslovne razprave* 2. 61–124. Ljubljana.
12. KUŠČER, D. 1967: Zagorski terciar (Tertiary Formations of Zagorje). – *Geologija* 10. 5–65. Ljubljana.
13. LIPOLD, M. V. 1857: Bericht über geologischen Aufnahmen in Oberkrain im Jahr 1856. – *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* 226–234. Wien.
14. MILIŠIĆ, N. 1991: *Školjke i puževi Jadrana.* Split: Logos. 302 str.
15. MORLOT, A. v. 1850: Über die geologische Verhältnise von Ober-Krain. – *Jahrb. der k. k. Geol. R.-A.* 393–411. Wien.
16. NYBAKKEN, J., W. 1997: *Marine Biology, an Echological Approach.* Addison-Wesley Educational Publishers Inc. ZDA. 481 str.

17. PLACER, L. 1999: Strukturni pomen Posavskih gub (Structural meaning of the Sava folds). – *Geologija* 41. 191–221. Ljubljana.
18. PREMRU, U. 1983a: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000, list Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000, sheet Ljubljana).* Beograd: Zvezni geološki zavod.
19. PREMRU, U. 1983b: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000 – Tolmač lista Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000 – Guidebook of sheet Ljubljana).* Beograd: Zvezni geološki zavod.
20. RIJAVEC, L., PLENIČAR, M. 1979: Neogene Beds in Slovenia. – *16th European Micropaleontological Colloquium*. 71–78. Ljubljana.
21. RÖGL, F. 1996: Stratigraphic correlation of the Paratethys Oligocene and Miocene. – *Mitteilungen der Gesellschaft der Geologie- und Bergbaustudenten in Österreich,* 41. . Wien. 65–73.
22. ROBIČ, Š. 1882: Kratek popis nekaterih gričev in jarkov v znožju Šenturške gore v geologičnem in paleontologičnem obziru. – *Novice*, 20, 27, 28, 36. Ljubljana.
23. TELLER, F. 1884: Notizen über das Tertiär von Stein in Krain. – *Verh. der k. k. Geol. R.-A.* Wien. 313–318.
24. TELLER, F. 1898: Erläutungen zur Geologischen Karte. SW Gruppe Nr. 83, Eisenkapel und Kanker. – *Verh. der k. k. geol R.-A.* Wien.
25. TELLER, F. 1907: *Geologische Karte der Österr.-ung. Monarchie, SW Grupe 93.* Wien: Cili-Ratschach.
26. TIŠLJAR, J. 1987: Petrologija sedimentnih stijena. Zagreb: *Tehnička knjiga.* 237 str.
27. VRABEC, M. 2000: *Govški peščenjak v profilu Doblič.* – Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani. 100 str.
28. VRABEC, M. 2001: *Strukturna analiza cone Savskega preloma med Trstenikom in Stahovico*. – Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani. 94 str.
29. WATZEL, J. 1850: Vorlage von Pflanzenresten aus Stein. – *Heidinger's Berichte über die Mitth. von Freunden der Naturw. in Wien.* 175 str.
30. ZEI, M. 1988: *Življenje v morju*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 80 str.

POŠTA

Matija Križnar, univ. dipl. inž.
Godešič 134, Škofja Loka

Poškodbe fosilnih listov (ihnofosili) iz miocenskih plasti pri Kamniku

Uvod

Fosilnih ostankov rastlin, predvsem listov in vejic iglavcev, je v terciarnih plasteh Slovenije veliko. Do sedaj nismo zasledili poškodb listov, ki naj bi jih naredile žuželke ali drugi rastlinojedci. Iz sarmatskih plasti Tunjiškega gričevja nam je uspelo nabrati nekaj primerov fosilnih listov, na katerih so vidne sledi rezanja oziroma hranjenja, ki so posledica delovanja žuželk. Takšno sklepanje potrjujejo tudi vse pogostejše najdbe fosilnih žuželk iz istih plasti.

Pregled geoloških in paleontoloških raziskav Tunjiškega gričevja

Kamnine in fosili iz okolice Kamnika so pritegnili pozornost že avstro-ogrskih geologov. Že leta 1847 je bilo prvo poročilo o miocenskih sedimentih iz okolice Tunjic (Hauser 1847). Sledili so mu drugi raziskovalci tega dela slovenskega ozemlja, kot so Fuchs (1875), Hilbert (1881) in Teller (1884, 1898). Paleontoloških raziskav je bilo do tedaj dokaj malo. Šele leta 1884 je bila opisana rakovica *Tasadia carniolica* (staro ime je bilo *Cancer carniolicus*), ki jo je opisal Bittner, dober poznavalec te skupine fosilov. Naslednje večje paleontološko delo je objavil Rakovec (1932) z opisom nahajališč in fosilov Tunjiškega gričevja. Stratigrafsko je ta predel ponovno predelal Kühnel (1933) z dobrimi in preglednimi opisi. Novejši in popolnejši pregled je podal Premru (1983a, 1983b), ko je s sodelavci izdelal Osnovno geološko karto – list Ljubljana. Najnovejše paleontološke in geološke izsledke so objavili še Žalohar in Zevnik (1998), Vrabec (2000), Mikuž (2000; 2005), Horvat & Mikuž (2001), Žalohar (2004) in drugi.

Plasti z ostanki fosilnih listov (Dolska formacija)

Pred leti so ob raznih gradbenih izkopih in širjenju cest odkrili kar nekaj izdankov sarmatijskih plasti (Dolska formacija), ki so vsebovale bogato fosilno floro in favno (Žalohar 2004). Plasti so sestavljene iz tanjših ali debelejših plasti sive gline, glinavca, laporovca, peska (srednje in grobo zrnatega), proda in konglomerata. Makrofavno predstavljajo predvsem lupine mehkužcev rodov *Cerithium, Pirenella, Mohrensternia* (polži), *Cerastoderma* in *Irus* (školjke). Najbolj zanimiv del celotne skladovnice sarmatijskih plasti predstavlja koprolitni horizont (Žalohar 2004; Žalohar & Zevnik 2006). Iz tega horizonta izhajajo najdbe naših primerkov in fosilnih žuželk. Horizont je najbolje razkrit med Zadnjim vrhom in Tunjicami, največji profil je ob potoku zahodno od Tunjic (slika 1). Celotni horizont je debel približno 8 metrov in vsebuje značilno sarmatijsko favno, kot so polži *Pirenella picta picta* in školjke rodov *Ervilia in Cerastoderma.* Pojavljajo pa se tudi skeletni ostanki rib kostnic (družina Clupeidae), koprolitov (fosilizirani iztrebki), razni rastlinski ostanki in fosilne žuželke. Izmed fosilnih žuželk so našli dvokrilce (Diptera) s podredi Brachycera in Nematocera, od reda kožekrilcev (Hymenoptera) pa primerke iz podredov Symphyta ter Apocrita – z družinama Ichneumonidae in Formicidae (Žalohar 2004). Našli pa so tudi nekatere predstavnike hroščev (Žalohar, ustno sporočilo).

Opis primerkov

Vsi primerki fosilnih listov s poškodbo so ohranjeni na kamnini kot poogleneli ostanki lista (list *Daphnogene*? sp. in *Salix* sp.) ali kot odtis (*Fagus* sp.).

1. List *Daphnogene*? sp. (tabla 1, slika 1). List je poškodovan na levem robu. Poškodba ne sega do glavne (primarne) listne žile, ampak le do polovice listne ploskve. Verjetno je nastala kot posledica rezanja, saj je rob gladek in brez reakcijskega tkiva (slika 1b). Višina ostanka lista je 50 mm in v najširšem delu 17 mm.
2. List *Salix*? sp. (tabla 1, slika 2). List ima več poškodb. Vse so eliptične oblike. Ponekod je dobro vidno reakcijsko tkivo – kot črna obroba poškodb. Največja poškodba (na desni strani listne ploskve) sega do primarne listne žile (slika 1 a). Ostale poškodbe so manjše (slika 1 b). Poškodba je nastala zaradi trganja (obžiranja), saj je poškodovani rob natrgan. List je visok 26 mm in širok 7 mm.
3. List *Fagus*? sp. (tabla 1, slika 3). List je skoraj v celoti poškodovan na levem robu listne ploskve (slika 1 a). Na poškodovanem robu ni opaziti reakcijskega tkiva, kar je mogoče posledica ohranjenosti (odtis). Poškodba sega vse do primarne žile listne ploskve. Poškodba je nastala kot posledica rezanja (?) listne ploskve. Višina listnega ostanka je 32 mm.

Diskusija – insekti in nastanek poškodb

Zgoraj opisane primere poškodb listov uvrščamo med tako imenovane fosilne sledi (ihnofosile). V našem primeru gre za delovanje (rezanje, obžiranje) nekega organizma (žuželka) na drug organizem (rastlinski list). Za ihnofosile velja posebna klasifikacija, ki pa je v našem primeru ne bomo uporabili.

Poškodbe listov in najdena združba insektov iz Tunjiškega gričevja nakazujejo na določen odnos med žuželkami in rastlinami. Posebnost te fosilne združbe je v tem, da smo uspeli zbrati fosilne ostanke žuželk in mnogo rastlinskih ostankov (listi, vejice).

Poškodbe rastlin, predvsem njihovih zelnatih delov (listov), so zasledili že v karbonu (Grauvogel-Stamm & Kleber 1996), toda le v redkih primerih. Nekatere so zasledili in opisali pri triasnih rastlinah (Grauvogel-Stamm & Kleber 1996), posebno podobnost poškodb je zaslediti na primerku vrste *Schizoneura paradoxa* (Grauvogel-Stamm & Kleber 1996, slika 5, str. 8), ki je podobna naši poškodbi na listu *Daphnogene*? sp. (tabla 1, slika 1). Mnogo več primerov je iz ter-

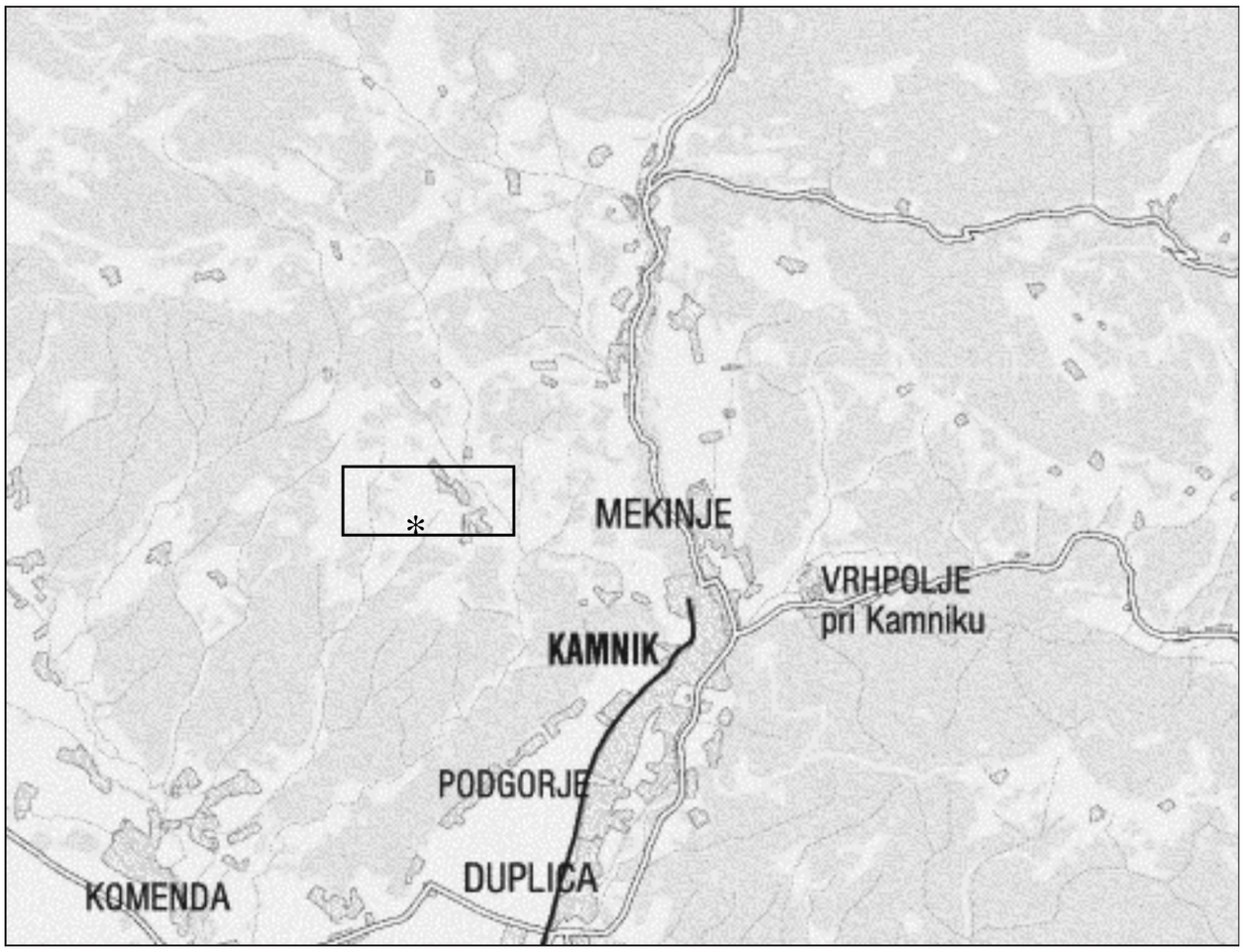

Slika 1: Položaji izdankov koprolitnega horizonta v Tunjiškem gričevju (kvadrat) in nahajališča (*)

ciarnih plasti širom po svetu (Wilf & Labandeira 1999; Krüger 1979). Vsa nahajališča fosilne flore s poškodbami na listih in drugih delih rastlin pa le redkokdaj vsebujejo fosilno združbo žuželk, kar v našem primeru ne drži.

Poškodbe na listih lahko v grobem delimo na pet tipov (Wilf & Labandeira 1999; str. 2154):

1. luknje v listih – poškodbe listov v obliki večjih lukenj (eliptične ali okrogle) na listni ploskvi;
2. obrobno prehranjevanje/rezanje – poškodbe ob listnem robu, ki lahko segajo do glavne listne žile;
3. »skeletizacija« – požiranje listne ploskve, pri tem pa glavne listne žile ostanejo nepoškodovane;
4. ritje – poškodbe nastale kot posledica ritja organizma po listni ploskvi (med epidermom listne ploskve);
5. prebadanje in srkanje – manjše luknjice na listni ploskvi.

Primerki poškodovanih listov iz Tunjiškega gričevja pripadajo 1. in 2. tipu poškodb, kjer je žuželka odrezala oziroma odžrla manjše in večje koščke listne ploskve.

Povzročitelji poškodb so najverjetneje rastlinojedi insekti oziroma insekti, ki uporabljajo rastlinske liste za gradnjo domovanja, zaščito ali gojitev gliv. Izmed 23 danes živečih skupin žuželk jih je 5 izključno mrhovinarjev, 5 izključno mesojedih, 9 skupin pa mrhovinar-

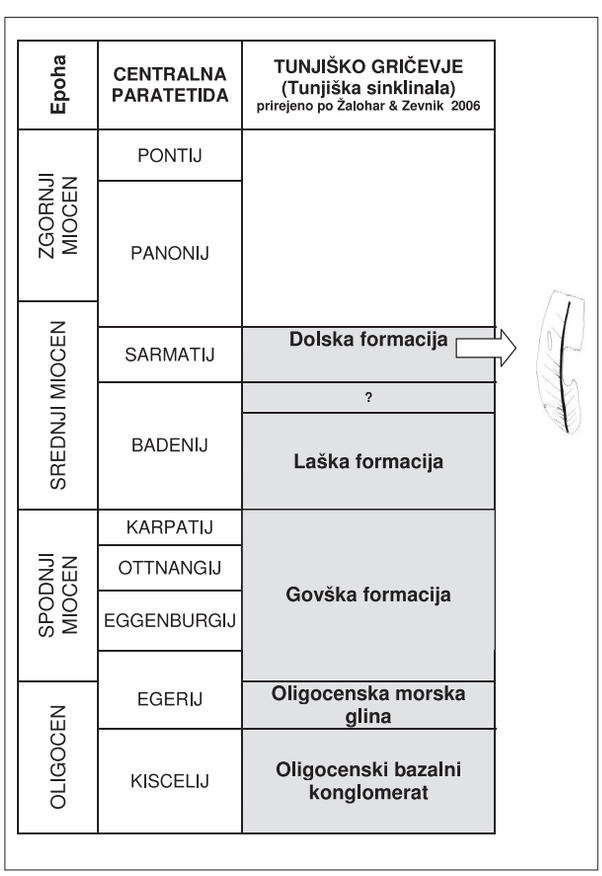

Slika 2: Razdelitev miocena Centralne Paratetide in primerjava s formacijami Tunjiškega gričevja

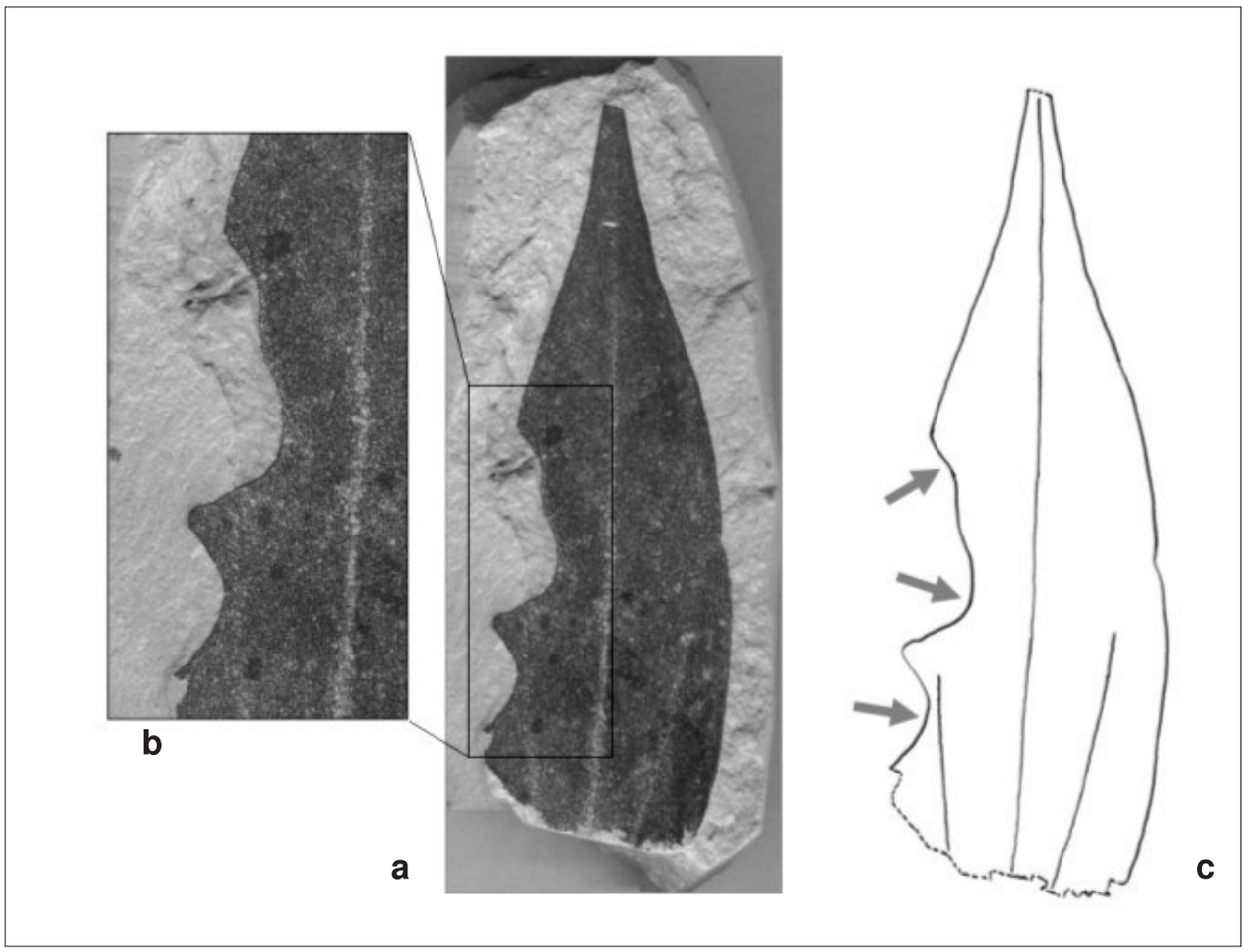

Slika 3: a) list Daphnogene? sp.; b) detajli poškodbe, vidni so gladki robovi; c) pozicije poškodb; višina lista je 50 mm. Foto: M. Križnar.

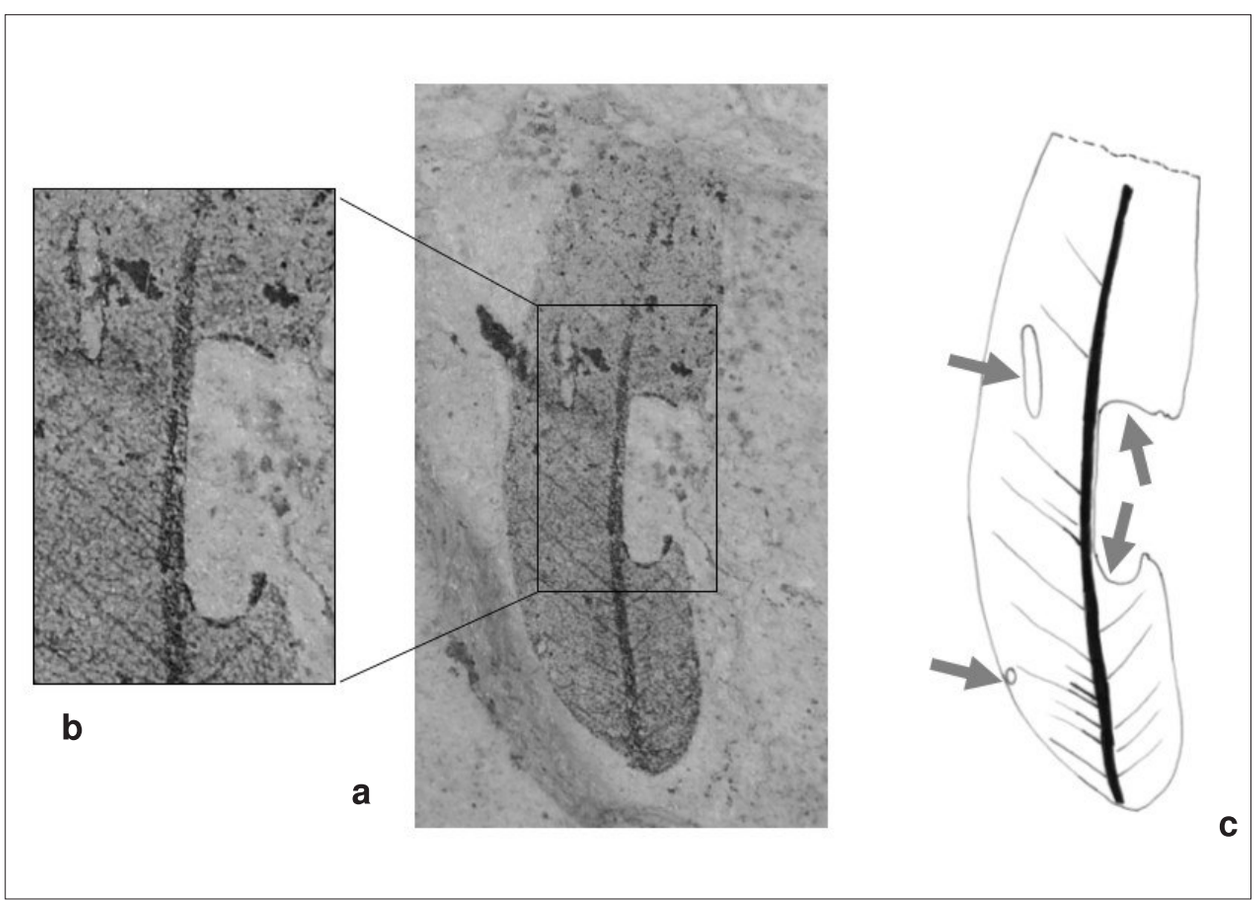

Slika 4: a) list Salix? sp.; b) detajla dveh poškodb z vidnim reakcijskim tkivom (črni rob); c) pozicije poškodb; višina lista 26 mm. Foto: J. Žalohar.

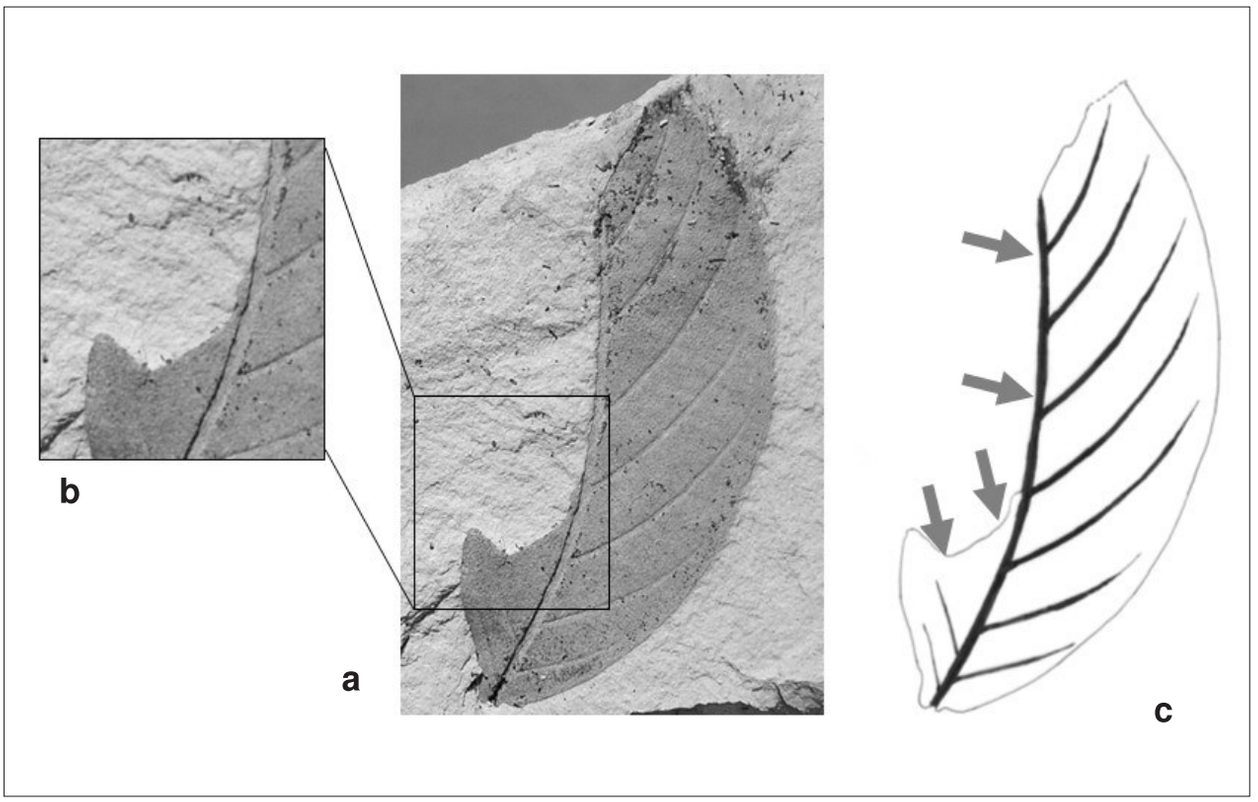

Slika 5: a) list Fagus? sp.; b) detajl poškodbe na spodnji strani lista, viden raven rob; c) pozicije poškodb; višina lista 32 mm. Foto: J. Žalohar.

jev/mesojedcev. Samo 8 skupin je rastlinojedih (Grauvogel-Stamm & Kleber 1996).

Med prve možne tvorce poškodb (slika 3 in 5) na naših primerkih lahko uvrstimo listarke ali krojaške mravlje iz rodov *Atta* in *Acromyrmex* (poddružina Myrmicinae) oziroma njihove prednice. Tip poškodb, ki jih ustvarjajo krojaške mravlje, je presenetljivo podoben poškodbam na naših listih. Krojaške mravlje izrezujejo s svojimi močnimi čeljustmi velike kose listov in jih odnašajo v svoje kolonije, kjer na odrezanih delih listov gojijo glive. Danes srečamo vrste rodov *Atta* in *Acromyrmex* v tropskih predelih Srednje in Južne Amerike (Klots & Klots 1970). Fosilnih ostankov krojaških mravelj v Tunjiškem gričevju še nismo našli, njihove prisotnosti v miocenskih gozdovih pa ne moremo izključiti.

Druge poškodbe (slika 4) so verjetno povzročile druge žuželke (čebele, gosenice ali hrošči), ki so se hranile z listi. Na takšno sklepanje nas napelje neravni rob lista, kjer je bil obžrt, in reakcijsko tkivo, vidno na enem od ostankov. Potrebna bi bila podrobna proučitev nekaterih recentnih žuželk in njihovega prehranjevanja oziroma povzročanja poškodb na listih, ki bi služila za primerjavo s fosilnimi ostanki.

Poškodbe bi lahko povzročili drugi organizmi, ki so imeli podobne načine prehranjevanja/rezanja listnih ploskev, kar predstavlja problem, ki ga srečujemo pri vseh ihnofosilih, ko je izredno težko zanesljivo določiti tvorca oziroma povzročitelja.

Da bi poškodbe nastale pri fosilizaciji ali pri izkopavanju primerkov (preparacija), ni mogoče, saj je kamnina ob robovih listov nedotaknjena.

Na celotnem ozemlju centralne Paratetide se je na prehodu iz srednjega v zgornji miocen spremenila klima in z njo tudi vegetacija (Ivanov *et al.* 2002). Spremembe flore so povzročile izumrtje mnogih insektov in druge favne, kar se odraža tudi na odnosu med rastlinojedimi žuželkami in poškodbami listov. Podobne spremembe v asociaciji rastlina-žuželke so zasledili tudi drugod po svetu (Wilf *et al.* 2001; Wilf & Labandeira 1999).

Zaključek

Odkriti primerki fosilnih listov s poškodbami (ihnofosili) predstavljajo prve takšne najdbe v Sloveniji. Skupaj z najdbami fosilnih žuželk, ki so v Sloveniji izredno redke (Žalohar 2004), pa predstavlja edinstveno nahajališče tudi v svetovnem merilu. Nadaljnje raziskave koprolitnega horizonta iz Tunjiškega gričevja bodo v prihodnosti verjetno postregle s še kakšno zanimivo fosilno najdbo.

Za koristne nasvete in nekatere podatke se zahvaljujem prof. Juretu Žaloharju, ki je odstopil tudi nekaj fosilnega materiala za ta članek.

Damage on Fossil Leaves (*ichnofossils*) from Miocene near Kamnik (The Tunjice hills)

Summary

From the Lower-Sarmatian age sediments damaged leaves were found. This is probably one of the first pieces of evidence of plant-insect interaction found in Slovenia. The phytophagy and feeding on fresh leaves appeared early in the insect evolutionary history, but it remained rather limited. On the same locality fossil insects (ants, flies and beetles) and fossil fish were fo-

und, too. This represents the rare association with fossil leaves (plant remains) and fossil insects. The damage on fossil leaves was most likely made by leaf-cutter ants (or their predecessors) and a leaf-cutter bee, but also as the producer of some damage beetles and caterpillars can not be excluded. New finds of damaged leaves are expected, because only a small part of this fossil-rich locality is examined.

Viri in literatura

1. BITTNER, A. 1884: Beiträge zur Kenntniss tertiärer Brachyuren-Faunen. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien, math.-naturwiss.* Cl. 1, 48/2, 15–30. Wien.
2. FUCHS, T. 1875: Die Tertiärbildungen von Stein in Krain. – *Verh. der k. k. Geol. R.–A.,* 48–49. Wien.
3. HAUSER, F. V. 1847: Bericht über eine Mittheilung Freyer's an Heidinger. – *Heidinger's Berichte über die Mitth. von Freunden der Naturw. in Wien,*109.
4. HILBER, V. 1881: Über das Miocän, insbesondere das Auftreten sarmatischer Schichten bei Stein in Krain. – *Jahrb. der k. k. Geol. R.–A.,* 473–478. Wien.
5. HORVAT, A. & MIKUŽ, V. 2001: Biometrična analiza sarmatijskih muricid (Muricidae, Gastropoda) iz Tunjiškega gričevja. – *Razprave IV. razreda SAZU,* XLII-1, 3–23. Ljubljana.
6. IVANOV, D., Ashraf, A. R., MOSBRUGGER, V. & PALAMAREV, E. 2002: *Palynological evidence for Miocene climate change in the Forecarpathian Basin* (Central Paratethys, NW Bulgaria). – *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology,* 178, 19–37. Amsterdam.
7. KLOTS, A. B. & KLOTS E. B. 1970: *Žuželke*. – Mladinska knjiga. Ljubljana.
8. KRÜGER, F. J. 1979: Tongrube Willerhausen, ein geologisches Naturdenkmal. – *Aufschluss, Jahrgang* 30., 389–408. Heidelberg.
9. *KÜHNEL*, W. 1933: Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. – *Prirodoslovne razprave 2*, 61–124. Ljubljana.
10. MIKUŽ, V. 2000: *Brotia (Tinnyea) escheri* (Brongniart) iz miocenskih plasti pri Tunjicah. – *Geologija,* 43/1, 43–53. Ljubljana.
11. MIKUŽ, V. 2005: *Modiolus brochii* iz miocenskih plasti Tunjiškega gričevja. –*Razprave IV. razreda SAZU,* XLVI-1, 97–109. Ljubljana.
12. PREMRU, U. 1983a: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000, list Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000, sheet Ljubljana).* – Zvezni geološki zavod. Beograd.
13. PREMRU, U. 1983b: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000 – Tolmač lista Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000 – Guidebook of sheet Ljubljana).* – Zvezni geološki zavod. Beograd.
14. TELLER, F. 1884: Notizen über das Tertiär von Stein in Krain. – *Verh. der k. k. Geol. R.–A.,* 313–318. Wien.
15. TELLER, F. 1898: Erläutungen zur Geologischen Karte. – SW Gruppe Nr. 83, Eisenkapel und Kanker. – *Verh. der k. k. geol R.–A.* Wien.
16. VRABEC, M. 2000: *Govški peščenjak v profilu Doblič.* – Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 100 str.
17. WILF, P. & LABANDEIRA, C. C. 1999: Response of Plant-Insect Association to paleocene-Eocene Warming. – *Science,* vol. 284, 2153–2156.
18. WILF, P., LABANDIERA, C. C., JOHNSON, K. R., COLEY, P. D. & CUTTER, A. D. 2001: Insect herbivory, plant defense, and early Cenozoic climate change. – *PNAS,* vol. 98, No. 11, 6221–6226. Washington.
19. ŽALOHAR, J. 2004: Najdbe fosilnih žuželk v Tunjiškem gričevju. – *Kamniški zbornik,* 16, 265–268. Kamnik.
20. ŽALOHAR, J. & ZEVNIK, J. 1998: Terciarne plasti v okolici Kamnika. – *Kamniški zbornik,* 14, 96–101. Kamnik.
21. ŽALOHAR, J. & ZEVNIK, J. 2006: Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju. – *Kamniški zbornik,* 17. Kamnik.

M. CIPAR
LESKOVEC

Matija Križnar, univ. dipl. inž.
Godešič 134, Škofja Loka

Najdba ostankov rakovic rodu *Macrophthalmus* (Decapoda, Brachyura) iz miocenskih plasti Tuhinjske doline

Uvod

Najdbe fosilnih rakovic so v Sloveniji redke, čeprav poznamo kar nekaj njihovih najdišč. Fosilni ostanki rakovic rodu *Macrophthalmus* so presenetljivi, saj so oklepi teh rakov krhki in se redko ohranijo kot fosili. Prve najdbe ostankov rakovic vrste *Macrophthalmus vindobonensis* iz okolice Markova v Tuhinjski dolini so dopolnilo k poznavanju te zanimive skupine okamnin.

Dosedanje najdbe fosilnih rakovic v okolici Kamnika

Iz miocenskih sedimentov v okolici Kamnika so najbolj znani ostanki »kranjske rakovice«, kar je postalo domače ime za vrsto *Tasadia carniolica* (Bittner 1884). Ostanke teh rakovic je našel že daljnega leta 1882 šenturski župnik Simon Robič. Opisal pa jo je avstro-ogrski paleontolog in veliki poznavalec fosilnih rakovic A. Bittner. Posamezne ostanke rakovic omenja tudi Hilbert (1883) med Viševco in Vrhovljami. Rakovico *Tasadia carniolica* so našli še v kamnolomu Lipovica pri Brišah (Pavšič et. al 2003; Mikuž & Pavšič, 2003) in v okolici Trbovelj (Križnar, osebno opaz.). Ostanke »kranjske rakovice« iz okolice Kamnika omenjajo skoraj vsi raziskovalci fosilnih ostankov iz Tunjiškega gričevja (Žalohar & Zevnik 1998; Rakovec 1932 in drugi).

V zadnjih letih so zbiralci fosilov odkrili kar nekaj drugih ostankov rakovic (Brachyura) in ostalih rakov, ki vse izvirajo iz miocenskih plasti Tunjiškega gričevja (Križnar, osebno opaz.). Ostanki rakov so izredno dobro ohranjeni, saj so bili najdeni v konkrecijah. Nadaljnja paleontološka obdelava in skrbno prepariranje nam bosta odkrila še marsikaj novega.

Geološka zgradba okolice nahajališča

Nahajališče leži med vasema Markovo in Rožično, oziroma ob potoku (Markovški potok), ki deli ti vasi. Po Tuhinjski dolini se vleče ozek pas miocenskih plasti, ki se proti vzhodu pri Cirkušah skoraj izklini. Miocenske plasti Tuhinjske doline je že Kühnel (1931) razdelil na več delov. Iz njegove geološke karte je razvidno, da najdišče sestavljajo helvetske (= karpatij in badenij) kamnine. Po OGK, list Ljubljana (Premru 1983a in 1983b), predstavljajo kamnine v okolici nahajališča peske, melje, gline in peščenjake z vložki laporjev (slika 2). Nahajališče sestavljata svetlosiva glina (glinavec) in laporovec z mnogimi fosilnimi polži in školjkami. Med fosili prevladujejo turitele (*Turritella* sp.), polži vrste *Natica (Naticarius) millepunctata, Hinia* sp., redki ostanki polžev rodu *Ancilla* in še nedoločenih turidnih polžev (rod *Genota*). Celotni profil izdanja na majhni površini in hitro preide v peščenjak, ki vsebuje kamena jedra školjk rodu *Mytilus*. Fosilni ostanki nakazujejo na badenijsko starost kamnin.

Paleontološki del

Sistematika po Müller P. (1984b)

Ordo Decapoda Latreille, 1803
Subordo Pleocyemata Brukenroad, 1963
Infraordo Brachyura Latreille, 1803
Sectio Brachyrhyncha Borradaile, 1907
Superfamilia Ocypodoidea Rafinesque, 1815
Familia Ocypodidae Rafinesque, 1815
Subfamilia Macrophthaliminae Dana, 1852
Genus *Macrophthalmus* Desmarest, 1823

Macrophthalmus vindobonensis Glaessner, 1924

1952 *Macrophthalmus aquensis* A. Milne-Edwards et Brocchi 1879 – Remy, 27, fig. 1
1969 *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner – Glaessner, R531, fig. 338,1
1980 *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner – Via Boada, 55–56, pl. I, fig. 1–2
1984b *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner – Müller, 98, Pl. XCV, fig. 6 ; Pl. XCVI, fig. 1–2, 4–5, fig. 3
1984a *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner /? = M. aquensis M. Edw./ – Müller, 32, Pl. 1, fig. 5
1998 *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner – Schultz, 114–115, Taf. 51, fig. 6a–6b

Material: Dva primerka v svetlosivem glinavcu badenijske starosti. Primerki so shranjeni v zasebni paleontološki zbirki Križnar (pod evidenčno številko 951.) in zasebni zbirki Jureta Žaloharja (brez evid. številke). Oba primerka sta ohranjena v kamnini.

Nahajališče: Profil ob Markovskem potoku v Tuhinjski dolini. Ob potoku je odkrit profil v svetlosivem glinavcu in zelenosivem peščenjaku, ki prehaja nižje ob potoku v konglomerat. V svetlosivem glinavcu so najdeni tudi drugi fosilni ostanki (polži, školjke), ki nakazujejo badenijsko starost.

Opis ostankov

Ostanek iz zbirke Križnar (shranjen pod evid. št. 951):

Ostanek ima ohranjen srednji del glavoprsja (karapaks), desno nogo z merusom (laket) in propodusom (tabla 1, slika 1a, b). Karapaks je nekoliko daljši kot širši. Preostanek karapaksa je ohranjen kot notranji odtis. Za identifikacijo je pomemben ostanek desnega gibljivega prsta (dactylus) škarnika (tabla 1, 1 c), ki se popolnoma ujema z gibljivim prstom, ki ga prikazuje Müller (1984b – Tab. XCVI, slika 5, str. 314). Frontalni del (z orbitalnim) in antero-laterarni del glavoprsja ni

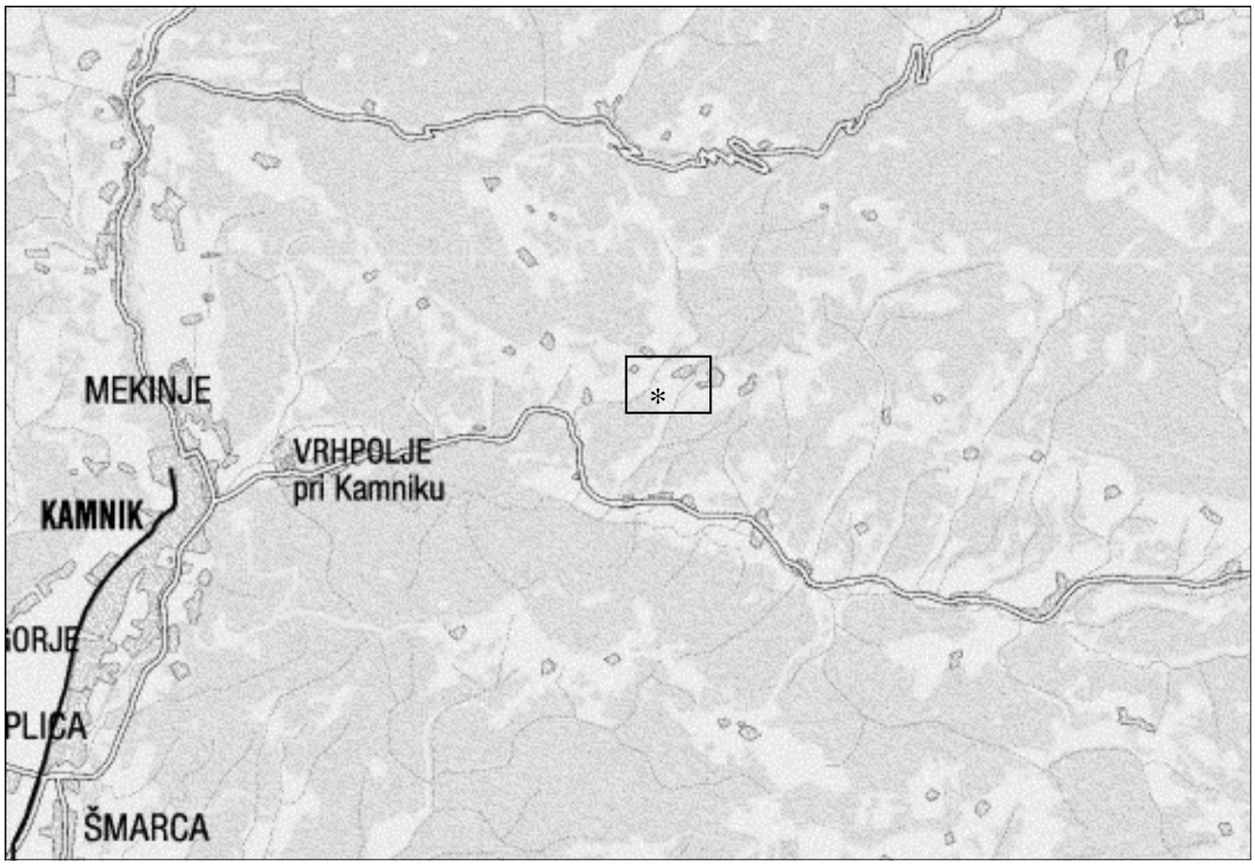

*Slika 1: Pozicija nahajališča ostankov rakovic v Tuhinjski dolini (označeno z *)*

Epoha	Centralna Paratetida	Mediteran	TUHINJSKA DOLINA (po Premru (1983b), OGK – List Ljubljana)
ZGORNJI MIOCEN	PONTIJ	MESSINIJ	?
	PANONIJ	TORTONIJ	
SREDNJI MIOCEN	SARMATIJ	SERRAVALIJ	Glina, lapor, pesek, prod, melj, peščenjak in konglomerat (M_3^1)
	BADENIJ	SERRAVALIJ	Lapor, litotamnijski apnenec, pesek, peščenjak, glina, melj, konglomerat (M_2^2)
		LANGIJ	Pesek, prod, glina, peščenjak z vložki laporja, apnenca, peščenjaka in konglomerata (M_2^1)
SPODNJI MIOCEN	KARPATIJ	BURDIGALIJ	Litotamnijski – lepidociklinski apnenec (M_1) Glina, pesek, melj, peščenjak in prod (M_1)
	OTTNANGIJ		
	EGGENBURGIJ		
OLIGOCEN	EGERIJ	AKVITANIJ	
		KATIJ	
	KISCELIJ	RUPELIJ	

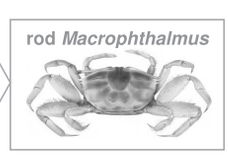

Slika 2: Razdelitev oligocenskih in miocenskih plasti na območju Centralne Paratetide in Mediterana s primerjavo plasti Tuhinjske doline (Tuhinjska sinklinala)

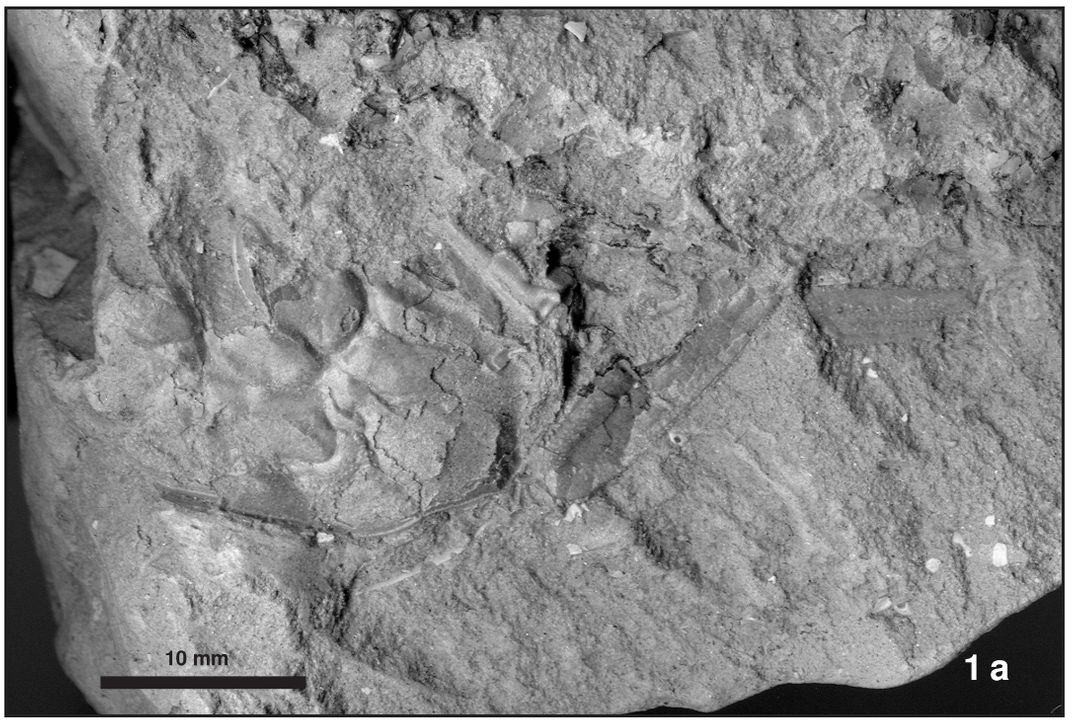

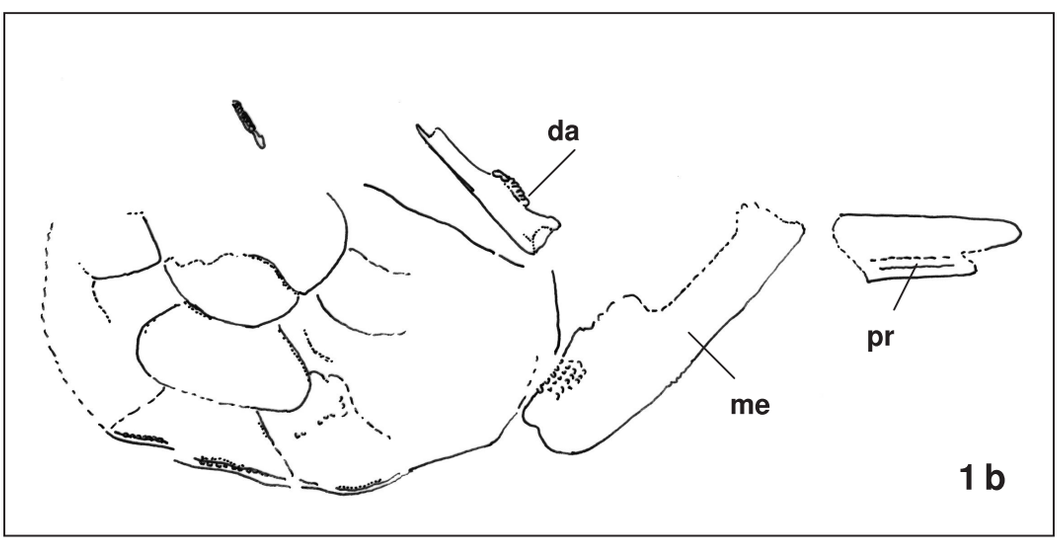

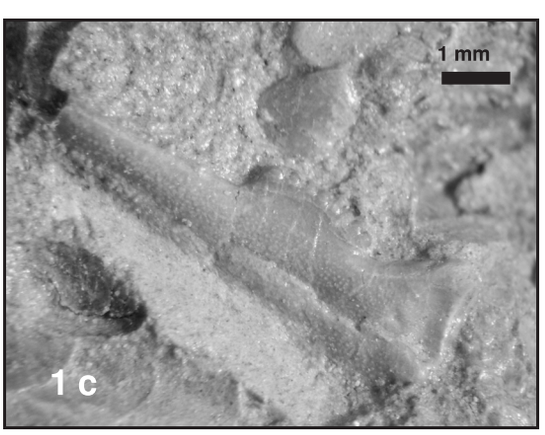

TABLA 1:
1 a: Macrophthalmus vindobonensis Glaessner, 1924. Primerek na kamnini (dolžina glavoprsja 22 mm). Foto: M. Križnar.
1 b: Skica istega primerka; da – pomični prst (dactylus), me – laket (merus), pr – propodus. Risba: M. Križnar.
1 c: Pomični prst (dactylus). Dolžina ostanka je 6,3 mm. Foto: J. Žalohar.
Primerek je iz zbirke Žaloharja (evid. št. 951).

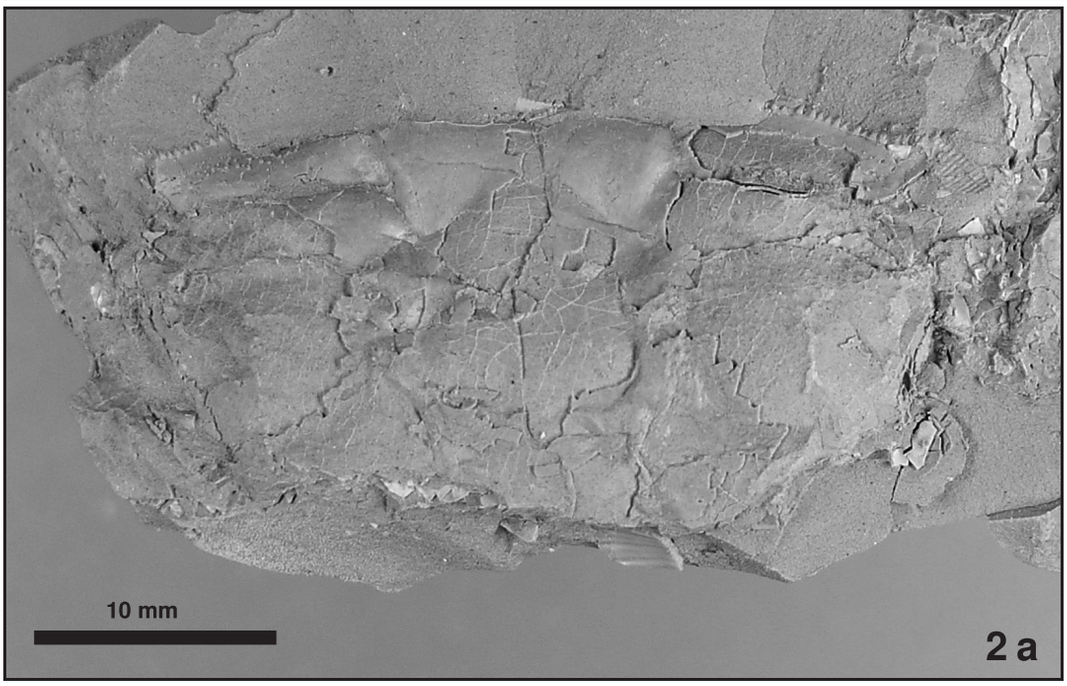

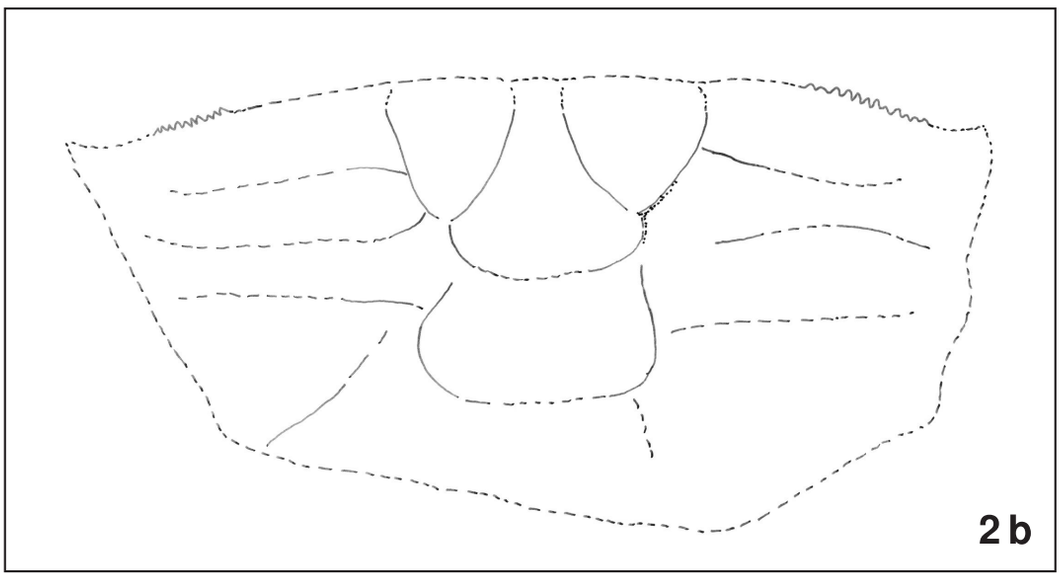

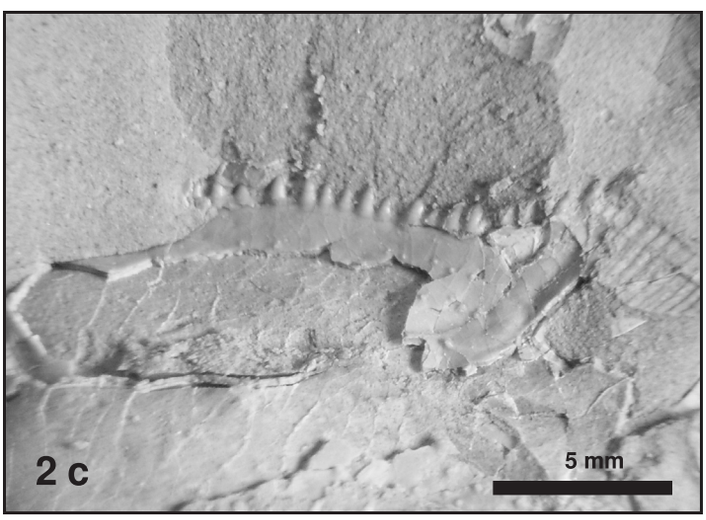

TABLA 2:
2 a: Macrophthalmus vindobonensis Glaessner, 1924. Primerek na kamnini (dolžina glavoprsja 32 mm). Foto: J. Žalohar.
2 b: Skica istega primerka. Risba: M. Križnar.
2 c: Nazobčani antero-lateralni rob. Dolžina 5 mm. Foto: J. Žalohar.
Primerek je iz zbirke J. Žaloharja (evid. št. 951).

sta ohranjena. Na ohranjenem delu so dobro vidne osrednje regije karapaksa, širokega 1 mm. Dolžina ohranjenega gibljivega prsta je 6,3 mm (tabla 1, slika 1 c).

Ostanek iz zbirke Žalohar (brez evidenčne številke):

Karapaks je slabo ohranjen. Zunanje linije karapaksa so dobro vidne, regije pa slabo ločljive (tabla 2, slika 2 a, b). Večji del je ohranjen kot notranji odtis karapaksa. Najbolje ohranjeni frontalni del ima nazobčan rob (tabla 2, slika 2 c), orbitalni del je še vedno v kamnini. Antero-lateralni del glavoprsja ni ohranjen, je le nakazan. Širina karapaksa je 32 mm (tabla 2, slika 2 a, b).

Vsi ostanki rakovic *Macrophthalmus vindobonensis* so slabo ohranjeni, kar je pogosto tudi pri ostalih najdbah te vrste. Najpogosteje se ohranijo samo notranji odtisi karapaksa ali posamezni ostanki, kot so deli klešč (škarnikov). Regije karapaksa so dobro vidne tudi na notranjih odtisih, čeprav sta primerka nekoliko deformirana. Naši ostanki se ujemajo z ostanki Müllerja (1984a, 1984b), posebej velja to za gibljivi prst (dactylus). Tudi Boada (1980) in Glaessner (1969) prikazujeta podobne znake, kot jih imajo naši primerki. Površina karapaksa je gladka, le ob robnih delih se pojavljajo drobni trnasti izrastki ali bradavice (tabla 1, slika 1 b).

Stratigrafska in geografska razširjenost:

Ostanke rakovic *Macrophthalmus vindobonensis* so našli v plasteh karpatija nahajališča Niskowa na Poljskem (Müller 1984b). Poznani so tudi iz vrtine (oznaka H-34) pri Mezo-Imre pri Budimpešti na Madžarskem in so zgornjebadenijske starosti (Müller 1984a, str. 34; Müller 1984b.). Veliko primerkov so našli in opisali tudi iz karpatijskih (serija Laaer) plasti nahajališč Teritzberg (Müller 1984b; Schultz 1998), Unterolberndorf, Saint-Florian in Wetzeldorf, vsi iz Avstrije (Remy 1952). Iz Francije navajajo vrsto iz nahajališča Mont-Perrin pri Aix-en-Provance (Remy 1952; Via Boada 1980). Iz vindobonija (srednji miocen) v Španiji navaja Via Boada (1980) primerke te vrste iz nahajališča Cerdanyola del Valles pri Barceloni. Izven Evrope pa so našli primerke v Alžiriji v helvetijskih plasteh nahajališča Tlemcen (Via Boada 1980, str. 56).

Rod *Macrophthalmus* združuje mnogo recentnih vrst in se je pojavil v miocenu (z vrsto *Macrophthalmus vindobonensis*). Izvor rodu še ni povsem pojasnjen, saj se pojavlja tako v miocenskih plasteh Evrope kot tudi v enako starih plasteh Japonske in Nove Zelandije (Schweitzer et al. 2002).

Zaključek

Ostanki rakovic rodu *Macrophthalmus* se redko ohranijo. Opisana primerka iz Tuhinjske doline smo pripisali vrsti *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner, 1924 in predstavljata prvi najdbi te družine rakov pri nas. Starost ostankov je verjetno srednjemiocenska – badenijska, saj so ostanke drugod po Evropi našli le v karpatijskih in badenijskih plasteh. Nadaljnja raziskovanja miocenskih plasti Tuhinjske doline in okolice Kamnika bodo prinesla še druge ostanke dekapodnih rakov.

Na koncu se zahvaljujem prof. Juretu Žaloharju za posredovanje primerka in pomoč pri interpretaciji podatkov o nahajališču.

Finds of fossil crab genus *Macrophthalmus* from The Tuhinj Valley

Summary

Two remains of crab species *Macrophthalmus vindobonensis* Glaessner, 1924 from Middle Miocene – Badenian beds of The Tuhinj Valley were examined. This represents the first find of this genus from Slovenia. The remains are not well preserved. Most of the identification features are visible, and the dactylus (movable finger) from one of the remains is identical with those from Müller (1984b – Plate. XCVI, fig. 5, page 314). The species of *Macrophthalmus vindobonensis* was found in Poland, Hungary, Austria, Spain, France and Algeria, so these finds are represented in Central Paratethys and Mediterranean bio-provinces.

Viri in literatura

1. BITTNER, A. 1884: Beiträge zur Kenntniss tertiärer Brachyuren-Faunen. *Denkschr. Akad. Wiss. Wien, math.-naturwiss.* Cl. 1, 48/2. 15–30. Wien.
2. GLAESSNER, M. F. 1969: Decapoda. – In: Moore, R. C. (editor), *Treatise on Invertebrate Paleontology, Part R, Arthropoda* 4/2, The Gological Society of America, Inc. And The University of Kansas. R 399–R 533. Lawrence.
3. HILBERT, V. 1883: Über eine neue Fossilsendung aus der Miocän-Bucht von Stein in Krain. – *Verhand. Geol. R. A.,* Jg. 1883. 175–179. Wien.
4. KÜHNEL, W. 1933: Zur Stratigraphie und Tektonik der Tertiärmulden bei Kamnik (Stein) in Krain. – *Prirodoslovne razprave* 2. 61–124. Ljubljana.
5. MIKUŽ, V. & Pavšič, J. 2003: »Kranjska rakovica« iz srednjemiocenskih – badenijskih skladov kamnoloma Lipovica nad Brišami. – *Geologija*, 46/2. 245–250. Ljubljana.
6. MIKUŽ, V. 2003: Miocenske rakovice iz okolice Šentilja v Slovenskih goricah. – *Razprave IV. razreda SAZU,* 44 (1). 187–199, tab. 2. Ljubljana.
7. MÜLLER, P. 1984a: Messinian and older decapods from the Mediterranean with description of two new species. – *Ann. Geol. Pays Hellen,* 32. 25–34. Athens.
8. MÜLLER, P. 1984b: A bádeni emelet tízlábú rákjai. (Decapod crustacea of the Badenian). – *Geologica Hungarica – series Palaeontologica*. 42. 317 s., tab. 97. Budapest.
9. PAVŠIČ, J., MIKUŽ, V. & KRIŽNAR, M. 2003: Novi najdbi fosilov. – *Gea*, 13/10. 73–74, Ljubljana.
10. PREMRU, U. 1983a: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000, list Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000, sheet Ljubljana).* – Zvezni geološki zavod. Beograd.
11. PREMRU, U. 1983b: *Osnovna geološka karta SFRJ, 1 : 100000 – Tolmač lista Ljubljana (Basic geological map of Yugoslavia, 1 : 100000 – Guidebook of sheet Ljubljana).* – Zvezni geološki zavod. Beograd.
12. RAKOVEC, I. 1932: Zur Miozänfauna der Steiner Voralpen. – *Prirodoslovne razprave,* 2. 233–266. Ljubljana.
13. REMY, J. P. 1952: *Macrophthalmus aquensis* A. Milne-Edwards et Brocchi 1879, son stade megalope. Le genere Macrophtalmus Latreille 1892. – *Bulletin de la Soc. Geol. de France,* 6e Serie, T. II. 27–39. Paris.
14. SCHULTZ, O. 1998: *Tertiärfossilien Österreichs. Wirbellose, niedere Wirbeltiere und marine Säugetiere.* – Goldschneck-Verlag. Freiburg/Br.

15. SCHWEITZER, C. E., SCOTT-SMITH, P. R. & NG P. K. L. 2002: New occurrences of fossil decapod crustaceans (Thalassinidea, Brachyura) from late Pleistocene deposit of Guam, United states Territory. – *Bulletin of the Mizunami Fossil Museum.* 29, 25–49, fig. 13.

16. VIA BOADA, L. 1980: *Ocypodoidea (Crustaces, Dacapodes) du Cenozoique Mediterraneen, origine et evolution de cette superfamille. Annales de Paleontologie, Invertebrates,* vol. 66, fasc. 2. 51–66. Paris.

17. ŽALOHAR, J. & ZEVNIK, J. 1998: Terciarne plasti v okolici Kamnika. – *Kamniški zbornik,* 14. 96–101. Kamnik.

Pesnica Verena Perko

Rojena je bila v Čehovinih, majhni, od Boga pozabljeni vasici, kjer se kraška burja spari z vipavsko in v silovitih sunkih brije brinje in bor po kraškem robu nad plodnimi njivami reke Branice. Osemletko je obiskovala v slikovitem Štanjelu, burna, strupenega mraza in socialističnih idej polna gimnazijska leta je preživela v Postojni, kjer so jo neizbrisno zaznamovale humanistične misli klasično izobraženih profesorjev starega kova. Čudenje nad starimi kulturami je poglabljala na študiju arheologije v Ljubljani, kjer so ji zadušljivost barjanske megle razsvetljevali izjemni profesorji antičnih kultur.

V Kamniku živi z družino že trideset let, vendar je v gorenjskem okolju pognala le strokovne korenine. V srži najintimnejšega ustvarjalnega sveta ostaja trdno privezana v mediteranski svet, njegovo viharno nepredvidljivost igre svetlobe s temo, ki je še najbližja dramatičnosti Gradnikovega erosa-tanatosa.

Je po srcu arheologinja in muzealka. Opravlja poklic kustosinje v Gorenjskem muzeju v Kranju, kjer je avtorica arheološke razstave Železna nit in voditeljica številnih muzejskih večerov. Je raziskovalka rimskodobne keramike in že drugo desetletje predava rimsko arheologijo študentom arheološkega oddelka Filozofske fakultete v Ljubljani. V javnosti se oglaša s kritičnimi razmišljanji o vlogi muzejev v sodobni slovenski družbi.

Pesni od mladih dni, objavlja malo. Prvič se je predstavila v tržaški Mladiki, kjer je konec sedemdesetih dobila Prešernovo nagrado za droben cikel pesmi. Objavljala je v Primorskih srečanjih, Tretjem dnevu in drugod.

Pesnjenje pomeni najintimnejši del ustvarjalke. Odslikava njeno najgloblje, silovito doživljanje narave in sveta kot preplet antične mitologije in osebnih hrepenenj. Doživljanje današnjega tragično odtujenega zahodnega sveta dojema kot prikrito izžarevanje starih civilizacij, kjer se materialni svet svetlika skozi skrivnostno semiotično govorico pozabljenih mediteranskih verovanj in vedenj in kar se v njenih verzih odslikava v živih barvah in nepredvidljivem, hitro menjavajočem se ritmu. Poezija je strogo intimna, nevezana na sodobne smeri, čeprav v nenehnem valovanju občutenj, ki obvladujejo Kosovelove pa tudi Gradnikove stvaritve. Nekatere pesmi izražajo očaranost avtorice nad mogočnostjo pesniških občutenj Daneta Zajca. V slikanju minimalističnih naravnih impresij se usmerja v nadčasno kitajsko in japonsko liriko.

Poetessa Verena Perko

She was born in the forgotten village of Čehovini, where strong north-east wind of the Karst meets the Vipava region and its violent gusts of wind sweep over the fields, juniper trees and pine trees along the river Branica. She attended eight years of primary school in Štanjel, and spent her high school years in stormy, chilly Postojna filled with ideas of socialism, where she was indelibly impressed by the humanistic lectures of neo-classical professors of the good old sort.

Her astonishment with ancient cultures became more intense during her archaeological studies at the University of Ljubljana, where the closeness of the marshy fog was illuminated by exceptional professors lecturing about ancient cultures.

She has been living with her family in Kamnik for already thirty years; however she has only struck her professional roots in the Gorenjska region. Within the nucleus of the most intimate part of the creative world, she remains firmly tied to the Mediterranean world with its tempestuous unpredictability of light and darkness drama, which is closest to Gradnik's dramatization Eros-Thanatos.

Her passion is being an archaeologist and museologist. She is a curator at the Gorenjska museum in Kranj, author of the archaeological exhibition »Železna nit« (Iron Thread) and organizer of many evening events. She is a researcher of Roman-time ceramics and university teacher for Roman Archaeology at the Filozofska Faculty in Ljubljana. She often appears in the public with critical viewpoints on the role of museums in modern Slovenian society.

Since her youth she creates, but has not published many poems. She first presented her work in the Trieste journal Mladika, where at the end of the seventies she won the Prešeren Award. They were published in the »Primorska srečanja«, »Tretji dan« and elsewhere.

Writing the poetry is the most intimate part for the creator. It is a reflection of her deepest, most intense experiences in nature and in the world as an intertwining of ancient mythology and a personal longing. She interprets life in today's tragically out of touch western world as a hidden radiation of old civilizations, where the material world glimmers through the mysterious semiotic language of forgotten Mediterranean beliefs and behavior, which is reflected in her poems by vivid color and an unpredictable fast-changing rhythm.

The poems are very intimate and free of contemporary direction, although there is a constant fluctuation of emotion, which is also present in Kosovel's and Gradnik's works.

Some of the poems express the author's fascination with the mightiness of poetic emotion by Dane Zajc.

By portraying minimal natural impressions she directs herself towards Chinese and Japanese lyric poetry.

Poletje je dalo na glavo klobuk

Aha,
poletje je dalo na glavo klobuk
in zelenje je soncu svetlobo izpilo,
potrgalo žitu je žarke.

Neslišno ugaša prežarjen večer.

Oh,
na nebu jadra sladki mlaj,
ščip se zajeda v obzorje in luna visi kot zrela melona
v temi.
On. Jaz in Ti.

Eh,
glej, tisoči isker, žar strastnih noči,
kako se vrti ... hitreje, hitreje, daleč in proč ...
Pusti, naj se obrne, naj dogori.

Kajros

Čisto malo ob meni postoj,
Kajros.
Ne hodi, ne hodi tja dol
ves gol in bos,
ne utripaj nestrpno s perutmi.
Ne plaši sinje Anime,
naj v hladni senci
bledolična počiva.

Zaigraj na spomine,
potrgaj ročaje posodam
in ugasi plamene lučem.
Mene, mene pa nikdar ne ubogaj,
ker vem, da vse mine, Kajros.

Še, še tukaj na plaži poleži,
mokre podplate na pesek odtisni in zgladi na vodi gladino.
Vse mine,
čisto vse mine.
Poletje je dalo na glavo klobuk,
in čas je trti zrele grozde porezal.

Tanatos

Videla sem te
in te prepoznala.
Najprej si v ječi sreče
sveče prižgala,
nato si nepočesana kamne nabrala.
In zdelo se je,
kot da ne veš, kam bi z njimi.

Jaz pa vsak dan rože zalivam
na mrtvih oknih moje vasi.
Vsi, vsi so že umrli. Vsi so že šli.
Samo še te rože.
Le še jaz in ti.

Zajemi, zajemi,
praznine so polne moje dlani.
Vzemi, le vzemi,
boli me.
Boli.

Strto malo ptičje srce

kam gre,
kam gre,
drobcen, suhljati otrok
belih las
oči hrepenečih
jokavih juter
obglavljenih dni

brez noči,
brez moči
(so moji spomini)

Muzealije spomina

še stoji moja hiša

v samoti

v tihoti

kjer gnile trave božajo trhle kosti

še stoji
dvor moj
in dvorjani čakajo name
še zvoni
v zvoniku cerkve na griču
še se neslišno cedi
čas
skozi zemljo mojih praznih dlani

in ko se scedi
vse moje žametno bistvo
in se odštejejo zadnji peski
v klepsidri
čakanja

takrat gnile trave, ki božajo moje kosti, dvignejo glave

Besede znotraj mene

Že tisočletja
besede potujejo skozi me

brizgajo iz nevidnega izvira
neslišno drsijo skozi čas
polnijo
vse moje celice
vse moje spomine
vse moje čute

zalivajo moje misli in zrejo vame
iz mene same

včasih se delam, da ne vem kdo so

tedaj se sprenevedajo tudi one

molčijo
dneve, stoletja in veke
žalostno in temno
drsijo kot sence nepokopanih mučencev
lezejo iz grobov nekaznovanih zločinov
in
votlo gledajo vame

postajajo oči nikoli uslišane ljubezni

vrtajo vame vse težke večere
nemirne noči
in žalostna jutra

potlej jih dolgo kličem nazaj

po imenu
po zvenu
po tonu

in spet

vse polno jih je
moje telo
mehke
nevidne
prežemajo roke in ustnice in kot pijane
spregovore,
ko jim dovolim
da žubore

angeli
v meni

V zadnjih vzdihih te bom klicala

v svoje premrle dlani te bom jemala
v odhajanju
te darovala

zubljem večera
pojemajočim
jezikom ognjenim
ki režejo temo
ki parajo težko nebo

tam nad vodo
ko vode používajo črne prsti
kjer v troje počivajo tvoje dlani

Dioniz

čašo drživa v rokah
gosto temno rdeče vino se lesketa
sladkobni vonj naju omamlja, ljubi moj Dioniz,
moja ogrlica
iz biserov, kamnov in nežnih koral
tvoje mehko toplo telo
in čaša
na tanki visoki nožici
ki vino izliva čez rob

ne bojim se jeseni
polne žametnih grozdov
lepljivih prstov od opojne trgatve
in rož
od mraza zardelih, moj ljubi

ne bojim se večerov
ki nosi jih žametna noč
ne pesmi škrjancev ob boku žanjcev ob uri ko reč
dozori
in življenje mora požeti žlahtne sadove
v uri,
ko žito trudno klasje v rosi napaja, moj ljubi

ne bojim se leči na razprte daljave
letenja skozi koprene
tvoje nežne
nikoli rojene ljubezni, moj ljubi

čakala te bom
kjer se zrak zmeša s svetlobo
pijan od poznih luči
kjer jame jokat
samota v meni, moj ljubi

tvoji prsti naj nežno drsijo čez dlan
obraza ne vidiš
le slutiš neskončno ravan
rojeno iz drobne
Bogu podarjene besede

FOTOGRAF

Dr. Milček Komelj
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani

Kamniški slikar slovenske narave

Dušan Lipovec (1952–2005)

In memoriam

Akademski slikar in likovni kritik Dušan Lipovec je živel in ustvarjal nekako samoumevno, kot slikarski romar, ki je popotoval po svetu, po slovenskih krajih in na svoj sanjski otok Silbo; ves čas pa je bil duhovno in tudi sicer najbolj navzoč v Kamniku, v rojstni hiši z mitološkim »pomorskim« napisom vila Neptun, v kateri je obujal spomine na starinski Kamnik in svoje z njim povezano družinsko izročilo.

Dušan Lipovec se je dobesedno prepuščal impulzom, ki so ga silili k slikanju, bil je brezbrižen do trenutnih »uradnih« presoj o tem, kakšna naj bi bila v njegovem času umetnost. Živel je po svoje ter ves čas slikal, vmes pa se navduševal ali odgovarjal na stvari, ki so ga motile, tudi v publicističnih sestavkih, celo pismih bralcev, pa tudi na marsikaj nehumanega opozarjal in neutrudno komentiral. Iz vsega njegovega dela, izobrazbenih korenin (najprej je dokončal srednjo veterinarsko šolo) in tudi načina življenja je bilo razvidno, da je bil ob vsem ustvarjalnem iskanju zavezan človeškemu izročilu, naravi in ljubezni do vsega že ustvarjenega (zato je deloval v vseh pogledih konservatorsko in ekološko). Bil je prežet z zanj samoumevno življenjsko modrostjo, s katero se je prepuščal samo toku življenja oziroma valovom narave in strastni vnemi svojih vsakokratnih doživljanj. Svoja dela je vneto predstavljal na razstavah in v knjigah, pa tudi na koledarjih in razglednicah, predvsem zato, da bi ljudem prikazal lepote narave in jih nagovoril za zaščito njene neokrnjenosti, ob tem pa jim je približeval tudi sámo likovno ustvarjalnost. Bil je hkrati navdihnjen slikar in zavzet čuvar narave.

Med slikanjem se je dobesedno zlil s pokrajino in znal iz motiva izvabiti njegovo bistvo, ki ga je dojel ne le v likovni konfiguraciji, marveč predvsem v barvnem vzdušju, veseli razigranosti ali melanholiji. Največ se je prepuščal nagli tehniki prosojnega, v prelivih razživetega akvarela ali kompaktnejšega, gostejšega gvaša, dopolnjeni s črtovjem lapidarno impulzivne in včasih tudi skrotovičeno ekspresivne risbe. Risal je ves čas in tako rekoč na poti. Doma pa je bil obiskovalcu vsak čas pripravljen pokazati cele mape starih in novih del, v katerih je gledal svoj popotni dnevnik, ki pa je bil v resnici dnevnik vzdušij narave v vseh njenih obličjih in letnih ali dnevnih časih. Tudi kadar so se mu posebej priljubljeni motivi ponavljali, so bile slike vedno drugačne, zato bi bilo narobe, če bi v njem gledali predvsem topografsko usmerjenega slikarja. Bil je in ostal slikarski pesnik občutij, glasnik trenutkov, v katerih se je zgoščala moč doživetja, ki ga je spreminjal v ustvarjalno trajnost. Pri tem si je v takih delih zanesljivo in gibko prilagajal ekspresivne in konstrukcijske prijeme modernega slikarstva 20. stoletja, ki jih je mogoče razbrati z likovno analizo njegovih slik. V svojih največjih, še oljnih in akrilnih delih, posebno z motivi provansalskih mest in gradov je motive najprej širokopotezno zgostil v domala pravljične, pa vendar asketsko zadržane splete geometrijskih likov, skozi katere je zadihala sončna atmosfera njegove notranje narave. Zaradi nje se je znal do skrajnosti navdušiti in predati, tako da mu je spregovorila s pisavo njegovega čopiča, ki ga je v neki pesmi izenačil z rapirjem, in z barvito močjo palete, o kateri se je znal poetično razpisati, hkrati pa se mu je njen barviti zven vse bolj razlival tudi v pesniške utrinke liričnih besed.

Lipovčev talent je prišel jasno do izraza že na akademiji. Že tedaj se je slikar pokazal za karakter, ki se ni prepustil ničemur zunanjemu, ampak je izpričeval zvestobo samo svojim sanjam in naravi, ki jo je prvič uzrl v slikovitem rojstnem mestu. Kot povedo njegovi življenjski podatki, je bil spočetka, tik po končanem študiju, tudi v Kanadi in Franciji, od koder je motive, ki jih je kristalno izoblikoval celo v abstraktne arhitekture svojih »Nucleusov«, prenavljal tudi pozneje. Nato pa se je zazrl zlasti v domače kraje in postal pravi slovenski slikarski popotnik z »viteškim gradom« na Gorenjskem, kjer si je v svoj slikarski grb izvolil simbolno geometrizirani Kamnik, spremenjen v kockast preplet svetlobno utripajočih streh pod zaščitniško kopasto goro in razigran s kleejevsko ustvarjalno svobodo, ki je mesto sprejela skozi perspektivo starodavnih pravljic (kot prizorišče za nevidno kamniško Veroniko). Isti motiv je vnašal v svoje največje podobe in ga prilagodil že malone spominkarskim oblikam, emblematično reduciranim na bistvo. K bistvenemu pa je težil v vsem svojem delu, ne da bi svet reduciral na goli likovni pojem ali ga naredil suhoparnega, pač pa je tako le še bolj poudaril osrednji impulz ali tok njegovega življenja. Ob vsej navidezni racionalnosti, razvidni vsaj iz predstave, ki podčrtuje njegovo nagnjenje h geometričnosti (kakršno je med pionirji moderne umetnosti najbolj vplivno uresničil Cézanne, na ljubljanski likovni akademiji pa Zoran Didek) in ki je bila pri njem razvidna že v spoju med starodavno arhitekturo in moderno formo, je v svoji umetnosti sledil le utripu srca. S svojim srcem je dobesedno objemal vso svojo ljubljeno domovino, v kateri se mu je zdel (tako kot Cirilu Zlobcu) najlepši prav vsak njen kraj. Do vsakega njenega kotička je bil v svoji likovni dojemljivosti različen samo navzven, v resnici pa vselej tak, da je z njo najbolje izrazil njegove značilnosti in posebnosti, razpete med gorsko veličastnost, ravninsko melanholičnost, primorsko urejenost ali dolenjsko zveriženost in zapuščenost. Vse te posebnosti je toliko bolj zavestno poudarjal, kolikor bolj se je zavedal civilizacijske težnje po sodobnem zabrisovanju in ukinjanju razlik, saj je dojel v posebnostih pokrajine in narave tudi izrecno osebnostni, malone že človeški karakter. Podobo Bleda, kot gorenjskega prešernovskega sinonima za lepoto slovenskega raja in svojega simbola »slovenstva in svobode«, je dobesedno spremenil v podobo srca. Očitno je to storil spontano, kajti, ko sem nekje to zapisal, je bil ves vesel, kot bi se sam začudil, da je mogoče v njegovih podobah zaslutiti srce, in je potem to podobo zajel še v svojo poezijo. Najbolj, že prav otroško, pa je bil vesel »etimološke« oznake, da je njegova duša mehka kot lipovina. To sintagmo, ki mu je posebej prirasla k srcu, sem ob raznih priložnostih

redno ponavljal in spoznal sem, da je poseben, če že ne celo največji smisel pisanja o slikarjih tudi v vzpostavitvi intimnega duhovnega dialoga z njimi.

Lipovčevo srce bi bilo, če bi bil človek narejen iz lesa, gotovo zares lahko samo iz najmehkejše gozdne tvarine, in morda je tudi zato v podobe tako rad vsajal trdnost. A vendar jo je vedno sproti tudi bolj ali manj razmehčal ali presijal in dematerializiral s svojo svetlobo, ki je tudi najbolj dognana dela sproti spreminjala v utrinke in skice njegovih trenutkov ali neulovljivih sanj, v katere je zgoščal tisto, v čemer je slutil trajnost. Ta trajnost pa je pri njem še najbolj spominjala na beganje (sam ga je imenoval potepanje), ki je bilo tudi nenehno vračanje, zdaj iz Ljubljane v Kamnik, zdaj poleti na Silbo, zdaj na Dolenjsko, na Primskovo, kjer je živel v svoji starodavni koči, ki ji je najraje govoril ranč. Napolnil jo je s starimi zavrženimi kmečkimi predmeti (in »v opomin minljivosti / in v spomin večnosti« s kamnom s pročelja danes porušenega Veselovega dvorca Grumlof), on sam pa je bil, sedeč na kakem štoru med tamkajšnjim zelenjem, podoben kateremu od starodavnih dolenjskih literarnih junakov, ki molčijo, gledajo, zdaj pa zdaj kakšno modro rečejo, srknejo iz kozarca in so veseli, da živijo in da je svet tako lep, in vendar tudi nesrečno zmajujejo z glavo, ker vse lépo izgineva, brezobzirni človek pa temu vse bolj pomaga. Na Dolenjskem si je našel skorajda svoj drugi dom, kot da bi mu še posebej ustrezala tista podoba bolj odmaknjene in manj herojske narave, ki je bila s svojo razdrapanostjo in vegavostjo bližje kakemu kmečkemu Pavčku kakor bolj uglajenemu Jakcu, četudi je bil slednjemu blizu z domoljubno težnjo, da bi s svojimi podobami zaobjel vso slovensko domovino. Izhodiščno zatočišče in prvotna ter simbolična postojanka pa mu je bil in ostal Kamnik.

Tako s svojim vse bolj belo bradatim videzom, z rumenim slamnikom in lepim, mehko in pravilno izklesanim obličjem, kot s svojo staromodno umetniško zazrtostjo v naravo se je Lipovec marsikomu od umetnikov ali njihovih spremljevalcev zazdel kot relikt iz polpreteklih ali že preteklih časov, ko so veljali moderni ustvarjalci za boheme in so še slikali v naravi, ki so jo odkrili impresionisti, in zatem vanjo vtisnili svojo dušo, tako kot trpeči van Gogh (kot Novomeščana me je Lipovec spominjal na krajinarja Lamuta, tudi občudovalca van Gogha). Značilno pa je, kot je sam zapisal, da so ga pri njegovi naravni odločitvi za tedaj že malone izumrlo slikanje v naravi podprli tudi bohemi, kakršen je bil slikar Gostinčar, ki je sicer impulzivno slikal predvsem mestne vedute. Lipovec je na take umetnike zares v marsičem spominjal, vendar ne kot zanemarljiv relikt, ampak je bil izjemen, ker je kot likovno dognan in moderen poimpresionističen, tudi z odmevi kubizma zaznamovan slikar vse bolj romantično verjel v ustvarjalno spontanost, ker je bil docela nepreračunljiv in ker je podrejal klicu srca tudi vse svoje prizadevanje in slikarsko znanje. Tudi če je bil kot krajinar morda zares videti kot posebnež, je s svojo nadarjenostjo marsikoga od znamenitejših, bolj upoštevanih umetnikov gotovo dosegal in presegal, saj je ustvaril vrsto zelo prepričljivih, četudi največkrat drobnih poetičnih umetnin. V njih je izročilo krajinarske tradicije mojstrsko prerodil v lastno obliko sodobnega krajinarstva, ki mu je ugledal smisel in cilj v upodobitvi »dihanja« življenja, kot ga je moč dojeti v naravi, ugledani iz oči v oči, ter napolnjenega s samoto, v kateri človeka potolažijo barve, ga muzikalno razgibajo pogledi na izhojene kolovoze ali ga pomiri urejenost oljk na mediteranski zemlji s kamnitimi znamenji ustvarjalnosti človeških rok. In tu se – stran od vrveža – morda počuti najbolj doma prav v naravi kot slikarjevem edinem pravem oziroma vidnem bogu.

Lipovec je bil najbolj zgovoren prav v taki ustvarjalni tišini, ko je bil zazrt v sonce ali zarjo, srebrne meglice ali svetla jutra, in z njim se je bilo včasih najbolje ali vsaj najznačilneje sporazumevati le s pogledi in kako kretnjo, sicer pa je pogosto le nerazločno zagodrnjal ali značilno zamrmral, kot bi želel izgovoriti le bistveno, in se nemo prepustil ustvarjalnemu čustvu. Bil je možato radoživ, a hkrati zelo nežen. Njegovo veselje je včasih iz ozadja spremljala tiha bolečina, ker je vedel, da mu nekje v tujini diha zanj izgubljeni neznani sin, rojen iz pene nekega morskega poletja, umetnikovo krhkost, skrito v markantni zunanjosti, pa je ob njegovi nenavadni občutljivosti omehčal že najmanjši požirek vinske kapljice, ki nam (v skladu s tradicionalno predstavo še posebno o nezmernih umetnikih) lahko življenje olajša in hkrati skrajša. Tako mi živi v predstavi in spominu kot od hrepenenja omamljen bohem, ki ga je zanašalo življenje po nepredvidenih in hkrati ustaljenih poteh, on pa je bil ves čas dobrohoten in je nenehno potreboval le ljubezen in morda tudi temeljno človeško pozornost, ki jo je privoščil in ponujal tudi drugim. Vsi, ki so mu bili blizu, pa so ga spoznali kot resničnega umetnika, četudi takega, ki vsaj navzven ni toliko iskal sebe in lastno izvirnost, kolikor je nadvse ponižno in predano slavil lepoto stvarstva, kot da bi slutil, da lahko samo v njej ugleda tudi lastno obličje, spremenljivo in občutljivo v atmosferi neba in utripanju srca. V tem se je tudi sam čutil brata starim krajinarjem, ki so strmeli v zemljo in nebo, medtem ko so romali po svetu (in je v mislih in pesmi nazdravljal staremu Ferdu Veselu). Vse bolj je prevzemal tudi vlogo slikarskega etnologa in ekologa, ki je čutil zavezo, da ohranja vedno bolj izginjajoči svet, pa četudi ne izrisan skozi oči raziskujočega dokumentarista, ampak skozi prepričljivejši pogled pesniškega doživetja, s katerim je oživljal zgoščeno bistvo. S tem pa je nehote prenovil neko širše dostopno obliko krajinarstva, ki so jo sprejeli ljudje, a zato ni obveljala za nekvalitetno ali likovno neproblemsko, in prav to delo je ne glede na njegove osrednje večje podobe doslej postalo sinonim za njegovo življenjsko poslanstvo in osrednja vsebina njegovih obeh, hkrati umetniških in »domoznanskih« monografskih knjig (Dušan Lipovec, *Slikarski pesnik narave; Impresije slovenske pokrajine*).

Četudi se Lipovčeve podobe lahko kažejo v »razvojni« zgodbi našega slikarstva le kot bolj priložnostna spremljava ali celo zanemarljive, so zaradi svoje čustvene prežarjenosti in likovnoizrazne zgoščenosti same po sebi ustvarjalno polnokrvne. Razumljivo pa je, da so vselej najbolj izstopale na specifičnih predstavitvah krajinarstva, posebno na različnih likovnih kolonijah in ekstemporih, kjer je bil Dušan Lipovec vedno najbolj ljubeče sprejet (in od koder izvirajo tudi njegova likovna priznanja). V okrožju takih snovalcev in ljubiteljev narave je veljal tudi za zgled in avtoriteto. Ker je imel lipovinasto mehko dušo, je svoja prizadevanja usmeril tudi v vzgajanje in spodbujanje pogosto ljubi-

teljskih slikarjev, zato je bil dojeman celo malone kot priljubljen »terapevt«. Nekajkrat mi je sicer dejal, da mu to, ko mora včasih že skoraj na silo iskati kvalitete in s tem ljudi spodbujati, jemlje čas in ga po svoje sicer že utruja. Vendar pa je želel slehernemu pomagati, da bi ugledal svojo pot in odkril svoj smisel, ne da bi ga povzdigoval ali mu vzbujal lažne upe, ker je čutil, da si že kot človek vsakdo za svoje prizadevanje zasluži pozornost in prijazno besedo, pa četudi je morda vsakršnih slikarjev že preveč. Zaradi izpričane nadarjenosti in zlasti zgodnejših »provansalskih« del, s katerimi je bil že zgodaj sprejet med zelo obetavne ustvarjalce, pa je vsaj spočetka ali ves čas užival spoštovanje tudi vrste posebno netrendovskih slovenskih likovnih kritikov in umetnikov malone vseh profilov. To je razvidno že iz njegove bibliografije oziroma iz predstavitvenih citatov, s katerimi je lapidarno komentiral zlasti svojo drugo monografijo. Ob tem pa je z navedki izjav domačih slikarskih klasikov od Riharda Jakopiča do Neodvisnih in z lastnim pisanjem potrjeval upravičenost svoje afinitete do slikanja krajine tudi s sklicevanjem na domačo predvojno kontinuiteto.

Predvsem takrat, kadar je bil sam s sabo, je Lipovec izpričal tudi sposobnost zelo zgoščenega in jasnega ter slikovito artikuliranega formuliranja likovnih problemov, takega, kakršno je razvidno tudi iz njegovega slikarstva, in dosledno usmerjenega v odkrivanje in pojasnjevanje ter ohranjanje duhovnih dragocenosti in lepot. Zato se je spočetka bolj mimogrede, od leta 1986 pa redneje posvečal tudi pisanju. Plod tega dela sta tudi dve knjigi ponatisov njegovih publicističnih prispevkov (Likovna pričevanja in razmišljanja o kulturi 1 in 2), v katerih se dotika tudi ekologije in razmerja do ljubih mu živali. V njih se kaže kot priložnostni kronist kamniškega likovnega in drugega kulturnega dogajanja, kot recenzent in avtor spominskih zapisov o umetnikih, rad pa se je posvečal tudi delu velikih ali značilnih ustvarjalcev, posebno tistih, ki so bili kakorkoli povezani z njegovim rodnim Kamnikom, tako kot sta bila Miha Maleš, ki mu je bil blizu s čustveno intenzivnostjo, ali nesrečni Stane Cuderman, čigar usoda v nejasnih povojnih okoliščinah ga je še posebej vznemirjala. S slikovito refleksivno besedo pa je izrazito komentiral tudi lastno delo, ki ga je označeval po formalni in vsebinski strani ter svoje harmonije »ploskovnih in barvnih razmerij« spočetka razlagal kot »analitično raziskovanje strukture videnega, ki naj da v končni fazi sintezo«, usmerjeno v »metaforične pretvorbe ali deformacije čutno resničnega sveta, kar vodi v postopno abstrahiranje sižeja v organizem simbolnih oblik«. Še pozneje pa je izhodišče svoje ustvarjalnosti, usmerjene na Kamnik, označil kot pogled iz umetnikovega vrta (kot »Hortus conclusus«) ter potem, ko je pričel obiskovati likovne kolonije, še pojasnil, čemu je premagal nekdanji predsodek, da hodijo slikat v naravo le še »nedeljski slikarji«. Svoje likovne zapise pa je značilno likovnopoetično označil kot rojstvo jutranjih zvokov in megleno kopreno srebrnosivih prebujanj, kot pomladna poželenja v razkošju neštetih zelenih, kot popoldansko spokojnost okrov in zlatih v jeseni, kot modrino neba in modrino zimskih senc, kot umirajoč dan v krikih rdeče, oranžne in karmina ter kot melanholijo večerov zelenomodrih šepetanj ... Pisal pa je tudi o kamniški preteklosti in ljudeh, še posebej v Kamniškem zborniku, o kulturnem položaju in nekulturnosti, posebej ob pomenljivih nadrobnostih, ki so ga zbodle. Med njegovimi spisi o Ljubljani pa izstopajo spomini na ljubljansko likovno akademijo, v katerih je hudomušno označil svoje profesorje, med katerimi je Lipovčevo slikarstvo cenil tudi Gabrijel Stupica, ki je ob njegovi prvi razstavi v Mestni galeriji dejal: »To je pa dobro slikarstvo.« Tako kot v slikarstvu je bil Lipovec pesnik tudi z besedo. Plod njegovega tovrstnega navdiha je pesniška zbirka Barve besed, v kateri živi in diha isti svet, ki prežema njegovo slikarstvo in potrjuje njegovo občutljivost pa tudi duhovitost ter zelo jedrnat način, s katerim je znal svoje sporočilo izraziti s slikovito, zdaj presenetljivo zdaj bolj preprosto, skoraj vselej pa nekonvencionalno in večplastno metaforično ter včasih ljudsko zvenečo besedno govorico. V njej živijo tako popotniške podobe kot upesnitve barv in krajev, sonca, vetra in zvezd, hudomušna igrivost in ljubezen do psov in živalic pa tudi radoživ eros in s pikrimi aluzijami na vojno podkrepljena baladna zavest o smrti. V pesmi Kamnik, v kateri je upesnil tudi lastno upodabljanje tega staroslavnega mesta, pa je povezal Kalvarijo kot prizorišče svoje ljubezni iz časov mladosti z bližnjimi Žalami, od koder je krenil k večnemu počitku na Primskovo.

Dušan Lipovec je bil izjemen in neponovljiv posebnež, nekakšna osebnostna sinteza ljubezni do preteklosti in ustvarjalnega ter življenjskega nemira, ki je absorbirala moderno likovno izročilo, ob tem pa se usmerila v iskanje lastnega miru v lepoti samote, dojete v nemem pogovoru s spremenljivo naravo, pa tudi v dialogu z iskanji umetnikov, ki jih je poznal in vtkal v svoje podobe. Utripe srca je zgoščal v utrinke, med katerimi v njegovih likovnih albumih izstopajo izvrstne podobe utripanja narave, po lapidarni pretanjenosti včasih sorodne celo kitajski občutljivosti. Njegovemu utripanju je bil tako predan, da so se mu pričakovana velika in bolj studiozna dela zaradi nenehne zamaknjenosti vanjo morda zato izmaknila, ker je svojo koncentracijo že po svoji naravi zgoščal predvsem v hlastne impulze. Težko bi rekli, da je »romal« ali se »potepal« zato, ker ni videl jasnega cilja, na katerem bi si lahko z osrednjimi, hote pretencioznimi deli postavil svetišče. Njegov cilj je bil na vsakem koraku, v vsakem trenutku, razpet med posebej odlikovane domače krajinske motivne postojanke, vselej razdrobljen in v najizrazitejših trenutkih povezan in zgoščen v zdaj pastoralno milo, zdaj bolj vznemirjeno zvrtinčeno arhitekturo čistega pogleda, v katerem je ugledal spoj lepote in zgodovine, oblike, barve in svetlobe, največkrat pa tudi samoto, iz katere je vstopal med ljudi in se s širokim nasmehom razveselil vsakega, še tako bežnega srečanja. Zato morda ni nenavadno, da so bila tudi njegova prijateljstva najbrž največkrat prav tako stkana iz bežnih, a vedno pomenljivih srečanj, ki so se v vrvežu časa le kdaj pa kdaj strnila v skupno pot ali v obisk kakšnega od njegovih pribežališč, kjer je vselej navdušeno govoril o Kamniku ali razkazoval naravo, občudoval meglice, bogastvo zelenin in vonj daljav, ter prav isto razdajal tudi v svojih slikah in pesmih, kjer med drugim preberemo, da je »današnji dan, / ki je zelen / od pričakovanja, / moder / od zanosa, / rdeč / od ljubezni, / rumen / od nelagodja, / rjav / od trpljenja, / črn od smrti«, vsakogaršnji »edini dan«. Vse to pa je vedno znova potrjevalo, da je bil v resnici avtentičen, dnevniško sproti v

ustvarjalne trenutke zazrt, navdušen in impulziven, pa včasih tudi nekoliko v usodo vdan in melanholičen človek, ki je gledal na izginjajoči svet z ustvarjalno poželjivostjo starih, svet odkrivajočih krajinarjev, kot bi ga vselej znova ugledal nanovo, po novem stvarjenju v novi, taki ali drugačni atmosferi, in ga vsega napolnjeval s svojo hlastnostjo in notranjo svetlobo.

Četudi je umrl sam, doma, v svoji rojstni hiši, tik po vrnitvi iz zreške likovne kolonije, je stopil na svojo »zadnjo oazo« med popotniškim predahom sredi ustvarjalne poti, nepričakovano in odločno prezgodaj, saj je bil do zadnjega živca ustvarjalen, kipeče prežet z ustvarjalnim erosom in nenehno agilen, a tudi do zadnjega navznoter nenehno krhek in nemiren, a očitno lahko hkrati tudi spokojen, tako kot ob pogledih na ritmične planjave idilične olivne Silbe. (Mi je morda zato, ne le iz morebitne smrtne slutnje, v zadnjem času nekajkrat poudarjeno dejal, da je zdaj že star človek?) Na svetu se je najbrž počutil kot ptica, ki opazi vse lepote in ki ji je dom, po katerem se spreletava, vsa narava, a se vendar vedno znova vrača pod rodno gnezdo. To gnezdo pa je zanj pomenil njegov čudotvorni Kamnik, ki mu je v svojih slikah, in ne le slikah, posvetil spomenik in ga edinega od krajev spremenil tudi v svoj emblem – Čarobno goro z zvonikom nad harlekinastim gnezdom streh – razgrnjen v monumentalno platno ali zgoščen v poslikan okrasni spominski krožnik, iz katerega bodo kamniški pogledi še dolgo zobali njegov spomin.

Kamnik's Artist of the Slovene Landscape Dušan Lipovec (1952–2005)

Summary

Dušan Lipovec was an academic painter, fine arts critic, publicist and poet born in Kamnik. He presented his paintings at exhibitions, calendars and on postcards. He painted mostly with watercolours and gouache. He painted landscapes and the focal point of his painting included regions in Slovenia, especially Kamnik. He often painted in the field and participated in extempore and painting colonies. Lipovec's artwork is well-known and denoted by modern post-impressionism with echoes of cubism. Lipovec believed in artistic spontaneity. He was an art ethnologist and ecologist who sensed the need to capture the vanishing world around him in his artwork.

Stara gora pri Primskovem,
akvarel, 29 cm x 42 cm

Ob Kolpi,
akvarel, 28 cm x 39 cm

Frančiškanski samostan,
olje na platnu, 49 cm x 69 cm

Dugi otok,
olje na platnu, 59 cm x 69 cm

Pogled iz ateljeja,
olje na platnu, 59 cm x 69 cm

Novi grad,
olje na platnu, 59 cm x 69 cm

Maruša Avguštin, um. zgod.
Linhartov trg 11, Radovljica

Andreja Peklar

Raznolikost slikarkinih ilustracij

Kamničanka Andreja Peklar je bila rojena 10. junija 1962 v Ljubljani. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskovala v Kamniku. Nekaj let je študirala umetnostno zgodovino in filozofijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, leta 1985 pa je bila sprejeta na Akademijo za likovno umetnost v Ljubljani, kjer je leta 1990 diplomirala pri prof. Andreju Jemcu. Od 1992 je članica ZDSLU, dve leti zatem si je pridobila status samostojne ustvarjalke v kulturi. Do leta 2000 smo jo še spremljali na slikarskih razstavah, zatem se je posvetila predvsem ilustriranju najrazličnejših besedil za otroke in mladino v knjižnih izdajah in v periodičnem tisku. Njene prve ilustracije so bile objavljene v Cicibanu.

Andreja Peklar je že v osnovni šoli veliko in z veseljem risala in tako opozorila nase mentorico Lojzko Kovač v likovnem krožku. Krožek je kasneje prerasel v mladinsko likovno sekcijo, ki je z občinsko pomočjo dobila atelje v nadstropnih prostorih Galerije Mihe Maleša v Kamniku. Tam je Andreja Peklar preživela večino svojega prostega časa in pod skrbnim mentorstvom poglabljala svoj prirojeni likovni talent. Širok krog znanj in živo zanimanje za kulturno dediščino sta slikarko pripeljala med naše znane ilustratorje šolskih učbenikov in drugih oblik šolskih pripomočkov, med katerimi posebej izstopajo tisti z zgodovinsko snovjo. Umetnostnozgodovinsko znanje ji je razširilo pogled na likovna snovanja v posameznih zgodovinskih obdobjih, ki ji omogočajo v ilustracijah verno in prepričljivo posredovati različna zgodovinska dogajanja. Njena likovna profesionalnost in želja po natančnem podajanju dogajanj jo spodbujata k iskanju in študiju virov, ki ne omalovažujejo različnih podrobnosti in za slikarko še zdaleč niso nepomembne, saj mladih bralcev s pomanjkljivo izdelanimi ilustracijami ne sme zavajati oz. prikrajševati. V t. i. izobraževalnih ilustracijah se, za razliko od domišljijskih, učinkovito povezujeta slikarkina domišljija in njen čut za resničnost ilustrirane snovi v tisto likovno uravnoteženost, ki odloča o končni kvaliteti tovrstnih del. Tudi na vsakoletnih razstavah ilustracij na sejmu otroških knjig v Bologni so posebej predstavljene domišljijske in nedomišljijske ilustracije, ki jih pogosto prispevajo isti avtorji.

Andreja Peklar nikakor ne ilustrira le izobraževalnih snovi. Enako uspešna je pri ilustriranju pravljic in poezije za otroke in mladino. Intelektualna širina jo zanesljivo vodi k odprtosti vsakršnim snovem, namenjenih otrokom in mladostnikom. Slikarka zavzeto išče najustreznejši tip ilustracije za vsako snov in pogosto napravi množico skic, da najde pravi vzgib za njihovo najbolj ustrezno predstavitev.

Pomembno mesto v likovnem delovanju Andreje Peklar predstavlja tudi oblikovanje, bodisi celostno oblikovanje ilustriranih knjig, posebej slikanic ali različnih učnih pripomočkov, kot so npr. ilustrirani vodniki oz. zgibanke po muzejskih zbirkah, makete zgodovinskih stavb, didaktične in družabne igre in podobno. Pronicljiv likovni in estetski čut spremlja celotno avtoričino dejavnost. Ta je morda najbolj očiten tedaj, ko išče nove ilustratorske rešitve za že večkrat ilustrirane pravljice. V takem primeru se zdi, da prihaja do izraza slikarkin posebni dar za povezovanje danih ilustratorskih rešitev z dodajanjem lastne senzibilne izraznosti. Ilustracije v *Veliki knjigi pravljic* (DZS 1999) z izborom najlepših klasičnih pravljic v priredbi Neže Maurer pomenijo novo likovno preobleko, ki jo je ustvarila Andreja Peklar. Njene pravljične figure so hkrati stare in nove zaradi ilustratorkine sposobnosti ustvariti simbiozo svoje specifične likovne izraznosti z likovnimi rešitvami drugih avtorjev.

V dobrem desetletju intenzivnega ilustratorskega delovanja je Andreja Peklar ustvarila obsežen, raznolik in vsestransko prepoznaven način likovnega spremljanja, razlaganja in nadgrajevanja besedil. Kaže, da je najdlje uporabljala tanko perorisbo s tušem. Z njo je uspela ujeti vsakršne pripovedi in izpovedi pisateljev in pesnikov in ob poglabljanju v literarne predloge vanje vnesti lastne zamisli in občutja. Na drugi strani slikarka ni nič manj prepričljiva pri podajanju izobraževalnih snovi v črno-beli ali kolorirani perorisbi.

Z mehko črno potezo s čopičem se avtorica večkrat približa popartističnemu izrazu. Najpogosteje na ta način sledi literarnim besedilom slovenskih avtorjev v periodičnem tisku. Pri interpretiranju modernih literarnih del v knjižnih izdajah včasih poveže črtne obrisne linije z močno barvitostjo (npr. Dim Zupan: *Onkraj srebrne mavrice*. Mladika 1998). S podobno sproščeno popartistično risbo spremlja tudi učne pripomočke (npr. Majda Koren: *Ta knjiga ne grize.* OKA 1997).

V upodobitvah pravljičnih in zgodovinskih vsebin Andreja Peklar rada uporablja tempero, likovno tehniko, katere izraz je razvila do kar zavidljive stopnje. Široke ploskve čistih kontrastnih barv ponekod stopnjujejo predvsem zunanjo učinkovitost podob, s šrafurami dosega dopadljiv estetski vtis, ko pa se v barvi razžari svetloba, se tako poglobljeni interpretaciji pravljične vsebine pridruži pravo slikarsko doživetje (npr. *Žabji kralj in zvesti Henrik* bratov Grimm. Prešernova družba 2004).

Ko slikarka ilustrira pravljične in poetične snovi, rada zanje išče lahno nadrealno obarvane podobe. Morda je v slikanici *Kako se je princeska spet začela čuditi* Andreje Vukmir (Kamnik 2002) največ tovrstnega iskanja. V barvnih kompozicijah za *Žabjega kralja in zvestega Henrika*, ki na platnicah slikanice nosi tudi slikarkino filozofsko obarvano misel o človekovi sreči, pa najbolj izstopa barvna orkestracija celostranskih ilustracij.

Z rabo premišljeno izbranih ilustratorskih tehnik za raznovrstne snovi Andreja Peklar kaže svojo oblikovalno širino in likovno občutljivost, medtem ko včasih za poživitev snovi v učbenikih in delovnih zvezkih poskrbi z obiljem malih ilustracij, ki ne izražajo posebnih likovnih ambicij. Ko pa avtorica dobi v ilustratorsko obdelavo duhovito napisano učno snov, preseneti z izredno igrivimi, šaljivimi in fantastično učinkujočimi drobnočrtkanimi risbami in barvnimi ilustracijami (npr. Majda Koren: *Besedne zmešnjave* 1–4, DISMICK 1994). Enako živ vtis vzbujajo slikarkine žive, humorne, dinamične črno-bele popartistične risbe za tekst *Ta knjiga ne grize* (OKA 1997) iste avtorice.

Fant z rdečo kapico (Inštitut za likovno umetnost 2005) je prva avtorska slikanica Andreje Peklar. Nanaša se na halštatsko umetnost iz 1. tisočletja pr. n. št. Že v *Žabjem kralju in zvestem Henriku* je slikarka poleg ilustracij in oblikovanja slikanice objavila na platnicah knjige kratko besedilo, ki razkriva tudi njene literarne težnje. Tokrat je zgodbo sama napisala, ilustrirala in snov predstavila v obliki listov, raztegljivih kot harmonika. Na ta način je inventivno opozorila na v bron tolčene prizore, ki ovijajo prazgodovinske posode. Tudi ilustracije je v barvno niansirani tehniki tempere zasnovala v slogu situlske umetnosti, dala pa jim je svojo vsebino. Prizore iz zgodbe je naslikala v živih rdeče-rumeno-zelenih barvah. S kontrastiranjem plastičnega oblikovanja figur in predmetov z ozkim, ploskim pasom zemlje, na katero so postavljeni, ter z mirujočim podnožjem in razgibanostjo figur je avtorica vnesla v likovno pripoved neko skrivnostno, magično vzdušje. Sama literarna pripoved, naslonjena na prizore iz daljne preteklosti, govori o lepoti in bogastvu našega današnjega življenja. Govori o sreči, ki jo doživimo, če uspemo v sebi premagati sovraštvo, če smo sposobni iskrenega odpuščanja.

S slikanico *Fant z rdečo kapico* govori Andreja Peklar z likovnim in literarnim jezikom majhnim in velikim otrokom, s svojim humanim sporočilom pa še posebej odraslim. Verjamemo, da *Fant z rdečo kapico* ne bo ostala edina slikarkina avtorska slikanica. Njena sposobnost, da pogosto najde najboljše likovne rešitve prav ob odkrivanju in upodabljanju preteklosti, ji daje med slovenskimi ilustratorji izjemno mesto.

Na pomembnost ilustratorskih in oblikovalskih dosežkov Andreje Peklar kaže njena redna prisotnost na bienalnih razstavah slovenskih ilustracij v Cankarjevem domu, samostojne razstave njenih ilustracij po Sloveniji in tudi laskavi odkup slikanice *Turjaška Rozamunda,* ki jo je ministrstvo za kulturo namenilo vsem slovenskim novorojencem. S svojo ilustratorsko dejavnostjo se je slikarka uveljavila tudi v mednarodnem ilustratorskem prostoru, kar izpričuje njena večkratna udeležba na mednarodnem bienalu ilustracij v Beogradu in na bienalu ilustracij v Bratislavi. Jugendbibliothek iz Münchna pa je leta 2004 med posebej izbrane knjige v ediciji White Ravens uvrstila njeno slikanico *Turjaška Rozamunda* in letos knjigo Marjana Tomšiča *Kar je moje, je tudi tvoje* z njenimi ilustracijami. O tem smo se prepričali na sejmu knjig v Bologni.

Zdi se, da Andreja Peklar pojmuje ilustracijo podobno kot npr. Alan Marks, angleški ilustrator in avtor uvodnega besedila v katalogu razstave non fiction ilustracij na sejmu knjig v Bologni 2003. V njem mednarodno uveljavljeni ilustrator zapiše, da pri svojem delu ne ločuje kaj dosti med različnimi tipi ilustracij in je prepričan, da mora biti kot ilustrator sposoben upodobiti vsako snov. Podobno kot Andreja Peklar tudi Alan Marks poudarja pomembnost študijske risbe, ki jo pojmuje kot način likovnega razmišljanja in raziskovanja. Hkrati postavi jasno mejo med ilustracijo in slikarstvom. Ilustracija mora po njegovem mnenju ostati zvesta besedilu, zato je v likovnem eksperimentiranju do neke mere omejena. Zanimivo razmišljanje avtor zaključuje s trditvijo, da je ilustracija majhna umetnost, ki opravlja veliko poslanstvo.

Tik pred oddajo tega besedila o ilustratorskem ustvarjanju Andreje Peklar je prispela slikanica *Mojca Pokrajculja* s slikarkinimi podobami. Ležeči format knjige z dvostranskimi barvnimi ilustracijami za koroško pripovedko, kakor jo je zapisal Vinko Möderndorfer, predstavlja pravo slikarsko razstavo med platnicami knjige, kot je češka slikarka, oblikovalka in ilustratorka Kveta Pacovska poimenovala tovrstno umetnost. Velik format ilustracij je slikarki omogočil svoboden zamah čopiča, z bogatim barvnim niansiranjem zdaj v kontrastnih zdaj v komplementarnih barvnih kombinacijah je razžarila barve in ponekod z radiranjem oz. strganjem barvnih površin dosegla še dodatni likovni učinek. Junakinji pripovedke je slikarka s hotenimi rahlimi disproporci med glavo in telesom, kar poudarja pravljičnost pripovedi, nadela z okroglimi lici nekaj kmečke domačnosti in s temnimi velikimi očmi njen lik povezala z očmi živali, ki so iskale zavetje v njenem malem domu. Zvestoba zgodbi in ustvarjalna svoboda znotraj nje je rodila sodobno slikanico, namenjeno otrokom in odraslim. Z modernim oblikovanjem, v katerem igra pomembno vlogo t. i. filmsko kadriranje, in z domišljijsko bogatimi karakternimi opisi vsake od nastopajočih živali Andreja Peklar pripoveduje klasično pripoved v polni avtorski interpretaciji z opaznim humorjem. Če je bilo v posameznih pravljičnih prizorih njenih prejšnjih slikanic še zaznati nekatere tuje vplive, tega v *Mojci Pokrajculji* ni več. Andreja Peklar se je v njej ustvarjalno polno razživela, ne da bi prestopila mejo dostopnosti za bralce.

Andreja Peklar
Diverse Artistic Illustrations

Summary

Andreja Peklar was born in 1962. She studied art history and philosophy. In 1985 she was accepted into the Academy of Arts in Ljubljana and graduated in 1990. Up until the year 2000 we were able to enjoy her art exhibitions. However, after that period she focused on drawing illustrations for children's books and periodicals. Her first illustrations were published in the children's collection »Ciciban«.

Formation (book design) plays an important role in the artistic style of Andreja Peklar whether it be the complete design for a book especially picture books or for various learning materials such as illustrated guidebooks, illustrated brochures for museum exhibitions, models of historical buildings including didactic and social games etc.

Throughout a decade of intense illustrating Andreja Peklar had created an extensive, diverse and universal method of artistic accompaniment, expression and up-grading of texts. She illustrated thin outlines using Indian ink for sketches the longest. She succeeded in capturing any type of narration or story created by a writer and after being given some literary suggestions she was able to apply some of her own ideas and feelings.

On the other hand, the artist was no less convincing when drawing black and white or coloured sketches.

Naslovnica knjige Mojca Pokrajculja (Prešernova družba, 2005),
33 cm x 45 cm, tempera na papirju

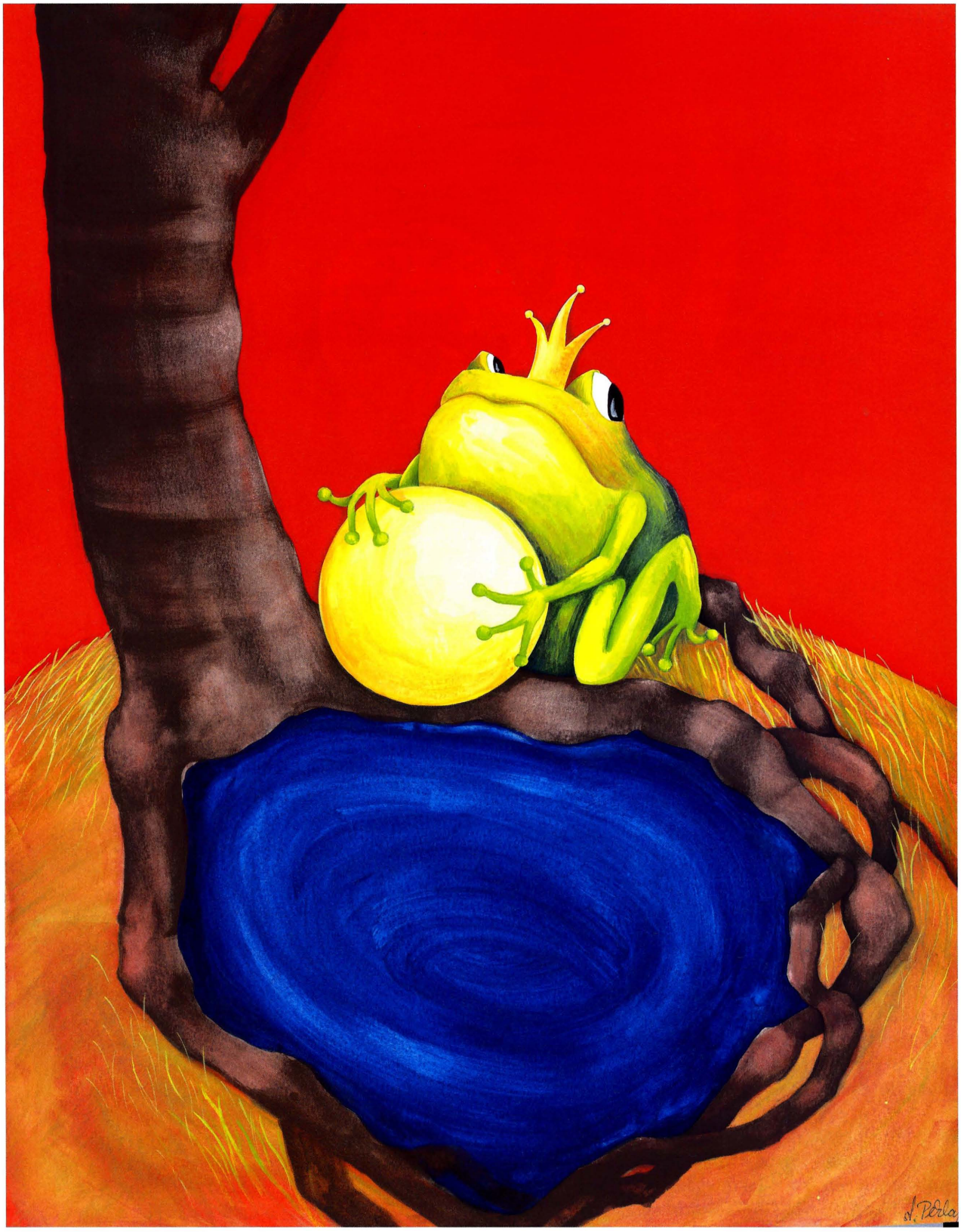

Naslovnica knjige J. in W. Grimm: Žabji kralj in zvesti Henrik (Prešernova družba, 2004), 47 cm x 36 cm, tempera na papirju

Lejla, ilustracija iz knjige France Prešeren: Turjaška Rozamunda (Prešernova družba, 2004), tempera na papirju

Naslovnica knjige Peter Štih: Srednjeveške plemiške zgodbe (Založba Mladika, 2002), tempera na papirju

Dr. Mirko Juteršek,
izredni profesor v pokoju
Martinova pot 13, Ljubljana

Anton Rojc (1892–1968)[1] Kamniški rezbar in slikar

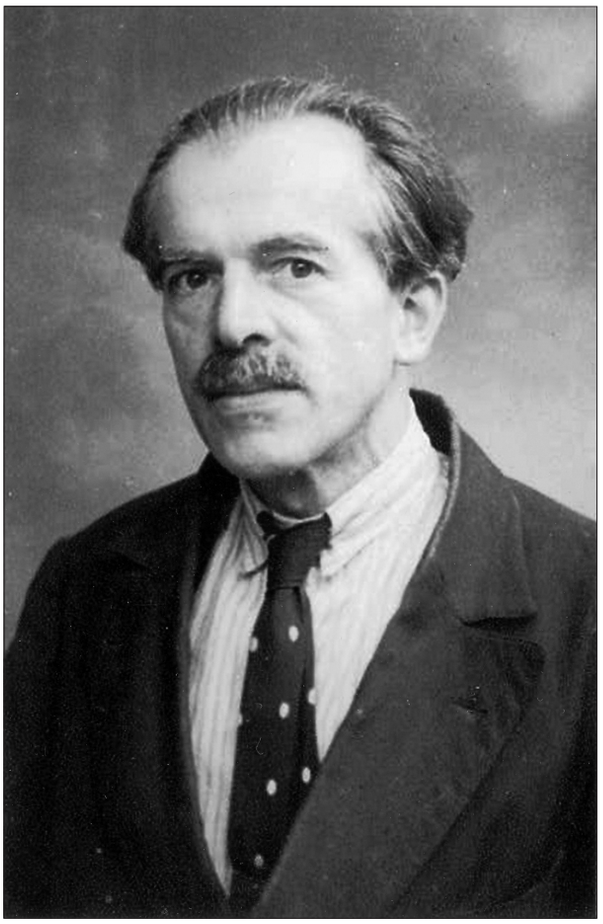

Pred časom mi je kamniški kronist gospod Aleksander Sarnavsky pokazal mapo z biografskim gradivom, se pravi nekaj fotografij, kopij knjižnih strani, nedatiranih izrezkov iz časnikov ter nekaj kopij in reprodukcij slik kamniškega rezbarja in slikarja Antona Rojca. O umetniku je nameraval nekaj napisati in mi je zato predlagal, da si gradivo ogledam z likovne strani. Ponudbe sem bil vesel, saj mi je po dolgih letih ponovno priklicala v spomin že preveč pozabljenega kamniškega umetnika. Tudi moj spomin nanj je že močno obledel, morda tudi zato, ker nikoli nisem imel ožjega stika z njim. Čeprav sem bil velikokrat, posebno na večer in dolgo v noč, v njegovi hiši na Šutni na obisku pri sinu Janezu, se z njim nisem srečeval.

V delavnici Antona Rojca v Mekinjah nisem bil, se pa medlo spomnim njegove sobe v pritličju hiše na Šutni in pa tega, da je v Kamniku in okolici veljal kljub pretirani skromnosti in odmaknjenosti za uglednega rezbarja in slikarja. Okvirjanje slik pa v tistem času za ljudi s podeželja ni prišlo v poštev in je bila to storitev, ki nas ni zanimala.

Sicer pa o celotni umetniški dejavnosti Antona Rojca vemo zelo malo, čeprav je novinar Miran Sattler v svoji običajni časniški predstavitvi zanimivejših Slovencev v intervjuju Slikar in rezbar mojster Tone o njem zapisal, da se mu zdi, da »natanko ve, kaj je umetnost. Preveč življenja ji je dal in tudi umrl bi rad zanjo.«

Umetnik se je vsekakor skrbno in s profesionalno ustvarjalno odgovornostjo loteval tudi občasnega restavriranja, posebno skulptur. Ker se zaradi svoje skromnosti niti ni podpisoval pri obnavljanju starin, je šlo to njegovo delo bolj ali manj že v pozabo. Prav tako pa menda tudi slike niso znane, čeprav jih je bilo po pričevanju sorodnikov kar veliko. V času mojega ukvarjanja z umetnostjo sem samo enkrat, in to pred nekaj leti, v neki antikvarni naletel na nekaj Rojčevih slik na papirju in sedaj s posredovanjem gospoda Sarnavskega s petimi, morda sedmimi njegovimi risbami. Fotografija urejenega sivolasega, brkatega umetnika ob podobi v slovensko narodno nošo napravljene matere z otrokom v naročju, bi bila lahko Rojčeva slika, vsaj po videzu morda kopija kakšne Gasparijeve slike.

Pri svojem slikarskem snovanju se je Anton Rojc, po našem dosedanjem vedenju, bolj ali manj opiral na že izdelane, zanj sugestivne slikarske predloge polpretekle dobe. Verjetno je njegova tudi slika z motivom angela varuha, ko varuje otroka pri prečkanju ozke brvi nad hudournim potočkom z namenom, da z rožami okrasita leseno obcestno znamenje z Materjo božjo. To je bil nekdaj zelo priljubljen nabožni motiv, za katerega je bilo prav zato vedno veliko zanimanje, tako da ga je slikar morda celo večkrat ponovil. Slikar sam je v že omenjenem razgovoru z Miranom Sattlerjem rekel, da mu je bil eden od vzornikov kamniški slikar Matija Koželj. Da mu je bila stilno blizu tudi nazarenska smer, ki ji je sledil pri svojem cerkvenem slikarstvu Koželj, je moč razbrati tudi z neke verjetno Rojčeve risbe z motivom pastirja s tropom ovc, kar predstavlja Dobrega pastirja. S palmo v ospredju, za golimi griči pa drevje s cipresama, postavlja prizor nekam v Palestino. Čista in zgolj s črto izražena risba, ki s prihuljenim volkom, ki se prežeče približuje tropu, se z opozarjanjem na vedno in povsod navzočo nevarnost vsebinsko vključuje v tematski svet, ki ga srečamo v že omenjeni sliki Angela varuha.

Vsebinsko in oblikovno izhodišče Rojčeve likovne ustvarjalnosti lahko zasledimo v dveh koloriranih risbah s tušem: Veronika z Malega gradu in bistriški zmaj ter Vrtomir gre v boj na bistriškega zmaja. Obe s kamniško pravljično preteklostjo povezani temi do podrobnosti risarsko izdelani ter samozavestno signirani in datirani z letnico 1945. Na obeh slikah je upodobljen pogled z Bistrice, z njenega hudourniškega s slapovi in jezom opremljenega toka, mimo Malega in Starega gradu navzgor proti Kamniškim planinam. Obakrat se z gora nad strugo Bistrice nevarno približuje krilati zmaj, na eni podobi usmerjen proti pol ženski, pol kači Veroniki na skalah ob vodi, na drugi sliki pa se spušča na vi-

1 Prispevek je sestavljen iz dveh delov. V prvem je opisano delo Antona Rojca, že skoraj pozabljenega kamniškega razbarja, slikarja in restavratorja. V drugem delu se svojega deda spominja vnukinja.

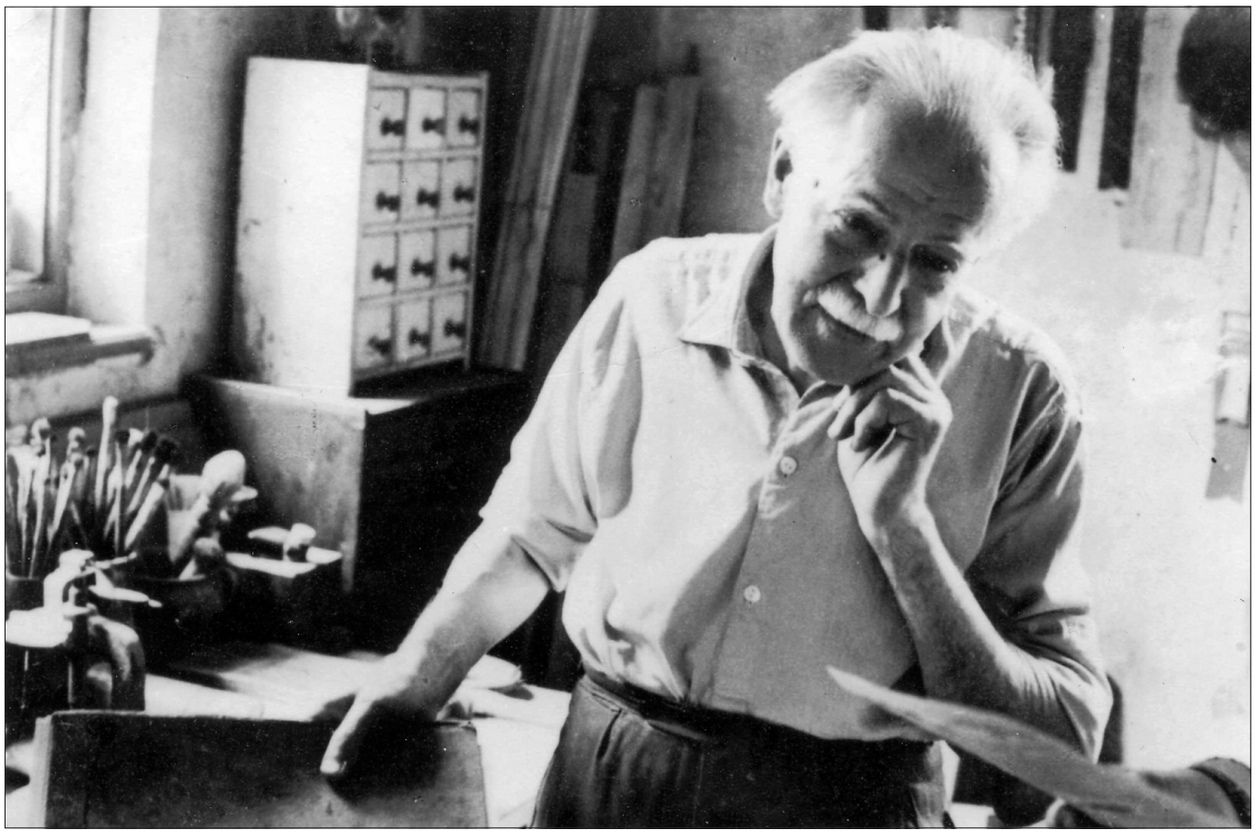

Anton Rojc v delavnici

teza Vrtomira, ki še povsem mirno jezdi na belem konju čez kamnit most.

Napetost je v obeh v pravljično davnino prestavljenih prizorih povsem očitna. Vsebino je narekovala tema, ki jo je umetnik oblikoval kot ilustraciji. Akvarelno obarvani risbi s tušem ustvarjata zaradi doslednega, shematiziranega senčenja vtis plastičnosti kot tudi globine. K povečanju vtisa prostornosti veliko pripomore naslon na perspektivično izrisanih grajskih kompleksih. Kako je slikar gradil motiv predvsem s črtno risbo, najbolje vidimo iz dveh risb zgolj s tušem s skoraj identično zasnovanima prizoroma. Obe risbi, ki sta ohranjeni, sta v bistvu brez senčenja in se stilno očitno navezujeta na jasnost nazarenske manire, ki jo je mladi slikar lahko občudoval že ob svojih začetkih pri Koželju.

Z vidika likovnega ustvarjanja ni takšen način slikanja v prvi polovici 20. stoletja nič neobičajnega in osamljenega. Že prej, posebno pa v 20. stoletju, se je umetnost pod pritiskom hitrih tehnoloških in družbenopolitičnih sprememb iz notranje nuje dogajala v nenehnem obnavljanju in nadgrajevanju že znanega. In temu toku razvoja umetnosti se je pridružil tudi Anton Rojc, ki v obravnavanih primerih ni sledil slikarskemu rokopisu nekega določenega vzornika, temveč je svojo zatečeno risbo izrazno prilagodil svoji viziji. Čas nemške okupacije je vnesel na Gorenjsko nedvomno tudi nekaj sledi tiste njihove domovinske umetnosti, ki je bila polna romantičnega zanimanja za njihovo germansko preteklost in morda je bil tudi v tem času obujeni zmaj samo bežen odziv na njegov sicer že v preteklosti nastali piš, grozeče prihajajoč s strani Alp in Karavank. Razlage so lahko kaj različne. Navezanosti umetnika na Kamnik in njegovo preteklost pri tem ne gre zanikati.

Umetnikovo navezanost na kamniško mesto izpričuje tudi ena redkih kamniških prireditev, v katero so bili sploh lahko vključeni domači likovniki, to je bila razstava ob prvem Turističnem tednu v Kamniku avgusta leta 1963. Rojčeva prisotnost je bila pospremljena z notico: »Tudi najstarejši razstavljavec, Anton Rojc, rojen 1892, je prikazal motive Kamnika in okolice; še bolj kot motiv pa je zanj značilna izrazita razpoloženjska barva, ki prekriva vse njegove slike; otožna je, popolnoma nasprotna Klobučarjevi.«

Za Kamnik je vsekakor značilno, da je s svojo privlačno okolico vedno pritegoval slikarje, ki so prihajali od drugod, nikoli pa mu ni manjkalo tudi domačih umetnikov. Tako tudi v času, ko je umetniško deloval »rezbar in slikar Anton Rojc«, za kar so umetnika Kamničani vedno imeli. Počasi se bo o njem morda kaj več razkrilo. Toda že omenjena dovršenost Rojčevega risanja in slikanja, njegov odnos in pogled na umetnost, ostaja nedvomno tista pomembna postavka, povezana z njegovo ustvarjalnostjo, ki bo v prihodnje nedvomno odločala o preživetju njegovega dela.

Esma Raković
Klavčičeva ulica 8, Kamnik

Anton Rojc – moj ded

Bil je moj dedek. Premlada sem še bila, ko je ustvarjal, rezbaril in slikal v svojem svetu. Tedaj nisem vsega razumela in na življenje sem gledala drugače. Bila sem pač otrok, polna radovednosti in razigranosti. Bilo je vse lepo; vse, kar je delal moj dedek, je bilo zame nekaj čudovitega. Tiho sem ga občudovala pri njegovem delu, pazila, da ga nisem motila. Oba sva bila v svojem svetu, on kot odrasel moder mož in jaz kot otrok. Ti trenutki so se mi globoko vtisnili v spomin, zato je želja po vrnitvi mojega dedka iz pozabe tlela kar nekaj let. Hotela sem vedno naglas povedati, da je on živel med nami tiho, skromno življenje in delal ter ustvarjal čudovite stvari. Dan je bil zanj prekratek, tudi tedaj, ko je nekaj iskal in ni mogel najti. Verjetno je bila to umetnost.

Ko ga je obiskal novinar Miran Sattler in ocenjeval njegove slike, je zapisal: »Slike so žive, kot bi dihale, tako polne so soka slovenske zemlje, tihih dehtečih gajev in mirnih dolin ter večnih poti po mogočnih gorah.«

K pisanju o dedku me je spodbujala tudi gospa Marjeta Humar, urednica Kamniškega zbornika. To sem storila, saj mi je spomin nanj in na njegovo delo dajal občutek dolžnosti, ki jo moram izpolniti. Imela sem ga rada in sem ga zelo spoštovala.

Ta zapis naj bo za mojega dedka.

Anton Rojc pri restavriranju

Malo ljudi se še spominja Antona Rojca, njegovega dela in ustvarjanja. Tisti redki, ki so ga poznali, pravijo, da je živel tiho, odmaknjeno življenje. Bil je samotar, nikakor čudak, razgledan človek, ki je poznal in cenil svoje delo. Bil je veren, ni kadil, ne pil, ne veseljačil, z veseljem pa je rezbaril in slikal.

Mojster Tone, tako so ga imenovali, se je rodil v vasi Hudo, obiskoval šolo v Radomljah in se kasneje izučil mizarskega poklica. Postal je mizarski mojster, rezbar in izdelovalec okvirjev za slike. V prvi svetovni vojni je služil kot gorski topničar na soški fronti. Po srečni vrnitvi se je leta 1927 poročil in imel tri otroke. Po 28 letih zakona je zadnjih 13 let življenja preživel odmaknjeno, v Mekinjah, kjer je imel svojo delavnico.

O svojem samskem življenju je pripovedoval: »Vsak človek ima svoj svet. Slikanje je moj svet, v njem iščem umetnost. Ni rečeno, da jo bom našel. Včasih se počutim odrezanega od sveta, čeprav si želim pomenka z nekom. Sicer pa me vsi ljudje itak ne bi razumeli. Spominjam se prijatelja. Hodila sva v gore. Ustavil sem se na poti in pogledal vitko smreko, oblečeno v mah. Vprašal sem prijatelja, ali ni to lepo in odgovoril mi je: 'Da, to je pa res lepo.' Mogoče je bil on edini, ki je v mojem življenju približno isto občutil ob lepotah, kot sem čutil jaz. Že zgodaj sem odkril ljubezen do narave. V gore sem hodil le zato, da bi videl čim več sveta, da se je ta čudoviti svet, ki sem ga vedno želel naslikati na platno, odprl pred menoj. Moj veliki vzornik je bil Maks Koželj. Njegove slike sem veliko ogledoval in sanjal, da bi ustvaril nekaj podobnega. Nekaj sem poskusil naslikati, to sem pokazal tudi Rihardu Jakopiču že v letu 1912. Hotel sem v njegovo šolo, pa žal nisem imel pogojev. Vendar je po ogledu mojih risarskih izdelkov dejal, da imam pač nekaj nadarjenosti, da pa umetnost zahteva celega človeka.

Za moje slikanje moji domači niso imeli razumevanja. Kadar sem imel v roki čopič, sem se počutil kot pri prepovedanem delu. Tako sem iskal umetnost vedno sam. Ali je človek samotar, če živi poleg kupa slik, ki jih je sam upodobil? Je in ni.«

V svojem samotnem svetu je Anton Rojc rezbaril in delal kot restavrator nabožnih kipov, izdeloval okvirje za slike, ostali čas pa posvetil svoji ljubezni do slikarstva. Slikal je v različni tehniki, olju, temperi in tušu. Veliko je imel opravka s popravljanjem in dopolnjevanjem, kar so mu te tehnike omogočile. Nikoli ni bil zadovoljen s prvotnim delom, verjetno je hotel nekaj, kar bo zadovoljilo njegov svet, skratka iskal je umetnost. O njegovem delu lahko sodijo le likovni kritiki kot poznavalci likovne umetnosti.

V njegovi delavnici in v njegovem stanovanju je vladal neizprosen red pedantnega rezbarja: dleta, barve, slike, čopiči, knjige, kuhalnice, lonci, vse je bilo snažno in brez prahu in vse natančno na svojem mestu.

Kuhal si je sam, radia ni imel. Poleg budilke je imel le star polifon, v katerem se je z vrtenjem kovinske plošče proizvajal značilen zvok in melodija dunajskega valčka. Včasih, ko je odložil čopič, si je preganjal samoto z igranjem na citre, iz katerih je znal izvabiti prelepe otožne melodije.

Urejene in skrbno zložene knjige so dale slutiti, da je mojster Tone veliko bral. Saj ravno zaradi branja si je vtisnil v spomin kamniške pripovedke in pravljice, katerih prizore je tako nazorno narisal in so se risbe ohranile do danes.

S svojim slikanjem ni bil nikoli zadovoljen, to je vedno ponavljal. Nekaj ni bilo v redu, pa ni vedel kaj. Ali je to kdaj kasneje odkril, je vedel edino on.

Leta 1963, ko je razstavljal svoja dela v razstavišču Veronika v Kamniku, v času prvega Turističnega tedna, mu je tedanji predsednik Turističnega društva dr. Svetozar Frantar poslal celo zahvalo za sodelovanje. Ob izidu perspektivnega reliefnega zemljevida Slovenije, ki ga je izdala Turistična zveza Slovenije, pa smo v članku Ljubljanskega dnevnika lahko prebrali: »Zemljevid je izdelal Ivan Selan v sodelovanju z Antonom Rojcem iz Kamnika, katero vsebino sta pregledala prof. dr. Valter Bohinc in prof. France Planina. Izdaja zemljevida je žela mnogo pohval.«

O slikarju Rojcu so bila občila bolj skopa. O njem se ni veliko pisalo, tudi njegova dela so se porazgubila. Bil je pač skromen in preprost v svojem svetu.

Anton Rojc (1892–1968)
Painter and Engraver from Kamnik

Summary

This paper consists of two parts. The first part describes the work of Anton Rojc the almost forgotten painter, engraver and restorer from Kamnik. As a painter Rojc followed in the footsteps of Maksim Gaspari and Matija Koželj. He was influenced by Kamnik and its past. He painted religious (Guardian Angel) and fairy-tale (Veronika from Mali grad – the Small Castle) themes and scenes from Kamnik and the surrounding. In 1963, his work became known and appreciated by the public when he participated in an exhibition of artists from Kamnik, during a week of tourism activities.

In the second part, his grand-daughter gives a recollection of her grand-father. Genius Tone (as people called him) was born in Hudo and studied to be a carpenter. His family did not appreciate his work. After returning home from WWI he got married and had three children. He admired the beauty of nature and used several different techniques. He constantly corrected and upgraded his work so he could achieve a sense of completion. He lived a reserved and distanced lifestyle and lived in solitary although he was very well-read.

Veronika z Malega gradu in bistriški zmaj,
akvarel

Vrtomir gre v boj na bistriškega zmaja,
akvarel

Franc Svetelj, publicist
Groharjeva 11, Kamnik

Dr. Mirko Juteršek, umetnostni zgodovinar in likovni publicist

Bolj kot imenitnost mestnega življenja so me privlačili in domišljijsko zaposlovali čudoviti podgorski gozdovi ...

Čeprav si je že pred tremi leti naložil sedmi križ na svoji pestri življenjski poti, ki ga je peljala od podgorskih dobrav prek šolanja v Kamniku na ljubljansko univerzo, še vedno živahno sledi našemu likovnemu dogajanju. In ne samo to, kot likovni kritik in profesor na Šoli za risanje in slikanje, visoki strokovni šoli za slikarstvo, ga tudi sooblikuje. Saj ga ni kulturnega dogodka, še posebej na likovnem področju na Kamniškem, ki se ga ne bi tako ali drugače udeležil. Zato je bilo prav srečanje ob odprtju razstave sakralnih del Mihe Maleša sredi lanskega decembra v Maleševi galeriji v Kamniku priložnost za začetek daljšega pogovora o življenju in delu tega podgorskega in kamniškega rojaka, ki se, kot sam pravi, tu počuti res doma. Zato so mu v najinem pogovoru kar privreli na dan še zelo živi mladostni spomini.

Umetnostni zgodovinar in likovni publicist prof. dr. Mirko Juteršek je zagledal luč sveta 31. avgusta 1932 v Podgorju. Po končani gimnaziji v Kamniku leta 1953 je leta 1959 na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani diplomiral iz zgodovine in umetnostne zgodovine in za svoje diplomsko delo o ikonografiji v hrastoveljski cerkvi prejel Prešernovo nagrado za študente. Leta 1962 je opravil bibliotekarski strokovni izpit z nalogo, ki je še danes nepogrešljiv pripomoček za raziskovanje novejše likovne umetnosti na Slovenskem: Razstavni katalogi v Sloveniji od začetkov, 1900 do 1945. Na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani je nato več let deloval kot asistent. Za disertacijo si je izbral temo Slikar Matija Jama in njegovo delo in jo zagovarjal leta 1971.

Strokovno se je med drugim izpopolnjeval v Münchnu in eno leto v Moskvi ter postal izvedenec za ikonografsko slikarstvo in rusko umetnost, kar je kot visokošolski učitelj (docent in izredni profesor) na oddelku za umetnostno zgodovino od leta 1968 do 1989 tudi predaval. Od 1989 do upokojitve septembra 1996 je bil direktor Slovanske knjižnice v Ljubljani.

Na univerzi je bil član raznih socialno-ekonomskih komisij. Med drugim je bil dva mandata predsednik sveta študentskih domov, obštudijskih dejavnosti ter študentskih servisov. V času nastajanja Cankarjevega doma in Mednarodnega grafičnega centra je dva mandata (8 let) vodil odbor za likovno galerijsko dejavnost pri ljubljanski kulturni skupnosti (do leta 1988). Kot član strokovnega odbora nekdanjega republiškega sekretariata za visoko šolstvo pa je bistveno pripomogel, da je filozofska fakulteta dobila oddelek za bibliotekarstvo. Juteršek se je vseskozi raziskovalno ukvarjal z umetnostno zgodovino, poglobljeno z 19. in 20. stole-

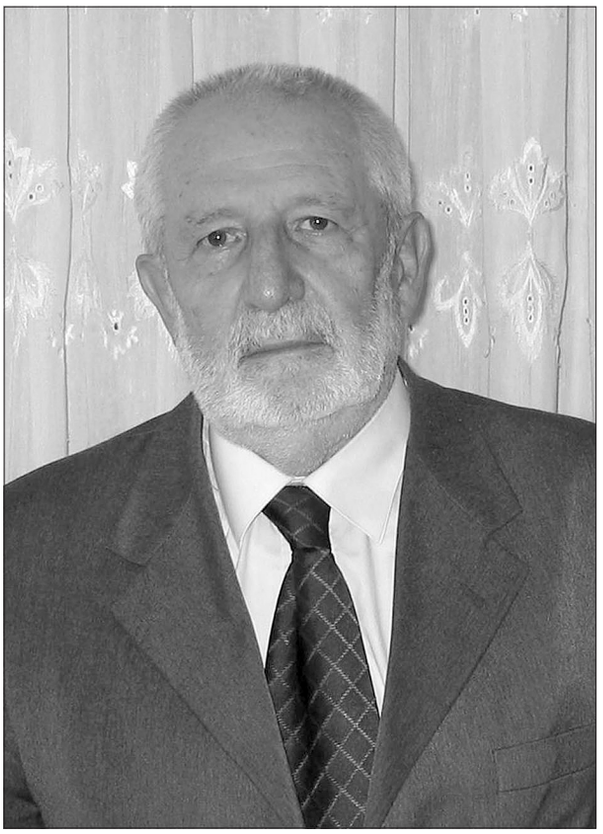

Prof. dr. Mirko Juteršek

tjem, in svoja dognanja tudi objavljal v strokovnih publikacijah ter v dnevnem časopisju. Skoraj 20 let, do leta 1980, je kot stalni zunanji sodelavec Radia Ljubljana in kot likovni kritik redno poročal o umetniških razstavah v Sloveniji.

Po osamosvojitvi Slovenije je bil dve leti član odbora za podeljevanje Prešernovih nagrad, več let je sodeloval v komisiji za priznavanje statusa umetnika, v komisiji za priznavanje izjemnih republiških pokojnin pa vse do leta 2005.

Kot raziskovalec je bil tesno povezan z delovanjem številnih slovenskih muzejev in galerij.

Kot naš rojak ima posebne zasluge tudi pri nastajanju zamisli in njeni uresničitvi ob ustanovitvi galerije Miha Maleša v Kamniku, podobno vlogo pa je imel tudi pri ustanovitvi galerije Hermana Pečariča v Piranu.

Skupaj z nekaj let mlajšim kamniškim gimnazijcem Viktorjem Magiarom iz Motnika je bil tudi med ustanovitelji galerije in tabora naive v Trebnjem, kjer sodeluje še danes. Sodeloval je tudi pri nastajanju mnogih monografij o slovenskih likovnikih, na primer o Mihu Malešu, slikarki Miri Pregelj, Maksimu Gaspariju, Lojzetu Perku, Ivanu Napotniku in drugih.

Dr. Juteršek že več kot 35 let na predlog akademika dr. Emilijana Cevca deluje kot stalni sodni izvedenec in cenilec za področje likovne umetnosti.

Morda je prav, da seževa najprej v tvoja mladostna leta, v leta šolanja in spoznavanja s svetom. Prebral sem, da si ob koncu druge svetovne vojne obvladal le nemščino in »podgorščino« in da si se želel bolje poučiti še o slovenščini. Zato si po zaključku dveletnega šolanja na nižji srednji šoli ali, kot so tedaj dejali, Hauptschule leta 1945 po svoji volji »odpisal« dva nemška razreda in se vpisal v prvi razred kamniške

Z desne: oče Nace, triletni Mirko, bratranec Bato, mati Matilda in teta Marija pred domačo hišo. Mirko je na konju, ki ga je leta 1935 izrezljal kamniški rezbar Ivan Klemen, pri katerem se je rezbarjenja učil tudi znani rezbar Maks Bergant iz Podgorja.

gimnazije, čeprav bi šel lahko v tretjega. Lahko o tej odločitvi poveš kaj več, kako je vplivala na tvoje nadaljnje šolanje, kako si se počutil dve leti starejši med svojimi sošolci?

Prav imaš, če hočem karkoli povedati o sebi, ne morem mimo svojih težkih, a tudi lepih mladostnih let v Podgorju. Najtežji je bil zaradi brezizhodnosti predvojni čas, ko sva midva pričela hoditi v šolo. Vojni dogodki in socializem so nedvomno pospešili moje odraščanje. Za lažje preživetje se je bilo treba hitro odločati in pri tem ostajati na trdnih tleh. Moj »sestop« v srednji šoli je bil že plod premisleka, ki mi je pripomogel do trdnejših izhodišč tudi kasneje v zvezi z nadaljnjimi odločanji. Tako sem se zaradi boljšega počutja resno ukvarjal s streljanjem in borilnimi športi. Morda tudi zato, ker sem bil z dežele in brez stricev ter botrov takoj prepuščen samemu sebi. Le do neke mere sem namreč lahko vplival na tok, ki me nosi skozi življenje. Določen pečat je tako pustil na meni pripetljaj v letu 1940, ko me je oče, zato da ga niso vrgli iz tovarne, pretepel na dvorišču nekega gosposkega sošolca, s katerim sva se sporekla, ker »da takšnih, kot je on, nimaš za tepst!«

Kasneje sem bil med fanti res med starejšimi, razlike v letih je prinesla vojna. Ko pa sem zaradi osipa vrstnikov kmalu ostal najstarejši v razredu, vsaj zavestno svojega položaja nikoli nisem izrabljal. Le da se je nekoliko večja aktivnost v odnosu do pravičnosti, vsaj v očeh sošolcev in drugih, nekako prekrivala z videzom mojega (morda od doma privzgojenega) uporništva.

Kot sin delavskih staršev iz spodnjega Podgorja si si verjetno ustvaril svoj pogled na življenje v takratnem vaškem, pretežno kmečkem okolju, saj si moral do šole v Kamniku prepešačiti vso razmeroma dolgo vas.

O življenju delavske družine na vasi bi lahko še in še govoril, pa tudi o dolgi beli makadamski poti do mesta, ki sem jo velikokrat prepešačil po dvakrat na dan, včasih celo po trikrat. Cesta je bila prazna, dajala je občutek svobode, pa tudi možnost druženja med enournim pešačenjem. Pogosto sem tudi tekel in tako nisem zamujal. Tudi zaradi te čudovite poti sem stal trdno na tleh in si s kondicijo nabiral rezerve. Ne da bi treniral ali kdaj tekmoval, sem z navadnimi težkimi smučmi na republiškem tekmovanju srednješolcev v Kranjski Gori v teku s smučmi zasedel šesto mesto in za nagrado prejel zanimivo knjigo o smučanju.

Pot iz šole sem velikokrat ubral kar čez vas in bil tako seznanjen z vsem dogajanjem v njej. Tudi izbranega sadja, tega smo s tal smeli pobrati, sem imel zato vedno dovolj. Seveda so mi marsikdaj dali vedeti, kaj mislijo o meni. Kadarkoli sem šel po kakšni njihovi dolgi kolovozni poti proti vasi, mi je takoj kdo prišel nasproti in me skupaj z obveznim pozdravom zapletel v pogovor: »Mirko, greš k nam?« »Ne, samo do ozar!« »Aja, sem mislil/a/, da greš k nam, ko greš po naši poti!«

V času odraščanja sem veliko razmišljal o svojem »proletarskem« poreklu in tudi o tem, kaj nam je storiti, da bi dobro in lepše živeli. Vsi na vasi smo nekdaj težko živeli in si zato veliko pomagali med seboj in bili soli-

Ena zgodnejših Juterškovih risb (1950) Pred domačo hišo

darni. Sicer pa je bila moja mama Matilda po obeh starših Podgorka, čeprav je bila kot zdomka rojena v Oberhausnu v Porurju, medtem ko je bil oče Nace pravi Kamničan, »Mileževe« izpod Malega gradu, iz hiše nasproti vrtnarije Flere, ob nekdanji Mlinščici, v kateri je še kot otrok utonil njegov starejši bratec.

Oče in mama sta bila oba navdušena pevca in skupaj z drugimi (tudi brat mame, Ivan Mally) med ustanovitelji delavskega pevskega društva Solidarnost.

Oba sta bila zelo muzikalična in sta rada prepevala. Mama je igrala na več inštrumentov, med drugim tudi na citre, v kamniškem tamburaškem orkestru pa na bisernico. V bistvu sta bila oba Podgorca, tako tudi vsa družina z vsem sorodstvom skupaj. Čeprav sem se po končani gimnaziji leta 1953 zaradi dolge poti do vlaka preselil iz Podgorja v Ljubljano, nisem niti za trenutek s Kamnikom niti z domom pretrgal stika. Nikoli nisem hotel postati Ljubljančan in vedno trdim, da sem v ljubljanski porodnišnici le rojen. Tako je moj dolgoletni fakultetni kolega in prijatelj profesor Luc Menaše v *Svetovni biografski leksikon* leta 1994 glede na moje ponavljanje zapisal: »Juteršek, Mirko, Ljubljana (doma: Podgorje pri Kamniku) 31. 8. 1932, ...«

Nekaj let je v Podgorju na mojem domu živela s svojo družino hčerka Nataša, keramičarka kiparka, in se je močno navezala na Kamnik. Zdaj živi v Lazah pri Logatcu, a še vedno prijateljuje s Kamničani in z njihovo pomočjo prireja slikarske kolonije. Že v začetku leta 2006 pa naj bi se v hiši v Podgorju, ki jo že dolgo prenavlja, naselil najmlajši sin Jure. Imam ženo Ljubljančanko in štiri otroke. Brat Albert mi je prepustil hišo, da sem bolj povezan s Podgorjem in Kamnikom.

Sem pa v Polhovem Gradcu ohranil in po starem uredil eno tamkajšnjih najstarejših lesenih hiš s črno kuhinjo, ki jo je podedovala žena. Vsi otroci, Nataša, Tomaž, Jan Kristjan in Jure, so po nama prevzeli smisel za umetnost in starine.

Kot si nekoč zapisal, si takrat bolj kot očetov poklic ključavničarja v Titanu občudoval mlinarje in peke, pa tudi mesarje, saj si v teh poklicih videl večje možnosti priti do kruha in sploh hrane. Kaj pa kmečka dela, te ta niso pritegnila, saj si živel v kmečkem okolju?

Danes je naše nekdanje življenje in pomanjkanje težko razumeti in kar neverjetno se sliši, kako mi je teknil v časopisni papir zavit kos osušenega kruha, ostanek očetove doma skrbno pripravljene malice, ali kako sem se vselej razveselil dela okusne malice, ki mi jo je dokaj redno prijateljsko odstopal sošolec, po očetu tudi Podgorec, Hubert Bergant, s katerim sva si bila v razmišljanju dokaj blizu. Da bi si izboljšali položaj, so

Iz študentskih let: na seminarju z znamenitim diaprojektorjem, okr. leta 1956. Foto: Mirko Kambič.

me doma že od malega obremenjevali s primernimi opravili. Prepričan sem, da se moj vsakdan ni razlikoval od mojih kmečkih vrstnikov. Tako kot oni sem bil tudi jaz praktično nenehno s starši. Kadar nisem bil v šoli, sem pomagal mami na domači njivi in pri tem ukradel trenutek zase in za prijatelje. Popoldne sem bil obvezno z očetom. Zato sem se kar dobro spoznal s kovinarstvom in hitro ugotovil, da tu ni kruha. Kot vem, je že nekoliko boljše in lepše delo pleskarskega pomočnika pri očetu opravljal sošolec Damjan Windschnurer. Danes si le malokdo lahko predstavlja, da je to potekalo ob rednem šolanju. Bili so pač časi, ko so morali tudi nekateri mestni otroci opravljati zahtevna dela, tudi kmečka. Tudi sam sem že od malega vsak dan, ne glede na vreme, hodil z očetom v gozd nabirat razno zelenje za štiri prašiče, s katerimi smo si močno pomagali. Zelo zgodaj (prav tako kot šest let mlajši brat Albert) sem bil vključen v različna kmečka dela, saj smo morali vsako storitev, uslugo kmetov, se pravi oranje ali prevoz oziroma dostavo z vozom, povrniti z delom, z dnino, po naše s tabrhom. Z živino so imeli opraviti običajno sami kmetje, sicer pa ni bilo dela, ki ga ne bi dodobra obvladal. Posebno radi so mi prepuščali košnjo žita, rži za kritje slamnatih streh. Še prav z veseljem pa sem delal v gozdu, skupaj z očetom in kasneje tudi z bratom, ko smo pogozdovali, sekali, žagali, prenašali in spravljali les, največ za kurjavo. Z motiko sem delal več kot večina mojih vrstnikov s kmetij. Nekaj let smo imeli poleg zajcev tudi kozo, s katero pa jaz nisem imel toliko potrpljenja kot brat, ki si je med pašo lahko z veseljem privoščil nemoteno prebiranje knjig. Mama si je kasneje očitala, čemu vsi njeni in naši skupni napori, da bi njena fanta lažje živela, »ki pa morata zdaj še ponoči delati!?«. Čeprav je vedela, da nama je študij v zadovoljstvo, ni mogla namreč dojeti smisla v najinem pretiravanju.

Praviš, da so te bolj kot imenitnost mestnega življenja, s katerim si se seznanil, ko si meščanom v Kamniku nosil v podgorskih gmajnah nabrane borovnice in gobe, privlačili in domišljijsko zaposlovali čudoviti gozdovi od podgorskih senožeti do Krvavca. Je tudi to vplivalo na tvojo odločitev, da si se kot štirinajstletnik za mesec dni podal v neznani svet in da si se kasneje navdušil za alpinizem.

Danes ni več problem preživetja, če si le zdrav. Mladi imajo povsem drugačne probleme. Vprašanje ni le kako dobiti službo, mnoge moti na hitro prisvojeno bogastvo nekaterih in iščejo v tem svojo pot. Nekaj podobnega, a v drugačnih dimenzijah sem nekdaj doživljal tudi jaz kot mladostnik. Polnih osem mesecev sem preživel v štirih mladinskih delovnih brigadah. Nekje še hranim pismo, s katerim sem se prvič javil domov in pomirjujoče zapisal: »Draga mama! Kruh imamo!« in nato še o poti in drugem. Med počitnicami sem enkrat polna dva meseca (po 9 ur in tudi ob sobotah in ponoči!) delal ob stružnici (»fitunge«) v tovarni Titan, kar mi je določil zame dobrotljivi vodja oddelka, mojster Torkar. Vedno sem vse počel z lahkoto in z zavestjo, da je vse moje tovrstno fizično delo začasno.

Toda večji sem bil, bolj sem se na rovaš »učenja« pričel izmikati opravilom na polju. A ne brez občutka neke nejasne tihe krivde. Ko vidim ljudi na polju ali prihajati iz tovarn, se včasih počutim, kot da sem jih izdal. Kasneje se je sicer pokazalo, da je bilo tako tudi prav, ker moje delo ni moglo biti enakovredno delu otrok na domačih kmetijah in se mi tudi ni vštelo v pokojninsko delovno dobo, kot se je mojim kmečkim vrstnikom. Tovarniškim delavcem bi pa edino kot pravnik lahko resnično kaj prispeval k izboljšanju njihovega življenja. Od mladosti dalje sta me namreč zanimala le pravo (z vidika iskanja pravičnosti) in pa umetnost. Doma sem imel v tem vseskozi oporo. Oblikovanje mojih pogledov na svet je največ potekalo v naši mali kuhinji, ki je bila edini topli prostor v hiši, prostor nenehnih izmenjav misli, skupnega branja naglas, pogostega prepevanja in seveda tudi prostor za opravljanje šolskih nalog in za učenje. V vojnih in povojnih letih ob petrolejki.

Moj tedaj odmevni pobeg štirinajstletnika od doma je bil nemočen upor in odziv na nehumano razslojevanje v šoli takoj po vojni. Obnavljati in vzpostavljati se je pričel nekdanji odnos do nas otrok, kot da se ni nič spremenilo. Nemške šole so namreč veliko bolj upoštevale različnost in sposobnost mladih. Od doma me je pognal občutek vse večje odrinjenosti v šoli. Ni mi bilo lahko. Najhuje mi je bilo zaradi domačih, saj jim nisem hotel priznati, da me je karkoli zlomilo. A k sreči se je avantura končala v moje dobro. Klateštvo mi je razkrilo, da je edina smiselna pot delo, še bolj pa študij. Sicer pa je za vso mojo generacijo to spoznanje postalo bolj ali manj temeljno vodilo. Pa tudi današnjih skušnjav ni bilo, celo kadil ni nihče v razredu.

Povečana aktivnost pa me je ob moji kritičnosti in neprilagodljivosti hitro pripeljala do novih konfliktov v šoli. Profesorji so v strahu zase in zame prikrivali moje naivnokritične šolske sestavke, me opozarjali. Spomladi 1948 so me skupaj z ravnateljico in profesorjem za biologijo celo izključili iz šole, kar pa je moji mami,

Od Juterškove rojstne hiše v spodnjem delu Podgorja je lep razgled na podgorsko vas, vse tja do cerkve na severu.

nadvse sposobni in borbeni predvojni delavski zaupniki, na komiteju v Kamniku uspelo tako urediti, da sem nadaljeval s šolanjem. Tedaj je prišla moja mama prvič in zadnjič zavoljo mene v šolo.

To je bil čas, ko so jih kar izključili iz šole. Tudi sam sem se preusmeril, predvsem na bolj nevtralna in za mlade bolj perspektivna področja, v šport in kulturo. Vključil sem se v športne panoge, ki so bile v Kamniku tedaj v ospredju in bil pri tem kolikor toliko dober, plaval sem metuljčka, igral odbojko in se pridružil alpinistični sekciji. Eden mojih gorskih podvigov je bil ta, da sva z uglednim starejšim alpinistom, Pavletom Kemperlom, prvič po vojni obnovila markacije prav čez vse kamniške vrhove.

Tvoja odločitev za študij umetnostne zgodovine verjetno ni prišla čez noč, pač pa je morala zopet zoreti dlje časa. Do kam sega to zorenje v letih šolanja na kamniški gimnaziji? Si se v tistih časih morda tudi sam ukvarjal s slikarstvom?

Spet moram poseči nazaj v čas nemške šole. V njej ni bil poudarek le na naravoslovnih predmetih z izpostavljanjem matematike, vzpodbujana je bila tudi likovna dejavnost, od izdelovanja raznih papirnatih modelčkov do opremljanja zvezkov z risbami ali s skicami.

Meni je bilo to všeč in tedaj sem prvič občutil veselje do risanja pa tudi do učenja. Slučajno ohranjeni zvezki iz let vojne so prav zanimivi.

V letih šolanja na kamniški gimnaziji se je moje nagnjenje do slikanja in risanja nenehno stopnjevalo. Čeprav sem pogosto nastopal z recitiranjem in tudi igral v šolski igralski skupini, nisem nikoli razmišljal, da bi postal gledališki igralec, čeprav je bilo igranje zame nekaj posebnega. Doma oče ni bil nič kaj zadovoljen zaradi mojega izpostavljanja na odru in, sicer opravičenega, poznega prihajanja domov. Tedaj je namreč še veljala »hora legalis« in zvečer še v kino nismo smeli. Na realna tla me je takoj postavil tudi učitelj latinščine profesor Zika s tem, da me je vsako uro vprašal, češ kralj (v Hamletu sem igral kralja Klavdija) bo znal na vse odgovoriti! In nedvomno je bila tudi njegova zasluga, da sem svoj prvi izpit na univerzi opravil prav iz latinščine. Igranje je bilo zame le priložnostno, nagnjenje do slikarstva je bilo močnejše. Tako sem bil na šoli tudi organizator risarskega krožka, ki ga je vodil profesor Leon Homar. Med najbolj zavzetimi so bile sošolke iz nižjih razredov: Nena Auersperg, Helena Kordaš in Pavla Mizori. Zato mislim, da moja usmeritev v umetnost ni nikogar posebno presenetila. Da sem pa pristal na umetnostni zgodovini na filozofski fakulteti, ki mi je kar 35 let dajala kruh, je zakrivil moj dolgoletni študijski kolega in prijatelj Mirko Kambič, tedaj že diplomirani teolog, ki se je za umetnost odločil po prestanem triletnem zaporu. Na isti dan sva tudi diplomirala.

Pri svojem študiju na filozofski fakulteti in kasneje v poklicnem delu si se verjetno srečeval tudi z nekdanjim starosto slovenskih umetnostnih zgodovinarjev in našim rojakom Tunjičanom dr. Francetom Steletom. Kakšni so tvoji spomini na ta srečanja?

Čas študija na filozofski fakulteti imam v najlepšem spominu, saj me je zbližal s čudovitimi ljudmi, najprej s

S sogovornikom sva obiskala tudi podgorsko cerkev sv. Nikolaja iz leta 1391. Značilno čeladasto streho zvonika, ki so ga postavili dve leti po rušilnem potresu leta 1895, so izdelali po načrtih Mirkovega starega strica, Podgorca Žumrovega Florjana (Vidica), slikarja in podobarja.

študenti, mojimi zdajšnjimi kolegi. Veliko bi jih moral našteti. Razumljivo je, da so se med študijem poglobile vezi s Hubertom Bergantom, ki je ob študiju na glasbeni akademiji študiral hkrati še umetnostno zgodovino. Sam sem se pa posebej spoprijel še z zgodovino. Tako sva bila hkrati kar dva Kamničana pri profesorju Steletu in sodiva med zadnje njegove učence. Ker sem lahko veliko časa preživel v njegovem seminarju, je bilo dovolj možnosti za zbližanje in tudi njegovo vodenje je bilo zato bolj osebno, kar očetovsko. Sicer pa je imel akademik profesor Stelè veliko prijateljev, najtesnejši je bil nedvomno njegov rojak in sodelavec dr. Emilijan Cevc, ki pa je postal šele po Steletovi smrti akademik. Oba sta mi bila ves čas zelo naklonjena. Akademik dr. Emilijan Cevc je med drugim tudi predlagal, da sem ga zamenjal na sodišču kot stalnega izvedenca in cenilca. Prijateljstvo med nami na oddelku je nastajalo počasi, a je veliko pripomoglo k dobremu počutju in k večji strokovni učinkovitosti. Veliko dolgujem tudi svojima profesorjema in kasnejšima kolegoma dr. Stanetu Mikužu in dr. Lucu Menašeju. Povezovala nas je umetnost.

Kaj pomeni medsebojna povezanost, se vidi tudi v tem, da smo v času tvojega županstva v Kamniku mi trije Podgorci, ti, direktorica muzeja arheologinja Mirina Zupančič ter jaz kot umetnostni zgodovinar, uspeli ustanoviti v Kamniku galerijo z bogato zbirko del slikarja Mihe Maleša. Sam težko kaj dobrega narediš!

Morda bi bil v tej zvezi zanimiv tudi odgovor na vprašanje, kaj je vplivalo na dejstvo, da je med vidnejšimi slovenskimi umetnostnimi zgodovinarji kar precej Kamničanov?

Ne le med umetnostnimi zgodovinarji, na vseh področjih najdemo Kamničane! Zemljepisno zelo raznolika Slovenija je bila in ostaja po svoji legi izrazito prehodno območje. Bo že res, da nenehni dotok informacij določa našo drugačnost, predvsem pa odprtost. Malokje so sposobni sprejeti, gledano v odstotkih, toliko priseljencev, kot se je to dogajalo in se še v Sloveniji. In morda prav zato damo Slovenci toliko na tradicijo, na ohranjanje svoje identitete. Kljub že omenjeni sposobnosti prilagajanja je le malokdo pripravljen zatajiti svoje poreklo in izročilo domačega kraja. Kamniku z okolico, ki je tako blizu Ljubljane, a hkrati tako drugačen kraj v zatišju Kamniških Alp, že dolgo določa usodo izjemno bogata kulturna dediščina, ki nas sili v občudovanje, razmišljanje in v ponos. Starejšim Kamničanom je dobro znano, da so Podgorci gospodarni, da imajo izjemen čut za lastništvo in tradicionalen način življenja. To drugačnost nekateri enačijo s konzervativnostjo. Sicer pa je vsaka presoja lahko subjektivna in odvisna od trenutnega stališča. Navsezadnje: ali imamo pravico od Italijanov zahtevati, da vrnejo iz cerkva slovenske Istre odpeljane (ukradene) slike, in ali je obnavljanje v vojni porušenega baročnega Drezdna povezano s konzervatizmom? Vsekakor je še posebno z vidika umetnostne zgodovine zanimanje za ohranjanje in nastajanje novih spomenikov vsaj nekoliko povezano z lokalnim patriotizmom.

Menda si s sodelovanjem »zakrivil« tudi ustanovitev galerije Hermana Pečariča v Piranu?

Ko je človek starejši, se res večkrat vpraša, kaj je v življenju dobrega naredil. Strokovno sem s svojim timskim načinom dela največ pripomogel k nastanku obeh galerij. Za Maleševo galerijo pa si z odobritvijo občinske finančne podpore največ prispeval ti France in seveda še vrsta takratnih odbornikov. Obe galeriji sta v ponos svojima mestoma, Kamniku in Piranu, v obeh se pogosto dogajajo pomembne kulturne prireditve.

Za svojo doktorsko disertacijo si si izbral življenje in delo slikarja Matije Jame. Kakšna so bila, na kratko, tvoja najpomembnejša dognanja o tem našem znamenitem impresionistu?

Doktorska disertacija je samostojno raziskovalno delo, pri katerem pa praviloma učitelji še sodelujejo in so torej soodgovorni za strokovna dognanja. Znanstveni rezultati so za stroko vselej zelo pomembni, saj odpirajo nov, doslej še neraziskan pogled na obravnavani primer. V moji disertaciji na Matija Jamo in njegovo slikarstvo. Ker je umetnost obča duhovna dobrina, je s pomočjo mojih strokovnih spoznanj Matija Jama mnogo bližji vsem, ki se soočajo kakorkoli z umetnostjo. Umetnikovo znano vztrajanje pri istem izhodišču, pri slikanju ljudi in krajine, oziroma nuja po manjših spremembah v slikah tega velikega slovenskega slikarja, je postalo v kontekstu z njegovim časom in takratnimi umetnostnimi razmerami nekoliko razumljivejše, tudi kot sestavni del slovenske identitete. Zanimivo, da ima v slikarjevi navezanosti na realni svet svoje mesto tudi Kamnik z motivom Malega gradu, predvsem pa

Dr. Juteršek kot direktor Slovanske knjižnice leta 1992. Foto: Tihomir Pintar.

seveda bližnji Volčji Potok zaradi prijateljevanja z mecensko družino Souvan.

Sicer pa je na področju slovenske likovne umetnosti, tudi polpretekle dobe, še veliko neopravljenega dela. Če neke umetnosti ne poznaš, je ni! Pogledi na umetnost in s tem tudi kriteriji se vse hitreje spreminjajo. Ker slovenski nacionalni kulturni program za likovno področje še ni povsem dogovorjen, so v zvezi z nastajajočo umetnostjo pogledi, bolj kot bi bilo potrebno in enostransko, zazrti zunaj evropske kulture. Predstavniki modernega časa (kuratorji, kot se radi službeno nazivajo) so preobremenjeni z globalizacijo in svoje poslanstvo vidijo v postavljanju normativov okusa ter vzdrževanju kroga privilegiranih umetnikov. Na podobno silovitost ne preveč prijaznih umetniških pobud, prenesenih v slovensko kulturo takoj po koncu druge svetovne vojne iz Sovjetske zveze, so s preusmeritvijo na Zahod hitro našli s strani države podprto alternativo. Tokrat je poleg ideologije ter ohranjanja prestiža nosilcev »novosti« v ozadju še denar. Žal le poslovni skupinski interesi in trg ne morejo uravnavati nacionalne kulture. Je že prav, da omogočamo umetnikom stik z dogajanji v svetu in spoznavanje sodobnih ustvarjalnih hotenj, tudi njihovo uveljavljanje, toda ne na račun drugače mislečih. Seveda bi bilo imenitno, če bi dobili še kakšega slovenskega umetnika, ki bi bil v svetu podobno odmeven, kot je bil Goričan Zoran Mušič. Pogoje imamo. Že iz mojega popisa razstavnih katalogov v Sloveniji od prvih razstav 1900 do 1945 je razvidno, da imamo Slovenci veliko zelo dejavnih umetnikov. Po drugi svetovni vojni jih je seveda še neprimerno več.

Čeprav živiš v Ljubljani, si ostal, kot vidimo vsi, ki spremljamo kamniško likovno dogajanje, še vedno tesno povezan s Kamnikom, saj se zelo aktivno vključuješ v priprave razstav in njihovih predstavitev. Omenil si že svoje prizadevanje za postavitev stalne galerije našega rojaka Mihe Maleša leta 1980 v Kamniku. Kaj lahko rečeš o današnjem likovnem življenju na Kamniškem?

Že od nekdaj je v kamniškem kotu izstopalo nekaj ustvarjalcev, ki so pustili vidne sledi v slovenski likovni tvornosti. Tudi sam nisem mogel mimo izstopajočih osebnosti. V času šolanja sem bil pod vplivom avtoritet, kot sta bila slikarja Maks Koželj in Lojze Perko. Zgodaj sem občudoval že tudi Staneta Cudermana in Miho Maleša. Druge, kot sta profesor Tone Žnidaršič ali Karel Zelenko, sem šele kasneje odkril in ugotovil njuno pomembnost. Zelo zgodaj sem spoznal seveda tudi še druge osebnosti iz mojega domačega likovnega okolja, rezbarja Ivana Klemna, ki je bil očetov sosed pod Malim gradom in je po njegovem naročilu že sredi 30. let izrezal zame velikega lesenega konja za gugaanje. Seznanjen sem bil s Selanom iz Topol, risarjem zemljevidov, s kamiškimi rezbarji Nandetom Tončičem, Antonom Rojcem in Maksom Bergantom in s slikarjem Antonom Kranjcem. Že od prvega srečanja dalje me je impresionirala z originalno trdo, kasneje z vse bolj šablonizirano naivnostjo prežeta motivika Poldeta Miheliča ali s fanatično doslednostjo izdelane slike zdaj proslavljenega Himalajca Ceneta Griljca. Tako med drugimi od začetkov spremljam in strokovno podpiram dovršeno slikarstvo Tomaža Perka, ki je kljub preselitvi k Cerkniškemu jezeru ostal zvest Kamniku. Enako mi je blizu povsem drugačen, zdaj žal že pokojni, vsestranski slikar, pristen ustvarjalec, Dušan Lipovec, ki je bil s svojo desno roko, slikarjem Dušanom Sterletom, nedvomni vodja in gonilna sila nadvse us-

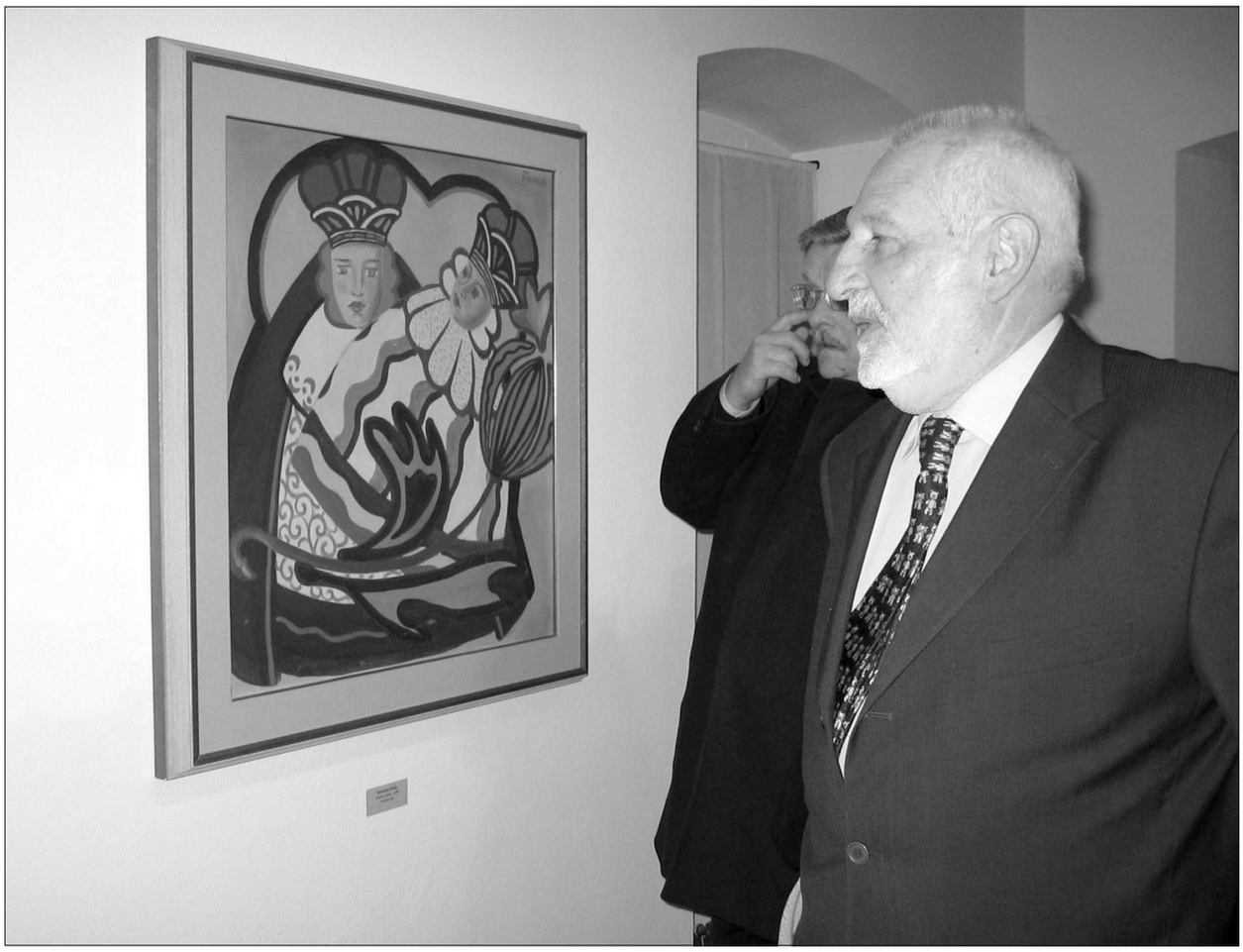

Dr. Juterška je na razstavi Maleševih sakralnih del konec decembra 2005 v Maleševi galeriji v Kamniku posebej pritegnila Slovenska Marija, olje iz leta 1936, danes v zasebni lasti. Ob njem na sliki Mitja Pregelj, lastnik Galerije Mire Pregelj v Litiji.

tvarjalno dejavnih sodobnih kamniških likovnikov. Vsi skupaj, s še drugimi organizatorji oz. podporniki, dajejo zdajšnjemu Kamniku določen vzpodbuden ustvarjalni pečat. Vsekakor zaslužijo, da se občasno podrobneje predstavijo na vedno zanimivih skupinskih ali samostojnih razstavah.

Kot umetnostni zgodovinar imaš prav gotovo najbolj celovit pregled nad najstarejšimi kulturnozgodovinskimi spomeniki na Slovenskem. Katera najstarejša likovna dela na našem območju bi lahko uvrstili med najbolj dragocena tudi v slovenskem in širšem merilu. Jim po tvojem mnenju posvečamo dovolj pozornosti in skrbi za njihovo ohranitev bodočim rodovom?

Vsekakor moramo naše kamniške kulturne spomenike ter sedanje kulturno dogajanje spremljati z vidika širše evropske kulture. V tej zvezi je potrebno še veliko postoriti. Osebno se že od svojega nastopnega predavanja za univerzitetnega učitelja intenzivneje zavzemam za promoviranje v svetu slikarja Antona Ažbeta, ki je imel že pred sto leti v Münchnu svojo slikarsko šolo. Doslej so zanj največ naredili predvsem ruski preučevalci umetnosti, ki so ovrednotili Ažbeta kot svojega učitelja in odličnega pedagoga v tedanji Evropi. Tudi pri poglabljanju v problematiko slovenskih zdomskih umetnikov in v njihove težave pri vključevanju v slovenski matični kulturni prostor vedno znova ugotavljam, da bi Slovenci morali imeti možnost vpogleda v stalni muzejski prikaz sodobne umetnosti, ki bi bil adekvaten pregledu starejše umetnosti v Narodni galeriji. Tu bi lahko dobili svoje mesto tudi sodobni kamniški umetniki, kot ga ima med starejšimi kamniški baročni slikar Fortunat Bergant.

Na našem območju pa bi uvrstil med najbolj dragocene in pomembne spomenike najprej srednjeveško cerkvico na Malem gradu. Nenadomestljive so seveda tudi vse druge številne cerkve, ki dajejo tako značilno podobo naši pokrajini. Še posebno blizu mi je cerkev na pokopališču v Podgorju s svojim nenavadno čeladastim zaključkom zvonika. Zaradi čudovite lege, pa tudi zato, ker je po hudem rušilnem potresu 1895 dobil omenjeni zvonik svoj zaključek po načrtih mojega starega strica, »Žumrovega« Florijana Vidica, ki je bil tudi slikar in podobar, znan kot »Tausendkünstler«, saj je že kot mladenič za očetova igralska nagnjenja neuspešno ponaredil denar, zlasti pa si je prizadeval, da bi izdelal večno gibljiv stroj »perpetuum mobile«.

Pa še to: Kot eden od sodnih izvedencev imam pogosto skupaj s slovenskimi sodišči opravka s krajami, ki nezadržno pustošijo slovensko kulturno dediščino. Pri tem območje Kamnika ni izvzeto. Skupaj z drugimi, predvsem ob strokovni pomoči kolega dr. Josipa Korošca, si prizadevam, da bi Slovenci pridobili nek skupni fond (kot je npr. za odpravo naravnih in drugih nesreč) za pokrivanje posledic omenjenega pustošenja in siromašenja. Le z ustvarjalno kvalitetnimi, sodobnim zmožnostim ustreznimi likovnimi deli bomo lahko ča-

stno in brez neopravičljivega oškodovanja zanamcev ohranili enkratno visoko raven podedovanih likovnih stvaritev naših prednikov. Izgubo je sramotno nadomeščati s cenenimi nadomestki oz. kopijami, kot delamo to zdaj. Pri odpravi posledic bi morala sodelovati vsa družba. Biti med odgovornimi, tistimi, ki naj bi preprečevali izginjanje z izničenjem npr. kulturne dediščine, obvezuje k dejanju. Ne bi nas smelo opravičevati le nemočno ugotavljanje vse hitrejšega tempa propadanja. Naložena nam je vsekakor naloga, da skušamo to za vsako razumno ceno preprečiti!

Praviš, da v svojem kritiškem delovanju podpiraš raje in predvsem tisto, kar je dobro, da postane še močnejše. Torej ti nisi pristaš neke »rušilne« kritike?

Pri izrekanju kritiškega mnenja in pisanju o sodobni ustvarjalnosti je tako kot v današnjem sodstvu, ko presoja isto zadevo, kljub paragrafom, vsak sodnik po svoje. Ker je kritična predstavitev praviloma namenjena v razmislek javnosti in vsaj kot namig umetniku, sem pristaš tistih, za katere je povsem smiselno, da slabe strani obidejo z molkom. Kritika naj ne bo rušilna, poudarja naj kvaliteto in nakaže poti iz zagate. Preveč navdušenja in hvale pa tudi ni nikomur v korist. Seveda pa je v osebnem razgovoru z avtorjem tudi izrazito negativna kritika lahko konstruktivna in za avtorja spodbudna. Kritika je delikaten poseg v ustvarjalnost drugega. Doseči, da postane nek avtor, ustvarjalec, bolj trden pri svojem delu ali bolj kritičen do svoje stvaritve in uspe zaradi tega nadgraditi svoje umetniško snovanje, pomeni zame uspeh, smisel in cilj kritiškega pristopa! Od dobre umetnine imamo vselej vsi več.

Dr. Mirko Juteršek,
Art Historian and Fine Arts Publicist

More than the nobility of city life was I attracted by and occupied by the fairy-tale region of the submontane forests ...

Summary

Professor Dr. Mirko Juteršek was born in Podgorje near Kamnik on August 31, 1932. As an art historian, fine arts publicist and senior lecturer at the Faculty of Arts, University of Ljubljana he became an expert for icon painting and Russian art after completing a professional training course in Munich and in Moscow.

His exhibition catalogues in Slovenia from the year 1900 to 1945 are also an indispensable piece of work, and are important for researching new examples of fine art in Slovenia. He was director of the Slavic library in Ljubljana (which has a special status) from 1989 until retirement in 1996. In the seventies, together with his colleagues he established a chair for librarianship at the Faculty of Arts.

Dr. Mirko Juteršek spoke about his younger years and life in his hometown of Podgorje, which he experienced as the son of working-class parents from the countryside. He also spoke about his studies at the high school in Kamnik and his decision to pursue history and art history at university. Furthermore, he added his opinion about the situation regarding the fine arts in Kamnik, where he clearly put a lot of his own time and effort in establishing the gallery of fellow Kamnik native Miha Maleš in Kamnik.

COSTILNA

Dr. Marija Klobčar
Glasbenonarodopisni inštitut, ZRC SAZU, Ljubljana

Dediščina Velike planine in ustvarjalna obzorja arhitekta Vlasta Kopača

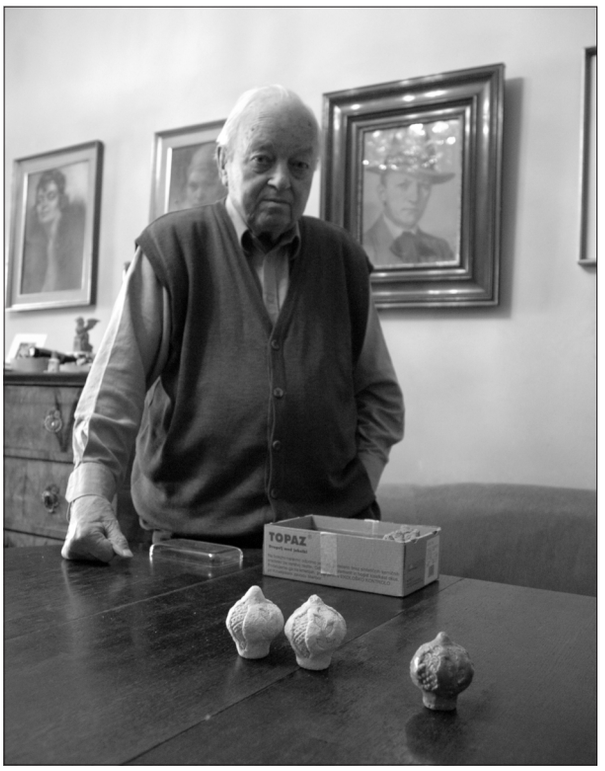

Vlasto Kopač s starimi trniči v začetku januarja 2006. Foto: Jurij Fikfak.

Arhitekta Vlasta Kopača je težko predstaviti le z razgovorom. Ne zato, ker bi beseda ne hotela na dan, temveč zato, ker ob stiku z njim spregovori vse, kar je iskal, spoštoval in ustvarjal v svojem življenju. Spregovorijo ljudje, s katerimi je ob svoji ustvarjalnosti iskal nova obzorja, od Plečnika do Debevčeve Zefe, spregovori čas, ki ga je intenzivno živel, spregovori tišina, ki jo je kot študent odkrival v stenah Kamniških planin.

Vlasto Kopač, navdušen planinec, skrbnik dediščine Velike planine in arhitekt, je kot njegov dom v Zoisovi palači v Ljubljani. Urejen in preprost hkrati. Dom, kjer meščansko žlahtnost dopolnjuje dediščina Velike planine, ki jo je še kot študent iztrgal pozabi. Meščansko pohištvo in velika krnica iz Luč, v kateri so mesili kruh, ko še niso poznali mentrge. Umetniške slike na steni in zbirka pisav, toril in trničev z Velike planine. Hkrati je ta dom kot njegova ustvarjalnost, s katero je bogatil svoj čas: izrisovanje Plečnikovih Žal in snovanje počitniških koč in novih pastirskih bajt na Veliki planini. Domovanj za turiste in pastirje, v katerih je odprtost novemu času povezal z izročilom. Je zvestoba izročilu, ki jo je znal tudi živeti.

Razgovor z Vlastom Kopačem zato ni bil navaden pogovor. Bil je sprehajanje po poteh, ki so ga vodile skozi življenje in skozi njegovo ustvarjalnost. Po poteh, razpredenih od njegove rojstne Nove vasi v Žireh tistega daljnega leta 1913, ko se je rodil, skozi kraje, kjer je služboval njegov oče. To so bile poti, ki so ga pripeljale do Ljubljane, ta pa je postala njegovo novo izhodišče in cilj hkrati. Poti, po katerih je odkrival naravo in dediščino, začaranost gora v jutranjem soncu in preprostost življenja pastirjev na Veliki planini in njihovega nejasnega izročila. In poti, po katerih je ta dediščina izgubljala svojo sled.

Hkrati je bil ta pogovor kot zaznavanje utrinkov, ki so trepetali na odprtih ognjiščih nekdanjih velikoplaninskih bajt. Tistih, ki so, skrivnostne, temačne in tople, dajale zavetje prezeblim pastirjem in nepozabno doživetje tistim, ki so vstopili vanje. Kot utrinki, ki so prihajali iz spomina in se vračali vanj. Tako se je iskrila ustvarjalnost Vlasta Kopača, tista, ki je na karte in v risbe prenašala podobo gora, se prekalila v vojni in krivicah po njej, dediščino Velike planine vnesla v novi čas in s podobo in besedo za vedno ujela v brezčasnost izginjajoči svet pastirskega vsakdanjika.

Prihod v Ljubljano je za vas pomenil novo življenjsko obdobje. Kaj ga je najbolj zaznamovalo?

Po maturi v Splitu in opravljenem vojaškem roku v Tuzli sem se jeseni leta 1934 vpisal na Univerzo kralja Aleksandra v Ljubljani, na študij arhitekture pri profesorju Jožetu Plečniku. Njegova risalnica je bila tedaj že povsem zasedena, zato mi je profesor Plečnik svetoval, naj grem k sosedu, k profesorju Vurniku. Ker pa sem želel priti prav v šolo arhitekta Plečnika, se nisem dal odgnati kar tako. Opazil sem, da pred enim oknom v risalnici ni risalne mize. Skozi tisto okno je snažilka stepala prašno krpo. Pa sem rekel Plečniku: »Gospod profesor, kaj pa, če bi jaz k tistemu oknu med dve mizi položil risalno desko in bi tam risal.« Plečnik se je malo namuznil in rekel: »Bom vprašal našo Ano, če se da kaj narediti.«

Naslednjega dne sem pred tisto nezasedeno okno položil risalno desko in tako se je jeseni leta 1934 začelo moje šolanje pri arhitektu Jožetu Plečniku. Končalo se je aprila 1941 po italijanski zasedbi Ljubljane.

Ko sem se kot bruc v Ljubljani že nekoliko udomačil, sem ob sobotah popoldne pognal kolo po makadamski cesti proti Kamniški Bistrici in odšel v gore nad Kamnikom, med domače gorjance in plezalce. Tam sem se kmalu vključil v plezalsko druščino Borisa Režka in Karla Tarterja, s katerima sem potem preplezal poleti in pozimi nekaj novih plezalnih smeri v Kamniških Alpah.

Vaša srečevanja z Veliko planino so bila posebna srečevanja s kulturno dediščino. Kaj vas je ob razkrivanju tega življenja najbolj prevzelo, v čem je bila Velika planina za vas tako posebna?

Kot študent sem se v Ljubljani preživljal sam. Ker je bilo življenje na planini cenejše, sem leta 1935 preživel dva poletna meseca med pastirji na Veliki planini. Tedaj so se stkale med menoj in domačini prve prijateljske vezi, ki držijo še danes. Prečudna arhaična lepota tedanje Velike planine me je tisto poletje očarala, kot je bila očarala že prej Pavla Kunaverja. Pastirske

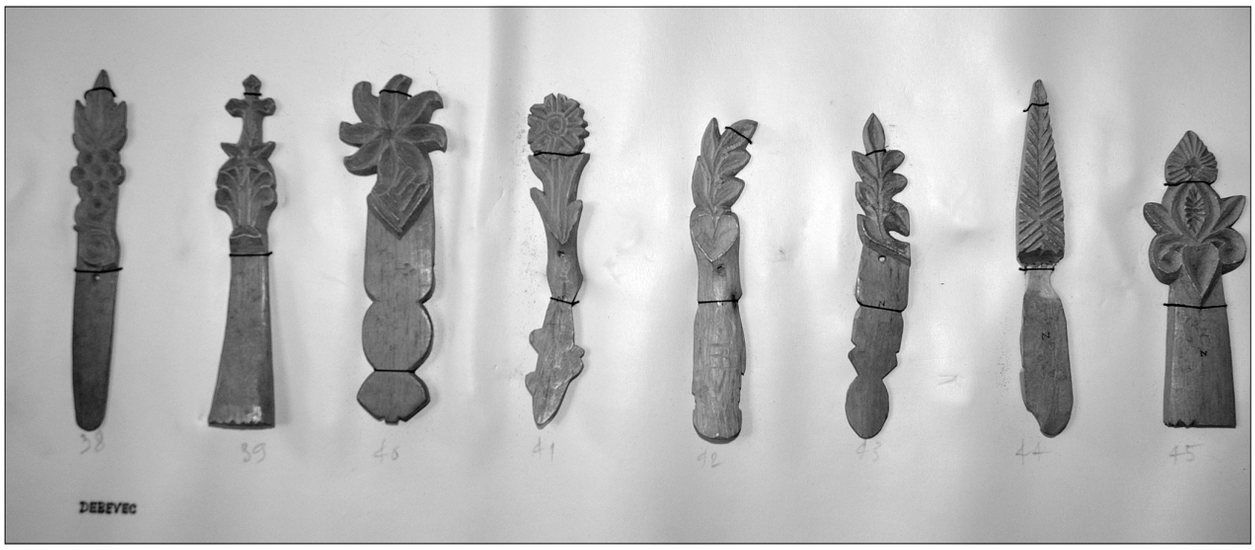

Pisave Debevčeve Zefe, ki jih je Vlasto Kopač prinesel Jožetu Plečniku, so le del Kopačeve zbirke. Foto: Jurij Fikfak.

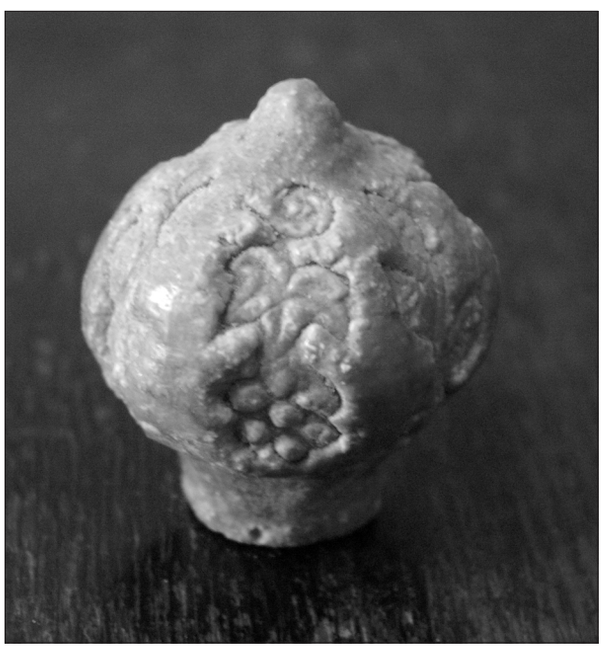

Prekajeni trnič Debevčeve Zefe, star več kot šestdeset let. Foto: Jurij Fikfak.

bajte na Velikem stanu so ždele na pobočju kot jata srebrnosivih ptic, ki je posedla na travnato rušo k počitku.

Na Veliki planini, ki je bila tedaj še starožiten relikt, so me prevzele nekatere posebnosti: lesena ovalna pastirska bajta, kakršne drugje v Alpah ne poznajo, drobno rezljane lesene *pisave* za okraševanje *trničev*, ki s svojo simboliko in neverjetno bogato ornamentiko še danes ostajajo uganka brez odgovora, lesena rezljana *torila*, žepna sončna ura Debevčevega očeta pri Zefi na Dovji rávni, prazgodovinski način pridelave kislega sira, *zagovarjanje* bolne živine, ustno izročilo o *dovjih možeh*, smrekova vejica, ki »vreme kaže«, in drugo nezapisano pastirsko izročilo.

Z Gojške planine sem nekoč prinesel profesorju Plečniku nekaj lesenih *pisav*, ki jih je bila z žepnim nožem izrezljala nadarjena rezbarka, pastirica Debevčeva Zefa. Profesor je drobne umetnine odtisnil v plastelin, potem pa vse skupaj razložil po mizi v risalnici in nam študentom dejal: »Dobro si oglejte, kaj zna ta pastirica. Ko boste znali toliko kot ona, boste znali veliko.«

Na svojih poteh v »osrednjo rajdo Grintovcev« ste se srečevali z ljudmi, ki so v sebi nosili izjemno izročilo. Kdo so bili ti ljudje?

Dolina Kamniške Bistrice z vsem svojim povodjem ni bila naseljena. V srednjem veku in še pozneje je bila Bistrica namreč gozdni in pašni pomerij deželnoknežjega mesta Kamnik, lov v Bistrici pa je bil izključna pravica deželnega kneza in avstrijskih monarhov.

V Kamniški Bistrici in v gorah nad Kamnikom sem se srečeval z drvarji in lovskimi čuvaji, z lovci in divjimi lovci, z nosači in oskrbniki planinskih koč, s pastirji in s kmečkimi gospodarji, ki so imeli opravke v Bistrici ali v Sedlu. Domačini so takrat še govorili v svojem značilnem stahoviškem dialektu. Leta 1970 sva bila s Tinetom Orlom v Dolomitih pod Marmolado. Ko sva poslušala na Pian Trevisanu ladinske nosače, se nama je zdelo, kot da poslušava stahoviške drvarje, tako je bil njihov govor po intonaciji podoben govorici Stahovljanov in Špavljanov.

Drvarji so delali v *kompanijah*. Do leta 1880 so podirali drevje le s sekirami *podiračami*, pozneje so dobili dvoročne žage *robidnice*, tolminski drvarji pa so v tridesetih letih prinesli v Bistrico žage *amerikanke*. Lovski nadzorniki so se spopadali z domačimi in štajerskimi *ravbšici*, ki so vdirali v dvorno lovišče. Ko so začele žvižgati krogle, so bežali divji lovci, včasih pa tudi dvorni lovci.

Mi in domačini smo zvečer sedli skupaj in prepevali. Janez Gregorin, član Akademskega pevskega zbora Franceta Marolta, je tudi kakšno spesnil, ki je kmalu ponarodela, kot *Od Stahovce do Črne so ravbšic doma, Zdej s pvanine moram doli, Na nebu zvezde še žarijo*. Ta je z Okrešlja. Iz teh stikov se je postopoma izoblikovala prijateljska druščina, ki je včasih v domu v Kamniški Bistrici tudi zaplesala polko in valček ali pa *štajeriš* in *šotiš*.

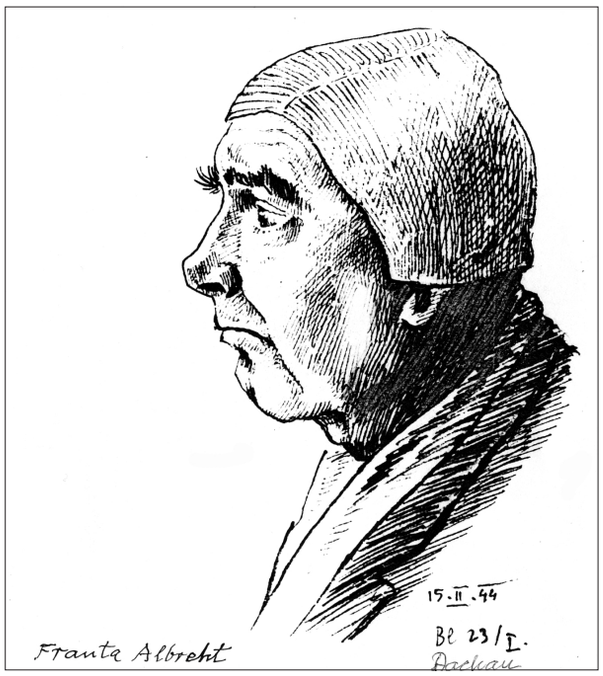

Portret Frana Albrehta, ena od šestdesetih risb, ki jih je Vlasto Kopač skrivaj narisal v Dachauu. (Risbe hrani Muzej novejše zgodovine v Ljubljani.)

Od domačinov ste gotovo slišali veliko starih zgodb in starih pesmi. Katerih se še spominjate?

Ustno izročilo domačinov iz Kamniške Bistrice obsega predvsem zgodbe o lovcu Valentinu Slatnerju - Bosu, lovskem nadzorniku kneza Windischgrätza in kralja Aleksandra, o Bosovih plezalskih podvigih in njegovih strelskih spopadih s štajerskimi divjimi lovci, ki so z vzhoda vdirali v dvorni lovski revir, zgodbe o rokovnjačih, ki so nekoč imeli svojo postojanko v votlini nad Sedelščkom, o vojaških skrivačih in Bertucu, o Sivem Juriju in Rjavem Martinu, ki sta pod firštovo mizo kopala šac, pa sta mizo vrgla v deber Kamniške Bistrice, o plavljenju lesa po Bistrici pa tudi o *dovjih možeh*, o *divji jagi* in o *zdanih dušah*.

Alpinista in pisatelja Janez Gregorin in Boris Režek sta imela pri izboru starih pesmi glavno besedo. Peli smo stare ljudske, ohranjene v predgorju Grintovcev in na Koroškem. *En fantič je hodil daleč v vas, Oh adijo ljubca moja, Sonce nam je nizko sjalo* – te pa gotovo ne znate, ker sta jo znali le še Šlebirjeva Manca in Koželjeva Neža, ki »sta bli ledik pa frej«. Pa tisto *Šel bom v planinco v vas, Tam v štajerski deželi, Jaz sem en frišen jager, V moravški far je en hvapec služu, Jaz sem en boren paverč, Mamca, oh dajte mi dva krajcerja, Kadar pa jest u pvaninco grem, Ta stara srborišnca, Vse sekače sm zgubil, Trije furmani so furali, Tam dol na ravnem polju, En paver pa grahorco seje, Polnoč urca je odbila.*

Ta svet je že pred vojno doživljal določene spremembe. Kakšne spremembe je doživljala Velika planina?

Tridesetega leta je smučar Rajko Gregorc iz Kamnika prvi najel pastirsko bajto za zimo, Havteževo, pri Planinski koči na Veliki planini. Bil je prvi *bajtar*. Potem so začeli najemati bajte tudi drugi in jih začeli posodabljati. Podrli so odprta ognjišča in v bajte postavili štedilnike, položili pod in strop in vstavljali okna. Pred temi spremembami se je pod večer, ko so zakurili v starih ognjiščnicah, iz vseh bajt kadilo skozi skodlaste strehe. To je bil nenavaden prizor, videti je bilo, kot da bajte gorijo.

Ker v teh pastirskih bajtah ni bilo več odprtih ognjišč, ampak le pločevinasti ali zidani štedilniki, je tudi oblikovanje in prekajevanje *trničev* v bukovem dimu nad odprtim ognjiščem zamrlo. Ostala pa je množica rezljanih lesenih *pisav za trniče*, ki so jih začeli kupovati turisti in izletniki in jih odnašati domov. Da bi se te dragocene rezbarske umetnine ne porazgubile, sem naprosil dva domačina, Jerinčkovega Toneta in Šlebirjevega Andrejka, da sta pokupila pri planincih vse dosegljive *pisave za trniče*. Tako jima je uspelo zbrati sto različnih *pisav*. Podobno sem ravnal tudi pri zbiranju lesenih *toril* za odcejanje in oblikovanje kislega sira.

Danes je razširjeno mnenje, da so trniče dajali fantje dekletom, ko so prišli v dolino. Se vam zdi ta razlaga verjetna? So fantje takrat sploh pasli?

V prvi polovici preteklega stoletja sta veterinar Niko Sadnikar in učitelj Božo Račič menila, da je izvor *trničev*, izdelanih zmeraj v parih, erotičen, vzor za njihovo oblikovanje pa so nedra. To domnevo so potem povzeli tudi nekateri mlajši etnologi in amaterji. Trniče so delali vedno »sparoma«. Ko sem po vojni naročil pri Preskarjevem Andreju *trnič*, je rekel: »A ne boste dva vzel? Trniči se zmeraj delajo v parih.« »Zakaj pa zmeraj v parih?« »To je spomin. En gre v Ameriko, drug pa tle ostane, pa je spomin.«

Trniči so zdaj razglašeni za ljubezensko darilo, ki naj bi ga prinašali fantje dekletom v dolino. Kot vemo, v preteklosti niso na Planini pasli fantje, ki bi zvečer nosili *trniče* svojim izvoljenkam v dolino. Na Planini so pasli kmečki gospodarji, kot Jeran, Petrca, Vodnik, Gradišek, Škof, Preskar, Zabršek, Hban, Kocjan in drugi, ali pa odrasli strici in tete, zraven pa tudi otroci. Te so poleti lahko pogrešili pri delu na kmetiji. Mladi fantje poleti niso planovali v Planini, temveč so kot delovna sila ostali na kmetiji v dolini.

Otroci so pa pasli, tudi deset let stari, da so se naučili delati. To je bila vzgoja, dobra vzgoja. Melhior Golob, Blažkóv Miha z Brezij, poznejši župnik in kanonik, je kot otrok pasel vole na Rzeniku, po vodo pa je hodil v Dol z *vedrnico*, ki je držala 15 litrov. V Dol je hodil poldrugo uro, nazaj pa dve uri. Tako so se planinski fantje navajali samostojnosti. Potem pa v šolo in k *soldatom*, kjer so ga *zmuštrali*, da je spoznal disciplino in da je vedel, da je še kakšna *komanda* nad njim. Vse je imelo svoj smisel.

Obdajala sta vas torej dva svetova, tisti, s katerim ste se srečevali pri Plečniku, in trdi svet v Grintovcih. Kako ste doživljali razdaljo med njima?

Ko sem bil že štiri leta pri Plečniku, me je poklical v kabinet in me vprašal: »Kam boste šli pa letos na počitnice?« »Domov v Split, kjer je oče profesor.« »Oh, škoda.« »Zakaj pa, gospod profesor?« »Mislil sem, da bi nekaj lepega skupaj naredila. Ja, ampak ne bo nobenih počitnic, delo pa bo trajalo več let.« Pa sem pristal. Naslednji dan sva začela projektirati Žale. Pod njegovim vodstvom, po njegovih skicah. Zraven sem risal tudi druge načrte: zapornico na Ljubljanici, cerkev v Velem

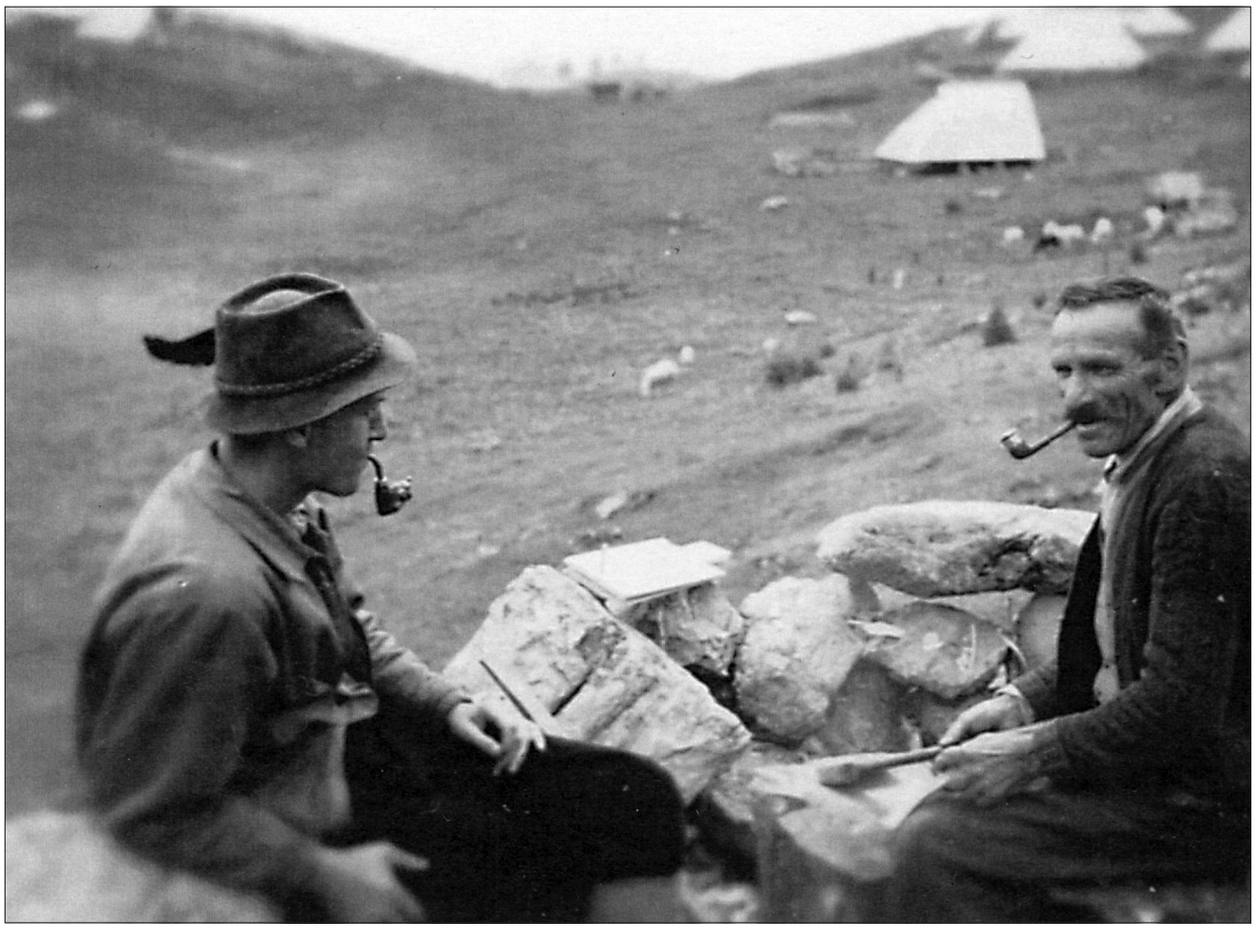

Vlasto Kopač z Andrejem Preskarjem v oseku Preskarjeve bajte kmalu po 2. svetovni vojni; Preskar rezlja žlice. Foto: Andrejko Šlebir.

lžu, opremo za nekatere revije ... Po enem letu mi je rekel: »No, zdaj pa znate detajlirati!«

Iz Kamniških Alp sem se vračal v nedeljo zvečer in v ponedeljek zjutraj spet sedel za mizo v Plečnikovi pisarni. Kot član Akademske skupine Slovenskega planinskega društva na univerzi sem bil spomladi 1940 v šestčlanski alpinistični odpravi v Durmitor, kjer smo opravili prve pristope na zasnežene vrhove.

Sicer sta bili pa samo sobota in nedelja moji. Sobota popoldne. V nedeljo pa nazaj in v ponedeljek spet za mizo v Plečnikovi risalnici. Včasih nisem prišel, če je bil dež, Plečnik pa je hodil okrog, mendral in negodoval. Če ni bilo risarja, ni mogel delati naprej. Ob eni od takšnih priložnosti mi je rekel: »Dajte, pustite te gore!« Nekoč sem mu pa prinesel fotografijo Skute, Malih podov, v srežu in ledu, ko se je vse lesketalo v soncu. »Jej,« je rekel, »to je pa tako kot ob stvarjenju sveta!«

Ko so aprila 1941 Italijani zasedli Ljubljano, so zasedli tudi Tehniško fakulteto na Aškerčevi cesti in zaprli ljubljansko univerzo. Plečnik se je moral umakniti v svojo hišo v Trnovem, jaz pa sem se vključil v organiziran upor proti fašističnim okupatorjem. Oktobra 1943 me je na ulici aretirala domobranska policija in me izročila Nemcem, ki so nas januarja 1944 z drugimi aretiranimi odpeljali v Dachau in Ravensbrück. Bilo nas je sedemsto, moških in žensk. V Dachauu sem delal v taboriščni knjigoveznici, preživel taboriščno gorje in prišel junija 1945 nazaj v Ljubljano. Tehtal sem devetinštirideset kilogramov. Politični aktivisti, ki smo se živi vrnili domov, smo bili varnostni službi sumljivi. Oktobra 1947 me je aretirala Uprava državne varnosti.

Med vojno so bile požgane tudi bajte na planini.

Decembra 1944 so Nemci začeli ofenzivo Schneegestöber proti partizanom med Gornjim Gradom in Kamnikom. V njej so sodelovali tudi gorenjski domobranci. Tako je bil v zaporednih požigih požgan dobršen del pastirskih bajt na planoti Velike planine. Sredi marca 1945 pa je skupina šestih gorenjskih domobrancev v treh dneh požgala še tisto, kar na Planini dotlej še ni zgorelo. Tedaj so upepelili tudi kapelo Marije Snežne na Velikem stanu. Od 124 pastirskih bajt na velikoplaninski planoti se nista hoteli vneti le Jerasova in Nukova bajta na Mali planini. Pastirja sta namreč jeseni pustila vrata obeh bajt odprta in snežna vihra je bajti zamedla znotraj in zunaj.

Po končani drugi svetovni vojni so si planinci postavili na pogoriščih nove pastirske bajte. Četrtina kmečkih gospodarjev si je na Velikem stanu postavila nove ovalne bajte »na stare kamne in staro zidajne«, drugi pa so si hitreje *scimprali* nove bajte s štirioglato lopo. Med tistimi, ki so si tedaj zgradili novo ovalno bajto, je bil tudi Preskarjev Andrej iz Bistričice, trdno prepričan, da je le takšna ovalna bajta z živim ognjem na odprtem ognjišču edino pravšnje bivališče za pastirja in zavetje za živino. Ob njem se je pastir, premražen in premočen, hitro ogrel in osušil. Preskar je bil zadnji med velikoplaninskimi pastirji, ki se je dobro počutil le v leseni zadimljeni ognjiščnici.

Čas po vojni je bil čas obnove, vi pa ste se znova zavezali goram.

V zaporu, ki je sledil insceniranim dahavskim procesom, je Vlasta Kopača spremljala Preskarjeva žlica; z žebljem vrezana dekoracija je Kopačeva. Foto: Jurij Fikfak.

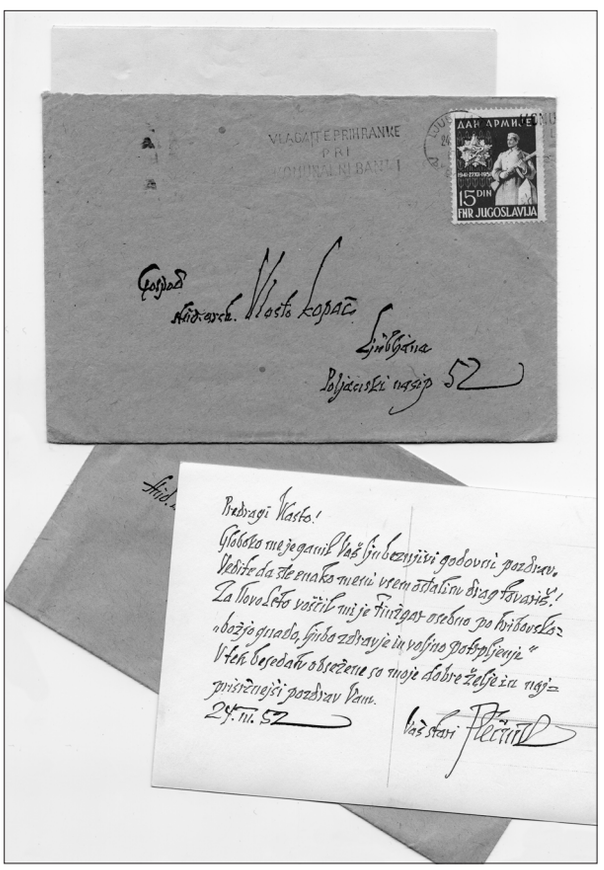

Plečnikovi pismi Vlastu Kopaču, spomin na dahavske procese in na vez med obema ustvarjalcema.

Prizadeval sem si za obnovo našega alpinizma, sicer pa sem takrat delal kot arhitekt v projektivi Ministrstva za gradnje in kot oblikovalec v podjetju Dom. V tem času, ko sem zahajal v Grintovce, mi je s pomočjo domačinov uspelo zbrati čez 1000 krajevnih in ledinskih imen v povodju Kamniške Bistrice in na Veliki planini. S fonetskim zapisom imen sem imel težave – kako naj zapišem krajevno ime »Na əlmə«? Šel sem k ravnatelju Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani dr. Mirku Ruplu, ki mi je svetoval, kako naj imena zapisujem.

Leta 1947 sem narisal lavirano risbo vedute Velikega stanu, tri mesece pozneje pa so me zaprli in v insceniranih dahavskih procesih sem bil avgusta 1948 obsojen na smrt z ustrelitvijo »kot sodelavec okupatorja«. Odvzeli so mi državljanske pravice in premoženje, tudi plezalno vrv in cepin, pustili pa so dereze in plezalne kline, ker niso vedeli, čemu služijo. Osem dni je bil rok za pritožbo, jaz pa se nisem hotel pritožiti. Osmi dan po obsodbi sem na prigovarjanje napisal pritožbo na obsodbo, nakar so mi kazen znižali na dvajset let zapora, po štirih letih in pol pa so me izpustili domov. Pozneje smo bili vsi, ki smo bili obsojeni na dahavskih procesih, pravno, politično in odškodninsko rehabilitirani.

V zaporu so organizirali projektivni biro, kjer sem narisal za Planinsko zvezo v sodelovanju z dr. Valterjem Bohincem, prof. Francetom Planino in Cenetom Malovrhom, ki so prihajali vsak teden na delovni sestanek k meni v zapor, karti Julijske Alpe in Karavanke ter Kamniške in Savinjske Alpe v merilu 1 : 75000 ter nekaj perorisb za jeseniško Gorsko reševalno službo.

Ko sem prišel iz zapora in odšel k Plečniku v Trnovo, mi je rekel: »Zdaj ste pa mož, ko ste tole skoz dal!«

Kako ste se po prihodu iz zapora vključili v normalno življenje, kakšen je bil odziv družbe?

Dr. Marjan Dermastia, predsednik okrajnega ljudskega odbora Ljubljana, mi je omogočil službo v referatu za varstvo kulturnih spomenikov okrajnega ljudskega odbora Ljubljana, ki ga je vodil dr. Nace Šumi. Dermastia v krivdo obsojenih na dahavskih procesih ni verjel.

Vsi po krivem obsojeni jetniki koncentracijskih taborišč Dachau in Buchenwald smo se po izpustitvi iz zaporov v Ljubljani, Škofji Loki, Mariboru in Sremski Mitrovici – razen Mitje Sarka, ki je odšel na Švedsko – vključili v novo življenje, delo, okolje in družbo. Leta 1999, pol stoletja po obsodbi na smrt, mi je predsednik republike Slovenije Milan Kučan podelil najvišje državno odlikovanje, zlati častni znak svobode republike Slovenije. S tem sem edini na smrt obsojeni Slovenec, ki je dobil to priznanje.

Po prihodu iz zapora ste se še bolj povezali z Veliko planino.

Leta 1957 so pastirske bajte na Veliki planini preveč vneti načrtovalci nameravali podreti in namesto njih postaviti odprte hleve. Tedaj sem kot referent za spomeniško varstvo okrajnega ljudskega odbora Ljubljana izdelal predlog odloka o razglasitvi območja Veli-

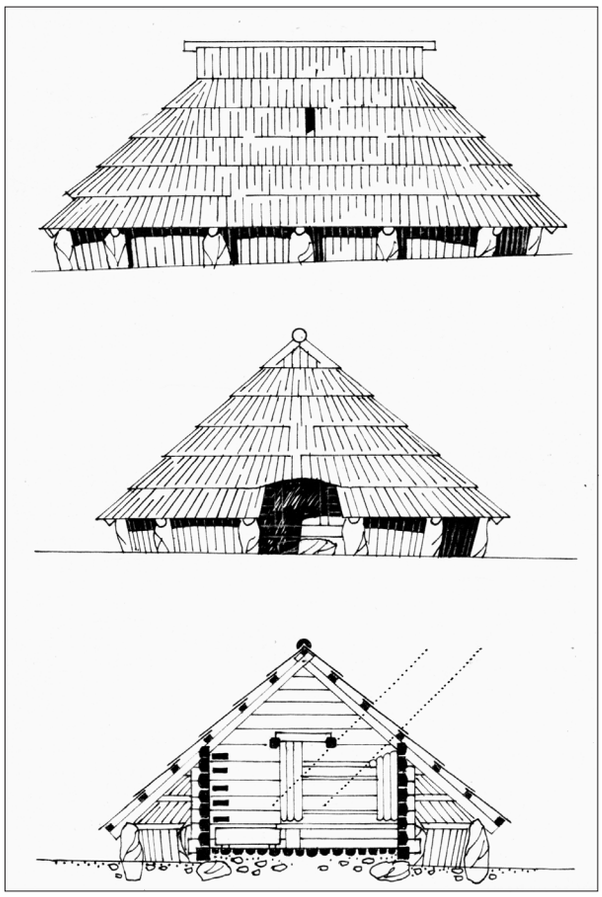

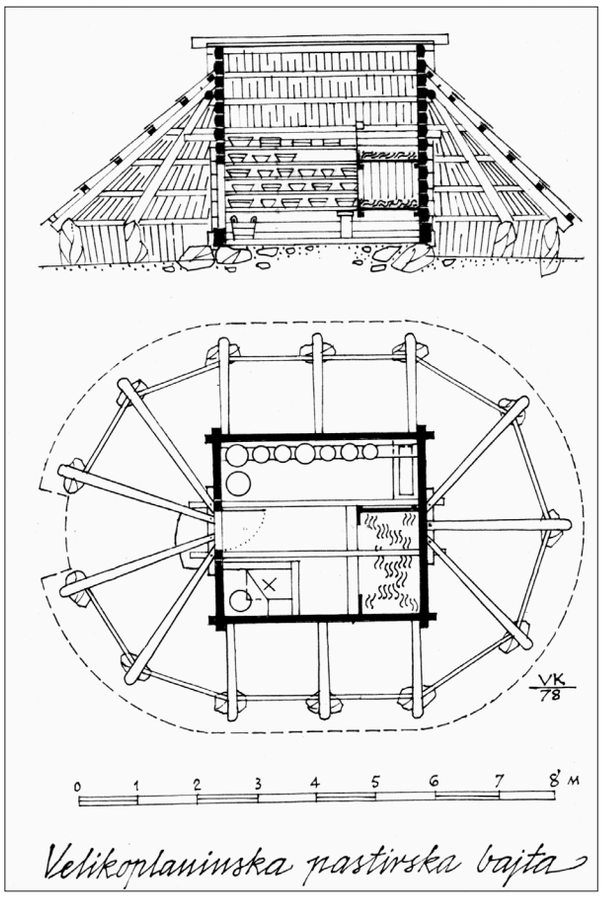

ke planine in Kamniške Bistrice za narodni park. Odlok je sprejel občinski ljudski odbor v Kamniku, ni pa ga sprejel sekretariat za kulturo ljudske republike Slovenije. S tem občinskim odlokom je bila arhitektura Velike planine zaenkrat rešena.

Naslednje leto je dr. Marijan Dermastia, da bi pospešili razvoj turizma v Kamniku in na Veliki planini, dal pobudo za zgraditev žičnice iz doline Kamniške Bistrice na Veliko planino. Tedaj sem izdelal urbanistični program in varstveni režim Velike planine in tako zavaroval pastirski del planine pred samovoljno gradnjo počitniških hišic. Za zgraditev počitniških zaselkov in gostinskega obrata na Zelenem robu sem predvidel severozahodni del velikoplaninske planote ob bodoči sedežnici, ki je z grebenom ločen od južnega, pastirskega dela planine. Sprojektiral sem tudi spodnjo in zgornjo postajo gondolske žičnice, hotel Šimnovec in zgornjo postajo sedežnice na Zelenem robu na Veliki planini.

Kakšen je bil odziv na te projekte?

Nekateri Kamničani niso bili za lesene počitniške koče, hoteli so imeti zidane. Nekateri pa so bili proti mojim načrtom zato, ker nisem dovolil graditi novih koč kjerkoli, kot so jih na Krvavcu. Zato se je občina Kamnik priključila spomeniškovarstveni službi v Kranju. Kot direktor Ljubljanskega medobčinskega zavoda za varstvo kulturnih spomenikov pa sem se z ravnateljico kranjskega spomeniškovarstvenega zavoda dogovoril za sodelovanje pri obravnavanju Velike planine. In tako sem še naprej preprečeval samovoljno graditev na zavarovanem, pastirskem delu Velike planine.

Kako vam je pri načrtovanju počitniških koč uspelo združiti izročilo z zahtevami sodobnosti?

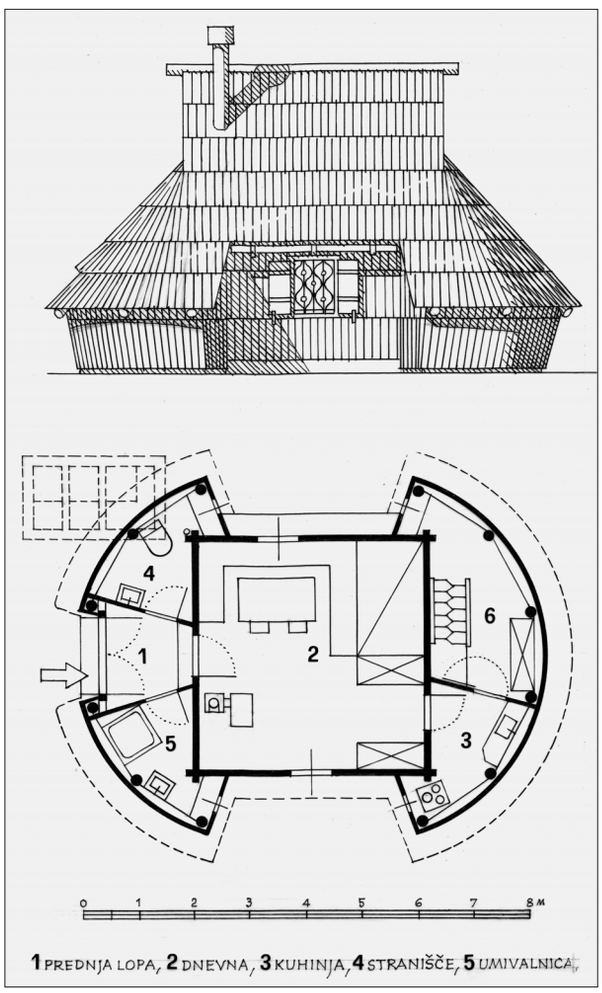

Pri načrtovanju turističnih koč se je arhitekt Vlasto Kopač naslonil na avtohtono pastirsko arhitekturo Velike planine. Spodaj del enega od Kopačevih načrtov za turistične koče.

Arhitekt Vlasto Kopač je spomin na življenje in delo pastirjev ohranil tudi v številnih risbah.
(Risba Preskarjevega ognjišča)

Pri načrtovanju počitniških koč v turističnih zaselkih na severozahodnem delu planote sem se naslonil na avtohtono pastirsko arhitekturo Velike planine, na zasnovo, konstrukcijo in gabarit obstoječih bajt ovalnega in oglatega tlorisa. Izdelal sem šest tipov počitniških koč. Sindikati podjetij, zavodov in ustanov so v dveh desetletjih postavili na turističnem delu Planine 140 počitniških koč v petih turističnih zaselkih. Tako je kultivirana gorska krajina ohranila svojo avtohtono podobo in svojevrstno pastirsko kulturo.

Kako pa so na počitniške koče gledali domačini, pastirji?

Domači tesarji so nove koče radi *cimprali*, saj so bili tega dela vajeni. Pastirske bajte na Planini po požigu leta 1945 niso imele več slemenskih žlebov kot pred vojno. Leta 1972 sem bil z družino na potovanju po Sibiriji in sem videl takšne slemenske žlebove, iztesane iz macesnovih okroglic, na strehah sibirskih brunaric. Ko so tesarji prekrivali slemena novozgrajenih počitniških koč na Veliki planini s slemenskimi žlebovi, je star Gojžan, ki je prišel na oglede na Veliko planino, dejal: »A zdej pa spet dewate po starem?«

Planina je tedaj doživljala spremembe tudi na drugih ravneh. Kje je bilo to najbolj čutiti?

Nekateri pastirji so po požigu opustili tradicionalno gradnjo, ki so jo gojili stoletja in stoletja. Preskar pa je rekel: »Tole je edina taprava pastirska bajta, k se v njej kadi, turist sam pər vratəh not pogleda, pa že gre. Se mi saj ni treba u moj bajt tujim ljudem izogibvát.«

Po smrti Preskarjevega Andreja leta 1960 je na Planini planovala Preskarjeva mama, za njo pa sin Lojze. Ker so tedaj že vse bajte na Velikem stanu, pa tudi na Malem in Gojškem stanu, imele štedilnike z dimniki in vgrajena okna, se je Lojze leta 1973 odločil, da si bo izžagal v steno Preskarjeve ognjiščnice okno. Ko mi je to omenil, sem mu dejal, naj z *motorko* še malo počaka. Obljubil sem mu, da mu bomo postavili novo pastirsko bajto, staro pa naj pusti pri miru. Z Olgo Zupan, direktorico Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov v Kranju, sva priskrbela potrebna finančna sredstva – glavni delež je prispevala Kulturna skupnost SR Slovenije – in poleti 1974 so planinski tesarji po mojem načrtu in pod mojim vodstvom postavili Preskarjevemu Lojzetu zraven stare ognjiščnice novo ovalno pastirsko bajto z oknom in štedilnikom. Tako je medobčinska spomeniškovarstvena služba ohranila dragocen relikt pastirske stavbne dediščine »in situ«. Preskarjeva ovalna pastirska bajta z odprtim ognjiščem, postavljena leta 1945, je edina ohranjena ovalna velikoplaninska ognjiščnica pri nas in v Alpah.

V tem času so pisave in trniči postali prepoznavni za Veliko planino, čeprav so izginjali. Kaj se je v tem pogledu spreminjalo?

Pisave je Zefa še rezljala, za prekaditev *trničev* v bukovem dimu pa ni bilo več ognjišč. *Trniči* se morajo štirinajst dni prekajevati, da porumenijo in se konzervirajo. Jaz imam *trnič*, star šestdeset let, ki je tak kot kamen.

Trniče so izdelovali tako, da so najprej nad ognjiščem na listih *šisernika* nekoliko posušili kepice sira, preden so *trnič* dokončno oblikovali. Kislo mleko so najprej posneli, ga ogreli na določeno temperaturo in žmitek odcedili v *torilu*. Moralo je biti ravno prav *ugreto*; če je bilo preveč *ugreto*, se je sir drobil, če pa premalo, se je pa pacal. Med gnetenjem sira za *trnič* so dodali precej soli in nekaj smetane. Oblikovane in opisane *trniče* so razvrstili po skodli nad ognjiščem, jih podprli z lesenimi kladicami in prekadili v bukovem dimu z ognjišča.

Kako pa je nastala podoba pastirja z Velike planine, ki so ga začeli označevati z napačnim izrazom »planšar«?

Za pastirski *plajš* iz lipovega ličja je treba posekati lipo maja, ko je muževna. Njeno deblo mora biti na dolžini dveh metrov brez vej, da ga lahko obelijo in lubje razrežejo v pasove, ki jih namočijo za mesec dni v gnojnico, potem pa položijo za teden dni v potok pod kamne. Lubje se potem lušči z notranje strani v *pangelce*, te pa prepognejo in navežejo na trak z zanko za zapenjanje pod vratom. Takšen *plajš* je varoval pastirja pred dežjem.

Prvi *plajš* za pastirski praznik na Veliki planini je izdelala Preskarjeva družina, oblekel pa ga je Pajkov Korl kot govornik na tem prazniku. Danes mladi izpod Grintovcev v *plajših* smučajo, igrajo na harmoniko in se udeležujejo družabnih prireditev. Ko sem dal pobudo za izdelavo prvega *plajša* iz lipovega ličja, mi je etnologinja Marija Makarovič dejala: »Oživljati nekaj, kar ni več živo, je lahko nevarno, ker se rado izrodi.« Izkazalo se je, da je imela prav.

Izraza *planšar* Velikoplaninci niso poznali, bili so le pastirji ali *pvaninci*. Izraz *planšar* je razširil tudi na Veliko planino ansambel *Veseli planšarji*, pa tudi velikoplaninski *plajšarji* so se preimenovali v *planšarje*.

Leta 1959 ste med domačine, povezane s planino, pripeljali ekipo Glasbenonarodopisnega inštituta. O tem priča tudi zapis v enem od terenskih zvezkov na Glasbenonarodopisnem inštitutu.

Napev tiste pesmi »Sonce nam je nizko sjalo«, ki sta jo peli Šlebirjeva Manca in Koželjeva Neža, je bil nenavaden. O tem sem obvestil dr. Valensa Voduška z Glas-

benonarodopisnega inštituta v Ljubljani, ki je ob snemanju te pesmi na Stahovici menil, da je v njem zaznaven keltski substrat.

Ob obnavljanju dogodka ob tem snemanju, ob spominih na ljudi, povezanih s pesmijo, je Vlasto Kopač zapel. Zapel je tisto staro otožno ljubezensko pesem »Sonce nam je nizko sjalo«. O tem, kako bo prišel fant »swowó jemat, swowcó jemat«. Počasi, tako kot so peli pred pol stoletja. Čas se je ustavil in se ozrl nazaj. V kočo, kamor so nekoč posedli z domačini, utrujenimi od dela, povezani v skrbeh in v radosti. Mirno, kot je bil nekdaj miren vsakdan uhojenih poti.

Ob tem so oživele podobe ljudi, ki so mu nekoč pripovedovali zgodbe, Debevčeva Zefa, ki je po vzoru svojega starega strica Jurija Humarja zdravila živino, Plečnik, ki ni nikoli videl Velike planine, čeprav je naredil skico za prvo kapelo Marije Snežne in mu je Preskar s patrom Martinom ob 80-letnici v košu nesel v Ljubljano osemdeset trničev, da se je sprevodnik na tramvaju jezil nanj. Oživijo zgodbe in podobe, tudi tiste, že zapisane, ki bodo, strnjene v Iveréh z Grintovcev, ob pomoči Franceta Malešiča kmalu spet našle pot med ljudi.

Oživijo liki tistih ljudi, katerih dediščino in ustvarjalnost je Vlasto Kopač spoštoval in iskal. Prednje pa stopajo podobe tistih, ki so v osemdesetih letih na Velikem stanu podirali bajto za bajto in postavljali nove, pravokotne, velike, vedno bolj oddaljene od starih ognjiščnic, in jih premazovali z odpadnim motornim oljem.

Prav zato so svetle misli, položene na kup papirjev na njegovi mizi, toliko svetlejše: misel na šest posodobljenih pastirskih bajt na Velikem stanu, narejenih po njegovih načrtih, misel na Preskarjevo bajto, ki jo je občina Kamnik z odlokom 4. oktobra lani razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena. In misel na to, kako ga je spomeniškovarstvena služba pritegnila k obnovi Plečnikovih Žal in Tržnic in mu za sodelovanje pri obnovi teh dveh Plečnikovih mojstrovin dodelila Plečnikovo priznanje, Plečnikovo odličje in Steletovo priznanje. In misel na zlati častni znak svobode republike Slovenije, kjer je v obrazložitvi zapisano: »... za zasluge pri obnavljanju in vrednotenju kulturne dediščine, za celotno življenjsko delo in za vse, kar je dobrega napravil za Slovenijo.«

...

Tistega dne, po prazniku svetega Štefana, je zunaj močno snežilo. V toplem domu v Zoisovi palači pa je bilo še vedno čutiti utrinke z odprtega ognjišča Preskarjeve bajte in vonj po bukovem dimu, zapisanem v potemnele pisave, torila in sklede in v tisti stari, prekajeni, bleščeči se trnič. In kot da so na večer še enkrat zakurili v tistih davno požganih bajtah, ko se je izmed vseh skodel prikazal dim, kot bi vsaka bajta vsak dan znova oživela v prečudnem notranjem žaru. Dim kot sled davnih prednikov in davnega spomina, ki mu ne vemo imena. In ta spomin zaživi šele potem, ko tiho izzveni tista prečudna pesem Sonce nam je nizko sjalo...

The Heritage of Velika Planina and the Creative Imagination of Architect Vlasto Kopač

Summary

Through an interview this article brings to light two stories; it first describes the highlights in the life of Vlasto Kopač and as a result reveals the traditions of Velika Planina and the Bistrica Valley.

The story of Vlasto Kopač is about an individual who matures personally and professionally as an artist alongside Plečnik becoming enriched by the spiritual traditions of the Kamnik hinterland and maturing as a result of war experiences and the post-war period. The story about Velika Planina and its people is described in an appreciable dialogue. It talks about the changes in an exceptional Alpine culture, the reasons and consequences of these changes and at the same time it describes the efforts put forth for preserving its identity.

The dialogue outlines the important role architect Vlasto Kopač had in preserving the memories regarding this culture. At the same time it depicts him as an architect who with the design of the tourist settlement on Velika Planina and the style of the tourist cottages managed to preserve the typology of the shepard huts, taking into consideration the demands of modern cottage building. As a result of these solutions he again had an influence on the construction of some modern sheppard huts on the Velika Planina estate. The message in the text complements the emotions of this extension of spiritual culture, which could have only been experienced by a man of exceptional artistic ability.

Vera Mejač, novinarka
Pot v Rudnik 15, Kamnik

Kamnik je njegova velika ljubezen

Ob 90-letnici dr. Nika Sadnikarja

Kamničan dr. Niko Sadnikar se je rodil 19. aprila 1916. Izhaja iz znamenite družine Sadnikarjevih, zaslužnih za ohranjanje bogate muzejske zbirke in Maistrove zapuščine. Sadnikarjeva družina in župan dr. Rihard Karba so dali pobudo za ustanovitev najvišjega priznanja mesta Kamnik zaslužnim meščanom. Listino o podelitvi naziva častni meščan, ki so jo kot prvemu podelili Rudolfu Maistru leta 1924, je na pobudo Nikovega očeta Josipa Nikolaja Sadnikarja oblikoval Maksim Gaspari. Leta 1938 je Niko skupaj z očetom sodeloval pri postavitvi spominske plošče na Maistrovi rojstni hiši na Šutni. Njegova zasluga je, da se je plošča ohranila tudi med nemško okupacijo. O generalu Maistru še s posebnim zanosom razlaga mladim ob raznih srečanjih in kvizih.

Njegov oče Josip Nikolaj Sadnikar, neutruden zbiralec in hranitelj starih predmetov in umetnin, mecen in od leta 1889 prvi živinozdravnik v okraju Kamnik, je leta 1893 osnoval prvo muzejsko zbirko v Kamniku. Bila pa je tudi prva zasebna muzejska zbirka na Slovenskem, odprta za javnost. V šestdesetih letih je zbral okrog tri tisoč predmetov, med katerimi je nekaj zelo lepih in dragocenih muzejskih primerkov. Ob njegovi smrti leta 1952 je bila to ena največjih tovrstnih zbirk. Za svoje vsestransko delovanje in življenjsko delo je leta 1937 prejel diplomo častnega meščana Kamnika. Po očetovi smrti sta za zbirko skrbela Nikova mama Štefanija, še posebej vneta zbiralka porcelana, in brat Demeter. Leta 1964 je del zasebne zbirke, 1468 predmetov, prevzel kamniški muzej na Zapricah. Od svoje vrnitve po upokojitvi leta 1980 v Kamnik Niko skupaj z bratom Demetrom skrbi za zasebno zbirko na Šutni 33, ki vsebuje več kot tisoč predmetov. Kljub častitljivi starosti jo Niko z veseljem in izčrpno razlago o slehernem predmetu pokaže obiskovalcem še danes. Redno ga srečujemo na raznih kulturnih prireditvah: slikarskih razstavah, prireditvah v kamniškem muzeju, zadnja leta pa še s posebnim navdušenjem obiskuje zanimiva dogajanja v Budnarjevi muzejski hiši ... Občudovanja vredni sta njegovo natančno poznavanje zgodovine in etnološko znanje.

Obiskovalci Sadnikarjevega muzeja se vpisujejo že v osmo knjigo vtisov. Prva, najznamenitejša, z naslovom Svojepisi je vezana v usnje, vanjo pa so se vpisovali obiskovalci od nastanka muzeja leta 1893 do leta 1930. Čudovita knjiga je darilo takratnega kamniškega tiskarja Antona Slatnarja. Prof. Ivan Zika jo je imenoval »zlata knjiga Kamnika«. Vanjo so se vpisali mnogi pomembneži: leta 1894 kronski princ Evgen, bratranec cesarja Franca Jožefa I. Habsburškega, leta 1898 ljubljanski župan Ivan Hribar, leta 1936 kralj Peter II. Karađorđević, leta 1937 kraljevi namestnik Jugoslavije knez Pavle in še drugi pomembni kulturniki, politiki, glasbeniki ...

Med zadnjimi vpisi v osmi knjigi vtisov pa preberemo: »23. 12. 2005 – Dragi dr. Sadnikar! Tako vaša zbirka kot tudi vaše življenje sta neverjetna. Počaščena sem, da sem vas imela priložnost osebno spoznati. Še na mnoga leta! Mateja dr. Stanovnik, doc. na Medicinski fakulteti v Tennesseeju v ZDA.«

Dr. Niko Sadnikar je tik pred vojno, leta 1941, v Zagrebu končal študij medicine. Zdravniški staž je opravljal v Zagrebu, Osijeku in Vukovarju. Med vojno je delal kot brigadni zdravnik in kirurg v Slavoniji, kjer je bil vodja kirurške službe v divizijski mobilni ekipi. Od napornega dela v kirurgiji je hudo zbolel na ledvicah in kar dva meseca je njegovo življenje viselo na nitki. Prepeljan je bil v Slunj, nato pa v osvobojeno civilno bolnico v Ogulin. V Kamnik se je vrnil septembra 1945. Zdravniški izvidi mu niso dopuščali nadaljevati delo kirurga, zato se je preusmeril v rentgenologijo in v Beogradu na vojaški medicinski akademiji leta 1958 končal specializacijo in zaključni specialistični izpit. Do leta 1960 je bil zaradi bolezni ledvic vojaški invalid, nato je zavrnil 35-odstotno invalidnost. Vse do upokojitve je delal kot rentgenolog v vojaški bolnici v Ljubljani. Kot strokovnjak je leta 1972 pomagal pri ustanovitvi rentgenološkega oddelka v zdravstvenem domu Kamnik in bil 14 let, do leta 1986, njegov vodja.

Dr. Niko Sadnikar je s svojim velikim poznavanjem zgodovine, za vsak dogodek ve povedati natančen dan in potek, veliko prispeval k nastanku knjige dr. Velimirja Vulikića o svojem očetu Josipu Nikolaju, ki je bil pomemben Kamničan, slovenski rodoljub, izrazit narodnjak, znamenit kulturnik in mecen. Knjiga je izšla ob lanskoletnem občinskem prazniku.

Dr. Niko Sadnikar je dolga leta sooblikoval turistično podobo Kamnika. Kar 18 let je bil zelo aktiven podpredsednik turističnega društva. Zelo dejaven je bil pri organizaciji prireditev Dnevi narodnih noš. Skoraj dvajset let je bil turistični vodnik po Sloveniji in tujini. Mnogim je s svojim izrednim spominom še danes dragocen vir informacij. Razdaja se z ljubeznijo do rojstnega mesta in ljudi. Na njegovo pobudo in v njegovi organizaciji so bila postavljena spominska obeležja zaslužnim Kamničanom: Ivanu Vavpotiču, Mariji Veri, Juriju Japlju, Fortunatu Bergantu, Josipu Nikolaju Sadnikarju, slikarjem Koželj na Šutni, doprsni kip akademiku Francetu Steletu v Tunjicah in Juriju Starovasniku na Malem gradu, pa tudi odkritju mamuta ob t. i. Mamutovem mostu. Veliko pomembnih nekrologov in drugih dogodkov je zapisal v Kamniški občan, v Zdravstveni vestnik in Delo, v katerem smo še pred dnevi (18. januarja 2006) prebrali njegov nekrolog za pok. Viktorjem Repanškom. Več kot deset let na radiu Slovenija z Matjažem Brojanom soustvarja oddajo Sledi časa, v kateri pripoveduje o zgodovini Kamnika in njegovih pomembnih ljudeh.

Njegovo življenje je prepleteno tudi s športom, predvsem z nogometom, plavanjem in planinstvom. Sodeloval je pri ustanovitvi športnega društva in športnih sekcij, v kamniškem nogometnem klubu je bil aktiven igralec v letih 1928–1937. Član Planinskega društva Kamnik je kar pet desetletij, vse od leta 1956. Zapisal se je tudi kot dolgoletni prizadevni član Rdečega križa.

V raznih filatelističnih društvih po Sloveniji in na Hrvaškem, kjer je študiral in služboval po drugi svetovni

Osebje rentgena Zdravstvenega doma Kamnik 3. aprila 1986, ko se je dr. Niko Sadnikar po štirinajstih letih dela kot vodja oddelka poslovil od sodelavcev.

vojni, je član vse od leta 1926, ko je v šoli kot 10-letni deček že začel s filatelijo in od tistih let ponosno pokaže album znamk. Takrat se je najbolj navdušil za znamke »Verigarji« kot simbolom osvoboditve Slovencev izpod avstrijskega jarma. Avtor teh znamk je znameniti Kamničan akademski slikar Ivan Vavpotič. V kamniško filatelistično društvo se je včlanil leta 1971 in je vsa leta predsednik nadzornega odbora. Njegova specialnost pri filateliji je zbiranje znamk združene Evrope od leta 1956. Takrat, pravi, je izšla prva znamka združene Evrope, ki sta jo sestavljali Francija in Nemčija, potem se je evropska skupnost širila.

Za dolgoletno požrtvovalno delo je dr. Niko Sadnikar prejel mnoga priznanja. Rdeči križ Slovenije mu je leta 1984 ob 40-letnici obnove in delovanja podelil jubilejno priznanje za krepitev solidarnosti, humanih odnosov med ljudmi, napredek zdravstvene kulture in aktivnost pri razvoju organizacije RK Slovenije. Filatelistična zveza Slovenije mu je ob odprtju nove pošte na Duplici 15. 10. 1988 podelila diplomo za zbirko Oprema upravnika pošte Kamnik od leta 1885 do 1912, Filatelistično društvo Ivan Vavpotič Kamnik pa septembra 1999 ob svoji 50-letnici priznanje ob odprtju filatelistične razstave, na kateri je dr. Niko Sadnikar med drugimi sodelujočimi razstavljal zbirko znamk EUROPA CEPT.

Za dolgoletno sodelovanje pri organizaciji in izvedbi prireditve Dnevi narodnih noš sta mu kamniško turistično društvo in občina podelila priznanje ob dvajseti oziroma trideseti prireditvi. Leta 2002 mu je UO Planinske zveze Slovenije podelil častni znak za zaslužno in uspešno delo v planinski organizaciji; aktivno je sodeloval pri sestavi Planinskega zbornika ob 100-letnici PD Kamnik. Občina Kamnik je dr. Niku Sadnikarju ob občinskem prazniku leta 1998 podelila zlato plaketo za prizadevno delo v kamniških društvih, za ohranjanje kulturnega življenja, ohranjanje očetove zbirke, za 18-letno aktivno delo v TD Kamnik in za postavitev spominskih plošč in drugih obeležij številnim kamniškim slikarjem, pisateljem in drugim umetnikom.

Za vsestranske aktivnosti in zasluge na različnih področjih, ki so trajnega pomena za Kamnik, mu je občinski svet občine Kamnik ob občinskem prazniku leta 2003 podelil naziv častni občan, najvišje občinsko priznanje. Ponosen, da je v vrsti pomembnih mož – častnih občanov Kamnika, se jih z velikim spoštovanjem spominja in jih z njemu značilnim dobrim spominom našteje: »Na pobudo župana Riharda Karbe in mojega očeta je bilo prvo tako visoko priznanje podeljeno leta 1924 Rudolfu Maistru ob 50-letnici njegovega rojstva. Leta 1928 je ta naziv prejel Oton Župančič, leta 1937 moj oče Josip Nikolaj Sadnikar. Po vojni pa Josip Broz Tito – 1953, Edvard Kardelj – 1969, France Stelè – 1973, Franc Leskošek Luka in Miha Marinko – 1981, Emilijan Cevc – 1990, Tone Cerer – 1996, Viktor Mihelčič – 1997, Jože Berlec – 2000, Cene Matičič – 2001, Stane Gabrovec – 2002, Nikolaj Sadnikar in Viktor Repanšek leta 2003 ter Samo Vremšak leta 2004.«

Oktobra 2005 mu je slovensko zdravniško društvo za dolgoletni in nesebični prispevek k razvoju in napredku društva ter k rasti ugleda zdravniškega poklica podelilo naziv častni član. Niko Sadnikar je član tega društva že od leta 1957. Tudi na to priznanje je ponosen in pravi, da ga redko podelijo. V Kamniku je pred tem ta naziv prejel le dr. Aleksander Doplihar.

Na slavnostni seji mestnega sveta občine Maribor so dr. Niku Sadnikarju ob občinskem in v počastitev prvega državnega praznika 23. novembra 2005 v spomin našemu velikemu rojaku in domoljubu generalu Rudolfu Maistru podelili visoko spominsko priznanje mestne občine Maribor in Zveze DGM Slovenije za njegov prispevek k ohranjanju spomina na Rudolfa Maistra v njegovem rojstnem mestu.

Številnim priznanjem se je 13. decembra 2005 pridružila medalja Ruske federacije (podpisan Putin) za 60-letnico zmage nad fašizmom. V imenu ruskega predsednika mu je to pomembno priznanje ob prisotnosti veleposlanika Rusije v Sloveniji izročil vojni ataše ruske vojske. Niko ponosno pove, da so takšne medalje prejeli le trije slovenski zdravniki, in srečen je, da je med njimi.

Kamnik: His true love
90 years old - Dr. Niko Sadnikar

Summary

This article presents Dr. Niko Sadnikar, radiologist, museum curator, philatelist, founder of different societies and educator of Kamnik and its history. Dr. Sadnikar is an honourable member of the Municipality of Kamnik and recipient of many Slovene and international awards.

Zasebna zbirka Sadnikarjevih na Šutni 33 v Kamniku je kot najstarejša in največja zasebna muzejska zbirka na Slovenskem poznana po vsej Sloveniji in v tujini. Posnetek je nastal ob pogovoru z dr. Nikom Sadnikarjem 11. januarja 2006. Na sliki: dr. Niko Sadnikar, za njim kip sv. Mihaela – baročno delo iz leta 1740, relief na levi v poznogotskem stilu prikazuje poklon treh kraljev, paž iz leta 1810 drži grb mesta Kamnik, spodaj ruske ikone iz 18. stoletja, prinesene iz Ukrajine. Foto: Vera Mejač.

Dr. Niko Sadnikar ob "kredencah" iz 16. stoletja. Zgornja je iz zakristije podgorske cerkve, spodnja iz zakristije mekinjskih klaris. Foto: Vera Mejač.

Dr. Niko Sadnikar (drugi na desni) pred Domom kulture Kamnik tik pred slavnostno sejo občinskega sveta, na kateri mu je župan Tone Smolnikar za zasluge trajnega pomena za razvoj in promocijo občine in mesta Kamnik v nacionalnem in evropskem prostoru podelil naziv častnega občana občine Kamnik. Ob njem so častni občani Cene Matičič, Stane Gabrovec, Viktor Repanšek in Jože Berlec. Foto: Vera Mejač.

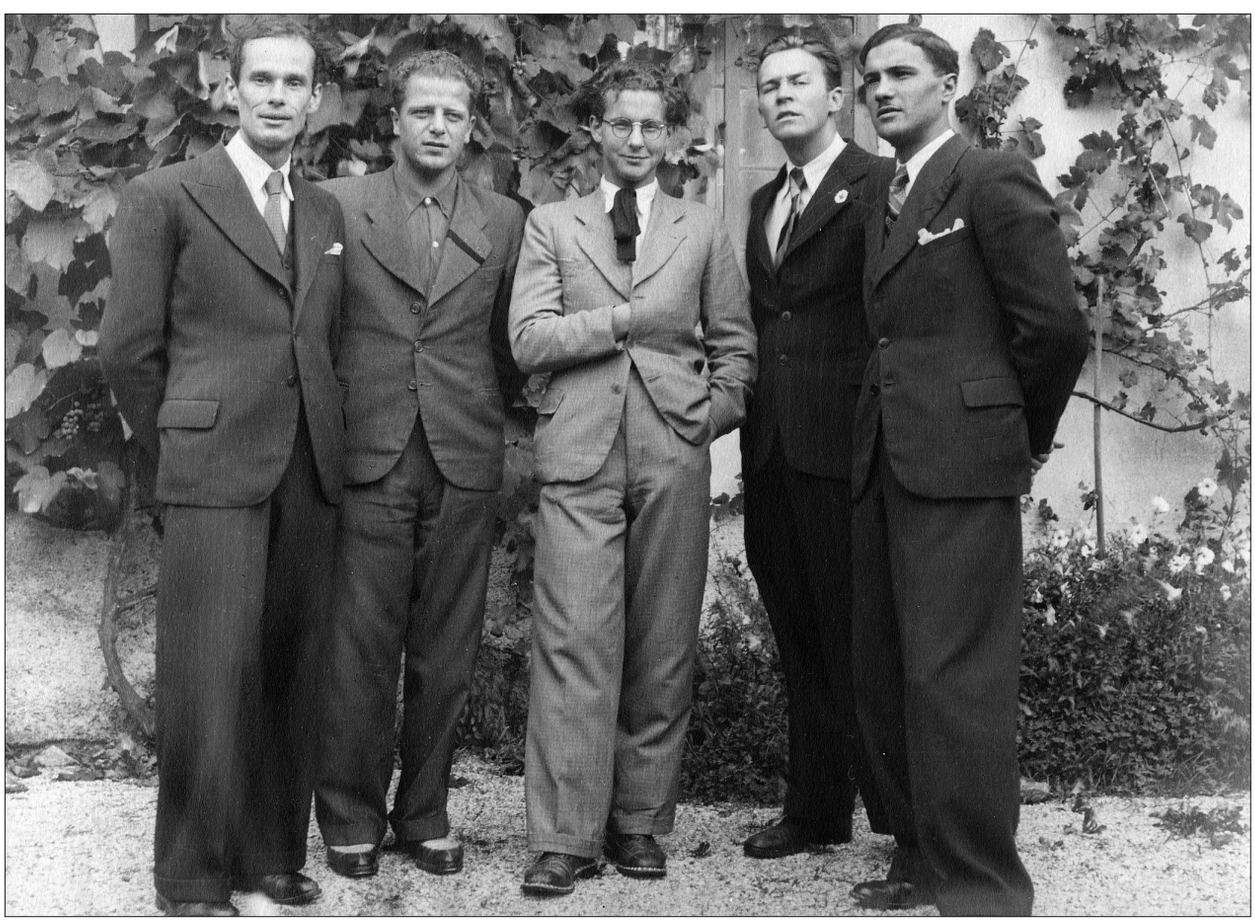

Dr. Niko Sadnikar je prepeval tudi v Kamniškem kvintetu, ki je bil ustanovljen leta 1938 in je v času svojega delovanja do vojne leta 1941 nastopal v Kamniku in na radiu Ljubljana. Na fotografiji Kamniški kvintet 15. septembra 1940 (z leve): Janez Škerjanec, Tone Pogačnik, Cene Matičič, Niko Sadnikar in Drago Nardin.

Marjana Mrak, publicistka
Zaprice 5, Kamnik

Operni pevec Jernej Plahuta (1919–2003)

Kamniški rojak Jernej Plahuta je bil mednarodno uveljavljen operni pevec, interpret glavnih tenorskih vlog in dolgoletni prvak mariborske opere. Bil je stalni član Opere v Celovcu in v Augsburgu, gostoval je v St. Pöltnu v Avstriji, v Salzburgu in Gradcu, v Nemčiji pa v Freiburgu, Karlsruheju, Stuttgartu, Wiesbadnu, Heidelbergu in Hannovru. V začetku kariere, ko je bil solist mariborske opere, so ga vabili tudi v ljubljansko operno gledališče, v Zagreb, na Reko in v Sarajevo. Plahutov repertoar je obsegal 75 opernih in prek 10 operetnih vlog. Zavidljivo je število nastopov na njegovi umetniški poti, ki je trajala od 1951 do 1984.

Rodil se je 13. oktobra 1919 na Brišah nad Kamnikom kot najstarejši od treh otrok očetu Jerneju in materi Ceciliji, rojeni Tratnik. Z bratom Francetom in sestro Julijano je zgodnja leta preživel na domačiji ob kmečkih opravilih. Šolo je obiskoval v Nevljah. Iz mirnega domačega okolja ga je vojna vihra kot prisilnega nemškega vojaka potegnila v vrtinec grozot in nato v ujetništvo v taborišču blizu Marseilla, ne da bi svojci karkoli vedeli o njem. Nenadoma sta se hkrati po koncu vojne vrnila domov oba brata – Jernej in France.

Jernej se je zaposlil v Mengšu v tovarni glasbil. Tako je prišel v stik z glasbo in ljudmi, ki so postali pozorni na njegov lepi glas. Znani pevec Tone Petrovčič ga je napotil na glasbeni konservatorij v Ljubljano k pevskemu pedagogu Adu Darianu. Finančna sredstva si je zagotovil s službovanjem v administraciji na ljubljanskem radiu. Želja po nastopih v gledališču ga je pripeljala na avdicijo za pevca v opernem zboru in v pevsko šolo. Zdaj je že vedel, da mu je usoda namenila lepo, a tudi zahtevno in naporno življenje opernega umetnika.

Iskal je mesto solista v ljubljanski operi, ki pa je prav takrat imela dovolj tenoristov. Zato je odšel v Maribor.

Oktobra leta 1951 je postal solist mariborske opere. Presrečen je po svojem prvem nastopu v Mariboru obiskal domače. »Zdaj sem pa dosegel, kar sem želel, zdaj pa četudi umrem,« so bile njegove besede ob pogledu na portretno fotografijo s predstave. Pel je vlogo Alfreda v Verdijevi operi Traviata, to je vloga, ki je marsikaterega pevca začetnika vpeljala v svet gledališke umetnosti. 24. novembra leta 1951 jo je zapel pod dirigentskim vodstvom Demetrija Žebreta in časopisi so nanj opozorili: »V vlogi Alfreda se je občinstvu predstavil novi član mariborske opere tov. Jernej Plahuta. Gledalci so njegov prvi nastop pozdravili in njegovo izvajanje večkrat prekinjali z navdušenim aplavzom, kar pomeni vsekakor zavidanja vreden uspeh in začetek mladega pevca.« Ocenjevalci predstave so bili pozorni na »sposobnosti, ki jih je imel mladi absolvent operne šole« in dali priznanje »njegovemu svežemu glasu, muzikalnosti in simpatični pojavi«. Napovedovali so mu lepo prihodnost: »Vsekakor se bo mladi pevec lahko še lepo razvil in dosegel večje uspehe.«

Jernej (desno) s starši, bratom in sestro

Pod naslovom »Zopet nam je pel Plahuta« so v Kulturnem obzorniku ocenili Plahutov nastop v Puccinijevi operi La Bohème. Na prvem mestu – in to se je v kritikah tudi pozneje pogosto dogajalo – so omenili prav njega. Dolgoletni kritik predstav v Mariboru Vlado Golob je bil sicer bolj navdušen nad njegovo kreacijo Alfreda, a ga je kljub temu dobro ocenil: »Simpatični tenorist Jernej Plahuta, ki si je z lepo barvanim in mehkim glasom ter s presenetljivo igralsko sposobnostjo že v kratkem času pridobil polno priznanje, se je tokrat prvič poskusil v vlogi pesnika Rudolfa. Čeprav je opravil Plahuta to svojo nalogo zelo dobro – tako igralsko kot pevsko – je bilo vendar čutiti, da mu ta vloga ne leži tako, kot nekatere druge. Tukaj je treba namreč več tehnične prefinjenosti kot elementarne sile, česar Plahuta kot mlad pevec še ni povsem zmogel. Vendar pa pomeni celoten vtis zanj uspeh.«

Pomanjkljivosti glede tehnične prefinjenosti je Plahuta zelo hitro popravil in se prav z izjemnimi pianissimi, z lahkotno oblikovanimi pevskimi loki izkazal v partiturah salzburškega klasicističnega skladatelja Wolfganga Amadeusa Mozarta. V Mozartovi operi Beg iz Seraja je gostoval tudi na odru ljubljanske opere. Pod muzikalno taktirko Boga Leskovica je s solistoma sopranistko Nado Vidmarjevo, ki je »ogrela občinstvo tako v celoti kot v detajlih«, in basistom Ladkom Koroščem, ki je imel »glas tako spočit, da bi ga kazalo na mnogih mestih dinamično brzdati«, pel vlogo Belmonteja namesto obolelega Janeza Lipuščka. Kritik Pavel Šivic ni pozabil omeniti, da je Plahuta to vlogo pel že v Mariboru in je nadaljeval: »Bistro se je prilagodil ljubljanskemu ansamblu in žel mnogo odobravanja. Na odru zmaguje s prodornostjo svojega svetlega glasu in prikupnim nastopom. Ima zelo dober dah in izdaten obseg. Za Plahuto pomeni pravkar absolvirana vloga Belmonteja ve-

Portret Jerneja Plahute, september 1950

»Prvi korak na odru« – Plahuta kot Alfred v Traviati, Maribor 1951

lik uspeh, ki bi ga moral vzpodbuditi k nadaljnjemu previdnemu in vestnemu izpopolnjevanju.«

Nadaljnji pevski študij, »po možnosti še kje drugje«, so Plahuti nasvetovali tudi po nastopih v Puccinijevi operi Madame Butterfly, ki so jo uprizorili v Mariboru. »Njegovi dosedanji uspehi, zaradi katerih občinstvo ne štedi s priznanjem, naj ga ne uspavajo. Pogoje za lep razvoj Plahuta ima, posebno, ker je na odru kljub začetništvu že dokaj okreten in vseskozi prikupen.«

Med Plahutovimi najboljšimi kreacijami v Mariboru je bila vloga don Joséja v operi Carmen francoskega skladatelja Georgesa Bizeta. Premiera je bila 21. marca 1953. Mariborčani so najprej z nezaupanjem gledali na uprizoritev, ki jo je režiral do tedaj neznani gost iz Zagreba Vlado Habunek. Presenetil jih je režiserjev nenavaden pristop do te priljubljene opere, do zamolklih in pritajenih barv namesto živopisnega španskega kolorita, do stiliziranega, občečloveškega »prijema« namesto folklornih posebnosti. Direktor in dirigent Ciril Cvetko je pač želel občinstvu prikazati Carmen v novi, drugačni, sodobni luči. Zato je angažiral najboljše pevce, ki jih je imel v Mariboru, ter goste. Iz Ljubljane je prišla Bogdana Stritarjeva za interpretacijo vloge Carmen, baritonist Miro Gregorin je bil toreador Escamillo, don José pa Plahuta. Tako orkester kot pevci so bili dobro pripravljeni. »Izredni muzikalni, še posebno pa igralski napredek je pokazal Jernej Plahuta, ki je prvič pel don Joséja, a ga lahko smatra za svojo najboljšo vlogo, v kateri je rasel od začetka do konca in nas je povsem prepričal«, je menil kritik Vlado Golob.

Kot don Joséja v operi Carmen in kot Pinkertona v Madame Butterfly so ga slišali na gostovanjih na Reki in v Sarajevu. V obeh opernih hišah jim je bolj ugajal v vlogi temperamentnega narednika Joséja. »Že danes lahko rečemo, da bo kmalu postal novi veliki jugoslovanski operni pevec,« so zapisali Sarajevčani.

Plahutov glas je počasi postajal močnejši, bolj dramatičen. To so kritiki takoj opazili pri oblikovanju vloge Turidda v Mascagnijevi operi Cavalleria rusticana. Sicilijanskega kmečkega fanta Turidda, ki se je ogrel za mlado lepotico Lolo, svojo izvoljenko Santuzzo pa zapustil v nesreči, je poustvaril pretresljivo doživeto. »Jernej Plahuta se zmeraj lepše razvija v dramatičnega tenorja. Vidno raste od vloge do vloge.«

Z basistom Ladkom Korošcem, solistom ljubljanske opere, sta »zablestela« v Prodani nevesti češkega skladatelja Bedřicha Smetane. Njun duet Kecala in Janka, v katerem prekanjeni mešetar priporoča bogato nevesto, je bil vsakokrat vrhunec predstave.

Prav v Prodani nevesti in v Cavallerii rusticani je Plahuta nastopil na gostovanju mariborske opere v Celovcu in se tako prvič predstavil avstrijskemu občinstvu. Ali je tedaj že slutil, da bo imelo to gostovanje zanj zelo pomembne in ugodne posledice? Na predstavi so prišli kritiki z Dunaja, iz Gradca in seveda celovški operni ocenjevalci. »Mariborčani kot tudi gostje iz Ljubljane so dokazali, da so polnokrvni glasbeniki in igralci,« je poročal časopis Volkszeitung. Za Plahuto so menili, »da ima v grlu zlato«, tako jih je očaral njegov tenor. Tudi »boljšega, sočnejšega in glasovno bogatejšega Kecala, kot je Ladko Korošec«, si niso mogli zamisliti. Menili so, da pevca takega »buffo formata« v Avstriji ne premorejo. Zelo lepe vtise so zapustili solistka ljubljanske opere Vanda Gerlovič v vlogi presunljive, od bolečine strte Santuzze ter člana mariborske opere Jelka Rupnikova kot ljubka Marinka v Prodani nevesti in Miro Gregorin

Jernej Plahuta kot Pinkerton v Madame Butterfly, Maribor 1952

kot Alfio v Cavallerii rusticani. Velika celovška operna hiša je bila oba večera polna navdušenega občinstva, ki ni skoparilo s priznanji mlademu in prizadevnemu mariborskemu kolektivu pod vodstvom Cirila Cvetka.

Na koncertnem odru Jernej Plahuta ni veliko nastopal. Pa tudi kadar je zapel v koncertni dvorani, je bil to večer operetnih in opernih spevov. Decembra 1953 je v družbi gostij iz Ljubljane Vilme Bukovčeve in Sonje Hočevarjeve ter svojega odrskega kolega, takrat člana mariborske opere, baritonista Marcela Ostaševskega nastopil s priljubljenimi in znanimi melodijami. Plahuta je zapel arijo Carja iz opere Sneguljčica ruskega skladatelja Nikolaja Rimskega Korsakova ter arijo iz svojega najuspešnejšega repertorja – don Joséja, vendar »ne tako uspešno kot na odru«. V duetu s sopranistko Vilmo Bukovčevo pa je zapel sklepni prizor iz 1. dejanja Puccinijeve La Bohème. Vilma Bukovec je bila tedaj tik pred svojimi velikimi uspehi, ki jih je dosegala na mednarodnih pevskih tekmovanjih in nastopih v Franciji. Jerneja Plahute se gospa Bukovčeva danes spominja kot simpatične, pozitivne osebnosti, kot pevca z mehkim, toplo obarvanim glasom.

V Mariboru je Plahuta ostal štiri leta. Želja ga je, tako kot vse mlade in uspešne operne umetnike, vlekla v svet. Najprej v Celovec.

Jeseni 1955 je postal solist operne hiše v Celovcu. Že mesec dni po angažmaju so mu zaupali zahtevno vlogo don Ottavia v Mozartovi operi Don Juan. Vloga zahteva dovršeno tehniko petja. Toliko večjega občudovanja pa je vredna Plahutova lahkotnost liričnega glasu v tej vlogi, ki jo je uspel ohraniti po glasovno dramatičnih vlogah Turidda in Janka, ki ju je interpretiral pred tem v Mariboru in zahtevata od glasilk več moči. Če so zato najprej z nezaupanjem gledali na Plahutovo inter-

Jernej Plahuta kot Rudolf v La Bohème, Augsburg 1957

Jernej Plahuta kot don José v Carmen, Augsburg 1959

Jernej Plahuta kot Riccardo v Plesu v maskah, Augsburg 1959

pretacijo Mozarta, jih je premiera Don Juana prijetno presenetila. »Z lahkoto je obvladoval lirično mehkobo vloge. Plahuta je velika pridobitev za celovško Opero,« so pisali po premieri Don Juana.

Predstave in premiere so se kar vrstile. Postal je ljubljenec celovškega občinstva. »Plahutova interpretacija Pinkertona je bila prava radost,« so zapisali ob novi uprizoritvi Madame Butterfly novembra 1955. »Briljiral je s prodornim glasom in tudi njegova nemščina je izpopolnjena.« Sledili sta uprizoritvi Prodane neveste in Donizettijevega Don Pasquala. »Plahuta je posvežil naš ansambel,« so zapisali in se začeli z bojaznijo spraševati, kako dolgo bodo še imeli srečo obdržati Plahuto v Celovcu. Po naslednji premieri, po uprizoritvi operete Dežela smehljaja avstrijskega skladatelja madžarskega rodu Franza Lehárja, pa jim je bilo jasno, da pevec takih kvalitet sodi na večje odre. Dežela smehljaja je bila za Plahuto vrhunec kariere v Celovcu. Občinstvo mu je ploskalo ves odmor, vse dokler se zastor pred začetkom tretjega dejanja ni spet dvignil. Kaj takega se do tedaj v celovškem gledališču še ni zgodilo. »Posebej bi morali iti ponj za to opereto, če ne bi bil že tu. Naš operni tenor je v tej vlogi senzacija, Lehárjeve melodije so v njegovem glasu zasijale v vsej lepoti. Neodpustljiva napaka bi bila, če ne bi tega pevca z vsemi sredstvi zadržali tu,« so zapisali. A minilo je le nekaj mesecev in s predstavami opere Marta nemškega skladatelja Friedricha von Flotowa v maju 1956 se je Plahuta, »zvezda večera«, poslovil od mestne opere v Celovcu.

V slovenskih časnikih so Plahutovi mednarodni karieri vestno sledili. In tako D. M. po predstavah opere Marta poroča: »Po uspešni sezoni v Celovcu, kjer so kritiki z ljubeznivo rahločutnostjo in občudovanjem spremljali njegov razvoj, odhaja Jernej Plahuta v Augsburg, kjer je podpisal angažma za dve sezoni. Iskreno mu želimo, da bi ponesel slavo slovenskih pevcev še na marsikak tuj oder, da bi se pa /ne prestar/ vendarle vrnil v domovino, ki ga prav tako ceni.«

V Augsburgu je ostal pet let. Napovedovali so mu odlično kariero zlasti v delih italijanskih skladateljev. Kot pesnik Rudolf v La Bohème je zapel »s takim elanom, da so si poslušalci priklicali v spomin Victorja Hugoja, kako iz podstrešne sobice zre na Latinsko četrt.« Opojno je pel tudi v Puccinijevi Tosci kot Mario Cavaradossi, kot vojvoda Mantovski v Verdijevem Rigolettu in neprekosljiv, tako pevsko in igralsko, je bil v vlogi don Joséja. V zgodovino poustvarjalne umetnosti pa se je zapisal kot interpret vloge Hlestakova v operi Revizor sodobnega nemškega skladatelja Wernerja Egka. »V Nemčiji je uprizarjanje Revizorja postalo modno,« so v naslovih označevali dve hkratni uprizoritvi Egkove komične opere v Münchnu in v Augsburgu. Obe sta bili leta 1958, torej leto po svetovni premieri Revizorja. Medtem ko je münchensko predstavo dirigiral skladatelj sam, se je augsburške udeležil le proti koncu. Ocenje-

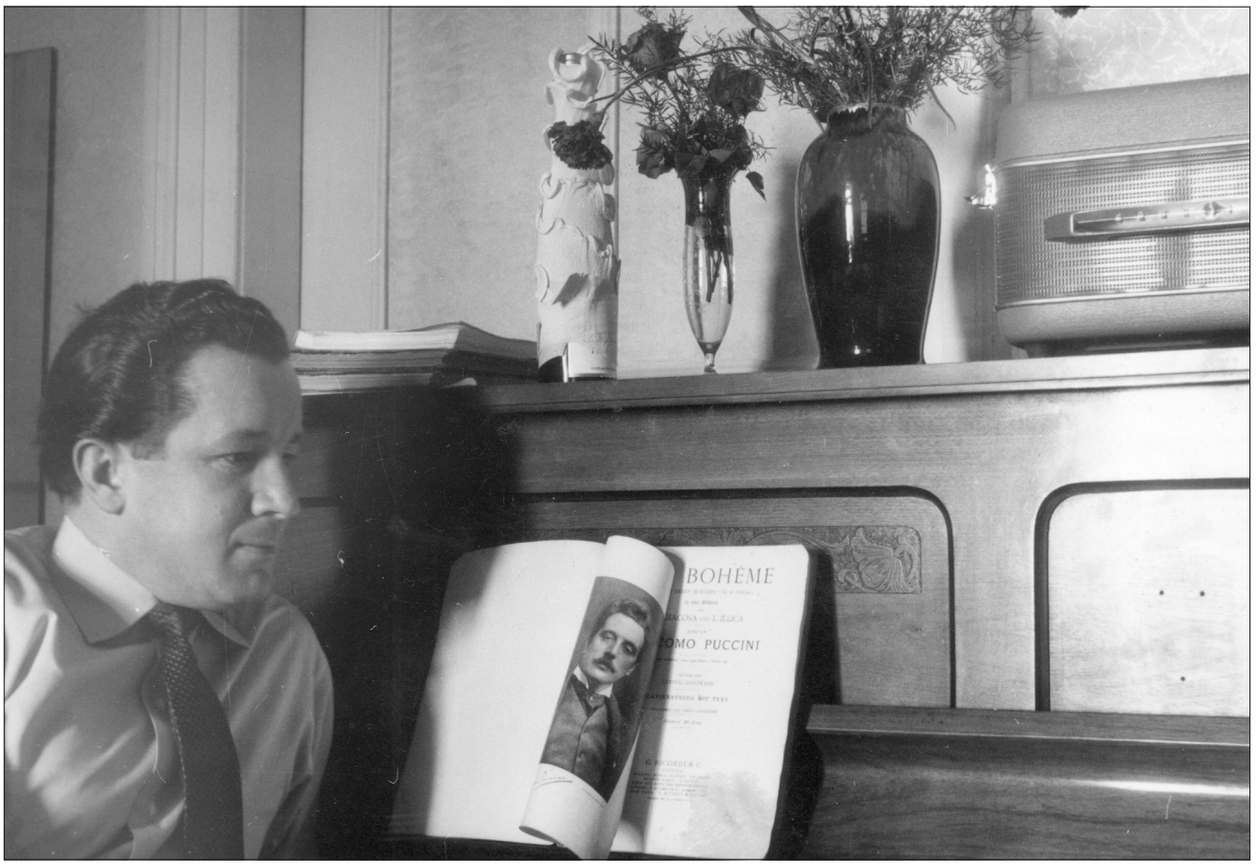

»Doma v svoji sobici« pri študiju Puccinijeve partiture, Augsburg 1957

valci, ki so bili tu in tam, so zelo pohvalili uigranost ansambla v Augsburgu. Gogoljeve šaljive domislice so zaživele v sproščenih igralskih iskricah solistov. Plahuta se je v Egkovi partituri srečal z oblikovanjem melodije, ki je podobna govoru – s parlandom. Vendar se ni odlikoval le kot »virtuoz parlanda«, kritike je navduševala tudi Plahutova »igralska gibčnost, ki daleč presega zmožnosti gospodov lirskih tenoristov«.

Leta 1961 je šel v svobodni umetniški poklic. Vabila so ga nemška in avstrijska gledališča, repertoar je izpopolnil z mnogimi novimi vlogami. Omenimo naj le Mozartovi operi Čarobna piščal in Idomenej, pa Mojstre pevce nürnberške in glasbeno dramo Rensko zlato Richarda Wagnerja, Salomo, Ariadno na Naxosu in Arabello Richarda Straussa, Jenufo Leoša Janačka ter številne operete.

Utrujen od napornih nastopov in gostovanj se je leta 1966 vrnil v Maribor, kjer so še pomnili njegove odlične kreacije. Spet je prevzel del tenorskega repertoarja, »a glas ni imel več tistega leska, tistih brezhibnih sijočih višin«, se spominja dirigent in takratni direktor mariborske opere Vladimir Kobler. Leta 1982 se je upokojil. Kdaj pa kdaj je še nastopil v kakšni manjši vlogi, vedno bolj pa se je umikal pred hrupnim svetom in bleščavo žarometov.

V umetnikovi zapuščini najdemo seznam oper in vlog. Ob desnem robu seznama je zapisal: »Moja prva predstava je bila v Mariboru novembra 1951 – Alfred v Traviati – zadnja pa aprila 1984 – Artur v Lucii Lammermoor. Rajši se spominjam prve kot zadnje.«

V zapuščini so tudi gramofonske plošče s posnetki njegovih vzornikov, italijanskih tenoristov Enrica Carusa, Benjamina Giglija, Giuseppa Di Stefana in Nemca Fritza Wunderlicha.

Arhiv RTV Slovenija pa hrani posnetke Jerneja Plahuta v odlomkih iz oper Traviata, Carmen, Iskalci biserov, Prodana nevesta ter venček Slovenski utrinki Filipa Bernarda.

Po končani karieri je v vasi Apno z življenjsko sopotnico Lučko Lukež preživljal poletja v počitniški hišici. Urejala sta vrt in sadovnjak. S prijateljem, sosedom v Apnu, baritonistom Mirom Gregorinom sta rada zapela kakšen odlomek iz opere ali pa narodno pesem in se spominjala skupne prehojene umetniške poti prav od Plahutovega prvega nastopa v mariborski operi.

Misli so mu zbežale v mladeniška leta, ko je s kamniškimi prijatelji prepeval na izletih na Stari grad in k Sv. Primožu, na Veliko planino k Mariji Snežni in v Nevljah. Domači na Brišah še hranijo kitaro, ki jo je sam naredil in nanjo in na harmoniko igral, ko sta z bratom in domačimi zapela. S sopranistko Pepco Mihelič sta bila prva solista v operetah Miklova Zala in Mežnarjeva Liska, ki so ju pod režijskim vodstvom Huberta Berganta st. in ob klavirski spremljavi Viktorja Mihelčiča uprizarjali v telovadnici tedanje kamniške gimnazije. Študijska in poznejša gledališka leta so Plahuto razumljivo odmaknila od glasbenih prireditev v Kamniku, pogosto pa je še zapel v cerkvi v Nevljah, ko je prihajal domov.

Nejc, tako so mu pravili, je bil ljubezniv, vesel in šaljiv človek. »Bil je zelo natančen pri delu in samokritičen,« se ga spominja dirigent Vladimir Kobler. »Izžareval je toplino, neposrednost in iskrenost.« Tudi svetovno znani tenorist Janez Lotrič ga ima v najlepšem spominu: »Bil je izjemen kolega, rad mi je dal kakšen koristen nasvet, kar med tenoristi ni ravno v navadi.« Skupaj sta nastopila na odru mariborske opere v Hoffmannovih pripovedkah Jacquesa Offenbacha junija 1983,

Lotrič na začetku svoje umetniške poti v naslovni vlogi kot Hoffmann, Plahuta pa v manjši, a opazni vlogi Franza. Kot Franz je »prekosil marsikakšno buffo vlogo odrske dediščine«, je poročal časnik Večer.

Poleti 2002 sva se srečala v Apnu in se domenila, da bo do prihodnjega poletja zbral kritike iz časopisov, ki jih hrani v svojem stanovanju v Mariboru, da bo zapis o njegovi umetniški poti čimbolj popoln. Naslednje leto ga ni bilo. Usodnega padca sprva ni jemal resno, potem je bilo prepozno. Korak prek črte življenja v njegovo temno stran je bil kratek in miren.

V Nevljah je njegov zadnji dom. Tja so ga na poslednji poti spremili domači, prijatelji in znanci – tiho, kot bi si najbrž tudi sam želel. Bližč svetovne slave pa mu je naklonila prelest tistega sončnega popoldneva v jesenske barve odetih gozdov in s snegom pokritih vrhov Kamniških planin.

Za ljubeznivost in podatke se zahvaljujem gospe Vilmi Bukovec, gospodu Janezu Lotriču, dirigentu Vladimiru Koblerju, gospe Violi Barič, posebej pa umetnikovim domačim in sorodnikom.

Jernej Plahuta
(1919–2003)

Opera singer Jernej Plahuta was an interpreter of tenor lyrical roles. He will always be remembered for the color of his voice, the ease with which he sung high notes, his refined performances and his intensity. His artistic career lasted from 1951 to 1984. His repertoire included 75 opera roles and more than 10 roles in an operetta.

He was born on October 13, 1919 in Briše near Kamnik. The war had taken a good part of his youth. After being in prison near Marseille he began working at the instrument factory in Mengeš. He studied solo singing with Professor Ado Darian and at the school of opera in Ljubljana. In 1951 he became a full-time member of the Maribor Opera. After four years of successful performances and encouraging critiques in the newspapers he was hired by the provincial theatre in Celovec and then left for Augsburg. Since 1961 he performed as a solo artist in different German and Austrian opera houses. Besides roles in the opera he also interpreted roles in operettas. The role as a prince in an operetta was one of his most successful creations. He was also superb as: Alfred in Traviata, Lyonel in Martha, don José in Carmen, Janko in Prodana nevesta (»The Sold Bride«).

In 1966 he returned to the Maribor Opera. He added some new leading roles and some smaller ones as well.

He spent the summer after retirement at his summer house in Apno so he could be closer to his home and youthful memories when he performed with amateur singers and actors from Kamnik.

He was laid to rest at the cemetery in Nevlje.

Jernej Plahuta z življenjsko sopotnico Lučko Lukež

Podpis Jerneja Plahute

Mag. Cene Matičič, častni občan občine Kamnik
Zikova 5, Kamnik

In memoriam Samu Vremšaku

Žal je usoda Sama Vremšaka iztrgala iz naših vrst v letih, ko se je kot komponist instrumentalnih in vokalnih del še bogato predstavljal slovenski glasbeni javnosti. Vsi, ki smo ga poznali, zlasti pa tisti, ki smo z njim sodelovali, ga močno pogrešamo, pa ne samo kot odličnega glasbenika, pač pa tudi kot prijatelja in prijetnega sogovornika

Za svoje delo je leto pred smrtjo prejel največje glasbeno priznanje Slovenije Kozinovo nagrado, nekaj mesecev prej pa je postal tudi častni občan občine Kamnik, na kar je bil kot Kamničan še prav posebno ponosen.

V Kamniku je bil poznan predvsem kot tridesetletni pevovodja Prvega slovenskega pevskega zbora Lira, pevskega ansambla, ki je pravi sinonim mesta Kamnik. Ne bom ga predstavljal kot komponista orkestralnih del, pač pa kot pevovodjo Lire, ki je v času njegovega umetniškega vodenja dosegla najvišja evropska priznanja.

Delo Sama Vremšaka sem kot nekdanji pevec Lire vseskozi spremljal, čeprav me je življenje po vojni premetavalo po Sloveniji. Spomin nanj naj obudi nekaj misli iz kritik, ki sem jih zapisal ob 100. in 110. obletnici Lire ter ob kritičnem spremljanju Samovih sakralnih koncertov v kamniški frančiškanski cerkvi.

Samo Vremšak in Lira

»Ecce quomodo moritur justus«, ki so jo postavili na začetek prvega dela koncerta ob stoti obletnici Lire, je tako glede zahtevnosti kot zvočnosti, jasnosti, lepe dikcije, prepričljive modulacije ter v okviru srednjeveške dinamike, ki je znala logično in muzikalno slediti večni tematiki umiranja pravičnega, vidno presegla izvedbe številnih drugih zborov, bila celo prepričljivejša od najvidnejših profesionalcev. Bila je tako svojsko realistična v tragiki človeškega bitja, da bi se nad njo začudil in razveselil celo sam Gallus. Kar me je najbolj presenetilo, je bila smiselna, predvsem pa zelo natančna menjava pevskih registrov, ki jih kompozicije našega najstarejšega, prvega in svetovno znanega komponista zahtevajo. To pa je vsekakor dosežek, ki je ne le povprečnim, pač pa tudi boljšim zborom kaj težko dosegljiv ali pa celo nemogoč, saj zahteva trdo šolo in nešteto mučnih in dolgotrajnih vaj, ki jih lahko izpelje le pevsko izšolan dirigent.

Za vsakega pevca je značilno, da ima najmanj dva, lahko pa tudi več registrov. Vsakdo se zaveda prsnega, katerega toni so zvočni, in falzetnega, katerega toni so medli in običajno tudi brez kovinskega sijaja. Pri prvih je polno tako imenovanih alikvotnih tonov, zato so tudi zveneči, pri drugih – falzetnih – teh alikvotnih tonov skoraj ni, zato jih lahko kar enačimo s čistim tonom, ki ga v fiziki predstavljamo s sinusoido. Med enim in drugim so torej tudi fizikalno gledano velike razlike, pri prsnih tonih se tresejo glasilke po vsej svoji širini, pri falzetnih pa le notranji robovi. Ker se pri falzetu glasilke skoraj nikoli ne strnejo, poje pevec vse tone tega registra le z mehkim ali pa aspirajočim nastavkom.

Prehod iz enega v drugega, torej iz falzeta v prsni oziroma obratno iz prsnega v falzetni register, ni neopazen, kajti meje med obema so preostre. Temu se dober pevec izogne tako, da uporablja tudi mešani register, ki ga poznamo pod imenom »voix mixte« in služi kot neke vrste prehodnik ali pa posredovalec med obema temeljnima. Prehod se na ta način bolj ali manj nevidno oz. neslišno zabriše, tako da se ga sploh ne zavemo. Seveda pa te »umetelnosti« ne zmoremo kar tako. Zanjo je potrebno kar precej dela, truda in šolanja. Samu Vremšaku je treba priznati, da se je temu problemu z veliko mero znanja in potrebne potrpežljivosti posvetil in tako tudi uspel doseči neverjetno lahkotno, neopazno, nevidno in povsem naravno zveneče prehajanje med obema temeljnima registroma.

S smiselno uporabo vseh treh glasovnih registrov je uspel doseči bogato dinamično senčenje, ki je pri Gallusovih kompozicijah še posebno zanimivo in obsega vse stopnje od najnežnejšega, včasih celo zastrto odmevnega pianissima, do blestečega, odprtega in prodornega fortissima. S tem je znal zabrisati različne značaje naravnih registrov posameznih pevcev, jih izravnati in doseči enovit register, kar je ena primarnih nalog dobrega pevskega učitelja. Marsikaterega težavnega in za poslušalca povsem nevidnega in neslišnega dela so se morali liraši lotevati, da so nazadnje tudi na tem področju pevske umetnosti lahko dosegli sedanjo stopnjo. Pri tem naj omenim le tri temeljne naloge, in to najprej tako imenovano dinamično plat izravnave registrov, s tem razumemo spajanje registrov in dinamičnih stopenj z naraščanjem in pojemanjem glasu, nadalje njihovo menjavo, ki je zasnovana na tonih tistega registra, ki kaže najmanj napak, in nazadnje še resonanco, s katero je moč okrepiti tone nizkega in srednjega registra s prsno ali pa lobanjsko resonanco.

Lahko si zamišljam, da se je pri učenju Lirinih pevcev bolj ali manj hote zavedal in uporabljal metodo, ki jo je, sicer nikoli izgovorjeno in definirano, a skoro čisto intuitivno uporabljal njegov oče Ciril, in ki jo, povedano v razumljivem jeziku, lahko opišemo takole: Pri učenju naj pevci ne pojejo s polnim glasom. Čista intonacija, pravilna vokalizacija in lepa ter jasna izgovarjava se da doseči s falzetom ali pa polglasno. Med vajami se izogibaj trdih zastavkov. Falzet in »voix mixte« morata biti čista in zvočna, to pa je možno, če je goltno mišičevje rahlo, prožno in nenapeto, uporaba zraka pa pravilna. Glasovi, ki so prepojeni z dahom, so neuporabni.

Bralcu, ki lepo zborovsko petje rad posluša, kot aktivni pevec pa ne sodeluje, bo tale del mojega zapisa nekoliko preveč suhoparen, mogoče bo celo menil, da je popolnoma odvečen in nepotreben. Vendar sem želel tako njemu kot vsem, ki s ponosom spremljajo nepretrgano in kontinuirano delo kamniške Lire, predstaviti le majhen izsek iz celote trdega, napornega ljubiteljskega dela, ki se mu morajo pevci posvetiti, če želijo napredovati in si konstantno ohranjati visoko mesto med slovensko zborovsko elito.

Lahko da me vsemogočni kritiki okarajo, češ da tlačim amaterske in profesionalne zbore v isti koš. Tako sem zapisal namenoma, kajti prave ločnice med enimi in drugimi sploh ni, vsaj za Liro prav gotovo ne. Tako

vztrajno in trdovratno razmejevanje, kot si ga dovoljujejo nekateri profesionalni kritiki, ki večkrat uporabljajo profesionalne kriterije pri ocenjevanju amaterjev in le amaterske kriterije pri ocenjevanju profesionalnih zborov, je tako za ene kot druge škodljivo.

Brez dobrih amaterskih zborov, kjer so se stoletje nazaj vzgajali in ljubiteljsko šolali dobri zborovski pevci, bi Slovenci nikoli ne dosegli sedanje stopnje zborovske kvalitete, s katero se lahko ponosno postavljamo v svetovnem prostoru.

Maroltov APZ in Glasbena matica pod vodstvom Mateja Hubada, torej dva najvidnejša zbora v predvojnem obdobju, sta bila tipična amaterska zbora, vendar tudi zbora, v katerih se je gojila trda pevska šola. Po teh dveh so se zgledovali vsi ostali amaterski zbori, tudi takratna Lira pod vodstvom Cirila Vremšaka. Tudi Simonitijev partizanski zbor, ki je nastal v predzadnjem letu NOV, po vojni pa z največjim uspehom predstavljal slovensko partizansko in odporniško pesem daleč po Evropi, je bil sestavljen iz samih amaterjev, predvsem Primorcev.

V obdobju po 1945 smo sicer res ustanovili neke vrste polprofesionalni zbor Slovenske filharmonije, vendar so tudi v njem peli pevci amaterji, ki jih je Simoniti z vso vestnostjo izbiral iz vrst pravih amaterskih zborov. Tudi v Slovenskem oktetu, torej najelitnejšem zboru, ki je ponesel slavo slovenske zborovske umetnosti nekajkrat okoli sveta, so bili dolga leta zastopani le amaterji.

Samo Vremšak, ki je trideset let vodil Liro, ima nedvomno dvoje prednosti, ki ju želim opredeliti po svojem videnju. Najprej je tu dejstvo, da izhaja iz stare kamniške družine Vremšakov, glasbenikov amaterjev, ki so ime, vrednost in kvaliteto Lire kovali nepretrgoma od njene ustanovitve pa do današnjih dni. V njegovem dedu in nato v njegovem očetu Cirilu se je »volens nolens« simboliziral pojem Lire in gotovo ni slovenskega zborovskega dirigenta, ki ob Liri ne bi takoj pomislil tudi na Vremšake.

Ljubiteljski amaterizem, ki je bil prva desetletja prežet z navdušujočim čitalniškim buditeljstvom, se je vse hitreje in intenzivneje dograjeval in prevešal v doseganje kvalitete. Ta kar instinktivni nagib se je popolnoma naravno, a vendar tudi načrtno stopnjeval v obdobju štiridesetih let pevovodskega dela njegovega očeta Cirila, ki je imel tudi to prednost, da se je kot glasbenik amater kar najbolj posvečal resnemu študiju vokalne (pa tudi instrumentalne) glasbe.

Pri njem sta se organsko spajala dva osnovna za dobrega pevovodjo bistvena elementa amaterizem in ljubiteljstvo na eni ter profesionalizem na drugi strani. Tej sila posrečeno kombinirani simbiozi se je tudi zahvaliti, da se je Lira iz leta v leto vse bolj približevala vrhunskemu zborovskemu petju. Vsakoletne kritike Lirinih koncertov, ki so jih tistikrat pisali Emil Adamič, Zorko Prelovec, Adolf Groebming, Franc Venturini in drugi najvidnejši slovenski glasbeniki, so to priznavale.

Samo Vremšak, ki je leta 1962 prevzel očetovo mesto dirigenta Lire, je bil že ob samem nastopu temeljito »prestreljen« tako z ljubiteljskim amaterizmom kot z resnim in doslednim profesionalizmom. Prvega je enostavno podedoval po dedu in očetu, drugega si je pridobil s študijem kompozicije in solopetja na srednji glasbeni šoli in nato na Akademiji za glasbo v Ljubljani. Predvsem je treba poudariti, da je v vseh teh treh desetletjih znal zadržati in ohraniti čar Lirinega amaterizma. Seveda ne le sam, kajti v obilni meri so ga k temu znali bolj ali manj uspešno »prisiliti« kar sami pevci, v prvi vrsti tisti, ki so peli še pri njegovem očetu. To ni nič nenavadnega in izjemnega in sleherni pevovodja bi znal potrditi, da se navdušenje, čim se naseli v pojočem ansamblu, sumljivo nalezljivo prenaša tudi na dirigenta. In v tem trenutku je upiranje celo škodljivo in napačno, od njega in samo od njega je odvisno, do katere mere je takšen spontani ljubiteljski amaterizem še primeren, korekten do same kompozicije in seveda do avditorija, na katerega se kot tajinstveni fluid prenaša, od njega odbija in vrača nazaj k zboru in dirigentu.

V tem je tudi velik del tako imenovanega »šarma«, ki se polasti poslušalcev in izvajalcev in ki ga nobena še tako prefinjeno izpopolnjena moderna tehnika snemanja ne more registrirati in tudi ne reproducirati. To je enkratna posebnost slovenskih amaterskih zborov in istočasno tudi vidna hiba in »neživljenjskost« tipičnih profesionalnih zborov, kjer prevladujejo le stroga natančnost, do skrajne mere izpiljena dinamika in agogika, kot jo je zabeležil komponist, in seveda kvaliteta, ki je amaterski zbori ne dosegajo. Ker sem nekoliko nesramen, bi to lahko karikiral z besedami zelo znanega, starega (že pokojnega) dirigenta, ki mi je nekoč rekel: »Tile (v mislih je imel profesionalni zbor) pojejo perfektno, natančno, brezhibno, vendar brez duše, kajti pred njimi se sveti le tisti 'dinar' ki jim je obljubljen.« In ko sem mu z nasmehom pritrdil, je nadaljeval: »Vi pa (mislil je na moj dornberški moški zbor) ne pojete sicer tako perfektno, vendar z zanosom, s primorsko nacionalno dušo, z veseljem in prepričanostjo, saj pojete zaradi tega, ker sami želite in hočete, ker čutite potrebo po petju in ne glede na 'dinar', ki ga nikoli ni.«

Druga posebna prednost Sama Vremšaka je bila vgrajena v njegovi profesionalnosti, torej tisti kvaliteti, za katero je večina naših amaterskih zborov prikrajšana. Stroga strokovnost zborovskega petja mu je bila vsaj tako imanentna kot njegova kompozicijska aktivnost, ki je njegovo ime ponesla v glasbeni svet, ga s tem afirmirala v plejadi slovenskih komponistov in vgradila v mozaik instrumentalne in vokalne glasbene umetnosti Slovenije.

Res je, in tega se mora kamniška Lira še kako resno in globoko zavedati, da jo je prav Samo Vremšak (kljub svojevrstnim metodam učenja) v vseh teh treh desetletjih korak za korakom pripeljal v vrh slovenske zborovske poustvarjalne umetnosti. Namenoma sem izpustil »amaterske«, kajti kvaliteta, implementirana z navdušujočim amaterizmom, kot sem jo lahko občudoval na koncertih, dokazuje, da se prav v Liri sedanjega časa optimalno stikata in skoro že združujeta oba pola vokalne zborovske umetnosti.

Zbor bogate sakralne spevnosti

Čeprav se ravno ne prištevam med verne, pa vedno rad stopim v našo frančiškansko cerkev. Najprej že zaradi starega znanca akademskega slikarja Staneta Cudermana in njegovih fresk, s katerimi je to naše svetišče obogatil za vse čase, nato zaradi Plečnikovih umetnin, s katerimi se ta cerkev ponaša. Predvsem pa pri-

hajam zaradi kulturnih prireditev, zborovskih in solističnih nastopov, ki ob spremljavi Jenkovih orgel ali pa brez njih zazvenijo v bogati akustični sozvočnosti tega sakralnega prostora. No, tudi zaradi tega, ker sem že v otroških in najstniških letih kar vneto in redno sodeloval in nastopal na istem koru in ob istih orglah kot Ansambel slovenskih pevcev sakralne glasbe na vsakem izmed svojih koncertov.

Zdaj, ko se je Samo Vremšak od nas poslovil, razmišljam o zadnjem sakralnem koncertu, ki ga je pripravil z Ansamblom slovenskih pevcev sakralne glasbe.

Umetniški vodja Samo Vremšak je v koncertni list sicer zapisal, da je program napol stilni, saj da je prva polovica namenjena izključno Marijinim pesmim. To je sicer res, resnica pa je tudi v tem, da so bile naslednje štiri prav tako evharistične, tako da se pojem polstilnosti da razširiti tudi na pretežni del druge polovice. Predvsem pa je res, da so nam predstavili skrbno izbran program nekaterih čudovitih biserov slovenske duhovne glasbe.

Kar v treh skladbah so me akordi spominsko vrnili k zelo plodovitemu skladatelju p. Hugolinu Sattnerju, ki je ustvaril nekaj izrazitih kantat in oratorijev, kot recimo: V pepelnični noči, Assumptio, V kripti sv. Cecilije. V dveh od predstavljenih treh sta se zelo vidno in odlično izkazali solistiki Polona Pogačar in Nuša Fujan. Nasploh velja glede solistov omeniti, da v tem zboru verjetno ni bilo pevca, ki bi mu bilo soliranje povsem tuje. Odločno pa so prevladovali ženski glasovi, predvsem soprani s svojimi kultiviranimi glasovi, za kar je znal nedvomno poskrbeti umetniški vodja Samo Vremšak, ki je poleg kompozicije študiral in diplomiral tudi iz solopetja.

Izrazita tvorca Sattnerjevega formata sta tudi njegova eno oz. tri desetletja mlajša sodobnika Franc Kimovec in Stanko Premrl, oba značilna za cerkveno umetnost. V ta krog bi lahko vključil še znamenitega Primorca, župnika v Dobravljah pri Ajdovščini, narodnega buditelja Vinka Vodopivca, ki ga vsi slovenski zbori poznajo po njegovih Žabah. V njegovi evharistični Najlepši trenutki smo lahko prisluhnili še tretji solistki Barbari Nagode, ki je odlično in suvereno potrdila solistično prevlado sopranov.

Bil bi krivičen, če bi izpustil dr. Antona Schwaba, ki skupaj z že omenjenimi prav tako predstavlja našo slovensko glasbeno novo dobo, ki se pričenja z 20. stoletjem.

Samo Vremšak nam je ob koncu predstavil še L. M. Škerjanca, ki se je sicer pretežno usmeril na instrumentalno glasbo, ne da bi ob tem pozabil na posvetno in sakralno. Perfektno izbrušen in predvsem glasbeno kultiviran in umerjen zbor je zapel nekoliko manj znano umetnino K pokoju že dan se nagiba, v kateri je kot četrta solistka sopranistka nastopila Dragica Čarman in tako suvereno potrdila mojo zgoraj citirano trditev.

V ta skrbno in profesionalno izbran krog slovenskih komponistov sakralne glasbe je Samo Vremšak vključil tudi svojega očeta skladatelja in dirigenta Cirila Vremšaka, čigar stoletnico rojstva smo pred meseci proslavili z izdajo njegovih cerkvenih in posvetnih skladb.

Ciril je bil predvsem skladatelj posvetnih pesmi, kar mu je zaradi nekaj desetletij trajajočega umetniškega vodenja kamniške Lire »ležalo«. Komponiranja nabožnih besedil se je loteval predvsem v letih nemške okupacije, ki je slovensko pesem radikalno zatirala in pregnala z vseh javnih prireditev. Po srcu sicer romantik Adamičevega in Mirkovega formata se je pretežno izogibal modernejših slogov, vendar pa znal in umel prisluhniti in realno vrednotiti tudi kompozicije neoromantičnega sentimentalista Zorka Prelovca in še zlasti Janka Ravnika. S tem je bil krog tega izjemno skrbno in predvsem strokovno predstavljenega programa sakralnih pesmi zaključen.

Omeniti moram še občutljivo spremljavo, ki jo je na Jenkovih orglah sicer zelo korektno, celo perfektno, a na momente tudi malenkostno pretirano vehementno izvajala organistka Marija Holcar.

Sicer pa je orgelska spremljava kateregakoli zbora vedno in povsod ena zelo občutljivih tem. Čeprav imajo orgle vsaj dva manuala, poleg vsega pa še več kot desetino registrov, in so ob skrbnem upoštevanju pedalov nedvomno najpopolnejši in človekovemu glasu najbližji instrument, se kaj rado zgodi, in to tudi najboljšim organistom, da bolj ali manj prekrijejo ta ali oni solistični glas. To se je videlo pri solistki altistki Metki Prelovšek, v nekoliko manjši meri pa tudi pri solistu tenoristu Miranu Žitku.

Ko so se po koncertu predstavili pred glavnim oltarjem, sem lahko z zadovoljstvom ugotovil, da je razmerje med ženskim in moškim delom nekoliko nagnjeno k prvim in da mu polnost in homogenost zvoka omogočajo notranji glasovi, torej alti in tenorji, ki tvorijo zvočno vez med zunanjimi soprani in basi. Seveda pa s številom samim ni mogoče uravnovesiti zbora, kajti upoštevati je treba tudi zvočno barvitost, o čemer pa že med samim koncertiranjem sploh ni bilo nikakršnega dvoma, saj so si barve glasov močno, če že ne zelo blizu, pa vendarle spet ne v tolikšni meri, da bi lahko govorili o perfektnosti zvočne enotnosti.

Ansambel slovenskih pevcev sakralne glasbe je res ljubiteljski, vendar že kot takšen na tako visoki ravni, ki mu omogoča, da se lahko suvereno spopada tudi z zelo zahtevnimi vokalnimi skladbami. Kako tudi ne, kajti v njegovi sestavi so profilirani pevci mlajši od petdeset let, med katerimi tudi ne manjka učiteljev in profesorjev kamniške glasbene šole, ki je nedvomno eden primarnih motorjev ali pa celo generatorjev glasbenega življenja v našem starodavnem Maistrovem mestu. Seveda le, če ga vodi dirigent, ki se na to razume, ki s tem živi in se ob tem radodarno razdaja. To pa je posebna in enkratna odlika vseh Vremšakov, ki so začenši z dedom in nadaljujoč preko njegovega očeta od ustanavljanja prvih čitalnic v 19. stoletju in v celotnem 20. stoletju redno in nesebično gojili, vodili in usmerjali vokalno in instrumentalno življenje našega mesta.

In memoriam Samo Vremšak
Summary

The author of this paper is a long-time companion of Samo Vremšak and a choirmaster and recalls Lira's concerts along with other Slovene church choirs.

Lira reached its pinnacle with Samo Vremšak who came from a musical family and was highly educated in music. High quality concerts performing church mu-

sic were very important for the cultural existence in Kamnik. These concerts were performed by a church choir under the leadership of Samo Vremšak.

Janez Majcenovič, prof.
Kovinarska cesta 23 a, Kamnik

Zgodba od včeraj

Samu Vremšaku (1930–2004)
v spomin

Že spet poletje se nam bliža
in z njim prelestna kresna noč.
(Polde Mihelič, Spomin na kresno noč)

Prijazna in lepo urejena soba v prvem nadstropju Vremšakove hiše sprejme obiskovalca z domačnostjo, toplino in patino kamniškega meščanskega doma, ki mu hlad decembrskega popoldneva in ulični hrup ne moreta do živega.

Med visokimi stenami s slikami, knjižnimi omarami in dolgimi zavesami teče življenje po svoje in celo čas se včasih ustavi. Samo Vremšak molče sedi ob klavirju in poravnava note, popravlja si očala in prilagaja svetilko. Najbrž je bolj resen in zadržan zato, ker mora kot skladatelj preveriti, ali je korepetitorka Martina Golob - Bohte zadovoljivo pripravila svojega pevca za krstno izvedbo samospeva Spomin na kresno noč.

Rojstvo samospeva naj bi dopolnilo in popestrilo glasbeni program ob odprtju slikarske razstave in predstavitvi knjižne novitete, ki ju je avtor Polde Mihelič imenoval *Zgodbe od včeraj*.

Zgodbam od včeraj je podobna tudi pesem Poldeta Miheliča, v kateri je upesnil hrepenenje po svoji prvi ljubezni; še vedno jo išče po svetlih hostah in steljnikih ... na tisto kresno noč. Pesem je Samo Vremšak prelil v samospev, ki ga je poklonil prijatelju za osemdeseti rojstni dan. Kar nekaj časa je bilo potrebno, da je samospev v skladatelju dokončno dozorel. Vedel je, da bo skladba nekoliko trši oreh za izvajalca in poslušalce. Se bodo morali pač potruditi, je bilo mnenje vsestranskega glasbenika Sama Vremšaka, ki kompromisov ni poznal in je, po besedah dr. Andreja Missona, svojo glasbeno umetnost živel odgovorno in resno! Vse to je že v otroških letih sprejemal od svojih staršev in tudi tete Ele (Armele) Vremšakove, osnovnošolske učiteljice, ki je svojemu nečaku in njegovim vrstnikom utirala pota v svet glasbe in do drugih znanj, ki jih nemška šola med okupacijo ni dopuščala. Nova oblast v svobodi še marsičesa ni dopustila. Ciril Vremšak je moral zapustiti mesto dirigenta cerkvenega pevskega zbora; z njim se je s kora moral posloviti tudi njegov sin Samo, ki je po šestih letih orglanja pri nedeljskih mašah postal izvrsten organist. Menda je bilo vse skupaj del cene, ki sta jo morala oba plačati za preživetje Prvega slovenskega pevskega društva Lira.

Medtem ko čakam na začetek te svojevrstne avdicije, se počutim kot šolarček pred usodnim spraševanjem za odrešilno oceno. Pričakujem predvsem zeleno luč in nekaj vzpodbudnih besed za nastop, ki bo čez dva dni v Galeriji Veronika. Samo Vremšak tega sploh ne opazi, zatopljen je v partituro pred seboj in me prepušča čakanju in spominom.

Pretekla so že mnoga leta, moj spomin pa ne bledi! Začetek četrte kitice Poldetove pesmi me prestavi za pol stoletja nazaj v telovadnico takratne gimnazije (danes osnovne šole Toma Brejca), ki je bila precej časa edina koncertna in gledališka dvorana v Kamniku. Skoraj neverjetno je, da so se v eni sami šolski telovadnici lahko poleg telovadbe, šolskih prireditev ter množičnih sestankov zvrstili različni treningi, tekme, telovadni nastopi, slavnostne akademije, sodišče narodne časti, različne gledališke predstave s spevoigrami vred, koncerti in celo gimnazijski plesi. Slednje smo poleg kamniških študentov lahko obiskovali tudi dijaki vozači, ki smo zaradi takratne šolske reforme morali vsak dan z vlakom, slavnim kamničanom, »rajžati« v Ljubljano.

Mnogo dogodkov iz tega obdobja so pozabi iztrgali zapisi prvih generacij maturantov kamniške gimnazije, ki so v tistih letih soustvarjali kulturno življenje. Po glasbeni strani je opazen delež prispeval Samo Vremšak, ki je na klavirju spremljal operni zvezdi Valerijo Heybalovo in Jožeta Gostiča, kamniške pevce Pepco Miheličevo, Ceneta Matičiča, Staneta Pogačnika in še koga. Posebej je treba omeniti vrsto samospevov in opernih arij, ki jih je za različne prireditve pripravil z Ivom Kordašem in Jožetom Gostičem. Poslušalcem se je zdelo, da je z improviziranega odra v telovadnici zavela sapica opernih odrov Dunaja, Zagreba in Milana. Med nastopajočimi je z zahtevnimi klavirskimi skladbami potrjeval svojo rast Hubert Bergant, ki je že takrat nosil celotno breme orglanja v farni in samostanski cerkvi. Orgle so kasneje tudi zmagale v Bergantovi koncertantni karieri; nastopal je doma in po svetu, dobival laskave ocene in Samo Vremšak mu je v nekrologu ob prerani smrti občuteno zapisal: »Večno mu bom hvaležen, ker je krstil ves moj orgelski opus – doma in na tujem. Vselej v odličnih izvedbah.«

Še bi razpletal misli na tiste čase, a naenkrat se je zamišljeni Samo odločil: »No, pa začniva!« Sledi nekaj taktov za uvod in težko pričakovana preizkušnja steče od začetka do konca, brez prekinitev in kakršnekoli pevske pomoči. Trenutek tišine in nato ugotovitev, ki je skoraj pohvala: »Saj sem vedel, da bo šlo. Sem vedel, da te bo Martina dobro pripravila. Boljšo korepetitorko in pianistko težko najdeš. Prepričan sem tudi, da bo ob njeni spremljavi samospev polno zaživel; le nocoj in jutri ga še večkrat ponovita, da se utrdi!«

Čez dva dni, 17. decembra 2003, je bila v Galeriji Veronika tudi krstna izvedba nove skladbe Sama Vremšaka. Skladatelj je pohvalil oba izvajalca in zaželel še mnogo uspešnih ponovitev. Po očetovsko je dodal, da so skladbe neke vrste otroci, ki odidejo v svet in zaživijo samostojno življenje.

Iz Lirine kronike

Kroniške knjige Prvega slovenskega pevskega društva Lira pričujejo o članstvu in delovanju društva, ki je v začetku novembra leta 1882 začelo delovati z namenom »pospeševati lepo petje in podpirati slovensko glasbeno tvornost.«

Obdobje od 4. novembra 1882, ko so se pod mogočno hruško v Krautovem vrtu na Šutni zbrali čitalniški pevci in izvolili prvi društveni odbor pod vodstvom Alojzija Vremšaka, do 7. avgusta 1913, je bilo popisano v I. knjigi. To dragoceno knjigo so liraši skrbno hranili do konca druge svetovne vojne, medtem ko so bile mnoge podobne slovenske knjige žrtve nemške oku-

pacije. Nova ljudska oblast je omenjeno knjigo hranila na takratni občini do leta 1950, ko je za njo dokončno izginila vsaka sled. Menda so jo z drugim starim papirjem odpeljali v papirnico na Količevo. Tak konec so dočakali še marsikateri pomembni kamniški dokumenti. Takšni so bili tisti časi, ko pričevanja o čitalniški in meščanski tradiciji niso bila niti pomembna niti zaželena.

Izgubljena najstarejša Lirina kronika je bila večkrat predmet razgovorov v ožjem in širšem krogu liraševv. Mnogo kasneje, 2. novembra 1987, sta dr. Albert Čebulj in Samo Vremšak poskrbela, da so ostale Lirine knjige prešle v varne roke Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Leto dni kasneje, 31. oktobra 1988, je dr. Albert Čebulj temu naslovu izročil arhivsko gradivo Narodne čitalnice v Kamniku, ki ga je pred uničenjem ohranila družina Karner - Skala. Dr. Čebulj si je izgovoril nekaj kompletov fotokopij izbranih dokumentov, ki so bili pomembni za Liro kot dedinjo Narodne čitalnice, in jih poklonil nekaterim pevskim tovarišem v spomin, hrambo in uporabo!

S podobnim namenom je Samo Vremšak čez deset let fotokopiral edini izvod svojih zborovodskih izpiskov. Šop orumenelih listov med zapuščino Sama Vremšaka nosi naslov: Nastopi, koncerti in turneje Prvega slovenskega pevskega društva Lira iz Kamnika za obdobje 1962–1993. Avtor je kronološko zapisoval podatke za tiste dogodke iz delovanja Lire, ki so bili pomembni za delo zbora in njega samega kot zborovodje.

Med tistimi, ki smo pogosto potrebovali podatke za različne članke in vezna besedila, sem bil tudi pisec teh vrstic, ki sem po potrebi dobival fotokopije posameznih strani. V celoti pa svojevrstne kronike, ki jo je Samo Vremšak leto za letom dopolnjeval, nisem poznal. Zato me je nekoliko stisnilo pri srcu, ko mi je s pripombo, da sva oba postala Lirina »preužitkarja«, poklonil fotokopije vseh sedemindvajsetih strani s približno dvesto štiridesetimi zapisi, od katerih je vsak vseboval podatke za enega ali več glasbenih dogodkov.

Samo Vremšak je s prepoznavnim tipkopisom častitljivega pisalnega stroja kratko in jedrnato zapisoval osnovne podatke za vse koncerte, snemanja za radio, gramofonske plošče in kasneje avdiokasete, zborovska tekmovanja, pevske revije, turneje in številne nastope na proslavah, akademijah, prireditvah planincev, gasilcev, upokojencev in drugih društev. Lira je pela pri odkritjih spomenikov in spominskih obeležij, pri odprtjih razstav, na komemoracijah in pogrebih Lirinih pevcev, njihovih svojcev in drugih.

Pri manjših nastopih so običajno zapisani naslovi in avtorji posameznih pesmi. Za celovečerne koncerte in druge večje prireditve imamo zbrane potrebne podatke v skromnih, a ličnih koncertnih listih. Dolgo vrsto let je Lirine koncertne liste vsebinsko in tehnično pripravljal predsednik zbora dr. Albert Čebulj s pomočjo soproge gospe Milice. Posebno zanimivi so vsakoletni prispevki o delovanju Lire in načrtih za naslednjo pevsko sezono. Oba vira se med seboj v glavnem ujemata, mnogokrat dopolnjujeta in skoraj ne potrebujeta dopolnil in popravkov. Škoda, da ne vsebujeta seznamov pevcev in podatkov o napovedovalcih, solistih, avtorjih veznih besedil ipd.

Izjemoma pa zapisi o pogrebih poleg naslovov zapetih pesmi vsebujejo tudi imena in priimke pokojnikov in njihovo povezanost z Liro (bivši pevci, aktivni pevci, svojci ipd.). Nekaj poimenskih zapisov so bili deležni vokalni solisti, instrumentalisti, spremljevalci na klavirju in Hubert Bergant na orglah.

Popolnejšo sliko o delovanju Lire pod umetniškim vodstvom Sama Vremšaka dobimo v vsebinsko bogatih in oblikovno prikupnih publikacijah in zbornikih ob okroglih jubilejih zbora (1972, 1982, 1992). Zbornik – katalog ob razstavi Lira 1882–1982 – je v bistvu monografija, ki z besedo in sliko govori o delovanju Lire od ustanovitve do stoletnice. Avtorji z dr. Albertom Čebuljem na čelu so vzorno opravili svoje delo. Zelo dobro so obdelali tudi zadnji dve desetletji, ki jima je svoj pečat vtisnil ravno Samo Vremšak. Med programi nekaterih pomembnih koncertov so odlomki strokovnih kritik, opisi turnej in stikov z zamejskimi Slovenci, podatki o pevskih tekmovanjih, nagradah idr.

Program slavnostnega koncerta in skupinska slika s seznamom pevcev ob stoletnici zbora pričujeta, da je v zadnjih dveh desetletjih dozorel in se tudi postaral!

Zelo zanimivi so seznami predsednikov in častnih članov Lire od ustanovitve do stoletnice. Dolga je tudi vrsta skladb, ki so jih slovenski skladatelji posvetili Liri, in tistih pesmi, ki jih je zbor pel v praizvedbah.

V naslednjem zborniku Lira 1882–1992, ob 110-letnici, je zapisano, da je imela Lira pod vodstvom Sama Vremšaka v zadnjem desetletju (1982–1992) najmanj po en celovečerni koncert na leto. Vsakokratni program pa je obsegal od 18 do 22 pesmi. Poleg »zlate« kamniške publike so tem koncertom prisluhnili tudi v bližnji in daljnji okolici, ki je segala daleč preko slovenskih meja. V tem času je imela Lira preko sto nastopov, ki jih je zborovodja zabeležil v svojih zapiskih.

Zanimivo je bilo sporočilo dekana akademije za glasbo v Ljubljani Marjana Gabrijelčiča lirašem in vsem Kamničanom, naj se bolj zavedajo, kakšno težo ima Samo Vremšak v slovenskem glasbenem prostoru. Diplomiral je leta 1956 iz kompozicije pri prof. Marjanu Kozini in leta 1960 iz solopetja pri prof. Adu Darianu, bil je redni profesor na akademiji za glasbo, ustvaril je bogat skladateljski opus, bil je uspešen koncertant, ob vsem tem pa se je tri desetletja nesebično razdajal za Liro in dosegal lepe uspehe.

Čas, ko se je življenje Lire prevesilo iz enajstega v dvanajsto desetletje, je bil zares prelomen. Zbor je nujno potreboval priliv mlade pevske krvi, zborovodja je želel predati umetniško vodstvo nasledniku, še nerešeni problemi s pevsko sobo pa so grenili življenje vsem skupaj. Zavedali so se, da se končuje tridesetletno obdobje zborovodje Sama Vremšaka, ki so ga vsak po svoje zaznamovali trije predsedniki. Prvi dr. Albert Čebulj je ob nastopu Sama Vremšaka le nadaljeval svoje predsednikovanje, ki ga je začel leta 1951, in je vedno opozarjal, da so za uspeh zbora potrebne tri prvine: dober zbor, dober zborovodja in dobro organizacijsko vodstvo. Leta 1977 je nelahko predsedstvo prevzel dipl. inž. Edo Perne in s prizadevnimi sodelavci, med katerimi je bil spet dr. Albert Čebulj, častni predsednik Lire, uspešno izpeljal zahtevne programe ob Lirini stoletnici. Lirino enajsto desetletje in proslavljanje 110-letnice je povezano s predsednikom Marjanom Novakom, ki je s pevci vred dočakal samostojno in neodvisno državo Slovenijo. Lira je prvo obletnico samostojnosti Republike Slovenije povezala s svojim jubilejem tudi z verzi pesnika Toneta Kuntnerja:

S svojim praznikom
praznujem tvoje prvo leto,
ko stopam v častitljivo stodeseto:
jaz, tvoja neprestano mlada Lira,
ki pojem le iz tvojega izvira.

Po slavnostnem koncertu ob 110-letnici Lire, 6. novembra 1992, je Samo Vremšak zabeležil še nekaj nastopov in 23. aprila 1993 natipkal in podčrtal:

Zaključni (poslovilni) koncert pri Liri po 30-letnem zborovodstvu

Poleg programa koncerta, ki se je začel s tremi Gallusovimi skladbami in končal s koncertnima priredbama dveh slovenskih ljudskih Franceta Marolta, so na tem koncertnem listu zbrani glavni podatki o Samu Vremšaku, drobci iz delovanja Lire pod njegovim vodstvom, naštete so praizvedbe del slovenskih avtorjev, naštete so nekatere težje skladbe in imena pomembnejših slovenskih in tujih skladateljev.

Dolga je tudi vrsta stilnih koncertov, ki jih je Lira pod vodstvom Sama Vremšaka posvetila slovenski romantiki, Narodni čitalnici, slovenski vojaški pesmi, koroški ljudski pesmi, slovenski partizanski pesmi, ljudski pesmi slovanskih narodov, planinski pesmi, kamniškim avtorjem ob 750-letnici mesta in sakralni glasbi. Lirini stilni koncerti ob spominskih prilikah ali jubilejih posameznih avtorjev so vsebovali njihova dela (Ciril Vremšak, France Marolt, Emil Adamič, Franz Schubert, Zorko Prelovec, Samo Vremšak ob 60-letnici).

Ob koncu tega razmišljanja je treba opozoriti še na znamenite in za marsikoga neprijetne evidence prisotnosti, ki jih je Samo Vremšak v glavnem osebno vodil in analiziral. Kadar so izostanki presegli kritično mejo, je pevcem na vaji krepko »pel levite in pral glave«; kronični izostankarji tega običajno niso slišali, ker so tudi takrat manjkali.

Vsaka koncertna sezona se je začela s prvo vajo in z novim seznamom članov zbora, razvrščenih po glasovih, kjer je imel vsak od pevcev svojo vrstico s križci in črticami. Preko dva tisoč večerov so na pevskih vajah preživeli Samo in njegovi liraši. Nekateri pevci so se na kasnejših seznamih premaknili od tenorjev proti basom, pridružili so se tudi sinovi pevcev in upočasnili staranje zbora. Pravočasno pomlajevanje je stalno prisoten problem v življenju zborov in tudi Lira se je z njim mnogokrat srečevala.

Leto 1962 je bilo povezano s praznovanjem 80-letnice Lire, po jubilejnem koncertu so se umaknili zborovodja Ciril Vremšak in nekateri starejši pevci. Novi zborovodja Samo Vremšak in vodstvo Lire sta takrat uspela izoblikovati dokaj mlad zbor blizu vrhunca svojih glasbenih sposobnosti. Sledila je vrsta uspehov doma in v tujini, sledili so tudi padci, različne krize, pa spet vzponi. – Tretjina pevcev na poslovilnem koncertu Sama Vremšaka je spadala v Lirino zasedbo izpred treh desetletij, po svojih močeh so pripomogli k uspehu in skupaj zaprli nenapisano kroniko Lire z naslovom: Lira pod vodstvom Sama Vremšaka, 1962–1993.

Samo Vremšak je v letih po poslovilnem koncertu na različne načine z Liro še sodeloval, med drugim tudi z notnim gradivom in večkrat kot solist na nastopih doma in v tujini. Mnogi liraši so obiskovali koncerte Ansambla slovenskih pevcev sakralne glasbe, ki jih je vodil Samo Vremšak, njegove solistične koncerte ob spremljavi organista Huberta Berganta itn.

Na Sama Vremšaka imam prijetne prijateljske spomine. Lahko bi rekel, da sva nekdanja liraša vzorno sodelovala pri reševanju problematike pevske sobe, po telefonu sva izmenjavala, preverjala in dopolnjevala različne podatke, se srečevala na kamniških ulicah, različnih prireditvah in še kje ...

Blagor mu, ki se spočije

V septembru leta 1994 sva prišla na kamniške Žale k pogrebu kamniške rojakinje in znane operne pevke Valerije Heybalove. Le malo pogrebcev iz Kamnika in Ljubljane se je prišlo poslovit od nekoč slavne prvakinje ljubljanske in beograjske opere, ki jo je sredi bleščeče pevske kariere doletela usoda politične zapornice v kočevskem Ferdrengu. Ker pri mrliški vežici ni bilo niti govora niti petja, sem vprašal Sama Vremšaka, če bi me v cerkvi spremljal z orglami. Pokimal je in zavila sva na pevski kor. Strme, zavite stopnice so mu delale težave, vendar je vseeno vmes mrmral, da je Valerija zelo lepo pela, da jo je večkrat spremljal s klavirjem in orglami; njen oče pa je bil kamniški organist in zelo dober glasbenik. Čez nekaj trenutkov so se oglasile orgle! Samo Vremšak je znal iz vsakih orgel izvabiti največ, kar je bilo mogoče. O tem smo se liraši lahko prepričali, če je bila le prilika, da je sedel za orgle, kar se je dogajalo v slovenskih cerkvah in na turnejah po Evropi. – Tudi utrujene žalske orgle so mu pele kot prerojene. Mislil sem, da preludira, pa je le izbiral registre za pesem, v kateri sem z evangelistom zapel: Blagor jim, ki trpe krivico zaradi pravice na svetu, ker njihov je nebeški raj! Še je igral in tudi zapel je! – Podobno se je zgodilo še nekajkrat.

Nekaj let kasneje (januarja 1999) se je nabito polna cerkev na Sveti gori nad Gorico poslavljala od orgelskega virtuoza in pedagoga Huberta Berganta. Različni zbori so mu peli že pred pogrebom in na orglah so igrali njegovi učenci. S Samom Vremšakom sva bila na koru in vsak je zapel nekaj pesmi iz repertoarja, ki sva ga dolga leta prepevala ob orgelski spremljavi Huberta Berganta. – Obhajali so naju spomini na znance, ki so vse pogosteje odhajali. Le kdo bo naslednji?

»V našem gozdu sekajo!« pravijo kmečki očanci na pogrebih sosedov in vrstnikov. »Spet je odšel še eden z moje obhajilne slike!« je potožil Samo Vremšak na ljubljanskih Žalah na pogrebu sošolca in prijatelja Jerneja Steleta. Leto 2003 je res čudno, sva se menila nekaj dni po pogrebu Jerneja Plahute, ki sva ga v Nevljah spremila do družinskega groba Plahutove družine z Briš. Obujanje spominov na priljubljenega tenorista mariborske opere je pregnalo neprijetne pogovore o zdravstvenih težavah. Kako ponosni smo bili liraši, ko smo na eni od pevskih turnej po Nemčiji zvedeli, da je nekdanji sopevec ocenjen kot »najlepši alpski tenor«.

Včasih je zapel navček na Malem gradu in Kamničani so vedeli, da je umrl nekdo iz njihovih vrst. Vest o smrti Sama Vremšaka smo dobili sedanji in nekdanji pevci Lire obenem s povabilom na žalno sejo. Tam sem dobil nalogo, da se v imenu lirašev poslovim od dolgoletnega zborovodje in sopevca. Težko je bilo urejati misli in izbirati besede slovesa od človeka, s kate-

rim sem preživljal mladostna, zrelejša in nazadnje tista leta, ki nam po besedah Svetega pisma niso najbolj pogodu.

Zgodaj odhajajo letos selivke.
Vse naše sanje z njimi gredo.
Čaka nas dolga in mrzla zima.
Nikomur med nami ne bo lahko.

... ne bo lahko ... V pesmi Toneta Kuntnerja, ki jo je za mešani zbor uglasbil skladatelj Samo Vremšak, ostaja sporočilo za vse tiste, ki smo se poslavljali od svojega zborovodje in sopevca. Res je bil predvsem skladatelj, pa tudi odličen koncertni pevec in glasbeni pedagog. Vse to smo spoznavali liraši preko trideset let in doživljali tisto, kar je lepo ubesedil glasbeni zgodovinar Primož Kuret, ko je zapisal, da zna Samo Vremšak svojim zborom vdihniti čisto glasbeno misel, ki je izrazno bogata in ob tem dojemljiva za poslušalca, pevcem pa ponuja veselje in užitek ob petju.

Samo Vremšak se je na kamniških Žalah pridružil očetu Cirilu, dedu Alojziju, prvemu zborovodju Francetu Steletu in mnogim generacijam pevcev Lire, ki počivajo na božji njivi nad starodavnim mestom. Mnogo jih je tudi na okoliških pokopališčih – v Nevljah, Mekinjah, Komendi in drugod. Zapisi o pevskih nastopih, tekmovanjih in turnejah so zgovorna pričevanja o uspešnem delu Sama Vremšaka. Spomini na skupne pevske poti, resne, vesele in žalostne dogodke, pa živijo in ne zbledijo v srcih tistih, ki ostajajo!

Dosledni in strogi zborovodja bo ostal v Lirinem izročilu tudi kot kronist in odličen pripovedovalec kamniških in drugih zgodb. Bil je duhovit, iskriv in oster sogovornik s svojimi liraši, ki so – od kmeta do univerzitetnega profesorja – dobro obvladali tak način komuniciranja. Škoda, da ni bilo filmske kamere, ki bi ujela Sama Vremšaka takrat, ko je odlično posnemal posebneže in imenitneže iz kamniškega in vseslovenskega okolja. S tem, da je tvorno sooblikoval dobro četrtino preko 120-letnega delovanja Lire in ga prepoznavno zaznamoval s svojo umetniško in osebnostno noto, se je neizbrisno zapisal tudi v osemstoletno kamniško zgodovino, pridružil se je velikim predhodnikom, glasbenikom Janezu Krstniku Dolarju, Jakobu Zupanu in drugim ustvarjalcem umetniške tradicije starega mesta. Taka tradicija pa je vrednota, ki se je ne da kupiti!

Z bogatim zborovskim opusom Sama Vremšaka se bodo vedno srečevali pevci Lire in drugih zborov, v njegovi bogati zapuščini bodo poleg odličnih priredb ljudskih pesmi našli uglasbitve pesemskih besedil Franceta Prešerna, Alojza Gradnika, Franceta Balantiča, Ivana Hribovška ... in Toneta Kuntnerja, ki je zapisal:

Že padajo listi.
Selijo se ptice.
Že moralo bi sadje dozoreti.
Dan je vse krajši,
joj, kako se mudi živeti.

Samo Vremšak je to pesem uglasbil in jo uvrstil med svoje izbrane zbore, tudi nam v spomin in opomin, kajti njemu se ne mudi več ...

Lepo je prisluhniti Lirinim posnetkom koroških pesmi zlasti takrat, ko zborovodja sam po fantovsko »zaviža« tisto značilno peteroglasje: »Ko bi Zilo noj Drav'co prepvavati znov«, vendar Bistrica narašča, kipi in se peni, pa tudi na Dravi je plavajoči led, zato pa »pobič tam vriska, k'ne more sem čriez.«

V Kamniškem zborniku za leto 2000 je ob 70-letnici Sama Vremšaka izšla tehtna razprava profesorja Leona Engelmana. Tudi v prihodnje bo ustvarjalno in poustvarjalno delo Sama Vremšaka predstavljalo močan izziv za znanstveno raziskovanje in strokovno kritiko. Vsa bogata dediščina bo lahko zaživela le v primeru, če jo bodo poustvarjalci izvajali in poslušalci sprejeli. To velja tudi za predvajanje posnetkov pesemskih ciklov in samospevov, ki premalokrat ali nikoli ne pridejo na vrsto in s tem do ušes poslušalcev.

V našem sestavku smo opisali le nekatere dogodke iz obdobja zborovodje Sama Vremšaka in njegovih liraševv. Obžalujemo lahko, da za večino pesmi ni nobenih tonskih zapisov. Zato pa podatke o življenju in delu Sama Vremšaka najdemo na različnih koncih, v jubilejnih publikacijah, v Kamniškem občanu in še kje. Najboljši so tisti kratki in jedrnati zapisi, ki jih je sam zapisal in dopolnjeval. Še bolj zgoščen je zapis na zavihku *Izbranih zborov* Sama Vremšaka (Ljubljana 2001) iz edicije Izbrana dela slovenskih skladateljev.

Samo Vremšak je za svoje delo na glasbenem področju prejel več nagrad in priznanj. V Kamniku so mu za uspešno zborovodsko delo dvakrat podelili nagrado Sklada Toma Brejca (1972, 1996). Vrsto priznanj in plaket je dobil od Lire, v slovenskem merilu ima največjo težo prestižna Gallusova plaketa. Spomladi leta 2004 je za zasluge na področju glasbe dobil najvišje občinsko priznanje: listino o imenovanju za častnega občana občine Kamnik.

O nagradi, ki mu je bila najljubša, je Samo Vremšak zapisal: »V juniju 2002 mi je bila s strani Društva slovenskih skladateljev podeljena nagrada Marjana Kozine, kar mi je bilo v veliko zadovoljstvo in čast, zlasti še, ker je bil pok. Marjan Kozina moj profesor za kompozicijo na Akademiji«.

Yesterday's Story
In Memoriam – Samo Vremšak (1930–2004)

Summary

In the article the author describes the life of Samo Vremšak as a composer, singer, choir leader, musical pedagogue and honourable member in the community of Kamnik. Vremšak's musical opus includes more than one hundred compositions of all types: from symphonic, chamber, soloist, and concerto to choir music. He also made a reputation as a baritone concert singer. In the last part of his career he was a professor at the Academy of Music in Ljubljana. From 1962 to 1993 he was the leader for the Slovene choir Lira from Kamnik.

The author was a singer and soloist of Mr. Vremšak's for the above-stated years. He recalls some of the fond memories of that period and also some from childhood and his last years in retirement.

Doc. dr. Marjan Ocvirk
Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani

Bojan Schlegl (1931–2004), mestni arhitekt in konzervator mestnega jedra v Kamniku

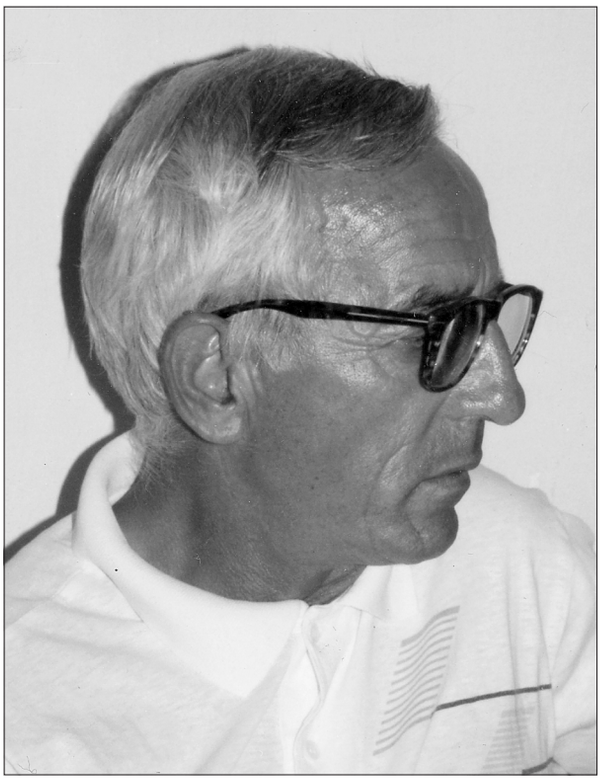

Arhitekt Bojan Schlegl se je rodil leta 1931 v Kamniku, kjer je imel njegov oče gostilno Na Grabnu. Izhaja iz družine z devetimi otroki. Schleglovi so spadali med meščane, imenovane »pikolajevci«. Njihova posebnost je bila med drugim tudi ta, da so v pogovornem jeziku uporabljali pomanjševalnice. Leta 1936 so se preselili v Ljubljano, kjer je Bojan Schlegl hodil v gimnazijo in leta 1953 maturiral, čeprav so se po vojni vrnili v Kamnik. Vpisal se je na Oddelek za arhitekturo Tehniške fakultete v Ljubljani. Bil je moj kolega v letniku in sva se tudi kasneje dobro poznala, sodelovala sva pri nekaterih skupnih projektih. Bil je dober risar, kar mu je usmerjalo življenje tako v stroki kot zunaj nje.

Ciril Gale je v svoji publikaciji *Zabavna periodika – strip* leta 1982 o njem zapisal: »Z risanjem se je začel ukvarjati iz veselja do risanja, ki ga je pripeljalo, da je začel risati stripe.« Njegova štipendija in skoraj tudi edini vir dohodkov so bili honorarji od stripov, ki jih je risal za slovenske časopise. Sam menim, da je to delo zelo težko. Njegovi stripi so bili objavljeni najprej v slovenskih časopisih, kasneje pa tudi v nekaterih časopisih v tujini. Čeprav ni risal v originalnem stilu, Schlegla mnogi poznavalci stripov prištevajo med najboljše jugoslovanske avtorje.

Ker si je že zgodaj ustvaril družino, imel je dva sinova, se je že v času študija leta 1958 zaposlil kot propagandni referent v podjetju Slovenijales v Ljubljani, kjer je ostal eno leto. 1959 ga je tedanji kamniški župan France Vidervol postavil za inšpektorja na občinskem gradbenem uradu in zanj leta 1964 ustanovil mesto mestnega arhitekta za prenovo in urejanje mestnega jedra v Kamniku, ki spada med najstarejša srednjeveška mesta v Sloveniji. Schlegl se je pri začetnih prenovitvenih delih zgledoval pri prof. Borisu Kobetu, ki je takrat v stari Ljubljani in v Kamniku opravljal nekatera prenovitvena dela. Na fakulteti pa je bil Schleglov profesor za risanje. V prenovitvena dela na zgodovinskih objektih je vnašal osebni slikarsko-oblikovalski pristop, ki zahteva dobrega risarja, kar pa je Schlegl bil. Tako lahko razumemo, da je Schlegl začel prenovo kamniškega mestnega jedra z oblikovanjem dekorativnih kovinskih izveskov nad trgovskimi, gostinskimi in obrtnimi lokali po vzorih srednjeveških mest na Češkem, Poljskem, v Avstriji, Švici in Nemčiji. Ob rabi gotice v nekaterih napisih na lokalih je v takratnem povojnem času povzročil celo proteste Zveze borcev v Kamniku. Ostal pa ni pri izveskih. V času svojega delovanja kot mestni arhitekt je sam in s sodelavci oblikoval skoraj vse lokale in razstavne prostore v mestnem jedru, kjer je predvsem skrbel za ohranjanje in ponovno pred-

Schleglov izvesek na Šutni

Schleglova prva uspešna akcija: preprečitev gradnje novega stolpnega hotela v kamniškem zgodovinskem mestnem jedru

stavitev nekdanjih zgodovinskih objektov in njihovih detajlov. Posebno skrb je posvetil oblikovanju zunanjih prostorov v mestnem jedru in njihove komunalne opreme.

Prav na začetku svojega dela na občini je preprečil gradnjo novega stolpnega hotela v zgodovinskem mestnem jedru, ki ga je za Kamnik načrtoval Slovenijaprojekt iz Ljubljane. Kasneje je preprečil gradnjo nove avtobusne postaje, sodobno načrtovane v istem projektivnem biroju. Z velikimi napori je skušal ohraniti zgodovinsko mestno podobo ob posegih v značilne mestne fasade, zato se je boril za vsak zgodovinski objekt, ki so ga nameravali rušiti, in tudi za ohranjanje zgodovinskih kritin z bobrovcem in značilnih naklonov streh. Veliko naporov je vložil v obnovo kompleksa Malega gradu, kjer se je še posebej zavzemal za njegovo oživitev in povezavo z mestnim življenjem. Romanski stolp je pokril s streho, da bi se ohranil in zaživel kot gostinsko-turistični objekt.

Veliko je prispeval k oživitvi in oblikovanju kamniških trgov in ulic v mestnem jedru: Trg talcev – postavitev Maistrovega spomenika, Trg prijateljstva, trg pred šutensko cerkvijo in prometna zapora Šutne, ureditev parkirišč za občinsko stavbo in ob frančiškanskem samostanu, ureditev kavarne Veronika in razstavišča nad njo, prostorov v kulturnem domu itd. Pri svojem delu je iskal sodelavce. Praviloma ni načrtoval novih objektov. Veliko je sodeloval s Fakulteto za arhitekturo, kjer je leta 1968 diplomiral pri prof. Marjanu Mušiču s temo: Asanacija in programiranje starega mestnega jedra v Kamniku. Sam sem sodeloval z njim pri prenovi in oblikovanju Šumi bara, prenovi vrtca v starem župnišču in gradnji novega na Šutni. Sodeloval sem tudi pri študentskih meritvah mestnega jedra, ki jih je na Fakulteti za arhitekturo vodil prof. Peter Fister, kasneje tudi pri načrtu za revitalizacijo mestnega jedra, ki je bil podlaga za kasnejšo ureditev. Ureditveni načrt sta izdelala profesorja Fakultete za arhitekturo Fedja Košir in Peter Gabrijelčič, vse v sodelovanju s Schleglom kot mestnim arhitektom.

Ko so leta 1975 na občini mesto mestnega arhitekta ukinili, se je Bojan Schlegl zaposlil kot konzervator na Zavodu za varovanje naravne in kulturne dediščine v Kranju, kjer je še naprej skrbel za kamniško mestno jedro in delo razširil na mestna jedra na Gorenjskem: Kranj, Radovljica, Tržič in druga zgodovinska naselja. Tako je skupaj z arhitektom Vlastom Kopačem skrbel za Veliko planino. Načrtoval je zgodovinske prenove tudi drugje v Sloveniji. Nekatere izmed njih niso bile izvedene, npr.: grajski kompleks Novega Celja, grajski kompleks Jelšingrada v Šmarju pri Jelšah. Skupaj sva prenovila grad v Črnomlju itd.

Tudi po upokojitvi leta 1997 je svoje delo v Kamniku nadaljeval, ko ga je leta 1999 kamniški župan Smolnikar povabil za svojega svetovalca pri urejanju mestnega jedra. Njegov opus je prevelik, da bi v kratkem zapisu lahko vse našteli. Njegovo pionirsko delo pri prenovi starega mestnega jedra v Kamniku in drugod bo zahtevalo podrobne raziskave. Bil je eden redkih arhitektov konzervatorjev, avtonomnih pri svojem načinu dela, v času, ko slovensko spomeniško varstvo praviloma ni vabilo arhitektov k obnovi arhitekturne dediščine.

Po načinu svojega življenja je bil Bojan Schlegl pravi meščan. Ob poklicnem delu je deloval na več področjih. Bil je eden stebrov teniškega kluba: tekmovalec, trener in predsednik. Zato o njem kljub zahrbtni bolezni, ki mu je leta 2004 vzela življenje, lahko rečemo, da je živel po antičnem in renesančnem pravilu: »Zdrav duh v zdravem telesu.«

V rubriki Znanec iz sosednje ulice (Nedeljski dnevnik 2. april 1982) je novinar Miran Satler o Bojanu Schleglu zapisal: »Na njem je veliko športnega. Gibčen, okreten, hiter. Markanten obraz, izrazit nos, sivi lasje. Žalosten pogled. /.../ Po naravi je Bojan Schlegl vedno

optimist. Tudi njegov smeh izdaja takšnega človeka. To pa nikakor ne more kakorkoli prikriti velike kritičnosti, ki jo kaže do okolja, v katerem živi.«

»Bojan Schlegl ima strašno rad Kamnik. Samo človek, arhitekt, ki ima tako rad svoje mesto, iz tega mesta lahko tudi nekaj naredi.« Tako je o Schleglu zapisal Satler, tako so ga dojemali tudi Kamničani, ki so ga poznali.

Bojan Schlegl – Urban Architect and Conservationist of Kamnik's Town Square

Summary

As an urban architect and later on a conservationist at the Institute for the Protection of Natural and Cultural Heritage architect Bojan Schlegl (1931–2004) was in charge of preserving the authentic historical likeness of Kamnik's town square and its revitalization. He started renovating the town centre by decorating shop and cafe signs according to medieval European towns. He participated in renovating houses, shops, town squares and the castle »Mali grad«. He opposed to the construction of modern buildings in the town square. Thanks to him the town square has preserved its medieval appearance.

Mira Smrkolj, univ. dipl. ped.
Podgorica pri Pečah 1 b, Moravče

Ciril Merčun (1909–2005)

Čeprav je »legendarni« skoraj 96-letni kamniški in peški učitelj Ciril Merčun dajal občutek nesmrtnosti, smo se 18. februarja 2005 poslovili od njega na kamniških Žalah.

Rodil se je 2. julija 1909 v Ljubljani. Po končani osnovni in meščanski šoli ter ljubljanskem učiteljišču se je kot učitelj zaposlil na enorazredni osnovni šoli v Pečah pri Moravčah. Tam je doživel razpad kraljevine Jugoslavije in okupacijo. Z ženo in dveletno hčerko je bil izgnan v Srbijo. Po vojni je nastopil službo učitelja v Kamni Gorici pri Kropi. Na prošnjo Pečanov pa se je z družino, ki se je med tem povečala za enega člana, zopet vrnil v Peče, kjer je najprej vodil obnovo požgane šole, nato pa skupaj z ženo tam poučeval do leta 1949. Ni pa se ukvarjal le s poučevanjem v razredu, ampak je mlade in tudi starejše učil sadjarstva, kmetovanja in govedoreje. Ustanovil je gasilsko in pevsko društvo. Njegova violina je bila na vajah in nastopih nepogrešljiv instrument.

V Pečah se mu je rodil še en otrok. Po letu 1949 je bil izvoljen v okrajni ljudski odbor in bil imenovan za poverjenika ali načelnika za prosveto okrajnega ljudskega odbora v Kamniku. Tega dela se ni posebno veselil, ker je bilo njegovo zanimanje usmerjeno k otrokom in prebivalstvu, kjer je živel. Ponovno se je zaposlil kot učitelj v Nevljah pri Kamniku, kjer se je ob mnogih dejavnostih ukvarjal tudi z gasilskim društvom.

Z ženo sta v Nevljah skupaj poučevala do upokojitve leta 1967.

Bil je karizmatičen človek. Že sama njegova pojava in globok glas sta pritegnila pozornost. Ko pa je začel pripovedovati dogodke, opremljene z natančnimi datumi, in recitirati pesmi naših pesnikov, si ga je vsak zapomnil za vse življenje. Bil je živi leksikon, z neverjetno umsko sposobnostjo, živahnega in radovednega uma. Rad se je dopisoval s svojimi učenci. Ko je teh počasi zmanjkovalo, se je dopisoval z njihovimi otroki. Znal se je vživeti v različne generacije in komunicirati z njimi.

O sebi je dejal: »Sem filantrop, še več: kozmopolit. Ves naš planet je ena sama družina. Vsi vdihavamo isti zrak, vsi pijemo isto vodo, vse nas ogreva isto sonce ...«

Vse je delal z navdušenjem, čudenjem, s pozitivno energijo. Ljubil je življenje in mu »pel« hvalo, zato bi ga lahko imenovali učitelja hvalnice življenju.

Njegovo priljubljeno prevozno sredstvo je bilo kolo, s katerim se je še v visoki starosti vozil po Kamniku ali se pripeljal k svojim znancem in prijateljem v Moravško dolino. Rad se je vračal v kraj svojega prvega službovanja. Po vzoru Prešernove Kam je v pesmi opisal svoj pogled na ljudi in življenje:

Ko ves vesel, da še živim,
s kolesom se okrog podim,
prijat'lji vprašajo me: kam?
Odgovor tak jim hitro dam:

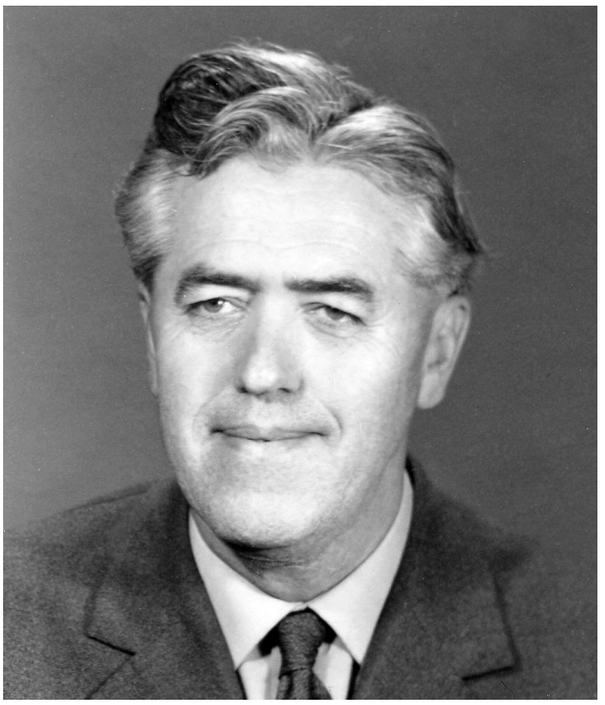

Tja v Peče vleče me srce,
kjer moji znanci še žive,
da enkrat spet se snidemo –
in iz srca zapojemo ...

Gospod Merčun je ostal dejaven skoraj do svoje smrti. Aktivno je sodeloval v Društvu upokojencev, Društvu invalidov Kamnik, Zvezi borcev, Gasilskem društvu in Društvu ILCO. Pri svojih 87 letih je ponovno stopil med učence na OŠ Domžale in OŠ Jurija Vege v Moravčah, kjer je sodeloval pri projektu Šola nekoč. Večkrat je bil slavnostni govornik v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani in bil pri svojih 95 letih gost v Polnočnem klubu na RTV Ljubljana.

Aktiven je bil tudi v Domu starejših občanov v Kamniku, kjer je živel zadnja leta svojega življenja. Med drugim je bil tudi član uredniškega odbora domskega glasila Veronika in član sveta stanovalcev.

Njegova velika posebnost in njegova razpoznavnost po različnih krajih Slovenije pa so bili nagrobni govori, ki jih je imel okoli 340.

Spominjali se ga bomo zaradi njegovega učiteljevanja, prispevka k razvoju gasilstva, predvsem pa zaradi njegove karizmatičnosti, vožnje s kolesom v poznih letih in njegovih velikih govorniških sposobnosti.

Ciril Merčun
(1909–2005)

This article is about the life and work of Ciril Merčun who was a teacher for many years at the branch schools in Peče and Nevlje. He also occupied his time with fruit growing, fire fighting and was a member of many different societies. Even in his old age he was very active physically and mentally known for his cycling and funeral eulogies.

Pavle Šegula, univ. dipl. inž.
Suška 34, Škofja Loka

Albin Vengust (1923–2005)

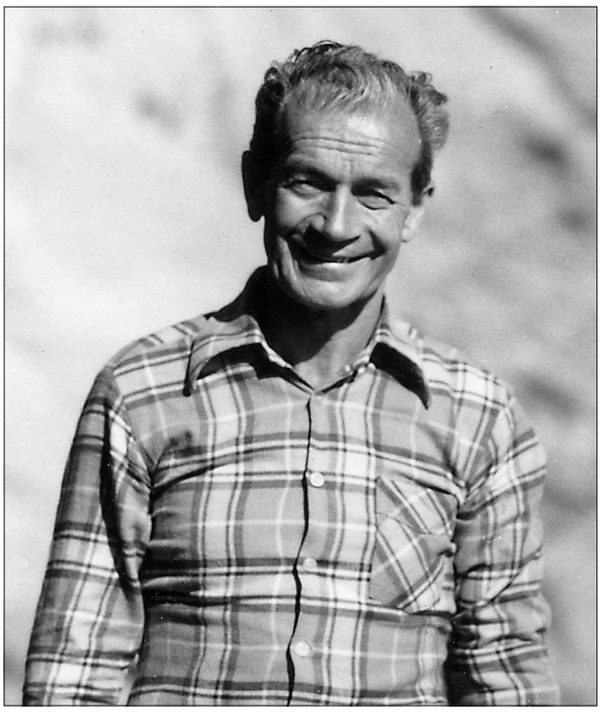

Bine, tako smo Albina Vengusta klicali znanci, prijatelji in sodelavci v različnih delovnih in prostovoljnih organizacijah, je bil rojen 23. februarja 1923 na Duplici pri Kamniku, kjer je v družinskem krogu doživljal svoja mlada leta. Kaže, da je tamkajšnje okolje z obiljem naravnih lepot in mogočnim gorskim zaledjem že v rani mladosti očaralo zvedavega mladeniča in odločilno vplivalo na njegovo življenjsko pot.

Imel je smisel za praktično delo in tehniko. Ker pa družina ni premogla sredstev za dodatno šolanje, se je izučil za strojnega ključavničarja in se zaposlil v tedanji tovarni Remec. Hkrati se je vključil v delavsko gibanje in kmalu postal član zveze komunistične mladine in se že leta 1940 kalil v njenih akcijah. Nič čudnega ni, da je izbrano pot nadaljeval tudi v času usodnih preizkušenj slovenskega naroda med okupacijo. Brez odlašanja je leta 1941 med prvimi odšel v partizane – v boj za svobodo, med katerim sta kot talca padla njegova brata Dominik in Ivan, očeta in brata Štefana pa so Nemci izgnali.

Imel je smisel in nagnjenje do športa, zlasti do smučanja in hoje v gore, kolesarjenje mu je poleg športnega užitka pomenilo udoben in cenen pripomoček za premagovanje razdalj. Že z osmimi leti je bil v Kamniški Bistrici, leta 1936 se je petnajstleten včlanil v Planinsko društvo Kamnik. Prebiral je Planinski vestnik ter načrtno in s premislekom hodil v gore, povečini kot samohodec. Podolgem in počez je prekrižaril Grintovce z okolico, spoznaval poti, se zagledal v brezpotja. Osvajal je samote okrog Kalc in svet Zeleniških špic, se prebijal čez skoke pod Šraj peski in Vršiči. Na ogledih za planikami pod Kaptanom in še kje se je včasih pričkal z lovci. 17-leten je čez Hudi prask osvojil Mrzlo goro, za to starost in tedanje razmere spoštovanja vredno dejanje. Zima ga ni odvračala od gora! Prav nasprotno, na smučeh je obredel Velike pode in še drugje pilil veščino gibanja na belih strminah.

Izkušnje s planinskih podvigov so mu prišle zelo prav v partizanih. Kjerkoli je bil, si je skrbno ogledal posebnosti kraja in okolice, poizvedel, kako je s potmi. Spoznal se je na branje kart, zato se je znašel povsod, kamor ga je vodila dolžnost. Marsikje, tudi v kamniških hribih, npr.: na Kališču, je doživel dramatične trenutke. Pozimi 1941/42 so mu na Mokrcu koristile smučarske veščine in v dolgih letih gverilskega vojskovanja nekje celo motor. Leta 1943 ga je tehnična žilica najprej v kamniškem okraju privedla na delo v prikrito partizansko tehniko. Leto dni kasneje je postal načelnik odseka Pokrajinske tehnike Gorenjske. V krutem boju s sovražnimi obveščevalci in razgibanih vojnih razmerah obdobja pred koncem vojne je skrbel za notranjo varnost v 9. korpusu. Za svoj prispevek NOB je prejel partizansko spomenico 1941. Z njo se ni nikoli postavljal ali okoriščal, upokojil se je šele po štiridesetih letih aktivnega dela.

Po osvoboditvi je nekaj let delal v organih za notranje zadeve v različnih krajih Slovenije, od tega najdlje na ministrstvu za notranje zadeve (kasnejšem RSNZ), kar ga je občasno vodilo tudi v obmejne gore Julijskih Alp. Na Kanin in sosede se je v prostih dnevih rad odpravil predvsem z znanimi planinci smučarji in gorskimi reševalci: s Francetom Avčinom, z Levom Beblerjem, Cirilom Pračkom, Francetom Novakom - Luko. V zgodnji povojni čas sodijo tudi njegovi vzponi v Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah ter nekoliko pozneje z boljšo opremo tudi spust, menda sploh prvi, s smučmi po Turskem žlebu.

Rad se je spuščal s kajakom po brzicah Save in drugih rek, bil je aktiven organizator v aeroklubu, ukvarjal se je s črno-belo fotografijo in se v tujini seznanil še z barvno tehniko, oboževal je poletno taborjenje z družino in prijatelji na odročnih otokih v Jadranu, se potapljal, da ne govorimo posebej o njegovi zvestobi zimskemu Krvavcu in drugim smučiščem v bližini Ljubljane ter pod Kaninom.

Neprimerno bolj kot dejavnost v državni upravi je Bineta mikala proizvodnja. Najprej se je kot delegat RSNZ zaposlil v Inštitutu J. Štefana, kjer je mnogim strokovnjakom odprl okno v svet, jim omogočil šolanje ter izpopolnjevanje v tujini, sam pa pridobival izkušnje za delo v proizvodnji. Že konec petdesetih let je v okviru podjetja Iskra postal direktor tovarne Telekomunikacije v Pržanju. Bil je uspešen, saj mu kot priložnostnemu radioamaterju elektronika ni bila tuja. Dolžnosti je opravljal uspešno in z veseljem, pa se vendar ni mogel upreti izzivu, ko so ga leta 1960 povabili na delo v Združene papirnice Ljubljana.

Dolžnosti generalnega direktorja je po temeljiti pripravi prevzel leta 1962. V tovarni je poskrbel za obnovo strojnega parka, uvedel ključne nove stroje in izdelavo tapet ter zgradil novo tovarniško toplarno. Imel je posluh za potrebe sindikata, prostovoljne kulturne in športne organizacije in gasilsko društvo. Socializem je jemal trezno, v tovarni, ki jo je vodil, ni uvedel tozdov! To si je lahko privoščil kot spomeničar z ugledom, saj je bil dva mandata tudi član CK ZKS. V obdobju

1966–1976 je vodil tudi slovensko in jugoslovansko združenje papirne industrije, ki je pod njegovim vodstvom doseglo opazen napredek v proizvodnji kakovostnih finih papirjev.

Življenjska pot ga je iz proizvodnje vodila v skupščino mesta Ljubljane, kjer je v času med 1976 in 1980 predsedoval izvršnemu svetu. Izkoristil je priložnost in si prizadeval za uvedbo številnih sprememb in izboljšav za obnovo stare Ljubljane. Vodil je odbor za gradnjo krematorija in poskrbel za nešteto drugih ukrepov pri urejanju slovenske prestolnice. Podpiral je prizadevanja arhitekta Vlasta Kopača, da se ohrani krajinska podoba na območju Velike planine. Verjetno je željo za vpis na fakulteto za umetnostno zgodovino posebno močno začutil prav v času, ko se je po službeni dolžnosti spet in spet soočal s problemi, ki so kakorkoli zadevali ohranitev videza stare Ljubljane. Študija se je lotil po upokojitvi, leta 1987, in ga z njemu lastno vztrajnostjo uspešno končal leta 1993. Pridobljeno znanje je uporabil v različnih, praktično uporabnih študijah s tega področja.

Ves čas Binetove uspešne dejavnosti v industriji in upravi spremljamo tudi njegovo nadvse odmevno delo v Gorski reševalni službi, ki ji je ostal zvest do poslednjih dni svojega življenja. Med reševalci ga srečamo že leta 1953. Pot gorskega reševalca je začel kot delegat ministrstva za notranje zadeve v komisiji za Gorsko reševalno službo pri Planinski zvezi Slovenije (KGRS) in s tem bistveno pripomogel k urejenemu operativnemu sodelovanju Gorske reševalne službe z Ljudsko milico, tako pri obveščanju in sklicu reševalcev, zlasti pa pri občasni uporabi vozil in radijskih zvez milice za potrebe reševanja.

Ko je dr. Miha Potočnik leta 1965 odhajal na dolžnost predsednika PZS, je zbor delegatov GRS na Krvavcu potrdil Bineta za novega načelnika KGRS. Na tem mestu je ostal polnih 18 let. Ker sem leta 1960 po njegovi zaslugi tudi sam postal član tega foruma, sem z njim lahko tesno sodeloval in dolga leta spremljal njegovo delo.

Tako kot predhodnik Miha, čigar delo je nadaljeval in dopolnjeval, je Bine dosledno zaupal svojim sodelavcem v komisiji. Vsak na svojem področju smo, šolani in nešolani, levi in desni, skrajno vestno in tovariško ter v skladu s programom in potrebami praktično neovirano in samostojno opravljali zaupane nam naloge, hkrati pa bili deležni njegove osebne pomoči, kadarkoli je bilo to potrebno.

Na zboru reševalcev v Kamniški Bistrici je oblikoval KGRS po zgledu Mednarodne komisije za reševanje v gorah (IKAR). Tako smo delo tudi formalno usmerili v podkomisije za vzgojo in reševalno tehniko, za medicino, za reševanje iz plazov in za opremo, nekoliko kasneje pa še za letalsko reševanje. Že po njegovem odhodu pa sta iz dotedanjih skupin za zveze in analizo nesreč nastali še podkomisiji za zveze ter za informatiko in analitiko.

Teh nekaj vrstic zveni pusto in suhoparno, vendar je bilo to ogrodje, v katero smo s pomočjo Binetovih izkušenj in poznanstev z vztrajnim delom vgradili vse potrebno.

Povezavi z RSNZ so sledili okrepljeni stiki s Civilno zaščito (CZ), Republiškim sekretariatom za ljudsko obrambo (RSLO), Teritorialno obrambo (TO), JLA, Rdečim križem Slovenije (RKS), Zavodom za socialno zavarovanje Slovenije (ZZZS), Zavarovalnico Triglav, Hidrometeorološkim zavodom Slovenije (HMZS), Republiškim sekretariatom za varstvo okolja in urejanje prostora (RSVOUP), Podjetjem za urejanje hudournikov (PUH) in drugimi.

Od RSNZ smo za brezžične zveze pridobili dvoje frekvenc v UKV-območju, ki sta v uporabi še danes, vključno z gorskimi in prenosnimi radijskimi postajami tipa IRET ter dolinsko dežurno službo na postajah milice in v ustreznih službah UNZ ter RSNZ. Odstopili so nam precej svojih terenskih vozil ter omogočili uporabo helikopterjev za reševanje v gorah.

Zelo se je posodobilo varstvo pred plazovi, saj je Bine z GRS poskrbel tudi za preventivo ter v ta namen prek CZ in RSLO spodbudil postopke za ustanovitev Službe za opozarjanje pred plazovi HMZS, pri RSVOUP pa Komisije za varstvo pred plazovi, ki skrbi za trajno zaščito in presojo ogroženosti prostora. V sodelovanju s HMZS je nastalo *Preliminarno poročilo o delu na katastru snežnih plazov na ozemlju SR Slovenije*.

GRS je ob pomoči CZ, TO, JLA in RSLO dala kadre in šolala reševalce in druge za minerje snežnih plazov, uvedla metode za namerno proženje plazov ter nadaljevala in izpopolnila že leta 1952 začeto reševanje s plazovnimi psi. Za načrtno vzgojo planincev, alpinistov in širše javnosti je bil vpeljan dan varstva pred snežnimi plazovi ter kasneje, malo pred Binetovim odhodom z mesta načelnika, še srečanja Gore in varnost.

Imel je tanek posluh za vzgojo, skrbel je, da so člani in pripravniki dobili izvirno domačo literaturo ter prevode priročnikov tujih GRS, tako npr. *Reševalni priročnik*, priročnike o plazovih in o reševanju s helikopterjem. Z izdajo treh zbornikov GRS je poskrbel, da se ohrani spomin na dotedanje delo, kadre in razvoj GRS. Tudi s papirjem iz Vevč je še dolgo podpiral te in podobne publikacije. Planinski založbi PZS je pomagal pri natisu planinske vzgojne in druge literature; z brezplačno dobavo papirja je med drugim samo kronistom iz PD Kamnik omogočil ohraniti spomin na preteklost v kar 18 različnih kronikah.

Bil je tehnični urednik in oblikovalec dveh izdaj prevoda *Gornikov svetovalec,* potrpežljivo botroval prevodu priročnika dr. W. Phlepsa *Nujna zdravstvena pomoč v gorah, večjih nesrečah in katastrofah*. Zasnoval je tudi Pomnik ponesrečenim reševalcem na Okrešlju. Leta 2002 je kot soavtor v skupini pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU dočakal izid *Planinskega terminološkega slovarja.*

V vzgojni okvir sodi tudi redno sodelovanje z republiškimi in pokrajinskimi gorskimi reševalnimi službami ter zvezno koordinacijsko komisijo za GRS na območju nekdanje Jugoslavije, odkoder so se na naših tečajih šolali njihovi inštruktorji ter bili deležni tudi pomoči pri nabavi opreme in našega sodelovanja v nekaterih akcijah.

Negoval je delovne stike z reševalnimi organizacijami Avstrije in Italije in zagotovil redne stike za menjavo mnenj, nabavo reševalne opreme ter medsebojno spoznavanje v obojestransko korist.

V stikih z IKAR je od naših delegatov terjal tvorno delo in dosledno obveščanje o izkušnjah z rednih in specializiranih letnih srečanj. V času Binetovega načelovanja je KGRS organizirala 17. zbor delegatov IKAR s 5.

konferenco o nesrečah v plazovih na Bledu (1971) ter 27. zbor delegatov in 3. seminar o reševanju iz plazov v Bovcu (1981), kjer je žela priznanje enakovrednosti z mednarodno reševalsko srenjo.

Ponovno velja opozoriti na prispevek s področja varstva pred plazovi in posebej na zgodnjo uvedbo helikopterskega reševanja. Ni dvoma, da je GRS s takim delom za nekaj let skrajšala rok uvedbe teh dejavnosti v delovne programe ustreznih republiških inštitucij. Izboljšana je bila tehnika reševanja v gorah, olajšano in skrajšano delo reševalcev, medtem ko je bila ponesrečencem ob manjšem trpljenju zagotovljena večja možnost za preživetje.

Povsem enako lahko trdimo glede nabave sodobnih radijskih postaj Storno v sedemdesetih letih. Postaj nam je primanjkovalo, želeli pa smo sčasoma tudi nadomestiti že močno izrabljene »iretke«, ki nam jih je RSNZ podaril, da smo sploh lahko uvedli sodobne metode obveščanja. Tehnična vprašanja in vprašanja pridobitve sredstev je z zbiralno akcijo pri slovenskih občinah izpeljala skupina za zveze, Bine pa je moral poskrbeti, da se dinarji prelevijo v devize, s temi v Londonu organizirati prevzem postaj in jih uvoziti brez odvečne birokracije.

Bine je bil dolga leta član upravnega odbora PZS, kjer je bil zadolžen za delo GRS, opravljal tekoče in tudi druge naloge: pomagal pri ustanovitvi vsaj treh planinskih društev, zastopal GRS v Loteriji Slovenije, delal v častnem razsodišču PZS. Na terenu sva skupaj raziskala nekaj odmevnih gorskih nesreč in pripravila izvedenska mnenja, ki jih je učinkovito zagovarjal na sodišču.

Ob vsem tem delu je dolga desetletja navdušeno hodil po naših in tujih gorah, leta 1972 pa vodil uspešno alpinistično odpravo na Pik komunizma v Pamirju.

Po nesrečah, ki sta povzročili smrt kamniškega reševalca na Brani in zlasti reševalcev letalcev na Turski gori, je opravil obsežno delo, ki je bilo potrebno, da je KGRS zadostila administrativnim zahtevam in ustanovila Sklad Okrešelj, namenjen pomoči in štipendiranju otrok preminulih gorskih reševalcev.

Naj bo dovolj! H kratkemu prikazu Binetovega dela, ki zgovorno kaže, da njegovo življenje ni bilo jalovo, da se ni branil nalog in da jih je tudi po najboljših močeh s pobudo reševal ter večinoma uspešno rešil, je potrebno dostaviti, da smo se pri delu večinoma lepo ujeli, redka nesoglasja pa vselej rešili prijateljsko in brez zamer v korist našega poslanstva. Naj končno zapišem še to, da je za svoje delo poleg partizanske spomenice 1941 od skupnosti prejel veliko odmevnih državnih in drugih priznanj, od tovarišev reševalcev pa na zboru reševalcev v Poljčah tudi naziv častni načelnik GRS.

Radi se ga spominjamo, ostajamo mu hvaležni za prijetno in plodno drugovanje.

Albin Vengust
(1923–2005)

Summary

Albin Vengust was born in Kamnik. He studied to be an engine fitter and was part of the communist party. He was one of the first to join the partisans in 1941. He was awarded a partisan medal of honour for his contribution to the Liberation Front. After the liberation he worked in internal affairs and at the Jožef Stefan Institute. He was also director of the company Iskra and the Association of Paper Factories of Ljubljana. From 1976 to 1980 he was the president of the executive council for the city of Ljubljana. After retiring he decided to study art history and successfully obtained his degree.

A great deal of his leisure time was spent mountain climbing and as head of the mountain climbing rescue squad for many years. He contributed tremendously to the protection against avalanches. He also wrote many publications on avalanches and rescue strategies.

JOŽEF

Angelca Turnšek,
višja knjižničarka v pok.
Tabor 10, Ljubljana

Ob knjigi Tomaža Kočarja *Kamniška Bistrica – Bistriški gozd*[1]

Knjiga Bistriški gozd obsega 328 strani. Od tega je 190 strani besedila, na ostalih straneh pa je bogato in dokumentarno slikovno gradivo, sledijo bibliografija in viri, osebno kazalo, zahvale in vsebinsko kazalo, ki je razčlenjeno na več nosilnih poglavij, ta pa še na številna podpoglavja.

Pri pregledovanju knjige in prebiranju njene vsebine sem naletela na mnoge pomanjkljivosti in nedoslednosti, ki marsikdaj zamegljujejo resnična dejstva in dogodke, ki imajo svoj izvor tudi v gospodarsko-socialni sestavi obravnavanega območja. Avtor v strokovna poglavja večkrat tudi nelogično vključuje najrazličnejše pripovedi, navaja razne dogodke, podaja biografske podatke mnogih oseb in osebnosti in celo posameznih družin. Menim, da so nekatera poglavja prepolna imen, letnic in številnih drugih podatkov, zato so tudi vsebinsko nepregledna ali vsaj težko dojemljiva. Vsekakor pa so mnoge ugotovitve, pripovedi in navedbe zelo zanimive in dragocene za nadaljnji poglobljeni razmislek.

Avtor T. Kočar je v uvodu med drugim zapisal: »/.../ saj je bil, danes še posebno, moj namen pisati za 'povprečnega' bralca, predvsem domačina oziroma poznavalca teh predelov.«[2] Toda knjiga je zahtevno branje. Ko sem se prebijala skozi obsežno gradivo, sem naletela na več zapisov, ki so zbudili mojo pozornost in tudi nelagodnost. O nekaterih bom skušala tukaj dokumentirano razmišljati.

V okviru podpoglavja Poseljenost doline zasledimo na strani 54 naslednjo navedbo: »Leksikon Dravske banovine (1937, 187) navaja, da je po spojitvi več občin nastala nova občina Kamniška Bistrica s sedežem v Stahovici ...« (Pravilno: Krajevni leksikon Dravske banovine.) Dalje beremo: »Pošta je v Stahovici, šola in župnija pa sta v Stranjah.« Na strani 55 pa je navedeno: »Leta 1952 je pod okraj Ljubljana - okolica spadala samostojna občina Kamniška Bistrica s sedežem v Zagorici.«

Pojdimo po vrsti: občina Kamniška Bistrica nikoli ni imela svojega sedeža ne na Stahovici in ne v Zagorici. Od nekdaj je bil njen sedež v levem krilu Prodnikove hiše (gostilna), v prvem nadstropju, v naselju Kregarjevo št. 1. V pritličju iste zgradbe pa je bila pošta Stahovica, imenovana po naselju Stahovica. Zadnja leta pa ima pošta z istim imenom svoj sedež v nekdanjem gasilskem domu v Zgornjih Stranjah, tik ob Osnovni šoli Stranje. Stranjska šola torej sodi v naselje Zgornje Stranje. Župnija Stranje, ki ima širši obseg, pa ima svoj sedež v Zagorici, tik pod stranjsko cerkvijo. So si pa naselja Stahovica, Kregarjevo, Zagorica in Zgornje Stranje zelo blizu. Naselji Kregarjevo in Zagorica mejita druga na drugo in prav tako Zagorica in Zgornje Stranje. Vsa ta naselja so vzdolž desnega brega Kamniške Bistrice, medtem ko Kregarjevo in spodnji del Stahovice razmejuje Kamniška Bistrica.

V knjigi večkrat zasledimo »stahovški župan« in »stahovška občina« (npr. str. 107, 135), pa tudi »občina Stahovica« (str. 82, 136). Kako je avtor do takega poimenovanja občine Kamniška Bistrica prišel, si ne znam razložiti. Stahovica nikoli ni bila občina, tudi tedaj ne, ko je obstajalo več manjših občin. (Po leksikonu CZ, Slovenska krajevna imena, 1985: stahoviški/stahovski. Tudi Slovenski pravopis, Ljubljana 2001, ima na str. 1485 enaki pridevniški izpeljanki.)

V občino Kamniška Bistrica so bile najprej združene naslednje manjše občine: Stranje, Bistričica in Županje Njive. Nato so ji priključili še občino Gozd, od mekinjske občine pa Godič in Brezje. Po občinskih volitvah 7. oktobra 1933 so občini Kamniška Bistrica dodelili še ostala naselja mekinjske župnije, odvzeli pa so ji vas Gozd in jo dodelili nanovo ustanovljeni občini Nevlje. Navedene podatke mi je iz kronike župnije Stranje, leto 1934, str. 232–237, pred leti ljubeznivo pisno posredoval sedaj že nekdanji župnik v Stranjah gospod Tone Berčan. V kroniko pa jih je zapisal župnik Janez Langerholc.

V podpoglavju Gozdni delavci – drvarji na str. 94 beremo: »Cerkev sv. Benedikta v Stranjah ima žegnanje sredi oktobra. Cerkev so med vojno Nemci utrdili, spremenili v trdnjavo (betonska plošča pod stropom ladje!), v letu 1946 je bila obnovljena po načrtih arhitekta Jožeta Plečnika, 1947. pa ponovno posvečena.« Sledijo podrobne zgodovinske navedbe o nastanku cerkve v Stranjah in o njenem razvoju vse do leta 1834, ki jih je avtor povzel po M. Kosu in F. Steletu.

Vrnimo se k prvemu delu navedbe. Žegnanje v stranjski fari je drugo nedeljo v oktobru. Cerkev v Stranjah je res obnovil arh. Jože Plečnik, toda ne leta 1946. Tega leta se je obnavljanje notranjščine cerkve komaj začelo. Trajalo pa je več let. Cerkev leta 1947 ni bila ponovno posvečena, kar po cerkvenih predpisih tudi ni bilo potrebno. Je pa avgusta leta 1948 škof Anton Vovk blagoslovil glavni oltar (gl. članek: Biser v Stranjah, Demokracija, 2003, št. 47). Ne znam si razložiti, zakaj je avtor prof. Plečnika in podatke o stranjski cerkvi umestil v kontekst, ki nima nobene povezave z njim in ne s stranjsko cerkvijo. Plečnik je omenjen tudi na straneh 34, 76 in 143, vendar nobena od teh strani, kot tudi ne omenjena stran 94, ni navedena pri Plečniku v osebnem kazalu.

Osebno kazalo je nepopolno in nedosledno. Zavedam se, da bi za izdelavo popolnega osebnega kazala potrebovali več sodelavcev. Je pa osebno kazalo zelo pomembno in koristno, zlasti kadar gre za tako obsežno delo, ki vsebuje tolikšno število imen.

V poglavju Gospodarjenje z gozdom od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne na strani 82 beremo: »Tako kot Štefka (1931, por. Pogačar) /.../ se tudi Nada Kemperl, por. Senčar, spominja mrtvega Viktorja Prodnika, Kregarjevo 6 /.../, ki so ga istega dne, 1. de-

1 Tomaž Kočar, 2003: *Kamniška Bistrica – Bistriški gozd*. Ljubljana: samozaložba.

2 Str. 8.

cembra 1943, kot organista, cerkovnika in občinskega tajnika občine Stahovica Franceta Turnška, Zagorica nad Kamnikom 15, in Antona Sitarja, Stahovica 5 (z Golnika?), delovodjo v Stahovici na žagi kamniške korporacije, ustrelili oz. ubili partizani. Prodnikovo truplo je ležalo pod cesto ob Bistrici (reki Kamniški Bistrici, op. A. T.), blizu klanca pod Macesnovcem.«

Sprašujem se, zakaj je avtor te žrtve umestil v poglavje, ki se glede na naslov, nanaša na čas do prve svetovne vojne?! Po mojem mnenju bi te žrtve morale biti uvrščene v podpoglavje Dogodki med (drugo svetovno) vojno.

Franc (in ne France) Turnšek je bil organist in tajnik občine Kamniška Bistrica in ne »občine Stahovica«. Pred združitvijo več manjših občin pa je bil Turnšek tajnik občine Stranje (kronika župnije Stranje, leto 1934, str. 232–237). Turnšek je bil umorjen na cesti v neposredni bližini svojega doma (pri hiši Karla Kočarja - Pogačarjevega) v prisotnosti svoje žene Angele in pet let starega sina. Anton Sitar je bil prav tako kot Viktor Prodnik umorjen v dolini Kamniške Bistrice. Gospod Sitar je bil iz Križ pri Tržiču, kjer so ga tudi pokopali. V Stranje je prišel med obema vojnama – po zapisu v knjigi avgusta 1939 (str. 131). Od njegove nečakinje Frančiške Sitar iz Križ pri Tržiču pa sem izvedela, da je njen stric prišel v službo na korporacijsko žago v Stahovico že leta 1931. Med korporacijo in g. Sitarjem je bilo sklenjenih več delovnih pogodb.

Nihče od domačinov pa se ni spomnil še na štiri žrtve, ki so jih partizani umorili 14. dec. 1943. Te žrtve so bile: zakonca France in Marija Lukan iz Zgornjih Stranj ter zakonca Jože in Stanislava Petek iz Podstudenca v dolini zgornje Črne. Vsi štirje so bili umorjeni v lastnem domu (gl. članek: Izkušnje doživetega, Demokracija, 2003, št. 4).

Mimogrede: na str. 108 sem zasledila podatek »iz Stolnika nad Stahovico«. Naselje Stolnik ni nad Stahovico, ampak zahodno od Spodnjih Stranj.

Poglejmo še navedbo na str. 112, v 5. odstavku, podpoglavje Gradnja ceste v Kamniško Bistrico – promet: »Fajdigovi so imeli tudi trgovino s kolesi in elektromaterialom sredi Kamnika, kjer je danes Maleševa galerija /.../.« Ime Mihe Maleša je omenjeno še na str. 115. Miha Maleš je bil rojak, izjemen človek in velik umetnik – slikar, grafik, ilustrator in publicist. In prav zato bi nekaj besed o njem morali zapisati v knjigi. Umetnik Maleš je bil zvest svojemu rojstnemu kraju, Jeranovo pri Kamniku, ki ga je poleg Mekinj in Kamnika vedno nosil v svojem srcu. Kamniku je zapustil svoja številna umetniška dela, ki so bila osnova za nastanek Maleševe galerije v tem mestu. Žal je njegovo ime izpuščeno tudi v osebnem kazalu.

V podpoglavju Logarji, gozdni čuvaji (str. 135–136) je zapisano: »Po nemški okupaciji je Libnik (v predhodnem odstavku: 'gozdar in lovec Jure oz. Jurij Libnik') odšel v partizane in 9. junija 1942 padel v spopadu z Nemci kot prvi partizan v Kamniški Bistrici – na Vegradu, tj. tik nad žago v Stahovici (spominska plošča na Vegrih, Prapretno nad Črno oz. nad Kalcitom (Calcitom, op. A. T.). Neposredni očividec tega dogodka je bil menda partizan Mirko Štirn, morda tudi Jakob Šter /.../. Libnika naj bi bil z žage ustrelil nemški žandar /.../, ne pa stahovški župan in prevzemalec lesa na žagi Žerjav. Takrat so partizani napadli žandarmerijsko postajo pri Kočarju v Zagorici (?) oz. stavbo stahovške občine ('ta dolga' hiša za Prodnikovo gostilno) in tudi požgali žago v Stahovici. /.../ Župan občine Stahovica je bil, kot že rečeno, takrat Žerjav, ki je bil zaposlen na žagi v Stahovici /.../ stanoval pa je pri Lukanu – Martinovcu (Krt) v Stranjah.«

Sprašujem se, zakaj oseba, ki je avtorju posredovala te podatke, ni navedena? Celotni zapis je zelo zapleten in netočen, zato je nujna podrobnejša razčlenitev zapisane vsebine.

Kot že rečeno, se je občina imenovala Kamniška Bistrica in ne »stahovška občina«. Po navedenem zapisu je Libnik padel v spopadu z Nemci v Kamniški Bistrici – na Vegradu. Vegrad je hrib in ni v Kamniški Bistrici in tudi ne v Prapretnem nad Črno. Hrib Vegrad sodi k naselju Stahovica. Pod Vegradom je večje območje, kjer je bila korporacijska žaga. Lesno industrijo z žago, last kamniške Meščanske korporacije, so leta 1927 »sodobno« opremili (Krajevni leksikon Slovenije – v nadaljevanju KSL – II, 1971, str. 195). Leta 1965 pa so žago v Stahovici ukinili (Kočar, str. 156). Sedaj je na isti lokaciji podjetje Calcit. Tu je tudi križišče cest v dolino Kamniške Bistrice in dolino Črne. Na hribu Vegradu so leta 1960 zgradili kulturni dom (KLS II, str. 195). Sedaj ima omenjeno zgradbo, Stahovica št. 10 b, v najemu Lovska družina Stahovica (podatek Stane Kregar, Stahovica). V tekstu je omenjena tudi spominska plošča na Vegradu. O njej pa ne izvemo ničesar. Zato nekaj besed o njej v nadaljevanju vsebine.

Za ilustracijo: Praprotno – Sv. Primož, ki ga kot kraj ljudstvo še vedno tako imenuje, se je leta 1955 preimenovalo v Črno pri Kamniku (KLS II, str. 175). V Priročnem krajevnem leksikonu Slovenije, 1996, str. 369, in prav tako v leksikonu CZ, Slovenska krajevna imena, 1985, str. 218, pa je navedeno Prapretno – Sv. Primož.

V že citiranem sestavku beremo, da je bil neposredni očividec, ko je Libnik padel na Vegradu v spopadu z Nemci »menda« partizan Mirko Štirn. Zakaj navedba »menda«, ko pa je Mirko Štirn še živ? To Štirn lahko potrdi ali zanika. Torej Libnika »naj bi bil« ustrelil nemški žandar. Če je bil očividec, zakaj navedba »naj bi bil«. Na podlagi česa so uboj Libnika pripisovali tedanjemu županu občine Kamniška Bistrica Žerjavu? Kljub očividcu taka navedba! Takih in podobnih podtikanj smo bili vajeni. Nihče pa se ni potrudil, da bi odkril ime g. Žerjava. Tudi v osebnem kazalu je naveden samo njegov priimek. V kroniko župnije Stranje, leto 1941, 2. maj, str. 304, je župnik Janez Langerholc zapisal: »Prav tega dne je prevzela okupacijska oblast občino Kamniška Bistrica. Župan Potočnik France je bil odstavljen in za župana imenovan g. Žerjav Karel, vodja korporacijske žage v Stahovici, po rodu baje iz Koroškega, torej ... upam, da bo dober mož.«

V zvezi z nemško žandarmerijo pa naslednje: Po nemški okupaciji slovenskega ozemlja so v Stranje prišli tudi nemški orožniki. Nastanili so se v hiši, ki je bila last Karla Kočarja - Pogačarjevega v Zagorici (danes št. 2). Hiša je stala in še stoji tik pod hribom Gradišče, ob cesti in ob reki Kamniški Bistrici ter v neposredni bližini Prodnikove gostilne, ki pa sodi v naselje Kregarjevo. Stavbe »stahovške občine« partizani 9. junija 1942 niso napadli. Kot že rečeno, je imela kamniškobistriška občina svoj sedež v levem krilu Prodnikove hiše. Tudi

žage v Stahovici navedenega dne niso požgali. To so storili leta 1943, kar je avtor tudi sam zapisal v nadaljevanju sestavka.

Po pripovedovanju mojega očeta Franca Turnška, česar se še zelo dobro spominjam, in pozneje tudi moje mame Angele Turnšek so partizani ob napadu na žandarmerijo vstopili v občinske prostore, a niso napravili nobene škode. Oče je bil tedaj namreč v službi. V občinske prostore pa je bilo vlomljeno neke noči po umoru mojega očeta, 1. dec. 1943, oz. nekaj dni pred božičem. Vlomilci so gradivo uničevali tako, da so ga premazali z barvo in razmetali po prostorih. Enako so storili z božičnimi živilskimi boni, ki so bili namenjeni krajanom. Očividka posledic tega razdejanja je bila tedanja uslužbenka na občini P. P., ki še živi. Sedež občine Kamniška Bistrica je okupator v začetku leta 1944 preselil v Kamnik.

Zelo natančno je v sestavku tudi povedano, pri kom je župan Žerjav stanoval: »Pri Lukanu - Martinovcu (Krt), v Stranjah.« Župan Žerjav je stanoval pri Lukanu v Zgornjih Stranjah, ne pa pri Krtu. Krt se piše Lukanova hči Mira, odkar se je poročila. Informator je očitno tudi povsem pozabil, da so v noči na 14. dec. 1943, kot že rečeno, v Lukanovi hiši v Zgornjih Stranjah partizani umorili Franceta Lukana, njegovo soprogo Marijo pa težje ranili in je tri dni za tem umrla. Soprogo župana Žerjava pa so lažje ranili in je preživela (gl. že omenjeni članek Izkušnje doživetega).

Še nekaj besed o napadu na nemško žandarmerijo v Zagorici, ki mi je zelo živo ostal v spominu. Menim, da o spopadu ne moremo govoriti. Nemška žandarmerijska posadka je bila maloštevilna. Napad je izvedel Kamniški bataljon sredi dneva in je trajal približno poldrugo uro. Streljanje je bilo silovito. Ko so se partizani umaknili, je orožje utihnilo. Pri nas doma je bilo tedaj veliko vznemirjenje, ker sploh nismo vedeli, kaj se dogaja. Naša hiša stoji nekoliko nižje od stavbe, kjer je bila žandarmerijska postojanka, pa vendar nekoliko v zatišju. V skrbeh smo bili za očeta, ki je bil tedaj v službi. Eden od bratov je bil v šoli, drugega brata pa tudi ni bilo doma, in še danes ne vemo, kje je bil v tistem času. Star je bil namreč štiri leta. Kdo ga je zavaroval, ni znal povedati. Pred začetkom napada je moral brat biti v bližini žandarmerije. Večkrat jo je namreč sam »mahnil« k očetu v službo, kar je bilo sicer povsem varno. Po končanem napadu so se oče in oba brata srečno vrnili domov.

Po pripovedovanju ob napadu Nemci niso imeli žrtev, le en orožnik je bil ranjen in še ta zunaj postojanke. Kje so bili, kam so se zatekli žandarji v času napada, si je težko razložiti. Stavba, v kateri je bila postojanka, pa je bila močno poškodovana. Žandarmerija se je nato preselila v župnišče, ki je bilo prazno. Župnika Janeza Langerholca je okupator že junija 1941 izselil v Srbijo. (Kakšna je bila nadaljnja usoda župnijske zgradbe in stranjske cerkve gl. že omenjeni članek Biser v Stranjah.)

Če bi bil tedaj kateri od nemških žandarjev mrtev, okupator krajanom ne bi prizanesel. Tako kot jim ni 9. julija 1942, ko je v Potoku v Črni postrelil 51 talcev domačinov. Ta žalostni, tragični dogodek se je povezoval z napadom partizanov 5. julija 1942 na istem kraju na nemški avtomobil, v katerem se je peljalo pet Nemcev po dolini Črne. Avto je zgorel, Nemci so bili mrtvi. (Več o tem dogodku gl. v članku: Zamižite na eno oko ..., *Kamniški občan,* 1999, št. 10.)

V zvezi z napadom na nemško žandarmerijo in ubojem Jurija Libnika za primerjavo poglejmo zapis v KLS II, str. 195. V okviru gesla Stahovica beremo: »Nemško postojanko v vasi so zavzeli kamniški partizani 8. 6. 1942. V avli kulturnega doma spominska plošča 144 padlim borcem in žrtvam fašističnega terorja iz 22 vasi. Pred domom spomenik Juriju Libniku, logarju iz Kamniške Bistrice, ki je tu padel 9. 6. 1942.« Če natančno preberemo oba sestavka iz Kočarjeve knjige in KLS, ugotovimo, da je Libnik padel v Kamniški Bistrici. Po navedenem Krajevnem leksikonu so »kamniški partizani« postojanko zavzeli v vasi Stahovica, in to 8. 6. 1942. Zanimivo, kakšna nasprotja v navedbi podatkov!

Na spominski plošči na Vegradu, ki je pred vhodom v zgradbo in ne v avli, je oštevilčenih 144 imen, dejansko pa jih je 145. Ime Jurija Libnika je vklesano med padle iz naselja Kamniška Bistrica, ki pa ni oštevilčeno. Zakaj ne, si ne znam razložiti.

Na tem mestu moram omeniti Prodnikovega Tončka, ki je bil prvorojenec Kristine in Petra Prodnika, Kregarjevo št. 1. Rojen je bil leta 1940. Zelo živo ga imam v spominu. Bil je prisrčen, vesel in zdrav otrok. Ob napadu na žandarmerijo v Zagorici, po navedbi v Kočarjevi knjigi 9. junija 1942, je zaradi silovitega streljanja, ki se je razlegalo po vsej soseski, Tonček doživel hud stres, ki ga je usodno zaznamoval. Za tem je njegovo obnašanje postajalo nenavadno. Bil je otožen, odsoten, nemiren in njegov umski razvoj se je takorekoč ustavil. Bil je ubog. Starši so ga negovali doma, dokler so zmogli. Nato so ga dali v zavod, kjer se je njegovo življenje pri 24 letih izteklo. Ta kruta, žalostna usoda je Tončkovim staršem prizadejala neizmerne bolečine, ki so jih nosili vse življenje.

Na strani 150 v podpoglavju Dogodki med vojno beremo: »Lojzetovo ženo Slavko Žagar - Rezkovo iz Črne, vdovo po Lojzetu Erjavšku - Jerinčkovemu, so 2. novembra 1944 likvidirali partizani skupaj z njenim prijateljem Antonom Šlebirjem.«

»Partizan Anton Šlebir - Tošo iz Godiča 34, podoficir v stari Jugoslaviji, se je po pripovedovanjih menda celo 'sprehajal' med nemškimi žandarji, strahoval domačine in imel namen že določene (npr. Kemperla na Kraljevem hribu idr. – pravilno Kraljev Hrib, op. A. T.) tudi 'pospraviti'. Skratka, 'partizanil' je precej po svoje, zato so ga soborci že dalj časa 'lovili'. Končno ga je skupina iz Gornjega Grada (VDV?) – zakaj pri VDV vprašaj, op. A. T. – presenetila na Kopiščih pri Slavki Žagar - Rezkovi in ga likvidirala pod cesto v gozdu pri Ribji peči. /.../ Skromno obeležje groba Jerinčkove Slavke najdemo pod Kopišči. /.../ Po vojni so posmrtne ostanke prenesli na pokopališče.«

Kakšna zmeda pri navedbi priimka Slavke Erjavšek, roj. Žagar. Kdo je informator vseh navedenih podatkov?

Navedba, da se je Tošo »menda« sprehajal med nemškimi žandarji, bi morala biti dokazana, dokumentirana, da bi imela svojo težo in verodostojnost. Navedeno je tudi, da je Tošo domačine »strahoval« in imel namen določene tudi »pospraviti«. Informator pa očitno ni vedel, ali pa je mogoče že pozabil, da je Tošo kot občinski sekretar KPS skupaj s Francetom Bernotom -

Filipom 1. in 14. dec. 1943 dal »pospraviti« sedem domačinov, in to brez dokazov o njihovi krivdi in brez sodbe, ampak na osnovi samih laži in izmišljij (gl. že omenjeni članek Izkušnje doživetega in članek Kadar človečnost v človeku zamre, Demokracija, 1998, št. 37, in Kamniški občan, 1998, št. 19, 20, 22).

Menim, da bi bilo smiselno, ko bi informator avtorju knjige povedal, kako je Tošo »partizanil po svoje« in kaj je bil resnični vzrok, da so ga soborci umorili?

Poglejmo, kakšne politične funkcije je Tošo, poleg tega da je bil občinski sekretar KPS, še imel. Jože Vidic v svojem delu Zločin pri Lenartu, 1973, na str. 352 piše: »Rajonski komite Kamnik je 6. septembra 1943 obvestil okrožni komite, da v Kamniku ni bele garde.« Zelo zanimiva ugotovitev in navedba! Dalje na isti strani: »Jože Kavčič - Jernač je 12. septembra 1943 obvestil okrožni komite: 'Ilegalni kadri na terenu: Jernač /.../, Tošo, /.../ '.« V Zborniku žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik, 1998, je na str. 102 navedeno: »Dokument št. 4.2. Obveščevalni oddelek pri Okrožni Izpostavi Kamnik. Položaj, 15. 5. 1944, št. 53/44.« Nato sledijo okraji. Na str. 104 beremo: »Kamniški okraj V. Načelnik: tov. Istok, partijc. Pomočnik: tov. Samotni, partijc. Pomočnik: tov. Tošo, partijc.« Iz tega sledi, da je Tošo še maja 1944 deloval v varnostno-obveščevalni službi. Umorjen pa je bil 2. novembra 1944. Zanimivo bi bilo vedeti, kdaj so ga soborci začeli »loviti«.

Avtor je v že omenjenem podpoglavju Dogodki med vojno na str. 148–149 na osnovi pisnih in ustnih virov podrobno opisal posledice sestreljenega ameriškega bombnika, ki je strmoglavil 29. maja 1944 na Mali planini v Kamniških Alpah. Avion je bil zadet nad Zagrebom, njegov cilj pa je bila Avstrija. Podrobno je opisano reševanje preživelih članov posadke, ki je še pravočasno odskočila s padali iz letala v bližini Kamnika.

Žal pa se nihče ni spomnil, da sta v razbitinah omenjega letala 3. junija 1944 umrla dva otroka domačina, in sicer osemletni Janez Prodnik iz Kregarjevega in njegov desetletni bratranec Rajko Sušnik. Otroka sta se z vednostjo svojih mam pridužila domačinu, ki je šel k Sv. Primožu velet, naj zvonijo za umrlim Stranjanom. Na poti pa so naleteli na dva domačina, ki sta šla na Veliko planino. Otroka sta se odločila in odšla z njima na Malo planino, kamor ju je gnala radovednost, da bi videla ostanke strmoglavljenega letala. Pri pregledovanju razbitin sta naletela na razstrelivo, ki je eksplodiralo in jima vzelo življenje. Sprašujem se, ali res ni bilo nikogar v bližini, ki bi otrokoma preprečil brskanje po razbitinah letala. Rozi Prodnikovi so v začetku decembra 1943 iz doline Kamniške Bistrice prinesli umorjenega moža Viktorja, 3. junija 1944 pa še mrtvega sina Janeza z Male planine. Boleče dejstvo, ki je težko doumljivo.

V tem sestavku sem komentirala tiste navedbe v knjigi, na katere sem postala posebej pozorna. Vsebina nekaterih navedb pa se je dotaknila tudi mojih čustev. Dodala sem nekaj svojih doživetij in spoznanj.

Avtor je v uvodu knjige zapisal, da je podatke o Kamniški Bistrici začel zbirati ob terenskem delu leta 1978 in nato leta 1988 z zbiranjem nadaljeval. Preučil je številne pisne in tudi arhivske vire, povezane s tematiko, ki jo v knjigi obravnava. V pomoč so mu bili številni ustni viri, med njimi tudi mnogih domačinov.

Ob prebiranju knjige oziroma njene vsebine sem prišla do spoznanja, da je prečudovita narava Kamniške Bistrice, nad katero se vzpenjajo mogočni vrhovi Kamniških Alp, z vso svojo čarobnostjo in skrivnostnostjo Ljubljančana Tomaža Kočarja tako pritegnila, da je vanjo širše in vsestransko pa tudi s srcem globlje posegel.

The Book *»Kamniška Bistrica – Bistriški gozd«* by Tomaž Kočar

Summary

This article outlines some criticisms and documented remarks regarding the extensive work *»Kamniška Bistrica – Bistriški gozd«* written and published by author Tomaž Kočar in Ljubljana in 2003.

The author of the article also writes about some personal experiences and knowledge about the region.

Kazalo

UVODNIK

Marjeta Humar
Kamniški zbornik XVIII 5

KAMNIK – SEDANJOST IN PRIHODNOST

Anton Tone Smolnikar s sodelavci
Dvanajst let lokalne samouprave – obdobje velikih
sprememb za slovenske občine 7

Andreja Eržen
Kamnik – Andechs 33

RAZPRAVE – GOSPODARSTVO

Janez Humar
Nekaj dejstev in misli o preteklem in
sedanjem stanju lesarstva v kamniški občini 41

RAZPRAVE – ETNOLOGIJA

Tone Cevc
Vodiškarjeva kmečka hiša v Nevljah
s konca 16. stoletja 47

Jasna Paladin
Svečarji in medičarji v Lectarjevi hiši v Kamniku 59

RAZPRAVE – GLASBA

Veronika Šarec
Orgelski opus Sama Vremšaka 71

RAZPRAVE – BIBLIOTEKARSTVO

Breda Podbrežnik Vukmir
Kulturna vzgoja v Matični knjižnici Kamnik 77

RAZPRAVE – LITERARNA ZGODOVINA

France Pibernik
Štefan Kališnik (15. 12. 1929–3. 3. 2004) 89

Ivanka Učakar
Dva kamniška Franceta in
slovenski center PEN 101

Maksimilijan Matjaž
Jurij Japelj, prevajalec Svetega pisma in nosilec
reformnih idej škofa Herbersteina 107

RAZPRAVE – FILM IN TELEVIZIJA

Stanko Šimenc
Dokumentarne »podobe življenja« Helene Koder 113

RAZPRAVE – ZGODOVINA

Jože Arko
Vojaške priprave na osamosvojitev
v občini Kamnik 119

Tatjana Drovenik Čalič
Šolstvo v Motniku v habsburški
monarhiji in Avstro-Ogrski 141

Andrej Vovko
Udje Družbe sv. Mohorja v Kamniku do leta 1918 161

Milena Kodra
Promet v Tuhinjski dolini 173

Milan Trbižan
Fužinarstvo v Kamniku 183

Vilko Rifel
Nesreče pri izdelavi črnega smodnika
v kamniški smodnišnici 189

Vilko Rifel
Kamniški čistilni prašek 197

Špela Komac Sušnik - Neugnana vidra
Erika Klemenc - Ustvarjalna veverica
Pogled na oživitev skavtstva v Kamniku
ob petnajstletnici delovanja 207

RAZPRAVE – ARHEOLOGIJA

Verena Perko
Gregor Štibernik
O (ponovnem) odkritju bronastodobnega
meča iz okolice Kamnika 217

Benjamin Štular
Mali grad večji in starejši 223

Benjamin Štular
Napovedovanje preteklosti Bistriške ravni 235

RAZPRAVE – NARAVOSLOVJE

Božidar Drovenik
Hrošči rilčkarji (Coleoptera, Curculionidea)
Kamniško-Savinjskih Alp 239

Tom Levanič
Dendrokronološka analiza stare kmečke
hiše v Nevljah pri Kamniku 255

Ambrož Kregar
Vido Kregar
Gašper Slapnik
Tadej Uršič
Jame na Veliki Planini 263

Darja Jenko
Obnovljena Koželjeva pot vabi na
sprehod v vseh letnih časih 283

Jure Žalohar
Jaka Zevnik
Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju 289

Matija Križnar
Poškodbe fosilnih listov (ihnofosili)
iz miocenskih plasti pri Kamniku 303

Matija Križnar
Najdba ostankov rakovic rodu
Macrophthalmus (Decapoda, Brachyura)
iz miocenskih plasti Tuhinjske doline 309

PESNIKI IN SLIKARJI

Verena Perko
Pesmi 315

Milček Komelj
Kamniški slikar slovenske narave
Dušan Lipovec (1952–2005) 319

Maruša Avguštin
Andreja Peklar 329

Mirko Juteršek
Anton Rojc (1892–1968)
Kamniški rezbar in slikar 335

Esma Raković
Anton Rojc – moj ded 337

NAŠ POGOVOR

Franc Svetelj
Mirko Juteršek, umetnostni zgodovinar
in likovni publicist 341

Marija Klobčar
Dediščina Velike planine in ustvarjalna
obzorja arhitekta Vlasta Kopača 351

LJUDJE IN ČAS

Vera Mejač
Kamnik je njegova velika ljubezen
Ob 90-letnici dr. Nika Sadnikarja 359

Marjana Mrak
Operni pevec Jernej Plahuta (1919–2003) 363

Cene Matičič
In memoriam Samu Vremšaku 369

Janez Majcenovič
Zgodba od včeraj
Samu Vremšaku (1930–2004) v spomin 373

Marjan Ocvirk
Bojan Schlegl (1931–2004), mestni arhitekt
in konzervator mestnega jedra v Kamniku 377

Mira Smrkolj
Ciril Merčun (1909–2005) 381

Pavle Šegula
Albin Vengust (1921–2005) 383

OCENA

Angelca Turnšek
Ob knjigi Tomaža Kočarja Kamniška
Bistrica – Bistriški gozd 387

Kazalo 391

Kamniški zbornik XVIII

Izdaja
Občina Kamnik

Ureja uredniški odbor:
dr. Božidar Drovenik, Tone Ftičar, Marjeta Humar, prof.,
spec. leks., † Dušan Lipovec, akad. slikar in publ.,
Tina Romšak, prof., Anton Tone Smolnikar,
Breda Vukmir Podbrežnik, prof., in Milan Šuštar, prof.

Glavna in odgovorna urednica:
Marjeta Humar, prof., spec. leks.
Žale 4 a, Kamnik
marjeta.humar@guest.arnes.si

Lektorja in korektorja:
Milan Šuštar, prof.
Ljubljanska 74, Kamnik
Marjeta Humar, prof., spec. leks.
Žale 4 a, Kamnik

Angleški povzetki:
Denis Majzelj, prof.
Srednješolski center Rudolfa Maistra, Kamnik
Ljuba Vute, prof.
Srednješolski center Rudolfa Maistra, Kamnik

Grafična oprema in oblikovanje:
Dušan Sterle, slikar in graf. oblikovalec
Zikova 3, Kamnik

Računalniška obdelava besedila:
Studio Dataprint, d. o. o.
Trg svobode 8, Kamnik

Tisk:
Schwarz, d. o. o.
Ob progi 4, Vrhnika
PE Koprska 106 d, Ljubljana

Naklada:
2000 izvodov

Kot vinjete so uporabljene fotografije izveskov v starem
mestnem jedru Kamnika, ki jih je oblikoval in fotografiral
arhitekt Bojan Schlegl. Na platnicah je kamniški grb,
ki visi nad vhodnimi vrati občinske stavbe.
Fotografijo je posnel Bojan Schlegl.

V Kamniku, marca 2006